DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

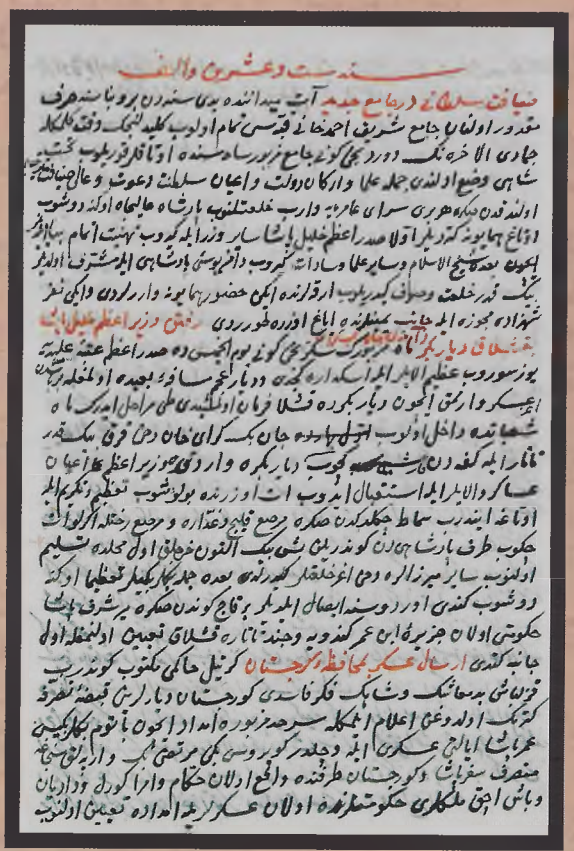
• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Kâtib Çelebi

FEZLEKE

[Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]

I

Hazırlayan
Zeynep AYCİBİN

ÇAMLICA

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÇAMLICA BASIM YAYIN / 200

Kâtib Çelebi

FEZLEKE

[Osmanlı Tarihi (1000-1065/ 1591-1655)]

I

HAZIRLAYAN
Zeynep AYCİBİN

Yayın Yönetmeni
Harun TUNCER

Editörler
Selman SOYDEMİR
Soner DEMİRSOY

Redaksiyon
Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

Grafik Koordinatörü
Eyyüp Çakırgöz

Kapak Tasarım
Sedat YAZILITAŞ

Grafik Tasarım
Soner DEMİRSOY

İstanbul 2016

Baskı ve Cilt
Fazilet Neşriyat
Bağlar Mahallesi Mimar Sinan Caddesi
No:54 Güneşli – Bağcılar / İstanbul
Tel: 0212 657 88 00 (pbx)

ISBN: 978-605-9375-02-3

ÇAMLICA

Alemdar Mah. Divanyolu İncili Çavuş Sok. No:9-A Sultanahmet - Fatih /İstanbul
Tel/Faks: 0212 512 41 01
www.camlicabasim.com - bilgi@camlicabasim.com

T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 15732

©Bu eserin bütün yayın hakları Çamlıca Basım Yayın ve Ticaret Anonim Şirketi'ne aittir. İzinsiz yayınlanamaz.
Kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kâtib Çelebi

FEZLEKE

[Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]

I

Neşre Hazırlayan

Zeynep AYCİBİN

ÇAMLICA

İstanbul 2016

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

TAKDİM IX
ÖNSÖZ XI
BİBLİYOGRAFYA XV
KISALTMALAR XXVIII

I. BÖLÜM

KÂTİB ÇELEBİ'NİN HAYATI XXIX

II. BÖLÜM

KÂTİB ÇELEBİ'NİN ESERLERİ XLI
A. BİYOGRAFİK/BİBLİYOGRAFİK ESERLER XLI
1. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn* XLI
2. *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakāti'l-fuhûl* XLVIII
B. TÂRİHÎ ESERLER LIII
1. *Fezleketü akvâli'l-ahyâr fî 'ilmi't-târîh ve'l-ahbâr* LIII
2. *Takvîmü't-tevârîh* LVIII
C. COĞRAFÎ ESERLER LXIV
1. *Müntehab-ı Bahriyye-i Pîrî Re'îs*
b. El-Hâcc Mehmed Re'îs Hemşîre-zâde-i Kemâl Re'îs LXIV
2. *Cihânnümâ* LXVII
D. TERCÜME ESERLER LXXI
1. *Levâmi'u'n-nûr fî zulümât-ı Atlas Minor* LXXI
2. *Mülûk-i Küffâr Târîhi* LXXVII
3. *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra (Revnaku's salta)* LXXXI
E. PRATİK ESERLER LXXXVI
1. *Düstûrü'l-'amel li-ıslâhi'l-halel* LXXXVI
2. *Tuhfetü'l-kibâr fî esfâri'l-bihâr* LXXXVIII
3. *Mîzânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk* XCIII
F. DİDAKTİK ESERLER C
1. *İlhâmü'l-mukaddes mine'l-feyzi'l-akdes* C
2. *İrşâdü'l-hıyârâ ilâ târîhi'l-Yunan ve'r-Rum ve'n Nasârâ* CIV

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

3. *Tuhfetü'l-ahyâr fi'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-eş'âr* CXI
4. *Dürer-i müntesire ve gurer-i münteşire* CXIII
5. *Câmiü'l-mütûn min celli'l-fünûn* CXIII
G. HESAP İLMİNE DAİR ESERLER CXIII
1. *Muhammediyye Şerhi* CXIII
H. GÜNÜMÜZDE NÜSHASI BİLİNMEYEN ESERLER CXIV
1. *Tefsîr-i Kadı Beyzâvî Şerhi* CXIV
2. *Kānûnnâme* CXIV
3. *Recmü'r-racîm bi's-sîn ve'l-cîm* CXV
4. *Tütün Hakkında Risâle* CXV

III. BÖLÜM

FEZLEKE CXVI
A. ESERİN İSMİ CXVI
B. TELİF SEBEBİ CXVI
C. TELİF TARİHİ CXVII
D. MUHTEVASI CXVIII
E. NÜSHALARI CXIX
F. ÇALIŞMAMIZDA KULLANILAN NÜSHALAR VE BUNLARIN MUKAYESESİ CXXXI
G. KAYNAKLARI CLI
1. Hasan Bey-zâde Ahmed, *Târîh* CLII
2. Peçuylu İbrahim, *Târîh* CLXIII
3. Edirneli Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-tevârîh* CLXXIV
4. Topçular Kâtibi Abdülkādir Efendi, *Târîh* CLXXXIII
5. Mustafa Sâfî, *Zübdetü't-tevârîh* CLXXXIX
6. Tûgī Hüseyin, *Tûgī Târîhi (Musîbetnâme)* CXCIV
7. Pîrî Paşa-zâde Hüseyin, *Târîh-i Feth-i Hanya* CCI
8. Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi, *Ravzatü'l-ebrâr* CCV
9. Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi, *Zafernâme* CCXII
10. Cerrâh-zâde Mehmed, *Revân Muhâsarası Târîhçesi* CCXXII
11. Kilârî Mehmed Halîfe (Hâlisî), *Zafernâme* CCXXVI
12. Nev'î-zâde Atâ'î, *Hadâ'iku'l-hakā'ik fi tekmileti'ş-şakā'ik* .. CCXXX
13. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ* CCXXXIX

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

14. Cenâbi Mustafa Efendi,
el-'Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâ'il ve'l-evâhır CCXLII
15. Yabancı Kaynaklar ("Kefere Târîhleri") CCXLIV
H. TESİRLERİ CCXLVII
1. Vecîhî, *Târîh-i Vecîhî* CCXLVII
2. Hezârfen Hüseyin Efendi,
Telhîsü'l-beyân fî kavânîn-i Âl-i 'Osmân.....CCLIII
3. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekāyi'nâme* CCLV
4. Müneccimbaşı Ahmed Dede,
Sahâ'ifü'l-ahbâr fî vekāyi'ü'l-a'sâr CCLIX
5. Na'îmâ, *Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hafikayn* CCLXXIII
İ. *FEZLEKE*'NİN ZEYİLLERİ CCXCVI

IV. BÖLÜM

KÂTİB ÇELEBİ'NİN TARİHÇİLİĞİ VE ÜSLUBU CCXCVIII
A. TARİHÇİLİĞİ CCXCVIII
B. ÜSLUBU CCCVIII
NETİCE CCCXI
METİN TESİSİNDE TAKİP EDİLEN YOL CCCXIII
METNİN FİHRİSTİ.....CCCXVII
METİN 1
DİZİN 1081

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TAKDİM

XV. asrın ilk yarısında destan, menakıp ve gazânâmelerle başlayan Osmanlı tarih yazımı, İstanbul'un fethinden sonra çeşitlenerek devam etmiştir. Yukarıdaki türlere kuruluştan başlayan ve hılkatten başlayan genel tarihler ile şehname ve monografik çalışmalar eklenmiştir. XVI. yüzyıla gelindiğinde ilk standart Osmanlı tarihlerinin yanında biyografi ve bibliyografi türlerinin ilk müstakil örnekleri kaleme alınmıştır. Geleneksel tarih yazımının gazavâtnâmeleri bu asırda daha ziyade Selimnâme ve Süleymannâme şeklinde ortaya konulmuş, asrın sonlarında ise ilk mükemmel umumi tarihler kaleme alınmıştır.

Tarih yazıcılığındaki asıl gelişme XVII. yüzyılda olmuş, mevcut kaynak türlerine siyaset, ıslahat ve ahlâka dair eserler ile elçi raporları olan sefaretnâmeler de eklenmiştir. Bu yüzyıla damgasını vuran ve hemen her türde kaleme aldığı eserlerle bütün Osmanlı müellifleri arasında müstesna bir yere sahip olan kişi şüphesiz Kâtip Çelebi olmuştur. Hılkatten ve kuruluştan başlayan umumi tarihleri dışında biyografya ve bibliyografya, siyaset, coğrafya, heyet (astronomi), tıp, matematik, hatta İslamî ilimlerden fıkıh ve tefsir dallarında eserler kaleme alan, Batı dünyasından tercümeler yapan bu büyük müellifin *Fezleke*'si Osmanlı kronikleri içinde özel bir yere sahiptir.

İlk kısımları ciddi bir kompilasyon olan eserin son kısımları müellifin gözlemlerine dayanır ve orijinal kaynak durumundadır. Fakat Kâtip Çelebi'nin eserin bütünü üzerinde yaptığı tashih, ilave ve iptalleri göz önüne alarak *Fezleke*'yi devrine göre çok ciddi bir telif örneği kabul edebiliriz. Eserin müellifin kendi kaleminden çıkmış nüshasının günümüze ulaşması ise kıymetini daha da arttırmaktadır. Kâtip Çelebi, çalışmalarıyla daha sonraki müelliflere özellikle de tarihçilere örnek olmuş, bunlardan Kâtip Çelebi'nin ölümünden bir yıl sonra dünyaya gelen Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silahdar Tarihi* diye bilinen ünlü tarihini *Zeyl-i Fezleke* olarak adlandırmış; XVIII. asrın çok yönlü müellifi olan Şehrîzade Mehmed Said Efendi ise kendisini tam bir Kâtip Çelebi takipçisi olarak nitelemiştir.

Akademik çalışmalarda yıllardır *Fezleke*'nin Sultan Abdülaziz döneminde 1869, 1870 yıllarında yapılmış baskısının kullanılması Tarih ilmi için büyük hata ve eksiklik idi. Zira bu iki ciltlik baskıda, yapılan atlamalar ve yanlış yazılan özel isimler dışındaki metne yapılan kasıtlı müdahaleler esere ve mü-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ellilfine gölge düşürecek, araştırıcıları hatalı sonuçlara sürükleyecek nitelikte idi. Bu husus ilk defa merhum Prof. Bekir Kütükoğlu tarafından söz konusu edilmiş ve *Fezleke*'nin acilen ciddi bir basımının yapılması istenmişti.

Burada ilim dünyasının istifadesine sunulan kritik neşir Zeynep Aycibin'in titiz çalışmaları ile ortaya çıkmıştır. Önce bilinmeyen yönleriyle Kâtip Çelebi'nin biyografisini veren araştırmacı, daha sonra bu çok yönlü müellifin eserlerini tanıtmış, bu arada asıl konusu olan *Fezleke*'si üzerinde durmuştur. Klasik edisyon kritik usullerine uygun olarak araştırmalarını yapan Aycibin ağırlıklı olarak *Fezleke*'nin kaynakları ve tesirleri ile kaynak değeri üzerinde durmuştur. Müellifin kaleminden çıkmış orijinal bir metin ortaya koyan ve eklediği mufassal analitik indeksle araştırmacıları hatalarla dolu eski baskıdan kurtaran sevgili talebem Zeynep Aycibin (Seyitkıran)'i tebrik eder başarılı çalışmalarının devamını dilerim.

İlim dünyasına hayırlı ve yararlı olması temennisiyle…

Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'si, XVII. yüzyıl Osmanlı tarihine dair çalışmalarda sıklıkla başvurulan kaynaklardan biridir. Eserin 1286-1287 yıllarında yapılmış iki ciltlik bir baskısı vardır ve araştırıcılar tarafından genellikle bu baskı tercih edilmektedir. Öte yandan, baskının hatalarla dolu olduğu hemen herkes tarafından bilinmektedir. Hatta bu hususta Bekir Kütükoğlu, Kâtib Çelebi'yi kaynak olarak kullanmış bulunan Na'îmâ'nın bile, basma *Fezleke*'dekinden çok daha sıhhatli bir *Fezleke* metni sunduğunu söyleyerek, eser üzerinde ilmî bir çalışmanın gerekliliğini ifade etmiştir. Merhum hocanın bu ifadesi, doktora tez konumun belirlenmesindeki başlıca hareket noktası idi.

Fezleke'nin müellif hattı nüshasının günümüzde mevcut bulunması, işin başlangıç aşamasında iken kolaylık sağlayacak gibi görünmüştü. Ancak çalışma ilerledikçe müellif hattı nüshanın, yer yer müellifinkinden farklı bir hatla yazılmış kısımlar içerdiği ortaya çıktı. Farklı hatla yazılmış bu kısımlarda, esere ait başka yazmalara kıyasla eksiklik ve farklılıklar mevcuttu. Bu durum, müellif hattı nüshanın orijinalitesinden şüpheye düşmeme yol açtı. Dolayısıyla, çalışmama dâhil edebileceğim nitelikte başka nüshaların arayışına yönelmem gerekti. Görebildiklerim arasında özellikle iki nüsha üzerinde yoğunlaştım. Bu iki nüshayı diğerlerinden ayıran en önemli özellik, müellife ait bir "mukaddime" ile başlıyor olmalarıdır. Fakat maalesef her ikisinin de istinsah tarihleri ve müstensihleri belirsizdir. Nüshalardan biri İstanbul'da Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde, diğeri Viyana'da Nationalbibliothek'te bulunuyor. Viyana'da bulunan nüshanın bir kopyası elime geçtiğinde bunun, Nuruosmaniye'deki diğer mukaddimeli nüshaya nazaran hiçbir üstün özelliğe sahip olmadığını, tam tersine, bazı satır atlamaları içerdiğini gördüm. Çalışmama dâhil edeceğim ikinci nüshanın Viyana nüshası olamayacağına karar vermem için bu kadarı bana yeterli göründü. Böylece *Fezleke*'nin metnini, Âtıf Efendi Kütüphanesindeki kısmen müellif hattı nüsha ile Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndeki müstensihi belirsiz nüshaya dayanarak tesis etmeye başladım.

Bu şekilde metni ortaya çıkardıktan sonra çalışmanın ikinci aşamasında müellifin hayatı ve eserleri üzerinde durmak gerekiyordu. Üç ayrı otobiyografisi bulunan Kâtib Çelebi'nin hayatı hakkında sunulabilecek yeni bir bilgi yoktu. Bu konuda, mevcut bilgiyi tekrarlamaktan öteye gitmek mümkün olmadı. Müellifin eserleri konusunda ise farklı alanlardaki yirmiyi aşkın eserin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

her birine aynı ilgiyle yaklaşabilmek olası değildi. Özellikle tarih ve coğrafyaya dair olan eserleri ön planda tutmak ve bunlar arasında, daha önce hakkında çok fazla şey söylenmemiş eserleri ayrıcalıklı olarak ele almak uygun göründü.

Nihayet, *Fezleke*'nin kendisi başlı başına bir bahis konusu idi. Eserin kaynakları ve tesirleri konusunda bilgi verirken hiçbir detayı atlamamaya çalıştım.

Fezleke'nin kaynaklarının tespiti fazla yorucu değildi. Kâtib Çelebi, kaynaklarının bir kısmını, eserin içinde kendisi bildirmişti. Bundan başka, önümde kıymetli bir yol gösterici olarak, Bekir Kütükoğlu'nun *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları* adlı çalışması vardı.

Söz konusu çalışmada Bekir Kütükoğlu; Hasan Bey-zâde, Peçuylu İbrahim, Edirneli Mehmed, Topçular Kâtibi, Sâfî Mustafa, Cerrâh-zâde Mehmed, Tûgî Hüseyin, Pîrî Paşa-zâde Hüseyin ve Nev'î-zâde Atâ'î olmak üzere *Fezleke*'nin dokuz kaynağını ele almıştır. *Fezleke*'yi bu dokuz kaynak ile ayrı ayrı karşılaştırırken mümkün olduğunca, Bekir Kütükoğlu'nun değindiklerinden farklı noktalarda yoğunlaşmaya çalıştım. Bir taraftan da eserin başka kaynakları olup olmadığını araştırdım. Neticede, *Fezleke* üzerindeki tesirleri bugüne kadar pek fark edilmemiş olan birkaç kaynak daha (Kilârî Mehmed'in *Zafernâme*'si, Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'nin *Ravzatü'l-ebrâr*'ı ile *Zafernâme*'si, Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'sı ve Cenâbî Mustafa Efendi'nin *Aylemü'z-zâhir*'i) ortaya çıktı.

Eserin tesirleri kısmında ise Vecîhî Hasan Efendi'nin *Târîh*'i, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Telhîsü'l-beyân*'ı, Abdurrahman Abdi Paşa'nın *Vekâyi'nâme*'si, Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'ı ve Na'îmâ'nın *Ravzatü'l-Hüseyn*'i yer almaktadır.

Metinden önce son bir bahis de Kâtib Çelebi'nin tarihçiliğine dairdir. Tarihin önemine dair farkındalığı ve kullandığı metodun üstünlüğü ile yaşadığı dönemin standartlarını aşmış bir tarihçi olarak Kâtib Çelebi'den bahsetmek, çalışmamın bana en keyif veren kısmı oldu.

Çalışmam boyunca kendimi Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'nun vasiyetini yerine getiriyormuşum gibi hissettim. Burada, kendisini rahmetle anmayı borç bilirim. Böyle önemli bir vazifeyi bana teslim etmekten çekinmeyen hocam Prof. Dr. Abdülkadir Özcan'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Çalışmam üzerindeki emeğinden dolayı kendisine minnettarım. Ayrıca, tahlil ve metni baş-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

tan sonra okuyup benim için kıymetli yönlendirmelerde bulunan Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut'a, Arapça ve Farsça'dan çevirilerde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Ramazan Şeşen ile Prof. Dr. Mustafa Çiçekler'e, başlangıçta tez izleme komitemde iken çalışmamın sonlarında emekliye ayrılan Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e, yine tez izleme komitemde yer almakta iken çalışmamın sonlarına doğru Kıbrıs'ta, Lefke Üniversitesinde görev alan, fakat orada iken bile posta yoluyla kendisini rahatsız etmekten geri durmadığım Prof. Dr. Ömer İşbilir'e de teşekkür ederim. Eserin basımını üstlenen Çamlıca İlim, Kültür ve Tarih Araştırmaları Merkezi'ne ve basım safhasındaki emeklerinden dolayı Selman Soydemir ile Soner Demirsoy'a ayrıca teşekkür ederim. Başta ailem, görevli bulunduğum bölümdeki hocalarım ve arkadaşlarım olmak üzere çalışmam esnasında benim için emek sarf eden çok oldu. İsimlerini tek tek zikredemesem de hepsine saygı ve şükranlarımı sunuyorum. Nihayet, eşim Kubilay Seyitkıran'ı ve bu çalışma ile beraber büyüyen kızım Dolunay Seyitkıran'ı sevgiyle anıyorum.

Zeynep AYCİBİN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİBLİYOGRAFYA

A. ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Kâmil Kepeci, nr. 1922, 1923, 1936.
Cevdet-Nafia, nr. 36.

B. KAYNAK ESERLER

Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekāyi'nâme*, nşr. Fahri Çetin Derin, İstanbul 2008.

Abdurrahman Hibrî Efendi, *Defter-i ahbâr*, Veliyyüddin Efendi Ktp., nr. 2418.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Müverrihîn-i 'Osmâniye'den Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Tercüme-i Hâlleri*, Selanik 1332.

Cenâbî Mustafa Efendi, *el-'Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâ'il ve'l-evâhır*, Süleymaniye Ragıb Paşa Ktp., nr. 983.

Cerrâh-zâde Mehmed Efendi, *Revân Muhasarası Târîhçesi*: Nurcan Haker, *Revân Muhasarası Târîhçesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1965.

Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, V, nşr. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, İstanbul 2001.

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409.

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhir-i Ricâl*, nşr. Fahri Çetin Derin, İstanbul 1978.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, I-III, nşr. Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2004.

Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fî-kavânîn-i Âl-i Osmân*, nşr. Sevim İlgürel, Ankara 1998.

İsâ-zâde, *İsâ-zâde Târîhi*, nşr. Ziya Yılmazer, İstanbul 1996.

Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi, *Ravzatü'l-ebrâr*, Bulak 1248.

————, *Ravzatü'l-ebrâr*, Süleymaniye Pertev Paşa Ktp., nr. 845.

————, *Ravzatü'l-ebrâr Zeyli*, nşr. Nevzat Kaya, Ankara 2003.

————, *Zafernâme*, Süleymaniye Esad Efendi Ktp., nr. 2086.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*, İstanbul 1145.

————, *Cihânnümâ*: *Kitâb-ı Cihânnümâ, Kâtip Çelebi*, Tıpkıbasım, İstanbul 2008.

————, *Cihânnümâ*: *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, I, Tıpkıbasım, Ankara 2009.

————, *Düstûrü'l-'amel li ıslâhi'l-halel*, İstanbul 1280.

————, *Fezleke*, Âtıf Efendi Ktp., nr. 1914.

————, *Fezleke*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3153.

————, *Fezleke*, I-II, İstanbul 1286-1287.

————, *Fezleketü akvâli'l-ahyâr fî 'ilmi't-târîh ve'l-ahbâr*, Bâyezid Umûmî Ktp., nr. 10318.

————, *Fezleketü akvâli'l-ahyâr fî 'ilmi't-târîh ve'l-ahbâr*: Seyyid Muhammed es-Seyyid, *Fezleketü Akvâli'l-Ahyâr fî 'İlmi't-Târîh ve'l-Ahbâr (Fezleketü't-tevârîh), Târîhu Mülûki Âli 'Osmân*, Ankara 2009.

————, *İlhâmü'l-mukaddes mine'l-feyzi'l-akdes*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4075/3.

————, *İlhâmü'l-mukaddes mine'l-feyzi'l-akdes*: Bedi N. Şehsuvaroğlu, "İlham-al Mukaddes min-al akdes Risâlesi ve Kâtip Çelebi'nin İlmî Zihniyeti Hakkında Birkaç Söz", *Kâtib Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 141-176.

————, *İrşâdü'l-hıyârâ ilâ târîhi'l-Yunan ve'r-Rum ve'n Nasârâ*, TTK Ktp., nr. Y 15.

————, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, I-II, nşr. Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1971.

————, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn: Lexicon Bibliograhhicum et Encyclopædicum*, I-VII, nşr. Gustavus Fluegel, Leipzig-London, 1835-1858.

————, *Levâmi'u'n-nûr fî zulümât-ı Atlas Minor*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2998.

————, *Mîzânü'l-hakk fî İhtiyâri'l-ehakk*, Süleymaniye Bağdâdlı Vehbî Efendi Ktp., nr. 760.

————, *Mîzânü'l-hakk fî İhtiyâri'l-ehakk*, İstanbul 1281.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Kâtib Çelebi, "*Mîzânü'l-hakk fî İhtiyâri'l-ehakk*", *Mecmu'a-i 'ulûm*, I/2, 1296, s. 81-127.

————, *Mîzânü'l-hakk fî İhtiyâri'l-ehakk*, Tasvîr-i Efkâr Gazetehanesi, İstanbul 1281.

————, *Mîzânü'l-hakk fî İhtiyâri'l-ehakk*, nşr. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980.

————, *Mîzânü'l-hakk fî İhtiyâri'l-ehakk, İslamda Tenkid ve Tartışma Usûlü*, nşr. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 1990.

————, "*Mülûk-ı Küffâr Târîhi*" (kısmen tefrika şeklinde), *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi*, sayı: 55-69, 86-94, 103, 363-382, 384-388, 390-398, 401, sene 1279-1283.

————, *Mülûk-ı Küffâr Târîhi*: *Târih-i Frengi Tercümesi*, nşr. İbrahim Solak, Konya 2010.

————, *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakāti'l-fuhûl*, Süleymaniye Şehit Ali Paşa Ktp., nr. 1887.

————, *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, I-VI, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 2010.

————, *Takvîmü't-tevârîh*, Süleymaniye Esad Efendi Ktp., nr. 2399.

————, *Takvîmü't-tevârîh*, İstanbul 1146.

————, *Takvîmü't-tevârîh*, tıpkıbasım, Ankara 2009.

————, *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra*, Konya İzzet Koyunoğlu Ktp., nr. 14032.

————, *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra*, nşr. İbrahim Solak, Konya 2009.

————, *Tuhfetü'l-ahyâr fi'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-eş'âr*, Süleymaniye Esad Efendi Ktp., nr. 2539.

————, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan*, I-II, sadeleştirerek neşreden Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1980.

————, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr*, nşr. İdris Bostan, Ankara 2008.

Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, Süleymaniye Esad Efendi Ktp., nr. 3869.

————, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, I-II, nşr. İbrahim Kutluk, Ankara 1989.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Kilârî Mehmed Halife, *Bişâretnâme-i Sultân Mustafa Hân*, Viyana Nationalbibliothek, Mxt. 21b.

————, *Zafernâme*: Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler VI. II. Osman Adına Yazılmış Zafernâme*, Ankara 1983.

Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâ'iku'ş-şakā'ik*, nşr. Adülkadir Özcan, İstanbul 1989.

Mehmed b. Mehmed Edirnevî, *Nuhbetü't-tevârîh*: Abdurrahman Sağırlı, *Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osmân'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul 2000.

Mustafa Sâfî, *Zübdetü't-tevârîh*, I-II, nşr. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara 2003.

Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâ'ifü'l-ahbâr*, çev. Şair Nedim Efendi, İstanbul 1285.

Na'îmâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Na'îmâ*, I-IV, nşr. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.

Nev'î-zâde Atâ'î, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

Peçuylu İbrahim Efendi, *Peçuylu Târîhi*, I-II, İstanbul 1283.

Pîrî Paşa-zâde Hüseyin, *Târîh-i Feth-i Hanya*, Tübingen Staatsbibliothek, Ms. Or. Quart 1862 (mikrofilmi: Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm Arşivi, nr. 1920).

Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, I-II, nşr. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989.

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Târîh*, I - II, nşr. Ahmed Refik, İstanbul 1928.

Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, *Solak-zâde Târîhi*, İstanbul 1298.

Şem'dânî-zâde, *Mür'i't-tevârîh*, Millet Ali Emiri Ktp., Tarih, nr. 131.

Şeyh Mehmed Nazmî, *Hediyyetü'l-ihvân*, Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi Ktp., nr. 4587.

Şeyhî Mehmed, *Vekāyi'ü'l-fudalâ*, I, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.

Tayyar-zâde Atâ, *Târîh-i Atâ*, III, İstanbul 1293.

Topçular Kâtibi Abdülkādir Efendi, *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I-II, nşr. Ziya Yılmazer, Ankara 2003.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Tûgī Hüseyin, *Musîbetnâme*, nşr. Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2010.

————, *Musîbetnâme*: Mithat Sertoğlu, "*Tûgī Târîhi*", *Belleten*, XI/43, Ankara 1947, s. 489-514.

————, *Musîbetnâme*: Fahir İz, "XVII. Yüzyılda Halk Dili İle Yazılmış Bir Târîh Kitabı, Hüseyin Tûgī, Vâk'a-i Sultân Osman Hân", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* (1967), s. 119-164.

Uşşâkī-zâde, *Zeyl-i Şakā'ik*: Hans Joachim Kissling, *Uŝâqî-zâde's Lebensbeschreibungen berühmter Gelehrter und Gottesmänner des Osmanischen Reiches im 17. Jahrhundert*, Wiesbaden 1965.

Vecîhî Hasan Efendi, *Târîh-i Vecîhî*: Buğra Atsız, *Das Osmanische Reich Um Die Mitte Des 17. Jahrhunderts, Nach Den Chroniken Des Vecihi (1637-1660) und des Mehmed Halifa (1633-1660)*, München 1977.

C. İNCELEME VE ARAŞTIRMALAR

ADIVAR, Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1970.

AĞIRAKÇA, Ahmet, "Müneccimbaşı, Ahmed Dede", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 4-6.

AKKAYA, Ziya, "Vecîhî ve Eseri", *DTCFD*, XVII/3-4, Ankara 1961, s. 533-560.

AKÜN, Ömer Faruk, "Vecîhî", *İA*, İstanbul 1986, XVIII, 244-248.

AYCİBİN, Zeynep, "Kilârî Mehmed (Hâlisî) ve I. Mustafa'nın Cülûsuna Dair Eseri: *Bişâretnâme-i Sultân Mustafa Hân*", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, İstanbul 2008, s. 405-418.

AYDIN, Mehmet, "Kâtip Çelebi'nin İrşâdü'l-Hayara Adlı Eseri", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, III. Türk Tarihi*, İstanbul 1986, I, 95-100.

AYKUT, Nezihi, "IV. Murad'ın Revan Seferi Menzilnâmesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 34 (1983-1984), İstanbul 1984, s. 183-246.

————, "Hüseyin Tûgī", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 15-16.

————, "Hasan Beyzâde Ahmed Paşa", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 363-364.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

BABINGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1992.

BAYUR, Hikmet, *Hindistan Tarihi*, II, Ankara 1947.

BİLGE, Sadık Müfit, *Osmanlı'nın Macaristanı*, İstanbul 2010.

————, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya, Osmanlı Varlığı Döneminde Kafkasya'nın Siyasî-Askerî Tarihi ve İdarî Taksimatı*, 1454-1829, İstanbul 2005.

BIRNBAUM, Eleazar, "Kâtib Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His *Kashf al-zunûn* and *Sullam al-Wusûl*", *Scribes et Manuscrits du Moyen-Orient*, Paris 1997, s. 235-263.

_____, "The Questing Mind: Kâtib Chelebi, 1609-1657, A Chapter in Ottoman Intellectual History", *Corolla Torontonensis, Studies in Honour of Ronald Morton Smith*, ed. Emmet Robbins-Stella Sandahl, Toronto 1994, s. 133-158.

CANATAR, Mehmet, "Cenâbî Mustafa Efendi", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 352-353.

Cihânnümâ. The Book of Cihannüma. A 360 Year Old Story, ed. Bülent Özükan, İstanbul 2008.

CİVELEK, Yakup, "*Keşfü'z-zunûn*'un Pek Tanınmayan Zeyilleri", *Doğumunun 400. Yıl Dönümünde Kâtip Çelebi*, Ankara 2009, S. 201-215.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Bostanzâde Yahyâ Efendi", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 311-313.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, "Bâkī", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 537-540.

DANİŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1972.

DEMİRCİ, Muhsin, "İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 509-510.

DERİN, F. Çetin, "İstanbul Kütüphanelerinde Kâtib Çelebi'ye Aid Yazma Eserler", *Bilgi Dergisi*, XI/128, İstanbul 1957, s. 24-29.

_____, "Abdi Paşa, Nişancı", *DİA*, İstanbul 1988, I, 74-75.

ESİNER, ÖZEN, Mine, "Pîrî Reis ve Müntehab-ı Kitâb-ı Bahriyye", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Adnan Adıvar Özel Sayısı*, İstanbul 2006, VII, 119-130.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

FAROQHI, Suraiya, *Approaching Ottoman History, An Introduction to the Sources*, Cambridge 1999.

FAZLIOĞLU, İhsan, "Ali Kuşçu'nun *el-Risâlet el-Muhammediyye fi el-hisâb* adlı eserine Kâtip Çelebî'nin yazdığı şerh: *Ahsen el-hediyye bi-şerh el-Muhammediyye*", *Türk Dilleri Araştırmaları, Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti*, ed. Kurtuluş Öztopçu, 17 (2007), s. 113-125.

GÖKBİLGİN, Tayyib, "Kâtip Çelebi'nin Kronolojik Eseri: Takvimüttevârih", *Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 101-119.

————, "Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede", *İA*, İstanbul 1971, VIII, 801-806.

GÖKYAY, Orhan Şaik, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", *Kâtib Çelebi, Eserleri ve Hayatı Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 3-90.

————, *Kâtip Çelebi*, Ankara 1982.

————, "Cihânnümâ", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 541-542.

————, "Kâtib Çelebi", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 36-40.

GÜNDOĞDU, Cengiz, "XVII. Yüzyılda Osmanlı'da Tekke-Medrese İhtilafları Konusunda Şeyh Muhammed Nazmî'nin Kâtip Çelebi'ye Eleştirisi Üzerine Bir Mülâhaza", *Yeni Türkiye*, sayı: 46 (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı, IV), Temmuz-Ağustos 2002, s. 115-126.

HAGEN, Gottfried, "Kâtip Çelebi and Târîh-i Hind-i Garbî", *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 12 (Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı), İstanbul 1998, s. 101-115.

————, "Ottoman Understandings Of The World In The Seventeenth Century", *An Ottoman Mentality, The World of Evliya Çelebi*, by Robert Dankoff (*The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy*, XXXI, ed. Suraiya Faroqhi-Halil İnalcık), Boston 2004, s. 215-256.

HAGEN, Gottfried, "Kâtib Çelebi and Sipâhî-zâde", *Essays In Honour Of Ekmeleddin İhsanoğlu*, İstanbul 2006, I, 525-542.

HAMMER-PURGSTALL, Joseph Freiherr von, *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, I, çev. Mehmed Atâ, İstanbul 1329.

HANCZ, Erika, "Peçuylu İbrâhim", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 216-218.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İHSANOĞLU, Ekmeleddin, "Cemiyet-i İlmiye ve Mecmua-i Ulûm", *Osmanlı İlmî ve Mesleki Cemiyetleri*, İstanbul 1987, s. 221-245.

————, *Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna*, İstanbul 1996.

İLGÜREL, Mücteba, "Hüseyin Efendi, Hezarfen", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 544-546.

ILIÇ, Slobodan, "Lâmekânî Hüseyin Efendi", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 94-95.

İPEKTEN, Halûk, "Atâî, Nev'îzâde", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 40-42.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Ahî-zâde Hüseyin Efendi", *DİA*, İstanbul 1988, I, 548-549.

————, "Bostanzâde Mehmed Efendi", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 311.

————, "Naîmâ", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 316-318.

————, "Taşköprizâde Kemâleddin Efendi", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 152-154.

İPŞİRLİ, Mehmet – UZUN, Mustafa, "Bahâî Mehmed Efendi", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 463-464.

İSEN, Mustafa, "Kınalızâde Hasan Çelebi", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 417-418.

İZGİ, Cevat, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, I, İstanbul 1997.

KALLEK, Cengiz, "İbn Gānim, Nûreddîn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 503-504.

KARAHAN, Abdülkadir, "Fuzûlî", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 241-246.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 16-18.

KAYA, Nevzat, "Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 381-383.

KILIÇ, Atabey, "Altıparmak Mehmed Efendi ve *Şerh-i Telhîs-i Miftâh*'ında Şerh Metodu", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Vol. 2/3, Summer 2007, s. 332-339.

KILIÇ, Hulûsi, "Tâcü'l-luga", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 356-357.

KILIÇ, Muharrem, "Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdülkādir", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 424-425.

KOCA, Ferhat, "Ferâizü's-Sirâciyye", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 367-368.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

KOMAN, Mesut, "Kâtib Çelebi'nin Şimdiye Kadar Üzerinde Durulmamış Çok Mühim Bir Eseri: İrşâdü'l-hıyârâ ilâ târîhi'l-Yunan ve'l-Rum ve'n-Nasârâ", *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*, sayı: 79, Mayıs 1945, s. 20-23.

KONUKÇU, Enver, "Hindistan'daki Türk Devletleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1989, IX, 373-533.

————, "Bâbürlüler", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 400-404.

KUTLUER, İlhan, "Kâtip Çelebi ve Bilimler: *Keşfü'z-zunûn*'un Mukaddimesinde el-ilm Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 18 (2000), İstanbul 2002, s. 79-99.

————, "Keşfü'z-zunûn", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 321-322.

————, "Mîzânü'l-hakk", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 216-218.

————, "Ulûm-i Akliyye Lüzûmun Beyânındadır: Kâtip Çelebi'deki Akli İlimler Vurgusunun Geleneksel ve Güncel Anlamı", *Vefatının 350. Yılında Kâtip Çelebi*, İstanbul 2007, s. 77-86.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, "Cihânnümâ'ya Dâir", *Bilgi*, XI/128, Kasım 1957, s. 10-12.

————, *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, İstanbul 1974.

————, "Sâfî'nin *Zübdetü't-tevârîh*'i", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 31-38.

LEVEND, Agah Sırrı, *Gazavâtnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavâtnâmesi*, Ankara 2000.

LEVŞİN, A. İ., *Opisanie Kirgiz-Kazaçih, ili Kirgiz-Kaysatskih, Ord İstepey*, Almatı 1996.

LEWİS, Bernard, "The Use by Muslim Historians of Non-Muslim Sources", *Historians of the Middle East*, ed. Bernard Lewis-P. M. Holt, London 1962, s. 180-191.

LEWİS, V. Thomas, *A Study on Na'îmâ*, ed. Norman Itzkowitz, New York, 1972.

MENAGE, V. L., "Kâtib Čelebiana", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London*, XXVI/1, London 1963, s. 173-175.

————, "Three Ottoman Treatises on Europe", *Iran and Islam, in Memory of The Late Vladimir Minorsky*, ed. C. E. Bosworth, Edinburgh 1971, s. 421-433.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

MOAČANİN, Nenad, "Siska", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 274.

OSTROGORSKY, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1991.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Fezleketü't-tevârîh", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 542-544.

————, "Vecîhî Hasan Efendi", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 586-587.

————, "Dukakinzâde Ahmed Paşa", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 550-551.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, *Manisa Genel Kütüphanesi Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu, I. Türkçe Yazma Tarihler*, İstanbul 1952.

PITERBERG, Gabriel, *Osmanlı Trajedisi, Tarih-Yazımının Tarihle Oyunu*, çev. Uygar Abacı, İstanbul 2005.

ROSENTHAL, Franz, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1952.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Dördüncü Murad'ın Bağdat Seferi Menzilnâmesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)", *Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, s. 43-81.

SANAL, Haydar, "Kâtib Çelebi'ye İsnad Olunan Besteler", *Bilgi*, XI/128, Kasım 1957, s. 23.

SARICAOĞLU, Fikret, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve *Cihânnümâ*, Dizin), Ankara 2013.

————, "Cihânnümâ ve Ebûbekir b. Behrâm ed-Dımeşkî-İbrahim Müteferrika", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 121-142.

————, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 37, İstanbul 2002, s.297-319.

————, "Pîrî Re'îs'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinin İzinde Kâtib Çelebi'nin Yeni Bulunan Eseri: *Kitâb-ı Müntehâb-ı Bahriyye*", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15, İstanbul 2004, s. 7-57.

SELEN, Hamit Sadi, "Cihânnümâ", *Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 121-136.

SZİLÁGYİ, Sándor, *A Linzi Béke Okirattára*, Budapest 1885.

ŞENSOY, Sedat, "Lugavî Anlamın Tespiti: Veysî'nin Fîrûzâbâdî'ye Karşı Cevherî'yi Müdafaası", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı: 9 (2003), s. 87-110.

TAYŞİ, M. Serhan, "Ali Dede, Bosnevî", *DİA*, İstanbul 1989, II, 386.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

TEKİNDAĞ, Şehabettin, "Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Belleten*, XXXV/140, Ankara 1971, s. 655-663.

TERZİOĞLU, Arslan, "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 9 (1971), s. 419-446.

TEZCAN, Baki, "*Zafernâme* Müellifi Hâlisî'nin Bilinmeyen Bir Eseri Münasebetiyle", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sayı: 19 (1999), s. 83-98.

TOUMARKINE, Alexandre, "Kâtib Çelebi'nin Cihânnümâ'sında Abhazistan ve Çerkezistan: Kuzeybatı Kafkasya'ya Bir Osmanlı Bakışı", çev. Ela Güntekin, *Toplumsal Tarih*, sayı: 40 (Nisan 1997), s. 28-34.

TURAN, Şerafettin, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", *Belleten*, XXII/88, Ankara 1958, s. 551-592.

————, "Hoca Sâdeddin Efendi", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 196-198.

TÜREK, Ahmet, "Kâtib Çelebi'nin *Süllemü'l-vusûl*'ü", *Bilgi*, XI/128, Kasım 1957, s. 20-21.

TÜRER, Osman, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul 1988.

UZUN, Mustafa, "Gazi Giray II" (Edebî Yönü), *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 452-453.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988.

————, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara 1995.

ÜNVER, Süheyl, "Dördüncü Murad'ın Revân Seferi Kronolojisi", *Belleten*, XVI/ 64, Ankara 1952, s. 547-576.

————, "Kâtip Çelebi'nin Cihânnümâ'sında Çin ve Hatay Hakkında Verilen Malumat Kaynağı Üzerine", *Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 137-140.

WURM, Heidrun, *Der osmanische historiker Hüseyn b. Ğa'fer, genannt Hezārfenn, und die Istanbuler gesellschaft in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Freiburg 1971.

YAMAN, Mümtaz, "*Cihânnümâ*'nın İlaveli Nüshası", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, XV/85, Mart 1940, s. 41-49; XV/86, Nisan 1940, s. 147-154; XV/87, Mayıs 1940, s. 248-257.

YAMAN, Ahmet, "*Kenzü'd-dekā'ik*", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 261-262.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

YEKHLEF, Houria, *Kâtip Çelebi ve Süllemü'l-vusûl'u*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, 1996 (Yayımlanmamış Doktora tezi).

————, "Kâtip Çelebi'nin *Süllemü'l-vusûl* İsimli Eseri Üzerine", *İslami Araştırmalar Dergisi*, XII/2 (1999), s. 149-158.

YERİNDE, Adem, "Münşî", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 22-23.

YILMAZ, Ahmet, "Mecelletü'n-nisâb", Ankara 2003, *DİA*, XXVIII, 237-238.

YILMAZ, Hasan Kamil, "Aziz Mahmud Hüdâyî", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 338-340.

YURTOĞLU, Bilal, *Kâtip Çelebi*, Ankara 2009.

D. MÜRACAAT ESERLERİ

BLOCHET, E. , *Catalogue des Manuscrits Turcs*, I, Paris 1932.

BROCKELMANN, Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteratur Supplementband*, II, Leiden 1938.

DAĞISTANÎ, Ali Hilmi ed-, *Fihristü'l-kütübi't-türkiyyeti'l-mevcûde fi'l-kütübhaneti'l-Hidiviyye*, I, Kahire 1306.

DAĞLI, Yücel–ÜÇER, Cumhure, *Tarih Çevirme Klavuzu*, I-V, Ankara 1997.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara 1990.

DMITRIEVA, L. A. – MUGINOV, A. M. – MURATOV, C. N., *Opisanie Tyurkskih Rukopisey Instituta Narodov Azii*, I, Moskova 1965.

FLEMMING, Barbara, *Türkische Handschriften*, XIII/1, Wiesbaden 1968.

FLUGEL, Gustav, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Koniglichen Hofbibliothek zu Wien*, II, Wien 1865.

HERMANN, Ethé, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu Manuscripts in the Bodleian Library*, II, Oxford 1930.

İstanbul Kütüphaneleri, Tarih Coğrafya Yazmaları Kataloğu, İstanbul 1943.

KARATAY, Fehmi Edhem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I, İstanbul 1961.

Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lûgati't-Türk*, I, trc. Besim Atalay, Ankara 1985.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.

Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I-IV, İstanbul 1308-1311.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1983.

REDHOUSE, James W., *A Lexion Turkish And English*, İstanbul 1921.

ROSSİ, Ettore, *Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana*, Roma 1953.

Şemseddin Sâmî, *Kāmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317.

Tarama Sözlüğü, I-VI, Ankara 1972.

TORNBERG, C. J., *Codices Arabici, Persici et Turcici Bibliothecæ Regiæ Universitatis Upsaliensis*, Uppsala 1849.

Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu, Antalya, I, İstanbul 1982.

YAZICI, Numan, *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul 2003.

ZETTERSTEEN, K. Wilhelm, *Die Arabischen Persischen und Türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala*, I-II, Uppsala 1935.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

KISALTMALAR

A	: Âtıf Efendi nüshası
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.k.	: adı geçen katalog
a.g.mad.	: adı geçen madde
a.g.mak.	: adı geçen makale
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*
ed.	: editör
göst. yer	: gösterilen yer
H.	: Hicrî
haz.	: hazırlayan
İA	: *İslam Ansiklopedisi*
krş.	: karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphane
M.	: Mîlâdî
N	: Nuruosmaniye nüshası
nşr.	: neşreden
nr.	: numara
s.	: sayfa
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
vb.	: ve benzeri
vr.	: varak
vs.	: ve sâire

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

I. BÖLÜM

KÂTİB ÇELEBİ'NİN HAYATI

Süllemü'l-vusûl[1], *Cihânnümâ*[2] ve *Mîzânü'l-hakk*'ta[3] yer alan üç ayrı otobiyografisi ile Kâtib Çelebi, hayatı hakkında çok fazla kaynak karıştırmayı gerektirmeyen Osmanlı müelliflerinden biridir. Onun hakkında gerek kaynak, gerekse araştırma eserlerde söylenen her ne varsa, doğrudan sözünü ettiğimiz bu üç otobiyografiye dayanmaktadır. Otobiyografilerinin haricinde, çalışmamızın esasını teşkil eden *Fezleke*'de de yer yer Kâtib Çelebi'nin hayatına dair bazı bilgiler bulabildik. Müellifin ismini Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde takip etmeye çalıştığımızda ise elimize geçen neredeyse hiç ölçüsünde idi. Dolayısıyla, burada bize, Kâtib Çelebi'yi kendi kalemiyle tanıtmaktan başka yol kalmadığını söylemeliyiz.

Asıl ismi Mustafa b. Abdullâh olan Kâtib Çelebi, kendi zamanında Divan mensupları arasında "Hacı Halîfe" olarak tanınmıştır. "Kâtib Çelebi" ise onun ulema arasında bilinen ismidir. Günümüzde müellifin gerçek isminin Mustafa olduğunu bilen muhtemelen azdır. Kâtib Çelebi ismiyle anılması, hemen herkes tarafından kabul görmüştür.

1017 zilkadesinde (Şubat/Mart 1609) İstanbul'da dünyaya gelen Kâtib Çelebi'nin babası Abdullâh'ın saraydan yetişme bir kimse olduğunu biliyoruz. Abdullâh Bey Enderun'da eğitim almış, silahdarlık zümresine mensup olarak bir süre sarayda görev yapmış, ardından III. Mehmed zamanında sipah bölüğüne katılarak saraydan çıkmış ve kırk yılı aşkın süre muhtelif görevlerle zamanının hemen bütün seferlerine katılmış bir kimse idi. Bu bilgiye ilave olarak Kâtib Çelebi, babasının gayet dindar bir kimse olup vaktinin çoğunu ibadetle geçirdiğinden, ayrıca âlimlerin ve şeyhlerin meclislerine devam ettiğinden de bahsetmektedir. Enderun'dan yetişmiş olması, müellifin babasının

---

1 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 2010, III, 447-448.

2 *Cihânnümâ*'nın Viyana'da, Nationalbibliothek, Mxt. 389'daki yazmasında bulunan otobiyografi ilk defa olarak Fikret Sarıcaoğlu tarafından, müellife ait diğer iki otobiyografi ile beraber neşredilmiştir ("Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 37, İstanbul 2002, s. 297-318). Neşredildiği zamana dek, Kâtib Çelebi üzerinde çalışan araştırıcılar tarafından ihmal edilen bu otobiyografi, diğer ikisinde bulunmayan bazı ayrıntılar içermesi bakımından önem taşımaktadır.

3 *Mîzânü'l-hakk*, İstanbul 1281, s. 113-127.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

devşirme kökenli olabileceğini akla getiriyor. Ancak Kâtib Çelebi, ailesinin geçmişi ile ilgili verdiği bilgide fazla derine inmemiş, sadece İstanbullu olduğunu söylemekle yetinmiştir[1].

Kâtib Çelebi'nin annesi hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Müellifin 1045 (1635/1636) yılında kendisine annesinden bir miktar mal miras kaldığını söylediğine[2] bakarak, onun bu yıl civarında ölmüş olduğunu tahmin edebiliriz. Müellif iki yıl kadar sonra, akrabalarından zengin bir tacirin ölümü üzerine kendisine yüklüce bir miras daha kaldığını haber vermektedir. Bu zengin tacirin anne tarafından akrabalarından biri olabileceği tahminine dayanarak Gottfried Hagen, Kâtib Çelebi'nin validesinin varlıklı bir aileye mensub olması ihtimali üzerinde durmuştur.

Müellifin, on dört yaşında babasının yanında Anadolu Muhasebesi'ne çırak olarak girinceye kadarki eğitimi hakkında sadece *Süllemü'l-vusûl*'de detaylı bilgi bulabilmekteyiz[3]. Buna göre Kâtib Çelebi, henüz beş altı yaşlarında

---

1 Gottfried Hagen'e göre Kâtib Çelebi'nin babasının devşirmeliği zayıf bir ihtimaldir. Müellifin amcasının da asker olduğunu hatırlatan Hagen, bir aileden iki çocuğun birden alınmaması kuralına dayanarak, Abdullâh Bey'in devşirme olmasının olanaksızlığı üzerinde durmuştur ("Kâtib Çelebi", http://www. ottomanhistorians.com /database/pdf/ katibcelebi_ en.pdf, 10 Temmuz 2007, s. 1). İlk bakışta haklı gibi görünmekle beraber, Hagen'in düşüncesine iki farklı açıdan muhalefet edilebilir. Öncelikle, Abdullâh Bey'in kardeşi, yani Kâtib Çelebi'nin amcası hakkında tüm bilinen, 1035 (1625/1626) yılındaki Bağdâd Seferi'nde kardeşi ve yeğeni ile beraber hazır bulunduğu ve başarısızlıkla sonuçlanan seferden dönüşte, Nusaybin civarındaki Cerrâhlı menzilinde öldüğüdür (Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 303). Bu bilgiye dayanarak kesin bir hükme varmak mümkün değil. Abdullâh Bey'in Divan'daki çeşitli kalemlerde çalıştığını ve kâtiplik görevi ile seferlere katıldığını biliyoruz. Fakat kardeşinin seferde ne sıfatla bulunduğu hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Öte yandan, Hagen'in, bir aileden iki çocuğun birden devşirilmediğini gündeme getirmesi, Abdullâh Bey ile kardeşinin seferlerde beraber hazır bulunabilmeleri için devşirmelikten başka yol olmadığı imasını beraberinde getirmektedir. Bu durumda Hagen'in, Abdullâh Bey için ortaya koymaya çalıştığı, Enderun çıkışlı, fakat devşirme olmayan asker kimliği kendi içinde çelişki halindedir.

2 Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 304. Kâtib Çelebi 1045 (1635/1636) yılındaki bu mirastan *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde de bahsetmiş (s. 118), fakat orada annesini söz konusu etmeyerek sadece, "alâ tarîkı'l-irs" ifadesini kullanmıştır. *Cihânnümâ*'daki otobiyografiden haberi olmayan Orhan Şaik Gökyay, sadece *Mîzânü'l-hakk*'taki ifadeye dayanarak mirasın müellife babasından veya amcasından kalmış olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", *Kâtib Çelebi, Eserleri ve Hayatı Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 6/1). Ancak bunun imkânsızlığı gayet açıktır, zira müellifin babası ve amcasının ölümü, söz konusu tarihten on yıl kadar öncedir.

3 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, III, 447-448.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

iken, babasının kendisine hoca olarak tuttuğu Kırımlı İmam İsâ Halîfe'den *Kur'ân* ve tecvid öğrenmeye başladı. Müellifin, *Kur'ân*'ı ezberledikten sonra hâfızlığını, Mesih Paşa ve Zekeriya Efendi dârü'l-kurrâlarında Mevlâ Zekeriya-zâde Ali İbrahim Efendi ile Nefes-zâde'ye sergilediğinden bahsetmesi dikkat çekicidir. Hatta Kâtib Çelebi, isimleri geçen hocalardan onay alabilmek için *Kur'ân*'ın sadece yarısını okumasının yeterli geldiğini söylemektedir. Müellifin bu şekilde kendini övmesinin arkasında, özel hocalara dayalı olan eğitimine aynı zamanda resmî bir hüviyet kazandırma gayretini görebilmekteyiz.

Kur'ân'ı hıfzettikten sonra Kâtib Çelebi, İmam İlyas Hoca'dan Arapça gramer bilgisi dersleri alarak eğitimine devam etti. Aynı zamanda Böğrî Ahmed Çelebi'den de hatt öğrenmekte idi.

Bu şekilde geçen yaklaşık sekiz yıllık bir sürenin ardından, Anadolu Muhasebesi Kalemi'nde kâtiplik yapmakta olan babasının yanında meslek hayatına başladı. Bu sırada Kâtib Çelebi, on dört yaşında idi. Babasının maaşından günde on dirhem harçlıkla hesap kurallarını ve siyakat yazısını öğrendi. Bu yıllarından bahsederken, kısa sürede hızlı gelişme gösterdiğine ve kendisine yardımcı olan halîfeyi geride bıraktığına değinmesinde, müellifin, yine kendini övme gayretinin gözden kaçmadığını belirtmek gerekir[1].

1033 (1624) yılında Kâtib Çelebi, babası ile beraber Abaza Mehmed Paşa üzerine çıkılan Tercan Seferi'ne katıldı. Kendisinin ve babasının bu esnada silahdar alayına mensup bulunduklarını *Fezleke*'den öğreniyoruz[2]. Tercan Seferi'nin ardından, 1035 (1625/1626) yılında Safevîlere karşı girişilen Bağdâd Seferi'nde de Kâtib Çelebi, babası ve amcası ile beraber orduda hazır bulunmakta idi. Dokuz ay süren sefer neticesinde "ümitsiz ve perîşân bir hâlde" Musul'a döndükleri vakit müellifimiz babasını kaybetti. Abdullâh Bey'in Musul'da defnedilmesinden yaklaşık bir ay sonra, bu kez Nusaybin yakınlarında Cerrâhlı denen menzilde amcasını da kaybeden Kâtib Çelebi, bazı akrabalarıyla birlikte Diyarbakır'a giderek bir süre orada kaldı. Bu arada, babası-

---

1 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, III, 448. Krş. Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 303. Kâtib Çelebi'nin bu tavrı, *Mîzânü'l-hakk*'taki satırlarda biraz daha belirgindir. Müellif burada, hesab ve siyakatta başkalarına zor gelen meselelerin kendisine gayet açık ve net göründüğünü söylemektedir (s. 113).

2 *Fezleke*, Âtıf Efendi Ktp., nr. 1914, vr. 192 a. Kâtib Çelebi sefere ait gözlemlerini *Fezleke*'de konuyla ilgili kısmı yazarken değerlendirmiştir. Bu konuya aşağıda değineceğiz.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi | https://rantey.org

nın arkadaşlarından birinin yardımcı olması sayesinde Süvari Mukabelesi Kalemi'ne çırak olarak kaydedildi. Sadrazam Hâfız Ahmed Paşa'nın azli üzerine, onun yerine tayin edilen Halil Paşa'nın, Erzurum Kalesi'ne kapanmış bulunan asi Abaza Paşa üzerine çıktığı seferde hazır bulunduğundan Kâtib Çelebi otobiyografilerinde bahsetmez. Ancak *Fezleke*'den, müellifin İstanbul'a dönmeye fırsat bulamadan bu sefere de katıldığını öğreniyoruz[1]. Başarısızlıkla sonuçlanan Erzurum kuşatmasından sonra ordu, zor kış şartları altında, büyük sıkıntılar çekerek Tokat'a çekilmek zorunda kalmış, fakat çok geçmeden, Halil Paşa yerine sadrazamlığa atanan Husrev Paşa kumandasında, Abaza üzerine bir kez daha yürümüş idi. O sırada Kâtib Çelebi, hâlâ orduda bulunmaktaydı[2].

Abaza'nın teslim olması üzerine 1038 (1628/1629)'de ordu ile beraber İstanbul'a dönen müellif, kısa bir süre için kendini ilme vermeye fırsat bulabildi. O günlerde hayli şöhrete sahip bulunan Kadı-zâde Mehmed Efendi'nin derslerine başlayışını, gerek *Fezleke*'de gerekse *Mîzânü'l-hakk*'ta gayet tafsilatlı bir şekilde anlatmaktadır[3]. Her iki eserde birden Kadı-zâde'yi olumsuz yönde eleştirmekte, fakat bir yandan da tahsiline devam etmek konusunda kendisi üzerinde en büyük tesirin, babasından sonra ona ait olduğunu açık gönüllülükle itiraf etmektedir.

İstanbul'da Kadı-zâde'den ders alarak geçirdiği yaklaşık bir yılın ardından Kâtib Çelebi, Sadrazam Husrev Paşa ile beraber Hemedân Seferi'ne katıldı. Müellif *Mîzânü'l-hakk*'ta sefere çıkışı için 1039 (1630) tarihini vermiştir. Ancak Husrev Paşa'nın ordu ile beraber İstanbul'dan hareketinin 1038 sonla-

---

1 *Fezleke*, vr. 209 b.

2 Halil Paşa ile başlayıp Husrev Paşa ile tamamlanan bu Erzurum Seferi'ne ait *Rûznâmçe Defteri*'ne baktığımızda, kendilerine sâliyâne olarak ödeme yapılan kâtipler arasında karşımıza çıkan Mustafa isimli tek kâtip, "kâtibân-ı mâliyye"den Mustafa Çelebi'dir (BOA, Kâmil Kepeci, nr. 1922, s. 216). Gerçi aynı defterde Mevkûfât Hâlîfesi olarak ismi geçen bir başka Mustafa daha mevcuttur (s. 140). Ancak o sıralarda memuriyet hayatının henüz başlarında olan Kâtib Çelebi'nin Mevkûfât halîfeliğine kadar yükselmiş olabileceğini sanmıyoruz. Öte yandan Fikret Sarıcaoğlu'nun, özellikle 1030'lardan sonra mâliye kâtiplerinin defterlerden izlenemediği, onların maaş yerine orta parasından haklarını aldıkları yönündeki hatırlatması önemlidir. Sarıcaoğlu'nun ifadesine göre, söz konusu defterde adı geçen kâtibân-ı mâliyyeden Mustafa Çelebi'nin, bizim müellifimize işaret ediyor olması kuvvetli bir ihtimal değildir (*Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve *Cihânnümâ*, Dizin), Ankara 2013, s. 7, not. 20).

3 *Fezleke*, vr. 236 a; *Mîzânü'l-hakk*, s. 114-115.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

rında (1629) vuku bulduğunu biliyoruz[1]. Kâtib Çelebi bu sefere ne görevle katıldığı hakkında her hangi bir bilgi vermemiştir[2].

1041 (1631/1632)'de seferden döndükten sonra müellif, İstanbul'da Kadızâde Mehmed Efendi'nin derslerine devam etti. *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde, bu derslerde okuduğu kitapların isimlerini dahi sıralamaktadır[3].

1043 (1633/1634) yılında Sadrazam Tabanıyassı Mehmed Paşa ile beraber tekrar Doğu seferine çıkan Kâtib Çelebi, ordu Halep'te kışlamakta iken Hacc vazifesini yerine getirdi. Hacc dönüşü Diyarbakır'da tekrar orduya dâhil oldu. Ordunun Diyarbakır'da konakladığı aylar boyunca Kâtib Çelebi, vaktini şehrin âlimlerinin sohbetlerine katılarak geçirdi. Sonradan kaleme aldığı biyografik ve bibliyografik çalışmalarındaki malzemenin büyük bir kısmını bu sefer esnasında, özellikle Halep'te bulunduğu süre içinde topladığını bizzat belirtmektedir[4].

Kâtib Çelebi son olarak 1044 (1635) yılında IV. Murad'ın Revân Seferi'nde hazır bulundu[5]. Bundan sonra artık bir başka sefere katılmayıp, kendisini ilmî çalışmalara adadı. 1045 (1635/1636)'te annesinden kalan mirasın tamamını, 1047 (1637/1638)'de tâcir akrabasından kalan diğer mirasın ise büyük bir kısmını kitap satın alımına sarfettiği Kâtib Çelebi'nin kendi ifadesidir[6]. Bu mirasların sağladığı maddî rahatlık, onun bilimsel çalışmalarına önemli katkıda bulunmuş olsa gerek. Bu arada müellif, ikinci mirasın bir kısmını evlilik hazırlıklarına harcadığını da belirtmektedir. Bu ifadesinden hareketle, kendisinin 1047 (1637/1638) yılı içinde veya belki ertesi sene evlendiğini tahmin ediyoruz[7].

---

1 Na'îmâ Mustafa Efendi, *Târîh-i Na'îmâ*, nşr. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, II, 641.

2 Sefere ait *Rûznâmçe Defteri*'nde, yine "kâtibân-ı mâliyye"den bir Mustafa Çelebi'nin ismi geçmektedir (BOA, Kâmil Kepeci, nr. 1923, s. 102). Bu defterde de yine Mevkūfât Halîfesi Mustafa olmak üzere bir başka Mustafa ismi daha bulunmaktadır (s. 56).

3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 115.

4 *Mîzânü'l-hakk*, s. 118.

5 Sefere ait *Rûznâmçe Defteri*'nde biri Divan-ı hümayun Kalemi'nde veznedâr, biri yine aynı kalemde defter kâtibi, biri mâliye kâtibi, biri mevkūfât halîfesi ve biri de muhasebe-i evvel şâgirdi olmak üzere beş ayrı Mustafa ile karşılaşmaktayız (BOA, Kâmil Kepeci, nr. 1936, s. 175, 178, 181). Ancak, Fikret Sarıcaoğlu'nun, maaş yerine orta parasından haklarını alan mâliye kâtiplerinden bahsederek, bunların *Rûznâmçe Defterleri*'nden izlenmesinin mümkün olmadığı yönündeki hatırlatmasını burada tekrar etmeliyiz (*Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve *Cihânnümâ*, Dizin), s. 7, not. 20).

6 Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 304, 309.

7 *Mîzânü'l-hakk*, s. 118.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi https://rantey.org

İlmî çalışmalarının yoğunluğu dolayısıyla 1048 (1638/1639) yılında Bağdâd Seferi'ne katılmamak için Sultan IV. Murad'a özrünü sunması, Kâtib Çelebi'nin *Mîzânü'l-hakk*'ta[1] verdiği bilgiler arasındadır. *Cihânnümâ*'daki otobiyografiden öğrendiğimize göre, müellifin özrünü kabul eden Padişah, Mânde Mukabelesi Kalemi'nde ikinci halîfelik görevi ile İstanbul'da kalmasına izin vermiştir[2].

Kâtib Çelebi bundan sonraki yıllarını tamamen ilim ile meşgul olarak geçirdi. 1049 (1639/1640) yılında bir taraftan hem aklî hem de naklî ilimlerde söz sahibi olan Ayasofya Ders-i âmmı Kürd Abdullâh Efendi'nin derslerini takip etmekte iken[3], diğer taraftan, özellikle Arap edebiyatı konusunda çalışmaları bulunan Süleymaniye Ders-i âmmı Kiçi Mehmed Efendi'nin meclisine katılmakta idi[4]. 1050 (1640/1641)'de Ahmed Haydar Sührânî'nin öğrencilerinden Ermenâkî Veli Efendi'den mantık dersleri aldı[5]. Ayrıca iki yıl boyunca ondan hadis ilmi öğrendi[6]. Kâtib Çelebi'nin bütün bu isimlerin üstünde tuttuğu, kendisine karşı en çok saygı beslediği hocası ise A'rec Mustafa Efendi'dir. Müellifin A'rec Mustafa Efendi ile olan tanışıklığı, 1048 (1638/1639) yılında onun *Tefsîr-i Beyzâvî*'den okuttuğu derslere katılması ile başlamıştır. Kâtib Çelebi, daha önce dersini dinlediği hocaların hepsinden daha bilgili bulduğu A'rec Mustafa Efendi'yi kendisine üstad edinmiş ve birkaç yıl boyunca ondan çok sayıda ders almıştır[7]. Gerek *Cihânnümâ*[8] ve *Mîzânü'l-hakk*'taki[9] otobiyografilerinde, gerekse *Fezleke*'de[10] müellif, A'rec Mustafa Efendi'ye olan saygısını dile getirmekte, onun her ilimde bilgisi bulunduğunu, zamanındaki bütün

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 119.

2 Bu bilgiyi Fikret Sarıcaoğlu'na borçluyuz. Bkz. *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve *Cihânnümâ*, Dizin), s. 9.

3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 119; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 304.

4 *Mîzânü'l-hakk*, göst. yer; Sarıcaoğlu, a.g.m., göst. yer. Kâtib Çelebi, Kiçi Mehmed Efendi'nin derslerine katıldığından *Fezleke*'de de bahsetmektedir (vr. 255 b).

5 *Mîzânü'l-hakk*, s. 120; Sarıcaoğlu, a.g.m., göst. yer.

6 *Mîzânü'l-hakk*, göst. yer. Ermenâkî Veli Efendi Mısır'da Şeyh İbrahim el-Lekânî'nin eğitiminde yetişmiş idi. Kâtib Çelebi buna dayanarak *Fezleke*'de Lekânî'nin hadis ilminde vâsıta ile kendisinin de şeyhi olduğunu söylemektedir (vr. 220 a).

7 *Mîzânü'l-hakk*, s. 119, 122; Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 304-305, 313; Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 6-7.

8 Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 304.

9 *Mîzânü'l-hakk*, s. 119.

10 *Fezleke*, vr. 304 b.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

âlimlerin en üstünü olduğunu ifade etmektedir. Bu arada, hocasının da kendisini diğer talebelerinden üstün tuttuğunu övünerek dile getirmektedir[1].

Bu şekilde geçen yaklaşık on yıl boyunca şevkinin asla kırılmadığını, geceler boyu çalışmanın kendisine yorgunluk ve bezginlik vermediğini söyleyen Kâtib Çelebi[2], 1050 (1640/1641)'li yılların ortalarından itibaren artık kendisi de ders vermeye başladı. Bilebildiğimiz kadarıyla sarf, mantık ve matematik ilimlerinde dersler vermekte idi. Müellif, *Mîzânü'l-hakk*'ta hocalıktaki başlıca prensibi üzerinde önemle durmakta, bu prensibi, "cüz'iyyât"tan "külliyât"a doğru yavaşça ilerlemek ve bir ilme tamamen vâkıf olmadıkça bir başka ilme geçmemek şeklinde açıklamaktadır[3].

Yeri gelmişken, bu ders verme meselesi vesilesiyle müellifimizin bir erkek çocuğa sahip olduğunu öğrendiğimizi belirtmeliyiz. 1057 (1647/1648) yılında Akhisarlı Şeyh Ahmed er-Rûmî'nin oğlu Mehmed'in kendisinden matematik dersi aldığını bildiren Kâtib Çelebi, öğrencisinin zekâsının fazlalığına değinmekte ve fazla zekânın insanı tez zamanda helak ettiğine dair inancını dile getirmektedir. Kâtib Çelebi'nin başka evladı olup olmadığı konusunda ise bilgimiz bulunmamaktadır.

1055 (1645/1646)'de Girit Seferi vesilesiyle haritacılığa merak salan Kâtib Çelebi, bu konuda yazılmış eserleri incelemeye başladı. Bu, aynı zamanda onun memuriyetten istifa ettiği yıl idi. *Mîzânü'l-hakk*'ta verdiği bilgiye göre müellif, Mukabele Başhalîfesi'ne, görevdeki tecrübesinin yirmi yıla eriştiğini hatırlatarak, halîfelik sırasının artık kendisinde olduğunu söylemiştir. Başhalîfe'nin, kayd-ı hayat ile görevde bulunduğunu iddia etmesi karşısında gönlü kırılan müellif, kırgınlığının ifadesi olarak, memuriyetten ayrılmak yolunu seçmiştir[4]. Kâtib Çelebi bu olayı anlatırken, görevli bulunduğu kalemden sadece "mukābele" olarak bahsetmektedir. Kendisinin bildiğimiz en son görevi 1048 (1638/1639) yılında Mânde Mukabelesi Kalemi'nde ikinci halîfeliktir. Arada başka bir göreve atandığını bilmediğimize göre, istifa ettiği görevin bu olduğunu varsayabiliriz.

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 119.

2 *Mîzânü'l-hakk*, s. 121.

3 *Mîzânü'l-hakk*, göst. yer. Müellif, eserin sonunda yer alan "vasıyyet"lerin sonuncusunda da kendisinden ders gören öğrencilere bu konuda öğütte bulunmaktadır (s. 134-136).

4 *Mîzânü'l-hakk*, s. 121-122. Kâtib Çelebi bu istifadan *Cihânnümâ*'daki otobiyografisinde hiç bahsetmemiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Aksiyon - https://rantey.org

Memuriyetten uzak bir şekilde geçen yaklaşık üç yıl boyunca Kâtib Çelebi, öğrencilerine ders vermeye devam etti. Hayatının bu döneminde artık yavaş yavaş eser telifine de başlamış bulunuyordu. O sırada hastalandı. Hastalığını bizzat tedavi etmek gayretine düşerek tıp ilmiyle ilgilenmeye başladı. Hatta, manevî usullerle tedaviye olan inancı, kendisini hurûf ilmine yönlendirdi. Bu konuda bazı kitaplar okuyan müellif, gayretleri neticesinde, mahiyeti hakkında detay vermediği hastalığını kendi başına yenmeyi başardı[1].

1058 (1648/1649) yılında *Takvîmü't-tevârîh* adlı eserini kaleme alan Kâtib Çelebi, bu eseri sayesinde Süvari Mukabelesi'nde ikinci halîfeliğe atandı. Müellifimiz ile arasında yakınlık, hatta dostluk bulunduğu anlaşılan Şeyhülislam Abdürrahim Efendi[2], *Takvîmü't-tevârîh*'i Sadrazam Koca Mehmed Paşa'ya sunarak Kâtib Çelebi hakkında övgüde bulunmuş idi. Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-hakk*'ta bu olaydan detaylı bir şekilde bahsetmektedir. Onun bildirdiğine göre, varlığından hoşlanmayan bazı kimseler kendisinin göreve atanmasını engelleyebilmek için çok uğraşmışlar, hatta bu yolda gereken mercilere rüşvet sunmaktan dahi geri kalmamışlar, fakat ilminin önüne geçmeyi başaramamışlardı[3]. Kâtib Çelebi, "eşkıyâ" olarak nitelediği bu kimselerin, kendisi ile alıp veremediklerinin ne olduğu hususunda ayrıntıya girmemiştir. Biz bunların, Kâtib Çelebi'ye karşı kişisel bir husumet besleyen kimseler olduklarını düşünmüyoruz. Söz konusu olan, büyük ihtimalle, müellifin yaşadığı dönemde iyice yaygınlaşmış bulunan, memuriyetlerin rüşvetle alınıp satılması meselesinden öte birşey değil idi. Nitekim Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*'daki otobiyografisinde, göreve atanmasının üzerinden henüz çok zaman geçmemişken mukabele başhalîfesinin öldüğünü ve kanun gereği kendi hakkı olan başhalîfeliğin, rüşvet karşılığında bir başkasına verildiğini anlatmaktadır. Bu, son derece detaylı bir anlatımdır. Müellif, söz konusu görevin üç bin kuruşa

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 123.

2 *Fezleke*, vr. 273 a-274 a.

3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 123-124; *Takvîmü't-tevârîh*, İstanbul 1146, s. 237; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 305. Adnan Adıvar, Kâtib Çelebi'nin Hacı Halîfe lakabı ile anılmasının, 1058 (1648/1649)'de, Süvari Mukabelesi'ndeki bu ikinci halîfelik görevinden kaynaklandığını söylemektedir (*Osmanlı Türkleri'nde İlim*, İstanbul 1970, s. 151/2). Hâlbuki müellif, bu görevden beş yıl önce, 1053 (1643/1644) telif tarihli *Süllemü'l-vusûl*'deki otobiyografisinde, Divan ehli arasında Hacı Halîfe lakabı ile anıldığını bildirmiştir (*Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, III, 447). Adnan Adıvar, Kâtib Çelebi'nin daha önce Mânde Mukabelesi'ndeki ikinci halîfelik görevinden habersiz olduğundan dolayı bu hataya düşmüştür.

Ücretsiz PDF Kitap https://rantey.org

satıldığını söylemiş, bu usulsüzlüğe aracı olan Koca Mehmed Paşa'yı "hâ'in-i din ü devlet" olmakla suçlamış[1], her işte bir hayır olduğuna dair inancından söz ederek, uğradığı haksızlık karşısında sabretmeyi bildiğini ifade etmiştir[2]. Epey rencide olduğu anlaşılan Kâtib Çelebi'nin, *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde bu olaya tek bir kelime ile dahi olsa yer ayırmamış olması ilginçtir. *Cihânnümâ*'daki otobiyografide üzerinde durulan son hadise olmasına bakılırsa, hadisenin gerçekleşmesi ile otobiyografinin yazılması arasındaki zamanın çok fazla olmadığını düşünebiliriz. Yani, yukarıda bahsettiğimiz satırları kaleme aldığı sırada Kâtib Çelebi'nin kırgınlığı henüz taze bulunuyor olmalıydı. *Mîzânü'l-hakk*'ı kaleme aldığı sırada ise olay artık geçmişte kalmış, müellif kendisine yapılan haksızlığı belki de unutmuş idi.

Bundan sonrası, eser telifi bakımından Kâtib Çelebi'nin hayatının en yoğun dönemidir. Süvari Mukabelesi'ndeki görevinin başına haftada sadece bir iki gün gittiği müellifin kendi ifadesidir. Geriye kalan bütün zamanını ilmî çalışmalara adamış olduğu, telif ve tercüme ettiği eserlerin çokluğundan anlaşılmaktadır. *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisini, kalan ömrünü de aynı şekilde geçirebilmek ümidi ile sona erdiren müellif, bu satırların ardından maalesef çok fazla yaşamamıştır.

Cihânnümâ'ya ait iki müellif hattı nüshadan Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan nüsha üzerindeki bir kayıt, Kâtib Çelebi'nin 27 Zilhicce 1067 (6 Ekim 1657)'de öldüğünü haber vermektedir. Hatta kayıtta, müellifin, bir önceki gece ham karpuz yiyip sabah soğuk su ile abdest aldığından, daha sonra kendini iyi hissetmeyerek eşine ve hizmetkârına durumu anlattığından da bahsedilmektedir[3]. Bu hikâyenin neredeyse aynısının, 1138 (1725/1726) tarihli bir *Mîzânü'l-hakk* nüshasında da yer aldığını görüyoruz. Ancak burada ilave olarak, rahatsızlandıktan sonra Kâtib Çelebi'nin, kendi kendine bazı ilaçlar hazırlayıp içtiği, ilaçların üzerine bir de kahve içmeye niyetlenmişken aniden fenalaşarak öldüğü ifade edilmektedir. Ölüm tarihi ise önce 1067

---

1 Kâtib Çelebi, Koca Mehmed Paşa hakkında *Fezleke*'de de hayli olumsuz bir eleştiri ortaya koymuştur. Paşa'nın, bulunduğu her görevde "zulm ü fesâd" etmekten geri durmayan, suçsuzu suçludan ayrı tutmayan, tedbirden aciz ve beceriksiz bir kimse olduğunu söylemektedir (vr. 293 b).

2 Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 305.

3 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki söz konusu nüshayı bizzat görmek imkânımız olmadı. Verdiğimiz bu bilgiyi, Orhan Şaik Gökyay'ın çalışmasından naklettik ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 9).

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

(1656/1657) olarak yazılmış, fakat sonradan üzeri çizilen tarih, 1068 (1657/1658) olarak düzeltilmiştir[1]. Müellifin ölümünü 1064 (1653/1654) veya 1074 (1663/1664) olarak gösteren kaynaklar da vardır[2]. Ancak günümüzde çoğunlukla, *Cihânnümâ* yazmasında yer alan kayıttaki 27 Zilhicce 1067 (6 Ekim 1657) tarihi kabul görmüştür[3]. Yazmadaki kaydın sahibi, müellifin ölümünden sonra terekesinden kitaplarının büyük bir kısmını satın almış olan Mehmed İzzetî b. Lutfullâh'dır.

Mehmed İzzetî b. Lutfullâh, yukarıda bahsi geçen kayıtta Kâtib Çelebi'nin şahsiyeti hakkında da kısaca bilgi vermiş, onun himmet sahibi, iyi huylu, az konuşan ve çok bilgili bir kimse olduğunu söylemiştir[4].

Müellifin şahsiyeti hakkında ulaşabildiğimiz ilginç bir detay, çiçek yetiştirme zevkine dairdir. *Tezkire-i Şükûfeciyân* adlı eserinde Ubeydî, Kâtib Çelebi'nin katmer salkımlı mavi bir sünbülü olduğunu söylemiştir[5].

Adnan Adıvar, tam bir medrese tahsili görmemiş olan Kâtib Çelebi'nin, kendi zamanındaki medreseli ulema tarafından ciddiye alınmadığını ve sadece "ketebeden" bir kimse olarak görüldüğünü bildirmektedir[6]. Her ne kadar kendisi hiçbir kaynak göstermemişse de biz Adıvar'ın bu iddiaya, Şeyh Mehmed Nazmî'nin *Hediyyetü'l-ihvân* adlı eserinde Kâtib Çelebi hakkında söylediklerinden hareketle vardığını tahmin ediyoruz. XVII. yüzyıl sonu mutasavvıf ve

---

1 Süleymaniye Fatih Ktp., nr. 5335, vr. 44 a. Şeyhî Mehmed (*Vekâyi'ü'l-fudalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, I, 263) ve Uşşâkī-zâde'nin (*Ūsâqî-zâde's Lebensbeschreibungen berühmter Gelehrter und Gottesmänner des Osmanischen Reiches im 17. Jahrhundert, Zeyl-i Šaqâ'iq*, ed. Hans Joachim Kissling, Wiesbaden 1965, s. 237) verdikleri tarih de yine 1068 (1657/1658)'dir.

2 Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri" s. 9.

3 Orhan Şaik Gökyay, a.g.m., göst. yer.; Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, İstanbul 1974, s. 8; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 297; Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve *Cihânnümâ*, Dizin), s. 12. İsmail Hakkı Uzunçarşılı müellifin 1067 yılında öldüğünü kabul etmekle beraber, bunun bir rivayete göre zilhicce ayının on altıncı (25 Eylül 1657), bir başka rivayete göre ise yirmi yedinci günü (6 Ekim 1657) vuku bulduğunu söylemiştir. Zilhicce ayının on altısı şeklindeki rivayet, Uzunçarşılı'nın bildirdiğine göre *Mi'yârü'd-düvel ve misbârü'l-milel* adlı Türkçe genel tarih kitabına dayanmaktadır (*Osmanlı Tarihi*, Ankara 1995, III/2, 541/2). İsmail Hami Danişmend'in verdiği ölüm tarihi ise, hangi kaynağa dayandığı gösterilmeksizin, 15 Zilhicce 1067 (24 Eylül 1657)'dir (*İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, III, 423).

4 Orhan Şaik Gökyay, a.g.m., s. 11.

5 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, göst. yer; Orhan Şaik Gökyay, a.g.m., s. 15.

6 *Osmanlı Türkleri'nde İlim*, s. 150.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

şairlerinden olan Nazmî (ölm. 1701), Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolu silsilesinde yer alan yedi şeyhin menkıbelerini anlattığı bu eserde, *Mîzânü'l-hakk*'ta Kadı-zâde ve Şeyh Sivasî hakkında sarfettiği sözlerden dolayı Kâtib Çelebi'ye ağır dille saldırmıştır. "Atlı Mukābelesi hulefâsından, ne mezhebde ve ne meşrebde idiği ma'lûm değil, mu'cib ü mütekebbir, haddini bilmez, bî-edeb, zu'mınca redd ü kabûl sâhibi Kâtib Çelebi nâm kimesne ..." diye söze başlayan ve daha başka hakaretlerle devam eden Nazmî'nin[1], burada Kâtib Çelebi'yi memuriyeti ile tanıtmış olması dikkat çekicidir. Bundan, müellifin ilmî kimliğini göz ardı etmek istediği, onu sadece bir memur olarak göstermeye çalıştığı sonucunu çıkarabiliriz. Ancak, Nazmî'nin ifadesini genelleştirerek, bunun Kâtib Çelebi'ye karşı bütün ilmiye mensuplarınca benimsenmiş bir bakış açısı olduğunu düşünmek doğru olmaz. Nitekim, takip edebildiğimiz kadarıyla Kâtib Çelebi, eserlerinin hiçbirinde, çağdaşı ulemadan olumsuz tavır gördüğüne dair bizzat imada bulunmuş değildir[2]. Tam tersine, fırsat düştükçe, genel olarak devrinin ilmî vaziyetine, fakat bazen de belli başlı ilim adamlarının şahsına dil uzatan kendisi olmuştur[3]. Müellifimizin tam bir kendini beğenmiş olduğunu elbette iddia edemeyiz. Fakat, tevâzuunun arkasında hafif bir kendini beğenmişliğin hissedilebildiğini söylememek de olmaz. Hatta Adnan Adıvar, biraz daha ileri giderek, Kâtib Çelebi'nin, "kendini fazla beğenmek illetine tutulmuş" olduğunu belirtmiştir[4].

XVII. yüzyılda sadece Osmanlı değil, Avrupa dünyası için de belli başlı isimlerden olan Kâtib Çelebi, çok okumuş ve çok yazmış bir entelektüeldir[5].

---

1 *Hediyyetü'l-ihvân*, Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi Ktp., nr. 4587, vr. 83 a-83 b.

2 Aksine, yaşadığı süre içinde müellifin, ulemadan bazı kimselerle oldukça yakın ve samimi bir ilişki içinde bulunduğunu biliyoruz. Nitekim A'rec Mustafa Efendi ve Şeyhülislam Abdürrahim Efendi ile olan yakınlığından yukarıda bahsetmiştik.

3 Özellikle Şeyhülislam Bahâî Efendi'ye karşı ciddi bir tahammülsüzlüğü olan Kâtib Çelebi, bu duygusunu, *İlhâmü'l-mukaddes* (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4075/3, vr. 44 b-45 a) ve *Mîzânü'l-hakk* (s. 11-12) adlı eserlerinde açıkça dile getirmekten çekinmemiştir.

4 *Osmanlı Türkleri'nde İlim*, s. 150.

5 Gottfried Hagen Kâtib Çelebi'yi zamanın önde gelen yerli ve yabancı entelektüellerinden Hezârfen Hüseyin (ölm. 1691), Antoine Galland (ölm. 1715), Ferdinando Marsigli (ölm. 1730) ve Levinus Warner (ölm. 1665) ile denk tutarak, her birini bir çemberin halkaları olarak gördüğü bu ilim adamlarının, birbirleriyle irtibat halinde olabilecekleri ihtimali üzerinde durmuştur ("Kâtip Çelebi", http: //www.ottomanhistorians.com/ database/ pdf/ kâtibcelebi_en.pdf, 10 Temmuz 2007, s. 2). Hatta, Kâtib Çelebi'nin, kendisinden sadece iki yaş küçük olan Evliya Çelebi ile tanışıklığına dair hiçbir ipucu bulunmamakla beraber, Hagen'e göre, bu iki âlimin hayatlarının bir döneminde karşılaşmış olmaları imkândan ta-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Hayatında iki kere mirasa sahip olmuş ve bunlardan ilkinin tamamını, ikincisinin ise büyük bir kısmını kitaba harcamıştır. Şehrî-zâde Mehmed Said Efendi'nin, güvenilir kimselere dayandığını belirttiği rivayetine göre Kâtib Çelebi, çok sayıda kitaptan oluşan zengin bir kütüphaneye sahipti[1]. Tarih, coğrafya, astronomi, fıkıh, matematik, tıp gibi değişik ilimlere ilgi duymuş, ilgi duyduğu her ilim dalında kendisini geliştirmiştir[2]. Her biri bilgisinin zenginliğini ortaya koyan, yirmiden fazla çalışması bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Kâtib Çelebi, "hezârfen" olarak nitelenmeye layık bir ilim adamıdır.

---

mamen uzak değildir ("Ottoman Understandings Of The world In The seventeenth Century", *An Ottoman Mentality, The World of Evliya Çelebi*, by Robert Dankoff (*The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy*, ed. Suraiya Faroqhi-Halil İnalcık), Boston 2004, XXXI, 227).

1 *Târîh-i Nevpeydâ*, Haz. Faruk Bilici, yayımlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1974, s. 43. Krş. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 19-20; Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 2/4; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 298. Kâtib Çelebi'nin kitaplarının ölümünden sonra satıldığını ve bunların bir kısmının, özellikle müellifin kendi telifi olanların, Mehmed İzzetî b. Lutfullâh tarafından alındığını biliyoruz (Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 11; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 299). Bugün muhtelif kütüphanelerde Kâtib Çelebi'nin şahsî kütüphanesine ait oldukları ve ona ait bazı notlar içerdikleri kesinlikle tespit edilmiş birkaç eser bulunmaktadır. Mesela, Sipâhî-zâde'nin *Evzahü'l-mesâlik ilâ ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik* adlı eserini (Gottfried Hagen, "Kâtib Çelebi and Sipâhî-zâde", *Essays In Honour Of Ekmeleddin İhsanoğlu*, İstanbul 2006, I, 525-542), *Târîh-i Hind-i Garbî*yi (Gottfried Hagen, "Kâtip Çelebi and Târîh-i Hind-i Garbî", *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 12, s. 101-115) ve Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'sını (Süleymaniye Esad Efendi Ktp., nr. 3869, vr. 1 a) örnek gösterebiliriz (Kâtib Çelebi'ye ait notlar içeren yazmalar için ayrıca bkz. Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve *Cihânnümâ*, Dizin), s. 23-25). Bu arada, Kâtib Çelebi'nin sahip olduğu batı kaynaklarından en azından birkaçının tespitinin ve bu kaynaklarda yer alması muhtemel, müellifin kendi hattıyla notların gün yüzüne çıkarılmasının son derece heyecanlı bir gelişme olacağını düşündüğümüzü de belirtelim.

2 Haydar Sanal, Kâtib Çelebi'nin matematik ile olan alakasına ve o yıllarda mûsikînin matematik ilminin bir şubesi sayılmasına dayanarak, müellifin mûsikîye de vâkıf olduğundan bahsetmektedir. İstanbul Belediyesi Konservatuarı Kütüphanesi'nde yaptığı tarama neticesinde, Kâtib Çelebi'ye isnad olunan bazı besteler bulmuş, ancak bunların gerçekten bizim müellifimize mi ait olduğu, yoksa bir başka Kâtib Çelebi'nin mi var olduğu hususunda kesin bilgi elde edememiştir. Kâtib Çelebi'nin hezârfenliği gerçekten bestekârlığa kadar varmış mıdır bilemiyoruz. Bu konuda bize ancak, Sanal'ın da söylediği gibi, Kâtib Çelebi'ye isnad olunan bestelerin, müellifimizin yaşadığı devirdeki mûsikîye ait üslup ve motiflerle mukayesesine dayanan sıkı bir araştırma ipucu sağlayabilir ("Kâtib Çelebi'ye İsnad Olunan Besteler", *Bilgi*, XI/128, Kasım 1957, s. 23).

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

II. BÖLÜM

KÂTİB ÇELEBİ'NİN ESERLERİ

Bu bölüme başlarken öncelikle, Kâtib Çelebi'nin eserlerini neye göre sıralayacağımıza karar vermekte güçlük çektiğimizi ifade etmeliyiz. Orhan Şaik Gökyay, eserlerin telif tarihlerine göre bir sıralamayı tercih etmiş gibi görünmektedir[1]. Başlangıçta biz de Gökyay'ınki gibi bir sıralama yapmayı tasarlamıştık. Ancak, müellifin bazı eserlerinin telif tarihinin tam olarak tespit edilememesi, bazı eserlerin telifinin ise hayli uzun zamana yayılmış olması, bize böyle bir sıralamadan uzak durmamız gerektiğini düşündürdü. Telif tarihini esas alan sıralamadan vazgeçmemizde, mahiyetlerinden ötürü bizim çalışmamızla fazla ilgisi bulunmayan bazı eserleri, diğerlerinden ayrı tutabilmek maksadı da etkili oldu.

Bu durumda önümüzdeki en uygun yol, Fikret Sarıcaoğlu ve Gottfried Hagen'in çalışmalarında olduğu gibi[2], eserlerin, türlerine göre gruplara ayrılarak sıralanması idi. Ancak, bizim gruplandırmamızın, gerek Sarıcaoğlu gerekse Hagen'inkinden biraz farklı olduğu aşağıda görülecektir.

Son olarak, çalışmamızın esasını oluşturan *Fezleke*'yi buradaki gruplandırmaya dâhil etmeyip, III. bölümde ayrıca ele aldığımızı da belirtmeliyiz.

A. BİYOGRAFİK/BİBLİYOGRAFİK ESERLER

1. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*

Kâtib Çelebi'nin en önemli eseri olarak sayabileceğimiz *Keşfü'z-zunûn*, büyük bir bibliyografya kitabıdır. Alfabetik özelliği dolayısıyla sözlük, hatta ansiklopedi olarak dahi nitelenmesi mümkün olan eserin dili Arapça'dır. Giriş kısmında ismi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn* olarak belirtilmiştir[3]. Kâtib Çelebi ayrıca, *Cihânnümâ*[4] ve *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografilerin-

---

1 Bkz. "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", *Kâtib Çelebi, Eserleri ve Hayatı Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 40-90.

2 Fikret Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve *Cihânnümâ*, Dizin), s. 13-22; Gottfried Hagen, "Kâtib Çelebi", http://www.ottomanhistorians.com/database/pdf/kâtibcelebi_en.pdf, 10 Temmuz 2007, s. 4-8).

3 *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1971, I, 4.

4 Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 37, İstanbul 2002, s. 305.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

de[1] de eseri aynı isimle zikretmektedir. Bununla beraber, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki kısmen müellif hattı, müsvedde *Keşfü'z-zunûn* nüshasının sonunda, üzeri karalanmış birkaç satırlık "temme" kaydında eserden, *Kitâbu icmâli'l-fusûl ve'l-ebvâb fî tertîbi'l-'ulûm ve esmâi'l-kitâb* ismi ile bahsedilmektedir[2]. Esere müellif tarafından verilen ilk isim bu iken, sonradan *Keşfü'z-zunûn* ismiyle değiştirilmiş olsa gerek[3]. Söz konusu karalanmış kayıtta ayrıca eserin bitişi için Zilka'de 1051 (Şubat/Mart 1642) tarihinin verildiğini görüyoruz. Kaydın karalanmış olmasına bakılırsa, eserin ismi ile beraber bitiş tarihinin de değişikliğe uğradığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Keşfü'z-zunûn'da* Kâtib Çelebi, 1058 (1648/1649) yılında telif ettiği *Takvîmü't-tevârîh*'e de yer vermiş[4], keza yine kendisine ait eserlerden *Tuhfetü'l-ahyâr*'a dair malumat arasında, 1061 (1650/1651) yılında bu eseri temize çekmeye başladığını söylemiştir[5]. Öte yandan müellif, *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde *Keşfü'z-zunûn*'u temize çekmeye başlamasını, 1063 (1652/1653) yılı çalışmaları arasında zikretmektedir[6]. Bu durumda, *Keşfü'z-zunûn*'un, ana hatlarıyla 1051 zilka'desinde (Şubat/Mart 1642) tamamlandığı, fakat bundan sonraki on yılı aşkın bir süre içinde Kâtib Çelebi'nin esere ilaveler yapmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim, kendisinin bizzat bildirdiğine göre *Keşfü'z-zunûn*, Kâtib Çelebi'nin yirmi yıllık mesaisinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki müsvedde nüshada görülen boşluklar, kenarlara not edilmiş ilaveler ve yazı karakterindeki farklılıklar eserin uzun bir period içinde vücuda getirildiğinin delilleridir[7].

Keşfü'z-zunûn'un, Süleymaniye Cârullâh Efendi Ktp., nr. 1619'daki müsvedde nüshasının başında yer alan Cârullâh Veliyyüddin Efendi'ye ait birkaç

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, İst. 1281, s. 126. Krş. *Mîzânü'l-hakk fî İhtiyâri'l-ehakk, İslamda Tenkid ve Tartışma Usûlü*, nşr. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 1990, s. 148; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 315.

2 *Keşfü'z-zunûn*, Cârullâh Efendi, nr. 1619, vr. 219 b.

3 *Keşfü'z-zunûn*, Mukaddime, I, 10/1; Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 78; İlhan Kutluer, "Keşfü'z-zunûn", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 321.

4 *Keşfü'z-zunûn*, I, 469.

5 *Keşfü'z-zunûn*, I, 361.

6 *Mîzânü'l-hakk*, s. 126. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 148; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 315.

7 Eleazar Birnbaum, "Kâtib Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His *Kashf al-zunûn* and *Sullam al-Wusûl*", *Scribes et Manuscrits du Moyen-Orient*, Paris 1997, s. 242.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

satırdan, bu nüshanın tamamının değil, "ed-dürûs" maddesinden itibaren sona dek olan kısmının Kâtib Çelebi'nin kaleminden çıkmış olduğunu öğreniyoruz. Baştan "ed-dürûs" maddesine kadar olan kısım ise Halepli es-Seyyid el-Hüseyn el-Abbasî en-Nebhanî adlı kişi tarafından bazı kısaltma ve ilavelerle yeniden telif edilmek suretiyle meydana getirilmiştir[1]. Eserin yine müellife ait temize çekilmiş bir başka nüshası da Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Müsvedde nüshanın tam tersi şekilde, bu nüshanın da baştan "ed-darak" maddesine kadar olan kısmı müellife ait olup, geri kalan kısmı bir başkası tarafından tamamlanmıştır[2]. Ortaya çıkan sonuç, bugün elimizde ilk yarısı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde ve temize çekilmiş vaziyette, diğer yarısı ise Süleymaniye Kütüphanesi'nde ve müsvedde halinde olmak üzere tam bir müellif nüshasının bulunduğudur. Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde, 1063 (1652/1653) yılında bazı ilim adamlarının ricası üzerine *Keşfü'z-zunûn*'u temize çekmeye başladığını bildirmekte ve "ha" harfine kadar olan kısmın tebyizinin tamamlandığını haber vermektedir[3]. Bunun ardından, ölümüne kadar geçen dört yıl içinde müellifin, biraz daha ilerleyerek "ed-darak" maddesine kadar geldiğini anlıyoruz[4]. Tebyizin yarıda kalmasının sebebi, müellifin 1067 (1657)'deki ölümü olsa gerek. Müsvedde nüshada bulunması gereken, başlangıçtan "ed-darak" maddesine kadarki müellif hattı kısmın Süleymaniye nüshasında neden eksik olduğu sorusuna bir cevap bulmak ise kolay değildir. Belki Kâtib Çelebi, Birnbaum'un da belirttiği üzere, başkalarının eline geçebilecek olmaları endişesi ile, temize çektiği kısmın müsveddelerini imha etmiştir[5].

Şerefettin Yaltkaya, Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'u Arap diliyle kaleme almasını, eserde yer alan kitap isimlerinin neredeyse tamamının Arapça olması ile açıklamıştır. Yani onun düşüncesine göre, müellifi Arapça'yı kul-

---

1 *Keşfü'z-zunûn*, Süleymaniye Cârullâh Efendi Ktp., nr. 1619, vr. 1 a.

2 *Keşfü'z-zunûn*, Mukaddime, I, 10-11; Eleazar Birnbaum, "Kâtib Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His *Kashf al-zunûn* and *Sullam al-Wusûl*", s. 245.

3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 126. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 148; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 315.

4 Dört yıl için bunun hayli ağır bir çalışma olduğu muhakkaktır. Ancak bu dört yıl içinde Kâtib Çelebi'nin aynı zamanda *Atlas Minor*'u Türkçe'ye tercüme ettiği, *Cihânnümâ* üzerinde çalıştığı, *Fezleke* ve *Tuhfetü'l-kibâr* gibi önemli tarihî eserlerini meydana getirdiği düşünülerek *Keşfü'z-zunûn*'a fazla vakit ayıramamış olması normal karşılanmalıdır.

5 Eleazar Birnbaum, a.g.m., göst. yer.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

lanmaya sevk eden, eserin mahiyetidir. Tanıtılan kitapların ilk cümlelerinden yapılan alıntıların çoğunluğunun Arapça olması, eserin tamamını bu dilde kaleme almak zaruretini beraberinde getirmiştir[1]. Bunu bir dereceye kadar kabul edilebilir bulmakla beraber, aynı hususta Eleazar Birnbaum'un ortaya koyduğu fikir bize daha makul görünüyor. Kâtib Çelebi'nin Türkçe eserleri ile Arapça eserlerini karşılaştıran Birnbaum, Türkçe eserlerin muhtevaları itibarıyla daha çok Türk okuyucuya yönelik olmalarına karşın, Arapça eserlerin bütün İslam dünyasına hitap edecek mahiyette olmaları üzerinde durmuştur. Bunlar arasında özellikle *Keşfü'z-zunûn* ile *Süllemü'l-vusûl*, Kâtib Çelebi'nin, sadece Osmanlı memleketlerindeki değil, diğer İslam ülkelerindeki okuyuculara da ulaşmasını istediği eserlerdir. Dolayısıyla eserlerin, o yıllarda İslam dünyasında geçerli ilim dili olan Arapça ile yazılmaları gerekmiştir[2].

Keşfü'z-zunûn, genel olarak bilginin tanımı ve bilimlerin taksimi üzerinde duran beş bâblık uzunca bir mukaddime ile başlamaktadır. İlhan Kutluer'in düşüncesine göre, esere asıl "entelektüel boyut"unu kazandıran bu mukaddimedir[3]. Kâtib Çelebi, önce bilgiye ait on beş ayrı tanımı sıralamış, ardından bilginin zarurî mi yoksa nazarî mi olduğu tartışmasına geçmiştir. Müellif burada Fahreddîn er-Râzî, Cüveynî, Gazâlî, Şirvânî gibi ilim adamlarından yaptığı derleme ve alıntıların sonuçlarını ortaya koymuştur. Bilimlerin taksimi ile ilgili olarak ise beş ayrı taksimi aktararak, bunlar arasında en iyi taksimin, Taşköprî-zâde'ye ait olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Bilim ve uygarlıklar arasındaki ilişkilere de değinen Kâtib Çelebi, Kadı Said'in *Tabakātü'l-ümem*'inden özetlemek suretiyle Hindîler, Fârisîler, Keldânîler, Grekler, Romalılar ve Mısırlıların bilime katkılarını ele almıştır. İslamiyet'in ortaya çıktığı ilk yıllarda Arapların felsefî bilimlerden yoksun bulunduklarına, fakat zamanla İslam dünyasında bu alanda bir birikim oluştuğuna değinmiştir. Müellifin, bilimlerin gelişimi ile uygarlık şartları arasındaki paralelliğe işaret ederken başvurduğu kaynak İbn Haldûn'dur. Fakat, onun konuya yaklaşımı daha ziyade Osmanlı Devleti açısındandır. Molla Fenârî, Kadı-zâde-i Rûmî, Hoca-

---

1 *Keşfü'z-zunûn*, Mukaddime, I, 15.

2 "The Questing Mind: Kâtib Chelebi, 1609-1657, A Chapter in Ottoman Intellectual History", *Corolla Torontonensis, Studies in Honour of Ronald Morton Smith*, ed. Emmet Robbins-Stella Sandahl, Toronto 1994, s. 150-151.

3 İlhan Kutluer, "Kâtip Çelebi ve Bilimler: *Keşfü'z-zunûn*'un Mukaddimesinde el-İlm Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 18 (2000), İstanbul 2002, s. 80.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

zâde, Ali Kuşçu, İbn Kemâl gibi isimleri sıralayarak Osmanlı Devleti'nin ilk asırlarında felsefî ilimlere verilen önemden bahseden müellif, bu ilimlerin kendi zamanındaki duraklamasından yakınmıştır[1].

Keşfü'z-zunûn'da alfabetik sıra ile yaklaşık on beş bin kitap yer almaktadır. Kitapların tanıtımında önce müelliflerin isimleri ve ölüm tarihleri belirtilmiştir. Bu şekilde *Keşfü'z-zunûn*'da ismi geçen müelliflerin toplam sayısı on bin civarındadır. Kâtib Çelebi, ölüm tarihlerini bilemediği müellifler için, bu tarihleri belki sonradan tespit edebileceği düşüncesiyle, metinde boş yerler ayırmıştır. Müelliflerin kısaca tanıtılmasının ardından, eserlerin telif tarihleri, hangi dilde yazılmış oldukları ve mahiyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bilgi, bazı eserlerde olabildiğince kısa iken bazılarında epeyce uzundur. Hatta, ana bölüm başlıklarının sıralandığı eserler dahi vardır. Bizzat gördüğü eserleri tanıtırken Kâtib Çelebi, sıklıkla eserin ilk cümlelerini de okuyucuya aktarmıştır. Eser üzerine yazılan şerh, muhtasar veya zeyllere de aynı yerde değinmiştir. Müstakil birer ismi olan bazı şerh, muhtasar veya zeylleri ise ayrı maddeler halinde, alfabetik düzen içinde bulunmaları gereken yerde ele almıştır. Aynı durum tercümeler için de geçerlidir. Herhangi bir eser, bilinen ismi dışında bir başka isimle daha anılıyorsa, *Keşfü'z-zunûn*'da o isme de ayrı bir madde halinde yer verilerek, eserin esas alınan ismine gönderme yapılmıştır. Mesela, Abdurrahman Hıbrî'nin Edirne tarihi ile ilgili eseri "ta" harfinde, *Târîh-i Edirne* ismi ile zikredilmiş ve ismin yanına eserin asıl isminin, *Enîsü'l-müsâmirîn* olduğu yazılmıştır (I, 281). Nitekim eserin tanıtımı, "elif" harfi dâhilinde *Enîsü'l-müsâmirîn* maddesi altında yer almaktadır (I, 198-199).

Kâtib Çelebi'nin, üzerinde durduğu bunca kitap arasında, hakkında olumlu ya da olumsuz görüş bildirdikleri azdır. Ayrıca, bunu yaptığında da genellikle fazla uzun lafa girişmeden birkaç kelime sarfetmekle yetinmiştir. Mesela, Hoca Sa'deddîn Efendi'nin ve İdris-i Bitlisî'nin tarihlerini sadece, "inşâ-i latîf" diye niteleyerek övmüştür[2]. Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihânnümâ*'sını yererken de yine gayet kısa bir şekilde "akvâl-ı vâhiye" içerdiğinden bahset-

---

1 Bu bahsettiklerimiz İlhan Kutluer'in yukarıda adı geçen makalesinde detaylı bir şekilde ele alınmıştır ("Kâtip Çelebi ve Bilimler: *Keşfü'z-zunûn*'un Mukaddimesinde el-İlm Kavramı", s. 83-98).

2 *Keşfü'z-zunûn*, I, 283, 284. Krş. Eleazar Birnbaum, "Kâtib Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His *Kashf al-zunûn* and *Sullam al-Wusûl*", s. 238.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

miş[1], kezâ Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ının "ratb u yâbis" dolu olduğunu söylemiştir (II, 1021).

Mîzânü'l-hakk'taki otobiyografisinde bildirdiğine göre, Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'da tanıtımını yaptığı eserlerin birçoğu, kendi kitaplığında mevcut bulunup, okumuş olduğu eserlerdir. Bunun dışında, yine birçok eserin tanıtımı, çeşitli sahhaf dükkânlarındaki gözlemlerine dayanmaktadır. Müellif *Keşfü'z-zunûn*'da ayrıca bazı tarih ve tabakât kitaplarından da yararlanmış[2], yeri geldikçe bu kitapların isimlerini açıkça belirtmeyi ihmal etmemiştir. Bunlar arasında İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i, İbnü'l-Kıftî'nin *İhbârü'l-'ulemâ*'sı, Taşköprî-zâde'nin *Miftâhu's-sa'âde*'si, İbn Haldûn'un *Mukaddime*'si, Sübkî'nin *Tabakât*'ı ve İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*'ı başta gelmektedir[3].

Keşfü'z-zunûn'da, eserin alfabetik düzeni içinde, aralara serpiştirilmiş vaziyette üç yüzden fazla ilim hakkında da bilgi bulunmaktadır. Kâtib Çelebi *Mîzânü'l-hakk*'ta ilimler hakkında verdiği malumata kaynak olarak, genel bir ifadeyle, "mevzu'ât-ı 'ulûm kitâbları"nı göstermiştir[4]. Bu kitapların başlıcalarının Ahmed b. Yahyâ et-Teftâzânî'nin *Mecmû'atü'l-'ulûm*'u, Taşköprî-zâde'nin *Miftâhu's-sa'âde*'si, Molla Lütfî'nin *el-Metâlibü'l-ilâhiyye fî mevzû'âti'l-'ulûm*'u ve Sadreddîn-zâde eş-Şirvânî'nin *el-Fevâ'idü'l-hâkâniyye*'si olduğu anlaşılmaktadır[5].

Orhan Şaik Gökyay, *Keşfü'z-zunûn*'un eksik ve hatadan tamamen uzak bulunmadığını, fakat eserin vücuda getirilmesinde çekilen zahmetle kıyaslandığında, bu eksik ve hataların göze görünmediğini ifade etmiştir[6]. Kâtib Çelebi'nin, sayısı neredeyse on beş bini bulan bunca eseri, alfabetik düzen içinde bir araya getirebilmiş olması gerçekten çok fazla emek ve zahmete mâl olmuş büyük bir başarıdır. Eleazar Birnbaum, bu başarıdaki sırrı, müellifin fiş usulü ile çalışmasına bağlamaktadır. Onun tahminine göre Kâtib Çelebi, zaman içinde gördüğü her eser hakkında önce küçük kartonlara notlar almış, yeterince biriktikleri vakit ise bu kartonları alfabetik sıra ile bir araya getirmeye baş-

---

1 *Keşfü'z-zunûn*, I, 284. Krş. Eleazar Birnbaum, "Kâtib Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His *Kashf al-zunûn* and *Sullam al-Wusûl*", s. 238.

2 *Mîzânü'l-hakk*, s. 125. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 148; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 315.

3 Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 78; İlhan Kutluer, "Keşfü'z-zunûn", s. 322.

4 *Mîzânü'l-hakk*, s. 125. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 148; Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 315.

5 İlhan Kutluer, a.g.mad. s. 321.

6 Gökyay, a.g.m., göst. yer.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

lanmıştır[1]. *Keşfü'z-zunûn*'un, Birnbaum tarafından değinildiği üzere, İslam tarihinde fiş usulü ile meydana getirilmiş ilk eser olması[2] mümkünse de geniş bir araştırma yapmadan bu konuda fikir yürütmek doğru olmaz. Öte yandan, yine Birnbaum tarafından öne sürüldüğü üzere, Kâtib Çelebi'nin bu usulü Avrupa'dan öğrenmiş olabileceği ihtimali[3] de bize göre, konu hakkında derin bir çalışmayı gerektirmektedir.

Keşfü'z-zunûn'un ilk baskısı 1835-1858 yılları arasında, ilk iki cildi Leipzig'de, diğerleri ise Londra'da olmak üzere yedi cilt halinde Gustav Flügel tarafından yapılmıştır. Baskıda Arapça orijinal metin ile metnin Latince tercümesi bir arada verilmiştir. Önsözde Flugel, baskıya esas olarak, Şark Akademi Kütüphanesi'nde (Bibliotheca Academiae Orientalis) bulunmakta olup, bazı düzeltme ve ilaveler içeren 1170 (1756/1757) tarihli bir nüshayı kullandığını belirtmektedir[4]. Baskının son cildinde esere ait bir indeks mevcuttur. Flugel baskısı, 1992 yılında Beyrut'ta tıpkıbasım olarak bir kez daha neşredilmiştir. Ayrıca *Keşfü'z-zunûn*'un 1274 (1857/1858)'te Mısır'da, 1310 (1892/1893)'da İstanbul'da yapılmış iki neşri daha vardır. Eseri son kez 1941-1943 yılları arasında Şerefettin Yaltkaya ile Kilisli Rifat Bilge iki cilt halinde neşretmişlerdir. 1967 yılında Tahran'da tıpkıbasım olarak tekrar edilen bu neşir, eserin müellif hattı nüshasına dayanmaktadır. Baskının başında Şerefettin Yaltkaya'ya ait, müellif ve eser hakkında tafsilatlı bilgi içeren bir mukaddime bulunmaktadır. Bu mukaddimenin bir yerinde Yaltkaya, eserin Flugel baskısını olumsuz yönde eleştirmekte, baskının çok sayıda hata ve müellife ait olmayan eklemeler içerdiğini söylemektedir[5]. Elezar Birnbaum ise, mevcut neşirlerin en mükemmeli olduğunu kabul etmekle beraber, *Keşfü'z-zunûn*'un Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge tarafından yapılan neşrinin de hatadan tamamen uzak olmadığı görüşündedir. Metin içinde veya sayfa kenarlarında üzerleri çizilerek iptal edilmiş bulunan, fakat müellifin çalışma metodu hakkında fikir vermesi bakımından son derece önemli olan birçok kısım bu baskıya dâhil edilmemiştir. Mesela, eserin sonundaki 1051 tarihini gösteren temme kaydı İstanbul baskısında mevcut değildir. Ayrıca, Kâtib Çelebi tarafından sonradan doldurulmak üzere bırakılmış olan değişik

---

1 Eleazar Birnbaum, "Kâtib Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His *Kashf al-zunûn* and *Sullam al-Wusûl*", s. 246.

2 Eleazar Birnbaum, a.g.m., s. 246/15.

3 Fiş usulünün, Avrupa'daki bibliyografya çalışmalarında iyice erken devirlerden beri süregelen kullanımına dikkat çeken Birnbaum, Kâtib Çelebi'nin bu usulü Avrupa'dan öğrenmiş olabileceğini ima etmektedir (a.g.m., s. 246/15).

4 *Lexicon Bibliographicum et Encyclopœedicum a Mustafa ben Abdallah*, Leipzig, 1835, I, V-VI.

5 *Keşfü'z-zunûn*, Mukaddime, I, 14.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi, https://rantey.org

boyuttaki boşlukların bir kısmı, naşirler tarafından başka kaynaklardan istifade etmek suretiyle doldurulmuş, fakat bu konuda okuyucuya hiçbir açıklama yapılmamıştır. Dolayısıyla, *Keşfü'z-zunûn*'u Kâtib Çelebi'nin ilmî metodu açısından değerlendirmek isteyen araştırıcılar için, eserin Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge tarafından yapılan neşri yerine, doğrudan müellif hattı yazma nüshalarına müracaat etmek kaçınılmazdır[1].

Keşfü'z-zunûn'un çeşitli zamanlarda yazılmış birçok zeyli de bulunmaktadır. Bunların başlıcaları Halepli Hüseyin el-Abbâsî en-Nebhânî, Vişne-zâde İzzetî Mehmed Efendi, Riyâzî-zâde Abdüllatif b. Muhammed[2], Hanif-zâde Tahir Ahmed Efendi[3] *ve* Bağdâdlı İsmail Paşa[4] tarafından yazılanlardır[5].

Son olarak, *Keşfü'z-zunûn*'un Şerefettin Yaltkaya ile Kilisli Rifat Bilge tarafından yapılan neşrine dayalı bir Türkçe tercümesinin bulunduğu da belirtilmelidir[6].

2. *Süllemü'l-vusûl ilâ tabakāti'l-fuhûl*

Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde *Süllemü'l-vusûl*'den bir tabakāt kitabı olarak bahsetmekte, eserin "evvelîn ü âhırîn kibârı tevârîhi"ni içerdiğini söylemektedir[7]. *Cihânnümâ*'daki otobiyografisinde ise önce *Keşfü'z-zunûn* adlı eserinden bahseden ve bu eserde Hz. Âdem'den itibaren kaleme alınan kitapları topladığını bildiren müellif, daha sonra, "*Süllemü'l-vusûl ilâ tabakāti'l-fuhûl* nâm kitâbda dahi musannifleri ve sâ'ir a'yân-ı beşeri" bir araya getirdiğini ifade etmektedir[8]. Müellifin bu ifadesinden, Şerefettin Yaltkaya ve Orhan Şaik Gökyay'ın belirttikleri üzere, *Süllemü'l-vusûl*'ün, *Keşfü'z-zunûn*'da geçen kitapların müelliflerine ait bir in-

---

1 Eleazar Birnbaum, "Kâtib Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His *Kashf al-zunûn* and *Sullam al-Wusûl*", s. 238-239/5.

2 *Esmâü'l-kütübi'l-mütemmim li-Keşfü'z-zunûn* adını taşıyan zeyl Muhammed Altûncî tarafından 1977 yılında Kahire'de neşredilmiştir.

3 *Âsâr-ı Nev* adını taşıyan zeyl *Keşfü'z-zunûn*'un Flugel neşrinin VI. cildinin sonunda neşredilmiş durumdadır.

4 *İzâhü'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* adlı zeylin I. cildi Şerefettin Yaltkaya, II. cildi Kilisli Rifat Bilge neşri olmak üzere *Keşfü'z-zunûn* ile beraber İstanbul'da basılmıştır (1945-1947, 1972; tıpkıbasım Tahran 1387/1967).

5 *Keşfü'z-zunûn*'un zeyllerine dair müstakil bir makale mevcuttur: Yakup Civelek, "*Keşfü'z-zunûn*'un Pek Tanınmayan Zeyilleri", *Doğumunun 400. Yıl Dönümünde Kâtip Çelebi*, Ankara 2009, s. 201-215. Çalışmada *Keşfü'z-zunûn*'un on dokuz ayrı zeyli ele alınmıştır.

6 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I-V, çev. Rüştü Balcı, İstanbul 2008-2011.

7 *Mîzânü'l-hakk*, s. 125. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 148; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 315.

8 Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 305.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

deks özelliği taşıdığı sonucunu çıkarmak mümkündür[1]. Ancak, *Süllemü'l-vusûl*'de sadece eser yazmış kimseler değil, müellif tarafından "a'yân-ı beşer" diyerek ifade edildiği üzere, peygamberler, halîfeler, sultanlar, vezirler, kadılar, hattatlar gibi kimseler de yer almaktadır. Hacim olarak değilse de içerik bakımından kıyaslandığında *Süllemü'l-vusûl*, *Keşfü'z-zunûn*'dan daha büyük bir eserdir[2].

Süllemü'l-vusûl'de bitiş tarihi olarak birbirinden farklı iki ayrı kayıt bulunmaktadır. Karşımıza çıkan ilk kayıt, ikinci kısmın bitiminde, hâtimeden hemen önce olup, 1053 senesi Kadir Gecesi (Aralık 1643)'ni göstermektedir[3]. Hâtimenin sonunda ise eserin 1058 zilhiccesinin (Aralık 1648/Ocak 1649) sonlarında tamamlanmış olduğu söylenmektedir[4]. Bu durumda eserin, ana hatlarıyla 1053 (1643) yılında ortaya çıktığını, fakat son şeklini almasının 1058 (1648/1649) yılına dek sürdüğünü düşünebiliriz[5]. Kâtib Çelebi, 1053 senesi Kadir Gecesi'nde (Aralık 1643) esere son noktayı koymuş, sonraki beş yıl içinde hâtimeyi kaleme almış ve büyük ihtimalle esere daha başka ilaveler yapmıştır. Nitekim eserin Süleymaniye Şehit Ali Paşa Ktp., nr. 1887'de bulunan müellif hattı müsvedde nüshasında, bazı varaklara yapıştırılmış değişik boyutlarda kağıtların varlığı dikkat çekmektedir. Pek çok varakta ise altında uzunca boşluklar bırakılmış veya üzeri boydan boya çizilerek iptal edilmiş

---

1 *Keşfü'z-zunûn*, Mukaddime, I, 13; Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 57. *Keşfü'z-zunûn* ve *Süllemü'l-vusûl*'ün müellif nüshalarına dayanarak Kâtib Çelebi'nin çalışma metodu hakkında bir araştırma yapmış olan Eleazar Birnbaum da *Süllemü'l-vusûl*'ün başlı başına biyografik bir eser olduğunu belirtmiş, öte yandan eserin aynı zamanda *Keşfü'z-zunûn*'un müelliflerine dair bir indeks olarak kabul edilebileceğini söylemiştir ("Kâtib Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His *Kashf al-zunûn* and *Sullam al-Wusûl*", s. 250).

2 Houria Yekhlef, "Kâtip Çelebi'nin *Süllemü'l-vusûl* İsimli Eseri Üzerine", *İslami Araştırmalar*, XII/2 (1999), s. 153. Yekhlef bu makalesini, *Kâtip Çelebi ve Süllemü'l-vusûl'u* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, 1996) adlı doktora tezinden derleyerek meydana getirmiştir.

3 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 2010, V, 417.

4 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, V, 479.

5 Eserde yer alan bu iki ayrı bitiş kaydına rağmen Orhan Şaik Gökyay, eserin tamamlanamadan kalmış olduğunu söylemektedir ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 60; "Kâtib Çelebi", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 39). Birnbaum da aynı şekilde, *Süllemü'l-vusûl*'ün sona ermemiş bir eser olduğunu bildirmiştir ("Kâtib Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His *Kashf al-zunûn* and *Sullam al-Wusûl*", s. 247). Eserin tamamlanamamış olduğuna dair bu kanaat, eser içinde yer alan bol miktardaki boşluktan kaynaklanıyor olsa gerek.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

maddeler bulunmaktadır. Bunlar, eserin uzun bir süreç içinde birkaç defa elden geçirildiğini gösteren işaretler olsa gerek.

Süllemü'l-vusûl ile ilgili olarak bir başka tarihe de müellifin *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde rastlıyoruz. Kâtib Çelebi burada, 1061-1062 (1650/1651-1651/1652)'de *Süllemü'l-vusûl*'ün ilk cildini "tâ" (ت) harfine kadar temize çektiğini söylemektedir[1]. *Mîzânü'l-hakk*'taki bu kayıt, *Süllemü'l-vusûl* hakkında bilgi veren günümüz araştırıcılarının gözünden kaçmış gibidir. Genellikle eserin Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'ndeki müsvedde nüshası üzerinde durulmakta, ayrıca Kahire'de "Buhtunnasr" maddesiyle sona eren eksik bir nüshası daha olduğu zikredilmektedir[2]. Kahire'deki nüshanın varlığı üzerinde önemle duran ilk kişi Eleazar Birnbaum'dur. Birnbaum çalışmasında, Kahire nüshasını görmeden bunun *Süllemü'l-vusûl*'ün müellif tarafından temize çekilmiş kısım olup olmadığı hakkında hiçbir şey söylenemeyeceğini belirtmiştir[3]. Nihayet *Süllemü'l-vusûl*'un, Ekmeleddin İhsanoğlu'nun editörlüğünde IRCICA tarafından gerçekleştirilen neşrinde, Mısır nüshasının gerçek mahiyeti ortaya çıkmış bulunmaktadır. Neşrin girişinde Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından verilen bilgiye göre, tam bir nüsha olmamakla beraber Mısır nüshası, Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'ndeki müellif hattı nüshada bulunmayan bir mukaddimenin yanısıra başka bazı ilaveler ve ayrıca "minhu" kayıtlı bazı kenar notları içermektedir[4]. Dolayısıyla Mısır nüshası, en az Şehit Ali Paşa nüshası kadar kıymetlidir. Nitekim IRCICA tarafından gerçekleştirilen *Süllemü'l-vusûl* neşrinde, her iki nüsha birbirleriyle mukayeseli bir şekilde kullanılmıştır. Öte yandan, yine Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından bildirildiğine göre, Mısır nüshası büyük ihtimalle XIX. yüzyılda kopya edilmiş olmalıdır. Bu durumda Kâtib Çelebi'nin "tâ" (ت) harfine kadar temize çektiğini söylediği *Süllemü'l-vusûl* nüshasının Kahire'deki nüsha olmadığı anlaşılmaktadır. Nite-

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 125. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 148; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 315.

2 Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 61. Hatta Gökyay'ın *DİA* (XXV, 39)'da yayımlanan makalesinde Kahire'deki eksik yazmadan hiç bahsedilmemiş, eserin "tek nüshası"nın Süleymaniye Kütüphanesi'nde olduğu söylenmiştir. Adnan Adıvar da eserin sadece Şehit Ali Paşa nüshasından bahsetmiştir. Keza Houria Yekhlef'in çalışmalarında da Kahire nüshasından bahis yoktur.

3 "Kâtib Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His *Kashf al-zunûn* and *Sullam al-Wusûl*", s. 247-248/19.

4 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, I, XI, XIV-XV.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

kim Ekmeleddin İhsanoğlu da Kahire nüshasının dayandığı bir başka *Süllemü'l-vusûl* nüshası olması gerektiğinden bahsetmiştir.

Müellifi tarafından, ilim adamlarına bir hizmet olmak üzere kaleme alındığı ifade edilen[1] *Süllemü'l-vusûl* iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda doğrudan isimleriyle tanınmış meşhur kimseler alfabetik olarak sıralanmıştır. Bu kısmın sonunda yer alan hâtimede müellif, kendi hayat hikâyesini vermiştir. Eserin ikinci kısmında sıralanan meşhurlar nesep, künye ve lakapları ile tanınanlardır. Bu kısmın sonunda da yine bir hâtime mevcuttur. Burada, "fevâ'id-i müteferrika" başlığı altında, muhaddislerden çok fazla hadis rivayet edenler, Basralı sahabeden çocuklarının sayısı yüzü aşanlar, âlimlerden şeriat gereği öldürülenler gibi kimselerden bahsedilmiş, ayrıca hükümdarların ilim sevgisi, gelecekte yaşanacak olayların önceden tahmin edilebilmesi, büyük kimselerin zaman zaman yanlış işler içinde bulunması gibi çeşitli ilgi çekici konularda fıkralar anlatılmıştır[2].

Süllemü'l-vusûl'ün mahiyeti hakkında önemle üzerinde durmak istediğimiz bir husus, eserin sadece Müslüman değil, Müslüman olmayan meşhurları da içermesidir. Eserde Sokrates[3], Batlamyus[4], Öklid[5], Eflatun[6], Arşimed[7], Aristoteles[8] gibi çok sayıda Yunan ve Romalı âlim hakkında bilgi yer aldığını görüyoruz. Ayrıca, Kâtib Çelebi'nin eserini sadece erkekler ile sınırlamamış olmasının önemini de vurgulamalıyız. *Süllemü'l-vusûl*'de, sayıları çok fazla olmamakla beraber, meşhur bazı kadınlara da yer verilmiştir[9].

Kâtib Çelebi, eserinde yer alan maddelerin birçoğunda yararlandığı kaynakların ismini açıkça bildirmiştir. Orhan Şaik Gökyay'ın verdiği bilgiye göre,

---

1 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, V, 479.

2 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, V, 419-478. Müellifin eserin sonunda verdiği bu ilgi çekici bilgiler hakkında Ahmet Türek'in çalışmasında detay bulmak mümkündür ("Kâtib Çelebi'nin *Süllemü'l-vusûl*'ü", *Bilgi*, XI/128, Kasım 1957, s. 20-21).

3 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, II, 136.

4 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, I, 379-380.

5 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, I, 339-340.

6 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, I, 337-338.

7 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, I, 284.

8 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, I, 280-281.

9 Mesela bkz. *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, I, 342, 344; II, 105. Krş. Eleazar Birnbaum, "Kâtib Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His *Kashf al-zunûn* and *Sullam al-Wusûl*", s. 247/16.

bu kaynakların sayısı yüzden fazladır[1]. Bununla beraber *Süllemü'l-vusûl*'ün ana kaynağının, Suyûtî'nin *Tahrîrü'l-lübâb* adlı eseri olduğunu biliyoruz. Eserini Suyûtî'nin *Tahrîrü'l-lübâb*'ını esas almak ve ona ilavelerde bulunmak suretiyle vücuda getirmiş olduğu Kâtib Çelebi'nin kendi ifadesidir[2]. Kâtib Çelebi, eserde kullandığı diğer kaynakları zikrederken bazen onların ilimsel nitelikleri hakkında okuyucuyu bilgilendirmekten de geri kalmamıştır[3]. Bu arada müellifin, çağdaşı olan kimselerden bahsederken, yazılı kaynakların haricinde kendi bildikleri ve duyduklarını değerlendirdiği de belirtilmelidir.

Diğer eserlerinde pek rastlanmadık şekilde, Kâtib Çelebi'nin *Süllemü'l-vusûl*'de, ikinci hâtimenin sonunda kendini ve eserini övmeye girişmiş olması ilginçtir[4]. Burada müellif, *Süllemü'l-vusûl*'ün şanının büyüklüğünden bahsetmekte, eserdeki bilgilerin, "asık suratlı zamanın yüzünde bir çiçeğin gülümsemesi gibi parladığını" söylemektedir. Eserde, başka kitaplarda olduğu gibi iyi veya kötü ne varsa her türlü bilginin yer almadığını bildirmekte, verilen bilgilerin başka hiçbir yerde bulunamayacağını iddia etmektedir. Bir taraftan "ganîmet" olarak nitelediği bu bilgilerden hakkıyla yararlanılması temennisini dile getiren müellif, diğer taraftan kimsenin kendisini ya da eserini hor görmemesini söyleyerek, *Süllemü'l-vusûl*'ü kusursuz bir eser olarak sunmak kaygısında olmadığını vurgulamaya çalışmaktadır[5]. Kâtib Çelebi'nin, hem kendini beğenmişlik hem de tevazu içeren, ayrıca başkalarını eleştiren bu ilginç ifadeye neden gerek duyduğunu bilemeyiz. Ancak, bu satırların kaleme alındığı 1058 senesi sonlarının (Aralık 1648/Ocak 1649), aynı zamanda Kâtib Çelebi'nin olaylı bir şekilde Süvari Mukabelesi Kalemi'nde ikinci halîfeliğe tayin edildiği tarih olması anlamlıdır. *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde Kâtib Çelebi, rakiplerinin kendisinin bu göreve getirilmemesi için çok uğraştıkların-

---

1 Hatta Orhan Şaik Gökyay, yüze yakın kaynağın ismini müellifleri ile beraber sıralamıştır ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 58-59/2).

2 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, V, 417. Krş. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi*, Ankara 1982, s. 328; Houria Yekhlef, "Kâtip Çelebi'nin *Süllemü'l-vusûl* İsimli Eseri Üzerine", s. 151.

3 Houria Yekhlef, a.g.m., s. 156.

4 Gerçi benzer bir övgünün *Cihânnümâ*'nın önsözünde de yer aldığını, müellifin burada eserini geçmiş hükümdarlardan hiçbirinin sahip olmadığı bir hazine olarak tasvir ettiğini aşağıda göreceğiz. Ancak, önsözün tamamı okunduğunda müellifin esasen, kendi eseri üzerinden coğrafya ilmine yönelik övgüde bulunduğu anlaşılmaktadır.

5 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, V, 479. Bu kısmın tercümesi için bkz. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi*, s. 329; Houria Yekhlef, a.g.m., s. 157.

dan bahsetmektedir[1]. Bu durumda müellifin, *Süllemü'l-vusûl*'deki söz konusu satırları, muhaliflerinin kendi aleyhinde giriştikleri faaliyetlerin verdiği bezginlik ve kızgınlık içinde kaleme almış olduğunu düşünebiliriz.

Süllemü'l-vusûl'ün, Müstakim-zâde Süleyman Sa'deddîn Efendi tarafından yazılmış bir zeyli vardır. *Mecelletü'n-nisâb* adlı bu zeyl, 1175 (1761/1762) yılına kadar gelmektedir[2].

B. TÂRÎHÎ ESERLER

1. *Fezleketü akvâli'l-ahyâr fî 'ilmi't-târîh ve'l-ahbâr*

Bilinen tek yazma nüshasında, iki ayrı yerde eserin ismi *Fezleketü akvâli'l-ahyâr fî 'ilmi't-târîh ve'l-ahbâr* olarak görülmektedir[3]. Kâtib Çelebi bazen kısaca *Fezleketü't-tevârih* olarak bahsettiği[4] eseri, bazen de sadece *Fezleke* adı ile anmıştır[5]. Günümüzde ise müellifin Türkçe *Fezleke*'si ile karışmaması için eserin, *Arapça Fezleke* olarak isimlendirilmesi yaygınlık kazanmıştır.

Eserin telif tarihi, bilinen tek yazma nüshanın sonunda, 1052 rebî'ulâhırı (Haziran/Temmuz 1642) olarak görülmektedir[6]. Öte yandan müellif, *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde eseri 1051 (1641/1642) tarihinde telif etmiş oldu-

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 124. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 147; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 314.

2 *Mecelletü'n-nisâb* hakkında bilgi için bkz. Ahmet Yılmaz, "Mecelletü'n-nisâb", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 237-238.

3 Bâyezid Umûmî Ktp., nr. 10318, vr. V b, 1 b. Nüsha Kâtib Çelebi'nin kendi hattıyla yazılmış müellif nüshasıdır ("Târîh-i Fezleke-i Arabî el-Kâtib Çelebi bi-hattihî", vr. I a). Nüshada sonradan yapılmış olan numaralandırma ilk yedi varakta Romen rakamlarıyladır. Burada esere ait bir fihrist (I b-IV a), Mütercim Âsım Efendi'ye ait temellük kaydı ve çeşitli notlar bulunmaktadır. Mesela vr. VI b'de, "Vakit ile târîh mâbeyninde fark nedir?" sorusu üzerine Şeyhülislam Ebussu'ûd Efendi tarafından kaleme alınan Türkçe fetvanın sureti verilmiştir. Esere ait metnin başlangıcından itibaren olan numaralandırma ise 1b ile başlamaktadır. Her varakta, biri eski biri yeni olmak üzere iki ayrı numara bulunmaktadır. Çalışmamızda gösterilen varak numaraları eski olanlardır.

4 *Fezleke*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3153, vr. 1 a.

5 *Mîzânü'l-hakk*, s. 120, 123, 126. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 144, 147, 149; Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 311, 314, 316.

6 *Fezleketetü't-tevârîh*, Bâyezid Umûmî Ktp., nr. 10318, vr. 313 a.

ğunu söylemektedir[1]. Bundan, Arapça *Fezleke*'nin esasen 1051 (1641/1642) yılında tamamlandığı, fakat sonraki bir yıl içinde tekrar elden geçirildiği sonucu çıkarılabilir[2]. Bu arada müellifin, yine *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin, Sultan IV. Mehmed'e sunulmak üzere eserin temize çekilmesini önerdiğinden, fakat kendisinin bu öneriye ciddiyetle yaklaşmadığından bahsettiğini[3] de belirtmeliyiz.

Müellifi tarafından, yüz elli kadar devlet ve bin beş yüz kadar hükümdar içerdiği belirtilen[4] Arapça *Fezleke*, geniş bir mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddime kendi içinde dört fasla ayrılmıştır. Birinci fasılda eserin bölümleri hakkında genel bilgi verilmiştir. İkinci fasıl tarihin manası, konusu ve faydalarına dair olup, Kâtib Çelebi burada, geniş ölçüde Taşköprî-zâde'nin *Miftâhü's-sa'âde*'sinden alıntı yapmıştır[5]. Eserin bölümleri hakkında verilen bilgiden, mukaddimenin üçüncü faslının, telif esnasında kullanılan kaynak isimlerinin alfabetik olarak sıralanmasına ayrılmış olduğunu öğreniyoruz. Ancak esere ait tek yazma nüshada bu kısım eksiktir[6]. Mukaddimenin dördüncü faslı, tarihçi-

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 120. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 144; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 311.

2 Yazma nüshadaki kayda dayanarak eserin 1052 (1642/1643) yılında telif edildiğini söyleyen Orhan Şaik Gökyay, bunun hemen arkasından, "Fakat müellif bunu, Türkçe *Fezleke*'yi yazdığı 1065 (1654/1655) tarihine kadar yürüttüğünü söyler" demiştir ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 43). Gökyay, bu ifadesine referans olarak, Kâtib Çelebi'nin, Türkçe *Fezleke*'sini Arapça *Fezleke*'deki Osmanlı tarihi kısmını genişletmek ve zeyletmek suretiyle vücuda getirdiği yönündeki söylemini (*Fezleke*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3153, vr. 1 a) göstermiştir. Türkçe *Fezleke*'nin 1065 yılı olayları ile son buluyor olması, Gökyay'da Arapça *Fezleke*'nin telifinin de bu tarihe kadar devam ettiği düşüncesini uyandırmış olsa gerek. Fakat aslında, Kâtib Çelebi'nin söylemi, Arapça *Fezleke*'nin 1052 yılında tamamlandıktan sonra, 1065 yılına kadar getirildiği gibi bir anlam içermemektedir.

3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 120. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 144-145; Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 311.

4 Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 305.

5 Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, İstanbul 1974, s. 4; Abdülkadir Özcan, "Fezleketü't-tevârîh", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 543. Kâtib Çelebi Taşköprî-zâde'den yaptığı alıntıyı kısaltarak *Keşfü'z-zunûn*'da da kullanmış, fakat orada kaynak olarak Taşköprî-zâde'yi değil, kendi *Fezleke*'sini göstermiştir (Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, Leiden 1952, s. 530).

6 Nüshadaki varak numaraları, bu eksik kısımda 2'den 25'e atlamaktadır. Ancak burada 25 olarak verilen varak numarasında yanlışlık olduğunu düşünüyoruz. Zira kopukluk asıl bu varaktan sonra başlamaktadır. Zaten varağın sol üst köşesinde verilmiş olan numaranın, arkadan devam eden numaralara benzemediği, farklı mürekkep ve farklı yazı ile yazıldığı dikkat çekmektedir. Biz çalışmamızda eserde 25 olarak verilmiş olan numarayı, olması gerektiği gibi 3 olarak kullanacağız.

nin uyması gereken şartlar ve bilmesi gereken kurallara dairdir. Bu faslın başı da üçüncü fasılla beraber eksik olan varaklarda kalmış durumdadır.

Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre Arapça *Fezleke*, mukaddimenin ardından üç bölüm (asıl) ve bir hâtimeden oluşmaktadır.

Birinci bölüm iki kısım olup, ilk kısım kendi içinde üç fasıldan oluşmaktadır. Bu fasıllar yaratılış, peygamberler ve dört halîfe devri şeklindedir. Ancak yaratılışa dair olan ilk faslın bulunması gereken yerde varak numaraları 26'dan 28'e atlamış olup arada bir varak eksiktir. Dolayısıyla yaratılış hakkında verilen bilginin ancak vr. 28 a'dan itibaren yarım sayfalık bir miktarı elde mevcut bulunmaktadır. Bu yarım sayfa da üzeri çizilerek iptal edilmiş durumdadır.

Birinci bölümün ikinci kısmı yine üç fasla ayrılmıştır. İlk fasıl İslam öncesi hükümdarlara dairdir (Pers, Sasanî, Yunan, Roma, Mısır, Benî İsrail, Hind, Çin, Türk, Süryanî, Yemen, Benî Lahm, Gassanî, Kinde ve Hicaz hükümdarları). İkinci fasla, hilafet ile saltanat arasındaki farka dair malumat ile giriş yapılmış, ardından on ayrı "karn" halinde İslamiyet'ten sonraki hükümdarlar sıralanmıştır. Yedinci "karn"da yer alan Osmanlılar, Arapça *Fezleke*'nin en detaylı ve geniş kısmıdır (vr. 197 a-232 a). Burada Orhan Gazi'den Sultan İbrahim'e kadar olan Osmanlı padişahları devrinde meydana gelen olaylar anlatılmaktadır[1]. Bunun arkasından Osmanlı padişahlarına ait bir soyağacı çıkarılmış, ayrıca kuruluştan itibaren görev yapan sadrazamlar, şeyhülislamlar, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, İstanbul kadıları, padişah hocaları, nakibü'l-eşraflar ve bazı ileri gelen vezirler sıralanmıştır (vr. 232 b-243 b). Bunların bazıları sadece birer isim olarak zikredilmiş, fakat çoğu hakkında, sayfa kenarlarına çıkmalar yapılarak, az ya da çok bilgi verilmiştir.

Arapça *Fezleke*'nin ilk bölümü İslam tarihindeki zorba ve isyankâr kimselerden bahseden üçüncü fasıl ile sona ermektedir. Burada Savcı Bey'den başlamak üzere Şeyh Bedreddîn, Börklüce Mustafa, Düzmece Mustafa, Mustafa Çelebi, Şah Kulu, Canberdi-i Gazâlî, Kalender, Kara Yazıcı, Deli Hasan, Kalender-oğlu, Tavil ve Abaza Paşa gibi belli başlı Osmanlı asilerinden de bahsedilmiştir (vr. 304 a-305 b).

[1] Eserde Sultan İbrahim devrine de birkaç satırlık yer ayrılmış, fakat sonradan bu kısmın üzeri boydan boya çizilmiştir (vr. 232 a).

İlk bölümün sonunda "Tetimme" başlığı altında, bu bölümde isimleri geçen devlet ve hükümdarların elkabına dair küçük bir alfabetik liste mevcuttur (vr. 306 a-306 b). Listede lakaplar sıralanmış, ayrıca lakapların yanlarında kısa açıklamalar yapılmıştır.

Kâtib Çelebi'nin bildirdiğine göre, eserin ikinci bölümü de yine iki kısma ayrılmaktadır. İlk kısımda üç ayrı fasıl halinde yeryüzü, iklimler, fersah, mil vb. ölçüler; çeşitli kavimler ve Arap kabileleri; isim, lakap, künye, nesep ve vefeyât kuralları üzerinde durulmuştur. İkinci kısımda ise çeşitli şehirler ile bu şehirlerde yaşayan ileri gelen kimseler ele alınmıştır. Hatta Kâtib Çelebi, bu bölümün eserinin özünü teşkil ettiğini; ilk bölümün ise, peygamberler ve dört halîfeye dair kısım hariç, bunun ancak kabuğu olabileceğini söylemiştir[1]. Mukaddimede verilen bu bilgiye rağmen Arapça *Fezleke*'de böyle bir bölüm mevcut değildir. İhtimal ki müellif, sonradan fikir değiştirerek önemle üzerinde durduğu bu bahisleri ayrı bir eser halinde tertip etmeye karar vermiştir[2].

Aynı durum eserin üçüncü bölümü için de söz konusudur. Kâtib Çelebi mukaddimede dehr, karn, asır, sene, ay, hafta, gün ve saat gibi zaman dilimleri ile Türkî, Rumî, Kıbtî, Fârisî ve Celâlî takvimleri hakkında bilgi ile başlayan, bunun arkasından yaratılıştan itibaren meydana gelen önemli olayların kronolojik şekilde sıralanması ile devam eden üçüncü bir bölümün varlığından bahsetmektedir[3]. Ancak, esere ait tek nüshada bu bölüm bulunmamaktadır. Aşağıda, müellifin bir diğer eseri olan *Takvîmü't-tevârîh* hakkında vereceğimiz bilgi gözden geçirildiğinde, bu eserin kapsamının, Arapça *Fezleke*'nin üçüncü bölümü için bildirilen konu başlıklarına uygunluğu dikkat çekecektir. Kâtib Çelebi, Mükrimin Halil Yinanç'ın da değindiği gibi[4], Arapça *Fezleke*'nin üçüncü bölümü olarak tasarladığı konuları sonradan, *Takvîmü't-tevârîh* adı altında ayrı bir eser halinde ele almayı uygun görmüş olsa gerek. Nitekim,

---

1 *Fezleketetü't-tevârîh*, vr. 2 b.

2 Mükrimin Halil Yinanç, "Fezleket Ekvâl el-Ahyâr Hakkında", *Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 98. Yinanç, Kâtib Çelebi'nin Arapça *Fezleke*'nin ikinci bölümünü ayrı bir eser olarak tasarlamış, fakat tasarısını muhtemelen gerçekleştirememiş olduğunu belirtmiştir.

3 *Fezleketetü't-tevârîh*, vr. 2 b-3 a.

4 Mükrimin Halil Yinanç, a.g.m., göst. yer.

Takvîmü't-tevârîh'in Arapça *Fezleke*'nin fihristi mahiyetinde bir eser olduğundan müellif bizzat bahsetmektedir[1].

Yine mukaddimede bildirildiğine göre, Arapça *Fezleke*'nin sonunda, kıyamet alametleri ve ahiret hakkında bilgi içeren bir "hâtime" bulunması gerekmektedir. Fakat eserde bu "hâtime" de eksiktir.

Kısaca şöyle söyleyebiliriz ki Arapça *Fezleke*'nin mahiyeti, Kâtib Çelebi'nin başlangıçta tasarladığı gibi şekil alamamış, eser bir mukaddime, bir bölüm ve bir tetimmeden ibaret olarak kalmıştır[2].

Kâtib Çelebi, *Takvîmü't-tevârîh*'inin sonunda, bir vesile ile Arapça *Fezleke*'nin mukaddimesinde olması gereken, fakat günümüzde kayıp bulunan kaynak listesine değinmiş ve listedeki eser sayısını bin üç yüz olarak bildirmiştir[3]. Orhan Şaik Gökyay'ın da belirttiği üzere, müellifin gerek sayfa kenarlarında, gerekse metin içinde işaret ettiği kaynak isimlerine dayanarak bu kayıp listeyi takriben oluşturmak mümkündür[4]. Eserin ana kaynağı, Cenâbî Mustafa Efendi'nin Arapça *el-'Aylemü'z-zâhir* adlı eseridir. Arapça *Fezleke*'sini bu eseri özetlemek ve ona ilavelerde bulunmak suretiyle meydana getirdiğini Kâtib Çelebi *Keşfü'z-zunûn*'da bizzat belirtmektedir[5]. Bundan başka, Arapça *Fezleke*'de ismi geçen diğer kaynakların belli başlıları olarak Hamdullâh el-Müstevfî'nin *Târîh-i güzîde*'sini, Gaffârî'nin *Cihân-ârâ*'sını, Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ını, Mirhond'un *Târîh*'ini sayabiliriz[6]. Eserin Osmanlılara dair olan kısmında ise müellifin Cenâbî'ye olan bağlılığının azaldığı, bu kısımda Neşrî, Âşık Paşa-zâde, Hoca Sa'deddîn gibi tarihçilerin ön plana çıktıkları gözlemlenmektedir[7].

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 123. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 147; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 314.

2 Orhan Şaik Gökyay'ın, Arapça *Fezleke*'nin iki cilt olarak tasarlanmış bir eser olduğunu belirterek, günümüzde mevcut olan tek yazma nüshayı eserin birinci cildi olarak kabul etmesi ilginçtir ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", *Kâtib Çelebi, Eserleri ve Hayatı Hakkında İncelemeler*, s. 42). Eserin iki cilt olarak tasarlandığına dair Kâtib Çelebi'nin kendisine dayanan herhangi bir bilgi mevcut değildir.

3 "Künh-i târîhe vukūf murâd idenler *Fezleke* mukaddimesinde zikr olunan bin üç yüz te'lîfi görüp netîcesin bu medhalden zabt ideler", *Takvîmü't-tevârîh*, İstanbul 1146, s. 237.

4 Orhan Şaik Gökyay, a.g.m., s. 41. Ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan, "Fezleketü't-tevârîh", *DİA*, XII, 543.

5 *Keşfü'z-zunûn*, I, 291. Krş. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi*, s. 368.

6 Mükrimin Halil Yinanç, "Fezleket Ekvâl el-Ahyâr Hakkında", s. 99.

7 Mükrimin Halil Yinanç, a.g.m., s. 100.

Dili Arapça olmakla beraber *Fezleke*'nin Osmanlılara dair kısmında bazı kenar notlarının Türkçe yazıldığı dikkat çekmektedir. Bunların birçoğu fetva, emannâme, fetihnâme gibi belge suretleridir (Mesela, bkz. vr. 207 a, 215 b). Belge suretlerinin haricinde eserde yer yer başka Türkçe notlara da rastlamaktayız. Mesela, III. Murad'ın cülusunu tebrik için Şah Tahmasb tarafından elçi gönderilmesine ve elçinin getirdiği hediyelere dair olan kenar notu Türkçe'dir (vr. 225 a).

Fezleketü't-tevârih'in Osmanlı tarihine ait olan kısmı Seyyid Muhammed es-Seyyid tarafından, Kâtib Çelebi ve eserlerine dair bilgi içeren Arapça bir giriş ile birlikte yayımlanmıştır[1].

2. *Takvîmü't-tevârîh*

Gerek *Cihânnümâ*[2] ve *Mîzânü'l-hakk*'taki[3] otobiyografilerinde, gerekse *Keşfü'z-zunûn*'da[4] verdiği bilgiden Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-tevârîh*'i 1058 (1648/1649) yılında, iki aylık bir çalışmanın ürünü olarak, Arapça *Fezleke*'sinin fihristi mahiyetinde hazırladığını öğreniyoruz. Müellif, Süvari Mukabelesi'nde ikinci halîfeliğe tayininin bu eser sayesinde gerçekleştiğini de yine her iki otobiyografisinde birden belirtmektedir[5]. Hatta, *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde bu konuda ayrıntıya girerek, göreve tayininde Şeyhülislam Abdurrahim Efendi'nin rolü üzerinde durmaktadır. Müellifin Abdurrahim Efendi ile tanışıklığı, kendisinin ondan ders alması ile başlamış, bu tanışıklık zamanla ilerleyerek, bizim anladığımıza göre, dostluğa dönüşmüştür. Şeyhülislam Abdurrahim Efendi'nin Kâtib Çelebi'yi zaman zaman kendi mekânına davet ederek, tarihe dair meselelerde ondan fikir sorduğu müellifin kendi ifadesidir. *Takvîmü't-tevârîh*'i Sadrazam Koca Mehmed Paşa'ya sunarak, eserin müellifi için iltifat ricasında bulunan da Abdurrahim Efendi olmuştur. Böylece Kâtib Çelebi'nin Süvari Mukabelesi'nde ikinci halîfeliğe getirilmesi Abdurrahim Efendi'nin aracılığı sayesinde, Koca Mehmed Paşa'nın iltifatı olarak gerçekleşmiştir.

---

1 *Fezleketü Akvâli'l-Ahyâr fî 'İlmi't-Târîh ve'l-Ahbâr (Fezleketü't-tevârîh), Târîhu Mülûki Âli 'Osmân*, Ankara 2009.

2 Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 305.

3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 123-124. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 147; Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 314.

4 *Keşfü'z-zunûn*, I, 469. Krş. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi*, s. 381-382.

5 Müellif bu göreve getirilişinden *Takvîmü't-tevârîh*'in sonunda da bahsetmektedir (İstanbul 1146, s. 237).

Kâtib Çelebi yine her iki otobiyografisinde *Takvîmü't-tevârîh*'in diline de değinmekte ve eseri Türkçe-Farsça karışık olarak kaleme aldığını bildirmektedir[1]. Fakat eserin büyük bir kısmı Türkçe'dir. Diğer kısımlarının da doğrudan Farsça ile değil, Farsça unsurların yoğun olarak kullanıldığı bir Türkçe ile yazıldığını söylemek daha uygun olacaktır. Hatta bu kısımlarda, sayfa kenarlarına kaydedilmiş bulunan notların, neredeyse tamamının Türkçe olduğu görülmektedir.

Takvîmü't-tevârîh Kâtib Çelebi'nin ifadesiyle, bir "kitâbe" ile birçok "levha" ve "cetvel"lerden oluşmaktadır. Eserin sonunda ise bir "hâtime" ile bir de "hâtimetü'l-hâtime" mevcuttur.

Müellifi tarafından "Vaz'-ı takvîm keyfiyyetini ta'lîm ve menşe'-i tevârîhi tefhîmdedir" başlığı ile sunulan "kitâbe", Türkçe olup bir bakıma eserin mukaddimesi gibidir. Burada Kâtib Çelebi, önce yaratılıştan Hicret'e kadar geçen zaman ve bu zaman içinde meydana gelen olaylar konusunda tarihçilerin içinde bulunduğu ihtilaf üzerinde durmuştur. Geçmiş zamanlarda, hadiseler sözel olarak sonraki nesillere aktarılmaktayken, tarihin kesintiye uğradığı fetret dönemlerinde, bilgi aktarımı da kesintiye uğramış, dolayısıyla olup bitenler unutulmuştur. Musa Peygamber'in ölümüne kadar geçen süre için yegâne yazılı kaynak *Tevrat* iken, bunun da birbirinden farklı üç ayrı nüshası (Sâmî, İbranî, Yunanî) bulunması, tarihçiler arasındaki ihtilafı kaçınılmaz kılmıştır. Hz. Musa'nın ölümünden sonra Buhtunnasr'ın ortaya çıkışına kadarki süre için başlıca kaynak olan zîclerin de doğru düzgün bilgi içermemesi, bu dönemin tarihçiler tarafından tam aydınlatılamamasının bir başka sebebidir. Kâtib Çelebi, yaratılıştan Hicret'e değin geçen bu tartışmalı süreye dair yazılmış tarihlerin en güveniliri olarak, Melikü'l-Mü'eyyed'in *Muhtasar fî ahbâri'l-beşer* adlı eserini göstermektedir. *Tevrat* nüshalarını karşılaştırarak nüshalardaki farklı rivayetleri hakkıyla değerlendirmeyi başaran Melikü'l-Mü'eyyed, yaratılış ile Hicret arasındaki süreyi 6216 sene olarak tespit etmiş ve eserinde bu süreyi cetveller halinde ele almıştır. Melikü'l-Mü'eyyed'in eserinden, başta Hoca Sa'deddîn Efendi olmak üzere, daha sonraki pek çok tarihçi tarafından yararlanıldığını belirten Kâtib Çelebi, kendisinin de *Takvîmü't-tevârîh*'in esasını bu esere dayandırdığını söylemektedir. Esere, onda bulunmayan bazı hadiseler eklemiş ve yeni cetveller oluşturmuştur (s.3-4).

---

[1] *Mîzânü'l-hakk*, s. 123-124. Krş. Süleyman Uludağ-Kara neşri, s. 147; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 314.

Bu şekilde eserinin başlıca kaynağını açıkladıktan sonra müellif, "kitâbe"sine takvim konusu ile devam etmiştir. Konunun başlangıcında sene, ay, gün, saat, dakika, saniye gibi zaman dilimleri hakkında bilgi vermiş; ay takvimi ile güneş takviminden bahsederek, her iki takvim arasındaki farka değinmiştir (s. 4-5). Kısaca verilen bu malumatı, tarih boyunca çeşitli milletler tarafından kullanılmış olan takvimlerin tek tek tanıtılması izlemektedir. Müellifin üzerinde durduğu ilk takvim, On İki Hayvanlı Takvim'dir. Bunun arkasından Kıbtî, İskenderî, Fârisî, Hicrî ve Celâlî takvimleri gelmektedir. Verilen bilgi genel olarak, söz konusu takvimlerin başlangıçları, kaç aydan oluştukları ve ay isimlerinin neler olduğunun açıklanmasından ibarettir (s. 5-10). Hicrî Takvim hakkındaki bilgi, diğerlerinden biraz daha fazladır. Tayyib Gökbilgin'in belirttiğine göre, takvimlerin başlangıçları ile ilgili malumat *Cenâbî Târîhi*'nden alınmıştır. Kâtib Çelebi ayrıca, yeri geldikçe *Uluğ Bey Zîci*'nden de alıntılar yapmıştır[1].

Bundan sonra *Takvîmü't-tevârîh*, iki ana levha ile devam etmektedir. Levhaların ilki, beş ayrı cetvel halinde yaratılıştan Hicret'e kadar olan 6216 senelik süreyi kapsamaktadır. Birinci cetvel hayatın başlangıcından Tufan'a (s. 12-13), ikinci cetvel Tufan'dan İbrahim Peygamber'in doğumuna (s. 13-14), üçüncü cetvel İbrahim Peygamber'in doğumundan Musa Peygamber'in ölümüne (s. 14-18), dördüncü, cetvel Buhtunnasr'dan İskender'in Dara zaferine (s. 18-20) ve beşinci cetvel İskender'den İsâ Peygamber'in doğumuna (s. 20-25) kadar gelmektedir. Cetvellerde seneler 100, 239, 930, 1122 vs. şekilde uzun aralıklar ile ilerlemekte olup, sadece tarihi tespit edilebilen belli başlı olaylar kaydedilmiştir.

Kâtib Çelebi *Takvîmü't-tevârîh*'in ikinci ana levhasını Hicret'ten başlamak üzere her seneyi tek tek sıralayarak kendi zamanına kadar getirmiştir (s. 27-158). Müellif tarafından verilen son sene 1057 (1647/1648)'dir[2]. Her seneye ait belli başlı olaylar birer cümle ile sıralanmıştır. Bunlar arasında önemli bazı kimselerin ölüm haberleri de bulunmaktadır. Osmanlı tarihinin başlangı-

---

1 Tayyib Gökbilgin, "Kâtip Çelebi'nin Kronolojik Eseri: Takvimüttevârih", *Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 106.

2 *Takvîmü't-tevârîh*'e yazdığı zeylde Şem'dânî-zâde, Kâtib Çelebi'nin sonradan eseri devam ettirerek 1067 (1656/1657) senesine kadar getirdiğini söylemektedir (Millet Ktp. Ali Emiri, Tarih, nr. 131, vr. 1 b). Ancak bunu destekleyen başka hiçbir kayda rastlamadığımızı belirtmeliyiz. Nitekim Orhan Şaik Gökyay da Şem'dânî-zâde tarafından verilen bilginin yanlışlığına değinmiştir ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 48).

cından itibaren, sıralanan olayların çoğaldığı dikkat çekmektedir. Ayrıca yine aynı yerden itibaren müellif, sayfa kenarlarında bazı önemli olaylar için düşürülen tarihlere yer vermek suretiyle eserini zenginleştirmiştir.

Eserin kalan kısmı, İslam öncesi ve sonrası hükümdarlıkların sıralanmasına ayrılmıştır. İslam öncesi hükümdarlıklar tek bir levha altında olup burada verilen bilgi, her bir hükümdarlığın tarih sahnesine çıkış ve sahneden kayboluş tarihleri ile hâkimiyet süresi içinde kaç ayrı hükümdar tarafından yönetildiğinden ibarettir (s. 158-161). Osmanlı Devleti'nden önceki İslam hükümdarlıkları da aynı tarzda olmak üzere tek bir cetvel halinde tertip edilmiştir (s. 161-169). Osmanlı Devleti'nin ise *Takvîmü't-tevârîh*'te özel bir yeri vardır. Kâtib Çelebi başlangıçtan kendi zamanına kadar olan Osmanlı padişahlarını ayrı bir cetvel halinde tek tek sıralamakla kalmamış (s. 169-173), yine her biri ayrı cetveller altında olmak üzere sadrazamlara (s. 173-181), şeyhülislamlara (s. 182-186), kazaskerlere (s. 186-204), padişah hocalarına (s. 204-205), nakibü'l-eşraflara (s. 206-208), İstanbul kadılarına (s. 208-218), Mısır valilerine (s. 218-222), kaptan paşalara (s. 223-234) ve yeniçeri ağalarına (s. 236-243) da yer vermiştir. Yeniçeri ağalarının tek tek görev süreleri ile beraber sıralanmasından önce, yeniçeri ağalığının ortaya çıkışı ve gelişimine dair ayrı bir cetvel daha bulunmaktadır (s. 234-236).

"Fenn-i târîhe müte'allık umûr-ı külliyye ve ekseriyye kabîlinden ba'zı fevâ'id zikrindedir" diye başlayan hâtimede Kâtib Çelebi, İbn Haldûncu bir yaklaşımla devletlerin ömürlerinin insan hayatında olduğu gibi üç aşamadan (doğma-büyüme-yaşlanma) oluşması üzerinde durmaktadır. *Düstûrü'l-'amel*'in mukaddimesinde nispeten kısaltarak tekrarladığı üzere[1], bu bahsin odak noktasını oluşturan düşünce, gerekli tedbirlerin alınması ile insan ömrünün uzatılması mümkün olduğu gibi bir devletin çöküşünün de çeşitli tedbirlerle geciktirilebileceğidir. Bu tedbirleri genel olarak akıl veya şeriate bağlılıkla açıklayan Kâtib Çelebi, ayrıca dikkat çekici bir fikir ortaya koymuştur. Buna göre, tarih boyunca siyasî varlıklarını sağlam bir şekilde oturtabilmiş olan İslam hükümdarları başarılarını tamamen şeriate olan bağlılıklarına borçludur. Bir İslam hükümdarı için şeriate bağlı kaldığı sürece aklî siyaset çok fazla önem taşımamaktadır. Tarihte büyük devletler kurmuş gayrimüslim hükümdarların başarısının kaynağı ise uyguladıkları aklî siyasettir. Bu konuda

[1] *Düstûrü'l-amel*, İstanbul 1280, s. 122-123.

Kâtib Çelebi, dünyanın küfür ile değil zulüm ile yıkılacağına dair atasözünü hatırlatarak fikrini sağlamlaştırmak istemiştir. Hâtimenin bundan sonraki kısmı, bir devletin sonunu hazırlayan, hem şeriate hem de akla aykırı bazı sebeplerin sıralanması ile devam etmektedir. Bu sebeplerin başında, devlet idaresinin kadınların eline geçmesi gelmektedir. Tarih boyunca on iki kadının başa geçtiğinden bahseden müellif, her birinin zamanında halkın büyük sıkıntılar çektiğini söylemektedir. Kan dökmeye ve halka eziyet etmeye düşkün bir hükümdarın varlığı, devlet için bir başka çöküş sebebidir. Kezâ babasını öldürerek onun yerine geçen bir hükümdarın devletinin de uzun süre ayakta kaldığı görülmüş değildir. Bu arada Kâtib Çelebi, ibret verici bazı tespitlerini de aktarmıştır. Bunlar arasında, "gālibâ" diyerek anlattığı, her devletin altıncı padişahının sonunun tahttan indirilmek olduğuna dair tespiti özellikle dikkat çekicidir.

Takvîmü't-tevârîh nihayet, eserin mahiyeti ve mevcut nüshalarının özellikleri hakkında bilgi içeren kısa bir sonsözle (hâtimetü'l-hâtime) tamama ermektedir. Burada müellifin özellikle nüshalar hakkında söyledikleri önemlidir. Buna göre, *Takvîmü't-tevârîh*'in nüshaları mahiyet olarak değil, fakat şekil olarak dört ayrı gruba ayrılmaktadır. Kâtib Çelebi, eserini çoğaltmak için görevlendirdiği kâtiplerin her seneyi ayrı cetvelde yazmakta çektikleri güçlükten bahsederek, bu güçlüğü hafifletmek maksadıyla, cetvelleri önce ellişer senelik olmak üzere tertip ettirdiğini bildirmektedir. Kâtipler için bu kadarı da yeterli gelmemiş olsa gerek ki müellif zaman içinde her cetveldeki sene sayısını düşürmeye devam etmiş, böylece onar ve beşer senelik cetvellerden oluşan iki farklı nüsha grubu daha meydana gelmiştir. Son grup ise Kâtib Çelebi'nin çareyi, "cedvel tekellüfü"nü tamamen ortadan kaldırarak eseri cetvelsiz, düz metin şeklinde yazdırmakta bulması neticesinde ortaya çıkmıştır (s. 237). Müellif *Takvîmü't-tevârîh*'in sonunda verdiği bu bilgiyi bir kez de *Keşfü'z-zunûn*'da tekrarlamış, orada ayrıca, esere ait farklı nüshaların hepsinde esasın aynı olduğunu önemle vurgulamıştır[1].

Takvîmü't-tevârîh'in nüshaları çoktur. Tayyib Gökbilgin İstanbul kütüphanelerinde bulunan kırk üç nüshadan hiçbirinin müellif hattı olmadığını bildirmiştir[2]. Orhan Şaik Gökyay'ın görüşü ise Süleymaniye Esad Efendi Ktp.,

---

1 *Keşfü'z-zunûn*, I, 469.

2 Gökbilgin, "Kâtip Çelebi'nin Kronolojik Eseri: Takvimüttevârih", s. 106.

nr. 2399'daki yazmanın muhtemelen müellif nüshası olduğundan yanadır[1]. Nitekim, ne zaman ve kim tarafından kaydedildiği bilinmemekle beraber, söz konusu nüshanın ilk varağının ön yüzünde, "Târîh-i *Takvîmü't-tevârîh* bi-hattihî Kâtib Çelebi musannif el-merhûm" şeklindeki not dikkat çekmektedir.

Kâtib Çelebi'nin ölümünden sonra *Takvîmü't-tevârîh*'e Hezârfen Hüseyin Efendi, Şeyhî Mehmed Efendi, İbrahim Müteferrika, Şem'dânî-zâde ve Ali Suâvî gibi müellifler tarafından zeyller yazılmıştır. Çok fazla tanınmadığı anlaşılan Hezârfen Hüseyin Efendi'nin zeylini, Heidrun Wurm'dan haber almaktayız. Onun bildirdiğine göre, Hüseyin Efendi *Takvîmü't-tevârîh*'i 1668 yılına kadar zeyletmiştir[2].

Şeyhî'nin zeyli 1144 (1731/1732) yılına kadar gelmektedir. İki yıl daha ilavesiyle *Takvîmü't-tevârîh*'i 1146 (1733/1734) yılına kadar getiren İbrahim Müteferrika, Şeyhî'nin zeyli ile beraber kendi zeylini de ilave etmek suretiyle aynı yıl içinde eseri yayımlamıştır. Kâtib Çelebi tarafından bahsedilen dört farklı nüsha grubundan dördüncüsünü, yani cetvelsiz olanı esas alan Müteferrika baskısının başında, Müteferrika'ya ait bir mukaddime ve Kâtib Çelebi'nin hayatı hakkında bilgi içeren "Menâkıb-ı Kâtib Çelebi" başlıklı bir kısım bulunmaktadır.

Şem'dânî-zâde'nin *Takvîmü't-tevârîh* zeyli Müteferrika'nın kaldığı yerden itibaren 1191 (1777/1778) yılına kadar gelmektedir.

Ali Suâvî, Şem'dânî-zâde'nin zeylini bir tarafa bırakarak, yine Müteferrika'nın kaldığı yerden başlamak üzere esere 1277 (1860/1861) yılına kadar ilavede bulunmuştur. *Takvîmü't-tevârîh*'i bu haliyle 1291 (1874/1875) yılında Paris'te basmak istemiş, ancak bu baskı tamamlanamadan kalmıştır.

2009 yılında Türk Tarih Kurumu *Takvîmü'-t-tevârîh*'in, Süleymaniye Çelebi Abdullah Efendi Ktp., nr. 257'de bulunan yazma nüshasını tıpkıbasım olarak neşretmiştir.

Arapça ve Farsça tercümelerinden başka[3] Latince, İtalyanca ve Fransızca gibi batı dillerine de çevrilmiş bulunan *Takvîmü't-tevârîh*, bizde olduğu kadar

---

1 Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 51.

2 Heidrun Wurm, *Der osmanische historiker Hüseyn b. Ğa'fer, genannt Hezārfenn, und die Istanbuler gesellschaft in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, Freiburg 1971, s. 85.

3 Arapça ve Farsça tercümeler için bkz. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 53.

batı dünyasında da çok tanınan eserlerden biridir[1]. Bir batılı bakış açısı ile Hammer'in, Osmanlı tarihi üzerine çalışan araştırıcıların olayları tam olarak aydınlatabilmelerinin Kâtib Çelebi'nin özellikle bu ve coğrafyaya dair diğer eserleri sayesinde mümkün olabildiği şeklindeki ifadesi, *Takvîmü't-tevârîh* adına büyük övgüdür[2].

C. COĞRAFÎ ESERLER

1. *Müntehab-ı Bahriyye-i Pîrî Re'îs b. el-Hâcc Mehmed Re'îs hemşîre-zâde-i Kemâl Re'îs*

Sonunda evâhır-ı 1055 (1646) tarihi taşıyan, fakat herhangi bir yerinde yazar ismi içermeyen *Kitâb-ı Müntehab*'ın Kâtib Çelebi'ye ait olduğu çok yakın zamanda tespit edilebilmiştir. Tespitin sahibi olan Fikret Sarıcaoğlu, eser hakkındaki değerlendirme sonuçlarını önce Londra'da, ardından Ankara'da birer bildiri şeklinde sunmuş, nihayet genişçe bir makale şeklinde neşretmiştir[3].

Müntehab'ın Süleymaniye Mustafa Âşir Efendi Ktp., nr. 227'de bulunan müellif hattı nüshasını bizzat görmüş olmakla beraber, eser hakkında aşağıda vereceğimiz bilgileri büyük ölçüde Sarıcaoğlu'nun makalesinden derlediğimizi belirtmeliyiz.

Öncelikle şunu söylemek gerekir ki Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde veya herhangi bir başka yerde bu isimde bir eseri olduğundan bahsetmiş değildir[4]. Varlığı bilinmekle beraber, içinde Kâtib Çelebi'nin ismi yer almadığından dolayı eserin müellifimize ait olabileceği ihtimali kimsenin aklına gelmemiştir. Ancak eserin Kâtib Çelebi'nin kaleminden çıkmış olduğu-

---

1 Eserin batı dillerindeki tercümeleri için bkz. Gottfried Hagen, "Kâtib Çelebi", http://www.ottomanhistorians.com/database/pdf/kâtibcelebi_en.pdf, 10 Temmuz 2007, s. 11.

2 *Devlet-i Osmaniyye Tarihi*, çev. Mehmed Atâ, İstanbul 1329, I, 17-18. Ayrıca bkz. Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 5/15.

3 "Pîrî Re'îs'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinin İzinde Kâtib Çelebi'nin Yeni Bulunan Eseri: *Kitâb-ı Müntehab-ı Bahriyye*", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 15, İstanbul 2004, s. 7-57.

4 Bununla beraber, müellifin *Bahriyye* isminde bir eseri olduğu bilgisi ilk defa Şehrî-zâde'nin *Târîh-i Nevpeydâ*'sında yer almış ve ondan naklen Atâ (*Târîh-i Atâ*, III, İstanbul 1293, s. 324) ve Bursalı Mehmed Tâhir (*Müverrihîn-i Osmâniyye'den Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Terceme-i hâlleri*, Selanik 1322, s. 38) de eserlerinde aynı bilgiyi tekrarlamışlardır. Orhan Şaik Gökyay Şehrî-zâde, Atâ ve Bursalı Mehmed Tahir tarafından bahsedilen bu eserin, Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sının Rumeli'ye ait kısmından başka birşey olmadığını söylemiştir ("Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 73).

na dair çeşitli ipuçları, dikkatli bir araştırıcının gözünden kaçacak türden değildir. Her şeyden önce eserdeki el yazısının, Kâtib Çelebi'ye ait diğer müellif hattı eserlerdeki yazı ile olan benzerliği, ilk bakışta fark edilebilmektedir. Bunun dışında, sayfa kenarlarındaki "sahh" ve "minhu" kayıtlı notların varlığı da Kâtib Çelebi'nin çalışma metoduna gayet uygundur. Öte yandan, *Müntehab*'ın başında Pîrî Re'îs ve *Kitâb-ı Bahriyye* hakkında verilen bilginin (vr. 1 a, 2 a), ufak tefek bazı değişikliklerle *Keşfü'z-zunûn*'da[1] mevcut bulunması da eserin Kâtib Çelebi'ye ait olduğuna dair bir delil olarak gösterilebilir. Fikret Sarıcaoğlu bunlara ilaveten, *Müntehab*'ın tamamlanma tarihinin de önemli bir delil teşkil ettiği üzerinde durmuş, 1055 (1645-1646) tarihinin, Kâtib Çelebi'nin Girit Seferi vesilesiyle kendisini haritacılık konusunda çalışmalara verdiği bir dönem olmasına dikkat çekmiştir[2]. Gerçekten, içerdiği yüze yakın harita ile *Müntehab*, müellifin bu sıradaki çalışmaları kapsamında ele alınmaya gayet uygun bir eser görünümündedir.

Kâtib Çelebi'ye ait olduğu kesinlikle tespit edilebilmekle beraber, isminden de anlaşıldığı üzere, Pîrî Re'îs'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinden seçme metinler içeren eserin, müstakil bir çalışma olarak kabul edilip edilemeyeceği tartışmaya açıktır. Müellifin otobiyografilerinde kendine ait eserler arasında *Müntehab*'dan bahsetmemiş olması, bunun kendisi tarafından ayrı bir eser olarak değil, belki *Cihânnümâ*'sı için bir ön çalışma olarak düşünüldüğü anlamına gelebilir. Fakat öte yandan, Kâtib Çelebi'nin otobiyografilerinde sözünü etmediği tek eserin bu olmadığı da hatırlatılmalıdır. *İrşâdü'l-hıyâra*, *Tuhfetü'l-ahyâr* ve *Câmi'u'l-mütûn* gibi birkaç eser daha, telif tarihleri elverdiği halde, *Mîzânü'l-hakk*'taki Kâtib Çelebi otobiyografisinde yer almamışlardır. Nitekim, bu noktadan hareketle Fikret Sarıcaoğlu, *Müntehab*'ın Kâtib Çelebi'ye ait müstakil bir çalışma olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir[3]. Ona göre, özel bir isim taşıması, gayet özenle çizilmiş yüze yakın

---

1 *Keşfü'z-zunûn*, I, 227.

2 Fikret Sarıcaoğlu, "Pîrî Re'îs'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinin İzinde Kâtib Çelebi'nin Yeni Bulunan Eseri: *Kitâb-ı Müntehab-ı Bahriyye*", s. 19.

3 Fikret Sarıcaoğlu'nun görüşüne muhalif olarak, *Müntehab*'ın Kâtib Çelebi'ye ait bir telif eser sayılamayacağını öne sürenler de vardır. Mesela Mine Esiner Özen, *Müntehab*'ın dörtte üçünün Pirî Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinin aynısı olduğu ve dolayısıyla eserin Kâtib Çelebi'ye ait müstakil bir çalışma olarak kabul edilemeyeceği görüşündedir ("Pîrî Reis ve Müntehab-ı Kitâb-ı Bahriyye", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları, Adnan Adıvar Özel Sayısı*, c. VII, İstanbul 2006, s. 119-130). Bilal Yurtoğlu'nun yaklaşımı ise daha farklıdır. *Müntehab-ı Bahriyye*'nin *Cihânnümâ*'nın Rumeli kısmından başka bir şey olmadığını söyleyen

harita içermesi ve temize çekilmiş ikinci bir nüshasının bulunması[1] da eserin *Cihânnümâ*'ya yönelik bir ön çalışma olması ihtimalini zayıflatan özelliklerdir[2].

Bu kapsamda, *Müntehab*'ın sadece Pîrî Re'îs'in *Bahriyye*'sinden seçme metinler içermekle kalmayıp bazı ek bilgiler sunuyor olmasından da mutlaka bahsedilmelidir. Nitekim müellif bunu eserin başında bizzat, "Ba'zı zamîme ile bu evrâk anlardan intihâb olundu" diyerek ifade etmiştir (vr. 1 a). Ayrıca, birkaç satır aşağıda "gemici takrîri" olarak nitelediği Pîrî Re'îs'in ifadesini naklederken mümkün mertebe değişiklik ve düzeltmelerde bulunduğunu da belirtmiştir (vr. 1 b)[3]. Bir başka yerde ise müellifin, "Bu mahalden yirmi altıncı kâğıda varınca Pîrî Re'îs *Bahriyye*'sinden değildir, gayri kitâblardan ilhâk olunmuşdur ve sonra dahi niçe ilhâkāt vardır" şeklindeki ifadesi, *Müntehab*'ın tamamen *Kitâb-ı Bahriyye*'den seçme metinler içeren bir eser olmadığını, aynı zamanda Kâtib Çelebi'ye ait orijinal bir karakter taşıdığını gayet açık şekilde ortaya koymaktadır.

Kâtib Çelebi'nin *Müntehab*'a yaptığı ilavelerin bir çoğu kenar notları şeklindedir ve müellif, ilave ettiği hemen her bilgide, bilgiye kaynak teşkil eden eserlerin ismini de bildirmiştir. Bu şekilde *Müntehab*'da zikredilen kaynakların bir listesi Fikret Sarıcaoğlu tarafından hazırlanmıştır. Listede otuza yakın kaynak yer almaktadır ve yine Sarıcaoğlu'nun bildirdiğine göre, bunlar aynı zamanda, *Cihânnümâ*'da kullanılan kaynakların yaklaşık beşte birini teşkil etmektedir[4].

Fikret Sarıcaoğlu, *Müntehab*'ın Kâtib Çelebi'ye ait müstakil bir eser olarak kabul edilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmekle kalmayıp, eserin, XVII. yüzyıl Osmanlı ve Akdeniz tarîhî coğrafyası için önemli bir kaynak olduğunu da ifade etmiştir. İçeriğindeki, *Kitâb-ı Bahriyye*'de bulunmayan bazı

Yurtoğlu, Kâtib Çelebi'nin *Bahriyye* adında bir eserinden bahsedilemeyeceği hükmünde bulunmuştur (*Kâtip Çelebi*, Ankara 2009, s. 217).

1 *Müntehab*'ın ikinci bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revân nr. 1640/1'de bulunmaktadır. Eserin bu kopyasında haritalar mevcut değildir (Fikret Sarıcaoğlu, "Pîrî Re'îs'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinin İzinde Kâtib Çelebi'nin Yeni Bulunan Eseri: *Kitâb-ı Müntehab-ı Bahriyye*", s. 11).

2 Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 19.

3 Kâtib Çelebi'nin sözünü ettiği "değişiklik ve düzeltme"lerin ne mertebe olduğunu Fikret Sarıcaoğlu'nun makalesinde, hem *Müntehab*'dan, hem de *Bahriyye*'den naklen verilen ortak pasajlarda görmek mümkündür (bkz. "Pîrî Re'îs'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinin İzinde Kâtib Çelebi'nin Yeni Bulunan Eseri: *Kitâb-ı Müntehab-ı Bahriyye*", s. 38-49).

4 Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 33-35.

haritalar ve özellikle tarihî mahiyetteki bazı bilgiler, *Müntehab*'a kıymet kazandıran özellikler olarak ele alınmalıdır. Ayrıca, *Bahriyye*'de geçen bazı yabancı yer isimlerinin Türkçeleşmiş şekilleriyle sunulmuş olması da *Müntehab*'ın bir başka orijinal yönünü oluşturmaktadır[1].

Müntehab'ın, haritaları ile beraber ilmî bir neşrinin yapılması, *Kitâb-ı Bahriyye* ile mukayesesini kolaylaştıracak ve böyle bir mukayese, eserin kıymetinin en doğru şekilde ortaya konmasını sağlayacaktır.

2. *Cihânnümâ*

Osmanlı ülkelerinin "ilk ve yegâne sistematik" coğrafya kitabı olan *Cihânnümâ*'nın[2] telif hikâyesi, Kâtib Çelebi'nin 1055 (1645/1646)'te Girit Seferi münasebetiyle haritacılığa merak salmasına kadar uzanmaktadır. *Mîzânü'l-hakk*'ta bildirdiğine göre müellif, o esnada bir taraftan harita çiziminin usulünü öğrenirken diğer taraftan coğrafyaya dair yazılmış kitapları temin edip okumakta idi[3]. Hem *Atlas Minor*'dan *Levâmi'u'n-nûr* adıyla Türkçe'ye yaptığı tercümenin[4], hem de *Cihânnümâ*'nın[5] önsözlerinde, okuduğu Türkçe, Arapça ve Farsça coğrafya kitaplarındaki bilginin yetersizliğinden bahsetmektedir. Böylece, İslam kaynaklarının sunduğu yetersiz ve hatta hatalı bilgiyi batı kaynaklarındaki bilgi ile tamamlayarak büyük bir coğrafya kitabı hazırlama isteğine kapılan Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*'nın ilk tahririne başlamıştır[6]. *Keşfü'z-zunûn*'daki ifadeler ve eser için düşürülen tarih dikkate alınmak suretiyle, *Cihânnümâ*'nın tahririnin başlangıcı 1058 (1648) olarak tespit edilmiştir[7].

---

1 Sarıcaoğlu, "Pîrî Re'îs'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sinin İzinde Kâtib Çelebi'nin Yeni Bulunan Eseri: *Kitâb-ı Müntehab-ı Bahriyye*", s. 36-37.

2 Bekir Kütükoğlu, "Cihânnümâ'ya Dâir", *Bilgi*, XI/128, Kasım 1957, s.11. Krş. Fikret Sarıcaoğlu, "Cihânnümâ ve Ebûbekir b. Behrâm ed-Dımeşkî-İbrahim Müteferrika", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 121.

3 Sarıcaoğlu, a.g.m., göst. yer.

4 "Arabî ve Fârisî ve Türkî tedvîn olunan ekālîm ve büldâniyyât ve mesâlikü'l-memâlik kitâbları cümle muhtell ü müşevveş görülüp ...", *Levâmi'u'n-nûr*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2998, vr. 2 a.

5 "Kütüb-i İslâmiyye'nin küllî kusûru zâhir ve zebân-ı aklâm-ı İslâmiyân ekser ekālîm ü büldân beyânında kāsır olmağla ...", *Cihânnümâ*, İstanbul 1145, s. 1.

6 *Levâmi'u'n-nûr*, vr. 2 a; *Cihânnümâ*, s. 1-2.

7 Fikret Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve *Cihânnümâ*, Dizin), s. 28.

Günümüzde *Cihânnümâ*'nın ilk şeklini tamamıyla kapsayan bir metin bulunmamakla beraber, mevcut nüshalarda eserin, "anâsır-ı erba'a" (hava-ateş-su-toprak) tertibi üzere düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Ancak nüshaların hepsinde ilk iki unsur eksik olup eser, üçüncü unsur olan "su" unsurundan itibaren başlamaktadır. Eserde bundan sonra gelen "toprak" unsuru, "iklîm"lere göre düzenlenmiştir. Endülüs, Mağrib ve Rum başlı başına birer iklim olarak ele alınmıştır. Kâtib Çelebi Rum iklimine, önce üç pâyitaht olan İstanbul, Edirne ve Bursa hakkında bilgi vererek başlamış, daha sonra Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de bulunan eyalet ve sancaklarını söz konusu etmiştir[1].

Dördüncü iklimde Atlas Okyanusu adalarından İngiltere, Hibernia (İrlanda) ve İzlanda'yı yazmayı planlayan Kâtib Çelebi'nin, *Cihânnümâ*'nın bu kısmına geldiğinde, kaynakların yetersizliği dolayısıyla tahrire ara verdiğini biliyoruz[2]. İhtiyaç duyduğu bilgiyi içeren bazı batı kaynaklarının arayışına giren müellif, bu esnada vefat eden Kara Çelebi-zâde Mahmud Efendi'nin muhallefâtından Mercator ve Hondius'un *Atlas Minor*'unu ele geçirmiştir. Başlangıçta müellifin niyeti, buradan elde ettiği bilgilerle *Cihânnümâ*'yı genişletmek iken[3], daha sonra bu niyetinden vazgeçerek eseri baştan tekrar yazmaya karar vermiştir. Böylece 1065 senesi safer ayı başlarından (Aralık 1654) itibaren Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*'nın ikinci telifine başlamış bulunuyordu[4]. Ancak müellifin ölümü sebebiyle, *Cihânnümâ*'nın bu ikinci telifi de tamamlanamadan kalmıştır.

Cihânnümâ'nın ikinci telifinin birincisinden en önemli farkı, ağırlıklı olarak batı kaynaklarına dayanmasıdır. Kâtib Çelebi eserin mukaddimesinde, kullandığı kaynaklar hakkında topluca bilgi vermiştir. Bunun dışında müellifin eser içinde yeri geldikçe isimlerini zikrettiği başka kaynaklar da vardır. Bu şekilde *Cihânnümâ*'da başta *Atlas Minor* gelmek üzere, Abraham Ortelius'un

---

1 Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve *Cihânnümâ*, Dizin), s. 28-29.

2 *Levâmi'u'n-nûr*, vr. 2 a. Ayrıca bkz. Sarıcaoğlu, a.g.e., s. 30.

3 Fikret Sarıcaoğlu, birinci telif *Cihânnümâ*'ya ait müellif hattı müsvedde nüshada (Viyana, Nationalbibliothek, Mxt. 389) Kâtib Çelebi'nin bu niyetini aksettiren bazı tashih, ikmâl ve iptaller bulunduğunu söylemektedir ("Cihânnümâ ve Ebûbekir b. Behrâm ed-Dımeşkî-İbrahim Müteferrika", s. 124).

4 Fikret Sarıcaoğlu, bu telif tarihi kaydının, *Cihânnümâ*'nın ikinci telifine ait müellif hattı nüshanın (TSMK, Revân, nr. 1624) ilk varağında, kenar notu olarak yer aldığını bildirmektedir (a.g.m., s. 124). Ayrıca bkz. Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 64; aynı müellif, "Cihânnümâ", s. 541.

Theatrum orbis terrarum'u, Philippus Cluverius'un *Introductio in universam geographiam*'ı, Giovanni Lorenzo d'Anania'nın *l'Universale Fabrica del Mondo*'su gibi on kadar batılı kaynağın ismi geçmektedir[1]. Bu arada, eserde, çok sayıda doğu kaynağı da kullanılmıştır[2].

İkinci telif *Cihânnümâ*'yı birinci teliften farklı kılan bir başka önemli özellik, coğrafî bilgilerin kıta taksimine göre düzenlenmiş olmasıdır. Bu yönüyle ikinci telif *Cihânnümâ* sadece birinci teliften değil, İslam dünyasında yazılmış iklim taksimine dayalı bütün coğrafya kitaplarından ayrılmaktadır[3]. Eserde dünya Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Avustralya ve Güney Kutbu şeklinde altı kıtaya bölünmüş, kıtalar kapsamındaki memleketlerin tanıtılmasında ise, batı kökenli coğrafya kitaplarındaki batıdan doğuya doğru tasnifin aksine, Japonya adalarından itibaren doğudan batıya doğru bir tasnif kullanılmıştır. Ele alınan son memleket Ermeniyye ve son yerleşim birimi de Van'a bağlı Sökmenâbâd'dır. Eserde, bir kısmı *Atlas Minor* başta olmak üzere batı kaynaklarından kopyalanmış, bir kısmı ise Kâtib Çelebi tarafından çizilmiş yüze yakın harita bulunmaktadır[4].

Kâtib Çelebi *Cihânnümâ*'nın önsözünde, eserini gelmiş geçmiş hükümdarların hiçbirinin sahip olmadığı benzersiz bir cevher olarak övmekte ve bu

---

1 Fikret Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve Cihânnümâ, Dizin), II, s. 64-65.

2 Sarıcaoğlu, a.g.e., s. 62-64. Ayrıca, Gottfried Hagen'in de *Cihânnümâ*'nın kaynaklarından Sipâhî-zâde'nin *Evzahü'l-memâlik*'i ve Anonim *Târîh-i Hind-i Garbî* ile ilgili müstakil iki çalışması bulunmaktadır: "Kâtip Çelebi and Târîh-i Hind-i Garbî", *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 12 (Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı), İstanbul 1998, s. 101-115; "Kâtib Çelebi and Sipâhî-zâde", *Essays In Honour Of Ekmeleddin İhsanoğlu*, I, İstanbul 2006, s. 525-542. Bu çalışmalarda Hagen, söz konusu iki eserin Kâtib Çelebi'nin şahsına ait olan nüshalarını tespit etmiş ve nüshalar üzerindeki haşiyelerinden hareketle müellifin *Cihânnümâ*'daki çalışma metodu hakkında önemli görüşler ortaya koymuştur. *Cihânnümâ*'nın kaynakları ile ilgili olarak bir çalışma da Süheyl Ünver'e aittir: "Kâtip Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sında Çin ve Hatay Hakkında Verilen Malumat Kaynağı Üzerine", *Kâtip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985, s. 137-140. Daha sonra, Bekir Kütükoğlu tarafından, Ünver'in makalesindeki bazı eksik ve hatalı noktalara işaret edilmiş olduğunu da belirtmek gerekir ("Cihânnümâ'ya Dâir", s. 11-12).

3 Bekir Kütükoğlu, "Cihânnümâ'ya Dâir", s. 11.

4 Gotffried Hagen, Kâtib Çelebi tarafından çizilmiş haritaların, müellifin iyi bir haritacı olmadığını ortaya koyduğu görüşündedir ("Kâtib Çelebi", http://www.ottomanhistorians.com/database/pdf/kâtibcelebi_en.pdf, 10 Temmuz 2007 s. 7). Hagen, aynı görüşü daha önce, Kâtib Çelebi'nin haritacılık çalışmalarının ilk tezahürü olan, Sipâhî-zâde'nin *Evzahü'l-memâlik* adlı eserinin sayfa kenarlarına çizdiği haritalar ile ilgili olarak da dile getirmiştir ("Kâtib Çelebi and Sipâhî-zâde", s. 537).

cevheri Sultan IV. Mehmed'in hazinesine sunduğunu söylemektedir[1]. Bu arada, müellifin *Cihânnümâ*'dan bahsederken, "terceme olunup vücûda gelmekle" ifadesini kullanmış olması dikkat çekicidir[2]. Hatta aynı durum, müellifin *Tuhfetü'l-kibâr* adlı eserinde de söz konusudur. Kâtib Çelebi burada da *Cihânnümâ*'yı, "Kitâb-ı *Atlas* tercemesi" olarak nitelemiştir[3].

Osmanlı coğrafyacılığında bir dönüm noktası teşkil eden *Cihânnümâ*'nın çeşitli muhtasarları yapılmış[4] ve zeylleri kaleme alınmıştır. Esere zeyl yazdığını bildiğimiz isimler Ebûbekir b. Behrâm ed-Dimaşkī, Şehrî-zâde Mehmed Said ve Bartınlı İbrahim Hamdi'dir[5]. İbrahim Müteferrika, Dimaşkī'nin zey-

---

1 *Cihânnümâ*, s. 2. Katib Çelebi'nin bu övgüde hiç şüphesiz hakkı vardır. Gerçekten de *Cihânnüma*, Osmanlı coğrafya literatürünün başyapıtı olma vasfına sahip bir eserdir (Fikret Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve Cihânnümâ, Dizin), s.81). Ancak bu başyapıtın eleştiriden tamamen uzak kalamamış bulunduğunu da belirtmek gerekir. Özellikle A. İ. Levşin, eseri oldukça sert bir şekilde tenkit etmiştir. Kâtib Çelebi'nin Maveraünnehir ve Türkistan hakkında verdiği bilgilerin ne derece hatalı olduğunu anlamak için haritaya bakmanın yeterli geleceğini söylemiş, ayrıca Sirderya'nın iki yakasındaki ülkelerle ilgili verdiği bilginin sadece Kırgız-Kazaklarla sınırlı olmasına dayanarak, konu hakkında neredeyse hiçbirşey bilmediğini ifade etmiştir (*Opisanie Kirgiz-Kazaçih, ili Kirgiz-Kaysatskih, Ord İstepey*, Almatı 1996, s. 150-151). Levşin'inki kadar katı olmamakla birlikte, *Cihânnümâ*'nın Kuzey Kafkasya ile ilgili verdiği bilgilerin yetersizliğine Alexandre Toumarkine de değinmiştir. Bununla beraber Toumarkine, Evliya Çelebi'den başlayarak Hâşim Efendi'ye gelinceye değin Kafkasya'nın Osmanlı literatüründe önce seyyahları ilgilendiren bir konu iken zamanla askerî bir mesele haline geliş süreci içinde *Cihânnümâ*'nın önemini ifade etmeden geçmemiş, eserin Osmanlıların bölgeye bakışındaki değişime tanıklık eden yönünü vurgulamıştır ("Kâtib Çelebi'nin Cihânnümâ'sında Abhazistan ve Çerkezistan: Kuzeybatı Kafkasya'ya Bir Osmanlı Bakışı", çev. Ela Güntekin, *Toplumsal Tarih*, sayı: 40 (Nisan 1997), s. 28-34).

2 *Cihânnümâ*, s. 2.

3 *Tuhfetü'l-kibâr fî Esfâri'l-bihâr*, nşr. İdris Bostan, İstanbul 2008, s. 61.

4 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, "*Cihânnümâ*'dan nakl olundu" diyerek başlayan ve eserin 999 senesinde Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü'ne akıtılması teşebbüsüne dair olan kısmını içeren bir belge mevcuttur (Cevdet-Nafia nr. 36). Arşivde böyle bir belgenin varlığı, Kâtib Çelebi'nin söz konusu teşebbüsü, bir tarihçiden çok, bir mühendis bakışıyla ele almasından kaynaklanıyor olsa gerek. Müellif konuyla ilgili o dönem mimar ve mühendislerinin yaptığı hesaplara yer vermek suretiyle adeta bir proje ortaya koymuştur. Kâtib Çelebi, "Rişvet sebebi ile itmâmı müyesser olmadı" diyerek bu teşebbüsün sonuçsuz kaldığını belirtmiş, bunu bir başka telifi olan *Tuhfetü'l-kibâr*'da da gündeme getirerek, dönemin padişahının konuya karşı ilgisiz kaldığını söylemiştir (s. 110).

5 *Cihânnümâ*'nın zeylleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Fikret Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve Cihânnümâ, Dizin), s. 74-76. Bartınlı İbrahim Hamdi Bey'in iki ciltten oluşan *Atlas* adlı eseri Mümtaz Yaman tarafından *Cihânnümâ*'nın ilaveli bir metni olarak değerlendirilmiştir ("*Cihânnümâ*'nın İlaveli Nüshası", *Ülkü Halkevleri Dergisi*, XV/85, Mart 1940, s. 41-49; XV/86, Nisan 1940, s. 147-154; XV/87, Mayıs 1940, s. 248-257).

linden bazı kısımları seçip kısaltarak, ayrıca kendisi de yer yer bazı bilgi ve harita ilavelerinde bulunarak *Cihânnümâ*'nın ikinci telifini 1145 (1732/1733) yılında neşretmiştir. Eserin çeşitli dillerde yapılmış kısmî tercümeleri arasında en bilineni, 1812 yılında Hammer tarafından yapılan Almanca tercümedir[1].

Bekir Kütükoğlu tarafından, gerçek kıymet ve mahiyetinin aydınlanmasının, ilimsel bir neşrinin ortaya konmasına bağlı olduğu önemle vurgulanan[2] eserin Müteferrika baskısı, 2008 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından[3], 2009 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından tıpkıbasım olarak yeniden neşredilmiştir[4]. Türk Tarih Kurumu neşrinin 2013 yılında yayınlanan ikinci cildi ise Fikret Sarıcaoğlu tarafından hazırlanmış bulunan giriş ve dizinden oluşmaktadır[5]. Ayrıca *Cihânnümâ*'daki şekil ve haritalara dair yapılmış müstakil bir çalışma daha mevcuttur[6].

D. TERCÜME ESERLER

1. *Levâmi'u'n-nûr fî zulümât-ı Atlas Minor*

Önce Gerard Mercator (1512-1594) tarafından yazılmaya başlanıp, onun ölümünden sonra Jodocus Hondius (1563-1612) tarafından genişletilen *Atlas Minor* adlı Latince eserin[7] Türkçe tercümesidir. Eserin orijinali, ilki 1607 yılında olmak üzere, Hollanda'da defalarca basılmıştır. Kâtib Çelebi'nin tercümesine esas teşkil eden baskının, 1621 tarihli Arnhem baskısı olduğunu kendi ifadesinden öğreniyoruz[8].

Atlas Minor hemen bütün dünya ülkeleri hakkında sadece coğrafî bilgi içermekle kalmayıp, ülkelerin tarihine de kısaca değinen, idarî durumları hakkında bilgi veren, hayvanlarından, bitkilerinden, mimarî yapılarından, insanla-

---

1 *Rumeli und Bosna Geographisch Beschrieben von Mustafa Ben Abdalla Hadschi Chalfa*, Vienna 1812. Tercüme *Cihânnümâ*'nın ilk telifine dayanmaktadır. Eserin diğer tercümeleri için bkz. Fikret Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve Cihânnümâ, Dizin), s. 77-79.

2 "Cihânnümâ'ya Dâir", s. 11.

3 *Kitâb-ı Cihânnümâ, Kâtip Çelebi*, İstanbul 2008.

4 *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, I, tıpkıbasım, Ankara 2009.

5 *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve Cihânnümâ, Dizin), Ankara 2013.

6 *Cihânnümâ. The Book of Cihannüma. A 360 Year Old Story*, ed. Bülent Özükan, İstanbul 2008.

7 Eserin tam ismi şöyledir: *Atlas Minor Gerardi Mercatoris à I. Hondio plurimis æneis Tabulis auctus et illustratus: Denuo recognit, additisque novis delineationibus emendatus.*

8 *Levâmi'u'n-nûr*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2998.vr. 2 b.

rın gerek fiziksel gerekse duygusal özelliklerinden bahseden geniş kapsamlı bir eserdir. Ayrıca eser, çok sayıda harita içermektedir.

Kâtib Çelebi *Levâmi'u'n-nûr*'un mukaddimesinde, eseri tercümeye 1064 muharremi evâsıtında (Kasım/Aralık 1653) başladığını söylemiş (vr. 2 a), tercümenin bitiş tarihini ise hâtimede H. 25 Ramazan 1065 ve M. 20 Temmuz 1655 olarak yer vermiştir (vr. 423 b)[1]. Bu durumda Kâtib Çelebi'nin, *Mîzânü'l-hakk*'ta bizzat bildirdiği üzere[2], eseri Türkçe'ye aktarmasının yaklaşık bir buçuk sene sürdüğü anlaşılmaktadır.

Eserin müellife ait müsvedde nüshası günümüze ulaşmış olup, Nuruosmaniye Kütüphanesi nr. 2998'de bulunmaktadır. Nüshada iki ayrı yerde müellifin, kendi hatalarına işaret ederek eseri temize çekerken bunları düzeltmek üzere hatırlatıcı notlar kaleme almış olduğunu görüyoruz[3]. Ancak Kâtib Çelebi'nin bundan sonra ölümüne kadar geçen kısa süre içinde *Levâmi'u'n-nûr*'u temize çekmeye fırsat bulup bulamadığını bilemiyoruz. Esere ait günümüzde birkaç yazma daha bulunmakla beraber, bunlardan herhangi birinin müellife ait temize çekilmiş nüsha olduğu yönünde görüş bildiren olmamıştır.

Tercümenin mukaddimesinde Kâtib Çelebi, bu eseri Türkçe'ye çevirmeye neden gerek duyduğuna dair uzunca bir açıklama sunmaktadır (vr. 1 b-2 a). Bir benzeri *Cihânnümâ*'da da bulunan açıklamasına, tarihe duyduğu ilgiyi anlatarak başlamış, zamanla astronomi ve coğrafyaya yönelişinden bahsetmiş, ardından okuduğu coğrafya kitaplarından edindiği izlenimi ortaya koymuştur. Buna göre, eski Yunan'dan devraldıkları birikimden istifade etmek suretiyle batılıların, coğrafya sahasında önemli gelişmelere imza atmasına karşın, İslam dünyası "inkâr ve ihmâl" içinde bulunmaktadır. Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kaleme alınmış bazı kitaplar mevcut olmakla beraber, bunların hiçbiri yeterli durumda değildir. Kendisini *Cihânnümâ*'yı yazmaya sevk eden işte bu

---

1 Kâtib Çelebi'nin burada eseri bitiriş tarihini Mîlâdî karşılığı ile beraber vermiş olması dikkat çekicidir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bugünkü hesaba göre 25 Ramazan 1065 tarihinin Mîlâdî karşılığı Kâtib Çelebi'nin bildirdiği gibi 20 Temmuz 1655 değil, 29 Temmuz 1655'tir (bkz. Yücel Dağlı-Cumhure Üçer, *Tarih Çevirme Klavuzu*, Ankara 1997, IV, 348).

2 *Mîzânü'l-hakk*, s. 126. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 149; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 316.

3 "Bu, yüz on üçüncü faslın şekli. Gafletle sahîfenin öte tarafına, yüz on dördüncü fasl evâ'ili hılâline düşdü. Beyâzda mahalline nakl oluna.", *Levâmi'u'n-nûr*, vr. 326 a; "Bu faslın dahi şekli gafletle karşı sahîfeye düşdü, beyâzda yerine yazıla.", *Levâmi'u'n-nûr*, vr. 328 b.

yetersizlik olmuştur. Fakat *Cihânnümâ*'yı yazmaya başladığında Kâtib Çelebi, istediği kaynaklara ulaşmak yönünde sıkıntıyla karşılaşmıştır. Uğradığı moral bozukluğu ve ümitsizliği mukaddimesinde gayet samimi bir dille anlatmakta, özellikle İngiltere, Hibernia (İrlanda) ve İzlanda adaları hakkında elde edebildiği bilginin azlığından yakınmaktadır. Daha önce Abraham Ortelius (M. 1527-1598)'un *Theatrum Orbis Terrarum*[1] ve Johann Blaeu'nun *Atlas Major*[2] adlı eserlerini görmüş, her iki eserin de bahsi geçen adalar hakkında detaylı bilgi içerdiğine vâkıf olmuştu. Hatta *Atlas Major*'da yer alan bazı resimleri, ileride işine yarayabileceği düşüncesiyle kopya etmek imkânı dahi bulmuştu. Yazık ki eserlerin ikisi de halihazırda elinin altında mevcut değildi. İfadesinden öyle anlıyoruz ki iki eserden en azından birini elde edip Türkçe'ye çevirmedikçe Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'yı tamamlamamaya niyeti yoktu. Bu esnada Kara Çelebi-zâde Mahmud Efendi'nin ölümü kendisi için bir umut kapısı açmıştır. Müellif, kitaplardan ilkinin Mahmud Efendi'nin muhallefâtı arasında bulunduğunu zannetmekteydi. Ancak karşılaştığı Ortelius'un *Theatrum Orbis Terrarum*'u değil, Mercator ve Hondius'un *Atlas Minor*'u oldu[3]. *Cihânnümâ*'yı tamamlamak için bu kadarını yeterli gören Kâtib Çelebi, böylece *Atlas Minor*'u Türkçe'ye aktarmaya başlamıştır.

---

1 İlk modern atlas olarak kabul edilen eser, 1570 yılında Antwerp'te basılmıştır.

2 Eserin ilk çalışmalarını başlatan, Willem Janzoon Blaeu (1571-1638)'dur. Onun ölümünden sonra oğulları Cornelius ve Joan Blaeu çalışmaları devam ettirmişlerdir. 1645'te Joan Blaeu tarafından *Atlas Novus* adıyla yayımlanan eser, genişletilerek 1662'de Amsterdam'da 11 cilt halinde bir kez daha neşredilmiştir. Bu tarihten itibaren artık, *Atlas Novus* değil, *Atlas Major* adıyla anılmaya başlanmıştır. Kâtib Çelebi'nin bu tarihten yaklaşık on yıl önce *Atlas Major* ismini kullandığını görmek ilginçtir (Adnan Adıvar, müellifin bu ismi, *Atlas Minor*'un mufassalı manasında yanlış olarak kullandığını söylemiştir. Fakat bu arada kendisi de bir yanlışlık yapmış ve Kâtib Çelebi'nin *Atlas Major* ismini Mercator'un eseri için kullandığını zikretmiştir. Bkz. *Osmanlı Türkleri'nde İlim*, s. 142/1). Aynı yıllarda Jan Janszoon (1588-1664) adlı bir başka kimse tarafından yıldan yıla genişletilerek çeşitli baskıları yapılan *Atlas Novus* adlı bir eser daha olduğunu biliyoruz. Bu durumda iki *Atlas Novus*'u birbirinden ayırd etmek için Blaeu'nun eserine *Atlas Major* denmesi, 1662'den önce başlamış bir uygulama olabilir.

3 Kâtib Çelebi'nin burada *Atlas Minor*'dan, "*Atlas Macor*'un muhtasarı" olarak bahsetmesini pek doğru bulmadığımızı belirtmeliyiz. Zira iki eserden önce yazılan *Atlas Minor* olduğuna göre, birini diğerine nispet etmek gerekecekse, *Atlas Major*'un *Atlas Minor*'un mufassalı olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Nitekim Adnan Adıvar da Kâtib Çelebi'nin "muhtasar" tabirini, yanına bir soru işareti koyarak nakletmekle aynı konuya değinmek istemiş gibidir.

Atlas Minor'u ele geçirmesinin ardından Kâtib Çelebi, eserin tercümesinde Şeyh Mehmed İhlâsî'nin yardımını görmüştür. Fransız asıllı bir rahip iken İstanbul'a gelip Müslümanlığı kabul eden Şeyh Mehmed İhlâsî, Latince'yi iyi bildiği gibi coğrafya ilmine de vâkıf idi. Ayrıca İstanbul'da kaldığı süre içinde Türkçesini de ilerletmiş bulunmaktaydı[1]. Kâtib Çelebi *Atlas Minor*'un tercümesinde Mehmed İhlâsî'nin yardımını gördüğünü bizzat belirtmektedir. Hatta, "Kitâb-ı mezbûru okudup takrîr itdirdikden sonra ..." dediğine bakılırsa (vr. 2 a), Mehmed İhlâsî'nin *Levâmi'u'n-nûr*'a olan katkısının az olmadığı anlaşılmaktadır[2].

Kâtib Çelebi yine mukaddimede *Atlas Minor*'un orijinal metnini mümkün mertebe aynen nakletmeye gayret gösterdiğini özellikle vurgulamıştır. Hiçbirşeyi atlamadığı gibi esere herhangi bir ilavede de bulunmamış, bazı tabirleri açıklaması veya bazı karışık meseleleri aydınlatması gerektiğinde bunu sayfa kenarına notlar yazarak yapmıştır (vr. 2 a). Kâtib Çelebi'nin *Atlas Minor* baskısının kapak resmini dahi tasvir ederek, resimde görülen semboller hakkında uzun uzadıya açıklamada bulunması (vr. 10 a-11 b), kendisinin tercümesinde eserin aslına bağlı kalmak hususunda ne derece titizlik gösterdiğini yansıtması bakımından önemlidir. Bu arada, müellifin resmi yorumlarken ortaya koyduğu birikimi hayli dikkat çekici bulduğumuzu da belirtmek istiyoruz.

---

1 İbrahim Müteferrika, *Cihânnümâ*'nın baskısında, "Tezyîlü't-tâbi'" başlığı altında Şeyh Mehmed İhlâsî hakkında kısaca bilgi vermiştir. Burada Müteferrika'nın İhlâsî'yi, "fenn-i coğrafyada Kâtib Çelebi'nin hocası ve *Atlas* ve sâ'ir kütüb-i Latiniyye tercemelerinde merhûmun üstâdı" olarak tanıtması dikkat çekmektedir (s. 10). Adnan Adıvar da Mehmed İhlâsî hakkında Paris'te epey araştırma yaptığını, fakat Müteferrika tarafından verilen bilgiden fazlasına ulaşamadığını belirtmektedir (*Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 143/2).

2 Hatta Gottfried Hagen Kâtib Çelebi'nin, sanılanın aksine, Latince'yi ya da İtalyanca'yı hiç bilmediği görüşünü ortaya koymuş ve *Atlas Minor* tercümesinin tamamen Şeyh Mehmed İhlâsî'ye ait olduğunu söylemiştir ("Kâtib Çelebi", http://www. ottomanhistorians.com/database/pdf/kâtibcelebi_en.pdf, 10 Temmuz 2007, s. 6). Bize göre ise Kâtib Çelebi'nin Latince veya İtalyanca'yı hiç bilmiyor olması pek mümkün değildir. Bu konuda, *Levâmi'u'n-nûr*'un numaralandırmaya dâhil edilmemiş ilk iki varağından ikincisinin ön yüzünde yer alan şu birkaç satır anlamlıdır: "Bu kitâb Latin dilinden terceme olundu. Rekîk-i elfâz ve perîşân-'ibâret zikrinden tehâşî olunmadı. Zîrâ bunu terceme maksûd bi'z-zât değil, belki *Cihânnümâ* kitâbına mâdde ve me'haz kılmak mülâhazasıyla terceme olunmuşdur." Orhan Şaik Gökyay bu ibarede Kâtib Çelebi'nin, tecümesindeki olası hataları yüzünden kendisi ve Mehmed İhlâsî adına adeta özür dilemeye çalıştığını söylemiştir ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 75). Gerçekten de bu satırlar, tercümenin hazırlanmasında Kâtib Çelebi'nin sorumluluktan tamamen uzak olmadığını okuyucuya hissettirmektedir.

Eserin orijinalindeki haritalar da tercümeye aynen dâhil edilmiştir. Ancak, hâtime kısmında yer alan, eserin 25 Ramazan 1065 (29 Temmuz 1655)'te tamamlanmış olduğu yönündeki ifadeye bu haritalar dâhil değildir. Kâtib Çelebi, yukarıdaki tarihte eserin metin kısmının tercümesini tamamladığını, haritaların içindeki isimleri yazmaya ise ancak bu tarihten sonra başladığını ifade etmektedir. Hatta müellif, hâtimesine, bu işin tamamlanabilmesi için Allah'tan yardım dileyen bir dua ile son vermiştir[1]. Bununla beraber, en baştaki dünya haritası ile Avrupa haritası hariç, eserde vr. 288 a'ya kadar olan haritaların tamamının içinin boş olduğu dikkat çekmektedir. Vr. 288 a'dan sonraki haritalar ise eksiksiz durumdadır. Kâtib Çelebi, ilk aşamada içi boş olarak çizdiği haritalara şehir, ırmak, dağ vs. isimlerini yerleştirmeye eserin sonundan itibaren başlamış, fakat, muhtemelen ölümü dolayısıyla, bu işi tamamlayamamıştır.

Mukaddimeden sonra, eserin başında alfabetik bir fihrist bulunmaktadır. Müellif fihristi ülkelerin orijinal isimlerinin baş harflerine göre tertip etmiş, her bir ülke isminin yanında, Türkçedeki karşılığını da vermiştir (vr. 6 a-10 a).

Atlas Minor tercümesi ile ilgili olarak burada önemle üzerinde durmak istediğimiz konu, Kâtib Çelebi tarafından sayfa kenarlarına yazılmış olan "minhu" kayıtlı haşiyelerdir. Haşiyelerin çoğu, konuya yabancı okuyucular için "kozmoğrafya", "topoğrafya" vs. coğrafî terimler hakkında açıklama içermektedir (mesela vr. 12 a, 133 b). Ayrıca, yabancı ülkelere ait kültürel konularda Türk okuyucuyu bilgilendirmeye yönelik açıklama içeren haşiyeler de vardır. Mesela, Pegasus'un isminin geçtiği bir yerde Kâtib Çelebi, sayfa kenarına çıkma yaparak Pegasus'un gerçek değil, sadece bir masal kahramanı olduğunu bildirmek gereği duymuştur (vr. 268 a).

Haşiyelerin bazısında, eserde bahsi geçen çeşitli konular hakkında ilave bilgi vardır. Mesela, Asya kıtasının övülmeye değer özellikleri olarak sıralanan, insanlığın bu kıtada yaratılmış ve Hz. İsâ'nın buradan zuhur etmiş olması gibi maddelerin kenarına not ettiği haşiyesinde Kâtib Çelebi, Hz. Muhammed'in doğup yaşadığı toprakları bünyesinde barındırıyor olmasının da Asya kıtasını yücelten özellikler arasına katılması gerektiğini belirtmiştir (vr. 21 b).

---

[1] "Sahâ'if eşkâlinde vâki' bilâdın isimleri ve sâ'ir şürûhu tahrîrine mübâşeret olundu. 'İnâyet-i İlâhiyye ve eltâf-ı Rabbâniyye'den istid'â olunur ki anın dahi itmâmı müyesser ola.", *Levâmi'u'n-nûr*, vr. 423 b.

Tercümede, *Atlas Minor*'da verilen çeşitli bilgilere muhalif mahiyette kenar notları da az değildir. Mesela, Felemenk halkı hakkında nazik, latif ve atlı bir halk oldukları şeklinde verilen bilgi, Kâtib Çelebi'ye göre, eserin müellifinin kendi milletini övme kaygısından kaynaklanmaktadır. Zira Kâtib Çelebi'nin görüşü, binicilikte Felemenkler kadar "gevşek" bir millet daha bulunmadığı yönündedir (vr. 17 a).

"Sudan" isminin, ülke halkının teninin renginden (esved) kaynaklandığı yönündeki bilgi de yine mütercimin itirazına uğramıştır. Kâtib Çelebi bu bilginin yanlış olduğunu ve yanlışlığın, eserin müellifinin Arap dili konusundaki bilgisizliğinden kaynaklandığını söylemektedir. "Sahîh budur" diyerek verdiği bilgiye göre "Sudan" ismi, memleketin ortasından akan Esved (Atbarah) Nehri'nden gelmektedir (vr. 19 b).

Bir başka notta Kâtib Çelebi, Kudüs'ün dünyanın ortası olduğuna dair verilen bilgiyi eleştirmiş ve bunun doğru olmadığını belirtmiştir (vr. 283 b).

Kâtib Çelebi'nin sayfa kenarına not ettiği itirazların en büyüğü ise Belgrad hakkında verilen bilgiye yöneliktir. Eserde Belgrad'ın Kanunî zamanındaki fethinden bahsedilmiş ve fetihten önce şehrin uzun yıllar Osmanlılara karşı Hristiyan dünyasının bekçiliğini yaptığı söylenmiştir. Her nedense bu, Kâtib Çelebi'yi fazlasıyla rahatsız etmiş gibi görünmektedir. Onun düşüncesine göre, "herze-gûyluk"tan başka bir şey olmayan bu bilgi, eserin müellifinin İslam düşmanlığından kaynaklanmaktadır. Kâtib Çelebi itirazında ayrıca, tercümesinde bu tür yalan yanlış bilgilere yer vermiş olmasının, kendisinin onları doğruladığı şeklinde algılanmaması gerektiğini de özellikle vurgulamıştır (vr. 316 b).

Son olarak, tercümede karşımıza çıkan bazı notların, herhangi bir konuda ilave, açıklama yahut tenkit içermeyip sadece metin içinde geçen bazı bilgilerin tekrarından ibaret olduğunu belirtmek istiyoruz. Mesela, Girit bahsinde, ülke halkının yalancılıkla meşhur olduğuna dair verilen bilgi ilgisini çekmiş olsa gerek ki Kâtib Çelebi, sayfa kenarına düştüğü notta bilgiyi tekrarlayarak ilk bakışta göze çarpar hale getirmek istemiştir (vr. 370 a). Müellifin bu tür notlardan maksadı, herhangi bir başka çalışmasında işine yarayabileceğini düşündüğü bazı bilgileri, aradığı vakit kolay bulunabilir hale getirmek olabilir.

2. *Mülûk-i Küffâr Târihi*

Bu eserden Kâtib Çelebi *Mîzânü'l-hakk*'ta, "Mülûk-ı Küffâr Târîhi" olarak bahsetmektedir[1]. Bilinen tek yazma nüshası Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde bulunan eser[2], 1279-1283 (1862/1863-1866/1867) yılları arasında *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi*'nde kısmen tefrika edilmiş[3], yakın zamanda ise yeni harflerle yayımlanmıştır[4].

Tefrikaya eser hakkında detaylı bilgi içeren bir tanıtım yazısı ile başlanmıştır. Yazıda, o zamana kadar memlekette Avrupa tarihi hakkında bilgi veren bir başka kitap daha bulunmadığından bahisle Kâtib Çelebi'nin tercümesinin önemi vurgulanmış, eserin mahiyetine dair detaylı bilgi sunulmuştur. Buna göre eser, Johann Carion tarafından kaleme alınmıştır[5]. Alman İmparatoru

---

1 "Ve bir Frengî târîh dahi terceme olunup *Mülûk-ı Küffâr Târîhi* ve *Revnaku's-saltana* nâm Kostantiniyye târîhi ...", *Mîzânü'l-hakk*, s. 126. Orhan Şaik Gökyay aynı cümleye dayanarak eseri, "*Târîh-i Frengî Tercümesi*" olarak tanıtmıştır ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 54-55; *Kâtip Çelebi*, s. 25). Eser, Orhan Şaik Gökyay'dan sonraki bütün araştırıcılar tarafından bu isimle anılagelmiştir. Hâlbuki *Mîzânü'l-hakk*'ta geçen cümleye dikkat edilirse burada geçen "Frengî târîh"in özel bir isim değil, eseri nitelemek için kullanılmış genel bir tabir olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Kâtib Çelebi'nin *Tuhfetü'l-kibâr* adlı eserinde bir vesileyle geçen, "Latin dilinden Türkî'ye terceme itdiğimiz Frengî târîhde eyidür ..." ibaresi (s. 69) dikkat çekicidir. Bu ibarenin devamında gelen bilginin, müellifin *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra* adlı tercümesinden (Konya İzzet Koyunoğlu Ktp., nr. 14032, vr. 366 b) alıntı olduğunu tespit edebildik. Kâtib Çelebi'nin *Tuhfetü'l-kibâr*'da bahsettiği "Frengî târîh", *Revnaku's-saltana*'dan başka bir eser değildir. Bu örnek bize, Kâtib Çelebi tarafından kullanılan "Frengî târîh" tabirini özel bir eser ismi olarak değerlendirmemek gerektiğini açıkça göstermektedir. Bu arada Fikret Sarıcaoğlu'nun, Kâtib Çelebi'nin bu eserinden, *Târih-i Covannes Karyonis* ismi ile bahsetmiş olduğu da belirtilmelidir (*Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve Cihânnümâ, Dizin), s. 19).

2 Eser nr. 14031'de, yine Kâtib Çelebi'ye ait *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra* adlı tercüme ile beraber bir mecmua içindedir.

3 *Tasvir-i Efkâr*, sayı 55-69, 86-94, 103, 363-382, 384-388, 390-398, 401. Orhan Şaik Gökyay tarafından verilen sayı numaralarının (a.g.m., s. 54/5) eksik olduğu belirtilmelidir.

4 *Tarih-i Frengi Tercümesi*, nşr. İbrahim Solak, Konya 2010.

5 Adnan Adıvar (*Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 150) ve Orhan Şaik Gökyay'ın (a.g.m., s. 55) da belirttikleri üzere, Babinger'in eserin *Khalkokondyles Târîhi*'nin tercümesi olduğunu söylemesi (*Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1992, s. 220) yanlıştır. Babinger'i bu yanlışa düşüren ise, Kâtib Çelebi'nin *Tuhfetü'l-kibâr*'da II. Mehmed zamanındaki Amasra, Sinop ve Trabzon seferleri konusu kapsamında kendisi tarafından Türkçe'ye çevrilmiş bulunan bir "Frengî târîh"ten bahsetmesidir (*Tuhfetü'l-kibâr*, s. 69). Kâtib Çelebi'nin burada "Frengî târîh"i kaynak olarak gösterdiği alıntı esasen aynen *Revnaku's-saltana*'nın Khalkokondyles'in târîhinin tercümesine ait olan kısmından alınmıştır. Babinger bilginin nereden alındığını doğru tespit etmiş, fakat tercümenin ismi konusunda hataya düşmüş, böylece Kâtib Çelebi'nin, *Frengî Târîh* adı altında bir *Khalkokondyles Târîhi* tercümesi olduğu şeklinde hatalı bir bilgi ortaya çıkmıştır.

Charlemagne zamanına kadar gelen bir dünya tarihidir. Müellifin ölümünden sonra Philip Melancthon eseri baştan sona tekrar elden geçirmek suretiyle zeylederek üç cilt halinde düzenlemiştir. Melancthon'dan sonra Caspar Peucer, iki cilt daha ilavesiyle eseri devam ettirmiş ve I. Maksimilian devrine kadar getirmiştir. Beş ciltlik haliyle 1572 senesinde Wittenberg'de Latince olarak basılan eserin tam ismi, *Chronicon Carionis Expositum et Auctum Multis et Veteribus et Recentibus Historiis, in descriptionibus regnorum et gentium Antiquarum, & narrationibus rerum Ecclesiasticarum, & Politicarum, Graecarum, Romanarum, Germanicarum & aliarum, ab exordio Mundiusque ad Carolum Quintum Imperatorem. A Philippo Melanthone et Casparo Peucero* şeklindedir. Eserin çeşitli dillerde daha başka birçok baskısı bulunmaktadır[1].

Eserin *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi*'nde tefrika edilen metni, Kâtib Çelebi'ye ait herhangi bir giriş kısmı içermeksizin doğrudan, "Ahvâl-i Yunan" başlığı ile başlamaktadır. Ancak, yakın zamanda yapılan Latin harfli neşrinde eserin başında bir mukaddime bulunmaktadır. Burada Kâtib Çelebi, eseri 1065 (1654/1655) yılında kendi tarihî çalışmalarına kaynak teşkil etmek üzere Türkçe'ye aktardığını, dolayısıyla, "tahsîn-i 'ibâret ve nizâm-ı kelâm kavâ'idine ri'âyet" etmeye gerek duymadığını bildirmiştir. Ayrıca, bazı hataları olabileceğinden de bahsetmiş ve bu hataları, daha sonra tercümeyi tarihî çalışmalarında kullanacağı vakit düzelteceğini söylemiştir. Yine bu mukaddimede Kâtib Çelebi, tercümede kendisine yardım eden kişi olarak Şeyh Mehmed İhlâsî'nin ismini zikretmiştir[2]. Bernard Lewis, Şeyh Mehmed İhlâsî'nin eser üzerindeki etkisi üzerinde önemle durmakta, İslamiyet'i kabul etmeden önce İhlâsî'nin Protestanlığa mensup olduğunu hatırlatarak, Carion'un da Protestan olduğuna ve doğrudan bir Protestan'ın bakış açısı ile yazılmış olan *Chronic*'in, o devirde bu dinin propagandası için kullanıldığına dikkat çekmektedir. Lewis'in buradan varmak istediği sonuç, Kâtib Çelebi'nin Türkçe'ye aktarmak için bu eseri seçmesinde, Şeyh Mehmed İhlâsî'nin etkisinin söz konusu olabileceğidir[3].

---

1 *Tasvîr-i Efkâr*, sayı: 55 (16 receb 1279), s. 4.

2 *Tarih-i Frengi Tercümesi*, s. 15.

3 "The Use by Muslim Historians of Non-Muslim Sources", *Historians of the Middle East*, edited by Bernard Lewis-P. M. Holt, London 1962, s. 185.

Tercümede önce kısaca Hz. Âdem'den, Tufan'dan, Hz. Nuh'tan, Hz. İbrahim'den ve İsrailoğullarından bahsedilmekte, ardından sıra Yunan tarihine gelmektedir. Truva Savaşı'ndan itibaren Yunan tarihi anlatılmakta, Yunanlıların dini ve belli başlı düşünürleri hakkında kısaca bilgi sunulmaktadır. Bu arada, Yunanlılarla olan münasebetleri bakımından yeri geldikçe Pers ve Makedonya imparatorluklarına değinilmektedir. Yahudiler hakkında da bilgiye yer verilen eserde bundan sonra Roma İmparatorluğu bahsi gelmektedir. Bu bahiste Roma ile olan münasebetleri dolayısıyla Gotlar ve Attila, Attila vesilesiyle de Türklerin kökeni hakkında bilgi bulunmaktadır. Eserde Irene'den sonra gelen imparatorların herhangi bir varlık gösterebilecek güçte olmadıkları gerekçesi ile Doğu Roma, yani Bizans İmparatorluğu tarihine 801 yılında son verilmiş ve Charlemagne'dan itibaren Germen İmparatorluğu tarihine geçilmiştir[1]. Burada yeri geldikçe, Türk tarihi ile ilgili kısımlar karşımıza çıkmaktadır.

Kendisine ait olduğu anlaşılan, "Bu mıkdâr ile iktisâr olunur", "Bu kadar kelimât kifâyet ider", "İcmâl üzre anları dahi îrâd idelim" gibi cümlelere bakarak, Kâtib Çelebi'nin tercümesinde, eserin orijinal üslubundan bağımsız, serbest bir üslup kullanmış olduğunu söyleyebiliriz. Yunan halkının dinlerine dair olan kısımda, taptıkları gezegenler ve bunlar adına düzenledikleri merasimler bahsi bu konuda bize çok daha belirgin bir örnek teşkil etmektedir. Burada Kâtib Çelebi, Yunanlıların söz konusu merasimlerde "kızları ve 'avretleri tasarruf eylemeği bir 'azîm 'ibâdet 'addetdiklerini" dile getirmiş, ardından eserin orijinalinde bu konuda hayli ayrıntılı bilgi bulunduğunu, fakat bunları yazmanın bile günah olacağını söyleyerek yazmaktan geri durduğunu ifade etmiştir. Hemen ardından ise, "Ammâ siblaları bu makāmda zikr lâzım-

[1] "Gerçi Türkler Kostantinopolis'i alınca her zemân ol şehirde Mesîhî kayserler olup kendilerine Roma İmparatoru didirdirlerdi. Lâkin, saltanat şol mertebe za'îf oldu ki kayserler kendi ismini korutmağa ve İtalya'yı hıfz itmeğe kādir olmamağla ... bizim imparatorlar her zemân 'azîm savlet ile Talya'yı hıfz idüp koruduklarından ötürü bu makāmda Grek, ya'ni Yunan ve Kostantinopolis imparatorlarını terk eyledik. Zîrâ anların ekseri gevşek olup umûr-ı 'azîme icrâsına nâ-kābil idiler. Ve bi'l-akis bizim kayserlerimiz müte'ayyin, fezâ'il ve evsâf-ı hamîde ile meşhûr olmağın, anları tertîb üzre zikr ideriz.", *Tarih-i Frengi Tercümesi*, s. 102-103. Kendisi Alman kökenli olan Carion'un burada, Germen İmparatorluğu övgüsüne girişerek Bizans imparatorlarını küçümsemesi ve Bizans tarihini son bulmadan terk etmiş olması ciddi bir eksikliktir. Bu eksikliği Kâtib Çelebi daha sonra *Revnaku's-saltana* isimli bir başka tercümesinde Bizans tarihini, Irene'den sonra tahta geçen I. Nikephoros'tan itibaren başlayarak 1453 yılına kadar getirmek suretiyle telafi etmiştir.

dır" diyerek, eski Yunan devrinde gelecekten haber verdiğine inanılan, bir bakıma kâhin olarak tabir edebileceğimiz "sibyl" adı verilen kadınlar ve bunların kehanetlerine dair kaleme alınmış olan "sibyl kitapları" hakkında kısaca bilgi vermiştir[1].

Kâtib Çelebi'nin tercümesinde sayfa kenarlarına notlar düşerek herhangi bir konu hakkında açıklamada bulunduğu, fikrini bildirdiği veya verilen herhangi bir bilgiye itiraz ettiği yerler de az değildir. Notların çoğu, Truva'nın neresi ve Homeros'un kim olduğunun açıklanması gibi, eserde geçen yabancı yer ve şahıs isimleri konusunda Türk okuyucuyu bilgilendirmeye yöneliktir.

Notlar arasında Kâtib Çelebi'nin herhangi bir meseleye dair kendi görüşünü bildirdiği yerler özellikle dikkat çekicidir. Bu tür notlarda, müellifin batı hakkmdaki bilgisinin genişliğini görebilmekteyiz. Notlardan birinde Kâtib Çelebi, Vesta bakirelerinden bahsetmekte ve eski Yunan'da bazı kadınların kendilerini Tanrıça Hestia'ya adayarak onun tapınağına kapanmaları geleneği ile Hristiyanlık'taki rahibelik müessesesi arasında bağlantı kurmaktadır[2]. Bir başka notta ise *Herodot Tarihi*'nde yalan ve yanlış bilginin çok olduğunu söylemektedir[3]. Yunan düşünürlerinden bahsedilen kısma atfen kaleme aldığı not ise, Kâtib Çelebi'nin tercümedeki tüm kişisel notları arasında belki de en çarpıcı olanıdır. Notta Kâtib Çelebi, Platon, Eudoxus ve Aristoteles'ten bahsetmekte, "Benim zannım üzre ..." diyerek bu üç düşünürün, diğer Yunan düşünürlerine kıyasla üstünlüğünü vurgulamakta, üçü arasında Eudoxus ile Aristoteles'in Platon'dan daha önde oldukları yönündeki düşüncesini ifade etmektedir. "Zîrâ elfâz ve kelâm mebâhisinin şöhret-i bâtılası ile mukayyed olmayup, hakā'ik ve ma'nâ cânibini ihtimâma elyak gördüler" diyerek düşüncesini savunan Kâtib Çelebi, son olarak, bu düşünürlerin eserlerini okumanın, kişinin tabii olayları anlamasını ve ahlakını zenginleştirmesini sağlayacağını belirtmektedir[4]. Yine Yunan düşünürleri ile ilgili olarak, *Levâmi'u'n-nûr* adlı tercümesinde, kendisine ait kenar notlarının birinde, Marsilius hakkında, "Eflatun ⟨Platon⟩ kitâblarını şerh eylemişdir. Meşhûr şârihdir. Eflatun ⟨Platon⟩'un hükmünde mufassal te'lîfleri vardır. Yunan lugatinden Latin'e terceme olunmuşdur. Aristoteles evvel tedvîn itdi didikleri yerinde değildir" demekte-

---

1 *Tarih-i Frengi Tercümesi*, s. 28-29.
2 *Tarih-i Frengi Tercümesi*, s. 30, not 32.
3 *Tarih-i Frengi Tercümesi*, s. 34, not 38.
4 *Tarih-i Frengi Tercümesi*, s. 49.

dir[1]. Gerek *Mülûk-i Küffâr Târîhi* ve gerek *Levâmi'u'n-nûr*'daki bu satırlar, Kâtib Çelebi'nin eski Yunan literatürü hakkındaki bilgisinin zenginliğini ortaya koymaktadır.

Mülûk-i Küffâr Târîhi'nde yer alan notlardan son bir örnek de Kâtib Çelebi'nin, eserde geçen herhangi bir bilgiyi reddetmesine dair olarak verebiliriz. Carion, eserinde Attila'dan bahsetmişken Türklerin kökeni konusuna da değinmiş, tarafsızlık ve doğruluktan uzak bazı bilgiler sunmuştur. Ayrıca, Avusturya İmparatoru'nun Osmanlıları ortadan kaldırması ümidi taşıdığını dile getirmeyi de ihmal etmemiştir[2]. Burada konuya müdahale etmek gereği duyan Kâtib Çelebi'ye göre, Carion'un yaptığı saçmalamaktan başka birşey değildir. Ayrıca Kâtib Çelebi, eserde Türkler hakkında daha birçok yalan yanlış haber bulunduğunu ve bunları tercümesine almadığını da söylemiştir.

Son olarak, tercümede Kâtib Çelebi'nin, kuyruklu yıldız geçmesi, güneş tutulması gibi detayları atlamamış olmasını dikkat çekici bulduğumuzu da özellikle belirtmek istiyoruz.

3. *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra (Revnaku's-saltana)*

Bilinen tek yazma nüshasının başında *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra* isminin yer aldığı eserden[3] Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde *Revnaku's-saltana* olarak bahsetmektedir[4]. Ayrıca burada, eserin İstanbul tarihine dair bir tercüme olduğunu da söylemektedir.

Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra yakın zamanda neşredilmiş olmakla beraber[5], biz burada eserin tanıtımını yaparken, bizzat görmek imkânı elde ettiğimiz yazma nüshasını kullanmayı tercih ettik.

---

1 *Levâmi'u'n-nûr*, vr. 259 b.

2 "Ve bu Otoman zemânından beri Muhammed saltanatı Türk saltanatının içine battı. Ve bu mahalde bilmek gerek ki hâlâ Türk ta'ifesi, Avusturya ocağından olan evvelki kayserin 'asrında tasallut itmeğe başladı. 'Âkıbet, ümîddir ki Avusturya neslinden olan pâdişâh bunları def' eyleye. ... Türklere 'Yecüc Mecüc' dirler. Muhammed 'hışım' ve 'gazab' ma'nâsınadır. Ve Türk 'gāret idici' dimekdir.", *Tarih-i Frengi Tercümesi*, s. 100.

3 *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra*, vr. 270 b. Eser bir mecmua içinde olup, varakların sadece ön yüzüne numara verilmiş olmakla beraber numaralandırma varak hesabıyla değil, sayfa hesabıyla çifter çifter devam etmektedir. Çalışmamızda eserde mevcut olan numaraları kullanırken ön yüz için "a" arka yüz için "b" demeyi ihmal etmedik.

4 *Mîzânü'l-hakk*, s. 126. Krş. Süleyman Uludağ-Kara neşri, s. 149; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 316. Bekir Kütükoğlu ise eserden *Ravzatu's-saltana* ismi ile bahsetmiştir (*Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 7).

5 *Tarih-i Kostantiniyye ve Kayâsıre*, nşr. İbrahim Solak, Konya 2009.

Önsözünde Kâtib Çelebi'nin, "bir kitâb-ı kebîr" olarak niteledi̇ği tercümenin orijinal ismi, *Historia rerum in Oriente gestarum ab exordio mundi et orbe condito ad nostra haec usque tempora* olarak bilinmektedir. Yine önsözde Kâtib Çelebi'nin bizzat bildirdiği üzere, 1587'de Frankfurt'ta basılmış olan eser, Ioannes Zonaras, Niketas Acominatus Khoniates, Nikephoros Gregoras ve Laonikos Khalkokondyles olmak üzere dört ayrı Bizans tarih yazarının eserlerinin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur. Bunlardan Zonaras'ın tarihi, yaratılıştan itibaren başlayan ve 1118 yılına kadar gelen geniş kapsamlı bir dünya kroniği mahiyetindedir[1]. Zonaras'ın kaldığı yerden itibaren yazmaya başlayan Khoniates, Bizans tarihini 1206 yılına kadar getirmiştir[2]. Gregoras'ın eseri 1204-1359 yılları arasındaki Bizans tarihini kapsamaktadır[3]. Khalkokondyles'in eseri ise Asurlulardan Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar kısa bir dünya tarihinin ardından Bizans'ın yıkılış evresini ele almakta ve 1463 yılı ile sona ermektedir[4]. V. L. Ménage'ın bildirdiğine göre, *Historia rerum*'un Kâtib Çelebi tarafından kullanılan bu baskısının sonuna, "Appendix ad historian orientalem" başlıklı bir kısım ilave edilmiş olup, burada kaynak olarak "muhtelif Türk kaynakları (Rerum Turcicarum scriptores varii)"ndan başka, Johann Carion'un *Chronik*, Pietro Bizari'nin *Persicarum rerum historia*, Heinrich Porsius'un *Historia belli Persici* ve Lodovico Guicciardini'nin *Commentarii* adlı eserleri zikredilmektedir[5]. Kâtib Çelebi de tercümesinin önsözünde *Historia rerum*'un zeylinden bahsederek adı geçen kaynakları aynen sıralamıştır[6]. Bununla beraber, *Revnaku's-saltana*'ya söz konusu zeyli dâhil etmiş değildir.

Dili Latince olan *Historia rerum*'u Türkçe'ye çevirirken Kâtib Çelebi'nin, diğer iki tercümesinde (*Levâmi'u'n-nûr* ve *Mülûk-i Küffâr Târîhi*) olduğu gibi,

---

1 Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1991, s. 198.
2 Ostrogorsky, s. 326.
3 Ostrogorsky, s. 387.
4 Ostrogorsky, s. 432.
5 V. L. Ménage , "Kâtib Çelebiana", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies University of London*, XXVI/1, London 1963, s. 173-174.
6 Kâtib Çelebi tarafından okundukları gibi yazılmış bulunan bu isimlerin orijinallerinin tespiti, Ménage'ın yukarıda bahsettiğimiz çalışması olmasa, bizim için neredeyse imkânsızdı. Nitekim, Orhan Şaik Gökyay da isimlerin orijinallerine ulaşamamış olsa gerek ki Kâtib Çelebi tarafından yazıldığı gibi, aynen okunuşları ile vermiştir ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 56).

Şeyh Mehmed İhlâsî'nin ya da bir başka kimsenin yardımını görüp görmediğini bilemiyoruz.

Hayli geniş bir hacme sahip olan eserin tamamını değil, sadece uygun gördüğü kısımlarını tercüme ettiğini Kâtib Çelebi, eserin girişinde bizzat bildirmiştir[1]. Nitekim tercümenin Zonaras, Khoniates ve Gregoras'ın tarihlerine ait olan kısmı, Irene'nin tahttan indirilerek yerine I. Nikephoros (M. 802-811)'un getirilmesinden itibaren başlamakta[2] ve V. Ioannes Palaiologos'un tahta geçişi (M. 1341) ile son bulmaktadır. Bu kısımda Kâtib Çelebi, sayfa kenarına "minhu" kayıtlı notlar düşmek suretiyle her üç tarihçiye ait olan kısımların bitişini haber vermiş ve yeni bir kısmın başladığını bildirmiştir[3]. Bu üçünden sonra gelen Khalkokondyles tarihininin başlangıcını, "Gregoras zeyli bu mahalde temâm olup aşağısı Atina'dan Kalkondilas Türk târîhini zeyl eylemişdir" şeklinde haber veren (vr. 320 a) Kâtib Çelebi, burada eserin başında yer alan Osmanlılara kadarki dünya tarihini kısaca özetlemiş, birkaç satırla Asurlulara, Perslere, Romalılara ve Greklere değinmiştir. Bundan sonrası, kuruluştan Fatih zamanında Midilli'nin fethine kadarki Osmanlı tarihini içermektedir.

Tercümede Kâtib Çelebi'nin özellikle İstanbul'da meydana gelen tabiat olayları üzerinde önemle durduğu görülmektedir. Eseri hayli kısaltarak tercüme etmiş olduğu anlaşılmakla beraber, bu tür haberleri atlamamış, hatta çoğu kez haberin dikkat çekmesi için sayfa kenarına çıkma yaparak kırmızı mürekkeple, "zelzele"[4], "harîk"[5], "furtuna"[6], "matar"[7], "tuğyân-ı bahr"[8], "küsûf"[9]

---

1 *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra*, vr. 270 b.

2 Giriş kısmında Kâtib Çelebi tercümeye neden bu dönemden itibaren başladığını, bu tarihten önceki Bizans imparatorlarının daha önce kaleme alınmış olması ile açıklamaktadır ("Kostantiniyye mukaddemâ yazılup imparator ayrılınca ve İstanbul kayserleri başka kalınca zikr olundu.", vr. 270 b). Burada Kâtib Çelebi'nin, *Revnaku's-saltana*'dan önceki diğer tercümesi olan *Mülûk-i Küffâr Târîhi*'nden bahsettiğini anlıyoruz. Nitekim *Mülûk-i Küffâr Târîhi*'nde Bizans imparatorlarına ayrılan kısmın en son VI. Konstantinos ve annesi Irene ile son bulduğundan yukarıda bahsedilmişti.

3 "Bu mahalden sonra Nisetas zeyl eylemişdir. Ioannes Zonaras târîhi temâm olmuşdur. Minhu.", vr. 296 a; "Bu Harikos'a gelince Nisetas yazup bunda temâm oldu. Bundan sonra Nisefurus Gregoras zeyl eylemişdir.", vr. 308 a.

4 vr. 292 a, 296 a, 314 a.

5 vr. 292 b, 296 a, 304 a, 314 a.

6 vr. 296 a.

7 vr. 296 a.

8 vr. 318 a.

9 vr. 312 a.

gibi başlıklar atmıştır[1]. Eserde yer alan bazı garip olaylara da Kâtib Çelebi ilgiyle yaklaşmış, yine sayfa kenarına düştüğü kırmızı mürekkepli notlar ile bu tür olaylara dikkat çekmek istemiştir. Mesela, III. Andronikos'un saltanat devresinde İstanbul'da, belden yukarısındaki bütün uzuvları iki kişilik olan bir bebek ile Trayanapolis (Traianopolis)'te yetişkin bir erkek kuvvetine sahip olup, o ölçüde beslenen bir başka bebeğin doğumunu Kâtib Çelebi, sayfa kenarına kırmızı mürekkeple "garîbe" diye not düşerek vermiştir (vr. 320 a).

İmparatorların İstanbul'daki çeşitli imar faaliyetleri de Kâtib Çelebi'nin özellikle üzerinde durduğu haberlerdendir. Mesela, I. Isaakios tarafından Saint Nikola Kilisesi'nin inşası (vr. 292 a) ile I. Andronikos Komnenos tarafından İstanbul'un su yollarının yaptırılması (vr. 300 b)[2] sayfa kenarında kırmızı başlıklar ile verilmiştir.

Tercümede sayfa kenarlarında Kâtib Çelebi'ye ait, çoğu "minhu" kaydı taşıyan daha başka birçok not mevcuttur. Bu notların bazısında eserde geçen yer isimlerinin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Mesela, vr. 274 b'de geçen "Benirya" isminin yanına, "Vize olmak gerek" şeklinde not düşülmüştür. Bundan başka tercümede, "Epidauros"un Dubrovnik (vr. 360 b), "Dyrrachium"un Draç (vr. 286 b) olduğu gibi daha epey not bulunmaktadır.

Bazı kenar notlarında Kâtib Çelebi, çeşitli konularda kendiliğinden ilave bilgi sunmuştur. Mesela, İmparator VI. Leon'un tahta geçişinden bahsedildiği kısımda sayfa kenarına çıkma yaparak, imparatorun isminin "arslan" anlamına geldiğini ve Arapların buna, "laven (لاون)" dediğini bildirmiştir (vr. 278 a). Osmanlı Devleti'nin Macaristan ile olan ilişkisinden bahsedildiği kısımda, János Hunyadi hakkında kaleme aldığı bir başka kenar notunda, Hunyadi'nin "re'y ü tedbîr sâhibi" bir kimse olduğundan ve bir rivayete göre veba hastalığından dolayı öldüğünden bahsetmektedir (vr. 356 a).

Kâtib Çelebi'nin, Türk okuyucuya yabancı gelebileceğini düşündüğü bazı tabir ve ifadelerle ilgili olarak da sayfa kenarlarına notlar düşerek açıklamada bulunduğu görülmektedir. Mesela, denizcilikte ileri bazı ülkelerin büyük ge-

---

1 Öte yandan eserde, kırmızı mürekkeple işaret edilmemiş olan başka doğal afet ve gökyüzü haberleri de yok değildir. Mesela vr. 318 a'da bir güneş tutulması ve bir deprem olduğu, vr. 320 a'da ise bir kuyruklu yıldız görüldüğü haber verilmektedir.

2 Burada Kâtib Çelebi, aynı imparatorun şehirdeki bir kiliseyi yenileyerek sarayının bahçesinde bulunan büyük bir somaki tahtı o kilisenin önüne naklettirmesine de sayfa kenarına düştüğü, "Somaki taht" başlığı ile dikkat çekmiştir.

miler inşasına başlamaları ve bunu haber alan Osmanlı Sultanı II. Mehmed'in de bir büyük gemi yaptırması bahsinde, gemilerin büyüklüğünü ifade etmek için kullanılmış olan, "üç bin fuçı alırdı" ya da "dört bin fuçı alırdı" gibi tabirlerin yanına düştüğü notta Kâtib Çelebi, gemiler hakkında kullanılan bu "fuçı almak" tabirini açıklamak gereği duymuştur: "Fuçı büyük nârdenk fuçısıdır. Muhît gemileri bununla kıyâs olunur. Istılâhdır" (vr. 366 b).

Aynı konuya dair bir başka örnekte Kâtib Çelebi, sayfa kenarına düştüğü notta, "sebasta krator (sebastokrator)" tabirini izah etmekte ve bunun imparatordan sonra devlet idaresindeki en yetkili kişi için kullanılan unvan olduğunu, bu unvanı taşıyan kişinin Osmanlı'daki sadrazama denk düştüğünü bildirmektedir (vr. 298 a).

Bazı kenar notlarında Kâtib Çelebi, herhangi bir konuyla ilgili metin içine almayı gerekli görmediği ayrıntılara kısaca değinmektedir. Bu notlardan birinde, Bizans'ın Bulgar Çarlığı ile olan savaşları vesilesiyle "Musannif ta'rîf idüp eyidür ..." diye başlayarak Bulgarların kökeni, ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında birkaç satırlık bilgi vermiştir. Timur'dan ve onun Yıldırım Bâyezid ile olan savaşından bahsedilen kısımda, sayfa kenarına düştüğü bir başka notta, yine eserin müellifinin verdiği bilgiye göre, Timur'un vasat bir kimsenin oğlu olduğunu, gençliğinde çobanlık yaptığını ve diğer çobanlarla birlik olarak çok sayıda at çaldığını, bu şekilde güçlenerek varlığını ispatladığını söylemiştir. Aynı notun devamında Timur'un aksaklığının sebebine dair, "Bir ağıl dîvârına çıkup, sâhibi gördükde kendiyi aşağı atup, ayağı kırıldı. Ve ba'zılar cengde uruldu dirler" şeklinde verilen bilgi (vr. 326 b) ise Kâtib Çelebi'nin kendisine ait gibi görünmektedir.

Tercümede Kâtib Çelebi'nin eserde verilen bilgileri eleştirdiği notlar da karşımıza çıkmaktadır. İmparator III. Andronikos'un Büyük Domestikos (Megas Domestikos) Kantakuzenos ile beraber Osmanlılara karşı giriştiği savaşa dair eleştirisi hayli dikkat çekicidir. Kâtib Çelebi burada, Andronikos'un on dört gemi ele geçirdiği, karaya çıkıp bin adamdan fazlasını öldürdüğü ve üç yüz esir aldığı, kendi adamlarından ise bir tek kişiyi bile kaybetmediği yönündeki bilginin yanına düştüğü notta, bunun doğru tarafının bulunmadığını ve böyle söylemekle müellifin, "hayli herze yemiş" olduğunu belirtmiştir (vr. 318 b).

Son olarak, üzerinde durmak istediğimiz bir husus da Kâtib Çelebi'nin tercümesinde bazen Türkçe özel isimlerin yazılışını, eserin orijinalindeki gibi

kullanmayı tercih etmiş olmasıdır. Mesela, Osman'ın "Otman", Orhan'ın "Orkan" şeklinde yazılması (vr. 320 b), buna örnek olarak gösterilebilir.

E. PRATİK ESERLER

1. *Düstûrü'l-'amel li-ıslâhi'l-halel*

Kâtib Çelebi'nin *Mîzânü'l-hakk*'taki ifadesiyle *Düstûrü'l-'amel*, "devletin nizâmı husûsunda" kaleme alınmış bir eserdir[1]. Müellif önsözünde eserin telif sebebini, 19 Rebî'ulâhir 1063 (19 Mart 1653) tarihinde Sadrazam Tarhuncu Ahmed Paşa'nın ön ayak olmasıyla, Defterdar Zurnazen Mustafa Paşa'nın başkanlığında yapılan toplantıya dayandırmaktadır. Bütçe açığının gündeme alındığı bu toplantıda Kâtib Çelebi kendisi de hazır bulunmuş idi. Konu ile ilgili olarak *Fezleke*'de verdiği bilgide, "Hâricden kimse komayup, hâceler ve halîfeler bir yere gelüp ..." dediğine bakılırsa, müellifin bu toplantıya, o esnada Süvari Mukabelesi Kalemi'ndeki halîfelik görevi vesilesi ile katıldığı anlaşılmaktadır[2]. *Düstûrü'l-'amel*'in önsözünde ise müellif, toplantıdaki varlığını daha ziyade tarihten haberdar, görmüş geçirmiş bir kimse olması ile izah etmektedir[3].

Müellif *Düstûrü'l-'amel*'i, bahsedilen toplantıda varılan karar doğrultusunda, bütçe açığı başta olmak üzere, bozulan devlet düzenine dair düşüncelerini ilgili kişilere sunmak maksadıyla kaleme almıştır. Önsözün sonunda, devlet adamlarından hak ettiği ilgiyi göremese dahi bu eserle hiç değilse üzerine düşen görevi yapmış olacağını ve ahırette vebâl altında kalmaktan kurtulacağını ifade etmektedir (s. 121). İfadesinden öyle anlaşılıyor ki Kâtib Çelebi, eseri ile ilgili çok fazla beklentiye sahip değildi. Nitekim, birkaç yıl sonra, eserin Şeyhülislam Hüsam-zâde tarafından padişaha sunulduğunu duyduğunda, bunu hiç umursamamıştı[4].

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 127. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 149; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 316.

2 *Fezleke*, vr. 301 b.

3 *Düstûrü'l-'amel*, İstanbul 1280, s. 120.

4 Kâtib Çelebi, *Fezleke*'de bizzat ifade ettiği üzere, eserinin Padişah'a sunulmasını umursamazlıkla karşılamış, fakat, günün birinde bir padişahın eserinden faydalanacağına dair ümidini korumaktan vazgeçmemiştir (*Fezleke*, vr. 301 b-302 a). Müellif, bu satırları kaleme aldığı sırada, Osmanlı tahtında Sultan IV. Mehmed oturmaktaydı. Kâtib Çelebi'nin, henüz

Eserde önsözün ardından gelen mukaddime (s. 122-123), "Etvâr-ı devlet beyânındadır" başlığını taşımaktadır. Burada Kâtib Çelebi, İbn Haldûncu bir yaklaşımla, insan ömründe olduğu gibi devletlerin ömürlerinde de doğma (nümüvv), büyüme (vukuf), yaşlanma (inhitât) şeklinde üç aşama bulunduğundan bahsetmektedir. Bu üç aşamanın süreleri insandan insana değiştiği gibi, devletten devlete de farklılık göstermektedir. Tarihte bazı devletler kurulduktan çok kısa bir süre sonra yaşlanma (inhitât) aşamasına varmışken, bazı devletlerin büyüme (vukuf) aşaması yıllar boyu sürmüştür. Her aşamanın kendine has bazı belirtileri vardır. Bu belirtilerin dikkatlice gözlemlenmesi ve zamanında gerekli önlemlerin alınmasıyla, devletlerin ömrünün uzatılması mümkündür.

Mukaddimeden sonra Kâtib Çelebi, üç ayrı fasıl halinde reaya, asker ve hazine konularını ele almıştır. Reayaya dair olan ilk fasılda (s. 124-129) müellif, bu defa insan vücudu ile toplum yapısı arasında ilişki kurmaktadır. Buna göre, toplum yapısını oluşturan ulema-asker-tüccar-reaya şeklindeki dört unsurun her biri, insan vücudunda bulunan kan-balgam-safra-sevdâ şeklindeki dört unsurdan birine denktir. Bu benzetmede Kâtib Çelebi, en büyük önemi ulemaya yüklemiş gibi görünmektedir. İnsan vücudunda kan ne derece önemli ise, toplum hayatında da ulema aynı derecede önemlidir. Kanın damarlarda dolaşıp insan vücudundaki bütün uzuvların canlılığını sağlaması gibi, ulema da toplumu ayakta tutmaktadır. Bu şekilde ulemanın ve ilmin önemini belirttikten sonra müellif, reaya konusuna geçmektedir. Burada Kâtib Çelebi'nin, köyden şehre göç meselesine önemle değinmiş ve kendi yaşadığı devirde İstanbul'un kalabalıklaşmasından yakınmış olması dikkat çekicidir. Köyden şehre göçün başlıca sebebinin Celâlî isyanları olduğunu kabul etmekle beraber müellif, bu kısımda daha ziyade rüşvet meselesi üzerinde durmuştur. Kendisi de memuriyet hayatında rüşvet yüzünden mağduriyete uğramış bir kimse olarak Kâtib Çelebi, bunun gayrimüslim memleketlerde bile lanetlenmiş bir uygulama olduğunu söylemekte ve mansıbların para karşılığında satılmasının önüne geçilmemesi halinde devletin durumunun çok daha kötüye varacağı uyarısında bulunmaktadır.

Eserin asker konusuna ayrılmış olan ikinci faslında (s. 129-133) Kâtib Çelebi, Kanunî zamanındaki uygulamayı örnek göstererek söze başlamıştır. Ka-

küçük yaştaki IV. Mehmed'den bir beklentisi olmadığı gibi, devrin bürokratlarını da *Düstûrü'l-'amel*'in muhatabı olmak için yeterli görmediği anlaşılmaktadır.

nunî devrinden itibaren kendî zamanına kadar geçen süre içinde kapıkulu askerinin miktarının ve bunlara ödenen ücretin toplamının bir dökümünü vermiş, bu dökümde görülen hızlı artışın durdurulması gerektiğini belirtmiştir.

Düstûrü'l-'amel'in üçüncü faslı hazine ile ilgilidir (s. 136-137). Kâtib Çelebi, 972 (1564/1565) senesinden başlamak üzere 1060 (1650) senesine kadar geçen süre içindeki bütçe vaziyetini ortaya koymuş, gelire oranla giderin fazlalığına dikkat çekmek istemiştir.

Eserin "Netice" kısmında (s. 136-137), devletin durumunu düzeltmek yolunda devlet idarecilerine düşen görevlere dair dört madde sıralanmıştır. Kahtı ricâl konusunu gündeme getiren Kâtib Çelebi, "devleti kayırır ve hakka tâbi' olur" bir idareci başa geçmediği sürece, sıraladığı maddelerdeki önlemlerin uygulanmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. "Netîcetü'n-netîce" kısmında ise müellif, yine devletin kurtuluşuna yönelik ön gördüğü bazı çarelere yer vermiştir (s. 137-138).

Eser, "Tenbîh ve Tebşîr" başlıklı kısım (s. 139) ile sona ermektedir. Burada Kâtib Çelebi, daha önce Timur istilası ve Celâlî isyanları neticesinde geçirdiği sarsıntıyı atlatmayı başaran Osmanlı Devleti'nin, kendini bir kez daha kurtarma gücüne sahip olduğuna dair inancını dile getirmektedir.

Naimâ tarafından *Ravzatü'l-Hüseyn*'de geniş ölçüde iktibas edilmiş olan[1] *Düstûrü'l-'amel*'in ilk neşri, W. F. A. Behrnauer tarafından 1847'de Almanca olarak yapılmıştır[2]. Türkiye'de ise ilk kez 1280 (1863/1864) yılında, *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi*'nin 122-127. sayılarında tefrika şeklinde yayımlanmıştır. Aynı yıl bir kez de Ayn Ali Efendi'nin *Kavânîn-i Âl-i Osmân*'ı ile bir arada olmak üzere basılmıştır. Ayrıca eserin Orhan Şaik Gökyay[3] ve Ali Can[4] tarafından yapılmış sadeleştirilmiş neşirleri de bulunmaktadır.

2. *Tuhfetü'l-kibâr fî esfâri'l-bihâr*

Kâtib Çelebi, kendi ifadesine göre *Tuhfetü'l-kibâr*'ı, gelmiş geçmiş Osmanlı kaptanlarının "re'y ü tedbîrleri"ni ve bu sayede elde ettikleri başarıları

---

1 L. V. Thomas, *A Study of Naima*, s. 73-76.

2 "Hâgî Chalfas Dustûru'l-amel. Ein Beitrag zur Osmanischen Finanzgeschichte", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, XI (1847), s. 111-132.

3 *Kâtib Çelebi*, s. 233-248.

4 *Bozuklukların Düzeltilmesinde Tutulacak Yollar (Düstûrü'l-amel fî Islâhi'l-halel)*, Ankara 1982.

anlatarak, o günlerde gerek kara gerek deniz savaşlarında gözlemlediği bazı aksaklıkların giderilmesi yolunda faydalı olmak maksadıyla kaleme almıştır. Eserde tamamı deniz seferleri vesilesiyle verilmiş olmakla beraber, çoğu kara seferlerine de tatbik edilebilecek mahiyette tavsiye ve öğütler bulunmaktadır. Bu bakımdan *Tuhfetü'l-kibâr*'ı siyasetnâme tarzı bir eser olarak da değerlendirebiliriz.

Kâtib Çelebi *Tuhfetü'l-kibâr*'da, eseri 1067 (1656/1657) senesi başlarında kaleme aldığını bildirmektedir[1]. Nitekim eserin kaptan paşalara ayrılmış olan kısmında ismi geçen son Kaptan Paşa, 1067 senesi safer ayı sonlarında (Kasım/Aralık 1656) göreve getirilen Topal Mehmed Paşa'dır[2]. Ayrıca Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr*'ın telifi ile ilgili *Mîzânü'l-hakk*'ta da bilgi vermekte, eseri 1066 yılında Osmanlı donanmasının uğradığı yenilgi üzerine kaleme aldığını söylemektedir[3]. Müellifin eserin telifine vesile olarak sözünü ettiği deniz yenilgisinin, 1066 ramazanında (Haziran/Temmuz 1656) Venedik donanması karşısında, Bozcaada ve Limni'nin birbiri arkasından elden çıkmasıyla neticelenen yenilgi olduğu anlaşılıyor. Gottfried Hagen, eserin kaleme alınışının aynı zamanda Köprülü Mehmed Paşa'nın sadaretinin ilk günlerine denk gelmiş olmasına dikkat çekmek istemiştir. Hagen'in ortaya koymaya çalıştığı görüş, Kâtib Çelebi'nin devletin içinde bulunduğu kötüye gidişi durdurabilecek güçteki idareciyi Köprülü'nün şahsında gördüğü ve onun varlığına duyduğu güven hissi içinde *Tuhfetü'l-kibâr*'ı, bir bakıma denizciliğe dair bir reform programı olarak hazırladığıdır[4]. Bunun, üzerinde önemle durulması gereken bir görüş olduğunu düşünüyoruz. Müellifin *Fezleke*'de, *Düstûrü'l-'amel*'den bahsederken ne derece ümitsiz bir manzara sergilediğini hatırlayalım. Devlet adamları arasında kendisini anlayacak birinin olmadığından yakınmakta ve bu sebepten dolayı *Düstûrü'l-'amel*'i kimseye sunmaya gerek duymadığını kırgınlıkla dile getirmekteydi[5]. *Düstûrü'l-'amel*'den üç yıl sonra, birşeylerin değiştiğini görmüş olsa gerek ki Kâtib Çelebi, devlet adamlarına eser ithaf etmek alışkanlığı olmadığı halde, *Tuhfetü'l-kibâr*'ı Sultan IV. Mehmed'e sun-

---

1 *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 31.
2 *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 141.
3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 127. Krş. Süleyman Uludağ-Kara neşri, s. 149; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 316.
4 "Kâtib Çelebi", http://www.ottomanhistorians.com/database/pdf/kâtibcelebi_en.pdf, 10 Temmuz 2007, s. 9.
5 *Fezleke*, vr. 301 b-302 a.

muştur[1]. Fakat, müellifin *Düstûrü'l-'amel*'de ortaya koyduğu, gün gelip kendi görüşlerini dikkate alacak bir kimsenin ortaya çıkacağına yönelik umudu canlandıran kimsenin, Sultan IV. Mehmed'den çok, Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa olduğu muhakkaktır. Nitekim, yine Hagen'in değindiği üzere, Kâtib Çelebi'nin Köprülü Mehmed Paşa hakkında *Mîzânü'l-hakk*'ta ortaya koyduğu belli belirsiz takdir de bu görüşü desteklemektedir[2].

Tuhfetü'l-kibâr, önsözün ardından yer yuvarlağı, kıtalar, denizler, adalar ve kıyı şehirleri hakkında bilgi veren uzunca bir mukaddime ile başlamaktadır. Burada en detaylı bilginin Venedik'e ait olması dikkat çekmektedir. Mukaddimeden sonra eser, iki kısımdır.

İlk kısım kendi içinde dokuz bölümdür. Birinci bölüm, Fatih zamanında İnoz Seferi'nden başlayarak Barbaros Hayreddin Paşa'nın zamanına kadar olan deniz seferlerini anlatmaktadır. İkinci ve üçüncü bölümler Barbaros Hayreddin Paşa dönemine ayrılmıştır. Dördüncü bölüm Hayreddin Paşa'nın ölümünden sonra Piyale Paşa'nın kaptanlığına kadar geçen süre içindeki deniz seferlerini ele almaktadır. Beşinci bölüm Piyale Paşa, altıncı bölüm Müezzinoğlu Ali Paşa ile Kılıç Ali Paşa dönemlerine dairdir. Yedinci bölüm Girit Seferi'nin başlangıcına kadar vuku bulan deniz seferlerini konu almaktadır. Nihayet Girit Seferi ise sekizinci ve dokuzuncu bölümlerde söz konusu edilmiştir. İlk kısmın sonunda, "Tetimme-i Kısm-ı Evvel" başlığı altında Girit'in coğrafyası ve tarihi hakkında kısaca bilgi mevcuttur.

Eserin ikinci kısmında, yedi ayrı bölüm halinde, Balta-oğlu Süleyman Bey'den başlamak üzere Topal Mehmed Paşa'ya kadar olan kaptanlar, kaptanlardan sonra gelen diğer "tersâne halkı", deniz sancakları, donanmanın sefer-

---

1 *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 60.

2 Gottfried Hagen, bu görüşü destekleyen bir başka önemli husus olarak, *Tuhfetü'l-kibâr* hakkında takriz yazmış olan dört ulema mensubundan ikisinin Köprülüler ailesine yakınlıklarından bahsetmiştir. Esere ait yazma nüshaların başında bulunan ve Müteferrika baskısına da alınmış olan bu takrizler zamanın şeyhülislamı Bolevî Mustafa Efendi (takrizde Şeyhülislamın ismi sadece "Mustafa" olarak geçmektedir. 1067 (1656/1657) yılı içinde biri Bâlîzâde ve diğeri Bolevî olmak üzere iki Mustafa Efendi göreve gelmiştir. Ancak diğer üç takrizden birini yazmış olan Anadolu Kazaskeri İsmetî Efendi'nin, Bâlî-zâde zamanında henüz bu görevde bulunmadığını bildiğimize göre, ismi geçen şeyhülislam, Bolevî Mustafa Efendi olsa gerek), Rumeli Kazaskeri Sun'î-zâde Efendi, Anadolu Kazaskeri İsmetî Efendi ve geçmiş Rumeli kazaskerlerinden Şa'ban Efendi'ye aittir. Ancak Hagen, Köprülü ailesine olan yakınlıklarından bahsettiği iki ulema mensubunun bu dört isimden hangileri olduğunu söylememiştir ("Kâtib Çelebi", http://www.ottomanhistorians. com/ database/ pdf/ kâtibcelebi_en.pdf, 10 Temmuz 2007 s. 9).

lerdeki istikameti, bir deniz savaşında uyulması gereken kurallar, gemi çeşitleri, gemilerde bulunması gereken aletler hakkında bilgi verilmekte, son olarak denizciliğe dair çeşitli meselelerle ilgili kırk öğüt sıralanmaktadır. Bunların çoğu; gemilerin alet ve edevatının eksik olmaması, seferler esnasında gece fırtına çıkması halinde donanmadaki bütün gemilerin fenerlerini yakması, bir düşman gemisi ele geçirildiği vakit, ganimete saldırmakta acele edilmemesi gibi, işin erbabınca zaten bilinen ve uygulanagelen basit öğütlerdir.

Bu gibi öğütler bir tarafa, *Tuhfetü'l-kibâr*'ın asıl önemli yanını, müellifin eserin birinci kısmında yeri geldikçe, "Kıssadan hisse budur ki ..." diyerek geçmişteki başarı veya başarısızlıkların etkenlerine dair ortaya koyduğu tespitler ve bu tespitler doğrultusunda sunduğu tavsiyeler oluşturmaktadır. Bu "kıssadan hisse"lerde bir tarihçi olarak Kâtib Çelebi'yi daha iyi anlama imkânı bulabilmekteyiz. 1565'teki Malta Seferi vesilesiyle vermiş olduğu "kıssadan hisse"de müellif, tarihin faydası, tarihî hadiselerde kaderin rolü ve tevekkül gibi konulardaki görüşünü ortaya koymuştur. Buna göre, sefer esnasında Malta Kalesi'nden önce Santarma (St. Elmo)'nın kuşatılması ciddi bir hatadır. Devlet adamlarının bu hatadan çıkarmaları gereken ders, bir memlekete sefer söz konusu olduğunda, o memleketin merkezi her neresi ise doğrudan oraya yönelmenin gerekliliğidir. Ancak halkın çoğu, "târîhi masal yerine koyup", geçmişte yaşanan hadiselerden ders çıkarmayı bilmediğinden dolayı, Husrev Paşa'nın Bağdâd'dan önce Şehrizor ve Hille'yi ele geçirmesi, Yusuf Paşa'nın Girit Seferi'nde Kandiye dururken diğer kalelerin fethi ile işe başlaması gibi hatalar tekrarlanmaktadır[1]. Kâtib Çelebi ayrıca, vuku bulan başarısızlıkların kader ile açıklanmasını da eleştirmektedir. Kişinin herhangi bir tedbir almaksızın kendini doğrudan Allah'a teslim etmesi doğru değildir.

Ejderhan (Astrahan) Seferi ve seferde başarı elde edilememesi vesilesi ile değindiği bir başka "kıssadan hisse"de Kâtib Çelebi, büyük işlerle padişahların bizzat kendilerinin ilgilenmesinin öneminden bahsetmektedir. Söz konusu seferde herhangi bir netice elde edilememiş olmasının sebebi, Kâtib Çelebi'ye göre, seferin başında padişahın bulunmamasıdır. Kezâ buna benzer bir başka

---

[1] *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 107. Kâtib Çelebi tarihten ders çıkarılması konusuna bir başka "kıssadan hisse"de daha değinmiş, serdarlara, "Ceng kānûnlarını tevârîhde ve hukemâ kitâblarında göreler" tavsiyesinde bulunmuştur (s. 114). Eserin sonunda yer alan kırk öğütün kırkıncısı da yine bu konuya dairdir. Burada, geçmiş padişahların sefer ve fetihleri hakkında yazılanların okunup bunlardan ders alınması gerektiği söylenmektedir (s. 149).

örnek de 999 (1590/1591) senesinde Sinan Paşa'nın Sakarya Nehri'ni kazdırarak Sapanca Gölü'ne akıtması teşebbüsüdür. Kâtib Çelebi, Sinan Paşa'nın bu teşebbüsteki başarısızlığının sebebini de yine dönemin padişahının ilgisizliğine bağlamaktadır[1].

Preveze Savaşı esnasında, İnebahtı Körfezi önlerinde rüzgâr Andrea Doria lehine esmekte iken, Barbaros Hayreddin Paşa'nın *Kur'ân*'dan iki âyet yazdırarak gemisinin iki yanına astırması hadisesi vesilesiyle verilen hisse ise *Tuhfetü'l-kibâr*'daki bütün hisselerin belki de en dikkat çekici olanıdır. Eser boyunca akıl ve tedbir sahibi olmanın, tarih okumanın önemine değinen Kâtib Çelebi, burada maneviyat üzerinde durmaktadır. Müellifin, gemiye asılan âyetler sayesinde rüzgârın dinmesi ve düşman donanmasının körfeze doğru ilerleyişinin durmasından çıkardığı sonuç, serdarların inanç bakımından da sağlam kimseler olmaları gerektiğidir (s. 55).

Tuhfetü'l-kibâr, ait olduğu asrın ıslahat temayülüne gayet uygun şekilde "kānûn-ı kadîm"e bağlılığın önemini vurgulayan bir hâtime ile sona ermektedir. Müellif burada, özellikle Yavuz Sultan Selim ile Kanunî Sultan Süleyman devirlerini örnek göstermektedir. Şeyhülislam Kemâl Paşa-zâde ile Ebussu'ûd Efendi'nin hukuk alanındaki hizmetlerini hatırlatarak, Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar boyu onların düzenledikleri kanunlar sayesinde sağlam bir şekilde ayakta kalabildiğini ifade etmektedir. Bir yandan devletin bundan sonraki varlığının yine o kanunlara bağlı kalmakla mümkün olabileceğine inanan Kâtib Çelebi'nin öte yandan, zamanla değişen şartlar doğrultusunda yeni kanunlar tertibinin gerekliliğini de reddetmemiş olması dikkat çekicidir[2].

Çok sayıda yazması bulunan *Tuhfetü'l-kibâr*, İbrahim Müteferrika tarafından 1141 (1728/1729) yılında ilk Türk matbaasının ikinci eseri olarak basılmıştır. Bu baskıda Müteferrika, esere bazı haritalar ve kısa bir de zeyl ilave etmiştir. Eserin ikinci baskısı 1329 (1911) yılında yine İstanbul'da Matbaa-i Bahriye tarafından yapılmıştır. Müteferrika'nın ilave ettiği haritalar ile zeyl bu baskıda da mevcuttur. Yeni harfli ilk baskısı Orhan Şaik Gökyay tarafından

---

1 *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 110. Kâtib Çelebi Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü'ne akıtılması bahsine *Cihânnümâ*'da da hayli geniş bir yer ayırmıştır.

2 *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 150.

sadeleştirilerek yapılan[1] eser daha sonra, 2008 yılında İdris Bostan tarafından neşredilmiştir.

Tuhfetü'l-kibâr'ın, biri François Pétis de la Croix, diğeri Sieur la Roque tarafından tarafından yapılan ve her ikisi de yazma halinde bulunan iki Fransızca tercümesi vardır[2]. Jules Demoret tarafından yapılan ve 1827 yılında *Journal Asiatique* (sayı: 10, s. 264 vd.)'te yayımlanan bir başka Fransızca tercüme, eserden seçme pasajlar içermektedir[3]. Bunlardan başka *Tuhfetü'l-kibâr*'ın ilk dört bölümü, James Mitchell tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek *The History of the Maritime Wars of Turks* ismiyle 1831 yılında Londra'da yayımlanmıştır. 1968 yılında New York'da yeniden basılan bu tercümenin başında Kâtib Çelebi'nin hayatı ve belli başlı eserleri hakkında derli toplu bilgi içeren, mütercime ait kısa bir giriş bulunmaktadır.

3. *Mîzânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk*

Kâtib Çelebi son eseri olan *Mîzânü'l-hakk*'ı 1067 saferinde (Kasım/Aralık 1656) tamamlamıştır[4]. Kadı-zâdeliler meselesi üzerine kaleme alınmış olan eserde müellif, meselenin sebep ve sonuçlarına dair fikirlerini ortaya koymaktadır[5].

Mîzânü'l-hakk'ın seksen civarında yazma nüshası bilinmektedir[6]. Sayının çokluğu, eserin yazıldığı devirden itibaren rağbetle karşılandığını göstermek-

---

1 *Tuhfetü'l-kibâr fî Esfâri'l-bihâr* (*Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan*), I-II, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980; Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.

2 Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 222.

3 Babinger, *a.g.e.*, göst. yer.

4 Kâtib Çelebi eseri kaleme aldığı tarihi açıkça bildirmişken ("Bin altmış yedi saferinde bu risâle tahrîr olundu.", *Mîzânü'l-hakk*, s. 127. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 149) İlhan Kutluer'in müellifin eserde 24 Muharrem 1067 (12 Kasım 1656)'de gördüğü bir rüyayı anlatmasına dayanarak *Mîzânü'l-hakk*'ın telif tarihini karine ile tespit etmeye çalışması ilginçtir ("Mîzânü'l-hakk", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 216).

5 "Ba'zı nâs vesvâs-ı hannâs iğvâsıyla tarîk-i burhânı koyup cehl ü hamâkatden zanniyyât ve vehmiyyât ile burhâna mu'âraza kasdın idüp, birkaç mes'elede nizâ' ve ta'assub-ı bâtıl marazına mübtelâ olup, selefde geçen ta'assub cengleri gibi, bu erbâb-ı hamâkatin bâtıl cidâlleri kıtâle mü'eddî olmağa az kalmışidi. Ana binâ'en nizâ' olunan mes'elelerde tarîk-i burhânı beyân içün bir iki satır tesvîd olunup ismine *Mîzânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk* dinildi. Ta ki 'âmme nizâ' ve cidâl mâddesi nedir ve ne maküle semereyi müntic olur bileler", *Mîzânü'l-hakk*, s. 2-3.

6 Eserin Avrupa kütüphanelerinde bulunan yazmaları için bkz. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 222-223. İstanbul kütüphanelerindeki yazmalar için ise bkz. F. Çetin Derin, "İstanbul Kütüphanelerinde Kâtib Çelebi'ye Aid Yazma Eserler", *Bilgi Dergisi*,

tedir. Orhan Şaik Gökyay'ın ifadesine göre, Kâtib Çelebi'nin bütün eserleri arasında en çok istinsah edilmiş, dolayısıyla en çok okunmuş olanı *Mîzânü'l-hakk*'tır[1]. Eser defalarca basılmıştır. İlk baskısı 1280 (1863/1864) yılında *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi*'nde terfika şeklindedir[2]. Tefrikanın ardından 1281 (1864/1865), 1286 (1869/1870) ve 1306 (1888/1889) yıllarında üç defa kitap olarak basılmış, bir baskısı da 1296 (1878/1879) yılında *Mecmu'a-i ulûm*'da yapılmıştır[3]. Yakın zamanda yeni harflerle ve sadeleştirilmiş olarak iki defa daha neşredilmiştir. Neşirlerin ilki Orhan Şaik Gökyay'a[4], ikincisi ise Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara'ya aittir[5]. Eserin İngilizce tercümesi de vardır[6].

Mîzânü'l-hakk bir mukaddime, yirmi bir bölüm ("mes'ele") ve bir hâtimeden oluşmaktadır.

"Ulûm-ı 'akliyyenin lüzûmu beyânındadır" başlığını taşıyan giriş kısmında Kâtib Çelebi, ilimlerin tasnifi üzerinde durmaktadır. Aklî ilimlerle şer'î ilimlerin birbirleriyle olan ilişkisine değinerek, aklî ilimlerle ilgilenmeyenlerin şer'î ilimlerde başarılı olmasının imkânsızlığından bahsetmektedir[7]. Durum böyleyken, halkın aklî ilimlere karşı hoşgörüsüz tavrı, Kâtib Çelebi'ye göre, İslam'ın ilk döneminde bu ilimlerin ihmal edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. İhmalin sebepleri üzerinde de duran müellifin burada, o dönem İslam

---

XI/128, İstanbul 1957, s. 24-25; Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 89-90.

1 Gökyay, a.g.m., s. 89.

2 23 Ramazan 1280 tarihli 175. sayıdan itibaren başlayan tefrika, gazetenin 210. sayısında tamamlanmıştır.

3 *Mecmu'a-i 'ulûm*, I/2, 1296, s. 81-127. *Mecmu'a-i 'ulûm*'da neşredilen *Mîzânü'l-hakk* metninin, eserin müellif hattına dayanmakta olduğu bilinmektedir. Buna ilk kez işaret eden Ekmeleddin İhsanoğlu olmuştur ("Cemiyet-i İlmiye ve Mecmua-i Ulûm", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1987, s. 238-239).

4 *Mîzânü'l-hakk fî İhtiyâri'l-ehakk*, nşr. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980.

5 *Mîzânü'l-hakk fî İhtiyâri'l-ehakk, İslâmda Tenkid ve Tartışma Usûlü*, Uludağ-Kara neşri, İstanbul 1990. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara'nın neşri *Mîzânü'l-hakk*'ın *Mecmû'a-i ulûm*'da basılmış olan müellif hattına dayanmaktadır. Neşrin sonunda *Mecmu'a-i 'ulûm*'daki metnin tıpkıbasımı da verilmiştir. Biz bu çalışmamızda, İlhan Kutluer'in metodu üzere ("Mîzânü'l-hakk", *DİA*, XXX, 216-218) eserin 1281 yılı baskısı ile Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara'nın neşrini karşılaştırmalı olarak kullandık.

6 *The Balance of the Truth*, çev. Geoffrey L. Lewis, London 1957. Adnan Adıvar eserin kendi öğrencilerinden M. Rodinson tarafından Fransızca'ya da çevrilmeye başlandığını söylemiştir (*Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 140/1). Ancak günümüzde eserin basılı bir Fransızca tercümesi bilinmemektedir.

7 *Mîzânü'l-hakk*, s. 3-6. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 38-40.

idarecilerini haklı bulan bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Onun düşüncesine göre, İslam'ın temel kaidelerinin henüz yerleşip kök salmakta olduğu bir dönemde, dinî ilimlerden başka ilimlerle uğraşmak pek mümkün değildi[1]. Ayrıca, İslam'ın doğduğu coğrafyada ilim denilen şey, şiir, mesel ve "eyyâm-ı 'Arab"dan ibaret olup, bunun dışında herhangi başka bir ilme dair gelenek yoktu. Kâtib Çelebi görüşüne dayanak olarak İbn Haldûn'un *Mukaddime*'sini göstermekte ve isteyenlerin bu esere bakabileceğini söylemektedir[2]. Müellifin bundan sonra Hz. Ömer'in İskenderiye Kütüphanesi'ni yaktırması rivayetinden bahsederek, bunu, İslam'ın kaidelerinin kuvvetle yerleşmesini sağlamak kaygısı ile açıklaması[3] dikkat çekmektedir. İskenderiye Kütüphanesi'nin Müslümanlar tarafından yakıldığı gibi temelsiz bir rivayetin[4], Kâtib Çelebi gibi her türlü kaynağa vâkıf olmayı gayet iyi bilen bir müellif tarafından zikredildiğini görmek şaşırtıcıdır.

Mukaddimenin devamında Kâtib Çelebi, İslam ilimlerinin iyice yerleşmesinden sonra Müslümanlar arasında aklî ilimlere yönelik uyanışın başladığından bahsetmekte, felsefe ile din bilimlerini bütünleştiren belli başlı âlimleri sıralamaktadır[5]. Osmanlı Devleti de felsefe ile din bilimleri arasındaki bütünlük anlayışını sürdürmüş, Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulan Semâniye Medreselerinde aklî ilimlere önemle yer verilmişti[6]. Kâtib Çelebi burada yine ilginç bir görüş ortaya koymuş, Osmanlı medreselerinde aklî ilimlere yönelik

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 6. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 40.

2 Uludağ-Kara neşri, s. 40-41 (Kâtib Çelebi'nin İslam'ın ilk dönemlerinde aklî ilimlere hoş bakılmayışına sebep olarak gösterdiği bu ikinci madde *Mîzânü'l-hakk*'ın 1281, 1286 ve 1306 baskılarında eksiktir). Ayrıca bkz. İlhan Kutluer, "Kâtip Çelebi ve Bilimler: *Keşfü'-zunûn*'un Mukaddimesinde el-ilm Kavramı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 18 (2000), İstanbul 2002, s. 81.

3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 6. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 41.

4 Arslan Terzioğlu, "İskenderiye Kütüphanesi Müslümanlar Tarafından Yakılmamıştır", *Vakıflar Dergisi*, sayı: 9 (1971), s. 419-446. Ayrıca bkz. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 140; İlhan Kutluer, "Mîzânü'l-hakk", *DİA*, XXX, 217.

5 *Mîzânü'l-hakk*, s. 7-8. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 41-42.

6 Burada Kâtib Çelebi'nin, Fatih Sultan Mehmed'in vakfiyesinde Semâniye Medreseleri'nde *Hâşiye-i Tecrîd* ve *Şerh-i Mevâkıf* derslerinin okutulmasını öngördüğü yönündeki rivayetine Ekmeleddin İhsanoğlu'nun iki ayrı noktada itirazı vardır. İlk olarak İhsanoğlu, Fatih Vakfiyesi'nde herhangi bir ders veya kitap ismi geçmediğini, dolayısıyla verilen bilginin yanlış olduğunu bildirmiştir. İkinci olarak ise, bahsi geçen kitapların yirmili ve kırklı medreselerde okutulageldiği, payesi ellili olan Semâniye Medreseleri'nde bu eserlerin okutulmasının mümkün olmadığı üzerinde durmuştur (*Büyük Cihad'dan Frenk Fodulluğuna*, İstanbul 1996, s. 57-58).

kabulün Kanunî dönemine kadar sürdüğünü, fakat bu dönemden itibaren aklî ilimlerin eğitim sisteminin dışına itilmek istendiğini söylemiştir[1]. Bu görüşün, bazı günümüz araştırıcıları tarafından doğru bulunmadığını görüyoruz[2]. Aynı görüşün, müellifin eserin bir başka yerinde bizzat A'rec Mustafa Efendi'den matematik ve astronomi dersleri aldığına dair verdiği bilgi[3] ile çeliştiği de gözden kaçmamaktadır[4].

Devam eden satırlarda, ayrı başlıklar halinde sıraladığı dört maddede Kâtib Çelebi'nin, aklî ilimlerin önemini özellikle medrese kurumu ve kadılar açısından ortaya koymaya çalıştığını görüyoruz[5]. Dört maddenin ilk ikisinde müellif, matematik bilen kadı ile bilmeyen kadının mukayesesine girişmiştir[6]. Üçüncü maddede, Beyzâvî'nin, "*Ay için de bir takım menziller (yörüngeler) tayin ettik. Nihayet o, eğri hurma dalı gibi (hilâl) olur da geri döner*" (*Kur'ân*, Yâsîn, 39) âyetini yorumlarken düştüğü hatanın üzerinde durmuştur. Kâtib Çelebi burada, Beyzâvî'nin hatasının astronomi ilmindeki bilgisizliğinden kaynaklandığını ima etmektedir[7]. Dördüncü maddede ise, daha önce *İlhâmü'l-mukaddes*'te başlı başına birer konu olarak ele alınmış olan üç meseleye değinmiştir. Altı ay gece, altı ay gündüz yaşanan yerlerde namaz ve oruç ibadetlerinin nasıl yerine getirileceği, yer yüzünün herhangi bir yerinde güneşin aynı yerden doğup batmasının mümkün olup olmadığı ve Mekke şehrinden başka, her ne tarafa dönülürse kıble olan bir yerin bulunup bulunmadığı şeklindeki

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 8-9. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 42.

2 Medreseler ve ilim adamlarına yönelik eleştirilerinde Kâtib Çelebi'yi haksız bulanların başında Cevat İzgi (*Osmanlı Medreselerinde İlim*, I, İstanbul 1997, s. 135) ile Ekmeleddin İhsanoğlu gelmektedir. Hatta, Kâtib Çelebi'nin, kendisi medrese mezunu bir ilim adamı olmadığı için medreselilere karşı mesafeli bir tutum içinde olduğu ve bu sebepten ötürü medreseler hakkında atıp tuttuğu gibi bir düşünce ortaya çıkmıştır. İlhan Kutluer ise bu düşüncenin karşısındadır. Kâtib Çelebi'nin medrese mezunu olmamasının ona, medreseyi dışardan ve tarafsız bir bakış açısı ile değerlendirme imkânı sağlaması şeklinde de değerlendirilebileceğini öne süren Kutluer, müellifin eleştirilerinin daha ciddiyetle ve daha bilimsel bir şekilde açıklanmaya ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir ("Ulûm-i Akliyye Lüzûmun Beyânındadır: Kâtip Çelebi'deki Akli İlimler Vurgusunun Geleneksel ve Güncel Anlamı", *Vefatının 350. Yılında Kâtip Çelebi*, İstanbul 2007, s. 85-86).

3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 119. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 144.

4 İlhan Kutluer, "Mîzânü'l-hakk", *DİA*, XXX, 217.

5 İlhan Kutluer, "Mîzânü'l-hakk", *DİA*, XXX, 217.

6 *Mîzânü'l-hakk*, s. 9-10. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 43-44.

7 *Mîzânü'l-hakk*, s. 10-11. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 44.

üç meseleyi gündeme getirerek müellif, astronomi ilminin kadılar için olan gerekliliğini anlatmaya çalışmıştır[1].

Kâtib Çelebi'nin mukaddimenin sonunda yer alan "Tenbih" başlığı altında dile getirdikleri, *Mîzânü'l-hakk*'ın en dikkat çekici yönünü oluşturmaktadır. Burada Kâtib Çelebi, bir toplulukta herhangi bir konuda ihtilaf vuku bulduğunda bunu ortadan kaldırmanın neredeyse imkânsız olduğunu, hatta silahlı mücadele ile bile ihtilafın sona erdirilemeyeceğini söylemektedir. Böylelikle eseri kaleme almaktan maksadının, Kadı-zâdeliler meselesini çözmeye yönelik olmadığını ima etmek istemiş gibidir. Hatta tam tersine, Kadı-zâdeliler meselesine karşı hafif küçümser bir bakış açısı ortaya koymaktadır. "el-'Avâm ke'l-hevâmm" (halk böcekler gibidir) diyerek cahil kimseleri umursamadığını ifade etmeye çalışmış, eseri yazmaktan asıl maksadının, anlayış sahibi kimselere bu toplumsal tecrübenin bir değerlendirmesini sunmak olduğunu söylemiştir. Yaratılıştan beri insanların daima farklı eğilimlerde olduğunu hatırlatan Kâtib Çelebi, farklı eğilimlerdeki insanların birbirlerine muhalefet etmelerinin normal karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Bütün insanları zorla tek bir noktada birleştirmeye çalışmak, ancak "ahmak" kimselerin uğraşıdır. Basiret sahibi bir kimsenin yapması gereken, halkı bu farklı zümreler ile beraber kabullenip, her zümreyi tanımaya çalışmak olmalıdır. Medenîliğin sırrını keşfetmek ancak bu yolla mümkündür[2].

Mukaddimeden sonra, Kadı-zâdeliler ile Sivasîler arasındaki tartışma gündemiyle paralel bir şekilde Hızır'ın hayatı, teganni, raks ve devran, tasliye ve tarziye, tütün, kahve, afyon ve diğer keyif verici maddeler, Hz. Muhammed'in anne ve babası[3], Firavun'un imanı, Şeyh Muhyiddin Arabî'nin durumu, mu, Yezid'e lanet okunması, bid'at, kabir ziyareti, Regaib, Berat ve Kadir gecesi namazları, musâfaha, inhinâ, "*Emr bi'l-ma'rûf nehy 'ani'l-münker*", millet, rüşvet meselelerinin her biri ayrı bir bölüm şeklinde ele alınmıştır. Tamamı yirmi bir olan bölümlerin son ikisi, Ebussu'ûd Efendi ile Birgili

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 11-12. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 44-45.

2 *Mîzânü'l-hakk*, s. 12-14. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 45-47. Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, *Mîzânü'l-hakk* neşrine ilave ettikleri açıklamalarda Kâtib Çelebi'nin "Tenbih" kısmında dile getirdiği bu görüşlerin "birer sosyolojik kanun kuvvetinde ve değerinde" olduğunu ifade etmişlerdir (s. 47/6).

3 Hz. Muhammed'in, İslamiyet'in zuhurundan önce vefat etmiş olan ebeveyninin kâfir sayılıp sayılamayacağına dair olan bu kısım, *Mîzânü'l-hakk*'ın *Tasvîr-i Efkâr Gazetesi*'ndeki tefrikasında ve 1306 (1888/1889) baskısında sansüre uğramış, eserden tamamen çıkartılmıştır.

Mehmed Efendi ve Sivasî Efendi ile Kadı-zâde Efendi hakkında bilgiye ayrılmıştır. Kâtib Çelebi'nin Sivasî ile Kadı-zâde için söylediklerinde aşırılıktan bahsedemeyiz. Özetle her ikisinin de birbirleriyle çekişerek şöhret kazandıklarını, bu şekilde dünyadan kâm aldıklarını, akıllı kimselerin bunun farkına vararak onların yolundan ayrıldığını, "erbâb-ı hamâkatin" ise davayı sürdürmekte ısrar ettiğini dile getirmiştir. Ancak bu kadarı bile onun, ölümünden yıllar sonra Şeyh Mehmed Nazmî tarafından olumsuz yönde eleştirilmesine yetmiştir. Halvetî şeyhleri ve halîfelerinin biyografilerine dair kaleme aldığı *Hediyyetü'l-ihvân* adlı eserde Nazmî, *Mîzânü'l-hakk*'taki satırları dolayısıyla Kâtib Çelebi hakkında ağır sözler sarf etmiştir[1].

Mîzânü'l-hakk'ın hâtimesi "Tahdîs-i ni'met ve birkaç vasıyyetdir" başlığını taşır. Müellifin, "Tahdîs-i ni'met"den kasdı, kendi hayatı hakkında bilgi vermektir. Nitekim *Süllemü'l-vusûl*'deki otobiyografisinin başında belirttiğine göre, Allâh'a şükretmenin bir yolu, insanlara onun ni'metlerinden bahsetmektir. Böylece müellif, her biri Allâh'ın birer lutfu olan çalışmalarından bahsetmekle, ona olan şükran görevini yerine getirdiğini düşünmektedir[2]. *Mîzânü'l-hakk*'ın hâtimesinde yer alan otobiyografinin[3], ölümünden çok kısa bir süre önce kaleme alınmış olması bakımından müellifin hayatının tamamını aksettirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Otobiyografinin ardından gelen "Mü-

---

1 Nazmî Efendi, müellifi sadece Kadı-zâde ve Sivasî değil, İbn Hacer, İmâm Suyûtî, Kemâl Paşa-zâde ve Bahâî Efendi hakkında söylediklerinden dolayı da eleştirmiş; haddini bilmezlikten edepsizliğe, kendini beğenmişlikden habisliğe varınca türlü hakarette bulunmuş, ayrıca kendisinin, "ne mezhebde ve ne meşrebde idiği ma'lûm değil" biri olduğunu söylemiştir (*Hediyyetü'l-ihvân*, Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi Ktp., nr. 4587, vr. 83 a-83 b. Ayrıca bkz. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 12-13; Osman Türer, *Türk Mutasavvıf ve Şairi Muhammed Nazmî: Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul 1988, s. 26). Cengiz Gündoğdu'nun bu konuda, Kâtib Çelebi'nin eleştiriye sebep olan ifadelerinin her birini ayrı ayrı değerlendirerek Nazmî'nin haksızlığını ortaya koyduğu bir makalesi bulunmaktadır: "XVII. Yüzyılda Osmanlı'da Tekke-Medrese İhtilafları Konusunda Şeyh Muhammed Nazmî'nin Kâtip Çelebi'ye Eleştirisi Üzerine Bir Mülâhaza", *Yeni Türkiye*, sayı: 46 (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı, IV), Temmuz-Ağustos 2002, s. 115-126. Bu arada, günümüzde mevcut literatürde Nazmî'nin isminin, "Muhammed" ve "Mehmed" olmak üzere iki farklı şekilde geçtiğine de dikkat çekmek gerekir. Bizim burada "Mehmed" ismini tercih etmemizin sebebi, *DİA*'daki maddede bu şekilde geçiyor olmasındandır (Hasan Aksoy, "Nazmi Efendi, Mehmed", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 460-461).

2 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, III, 447. Çevirisi için bkz. Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 302.

3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 113-127. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 140-149; Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 306-316.

beşşire" başlıklı kısımda Kâtib Çelebi, eseri yazmakta olduğu esnada gördüğü bir rüyayı anlatmış ve kendince rüyanın yorumunu yapmıştır. Müellif rüyada Hz. Muhammed'i görmüş ve ondan, kendisine üzerinde çalışacağı bir konu telkin etmesini istemiştir. Peygamber'in telkini, kendisi hakkında çalışması yönünde olmuştur. Bir süredir aklî ilimlere kendini fazlaca kaptırmış olduğunu fark eden Kâtib Çelebi, bu rüyayı şer'î ilimleri ihmal etmemesi yönünde ilahî bir mesaj olarak algılamıştır. Mukaddimede uzun uzadıya irdelediği aklî ilimlerle şer'î ilimlerin bütünlüğü meselesini, hâtimede tek cümle ile gayet zarif bir şekilde özetlemiştir: "Uçmağa cenâheyn lâzımdır, bir kanadla menzil alınmaz."[1]

Eserin hâtimesi müellife ait dört "vasıyyet" ile sona ermektedir. Her bir "vasıyyet"te ayrı bir zümreye öğütler sunulmaktadır. Bu zümreler padişah, vaizler, halk ve ilim tahsil eden öğrencilerdir. Kâtib Çelebi'nin bu dört zümreyi Kadı-zâdeliler meselesindeki sorumlulukları doğrultusunda belirlemiş olduğu muhakkaktır. Padişahlara yöneltilen öğütler genel olarak hazine, asker ya da halk ile ilgili bir sorun olduğunda, sorunu iyice anlayıp çözmeye çalışmalarından ve mutlaka tarih okuyarak geçmişte olup bitenlerden ders almalarından ibarettir[2]. Vaizlere yönelik olan öğütlerin doğrudan Kadı-zâdeliler meselesi ile ilgili olarak tasarlandığı ilk bakışta görülebilmektedir. Burada Kâtib Çelebi, vaizlere, halk arasında ihtilaflı bir mesele söz konusu olduğu vakit, mevcut taraflardan herhangi birini destekleyip diğerini kınayıcı tutum içine girmemelerini tavsiye etmektedir[3]. Halk için olan üçüncü "vasıyyet" de vaizlere yönelik bu tavsiye ile paraleldir. Müellif halka, cuma vaazlarını dinlemelerini, fakat dinlediklerini başkalarına aktarırken konuya kendi yorumlarını katıp üzerlerine düşmeyen sözler söylememelerini, cahil oldukları halde her meseleye müdahaleye kalkışmamalarını öğütlemektedir[4]. Son "vasıyyet"te Kâtib Çelebi'nin kendisinden ders tahsil eden öğrencilere yönelik öğütleri, "ta'assub derdine düşmeme"lerinde odaklanmaktadır. Müellif öğrencilerine, okuyabildikleri kadar çok okumalarını, okuduklarından faydalı olanı almalarını, fakat hiçbir şeyi peşinen reddetme yoluna gitmemelerini öğütlemektedir[5].

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 129. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 151.
2 *Mîzânü'l-hakk*, s. 130-131. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 152.
3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 131-133. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 152-154.
4 *Mîzânü'l-hakk*, s. 133-134. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 154-155.
5 *Mîzânü'l-hakk*, s. 134-136. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 155-156.

Mîzânü'l-hakk, yazıldığı zamandan günümüze dek Kâtib Çelebi'nin eserleri arasında en çok okunan olduğu gibi, aynı zamanda hakkında en çok söz söylenendir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir nüshasının ilk sayfasında yer alan fetva sureti, eserin tartışmalı şöhretine işaret etmektedir. Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'ye eserde Müslümanlar arasında bir ayırma mı yoksa uzlaştırma mı olduğu sorulmuş, verdiği cevapta Şeyhülislam, eseri ve eserin müellifini överek, halkı uzlaştırıcı, itidale sevk edici bir eser olduğu yönünde fikir bildirmiştir[1].

F. DİDAKTİK ESERLER

1. *İlhâmü'l-mukaddes mine'l-feyzi'l-akdes*

Önsözde verdiği bilgiye göre Kâtib Çelebi, *İlhâmü'l-mukaddes*'i, astronomi ile uğraştığı sırada aklına takılan üç mesele üzerine kaleme almıştır. Yine önsözde müellif, bu üç meseleyi zamanın bilginlerine danıştığını, fakat onlardan tatmin edici herhangi bir cevap alamadığını söylemektedir[2]. Eserin telif tarihi konusunda ise kesin bir bilgi vermemiştir. Ancak, *Mîzânü'l-hakk*'taki sıralamaya bakılacak olursa, *İlhâmü'l-mukaddes*'in 1063

---

[1] *Mîzânü'l-hakk*, Süleymaniye Bağdâdlı Vehbî Efendi Ktp., nr. 760, vr. 1 b. Krş. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 88-89/1. Burada Arapça fetvanın bir sureti ve tercümesi verilmiştir. Burada ismi geçen Şeyhülislam Abdürrahim Efendi, Menteş-zâde Abdürrahim Efendi (ölm. 1128/1716) olsa gerek. Aynı ismi taşıyan ve Kâtib Çelebi ile yakınlığı bilinen diğer bir şeyhülislam Hoca Abdürrahim Efendi (ölm. 1066/1656), *Mîzânü'l-hakk* kaleme alındığı sırada hayatta değil idi.

[2] *İlhâmü'l-mukaddes*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4075/3, vr. 37 a. Krş. Bedi N. Şehsuvaroğlu neşri ("İlham-al Mukaddes min-al akdes Risâlesi ve Kâtip Çelebi'nin İlmî Zihniyeti Hakkında Birkaç Söz", *Kâtib Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, s. 141-176), s. 151. *İlhâmü'l-mukaddes*'in Süleymaniye Hamidiyye Ktp., nr. 993/2'de bulunan nüshasını neşreden Şehsuvaroğlu, bizzat bildirdiği üzere, eserde yer alan bazı Arapça kısımları atlamıştır (s. 148). Ayrıca metni yeni harflere aktarırken tam bir transkripsiyon takip etmemiştir. Dolayısıyla çalışmamızda *İlhâmü'l-mukaddes*'in bu neşrini, esere ait yazma nüshalardan biri ile mukayese ederek kullanmayı uygun gördük. Yine Şehsuvaroğlu'nun çalışmasından öğrendiğimize göre, eserin İstanbul kütüphanelerinde mevcut dört tam nüshası, ufak tefek farklarla birbirinin aynıdır (s. 145). Ayrıca nüshalardan herhangi birinin müellif hattı olabileceğine dair görüş bildiren de olmamıştır. Bizim burada kullandığımız Nuruosmaniye nüshası, Adnan Adıvar tarafından da kullanılmış olan yazmadır (*Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 149).

(1652/1653) yılı içinde, yani müellifin ömrünün sonuna doğru yazıldığı anlaşılmaktadır[1].

Eser bir "temhîd" ve üç "ta'lîm"den oluşmaktadır.

"Temhîd" kısmında esere konu teşkil eden üç meselenin neler olduğu açıklanmıştır. İlk mesele altı ay gece, altı ay gündüz yaşanan kutup bölgelerinde namaz ve oruç ibadetlerinin vaktinin nasıl belirleneceğidir. İkinci mesele, dünya üzerinde güneşin batıdan doğduğu herhangi bir yer bulunup bulunmadığıdır. Üçüncü mesele ise Mekke'den başka, her dört yönden birden kıbleye yüz çevrilebilen bir yer olup olmadığıdır. Kâtib Çelebi meseleleri doğrudan kadılık müessesesine hitaben dile getirmiştir. Hatta ikinci ve üçüncü meseleler Amr ile Zeyd arasındaki iddialaşma şeklinde sunulmuş, birinde talâk-ı selâse, diğerinde ise köle azadı şartı söz konusu edilerek, bu durumda ne olması gerektiği sorulmuştur. Kâtib Çelebi, "temhîd"in sonunda, soruların cevabına bizzat girişmeyeceğini, sadece kaynaklarda verilen bilgiyi açarak aktarmakla yetineceğini söylemiş, ayrıca, "Bir vechile cevâbdan muğnî ola" diyerek, okuyucunun aktarılan bilgiden istediği cevabı çıkarabileceğini ima etmiştir[2].

Her birinde birer meselenin ele alındığı "ta'lîm"lerin ilki, "tezkire" başlığı altında ayrı bir kısımla başlamaktadır. Kâtib Çelebi burada, konu hakkında derin bilgi sahibi olmayan okuyucuyu astronomiye dair ıstılah hakkında bilgilendirme gereği duymuştur. Yine bu kısımda kısaca kutuplar, burçlar, dünyanın dönüş istikameti vs. üzerinde durarak, kuzey ve güney kutuplarında altı ay gece altı ay gündüz hâkim olması durumuna açıklama getirmiştir[3].

Bundan sonra ilk "ta'lîm", kutuplarda namaz ve oruç vakitleri meselesi ile devam etmektedir. Burada kaynak olarak Kadı-zâde-i Rûmî (*Şerhü'l-Çağminî*), İbn Hümâ, İbrahim Halebî ve Kadı Iyâz'ın isimlerinin geçtiğini görüyoruz. Konunun sonunda Kâtib Çelebi, "hâtimetü't-ta'lîm" başlığı altın-

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 126-127. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 149; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 316. Şehsuvaroğlu, aynı şekilde *Mîzânü'l-hakk*'taki sıralamayı esas almakla beraber, eserin telif tarihinin 1064 olabileceği üzerinde durmuştur (a.g.m., s. 144). Ancak *Mîzânü'l-hakk*'ta Kâtib Çelebi bu eserden 1064 değil, 1063 yılı içinde ve *Düstûrü'l-'amel*'den hemen önce bahsetmektedir. Nitekim *Düstûrü'l-'amel*'in önsözünde (s. 119) müellif tarafından verilen telif tarihi 1063'tür.

2 *İlhâmü'l-mukaddes*, vr. 36 b-37 a. Krş. Şehsuvaroğlu neşri, s. 151-152.

3 *İlhâmü'l-mukaddes*, vr. 37 a-38 b. Krş. Şehsuvaroğlu neşri, s. 152-154.

da, havanın elverişsizliği dolayısıyla kuzey ve güney kutuplarında yerleşim bulunmadığı, dolayısıyla bu bölgeler için namaz ve oruçtan bahsetmenin gereksiz olduğu şeklinde muhtemel bir itiraza karşı kendini savunmaktadır. Şöyle ki kutuplarda hayat yoksa da kutuplara yakın iskân edilmiş yerler bulunduğu bilinmektedir. Ayrıca, Amerika'nın keşfinden sonra İngiliz ve Portekizliler, güneyden dolaşarak doğuya ulaşmak için giriştikleri seferlerde güney kutbunun hayli yakınından geçmektedirler. Hatta bu seferlerden birinde kutupta karaya çıkarak gecelemeyi denemişler, fakat soğuğun şiddetine dayanamamışlardır. Kâtib Çelebi'nin burada, "mervîdir" diyerek verdiği bilgiye göre, bazı Müslüman korsan gemileri de güneyden dolaşarak doğuya ulaşma macerasına atılmaktan geri durmamaktadır. O bölgelerin namaz ve oruç ibadetleri bakımından durumunun bilinmesi, işte bu Müslüman korsanlar için faydalı olacaktır[1].

Güneşin batıdan doğması meselesinin ele alındığı ikinci "ta'lîm"de müellif, Takıyyüddin Ebû Bekir Muhammed'in *Sidret-i Müntehâ* adlı eserini kaynak olarak göstermiş ve bu eserden uzunca bir alıntı yapmıştır. Varılan sonuç, yeryüzünde herhangi bir mıntıkada güneşin battığı yerden doğmasının mümkün olamayacağı yönündedir.

Kıble meselesinin izah edildiği üçüncü "ta'lîm"de ise Kâtib Çelebi, Molla Husrev'in *Dürer ü Gurer*'inde verilen bilgiye göre, Çin ile Peru sahilleri ortasına denk gelen bir yerde, aynen Mekke'deki gibi, her dört yönden kıbleye yüz çevirmenin mümkün olduğunu söylemektedir.

İlhâmü'l-mukaddes'in başında Kâtib Çelebi, esere konu olan üç sorunun cevabına girişmeyeceğini söylemişse de eserin sonuna vardığında, meseleye yorumunu katmaktan kendini alamamıştır. Burada, "tezyîl" başlığı altında, meselelerin her birini daha önce zamanın şeyhülislamı Bahâî Efendi'ye danıştığından bahsetmiş, Şeyhülislam'ın ikinci meseleye dair cevap olarak yazdığı fetvanın bir suretini aynen nakletmiş, ardından "Islâh-ı cevâb" diye bir ara başlık atarak, üç sebepten ötürü fetvada bildirilen cevabın doğru olamayacağı üzerinde durmuştur. Bahâî Efendi'den bahsederken, "bu fende fâzıl zann olunan" dediğine bakılırsa, Kâtib Çelebi'nin bu "tezyîl"i, Bahâî Efendi'yi ve hatta onun şahsında bütün ilmiye mensuplarını eleştirmek maksadıyla kaleme aldığı

[1] *İlhâmü'l-mukaddes*, vr. 42 a. Krş. Şehsuvaroğlu neşri, s. 158-159.

anlaşılmaktadır[1]. Bahâî Efendi'nin fetvada ortaya koyduğu hükümden bahsederken, "Adem-i vukûf ve cehlden sâdır olmuştur", "Habt-ı fâhiştir", "Didiği haltiyyât ..." gibi keskin ifadeler kullandığı dikkat çekmektedir[2]. Kâtib Çelebi'nin, her üçü de astronomi bilgisi gerektiren bu soruları Bahâî Efendi'ye, onu sınamak maksadıyla kasıtlı olarak sorduğunu düşünebiliriz. Bu durumda müellifin eseri kaleme alışının esas sebebinin, ulemanın aklî ilimlerdeki yetersizliğini ortaya koymak olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Nitekim *İlhâmü'l-mukaddes*'te üstü örtülü bir şekilde varlığı hissedilen bu anafikir, birkaç sene sonra *Mîzânü'l-hakk*'ta gayet net olarak kendisini göstermiştir. Burada Kâtib Çelebi, aklî ilimleri reddeden İslam âlimlerinin, "berri göğü bilmez câhil iken 'âlim geçindiklerini" iddia etmektedir. Ayrıca, "*Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allâh'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmadılar mı?*" (*Kur'ân*, A'râf, 185) âyetini hatırlatarak, âyette geçen bakmak fiilini, sığır gibi göz ile bakmak olarak algıladıklarından bahseden müellifin bu nüktesi, belki biraz ağırsa da durumu iyi ifade etmektedir[3]. Görüşlerini daha iyi açıklamak için verdiği dört örnekten ikisinde Kâtib Çelebi, matematik bilgisi gerektiren iki ayrı farazî meseleyi ele alarak, matematik bilen bir kadı ile bilmeyen kadının meseleler hakkında verecekleri fetvaların, birbirine ne denli zıt olacağını ortaya koymaya çalışmıştır[4]. Üçüncü örnekte Beyzâvî'nin, "*Ay için de bir takım menziller (yörüngeler) tayin ettik. Nihayet o, eğri hurma dalı gibi (hilâl) olur da geri döner*" (*Kur'ân*, Yâsîn, 39) âyetini yorumlarken hataya düştüğünden bahsetmiş, hatasının "nücûm ve felekiyyât" ilimlerindeki eksikliğinden kaynaklandığını ifade etmiştir[5]. Kâtib Çelebi'nin verdiği son örnek ise, *İlhâmü'l-mukaddes*'in konusu olan üç meseledir. Müellif, her üç meseleyi Şeyhülislam Bahâî Efendi'ye danıştığını, fakat doğru düzgün bir cevap elde edemediğini söylemekte, Bahâî Efendi'nin özel-

---

1 Adnan Adıvar da Kâtib Çelebi'nin Bahâî Efendi'ye yönelik tavrını burada bizim ele aldığımız şekilde değerlendirmiş, müellifin Şeyhülislam'a, "câhillik isnâd etmekte" olduğunu söylemiştir (*Osmanlı Türklerinde İlim*, s. 149). Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'da ise Bahâî Efendi'nin, "keyfe mübtelâ"lığından bahsettiğini görüyoruz (s. 21-22). Ayrıca bkz. Mehmet İpşirli-Mustafa Uzun, "Bahâî Mehmed Efendi", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 464.

2 *İlhâmü'l-mukaddes*, vr. 44 b-45 a. Krş. Şehsuvaroğlu neşri, s. 162.

3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 8.

4 *Mîzânü'l-hakk*, s. 9-10.

5 *Mîzânü'l-hakk*, s. 10-11.

likle üçüncü mesele hakkında yazdığı fetvânın tam bir "habt-ı fâhiş" olduğunu bir kez de burada tekrarlamaktadır[1].

İlhâmü'l-mukaddes'e *Mîzânü'l-hakk*'la ilişikli olarak baktığımızda, müellifin eseri kaleme alırken tam olarak neyi hedeflemiş olduğunu daha iyi anlayabiliyoruz. Öylesine aklına takılıvermiş gibi sunduğu üç meseleyi Kâtib Çelebi'nin, aslında incelikle düşünüp tasarlamış olduğu gayet açıktır.

2. *İrşâdü'l-hıyârâ ilâ târîhi'l-Yunan ve'r-Rum ve'n-Nasârâ*

Kâtib Çelebi'nin, Osmanlı okuyucusunu Avrupa ülkelerinin siyasî ve sosyal durumları hakkında bilgilendirmek maksadıyla kaleme aldığı ve önsözünde çarpıcı cümlelerle önemini vurgulamaya çalıştığı bu eserden *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde bahsetmemiş olması ilginçtir. Daha ilginci ise, alanında yazılmış eserlerin belki de ilki iken *İrşâdü'l-hıyârâ*'nın günümüzde pek tanınmıyor olmasıdır. Eseri bize ilk tanıtan Mesut Koman'dır. 1945'te yayımlanan bir makalesinde Koman, eserin Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi'nde bulunan nüshası üzerinde yaptığı araştırmanın sonuçlarını ortaya koymuştur[2]. Daha sonra Barbara Flemming tarafından, Marburg'da esere ait bir nüsha daha tespit edilerek, nüshanın maddî tavsifi yapılmış, ayrıca eser hakkında kısaca bilgi sunulmuştur[3]. Eser üzerinde yapılan bir başka çalışma, Ménage'a aittir. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bir nüshanın daha varlığına işaret eden Ménage, *İrşâdü'l-hıyârâ*'nın gerek mahiyeti gerekse kaynakları hakkında detaylı ve önemli bilgiler vermiştir[4]. Son olarak Mehmet Aydın tarafından hazırlanan makale ise Mesut Koman ve özellikle Ménage'ın çalışmalarının tekrarından ibaret olup, eser hakkında herhangi orijinal bir bilgi içermemektedir[5]. Biz çalışmamızda, *İrşâdü'l-hıyârâ*'nın Türk Tarih Kurumu

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 11-12.

2 "Kâtib Çelebi'nin Şimdiye Kadar Üzerinde Durulmamış Çok Mühim Bir Eseri: İrşâdü'l-hıyârâ ilâ târîhi'l-Yunan ve'l-Rum ve'n-Nasârâ", *Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi*, Mayıs 1945, sayı: 79, s. 20-23.

3 *Türkische Handschriften*, XIII/1, Wiesbaden 1968, s. 94-95.

4 "Three Ottoman Treatises on Europe", *Iran and Islam, in Memory of The Late Vladimir Minorsky*, ed. C. E. Bosworth, Edinburgh 1971, s. 421-423.

5 "Kâtip Çelebi'nin *İrşâdü'l-Hayara* Adlı Eseri", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, III. Türk Tarihi*, c. I, İstanbul 1986, s. 95-100. Ayrıca, eser üzerinde yapılmış bir mezuniyet tezi bulunduğu da belirtilmelidir: Selma Sofuoğlu, *Kâtib Çelebi, İrşâdü'l-hayârâ ilâ tarîhi'l-Yunan ve'r-Rum ve'n-Nasârâ*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 1981.

Kütüphanesi, nr. Y 15'teki nüshasını esas alarak, yukarıda saydığımız çalışmaları da göz önünde bulundurmak suretiyle, kısa bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Eser son derece etkileyici bir önsöz ile başlamaktadır. Kâtib Çelebi burada önce Avrupa Kıtası'nı oluşturan Hristiyan milletlerin yeryüzünde yayılıp zamanla Asya ve Afrika'ya meydan okur hale gelişinin kısa hikâyesini vermiştir. Osmanlı Devleti'nin varlığının Hristiyanların Asya'ya sokulmalarını engelleyişinden bahsetmiş, fakat coğrafî keşifler sayesinde Amerika'ya, Çin'e ve Hindistan'a hâkim olan Avrupa ülkelerinin giderek güçlenmekte oluşuna dikkat çekmiştir. Kâtib Çelebi'nin buradan hareketle vardığı sonuç, Osmanlı Devleti'nin, neredeyse hemen yanıbaşında hızla yayılan bu ülkeleri her yönüyle tanıması gerektiğidir. İslam tarihlerinde Avrupalılar hakkında yazılanların yalan, yanlış ve hatta gülünç olduğuna değinen müellif, *İrşâdü'l-hıyârâ*'yı İslam dünyasını Hristiyanlar hakkında doğru şekilde bilgilendirip, "bî-vukûf ve câhil olmayup, hâb-ı gafletden uyandırmak" için kaleme almıştır (vr. 1 b-2 a).

Kâtib Çelebi, yine önsözde, eseri M. 1654 senesi ocak ayının on dördünde yazmaya başladığını söylemiş, hatta, "Şehr-i Kostantiniyye'de Ebü'l-feth Sultân Mehemmed Hân Câmi'i ile Sultân Selîm Câmi'i vasatında vâki' menzil ve kitâbhânede ..." diyerek eseri kaleme aldığı şehri ve semti de belirtmiştir (vr. 2 a). Müellifin burada tarifini verdiği, Fatih ve Sultan Selim camileri ortasındaki yer, kendi ikametgâhı olsa gerek[1]. Kâtib Çelebi *İrşâdü'l-hıyârâ*'nın bitişi için bir tarih bildirmemişse de küçük hacimli bir eser olduğunu göz önünde bulundurarak, telifinin yine M. 1654 senesi içinde tamamlanmış olduğunu düşünebiliriz.

Müellif önsözünde *İrşâdü'l-hıyârâ*'yı, başta bizzat Türkçe'ye tercüme etmiş olduğu *Atlas Minor* olmak üzere, başka bazı kaynaklardan yararlanmak suretiyle meydana getirdiğini bildirmiş (vr. 2 a), eserin ilerleyen kısımlarında

[1] Orhan Şaik Gökyay da müellifin evinin yukarıda isimleri geçen iki cami arasında olduğundan bahsetmiş ve bu bilgiye kaynak olarak *İrşâdü'l-hıyâra*'nın Mesut Koman tarafından yapılan tanıtımı ile *Keşfü'z-zunûn*'un Veliyyüddin Efendi Ktp., nr. 1619'da bulunan yazma nüshasının "zahrı"nı göstermiştir ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 6). Ancak, Veliyyüddin Efendi Ktp., nr. 1619'da kayıtlı olan eser, *Keşfü'z-zunûn*'a ait bir nüsha değildir. Orhan Şaik Gökyay'ın zahrında Kâtib Çelebi'nin evinden bahsedildiğini söylediği *Keşfü'z-zunûn* nüshasının hangisi olduğunu tespit edemedik.

bu "başka" kaynaklardan birkaçının ismini de vermiştir. Aşağıda eserin mahiyetinden bahsederken yeri geldikçe bu kaynaklara değineceğiz.

Eser, önsözün ardından bir mukaddime ve on fasıldan oluşmaktadır. Mukaddime iki kısımdır. Birinci kısım Hristiyanlık dinine ayrılmıştır. Bu kısma Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri hakkında kısaca bilgi verilerek giriş yapılmıştır. Bunun ardından, Hristiyanlığın beş ana "kaide"si olan vaftiz, teslis, inkarnasyon, ekmek-şarap ayini ve günah çıkarma bahisleri gelmektedir. Burada kaynak olarak Abdullâh b. Abdullâh et-Tercümân'ın *Tuhfetü'l-erîb fi'r-reddi 'alâ ehli's-salîb* ve Nasr b. Yahyâ'nın *en-Nasîhatü'l-îmâniyye fî fazîhati'n-Nasrâniyye* adlı eserlerinin isimleri geçmektedir (vr. 2 b, 3 a, 5 a). Teslis bahsinde Ya'kubî, Nastûrî ve Melkitî mezhepleri üzerinde de durulmuştur. Kısmın sonunda bizzat açıkladığı üzere Kâtib Çelebi, asıl konudan sapmamak için, değindiği meselelerle ilgili olarak herhangi bir "redd ü i'tirâz"a kalkışmamış (vr. 5 b), elde edebildiği bilgi her ne ise aynen onu sunmuştur. Sadece, ekmek-şarap ayininden bahsettiği satırlar arasında bunu saçma bulduğunu hafif alaycı bir şekilde dile getirmekten kendini alamamış; günah çıkarmak ile alakalı olarak da *Tuhfetü'l-erîb*'i kaynak göstererek, *İncil*'de böyle bir kaidenin yer almadığını, din adamlarının bunu para kazanmak için uydurmuş olduklarını bildirmiştir (vr. 5 a).

Mukaddimenin ikinci kısmı Hristiyan milletlerin devlet teşkilatına ayrılmış olup, bu da kendi içinde iki ayrı bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin ilki devletlerin siyasî teşkilatlanması, ikincisi ise dinî teşkilatlanması hakkındadır. Monarşi, aristokrasi ve demokrasi rejimlerinin tanıtılması ile başlayan ilk bölümde Kâtib Çelebi'nin en fazla satırı demokrasiye ayırmış olduğu dikkat çekmektedir. İmparator, kayser, kral, duka gibi çeşitli siyasî rütbe ve payeler de yine ilk bölümün konularındandır. Burada ayrıca muhtelif Avrupa ülkelerinin hükümdarlarının giyim kuşamları, sancakları ve sikkeleri hakkında da bilgi verilmektedir. Dinî teşkilatlanmaya dair olan ikinci bölümde ise, papa, partik, piskopos, kardinal gibi dinî rütbe ve payeler hakkında bilgi vardır.

Mukaddimenin sonunda her iki kısımdan bağımsız gibi görünen iki ayrı bahis daha vardır. "Mahkeme ahvâli" başlığını taşıyan ilk bahis, Avrupa mahkemelerindeki görevliler hakkında bilgi içermektedir. "Lisân" başlıklı ikinci bahis ise Avrupa ülkelerinde konuşulan diller hakkındadır. Her ülkenin kendine ait bir dili olmakla beraber, Latince'nin bütün dillerin üstünde yer aldığına

dikkat çeken Kâtib Çelebi, bu durumu Arapça'nın İslam dünyasındaki üstünlüğüne benzetmek suretiyle açıklamıştır (vr. 8 b-9 a).

İrşâdü'l-hıyârâ'nın mukaddimenin ardından gelen fasılları; Papalık, Roma İmparatorluğu, Fransa, İspanya, Portekiz[1], Danimarka, Erdel, Macaristan, Venedik ve Boğdan hakkındadır.

Papalığa dair olan ilk fasıl, papa seçiminin kural ve kaideleri, özellikle de adayın erkek olup olmadığının tayini için muayene edilmesi hakkında verilen bilgi ile başlamaktadır. Bunun ardından, hangi yılda papa seçilip kaç yıl süre ile görevde kaldığı bilgisi ile beraber, eserin telif edildiği tarihe gelinceye kadarki bütün papaların bir listesi sunulmuştur. Listede, Petrus'tan itibaren III. Paulus'a kadar iki yüz otuz iki papanın ismi vardır.

Roma İmparatorluğu'na ayrılmış olan ikinci fasıl, herhangi bir ön bilgi içermeksizin, doğrudan imparatorların listesinden ibarettir. Listede önce Romulus'tan Tarquinus Superbus'a kadar olan yedi imparator sıralanmış, ardından Gaius Julius Caesar'dan itibaren tekrar birden başlamak üzere III. Ferdinand'a kadar yüz on yedi imparatorun daha ismi verilmiştir. İlk yedi imparatorun ayrı numaralandırılmış olmasının, bunların daha çok efsânevî hükümdarlar olarak kabul edilmelerinden kaynaklandığını tahmin ediyoruz. Ayrıca Kâtib Çelebi'nin bu imparatorlar listesinde, kendisi tarafından *Mülûk-ı Küffâr Târîhi* adıyla Türkçe'ye tercüme edilen Johann Carion'un *Chronik*'indeki tertibi takip etmiş olduğunu görmekteyiz. Müellif, I. Nikephoros'tan sonra Doğu Roma, yani Bizans imparatorlarını terk ederek listesine, Charlemagne'dan itibaren Germen imparatorları ile devam etmiştir. Bu listede, papalara ait listede olduğu gibi, her imparatorun önce tahta geçiş yılı verilmiş, ardından ne kadar süre saltanat sürdüğü bildirilmiştir. Rudolfus'tan itibaren başa gelen Habsburg hanedanına mensup imparatorların birçoğunun ise fiziksel özellikleri de tasvir edilmiştir. Barbara Flemming[2] ve

---

[1] Kâtib Çelebi eserde geçen bütün ülkeleri, mesela, "Fasl der-Ahvâl-i Macar" örneğindeki gibi başlıklar altında ele almışken, her nedense Portekiz faslını "Zikr-i A'yân-ı Devlet der-Ahvâl-i Portugal" başlığı ile sunmuştur. Başlık içinde "fasl" kelimesinin geçmemesi yüzünden olsa gerek, Ménage bunu ayrı bir fasıl olarak saymamış ve eserin toplam dokuz fasıldan oluştuğunu söylemiştir ("Three Ottoman Treatises on Europe", s. 422). Ancak biz, bu çalışmada Portekiz'i de ayrı bir fasıl saymak suretiyle eseri toplam on fasıl olarak değerlendirmeyi uygun gördük.

[2] *Türkische Handschriften*, s. 95.

V. L. Ménage'ın[1] tahmini, Kâtib Çelebi'nin imparatorlara ait fiziksel tasvirleri muhtemelen resimli bir kaynaktan bizzat görerek yaptığı şeklindedir.

Üçüncü fasılda Fransa hükümdarları için farklı kaynaklara dayanan iki liste hazırlanmıştır. Müellifin bizzat bildirdiğine göre (vr. 22 b) Hunibaldus[2], Johannes Trithemius (ölm. 1516)[3], Paulus Aemilius Veronensis (ölm. 1529)[4] ve Johann Thomas Freigius (ölm. 1583)'a[5] dayanan ilk liste beş ayrı tabakadan oluşmaktadır. Her tabakada Fransa tarihindeki beş ayrı sülaleye mensup hükümdarlar sıralanmıştır. İlk tabakada yer alan hükümdarların çoğu, kim oldukları ve nerede hüküm sürdükleri ile tanıtılmışken, bazılarının isminin yanına önemli icraatları da eklenmiştir. Diğer dört tabakadaki hükümdarların ise sadece kaç yıl saltanat sürdükleri haber verilmiştir. Bundan sonra Kâtib Çelebi, Robertus Gaguinus (ölm. 1501)'un[6] verdiği bilginin, yukarıda isimleri geçen dört tarihçi tarafından verilene muhalif olduğunu belirterek (vr. 22 b) bir liste daha hazırlamıştır. İlkinden çok daha detaylı olan bu listenin bütünü, Fransa tarihinin kısa bir özetini ortaya koymaktadır[7]. Diğer fasıllara kıyasla Fransa tarihine dair olan faslın bu kadar geniş tutulmasında, ayrıca isimleri geçen kaynakların bu kadar çeşitlilik gösteriyor olmasında, müellifin Fransız asıllı dostu Şeyh Mehmed İhlâsî'nin varlığı kendisini hissettirmektedir. Fakat bu arada, Kâtib Çelebi'nin isimlerini verdiği kaynakları gerçekten görüp gör-

---

1 "Three Ottoman Treatises on Europe", s. 423.

2 Hakkında fazla bilgi yoktur. Johannes Trithemius kendi eserinde kaynak olarak onun ismini göstermekte ve Fransız tarihine dair bir kroniği olduğunu bildirmektedir. Ancak günümüze ulaşmış böyle bir eser bilinmemektedir.

3 Alman tarihçidir. *Annales hirsaugiensis...complectens historiam Franciae et Germaniae, gesta imperatorum, regum, principium, episcoporum, abbatum, et illustrium virorum* adlı eseri Fransız ve Alman tarihlerinden bahsetmektedir. Eser 1690 yılında yayımlanmıştır.

4 Paolo Emilio Verono olarak da bilinmektedir. İtalyan tarihçidir. VIII. Charles zamanında Fransa'ya davet edilerek Fransız tarihini yazmakla görevlendirilmiştir. Latince olarak kaleme aldığı eser, *De rebus gestis Francorum* adını taşımakta olup 1539'da Paris'te yayımlanmıştır.

5 Alman tarihçidir. *Historiae Synopsis, Seu Praelectionum historicarum in Altorfiano Noribergensium Gymnasio delineatio* adlı eseri kaleme almış olup eser 1580'de Basel'de neşredilmiştir.

6 Fransız tarihçidir. 1495'te Fransızca olarak yayımlanan eseri *De origine et gestis Francorum compendium* adını taşımaktadır.

7 V. L. Ménage, "Three Ottoman Treatises on Europe", s. 423. Bahsi geçmişken şunu itiraf etmeliyiz ki Ménage'ın bu makalesi olmasa, yukarıda zikredilen beş Avrupalı tarihçinin isimlerini asla doğru okuyamazdık. Tahmin edileceği üzere isimler, Kâtib Çelebi tarafından Türkçe'de söylenildiği gibi yazılmış olup bunların orijinal imlâlarının tespiti bazen hayli güçtür.

mediğini şüpheli bulduğumuzu belirtmeliyiz. Hunibaldus'un günümüze ulaşmış, bilinen bir eseri mevcut değildir. Trithemius kendi eserinde onun ismini zikretmekte ve Fransa tarihine dair bir kroniği olduğunu bildirmektedir. Günümüz araştırıcılarının muhtevası hakkında dahi tam bilgi sahibi olmadığı bu kroniğin, Kâtib Çelebi'nin eline ulaşmış olması bize pek muhtemel görünmüyor. Müellif, Hunibaldus'un ismini Trithemius'un eserinde görerek almış veya Trithemius'un eserini dahi görmeyip her ikisini birden bir başka kaynaktan naklen zikretmiş olabilir. Öte yandan, bütün bu bilgi ve kaynak isimlerini Kâtib Çelebi'ye Şeyh Mehmed İhlâsî'nin aktarmış olması da mümkündür.

Dördüncü fasılda İspanya hakkında verilen bilgi, ülkenin isminin kökeni, sınırları, idarî taksimâtı, teba'ası, kısaca tarihi, yönetimi ve çeşitli divanlarından ibarettir. V. L. Ménage, Kâtib Çelebi'nin İspanya faslını büyük ölçüde *Atlas Minor* kaynaklı olarak kaleme aldığını söylemektedir[1]. "İspanya" isminin nereden geldiğinin açıklandığı satırlar arasında ise müellifin kaynak olarak Abraham Ortelius (ölm. 1598)'u zikrettiğini görüyoruz (vr. 25 a). Nitekim Kâtib Çelebi, Abraham Ortelius'tan ve eserinden (*Theatrum Orbis Terrarum*[2]) daha önce *Atlas Minor* tercümesi olan *Levâmi'u'n-nûr*'un önsözünde de bahsetmiş ve eseri gördüğünü belirtmiştir[3].

Bundan sonra Venedik'e kadar olan Portekiz, Danimarka, Erdel ve Macaristan fasılları kısaca geçiştirilmiştir. Macaristan faslı diğerlerine nazaran biraz uzunca olup, memleketin tarihi, özellikle Osmanlı Devleti ile olan ilişkisi üzerinden ele alınmıştır. Ménage'ın da değindiği üzere[4], burada verilen bilgilerin Osmanlı kaynaklarına dayalı olduğu anlaşılmaktadır.

Venedik faslının *İrşâdü'l-hıyârâ*'da en fazla dikkatimizi çeken bölüm olduğunu belirtmek istiyoruz. Esasen, Kâtib Çelebi'nin bu fasılda verdiği malumatın, detay bakımından diğer fasıllara kıyasla olağanüstü bir tarafı yoktur. Önce Venedik dukalarının bir listesi sunulmuştur. Listede, ne zaman başa geçtiği ve ne kadar süre görevde kaldığı bilgisi ile beraber seksen üç dukanın ismi vardır. Ménage, bu listenin dayandığı kaynağın muhtemelen, Kâtib Çelebi tarafından Türkçe'ye aktarılmış bulunan Johann Carion'un *Chronicle* adlı

---

1 "Three Ottoman Treatises", s. 423.

2 İlk modern atlas olarak kabul edilen eser 1570 yılında Antwerp'te basılmıştır.

3 "Mukaddemâ Abraham Ortelyus yazdığı coğrafya-yı kebîr görülüp ...", *Levâmi'u'n-nûr*, vr. 2 a.

4 "Three Ottoman Treatises", s. 423.

eserinin sonuna eklenmiş vaziyette neşredilen *Catalogus Regum, Caesarum, Pontificum* olduğunu söylemektedir[1]. Listenin arkasından Kâtib Çelebi, Venedik'te hâkim olan yönetim şekli üzerinde durmuş ve kurulan divanlar hakkında bilgi vermiştir. Tabii olarak denizcilik ve ticaret bahislerine de genişçe yer ayırmıştır. Çok fazla detaylı olmamakla beraber, verdiği hemen her bilgide Kâtib Çelebi'nin Venedik hakkındaki beğenisini hissetmemek mümkün değildir. Özellikle denizcilikten ve ticaretten bahsettiği satırlarda bu beğeni iyice belirgindir (vr. 31 a-31 b). Hatta müellif, fırsat düştükçe Venedik Dukalığı'nı açıkça övmekten çekinmemiş, sayısız yiğitlerinin varlığından (vr. 28 a) ve bin yıldır hiçbir devletin "şevket ü şân"da bunların üstüne geçmeye gücünün yetmediğinden (vr. 30 a) samimiyetle bahsetmiştir. Bu arada denizcilikte ne derece "rezm-şinâs u hîle-sâz" olduklarını da hatırlatarak, bir yandan dost gibi görünürken diğer yandan İslam dünyasına verdikleri zarara dikkat çekmiştir (vr. 28 a).

İrşâdü'l-hıyârâ'nın son faslı Boğdan'a dairdir. Burada Kâtib Çelebi, özellikle Boğdan'ın Osmanlılar tarafından hâkimiyet altına alınışı ve bundan sonraki Boğdan tarihi üzerinde durmuştur. Voyvodalık tarafından her sene Osmanlı Devleti'ne ödenen haracın miktarını dahi vermiştir (vr. 32 a). Kâtib Çelebi'nin bu fasılda, ağırlıklı olarak Osmanlı kaynaklarını esas aldığı anlaşılmaktadır.

Kâtib Çelebi *İrşâdü'l-hıyârâ*'nın önsözünde, eserde verdiği bilgilerin, İslam dünyasında yazılmış Türkçe Arapça veya Farsça kitaplarda bulunamayacağını söylemekle[2] pek de abartmamış olsa gerek. Şeyh Mehmed İhlâsî gibi bir dosta sahip olmanın sağladığı avantajla yabancı kaynaklara kolayca ulaşabilmiş, Avrupa'yı okuyucularına doğrudan Avrupa kaynaklarına dayanarak tanıtmaya çalışmıştır. Kâtib Çelebi'den önce bu tarzda eser kaleme alan bir başkasının olmadığını kesinlikle söyleyemeyiz. Ancak şu kadarı muhakkak ki yazıldığı zamana göre değerlendirildiğinde *İrşâdü'l-hıyârâ*, Osmanlı halkına Avrupa'yı tanıtan güzel bir el kitabıdır.

---

1 "Three Ottoman Treatises", s. 423. Ayrıca ondan naklen, Mehmet Aydın, "Kâtip Çelebi'nin *İrşâdü'l-Hayara* Adlı Eseri", s. 99.

2 "Zîrâ kütüb-i tevârîhden istifâde bâbı bu husûsda mesdûd ve bunda zikr olunan umûr, Türkî ve 'Arabî ve Fârisî kitâblarda gayr-i mevcûddur.", *İrşâdü'l-hıyârâ*, vr. 2 a.

3. *Tuhfetü'l-ahyâr fi'l-hikem ve'l-emsâl ve'l-eş'âr*[1]

Önsözünde müellifi tarafından faydalı bilgiler kitabı olarak tarif edilen *Tuhfetü'l-ahyâr*, ansiklopedik bir sözlük gibidir. Alfabe sırasıyla ayrı maddeler halinde tertip edilmiş ve maddelerin her birinde o maddeye dair ilginç bilgiler verilmiştir. Bazen bilginin yanı sıra şiirler, menkıbeler, fıkralar, atasözleri ve hatta bilmeceler de nakledilmiştir. Örnekle açıklamak gerekirse, "bünyân" maddesinde insanların bina inşa etme hırsından bahsedilmiş ve Mısır piramitleri, Havernak Sarayı, İskenderiye Feneri, Tak-ı Kisrâ gibi meşhûr binalar hakkında kısaca malumat sunulmuştur (vr. 77 b-80 a). "Bükâ" maddesinde ağlamanın faydaları ve zararları üzerinde durulmuş, övülesi ve yerilesi yönleri ele alınmış, ayrıca "mine'ş-şu'arâ" başlığı altında içinde ağlamak ya da gözyaşı geçen bazı mısralar sıralanmıştır (vr. 71 b-73 b). "Burgus" maddesinde ise pire ile ilgili fıkralar ve gülünç hikâyeler anlatılmıştır (vr. 57 b-59 b).

Eserde bazı maddeler birkaç satırdan ibaret iken bazı maddeler hayli geniş yer tutmaktadır. Mesela, her biri ayrı alt başlıklar halinde olmak üzere, fayda ve zararları gibi tıbbî vaziyetinden, köle ve cariyeler arasında vuku bulması halinde ortaya çıkan hukukî vaziyetine varıncaya kadar türlü yönleriyle "cimâ" maddesi, *Tuhfetü'l-ahyâr*'ın en uzun maddelerinden biridir (vr. 138 a-147 a). Keza "tevbe" maddesi, eserde yer alan uzun maddelerden bir başkasıdır. Bu maddede de yine ayrı başlıklar halinde tevbenin faydaları, şartları, kabul edildiğini gösteren alametler vs. üzerinde durulmuştur (vr. 101 b-104 b).

Tuhfetü'l-ahyâr Arapça olmakla beraber, bazı maddelerde verilen şiir örnekleri arasında Farsça ve Türkçe olanlara da rastlamak mümkündür. Mesela, "düvel" maddesinde Kanunî Sultan Süleyman'ın meşhur,

> Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
> Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi

beyiti örnek verilmiştir (vr. 216 b-217 a). "Ömür" maddesinde de yine Kanunî'nin,

---

[1] Süleymaniye Kütüphanesi'nde eser üzerindeki çalışmam esnasında, Prof. Dr. Ahmed Subhî Furat'ın engin Arapça bilgisinden istifade etmek imkânına eriştim. Kendisine bir kez de burada teşekkür etmeyi borç bilirim.

Olsa kumlar sağışınca 'ömrüne hadd ü 'aded
Gelmeye bu şîşe-i çarh içre bir sâ'at gibi

beyiti verilen örnekler arasında yer almaktadır (vr. 311 b).

Günümüzde bilinen iki *Tuhfetü'l-ahyâr* nüshasından Süleymaniye Esad Efendi Ktp., nr. 2539'da bulunan nüsha 1083 (1672/1673) tarihlidir ve "Yazıcı-zâde" ismiyle tanınan Mehmed Kâtibî b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir (vr. 565 b)[1]. Nüshada "cins" maddesinin hemen sonrasında ve "cevâb" maddesinden önce Yazıcı-zâde tarafından verilen ara bilgiden (vr. 149 a), Kâtib Çelebi'nin eseri, "cins" maddesine kadar temize çekmiş olduğunu öğreniyoruz. Bu bilgi Kâtib Çelebi'nin *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde, *Tuhfetü'l-ahyâr*'ın 1063 (1652/1653)'te, "harf-i cime varınca beyâz olundu"ğundan bahsetmesi[2] ile uyum halindedir. Bilginin devamında Yazıcı-zâde, anlatılması usanç verecek bir sebepten dolayı müellifin bu maddeden sonrasını temize çekmekten vazgeçtiğini ve kalan müsveddelerin zamanla halk elinde parça parça dağıldığını belirtmektedir. Ağa Mehmed isimli bir kadı, ulaşabildiği kadar müsveddeyi toplayarak Yazıcı-zâde'ye teslim etmiş ve kendisinden bunları temize çekmesini istemiştir. Yazıcı-zâde önce özür dileyerek reddetmeye çalışmışsa da kadının ısrarı karşısında işi üstlenmek zorunda kalmıştır. Yine kendi ifadesine göre Yazıcı-zâde, müsveddeleri temize çekerken ıslah edilebilir vaziyette olan kısımları almış, ıslaha gücünün yetmediği kısımları ise bırakmıştır. Okuyamadığı veya okuyup da bir anlam veremediği yerlerde ise kendiliğinden bazı ilave ve değişikliklerde bulunmuştur (vr. 149 a). Orhan Şaik Gökyay'ın bildirdiğine göre, Yazıcı-zâde'nin ilavelerinin çoğu, Kâtib Çelebi'nin lüzumsuzluğuna inandığı için bilerek terk etmiş olduğu, kelimelerin sözlük anlamlarından ibarettir[3]. Bu arada, söz konusu nüsha üzerinde, *Tuhfetü'l-ahyâr*'ın Kâtib Çelebi tarafından temize çekilmiş baş kısmı ile Yazı-

---

1 Eserin diğer nüshası Kahire'de, Hidiviyye Kütüphanesi nr. 721'dedir. Orhan Şaik Gökyay'ın haber verdiğine göre ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 81/2) 700 varaktan oluşan bu nüsha hakkında başka bilgiye sahip değiliz.

2 *Mîzânü'l-hakk*, s. 125. Krş. Uludağ-Kara neşri, s. 148; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 315. Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'da söylediği ise *Tuhfetü'l-ahyâr*'ı 1061 (1650/1651) yılında temize çekmeye başladığıdır (I, 361). Bu durumda eserin ilk beş harfe ait maddelerinin tebyizinin müellifin yaklaşık iki yıl gibi uzun bir zamanını aldığını anlıyoruz.

3 Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 81.

ı-zâde tarafından tebyiz edilmiş olan sonraki kısmı arasında el yazısı, mürekkep veya kağıttan kaynaklanan herhangi bir fark bulunmadığını da özellikle belirtmeliyiz. Yazıcı-zâde'nin Kâtib Çelebi tarafından temize çekilmiş olan kısmı da tekrar kendi el yazısı ile istinsah etmiş olduğu anlaşılmaktadır[1].

4. *Dürer-i müntesire ve gurer-i münteşire*

Niyet, hulle, kıble, yemek yeme âdâbı, anne karnındaki bebek, ibadet, satranç, hazır cevaplık, kanaat, iftar ve daha birçok konuda faydalı bilgiler içeren eserin müellif hattı ile olan tek yazma nüshası Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 4949'dadır. Dili Arapça olan eserden Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-hakk*'ta ismen bahsetmemiştir. Ancak müellifin, 1064-1065 (1654-1655) yıllarında, kütüphanesinde bulunan üç yüz kadar mecmuadaki yaklaşık dört bin risaleden derleme yapmak suretiyle meydana getirdiğini söylediği eser, büyük ihtimalle budur[2].

5. *Câmi'ü'l-mütûn min celli'l-fünûn*

Çeşitli ilim dallarına ait belli başlı kitapların özet ve şerhlerini içeren eser Arapça'dır. Tek nüsha olarak Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, nr. 1763'te bulunmaktadır. Yine Kâtib Çelebi'nin, *Câmi'ü'l-mütûn*'daki kitapların sayısını eksiltmek suretiyle bir eser daha meydana getirdiği bilinmektedir. Ali Kuşçu'nun *Mahbûbü'l-hamâyil*'ine nazire olan *Muhtasaru Câmi'i'l-mütûn*'un adlı bu eserin günümüzde nüshası mevcut değildir[3].

G. HESAP İLMİNE DAİR ESERLER

1. *Muhammediyye Şerhi*

Yine *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinden öğrendiğimize göre Kâtib Çelebi, 1057 (1647/1648) senesinde, kendi evinin yakınında ikamet etmekte

---

1 Bu durumda müellifin kendi el yazısı ile temize çektiği kısmın nerede olduğu sorusu akla gelmektedir. Eserin Kahire'de bulunan diğer nüshasının görülmesi bu konuda fikir yürütmek için önemli ipuçları sağlayabilir.

2 Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 82.

3 Fikret Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve Cihânnümâ, Dizin), s. 22.

olan Akhisarlı Şeyh Ahmed er-Rûmî'nin oğlu Mevlânâ Mehmed'e matematik dersleri vermekte idi. Müellif bu esnada öğrencisinin ricası üzerine, Ali Kuşçu (ölm. 1474)'nun hesap ilmi ile ilgili *er-Risâletü'l-Muhammediyye* adlı Arapça eserini yarısına kadar şerh ettiğini söylemektedir[1]. Tam adı, *Ahsenü'l-hediyye bi-şerhi'l-Muhammediyye* olan eserin bilinen tek yazma nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Kemankeş, nr. 362/4'tedir. İhsan Fazlıoğlu, hakkında bir değerlendirme yazısı ile beraber eserin Arapça metnini neşretmiştir: "Ali Kuşçu'nun *el-Risâlet el-Muhammediyye fi el-hisâb* adlı eserine Kâtip Çelebî'nin yazdığı şerh: *Ahsen el-hediyye bi-şerh el-Muhammediyye*", *Türk Dilleri Araştırmaları, Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti*, ed. Kurtuluş Öztopçu, 17 (2007), s. 113-125.

H. GÜNÜMÜZDE NÜSHASI BİLİNMEYEN ESERLER

1. *Tefsîr-i Kadı Beyzâvî Şerhi*

Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde bu eseri 1052 (1642/1643) yılında, günde birer sayfa olmak üzere yazmaya başladığını söylemiştir[2]. Sonradan tamamlandığına dair bilgimiz olmayan eser, günümüze ulaşmamış gibi görünmektedir.

2. *Kânûnnâme*

Şehrî-zâde[3] ve Bursalı Mehmed Tâhir[4], *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisine dayanarak Kâtib Çelebi'nin *Kânûnnâme* adlı bir eseri olduğunu bildirmişlerdir. Ancak günümüzde Kâtib Çelebi'ye ait olduğu bilinen bir *Kânûnnâme* nüshası mevcut değildir. Hatta son zamanlarda, müellifin böyle bir eseri hiç yazmamış olabileceği görüşü ortaya çıkmıştır. Buna göre, *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografide geçen, "Altmış dörtte ve beşde kânûnnâme ve müftîler hattından mesâ'il-i garîbeyi mufassal fetvâları nakl ve cem'ini mutazammın *Recmü'r-racîm bi's-sîn ve'l-cîm* yazılup ..."[5] şeklindeki ifadeden çıkarılması gereken anlam, müellifin *Kânûnnâme* adlı bir eser kaleme almış olduğu değil,

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, s. 123. Krş. Süleyman Uludağ-Kara neşri, s. 147; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 313-314.

2 *Mîzânü'l-hakk*, s. 120. Krş. Süleyman Uludağ-Kara neşri, s. 145; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 311.

3 *Târîh-i Nevpeydâ*, s. 32.

4 *Müverrihîn-i Osmâniye'den Âlî ve Kâtib Çelebi'nin Tercüme-i Hâlleri*, Selanik 1332, s. 40.

5 *Mîzânü'l-hakk*, s. 127. Krş. Süleyman Uludağ-Kara neşri, s. 149; Sarıcaoğlu, a.g.m., s. 316.

Recmü'r-racîm bi's-sîn ve'l-cîm adlı eserini kanunnâmelerdeki ve fetva kitaplarındaki ilginç meseleleri derlemek suretiyle meydana getirdiğidir[1].

3. *Recmü'r-racîm bi's-sîn ve'l-cîm*

Kâtib Çelebi'nin yine *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde kaleme aldığını haber verdiği bir eseri de budur. Müellif eserde, çeşitli garip meseleler hakkında şeyhülislamlar tarafından yazılmış olan fetvaları bir araya topladığını bildirmektedir[2]. Eserin günümüzde bilinen nüshası yoktur.

4. *Tütün Hakkında Risâle*

Mîzânü'l-hakk'ta, tütün konusunun ele alındığı beşinci bölümün başında Kâtib Çelebi, vaktiyle tütüne dair bir risale yazmış olduğunu söylemektedir. *Mîzânü'l-hakk*'taki tütünle ilgili satırların söz konusu risaleden özetlenmek suretiyle kaleme alındığı da yine müellifin kendi ifadesidir[3]. *Mîzânü'l-hakk*'ın vücuda geldiği 1067 (1656/1657) yılında hâlâ müsvedde halinde olduğundan bahsedildiğine göre, bu risale temize çekilmeden kalmış olsa gerek. Risale, günümüzde mevcut değildir. Yeri gelmişken, keyif verici yiyecek ve içeceklere düşkün olmayan Kâtib Çelebi'nin, aynı zamanda tütün de kullanmadığını belirtelim[4].

Bunlardan başka, Carl Brockelmann, Kâtib Çelebi'ye ait *Târîh-i Kandiye* ve *Tekmile-i İbn Haldûn* adlı iki eserden daha bahsetmektedir[5]. Bunlardan, Ragıb Paşa Kütüphanesi nr. 259'da olduğu bildirilen *Târîh-i Kandiye*, Kâtib Çelebi'nin *Tuhfetü'l-kibâr*'ından başka bir eser değildir. Katalogda *Târîh-i Kandiye el-müsemmâ bi-Tuhfetü'l-kibâr* ismi ile kayıtlı olması, Brockelmann'da bunun müstakil bir eser olduğu zannı uyandırmıştır. Orhan Şaik Gökyay'ın bildirdiğine göre, Brockelmann tarafından Kâtib Çelebi'ye mâl edilen *Tekmile-i İbn Haldûn* adlı diğer eserde de yine bir yanlış anlama söz konusudur[6].

---

1 Bilal Yurtoğlu, *Kâtip Çelebi*, s. 220-221.

2 *Mîzânü'l-hakk*, s. 127. Krş. Süleyman Uludağ-Kara neşri, s. 149; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 316.

3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 39. Krş. Süleyman Uludağ-Kara neşri, s. 43.

4 Fikret Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve Cihânnümâ, Dizin), s. 12.

5 *Geschichte Der Arabischen Litteratur Supplementband*, II, Leiden 1938, s. 637.

6 Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 90; aynı müellif, "Kâtib Çelebi", *DİA*, XXV, 40.

III. BÖLÜM

FEZLEKE

A. ESERİN İSMİ

Fezleke'nin başında bir mukaddime mevcut bulunmakla beraber ilginçtir ki Kâtib Çelebi, bu mukaddimede eserinin ismi meselesine hiç değinmemiştir. *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde de bu eserinden yine özel bir isimle değil, Arapça *Fezleke*'sinin "mufassal" ve "sene üzre" tercümesi olarak bahsetmiştir[1]. Eserin isminin *Fezleke* olduğu ancak müellifin *Tuhfetü'l-kibâr*'ında netlik kazanmaktadır. Kâtib Çelebi burada, Girit Seferi'nin kara savaşlarını daha önce "*Fezleke* nâm târîhde" ayrıntılı bir şekilde ele aldığını belirtmektedir[2].

B. TELİF SEBEBİ

Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'yi neden kaleme aldığı konusunda mukaddimesinde yaptığı açıklama kısa ve net, aynı zamanda tuhaftır. Arapça *Fezleke*'sinden bahseden müellif bunun, Hz. Âdem'den başlayarak 1000 (1591/1592) senesine kadar geldiğini söylemiş, fakat kendi ülkesinde konuşulan dilin Türkçe olduğunu hatırlatarak, daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşabilmek maksadıyla, Arapça *Fezleke*'nin kaldığı yerden başlayarak kendi zamanına kadar gelen olayları Türk diliyle kaleme almaya karar verdiğini ifade etmiştir. Türkçe *Fezleke*'nin 1000 (1591/1592) yılından itibaren başladığı muhakkak olmakla beraber, bu tarihin aynı zamanda Arapça *Fezleke*'nin sona erdiği tarih olduğunu söyleyemeyiz. Kesinlikle biliyoruz ki Arapça *Fezleke*, 1000 (1591/1592) yılından çok daha öteye giderek, 1049 (1640) yılında tahta oturan Sultan İbrahim devrine kadar gelmektedir. Hatta eserde Sultan İbrahim devrinin ilk yıllarına ait birkaç satır dahi kaleme alınmış, fakat sonradan bunlar, karalanarak iptal edilmiştir. Öte yandan, müellifin, *Fezleke* hakkında *Mîzânü'l-hakk*'ta söylediklerinin de eserin telif sebebi konusunda çok fazla

---

1 *Mîzânü'l-hakk*, İstanbul 1281, s. 126. Krş. *Mîzânü'l-hakk fî İhtiyâri'l-ehakk, İslamda Tenkid ve Tartışma Usûlü*, nşr. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, s. 149; Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 37, İstanbul 2002, s. 316.

2 *Tuhfetü'l-kibâr*, nşr. İdris Bostan, Ankara 2008, s. 127.

tutarlı bilgi sağlamadığını görüyoruz. Buradaki ifadesine göre Kâtib Çelebi, *Fezleke*'yi, Arapça *Fezleke*'sinin genişletilmiş bir tercümesi olarak kaleme almıştır. Müellifin, biri yaratılıştan başlayan ve dünya tarihi kapsamında, kuruluştan Sultan İbrahim devrine kadar Osmanlı tarihini de içeren; diğeri ise 1000 (1591/1592) yılından başlayarak sadece Osmanlı tarihini ele alan bu iki eseri ısrarla birbirlerine bağlamaya çalışması gerçekten ilginçtir. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın Türkçe *Fezleke*, Arapça *Fezleke*'nin zeyli ya da tercümesi olarak nitelendirilebilecek durumda değildir.

Fezleke'nin telifine dair esas sebep, eserin mukaddimesinin odak noktasını oluşturan dil meselesinde kendini göstermektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, önce Arapça *Fezleke*'sinden bahsederek ardından, daha fazla kişinin yararlanabilmesi maksadıyla bu esere Türkçe bir devam yazmaya yönelik kararını açıklayan müellifin, Osmanlı okuyucusuna kendi tarihini anlayabileceği bir dille sunmaktan başka maksadı olmadığını anlıyoruz. Günümüze tek nüsha halinde ulaşmış bulunan Arapça *Fezleke*'ye karşın, Türkçe *Fezleke*'nin çok sayıda nüshasının mevcut olması, Kâtib Çelebi'nin eserini Türk diliyle yazmak suretiyle daha fazla okuyucuya hitab edebilmek maksadının ne derece isabetli olduğunu ortaya koymaktadır.

C. TELİF TARİHİ

Fezleke'nin müellif tarafından kaleme alınmış müsvedde nüshasında telif tarihi ile ilgili bir kayıt mevcut değildir. Ancak *Mîzânü'l-hakk*'taki otobiyografisinde müellif, Türkçe *Fezleke*'sinden 1063 (1652/1653) yılı içindeki çalışmaları arasında bahsetmekte ve eseri parça parça yazmakta olduğunu söylemektedir. Eserde son olarak ele alınan 1065 (1654/1655) yılı vak'alarıdır. Ayrıca eser, tamamlanmamış bir cümle ile sona ermektedir. Bütün bunlardan çıkarabileceğimiz sonuç, Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'yi büyük bir kısmı ile 1063 (1652/1653) yılı civarında kaleme aldığı, fakat bundan sonraki yaklaşık dört yıllık ömrü boyunca eser üzerinde çalışmayı sürdürdüğüdür. Hatta, sondaki yarım cümleye bakılırsa, öldüğü esnada *Fezleke*'nin müellifin çalışma masası üzerinde duruyor olduğunu dahi tahmin edebiliriz.

Fezleke'de, 1044 (1634-1635) senesi vefeyâtında yakaladığımız bir ipucu ise eserin telif tarihi ile ilgili olarak bizi, tahminden öte, biraz daha kesin sonuca yaklaştırmaktadır. Kâtib Çelebi, o sene içinde hayatını yitiren Nev'îzâde Atâ'î'nin biyografisini verirken, onun oğlu Mehmed Efendi'den de bah-

setmiştir. Esasen *Fezleke*'de, hayatta bulunan kimselerin biyografilerine yer yoktur. Ancak Mehmed Efendi ile aralarında dostluk bulunduğunu belirten müellif, yeri gelmişken onun hakkında birkaç satır bilgi kaydetmeden geçmek istememiştir. Müellifin o sırada Mehmed Efendi'den Yenişehir kadısı olarak bahsettiği dikkat çekmektedir (vr. 232 a). Mehmed Efendi'nin Yenişehir Kadılığı'na 1065 senesi ramazanında (Temmuz-Ağustos 1655) geldiğini ve 1066 senesi şevvaline (Temmuz-Ağustos 1656) kadar görevde kaldığını bildiğimize göre[1], en azından şu kadarını kesinlikle söyleyebiliriz ki 1065-1066 (1655-1656) arasında Kâtib Çelebi, eserin telifine hâlâ devam etmekteydi. Müellifin bu bilgiyi verdiği yerden itibaren *Fezleke*'nin yaklaşık yetmiş varak boyunca yirmi senenin daha hadiselerini içerdiği göz önüne alınırsa, Kâtib Çelebi'nin, muhtemelen hayatını kaybettiği güne değin, eser üzerinde çalışmayı sürdürdüğü yönündeki tahminimiz kuvvet kazanmaktadır.

D. MUHTEVASI

Fezleke Osmanlı tarihinin 1000-1065 (1591/1592-1654/1655) yılları arasındaki altmış beş yıllık dönemini içermektedir[2]. Eserin 1065 yılının hemen başında İbşir Mustafa Paşa'nın sadarete gelmesi bahsi ile birden bire, hem de yarım kalmış bir cümle ile kesilmesi, telifinin tamamlanamadığını gösteriyor. Öte yandan, eserde ilk seneler uzunca anlatılmışken, sona yaklaştıkça senelere ayrılan varak sayısının kimi zaman teke kadar düşmesi, müellifin *Fezleke* üzerinde artık daha fazla çalışmaya niyeti bulunmadığının işareti olarak kabul edilebilir.

Eserde olaylar kronolojik olarak sene tertibine göre sıralanmıştır. Her senenin de kendi içinde bir düzeni vardır. Önce siyasî gelişmeler ele alınmış, ardından, her sene için olmamakla beraber, "bakıyye-i ahvâl" veya "bakıyye-i havâdis" gibi başlıklar atılarak, padişah kızlarının nikâh ve oğullarının sünnet düğünleri, elçi geliş gidişleri, tayinler, aziller, katiller vs. kısa haberlere yer

---

1 Şeyhî Mehmed, *Vekāyi'ü'l-fudalâ*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, I, 266.

2 Eserin başlangıcı için 1000 yılının seçilmiş olması, Ziya Yılmazer'in belirttiği üzere, bunun o devre ait bir gelenek halini almasından kaynaklanıyor olabilir (*Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, nşr. Ziya Yılmazer, Ankara 2003, I, XXXIV). Kâtib Çelebi'den önce Topçular Kâtibi ve Ta'lîkî-zâde de eserlerini 1000 yılından itibaren başlatmışlardır. Esasen 1012 (1603)'de I. Ahmed'in tahta geçişinden itibaren başlayan *Zübdetü't-tevârîh*'te ise Mustafa Sâfî, esere 1000 yılından itibaren kısa bir özetle giriş yapmıştır (nşr. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara 2003, I, 6).

verilmiştir. Yine her sene için olmamakla beraber, bazen de Osmanlı coğrafyasında meydana gelen siyasî gelişmeleri, Hindistan, Özbekistan gibi memleketler hakkında kısa haberler içeren "Havâdis-i Maşrıkıyye" başlıklı bendler takip etmektedir. Her sene sonunda ise mutlaka, o yıl içinde ölmüş bulunan önemli kimselerin biyografilerini içeren "vefeyât" bendleri bulunmaktadır. "Vefeyât"ların da kendi içinde düzeni vardır. Önce ulema mensubu kimselerin, ardından çoğunu sadrazamların oluşturduğu ileri gelen devlet adamlarının biyografileri gelmektedir.

Fezleke'de zaman zaman barış antlaşması, mektup ve hatt-ı hümayun gibi belgelerin suretlerine de rastlanmaktadır[1].

E. NÜSHALARI

Yazıldığı andan itibaren rağbet gördüğü anlaşılan *Fezleke*'nin, çok sayıda nüshasını tespit etmiş bulunuyoruz. Aşağıda haklarında kısaca bilgi verdiğimiz nüshaların İstanbul kütüphanelerinde bulunanlarının birçoğu tarafımızdan görülüp incelenmiştir. Diğerleri arasında ise sadece Viyana Millî Kütüphanesi'ndeki H.O. 64 numaralı nüsha ile Kahire Hidiviyye Kütüphanesi'ndeki 8988 numaralı nüshayı görmeye gerek duyduk.

Bunlardan Viyana'daki nüsha, başında müellife ait bir mukaddime içeriyor olması açısından bizim için önemliydi. Ancak nüshayı incelediğimizde bunun, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bulunan diğer mukaddimeli nüshaya kıyasla üstün bir yanının olmadığını gördük.

Kahire'deki nüshayı önemsememizin sebebi ise, katalogda verilen bilgiye göre, nüshanın sonunda bir zeyl bulunuyor olması idi. *Fezleke*'nin hemen bütün nüshalarının yarım kalmış bir cümle ile sona ermesinden hareketle, katalogda söz konusu edilen zeylin müellifin kendisine ait olup olmadığının tespiti için Kahire nüshasını mutlaka görmemiz gerekiyordu. Nüshayı incelediğimizde, *Fezleke*'nin orijinal metninin bittiği yerde, "*Fezleke* bunda encâma irdi" ibaresinin ve bu ibarenin hemen yanında varak kenarında büyük yazı ile "Zeyl-i *Fezleke*" başlığının yer aldığını gördük. Müellife ait metnin bitiminden itibaren kesintisiz bir şekilde başlayan ve 1069 (1659) yılında Kaptan-ı derya Deli Hüseyin Paşa'nın katli hadisesi ile sona eren zeylin, Kâtib Çelebi ile ilgisi olmadığı gibi, çalışmamız açısından herhangi bir kıymeti de bulun-

[1] Mesela bkz. vr. 69 a-69 b, 191 a, 207 a, 210 b-211 a, 223 a, 244 b, 248 b, 255 b.

madığını tespit ettik. Zeylin sahibi bir yerde kendisinden, "Sâhib-i Zeyl-i *Fezleke*" şeklinde bahsetmektedir. Bunun dışında nüsha üzerinde, zeylin sahibinin kimliğine dair bilgi yer almamaktadır.

Viyana ve Kahire'deki yukarıda bahsettiğimiz nüshalar hariç, *Fezleke*'nin yurtdışındaki diğer nüshalarını görmemiş olmanın eksikliğini hissetmediğimizi belirtmeliyiz. Elimizde eserin müellif hattı nüshasının mevcut bulunması ve bu nüsha ile ilgili bir takım sorunları aşmak gerektiğinde güvenilir bir başka nüshayı tespit edebilmiş olmamız, *Fezleke*'nin diğer nüshalarının peşine düşmek gayretinde bizi rahatlığa sevk etti. Tespit edebildiklerimizle yetindiğimiz gibi, bunların her birini görüp incelemek konusunda da ısrarcı olmadık.

Öte yandan, tespit edebildiklerimiz haricinde *Fezleke*'ye ait başka bir yazma bulunmadığını asla söyleyemeyiz. Eleazar Birnbaum'un bildirdiğine göre, günümüzde bazı büyük kütüphanelerin dahi katalogları ya eksik olarak hazırlanmış ya da hiç hazırlanmamıştır. Cairo University Library buna örnek olarak gösterilebilir. Birnbaum, 1986 yılında ziyaret etmiş olduğu Cairo University Library'nin dört bine yakın Türkçe el yazması içerdiğini, kataloğu henüz hazırlanmamış olan bu geniş koleksiyondan birçok kimsenin haberi dahi bulunmadığını bildirmektedir. Onun tespitine göre bu koleksiyonda Kâtib Çelebi'ye ait yedi eserin yirmi bir farklı nüshası mevcuttur. Bu eserlerin hangileri olduğunu bilemiyoruz. Yine Birnbaum'un bildirdiğine göre, bazı şahısların özel koleksiyonlarında da araştırıcılar tarafından ulaşılması mümkün olmayan yazma eserler bulunmaktadır. Birnbaum buna örnek olarak kendi koleksiyonunu göstermiş ve birkaç öğrencisi ile ailesi dışında kimsenin bilmediği iki *Mîzânü'l-hakk* nüshasına sahip olduğunu söylemiştir[1].

Kezâ Gottfried Hagen'den, Michigan Üniversitesi Graduate Library'de yaklaşık üç yüz parçadan oluşan bir İslam eserleri koleksiyonu bulunduğunu ve yayımlanmış bir kataloğu olmadığından dolayı bu koleksiyondan çok az sayıda araştırıcının yararlanabildiğini öğreniyoruz[2].

Aşağıda *Fezleke*'ye ait tespit edebildiğimiz nüshaların kısaca maddî tavsifi yer almaktadır. Görmek imkânı elde edemediğimiz nüshaları, kataloglarda verilen bilgi miktarınca tanıttığımızı belirtmeliyiz.

---

[1] "The Questing Mind: Kâtib Chelebi, 1609-57, A Chapter in Ottoman Intellectual History", s. 142-144.

[2] "Kâtib Çelebi and Sipâhî-zâde", *Essays In Honour Of Ekmeleddin İhsanoğlu*, İstanbul 2006, I, 526.

1. Âtıf Efendi Kütüphanesi, nr. 1914
(Müellif Hattı Müsvedde Nüsha)
306 varak.
Yazı türü ta'lik.
Müellif hattı. Telif tarihi belli değil.
1a-31b ve 35a-82b arası kırmızı cetvelli, diğer varaklar cetvelsiz.
Ebru kağıt ciltli.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Mukaddemâ Hasan Ağa'ya hîle iden Helvacı Mehemmed Konya'da ahz ve Ilgm'da katl olunup te'ennî ..."

2. Süleymaniye Fatih Kütüphanesi, nr. 4443[1]
464 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
Ser-levha müzehhep.
Cetveller yaldız.
Meşin ciltli.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Başı: "Elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Mukaddemâ Hasan Ağa'ya hîle iden Helvacı Mehemmed Konya'da ahz ve Ilgın'da katl olunup te'ennî ile ..."

3. Süleymaniye Hamidiyye Kütüphanesi, nr. 910
523 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
Ser-levha müzehhep.
İlk iki varakta cetveller yaldız.
Meşin ciltli.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Başı: "Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Konya'da ahz ve Ilgın'da katl olunup te'ennî ile ..."

[1] Nüshanın numarası *Tarih Coğrafya Yazmaları Kataloğu*'nda yanlışlıkla 4444 olarak gösterilmiştir (İstanbul 1943, s. 164). Bekir Kütükoğlu ise doğru numarayı vermiştir (*Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, İstanbul 1974, s. 13).

4. Süleymaniye Esad Efendi Kütüphanesi, nr. 2168[1]
347 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
Ser-levha müzehhep.
Cetveller yaldız.
Meşin ciltli.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Başı: "Sene 999: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Te'ennî ile tayy-ı merâhil iderek Üsküdar'a geldi. Temme bi-'avni'llâhi te'âlâ ve tevfîkā."

5. Ragıb Paşa Kütüphanesi, nr. 1036
264 varak.
Yazı türü ta'lik.
İstinsah tarihi belli değil. Müstensihi Ebû Bekir b. Rüstem.
Ser-levha müzehhep.
İlk iki varakta cetveler yaldız.
Meşin ciltli.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Konya'da ahz ve Ilgın'da katl olundu, te'ennî ile..."

6. Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3152
431 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi 1111 (1699/1700). Müstensihi belli değil.
Cetveller yaldız.
Meşin ciltli.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Başı: "Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Konya'da ahz ve Ilgın'da katl olunup te'ennî ile gidildi."

[1] *Tarih Coğrafya Yazmaları Kataloğu*'nda bu nüshadan bahsedilmemektedir. Bekir Kütükoğlu ise çalışmasında bu nüshaya da işaret etmiştir (*Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 13).

7. Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3153
457 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
İlk varak ve ikinci varağın ön yüzünde cetveller yaldız, gerisi kırmızı mürekkep.
Meşin ciltli.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Mukaddimesi var.
Başı: "Hamd u senâ ve şükr-i bî-intihâ ol Sâni'-i zü'l-celâl ..."
Sonu: "Mukaddemâ Hasan Ağa'ya hîle iden Helvacı Mehemmed Ağa Konya'da ahz ve Ilgın'da katl olunup te'ennî ile gidildi ve's-selâm."

8. Süleymaniye Reisülküttap Mustafa Efendi Kütüphanesi, nr. 685
324 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi 1084 (1673/1674). Müstensihi belli değil.
Ser-levha müzehhep.
Cetveller yaldız.
Meşin ciltli.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Konya'da ahz ve Ilgın'da katl olunup te'ennî ile ..."

9. Süleymaniye Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi, nr. 785
293 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi 1085 cumâdelâhırı (Eylül 1674). Müstensihi belli değil.
Ser-levha müzehhep.
Cetveller yaldız.
Meşin ciltli.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Konya'da ahz ve Ilgın'da katl olunup te'ennî ile ..."

10. Süleymaniye Husrev Paşa Kütüphanesi, nr. 440-441[1]
I. cilt : 226 varak (1000-1027 yılları arası).
II. cilt : 246 varak (1027'den itibaren)
Yazı türü ta'lik.
İstinsah tarihi 1136 (1723/1724). Müstensihi Abdullâh Çelebi.
Ser-levha müzehhep.
Cetveller yaldız.
Meşin ciltli.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Başı: "Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki..."
Sonu: "Konyada ahz olunmağın katl olundu. Va'llâhu a'lem."

11. Süleymaniye Hasan Hüsnü Paşa Kütüphanesi, nr. 840[2]
479 varak.
Yazı türü nesih
İstinsah tarihi 1096 (1684/1685). Müstensihi Mahmud Tophânevî.
Ser-levha müzehhep.
Cetvelsiz.
Meşin ciltli.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Başı: "Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Konya'da ahz ve Ilgın'da katl olunup te'ennî ile ..."

12. Millet Ali Emiri Kütüphanesi, Tarih nr. 441
372 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
İlk beş varakta cetveller yaldız.
Ön kapak siyah bez, arka kapak meşin.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Konya'da ahz ve Ilgın'da katl olundu, te'ennî ile ... Temmet el-kitâb."

---

[1] İki ayrı ciltten oluşan nüshanın tavsifi, *Tarih Coğrafya Yazmaları Kataloğu*'nda hayli karışık ve yanlış olarak verilmiştir (s. 162-163).

[2] Nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi'nin defter kayıtlarında ve araştırıcıya bilgisayarda sunulan katalogda yanlışlıkla *Raşid Târîhi* olarak geçmektedir.

13. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine nr. 1341[1]
321 varak.
Yazı türü nesih
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
Ser-levha müzehhep.
Cetveller yaldız.
Meşin ciltli.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."

14. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revân nr. 1467[2]
14+325 varak.
Yazı türü ta'lik.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
Ser-levha müzehhep.
Cetveller yaldız.
Meşin ciltli.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."

15. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revân nr. 1286[3]
379 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
Ser-levha müzehhep.
Cetveller yaldız.
Meşin ciltli.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."

16. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revân nr. 1287[4]
374 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
Ser-levha müzehhep.
Cetveller kırmızı mürekkep.
Meşin ciltli.

---

1 Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, I, 254.
2 Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I, 254.
3 Karatay, *a.g.k.*, I, göst. yer.
4 Karatay, *a.g.k.*, I, 254-255.

Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."

17. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdâd Köşkü nr. 208[1]
341 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
Ser-levha müzehhep.
Cetveller kırmızı mürekkep.
Meşin ciltli.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."

18. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed nr. 3089[2]
410 varak.
Yazı türü ta'lik.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
Ser-levha müzehhep.
Cetveller kırmızı mürekkep.
Meşin ciltli.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."

19. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. nr. 6019[3]
362 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi 30 Receb 1102 (29 Nisan 1691). Müstensihi Mehmed b. Ahmed.

20. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. nr. 6068[4]
386 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi 30 Zilhicce 1085 (27 Mart 1675). Müstensihi Kâtib Mehmed Çelebi.

---

1 Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I, 255.
2 Karatay, *a.g.k.*, I, göst. yer.
3 F. Çetin Derin, "İstanbul Kütüphanelerinde Kâtib Çelebi'ye Aid Yazma Eserler", *Bilgi*, XI/128, Kasım 1957, s. 27.
4 F. Çetin Derin, "İstanbul Kütüphanelerinde Kâtib Çelebi'ye Aid Yazma Eserler", s. 27.

21. Manisa Genel Kütüphanesi, Çâşnigîr nr. 759[1]
265 varak.
Yazı türü nesih
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
İlk iki varakta cetveller yaldız, diğerleri kırmızı mürekkep.
Meşin ciltli.
Başı: "Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Konya'da ahz ve Ilgın'da katl olundu."

22. Akseki Yeğen Mehmet Paşa Kütüphanesi, nr. 07 Ak 252[2]
323 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
Cetveller yaldız.
Meşin ciltli.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Mukaddemâ Hasan Ağa'ya hîle iden Helvacı Mehemmed Konya'da ahz ve Ilgın'a te'ennî ile gidildi."

23. Hidiviyye Kütüphanesi (Kahire, Mısır), nr. 6036[3]
Varak sayısı belirtilmemiş.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
Meşin ciltli.
Başı: "Sene-i mezbûre muharreminin gurresinin ..."

24. Hidiviyye Kütüphanesi (Kahire, Mısır), nr. 8988[4]
I. cilt 89, II. cilt 111, III. cilt 122 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.

---

1 İsmet Parmaksızoğlu, *Manisa Genel Kütüphanesi Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu, I. Türkçe Yazma Tarihler*, İstanbul 1952, s. 7-8. Katalogda nüsha için biri eski (759), diğeri yeni (5056) olmak üzere iki numara verilmiş olduğu belirtilmelidir. Burada Bekir Kütükoğlu tarafından işaret edilen (*Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 13) eski numarayı esas almayı tercih ettik.

2 *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu, Antalya*, İstanbul 1982, I, 265.

3 Ali Hilmi ed-Dağıstanî, *Fihristü'l-kütübi't-türkiyyeti'l-mevcûdeti fi'l-kütübhaneti'l-Hidîviyye*, Kahire 1306, I, 213.

4 Dağıstanî, *a.g.k.*, I, göst. yer.

Meşin ciltli.
Başı: "Sene-i mezbûre muharreminin gurresinin ..."

25. Hidiviyye Kütüphanesi (Kahire, Mısır), nr. 8992[1]
205 varak.
Yazı türü ta'lik.
İstinsah tarihi 1094 (1682/1683). Müstensihi İbrahim b. Ramazan.
Başı: "Sene-i mezbûre muharreminin gurresinin ..."

26. Oxford Bodleian Library, nr. 2058[2]
649 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi 25 Receb 1100 (15 Mayıs 1689). Müstensihi Ahmed Çelebi.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."

27. Oxford Bodleian Library, nr. 2059[3]
279 varak.
İstinsah tarihi belli değil. Müstensihi İsâ-zâde.
Yazı türü nesih.
Başında 10 varak tutan bir fihrist var.
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."

28. Österreichische Nationabibliothek, nr. H. O. 64[4]
456 varak.
Yazı türü nesih.
İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.
Cetveller yaldız.
Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.
Mukaddimesi var.
Başı: "Hamd u senâ ve şükr-i bî-intihâ ol Sâni'-i zü'l-celâl ..."
Sonu: "Mukaddemâ Hasan Ağa'ya hîle iden Helvacı Mehemmed Konya'da ahz ve Ilgın'da katl olunup te'ennî ile ..."

---

1 Dağıstanî, *Fihristü'l-kütübi't-türkiyyeti'l-mevcûdeti fi'l-kütübhaneti'l-Hidîviyye*, I, 213.
2 Hermann Ethé, *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu Manuscripts in the Bodleian Library*, Oxford, MCMXXX, II, 1168.
3 Ethé, *a.g.k.*, II, göst. yer.
4 Gustav Flugel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Koniglichen Hofbibliothek zu Wien*, Wien 1865, II, 268-269.

29. Österreichische Nationabibliothek, nr. A. F. 55[1]

392 varak.

Yazı türü nesih.

İstinsah tarihi 1087 (1676/1677). Müstensihi belli değil.

Cetveller yaldız.

Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.

30. Österreichische Nationabibliothek, nr. A. F. 62[2]

445 varak.

Yazı türü nesih.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.

Cetveller kırmızı mürekkep.

Siyah mürekkep, başlıklar kırmızı.

31. Marburg Staatsbibliothek, nr. Ms. Or. Quart 1979[3]

364 varak

Yazı türü nesih.

İstinsah tarihi Rebî'ulâhır 1137 (Aralık 1724/Ocak 1725). Müstensihi Ahmed Reyhânî.

Cetveller müzehhep.

Mavi mürekkep, başlıklar kırmızı.

Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."

Sonu: "Helvacı Mehemmed Konya'da ahz ve Ilgm'da katl olundu. Te'ennî ile ... Temâm."

32. Bibliothecae Regiae Universitatis Upsaliensis, nr. Vet. 24[4]

203 varak

Yazı türü nesih

İstinsah tarihi 1087 (1676/1677).

---

1 Flugel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Koniglichen Hofbibliothek zu Wien*, II, 269.

2 Flugel, *a.g.k.*, II, göst. yer.

3 *Türkische Handschriften*, XIII/1, Beschrieben von Barbara Flemming, Wiesbaden 1968, s. 132-133.

4 C. J. Tornberg, *Codices Arabici, Persici et Turcici Bibliothecæ Regiæ Universitatis Upsaliensis*, Uppsala 1849, s. 197.

33. Universitatsbibliothek zu Uppsala, nr. Nov. 71[1]
359 varak.
Yazı türü nesih.
Başı: "Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."

34. Uppsala Universitesi Kütüphanesi, nr. Nov. 670[2]
518 varak
Başı: "Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."

35. Moskova Instituta Narodov Azii, nr. C 537[3]
322 varak
Başı: "Sene-i elf: Sene-i mezbûre muharreminin gurresi ki ..."
Sonu: "Helvacı Mehemmed Konya'da ahz ve Ilgın'da katl olundı. Te'ennî ... Temâm."

Babinger, Paris Bibliothèque Nationale'de de bir *Fezleke* nüshası olduğundan bahsetmekte ve nüshanın numarasını 76 olarak vermektedir[4]. Ancak adı geçen kütüphanenin kataloğuna baktığımızda *Fezleke*'ye ait bir nüsha bulunmadığını, Babinger'in sözünü ettiği 76 numaralı nüshanın ise *Fezleke*'ye değil, *Târîh-i Na'îmâ*'ya ait olduğunu görüyoruz[5].

Herhangi bir yazılı kaynakta karşımıza çıkmamakla beraber, çeşitli internet kaynaklarında yer alan, Biblioteca Vaticana'da bir *Fezleke* nüshasının varlığı yönündeki bilgi de aynı şekilde düzeltilmelidir. Vat. Turco 99 numarası ile tanıtılan el yazmasının *Fezleke*'ye ait tam bir nüsha değil, Kandiye Kuşatması'na dair küçük bir parça olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu parça, Türkçe metin ile beraber, metnin Fransızca tercümesinden oluşmaktadır[6].

---

1 K. Wilhelm Zettersteen, *Die Arabischen Persischen und Türkischen Handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala*, Uppsala 1935, I, 332-333.
2 Zettersteen, *a.g.k.*, II, 44-45.
3 L. V. Dmitrieva-A. M. Muginov-C. N. Muratov, *Opisanie Tyurkskih Rukopisey Instituta Narodov Azii*, Moskova 1965, I, 183-184.
4 *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1992, s. 221.
5 E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Paris 1932, I, 29.
6 Ettore Rossi, *Elenco Dei Manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana*, Roma 1953, s. 82-83.

F. ÇALIŞMAMIZDA KULLANILAN NÜSHALAR VE BUNLARIN MUKAYESESİ

Bekir Kütükoğlu, *Fezleke*'nin müellif nüshasının elimizde mevcut bulunması dolayısıyla esere ait diğer nüshalarla uğraşmanın gerekli olmadığını ifade etmiştir[1].

Ancak biz yine de çalışmamızda, görebildiğimiz nüshaları birbirleriyle karşılaştırarak bunların eksiklik, fazlalık ya da farklılıkları olup olmadığını tespit etmeye çalıştık. Araştırmamızın neticesinde vardığımız sonuç, *Fezleke* nüshalarını üç gruba ayırabileceğimiz idi.

İlk grupta müellif hattı olan müsvedde nüsha (Âtıf Efendi Ktp., nr. 1914) tek başına yer almaktadır. Nüshada bazı yerlerde farklı el yazısı içeren kısımlar bulunmakta, son üçte birlik kısmın ise tamamının yine bu farklı yazı ile kaleme alınmış olduğu görülmektedir. Diğer nüshalarla kıyasladığımız vakit Âtıf Efendi nüshasında bazı bendlerin tamamen eksik olduğunu, bazı bendlerde eksik satırlar bulunduğunu ve bazı bendlerde ise baştan sona farklı cümleler kullanıldığını fark ettik. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, bu eksik ve farklılıklar bakımından, Âtıf Efendi'ye benzeyen bir başka *Fezleke* nüshası daha bulunmamaktadır. Ayrıca, bütün bu eksik ve farklılıkların nüshada el yazısının değişikliğe uğradığı kısımlara denk düşmesi dikkatimizi çekti. Burada oldukça kritik bir durumla karşı karşıyayız. *Fezleke*'nin Âtıf Efendi nüshası, gerçekten diğer nüshalarla ilgilenmemizi gerektirmeyecek kadar güvenilir bir nüsha mıdır?

İkinci grup *Fezleke* nüshaları, başlarında bir mukaddime içeriyor olmaları ile diğerlerinden ayrılmaktadır. Grubu oluşturan iki nüshadan biri İstanbul'da (Nuruosmaniye Ktp., nr. 3153), diğeri Viyana'da (Nationabibliothek, H.O. 64)'dır[2]. Mukaddimenin varlığı, bu iki nüshanın, müellif tarafından temize çekilmiş bir *Fezleke* metni içerdikleri ihtimalini aklımıza getiriyor.

---

1 *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 13.

2 Bu meseleyi Orhan Şaik Gökyay ve Bekir Kütükoğlu biraz karışık ele almışlardır. Orhan Şaik Gökyay mukaddime içeren üç *Fezleke* nüshasından bahsetmiş, bunların Nuruosmaniye nr. 3153 ile Viyana'daki 1065 ve 1066 numaralı yazmalar (A. F. 55 ve A. F. 62'yi kastediyor. 1065 ve 1066 bunların katalogdaki sıra numaralarıdır) olduğunu söylemiştir ("Kâtip Çelebi, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 43). Bekir Kütükoğlu ise mukaddime içeren iki nüshanın numaralarını doğru vermiş olmakla beraber o da yine üç nüshadan bahsetmiş fakat üçüncü nüshanın hangisi olduğunu bildirmemiştir (*Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 12).

Fezleke nüshalarının üçüncü grubu hayli kalabalıktır. Bu gruptaki çok sayıda nüsha, mukaddime hariç diğer her açıdan ikinci gruptaki iki nüsha ile uyum halindedir. Ancak, mukaddimeleri olmadığına göre, bunların, ikinci gruptaki iki nüshadan herhangi birine dayandıklarını zannetmiyoruz. Nitekim, Viyana ve Nuruosmaniye nüshalarının her ikisinde birden eksik bulunan bazı satırların, bu gruptaki hemen bütün nüshalarda var olması bu düşüncemizi kuvvetlendirmektedir.

Öte yandan üçüncü grup *Fezleke* nüshaları, birinci grupta tek başına yer alan müsvedde Âtıf Efendi nüshasına da benzemiyorlar. Âtıf Efendi nüshasındaki, yukarıda bahsettiğimiz eksik bend ve satırlar ile üslup farklılığı açısından karşılaştırdığımızda, üçüncü grup nüshalarının hiçbiri Âtıf Efendi nüshası ile uyum halinde değildir.

Burada şu sorunla karşı karşıyayız: Birinci grupta yer alan müsvedde vaziyetteki Âtıf Efendi nüshasına kesinlikle benzemiyorlar ve ikinci gruptaki mukaddimeli *Fezleke* nüshalarından birine de dayanmıyorlar ise, o halde üçüncü grubu oluşturan nüshaların ortaya çıkışı nasıl gerçekleşmiştir? Söz konusu olan üç aşamalı bir telif midir? Yani, müellif *Fezleke*'yi önce müsvedde nüshadaki haliyle kaleme almış, sonra esere bazı bendler ilave ederek ve üslubunda bazı değişiklikler yaparak ikinci bir metin oluşturmuş, nihayet başına bir mukaddime eklemek suretiyle eseri üçüncü defa mı elden geçirmiştir? Biz bunun böyle olmadığını düşünüyoruz. *Fezleke* ilk telif edildiği vakit, yani Âtıf Efendi nüshasındaki müsvedde halinde iken, bu bend ve satırların metne dâhil bulunduğu, üçüncü gruptaki bütün nüshaların eserin bu ilk şekli üzerinden kopya edildikleri bize kuvvetli bir ihtimal olarak görünmektedir. Peki söz konusu bend ve satırlar bugün Âtıf Efendi nüshasında niçin eksiktir? İşte burada, Âtıf Efendi nüshasının bazı yerlerinde, özellikle de son kısmında görüldüğünü söylediğimiz farklı el yazısı meselesine geri dönebiliriz. Söz konusu bend ve satırların eksikliği, ayrıca son kısımda yazıyla beraber üslupta görülen değişiklik bizi, Âtıf Efendi nüshasının Kâtib Çelebi'nin elinden çıktıktan sonra, bir başkası tarafından tekrar elden geçirildiği ve üzerinde çeşitli oynamalar yapıldığı sonucuna götürmektedir.

Buraya kadarki tahminlerimizi özetleyecek olursak; Kâtib Çelebi *Fezleke*'yi evvela müsvedde olarak telif etmiş, ardından ölümüne kadar geçen kısa

sûre içinde, ya bizzat veya bir kâtip vasıtasıyla, bu defa başında mukaddime içeren temiz bir *Fezleke* nüshası daha meydana getirmiştir. Fakat bu arada eser, müsvedde nüsha üzerinden çoğaltılmaya başlanmış, böylece bizim tasnifimize göre, ikinci grupta yer alan mukaddimesiz *Fezleke* nüshaları ortaya çıkmıştır. Eser bu şekilde çoğaltıla dururken, müsvedde nüshayı ele geçiren bir kişi, nüshaya müdahalede bulunmuş, belki de bazı varaklarda Kâtib Çelebi'nin el yazısını çok karışık bulduğundan dolayı bu varakları eserden ayırarak yerlerine temize çekilmiş yeni varaklar eklemiş, fakat temize çekme işini pek de titizce yapmadığından dolayı eserde birçok satır atlamaları ve hatta bend eksikliklerine sebep olmuştur. Ayrıca bu kişi, temize çekme esnasında birçok şahsî tasarrufta da bulunmuş ve böylece üslup bakımından orijinal *Fezleke* metninden hayli uzak bir metin ortaya çıkarmıştır. Bugün müellif hattı müsvedde nüsha olarak kabul gören Âtıf Efendi nüshasının, ciddi ölçüde orijinalitesini yitirmiş olması söz konusudur.

Dolayısıyla orijinal bir *Fezleke* metninin ortaya çıkarılması, Âtıf Efendi nüshasının, diğer iki grupta yer alan nüshalardan en azından biri ile mukayeseli olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Biz çalışmamızda tercihimizi, başlarındaki mukaddimenin varlığı dolayısıyla, ikinci grup *Fezleke* nüshalarından yana yaptık. Gruptaki birbirinden neredeyse hiç farkı olmayan, aynı satır atlamalarını ve aynı yazım yanlışlarını içeren iki nüshadan hangisini kullanacağımıza karar vermemiz çok zor olmadı. Sayıları birkaçı aşmamakla beraber, bazı yerlerde Nuruosmaniye nüshasında mevcut bulunan satırların Viyana nüshasında eksik olduğunu gördük. Mesela 1030 (1621) yılında Haliç'in buz tutması bahsinde o kış rebî'ulevvel ayının ilk gününden on altıncı gününe dek şiddetli kar yağışı olduğu yönündeki bilgi Nuruosmaniye nüshasında mevcutken (vr. 222 a), Viyana nüshasında eksiktir (vr. 220 b). Bu ve bunun gibi birkaç örnek daha Viyana nüshasının Nuruosmaniye nüshasına dayandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Öte yandan, Viyana nüshasının doğrudan Nuruosmaniye nüshası üzerinden mi kopya edildiği, yoksa bizim bilmediğimiz bir başka mukaddimeli nüshanın daha mı mevcut bulunduğu meselesi pek kolay çözülebilecek gibi değildir. Her şeyden önce, söz konusu iki nüshadaki bitiş cümlelerinin aklımızı karıştıran bir sorun teşkil ettiğini belirtmeliyiz. Viyana nüshası, esere ait hemen bütün nüshalarda olduğu gibi, yarım bir cümle ile bitmektedir. Burada yer alan bir kayıt, eserin yarım cümle ile bitmiş olmasına, "Asıl nüsha burada

kalmışdır. Noksân zann olunmaya" şeklinde açıklama getirmektedir (vr. 456 b). El yazısı ve mürekkebe bakarak bu kaydın nüshanın bütününü kaleme alan kişiye mi yoksa bir başkasına mı ait olduğunu kesinlikle söyleyemeyiz. Nüshada sayfa kenarlarında, eserde söz konusu edilen herhangi bir fikir veya bilgiyi tenkit mahiyetindeki bazı kayıtların farklı bir el yazısı ve mürekkeple not edilmiş olduğu açıkça anlaşılmaktadır (mesela vr. 333 b, 447 b). Sondaki söz konusu kayda ise aynı netlikle yaklaşamıyoruz. Ancak, kayıtta bir "asıl nüsha"dan bahsediliyor olmasının bizim için önemli ipucu olduğu muhakkaktır. Bu ipucu, Viyana nüshasının mukaddime ve diğer ilaveleri içeren ilk nüsha olmadığını, sonu aynı şekilde yarım cümle ile biten bir başka mukaddimeli "asıl nüsha"nın varlığını ortaya koymaktadır.

Bu durumda, Nuruosmaniye nüshasının sonundaki cümlenin yarım olup olmadığı sorusu önem kazanmaktadır. Fakat maalesef buna ne "evet" ne de "hayır" cevabını verebiliriz. Nüshanın sonuna baktığımızda tam bir cümle görmüyor değiliz. Hatta cümlenin arkasından düşülmüş bir "temme" kaydı dahi mevcuttur (vr. 456 b). Ancak cümlenin başıyla sonunun bir bütünlük içinde olmadığı, kısmen cetvel dışına, kısmen de yan varağa taşmış bir görünüm sergilediği dikkat çekiyor. Yani, esasen cümle yarımmış fakat sonradan birkaç kelime ve "temme" kaydı ilave edilerek tamamlanmış gibi bir durumdan bahsedebiliriz. Bu ilave kelimelerdeki el yazısının, nüshanın bütünündeki el yazısı ile aynı olup olmadığı konusunda söyleyebilecek sözümüz yok. Ancak, kelimelerin metinle bütünlük içinde değil, eğreti bir şekilde duruyor olması, bu işlemin farklı bir zamanda, farklı bir el ile yapıldığı izlenimi uyandırıyor. Bu durumda, metnin kaleme alınmasıyla, kelimelerin ilave edilmesi arasında geçen belirsiz süre içinde, Viyana nüshasının bu nüsha üzerinden kopyalanmış olma ihtimali söz konusu edilebilir. Öte yandan, her ikisinin birden dayandığı bir başka mukaddimeli *Fezleke* nüshasının bulunmadığını kesinlikle söyleyemeyiz.

Ancak şimdilik, başında mukaddime içeren bir başka *Fezleke* nüshası bilmediğimize göre, mevcut bilgimiz doğrultusunda, Viyana'daki nüshanın Nuruosmaniye nüshasından kopya edilmiş olabileceği ihtimali bize yakın görünüyor.

Öte yandan aşılması güç bir sorunla karşı karşıyayız. Viyana nüshasının Nuruosmaniye nüshasından kopya edilip edilmediği ya da bizim bilmediğimiz bir başka mukaddimeli nüsha bulunup bulunmadığı, temize çekilmiş *Fezleke*

metninin de tıpkı müsvedde metin gibi, tamamlanamadan kalmış olduğu gerçeğini değiştirmiyor. Temize çekilmiş nüshada, müsvedde nüshada bulunmayan bir mukaddimenin varlığı, eserin tebyizinin Kâtib Çelebi hayatta iken gerçekleştiği olasılığını beraberinde getirmektedir. Fakat bu durumda, henüz sağ iken eserin mukaddimesini de yazarak temiz bir nüsha meydana getiren yazarın, bunu yaparken eserin sonundaki yarım cümleyi tamamlamaya neden gerek duymadığı sorusu cevapsız kalmaktadır. Acaba mukaddime, Âtıf Efendi nüshası telif edilmekte iken zaten var mıydı? Bir sebepten ötürü sonradan nüshanın bütününden ayrı düşüp de gözden uzak mı kalmıştı? Yoksa Kâtib Çelebi, müsvedde nüsha ile temizini aynı anda mı yürütüyordu?

Her ne kadar bu sorulara verebilecek net bir cevabımız yoksa da, çalışmamızda esas olarak Âtıf Efendi nüshası ile Nuruosmaniye nüshasının terkibine dayanan bir metin tesis etmeyi en uygun yol olarak gördük.

Aşağıda önce Âtıf Efendi ve Nuruosmaniye nüshaları hakkında detaylı bilgi verip, ardından *Fezleke*'nin basma nüshası ile ilgili değerlendirmemizin sonuçları üzerinde duracağız.

Âtıf Efendi Ktp., nr. 1914 (Müellif Nüshası):

Âtıf Efendi nüshasının müellif tarafından kaleme alındığında şüphe yoktur. Nitekim nüshanın kapaktan sonraki ilk sayfasında, "*Fezleke*-i merhûm Kâtib Çelebi bi-hattihî" yazısı görülmektedir. Bekir Kütükoğlu[1] ve Orhan Şaik Gökyay'ın[2] tespitleri de nüshanın müellife ait olduğu yönündedir.

Nüshanın, temize çekilmemiş müsvedde metni ihtiva ettiği de muhakkaktır. Nüshada "sahh" kaydı ile metin içinde gireceği yer gösterilerek, eseri tashih ve ikmâl etmek üzere sayfa kenarına iliştirilmiş olan çok sayıda not bulunmaktadır. Notların bazısı kısmen, bazısı tamemen üstü çizilerek iptal edilmiş durumdadır. Öte yandan, üstü karalanmış kelime ya da cümle, hatta bendler de az değildir[3]. Bazen de çizilerek iptal edilmiş olan satırlar, üzerlerine "sahh" kaydı koyularak tekrar metne dâhil edilmek istenmiştir. Ayrıca el yazısındaki özensizlik dikkati çekmektedir. Âtıf Efendi nüshasının müellife

---

1 *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 13.

2 "Kâtip Çelebi, Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri", s. 44-45.

3 mesela el-Mevlâ Abdülkerim (vr. 23 a), eş-Şeyh Ali Dede (vr. 41 b), Serdârî-i Hacı İbrahim Paşa ve Hasan Paşa (vr. 50 b-51 a), el-Mevlâ Osman Bey (vr. 79 a), Hücûm-ı 'Adû bâ-Hisâr-ı Havâle (vr. 90 a), Ahvâl-i Donanma (vr. 198 b) tamamen iptal edilen bendlerdir.

ait müsvedde nüsha olduğunu açıkça belli eden son bir özellik de metinde zaman zaman sayı, tarih ve kişi isimlerinin yazılmayıp yerlerinin boş bırakılmış olmasıdır. Müellif, herhangi bir olayı anlatırken vermesi gereken sayı, tarih ya da isimlerden emin olamadıkça bunları araştırmayı erteleyerek metinde boş yer bırakmış, fakat sonradan bu boşlukları tamamlamayı ihmal etmiştir. Ayrıca nüsha, "Mukaddemâ Hasan Ağa'ya hîle iden Helvacı Mehemmed Konya'da ahz ve Ilgm'da katl olunup te'ennî ile ..." şeklinde tamamlanmamış bir cümle ile sona ermektedir.

Müellife ait müsvedde metni ihtiva eden Âtıf Efendi nüshasında, yukarıda bahsedilen "sahh" kayıtlı kenar notlarından başka ayrıca "minhu" kayıtlı notlar da bulunmaktadır. Bu notlarda metinde verilen herhangi bir bilgi açıklığa kavuşturulmakta veya o bilginin hangi kaynaktan alındığı belirtilmekte ya da bilgiye dair farklı rivayetler kaynakları ile beraber verilmektedir. Müellifin çalışma tarzını, özellikle de kaynaklara yaklaşımını ortaya koyması bakımından önem taşıyan bu notların tek eksiği, metinde hangi cümleye atfen kaleme alındıklarının herhangi bir işaret ile gösterilmemiş olmasıdır. Çalışmamız sırasında bunu tam olarak tespit etmekte bazen zorlandığımızı belirtmeliyiz.

Âtıf Efendi nüshası ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken en önemli mesele ise, daha önce bahsettiğimiz üzere, nüshada görülen yazı değişiklikleridir. Orhan Şaik Gökyay[1] ve Bekir Kütükoğlu[2] nüshada vr. 205 a'dan itibaren görülen yazı değişikliğini ve yine bu varaktan itibaren kenar ilavelerinin epeyce azalmış olmasını, buradan sonraki kısmın temize çekilmiş olabileceği ile açıklamışlardır. Eseri incelememiz esnasında Âtıf Efendi Kütüphanesi'ndeki müellif nüshasının son üçte birlik kısmının gerçekten temize çekilmiş olduğuna dair önemli ipuçları tespit ettik. Mesela:

Vr. 205 a'dan sonraki kısımda, diğer nüshalara kıyasla, öyle eksikliklerle karşılaşıyoruz ki bunların izahı ancak eserin temize çekilmesi sırasında olabilecek göz kayması ile mümkündür. Mesela:

"İrsâl-i Nâme be-Cânib-i Leh" başlıklı bendde, "Leh vilâyetine zarar olmamak tenbîh olundu. Ve sulha mugāyir vaz'ın ve nakz-ı 'ahdin sebebi nedir ma'lûm olmak içün ..." cümlesinde (vr. 210 b) "olmamak" ve "olmak" kelimeleri arasındaki kısmın atlanmış olması;

---

1 "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 45.
2 *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 14.

"Ahvâl-i İkâmet der-Sahrâ-i Mûsul" başlıklı bendde, "Toplar ve cebehâne Nehr-i Dicle'den geçirilüp Bağdâd'a gidilmek üzre iken, karadan top çeker câmûslar kırılup, bu mertebe şitâda gitmek müte'azzir oldukda zarûrî ikâmet lâzım geldi. Ve 'Müceddeden câmûs iştirâsı içün dört yüz bin guruş ve kul mevâcibi içün iki bin yük akça lâzımdır' diyü Der-i devlet'e 'arz u telhîs gönderilmişidi. İç hazîneden ve taşradan tedârük olunup, Hâfız Paşa'ya tâbi' Deli 'Ömer Paşa'ya Kudüs Sancağı virilüp irsâl olundu. Çün karadan top nakli müte'azzir oldu, Dicle'den gemiler ile gitmek iktizâ idüp ..." kısmında (vr. 213 a) her iki "müte'azzir" kelimesi arasındaki satırların eksik olması;

Sadrazam Husrev Paşa'nın biyografisinde, "Tokat'a varup 'asker ile Erzurum'u muhâsara ve feth eyleyüp Abaza'yı Der-i devlet'e getirdi. Otuz dokuzda Hemedân'a gidüp, kırkda Bağdâd'ı muhâsara eyledi. Feth müyesser olmayup..." kısmında (vr. 224 b) her iki "muhâsara" kelimesinin arasındaki satırın atlanmış olması;

IV. Murad'ın kahvehaneleri kapatması bahsinde, "İstanbul'da cümle kahvehâneler kapanup min-ba'd açılmamak bâbında fermân-ı cihân-mutâ' sâdır olmağla, ekseri yıkılup gayri dekâkîn yapıldı. Etrâfa dahi sirâyet idüp, Haremeyn ve Mısır'dan gayri Memâlik-i mahrûse'de bu hükm cârî olmuşidi" paragrafında (vr. 227 a) her iki "gayri" kelimesi arasındaki satırın atlanmış olması.

Âtıf Efendi nüshasında bu satır atlamalarının haricinde, Haçova Savaşı'na dair "Mukâtele Der-Rûz-ı Sânî ve İnhizâm-ı Küffâr Bi-'Avn-ı Rabbânî" başlıklı bendin sonunda şu iki satır eksiktir: "Hırka-i mübârekin giyüp du'âyı temâm itdikde, ordudan taşra üç dört bin melâ'în cüz'î hücûm ile firâr eyleyüp, orduya dağılan yüz bin kadar piyâde ve süvâr firâra yüz tutdular."

Bütün bunlar bir tarafa, nüshada altı bend tamamen eksiktir. Esere ait diğer nüshalarda mevcut olduğu halde Âtıf Efendi nüshasında bulunmayan bu bendlerin altısı da "vefeyât"a aittir:

Sâlih Efendi b. Sa'deddîn,
Sadreddîn-zâde Mehemmed Emîn Efendi,
Veysî Efendi (Üveys b. Mehemmed),

Ganî-zâde Efendi (Âtıf Efendi nüshasında ismi başlık olarak verilmiş, fakat söz konusu kişiye ait hal tercümesi atlanarak bir sonraki kişiye geçilmiştir),

Kerîm Çelebi,
eş-Şeyh Mahmûd Efendi Üsküdarî.

Bunlardan ilk üçü aynı seneye ait olup birbirlerini takip etmektedir ve arkalarından gelen dördüncü isim yine bir Sâlih Efendi'dir. Aynı sene içinde Sâlih ismini taşıyan iki ayrı kişinin biyografisinin bulunması, epeyce geniş hacimli olmakla beraber, bu kusurun da yine tebyiz esnasındaki göz kaymasından kaynaklanabileceği ihtimalini akla getiriyor.

Eserin bu kısmında yine tebyizden kaynaklandığı anlaşılan imlâ hataları da fazladır. Özellikle yer isimlerinde görülen bu hataların, başka kaynaklarla mukayese edilmeksizin kullanımı halinde araştırıcıları çok ciddi yanılgıya sürükleyebilecek hatalar olduğu belirtilmelidir. Bu konuda şu birkaç çarpıcı örneği verebiliriz: Serdar Husrev Paşa'nın Bağdâd'a nüzulü bahsinde, aslı Hârûniyye olması gereken yer ismi, Âtıf Efendi nüshasında Hanya'dır (vr. 217 a). IV. Murad'ın Revân Seferi'nden dönüşünün anlatıldığı kısımda, aslı Van olması gereken yer ismi, Âtıf Efendi nüshasında Revân (vr. 234 b); Tatar askerinin Leh memleketine saldırmasının anlatıldığı kısımda, aslı Şırın olması gereken yer ismi ise Şirmen (vr. 302 b) olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Âtıf Efendi nüshasında, "Prag memleketi" yerine "nizâ' memleketi" (vr. 211 a) ve "İskeri Adası" yerine "askerî odası" (vr. 305 a) yazılması gibi, sadece yanıltıcı olmakla kalmayıp aynı zamanda gülünç olan hatalar da söz konusudur.

Özellikle zaman ve adet bildiren sayılarda da Âtıf Efendi nüshası ile diğer nüshalar arasında çoğu kez farklılık olduğu ve başka kaynaklardan takip edildiği zaman, bunların hemen hepsinde hatanın Âtıf Efendi nüshasında bulunduğu görülmektedir. Ayrıca hataların çoğunun, "on yedinci", "yirmi dördüncü" vs. gibi çift basamaklı sayılarda, göz kayması neticesinde, basamaklardan birinin atlanması şeklinde olduğu dikkat çekmektedir. Buna dair birkaç örnek aşağıdadır:

Safevî kumandanı Zeynel Han'a karşı 1039 ramazanında (Nisan/Mayıs 1630) Mihribân'da kazanılan galibiyetten sonra Serdar Husrev Paşa'nın Gülanber'den Mihribân'a doğru hareketi için Âtıf Efendi nüshasında bildirilen tarih, "mâh-ı mezbûrun dördüncü günü"dür (vr. 214 b). Diğer nüshalarda ise

bu tarih, "mâh-ı mezbûrun yirmi dördüncü günü" olarak gösterilmiştir[1]. Hâlbuki yine Âtıf Efendi nüshasında Mihribân'daki muharebenin ramazanın yirmi üçünde vuku bulduğundan ve Husrev Paşa'nın o tarafa doğru hareketininin de "ceng gününün ertesi" olduğundan bahsedilmektedir.

Nev'î-zâde Ata'î'nin doğum tarihi Âtıf Efendi nüshasında, 990 (1582/1583) (vr. 231 b), diğer nüshalarda ise 991 (1583/1584) senesi olarak verilmiştir. Ata'î ile ilgili kaynakların hepsi, müellifin tevellüdü için 991 (1583/1584) tarihinin doğruluğunu ortaya koymaktadır[2].

Revân Seferi esnasında IV. Murad'ın Tebriz'de rahatsızlanarak tahtırevân ile taşınması, Âtıf Efendi nüshasında, rebî'ulevvelin yedisi olarak bildirilmiştir (vr. 234 a). Hâlbuki bunun öncesinde kaydedilmiş olan son tarih, rebî'ulevvelin on biridir. Bu durumda Padişah'ın rahatsızlığı için Âtıf Efendi nüshasında verilen "rebî'ulevvelin yedisi" tarihinin değil, diğer nüshalardaki "rebî'ulevvelin on yedisi" tarihinin doğruluğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bağdâd muhasarasının gün gün anlatıldığı kısımda, Âtıf Efendi nüshasında, muhasaranın "on üçüncü günü"nde on iki Kızılbaş'ın esir alındığı ve bunların sekizinin Padişah huzurunda katl edildiği bilgisi verilmiştir. Bundan sonraki hadiseler "on birinci", "on üçüncü", "on sekizinci" şeklinde devam eden bir gün sıralamasıyla anlatılmaktadır (vr. 242 b). Bu sıralamadaki yanlışlık ilk bakışta fark edilebilmektedir. Nitekim diğer nüshalara bakıldığında, sekiz Kızılbaş'ın Padişah huzurunda katli hadisesinin "on üçüncü" değil, "onuncu" günde vuku bulduğu görülmektedir. Hatta, *Fezleke*'nin basma nüshasında da böyledir.

Resmo (Rethymno) şehrinin fethi, Âtıf Efendi nüshasına göre 1056 senesi ramazanının on üçündedir (23 Ekim 1646) (vr. 271 a). Diğer nüshalara bakıldığında ise Resmo (Rethymno) şehrinin fetih tarihi, ramazanın onu (20 Ekim) olarak görülmektedir. İ. H. Danişmend bu iki farklı tarihten 10 Ramazan tarihinin doğru olması gerektiği üzerinde durmuştur[3].

---

1 Keza basma nüshada verilen tarih de 24 Ramazan'dır.

2 Halûk İpekten, "Atâî, Nev'îzâde", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 40.

3 *Fezleke*'yi Âtıf Efendi nüshası üzerinden kullandığı anlaşılan Na'îmâ'nın verdiği tarih de aynı şekilde ramazanın on üçüdür (III, 1089). Danişmend, *Târîh-i Na'îmâ*'da verilen tarihin doğru olmadığına değinerek, doğru tarihin *Fezleke*'de bildirilen olduğunu söylemiştir (*İzah-*

Bu arada, Âtıf Efendi nüshasındaki yazı değişikliğinin ilk defa vr. 205 a'dan itibaren görülmediği de önemle belirtilmelidir. Daha önce 32 a-34 b arasındaki üç varaklık kısım ile vr. 176 a-178 b arasındaki yine üç varaklık kısımda da el yazısı Kâtib Çelebi'ninkinden farklıdır. Ayrıca bütün bu kısımlarda, el yazısı ile beraber kullanılan kağıdın da değişmiş olduğu gözden kaçmamaktadır.

Nüshanın çeşitli yerlerinde yine aynı el yazısı ile kaleme alınmış bazı notlar da bulunmaktadır. Metinde verilen herhangi bir bilgiyi detaylandırmak ya da eleştirmek maksadıyla yazılmış olan ve sonlarında "minhu" kaydı taşımadıkları için müellife ait diğer notlardan kolaylıkla ayırt edilebilen bu notların birinde, Kâtib Çelebi'den "merhûm" diye bahsedilmektedir (vr. 164 a). Girit Savaşı'nın sonuçlarına dair bir başka notta ise notun sahibinin, savaşın yirmi beş yıl sürdüğünden haberdar olduğu görülmektedir (vr. 254 a). Bu durumda, Âtıf Efendi nüshasının kısmen tebyiz edilmesinin, müellifin ölümünden en az on iki sene sonra gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu ipuçları doğrultusunda, müellifin ölümünden sonra müsvedde *Fezleke* nüshasının 32 a-34 b ve 176 a-178 b arasındaki üçer varağı ile 205 a'dan itibaren son yüz varağının iptal edildiğini ve bunların yerine temize çekilmiş yeni varakların eklendiğini anlıyoruz[1]. Bu yapılırken varakların orijinallerindeki başlangıç ve bitişlere titizlikle uyulduğu tahmin edilmektedir. Zira varakların bazısında satır ve kelime araları iyice genişken (mesela; vr. 217 a, 220 b, 225 a), bazısında iyice sıkıştırılmış, hatta yazıların sayfa kenar-

---

lı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 1972, III, 402). Danişmend'in kullandığı *Fezleke* nüshası basma nüsha olsa gerek. Nitekim basma *Fezleke*'deki tarih de 10 Ramazan'dır.

[1] Bu işin müellifin kendisi tarafından yapılmış olması muhtemel değildir. Herşeyden önce, temize çekilmiş kısımdaki el yazısı ile müelliften "merhûm" diye söz eden kenar notlarındaki el yazısının aynı olduğu belirtilmelidir. Bu bize, *Fezleke*'nin müellif hattı müsvedde nüshası üzerindeki söz konusu değişikliklerin müellifin ölümünden sonra meydana geldiğini açıkça göstermektedir. Değişiklikleri yapan kişinin Kâtib Çelebi olamayacağına dair oldukça kuvvetli bir başka delil, nüshanın sonundaki yarım cümledir. Müellif, müsvedde *Fezleke* nüshası üzerinde sonradan tekrar çalışmış olsaydı bu yarım cümleyi aynen olduğu gibi bırakmazdı diye düşünüyoruz. Ayrıca, yine temize çekilmiş kısımda görülen boşluklar da anlamlıdır. Telif aşamasında iken, tam olarak tespit edilemeyen tarih veya isimlerin yerlerinin boş bırakılması gayet tabiidir. Fakat bizzat müellifi tarafından tekrar elden geçirilip yer yer temize çekilen bir nüshada bu boşlukların bulunmaması gerekirdi. Bu konuda bir başka delil, temize çekilmiş kısımda, "İskeri Adası" yerine "askeri odası" yazılmış olması gibi, eseri bizzat telif eden kişinin yapamayacağı kadar fahiş bazı hataların varlığıdır.

larına dahi taştığı olmuştur (mesela; vr. 230 b, 275 b). Vr. 213 b'de son satırın yarısı boş bırakılmış ve yarım kalan cümleye vr. 214 a'dan itibaren devam edilmiştir. Vr. 230 b'de de aynı şekilde son satır yarım bırakılıp vr. 231 a'ya geçilmiş ve cümleye oradan devam edilmiştir. Vr. 246 a'da son satıra sadece iki kelime yazılmış, varağın b yüzü ise tamamen boş bırakılmış ve yarım kalan cümleye vr. 247 a'dan devam edilmiştir. Vr. 275 b'de ise müstensih, sayfaya fazladan satır ekleyip, son beş satırı iyice birbirine sıkıştırmak suretiyle okunması güç hale getirmiş, fakat buna rağmen son satırın ortasında durarak, yarım kalan cümleye vr. 276 a'dan itibaren devam etmiştir. Bazı sayfalardaki satırların fazlaca sıkışık olması, o sayfaların orijinallerinde Kâtib Çelebi'ye ait tashih ve ikmâl notlarının çokluğundan kaynaklanıyor olsa gerek. Müellifin sayfa tertibine sadakatle bağlı kalmayı tercih eden müstensih, sayfaya sığdırması gereken metin çoğaldıkça yazısını sıkılaştırmıştır. Vr. 246 b'nin tamamen boş olması da o sayfanın orjinalindeki metnin müellif tarafından tamamen karalanarak iptal edilmiş olması ihtimalini akla getiriyor. Nitekim eserde, tamamen değilse de kısmen iptal edilmiş sayfalar bulunduğundan yukarıda bahsetmiştik.

Bir başka mesele ise bu temize çekilen kısımlarda, Âtıf Efendi nüshası ile diğer nüshalar arasında ifade farklılıkları bulunuyor olmasıdır. Eserin diğer nüshalarının, bu kısımlardaki farklılıklar bakımından Âtıf Efendi nüshasına benzer olup olmadıklarına özellikle dikkat ettiğimizi ve ona benzeyen bir başka nüshaya rastlamadığımızı belirtelim. Bu farklılıkların Âtıf Efendi nüshasının orijinalinde mevcut iken, daha sonra müellifin kendisi ya da herhangi bir müstensih tarafından değiştirilmiş, dolayısıyla diğer bütün nüshalara bu değiştirilmiş şekliyle yansımış olabileceği ihtimali mümkün görünmüyor. Zira, Kâtib Çelebi üslup ve ifadesinde sonradan değişiklik yapmış olsa, bu, eserin sadece son yüz varaklık kısmında değil, tamamında kendini göstermeliydi. Hâlbuki Âtıf Efendi nüshasının diğer nüshalara kıyasla farklı olan yerleri baş kısımlarda pek cüz'î iken, bahsedilen yazı değişikliğinden itibaren birden bire yoğunlaşmaktadır. Ayrıca, bu son kısımda görülen uzun ve tumturaklı cümlelerin, Kâtib Çelebi'nin üslubuna uygun düşmediğini de söylemek istiyoruz. Kısaca "Hünkâr'a" demek yerine, "Şevketlü Pâdişâh-ı 'âlî-mıkdâr ve Şehenşâh-ı kerem-âsâr hazretlerine ..." diyerek lafı uzatmak (vr. 272 b), ya da "Askerîden bî-hadd kimse vefât itdi" gibi sade cümleler yerine, "Askerîden

bî-hadd kimse şerbet-i nâ-güvâr-ı mevti nûş, bakıyye-i cidâl ü kıtâl ve mücâhede vü müşâhededen eli boş diyâr-ı 'ademe müteveccih oldular" gibi süslü cümleler kurmak (vr. 272 a) müellifimizin tarzına gerçekten hiç uygun değildir.

Dolayısıyla, bizim tahminimiz, Âtıf Efendi nüshasındaki farklılıkların müstensihin şahsî tasarrufu olduğu yönündedir. Fakat bu durumda, nüshayı kısmen tebyiz eden meçhul kişinin, yukarıda belirttiğimiz üzere, varakların başlangıç ve bitişlerini bile değiştirmemeye özen göstermişken, müellifin üslup ve ifadesini değiştirmeye neden giriştiği sorusuna bir cevap bulmak gerekiyor. Tahminlerden öte elimizde bilgi bulunmadığından dolayı bu soruya bir cevabımız olmadığını itiraf etmeliyiz. Öte yandan, nüshanın çeşitli yerlerinde yine aynı el yazısı ile kaleme alınmış notların mahiyetine nazaran, eseri kısmen temize çeken kişinin sıradan bir müstensih olmadığı da hemen anlaşılmaktadır. Mesela, *Fezleke*'nin bir yerinde Kâtib Çelebi, Sadrazam İbrahim Paşa'nın ulema silsilesini tertip işine karışmadığından ve bunun üzerine Şeyhülislam Ebussu'ûd Efendi'nin bir tezkire yazarak sadrazama, bu işi üstüne alması gerektiğini hatırlattığından bahsetmektedir. Bahsin yanında, Ebussu'ûd Efendi'nin, Makbul İbrahim Paşa'nın katlinden on sene sonra şeyhülislamlığa atandığı ve onun meşihati süresince İbrahim isimli bir başka sadrazamın göreve gelmediği, dolayısıyla Kâtib Çelebi'nin verdiği bilginin hatalı olduğu yönünde bir not mevcuttur (vr. 164a). Bu not, sadece bir müstensihe değil, aynı zamanda tarih konusunda bilgili bir kimseye ait gibi görünüyor. Kâtib Çelebi'nin verdiği, Hoca Sa'deddîn Efendi'nin İstanbul'da doğduğu yönündeki bilgiye ilişkin not da keza, tarih konusunda bir bilgi birikimini aksettirmektedir (vr. 51 a). Notta meçhul şahıs, Sa'deddîn Efendi'nin doğum yerinin İstanbul değil Edirne olduğunu kaynak göstermek suretiyle tespit etmiş, ayrıca aynı konuda şahsî duyumuna dayanan bir bilgiyi de okuyucu ile paylaşmıştır.

Âtıf Efendi nüshasında karşımıza çıkan ve Kâtib Çelebi'ye ait olmayan bu kenar notlarına dair birkaç şey daha söylemek istiyoruz. Notlardan üçünün hemen hemen aynı ifadeler ile *Fezleke*'nin geniş ölçüde kaynak olarak kullanıldığı *Târîh-i Na'îmâ*'da da geçiyor olması bizi şaşırttı. Mesela aşağıda, 1055 (1645/1646) yılı vefeyâtında Yusuf Paşa'nın biyografisinin yanına düşülen not ile bu notun *Târîh-i Na'îmâ*'daki karşılığı yanyana yer almaktadır:

Pâdişâh-ı merhûm Paşa-yı merkûmu boğdurdukdan sonra nâdim olup, meyyitine nazar-ı merhamet ile nazar eyledikde, "*Güzel, kırmızı elma gibi yanakları var imiş, hayf oldu*" diyü girye-i hâyâhây ile vâfir bükâ ve sebeb olanlara bed-du'â eyledikleri tevâtür mertebesinde şâyi' olmuşidi (*Fezleke*, vr. 267 a)

Pâdişâh-ı merhûm Vezîr-i merkûmu boğdurdukdan sonra nâdim olup meyyitini huzûruna getirdüp nigâh-ı merhamet ile nazar eyledikde, "*Ne güzel kırmızı elma gibi yanakları var imiş, yazık oldu ki kıydım*" diyü girye-i hâyâhây ile vâfir bükâ ve sebeb olanlara bed-du'â eyledikleri tevâtür mertebesinde şâyi' olmuş idi (*Târîh-i Na'îmâ*, nşr. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, III, 1068-1069).

Na'îmâ tarafından tamamen aynı kelimelerle değilse de oldukça benzer şekilde tekrarlandığını gördüğümüz bir diğer not, Rûznâmeci İbrahim Efendi'nin biyografisindedir. Burada Kâtib Çelebi'nin, İbrahim Efendi hakkında, "Muhâlifleri eşrât-ı sâ'atden ve inhitât-ı merâtib-i devletden 'add idüp, husûsâ zümre-i 'ulemâ, kendi tarîklarına muhâlif ba'zı vaz'ı belâsıyla şetm ü bed-du'â iderlerdi. Niteki ba'zılarının yazdığı târîhde mastûrdur" şeklindeki açıklamasına atfen varak kenarına eklenen notta, müellifin "ba'zılar"dan kasdının Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi olduğu belirtilmiştir (vr. 247 a). Notun *Târîh-i Na'îmâ*'daki karşılığı ise şu şekildedir:

"Kâtib Çelebi merhûm *Fezleke*'de İbrâhîm Efendi'nin ahvâlini bu vechile yazıp kadh-âmîz ta'rîf ettiği ve a'dâsı mezbûrun zuhûrunu eşrât-ı sâ'atten ve inhitât-ı merâtib-i devletten 'add edip husûsan 'ulemâ kendi tarîklarına muhâlif ba'zı vaz'ı belâsıyla şetm ve bed-du'â ederlerdi dediği ve Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi dahi târîhinde mezbûrun mesâvî ve mesâlibin yazdığı ...", (*Târîh-i Na'îmâ*, II, 877).

Yine Âtıf Efendi nüshasında, Sultan IV. Murad'ın ölümü bahsinde, "Üç dört aydan beri sâgar-ı sahbâ nazar-ı rağbet ü iltifâtdan dûr olmuşiken, yevm-i evvel-i 'îdde, Atmeydânı'na nâzır Silahdâr Paşa Sarâyı'nda, gālibâ ba'zı mahremân-ı sohbet recâsıyla, câm-ı gül-fâma nigâh buyurulmuşidi" şeklindeki ifadenin yanına düşülen notta, "ba'zı mahremân-ı sohbet"in önde gelenlerinden biri olarak Silahdar Paşa'nın ismi zikredilmiş ve bu bilginin, "mu'temedü'l-kavl, vâkıf-ı hâl" kimselerden nakledildiği bildirilmiştir (vr. 249 b). Kâtib Çelebi sadece, "ba'zı mahremân" ibaresini kullanmışken,

Târîh-i Na'îmâ'da özellikle Silahdar Paşa'nın isminin verilmiş olması (II, 937), bu notla ilgili gibi görünmektedir.

Bu noktada aklımıza şu ihtimaller geliyor: Eseri temize çeken kişi bu notları *Târîh-i Na'îmâ*'dan almış ya da kaynak olarak Âtıf Efendi nüshasını kullanan Na'îmâ, bu notları nüshada hazır bulup eserinde değerlendirmiş olabilir. Bir başka ihtimal ise notları yazan, dolayısıyla Âtıf Efendi nüshasını kısmen tebyiz eden kişinin, Na'îmâ'nın kendisi olabileceğidir.

Notları kaleme alan kişinin Na'îmâ olması ihtimali çok zayıftır. Zira, vr. 210 b'deki bir başka notta Kâtib Çelebi, 1627 yılındaki Sön (Szőny) Antlaşması'nın suretini vermiş olduğu için, boşa zaman ve kağıt harcamakla suçlanmaktadır. Aynı ahidnâmenin suretini Na'îmâ da vermiştir. (II, 629-630) Bir yandan tenkit edip bir yandan kendisinin de aynı şeyi yapması söz konusu edilemeyeceğine göre, Âtıf Efendi nüshasındaki notların Na'îmâ'nın kaleminden çıktığını düşünemeyiz. Kezâ, "Siyâset-i Şeyh-i Sakarya" bendinde Adana'da Padişah köprüden geçerken yedi sekiz adamın kendilerini suya atmaları ile ilgili bahsin yanına düşülen notta, bu hadisenin sebebinin izah edilmemiş olması tenkit edilmektedir (vr. 241 a). *Târîh-i Na'îmâ*'ya baktığımızda, adamların kendilerini suya atmalarının sebebine dair herhangi bir açıklamanın orada da yapılmamış olduğunu görüyoruz (II, 870).

Eseri kısmen temize çeken kişinin bu notları Na'îmâ'dan almış olması da pek mümkün görünmüyor. Zira eğer öyle olsaydı, yukarıda bahsettiğimiz, "mu'temedü'l-kavl, vâkıf-ı hâl olanlardan menkûldür" şeklindeki, sözlü bir kaynağa atıfta bulunan kaydın *Târîh-i Na'îmâ*'da da mevcut olması gerekirdi. Fakat, orada böyle bir kayıt yoktur. Ayrıca, "mu'temedü'l-kavl, vâkıf-ı hâl" nitelemesi, IV. Murad'a çağdaş, dönemin olaylarını bizzat gözlemlemiş kimseleri akla getirmektedir ki IV. Murad'ın ölümünden yıllar sonra dünyaya gelen Na'îmâ Mustafa Efendi için bunun söz konusu edilemeyeceği ortadadır.

Geriye, bu notların Na'îmâ tarafından Âtıf Efendi nüshasında görüldüğü ve kullanıldığı ihtimali kalmakla beraber, bu kez de vr. 250 b'de 1051 (1641/1642) senesi başlığının yanma not alınmış olan, "der-în mahall hâtime-i cild-i evvel-i Na'îmâ" kaydı aklımızı karıştırıyor. İhtimal ki bu kayıt üçüncü bir şahıs tarafından oraya yazılmıştır. Nitekim kayıttaki el yazısının diğer notlardaki el yazısına benzerliği şüpheli görünüyor. Bundan öte kesin bir hükme varabilmek mümkün olmamıştır.

Nuruosmaniye Ktp., nr. 3153:

Nüshanın başında müellifin Allah'a hamd u senâ ve Peygamber'e salât u selâm ile başlayarak kendini tanıttığı, eseri hakkında kısaca bilgi verdiği, olası kusurlarından dolayı af dilediği bir mukaddime bulunmaktadır. Müllifin bir başka eseri olan *Takvîmü't-tevârîh*'in mukaddimesine olan benzerliği ile dikkat çeken bu mukaddime, Âtıf Efendi nüshasında yoktur. Dolayısıyla Nuruosmaniye nüshasındaki mukaddimenin varlığı, Kâtib Çelebi'nin, müsvedde halinde kaleme aldıktan sonra *Fezleke*'yi temize çektiği veya çektirttiği anlamına geliyor olabilir. Ayrıca, Âtıf Efendi nüshasında yer alan boşlukların hemen hepsinin, Nuruosmaniye nüshasında doldurulmuş vaziyette bulunması da bunun temize çekilmiş bir nüsha olduğu zannımızı kuvvetlendirmektedir. Mesela:

Âtıf Efendi nüshasında Sultan III. Mehmed'in Eğri (Eger)'den İstanbul'a hareketi, "mâh-ı mezbûrun [...] günü" olarak verilmiş (vr. 36 a), boşluk Nuruosmaniye nüshasında "on altıncı" olarak tamamlanmıştır (vr. 50 b).

Sadrazam Kara Mehmed Paşa'nın azli hususunda yapılan meşveret toplantısı için Âtıf Efendi nüshasında bildirilen tarih, "zilka'denin [...] günü" şeklinde olup (vr. 155 b), Nuruosmaniye nüshasında "zilka'denin sekizinci günü" tarihi verilmiştir (vr. 208 a).

Sultan Osman vak'asına ait "İ'tirâz-ı Mu'tarız" bendinde, Padişah'ın katlinin ardından İstanbul'da meydana gelen yangın, sel, kıtlık, veba salgını gibi felaketlerden bahsedilen kısımdan önce Âtıf Efendi nüshasında bir miktar boşluk bırakılmıştır (vr. 178 b). Boşluk, Nuruosmaniye nüshasında kırmızı mürekkeple yazılmış, "Hikmet-i Hakîm" başlığı ile doldurulmuştur (vr. 238 b).

Abaza Mehmed Paşa üzerine çıkılan seferde, ordunun Kayseri civarında Karasu Köprüsü'ne varış tarihi, Âtıf Efendi nüshasında "zilka'denin [...] günü" (vr. 192 a) şeklindedir. Nuruosmaniye nüshasına baktığımızda ise tarihin, "zilka'denin yirmi birinci günü" şeklinde tamamlanarak verildiğini görüyoruz (vr. 255 b).

Revân Seferi esnasında ordunun Sivas'tan Erzurum'a hareketinin tarihini Âtıf Efendi nüshası, "zilhiccenin [...] günü" olarak bildirmiş (vr. 231 a), Nuruosmaniye nüshasında, hareketin zilhiccenin onuncu günü vuku bulduğu bildirilmek suretiyle boşluk giderilmiştir (vr. 321 a).

Âtıf Efendi nüshasında vr. 205 a'dan itibaren el yazısındaki değişimle beraber görülen imlâ hataları, satır atlamaları ve bend eksikliklerinin ikmâl ve tashihi, hatta Kâtib Çelebi'nin üslubuna aykırı ifadelerin ayıklanması açısından Nuruosmaniye nüshası, gayet sağlıklı bir *Fezleke* metni ihtiva etmektedir.

Basma Nüsha:

Fezleke 1286-1287 (1869/1870-1870/1871) yıllarında Cerîde-i Havâdis Matbaası'nda iki cilt halinde basılmıştır. Bu baskının Ragıb Paşa Ktp., nr. 1036'daki nüsha üzerinden yapılmış olduğunu tahmin ediyoruz. Basmadaki belli başlı fark, eksik ve hatalar bakımından yaptığımız karşılaştırma neticesinde Ragıb Paşa Ktp., nr. 1036'daki nüsha bize, baskı nüshaya uygun göründü. Ancak basma nüshanın, kendine ait hata ve eksiklerinin çok daha fazla olduğu da belirtilmelidir. Bu durumu ifade etmek için Bekir Kütükoğlu, "*Fezleke*'den yaptığı nakillerle Na'îmâ'nın, matbu *Fezleke*'den daha mevsuk bir Kâtib Çelebi metni verdiği" yorumunda bulunmuştur[1].

Âtıf Efendi nüshasında "sahh" kayıtlı olup, metinde gireceği yer gösterilmiş olan kenar notlarının tamamı matbu *Fezleke*'de düzgün bir şekilde metin içine yerleştirilmiştir. Ancak, müellifin "minhu" kaydı ile vermiş olduğu notların, ikisi hariç, diğerleri baskıda eksiktir. Hariç olan iki nottan birisi "Muhâsara-i Yanık ⟨Győr⟩" bendine ait olup, Yanık (Győr) ahalisinin 935 (1528/1529) yılında Sultan Süleyman zamanında Osmanlı Devleti'ne itaat etmelerine dairdir ve basma nüshada ilgili bendin başında, metin içine dâhil edilerek verilmiştir (I, 30). "Feth-i Yanık Hisâr ⟨Győr⟩ bâ-Sa'y-i Bisyâr" bendine ait olan ikinci not ise Yanık (Győr) muhasarası esnâsında düşmanın korkuya düşmesinden ve yirmi gün sonra fethin gerçekleşmesinden bahsetmektedir. Basma nüsha bunu uygunsuz bir şekilde, düşmanın, ileri gelen adamlarından iki kişiyi Serdar'ın huzuruna göndererek emân dilemeleri ile emân verildikten sonra kalede bulunan iki topun kendilerine teslimini rica etmeleri bahisleri arasına yerleştirmiştir (I, 39). Eserdeki diğer bütün kenar notlarının basma nüsha tarafından gözden çıkarılmış olmasının sebebi, işte bu örnekte görüldüğü gibi, notların metin içine yerleştirilmesinin güçlüğünden kaynaklanıyor olsa gerek. Gerçekten, müellifin ifadesini değiştirmeden, konu bütünlüğünü sağlamak için araya başka bazı cümleler eklemeden bu notları metin

[1] *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 14.

içine yerleştirmek pek kolay değildir. Öte yandan, her biri müellifin çalışma tarzı ve kaynaklarını kullanmaktaki titizliğine dair önemli ipuçları içeren bu notların atlanmış olması, basma nüshanın en büyük eksikliğidir. Bu şekliyle basma nüshanın kullanılmasının araştırıcıyı hataya sürüklemesi kaçınılmazdır. Nitekim, Ziya Yılmazer'in bildirdiğine göre, Na'îmâ'nın *Ravzatü'l-Hüseyn*'de *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*'nden yararlanmış olduğu yönündeki yanlış bilgi, bir ölçüde basma nüshanın bu eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Ziya Yılmazer, Âtıf Efendi nüshasındaki kenar notlarına dayanarak, Na'îmâ'nın esasen Topçular Kâtibi'nin eserini görmediğini, bu esere atfettiği kısımları *Fezleke*'den almış olduğunu ortaya koymuştur[1].

Bunun dışında basma nüshada, anlamda kopukluğa yol açan satır atlamaları da oldukça fazladır.

Dört bend ise tamamen eksiktir. Bunlardan, "Ahvâl-i Donanma", "Eser-i Pâdişâh-ı Cihân der-İsakçı" ve " 'Ubûr-kerden-i 'Asker-i Mansûr ez-Cisr" bendleri Ragıb Paşa Ktp., nr. 1036'daki nüshada da eksik olup, "Reften-i Mehemmed Paşa be-Cânib-i Diyâle" bendinin eksikliği yalnız basma nüshaya aittir.

Basma nüshanın imlâ hatalarına ise en çok yer isimlerinde rastlanmaktadır. Aşağıda önce doğrusunu, ardından basma nüshada ne şekilde geçtiğini verdiğimiz isimler gözden geçirildiğinde, *Fezleke*'yi basmasından kullanan bir araştırıcının ne denli büyük hataya düşebileceği daha iyi anlaşılacaktır:

Vişegrad	şayka	Beç	iç
Papazlık	Papaz diyârı	'Irâk-ı 'Acem	'ırk-ı 'Acem
Jidva	Ferîdûn	Sekeş	şikest
Rodoscuk	Ruscuk	Selmâs	Selmân
Albak	İlbasan	Şuregel	sürerek
Duka	Dukagin	Havâle	havâlî
Turla	Tuna	Adana	Edirne
Özi'den	üzerinden	Seçen	Suhan
Ilıca	elçi	İbril	Erdebil
Beç'e	niçe	Bosnavî	bir sene
Komaran	Komodi	Van'da	anda

[1] *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, LII-LIII.

Harmanlu	Çırmanlık	Ane	Adana
Tata	Tatar	Karaman	fermân
Osek'de	İskender	Nova	nevâhî
Ürgüb	Üsküb	Vize	vezîr
Budun	Vidin	Kudüs	kus
Kırım	kerîm	Fas	Fars
Şuf	Şeref	Pojun	Budun
Eğridir	Eğre	Palu	Yavlu
Hoy'da	hadîde	Şirâzî	Şirvânî
Halebî	Çelebi	Mora	Buda
Yeni-kapu	iki kapu	Ervend Dağı	Arnabud Dağı
Karacadağ	Karadağ	Lûristan	Kürdistân
Çıldır	Çaldıran	Vefâ'dan	vekāyi'den
Tisa	Nis	Cevâzir	Havâdiz
Yanya	yanına	Van	Mora
Kefe	kene	Boğdan	Bağdâd
Macar	nâ-çâr	Tokat'dan	yukarudan
Baf önüne	yana	Kaşa Kal'ası	Faş Kal'ası
Hârûniyye	Hanya	İskiroz	Üngürüs

Bu verdiklerimiz en göze çarpanları olup, basma nüshada daha birçok yer isminin yazılışında hata bulunduğu belirtilmelidir.

Çalışmamız esnasında matbu *Fezleke*'de bizi gülümseten hatalara da çok rastladık. Bunların belli başlıları da aşağıda verilmiştir:

Gence muhafazasında olan kul-oğullarınm Sadrazam Ferhad Paşa'ya karşı ayaklanması bahsinde geçen "Gence ve Tebrîz hazînesi" tabirinin (vr. 19 a) "Gence ve Tebrîz cezîresi" olarak basılması neticesi Gence ve Tebriz birer ada halini almıştır (I, 48).

Tımışvar (Temesvár) Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya karşı halk ayaklanması anlatılırken kullanılan, "Zamîrinde olan hâssiyyet-i kejdümîyi zuhûra getirüp kul tâ'ifesini rencîde idicek ..." ibaresinin (vr. 122 a) basma nüshada aldığı şekil anlaşılmaz, anlaşılmaz olduğu kadar da gülünçtür: "Zamîrinde olan hâssiyye gönderdi mi diyü zuhûra getirüp kul tâ'ifesini rencîde idicek", (I, 300).

Hamr Emâneti'nin kaldırılması bahsinde Sultan IV. Murad için kullanılan, "muhyi-i şerâyi' ve râfi'-i şenâyi'" ibaresini (vr. 144 b) basma nüsha, "Muhibbi Efendi şerâyi' ve râfi'-i şenâyi'" olarak almıştır (I, 352).

Boğdan'da meydana gelen bir hadisenin anlatımı esnasında, kaynak olarak ismi zikredilen *Peçuylu Târîhi*'ni (vr. 157 a) basma nüshada, "tahvil târihi" şeklinde görüyoruz (I, 379). Yine aynı hadise içindeki bir başka hata da "Boğdan Voyvodası"nın "Bağdâd Voyvodası" şeklinde basılmış olmasıdır (I, 379).

1029 (1619/1620) senesinde Kapudan Halil Paşa'nın Akdeniz'e çıkması bahsinde, Paşa'nın "iki buğday gemisi" aldığı yönündeki bilgi (vr. 166 a), basma nüshada "iki Boğdan gemisi" aldığı şeklindedir (I, 400).

1035 (1625/1626) senesinde Bağdâd kuşatması bahsinde geçen "Bağdâdlı Topçu Tâceddîn-oğlu" ismi (vr. 203 a) "Bağdâdlı topçu tâc giydi" (II, 79) ve 1038 (1628/1629) senesinde yine Safevîlerle ilgili bir mesele ilgili olarak zikredilen "Şems Hân" ismi, (vr. 211 b) "Düşmüş Hân" şeklinde (II, 109) basılmıştır.

Acem Şahı tarafından Osmanlı Padişahı'na elçi gönderilmesi bahsinde geçen, "nâmesinde me'âl olmamağla" cümlesi (vr. 239 a) basma nüshada, "hânesinde mâl olmamağla" gibi bambaşka bir hâl almıştır (II, 190).

Erdel ve Nemçe memleketleri arasındaki meselelere dair bahiste, Erdel Hâkimi Rakoçi (György Rákóczi I) hakkında kullanılan "yandı yakıldı" tabiri (vr. 255 a), basma nüshada "yatdı kaldı" şeklindedir (II, 236).

Son olarak, basma nüshada başlıkların sıklıkla metinle karışmış olduğu ve bunun okuyucu için, aranan bir başlığın bulunabilmesi açısından sıkıntıya yol açtığı da belirtilmelidir.

Burada değinmemiz gereken bir mesele de *Fezleke*'nin matbu nüshasında görülen, Kâtib Çelebi'nin gayrimüslimler, Şiîler, ya da âsiler hakkında kullandığı küçümseyici tabirleri yumuşatma kaygısıdır. Bunun sebebini şüphesiz, eserin basıldığı devrin siyasî ve sosyal şartlarında aramak gerekir. Abdurrahman Şeref'in anlattığı, Galata'da Voyvoda karakolundaki bir tabur ağasının, kendisine "gavur" dediği için Hristiyan vatandaş tarafından getirilip cezalandırılması istenen Müslüman'ı "Ey oğul anlatamadık mı? Şimdi Tanzimat var, gavura gavur denmeyecek, söyleye söyleye dilimizde tüy bitti" diye

azarlamasına dair fıkra[1], basma nüshadaki söz konusu kaygıyı anlaşılır hale getirmektedir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki *Fezleke*'nin yazma metninde geçen "küffâr" ya da "kâfir" kelimelerinin, zaman zaman unutulanlar hariç, hemen hepsi basma nüshada "a'dâ" ya da "düşmen" olarak değiştirilmiştir.

Diğer taraftan, sıklıkla gayrimüslimlere ve zaman zaman Şiîlere yönelik kullanılan "melâ'în", "hakīr", "kallâş", "habîs", "melâhide", "sürhser", "revâfız", "hınzîr sürüsü", "dîn-i bâtıl" gibi bazı tabirlerin de basma nüshaya ya hiç alınmadığını veya daha hoşgörülü tabirlerle değiştirildiğini görmekteyiz. 1012 (1603) senesinde Tebriz'in Safevîler tarafından ele geçirilmesinin anlatıldığı bölüm (vr. 84 b-85 a) bu konuda çarpıcı bir örnektir. Kâtib Çelebi'nin burada gerek Şah Abbas gerek bütün Safevî ordusu hakkında kullandığı "Şâh-ı gümrâh", "Şâh-ı dalâlet-penâh", "sürhser", "bed-'ahd u bî-emân", "kilâb-ı revâfız" gibi tabirlerin, yine zaman zaman unutulanlar hariç, hemen hepsi basma nüshada metinden çıkartılmıştır.

Ancak basma nüshada, bu yumuşatma politikasında bile fazla titizlik gösterilmemiş olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle 1626 yılında Safevîlerle Bağdâd önündeki mücadelenin anlatıldığı bölümde geçen bütün "Kızılbaş" kelimeleri "düşmen" veya "a'dâ" olarak değiştirilmişken, "sürhser" kelimelerinin hemen hepsinin gözden kaçmış olduğu dikkat çekmektedir.

Bu eksiklik ya da değişikliklerin eserin manasında ciddi bir bozulmaya yolaçtığını söyleyemeyiz. Ancak bazı yerlerde "küffâr" yerine, "ahâlî" ya da "halk" gibi aslında "küffâr"a denk olmayan tabirlerin kullanılması, okuyucuyu yanlış yönlendirebilecek mahiyette değişikliklerdir. Mesela, "küffâr-ı Eflak ve Boğdan" (vr. 18 b) yerine "ahâlî-i Eflak ve Boğdan" (I, 46), "Eflak ve Macar küffârı" (vr. 20 a) yerine ise "Eflak ve Macar halkı" (I, 51) ifadelerinin kullanılmış olması, basma nüshanın ciddi hatalarındandır. Kezâ Şah Abbas'ın Tebriz'i fethinden sonra, şehirde Sünnî kadınlara uygulanan tecavüze dair bilginin (vr. 85 a) basma nüshada, "Pek çok uygunsuzluklar vukū'a gelmişidi" şeklinde kısa ve belirsiz bir ibareyle geçiştirilmesinin (I, 207) de ciddi bir tahrifat olduğunu kabul etmek gerekir.

---

[1] Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul 1339, s. 73. Ayrıca bkz. *Târîh Musâhabeleri*, sadeleştiren Enver Koray, Ankara 1985, s. 59.

Konuyla ilgili olarak değinmemiz gereken bir başka ilginç husus, *Târîh*'inde *Fezleke*'den iktibasta bulunan Na'îmâ'nın da zaman zaman Kâtib Çelebi'nin bazı ifâdelerine müdahale etme gereği duymuş olmasıdır. Mesela, Kâtib Çelebi'nin Kayseri civarında Abaza Mehmed Paşa'yla yapılan muharebeyi anlatırken kullandığı, "Ma'reke yerine varup cengde düşen eşkıyâ leşlerini basarak geçdik" şeklindeki ifadeyi (vr. 192 a) aktarırken Na'îmâ, "eşkıyâ leşleri" tabirini "eşkıyâ 'askeri" olarak değiştirmiştir (II, 555). Söz konusu tabirin basma nüshada ise herhangi bir değişikliğe uğramamış olması ayrıca dikkat çekicidir.

Konuyla ilgili bir başka örnek, Safevî kumandanlarından Karçgay Han'ın, Kartil (Kartli) Hâkimi Mağrav Han (Giorgi Saakadze) tarafından öldürülmesi bahsinde karşımıza çıkmaktadır. Burada Kâtib Çelebi, Karçgay Han'ın ölümünü, "Atından yıkılup geberdi" şeklinde zikrederken (vr. 197 b), Na'îmâ sadece, "Atından yıkıldı" diyerek nezaket göstermek istemiştir (II, 570). Basma nüshanın, bu örnekte de yine Kâtib Çelebi'nin üslubuna müdahalesinin söz konusu olmadığı belirtilmelidir.

Son olarak, müellif nüshasında padişahlar için kullanılan "sa'âdetlü" tabirinin, matbu nüshada "şevketlü" olarak değiştirilmiş bulunduğunu da belirtmeden geçmemek lazım. Bu durum, Tanzimat'tan sonra padişahlar için yetersiz görülen "sa'âdetlü" tabirinin, askerîden feriklere ve mülkiyeden ûlâ evvelleriyle Rumeli beylerbeyilerine mahsus olarak kullanılan bir elkab halini almasından kaynaklanmaktadır[1].

G. KAYNAKLARI

Fezleke'nin kaynaklarının neler olduğunun tespiti konusunda, XVII. yüzyıla ait başka eserler üzerinde çalışan araştırıcılara kıyasla çok şanslı olduğumuzu itiraf ederek söze başlamalıyız. Kâtib Çelebi, hemen bütün eserlerinde olduğu gibi, *Fezleke*'sinde de kullandığı kaynakların bir çoğunun ismini açıkça belirtmiştir. Böylece Hasan Bey-zâde Ahmed, Peçuylu İbrahim, Edirneli Mehmed b. Mehmed, Topçular Kâtibi Abdülkādir, Cerrâh-zâde Mehmed, Tûgī Hüseyin, Pîrî Paşa-zâde Hüseyin, Nev'î-zâde Atâ'î ve Kınalı-zâde Hasan olmak üzere *Fezleke*'nin dokuz kaynağı kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Öte yandan, Bekir Kütükoğlu'nun *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları* adlı

[1] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, III, 73.

eserinin varlığı bizim için bir başka şanstır. Bu eserde Bekir Kütükoğlu, isimlerini saydığımız dokuz kaynaktan, Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'sı hariç olmak üzere, sekizini tek tek ele almış, ayrıca *Fezleke*'nin, Kâtib Çelebi tarafından hiç değinilmemiş bir başka kaynağı olan Mustafa Sâfî'nin *Zübdetü't-tevârîh*'i üzerinde durmuştur. Çalışmamız boyunca *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları* hep elimizin altındaydı. Ancak, Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'de kaynaklarından nasıl faydalandığını gösterirken, mümkün olduğunca Bekir Kütükoğlu'nun değindiklerinden farklı noktalarda yoğunlaşmaya çalıştık. Ayrıca, yeni bilgi olarak, Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'nin *Ravzatü'l-ebrâr*'ı ile *Zafernâme*'sinin, Kilârî Mehmed Halîfe'nin *Zafernâme*'sinin ve Cenâbî'nin *el-'Aylemü'z-zâhir*'inin de *Fezleke*'nin kaynakları arasında bulunduğunu tespit ettik. Bunların dışında, eserde bahsi geçen "kefere târîhleri" meselesini aydınlatmaya çalıştık.

Burada, yeri gelmişken, okuyucuyu bir konuda bilgilendirmemiz gerekiyor. *Fezleke* ile kaynakları arasındaki ilişkinin mahiyetini ortaya koymak maksadıyla yaptığımız mukayeselerde, neşredilmiş kaynaklardan alıntıda bulunurken bir sorunla karşılaştık. Kaynaklarda, nâşirler tarafından tercih edilmiş olan bazı imlâlar, bizim *Fezleke* metninde tercih ettiğimiz imlâlardan farklıdır. Mesela, "olup", "gelüp" örneklerinde olduğu gibi, Türkçe fiillerin sonundaki "b" harflerini biz "p" harfine çevirdik. Bazı kaynak neşirlerinde ise bunlar, "olub", "gelüb" örneklerindeki gibi, sonlarında "b" harfi ile görülmektedir. Biz "yirmi" imlâsını tercih ederken, bazı kaynak neşirlerinde "yigirmi" imlâsı kullanılmıştır. Bizim "Ostorgon" olarak verdiğimiz isim, bir başka kaynakta "Üstürgon" veya bizim "Rumili" olarak verdiğimiz isim, "Rumeli" imlâsıyla karşımıza çıkmaktadır. Daha fazla örnekle sözü uzatmaya gerek yok. Nâşirlerin tesis ettiği metne müdahaleye hakkımız olmadığından dolayı, mukayese bendlerindeki alıntılarda çoğu kelime, imlâ bakımından bizim tesis ettiğimiz *Fezleke* metnindekilerden farklıdır. Okuyucu, karşılaşacağı farklılıkların, dikkatsizliğimizden değil, neşredilmiş kaynak eserlerdeki imlâları olduğu gibi koruma gayretimizden kaynaklandığını bilmelidir.

1. Hasan Bey-zâde Ahmed, *Târîh*

Re'îsü'l-küttâb Hasan Bey'in oğlu olan ve babasına izafetle Hasan Bey-zâde ismiyle tanınan Ahmed Paşa'nın nerede ve ne zaman doğduğu belli değildir. Hayatının ilk yıllarında iyi bir medrese tahsili görerek ilmiyeye mensup

olduğunu biliyoruz. Daha sonra babasının mesleğini tercih ederek Divan-ı hümayun hizmetine giren müellif, baştezkirecilik, re'îsü'l-küttâb vekilliği, sadâret kaymakamı tezkireciliği, defter eminliği gibi memuriyetlerde bulunmuş, mâliyeye geçerek sırasıyla emvâl-i Sultânî, Anadolu, Tuna, Karaman, Halep ve ikinci defa Tuna defterdarlığı yapmıştır. Kefe, Halep ve Karaman beylerbeyiliği görevlerini de yerine getirmiş, ayrıca zamanının hemen bütün askerî harekâtına katılmıştır. Son olarak katıldığı IV. Murad'ın Revân Seferi'nden dönüşte, 1046 (1636/1637) yılında ölmüştür.

Müellifin *Hasan Bey-zâde Târîhi* adıyla bilinen eseri iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cilt Hoca Sa'deddîn Efendi'nin *Tâcü't-tevârîh*'inin özeti mahiyetindedir ve Osmanlı Devleti'nin başlangıcından Yavuz Sultan Selim devri sonlarına kadar gelir. *Tâcü't-tevârîh*'e zeyl olarak kaleme alınmış olan ikinci cilt ise Kanunî devrinden itibaren 1045 (1635/1636) yılına kadar meydana gelen hadiseleri içermektedir. Bu cildin baş kısımlarını Kemâl Paşa-zâde'nin *Tevârîh-i Âl-i Osmân*'ı, Matrakçı Nasuh'un *Süleymannâme*'si, Celâl-zâde Mustafa'nın *Tabakātü'l-memâlik*'i, Ramazan-zâde Mehmed Paşa'nın *Târîh-i müntehab*'ı, Hoca-zâde Mehmed Efendi'nin *İbtihâcü't-tevârîh*'i, Mecdî'nin *Hadâ'iku'ş-şakā'ik*'i gibi eserlerden yararlanarak ve ayrıca babasından edindiği malumata dayanarak kaleme alan Hasan Bey-zâde, III. Mehmed devrinden itibaren kendi gözlemlerini nakletmeye başlamıştır. Bu kısmı itibariyle orijinal bir mahiyete sahip olan *Hasan Bey-zâde Târîhi*, Peçuylu İbrahim, Kâtib Çelebi, Solak-zâde Mehmed Hemdemî ve Na'îmâ gibi tarihçiler tarafından kullanılan kaynakların başında gelmektedir[1].

a. *Hasan Bey-zâde Târîhi*'nin *Fezleke* üzerindeki tesiri oldukça yoğundur. Pek çok yerde Kâtib Çelebi, kaynağının ismini açıkça bildirmiştir[2]:

Bir rûz-i meymenet-efrûzda, Vezîr-i a'zam ve Serdâr-ı ümem Ali Paşa, müşâvere içün, akd-i meclis idüp, Hâce-i Pâdişâh-ı âlem-penâhı ve

Hasan Bey-zâde rivâyeti üzre: Vezîr-i a'zam, sarâyında 'akd-i meclis-i meşveret idüp, "*Diyâr-ı şarka Cigala-zâde serdâr ta'yîn olundu.*

---

1 Nezihi Aykut, "Hasan Beyzâde Ahmed Paşa", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 363-364; *Hasan Bey-zâde Târîhi, Metin ve İndeks*, nşr. Nezihi Aykut, Ankara 2004, I, XXV-XLVI.

2 Nezihi Aykut'un tespitine göre Kâtib Çelebi, çeşitli telif aşamalarından geçen ve altı ayrı versiyonu bulunan *Hasan Bey-zâde Târîhi*'nin, ikinci telif devresine ait nüshalardan birini, büyük olasılıkla, Fransa, Bibliothèque Nationale, Ancien Fonds Turc, nr. 124'teki nüshayı kullanmıştır (*Hasan Bey-zâde Târîhi*, I, CCCXXXVII).

Müftî-i asr Mustafa Efendi'yi ve vüzerâ'-i kirâm ve kādî'askerleri ihzâr eyleyüp, "Diyâr-ı Şark-ı dalâlet-garka Kapudan Cigala-zâde'yi irsâl mukarrer olup, lâkin cânib-i küffâr-ı hâksâra dahı bir sipehsâlâr ta'yîni lâzım gelmekle, gerçi, hazret-i Hudâvendigâr-ı hılâfet-şi'âr, bu abd-i bî-mıkdârı göndermek ihtiyâr buyururlar; lâkin bizüm Der-i devlet-medâr'da kalup, iki cânibe bile eger, 'asker ve eger, mühimmât irsâliyle imdâd ve lâzım geldükce, cedîden, yine, hazîne ile mu'âvenet ü incâd eylememüz evlâ ve bu mülâhaza asveb ü ahrâ fehm olur. Siz dahı, i'mâl-i firâset ve ızhâr-ı kiyâset idün" diyüp, [taleb-i cevâb eyledüğinde,] sûret-i zâhirde, kimse, muhâlefet idememeğin, bu hususı tercîh ve kendü kalmasını tasrîh idüp, cânib-i küffâra bir münâsib serdâr tedârük olınmasını arz ider; lâkin meclis-i müşâvere, perâkende oldukda, Müftî Mustafa Efendi, Hâce-i Şâh-ı cihân ile hem-inân olup, "Bu bâbda, re'y-i ısâbet-karînünüz nicedür?" diyü pürsân oldukda, Ali Paşa içün, "Yabana söyler, elbette, cânib-i küffâra vezîr-i a'zam olan serdâr olmak gerekdür ve illâ, maslahat görilmez ve iş başa çıkmaz" diyü cevâb virmiş imiş (*Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, 817-818).

Cânib-i küffâra dahi vüzerâdan biri sipeh-sâlâr nasb olunup müstevfâ 'asker ile irsâl olunmak ve biz kendimiz Der-i devlet'de karâr eyleyüp, iki cânibe imdâd lâzım geldikce yetişdirüp tedârük görmek re'y-i sâ'ib mülâhaza olundu. Sizin dahi re'yiniz bu bâbda niçedir?" didikde, huzzâr-ı meclis muhâlefetden ictinâb idüp, "*Re'y-i ma'kūl ve fikr-i makbûldür*" diyüp dağıldılar. Lâkin, mu'allim-i Pâdişâh-ı 'âlem-penâh yolda Müftî-i zemân ile hem-'inân oldukda, "*Bu husûsda olan tedbîr-i Vezîr, müstahsen ü dil-pezîr değildir. Elbette cânib-i küffâra vezîr-i a'zam olan gitmek gerekdir. Ve illâ iş görülmez*" dimiş idi (*Fezleke*, vr. 92 b).

Bundan başka, Şeyhülislam Bostân-zâde'nin azli ile yerine Zekeriya Efendi'nin göreve getirilmesi (vr. 1 a), Koca Sinan Paşa'nın Üngürüs Seferi'ne serdar tayin edilmesi (vr. 4 b), Komaran (Komárom) muhasarası (vr. 15 b), Sinan Paşa'nın ölümü üzerine yerine geçen İbrahim Paşa'nın sadaretinin ilk günlerinde yapılan bir meşveret toplantısında Hoca Sa'deddîn Efendi ile Şeyhülislam Bostân-zâde Mehmed Efendi'nin tartışması (vr. 28 b), Papa (Pápa) Kalesi Frenkleri'nin altmış bin flori karşılığında itaatlerini bildirmeleri (vr. 49 b), suçu affedilen Kara Yazıcı'ya Çorum Sancağı'nın verilmesi (vr. 50 b), Yemişçi Hasan Paşa'nın İstolni-Belgrad (Székesfehérvár)'ı geri almak maksadıyla kaleyi muhasara etmesi (vr. 59 b, 60 a), Yemişçi Hasan Paşa'nın azli (vr. 81 b), Sultan I. Ahmed'in cülusu (vr. 91 b), Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin biyografisi (vr. 99 b) ve nihayet Şeyhülislam Sun'ullâh Efendi'nin, zamanın geçmiş olması, ayrıca hazinede yeterli para bulunmaması dolayısıyla sefere çıkılmasını uygun görmeyen Sultan I. Ahmed'i sefere ikna etmeye çalışması (vr. 113 b) bahislerinde de Kâtib Çelebi, kaynak olarak Hasan Bey-zâde'nin ismini vermiştir. Bunların bir kısmı doğrudan metin içinde geçmekte iken, bir kısmı sayfa kenarlarındaki "minhu" kayıtlı notlardadır.

b. *Fezleke*'de, Hasan Bey-zâde'nin ismi geçmemekle beraber, onun *Târîh*'inden alınmış daha pek çok yer tespit edilebilmektedir. Fakat tüm bunlar arasında, Kâtib Çelebi'nin kaynağının muhtevasını aynen aktardığı bir örneğe rastlamadık. Hasan Bey-zâde'den yaptığı nakillerin büyük bir kısmında Kâtib Çelebi, aşağıda verilen örnekte görüleceği üzere, ağır cümleleri hafifletmiş, gerekli görmediği lakap ve isimleri hazfetmiş, mümkün olduğunca meâli aktarmaya çalışmıştır:

Belgırad'a vâsıl olduğı gibi, nidâ'-i irci'îye mütevâsıl olup, sarây-ı Dünyevî'den diyâr-ı Uhrevî'ye intikāl ve dervâze-i Fenâ'dan güzergâh-ı Bakā'ya irtihâl eylemiş. Mühr-i hümâyûnı Kurd Paşa Mustafası [-ki kapucubaşı nâmında olup, sefer-i zafer-rehberde Serdâr-ı merkūm ile revâne olmış idi- alup,] Der-i devlet'e getürdi ve bu me'mûr olduğı hıdmeti

Serdârî-i Lâlâ Mehemmed Paşa be-Vezâret-i 'Uzmâ der-Belgırad

Çün Vezîr-i a'zam 'Ali Paşa Belgırad'da vefât itdi, mühr-i hümâyûn Kapucubaşı Mustafa Ağa ile Der-i devlet'e gönderilüp, geldiği gün Hâce-i Pâdişâh Mustafa Efendi Kasr-ı hümâyûn'a da'vet ve "*Mühr-i vekâlet kime virilmek münâsibdir?*" diyü meşveret buyuruldukda, "*Kā'im-*

bitürdi. Pâdişâh-ı âlem-penâh, hâceleri [olan Mustafa Efendi'yi Kasr-ı hümâyûn'a da'vet] ile, "Mühr-i vekâleti kime virelüm?" diyü] müşâvere buyurdukda, Kā'im-makām olan Hâfız Paşa'nun murâdı olmamağla, seferde olan Lâlâ Mehemmed Paşa'ya irsâli evlâ ve sâ'irinden tercîhe ehakk u ahrâ gördiler [ve Kapucılar kethudâsı bulınan Ca'fer Ağa -ki müteveffâ olan Ali Paşa'nun hemşîresi zevci idi- mühr-i şerîf-i vekâlet-iştimâli teslîm eyleyüp, ol Vezîr-i bâ-ikbâl-i ferhunde-hısâle kemâl-i isti'câl birle irsâl buyurdılar.

Azm-i Paşa be-savb-ı Ostorgon]

Mühr-i hümâyûn, ol Vezîr-i meymenet-makrûna vâsıl olduğı gibi, [bilâ-imhâl, mezkûr Serdâr-ı bâ-ikbâl, asker-i zafer-iştimâl ve cümle-i top-ı kal'a-kûb-ı ecder-misâl ile husûn-ı mütûndan] kal'a-i Ostorgon teshîrine müteveccih olup, ... (*Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, 827-829).

makām Hâfız Paşa kabûl itmez ve serhadd-i Üngürüs'de 'askere bir serdâr mühimdir" diyü bundan akdem ol cânibde serdâr olan Mehemmed Paşa'ya irsâli evlâ görülüp, sene-i mezbûre rebî'ulevvelinin dokuzuncu günü Kapucular Kethudâsı Ca'fer Ağa'yla gönderildi {*Bundan akdem Mehemmed Paşa'ya serdârlık emri vardıkda, "Bu cânibde 'asker-i İslâm Vezîr-i a'zam'dan gayrinin serdârlığı ile istihdâm olunmayup, sene-i sâbıkada Tatar Hân dahi ana binâ'en rû-gerdân olup vilâyetine gitdi. Ve Bosna halkı hurûc itdi. Bunda Vezîr-i a'zam olmayınca iş görülmez" diyü 'arz itdiğine binâ'en 'Ali Paşa gönderilmiş idi. Bu def'a Hâfız Paşa serdârlıkdan ibâ idüp, mukaddemâ Bosna'da ve Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ muhârebesinde serdârlık şerbetini içmiş ve ol sevdâdan geçmiş idi. Pes Mehemmed Paşa üzerinde karâr eyledi. Minhu*}. Ve mezîd-i iclâl ile temkîn-i makām-ı istiklâl buyurulup teshîr-i bilâd-ı Üngürüs'le me'mûr olıcak, Paşa-yı mezbûr dahi techîz-i mühimmât-ı 'asker ve temhîd-i mukaddemât-ı feth ü zafer itdikden sonra 'umûmen 'asker-i İslâm ile kalkup Budun ⟨Buda⟩'a teveccüh eyledi. Ve Kal'a-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩ teshîri zamîrinde cây-gîr idi (*Fezleke*, vr. 101 b).

Hatta bazı yerlerde Kâtib Çelebi'nin, Hasan Bey-zâde'nin ifadesini iyice kısaltarak, birkaç satıra kadar indirdiği görülmektedir. Buna iyi bir örnek, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin rüşvetin kötülüğünden bahsederek Sadrazam Kemânkeş Ali Paşa'ya nasihatte bulunması ve bundan rahatsız olan Sadrazam'ın, I. Mustafa'yı tekrar tahta geçirmek istediği suçlaması ile Yahya Efendi'nin azline sebep olması bahsidir. Hasan *Bey-zâde Târîhi*'nde bu bahis, durumu fırsat bilen bazı kimselerin Yahya Efendi aleyhinde sözler söyleyerek Sadrazam'ın Şeyhülislam'a karşı düşmanlığını arttırmaları ve Ali Paşa'nın, Padişah'ı Yahya Efendi'nin azline ikna etmek için etkili bir konuşma yapması gibi sahnelerle gayet detaylı şekilde yer almaktadır (III, 980-983). Hasan Bey-zâde'den alındığı kolaylıkla fark edilebilmekle beraber, aynı bahis *Fezleke*'de, "Vezîr-i a'zam 'îdde Şeyhülislam'a vardıkda rişvet anılup, Paşa'ya ta'rîz kasdı infi'âl u vahşete mü'eddî olmuşidi. Paşa'nın küdûretini kayın-atası Bostân-zâde ⟨Mehemmed⟩ taz'îf idüp, ⟨Kemânkeş Paşa⟩, '⟨*Yahyâ Efendi'nin*⟩ *cülûs-ı hümâyûna rızâsı yoğidi*' diyü Pâdişâh'a geçüp, mansıb-ı fetvâ girü Es'ad Efendi'ye tevcîh olundu" şeklinde sadece birkaç satırdan ibarettir (vr. 185 a).

c. Bazı yerlerde Kâtib Çelebi, Hasan Bey-zâde'nin kendi gözlemine dayanmakta olup, yer yer içinde müellifin kendisinden bahsettiği kısımları, aynen olduğu gibi nakletmiştir:

Hengâm-ı seherde ... vech-i me'lûf ve tarz-ı mu'tâd üzre, Dîvân-ı felek-bünyân-ı adâlet-unvâna müteveccih ü revâne oldukda, dahı fukarâ'-i şükât, Dîvân-hâne-i Pâdişâh-ı gerdûn-sıfâta girmedin, huzûr-ı vüzerâ hâlî vü tenhâ olup, dahı umûra mübâşeret olunmadın, ol asırda, Kapucular kethudâsı olan Hüseyin Ağa'yı [ber-vech-i müsâra'at,] Bâb-ı sa'âdet'e çağurdılar. Hüseyin Ağa, varduğı gibi, Kapu ağası, bir dest-mâl içre, melfûf, kâğıd virüp,

Ol gün seherî Dîvân'a varıldığı gibi, dahi şükât girmeden, Kapucular Kethudâsı Hüseyin Ağa Bâb-ı sa'âdet'e da'vet olunup, Kapu Ağası bir dest-mâl ile memhûr hatt-ı hümâyûn virdi. Mezbûr Ağa dahi Kā'im-makām'a getirüp nazar itdikde, "*Bu Pâdişâh hattı değildir, çendân okunmaz. Husûsâ, içinde 'babam' lafzı var, Pâdişâh'ımızın babası hayâtda değil. Sana bunu kim virdi?*" diyü su'âl idüp, Kapu Ağası virdiğini bildikde, hattı Hasan Bey-

"Bu hatt-ı hümâyûnı Kā'im-makām-ı Sadârete alup, gidüp, teslîm eyleyesin" didiler. Hüseyin Ağa, getürüp Kāsım Paşa'ya teslîm idüp, ol dahı, açup, nazar itdükde, okuyamayup, Hüseyin Ağa'ya su'âl itdi ki: "Bu, ne gûne kâğıddur, [sana bunı kim virdi?"] Ol, didi ki: "Bana [Kapu ağası,] hatt-ı hümâyûn diyü virdiler, gayrısını bilmezem." Kāsım Paşa, didi ki: "Bu, bir okınmaz hatt ancak ve Pâdişâhumuzun hattı degüldür. İçinde, babam lafzı yazılmış, Pâdişâhumuzun hod, hayâtda, babası yokdur" diyüp, ba'dehu, "[Ben, okuyamadım, belki, siz, okuyasız" diyü hıtâb idüp,] bu hakīre gösterdi. Ol makūle, meşkûk hatları okumakda rüsûhumuz olmağla, [Vezîr-i mûmâileyhün sem'ine karîb varup, ol hatt-ı garîb ü acîbi esrâr u ihfâ vechi üzre,] okuyup, gördük, bir gayrı hâl ancak. Yazılan bu ki: ... (*Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, 797-800).

zâde eline virüp, "*Ben okuyamadım, siz görün*" didi. Mezbûr dahi bakup gördü, yazılan bu ki ... (*Fezleke*, vr. 91 b)

d. Fakat bazen de Hasan Bey-zâde'nin kendisinden bahsettiği satırları lüzumsuz görerek, metinden çıkarmak yolunu tutmuştur:

Ol gün, [müretteb ü mükemmel alaylar ile] asr-ı evvele değin, gidilüp, bir fezâ-yı pür-safâya konıldı. Ol fezâda vâkı' bir püşte üzerine Vezîr[-i a'zam] İbrâhîm Paşa, çıkup, cânib-ı adûya nazar itdükde, müslimîn ile

Gurre-i rebî'ulevvelde Pâdişâh-ı İslâm göçüp, yemîn ü yesâr alaylar kemâl-i şevket ü dârâtla yürüdüler. Ol gün zemân-ı 'asr-ı evvele dek gidilüp, Ca'fer Paşa evvel konduğu menzile nüzûl olundu. Vezîr-i a'zam

muhârabeye câsirîn olan hâsirîn ıstaburlarında olan çâdırları nümâyân idüğin görüp, irtesi gün, mukâbeleye irişilüp, mukâtele olacağını iz'ân eyledi. Zamân-ı gurûbda, Paşa, kendü otağına gelüp, salât-ı magribi edâ itdükden sonra, cânib-i hümâyûn-ı pâdişâhîden bir hatt-ı şerîf-i acîbü'l-unvân, vârid olup, mefhûmı: "Sizi ser'asker idüp, alıkosam ve ben, bu menzilden İstanbul'a gitsem olmaz mı?" diyü tahrîr olınmış. Hemân, Paşa-yı fakîre hüzn-i kesîr ile hayret galebe idüp, âhır, bu hakîri çağırup, [hatt-ı şerîfi gösterüp,] "Bu hâtıraya mecâl muhâl olduğını beyân ve *–el-ıyâzu bi'llâh–*, 'asker, bozılup, akabunuzca gidüp, kefere dahı, ta'kîb idüp, hem müslimîni, hem Pâdişâhumı melâ'în, ılgarla musîb olup, ellerinden selâmete mecâl olmaduğını iyân ve bu tafsîli silk-i tahrîre getüresin" diyü fermân itdiler. Bu abd-i nâ-tüvân, fermân-ı âlî-şânları üzre, [bu cevâb-ı bâ-savâbı] yazup, itmâm eyledükde, dahı göndermedin, Şâh-ı cihândan âdem gelüp, Paşa-yı sâlifü'l-beyânı huzûr-ı hümâyûn-ı âlî-şânlarına da'vet buyurdılar. Zamân-ı ışâda, Paşa ile bu fakîr, piyâde, otak-ı Pâdişâh-ı zafer-mu'tâda varup, hâzır u âmâde oldukda, bebr-i [bîşe-i] vegā Kapu ağası Gazanfer Ağa, derûn-ı otakdan ordu-yı hümâyûna karşı bir mürtefi' püşte üzerine çıkup, tabur-ı makhûr-ı küffâr nümâyân idiğin görüp, ertesi, tekābül-i saffeyn vâkı' olacağın bildi. Girü otağa gelüp salât-ı magribi edâ ider iken, taraf-ı Pâdişâhî'den hatt-ı hümâyûn vârid olup mazmûnunda, "*Sizi serdâr-ı 'asker-i zafer-şi'âr idüp ben buradan İstanbul'a revâne olsam olmaz mı?*" buyurulmuş. İbrâhîm Paşa mütehayyir olup, fermân olunan ma'nâ derece-i imtinâ'da olduğun tahrîr ve men'e müte'allık mukaddemât-ı lâzımeyi tastîr itdirir iken, Paşa huzûr-ı hümâyûna da'vet olundu. Varup bu ma'nâyı bi'l-müşâfehe inhâ eyledikden sonra çıkup, Pâdişâh hazretlerinin nezr eylediği filorileri, "*İfrâz eylen!*" diyü Gazanfer Ağa'ya ısmarladı.

Bu esnâda Fetih Girây, küffârdan üç dil alup göndermişidi (*Fezleke*, vr. 33 a).

çıkup, Paşa ile mülâkî oldukda, serâperde yanında, bir mıkdâr sırr u hafâ üzre, ber-pâ, söyleşüp, andan ma'an, huzûr-ı hümâyûna gitdiler. [Bu fakîr, hazînedârbaşı ve sarây ağası ile Dîvân-hâne haymesinde, Paşa çıkınca, meks eyledüm.] Anlar içerüde iken, hân-ı Tatar karındaşı Fetih Girây Sultân, ıstaburdan alınmış üç dâne, cebelü vü cevşenlü, eli bağlu, dili dağlu, diller göndermiş, otağ-ı hümâyûn önine ihzâr ve tabur-ı makhûr hâlinden Harem-i hümâyûn ağaları, istihbâr eylediler. Diller, cevâb viriyorlarken, huzûr-ı Pâdişâh-ı bî-hemtâdan Gazanfer Ağa ile Paşa, taşra çıkdukda, Paşa-yı merhûm, Ağa-yı merkūma, "Sa'âdetlü Pâdişâhumuzun nezri olan filoriyi bu günden, ifrâz idüp, başka bir destmâle koyup, bu gice emânet virün" didükde, "Nola! Eylece, idelüm" didi. Meger, içerüde, mükâlemede iken, Pâdişâh-ı âlem-penâh, husûl-i feth ü zafer içün, bir mıkdâr, filori nezr buyurmışlarmış, ol nezri ifrâz eylediler (*Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, 516-519).

e. Kâtib Çelebi'nin bazı yerlerde Hasan Bey-zâde'den aldığı bilgiyi, başka kaynaklardan elde ettiği detay ile tamamlayarak aktardığını görüyoruz. Mesela, Eğri (Eger) Seferi esnasında Hadım Ca'fer Paşa'nın Tokay Ovası'nda düşmanla karşı karşıya gelmesi ve bir miktar kayba uğrayarak orduya dönmesi bahsini Kâtib Çelebi'nin Hasan Bey-zâde'den almış olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ancak Hasan Bey-zâde, Ca'fer Paşa'nın yanında bulunan askerler-

den kaçının şehit düştüğünü bildirmemiş, sadece "kimisi, tu'me-i şemşîr-i kâfirân-ı bed-peymân olup" şeklinde bir ifade kullanmıştır (III, 510). Kâtib Çelebi *Fezleke*'sinde ise Hasan Bey-zâde'den nakledilen satırlara, piyade ve atlıdan toplam yirmi otuz kadar askerin şehit düştüğü bilgisi eklenmiştir (vr. 32 b).

Aynı konuyla ilgili örneklerin birçoğunda Kâtib Çelebi'nin, Hasan Bey-zâde'den aktardığı bilgiye, başka kaynaklardan tespit ettiği tarihleri eklemiş olduğu görülmektedir. Sadaret Kaymakamı Cerrâh Mehmed Paşa'nın sağlık sorunu dolayısıyla emekliye ayrılması ve yerine Kasım Paşa'nın tayini hadisesi Hasan Bey-zâde tarafından, "bir rûz-i pîrûzda" ifadesi ile verilmişken (III, 750), Kâtib Çelebi, kaynağındaki bu belirsiz tarihi, "cumâdelâhırenin sekizinci günü" şeklinde netleştirerek aktarmıştır (vr. 82 a). Keza Yavuz Ali Paşa'nın Belgrad'da ölümünü tarih bildirmeksizin haber veren Hasan Bey-zâde'nin ifadesi (III, 828) *Fezleke*'ye, "saferin yirmi sekizinci günü" şeklinde tarih ilavesi ile alınmıştır (vr. 100 b).

f. Bu şekilde, kaynağından, o döneme ait diğer kaynaklarla mukayese halinde faydalandığı anlaşılan Kâtib Çelebi, zaman zaman Hasan Bey-zâde'nin hatalarını da yakalamış ve bunları düzelterek nakletmiştir. Mesela, Şeyhülislam Bostân-zâde'nin görevinden alınarak yerine Rumeli Kazaskeri Zekeriya Efendi'nin tayin edilmesi bahsi, içinde geçen mısra'lara varıncaya kadar, aynen Hasan Bey-zâde'den alınmıştır. Hasan Bey-zâde'nin verdiği bilgi, Zekeriya Efendi'den boşalan Rumeli Kazaskerliği'nin önce Şair Bâkī Efendi'ye verildiği, fakat bir süre sonra mazul Şeyhülislam Bostân-zâde'nin maddî bakımdan zor durumda kalmış olması dolayısıyla, Bâkī Efendi'nin görevden alınması ile yerine Bostân-zâde'nin getirildiği şeklindedir (II, 373-374). Kâtib Çelebi bu noktada Hasan Bey-zâde'den ayrılarak Bâkī Efendi'den alınan Rumeli Kazaskerliği'nin Bostân-zâde'ye değil, Anadolu Kazaskeri Molla Ahmed Efendi'ye verildiğini belirtmiştir (vr. 1 b). Konuyla ilgili başka kaynaklarda verilen bilgi, Kâtib Çelebi'nin Hasan Bey-zâde'den nakilde bulunurken yaptığı değişikliği doğrulamaktadır[1].

[1] Mesela bkz. *Târîh-i Selânikî*, I, 293-294. Nitekim Atâ'î de Bostân-zâde'nin Rumeli Kazaskerliği'ne getirilişinin 1001 yılında Molla Ahmed Efendi'den sonra olduğunu söylemektedir (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 411). Hatta Bekir Kütükoğlu'nun belirttiğine göre, Kâtib Çelebi'nin, Hasan Bey-zâde'nin verdiği bilgiyi düzel-

g. Bazı yerlerde Kâtib Çelebi'nin Hasan Bey-zâde tarafından herhangi bir konuda verilmiş olan bilgiyi, başka bir kaynaktan aldığı muhalif yöndeki bilgi ile beraber sunduğu görülmektedir. Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın İstolni-Belgrad (Székesfehervár) önünde düşman taburu ile karşı karşıya gelmesi bahsi buna örnek olarak gösterilebilir. Hasan Bey-zâde'nin ifadesine göre, karşılaşma esnasında öncü olarak düşman üzerine hareket eden Budun (Buda) Beylerbeyi Mankırkuşu Mehmed Paşa ile Mehmed Kethudâ'nın şehit düşmelerinde, Rumeli Beylerbeyi Lâlâ Mehmed Paşa'nın ihmali söz konusudur. Bu ikisine yardım etmekle görevlendirilmiş olduğu halde Lâlâ Mehmed Paşa, Mehmed Kethudâ'ya olan düşmanlığı yüzünden, görevini yerine getirmemiştir (III, 663). Kâtib Çelebi, meseleyi önce bu şekilde, *Hasan Bey-zâde Târîhi*'nden naklen aktarmış, ardından Peçuylu'nun, Hasan Bey-zâde'ye ve hatta, hadiseye bakışı Hasan Bey-zâde'ninkinden pek farklı olmayan Topçular Kâtibi'ne itirazına yer vermiştir (vr. 60 a). Lâlâ Mehmed Paşa'nın, Mankırkuşu ile Mehmed Kethudâ'nın hareketinden tamamen habersiz bulunduğunu ve onların şehit düştüklerini haber aldığında çok üzüldüğünü belirten Peçuylu, bu konuda oldukça hassasiyet göstermiş, Hasan Bey-zâde ve Topçular Kâtibi'nin söylediklerini "apaçık iftirâ" olarak nitelemiştir[1]. Kâtib Çelebi, kaynaklarının ileri sürdüğü birbirine zıt bu iki iddiayı birbirinin ardı sıra okuyucuya sunarken, kendi kanaatinin hangisinden yana olduğu yönünde bir fikir uyandırmaktan kaçınmıştır.

h. Son olarak, Kâtib Çelebi'nin bazı yerlerde, doğrudan *Hasan Bey-zâde Târîhi*'ni kullanmak yerine, Hasan Bey-zâde'nin ifadesini kendi üslubu doğrultusunda değiştirerek nakletmiş bulunan Peçuylu'nun anlatımını kullanmayı tercih ettiğini de belirtelim. Mesela *Peçuylu Târîhi*'nde, askerlerin ulufe bahanesiyle Sadrazam Ferhad Paşa'ya karşı ayaklanmalarının anlatıldığı bend, bazı ifade değişiklikleri ile Hasan Bey-zâde'den alınmıştır. Kâtib Çelebi de bu konuda, doğrudan Hasan Bey-zâde'yi kullanmak yerine Peçuylu'nun anlatımı-

---

tirken başvurduğu kaynak, Atâ'î'den başkası değildir (*Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*", s. 47).

[1] Esasen Topçular Kâtibi'nin konu ile ilgili verdiği bilgide doğrudan Lâlâ Mehmed Paşa'ya yönelik bir suçlama yoktur. O sadece, Rumeli askerinin Mankırkuşu ile Mehmed Kethudâ'nın ardından saldırıya geçmekle görevlendirildiğinden, fakat görevlerini yerine getirmekte yavaşlık göstererek, "licâmlarına harâm katdıkları"ndan bahsetmektedir (*Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, 316).

nı iktibas etmiştir. Aynı durum, Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın Sultan III. Mehmed'i Eğri (Eger) Seferi'ne bizzat kumandanlık etmesi yönünde heveslendirmesi bahsinde de görülmektedir[1].

2. Peçuylu İbrahim, *Târîh*

Macaristan'da Peçuy (Pécs) şehrinde doğan İbrahim Efendi (ölm. en geç 1649) annesi tarafından Sokollu ailesine mensuptur. İlk eğitimini Peçuy (Pécs)'da almış, ardından Bosna ve Budun (Buda)'da medrese eğitimine devam etmiştir. Henüz çok genç yaşta iken Lâlâ Mehmed Paşa'nın maiyetine girerek çeşitli resmî görevlerle dönemin pek çok askerî harekâtına katılmıştır. Lâlâ Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra yeni sadrazam Kuyucu Murad Paşa, kendisini tezkirecilik görevine tayin etmek istemişse de Peçuylu, bu hizmeti kabul etmeyerek memleketine dönmüş ve uzun müddet orada inzivaya çekilmiştir. Sonraki yıllarda Tokat defterdarlığı, Anadolu defterdarlığı, İstolni-Belgrad (Székesfehérvár) sancak beyliği, Bosna defterdarlığı, Kırka (Krka) sancak beyliği ve Tımışvar (Temesvár) defterdarlığı gibi memuriyetlerde bulunmuştur. En son 1641'de Tımışvar (Temesvár) defterdarlığından azledilmesinden sonra bilinen bir başka memuriyeti yoktur. Bu tarihten itibaren hayatını Budun (Buda) ve Peçuy (Pécs)'da, kendisini eserinin telifine vererek geçirmiş, muhtemelen 1649 yılı civarında vefat etmiştir.

Müellif, *Târîh*'ini başlangıçta Kanunî Sultan Süleyman'ın fetihlerini ihtiva eden bir gazavâtnâme mahiyetinde tasarlamış iken, daha sonra genişletmeye karar vermiş, böylece Kanunî'nin cülusundan itibaren IV. Murad'ın vefatına kadar gelen bir eser ortaya çıkmıştır. Daha önceki Osmanlı tarihlerinden özellikle *Hasan Bey-zâde Târîhi* ile Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ına dayanan eser, Peçuylu'nun kendi gözlemleri bakımından oldukça zengindir. Ayrıca, yer yer Macar tarihlerinden istifade edilerek kaleme alınmış olması da eserin değerini arttırmaktadır[2].

Bu önemli vasıfları ile *Peçuylu Târîhi*, Kâtib Çelebi *Fezleke*'sinin başlıca kaynakları arasında yer almıştır.

a. Kaynak olarak Peçuylu'nun ismi, *Fezleke*'de diğer kaynaklara kıyasla en fazla karşımıza çıkan isimdir. Müellif, "Peçuylu dimişdir", "Peçuylu kavlince", "Peçuylu tahrîr ider" vs. şekilde, yirmi üç ayrı yerde, ismini bildirmek

---

1 Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 50.

2 Erika Hancz, "Peçuylu İbrâhim", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 216-218.

suretiyle *Peçuylu Târihi*'nden alıntıda bulunmuştur[1]. Bunu yaparken kaynağının ifadesini kelime kelime aynen aktarmayıp, kendi üslubuna uydurmak suretiyle özetlemeye gayret etmiştir. Buna dair bir örnek aşağıdadır:

Sa'âdetlü Sultân Mehemmed Hân merhûm -ki bin üç senesinde cülûs-ı hümâyûnları vâki' oldu- sene-i âtiyede Eğri ⟨Eger⟩ Seferi'ne 'azîmet buyurdular. Ya'ni, cülûs-ı hümâyûnda in'âm olan kapukulu ıtlâk olunan 'asker, seksen binden ekser idi. Bu sefer-i zafer-eserde cümle mevcûd olmadığı takdîrce, elli binden ziyâdesi mevcûd idiği mukarrer idi. Rumili, Anadolu ve Karaman ve Sivas ve Şâm ve Haleb ve Diyârbekir ve Mar'aş 'askeri ve akıncı ve eşkinci, husûsâ Tatar-ı 'adû-şikâr ve bunların hidmetkârları, yüz binden nâkıs ise, elli altmış binden mütecâviz idi. Hiç bu kadar 'askere inhizâm ihtimâli olur muydu? İmdi, Hudâ-yı Rabbü'l-'âlemîn'in vahdâniyyeti hakkıyçün, manzûrumuz olan bu cümlenin ol mahall-i pür-hevlde bir pulluk hidmeti ve bahâdırlığı müşâhede olunmadı. Ammâ kâfirin dahi hücûmu manzûru olan ihvânın ma'lûmudur ki alayın bağlayup yemîn ü yesârına tüfeng serpüp geldikde, sahrâda eger süvârî, eger piyâde tevakkuf u ârâm kābil

Zikr-i Şe'âmet-i Gurûr

Peçuylu eydür: Bu sefer-i zafereser, cülûsdan sonra vâkı' olmağla, in'âm virilen kapukulu seksen binden ekser ve elli binden ziyâdesi bu seferde mevcûd idiği mukarrer idi. Rumili, Anadolu, sâ'ir eyâletler ve akıncı ve eşkinci ve Tatar ve bunların hıdmetkârı altmış binden mütecâviz iken, bu kadar 'asker inhizâmına vücûd virilmezdi. Hakk 'alîmdir, bu cümlenin ol mahal⟨de⟩ bir ednâ 'asker kadar cünbüş ve bahâdırlığı müşâhede olunmadı. Zîrâ, küffârın hücûmun görenlerin ma'lûmudur, alayların kat-ender-kat bağlayup yemîn ü yesârda top ve tüfeng atarak gelirken, önlerinde ne denlü ağır 'asker olsa durmağa mecâl olmaz. Meger bir handek ya meters emsâli sığınacak yer ola. Pes küffâr bu vaz'-ı garîbeye i'timâd ve kesret lerine istinâd idüp mağrûrâne geldiler. Beri tarafda dahi kesrete i'timâd var idi. İslâmiyân'ın hâli bir kıl üzerinde kalınca gûş-mâl olunup, küffâr

[1] vr. 16 a (Burada Peçuylu değil, Defterdar İbrahim Efendi olarak zikredilmiş), 25 b, 26 a, 34 b, 35 b, 46 a, 48 a, 49 b, 60 a, 68 b, 72 a, 79 b, 102 a, 103 a, 105 a, 106 a, 106 b, 157 a, 158 b, 166 a, 169 a, 198 a, 207 b. Bunlardan başka, vr. 31 a'da "minhu" kayıtlı bir kenar notunda da Peçuylu'nun ismi geçmekte olup not, üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

değildir. Zirâ, bir vechile terkişmiş ve bir tarîk ile perkişmiş gelirler ki dağlar mütehammil olmak ihtimâli yokdur. Meger bir handek ya depe ya bir gayri sığınacak ve meters idecek yer ola. Kâfir bu vaz'-ı garîbelerine i'timâden ve kesretlerine istinâden Palfi ⟨Pálffy Miklós⟩ mel'ûn, "*Ostorgon ⟨Esztergom⟩'dan çıkdığımızda millet-i İslâm'ı bir kutuya teşbîh itdik ve kutuyu çün açdık, boş bulduk*" didiği -ki mahallinde sebk itmişdir- kemâl-i gurûrlarından nâşî idiği mukarrer idi. Biz, bizim 'askerimize ve vefretine ve kesretine i'timâd itdiğimiz içün gûşmâl olunduk. Ve 'askerin, 'inâyet-i Bârî te'âlâ olmasa, ellerinden bir pulluk iş gelmediğin gördük. Kâfir dahi "*Meydânda mukāvemet ider kimesne kalmadı, meydân bizimdir*" sandılar. Cânib-i Hakk'dan, düşmen 'add itmedikleri edânî 'asker, bî-re'y ü tedbîr ve bî-nîze vü tîr ü şemşîr, bunları şöyle kırdılar, dağıtdılar ⟨ki⟩ kıyâmete değin envâ'-i mesâ'iblerine ser-defter olur. İki tarafına ısâbet iden musîbet, şe'âmet-i gurûrdan idiği zâhir oldu. Hakîkat-i hâl budur ki bizim dahi ahvâlimiz bir kıl üzre kalmış idi (*Peçuylu Târîhi*, II, İstanbul 1283, s. 202-203).

dahi kemâl-i gurûrlarından ehl-i İslâm'ı külliyyetle selb idüp, "*Güzîde 'asker perîşân oldu. Meydân bizde kaldı*" sanup, vücûd virmedikleri erâzil-i 'asker, bî-tîg u teber bunları şöyle kırdı ki ilâ kıyâmi's-sâ'a nakş-i kitâbe-i rûzgâr oldu (*Fezleke*, vr. 35 b).

b. *Fezleke*'de Kâtib Çelebi'nin, Peçuylu'nun ismini açıkça zikretmemiş olmakla beraber, bazı ifadelerle ima ettiği yerler de vardır. Mesela, Yanık (Győr) Seferi esnasında Tatar askerinin düşman topraklarında ilerleyerek, gelip Osmanlı ordusuna dâhil olmasından bahsederken müellifin, "Ba'zı ehl-i vukūf nakl ider ki ..." demekle kastettiği kaynağın, Peçuylu olduğu anlaşılmaktadır:

Ol hînde bile olan kābil-i hıtâb nice mîrzâ ve Tatarlar ile konuşduk. Ve kendilerin kudûmü ahvâlinden nice def'a söyleşdik. Nakl iderlerdi ki Leh içinde bu yolu kat'â 'asker-i Tatar'dan bilir kimse yoğidi. Egerçi kılağuz nâmına âdem çoğidi, illâ Câniş Ağa ki 'asker-i Tatar'ın her yolda ve akında kılağuzu ve ana kılağuzluk min-'indi'llâhi te'âlâ bir mevhibe-i İlâhiyye idi. Hattâ mezkûr Câniş Ağa, Papa ⟨Pápa⟩ Kal'ası fethinde İdrîs Paşa ile kalup anda vefât itdi. Ve kendi ahbâbından yine bir Tatar'ı yerine kılağuz nasb itdi. Kendiye dahi kılağuzluk bu tarîk ile vâsıl olmuş imiş. Hîn-i vefâtında ol Tatar'ın kulağına söyler, "*Bu emâneti ve ehl-i İslâm'a hıdmeti sana tapşırdım. Sen dahi yine senden sonra birine tapşır*" diyü emânet ider. Nakl iderler ki ol kimesne hemân ol günde Papa ⟨Pápa⟩ Kal'ası etrâfında 'asker çekmeğe başlar. Ve gördüğü ve bildiği memleket değil iken, kılağuzluk ider olur. Bu dahi guzâtın kerametinden idiğinde şübhe yokdur. Mezbûr Câniş Ağa'yı

Bile olan umûr-dîde mîrzâlardan ba'zı ehl-i vukūf nakl ider ki Leh içinden bu yolu 'asker-i Tatar'dan bilir kimse yoğidi. Câniş Ağa -ki her yolda mâhir rehber olup kılağuzluk iderdi- bî-seblet ü rîş hâdım gibi yüzü buruşuk bir koca Tatar olup, 'asker-i Tatar ana sâhib-i velâyet i'tikād iderlerdi. Ol dahi bu semtleri görmeyüp, bu kadar 'askerin önüne düşüp rehberlik eyledi. Ve min-'indi'llâh mühtedî oldu {*Mezkûr Câniş Ağa, Papa ⟨Pápa⟩ Kal'ası'nda İdrîs Paşa ile kalup anda vefât itdi. Kendi gibi bir Tatar'a rehberlik 'ilmini vasıyyet idüp kulağına söyler: "Bu emâneti ve ehl-i İslâm'a hıdmeti sana tapşırdım" dir. Pes ol kimse hemân ol günden rehberlik itmeğe başlayup, bilmediği yollara mühtedî olur. Minhu*} (*Fezleke*, vr. 13 b).

dahi İdrîs Paşa, kılağuzluk hâtırı için Hân hazretlerinden recâ idüp bile alıkomuş idi. Bu hakîr mezbûr Câniş Ağa'yı görmüş idim. Bî-seblet ü rîş, gûyâ bir koca hâdım idi. Pîr olmağla, yüzü gözü buruşmuş ve gerdeninin derisi sarkmış. Ammâ 'asker-i Tatar, kendiye kerâmet ve velâyet ile mu'tekıdlar imiş. Mezbûr dahi her giz Leh memleketinin bu semtlerine varmamış ve bu semtleri kat'â görmemiş iken, bu kadar 'asker-i Tatar ve bir Hân-ı 'âlî-mıkdâra kılağuz olup mahall-i maksûda irişdirmiş (*Peçuylu Târîhi*, II, 148-149).

c. Müellifin *Fezleke*'de *Peçuylu Târîhi*'ni, ismini zikretmeksizin, özetleyerek ve onun ifadesini kendine uydurmak suretiyle kullandığı daha başka yerler de vardır. Mesela:

Ahşâmdan, "*Bölükden terakkī ile bir mıkdâr tüfeng-endâz ve ümerâdan ve beylerbeyilerden olan segbân ve Celâlî'nin üç dört bin segbânı geçsin ve sabâha değin tâbye içün dizme dizilsin ve etrâfına handek kesilsin*" ⟨diyü⟩ tenbîh olundu. Ve mi'mâr koşuldu. Bu kerre yeniçeri ağası olan Segbânbaşı Sefer Ağa geldi ve "*Biz dahi Ocak'dan üç dört bin âdem ta'yîn itdik*" didi. "*Yeniçeri geçmesin*" dimeğe ve "*Yeniçeri lâzım değildir*" sözün lisâna getirmeğe kimse cür'et idemedi. Yeniçerisiz iş olur mu? Ve "*Yeniçeri lâzım değil imiş*" tîgından Ol gice bölükden terakkī ile sipâh yazılup, Silahdâr Ağası Küçük 'Osmân Ağa ve Silahdâr Kâtibi Fedâ'î Bey on pâre şâhî ile ve ümerâdan tüfeng-endâz ve üç bin kadar segbân geçüp, "*Sabâha dek tâbye içün dizme dizsin*" diyü tenbîh olundu. Yeniçeri ağası olan Segbânbaşı Sefer Ağa gelüp, "*Biz dahi Ocak'dan üç dört bin âdem ta'yîn itdik*" didi. "*Yeniçeri geçmesin*" sözünü söylemeğe kimse ikdâm eylemeyüp, yeniçerisiz iş olur mu? "*Yeniçeri lâzım değil*" sözü ile ta'n havfından sükût olundu. Lâkin, çün

havf idüp, "*Eyü varmışsın*" didiler. Çün yeniçeri geçmeğe başladı, "*Ya kani bize hem-pâ kim olur? Biz kime arkalanırız. Hiç olmazsa on on beş bin atlu gerekdir*" didiler. Her ne kadar ki "*Tabura ol kadar 'asker mukāvemet idemez, ancak yaya*[1], *düşmen gelicek, tâbyeye girüp top ve tüfengle ceng ider. Ana değin köprü dahi itmâm bulur. Andan sonra atlu geçer. Tedbîrimiz budur*" diyegördüler, müfîd olmadı. İllâ, "*Elbette ve elbette atlu*" didiler. 'Âkıbet, merhûmun hemşîre-zâdesi Serhoş İbrâhîm Paşa Köstendil beyi idi, "*Başbuğ nasb idüp gönderelim*" didiler. Ana dahi kā'il olmadılar. "*Elbette Rumili Beylerbeyisi Murâd Paşa, cümle Rumili 'askeri ile geçsin*" didiler. Muhassal, Dervîş Paşa merhûm Bosna'dan ma'zûl idi, anı ta'yîn itdiler. Merhûma âdem vardığı gibi, köprü binâ olunan mahalle geldi ve "*Bu bir hatâ-i fâhişdir ve hadden ziyâde yanlışdır*" diyü çok sözler söyledi. 'Âkıbet, merhûm dahi "*Atlu 'askerin göndermek hatâ-i fâhiş idiğin bilirim, ammâ mecbûr ve muztarım*" ⟨didi⟩. Zîrâ ol zemân, yeniçerinin gāyet-i tuğyânı zemânı idi. Yemişçi'ye 'ayn-ı İstanbul'da itdikleri evzâ'-i garîbeden havf olunurdu. Ammâ, "*Siz* yeniçeri geçmeğe şürū' eyledi, "*Bize hem-pâ birkaç bin atlu gerek*" dimeğe başladılar. Her ne kadar ki "*Beş on bin atlu tabura mukāvemet idemez, ancak yaya geçüp köprü kurulunca meterse girüp öte tarafı korur. Köprü temâmından sonra atlu geçer. Tedbîr budur*" diyegördüler, müfîd olmayup, "*Elbette atlu*" didiler. Âhır, Paşa'nın hemşîre-zâdesi Serhoş İbrâhîm Paşa Köstendil beyi idi, "*Anı ta'yîn idelim*" dinildikde râzî olmayup, "*Elbette Rumili Beylerbeyisi Murâd Paşa cümle Rumili 'askeri ile geçsin*" didiler. Sonra Bosna'dan ma'zûl Dervîş Paşa ta'yîn olunup köprü mahalline geldikde, "*Bu bir hatâ-i fâhiş ve tehlükedir*" diyü çok söz söyledi. Mehemmed Paşa, "*Öyle idiği zâhirdir ammâ mecbûruz*" didi. Zîrâ yeniçeri İstanbul'da Yemişçi'den ve taraf-ı saltanatdan yüz bulup gāyet tuğyân ider olmuşlar idi. Ve "*Çünki siz havfa düşüp teşe'üm idersiz, gitmen*" diyü lutf yüzünden söyledi. Mezbûr dahi kasem idüp, "*Ölmek, yanımda bir içim su değildir. Kıyâs buyurulmaya ki kendi nefsimi kayıram. Lâkin, nâmûs-ı saltanat ve 'ırz-ı İslâm'ı kayırırım*" diyüp gitdi (*Fezleke*, 80a-80b).

---

[1] Metinde aslında "Papa" imlâsıyla yazılmıştır (*Peçuylu Târîhi*, II, 274). "Yaya" olarak düzelterek verdik.

çünkî böyle hayfa düşmüşsün ve kendiniz bu emri bir şe'âmet cezm itmişsin, gitmen" didi ve lutf u mahabbet yüzünden söyleyüp hâtırın tatyîb itdi. Dervîş Paşa ise, "*Yok, va'llâhî ölmek, yanımda bir içim su içmek kadar değildir. Kıyâs buyurulmasın ki kendi nevtimi, hayâtımı kayırmam*[1]. *İllâ kayırdığım, nâmûs-ı saltanat ve 'ırz-ı İslâm'dır*" didi (*Peçuylu Târîhi*, II, 272-274).

d. Bazı yerlerde Kâtib Çelebi, Peçuylu'nun hadiseler hakkındaki şahsî yorumlarını da isim bildirmeksizin, kendine mâl ederek aktarmıştır. Mesela, Komaran (Komárom) kuşatmasının kaldırılarak ordunun geri çekilmesi bahsinde geçen, bazı tarihçilerin Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın kendisine kalenin teslimi teklif edilmişken, "Oğluma virilsin" diyerek geri çevirmesine dair bilginin doğru olmadığı ve bunun, "serhad ve 'asker ahvâline 'adem-i vukūfdan" kaynaklandığı şeklindeki yorum (vr. 16 a), aynen *Peçuylu Târîhi* (II, 155)'nden alıntıdır.

Sultan Osman vak'asının ele alındığı "Zikr-i Vak'a-i Hâ'ile-i 'Osmâniyye" başlıklı bendde, üzücü bir hadise olması dolayısıyla tarihçilerin vak'ayı anlatırken tafsilata girmekten kaçındıklarını, bunun tarihçiye yakışır bir davranış olmadığını, zira tarihçinin asıl vazifesinin meydana gelen olayları tarafsız biçimde okuyucuya yansıtmak olduğunu dile getirirken (vr. 174 a) de müellifin, *Peçuylu Târîhi*'ndeki şu satırlardan etkilenmiş olduğu anlaşılıyor:

"Egerçi bu vak'a-i muvahhişe îrâdından ise bu bâbda sükût itmek lutfu artık idi. Ve lâkin, çün bu mecmû'ada nevâdir iltizâmı münâsib görülmüşdür, pes bu nâdire-i 'azîme yazılmamak dahi lâyık değildir", (II, 380).

[1] Burada bir hata var gibi. "Kayırmam" değil, "kayırırım" olsa gerek. Nitekim, Kâtib Çelebi *Fezleke*'ye aktarırken bu şekilde düzeltmiştir (vr. 80b).

e. Kâtib Çelebi'nin Peçuylu'ya olan rağbetinin çoğu kez diğer kaynaklarının üstünde olduğunu görüyoruz[1]. Bunun en belirgin örneği Haçova Savaşı bahsindedir. Kâtib Çelebi bu savaşı eserinde, geniş ölçüde Hasan Beyzâde'ye dayanarak, uzun uzadıya anlattıktan sonra, "Siyâk-ı âhar" başlığı altında, aynı savaşı bir kez de Peçuylu İbrahim Efendi'nin eserinden (II, 198-203) naklen ele almıştır. Burada bildirdiğine göre, savaşa bizzat katılmış bulunan Peçuylu, mensup olduğu Anadolu Beylerbeyi Lâlâ Mehmed Paşa'nın savaşta herhangi bir başarı sergileyememiş olması yüzünden tarafsızlığını koruyamamış ve olayları hakkıyla değerlendirememiştir[2]. Bu ifadeye rağmen Kâtib Çelebi'nin, "Bir ehl-i vukūf kimse olmağla anın dahi kelâmının me'âli nakl olundu" diyerek Peçuylu'nun savaş hakkındaki tasvirini okuyucuya sunmadan geçmemiş olması, ona olan rağbetinin göstergesidir.

Bundan başka, 1014 (1605/1606) yılında Ostorgon (Esztergom) üzerine sefer niyeti ile İstanbul'dan hareket edilmişken, yolda Ostorgon (Esztergom)'dan vazgeçilerek Kanije (Kanizsa) civarında Mekomorya (Međimurje) üzerine sefere karar verilmesinden bahsedilen "Meşveret-i Serdâr" başlıklı bendde, Kâtib Çelebi'nin Peçuylu'ya olan rağbetinin bir başka yansımasını görüyoruz. Burada müellif önce, söz konusu kararın alındığı toplantının Osek (Eszék)'te yapıldığından ve Ordu Kadısı Vildân-zâde Ahmed'in Serdar'ı bu karardan vazgeçirerek seferin tekrar Ostorgon (Esztergom) üzerine çevrilmesini sağladığından bahsetmektedir. "Muhtefî rivâyeti üzre ..." diyerek Mustafa Sâfî'nin *Zübdetü't-tevârîh*'inden naklen kaleme aldığı bu bahsin ardından, Peçuylu (II, 301-302)'ya göre toplantının Osek (Eszék)'te değil, Budun (Buda) civarındaki Şoşkora Deresi menzilinde yapıldığını, Serdar'ı sefer istikametini tekrar Ostorgon (Esztergom)'a çevirmeye iknâ edenin ise Vildân-zâde olmayıp, yeniçeri arasındaki homurdanmayı hisseden Serdar'ın

---

[1] Nitekim Bekir Kütükoğlu *Fezleke*'nin kaynaklarına dair çalışmasında Kâtib Çelebi'nin Peçuylu'ya olan itibar ve rağbetinden bahsetmektedir (*Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 27, 28). Suraiya Faroqhi de Kâtib Çelebi'nin kaynak seçiminde şahsî sempati ve antisempatilerinin oynadığı rol üzerinde durarak, *Peçuylu Târîhi*'nin onun gözde kaynaklarından biri olduğunu vurgulamıştır (*Approaching Ottoman History, An Introduction to the Sources*, Cambridge 1999, s. 153).

[2] "Bu makāma gelince ba'zı ehl-i vukūf tahrîridir. Ammâ ol gazâda hâzır olan Defterdâr Peçuylu İbrâhîm Efendi, nev'an bu siyâka mugāyir tahrîr itmişdir. Gālibâ kendi Anadolu Beylerbeyisi Lâlâ Mehemmed Paşa'ya intisâbı sebebiyle anın kolunda bulunup bozgun alaylar kavminden olmağla, ta'assub idüp ve cümle-i levâzım ve vak'ayı kemâ-yenbagī tetebbu' ve tahrîr itmemişdir.", (*Fezleke*, vr. 34 b).

herhangi bir ayaklanmaya meydan vermemek için kendiliğinden karar değiştirdiğini bildirmiştir. Burada müellifin, "Sahîhi dahi budur" diyerek Peçuylu'nun rivayetini onaylaması (vr. 106 a) kaynağına olan itibarını göstermektedir.

f. Peçuylu'yu kaynak olarak kullanırken Kâtib Çelebi, zaman zaman metne alınmasını gerekli görmediği bazı bilgileri kenar notu olarak sunmuştur. Mesela, Komaran (Komárom) muhasarası bahsinde müellif, bazı tarihçilerin, Komaran (Komárom) Hâkimi'nin Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'yı çağırtıp kaleyi ona teslim edeceğini bildirmesine karşın Sinan Paşa'nın bunu reddettiğini yazdıklarından, fakat bunun doğru olmadığından bahsetmiştir. Bu bahse dair sayfa kenarına düştüğü notta ise, Peçuylu (II, 155)'dan naklen, söz konusu yanlış bilgiyi veren tarihçilerin kimler olduğunu söylemiş ve Peçuylu'nun bu konudaki görüşünü dile getirmiştir (vr. 16 a).

"Teslîm-i Hisâr-ı Ostorgon ⟨Esztergom⟩ be-Küffâr" bendinde, Ostorgon (Esztergom)'un teslim şartlarına dair yapılan görüşmeler esnasında, karşı tarafın ileri gelenlerinden Palfi (Pálffy Miklós)'nin Osmanlı Devleti'ni kapağı kilitli bir kutuya benzetmesi ve yıllar boyu içinde canavar olduğunu zannettikleri bu kutuyu açıp içinin boş olduğunu gördüklerini söylemesi üzerine Peçuylu'nun ona verdiği cevap (II, 187-188), *Fezleke*'de sayfa kenarındadır (vr. 26 a).

"Teveccüh-i Serdâr Yemişçi Hasan Paşa be-Feth-i İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩" bendinde, düşmanın İstolni-Belgrad (Székesfehérvár)'ı teslim ettiğini bildirdiği satırın kenarına düştüğü notta müellif, Peçuylu'ya göre (II, 243), düşmanın emân dilemesinin iç hisar muhasara edilir edilmez vuku bulduğunu kaydetmiştir (vr. 72 a).

Kâtib Çelebi'nin herhangi bir kaynak ismi bildirmeksizin kaleme aldığı bazı kenar notlarını da yine Peçuylu'dan nakletmiş olduğunu anlıyoruz. Mesela, Yanık (Győr) Seferi sırasında Tatar askerine kılavuzluk eden Caniş Ağa'nın ölümüne ve ölmeden önce kılavuzluk görevini kendi tanıdıklarından birine vasiyet etmesine dair kenar notu (vr. 13 b), Peçuylu (II, 149)'dan alıntıdır.

g. Kâtib Çelebi Peçuylu'nun eserinden faydalanırken, ismini vermeyi çoğunlukla ihmal etmemiş, hatta ondan naklen aktardığı kaynak isimlerinde

de esas kaynağının Peçuylu olduğunu açıkça söylemiştir. Mesela, Kanije (Kanizsa) savunmasında başarısız olup geri çekilen düşmanın, Osmanlı kuvvetleri tarafından takip edilmesi bahsinde, Peçuylu'nun Kara Ömer Ağa'yı kaynak göstererek verdiği bilgiyi (II, 241), "Peçuylu mezbûr 'Ömer Ağa'dan nakl ider ki..." diyerek nakletmiştir (vr. 68 b). Keza, Satırcı Mehmed Paşa'nın katline dair, Peçuylu'nun Alaca Mehmed Ağa'ya atfen verdiği malumatı (II, 224) aktarırken de "Peçuylu bu makāmda Alaca Mehemmed Ağa'dan nakl ider ..." diyerek, asıl kaynağının Peçuylu olduğunu bildirmiştir (vr. 46 a).

Ancak iki yerde Kâtib Çelebi, Peçuylu'nun kaynağını kendine mâl etmekten geri duramamıştır. Bunlardan biri, Sultan Osman hadisesinin ele alındığı "Hâ'ile-i 'Osmâniyye" konusu kapsamında, Ohrili Hüseyin Paşa'nın Sultan Osman'a, kendisini yeniden desteklemeleri için kapıkullarına para vermesini önermesi bahsindedir. Peçuylu'nun, "Hüseyin Paşa'ya tezkireci olan Sıdkī Çelebi hikâyet ider ki ..." diyerek verdiği bilgiyi (II, 384) Kâtib Çelebi, Peçuylu'dan, fakat onun adını hiç zikretmeksizin, doğrudan, "Sıdkī Efendi'den menkūldür ki ..." diyerek aktarmıştır (vr. 177 a).

Yine "Hâ'ile-i 'Osmâniyye" kapsamında, Peçuylu'nun, "Gerçi ol mahalde gördük amâ, söylediklerin işitmezdik. Sonra Kara Mezak'dan işittik. ... Mezkûr Kara Mezak ol zemân orta çâvuşu idi. ... Sultân Mustafa'yı Sarây-ı 'âmire'ye getirdikden sonra, ol meclis-i eşkıyâdan kalkup doğru Ahmed Ağa'ya geldi ve meclisde, ya'ni mescidde olan bâzgeştîyi böylece nakl eyledi ..." (II, 385) diyerek anlattığı olayları *Fezleke*'ye dercederken Kâtib Çelebi, kaynak olarak Peçuylu'nun değil, doğrudan Kara Mezak'ın ismini vermiştir ("Kara Mezak'dan menkūldür ...", vr. 178 a).

Müellifin, Peçuylu'dan, onun ismini vermeden yaptığı alıntıların her ikisinin de aynı konu içinde bulunuyor olması dikkat çekicidir[1].

---

[1] Gabriel Piterberg, Kâtib Çelebi'nin Sultan Osman hadisesini yazarken Peçuylu'yu kaynak olarak kullanmış, fakat bunu açıkça bildirmemiş olmasına dayanarak, muteber tuttuğu varsayılan bir yazarın ismini vermekten kaçınmasını tuhaf bulduğunu söylemiştir. Ayrıca, müellifin Peçuylu'ya duyduğu rağbete dair Bekir Kütüoğlu ve Suraiya Faroqhi tarafından öne sürülen görüşün savunulacak yanı olmadığını da belirtmiştir (*Osmanlı Trajedisi, Tarih-Yazımının Tarihle Oyunu*, çev. Uygar Abacı, İstanbul 2005, s. 152-153). Kâtib Çelebi'nin, *Fezleke*'nin pek çok yerinde Peçuylu'dan faydalandığını açıkça söylemiş olmasına karşın, Sultan Osman vak'asına dair kısımda onun ismini zikretmekten ısrarla kaçınması gerçekten ilginçtir. Fakat biz bunun, müellifimizin Peçuylu'ya olan rağbetinin sorgulanmasını gerektirecek yönde bir tutum olduğunu düşünmüyoruz. Kâtib Çelebi, daha önceki tarihçileri Sultan Osman hadisesini kısaca geçiştirmelerinden dolayı eleştirip, *Tûgī Târîhi*'nden faydala-

h. Bazen Kâtib Çelebi, Peçuylu'dan aldığı bilgileri özetleyip onun ifadesini kendine uydurmaya çalışırken, konuyu anlaşılması güç hale getirmiştir:

Çün merhûma geldim, hakîkat-ı hâli didim, "*Gelir mi, gider mi? Ne anlarsın?*" buyurdular. "*Zann-ı gālibim, gider. Zîrâ evzâ'ın, Etmekçizâde mülâkātından sonra evvelki evzâ'a muvâfık buldum. Ve korkarım, Kapu Kethudâsı'nın sözü bundan sübût bulur*" didim. Ol söz dahi bu idi ki Yemişçi'ye 'asker içün ikdâm idicek, yanına getirdüp kulağına dir ki: "*Dünyâyı feth mi itse gerek. Hâlli sallı varup geldiğine râzîyiz. Ol yüz aklığı iderse, benim hilâfımda olanları görmez misin? Bu niçün itmedi diyü başım aldırırlar. Ammâ ol her nice varup gelirse, ben anı himâyet iderim, üşenmesin*" dimiş ola. Ya'ni yüz aklığı itdiğin istemediği mukarrer idi. Ve Etmekçi-zâde ile dahi ağzı bir idi. Belki hilâfında olmağı ana sipâriş itmiş idi. Ya'ni Hân 'avdet itmekle, cânib-i Pâdişâhî'den mu'âteb olmayacağın bildirdi. Hân'a bunu ilkā vü beyân itmekle ve kendisi ma'an kalkup gitmekle, Hân'ın gitmesine

Ve bundan akdem Gāzî Girây Hân Peçuy ⟨Pécs⟩'da kışlayup bilâd-ı küffâra akın itmiş, lâkin ol kadar murâd üzre doyumluk almayup gelmiş idi. Serdâr dahi Belgırad'a gelirken varup kendiye buluşup sohbet itmiş idi. Bu def'a Seksar ⟨Szekszárd⟩ menzilinden Peçuylu İbrâhîm Efendi kendi karîbi ve âdemîsi olmağla da'vete gönderdi. Meger Yemişçi tarafından 'avdete işâret ol⟨un⟩muş, vardıkda bilâ-tereddüd, "*'An-karîb gideriz*" diyü cevâb virüp Celâlî ahvâlin su'âl itdi ve "*Anlarla biz niçe cem' oluruz?*" didi ve tereddüd gösterdi. Mezbûr dahi dönüp Serdâr'ı haberdâr eyledikde Etmekçi-zâde, "*Taraf-ı saltanatdan bir müte'ayyin âdem gönderilse ta'zîm bulunup sözü te'sîr iderdi*" diyü mezbûr İbrâhîm'i yanına alup kendi gitdi. Vardıkda biraz mükâlemeden sonra, ertesi Celâlî Dırava'dan geçince tevakkuf idüp, "*Defterdâr Efendi ile ma'an gideriz*" diyü mektûblar ile İbrâhîm'i

narak hadiseyi tüm tafsilatıyla anlatmasından ötürü kendisini sorumluluk sahibi tarihçi olarak sunduğu gösterişli bir giriş yapmışken, daha sonraki satırlarda Peçuylu ya da herhangi bir başka müellifin adının yer almasının, bu girişin okuyucu üzerindeki etkisini azaltacağı kaygısı ile hareket etmiş olabilir. Bir başka ifadeyle, müellifin, okuyucunun, *Fezleke*'deki "Hâ'ile-i 'Osmâniyye" sahnesinin ardında, Tûgī ile kendisinden başka bir müellifin varlığından haberdar olmasını istemediğini zannediyoruz.

sebeb oldu (*Peçuylu Târîhi*, II, 268-269).

gönderüp, Etmekçi-zâde, Hân yanında kaldı. Mukaddemâ Yemişçi'nin Defterdâr ile ma'hûd olup, "*Hân giderse Der-i devlet'de himâye ideriz. Cânib-i Pâdişâhî'den mu'âteb olmaz. Dünyâyı feth mi itse gerek. Bu Serdâr maslahat görürse a'dâ bize zafer bulur. Hemân serhaddi muhâfaza itsin*" didiğini bildirdi. Hân dahi ol mahalden göçüp diyârına gitdi. Ve Defterdâr dahi gelüp ye's cevâbın getirdi (*Fezleke*, vr. 79 b-80 a).

i. Bazı yerlerde Kâtib Çelebi'nin Peçuylu'nun görüşüne muhalefette bulunduğunu görüyoruz. Buna örnek olarak, Gürcistan hanlarından Mağrav Han (Giorgi Saakadze)'ın, Karçgay Han'ı mağlub etmesinin ardından, Osmanlı ordusunun Bağdâd Seferi hazırlıkları ile meşgul olduğu sırada Hâfız Paşa'ya mektup göndererek, Safevî ordusunu tamamen bertaraf etmek için zamanın müsait olduğunu bildirmesi ve Gürcistan üzerine asker gönderilmesini istemesi bahsini verebiliriz. Peçuylu, *Târîh*'inde, Hâfız Paşa'nın Mağrav Han (Giorgi Saakadze)'ın isteğini kabule yanaşmadığını, kabul etmesi yönünde kendisinin çok ısrar ettiğini, fakat başarılı olamadığını anlatmaktadır. Bu kısmı Kâtib Çelebi, "Peçuylu eydür ..." diyerek, ondan naklen *Fezleke*'ye almıştır (II, 404-405). Fakat konunun sonuna, "Fakîr eydür ..." diyerek birkaç satır da kendiliğinden eklemiştir (vr. 198 a). Bu birkaç satırdan müellifin, çok net olmamakla beraber, Peçuylu'nun Hâfız Paşa'yı Gürcistan üzerine sevk etmek yönündeki ısrarını haklı bulmadığını anlayabiliyoruz. Onun görüşü, Hâfız Paşa'nın, Bağdâd üzerine hareketten vazgeçmemekle isabetli davranmış olduğu yönündedir. Bağdâd'da herhangi bir başarı elde edilememişse de hiç değilse tecrübe kazanılmış ve şehre kolaylıkla sahip olunamayacağı anlaşılmıştır. Kâtib Çelebi'nin burada, başarısızlıktan fayda çıkarmak yönündeki iyimser yaklaşımı ayrıca dikkat çekicidir.

3. Edirneli Mehmed b. Mehmed, *Nuhbetü't-tevârîh*

Kâtib Çelebi'nin çağdaşı olan Edirneli Mehmed b. Mehmed *Nuhbetü't-tevârîh* adlı eserinin girişinde kendisini Divan-ı hümayun'da Ahkâm Kalemi

kâtiplerinden biri olarak tanıtmakta ve öteden beri çeşitli devlet adamlarının hizmetinde bulunduğundan bahsetmektedir. Bu devlet adamlarından birinin Hâfız Ahmed Paşa olduğu bilinmektedir. Ayrıca müderrislik de yaptığı anlaşılan müellif, kendi ifadesiyle, daha önce yazılan eserlerden yararlanarak ve onları tamamlamak maksadıyla, tarihî hadiselerden "sıdk u savâba karîb ve makbûl-ı tab'-ı lebîb" olanları içeren *Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr* adlı bir eser kaleme almıştır. İki ciltten oluşan eserin birinci cildi, genel olarak İslam tarihini ele almakta, ikinci cildi ise Osman Gazi'den başlayarak I. Ahmed'in vefatına kadar olan Osmanlı tarihini içermektedir[1].

Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'da, *Nuhbetü't-tevârîh* hakkında ortaya koyduğu görüş hayli olumsuzdur. Bildirdiğine göre eser, Cenâbî'nin *el-'Aylemü'z-zâhir*'inin tercümesinden ibaret olup çok az ilave, fakat birçok eksik içermektedir[2]. Bu olumsuz bakış açısına rağmen müellif, *Fezleke*'yi yazarken *Nuhbetü't-tevârîh*'i de kaynakları arasına almıştır[3].

a. Kâtib Çelebi, kaynağının ismini bazen açıkça bildirmiştir. *Fezleke*'de, yedi yerde *Nuhbetü't-tevârîh*'in ya da yazarının ismi ile karşılaştık[4]. Aşağıda bunlardan sadece biri örnek olarak verilmiştir:

Kalugeran Köprüsü kurbına, bir bataklı ve ormanlı mahall idi ki ge-

Nuhbetü't-tevârîh'de mastûrdur ki: Kalugeran ⟨Călugăreni⟩ Köprüsü

---

1 Edirneli Mehmed'in ölümü için kaynaklarda verilen tarih çoğunlukla 1050 (1640/1641)'dir (mesela bkz. Şeyhî, *Vekāyi'ü'l-fudalâ*, I, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 176; *Keşfü'z-zunûn*, nşr. Şerefettin Yaltkaya-Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1971, II, 1936). Abdurrahman Sağırlı ise *Nuhbetü't-tevârîh* üzerine hazırladığı doktora tez çalışmasında, 1050 tarihinin ihtiyatla karşılanması gerektiğinden bahsetmiş, kesin olmamakla beraber, müellifin ölümü için 1052 (1642/1643) veya 1058 (1648/1649) tarihlerinin de söz konusu edilebileceği üzerinde durmuştur (*Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, haz. Abdurrahman Sağırlı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. X-XI). Yine Sağırlı'nın tespitine göre *Nuhbetü't-tevârîh*'in 1276 (1859/1860) yılında yapılan baskısının birçok eksiklikler içerdiğini de belirtmeliyiz (s. XX). Çalışmamız esnasında eser üzerinde Sağırlı tarafından hazırlanan doktora tezini kullandık.

2 *Keşfü'z-zunûn*, II, göst. yer.

3 Abdurrahman Sağırlı çalışmasında, "Kâtib Çelebi'nin *Nuhbetü't-tevârîh*'i kaynak olarak kullanması"na ayrı bir bölüm tahsis etmiş olmakla beraber, bu bölümde eserin sadece *Tuhfetü'l-kibâr* üzerindeki tesirinden bahsetmiş (s. LXXXI-LXXXV), *Fezleke* üzerinde ise hiç durmamıştır.

4 vr. 15 b, 21 a, 28 b, 38 b, 40 b, 49 a, 91 b.

lindi, 'askerin kimi konup ve kimi konmak üzre iken küffâr-ı nârkarârdan bir gürûh-ı bî-şükûh reme-i hanâzîr-misâl zuhûr idüp ol batak etrâfında ehl-i İslâm ile mübâşir-i cidâl ü kıtâl oldular ve orman ağzına toplar ve tüfengciler vaz' idüp cünd-i İslâm'a kemâliyle müzâyakalar virdiler. Bu mahalde vezâret ile Eflak beylerbeyisi olan Mehemmed Paşa ve Haydar Paşa ve Hüseyin Paşa ve Serdâr-ı ekrem birâder-zâdesi Ayas Paşa-oğlu Mustafa Paşa ve Şâm askeri ve bir mıkdâr yeniçeri fermân-ı şerîf mûcibince cisr-i mezbûru geçüp a'dâ-yı dîne mukābil oldular. Dahve-i kübrâdan beyne's-salâteyne dek muhkem muhârebe ve mukātele idüp niçesi gāzî ve niçesi güşte olup şehâdet meydânının ser-firâzı oldular (*Nuhbetü't-tevârîh*, s. 490).

kurbına -ki bir bataklı ve ormanlı mahall idi- nüzûl olundukda, küffârın bir gürûh alayı zuhûr idüp kıtâle başladılar. Ve orman ağzına toplar ve tüfengçiler döküp 'askere küllî müzâyaka virdikde, Satırcı Mehemmed Paşa ve Haydar Paşa ve Hüseyin Paşa ve Ayas Paşa-oğlu Mustafa Paşa ve Şâm 'askeri ve bir mıkdâr yeniçeri köprüyü geçüp, a'dâya mukābil oldular. Dahve-i kübrâdan beyne's-salâteyne dek muhkem mukātele olundu. Gerçi düşmenin on iki topları alınmağla galebe olunup girüye sürüldü lâkin, mahall-i mezbûr teng ve batak, ormanlı yerler olmağla, sâbıku'z-zikr Mehemmed Paşa kaçarken mecrûh ve Sivas Beylerbeyisi Haydar Paşa şehîd ve Ayas Paşa-oğlu ve Niğbolu'ya mutasarrıf Hüseyin Paşa bataklarda batup şehîd oldular (*Fezleke*, vr. 21 a).

b. Kâtib Çelebi'nin, *Nuhbetü't-tevârîh*'ten elde ettiği bilgileri, *Fezleke*'nin metin kısmından çok, sayfa kenarlarındaki "minhu" kayıtlı notlarda değerlendirmiş olduğunu görmekteyiz:

Nâ-gehân bir şeb-i zulmânîde bir iki yüz mıkdârı tüfeng-endâz ve heycâ-sâz kâfir hisârdan çıkup, yeniçerilerin metersini basdılar. Ol zümre-i cerî, anlarun def'ine mukayyed iken, Nehr-i Tuna'dan birkaç pâre şayka ile bir niçe yüz küffâr-ı füccâr

Nuhbe'de mastûrdur ki: Bir gice iki yüz kadar kâfir çıkup yeniçeri ile ceng iderken, Nehr-i Tuna'dan birkaç pâre şayka ile nice yüz küffâr yeniçerinin ardın alup, üç yüz kadar yeniçeri ve birkaç yayabaşı düşmekle, Ağa ordu tarafına mürâca'at itmişidi. Er-

dahi gelüp yeniçerilerin ardın aldılar. Bu ceng ü peygârda üç yüz mıkdârı yeniçeri ve birkaç yayabaşıları şehîd vâki' olmağla, Yeniçeriler Ağası bi'z-zarûre taraf-ı orduya mürâca'at itmişidi. Ertesi ale's-seher Serdâr meterse varup, beylerbeyiler ile müşâvere üzre iken, tekrâr zümre-i küffâr içeri kal'adan cür'et-i bisyâr ile çıkup cünd-i İslâm'ın yine meterslerin basdılar. Bu muhârebe vü muhâcemede dahi birkaç alaybeyi ve zümre-i guzâtın niçe merd dilâveri ol hînde zümre-i şühedâya munzamm ve mülhak oldular (*Nuhbetü't-tevârîh*, s. 481).

tesi, Serdâr meterse varup beylerbeyiler ile müşâvere iderken, tekrâr kâfir çıkup yine meters basdı. Bu muhârebede birkaç alaybeyi düşdü. Minhu (*Fezleke*, vr. 15 b).

Bu verdiğimiz örnekten başka, Vaç (Vác) Seferi'ne dair satırların kenarında yer alan, Vaç (Vác) üzerine varıldığı gece hemen meters kurulduğundan ve bunu gören düşmanın korkuya düşerek kalenin bazı yerlerini ateşe verdiğinden bahseden notun (vr. 38 b) kaynağı da müellif tarafından açıkça bildirildiği üzere, *Nuhbetü't-tevârîh*'tir (s. 528). Kezâ, Varad (Várad) Seferi bahsinde, Serdar'ın Hünkâr-tepesi'nde otak kurması ramazanın on ikinci gününde gösterilmiş, sayfa kenarında ise *Nuhbetü't-tevârîh*'e göre (s. 534), bu tarihin şevvalin dokuzu olduğu zikredilmiştir (vr. 40 b). Müellifin *Nuhbetü't-tevârîh*'i kaynak gösterdiği kenar notlarından biri de sonradan üstü çizilerek iptal edilmiş durumdadır ("*Nuhbe* sâhibi, Ağa'nın vusûlünü on ikinci günü yazar", vr. 46 a).

Müellifin bizzat bildirdikleri dışında, yine *Nuhbetü't-tevârîh*'ten alındığı anlaşılan birkaç kenar notunu da biz tespit etmiş bulunuyoruz. Mesela, "Muhâsara-i Yanık ⟨Győr⟩" bendinde, Sultan Süleyman'ın Viyana üzerine giderken Yanık (Győr) halkının gelip tâbi olması, fakat daha sonra isyan etmesi üzerine, Osmanlılar tarafından şehrin varoşunun yakıldığına ve Yanık

(Győr) isminin bu hadiseden kaynaklandığına dair kenar notu (vr. 12 a), *Nuhbetü't-tevârîh*'ten alınmıştır (s. 470)[1].

Yanık (Győr) ve Papa (Pápa)'nın fetihlerini anlattıktan sonra Kâtib Çelebi, Yanık (Győr) Beylerbeyiliği'nin İskenderiye Beyi Arnavud Osman Paşa'ya verildiğini bildirmiş, Papa (Pápa)'nın dahi beylerbeyilik ilan edilip Segedin (Szeged) Beyi İdris Bey'e verilmesi bilgisini ise okuyucuya, her nedense, kenar notu olarak sunmuştur (vr. 15 b). Bilginin *Nuhbetü't-tevârîh*'ten alındığı gayet açıktır ("Kezâlik Papa dahi bir müstakill beylerbeyilik kılınup, eyâleti Segedin Sancağı Beyi İdrîs Bey'e tevcîh olundu", s. 481)[2].

1009 (1600/1601) yılında, Serdar İbrahim Paşa'nın Kanije (Kanizsa) üzerine hareket edip Sava Köprüsü'nden Zemun (Zimony) Sahrâsı'na geçişi için verilen "muharremin evâhırı" tarihinin yanına not düşülerek, "Ba'zı târîhde saferin üçüncü günü geçildiği mastûrdur. Minhu" denilmiştir (vr. 53 b). Müellifin "ba'zı târîh" diye tabir ettiği kaynağın, ya da kaynaklardan birinin, *Nuhbetü't-tevârîh* olduğunu anlıyoruz ("Sene-i tis'a ve elf saferinin üçüncü gününde nehzat olunup Nehr-i Sava üzre bağlanan cisrden 'ubûr olundukdan sonra Zemun Sahrâsı'na nüzûl olundu", s. 565).

"Vak'a-i Gazanfer Ağa" bendinde, Kapu Ağası Gazanfer Ağa ile Dârüssa'âde Ağası Osman Ağa'nın öldürülmesi ile sonuçlanan vak'alar esnasında Vezir Tırnakçı Hasan Paşa'nın dahi katli söz konusu iken, Padişah tarafından affedildiğinden bahseden Kâtib Çelebi, ayrıca sayfa kenarına bir not düşerek, Hasan Paşa'nın kurtuluşunun yeniçerilerin ricası sayesinde gerçekleştiğini dile getirmiştir (vr. 74 b). Bu bilginin kaynağının da yine *Nuhbetü't-tevârîh* olduğu anlaşılmaktadır ("Vüzerâdan Nâhunî Hasan Paşa dahi mahall-i

---

[1] Bu arada, Kâtib Çelebi'nin söz konusu notta, Edirneli Mehmed'in ifadesini kısaltıp kendine uydurmaya çalışırken, konuyu biraz anlaşılmaz hale getirmiş olduğu da belirtilmelidir. Yanık (Győr) ahalisinin önce tâbi olmuşken sonra ısyan etmesini, "Merhûm Sultân Süleymân Hân Beç Hisârı'na giderken sene 935'de ahâlîsi gelüp mütâba'at itmişler idi. Dönüşde alarga topun atup..." şeklinde ifade etmiştir. Bu ifadeden, halkın dönüşde neden top attıklarını anlamak mümkün değildir. Meseleyi *Nuhbetü't-tevârîh*'ten okuduğumuzda ise, Sultan Süleyman'ın Beç Seferi'nden başarısızlıkla dönmesi dolayısıyla, halkın bunu fırsat bilerek isyana yeltendikleri için top attıklarını öğreniyoruz.

[2] Aslında Kâtib Çelebi, hemen yukarıda, "Feth-i Papa ⟨Pápa⟩ be-Dest-i Gāzî Girây" bendinin sonunda, "Ve sancağı İdrîs Bey'e virildi" diyerek okuyucuyu bu konuda zaten bilgilendirmişti. Kenar notunda fazladan, İdris Bey'in o sırada Segedin (Szeged) Sancağı beyi olduğu bilgisi vardır.

hâdiseye getirilüp muhtazır olmuşiken, yeniçeri tarafından, '*Niçe müddet ağamız olmuşdur ve umûr-ı saltanatda çendân müdâhalesi yokdur*' dinilmeğle, ol mahalde katlden halâs oldu", s. 588).

c. Kenar notlarının haricinde Kâtib Çelebi'nin, *Nuhbetü't-tevârîh*'ten aktarmış olduğu bendler de vardır. Bunlar arasında müellifin, Edirneli Mehmed'in ifadesini aynen aktardığına sadece birkaç yerde rastladık:

İşbu senede Şâh-ı diyâr-ı 'Acem olan 'Abbâs-ı nâ-sipâs leşker-i Kızılbaş-ı şeytanet-istînâs ile def'-i mazarrat-ı 'Abdülmü'min Hân içün ki Câcerm serhaddine değin gelmişidi, Kazvîn'den nehzat idüp müteveccih-i Horasân oldu. Abdülmü'min Hân'ın Şâh 'Abbâs'la mukābele idecek kadar 'askeri mevcûd olmadığından dönüp cânib-i Nisâbûr'a gitmişidi. Şâh 'Abbâs dahi te'âkub iderek Dâmgân'a değin varup Sebzvâr ve İsferâyin'i kabza-i teshîre getirdikden sonra, cânib-i Kazvîn'e mürâca'at itdi (*Nuhbetü't-tevârîh*, s. 463).

Havâdis-i Maşrıkiyye

Bu sâlde Şâh-ı 'Acem olan 'Abbâs-ı nâ-sipâs, leşker-i bî-kıyâs ile Özbek Hânı 'Abdülmü'min Hân def'i içün Kazvîn'den kalkup müteveccih-i Horasân oldu. Hân-ı mezbûr, Câcerm serhaddine gelmişidi. Şâh ile mukābele idecek denlü mevcûd 'askeri olmadığından, dönüp cânib-i Nisâbûr'a gitdi. Şâh dahi te'âkub idüp Dâmgân'a dek vardı. "Sebzvâr" ve "İsferâyin" nâm kasabaları aldıkdan sonra, cânib-i Kazvîn'e mürâca'at itdi (*Fezleke*, vr. 1 b-2 a).

Bu verdiğimiz örnekten başka, vr. 5 a'daki "Havâdis-i Maşrıkiyye" bendinin tamamı ve vr. 14 a'daki yine "Havâdis-i Maşrıkiyye" başlıklı bendin bir kısmı, *Nuhbetü't-tevârîh* (s. 463-464, 469)'ten nakledilmiştir.

d. Bunların dışında, müellifin, *Nuhbetü't-tevârîh*'i çoğunlukla özetleyerek ve ondaki ifadeyi değiştirip kendine uydurarak eserine aktardığını görüyoruz:

Bu tarîkla on beş gün mürûr itdikden sonra, küffâr-ı hâk-sâr bir gün 'ale'l-gafle kal'adan çıkup yeniçeri metersini basdılar. Egerçi

Hücûm-ı Küffâr be-Meters

Mâh-ı mezbûrun evâhırında küffâr-ı hâk-sâr, 'ale'l-gafle kal'adan

'asâkir-i nusret-şi'âr bu vâkı'adan haberdâr olunca, sağ cânibden Hasan Paşa ve sol tarafdan Serdâr-zâde Mehemmed Paşa zümre-i zamîme-i a'dâ def'ine yetişdiler. Ve iki vezîr-zâdeler birbirleri gayretine kemâ-yenbagī sa'y-i bisyâr idüp çalışdılar. Fe-emmâ leşker-i küffâr üç bin mıkdârı tüfeng-endâz ve âteş-bâr ve Nemçe atlularından yarar üç bin müsellah süvâr ve iki bin Macar yunakları kemâl-i tehâcümle âşikâr olmağın, bu aralıkda bin mıkdârı yeniçeri ve niçe yüz mücâhid ve cerî, a'dâ-yı dîn elinden câm-ı şehâdeti nûş eylediler. Ve Tırhala Sancağı Beyi Emrullâh Bey dahi ol hengâmede zümre-i şühedâya mülhak oldu.

Tekrâr-ı Hücûm-ı Küffâr ber-Meters-i Leşker-i İslâm

Melâ'înin ikinci hücumları ki rûz-ı 'îd-i adhâda vâki' idi, ya'ni 'îdü'l-mü'minîn olmağla, guzât-ı zafer-simâtın ol günde gāfil bulunması miyân-ı küffârda şâyi' idi. Ol ihtimâl ile yevm-i mezbûrda tekrâr çıkup metersleri yine basdılar ve gürûh-ı ehl-i cihâda tekrâr mazarrat ve cefâ kasdın eylediler. Fe-emmâ Silahdârlar Ağası Rıdvan Ağa ve Haleb Melikü'l-ümerâsı Çerkes Mahmûd Paşa birer kadem yerlerinden ayrılmadılar ve meterslerine içeçıkup yeniçeri metersini basdılar. Sağ cânibden Hasan Paşa ve sol tarafdan Serdâr-zâde Mehemmed Paşa haberdâr oldukda a'dâ def'ine yetişüp, iki vezîr-zâdeler biri birine gayretle gerçi kemâ-yenbagī çalışdılar, ammâ leşker-i küffâr üç bin kadar tüfeng-endâz ve üç bin dahi Nemçe 'askerinden müsellah süvâr ve iki bin Macar yunakları yek-bâr hamle idüp, bin kadar yeniçeri ve nice yüz bahâdır cerî 'askeri rütbe-i şehâdete irişdirdiler. Tırhala Sancağı Beyi ol zümreden idi.

İkinci def'a melâ'înin hücûmları zilhiccenin onuncu günü idi. 'Îd eşgāliyle guzât meşgūl ve gāfil bulunmak ihtimâliyle çıkup meters basdılar. Silahdâr Ağası Rıdvân Ağa ve Haleb Beylerbeyisi Çerkes Mahmûd Paşa, meterslerine küffârı uğratmayup yerlerinde durdular. Lâkin, Hasan Paşa koluna mübâlaga küffâr düşüp, tekrâr be-tekrâr hücûmlar itdiler. Ve nice yüz şayka ol semte er döküp dinc leşker havâle kılmağla, meters erbâbını zebûn itdiler. Ve müceddeden yazılan cebeciler zümresine hücûm idüp ekserin düşürdüler. Ammâ Karaman Beylerbeyisi ⟨Lâlâ⟩ Mehemmed Paşa ve Bolu'ya mutasarrıf Mahmûd Paşa b. Şemsî Paşa meterslerin hıfz idüp

riden remch-i hanâzir gibi kemâl-i hücûmla çıkan küffâr-ı hâk-sârı vechen mine'l-vücûh dahl u ta'arruz itdirmediler. Lâkin, Hasan Paşa koluna nihâyetsiz küffâr-ı nâr-karâr, hücûmu tekrâr be-tekrâr itdiklerinden gayri, niçe yüz şaykalar ile ol semte er dökdüler ve dincden dinc leşker havâle kılmağla, meters bekliyen mücâhidînin bellerin bükdüler ve müceddeden yazılan cebeciler zümresine dahi hücûm idüp ekserin hâk-i helâke düşürdüler. Fe-emmâ Karaman Beylerbeyisi Mehmed Paşa ve pâye-i eyâletle Bolu Sancağı'na mutasarrıf olan Mahmûd Paşa b. Şems Paşa, her biri meterslerin hıfz idüp şîrâne erlikler ve dilîrâne dilâverlikler zuhûra getirdiler. 'Âkıbet, küffârın yüzü dönüp bakıyyetü's-süyûf olanları üftân ü hîzân enderûn-ı kal'aya gürîzân oldular (*Nuhbetü't-tevârîh*, s. 474-475).

şîrâne erlikler itdiler. 'Âkıbet, küffârın yüzü dönüp kal'aya firâr itdi (*Fezleke*, vr. 12 a-12 b).

e. Bazı yerlerde Kâtib Çelebi, *Nuhbetü't-tevârîh*'ten başka kaynaklarla karışık olarak yararlanmıştır. Mesela, aşağıda verilen örnekte müellifin, *Nuhbetü't-tevârîh*'ten aldığı bilgiyi Topçular Kâtibi Abdülkādir'in eserindeki bilgi[1] ile birleştirerek sunduğu anlaşılmaktadır:

Ba'dehû altıncı günde -ki mâh-ı mezkûrun on üçüncü günü idi- Tirgovişte'nin kurbuna varılup nüzûl olundu. Vilâyet-i mezbûre Macar

Mâh-ı mezbûrun on üçüncü günü Tirgovişte ⟨Vásáros / Târgovişte⟩ Sahrâsı'na nüzûl olunup, şehr-i mezbûr Erdel sınurunda bir ma'mûr vilâyet idi

[1] bkz. *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, 79-80.

Balkanı'nın eteğinde, latîf bağlı ve bağçeli, akar sulu, vâsi', etrâfı mekşûf kasaba idi. Lâkin, bunun dahi halkı mukaddem firâr eylemeleriyle, bu dahi Bükreş gibi hâlî bulundu ve aslâ te'hîr ü terâhî olunmayup ol mahalde dahi muhkem bir kal'a binâsına mübâşeret olundu. Ve 'asker-i nusret-eser kal'a binâ olunurken, etrâf u cevânibe akınlar itmeleri bâbında dahi taraf-ı Serdâr'dan emr-i 'âlî-şân vârid oldu.

el-Kıssa: Bezl-i makdûr ve cidd-i nâ-mahsûr olunup, kâmil otuz günde kal'a-i Tirgovişte dahi itmâma irişdirildi. Ol hengâmda bi'l-fi'l Çorum Sancağı beyi olan Haydar Paşa-oğlu 'Ali Bey'e virilüp, Tırabzon Eyâleti tevcîhi ile muhâfazası içün ta'yîn olundu ve Amasya Sancağı beyi olan Koçı Bey dahi fermân-ı şerîf mûcibince anda kaldı. Kal'a-i mezbûrenin zahîre ve sâ'ir mühimmâtı ne ise tamâmen tedârük ve tekmîl olundukdan sonra, sene-i mezbûre saferinin on ikinci gününde 'avdet olunup evvelki menzile nüzûl olundu.

İstîlâ-i Mihal-i dâl ber-Kal'a-i Tirgovişte

Meger Mihal-i bed-fi'âl ol {*Tirgovişte* ⟨*Vásáros/Târgovişte*⟩ *varoşu vâsi' bir şehirdir. Yanında bir nehir akar. Etrâfı bağlar ve besâtîn ve eşcâr-ı meyvedâr olup, 'asker yirmi günde meyvesin yediler. Vefâ eyleyüp dükenmedi. Minhu*}. Halkı mukaddem firâr itmekle hâlî bulunup, Bükreş gibi bunda dahi ağaçdan bir kal'a binâsına mübâşeret olundu. Ve bezl-i makdûr kılınup, otuz günde itmâma irdi. İki kat kal'a ve etrâfı 'amîk handek kazıldı. İki bedoloşka ve dört kolonborna ve şâhîler ve müstevfâ cebehâne ve zahîre konup, Çorum Beyi Haydar Paşa-oğlu 'Ali Bey'e Tırabzon Beylerbeyiliği virilüp, beşyüz gönüllü kapukulundan ve gayriden bir mıkdâr 'askerle muhâfazasına ta'yîn olundu. Amasya Beyi Koçı Bey dahi bile me'mûr oldu.

Lezez mevâcibi virilüp, saferin on ikinci günü 'avdet olundu. Evvelki menzile nüzûl olunduğu gibi Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fi'âl, 'askeri ile ormandan çıkup Tirgovişte ⟨Vásáros / Târgovişte⟩'ye sarıldı. Fi'l-hâl topların kurup döğmeğe mübâşeret itdikde, ordudan toplar sadâsı işidilir idi. Ve üç günde darben ve kahren alup, içinde kalan 'Ali Paşa'yı ve Koçı Bey'i ve sâ'ir a'yânı şişe sancup âteşde çevirdi. Ve bakıyye-i 'askeri esîr ve kal'ayı ihrâk u tedmîr idüp, çekildi gitdi (*Fezleke*, vr. 23 b-24 a).

havâlideki ormanda hâzır ve muhtefî imiş. Serdâr göçdüğü gibi leşker-i küffâr-ı nâr-karâr çıkup ve kal'a-i mezbûreyi gelüp muhâsara ider ve üç gün içinde darben ve kahren alup, muhâfızları olan mezbûrân 'Ali Bey ve Koçı Bey ve sâ'ir ümerâyı senclere sancub âteşlere çevirdikden sonra, bâkī 'askeri esîr ve kal'a-i mezbûreyi ihrâk bi'n-nâr idüp çekilüp gider (*Nuhbetü't-tevârîh*, s. 491-492).

Kezâ, *Fezleke*'deki "Zikr-i Vekāyi'-i 'Asker-i Tatar der-Râh-ı Sefer-i Yanık ⟨Gyŏr⟩" bendinin (vr. 13 a-13 b) de *Nuhbetü't-tevârîh* (s. 471-472)'e, Peçuylu (II, 147-152)'dan alınan malumatın eklenmesiyle meydana getirilmiş olduğu anlaşılıyor[1].

4. Topçular Kâtibi Abdülkādir Efendi, *Târîh*

Başta topçular kâtipliği olmak üzere, topçular bölükbaşılığı, sağ garibler kâtipliği, cebeciler kâtipliği, sol ulufeciler kâtipliği, arpa kâtipliği, tophane nazırlığı, divitdarlık, nüzul eminliği gibi çeşitli resmî görevlerde bulunan Abdülkādir Efendi (ölm. muhtemelen 1644), bu görevleri vesilesiyle, yaşadığı devrin hemen bütün askerî harekâtına bizzat katılmıştır[2].

Abdülkādir Efendi'nin, 1592-1644 yılları arasındaki olayları kapsayan *Târîh*'i, doğrudan kendi gözlemlerine ve duyduklarına dayanmaktadır. Eser, özellikle topçuluk, ordunun iaşe ve ikmâli, devlet teşkilatı, İstanbul'daki iktisadî ve sosyal durum ile ilgili verdiği bilgiler bakımından zengindir[3].

Keşfü'z-zunûn'da kendisine yer vermemiş olmakla beraber Kâtib Çelebi, çağdaşı olan Abdülkādir Efendi'yi *Fezleke*'de kaynak olarak kullanmıştır. Hatta, Ziya Yılmazer'in bildirdiğine göre, kendi çağdaşları arasında

1 Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 33.
2 *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, XXVI-XXXIII.
3 *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, XXXVI.

Abdülkādir Efendi'den faydalanan tek kişi Kâtib Çelebi'dir[1]. Müellifin ilim dünyasında Topçular Kâtibi ismi ile tanınması da yine Kâtib Çelebi'nin ve daha sonra Kâtib Çelebi'den naklen Na'îmâ'nın onu bu şekilde anmış olmalarından kaynaklanmaktadır.

a. Kâtib Çelebi *Fezleke*'de üç yerde Topçular Kâtibi Abdülkādir Efendi'nin ismini bildirmiştir. Aşağıda bunlardan biri örnek olarak verilmiş, diğerlerinin sadece yerine işaret edilmiştir:

Ve itâ'at eden Firenk beylerinden bir nâmdâr Firenk Beyi Müslümân olur. Hakk Te'âlâ hazretlerinden hidâyet müyesser olup, Sadr-ı a'zam İbrâhîm Paşa huzûrunda dîn-i İslâm'a geldüğünde nâmı Mehmed konulur. Tevâbi'lerinden ba'zılarına dahi hidâyet-i Rabbânî nasîb olur. Mezbûr Mehmed Bey'e Mîrlivâ-i Semendire sadaka olur. Ba'dehû Belgırad'da şehir donanmaları fermân olunur. Üç gün şeb u rûz cemî'i çarşularda dükkânlar ve Belgırad Kal'ası donanup, toplar şenlikleri mukarrer. Ve hisâr neferâtları alaylar etmeğin, bayraklar ve tüfengler ile saflarda. Mehmed Bey, Sâhib-i sa'âdet hazretlerinin hâk-i pây-i şerîflerine yüz sürüp, fâhir hil'atler ile atlara süvâr olup, Livâ-i Semendire zu'amâları ve çavuş ve müteferrikalardan, Vezîr-i a'zam hazretlerinin kethudâsı ve 'Abdülkādir rivâyeti üzre, kapudanlarının biri İslâm'a gelüp Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩ Sancağı virildi. Ve bir 'azîm düğün olup sünnet itdiler. Belgırad halkı şehri donatdılar. Andan gayri üç kapudan dahi var idi. Bunlar bu 'asra gelince sürünüp, Hazîne-i 'âmire'den mevâcib alırlar ve Galata'da sâkin olurlardı. Hâlâ dahi bakıyye birkaç nefer kalmışdır. Minhu (*Fezleke*, vr. 49 b).

[1] *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târihi*, I, XLIII.

tevâbi' ağaları, müzeyyen silâhlar ile süvâr olup, alay ile ve 'alemlü sancak verilüp, tabl [u] livâ ile Belgırad'ı tavâf etdürüp, kal'ada sünnet oldular (*Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, 300-301).

Fezleke'de sayfa kenarında verilen bu bilgiden başka, Abdülkādir Efendi'nin isminin zikredildiği diğer iki yerden biri, yine kenar notu şeklinde verilmiş olan, Komaran (Komárom) kuşatması sırasında, Serdar Sinan Paşa'nın düşmanın kaleyi teslim etme isteğini geri çevirmiş olması (vr. 16 a)[1]; diğeri ise İstolni-Belgrad (Székesfehérvár) kuşatması sırasında Mehmed Kethudâ ve Budun (Buda) Beylerbeyi Mankırkuşu Mehmed Paşa ile beraber çarpışmaya katılması gereken askerin hareketten geri durması bahsindedir (vr. 60 a)[2].

Bunların haricinde, Satırcı Mehmed Paşa'nın katli bahsinde, katil işi ile görevlendirilen Yeniçeri Ağası'nın, Belgrad yakınında Hisarcık menziline varışı için Kâtib Çelebi, metin içinde zilhiccenin on ikisi tarihini vermiş, sayfa kenarına düştüğü notta ise bu tarihin Topçular Kâtibi Abdülkādir Efendi'ye göre muharremin altıncı günü olduğunu bildirmiştir. Fakat müellif, sonradan, notun üzerini karalayarak iptal etmiştir[3].

b. Bunlardan başka, bazı yerlerde Kâtib Çelebi'nin, "bir rivâyetde", "ba'zı tevârîhde", "ba'zılar" gibi ifadelerle kastettiği ismin de yine Topçular Kâtibi Abdülkādir Efendi olduğu anlaşılmaktadır.

Ve selâtîn mütevellîleri fermân ile yerlerine kāyim-makām nasb

"Selâtîn mütevellîleri dahi yerlerine kā'im-makām nasb idüp sefere

[1] Bu bahsin *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*'ndeki karşılığı için bkz. I, 48.

[2] *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*'ndeki karşılığı için bkz. I, 316.

[3] Ziya Yılmazer, bu notun paralelinin Topçular Kâtibi'nin *Târîh*'inde bulunmadığını, muhtemelen Kâtib Çelebi'nin onun ismini yanlışlıkla kaydettiğini ve daha sonra yanlışlığın farkına vararak kaydı karaladığını söylemektedir (*Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, XLIV).

etdiler. Mütevellîler sefer-i hümâyûna me'mûr olup ... (*Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, 113).

me'mûr oldular" diyü ba'zı tevârîhde yazılmışdır (*Fezleke*, vr. 27 b).

Yukarıdaki örnekte Kâtib Çelebi'nin, "ba'zı tevârîh"de diyerek verdiği bilginin, Topçular Kâtibi Abdülkādir Efendi'den alınmış olduğu açıkça görülmektedir. Bundan başka, 1005 (1596/1597) yılında Eğri (Eger) kuşatması bahsinde, düşmana yardım için bir araya gelen kuvvetler arasında Nadajlı (Nádasdy Ferenc) ve Gümüş Ayak'ın da bulunduğuna dair kenar notunda (vr. 32 a) kaynak olarak zikredilen "ba'zı"nın da yine *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi* olduğunu anlıyoruz (I, 155).

c. Bekir Kütükoğlu'nun[1] ve Ziya Yılmazer'in[2] tespitine göre, *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, müellifin kendi gözlemine dayalı zengin muhtevasının yanı sıra aynı zamanda, gereksiz tekrar ve ayrıntılar, hatta belirgin yanlışlar içeren bir eserdir. Kâtib Çelebi'nin eseri kaynak olarak kullanırken bu gereksiz tekrar ve ayrıntıları ayıklamış, bozuk cümleleri düzeltmiş olduğunu görüyoruz:

Ve bin üç târîhinde Eflâk seferinde, Vezîr-i a'zam cengde iken, Budun câniblerinde Serdâr olan Vezîr-i a'zam Sinân Paşa-zâde Vezîr Mehmed Paşa, mâh-ı şevvâlin gurresinde Görez-İlyâs altında çâdırların kurup ve Belgırad'dan irsâl olunan donanma gemileri ile zahîreyi der-anbar edüp ve serhadd kılâ'ına ve Ostorgon'a nevbetciler gönderüp ve ba'zı yeniçeriden cedîd nevbetci dahi gönderüp, ba'dehû

Sâbıkā Sinân Paşa vezîr-i a'zam oldukda, oğlu Mehemmed Paşa'yı serdâr idüp, Üngürüs serhaddi muhâfazasıyla me'mûr kılmışidi. Mezbûr dahi Belgırad'dan kalkup Budun ⟨Buda⟩'a vardı. Ve şevvâlin gurresinde, Gürz-İlyâs ⟨Gellért-hegy⟩ altına çâdırların çıkarup, Belgırad'dan irsâl olunan donanma gemileri ile zahîreyi der-anbar idüp, serhadd kılâ'ına nevbetciler gönderdi. Anadolu Beylerbeyisi Mehemmed Paşa ve

[1] *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 54.
[2] *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, LXX.

Eski Budun'da dernek edüp, otaklar kurup, Anadolu Beylerbeyisi olan Mehmed Paşa ve Bosna Beylerbeyisi ve Karaman Beylerbeyisi ve Sivas Beylerbeyisi olan Mahmûd Paşa ve Yeniçeri Kethudâsı olan Hüseyn Ağa ve Silâhdâr Ağası İbrâhîm Ağa ve Süleymân, Kethudây-ı Sipâhiyân ve 'Ulûfeciyân Ağası ve neferâtları ve yetmiş şâhî darbuzan ve cebehâneler ve cebecilerden ve topcılardan ve arabacılardan, Eski Budun'da dernek ederlerdi. Ve kapu-kullarının mevâcibleri tevzî' olunurdu. Ve Yanık Beylerbeyisi 'Osmân Paşa'dan haber gelür: "*Pırak ve Beç'de Nemçe Kralı'nın taburu olduğu mukarrerdir, gâfil olmanuz. Elbetde bir kal'aya sarılurlar. Tedârükde olup, hâzır baş*" deyü 'arz olunur. Mezbûr Vezîr Mehmed Paşa, Budun'da yoklama emr eder. Ehl-i tîmârı ve zu'amâ yoklanur. Ve mâh-ı zilhiccede Sigetvar Beyi gelür. Ve bin dört târîhinin muharremü'l-harâmının gurre-sinde Ostorgon Kal'ası üzere tabur gelür. Kırk 'ade[d] bedoloşkalar ile Nemçe Kıralı câniblerinden karındaşı olan Maksimilyan ve Matey nâm la'în ve Zrinski-oğlu ve Hırvat ve Nataşlı ve Ceneral ve Firenk ve sâyir milel-i muhtelifeden yüz bin kefere-i fecere cem' olup, Ostorgon Kal'ası'n Bosna ve Karaman ve Sivas ve Budun ⟨Buda⟩ ve Tımışvar ⟨Temesvár⟩ ve Haleb ve Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ beylerbeyileri ve Yeniçeri Kethudâsı ve sipâh ve silahdâr ve 'ulûfeciyân-ı yemîn bölükleri eski Budun ⟨Buda⟩'da dernek idüp oturdular. Mevâcibler virilüp zahîre tevzî' olundu. Ve Yanık ⟨Győr⟩ Beylerbeyisi 'Osmân Paşa'dan âdem gelüp, "*Prag ⟨Prága/Prague⟩ ve Beç ⟨Bécs/Wien⟩'de Nemçe'nin 'azîm cem'iyyeti ve taburu beri tarafa hareket üzredir*" diyü haber virdi.

Ba'dehû zilka'de evâhırında küffâr, elli bin kadar piyâde ve yirmi bin kadar süvârî ile gelüp Ostorgon ⟨Esztergom⟩'u muhâsara eylediler (*Fezleke*, vr. 21 b).

muhâsara ederler (*Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, 87-88).

d. Bazı yerlerde Kâtib Çelebi, Abdülkādir Efendi'den aldığı bilgiyi, başka kaynaklarda yer alan bilgi ile ikmâl ederek kullanmıştır.

Ve ba'de'l-cum'a, Vezîr-i a'zam Sinân Paşa'nın otaklarında müşâvere olup, dediler ki: "Eflak ve Boğdan Vilâyeti ıslâh olmak müşkil. Her gâh hıyânetleri mukarrer. Mâbeynlerinde kâfir beyleri nizâ'ı ve ba'zıları ecnebî. Hemân mezbûrlar bi'l-külliyye ref' olunup, şimden girü Budun Eyâleti gibi başka eyâlet olsun. Ve bir müstahkem kal'a binâ oluna. Ve Tirgovişte derbenddir, bir kal'a dahi anda binâ olunup, ziyâde neferât tahrîr olunsun ve hem re'âyâ dahi cem' olur, âbâdân [u] ma'mûr olur" dediler. Ol vakit müşâverede bulunan ağayân ve beyler bu re'yi savâb gördükden sonra, Vezîr Satırcı Mehmed Paşa'ya Eflâk ve Boğdan Eyâleti'ni tevfîz etdükde, vezâret ile mukarrer olduğun Âsitâne'ye telhîs gönderdiler. Vezîr-i a'zam ve sâyir beylerbeyiler ve ağalar Bükreş varoşuna varup, mi'mârlar tahmîn edüp, iki kat hisâr ve iç hisâra câmi'-i kebîri alacak oldular ve mübâşeretine mukayyed olup, zirâ' hisâbınca sınur ta'yîn etdiler. Beylerbeyilere ve kapu-kullarına

Meşveret-i Serdâr Berây-ı Def'-i Küffâr ve Binâ-i Hisâr

Ba'de'l-cum'a, Vezîr-i a'zam otağında a'yân u erkân cem' olup, "*Eflak ve Boğdan vilâyetleri kâfire virilmeden her bâr nice küdûret ve 'ısyânları bâ'is-i meşakkat olur. Hemân bunları bi'l-külliyye ref' idüp, ba'de'l-yevm bir müstahkem kal'a binâ olunup başka eyâlet kılına ve Tirgovişte ⟨Vásáros/Târgovişte⟩ Derbendi'ne dahi bir kal'a binâ oluna*" dinildikde, hâzır olanlar bu re'yi savâb zann idüp karâr virdiler. Âsitâne'ye telhîsler yazılup gönderildi. Ve eyâlet, Vezîr Satırcı Mehemmed Paşa'ya virildi.

Ba'dehû, Vezîr-i a'zam ve sâ'ir a'yân Bükreş varoşuna varup, Aleksandre ⟨Alexandru⟩ Voyvoda'nın manastırı -ki kadîmî kal'a yeri ⟨idi⟩- içinde olan kilisa câmi' ve tetimmâtı iç kal'a olmak üzre mi'mârlar iki kat dâhil ve hâric hisâr yerini zirâ'a alup, beylerbeyiler ve kapukulu ve sâ'ir 'askere tevzî' olunup, belvân direkleri

kebîr belvân direkler ve keresteler kat' olunması ve çidler getürülmesi sipâriş olundu. Mâh-ı zilhiccenin yirmi altıncı gün kal'aya mübâşeret olunup, cemî' kollarda şenlikler ile mezbûr kal'ayı binâ ederlerdi. Yan kulleleri ve bedenlerde karavulhâneler ve cevâniblerine hendekler etdiler (*Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, 77-78).

ve kereste ve çitler tedârükü sipâriş olundu. Zilhiccenin yirmi altısında kal'a binâsına başlanup, ikdâm-ı tâmm ile on iki günde itmâma irgürdüler (*Fezleke*, vr. 21 a-21 b).

Örnekte altı çizili olan satırlar *Fezleke*'ye Edirneli Mehmed'in *Nuhbetü't-tevârîh*'inden naklen alınmıştır. Ziya Yılmazer'in tespitine göre, Kâtib Çelebi'nin Topçular Kâtibi'nden aldığı bilgiyi ikmâl için kullandığı kaynağın, genellikle *Nuhbetü't-tevârîh* olduğu dikkat çekmektedir[1].

5. Mustafa Sâfî, *Zübdetü't-tevârîh*

Makedonya'da, Hurpişte'de dünyaya gelen Mustafa Sâfî, eğitimini tamamladıktan sonra bir müddet müderrislik yapmıştır. İstanbul'da Cerrâh Paşa Câmi'i'nde imamlık yapmakta iken, sesinin güzelliği ile şöhret kazanmıştır. Sultan I. Ahmed, Âsâfî tarafından kaleme alınmış olan *Celâl ü Cemâl* adlı Farsça eserin Türkçe'ye tercüme edilmesini istediği vakit, Hâfız Ahmed Paşa'nın tavsiyesi üzerine bu iş Mustafa Sâfî'ye verilmiştir. Tercümesinin beğenilmesi üzerine Safî, sultan imamlığı görevi ile onurlandırılmıştır. Uzun yıllar kaldığı bu görev sayesinde her an I. Ahmed'in yakınında bulunan müellif, yaşadığı dönemin olaylarına yakından şahit olmak imkânı elde etmiştir.

1617 yılının hemen başında hayatını kaybeden Mustafa Sâfî, 1603 yılında I. Ahmed'in tahta çıkışı ile başlayan ve 1614 yılı olayları ile sona eren *Zübdetü't-tevârîh* adlı iki ciltlik bir tarihin sahibidir.

I. Ahmed'in emri ile yazılan *Zübdetü't-tevârîh*'in ilk cildi Sultan'ın dindarlığı, şiire olan merakı, tevâzu'u, at biniciliği, okçuluğu, silahşörlüğü gibi özelliklerine dair menkıbelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, bu ilk cildin kaynakları çoğunlukla, görevleri gereği Padişah'ın yakınında bulunmak imkânına

[1] *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, XLIX.

sahip kimselerin naklettiği sözlü bilgilerdir. Eserin, kronolojik sıraya göre tertip edilmiş standart bir vekâyi'nâme özelliğinde olan II. cildi ise büyük ölçüde müellifin kendi gözlemlerine dayanmaktadır. Bu ciltte ayrıca bazı vesikaların da kullanılmış olduğu görülmektedir[1].

Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*'da Mustafa Sâfî'den ve eserinden bahsetmiştir[2]. Hatta müellif, Mustafa Sâfî'ye, *Fezleke*'de, 1025 (1616/1617) senesi vefeyâtında da yer ayırmış ve burada Atâ'î'den naklen verdiği malumata Sâfî'nin kendi asrına ait bir târîh yazmış olduğu bilgisini eklemiştir[3]. *Fezleke*'de Sâfî'nin veya eserinin bahsine, bundan başka herhangi bir yerde rastlamıyoruz. Kâtib Çelebi *Zübdetü't-tevârîh*'ten yararlandığını açıkça bildirmiş değildir. Ancak, *Fezleke*'nin kaynaklarından birinin *Zübdetü't-tevârîh* olduğu Bekir Kütükoğlu tarafından tespit edilmiştir[4]. Aşağıda Bekir Kütükoğlu'nun tespiti doğrultusunda, onun tarafından verilen örneklere yenilerini ilave etmek suretiyle, eserin *Fezleke* üzerindeki etkisini gözler önüne sermeye çalışacağız.

a. Çok fazla ara başlığı bulunmayan *Zübdetü't-tevârîh*'teki uzun anlatımlar, *Fezleke*'de küçük müstakil bendlere bölünmüş olarak yer almaktadır. Kâtib Çelebi, Mustafa Sâfî'nin ifadesine çok fazla müdahale etmemiş, yer yer hazif ve kısaltmalarda bulunmakla beraber, genel olarak aynı ifadeleri kullanmıştır. Mesela:

Çün Serdâr-ı 'âlî-mikdâr mûmâ ileyh Üstürgon muhâsarasından sonra selâse 'aşerete ve elf recebi evâilinde mahmiyye-i Belgırâd'da müstekırr ve yine tertîb-i esbâb-ı gazâ ve tehyie-i âlât-ı harb ü vegâ üzre müstemirr olup, verâ-i perde-i gayb ve cihet-i 'âlem-i	Âmeden-i Vezîr-i a'zam Mehemmed Paşa be-Âsitâne Çün Serdâr-ı bâ-vakār Belgırad'a gelüp karâr itdi, 'atebe-i 'aliyye tarafından da'vet ve ol cânibe gelmede sür'at hükmü vârid

---

1 Bekir Kütükoğlu, "Sâfî'nin *Zübdetü't-tevârîh*'i", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 31-38; *Zübdetü't-tevârîh*, nşr. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara 2003, I, XIX-XXX.

2 *Keşfü'z-zunûn*, II, 951. Gerçi müellif burada *Zübdetü't-tevârîh*'in *Tâcü't-tevârîh*'e zeyl olarak yazıldığı şeklinde yanlış bir bilgiye yer vermiştir. Bu yanlış bilgi daha sonra Babinger tarafından tekrarlanmıştır (*Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Coşkun Üçok, Ankara 1992, s. 162).

3 *Fezleke*, vr. 157 b-158 a.

4 *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 35.

lâ-raybden zuhûr idecek emre muntazır oldı, Âsitâne-i se'âdet ve 'atebe-i 'aliyye-i devlet tarafından da'vet ve ol cânibe gelmede müsâre'at emrini mütezammin bir hükm-i hümâyûn-ı 'izzet-makrûn vârid olmağın ber-sebîl-i sür'at Belgırâd'dan Âsitâne tarafına nehzat idüb, sene-i merkûme ramazânının yigirminci gününde Dâru's-saltana'ya vâsıl olub, cânib-i pâdişâhîden nüvâziş-i bisyâr ve iltifât-i bî-şümâra mazhar oldı (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 9).

olmağın, Belgırad'dan nehzat idüp, sene-i mezbûre ramazânının yirminci günü Dârü's-saltana'ya vâsıl olup, cânib-i Pâdişâhî'den nevâziş-i bisyâr ve iltifât-ı bî-şümâr gördü (*Fezleke*, vr. 103 b).

ve mesela:

Bu esnâda Üstürgon muzâfâtından Tuna sâhilinde vâkı' olub, Üstürgon ile Vâc mâbeyninde sedd-i sedîd olmağile tonanma sefîneleri zahîre ve sâir mühimmât gelmekle külliyyet ile mâni' olan Vişîgrâd kal'ası fethine nâmzed olan Bosna beglerbegisi Ağa Husrev Paşa kal'a-i mezbûreyi emân ile feth itdikde küffâr-ı Frenk nev'inden olub ve Rîm Papa tarafından Nemçe küffârına imdâd içün gelüb, kılâ'-ı harbiyyeyeden her kal'aya ta'biye olunan fedâyî ve cengî kâfirlerden işbu kal'ada dahi müstahfız olanlar bu def'a emân ile çıkdıklarında sâbıkan Kanije fethinde serdâr-ı a'zam merhûm İbrâhîm Paşa'nın

Feth-i Kal'a-i Vişegrad ⟨Visegrád⟩

Bu esnâda Ostorgon ⟨Esztergom⟩ muzâfâtından Tuna sâhilinde Ostorgon ⟨Esztergom⟩ ile Vaç ⟨Vác⟩ mâ-beyninde vâkı' ve donanma gemileri ile zahîre ve mühimmât gelmeğe mâni' olan sedd-i sedîd Vişegrad ⟨Visegrád⟩ Kal'ası fethine nâmzed olan Bosna Beylerbeyisi Hâdım Husrev Paşa hisâr-ı mezbûr üzerine varup emân ile feth itdikde, küffâr, Firenk nev'inden olup Papa tarafından Nemçe imdâdına gelüp kılâ'-ı harbiyyeye tevzî' olunanlardan idi. Sâbıkā İbrâhîm Paşa istimâleti ile 'asker-i İslâm'a mülhak

istimâleti mücebince ba'z-ı kılâ'-ı küffârda iken bıragub, 'asker-i İslâm'a mülhak olmağile ağır 'ulûfeler ile mer'î olan Frenk kâfirleri benî nev'lerine ittibâ'an gelüb, Pâdişâh-ı İslâm'a bende oldılar ve bunlar ol cengî Frenklerdir ki sâbıkan ve lâhikan geldiklerinde "binden mütecâviz nefer iken eger Rumili ve ger Anatolı cenglerinde" şiddet-i harb ü kıtâlleri sebebi ile ekseri maktûl olub, hâlâ anlardan ekall-i kalîl bâkī kalmışdır (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 13).

olup ağır 'ulûfeler ile mer'î olan Firenkleri görüp, bunlar dahi benî nev'ine ittibâ'an gelüp Pâdişâh'a bende oldular. Sâbık u lâhik binden mütecâviz iken cenglerde ekseri düşüp, hâlâ ekall-i kalîl kalmışdır (*Fezleke*, vr. 106 a-106 b).

b. *Fezleke*'de, 1014 (1605/1606) yılında Ostorgon (Esztergom) üzerine sefer niyeti ile İstanbul'dan hareket edilmişken, yolda Ostorgon (Esztergom)'dan vazgeçilerek Kanije (Kanizsa) civarında Mekomorya (Međimurje) üzerine sefere karar verilmesinden bahsedilen "Meşveret-i Serdâr" başlıklı bend (vr. 105 b-106 a), büyük ölçüde kısaltılarak, fakat çoğu defa aynı kelimeler kullanılarak *Zübdetü't-tevârîh*'ten (II, 9-12) alınmıştır. Fakat, Kâtib Çelebi'nin bende Sâfî'nin ismini vermeyip, "Muhtefî rivâyeti üzre ..." diyerek başlamış olması ilginçtir. Aynı konuyla ilgili bir başka dikkat çekici nokta, Kâtib Çelebi'nin hadiseyi Sâfî'den naklen anlattıktan sonra, kısaca Peçuylu'nun anlatımına (II, 301-302) da yer vermesi ve bunu daha doğru bulduğunu söylemesidir.

c. Bazı bendlerde Kâtib Çelebi'nin, *Zübdetü't-tevârîh*'in ifadesini başka kaynakların ifadeleri ile karışık bir şekilde kullandığı görülmektedir. Mesela, 1014 (1605/1606) yılında "Feth-i Depedelen ⟨Szent Tamáshegy⟩" (vr. 106 b) bendinde, ağırlıklı olarak *Zübdetü't-tevârîh*'in (II, 13-14) etkisi hâkim olmakla beraber, yer yer Peçuylu (II, 303)'dan alınan satırlara da rastlamak mümkündür. Bunun hemen arkasından gelen "Feth-i Varoş ve Kal'a" başlıklı bendde (vr. 106 b-107 a) ise tam tersi olarak, Peçuylu'nun (II, 304-305) etkisi ön

planda yer almış, *Zübdetü't-tevârîh*'in (II, 14-15) etkisi yer yer serpiştirilmiş birkaç satırdan ibaret kalmıştır.

d. Kâtib Çelebi, *Zübdetü't-tevârîh*'de uzunca anlatılmış olan:

Şeh-zâde Osman ve Şeh-zâde Mehmed'in doğumları (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 24-25 / *Fezleke*, vr. 103 b);

Ka'be-i Mükerreme ve Ravza-i Mutahhara'nın, o zamana kadar Mısır'da işlenen örtülerinin, bu defa İstanbul'da işlenerek yerlerine gönderilmesi (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 125-127 / *Fezleke*, vr. 136 b-137 a);

Ka'be'nin yıpranmış yerlerinin tamir ettirilmesi (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 137-138 / *Fezleke*, vr. 140 a);

Sultan Ahmed'in kızının Sadrazam Nasuh Paşa'ya nikâhlanması (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 138-139 / *Fezleke*, vr. 140 b);

Tophane'de deniz kenarına bir çeşme inşa ettirilmesi (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 138 / *Fezleke*, vr. 140 b);

Şehzâde Sultan Murad'ın dünyaya gelmesi (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 145 / *Fezleke*, vr. 142 b);

Harem-i hümayun'dan çıkma olması (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 145-146 / *Fezleke*, vr. 142 b);

Sultan Ahmed'in Edirne'ye doğru yola çıkmışken Çölmek ve Kurdkayası mahallerinde avlanması, Bolayır'da Süleyman Paşa'nın mezarını ziyaret etmesi (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 166-187 / *Fezleke*, vr. 143 a);

Ka'be'nin oluklarının yenilenmesi ve III. Mehmed zamanında satın alınmış olan çok kıymetli bir elmas parçasının Medine'ye gönderilmesi (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 207-220 / *Fezleke*, vr. 144 b);

İstavroz Bağçesi'nde bir mescid ve Tersâne Bağçesi'nde bir kasır inşası (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 230-234; 300-301 / *Fezleke*, vr. 145 a, 145 b);

Sultan Murad'ın yedi kızının nikâhlanması (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 300 / *Fezleke*, vr. 145 b);

Şehzâde Hüseyin'in doğumu (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 300 / *Fezleke*, vr. 145 b);

Tersâne Bağçesi'nde inşası tamamlanmak üzere olan kasrın bahçesinin çiçeklendirilmesi (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 305 / *Fezleke*, vr. 146 b)

gibi detayların hiçbirini atlamamış, hemen hepsini *Fezleke*'ye dâhil etmiştir. Çoğu defa birer cümle ile geçiştirmiş dahi olsa, müellifin, yukarıda

sıraladığımız haberleri *Zübdetü't-tevârîh*'ten nakletmiş olduğu kolaylıkla anlaşılabilmektedir.

Bu arada, I. Ahmed dönemine ait kısmın, yukarıda belli başlı örneklerini sıraladığımız detay bolluğu ile, çok fazla detayla yüklü bir eser olmayan *Fezleke*'nin genel tarzından hayli kopuk bir görünüm sergilediği de belirtilmelidir. İlk bakışta göze çarpan bu kopukluk, *Zübdetü't-tevârîh*'in tesirinin yoğunluğundan kaynaklanmaktadır.

6. Tûgī Hüseyin, *Tûgī Târîhi* (*Musîbetnâme*)

Künyesi Hüseyin b. Sefer b. Abdullâh olan müellif, şiirlerinde kullandığı "Tûgī" mahlası ile tanınmaktadır. Belgrad civarında Srem bölgesinde doğmuş, küçük yaşta İstanbul'a gelerek Yeniçeri Ocağı'na girmiştir. Kuyucu Murad Paşa ile beraber Celâlîler üzerine düzenen seferlere ve İran Seferi'ne katılmış, bu seferden dönüşte solaklığa terfi etmiştir. Ölüm tarihi tam olarak bilinmemekle beraber Tûgī'nin, IV. Murad devrinin ilk yıllarında hâlâ hayatta olduğu tahmin edilmektedir. Çoğunlukla *Tûgī Târîhi* veya *Musîbetnâme* isimleriyle anılan eserinde Tûgī, II. Osman'ın katli ve I. Mustafa'nın tahta çıkarılması ile sonuçlanan olayları, kendi gözlemine dayanarak anlatmıştır[1].

Kâtib Çelebi, *Fezleke*'nin II. Osman vak'asına dair kısmına, kendisinden önceki tarihlerde bu üzücü olaya çok az yer ayrılmış olduğundan şikâyetle başlamıştır. Hadiseleri olduğu gibi anlatmaktan kaçınmanın tarihçiye yakışmayacağından bahseden müellif, kendisinin, *Târîh-i Tûgī*'yi özetleyerek ve ayrıca başka kaynaklardan yararlanarak konuyu etraflıca ele aldığını belirtmiştir (*Fezleke*, vr. 174 a)[2].

---

[1] *Hüseyin Tûgī, Musîbetnâme, Tahlil-Metin ve İndeks*, nşr. Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2010, s. XV-XIX; Nezihi Aykut, "Hüseyin Tûgī", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 15-16. *Tûgī Târîhi*'nin Nezihi Aykut neşrinden önce yapılmış, hayli geç tarihli iki neşri daha vardır: Mithat Sertoğlu, "*Tûgī Târîhi*", *Belleten*, XI/43, Ankara 1947, s. 489-514; Fahir İz, "XVII. Yüzyılda Halk Dili İle Yazılmış Bir Târîh Kitabı, Hüseyin Tûgī, Vâk'a-i Sultân Osman Hân", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* (1967), s. 119-164.

[2] Mithat Sertoğlu ("*Tûgī Târîhi*", s. 489) ve Fahir İz ("XVII. Yüzyılda Halk Dili İle Yazılmış Bir Târîh Kitabı, Hüseyin Tûgī, Vâk'a-i Sultân Osman Hân", s. 119), *Tûgī Târîhi*'nden ilk kez istifade edenin Kâtib Çelebi olduğunu söylemişlerdir. Nitekim Nezihi Aykut da "*Musîbetnâme*'nin Tesirleri" başlığı altında ilk olarak Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'sine yer vermiştir (s. LXXXIII). Gabriel Piterberg tarafından öne sürülen, eseri Kâtib Çelebi'den önce ilk kez Hasan Bey-zâde'nin kullandığı ve hatta Tûgī'nin ismini asla zikretmeksizin onun

O dönem kaynaklarını gözden geçirdiğimizde, Kâtib Çelebi'nin şikâyetinde haklı olduğunu, kaynakların II. Osman'ın katli hadisesine gerçekten çok kısa bir şekilde değindiklerini görüyoruz. Nev'î-zâde Atâ'î[1], Topçular Kâtibi Abdülkādir[2] ve Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'nin[3] hadiseyi sadece birkaç satır ile geçiştirip, adeta söz birliği etmiş gibi, olayın tafsilinin kendilerine ağır geldiğinden bahsetmeleri ilginçtir. Hasan Bey-zâde[4], Peçuylu[5] ve Solak-zâde'nin[6] tasvirleri ise diğerlerinden farklıdır. Özellikle Peçuylu İbrahim Efendi, böyle üzücü bir olayı anlatmaktansa sessiz kalmanın daha iyi olacağını söylemiş, fakat bu kadar önemli bir hadiseye değinmeden geçmeye gönlü el vermeyerek, eserinde uzunca yer ayırmıştır[7]. Hatta, Kâtib Çelebi'nin yukarıda bahsettiğimiz satırları kaleme alırken, *Peçuylu Tarîhi*'ndeki satırlardan etkilenmiş olduğu gözden kaçmamaktadır.

Musîbetnâme'nin *Fezleke* üzerindeki tesiri, eseri neşretmiş olan Nezihi Aykut tarafından etraflıca ele alınmıştır. Biz burada dikkatimizi çeken birkaç madde üzerinde durmakla yetineceğiz[8].

a. Bazı yerlerde Kâtib Çelebi, Tûgī'nin *Musîbetnâme*'sini kısaltarak, fakat geniş ölçüde aynı ifadelerle aktarmıştır:

---

metnini neredeyse aynen eserine derc ettiği yönündeki bilgi (*Osmanlı Trajedisi*, s. 93, 126-136) ise hatalıdır.

1 "Zikr-i keyfiyyeti mükeddir-i havâtır ve bu makūlede belâgat-i îcâzın lutfu zâhir olmağla ol vâdîde kümeyt-i kaleme ruhsat-ı cevelân virilmedi", *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 656.

2 "Ve mâh-ı cumâdelâhırede ba'zı ahvâller vâki' olup, kazâ vü kader zikri câyiz değildir; icmâl üzre 'ıyân olunur.", *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, II, 762-763.

3 "Sultân-ı Gāzî 'Osmân Hân-ı ser-firâzı zikr-i keyfiyyeti mükeddir-i havâtır üslûb-ı nâmergūb üzre 'amm-ı mükerremleri hıdmetine îsâl itdiler.", *Ravzatü'l-ebrâr*, Bulak 1248, s. 548.

4 *Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, 938-949.

5 *Peçuylu Târîhi*, II, 380-388.

6 *Solak-zâde Târîhi*, İstanbul 1298, s. 703-720. Nezihi Aykut'un bildirdiğine göre Solak-zâde'nin II. Osman'ın öldürülmesi hadisesini yazarken kullandığı kaynak *Tûgī Târîhi*'dir ("Hüseyin Tûgī, *DİA*, XIX, 16).

7 "Egerçi bu vak'a-i muvahhişe îrâdından ise bu bâbda sükût itmek lutfu artık idi. Ve lâkin, çün bu mecmû'ada nevâdir iltizâmı münâsib görülmüşdür. Pes bu nâdire-i 'azîme yazılmamak dahi lâyık değildir.", *Peçuylu Târîhi*, II, 380.

8 Nezihi Aykut, *Musîbetnâme* neşrinin tahlil kısmında, eserin *Fezleke* üzerindeki tesirini ortaya koymak için verdiği mukayese bendlerinde, doğrudan, Kâtib Çelebi tarafından kullanılmış olan nüshayı (Viyana, Nationalbibliothek, nr. H.O.74) esas almıştır. Biz de burada verdiğimiz mukayese bendlerini, Nezihi Aykut'un neşrindeki tahlil kısmından aldığımızı belirtmeliyiz.

Ve Erzurum Beylerbeyisi olan Abaza Mehemmed Paşa ile Erzurum kal'ası'nda nevbetci olan Yeniçeriler'ün arasında, zıddıyyet vâkı' oldu. Sebebi, bu idi kim: Abaza Paşa'nun âdemleriyle Yeniçeriler, nizâ'a düşüp, ceng eylediler. Yeniçeriler'den üç yoldaş ve Abaza Paşa âdemlerinden beş nefer âdem, katl olındukda, Yeniçeri tâ'ifesi, iç kal'aya girüp âlât-ı silâhla âmâde oldukda, Erzurum'da ma'zûl bulınan Hüseyin Paşa, a'yân-ı vilâyet ile araya girüp, Yeniçeri tâ'ifesiyle Abaza Paşa'nun mâbeyninini sulh eylediler. Yeniçeri, iç kal'adan çıkdukda, Abaza Paşa, iç kal'aya girüp, hisârı muhkem hıfz eylediler ve segbân yazmağa meşgûl olup, Erzurum-kal'ası'nda olan nevbetçileri ihrâc eylediler. Ol sebebden, Âsitâne'de, i'lâm olındukda, sâbıkā, Diyârbekir Beylerbeyiliğinden ma'zûl olan Nasûh Paşa Kethudâsı Mustafa Paşa'ya Erzurum Beylerbeyiliğin virdiler ve Abaza Mehemmed Paşa'ya Sivas Beylerbeyiliğin virdiler ve ekser-i diyârda, Halâ'ık, fitne üzerine olup, her yirlerde, muhâlifler zuhûr eyledi (*Musîbetnâme*, s. XCV-XCVI).

Ve Erzurum Beylerbeyisi Abaza Mehemmed Paşa {*Mezbûr Abaza Paşa Cânpûlâd-oğlu'nun hazînedârı iken cengde tutulup Murâd Paşa'ya geldikde, Yeniçeri Ağası Halîl Ağa recâyla katlden halâs eylemişidi ve yanına almışidi. Kapudan oldukda hıdmetin beğenüp deryâ beyliğin virdi. 'Acem Seferi'ne gitdikde Mar'aş Eyâleti'n virdi. Sonra Hotin* ⟨*Khotyn*⟩*'de Erzurum beylerbeyisi olmuşidi. Minhu*} âdemleri ile nevbetci yeniçeriler arasında bir husûs içün nizâ' vâkı' olup döğüşdüklerinde, üç nefer yeniçeri ve beş nefer paşalı düşüp yeniçeri, Paşa'ya zebân-dırâzlık eylemekle, Paşa dahi bunları kahra teveccüh idüp yeniçeri iç kal'aya girdiler. Erzurum'da ma'zûl bulunan Hüseyin Paşa a'yân-ı vilâyet ile mâ-beyne girüp sulh itdiler. Yeniçeri iç kal'adan çıkup Abaza Paşa girdi. Ve muhkem zabt eyledi. Ve segbân yazmağa başlayup Erzurum Kal'ası'nda olan nevbetcileri ihrâc eyledi. Bunlar Âsitâne'ye geldikde Diyârbekir'den ma'zûl Nasûh Paşa Kethudâsı Mustafa Paşa'ya Erzurum Eyâleti ve Abaza Mehemmed Paşa'ya Sivas Eyâleti tevcîh olundu. Lâkin, Abaza Paşa çıkmayup mütesellimi girü dön⟨dür⟩dü.

Anadolu ve sâ'ir bilâdda fitne vü fesâd zuhûr idüp, eşkıyâ harekete geldi (*Fezleke*, vr. 180 b).

b. Kâtib Çelebi, *Musîbetnâme*'yi *Fezleke*'ye aktarırken, yer yer Tûgī'nin bozuk ifadelerini düzeltmiş; çeşitli ara başlıklar, takdim-tehirler ve iptallerle, daha derli toplu bir metin meydana getirmiştir. Mesela:

Sipâh ve Yeniçeri tâ'ifesinin bu mikdâr, cür'et idüp, hareket eylemelerine bâ'is olan bu idi kim, sa'âdetlü Pâdişâh-ı cihânı bu, râh-ı püremelden ve bu, bî-hûde amelden ferâgat itdürmeğe Vezîr-i a'zam Dilâver Paşa ve Şeyhülislâm Es'ad Efendi ve sâ'ir-i Vüzerâ'-i izâm ve Ulemâ'-i kirâm, ikdâm-ı tâmm eylediler. Pâdişâh dahı, ferâgat sûretin gösterüp, inkılâb üzerinde iken, bir gice, âlem-i rü'yâda görür kim, taht-ı Pâdişâhîde, emîrâne, cülûs idüp, elinde, Mushaf-ı Şerîf var imiş, tilâvet-i Kur'ân-ı Azîm iderlermiş. Ol mahall Seyyidü'l-Kevneyn, Habîb-i Hudâ, Muhammed Mustafa *–'aleyhi efdalu's-salavâti ve ekmelü't-tahiyyât–* zâhir olup, gelürler ve Sultân Osmân Hân'un elinden Mushaf-ı Şerîf'i alup ve eğininden cübbesin alur ve Sultân Osmân Hân'a bir tabanca urur kim, taht-ı Pâdişâhîden zîr ü zeber olup, yıkılurlar. Sultân-ı Kevneyn, gider.

Rü'yâ-yı Pâdişâh

İçeri ve taşra halkının ihtilâf-ı akvâlinden Pâdişâh mütehayyir olup gitmek emrinde tereddüd üzre iken, bir gice hazret-i Fahr-ı 'âlem'i rü'yâda görürler. Kendi taht üzre tilâvet iderken, gelüp elinden Mushaf'ı ve eğininden cebe vü cevşeni alup bir sille ururlar. Taht üzerinden yıkılır ve min-ba'd kalkup mübârek kademine yüz sürmeğe sa'y iderler, müyesser olmaz.

Bu rü'yâ-yı hâ'il, dağdağa-endâz-ı Pâdişâh-ı deryâ-dil olup, evvelâ Hâce Efendi'ye söylerler. "*Hacc-ı şerîfe niyyetde terk-i tereddüd içün sûret-i tevbîhdir. Rü'yâda ayağına yüz sürmek müyesser olmadı ise inşâ'a'llâh Merkad-i münevverelerine yüz sürün*" diyü ta'bîr ider. Pâdişâh'a bu ta'bîrden gınâ gelmeyüp, Mahmûd Efendi'ye varup ta'bîr itdirirler. Anlar bu vechile ta'bîr ider ki: "*Kelâm-ı kadîm hükm-i şer'-i şerîfdir ve cebe*

Sultân Osmân, ol mikdâr, cehd ider kim, kalkup, Habîbu'llâh'un ayağına yüz süre, dermân olmayup, kalkamaz. Hazret-i Habîbu'llâh, gözden nihân olup, gitdükde, Pâdişâh uyhudan uyanurlar ve Hâce Ömer Efendi'yi da'vet idüp, gördükleri rü'yâyı nakl iderler. Hâce dahı, ta'bîr idüp, eydürler kim: "*Pâdişâh'um, evvel, Ka'be-i Şerîf'e niyyet idüp, sonra, ferâgat sûretin gösterdünüz. Ol sebebden, Hazret-i Peygamber, ne içün, Hacc-ı Şerîf itmeden ferâgat eyledün diyü âlem-i rü'yâda, size tenbîh buyurmışlar ve hem Pâdişâh'um, rü'yâda, ayağına yüz sürmek müyesser olmadıysa, -inşâ'a'llâh- Merkad-i münevvere'sine yüz sürün!*" diyüp, ta'bîr iderler. Pâdişâh'a bu ta'bîrden gınâ gelmeyüp gördükleri rü'yâyı, bi'-tamâm, tahrîr itdirüp, ... Üsküdarî Mahmûd Efendi'ye gönderüp, ta'bîrin taleb buyurdılar. Mahmûd Efendi, ta'bîr buyururlar kim: "*Kelâm-ı Kadîm, hükm-i Şer'-i şerîfdür ve cübbe âlem-i vücûddur. Pâdişâh'a lâzımdur ki, tevbe-i tevfîkı kendülere hem-dem idineler!*" diyüp, ta'bîrin tahrîr idüp, Pâdişâh'a irsâl iderler. Pâdişâh dahı, evliyâlar ziyâretine meşgûl olup, Ka'be'ye gitmeği mukarrer eyledi (*Musîbetnâme,* s. XCVII-XCIX).

'âlem-i vücûddur. Pâdişâh-ı İslâm'a lâzımdır ki tevbe vü inâbeti kendilere hem-dem idineler." Pâdişâh dahi müte'essir olup, merâkıd-ı kibâr ziyâretine teveccüh eylediler (*Fezleke*, vr. 174 b).

c. Bazı yerlerde ise Kâtib Çelebi, Tûgî'nin metnine, başka kaynaklardan yararlanarak ilaveler yapmıştır. "Hâ'ile-i 'Osmâniyye"nin en başında, bu kısmı "*Târîh-i Tûgî*'yi telhîs ve gayriden zamîme ile" vücuda getirdiğini bizzat bildirmektedir (vr. 174 a). Müellifin isimlerini açıkça zikretmediği bu "gayri"nin kimler olduğunu tespit etmek güç değildir:

Vak'anın, *Musîbetnâme*'de (s. 8-19) dağınık bir şekilde verilmiş olan sebepleri, *Fezleke*'de ayrı bir başlık altında ve maddeler halinde sıralanmıştır (vr. 174 a-174 b). Burada, *Musîbetnâme*'de bildirilen sebeplere ilaveten, iki sebep daha vardır. Müellifin, "Lâkin, bunlar sebeb-i za'îfdir. Zîrâ pâdişâh ile kul miyânında bu makûle ahvâl olagelmişdir" diyerek sunduğu bu iki sebebi, *Peçuylu Târîhi*'nden (II, 380-381) aldığı açıkça anlaşılmaktadır[1].

"Eser-i Gadr u Telâş" başlıklı bend (vr. 174 b-175 a), kısmen *Musîbetnâme*'ye (s. 30) benzemekle beraber, daha ziyade *Peçuylu Târîhi*'nden alınmış gibidir. Özellikle, Padişah'ın cuma namazına giderken, halka heybetli görünmek için, "garîb" bir kıyafet giyinmesi ile Müneccimbaşı Mehmed Efendi'nin Hacc seferi hazırlıklarını gülerek izleyip, boşuna zahmet çekildiği, zira Padişah'ın ömrünün ramazana kadar yetişmeyeceği kehanetinde bulunması bahsi, Tûgî metninde mevcut olmayıp, tamamen *Peçuylu Târîhi*'nden (II, 381-382)'dan alınmıştır.

"Hayret ü Telâşî-i Sultân 'Osmân ve Maktûlî-i Ağa-yı Yeniçeriyân" bendinde, Ohrili Hüseyin Paşa'nın, Sultan Osman'a Ağakapısı'na sığınmasını önermesi üzerine, tezkirecisi Sıdkı Efendi'nin Hüseyin Paşa'ya bunun iyi bir tavsiye olmadığını söylemesi bahsi *Musîbetnâme*'de yoktur. Müellif bu bahsi, Peçuylu (II, 384)'dan aynen ve onun kaynağını kendine mâl etmek suretiyle aktarmıştır ("Tezkirecisi Sıdkî Efendi'den menkûldür ki ...", vr. 177 a).

Tûgî, Davud Paşa'nın sadrazam tayin edilmesini *Musîbetnâme*'de kısaca, "Dâvud Paşa'ya Sadr-ı a'zamlığı sadaka buyurdılar" diyerek haber vermiştir (s. 84). Bu konu *Fezleke*'de biraz daha detaylıdır. Kâtib Çelebi, Davud Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinden önce, ocak ağalarının Valide Sultan'la görü-

[1] Kâtib Çelebi'nin zayıf bulduğunu söylemesine rağmen bu iki sebebe, sayfa kenarında değil de doğrudan metin içinde yer vermiş olmasını, Peçuylu'ya olan itibarının bir tezahürü olarak gördüğümüzü belirtmek istiyoruz. Gabriel Piterberg'in görüşünün ise müellifimizin Peçuylu'nun Sultan Osman vak'asına dair anlatımını beğenmediği, dolayısıyla Peçuylu'ya rağbet duymasının savunulamayacağı yönünde olduğundan yukarıda bahsedilmişti.

şüphesiz ona, kimin sadrazam olmasını tercih ettiğini sorduklarını anlatmaktadır (vr. 177 b). Müellifin burada kullandığı kaynak, *Peçuylu Târîhi*'dir (II, 386).

Fezleke'deki, Sultan Mustafa'nın, Orta Câmi'de iken, işittiği her gürültüde endişeyle yerinden sıçrayıp pencereden bakmaya çalışması ve Valide Sultan tarafından güçlükle yerine geri oturtulması sahnesi (vr. 178 a), *Musîbetnâme*'de yoktur. Kâtib Çelebi, "Kara Mezak'dan menkûldür ..." diyerek başlamış olmakla beraber, aslında bu sahneyi neredeyse aynen *Peçuylu Târîhi*'nden (II, 386-387) aktararak tasvir etmiştir.

Fezleke'de, "Şehâdet-i Sultân 'Osmân der-Yedikulle" başlıklı bendde, Padişah'ın şahsiyeti hakkında söylenenler (vr. 178 b) ile "'Uzlet ve Tekâ'üd-i Şeyhülislâm Es'ad Efendi" başlıklı bendde, vak'a sonrası yapılan atamalar hakkında verilen bilgi (vr. 178 b), Atâ'î'nin *Hadâ'iku'l-hakâ'ik* (s. 657)'inden alınmıştır.

Bu konu ile ilgili üzerinde durmak istediğimiz bir husus da *Fezleke*'deki Sultan Osman vak'ası anlatımında, herhangi bir kaynağa mâl edilemeyen bazı satırların varlığıdır. Bekir Kütükoğlu, "Hayret ü Telâşî-i Sultân 'Osmân ve Maktûlî-i Ağa-yı Yeniçeriyân" (vr. 177 a-177 b), "Tevcîh-i Menâsıb" (vr. 177 b) ve "Mahbûsî-i Sultân 'Osmân ve Katl-i Hüseyin Paşa" (vr. 177 b-178 b) başlıklı bendlerin, *Tûgī Târîhi* ile bir başka kaynağın terkibi suretiyle meydana getirildiğini belirtmiştir. Bu kaynağın, Bostân-zâde Yahya Efendi'ye ait *Vak'a-i Sultân 'Osmân Hân* adlı eser olmadığı Bekir Kütükoğlu'nun tespitidir. Öte yandan Bekir Kütükoğlu, Kilârî Mehmed Halîfe'ye ait *Bişâretnâme-i Sultân Mustafa Hân* adlı eserden bahsederek, bilinen tek yazması Viyana'da bulunan bu eseri *Fezleke* ile mukayese etmek imkânı bulamadığını söylemiş, dolayısıyla Kâtib Çelebi'nin söz konusu kaynağı kullanıp kullanmadığı hususunda bir hükme varamamıştır[1]. Viyana National Bibliothek'ten bir kopyasını getirttiğimiz *Bişâretnâme-i Sultân Mustafa Hân*[2] üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde, Kâtib Çelebi'nin bu eseri kullanmamış olduğunu kesinlikle

---

1 *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 45-46.

2 Eserin ismi Flugel tarafından *Sultân Osmân'dan Sonra Olan Sultân Mustafa Hân'ın Târîhidir* şeklinde kaydedilmiştir (*Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, II, 260). Bu, eserin ilk varağında yer alan bir başlık olup sonraki varaklarda, müellifin çalışmasını *Bişâretnâme-i Sultân Mustafa Hân* olarak isimlendirdiği açıkça görülmektedir (*Bişâretnâme*, Viyana, Nationalbibliothek, Mxt. 21b, vr. 168 b).

söyleyebiliriz. Eserde Sultan Osman'ın rolü, Hacc'a gitmeye niyetlenmesinden ve katli istenen kişileri teslim etmemekte direnmesinden ibarettir. Bunun dışında hadiseler tamamen Sultan Mustafa etrafında dönmektedir. Haksızlığa uğramış ve her yönüyle övülesi bir padişah olarak, eserin başından sonuna dek, baş kahraman Sultan Mustafa'dır. Asilerin, Sultan Mustafa'nın Harem'de hapsedilmiş bulunduğu odanın kubbesini delerek içeri girmeleri ve üç gün boyunca susuz bırakılmış olan Mustafa'yı iple yukarı çekerek dışarı çıkarmaları sahnesi, gayet dramatize bir şekilde anlatılmıştır[1]. Müellif, Mustafa'nın dışarı çıkışını, alemin aydınlanması olarak tasvir etmiş ve olayı izleyen herkesin şükürler edip birbirlerini kutlamasından uzunca bahsetmiştir. Kâtib Çelebi tarafından detaylı bir şekilde anlatılan Sultan Osman'ın hapsi hadisesi ise *Bişâretnâme*'de tek bir cümle ile haber verilmiştir. Ayrıca bu, Sultan Osman hakkında verilen son haberdir. Hapisteki Padişah'ın akıbeti hiç söz konusu edilmemiştir.

d. Kâtib Çelebi *Musîbetnâme*'yi aktarırken, eserdeki şiirlerin, biri hariç, tamamını atlamıştır. Atlamadığı tek şiir, Sultan Osman'ın katline bir ağıt olup, müellifin bu şiirde, Tûgī'nin isminin geçtiği son beyitin ilk mısrası üzerinde değişiklik yaptığı görülmektedir:

Tûgī ciğerler doldı hûn,	Ey dil, cîgerler oldu hûn,
derdüm bir iken oldı on	derdim bir iken oldu on
Kan ağladı ehl-i fünûn	Kan ağladı ehl-i fünûn,
Şâh-ı cihâna kıydılar	Şâh-ı cihâna kıydılar
(*Musîbetnâme*, s. XCI-XCII)	(*Fezleke*, vr. 178 b)

7. Pîrî Paşa-zâde Hüseyin, *Târîh-i Feth-i Hanya*

Târîh-i Feth-i Hanya adlı eserinde kendisi hakkında verdiği bilgiye göre Pîrî Paşa-zâde Hüseyin, Girit Seferi'ne katılmış ve Hanya'nın fethinin ardından Rumeli Defterdarlığı kethudâlığına tayin edilmiştir. Girit meselesinin ortaya çıkışından itibaren kaleme aldığı eserinde müellif, seferin gidişatı ve

[1] *Bişâretnâme*, Viyana, Nationalbibliothek, Mxt. 21b, vr. 182 a-182 b.

özellikle Hanya'nın fethi hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Yer yer manzum olan eserin, hayli külfetli bir dili vardır[1].

Pîrî Paşa-zâde Hüseyin'in kendi gözlemlerine dayanması bakımından kıymetli olan *Târîh-i Feth-i Hanya*, *Fezleke*'nin Girit Seferi ilgili kısmını yazarken Kâtib Çelebi'nin kullandığı başlıca kaynaktır.

a. Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'de üç yerde Pîrî Paşa-zâde Hüseyin'i zikrettiğini görüyoruz. Bunlardan ilki, Hanya kuşatmasının otuz dördüncü gününde, kale etrafında siper yapmakla uğraşan Osmanlı askerinin, Venedikliler tarafından ateşe tutulması ve bu esnada pek çok kişi ile beraber Pîrî Paşa-zâde'nin de yaralanması bahsindedir. Ancak, aşağıda görüleceği üzere Kâtib Çelebi, burada, Pîrî Paşa-zâde'den Fahrî Bey ismi ile bahsetmektedir. Pîrî Paşa-zâde Hüseyin'in aynı zamanda Fahrî Bey adıyla anıldığına dair bilgimiz yoktur. Müellif, kendi eserinde kimliğini, "Hüseyn Pîrî Paşa-zâde" olarak açıklamıştır[2].

Muhâsaranın otuz dördüncü günü Emîrü'l-ümerâ Hasan Paşa, ba'zı beyler ile zîr-i hisârda durup guzât-ı 'asker ile sibe-i siper sürmeğe mâh-ı şeb-ârâ gurûbuna muntazır iken, küffâr-ı hâk-sâr bâm-ı hisâr-ı felek-medârdan 'askeri tüfenge dutup Mîrlivâ-i Üsküb 'Ali Bey'i ve râkımü'l-hurûf hakīri zahmdâr idüp humbara ve sengle dahi niçe guzât-ı Müslimîn şehîd ve mecrûh oldu (*Târîh-i Feth-i Hanya*, vr. 38 b-39 a).

Muhâsaranın otuz dördüncü günü Hasan Paşa, ba'zı beyler ile zîr-i hisârda durup gurûb-ı kamerde sibe sürmeğe muntazır iken, küffâr-ı hâk-sâr bâm-ı hisârdan 'askeri tüfenge tutup, Mîrlivâ-i Üsküb 'Ali Bey'i ve bu fethin müverrihi Pîrî Paşa-zâde Fahrî Bey'i zahmdâr idüp, humbara ve seng ile dahi nice guzât şehîd ve mecrûh oldu (*Fezleke*, vr. 261 a).

Bundan sonra, bir başka yerde Kâtib Çelebi, Rumeli Defterdarlığı kethudâlığına getirildiğini haber verirken de Pîrî Paşa-zâde'den yine Fahrî Bey

---

1 *Târîh-i Feth-i Hanya*, Tübingen Staatsbibliothek, Ms. Or. Quart 1862 (Süleymaniye Kütüphanesi, Mikrofilm Arşivi, nr. 1920). Eserde müellifin kendi hayatı hakkında bilgi verdiği satırlar için bkz. vr. 60 a, 73 b.

2 *Târîh-i Feth-i Hanya*, vr. 73 b.

ismiyle bahsetmektedir: "Ve Hanya fethi müverrihi Pîrî Paşa-zâde Fahrî Bey dahi Rumili defter kethudâsı olup ...", (vr. 263 b).

Pîrî Paşa-zâde'nin ismi *Fezleke*'de son olarak, Hanya'nın fethi için düşürmüş olduğu tarih vesilesiyle geçmektedir: "Bu feth-i celîlü'l-kadre şu'arâ-i zemân vâfir târîhler didiler. Mûsâ Paşa küttâbından Fahrî Efendi, "Gazâ-yı evvel" lafzını buldu. Müverrih-i feth Pîrî Paşa-zâde Hüseyin Bey dahi bu gûne nazm eyledi ...", (*Fezleke*, vr. 265 b). Bu defa Kâtib Çelebi'nin Pîrî Paşa-zâde'den doğru isimle bahsettiği görülmektedir.

b. Kâtib Çelebi, *Târîh-i Feth-i Hanya*'yı kaynak olarak kullanırken, Pîrî Paşa-zâde'nin süslü ve uzun cümlelerini kendi üslubunca sadeleştirip kısaltmış, mümkün olduğunca özet bir metin sunmaya gayret göstermiştir:

Sûrâhlar dahi bulunmağile tedbîr-i Serdâr-i şîr-şikâr buna oldu ki leb-i handekde beş pâre husrevâne top konulup yürüyüş yerine -ki gırâr ve torba ve zeytun eşcârı ile dolup yüksek olmuş idi- ancak bir mıkdâr dîvârı kalmış idi, anı indirmeğe ve gedük olup andan yürüyüş eylemeğe ikdâm oluna. Ber-mûceb-i fermûde-i Âsaf-ı kazâ-fermân, sipâh u leşker ihtimâm eyleyüp topları sağ ve sâlim handeğe -ki miyân-ı tabyehâ-yı mîr-i mîrân ve ağa idi- müretteb ve âmâde eylediler. ... 'Ale's-sabâh top-ı hamse kazâ-yı âsmânî gibi ol dîvâr-ı metîne bir vechile dokundu ki her sengin bir tarafa perrân kıldı. ... Dîvâr-ı hisâr bir vechile harâb u yebâb oldu ki manzûr u ma'lûm-ı eşrâr oldukda, 'aklı serâsime olup bu def'a ol dahi top ve humbara ve seng ve tüfeng ile toplar

Tedbîr-i Tesviye-i Handek

Lağımlar bulunmak ile böyle tedbîr olundu ki leb-i handekde beş top konup, yürüyüş yerine -ki torba ve gırâr ve zeytun eşcârı ile dolup yüksek olmuş idi- ancak bir mıkdâr dîvârı kalmış idi, anı indirmeğe ve andan yürünmeğe ikdâm oluna. Toplar, vech-i meşrûh üzre miyân-ı tâbye-i mîr-i mîrân ve ağada müretteb ve âmâde eyleyüp, 'ale's-sabâh dîvâra havâle olundu. Ve bir vechile harâb eyledi ki küffârın derûnuna od düşüp, ol dahi top ve humbara ve tüfeng ile toplar ibtâline sarf-ı makdûr eyledi. Ancak bir topa bir mıkdâr dokundurup, ana dahi zarar olmadı. Ve Avlonya ⟨Vlorë⟩ 'askeri gice kapu önünde olan tâbyeye yürüyüp vardıklarında, top

ibtâline sarf-ı makdûr eyledi. Ammâ ancak bir topa bir mıkdâr dokunduruп ve ana dahi zarar olmayup, cümlesi hıfz ve 'inâyet-i Zü'l-celâl'de mahfûz oldu. Hem bu mahallerde, bâb-ı hisâr pişgâhındaki tâbyeye -ki mukaddemâ yürüyüş olmuş idi- girmeğe sibe konulup Avlonya ⟨Vlorë⟩ 'askeri tâbye kurmağa vardıklarında, tüfeng ve top-ı Firenk, guzât-ı kâmgâr ve şîr-âhengden hayli gāzîyi şeref-i şehâdet ile müşerref eyledi. Cümleden Hasan Bey-zâde Hüseyin Bey -ki Livâ-yı Avlonya ⟨Vlorë⟩'dan cemâl-i dil-rübâ ile mâh-ı cihân-ârâ idi- hıl'at-ı fâhire-i şehâdet ile mümtâz olup, gül-i ruhsârı zîb-i gülzâr-ı bihişt oldu (*Târîh-i Feth-i Hanya*, vr. 39 a-39 b).

ve tüfeng ile hayli gāzi şehid oldu. Cümleden Hasan Bey-zâde Hüseyin Bey, Avlonya ⟨Vlorë⟩'dan bir mâh-ı cihân-ârâ ⟨ve⟩ dil-rübâ idi, anda düşdü (*Fezleke*, vr. 261 a-261 b).

Verdiğimiz bu örnekten başka, mesela, Hanya fethedildikten sonra şehirde bulunan üç kilisenin camiye çevrilmesi *Târîh-i Feth-i Hanya*'da oldukça detaylı iken (vr. 51 a-52 b), *Fezleke*'de birkaç satır ile anlatılmıştır (vr. 263 a). Pîrî Paşa-zâde, fetihten sonra İstanbul'a gönderilen uzunca mektubun bir suretini vermiş (vr. 53 b-56 b), Kâtib Çelebi ise bu sureti kendi eserine almamıştır.

c. Hanya Kalesi'nin yapısı hakkında bilgi içeren "Vasf-ı Kal'a" başlıklı bendde Kâtib Çelebi, *Târîh-i Feth-i Hanya*'nın ifadesini aktarırken, Pîrî Paşa-zâde'ye ait iki ayrı kaynak kaydını da aynen almıştır:

Hikâyet iderler ki: Pes-i hisârda olan toprakları handek toprağındandır. Bir keşiş-i bed-kîş -ki melâ'în-i küfr-endîşe ve hâk-sârın i'tikādları, kerâmet-i bî-meymenetine mukarrer

Nakl olunur ki: Pes-i dîvâr-ı hisârda olan toprağı, her sâl Hanya'nın büyük bâzârına gelen merd ü zen, üçer torba hâk-i handeki nakille yığmak, seksen yıldan mütecâviz bir

idi- Girid halkına la'net eylemiş ki büyük bâzârlarında -ki her sâl memâlik-i Hanya'da olmak mukarrerdir- pîş-i hisârda cem' olduklarında, herkes merd ü zen üçer torba hâk-i handekden hisâra ve burûca götüre. ... Zîrâ bu handek ve toprak bir iki yılda hâsıl olduğu ma'lûm-ı 'ukalâdır. Ve ba'zı rü'esâ-yı şehirden -ki tevârîh-i hisâra 'ilimleri var idi- mesmû'dur ki ol topraklar ki pes-i dîvârda ve cibâl ve tâbyelerde iki yüz yıl her sene re'âyâ-yı memâlike ve ehl-i bâzâra sürdürüp, bi-'inâyeti'llâh fethi müyesser olan hisâr ... (*Târîh-i Fethi Hanya*, vr. 23 a).

kerâmet sâhibi i'tikâd itdikleri papas vasıyyeti ile olup, nice bin Nasârâ her sene bâzâra cem' oldukca mezbûrun tavk-ı la'net-i vasıyyetin der-gerden idüp, ol üçer torbayı çekerler imiş.

Bu hisârın tevârîhinden haberdâr olan ba'zı rü'esâ-i küffârdan nakl olunur ki hâlâ fethi müyesser olan Hanya Hisârı bu üslûb üzre binâ olunalı seksen sene olup, evvel hemân hisâr-ı enderûn var idi ki büyük kal'a binâsından sonra kapuları kaldırılup, burûc ve kulleleri birer kimseye mesken kılındı (*Fezleke*, vr. 258 a-258 b).

8. Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi, *Ravzatü'l-ebrâr*

Köklü ulema ailelerinden Kara Çelebi-zâdelere mensup olan Abdülazîz Efendi, 1592 yılında Bursa'da dünyaya gelmiştir. Şeyhülislam Sun'ullah Efendi'den mülâzemet alarak çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık yapmış, IV. Murad zamanında, 1634 yılında İstanbul Kadılığı'na getirilmiştir. O sırada İstanbul'da meydana gelen yağ darlığına sebep olarak, kendisinin narh hususundaki katı tutumu gösterilen Abdülazîz Efendi, Padişah tarafından ölüm cezasına çarptırılmıştır. Son anda Sadrazam Bayram Paşa'nın araya girmesiyle ölümden kurtulmuş, cezası sürgüne çevrilmiştir. Bir süre Kıbrıs'ta sürgünde kalan Abdülazîz Efendi, 1636 yılında affedilerek İstanbul'a dönebilmiştir. Bundan sonra 1644 yılında Anadolu ve 1648 yılında Rumeli kazaskerliklerine getirilmiş, 1651 yılında şeyhülislam olmuştur. Ancak şeyhülislamlıkta çok fazla kalamamış, meydana gelen siyasî karışıklıklardan dolayı, dört ay sonra azledilerek Sakız (Chios)'a sürülmüştür. 1652 yılında Sakız (Chios)'dan ayrılmasına izin verilen Abdülazîz Efendi, 1658 yılı başında Bursa'da iken vefat etmiştir.

1649'da Rumeli kazaskeri iken tamamladığı *Ravzatü'l-ebrâr* adlı eserini, Sultan IV. Mehmed'e sunmuştur. Umûmî bir tarih olan eser Hz. Âdem'den başlamak üzere İslamiyet öncesi peygamberlerin kıssa ve menkıbelerini, Hz. Muhammed ve Dört Halîfe devri hadiselerini, daha sonraki İslam devletlerinin tarihlerini, nihayet IV. Mehmed'in cülûsuna kadarki Osmanlı tarihini içermektedir[1].

Kâtib Çelebi *Fezleke*'de, Rûznâmeci İbrahim Efendi'nin biyografisini verirken, muhaliflerinin, özellikle de ulema mensuplarının, işlerine gelmeyen bazı hareketlerinden dolayı onun hakkında sövüp saydıklarından ve beddua ettiklerinden bahsetmiş, "Niteki ba'zılarının yazdığı târîhte mastûrdur" diyerek konuyu kapatmıştır. Kâtib Çelebi'nin ölümünden sonra, müsvedde *Fezleke* nüshasını kısmen tebyiz eden şahıs, bu bahsin yanına düştüğü notta, müellifin "ba'zılar"dan kasdının, Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi olduğunu bildirmiştir (vr. 247 a).

Bekir Kütükoğlu'nun *Fezleke*'nin kaynaklarına dair çalışmasında, Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'nin ismi geçmemektedir. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen nottaki bilgi, bizim için yeni idi. Bilgiyi tahkik etmek için Abdülazîz Efendi'nin (ölm. 1658) *Ravzatü'l-ebrâr* adlı eserini karıştırdığımızda, İbrahim Efendi hakkında beddua ya da herhangi kötü bir söze rastlamadık. Ancak, İbrahim Efendi'nin himayesi sayesinde Budun (Buda) Müftülüğü'nden önce İstanbul Kadılığı'na, ardından Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine kadar yükselen İsâ Efendi'nin, ne "merkep"liğinin ne "lâşe-hor köpek"liğinin kaldığını gördük[2]. Abdülazîz Efendi'nin, Rûznâmeci İbrahim Efendi'nin ölümünü haber verirken onu, İsâ Efendi gibi birine, "kelb-i ashâb-ı kehf denlü rağbet ü iştihâr viren" kişi olarak nitelemiş olmasındaki kırgınlığı hissetmemek mümkün değildir[3]. Bu kırgınlık, müellifin bir başka eseri olan *Zafernâme*'de apaçık öfkeye dönüşmüştür. Burada Abdülazîz Efendi, İbrahim Efendi'nin ölümü ile ilgili olarak, vücudunun dünya üzerinden def' olup Münker ve Nekir'in eline düştüğünü söylemekte, ölüsü için de kulağa pek hoş gelmeyen "cesed" lafını kullanmaktadır[4]. Bu durumda, *Fezleke*'nin müellif nüshası üzerindeki notu yazan şahsın tespiti doğruluk kazanmaktadır. Kâtib

---

1 Nevzat Kaya, "Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 381-383.
2 *Ravzatü'l-ebrâr*, s. 599.
3 *Ravzatü'l-ebrâr*, s. 599.
4 *Zafernâme*, Süleymaniye Esad Efendi Ktp., nr. 2086, vr. 71 a-71 b.

Çelebi'nin "ba'zılar" demekle kastettiği kişi ya da kişilerden biri, gerçekten Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'dir.

Osmanlılara dair olan kısmı itibariyle, *Fezleke*'ye nazaran hacmi çok küçük bir eser olmakla beraber, *Ravzatü'l-ebrâr*'ın, Kâtib Çelebi tarafından, Rûznâmeci İbrahim Efendi bahsi haricinde, başka yerlerde kullanılıp kullanılmadığının tespiti için her iki eseri mukayese ettik[1].

Umûmî bir tarih olması dolayısıyla hadiseler hakkında fazla tafsilatlı bilgi içermeyen *Ravzatü'l-ebrâr*'ın, ilk yıllar için bakıldığında, *Fezleke* üzerinde hiçbir etkisi yok gibidir. Elli yıla yakın bir dönem için kaynak sıkıntısı çekmeyen Kâtib Çelebi, Hasan Bey-zâde, Peçuylu İbrahim, Topçular Kâtibi Abdülkādir, Edirneli Mehmed b. Mehmed'in tarihlerinden faydalanarak eserinde her seneye genişçe yer ayırabilmiş, dolayısıyla bu dönem için *Ravzatü'l-ebrâr*'a itibar etmemiştir. Bunu, herhangi bir hadise hakkında kaynaklarda rastladığı ek bilgi ve farklı rivayetleri okuyucuya sunmak müellifimizin en belirgin özelliği olduğu halde, *Ravzatü'l-ebrâr*'daki farklı veya ek bilgilerin hiçbirinin *Fezleke*'de bulunmamasından anlıyoruz. Aşağıda, buna dair birkaç örnek bulunmaktadır.

İlk isyanından sonra kendisine Çorum Sancağı verilen Kara Yazıcı'nın bir kez daha isyan etmesi ve üzerine gönderilen Hacı İbrahim Paşa'yı Kayseri'de bozguna uğratmasını Kâtib Çelebi, 1009 (1600/1601) senesi olayları arasında anlatmıştır. Daha sonra, "ba'zı tevârîh"de bu hadisenin 1008 (1599/1600) yılı içinde verildiğini söyleyerek, bunun doğru olmadığını belirtmiş ve delil olarak da galibiyetinin ardından Kara Yazıcı'nın Kayseri'de ilan ettiği, sonunda 1009 tarihini taşıyan hükmün suretini vermiştir (vr. 56 b-57 a). Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'nin Hacı İbrahim Paşa'nın Kayseri'de uğradığı bozgun için verdiği tarih ise 1008 ya da 1009 değil, 1010 (1601/1602)'dur (s. 490). Kâtib Çelebi'nin, yeri gelmiş olduğu halde bundan hiç bahsetmemesi, *Ravzatü'l-ebrâr*'ın bu kısımlarından yararlanmadığını göstermektedir.

Bundan başka, Kâtib Çelebi'nin bir mecmuada yazılı gördüğünü söyleyerek naklettiği (vr. 41 a), Şam'da bir kadının on dört çocuk doğurması hadisesi,

---

[1] Nevzat Kaya'nın bildirdiğine göre, Bulak baskısının sonunda iki yılı içeren on beş varaklık kısım eksiktir (*Ravzatü'l-ebrâr Zeyli, Tahlil ve Metin*, nşr. Nevzat Kaya, Ankara 2003, s. XXIX). Bu yüzden karşılaştırmamız esnasında, eserin Süleymaniye Pertev Paşa Ktp., nr. 845'teki yazma nüshasını da göz önünde bulundurduk.

Ravzatü'l-ebrâr'da da anlatılmıştır. Fakat orada bildirildiğine göre, çocukların sayısı on dört değil, on ikidir (s. 484). Kâtib Çelebi, bu farklı bilgiye de eserinde yer vermemiştir.

Bir başka örnek Yahudi Kira Kadın'ın katli hadisesidir. Bu konuda Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgi, gerçek adının Esther Handali olduğunu bildiğimiz kira kadının, "umûra müdâhale" ettiği için 1008 şevvalinde (Nisan/Mayıs 1600) oğlu ile beraber, Kaim-makam Halil Paşa Sarayı'nda, sipah zümresi tarafından öldürüldüğüdür (vr. 50 b). Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'ye göre ise hadisenin tarihi Şevval 1008 (Nisan/Mayıs 1600) değil, Receb 1009 (Ocak/Şubat 1601)'dur. Öldürülme sebebi de *Fezleke*'dekinden biraz daha ayrıntılıdır. Saray halkına çok yakın olan bu kadın, bazı kimselerin işlerinin hallolması için Saray'a rüşvet sunmalarına aracı olmaktadır. Öldürüldükten sonra, cesedi Atmeydânı'nda günlerce yerde bırakılmıştır (s. 489). *Ravzatü'l-ebrâr*'daki bu farklı ve fazla bilgi, *Fezleke*'ye tesir etmemiştir.

Kâtib Çelebi'nin diğer ana kaynaklarının sona ermesinden, özellikle 1050 (1640/1641) yılı başlarından itibaren, *Ravzatü'l-ebrâr*'ın *Fezleke* üzerindeki etkisi kendini hissettirmeye başlamaktadır. İlk bakışta dikkati çeken, her iki eserde olayların tasnif ve tertibinin, bazı yerlerde ufak tefek sapmalar hariç, neredeyse aynı olmasıdır. Muhteva açısından baktığımızda ise:

a. İki yerde Kâtib Çelebi'nin, Abdülazîz Efendi'nin ifadesini yoğun şekilde aktardığını görüyoruz. Bunlardan ilkinde, Kâtib Çelebi'nin ifadesi, Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'ninkine hayli yakındır:

Sâgar-ı sahbâ üç dört aydan beri mir'ât-ı nazar-ı rağbet ü iltifâtlarından rû-nümâ olmamış iken, yevm-i evvel-i 'îd-i şevvâlde, Atmeydânı'na nâzır Silahdâr Paşa Sarâyı'nda, gālibâ ba'zı mahremân-ı sohbet-i hâssü'l-hâss recâsıyla, ol fâhişe-i verâ-i câm-ı billûrînden pertev-endâz-ı meclis-i Şâhâne olup, belki sâkiyân-ı sîmîn-ber ibrâmıyla bûse-i leb-i la'lin câm-ı gül-fâma

Üç dört aydan beri sâgar-ı sahbâ nazar-ı rağbet ü iltifâtdan dûr olmuşiken, yevm-i evvel-i 'îdde, Atmeydânı'na nâzır Silahdâr Paşa Sarâyı'nda, gālibâ ba'zı mahremân-ı sohbet recâsıyla, câm-ı gül-fâma nigâh buyurulmuşidi (*Fezleke*, vr. 249 b).

dahi ikdâm buyurulmuşidi ki ... (*Ravzatü'l-ebrâr*, s. 608)

Bir diğer örnekte ise müellif, bazı kelimeleri değiştirmiş, bazılarını hepten metinden çıkarmış, fakat büyük ölçüde Abdülazîz Efendi'nin ifadesine bağlı kalmıştır:

Azak muhâfazasında olan Mîr-i mîrân-ı Kefe İslâm Paşa, birkaç bin güzîde leşker-i tâlân-gerân ile dâ'imâ Karadeniz sevâhilin gāret iden Kazak eşkıyâsı karâr-gâhı olan Bike Adası'nı ve "Çerkes Kirman" ve "Metaçe" nâm hisârları darb-ı şemşîr ile teshîr itdikden sonra, ahâlîsini 'umûmen istirkāk ve beş bin kadar Müslimân esîrini ıtlâk itdiği haber-i behcet-eseri, meserret-bahş-ı havâtır-ı asâgır u ekâbir oldu (*Ravzatü'l-ebrâr*, s. 615)

İstîlâ-i İslâm Paşa be-Diyâr-ı Kazak

Azak muhâfazasında olan Kefe Beylerbeyisi İslâm Paşa, dâ'imâ Karadeniz sevâhilini gāret iden Kazak eşkıyâsı karâr-gâhı olan adayı ve "Çerkes Kirman" ve "Metaçe" nâm hisârlarını darb-ı şemşîr ile teshîr idüp, beş bin kadar Müslimân esîr ıtlâk ve ahâlîsini istirkāk eylediği haberi geldi (*Fezleke*, vr. 252 a).

b. Bazı yerlerde müellif, ağır ve süslü bir dille kaleme alınmış olan *Ravzatü'l-ebrâr*'daki uzun ve sanatlı cümleleri terk ederek, sadece manayı aktarmaya çalışmıştır.

Taht-ı Şehenşâhî cülûs-ı sa'âdet-me'nûs ile mübtehic ve mebâdî-i evvelden beri Vezîr-i a'zam mesned-i 'izz ü ikbâl ile müreffehü'l-hâl olup, hükm ü fermânı bî-münâzi' ve müzâhim mülk-i 'Osmânî'de cârî iken, Silahdâr Yûsuf Paşa zuhûru ile bâzâr-ı i'tibârı nev'an kâsid olduğundan bî-ârâm u huzûr olmuş idi. Çünki mücerred temşiyet-i garaz-ı fâsid

Vak'a-i Katl-i Mustafa Paşa

Cülûsdan beri Paşa-yı mezbûrun kemâl-i istiklâl üzre mülk-i 'Osmânî'de hükmü cârî iken, Silahdâr Paşa ve Cinci zuhûru ile bâzâr-ı i'tibârı nev'an kâsid olmuşidi. Bu mertebe mezellete tahammül idemeyüp, Silahdâr'ın izâlesine tedbîr ve Yeniçeri Kethudâsı Hüseyin Ağa'-

için Silahdâr Mustafa Paşa ve Nasûh Paşa-zâde ve Zülfekâr Paşa, lâ-'an-şey' hedef-i tîr-i telef ve mutlakā nazar-ı 'âtıfet-i Şehriyârî ihtimâli virilen kimselerde emn-i hâtır ber-taraf olup, Devlet-i vâsi'a-i 'Osmâniyye'yi zîr-i cenâh-ı himâyeye aldığı birkaç âdeme tahsîsi mültezem olmağın, sâ'irleri ni'met-i devlete ırakdan nigâh-ı hasret-âlûd itmek ile gam-ı mihnet-i hırmân halk-ı 'âlem-den mâ'adâ ahdâm-ı Harem'in dahi cânlarına yetmiş idi. Kemîn-i kînde fursat-bîn olan havâss u mukarrebîn Sultân-ı âfâk hazretlerine bi'l-ittifâk Vezîr-i a'zam Devlet-i 'aliyye'ye sû'-i kasd vâdîsine vaz'-ı kadem idüp bezl-i mâl ile Yeniçeri Kethudâsı Hüseyin Ağa'yı mutî'-i fermânı itmişdir. Bu tedbîr üzre ki âhır Dîvân'da tâ'ife-i Bektâşiyân bî-edebâne hareket vâdîsine pîş-nihâd-ı ihtimâm ve Silahdâr Paşa ve sâ'ir rukabâ-yı devleti dergâh-ı celâlet ü câhdan tard u ib'âda sa'y u ikdâm idüp, "*Îkāz-ı fitne vü fesâd iden vezîr-i bed-tedbîr kemâ-fi'l-evvel pister-i istiklâl ve istibdâdda müstağrık-ı hâb ve huzûr ola*" diyü serîr-i sa'âdet-masîre sırr-ı zamîrlerin takrîr ve ikāmet ile müdde'âların tenvîr itdiler. ... Yevm-i mev'ûd-ı ma'hûddan iki gün mukaddem, be-sudûr-ı fermân-ı Sultânî, leb-i deryâda Sinan Paşa yı kendi cânibine imâle idüp, âhır-ı Dîvân'da yeniçeri, mezbûr Silahdâr'ı tard u ib'âd talebi içün çorba yeme-mek üzre fesâda ikdâm itmekle, hayr-hâhân-ı devlet vesâtatı ile garaz-ı fâsidi ma'lûm-ı Pâdişâhî oldukda, zilka'denin yirmi birinci bazar günü idi, Dîvân'dan sarâyına gelüp otururken, infi'âl ve telâşî kemâlde ve eyyâm-ı devleti zevâlde olduğunun 'alâ'imi zuhûr itmiş ve kendi dahi başına geleceği bilmiş idi. Pâdişâh tarafından da'vet olunup, bir Mushaf-ı şerîf bile alup yorga ile vardı. Sinânpaşa Köşkü'nde Pâdişâh bir mıkdâr mu'âhaze ve 'itâb idicek, koynundan Mushaf'ı çıkarup, "*Tahrîkden haberim yokdur*" diyü yemîn eyledi. İ'tibâr olunmayup, Bostâncıbaşı'ya, "*Habs eyle*" diyü buyurdular. Ağa-yı mezbûr Paşa-yı makhûru kaldırup Ağalar Odası'na getirmek içün hadîkaya dâhil oldukda, müvekkilleri iğfâl idüp, demür kapuda hâzır olan atına binüp firâr iderek sarâyına vardıkda, kapuyu kapadup etbâ'ına, "*Silâhlanın!*" diyü emr eyledi. Hadem ü havâşî, "*Cümlemizi kırarlar*" diyü, "*Bir gayri tedbîr ne ise anı gör*" diyü tehâşî eylemekle, içeri girüp, nâ-çâr tebdîl-i câme ve destâr idüp harem damının bir kûşesinden taşra atıldı. Bağçeden firârı ma'lûm-ı Şehriyârî oldukda,

Köşkü'ne hâzır olup, taraf-ı saltanat-ı 'aliyyeden bir mikdâr mu'âheze ve 'itâb ve anın cânibinden eymân-ı bî-hisâbdan sonra, mevkūfi dâmgâh-ı habs itmek bâbında Bostâncıbaşı'ya fermân-ı 'âlî sâdır oldu. Ağa-yı mezbûr Paşa-yı makhûru huzûr-ı hümâyûndan kaldırup ağalara mahsûs olan mekâna getirmek içün hadîka-i Sultâniyye'ye dâhil olıcak, bergeşte-i ikbâl, sunûf-ı hayl-i a'mâl ve müvekkilleri iğfâl idüp demür kapuda hâzır olan esb-i reh-vâra süvâr ve bî-şu'ûrâne pâ-nihâde-i vâdî-i firâr oldu. 'Acele ve şitâb ile sarâyına vâsıl olıcak, kemâl-i hayret ve ıztırâbdan dervâzesini sedd ve zu'munca makām-ı mukābele ve mukātelede kıyâma kûşiş-i bî-hadd eyledi. Lâkin, müte'allikāt u havâşî bu gûne fesâda ikdâmdan tehâşî itmeğin, nâçâr tebdîl-i câme ve destâr idüp mütenekkirâne sûret ile bâm-ı harem-i sarâya su'ûd ve bîm-i cân ile bir kûşeden taraf-ı hârice ilkā-yı vücûd eyledi. Ol bergeşte-i rûzgârın firârı sem'-i eşref-i Şehriyârî'ye vâsıl olıcak, lücce-i gazab-ı Sultânî mütelâtımü'l-emvâc olmağın, gürûh-ı bostâniyân sedd-i râh-ı gürîz içün deryâ-yı mevc-rîz gibi sarây-ı Vezîr cânibine akup dâ'iren-mâ-dâr etrâfını ihâta itmişler idi. Vezîr-i makhûr kevkeb-i ikbâli e'âdî-i devlet-i bostâncılar yetişmek fermân olunup, gürûh gürûh gelüp sarâyı ihâta itmişlerdi. Etrâfda sedd-i râh-ı gürîz içün gezen bostâniyândan iki bostâncı ol mahalde hâzır bulunup, başına tüfeng kundağı ile urup giriftâr iderler. Yüzü gözü hûn-âlûd Sarây'a getirirken, Hâce Paşa Çârşûsu'nda Tırnakçı Sarâyı kapusu ve sebîlhâne önünde katline hatt-ı hümâyûn vârid olup, ol mahalde Bostâncıbaşı kemend dergerden idüp 'alâ mele'i'n-nâs boğdurup, cüssesini içeri getirdiler. Ba'dehû türbesinde defn olundu (*Fezleke*, vr. 252 b-253 a).

mansûr gibi sâkit olıcak, ol mahalde hâzır bulunan iki bostâncı hâşâ şerîk-i gālib-i saltanat olmak sevdâ-yı hâmı dâmına fütâde olan bî-çâreyi giriftâr ve şikârların alup keşân keşân 'azm-i dergâh-ı Şehriyâr-ı devlet-medâr itdiler. Ser ü rûyu hûn-âlûd, dest-beste ve pâ-şikeste her cânibe nigâh-ı hasret iderek giderken, Hâce Paşa Çarşusu'nda bostâncıbaşı garîm-i mütekāzî-i ecel gibi irişüp, 'alâ mele'i'n-nâs gerden-i cânın bend-i kemend ve vücûdunu âteş-i kahra sipend eyledi (*Ravzatü'l-ebrâr*, 617-619).

9. Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi, *Zafernâme*

Kâtib Çelebi'nin Abdülazîz Efendi'nin geniş ölçüde kullandığı asıl eseri, *Zafernâme*'dir. Sadrazam Kemânkeş Kara Mustafa Paşa'nın isteği üzerine yazılan ve *Zafernâme*'den başka, *Târîhçe-i Feth-i Revân ve Bağdâd* adıyla da anılan eser, IV. Murad'ın Revân Seferi'ne hareketinden (21 Ramazan 1044/10 Mart 1635) itibaren başlayıp Bağdâd Seferi'nden İstanbul'a dönüşüne (11 Ramazan 1049/5 Ocak 1640) kadar gelir. Bekir Kütükoğlu'nun *Fezleke*'nin kaynaklarına dair çalışmasında ismi geçmeyen eserin, yaptığımız karşılaştırma neticesinde başından sonuna dek bütünüyle *Fezleke* üzerinde tesirli olduğunu gördük[1].

[1] *Ravzatü'l-ebrâr*'ın *Fezleke* üzerindeki tesiri çok fazla olmadığından dolayı, müellifin, bu eserden bahsetmemiş olması normaldir. Fakat aynı şeyi *Zafernâme* için söyleyemeyiz. Kâtib Çelebi'nin, Revân ve Bağdâd seferleri için başlıca kaynağı olduğu anlaşılan bu eseri hiç zikretmemiş olması ilginçtir. *Keşfü'z-zunûn*'da, Abdülazîz Efendi ya da eserleri hakkında ortaya koyduğu görüşün olumsuz bir tarafı yoktur (I, 300). Bu durumda kendisini onun ismini açıkça zikretmekten alıkoyan, belki her ikisinin çağdaş müellifler olmasıdır. İkisi de eserlerinde kendi devirlerinin olaylarını anlatmışlardır. Dahası, Kâtib Çelebi Revân Seferi'ne katıldığı halde, o sırada Kıbrıs'ta sürgünde bulunan Abdülazîz Efendi'nin böyle bir imkânı olmamıştır. Bizzat hazır bulunduğu bir seferi anlatırken, seferi görmemiş bir başkasının eserini kaynak olarak kullandığını açıkça belirtmekten Kâtib Çelebi, özellikle kaçınmış olabilir.

a. Kâtib Çelebi bazı yerlerde *Zafernâme*'nin ifadesini aynen kullanmıştır. Mesela:

Pâdişâh-ı Cem-câh hazretleri ceng mahallinde 'askerin cünbüş ve hareketlerin tecribe buyurmak içün "Kömürovası" nâm sahrâda fermân-ı hümâyûnları sudûr idüp, evvelâ Anadolu 'askeri Karaman ve Sivas 'askeri ile, sonra Rumili 'askeri biri birleriyle mukābele idüp, 'adû ile meydân-ı cengde itdikleri harb u kıtâl gibi nîze ve şemşîr ve tüfeng kullanup, envâ'-i lu'b u hüner gösterdiler. Birkaç def'a sa'âdetlü Pâdişâh hazretleri bi'z-zât meydâna girüp, Rüstemâne hareketler idüp her tarafdan âvâze-i du'â ve tahsîn kubbe-i çarh-ı berîne irdi (*Zafernâme*, vr. 47 a).

İmtihân-ı 'Asker

Pâdişâh hazretleri cengde sipâh-ı zafer-penâhın cünbüş ve hareketin tecribe içün "Kömürovası" nâm sahrâda fermân-ı hümâyûn üzre alaylar kurulup saflar bağlandı. Evvelâ Anadolu 'askeri Karaman ve Sivas 'askeri ile, sonra Rumili dilâverleri biri birleri ile mukābil olup, neberd-gâhda itdikleri harb u kıtâl gibi envâ'-i silâh i'mâl idüp lu'b u hüner gösterdiler. Birkaç def'a sa'âdetlü Pâdişâh bi'z-zât meydâna girüp Rüstemâne hareketler itdiler. Her tarafdan du'â ve tahsîn çarh-ı berîne irdi (*Fezleke*, vr. 231 a).

ve mesela:

Kayseriyye etrâfında olan karyelerin erbâbı, Celâlî istîlâsı zemânında perîşân olup ekseri İstanbul'da tavattun itdiği sa'âdetlü Pâdişâh hazretlerinin ma'lûm-ı hümâyûnları olmağın, kırk seneden beri vatanın terk iden re'âyâ yerlerine sürülmek içün Bayram Paşa'ya hükm-i şerîf vârid olmuş idi. Paşa-yı mezbûr Mısır'dan ma'zûl Seyyid Mehemmed Efendi'yi müvellâ ve kethudâ beyliğinden mütekā'id

Ahvâl-i Sürgün ve Tahrîr der-İstanbul

Kayseriyye etrâfında olan karyelerin erbâbı Celâlî istîlâsı zemânından perîşân olup, ekseri İstanbul'da tavattun itdikleri Pâdişâh hazretlerinin ma'lûmu olmağın, kırk seneden beri vatanın terk iden re'âyâ yerine iclâ olunmak içün Bayram Paşa'ya hükm-i şerîf vârid olup Paşa-yı mezbûr,

Hüseyin Ağa'yı mübâşir ta'yîn idüp, birkaç ay İstanbul mahallâtı teftîş belâsına mübtelâ oldu. Ammâ netîce virdiği ma'lûm olmadı (*Zafernâme*, vr. 56 b-57 a).

Mısır'dan ma'zûl Seyyid Mehemmed Efendi'yi cümleye müvellâ ve kethudâ beyliğinden mütekā'id Hüseyin Ağa'yı mübâşir ta'yîn idüp, birkaç ay İstanbul mahallâtı teftîş belâsına mübtelâ oldu. Lâkin, netîce vermedi (*Fezleke*, vr. 231 b).

b. Eserinin hiçbir yerinde açıkça ismini zikretmemiş olmakla beraber, Kâtib Çelebi'nin bir yerde, "bir rivâyetde" diyerek, *Zafernâme*'den alıntıda bulunduğunu görüyoruz:

Yeniçeri Kâtibi 'Osmân Efendi'nin kalemi mazbût olmayup, hattâ ba'zı kimselerden mesmû' olduğu üzre sa'âdetlü Pâdişâh hazretlerinin nâm-ı şerîflerin yüz guruşa yeniçeri defterine kayd itmeğin Dîvân-ı hümâyûn'da katl olundu (*Zafernâme*, vr. 58 b).

Ve bu sâl ramazânında Yeniçeri Kâtibi 'Osmân Efendi, kalemi mazbût olmayup hıyâneti sâbit oldukda, bir rivâyetde yüz guruşa, Pâdişâh hazretlerini baş deftere geçirdikde, katl olundu (*Fezleke*, vr. 236 a).

Bundan başka, bir yerde daha, sayfa kenarına düştüğü notta, yine "bir rivâyetde" demekle müellifin, *Zafernâme*'yi kastettiği anlaşılıyor:

Revân'da anlara silâhları ile gitmeğe izin virildiğinin zararı görülmüş idi. Bu def'a esbâb-ı ceng ile gitmelerine ruhsat virilmeyüp yarakları alınmak murâd olunmağın, ol bed-nihâdlar, zu'mlarınca muhâlefet ve 'inâd itmek isteyüp, tekrâr âteş-i harb u kıtâl işti'âl eyledi. Bir demde niçe bin Sürhser hâke düşüp ... (*Zafernâme*, vr. 82 b).

Bir rivâyetde, bunların silâhını alup koyuvirmek isterlerken virmeyüp, kıtâl itmekle kırıldı. Minhu (*Fezleke*, vr. 243 b).

c. Bazı yerlerde müellif, kaynağındaki metni kısaltarak ya da ona cüz'î ilavede bulunarak ve kendi üslubunu hâkim kılmaya çalışarak nakletmiştir. Ancak bu kısımlarda yer yer yine Abdülazîz Efendi'nin ifadelerini kullandığı görülmektedir. Mesela:

Ol menzilde ‘umûmen ‘asker-i mansûra biner akça in‘âm buyuruldu. Ba‘zı mühimmât-ı umûr müşâvere olunmak içün huzûr-ı hümâyûnda ‘akd-i cem‘iyyet olunup, her tarafdan musâhabet olunarak, nevbet balyemez toplar husûsuna gelicek, Vezîr-i a‘zam ve sâ’ir erkân-ı devlet, “*Top çeken câmûslar ziyâde kırılup kalanları dahi zebûn olmak ile anları karadan getirmede kemâl mertebe ‘usret olup, Şatt ile irsâl olunmak münâsibdir*” diyü ittifâk itmişler iken, Kapudan Paşa hazretleri, “*Câ’iz ki ba‘zı mahzûr zuhûruyla toplar yolda eğlenüp, eyyâm-ı muhâsara mümtedd olmak lâzım gele, beher hâl bârî bir mıkdârı bile götürülmek ehemmdir. Câmûslar kalmadı ise bindiğimiz atları koşalım, tek hidmet-i Pâdişâhî görülsün*” diyü ikdâm idüp, Şeyhülislâm hazretleri dahi bu re’y-i sâ’ibi kabûl ve tahsîn itmeğin, emr-i ‘âlî üzere yirmi pâre kal‘a-kûb top intihâb olunup, bâkī on dânesi gemiler ile Şatt'dan gönderildi. Ve yine Kapudan Paşa hazretlerinin re’yi üzere, zu‘amâ ve erbâb-ı tîmâra ol toplara kifâyet idecek kadar dâne tevzî‘ olunup, Bağdâd'da anlara mîrîden zahîre

Müşâvere Berây-ı Nakl-i Top ve İn‘âm

Mûsul'da ‘umûmen kapukuluna biner akça in‘âm olunup, ba‘zı mühimmât-ı umûr müşâveresi içün huzûr-ı hümâyûnda a‘yân u erkân cem‘ oldular. Her husûs zikr olunarak nevbet balyemezler nakline gelicek, ekser-i erkân, “*Top çeken câmûslar kırılup bâkīları dahi zebûn olmağla, karadan gitmede kemâl-i ‘usret vardır. Şatt Suyu ile irsâl münâsibdir*” didiler. Ba‘zı ‘ukalâ, “*Câ’iz ki sudan giden toplar ba‘zı ‘avâ’ik hasebi ile yolda eğlenmek lâzım gele, bir mıkdârı bile gitmek gerekdir*” diyicek, Pâdişâh-ı ‘âlî-câh hazretleri ve Şeyhülislâm bu re’y-i rezîni kabûl ve tahsîn itmekle, yirmi pâre top karadan, bâkīsı nehirden gönderilmek müte‘ayyin oldu. Zu‘amâ ve erbâb-ı tîmâra ol topların dâneleri tevzî‘ olunup, Bağdâd'da anlara mîrîden zahîre virilmek üzre karâr virildi. Ve bu tedbîrin hüsnü Bağdâd'a vardıkdan sonra toplar yirmi gün eğlendikde zuhûr itdi (*Fezleke*, vr. 241 b-242‘a).

virilmek üzre karâr, zahîre yükledecekleri bârgîrlerine tahmîl olunduğu, hakkā ki bu tedbîr-i ısâbet-pezîrin hüsnü, Bağdâd'a varılup cemî'-i mühimmâtla yirmi pâre top hâzır bulunup, Şatt ile irsâl olunan toplar yirmi günden sonra geldikde zuhûr idüp taraf-ı hilâfda olanlar dahi insâf ve kusûr-ı fehm ve şu'ûrlarına i'tirâf itmişlerdir (*Zafernâme*, vr. 72 b-73 a).

d. Kâtib Çelebi zaman zaman *Zafernâme*'den nakilde bulunurken, ondaki bazı tafsilatı terk etmiştir. Bunlar arasında, Sultan IV. Murad'a dair menakıbın özellikle terk edilmiş olduğu izlenimi edindik. Mesela, "Teveccüh-i Pâdişâh-ı İslâm be-Sefer-i Revân" bendi (vr. 230 a-230 b), ufak tefek bazı değişiklikler ve takdim-tehirlerle *Zafernâme*'den alınmış olmakla beraber, müellif burada, Padişah'ın emri doğrultusunda yolda halktan hiç kimseye eziyet edilmediğine dair kısım[1] ile yeniçerinin yorulup dinlenme arası istemesi üzerine Padişah'ın attan inerek onlarla beraber yürümesine dair kısma[2] yer vermemiştir. "Teveccüh-i Pâdişâh-ı İslâm be-Cânib-i Revân" bendinde (vr. 232 b-233 a) ise Kâtib Çelebi, *Zafernâme*'deki, Padişah'ın bazı yaralılarla bizzat ilgilenmesi ve bunu gören askerlerin savaşa daha istekle katılmalarına

---

1 "Pâdişâh hazretlerinin heybeti ve Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'nın takayyüdü ile seferliden biri ehl-i sûkdan akçasız bir nesne almak veya bir akçasın kesmek ve hammâl ve kayıkçı akçasında taksîr itmek değil, yolda giden bir fakirin önüne geçmek olmamışdır. Hattâ bir gün, sa'âdetlü Pâdişâh hazretleri tebdîl-i sûret bir iki havâssı ile Üsküdar'dan orduya gelirken, kaldırımdan giden bir hammâlı çeküp kendiler ileri geçmek murâd itmişler. Hammâl aşağı inüp, '*Buyurun Pâdişâh'ım*' dimiş. Yanlarında olan bendelerine, '*Şu hammâla su'âl idin, benim Pâdişâh idiğimi ne bilmiş?*' buyurduklarında hammâl dahi, '*Bu kadar gündür bu yoldan geçerim. Pâdişâh korkusundan bir kimse beni kaldırımdan indirmemişdir. Bu devletlü bî-bâk beni çekdiğinden bildim ki Pâdişâh hazretleridir*' diyü cevâb virmiş. Ba'de zemân bu kitâba nazar idenler, Sultân Murâd hazretlerinin mehâbetini ve Yeniçeri Ağası'nın zabt u rabtını bu mâddeden fehm idüp, hayr du'â ideler diyü hikâyet îrâd olundu.", *Zafernâme*, vr. 43 a-43 b.

2 *Zafernâme*, vr. 44 a.

dair bilgiyi (vr. 49 b) hazfetmiştir[1]. Yine *Zafernâme*'den faydalanarak kaleme aldığı anlaşılan, "Azîmet-i Pâdişâh-ı İslâm be-Sefer-i Bağdâd-ı Bihişt-âbâd" başlıklı bendde (vr. 239 b-240 a) müellif, *Zafernâme*'deki (vr. 66 b), IV. Murad'ın ne Revân ne de Bağdâd Seferi'nde tahtırevâna bindiğine dair bilgiyi atlamıştır[2].

Bunlardan başka *Fezleke*'de, Bayram Paşa'nın İstanbul surlarını ağartmasından bahseden "Tebyîz-i Kostantiniyye" başlıklı bendde yer alan ifadeler (vr. 235 b), *Zafernâme* ile benzerlik göstermektedir. Ancak Kâtib Çelebi, Abdülazîz Efendi'nin "el-'uhdetü 'ale'r-râvî" diyerek aktardığı, Bayram Paşa'nın "bu bahâne ile medrese ve türbesine vâfir evkâf tahsîl eyledi"ğine dair bilgiyi (vr. 57 b) almamıştır.

Zafernâme'sinde Abdülazîz Efendi, Mısır Beylerbeyi Kara Ahmed Paşa'nın azl ve birkaç gün sonra da katlini haber veririrken, bu hadisenin Silahdâr Paşa'nm "ifsâd u iğvâsı" dolayısıyla meydana geldiğini söylemiş (vr. 59 a)[3], Kâtib Çelebi ise buna değinmemiştir (vr. 236 a).

Fezleke'de "Ahvâl-i Donanma" başlığı altında verilen bilgi *Zafernâme*'den aynen alınmış, fakat *Zafernâme*'de bundan sonra gelen, Girit Adası civarında iki düşman kalyonuna karşı girişilen çarpışma ve çarpışmanın neticesinde kalyonların ele geçirilmesi ile donanmanın Kıbrıs, Sayda, Beyrut,

---

1 IV. Murad'ın yaralılarla bizzat ilgilendiğinden, Revân Seferi'ne dair olup Süheyl Ünver tarafından kısmen yayımlanmış olan *Rûznâme*'de de bahsedilmektedir ("Dördüncü Murad'ın Revân Seferi Kronolojisi", *Belleten*, XVI/ 64, Ankara 1952, s. 558). Müellif bu çalışmasında, eseri Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'deki anlatımı ile karşılaştırmadığını, fakat karşılaştırmanın faydalı sonuçlar doğurabileceğini söylemiştir. Her ne kadar Süheyl Ünver'in yayınladığı metin, eserin tam metni değilse de yaptığımız mukayese neticesinde iki eser arasında paralellik bulunmadığını gördük. Sefere bizzat katılmış bir kimse tarafından yazıldığı anlaşılan *Rûznâme*'de, özellikle hava şartlarının olumsuzluğu dolayısıyla yollarda çekilen sıkıntıya dair tafsilatlı bilgi bulunmaktadır. *Fezleke*'de ise seferin yollarda geçen kısmı kısaca anlatılmıştır (vr. 232 b-233 a).

2 Kâtib Çelebi bu bilgiyi doğru bulmadığı için hazfetmiş olabilir. Nitekim yukarıda bahsedilen *Rûznâme*'ye bakılacak olursa, Revân Seferi esnasında Padişah'ın zaman zaman araba ya da tahtırevâna bindiği olmuştur ("Dördüncü Murad'ın Revân Seferi Kronolojisi", s. 568, 570).

3 Abdülazîz Efendi'nin bu vak'aya bakışının biraz duygusal olduğu anlaşılıyor. Kendi bildirdiğine göre Abdülazîz Efendi, Kıbrıs'ta sürgünde bulunduğu esnada, daha önceden hiçbir tanışıklıkları olmamasına rağmen, Kara Ahmed Paşa'dan epey iltifat görmüştür ("Cezîre-i Kıbrıs'da olduğumuz eyyâm-ı mihnetde evvelden kat'â âşinâlık yoğiken, mücerred hâlimize merhameten dil-i vîrânımızı niçe ihsân ile âbâdân iden Mısır Beylerbeyisi Kara Ahmed Paşa ...", *Zafernâme*, vr. 59 a). Müellifin, kendisine olan şükran borcu dolayısıyla, Ahmed Paşa'nın katline tarafsız kalamamış olması mümkündür.

Sakız (Chios) üzerinden Eğriboz (Euboea)'a varıp burada altı ay muhafazada kalmasına dair olan uzunca kısım (vr. 61 a-61 b), Kâtib Çelebi tarafından terk edilmiştir.

"Muhâsara-i Bağdâd" bendinin, tamamını değilse de baştan uzunca bir kısmını (vr. 242 a-242 b) Kâtib Çelebi, *Zafernâme*'den nakletmiştir. Ancak Abdülazîz Efendi, muhasara toplarının hiç değilse bir kısmının karadan götürülmesi konusunda ısrar edenin Kaptan Paşa olduğunu özellikle vurgulamışken, Kâtib Çelebi Kaptan Paşa'dan hiç bahsetmeyerek, bunu, "ba'zı 'ukalâ"nın fikri olarak sunmuştur. Ayrıca müellifimiz, Abdülazîz Efendi'nin, topların bir kısmının karadan götürülmesinin ne derece isabetli bir karar olduğunu ortaya koymak maksadıyla, eğer tamamı nehirden gönderilseydi, muhasaranın yirmi gün daha uzayacak olduğu, bu durumda fetihten sonra yağan şiddetli yağmurların muhasaraya denk geleceği ve bunun da işleri zorlaştıracağı yönündeki açıklamasını (vr. 77 b) *Fezleke*'ye almayı gereksiz bulmuştur.

e. Yine *Zafernâme*'den yararlanarak kaleme aldığı açıkça anlaşılan bazı yerlerde ise Kâtib Çelebi, eserine onda bulunmayan detaylar ilave etmiştir. Bu ilavelerin bazısı birkaç satırdan ibaret iken bazısı uzundur. Mesela, "Tevecc üh-i Pâdişâh-ı İslâm be-Sefer-i Revân" bendinde, Canıbek Giray'ın azledilip yerine İnayet Giray'ın tayin edilmesi (vr. 230 b); "Vusûl-i Pâdişâh-ı İslâm be-Serhadd-i Erzurum" bendinde, Bayburd'a varıldığında askere birer miktar arpa ve un dağıtılması (vr. 232 a); "Âmeden-i Elçi-i Hind" bendinde (vr. 241 b) elçinin getirdiği hediyeler arasında yüz elli bin kuruş değerinde mücevherli bir kemer bulunması müellifin küçük ilavelerine örnek olarak gösterilebilir.

Müellifin geniş kapsamlı ilavelerine örnek olarak ise öncelikle, Ma'an-oğlu Fahreddîn'in katli hadisesini verebiliriz. Abdülazîz Efendi'nin kısaca değindiği, sebebini sadece, "niçe müddet iktisâb itdiği bî-hisâb günâhlar mukābelesinde" şeklinde açıkladığı bu hadise (vr. 56 a-56 b), *Fezleke*'de ayrı bir bend halinde çok daha detaylı anlatılmıştır (vr. 231 a). Sondaki birkaç satır ise aynen *Zafernâme*'den alıntıdır.

Zafernâme'de tamamı birkaç satırdan ibaret olan Piyâle Kethudâ'nın Azak Seferi bahsi (vr. 57 b-58 a), *Fezleke*'de "Vekāyi'-i Âsitâne ve Sefer-i Piyâle Kethudâ" başlığı altında, ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (vr. 245 b-246 a).

Keza *Fezleke*'deki "İstilâ-i Şâh-ı 'Acem be-Hisâr-ı Revân" bendi (vr. 235 b-236 a) de *Zafernâme*'ye kıyasla hayli tafsilatlıdır. Bu bendde sadece son kısımdaki birkaç satır *Zafernâme* (vr. 60 b)'den alınmıştır.

"Vak'a-i Erdelân ve İnhizâm-ı Ahmed Paşa" bendinin (vr. 237 b-238 a) baş kısımlarını Kâtib Çelebi, ufak tefek bazı değişiklikler hariç, neredeyse aynı ifadelerle *Zafernâme* (vr. 62 a-62 b)'den almış olmakla beraber, Acem Şahı'nın Erzurum Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa üzerine asker göndermesi bahsinden sonra Abdülazîz Efendi konuyu kısaca toparlayarak bitirmişken, müellifimiz çok daha fazla bilgi sunarak anlatmaya devam etmiştir.

Zafernâme'de birkaç satırla anlatılan (vr. 67 a) Edirne Kazası taliplerinin Padişah huzurunda imtihan edilmesi hadisesi *Fezleke*'de, "İmtihân-ı Kudât" başlığı altında detaylı olarak ele alınmıştır (vr. 240 a-240 b)[1]. Bendin sonunda bu konudan bağımsız olarak yer alan Baştekye denilen mesire yerinde ziyafet tertip edilmesi ve bu esnada Padişah'ın okuduğu dörtlük ile Şeyhülislam Yahya Efendi'nin bu dörtlüğe yazdığı üç beyitlik nazire ise *Zafernâme*'de yoktur.

Abdülazîz Efendi, *Zafernâme*'de Anadolu Kazaskeri Muid Ahmed Efendi'nin azledilmesinin sebebini, "ba'zılarının nâ-ma'kūl teklîfine müsâ'ade itmemesi" olarak kısaca açıklamışken (vr. 67 a), Kâtib Çelebi bu konuya ayrı bir bend tahsis ederek ("Azl-i Mu'îd Ahmed Efendi", vr. 240 a) Kazasker'in azil sebebini etraflıca ele almıştır.

Ohri Beyi Deli Pîrî'nin katledilmesi *Zafernâme*'de herhangi bir sebep açıklanmaksızın bildirilmiştir (vr. 69 b). *Fezleke*'de verilen bilgiye göre ise Deli Pîrî'nin katledilmesinin sebebi, sefere katılmakta gecikmiş olmasıdır (vr. 241 a).

Rumiye Şeyhi'nin ölümünü Kâtib Çelebi, aynen Abdülazîz Efendi'nin ifadesiyle ("Hükm-i kazâ vü kader iktizâsıyla Rumiyye Şeyhi şehîd oldu", vr. 87 b) haber vermiş, fakat ardından, Şeyh'in öldürülme sebebine dair, *Zafernâme*'de olmayan tafsilatlı bilgi sunmuştur (vr. 244 b).

---

[1] Kâtib Çelebi burada, adaylara biri, et yememeğe yemin eden kişinin balık yemesi halinde yeminini bozmuş sayılıp sayılmayacağına, diğeri ise imanın cevher mi yoksa 'araz mı olduğuna dair iki soru yöneltildiğinden bahsetmiştir. *Zafernâme*'de bulunmayan bu soruların, Halil Sahillioğlu tarafından yayımlanan *Bağdâd Seferi Menzilnâmesi*'nde de yer almış olması dikkat çekicidir (Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)", *Belgeler*, XIII/17, Ankara 1988, s. 56).

f. Kâtib Çelebi'nin *Zafernâme*'den yararlanarak kaleme aldığı bazı yerlerde ise, *Zafernâme*'de verilenler ile çelişen bilgilere rastlıyoruz. Mesela, "Vak'a-i Erdelân ve İnhizâm-ı Ahmed Paşa" bendinin baş kısımlarını Kâtib Çelebi, ufak tefek bazı değişiklikler hariç aynen *Zafernâme* (vr. 62 a-62 b)'den almış olmakla beraber, Abdülazîz Efendi Acem Şahı'nın Erzurum Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa üzerine gönderdiği asker miktarını altmış bin olarak bildirmişken, bu sayı *Fezleke*'de otuz kırk bindir (vr. 237 b).

Yer yer *Zafernâme* ile benzerlikler içeren "Siyâset-i Şeyh-i Sakarya" bendinde Kâtib Çelebi, Adana'da görevinden azledilen Beylerbeyi'nin ismini Cafer Paşa olarak bildirmiştir (vr. 241 a). *Zafernâme*'ye göre ise Beylerbeyi'nin ismi Mahmud Paşa'dır (vr. 69 a)[1].

Abdülazîz Efendi'nin tütün içerken yakalanıp öldürülen kimselere dair üç ayrı yerde dağınık olarak verdiği bilgiyi (vr. 70 a-70 b) Kâtib Çelebi, "Siyâset-i Erbâb-ı Duhân" başlığı altında bir araya getirerek sunmuştur (vr. 241 a-241 b). Ruha'da öldürülenlerin sayısı, *Zafernâme*'ye göre beş iken, Kâtib Çelebi *Fezleke*'de on dört kişinin öldürüldüğünü söylemiş, hatta bunlardan ikisinin yeniçeri olduğundan bahsetmiştir[2].

Kâtib Çelebi, "İnhizâm-ı Sürhser der-Ceng-i Ken'ân Paşa" bendini yazarken *Zafernâme* (vr. 74 a-74 b)'den istifade etmiş olmakla beraber, bendin sonunda, Abdülazîz Efendi'nin ordunun İmam-ı a'zam'a varışı için belirttiği teşrîn-i sânînin ve recebin sekizi tarihini ("Ertesi -ki şehr-i Rumiyye'den teşrîn-i sânînin ve hem şehr-i mezbûrun sekizi idi-", vr. 74 b), recebin sekizi ve teşrîn-i sânînin beşi olarak vermiştir (vr. 242 a).

"Muhâsara-i Bağdâd" bendinin baş kısmını neredeyse hiçbir kelimeyi değiştirmeksizin aynen *Zafernâme* (vr. 74 b-76 a)'den aktaran Kâtib Çelebi, burada muhasaranın onuncu gününde Kenan Paşa tarafından dört kerre-nây ile birlikte gelen Kızılbaş sayısını, Abdülazîz Efendi tarafından bildirildiği üzere "on dört" değil, "on iki" olarak vermiştir (vr. 242 b).

---

1 *Bağdâd Seferi Menzilnâmesi*'ne geçen ismin de Mahmud Paşa olduğunu görüyoruz: "Adana Paşası Mahmûd Paşa ma'zûl olup yerine hân üstünde olan Sevindik Kethudâsı Mahmûd Ağa oldu." (Halil Sahillioğlu, "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)", s. 60).

2 Yine *Bağdâd Seferi Menzilnâmesi*'ne göre Ruha'da öldürülenlerin sayısı Abdülazîz Efendinin bildirdiği üzere beştir ("Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)", s. 63).

Revân Seferi esnasında Abdülaziz Efendi, Sadrazam'ın Erzurum'a varışını anlatırken, önce Bayburd civarındaki Sınır Ovası'nda Padişah huzuruna çıktığından, iki gün sonra da Erzurum'a gittiğinden bahsetmektedir (vr. 47 a-47 b). Kâtib Çelebi ise "Vusûl-i Pâdişâh-ı İslâm be-Serhadd-i Erzurum" başlıklı bendde bu bilgiyi, Bayburd'a geldikten sonra Padişah'ı karşılamak için Sınır Ovası'na geçen Sadrazam'ın, Padişah'ın emri ile Canpulad-oğlu ve Şahin Ağa refakatiyle Sadak menzilinde Silahdar Paşa sarayına götürüldüğü, burada kendisi için bir ziyafet düzenlendiği, ziyafetten sonra Padişah'ın huzuruna çıkıp ertesi gün tekrar Bayburd'a döndüğü şeklinde, hem bir miktar detaylandırarak hem de değiştirerek vermiştir (vr. 232 a).

g. Abdülazîz Efendi'nin, Padişah yazısını taklit ederek bazı işler çevirmeye yeltenen bir bostancının, orduda derisi yüzülerek cezalandırılması hadisesinden sonra anlattığı (vr. 45 b-46 b), Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa'nın katli meselesini Kâtib Çelebi, arada daha başka pek çok hadise sıraladıktan sonra, "Reften-i Vezîr-i a'zam Mehemmed Paşa be-Erzurum" başlığı altında, ayrı bir bend halinde vermiştir (vr. 231 a-231 b). *Fezleke*'de, *Zafernâme*'den istifade edilen yerlerde bu tür takdim-tehirlere sıkça rastlanmaktadır.

h. Esas olarak *Zafernâme*'nin kaynak olarak kullanılmadığı anlaşılan bazı bendlerde bile Kâtib Çelebi'nin, ondan ufak tefek alıntılarda bulunduğunu görüyoruz. Mesela, genel olarak bakıldığında, *Zafernâme* ile hiçbir yakınlığı bulunmayan, tamamen farklı ifadelerle ve ondan çok daha tafsilatlı bir şekilde kaleme alınmış olan "Hurûc-ı Şeyh-i Sakarya" bendinde (vr. 240 b-241 a), "Konya kurbında 'Kârîzbaşı' nâm menzilde Vezîr-i a'zam Bayram Paşa mahsûs âdemleri ile Pâdişâh hazretlerine alay gösterüp hayli vecâhet 'arz eyledi" cümlesinin, *Zafernâme* (vr. 68 a)'den alınmış olduğu gözden kaçmıyor. Kezâ, "Siyâset-i Şeyh-i Sakarya" bendinde (vr. 241 a) de *Zafernâme* ile olan yakınlık, yine sadece bir cümleden ibarettir. Kâtib Çelebi bende *Zafernâme* (vr. 68 b)'den alıntı yaparak, "Mukaddemâ Ilgın'dan üzerine 'asker gönderilen Sakarya Şeyhi, vesvese-i şeytâniyye ile mehdîlik da'vâsı iderken ...", şeklinde başlamış, bunun sonrasında ise kaynağını tamamen terk etmiştir.

i. Abdülazîz Efendi *Zafernâme*'de, Bağdâd muhasarası esnasında yaralanan ve şehit düşenleri haber verirken, şehitlerden Kethudâ-yeri'nin ismini bilemeyip, "Kethudâ-yeri [...] Ağa" şeklinde boş bırakmıştır (vr. 78 a). Kâtib

Çelebi'nin de kaynağının bu eksiğini tamamlayamamış ve bahsedilen şahıstan isim vermeksizin sadece "Kethudâ-yeri" olarak bahsetmiş olduğunu (vr. 243a) görüyoruz.

10. Cerrâh-zâde Mehmed, *Revân Muhâsarası Târîhçesi*

Kâtib Çelebi tarafından *Fezleke*'de verilen biyografisine göre, 1011 (1602/1603)'de Nahcivân kadısı olan Cerrâh-zâde Mehmed Efendi, bu görevde iken Safevîlere esir düşmüş, fakat adaleti ve doğruluğu ile bilinen bir kimse olmasından dolayı kendisine hürmet edilerek serbest bırakılmış, bundan sonra çeşitli yerlerde kadılık görevine devam ederek 1025 (1616/1617) yılında ölmüştür. Esaretten kurtulduktan sonra, İstanbul'da, Safevîlerin Revân kuşatması sırasında şahit olduğu hadiselere ve başından geçenlere dair bir eser kaleme almış olduğu da yine *Fezleke*'de verilen bilgiler arasındadır (vr. 157b)[1]. Kâtib Çelebi bu kıymetli eseri *Fezleke*'de kaynak olarak kullanmayı ihmal etmemiştir[2].

a. Kâtib Çelebi, "Sûret-i Meclis-i Şâh" başlıklı bendin sonunda, Revân muhasarası bahsinin tamamını, muhasaraya bizzat şahit olmuş bulunan Cerrâh-zâde Mehmed'in kaleme aldığı eseri özetlemek suretiyle meydana getirdiğini açıkça bildirmiştir:

"Mezbûr dahi ricâl ü nisvândan beş yüz kadar kimesne ile dârü'l-emân olan mahmiyye-i Kars'a gelüp, evâ'il-i sene-i âtiyede Dârü's-saltana'ya vusûl buldu. Ve bu vak'ayı bir kitâb idüp huzûr-ı hümâyûna 'arz eyledi ki bu mahalle gelince ol kitâb bi-temâmihi telhîs ü intihâb olundu" (vr. 99 a)[3].

b. Kâtib Çelebi, *Revân Muhâsarası Târîhçesi*'ni mümkün mertebe kısaltarak aktarmaya çalışmakla beraber, eserin *Fezleke* üzerindeki etkisi yoğundur:

---

[1] Kâtib Çelebi, Cerrâh-zâde hakkındaki bu satırları Atâ'î (*Hadâ'iku'l-hakâ'ik*, s. 587)'den naklen kaleme almıştır.

[2] Eserin bilinen tek yazması Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revân, nr. 1290'da bir mecmua içindedir. Eser üzerinde bir mezuniyet tezi hazırlanmıştır: Cerrâh-zâde Mehmed Efendi, *Revân Muhasarası Târîhçesi*, haz. Nurcan Haker, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Mezuniyet Tezi, İstanbul 1965. Çalışmamızda verilen örnekler, eser üzerinde yapılan tez çalışmasından alınmıştır.

[3] Müellifin burada, Cerrâh-zâde'nin kadın erkek beş yüz kadar kimse ile beraber Kars'a gelişine dair verdiği bilgi *Revân Muhasarası Târîhçesi*'nden alınmıştır (s. 141).

İm'ân-ı nazar olundukda bâr u büngâhı ve esbâb-ı celâlet ü câhı âhâlî-i bevâdî mâ-beyninde "alacak evi" dimekle ma'rûf tarz-ı gayr-i me'lûf, islü paslu bir çadır vaz' olunup asıl makarr-ı câh u celâli ve dîvânhâne-i bagy ü idlâli ol olup, ancak mahsûrâna esbâb-ı tecemmülün izhâr ve âsâr-ı şevketin âşikâr kılmak içün pîşgâhına üç dört çift sâyebânı sütûnlar üzre gerüp ve altında birkaç 'aded kalîçe serüp, içini 'âriyyet dîvân ve mecma'-ı fırka-i melâhide-i dalâlet-'unvân kılup, kendisi henüz hâzır olmadın, a'yân-ı 'asâkirinden eşkıyâ-yı evbâş-ı seblet-dırâz ve rîş-tırâş, başlarında tâc-ı ilhâd, miyânlarında kemer-i tîg-ı fesâd, her biri nitâk yerine bir çadır miyân-bend ve 'imâme yerine bir pîşgîr-i dırâzı ser-bend idüp, eşkâl-i garîbelerine nâzır u nigerân ve evzâ'-ı 'acîbelerine müte'accib ü hayrân iken, nâ-gâh Şâh-ı sebük-ser pîşgâh-ı 'askeriyânda cilveger olup, anın dahi rûy-i celâli mehâsinden hâlî ve bâlâ-yı kaddi kabâ-yı iclâlden 'ârî, libâsı pelâs ve 'abâ ve tîgı ve hanceri zer ü zîverden müberrâ, dîvânhânesinin çâk-ı hâk u vasatında kıyâm ve bûs-ı takbîl

Sûret-i Meclis-i Şâh

Pes şükrâne-i halâs u rehâ kavm-i kal'a emri ile Dîvân-ı ḍalâlet-âşiyânına varup, muharremin birinci günü hâzır oldular. Râvî-i kıssa ol 'asırda Nahcivân kādîsı olup muhâsarada bile bulunan Cerrâh-zâde eydür: İm'ân-ı nazar olundukda bâr u büngâhı, âhâlî-i bevâdî mâ-beyninde "alacak evi" dimekle ma'rûf tarzda islü ve paslu bir çâdır dîvânhânesi olup, mahsûrâna esbâb-ı tecemmülün ızhâr içün pîşgâhına üç dört çift sâyebânı sütûnlar üzre gerüp, altında birkaç 'aded kalîçe sermişler. Kendi henüz hâzır olmadın a'yân-ı 'askeri olan evbâşlar seblet-dırâz ve rîş-tirâş, başlarında tâc-ı ilhâd oturmuşlar. Nâ-gâh Şâh-ı sebük-ser gelüp, anın dahi rûyu mehâsinden hâlî, libâsı pelâs ve 'abâ ve tîgı ve hanceri zer ü zîverden müberrâ, dîvânhânesinin çâk-ı hâk u vasatında kıyâm ve nâ-çâr ol kavm-i me'sûr dâmen-bûsa takaddüm ü ikdâm gösterdiler. Ve bir sâ'at kadar Vezîr ve nefîr dest ber-sîne karşısında kıyâm ve emrine mutî' u râm şeklinde olup, ol sebük-ser ol hengâmda 'azamet-güster olup, ne Vezîr'i şeref-i hıtâb ile teşrîf ve ne sâ'iri nazar-ı iltifât ile taltîf idüp,

içün nümâyende-i akdâm oldukda, nâ-çâr bûsuna takaddüm ü ikdâm ve berây-ı zarûret-i maslahat ol rû-sefîdler keff-i siyâhına iltisâm gösterdiler. ... Bir sâ'at mıkdârı Vezîr ve a'yân-ı nefîr dest ber-sîne karşısında kıyâm ve emrine mutî' u râm şeklinde olup, ammâ ol hafîf-i sebük-ser ol hengâmda haşmet-şi'âr ve 'azamet-güster olup, ne Vezîr'i şeref-i hitâb ile teşrîf ve ne sâ'ir a'yânı nazar-ı iltifât ile tatyîb ü taltîf idüp, ancak şeref-i hitâbı iki yanında duran ma'hûd kâfirân-ı hâsirâna maksûr ve su'âl ü cevâbı anlar ile mükâlemeye mahsûr kılup, ba'de-zemân hayme-i ma'hûdeye duhûl ve a'yân-ı 'asker da'vet olundukda, emrine müsûl gösterdiklerinde, içinde mu'ayyen şâh-nişîn ve hiç mak'ad ü bâlîn olmayan bir kûşede, sâde kalîçe üzerinde oturup cânib-i yesârında "Levend Hân-oğlu Aleksandır Hân" nâm derbeder iclâs ve cânib-i yemîninde Simon-ı mağbûnun ferzend-i nekbet-mendi "Gürgin" nâm seg-i ker-i kîni ik'âd ve Gürgin lâ'inin altında Tebrîz Beylerbeyisi 'Ali Paşa'yı iclâs u is'âd kılup, anın altında ekrâd-ı bed-nihâddan Gāzî Bey'i ve emsâlini oturdup, Aleksandır'ın altında vezîr-i hatîr ve sâ'ir a'yân ancak hitâbı iki yanında duran ehl-i hüsrâna maksûr ve su'âl ü cevâbı anlar ile mükâlemeye mahsûr kılup, ba'de-zemân hayme-i ma'hûdeye girüp, a'yân-ı 'asker dahi da'vet olundukda, dâhil oldular. İçinde mu'ayyen şâh-nişîn ve hiç mak'ad ü bâlîn olmayan bir kûşede, sâde kalîçe üzerinde oturup, cânib-i yesârında Levend ⟨Levan⟩ Hân-oğlu Aleksandır ⟨Alexander II⟩ Hân'ı ve cânib-i yemîninde Simon-oğlu Gürgin ⟨ Giorgi X⟩ derbederi iclâs idüp, anın altında Tebrîz Beylerbeyisi 'Ali Paşa, andan sonra Kürd Gāzî ve emsâli oturmuşlar. Aleksandır ⟨Alexander II⟩'ın altında Şerîf Paşa'yı ve sâ'ir a'yân-ı 'askeri oturdup, ol mülhid-i fâcir ehl-i sünnete izdirâ'en üzerlerine takdîmi kâfir kıldı (*Fezleke*, vr. 98 b).

ve 'asâkir-i nefîri oturdup, ol mülhid-i fâcir eşrâf-ı halka gâlib ü zâfir oldukda, ehl-i sünnete ezâ'en ve mezheblerini tahkîren ve izdirâ'en üzerlerine takdîm-i kâfir kıldı (*Revân Muhâsarası Târîhçesi*, s. 137-139).

c. *Revân Muhâsarası Târîhçesi*, içinde çok sayıda âyet, hadis, kelâm-ı kibâr, darb-ı mesel ve manzume barındıran, dili son derece külfetli bir eserdir. Kâtib Çelebi, eserin dilini hafifleterek, yalnızca muhtevayı aktarmaya çalışmış olmakla beraber, kendisini Cerrâh-zâde'nin üslubundan tamamen kurtaramamıştır. *Fezleke*'nin *Revân Muhâsarası Târîhçesi*'nden istifade edilerek yazılmış olan kısmı, üslup özelliği bakımından, eserin bütününden hayli ayrı bir görünüm sergilemektedir.

d. Cerrâh-zâde'nin eserini kullanırken Kâtib Çelebi, müellifin kendi gözlemine ait birinci tekil şahsı içeren ifadelere titizlikle yaklaşmış, bu ifadeleri ya doğrudan Cerrâh-zâde'nin ismini vermek suretiyle değiştirmiş ya da tamamen terk etmiştir:

Zikr olunan post-ı ser-i a'dâ-i dîn ve a'vânından yüze karîb serân-ı melâhide-i bed-âyîn ve müfsid-i merkūm yanında bulunan Şâh-ı gümrâh cânibinden cümû'-ı şümû'-ı eşrâra perrân olunan otuza karîb pervâne-i şerr ü âsîb ve vezîr-i hatîr bu 'abd-ı fakīr cânibinden 'urûz u mekâtib-i dil-firîb ile Âsitâne-i satvet-karîn ve şevket-rehîne irsâl olunup ... (*Revân Muhâsarası Târîhçesi*, s. 56-57).

Zikr olunan Serdâr Mahmûd⟨'un⟩ başı ile a'vânından yüze karîb baş ve yanında bulunan Şâh'ın otuza karîb pervânesi, Nahcivân Kādîsı Cerrâh-zâde 'arzı ile Âsitâne'ye irsâl olundu (*Fezleke*, vr. 88 a).

Hattâ Şâh-ı gümrâh şecâ'atine tahsîn ve ikdâmına âferîn kılup atdan ayrılup ve tîgın elinden aldırup bir hancer ile kalmışken, 'arsa-i neberd içre piyâde hadden ziyâde kendi huzûrunda niçe dilâverlikler itdiğin bu fakîre bi'z-zât hikâyet kılup ... (*Revân Muhâsarası Târîhçesi*, s. 18).

Hattâ Şâh-ı gümrâh şecâ'atine tahsîn kılup, atdan ayrılup ve tîgın elinden aldırup bir hancer ile kalmışken, rezmgâhda piyâde hadden ziyâde kendi huzûrunda nice dilâverlikler itdiğin Şâh bi'z-zât hikâyet kılup, ... (*Fezleke*, vr. 84 a).

Müellifin, Cerrâh-zâde'nin kendi gözlemleri dışındaki diğer kaynak kayıtlarına da aynı titizlikle yaklaştığını ve bunları kullanmaktan geri durduğunu görmekteyiz. Mesela, Zülfikar Han'ın Nahcivân üzerine yürümesinden ve şehirdeki Sünnî halka edilen eziyetten bahseden "Satvet-i A'dâ be-Şehr-i Nahcivân" başlıklı bende Cerrâh-zâde, "Kāsıd-ı mektûb-ı Şâhî Mahmûd Ağa ve gayriden menkūldür ki ..." diyerek başlamış (s. 46), Kâtib Çelebi ise bendi ondan özetleyerek aktarırken bu ibareye yer vermemiştir (vr. 87 a).

e. Bekir Kütükoğlu'nun tespitine göre, *Fezleke*'de üstü çizilerek iptal edilmiş bulunan bazı satırlar *Revân Muhasarası Târîhçesi*'nden alınmıştır[1].

11. Kilârî Mehmed Halîfe (Hâlisî), *Zafernâme*

Kilârî Mehmed Halîfe ya da mahlası ile Hâlisî, bilindiği kadarıyla, biri II. Osman'ın Hotin (Khotyn) Seferi'ni anlatan *Zafernâme* ve diğeri Sultan I. Mustafa'nın cülusunu anlatan *Bişâretnâme* adlı iki eser kaleme almıştır. Müellifin kimliği hakkında, saray kilerinde masraf kitabeti ile görevli olması haricinde bilgi bulunmadığı gibi, yakın zamana kadar eserleri de fazla tanınmamakta idi[2]. Dolayısıyla *Zafernâme* adlı eserin, Kâtib Çelebi *Fezleke*'sinin kaynaklarından biri olduğu da gözden kaçmıştı. Kilârî adlı bir müellifin ve bu müelife ait *Zafernâme* adlı bir eserin varlığından haberdar olmamızı sağlayan ilk kişi

[1] *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 41.

[2] Kilârî Mehmed ve *Bişâretnâme* adlı eseri ile ilgili olarak bkz. Baki Tezcan, "*Zafernâme* Müellifi Hâlisî'nin Bilinmeyen Bir Eseri Münasebetiyle", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, sayı: 19 (1999), s. 83-98; Zeynep Aycibin, "Kilârî Mehmed (Hâlisî) ve I. Mustafa'nın Cülûsuna Dair Eseri: *Bişâretnâme-i Sultân Mustafa Hân*", *İslam Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına, Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'na Armağan*, İstanbul 2008, s. 405-418.

Kâtib Çelebi'nin kendisidir[1]. Ancak Kâtib Çelebi *Fezleke*'de, *Zafernâme*'yi kaynak olarak kullandığını herhangi bir yerde açıkça bildirmediği gibi ima dahi etmemiştir. *Zafernâme*'nin *Fezleke*'nin kaynaklarından biri olduğunu ilk defa, eserin tıpkıbasım halinde neşrini gerçekleştiren Yaşar Yücel tespit etmiş, Kâtib Çelebi tarafından II. Osman'ın Hotin (Khotyn) Seferi'ne dair verilen bilgilerin, *Zafernâme*'nin kısa bir özeti niteliğinde olduğunu söylemiştir[2].

a. Kâtib Çelebi *Zafernâme*'yi kaynak olarak kullanırken, Kilârî Mehmed'in uzun ve süslü cümlelerini mümkün olduğunca kısaltıp sadeleştirmiş, olayların özünü vermeye gayret göstermiştir:

Ve tabur-ı meksûrun aşağı kapusu tarafından yeniçeri 'askeri dahi yürüyüş idüp tabura sancak dikmek üzre iken, tabur-ı mezbûrun fethi zîr-i perde-i takdîrde mestûr olmağla, ebniye-i meşiyyet-i mukadderâtda netîce-i suver-i mevâni' zuhûr idüp, mâ-beynde dahi zemân mürûr idüp, ahşâm irişüp zulmet-i şâm rûz-ı rûşeni 'anber-fâm itmeğin, dest-keşîde ve dâmen-çîde olunmuş idi. Ve eger takdîr-i Rabb-i Kadîr'de tabur-ı mezbûrun fethi mukadder olaydı, ibtidâ Rumili kolu yürüyüş idüp birkaç ta'biyesin aldıkları hînde cümlesi kabza-i fethe getirilirdi. Ve ol mahalde şîrân-ı kıtâl mâl-i ganâ'ime iştigāl idüp gubâr-ı ihmâli 'ayn-ı imhâllerine iktihâl itmiş bulundular. ... Yohsa ahz u esîr olan küffârdan ceng-i mezbûr ahvâli istifsâr olundukda, "*Eger bir*

Ve taburun aşağı kapusu tarafından yeniçeri dahi yürüyüş idüp sancak dikmek üzre iken, bi-hasebi'l-'avâ'ik zemân mürûr itmekle, ahşâm irişüp döndüler.

Esîrlerden ceng-i mezbûr ahvâli istifsâr olundukda, "*Eger bir mıkdâr dahi cenge ikdâm olunup mâl-i ganâ'ime bakılmasa, cümlemiz taburu bıragup kûhsâra firâr mukarrer idi*" didiler (*Fezleke*, vr. 170 b).

---

1 *Keşfü'z-zünûn*, I, 285.

2 *Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler VI. II. Osman Adına Yazılmış Zafernâme*, Ankara 1983, s. XIV.

mikdâr dahi ceng ü peygâr ve ikdâm-ı kârzâr olunup mâl-i ganâ'ime mukayyed olunmasa, cümlemiz taburu bıragup dağ u kûhsâra firâr ve terk-i dâr u diyâr itmemiz mukarrer idi" diyü ihbâr eylemişler idi (*Zafernâme*, s. 138-139).

b. Öte yandan bazı yerlerde Kâtib Çelebi'nin *Zafernâme*'den aldığı bilgileri, *Zafernâme*'de bulunmayan bir takım detaylarla zenginleştirerek aktardığını görmekteyiz.

Selânik beyi olan 'Abdülkerîm Paşa -ki "Hâcı Giy" dimekle ma'rûfdur- mukaddemâ Leh-i la'în-i dûzeh-mekînin evzâ' u etvâr ve niyyet-i bed-kirdârlarından haberler ve diller almağiçün içerü serhadde gönderilmişidi. Dâmen-der-miyân idüp, yarar diller alup göndermişidi. Mîr-i dîlîr-i düşmen-gîr dahi hidmet-i Şehriyârî'de dâmen der-miyân idüp, seyl-i revân gibi pûyân olup, üzerinde olan dilâverân ve bahâdırân ile içerü serhadde girüp, 'inâyet-i İlâhî ve devlet-i Pâdişâhî ile küffâr-ı hâk-sârdan yarar diller göndermekle, sa'âdetlü Pâdişâh dahi ahvâl-i düşmen-i bed-kirdârdan haberdâr olup mîr-i mûmâileyhe emr-i şerîf ısdâr eylediler ki şimden sonra Leh-i la'în-i dûzeh-mekîn vilâyeti içine akın eyleye. Vezîr-i a'zam ve Düstûr-ı ekrem Hüseyin Paşa'nın birkaç yarar ve kârzâr âdemleri tefakkud-ı ahvâl-i düşmen-i bed-âmâl ve tefahhus-ı akvâl-i Kıral-ı Âmeden-i Dil ez-Cânib-i Hâcı Giy Paşa

Selânik beyi olan 'Abdülkerîm Paşa -ki "Hâcı Giy" dimekle ma'rûfdur- mukaddemâ Leh küffârının evzâ' u etvârından haberdâr olmağiçün serhadde gönderilmişidi. Dâmen-der-miyân idüp yarar diller alup göndermişidi. Şa'bânın sekizinci günü gelüp Pâdişâh-ı 'âlî-câh ahvâl-i düşmenden haberdâr oldukdan sonra tekrâr mezbûra emir gönderildi ki Leh vilâyeti içine akın eyleye. Dokuzunda Vezîr-i a'zam'ın delibaşısı Durmuş ki mukaddemâ serhadd-i küffâra ılgar idüp, dört kâfir ile bir keşiş getirüp iltifâta mazhar oldu. Biri İslâm'a gelüp, dördünün boynu uruldu. Yirmi birinde dahi Kantemür'den üç dil gelüp, "*Küffârın üç yerde 'azîm taburu vardır*" diyü haber virdi (*Fezleke*, vr. 167 b).

bergeşte-hâl için irsâl olunmuşlar idi. Anlar dahi ol hîn-i meymenet-karînde birkaç zinde diller göndermişler idi. ... Vezîr-i a'zam Hüseyin Paşa hazretlerinin delibaşısı "Durmuş" nâm dilâver durmayup, birkaç yâr u yâverleriyle serhadd-i küffâr-ı hâksâra varup, ılgâr idüp varup küffârın taburu altından beş on nefer zinde kâfir getürüp ri'âyet-i Hudâvendigârî ve nevâziş-i Şehriyârî'ye mazhar olmuş idi. Ve ol küffâr-ı dûzeh-karârları tu'me-i şemşîr-i âbdâr ile te'dîb idüp, birini dil içün birkaç gün alıkoyup tedârük-i küffârı istifsâr eyledikden sonra, seyrân-ı nîrâna göndermişler idi (*Zafernâme*, s. 50-55).

Verdiğimiz örnekte, *Fezleke*'de yer alan altı çizili satırlardaki tafsilat, *Zafernâme*'de mevcut değildir. *Fezleke*'deki Hotin (Khotyn) Seferi bahsini kaleme alırken, müellifin yararlandığı tek kaynağın, Kilârî'nin *Zafernâme*'si olmadığı anlaşılmaktadır.

c. *Fezleke*'de Hotin (Khotyn) Seferi'nin anlatıldığı kısmın sonunda, "Tenbîh" başlıklı bir bend bulunmaktadır. Bu bendde Kâtib Çelebi'nin ortaya koyduğu sonuç, Hotin (Khotyn) Seferi boyunca Osmanlı ordusunun başarılı sayılamayacağıdır. Sefere hareket edilirken fazlaca gurur ve gösteriş sergilenmiş, Lehistan'ın askerî gücü hafife alınmıştır. Bu açıdan Kâtib Çelebi'ye göre Hotin (Khotyn) Seferi, devlet adamlarının ders alması gereken bir seferdir. Kilârî Mehmed Halîfe'nin *Zafernâme*'sinin sonunda yer alan genel değerlendirme ise *Fezleke*'dekinden çok farklıdır. Kilârî'ye göre Hotin (Khotyn) Seferi tam bir zaferdir. Hatta bu sefer ile aynı bölge üzerine Kanunî Sultan Süleyman zamanında düzenlenen seferi mukayese eden Kilârî, II. Osman'ı, Kanunî'nin gücünün yetmediğini başaran büyük bir kumandan olarak ilan etmiştir:

"Fikr-i dakîk ile tedkîk olunsa, bu fütûhât-ı zafer-encâm-ı mefâhir-i İslâm bir târîhde zuhûra gelmediği mukarrerdir. Husûsâ, cennet-mekân-ı firdevs-âşiyân, merhûm u mağfûrun-leh Sultân Süleymân Hân, 'âleyhi'r-rahmetu ve'l-gufrân, hazretleri ki fâtih-i heft-iklîm olup, debdebe-i kûs u heybeti rub'-i meskûna velvele ve tantana-i fer ü şevketi heft-ıklîme zelzele bıragup, dergeh-i kadrinde bin Timur bir mûr-ı hakîrce olup, bu kadar 'azamet ve heybet ile diyâr-ı Rus'a kasd u niyyet ve maksûd-ı 'azîmet itmişken, Turla Nehri'nden içerüde olmak nasîb olmayup "Yaş" nâm mevzı'dan 'avdet buyurmuşlar idi. Sa'âdetlü Pâdişâh-ı Behrâm-gulâm-ı zafer-a'lâm hazretlerinin ednâ bendeleri, bî-havf u hirâs ve bî-bîm ü ye's Turla Nehri'nden öte yirmi otuz konak menzillerde geşt ü güzâr ve küffâr-ı füccârın zükûr-ı tüvânâların tu'me-i şemşîr-i âteş-bâr ve inâs u etfâlini esîr ü giriftâr iderlerdi. ... Bundan ziyâde fütûhât-ı cemîle mi olur ki üç yüz binden mütecâviz esîr sayd u şikâr ve yüz bine karîb küffâr-ı füccâr tu'me-i şemşîr-i âteş-bâr olmuşdur", (*Zafernâme*, s. 183-185).

Zafernâme'deki bu abartılı yaklaşıma karşın *Fezleke*'deki yaklaşımın gerçekçiliği dikkat çekicidir. Hatta Kâtib Çelebi'nin, Hotin (Khotyn) Seferi'nin genel değerlendirmesi için ayrı başlık altında bir bend kaleme almış olması, sanki Kilârî'nin yukarıdaki abartılı satırlarına bir tepkidir. Müellifin, bendin sonundaki özellikle şu sözleri anlamlıdır:

"Bunun gibi nâ-dân u mağrûr mukarrebler, gice gündüz hoş-âmed ile Pâdişâh'ı dahi gurûra düşürmüşler idi. Der-'akab semeresi zâhir oldu", (*Fezleke*, vr. 172 a).

Kâtib Çelebi'nin Kilârî'yi, söz konusu "nâ-dân u mağrûr mukarrebler" den biri olarak görmüş olması mümkündür.

12. Nev'î-zâde Atâ'î, *Hadâ'iku'l-hakā'ik fî tekmileti'ş-şakā'ik*

İstanbul'da dünyaya gelen Atâ'î, III. Mehmed devri kazaskerlerinden tanınmış şair ve âlim Nev'î Yahya Efendi'nin oğludur. Müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuş, 1635 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Mazul bulunduğu kısa süreler hariç, ömrünün büyük kısmını İstanbul dışında, özellikle Balkanlar'da geçirmiş olan Atâ'î, değişik konularda manzum ve mensur pek çok eserin sahibidir. En meşhur eseri ise Taşköprî-zâde Ahmed Efendi'nin meşhur *eş-Şakā'iku'n-nu'mâniyye*'sine yazdığı *Hadâ'iku'l-hakā'ik* adlı Türkçe zeylidir. 1634 yılında Üsküp'te kadılık görevinde iken tamamladığı *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te Atâ'î, 1558-1634 yılları arasında, Osmanlı Devleti sı-

nırları içinde yaşamış olan şeyhler, ilim adamları ve şairler hakkında bilgi vermiştir[1].

Keşfü'z-zunûn'da, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'ten övgüyle bahseden Kâtib Çelebi[2], *Fezleke*'nin 1044 (1634/1635) yılına kadarki vefeyât kısımları için başlıca kaynak olarak bu eseri kullanmıştır.

a. Bekir Kütükoğlu, Kâtib Çelebi'nin *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'in ismini eserinde hiç zikretmediğini söylemektedir[3]. Bununla beraber *Fezleke*'de, biri "el-Mevlâ Ahmed b. Seyfullâh Vahvahek" bendinde ("Nev'î-zâde zeylinde tahrîr itmişdir", vr. 151 b), diğeri "eş-Şeyh 'Ali el-Ma'rûf be-İdrîs" bendinde ("...diyü Nev'î-zâde tahrîr ider", vr. 154 b) olmak üzere, iki yerde *Hadâ'iku'l-hakā'ik* müellifinin isminin geçtiği görülmektedir.

b. Kâtib Çelebi, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'i, eserdeki ağır ve süslü üslubu yumuşatmak için başvurduğu değişiklikler ve kısaltmalar hariç, neredeyse aynen nakletmiştir. Buna dair aşağıda tek bir örnek vereceğiz.

eş-Şeyh Mehemmed Şühûdî:

Edirne kurbında Baba-eskisi'ndendir. "Şühûdî Efendi" mahlası ile meşhûr ve bâ'is-i tahallüs bu gûne mastûrdur ki bir gice vâkı'ada ehvâl-i rûz-ı haşrı müşâhede idüp cisr-i Sırât'ı 'ubûrda müzâyaka-i 'azîme üzre iken, bir şeyh-i dest-gîr imdâdı ile berk-i hâtıf gibi mürûr ider. Ba'de zemân Ya'kūb Efendi Rumili'nden gelirken kasabalarına uğrayup dest-bûsa vardıkda, "*Mehemmed Halîfe, şühûdun yerin-*

eş-Şeyh Mehemmed:

"Baba-eskisi" nâm kasabadan Şühûdî Efendi'dir. Bâ'is-i tahallüs budur ki bir gice vâkı'ada ehvâl-i rûz-ı haşrı müşâhede idüp cisr-i Sırât'ı 'ubûrda müzâyaka-i 'azîme üzre iken, bir şeyh-i dest-gîr imdâdıyla berk-i hâtıf gibi mürûr ider. Ba'de zemân, Ya'kūb Efendi Rumili'nden gelirken kasabalarına uğrayup, dest-bûsa vardıkda, "*Mehemmed Halîfe, şühûdun yerindedir. Hemân mücâhede ile âsârın*

---

1 *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. V-VII (Abdülkadir Özcan'a air giriş yazısı); Haluk İpekten, "Atâî, Nev'îzâde", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 40-42.

2 *Keşfü'z-zunûn*, II, 1058. Krş. Orhan Şaik Gökyay, *Kâtip Çelebi*, s. 373.

3 *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 17.

dedir. Hemân mücâhede ile âsârın müşâhede idersin" diyü keşf-i hâl iderler. İm'ân-ı nazar itdikde, vâkı'ada dest-gîr olan pîr-i rûşen-zamîr idiği ma'lûm olup, ol nefes te'sîri ile ahker-i isti'dâdı şu'ledâr ve bâ'is-i mahlas-ı şöhret-şi'âr olur. el-Hâletü hâzihî hidmet-i 'azîzde tekmîl-i sülûk idüp, sılasında imâm u hatîb ve mu'allim ü edîb olmuşidi. Bâlâda mastûr olan pîrdaşı Hasan Efendi Hacc'a gitdikde, bunları Zâviye-i Mustafa Paşa'da kā'im-makām itmişidi. Haber-i intikāli gelince ol hidmeti edâ eyleyüp, ba'dehû sılasına 'avd eyledi. Bin yirmi bir târîhinde intikāl eyledi. 'Azîz-i mezbûr kemâl-i zâhir ü bâtın ile meşhûr, hüsn-i kitâbetde kalem gibi 'alem, kedd-i yemîni ile dervîşâne 'ayş ider pâdişâh-ı 'âlem, kayd-ı te'ayyünden âzâde, mürg-i cânı remîde-i dâm-ı rîşe-i seccâde, kemâl-i himmet ve istiğnâ-i zât-ı pür-cûdu kerâmâtının şühûdu idi (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 601-602).

görürsün" diyü keşf-i hâl iderler. İm'ân-ı nazar itdikde, vâkı'ada gördüğü pîr-i rûşen-zamîr idiği ma'lûm olup, ol nefes te'sîri ile ahker-i isti'dâdı şu'ledâr ve bâ'is-i mahlas-ı şöhret-şi'âr olur. Hıdmet-i 'azîzde tekmîl-i sülûk idüp, sılasında imâm u hatîb ve mu'allim ü edîb olmuşidi. Hasan Efendi Hacc'a gitdikde, bunu Mustafa Paşa Zâviyesi'nde kā'im-makām itmişidi. Haber-i intikāli gelince ol hıdmeti edâ idüp, ba'dehû sılasına 'avd idüp, bin yirmi bir târîhinde intikāl eyledi.

'Azîz-i mezbûr kemâl-i zâhir ü bâtın ile meşhûr, hüsn-i kitâbetde kalem gibi 'alem, kedd-i yemîni ile dervîşâne 'ayş ider pâdişâh-ı 'âlem idi (*Fezleke*, vr. 144 b).

c. Kâtib Çelebi'nin Atâ'î'ye olan bağlılığı, zaman zaman onun kaynak kayıtlarını bile aynen kullanmak mertebesindedir. Mesela, *Fezleke*'de "el-Mevlâ Sun'ullâh b. Ca'fer el-'Imâdî" bendinde geçen "Ganî-zâde Efendi'den menkūldür ki ..." ibaresi (vr. 143 b), Ganî-zâde'nin Kâtib Çelebi'nin kaynaklarından biri olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Hâlbuki ibare müellifin kendisine ait olmayıp, biraz değiştirilmek suretiyle Atâ'î'den alınmıştır[1]. Aynı şe-

[1] *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 555.

kilde, "el-Mevlâ Hasan Çelebi" bendinde geçen, "Sun'ullâh Efendi'den menkûldür ki ..." ibaresi (vr. 99 b) de yine Atâ'î'den alıntıdır[1].

"el-Mevlâ Hüsâmeddîn Hüseyin b. Mehemmed b. Hüsâmeddîn eş-Şehîr be-Kara Çelebi-zâde" bendinde geçen, "*Şakā'ik*'de 'Kara Çelebi' 'unvânı ile mastûr olan ..." ibaresi (vr. 46 b) Atâ'î'ye aittir[2].

1000 (1591/1592) yılına ait vefeyât kısmının sonunda Kâtib Çelebi, o sene içinde ölmüş olan Akşehirli Nasûh Efendi, Zâhid-zâde, Sivasî Şems Efendi, Şîr-i Yezdân 'Ali ve Türâbî Vâ'iz'in isimlerini sıralayarak, haklarında bilgi bulamadığından dolayı bu kişilerin biyografilerini yazamadığını açıklamıştır (vr. 3 a). Bu açıklamayı müellif, Atâ'î'den almıştır[3].

Bunun dışında Kâtib Çelebi, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te geçen, "mervîdir ki", "nakl olunur ki", "mesmû'dur", gibi kayıtları aynen kullanmakta çoğunlukla sakınca görmemiştir[4].

d. Öte yandan, Kâtib Çelebi'nin, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'i kaynak olarak kullanırken körü körüne bir bağlılık içinde olduğu düşünülmemelidir. Yeri geldikçe Atâ'î'nin metni üzerinde tasarruf ve tadillerde bulunduğu, Bekir Kütükoğlu tarafından belirtilmiştir[5]. Aşağıda, Kâtib Çelebi'nin, başka kaynaklardan yararlanark veya kendi duydukları doğrultusunda, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'e yaptığı ilavelere dair örnekler yer almaktadır:

"'Acem-zâde Hasan Efendi" bendinde, Hasan Efendi'nin Acem diyârından gelip Vardar Yenicesi'nde yerleştiği ve sonradan Mısır'a göçerek orada dârü'l-kurrâ şeyhliği vazifesinde bulunduğu şeklindeki bilgi (vr. 14 b) *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te mevcut değildir.

"eş-Şeyh Hızır b. İlyâs b. 'Abdülvehhâb" bendinde Atâ'î'den naklen verdiği bilgilerin sonunda Kâtib Çelebi, adı geçen şahsın bazı eserlerini bizzat gördüğünden ve bu eserlerin Şeyh Hızır'ın ilminin derinliğini ortaya koyduğundan bahsetmiştir (vr. 37 b).

"Şeyh 'Ali Dede" bendinde Kâtib Çelebi, yine Atâ'î'nin verdiği bilgilere ek olarak, Peçuylu İbrahim Efendi'nin onunla ilgili kendi eserinde anlattığı bir

---

1 *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 492.
2 *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 416.
3 *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 372.
4 Mesela bkz. vr. 52 a, 52 b, 157 a, 181 b, 212 b.
5 Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 51.

anısını, doğrudan Peçuylu'nun kaleminden nakletmiştir. Ayrıca Ali Dede'nin birçok risalesini bizzat gördüğünü de bildirmiştir (vr. 48 a).

Hadâ'iku'l-hakā'ik'te Şair Bâkī'nin *Fezâ'il-i cihâd* adlı bir tercümesinden bahsedilmiş, fakat bunun hangi eserden Türkçe'ye çevrildiği bildirilmemiştir. Kezâ Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mekkî'nin *el-İ'lâm* adlı eserininin de Bâkī tarafından Türkçe'ye tercüme edildiğinden bahsedilmiş, fakat tercümenin ismi verilmemiştir[1]. *Fezleke*'deki "el-Mevlâ 'Abdülbâkī" bendinde ise hem *Fezâ'il-i cihâd*'ın Arapça aslının hem de *el-İ'lâm*'ın Türkçe tercümesinin isimleri mevcuttur (vr. 53 a).

"el-Mevlâ Hasan Çelebi" bendinde Kâtib Çelebi, Hasan Çelebi'nin hayatının sonlarındaki sağlık problemlerinden bahsederken, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te bildirilenin yanı sıra Hasan Bey-zâde'den de alıntıda bulunmuştur (vr. 99 b).

"eş-Şeyh 'Abdülkerîm İştibî" bendinde (vr. 117 a-117 b) Kâtib Çelebi'nin, "Nakl olunur ki ..." diye başlayarak zikrettiği, Ostorgon (Esztergom) Kalesi muhasarası esnasında, İştibî ile Üsküplü Vâ'iz 'Ömer Efendi arasında yaşanan hadise, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te mevcut olmayıp, başka bir kaynaktan nakledilmiştir.

Atâ'î metninde ismi geçen, fakat kendisine hususî yer ayrılmamış olan "Misâlî", *Fezleke*'de ayrı bir bend halinde verilmiştir (vr. 124 a).

Fezleke'de "Mehemmed b. Şa'bân" bendinde, sayfa kenarına "minhu" kaydı ile, bu şahsın isminin bazı kitaplarda, "Ahmed b. Mehemmed b. Şa'bân" şeklinde geçtiği ilave edilmiştir (vr. 141 a).

"el-Mevlâ Ahmed b. Seyfullâh Vahvahek" bendinde Kâtib Çelebi, "Vahvahek" lakabının kökenine dair açıklamada bulunmuştur (vr. 151 b).

"el-Mevlâ Mustafa el-İmâm" bendinde Kâtib Çelebi, Atâ'î'nin verdiği bilgiye, bu kişinin mahlasının "Sâfî" olduğunu ve kendi zamanına ait bir tarih kitabı yazdığını, ayrıca *İsti'âb* adlı eseri tercüme etmekle görevlendirildiğini, fakat tercümeyi bitiremediğini ilave etmiştir (vr. 158 a).

Hadâ'iku'l-hakā'ik'te çeşitli yerlerde ismi zikredilmiş olmakla beraber, biyografisi verilmemiş olan Celeb Muslihüddîn'e *Fezleke*'de ayrı bir bend tahsis edilmiştir ("el-Mevlâ Mustafa eş-Şehîr be-Celeb Muslihüddîn", vr. 158 a).

---

[1] *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 436.

"el-Mevlâ Mehemmed Hakîmî b. Süleymân b. Mehemmed el-Gîlânî" bendinde Atâ'î'den naklen, adı geçen şahsın Gîlân'a bağlı Lâhicân'da dünyaya geldiği yazılmış, fakat sayfa kenarında ayrıca, Hasan Çelebi'ye göre Ebher'e mensup olduğu belirtilmiştir (vr. 160 a)[1].

Fezleke'de "Mahmûd Manastırî" bendinde yer alan, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin, Manastırî'nin *Fezâ'il-i cihâd* adlı kitabı için yazdığı manzum takriz (vr. 160 b) *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te mevcut değildir. Kâtib Çelebi bu takrizi bir başka kaynaktan almıştır.

"Yalın-zâde Ahmed" bendinde Kâtib Çelebi, bendin sonunda, "Ba'zı meşâyıhdan mesmû'-i fakīrdir ki ..." diyerek Atâ'î metninde bulunmayan, doğrudan kendi duyumuna dayanan bir rivayet nakletmiştir (vr. 164 a). Buna göre Yalın-zâde, Şeyhülislam Ebussu'ûd Efendi tarafından Sadrazam İbrahim Paşa'ya hitâben yazılmış, ulema mensuplarının sadaret makamınca tayin edilmesi gerektiği mahiyetinde bir evrak ele geçirerek bunu zamanın sadrazamı Nasuh Paşa'ya vermiş, Nasuh Paşa bu evraka dayanarak ilmiye mansıblarını, Şeyhülislam onayı olmaksızın kendisi tevcih etmeye başlamıştır. Bu durum Nasuh Paşa ile Şeyhülislam arasında soğukluğa yolaçmış ve soğukluğun sorumlusu olarak da Yalın-zâde görülmüştür. Bu arada, *Fezleke*'nin müellif nüshası üzerinde, rivayetin yer aldığı varak kenarında bir not dikkat çekmektedir. Kime ait olduğu bilinmeyen notta, "Vüzerâ-yı Süleymân Hânî'den İbrâhîm Paşa, dokuz yüz kırk iki ramazânında i'dâm ve Ebussu'ûd Efendi on sene mürûrunda, elli iki cumâdelûlâsında şeyhülislam olup, müddet-i fetvâları olan otuz senede dîger İbrâhîm dahi makām-ı sadâretde bulunmadığından, kıssa-i mezbûrede müverrih-i merhûmun sehvi" olduğundan bahsedilmektedir. Ebussu'ûd Efendi'nin şeyhülislamlığı süresince sadarette bulunmuş bir İbrahim Paşa olmadığı doğrudur. Dolayısıyla, Atâ'î metnine ilave olarak verdiği bu bilgide Kâtib Çelebi, gerçekten hatalı gibi görünmektedir.

"el-Mevlâ 'Abdül'azîz" bendinde, Abdülazîz Efendi ile ağabeyi Esad Efendi'nin 1015 (1606/1607) yılında Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine tayin edilmeleri ile 1017 (1608/1609) yılında yine ikisinin beraber azledilmeleri için düşürülen tarihler (vr. 164 a) Atâ'î metninde yoktur.

---

[1] Burada bahsedilen Hasan Çelebi, Kınalı-zâde'den başkası değildir. Nitekim Kâtib Çelebi'nin ona atfederek verdiği bilgiyi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ* (nşr. İbrahim Kutluk, Ankara 1989, I, 298)'dan tahkik etmek mümkündür.

"el-Mevlâ Gânim el-Bağdâdî" bendinde Kâtib Çelebi, Bağdâdî'nin Atâ'î metninde adı geçmeyen bir eserinden ve eserin mahiyetinden bahsetmektedir (vr. 172 b).

"el-Mevlâ Mehemmed Kudsî" bendinde, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te kime ait olduğu bildirilmeksizin verilen iki beyitlik manzume, Kâtib Çelebi tarafından Celâl-zâde'ye ait olduğu bilgisi ile beraber nakledilmiştir (vr. 173 a).

Fezleke'de "el-Mevlâ Mehemmed Nişâncı-zâde" bendinde, bahsedilen kişiye ait *Mir'ât-ı kâ'inât* adlı eser hakkında yapılan eleştiri (vr. 181 a), *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te mevcut bulunmayıp, Kâtib Çelebi'nin kendisine aittir. Burada bir tarihçi gözüyle Kâtib Çelebi'nin, söz konusu eserin faydasız kıssalar ve lüzumsuz ayrıntılar ile dolu olduğunu bildirmesi dikkat çekicidir.

"Hüseyin Lâmekânî" bendinde Kâtib Çelebi, Atâ'î'den naklen verdiği bilginin sonunda, bu kişiye ait, "ehliyyetine delâlet ider ba'zı tahrîr ve rakamı" bizzat gördüğünden bahsetmektedir (vr. 199 b).

"Azmî-zâde Hâletî Efendi" bendinde Atâ'î, çağdaşları arasında Hâletî Efendi kadar kendini ilme adamış, onun kadar çok kitap tetkik etmiş bir kimsenin daha bulunmadığından bahsetmektedir[1]. Kâtib Çelebi ise Atâ'î'nin bu görüşünü naklederken biraz değiştirmiş, Kınalı-zâde Ali Efendi'den sonra, onun kadar donanımlı, Hâletî Efendi'nin haricinde bir başka âlim daha bulunmadığını söylemiştir (vr. 220 a).

"Şeyh İbrâhîm Lekânî" bendinde Kâtib Çelebi, Atâ'î metnine ilave olarak, "Fenn-i hadîsde râkımü'l-hurûfun vâsıta ile şeyhidir" dediği Lekânî'nin kelâma dair *Cevheretü't-tevhîd* adlı manzum eseri ile şerhinden ve "dûhân hürmetine risâlesi"nden bahsetmektedir (vr. 220 a).

Fezleke'de yer alan "Muslı Efendi" bendi (vr. 224 a-224 b), Atâ'î metninde mevcut değildir.

"İsmâ'il Dede" bendinde, son kısımdaki İsmail Dede ile Doğanî Dede arasındaki kıskançlık meselesine dair bahis ve bu vesileyle değinilen Doğanî Dede'nin eserleri bahsi (vr. 224 b) Atâ'î'den alınmamıştır[2].

"Cerrâh Şeyhi İbrâhîm Efendi" bendinde, İbrahim Efendi'nin Hotin (Khotyn) Seferi'ne katıldığı, Kasım Paşa Kabristanı'nda gömülü olduğu,

---

1 *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 741.

2 *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te Doğanî Dede'nin biyografisi ayrı bir bend olarak verilmiş olmakla beraber ("eş-Şeyh Hüseyin" adı altında, s. 764), burada kendisinin eserlerinin ismi zikredilmemiştir.

Ta'bîrnâme adlı bir Türkçe eserin yanısıra cenaze meselelerine dair bir kitabı ve İsmail Dede'nin *Hüccetü's-semâ'* adlı eserini eleştiren bir risalesi bulunduğu, ayrıca hayatının sonlarında Vaiz Kadı-zâde ile arasında Kadir ve Regaib namazları üzerine hayli münakaşa yaşandığı gibi bilgiler (vr. 226 a) *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te yoktur.

"Ahî-zâde Hüseyin Efendi" bendinde Kâtib Çelebi, Atâ'î'nin verdiği bilgiye ilave olarak, Hüseyin Efendi'nin o dönemdeki karışıklıkların giderilmesinde IV. Murad'ı kan dökmeye sevk ettiğini söylemiş ve dökülen kanların karşılığında kendi akıbetinin de hayırlı olmadığını bildirmiştir (vr. 229 b)[1].

e. Kâtib Çelebi'nin, Atâ'î'den nakilde bulunurken zaman zaman dikkatsizliğe düştüğünü de belirtmek gerekir. Buna dair örnekler aşağıda verilmiştir.

"Şeyh Şa'bân Efendi" bendinde müellif, Atâ'î (s. 371)'den naklen şöyle demiştir: "İstifâza-i envâr-ı 'ilm ü kemâl itdikden sonra, küberâ-i tarîka-i Halvetiyye'den tercemesi sebk iden Kastamonulu Şa'bân Efendi hıdmetlerinde ..." (vr. 14 b). Burada adı geçen Kastamonulu Şaban Efendi'nin biyografisi *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te hakikaten mevcuttur (s. 199). *Fezleke*'de ise onun hakkında daha önce tek bir satır dahi geçmiş değildir. Şaban Efendi'nin 977 (1569/1570) yılında öldüğü dikkate alınırsa, biyografisinin, 1000 (1591/1592) yılından itibaren başlayan *Fezleke*'de yer alması zaten mümkün değildir.

"el-Mevlâ Bostân" bendinde, bu kişiye ait iki ayrı şiirden örnekler verilmiş olup, bunlardan birinin son mısra'ı *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'e göre, "Kimi görür, mesâlihin bilmez" olmalı iken (s. 403), *Fezleke*'de "Kimi görür, mesâlihin eylemez" olarak yazılmıştır (vr. 30 a).

Hadâ'iku'l-hakā'ik'te Nev'î'nin biyografisinde, şairin vefatına tarih düşürenlerden biri olarak ismi zikredilen Vahdetî-i Bağdâdî (s. 421) *Fezleke*'de Vecdî-i Bağdâdî olarak geçmektedir (vr. 47 b).

---

[1] Bununla beraber Ahî-zâde Hüseyin Efendi'nin akıbeti *Fezleke*'de açıkça belli değildir. Aynı belirsizlik, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te de mevcuttur (s. 756). Bildiğimize göre Ahî-zâde Hüseyin Efendi, bazı düşmanlarının kendisi aleyhinde dedikodu çıkarmaları üzerine, IV. Murad tarafından idam ettirilmiştir (Mehmet İpşirli, "Ahî-zâde Hüseyin Efendi", *DİA*, İstanbul 1988, I, 548).

1042 (1632/1633) senesi vefeyâtında Kara Çelebi-zâde Mehmed Efendi'nin ismi *Fezleke*'de, Kara Çelebi-zâde Mahmûd Efendi olarak zikredilmiştir (vr. 226 a).

f. *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'in *Fezleke* üzerindeki etkisi sadece vefeyât bendleri ile sınırlı değildir. Kâtib Çelebi, Atâ'î'nin her bir padişah devri için kısaca vermiş olduğu tarihî bilgiyi de eserinde yeri geldikçe değerlendirmiştir. Aşağıda verilen örnekte müellifin, Atâ'î'den neredeyse aynen iktibasta bulunduğu görülmektedir:

Rebî'ulevvelin evâsıtında kerîme-i mükerreme-i Şâh-ı cihân Fâtıma Sultân, Vezîr Halîl Paşa'ya 'akd olunup, Eskisarây'da cem'iyyet-i nisâ, ba'dehû halvet-i vakt-i mesâ oldu. Rebî'ulâhırın on üçüncü günü Mâverâünnehir Pâdişâhı 'Abdullâh Hân tarafından elçi vârid oldu. ... Bu esnâda Kapudan-ı kişver-güşâ Cigala-zâde Sinân Paşa, Donanma-yı hümâyûn ile Mesina Kal'ası'nın etrâfını urup birkaç kâfir kalyonunu aldıkdan sonra, feth ü zaferle hem-râh ve rûy-mâl-i Dergâh-ı Pâdişâh eyledikde, 'Azmî-zâde Efendi'nin didiği kasîdedendir:

Sinân-ı cân-sitânlar berr ü bahrı aldılar gitdiler

Hudâ hem-râhı oldu devletinde iki paşanın

(*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 381-382).

Zikr-i Bakıyye-i Havâdis-i Sâl

Rebî'ulevvel evâsıtında kerîme-i Şâh-ı cihân Fâtıma Sultân, Vezîr Halîl Paşa'ya 'akd olunup, Eskisarây'da cem'iyyet-i nisâ, ba'dehû halvet-i vakt-i mesâ oldu. Rebî'ul-âhırın on üçünde Mâverâünnehir Pâdişâhı 'Abdullâh Hân tarafından elçi vârid oldu. Bu esnâda Kapudan-ı kişver-güşâ Cigala-zâde Sinân Paşa, Donanma-yı hümâyûn ile Mesina ⟨Messina⟩ Kal'ası etrâfını urup birkaç kalyonu aldıkdan sonra, feth ü zaferle hem-râh ve rûy-mâl-i Dergâh-ı Pâdişâh eyledikde 'Azmî-zâde Efendinin didiği kasîdedendir:

Sinân-ı cân-sitânlar berr ü bahrı aldılar gitdi

Hudâ hem-râhı oldu devletinde iki paşanın

(*Fezleke*, vr. 14 a).

Bunun dışında *Fezleke*'nin, "Sebeb-i 'Azl-i Vezîr-i a'zam Ferhâd Paşa ve Sadâret-i Siyâvuş Paşa" (vr. 1 a), "Gulüvv-i Tâ'ife-i Sipâhiyân der-i Dîvân" (vr. 3 b-4 a), "Vezâret-i Sinân Paşa ve 'Azl-i Siyâvuş Paşa" (vr. 4 a) ve "Zikr-i Müddet-i Pâdişâh-ı Mağfûr ve Ba'zı Âsâr ve İhsân-ı Mevfûr" (*Fezleke*, vr. 18 a) başlıklı bendlerinde, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te III. Murad devri için verilen bilgiden (s. 372-387) nakiller yer almaktadır.

13. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*

1546'da Bursa'da doğan Hasan Çelebi, *Ahlâk-ı alâ'î* adlı meşhur eserin yazarı Kınalı-zâde Ali Efendi'nin oğludur. İyi bir eğitim görmüş, Şeyhülislam Ebussu'ûd Efendi'den mülâzemet alarak çeşitli yerlerde müderrislik ve kadılık yapmıştır. 1604 yılında Mısır'da iken vefat etmiştir. Edebiyata olan ilgisinin yanında fıkıh, kelam, tefsir sahalarında da zamanının önde gelen âlimleri arasında sayılan Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-şu'arâ* adlı eseri ile meşhurdur. Altısı padişah olmak üzere, altı yüz civarında şairin ele alındığı eser, edebiyat tarihi araştırıcılarının önemli kaynaklarındandır[1].

Kâtib Çelebi *Fezleke*'deki vefeyât kısımlarını yazarken, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'ten başka *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'dan da yararlanmış ve bunu açıkça belirtmiştir. "el-Mevlâ Mehemmed Hakîmî b. Süleymân b. Mehemmed el-Gîlânî" bendinde, önce Atâ'î'ye dayanarak, bu şahsın Tırhalalı olduğunu kaydetmiş, daha sonra sayfa kenarına not düşerek Hasan Çelebi'ye göre Ebherli olduğunu söylemiştir (vr. 160 b). Gerçekten Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'sında verilen bilgi, Hakîmî'nin Kazvin kasabalarından Ebher'e mensub olduğu yönündedir[2]. Bu bilgi *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te mevcut değildir.

Bundan başka *Fezleke*'de, biri Sultan III. Murad'ın şahsiyeti hakkında bilgi verilen kısımda[3], diğerleri vefeyât bendlerinde olmak üzere, toplam on beş yerde *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'nın ismi karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin kendi biyografisi kapsamındadır[4]. Bir diğerinde

---

1 Mustafa İsen, "Kınalızâde Hasan Çelebi", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 417-418.

2 *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, I, 297-298.

3 "Arabî ve Fârisî ve Türkî eş'ârı ve Murâdî mahlası ile *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da mastûr güftârı vardır.", vr. 18 a.

4 "Eşher-i âsârı *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'dır ki *Hümâyûnnâme* ile pederlerinin *Ahlâk*'ından sonra ol kitâba nasîb olan rağbet ü i'tibâr, Türkî münşe'âtda bir kitâba nasîb olmamışdır.", vr. 99 b.

ise *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'nın zeylleri söz konusu edilmişir[1]. Geriye kalanların tamamı, "*Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da ba'zı eş'ârı vardır", "*Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da mastûr güftârı vardır" ya da "*Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da mezkûrdur" şeklinde geçmektedir. Bunların, müellifin vefeyât kısımlarını yazarken başlıca kaynak olarak baş vurduğu *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'ten alıntı şeklinde zikredildiği ilk bakışta anlaşılmaktadır. Nitekim yaptığımız karşılaştırma neticesinde, *Fezleke*'deki *Tezkiretü'ş-şu'arâ* kayıtlarının neredeyse hepsinin, Atâ'î'den aynen nakledilmiş olduklarını gördük.

Aşağıda *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'nın *Fezleke*'de geçtiği yerler ve bunların Atâ'î metnindeki karşılıkları yanyana verilmiştir:

el-Mevlâ 'Abdurrahîm, vr. 3 a	Atâ'î, s. 333
Boyalı Mehemmed Paşa, vr. 6 a	Atâ'î, s. 338
el-Mevlâ Ma'rûf, vr. 14 b	Atâ'î, s. 328
Zikr-i Müddet-i Pâdişâh-ı Mağfûr ve Ba'zı Âsâr ve İhsân-ı Mevfûr, vr. 18 a	Atâ'î, s. 383
el-Mevlâ Mustafa, vr. 29 b	Atâ'î, s. 400
el-Mevlâ Mahmûd, vr. 41 b	Atâ'î, s. 415
el-Mevlâ Nakīb Yahyâ Efendi, vr. 52 a	Atâ'î, s. 432
el-Mevlâ Ma'sûm, vr. 70 b	Atâ'î, s. 451
el-Mevlâ Hasan Çelebi, vr. 99 b	Atâ'î, s. 492
el-Mevlâ 'Abdullâh, vr. 117 a	Atâ'î, s. 516
el-Mevlâ İbrâhîm[2], vr. 123 b	Atâ'î, s. 525
eş-Şeyh Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed eş-Şehîr be-Vahyî-zâde, vr. 137 a	Atâ'î, s. 598
el-Mevlâ Hüseyin bin Rüstem Paşa, vr. 151 b	Atâ'î, s. 570

Öte yandan, bu söylediklerimiz, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'nın Kâtib Çelebi tarafından çok fazla rağbet edilmeyen bir kaynak olduğunu düşündürmemelidir. Süleymaniye Esad Efendi Ktp., nr. 3869'da bulunan bir *Tezkiretü'ş-şu'arâ*

---

1 "*Tezkiretü'ş-şu'arâ* zeyllerinde mezkûr olmağla ...", vr. 124 a.

2 Atâ'î ve ondan naklen Kâtib Çelebi, "Seyyid Şerîfî" mahlası ile tanınan Germiyânî Hüsâm Efendi'nin oğlu Hüsâm-zâde İbrâhîm Efendi'nin şiirlerinin *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da bulunduğu belirtmişlerdir. Ancak biz, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da bu isimde bir şaire rastlamadık.

nüshası, müellifin bu eseri ne kadar derinden incelemiş olduğunu, ayrıca çalışmalarında ne derece titizlikle hareket ettiğini göstermektedir. Baş kısmında bildirildiğine göre, söz konusu nüsha, Kâtib Çelebi'nin terekesinden alınmış olup, içinde mevcut bulunan notların tamamı müellifin kendisine aittir[1]. Nitekim bu notlardaki el yazısı ile *Fezleke*'nin Âtıf Efendi nüshasındaki el yazısı arasındaki benzerlik ilk bakışta göze çarpmaktadır. Nüshada birçok varakta, kimi bir iki satırlık, kimi neredeyse tam bir sayfa dolusu onlarca not bulunmaktadır. Notların bazısı Hasan Çelebi'nin vermiş olduğu herhangi bilgiyi tashih mahiyetindedir[2]. Çoğu notta ise, Hasan Çelebi'nin verdiği bilgiye ilavede bulunulmuş, hatta onun zikretmediği birçok kişi daha esere eklenerek, bunlar hakkında az ya da çok malumat sunulmuştur. Sunulan her ilave bilginin altında, o bilginin alındığı kaynaklar da zikredilmiştir. Bu kaynaklar Riyâzî, Âşık Çelebi, Sâm[3], Latîfî, Atâ'î[4], Mecdî, Taşköprî-zâde, Enîs, Ahdî ve "mine'z-*Zübde*" olarak bildirilen *Zübdetü'l-eş'âr* müellifi Kāf-zâde Fâ'izî'dir.

Kâtib Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-şu'arâ* nüshası üzerine birer not düşerek haklarında ilave bilgi verdiği kişiler arasında, yukarıda, *Fezleke*'deki biyografilerinde *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'nın isminin Atâ'î'den naklen zikredildiğini söylediklerimiz de vardır. Mesela el-Mevlâ 'Abdürrahîm hakkında düştüğü kenar notunda Kâtib Çelebi, Riyâzî'yi kaynak göstererek, bu kişinin Kınalı-zâde Ali Efendi'nin kardeşi olduğunu belirtmiştir (vr. 247 a). Boyalı Mehmed Paşa ile ilgili kenar notunda, yine Riyâzî'ye atfen, Paşa'nın İstanbul'da kendi yaptırdığı cami sahasında gömülü olduğunu söylemiş, ayrıca 994 (1585/1586) yılında bir şairler toplantısına katıldığından bahsetmiştir (vr. 293 b). el-Mevlâ Mahmud'a dair notun kaynağı da yine Riyâzî'dir ve notta müellif, Mahmud

---

1 "Bu nüsha-i celîle 'Hâcı Halîfe' dimekle meşhûr Kâtib Çelebi merhûmun terekesinden alınmışdır. Havâmişinde olan tahrîrât cümle merhûmun kendi hattı ve tashîhidir. Rahmetu'llâhi 'aleyh.", *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, Süleymaniye Esad Efendi Ktp., nr. 3869, vr. 1 a.

2 Mesela, "Celîlî" bendinde Hasan Çelebi, Celîlî'nin Bursalı olduğunu bildirmiş ve "Latîfî, İznik'dendir didiğinde hatâ itmişdir" diyerek, Latîfî'ye tenkitte bulunmuştur. Kâtib Çelebi ise kenara düştüğü notta okuyucuya, *Latîfî Tezkiresi*'nde, Celîlî'nin İznikli olduğu bilgisi ile beraber, Bursa'da tavattun ettiğinin de kayıtlı bulunduğunu hatırlatmıştır. Böylelikle müellifimiz, Hasan Çelebi'nin tenkidinin haksızlığını ifade etmek istemiştir (*Tezkiretü'ş-şu'arâ*, vr. 79 a).

3 Kâtib Çelebi nüshanın sonunda, bu kaynağı hakkında kısaca bilgi vermiştir: "*Tuhfe-i Sâmî*: Fârisî tezkiretü'ş-şu'arâdır. Şâh İsmâ'îl-oğlu Sâm Mîrzâ yazup, *Bahâristân* ve *Mecâlisü'n-nefâ'is* ve *Tezkire-i Devletşâh*'dan sonra gelen şu'arâyı tetebbu' idüp, bir tenbîh ve yedi sahîfe üzre tertîb itmişdir.", *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, vr. 333 a.

4 Bazen Nev'î-zâde ve bazen de *Hadâ'ik* olarak zikredilmiştir (vr. 190 b, 310 a).

Efendi'nin Gelibolu'da gömülü bulunduğunu bildirerek, ölümüne Ni'metî tarafından tarih düşürülen beyite yer vermiştir (vr. 269 a). Bir başka not, *Fezleke*'de biyografisi bulunan Vahyî-zâde'nin babası Vahyî Efendi'ye dairdir. Herhangi bir kaynağa atıf içermeyen notta Kâtib Çelebi, Vahyî Efendi'nin İznikli olduğunu, bir takvîminin bulunduğunu ve bunun Nasûhî Takvîmi'ne kaynak teşkil ettiğini söylemiştir (vr. 317 b).

Bu notlardan açıkça anlaşılıyor ki Kâtib Çelebi, *Fezleke*'de ismini her kimden naklen zikretmiş olursa olsun, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'daki bütün biyografileri bizzat görmüş, hatta görmekle kalmayıp, orada verilen bilgileri diğer kaynaklarda verilenler ile karşılaştırarak ikmâl ve tashih etmiştir.

Ancak, müellifin *Tezkiretü'ş-şu'arâ* nüshası üzerindeki ikmâl ve tashih notlarının çoğunu *Fezleke*'de hiç kullanmamış olması ilginçtir. Mesela, yukarıda bahsettiğimiz Boyalı Mehmed Paşa'nın katıldığı şairler toplantısı ile ilgili hikâye, Paşa'nın *Fezleke*'deki biyografisinde mevcut değildir. Yine yukarıda bahsettiklerimizden el-Mevlâ Mahmûd'un Gelibolu'da gömülü olduğu bilgisine de *Fezleke*'de yer verilmemiştir. Bunlardan başka Kâtib Çelebi:

Misâlî ile ilgili olarak, Riyâzî'den naklen verdiği, İstanbul'da öldüğü ve Yenikapı Mevlevîhanesi'nde gömülü bulunduğu (vr. 258 a); Veysî Efendi ile ilgili olarak, kaynak bildirmeksizin verdiği, *Siyer*'inin yarım kaldığı ve Abdülfeyyâz Mehmed adlı bir oğlunun olduğu (vr. 321 a); el-Mevlâ 'Ali Edibî ile ilgili olarak ise, yine kaynak bildirmeden verdiği, 1020 (1611/1612)'de Siyavuş Paşa, 1024 (1615/1616)'te Zal Paşa medreselerinde görev yaptığı (vr. 49 b) yönündeki malumatı *Fezleke*'de değerlendirmemiştir.

14. Cenâbî Mustafa Efendi, *el-'Aylemü'z-zâhir fî ahvâli'l-evâ'il ve'l-evâhir*

Daha önce pek çok âlim yetiştirmiş bir aileden gelen Cenâbî Mustafa Efendi, çeşitli yerlerde müderrislik yaptıktan sonra, Halep Kadılığı'na getirilmiştir. 1590'da Halep'te iken vefat eden müellif, özellikle Arap edebiyatı ve tarih konularında yazdığı eserlerle tanınmıştır. En meşhur eseri olan *Aylemü'z-zâhir*, Arapça bir umûmî tarihtir. Sultan III. Murad'a ithaf edilmiş olan eserde seksen iki devletin tarihi yer almaktadır. Osmanlı tarihine ait olan kısmı, eserin yaklaşık beşte birini oluşturmaktadır. *Aylemü'z-zâhir*, daha sonraki birçok

tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmış ve örnek alınmış olup, bu tarihçilerin başında Kâtib Çelebi gelmektedir[1].

Yukarıda, eserleri hakkında bilgi verirken Kâtib Çelebi'nin Cenabî Mustafa Efendi'ye olan saygı ve bağlılığından bahsetmiş, *el-'Aylemü'z-zâhir*'in Arapça *Fezleke* üzerindeki etkisine değinmiştik. Kâtib Çelebi, mahiyet itibariyle iki eser arasında pek alaka olmamakla beraber, *el-'Aylemü'z-zâhir*'i bir vesileyle Türkçe *Fezleke*'sine de dâhil etmeyi başarmıştır. 1030 (1620/1621) senesi kışında, şiddetli hava soğukluğu ve günlerce süren kar yağışı dolayısıyla, Haliç Boğazı'nın buz tutmasından bahsederken, böyle bir hadisenin daha önce Hicret'in 121. yılında (738/739) da yaşanmış olduğuna değinerek, buna kaynak olarak "kefere târîhleri" ile *Cenâbî Târîhi*'ni göstermiştir (vr. 167 a)[2]. Nitekim, *Cenabî Târîhi*'nde Bizans imparatorlarına dair olan kısımda, V. Konstantinos devri kapsamında Haliç'in donması bilgisine rastlamaktayız[3]. Gerçi aynı bilginin, *Fezleke*'dekinden çok farklı olmayan cümleler ile Atâ'î tarafından da (s. 656) verilmiş olması düşündürücüdür. Bilgi için Atâ'î'nin gösterdiği kaynak da yine Cenâbî'nin *el-'Aylemü'z-zâhir*'inden başkası değildir. Kâtib Çelebi'nin bu malumatı, kaynak ismi ile beraber Atâ'î'den almış olabileceği ihtimalini kesinlikle reddedemeyiz. Ancak müellifin, aynı bilgiyi Arapça *Fezleke*'sinde ve onun kronolojik cetveli mahiyetindeki *Takvîmü't-tevârîh*'inde de kullanmış, kaynak olarak ise Arapça *Fezleke*'de sadece Kutbüddîn el-Mekkî'nin[4] ve *Takvîmü't-tevârîh*'te onunla beraber Cenâbî'nin[5] ismini vermiş olması dikkat çekicidir. Atâ'î'nin metninde konuyla ilgili olarak "kefere târîhleri"nden bahsedilmediği gibi, Kutbüddîn el-Mekkî'nin ismi de geçmemektedir. Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki Haliç'in buz tutmasına

---

1 Mehmet Canatar, "Cenâbî Mustafa Efendi", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 352-353.

2 Bekir Kütükoğlu'nun *Fezleke*'nin kaynaklarına dair çalışmasında *el-'Aylemü'z-zâhir*'den bahsedilmez. Bunun sebebi belki de müellifin bu kaynağı sadece bir yerde ve küçük bir bilgi için kullanmış olmasıdır.

3 *el-'Aylemü'z-zâhir*, Süleymaniye Ragıb Paşa Ktp., nr. 983, vr. 58 b (Eserin ismi bu nüshada *Bahrü'z-zehhâr ve'l-'aylemü't-tayyâr* olarak geçmektedir. Kâtib Çelebi de *Keşfü'z-zunûn*'da eserden bu isim altında bahsetmiştir (I, 224).

4 *Fezleketü akvâli'l-ahyâr*, Bâyezid Umûmî Ktp., nr. 10318, vr. 85 a. Orhan Şaik Gökyay Kutbüddîn el-Mekkî'nin Kâtib Çelebi tarafından kullanılan eserinin dört ciltlik *Tabakāt-ı Hanefiyye* olması gerektiğini bildirmiştir ("Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", s. 108/7).

5 Yazma *Takvîmü't-tevârîh* nüshalarında sayfa kenarında not olarak yer alan bu bilgi (mesela bkz. Süleymaniye Esad Efendi Ktp., nr. 2399, vr. 23 a), eserin Müteferrika baskısında metin içine dâhil edilmiş vaziyettedir (s. 38).

dair *Hadâ'iku'l-hakâ'ik*'teki ve *Fezleke*'deki satırların birbirine olan benzerliği, Kâtib Çelebi'nin bu bahsi Atâ'î'den aktarmış olabileceği ihtimalini akla getirmekle beraber, kaynak olarak Cenâbî'ye ilaveten "kefere târîhleri"ni ve diğer iki eserinde birden Kutbüddîn el-Mekkî'yi zikretmiş olması, müellifin bu konudaki bilgisinin sadece Atâ'î'ye dayandırılamayacağını göstermektedir.

15. Yabancı Kaynaklar ("Kefere Târîhleri")

Kâtib Çelebi *Fezleke*'de üç yerde yabancı kaynaklardan bahsetmektedir. Bunlardan biri, yukarıda değindiğimiz Haliç'in buz tutması bahsindedir. Müellif, boğazın daha önce 121 (738/739) senesinde de buz tutmuş olduğunu söyleyerek, bu bilginin "kefere târîhleri" ve *Cenâbî Târîhi*'nde geçtiğini bildirmiştir (vr. 167 b). İlk anda aklımıza gelen, Kâtib Çelebi'nin burada "kefere târîhleri"nden kasdının, bizzat Latince'den Türkçe'ye tercüme etmiş olduğu *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra* (veya bir başka adıyla *Revnaku's-saltana*) olabileceği idi. Ancak yaptığımız inceleme neticesinde, Haliç'in buz tutmasının vuku bulduğu V. Konstantinos devrinin *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra*'de yer almadığını gördük. Kâtib Çelebi'nin bir diğer tercümesi olan *Mülûk-ı Küffâr Târîhi* adlı eserde ise V. Konstantinos devri bulunmakla beraber söz konusu bilgi orada da mevcut değildir. Ancak, bilginin tercüme edilen eserin orijinalinde bulunup bulunmadığını bilemiyoruz. Eseri Türkçe'ye özetleyerek aktarmış olduğuna göre, Kâtib Çelebi'nin o an için gerekli görmediği bu bilgiyi tercümesine dâhil etmemiş, fakat aklının bir köşesinde saklamış olduğundan bahsedilebilir.

Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'de "küffâr târîhleri"nden bahsettiği bir başka yer Haçova Savaşı bahsindedir. Müellif burada, düşmanın kendi tarihlerindeki asker miktarının abartılı olduğunu söylemektedir. Ancak müellifin verdiği bu bilgi orijinal değil, Peçuylu'dan alıntıdır:

Bu hakîr küffârın kendi târîhlerinde niçe yazdıklarını okudup terceme dahi itdim. 'Asker-i hezîmet-eserlerin mübâlaga olmak üzre olduğun yazmışlar. Ve her memleketden ve her kavm ü milletden ve çasarın ve kıralın her birinden herseklerinden gelenler 'adediyle tasrîh itmişler. Ve

Küffâr, kendi târîhlerinde bu 'askeri mübâlaga kesret üzre yazup, her memleketden ve her milletden Çasar imdâdına gelen kıralları ve hersekleri tesmiye ve 'askeri 'adedini ta'yîn eyleyüp, iki yüz alaydan ziyâde yazmışlar. Ve "*Bunlardan gayri ba'zı 'asker dahi henüz*

"*Bunlardan gayri dahi ba'zı 'asker yetişmedi*" dimişler (*Peçuylu Târîhi*, II, 199).

"*gelmemişidi*" dimişler (*Fezleke*, vr. 34 b).

Müellifin yabancı kaynaklardan bahsettiği son yer, Hanya kuşatması bahsidir. Hanya halkının, keramet sahibi olduğuna inandıkları bir papazın vasiyeti gereği, şehrin pazar yerine seksen yıl boyunca toprak taşıyıp yığdıkları şeklindeki rivayeti Kâtib Çelebi, "Tevârîhden haberdâr olan ba'zı rü'esâ-i küffârdan nakl olunur ki ..." diyerek anlatmıştır (vr. 258 b). Müellifin Hanya kuşatmasını yazarken yararlandığı *Târîh-i Feth-i Hanya*'ya baktığımızda, "ba'zı rü'esâ-i küffâr" şeklindeki kaynak bilgisinin aynen oradan alınmış olduğunu görmekteyiz (vr. 23 a).

Burada, üzerinde durmak istediğimiz son mesele, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ının *Fezleke* üzerinde etkisinin olup olmadığıdır. *Fezleke*'de bir yerde Âlî'nin ismi geçmektedir. "Muhâsara-i Komaran ⟨Komárom⟩ ve 'Avdet" bendinde Kâtib Çelebi, bazı tarihçilere göre, Komaran (Komárom) kuşatması sırasında kale hâkiminin Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'yı çağırtarak kaleyi ona teslim etmek istediğini bildirdiğinden, fakat Serdar Sinan Paşa'nın bu isteği geri çevirdiğinden bahsetmiştir. Sayfa kenarına düştüğü "minhu" kayıtlı notta, müellifin "ba'zı târîhçiler" diyerek kastettiği isimlerin Hasan Bey-zâde, Âlî ve Topçular Kâtibi Abdülkādir olduğu görülmektedir. Yine aynı nota göre Peçuylu İbrahim, onlar tarafından öne sürülen iddianın doğru olmadığını söylemiştir. Fakat aslında Kâtib Çelebi'nin, bu bahsin tamamını doğrudan *Peçuylu Târîhi*'nden almış olduğu anlaşılmaktadır:

Halk, yok Hasan Paşa'ya vire ile viriyorlardı, Serdâr, "*Benim oğluma virsinler*" diyüp Hasan Paşa'ya virdiklerin kabûl itmemiş ola. Hattâ erbâb-ı târîhden 'Âlî Efendi ve Hasan Bey-zâde Efendi târîhlerinde dahi böyle yazmışlar. Bu makūle kelâm serhadd ahvâlin bilmemekden nâşîdir (*Peçuylu Târîhi*, II, 155).

Bu makāmda ba'zı müverrihler, kal'a Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa'ya virilirken Serdâr, "*Benim oğluma virilsin*" diyü kabûl itmediğin yazmışlar. Lâkin, bu makūle kelâm, serhadd ve 'asker ahvâline 'adem-i vukūfdan nâşîdir {*Hasan Bey-zâde ve 'Âlî ve Topçular Kâtibi 'Abdülkādir yazmışlar ki: Komaran ⟨Komárom⟩*

Hâkimi bedenden çağırup, "Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa'yı gönderin, kal'ayı teslîm idelim" didikde, Sinân Paşa redd idüp, "Topları ursunlar, sözüne bakmasınlar" diyü tenbîh eyledi. Ve ol sâ'at yeniçeri metersleri bıragup çıkmağla göçdüler. "Bu söz kelâm-ı hâmdır" diyü anda hâzır olan Peçuylu redd eyledi. Minhu} (Fezleke, vr. 16 a).

Kâtib Çelebi burada, Âlî ve Hasan Bey-zâde'nin isimlerini Peçuylu'dan naklen zikretmiş, bu iki isme ayrıca bir de Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi'yi ilave etmiştir.

Gerçi müellifin, *Künhü'l-ahbâr*'ı hiç görmemiş olduğunu söyleyemeyiz. Yukarıdaki örnekte, Âlî'nin ismini Peçuylu'dan naklen zikrederken, verilen bilginin *Künhü'l-ahbâr*'daki karşılığını tespit edip bilgiyi doğrulamış olması mümkündür. Ancak yaptığımız mukayese neticesinde, *Fezleke*'de, doğrudan *Künhü'l-ahbâr*'dan alınmış herhangi bir kısma rastlamış değiliz. Nitekim, Bekir Kütükoğlu da *Fezleke*'nin kaynaklarına dair çalışmasında, muhteva itibariyle Âlî'nin metnine yakın olan bilgilerin, doğrudan Âlî'den değil, onu kaynak olarak kullanmış olan Peçuylu ve Edirneli Mehmed'den alındığını bildirmiştir[1]. Mesela 1002 (1593/1594) yılına ait "Hücûm-ı Küffâr be-Meters" bendinin (vr. 12 a-12 b), Âlî metnine (*Künhü'l-ahbâr*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3409, vr. 411 a-411 b) yakın kısımları bulunmakla beraber, aynı bendin *Nuhbetü't-tevârîh*'teki karşılığına (s. 474-475) bakıldığında, Kâtib Çelebi'nin bu bendi yazarken doğrudan *Künhü'l-ahbâr*'ı değil, onun Edirneli Mehmed tarafından aktarılmış şeklini kullandığı kolaylıkla anlaşılabilmektedir.

Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'yi telif ederken, *Künhü'l-ahbâr*'dan ciddi surette faydalanmaması, eser hakkındaki kanaatinin olumsuzluğundan kaynaklanıyor olabilir. Müellif, *Keşfü'z-zunûn*'da, *Künhü'l-ahbâr*'da önemli ya da önemsiz, iyi ya da kötü her şeye yer verilmiş olduğunu söylemektedir[2].

---

1 *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 18, 29, 33.

2 *Keşfü'z-zunûn*, II, 1521.

II. TESİRLERİ

Kâtib Çelebi'den sonraki döneme ait belli başlı eserler üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde, kaynak olarak *Fezleke*'nin tesiri altında bulunan beş eser tespit edebildik. Bunlardan *Târîh-i Na'îmâ*'nın *Fezleke* ile olan ilişkisi zaten öteden beri bilinmektedir. *Fezleke*'nin tesiri altında bulunduğu pek fazla gündeme getirilmemiş olan diğer dört eser ise Vecîhî Hasan Efendi'nin *Târîh*'i, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin *Telhisü'l-beyân*'ı, Abdurrahman Abdi Paşa'nın *Vekāyi'nâme*'si ve Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'ıdır.

Bu beş eserden başka, *Fezleke*'nin, Kâtib Çelebi'nin bir başka eseri olan *Tuhfetü'l-kibâr* üzerinde de etkili olduğu belirtilmelidir. Müellif, *Tuhfetü'l-kibâr*'daki Girit Seferi'ne dair olan satırların çoğunu *Fezleke*'den aynen alarak tekrarlamıştır. Ancak her ikisi de müellifin kendi eserleri olduğundan dolayı, burada *Fezleke* ile *Tuhfetü'l-kibâr* arasındaki ilişki üzerinde detaylı bir şekilde durmayı gerekli görmüyoruz.

Aşağıda, bu beş eserde, Kâtib Çelebi *Fezleke*'sinden ne şekilde istifade edilmiş olduğunu göstermeye çalışacağız.

Fakat, bunun öncesinde, *Fezleke*'nin kaynakları kısmında yaptığımız bir bilgilendirmeyi bir kez de kısaca burada tekrarlamamız uygun olur. Eserin tesirlerini göstermek amacıyla verdiğimiz mukayese bendlerinde, neşredilmiş kaynak eserlerden naklettiğimiz metin parçaları ile bizim tesis ettiğimiz *Fezleke* metni arasında imlâ bakımından pek çok farklılık okuyucunun dikkatini çekecektir. Bu farklılıklar, faydalandığımız neşirlerdeki imlâ hususiyetlerini aynen korumuş olmamızdan kaynaklanmaktadır.

1. Vecîhî, *Târîh-i Vecîhî*

XVII. yüzyıl tarihçi ve şairlerinden olan Vecîhî Hasan Efendi 1622 yılında Kırım'da doğmuştur. İyi bir eğitimin ardından İstanbul'a gelerek Kemânkeş Kara Mustafa Paşa'ya intisap etmiş, onun uzun süreli sadareti döneminde birçok önemli olayı yakından gözlemlemek imkânı elde etmiştir. Mustafa Paşa'nın ölümünden sonra hamisiz kalan Vecîhî, 1661 yılında veremden dolayı hayatını kaybetmiştir.

Müellif, 1637-1661 yılları arasındaki Osmanlı tarihini içeren bir eser kaleme almıştır. Baş kısmında yer alan Bağdâd'ın fethi dolayısıyla bazen *Târîh-i Feth-i Bağdâd*, bazen de müellifin doğum yeri olan Kırım'a nispetle *Târîh-i*

Kırımî isimleriyle anılan eser, çoğunlukla *Târih-i Vecîhî* olarak bilinmektedir[1].

Bizzat bildirdiğine göre Vecîhî, eseri yazmaya Kemânkeş Kara Mustafa Paşa'nın hizmetinde bulunduğu sırada niyet etmiş ve olayları kaydetmeye o yıllardan itibaren başlamıştır[2]. Küçük hacmine rağmen, müellifin yaşadığı devre ait olması bakımından eser, aynı devreyi konu alan diğer eserlerde bulunmayan bazı önemli detaylar içermektedir. Fakat müellifin, eserini yazarken kendi çevresi dışında meydana gelen olaylar için bazı başka kaynaklardan yararlanmış olduğu da muhakkaktır. İşte bu kaynaklardan biri Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'sidir.

a. Ömer Faruk Akün, *Vecîhî Târîhi* ile *Fezleke* arasında benzer ifadeler bulunduğunu kabul etmekle beraber, bu benzerliğin Vecîhî'nin *Fezleke*'yi kullanmış olmasından çok, her ikisinin birden Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'nin *Zafernâme*'sini kullanmış olmalarından kaynaklandığını söylemiştir[3]. Yaptığımız karşılaştırma neticesinde Vecîhî'nin, pek çok yerde iki kaynağı birbiri ile mukayese halinde kullandığını ve bazen birinden, bazen diğerinden alıntıda bulunarak, fakat çoğunlukla kendi ifadesini hâkim kılmaya çalışarak, ortak bir metin tesis etmiş bulunduğunu gördük. Bağdâd muhasarası için Musul'dan top getirtilmesi bahsi bu konuda örnek olarak sunulabilir:

Mûsul'da 'umûmen kapukuluna biner akça in'âm olunup, ba'zı mühimmât-ı umûr müşâveresi içün huzûr-ı hümâyûnda a'yân u erkân	... Mûsul'da ikâmetle me'mûr oldu. Resm-i kadîm-i 'Osmânî üzre kapukuluna biner akça in'âm olunup tevzî' olundu. Top çeken câmûsların

[1] Müellifin hayatı hakkında bilgi için bkz. Ziya Akkaya, "Vecîhî ve Eseri", *DTCFD*, XVII/3-4, Ankara 1961, s. 533-560; Ömer Faruk Akün, "Vecîhî", *İA*, İstanbul 1986, XVIII, 244-248; Abdülkadir Özcan, "Vecîhî Hasan Efendi", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 586-587. *Vecîhî Târîhi*'nin Leiden'de bulunan nüshası (Cod. 894 Warn), Buğra Atsız tarafından, Mehmed Halîfe'nin *Târîh*'i ile beraber olmak üzere, faksimile olarak neşredilmiştir: *Das Osmanische Reich Um Die Mitte Des 17. Jahrhunderts, Nach Den Chroniken Des Vecihi (1637-1660) und des Mehmed Halifa (1633-1660)*, München 1977. Çalışmamızda bu neşri kullandık

[2] "Paşa-yı mûmâ-ileyhin hidmet-i şerîfleri ⟨ile⟩ müşerref olup ve ba'de zemân fevtine değin vekâyi'i be-tarîki'l-ihmâl sebt ü tahrîr iktizâ eylemek ile vâsıta-i hâme-i vâsıtî-nijâd ile keşîde-i silk-i beyân ve netîce-i ahvâl mahall-i tahkîkde 'ıyân olunur.", *Târîh-i Vecîhî*, vr. 2 a.

[3] Ömer Faruk Akün, a.g.mad., 246.

cem' oldular. Her husûs zikr olunarak nevbet balyemezler nakline gelicek, ekser-i erkân, "*Top çeken câmûslar kırılup bâkîları dahi zebûn olmağla, karadan gitmede kemâl-i 'usret vardır. Şatt Suyu ile irsâl münâsibdir*" didiler. Ba'zı 'ukalâ, "*Câ'iz ki sudan giden toplar ba'zı 'avâ'ik hasebi ile yolda eğlenmek lâzım gele, bir mıkdârı bile gitmek gerekdir*" diyicek, Pâdişâh-ı 'âlî-câh hazretleri ve Şeyhülislâm bu re'y-i rezîni kabûl ve tahsîn itmekle, yirmi pâre top karadan, bâkîsı nehirden gönderilmek müte'ayyin oldu. Zu'amâ ve erbâb-ı tîmâra ol topların dâneleri tevzî' olunup, Bağdâd'da anlara mîrîden zahîre virilmek üzre karâr virildi. Ve bu tedbîrin hüsnü Bağdâd'a vardıkdan sonra toplar yirmi gün eğlendikde zuhûr itdi (*Fezleke*, vr. 241 b-242 a).

râh-ı dûr u dırâzdan ekseri helâk olup ve bâkîları dahi zebûn olup harekete iktidârları olmadığından, toplar kelekelere vaz' olunup Şatt'a irsâl olunmaların huzûr-ı hümâyûn-ı Şehriyârî'ye 'arz u inhâ itdiklerinde, tedbîr-i mezkûra taraf-ı bâhirü'ş-şereflerinden sûret-i rızâ zâhir olmuş iken, ol mahalde Kapudan Paşa bast-ı kelâm idüp, "*Câ'iz ki ba'zı 'avâ'ik hasebiyle yolda eğlenmek iktizâ eyleye. 'Asker-i nusret-encâm mukaddem varup intizârı çekilmek ile muhâsaranın te'hîrine bâ'is olur. Her hâl ise bir mıkdârı ma'an gitmesi lâzımdır*" diyü ilhâh eylemesiyle, re'y-i mezkûr müstahsen görülüp yirmi 'adedi karadan gitmek fermân olunup mâ'adâsı nehr ile revâne kılındı. Fi'l-hakîka, kimi eyyâm-ı muhâsaranın onuncu günü ve kimi yirmisinde gelüp ve bir mıkdârı dahi ba'de'l-feth vusûl bulduğu mahallerinde zikr olunur (*Vecîhî Târîhi*, vr. 6 b).

Burada altları çizili olarak gösterdiğimiz, her iki metinde birbirinin aynı olan satırlar, Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'nin *Zafernâme*'sinde farklı cümlelerle ifade edilmiştir ("Asker-i mansûra biner akça in'âm buyuruldu", vr. 72 b; "Ba'zı mahzûr zuhûruyla toplar yolda eğlenüp ...", vr. 72 b-73 a). Dolayısıyla Vecîhî'nin bu satırları *Zafernâme*'den değil, *Fezleke*'den almış olması ihtimali daha kuvvetlidir. Öte yandan yine yukarıdaki örnekte, Vecîhî'nin doğrudan *Zafernâme* (vr. 73 a)'den aldığı anlaşılan bazı detaylar da yok değildir. Bununla beraber Vecîhî'nin, gerek *Zafernâme*'ye gerekse *Fezleke*'ye olan benzerliğinin, bu iki kaynağın birbirlerine olan benzerliği ile kıyaslanamayacak derecede az olduğu belirtilmelidir. Vecîhî, kaynaklarını kulla-

nirken, mümkün olduğunca onlardan iktibasta bulunmamaya gayret etmiş, kendi üslubunu ortaya koymaya çalışmıştır.

b. Bazı yerlerde, Vecîhî'nin *Fezleke*'nin anlatımına olan yakınlığının, *Zafernâme*'ye olan yakınlığının önüne geçtiğini görüyoruz:

Evâ'il-i recebde vükelâ-i devlet-i rûz-efzûn Bağdâd niyyetine sefer-i hümâyûn mühimmâtı görüp hâzır olmak içün fermân-ı sa'âdet-makrûn sâdır oldu. Şevvâlin sekizinci günü ⟨-ki⟩ yevmü'l-erbi'â ve şubatın dördü idi- tuğ-ı hümâyûn çıkup cebehâne önüne dikildi. Sâ'ir sefere me'mûr olan ağalar ve paşalar kapusu önüne dahi dikilüp mühimmât ihzâr olundu. Ve ol gün Nasûh Paşa-zâde Hüseyin Paşa 'asker sürmeğe me'mûr olup Rumili'ne gitdi. Ve yevm-i mezbûrda Kâğıdhâne'de bârût dökülürken havandan âteş çıkup, yirmi kantâr bârût yanup sakfı götürdü. Ve huddâmından altı nefer âdem helâk olup, ondan ziyâdesine cerâhat ısâbet itdi. Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Mûsâ Paşa Dârü's-saltana muhâfazasına me'mûr olup, yeri Özi muhâfazasında olan Mehemmed Paşa'ya virilüp, Silistire Nasûh Paşa-zâde'ye tevcîh olundu. Şevvâlin on beşinci günü otağ-ı hümâyûn Üskü dar Sahrâsı'na kuruldu. Zilka'denin on altıncı günü ordu-yı hümâyûn Üsküdar'a geçüp, yirmi üçüncü günü

Bin kırk yedi senesi recebinde vükelâ-i devlet sefer-i Bağdâd mühimmâtın görüp hâzır u müheyyâ olmaları içün fermân-ı hümâyûn sâdır olup, şevvâlin sekizinci günü -ki yevmü'l-erbi'â ve şubatın dördü idi- tuğ-ı hümâyûn çıkup Bâbü's-sa'âde'ye ve Cebehâne önlerine dikildi. ... Râh-ı gazâya me'mûr olanlar mühimmât-ı esbâb-ı sefere mübâşir oldular. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin sefer-i Revân'da yümn-i refâkatleri müşâhede olunmağın, bu sefer-i zafer-eserde dahi hem-rikâb-ı Pâdişâh-ı Cem-cenâb olmaları fermân olundu. Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Vezîr Mûsâ Paşa Dârü's-saltana muhâfazasına me'mûr olup eyâlet-i Budun ⟨Buda⟩, Silistire muhâfazasında olan Vezîr-i a'zam-ı sâbık Mehemmed Paşa'ya tevcîh olundu. Sâbıkā Budun ⟨Buda⟩ vâlîsi olup Rumili'ne 'asker sürmeğe ta'yîn olunan Nasûh Paşa-zâde Hüseyin Paşa'ya Silistire Eyâleti virildi. Bu mahalde serhadd-i mansûreden olan Azak Kal'ası'nı Kazak-ı bed-ahlâk teshîr eylemek ile Tatar Hân'a ve

yevmü'l-hamisde -ki şeref-i şems idi- 'azîm alaylar ile Pâdişâh-ı gâzî cânib-i Üsküdar'a güzâr buyurup yirmi dokuz gün otağ-ı hümâyûnla ol menzilde karâr itdiler. Kā'im-makām Kapudan Mustafa Paşa ve Şeyhülislâm Yahyâ Efendi rikâb-ı hümâyûnla sefere me'mûr olup, Sefer-i Revân'da Şeyhülislâm'ın yümn-i refâkatleri müşâhede olunmağın, bu seferde dahi refîk-i tarîk olmaları bâbında fermân sudûr itdi. Ve Rumili Eyâleti Arslan Paşa-oğlu 'Ali Paşa'ya tevcîh olundu. Ve Tersâne-i 'âmire Kethudâsı Piyâle Kethudâ donanmaya ser'asker ta'yîn buyurulup, Nevrûz'dan sonra Karadeniz'e 'azîmet ile me'mûr oldu. Zilhiccenin yirmi üçüncü günü ⟨-ki⟩ yevmü's-sebt ve nisanın yirmi sekizi idi- Pâdişâh-ı 'âlem-penâh Üsküdar'-dan kalkup 'izz ü ikbâl ile revâne oldular. Ve beşinci menzilde İznikmid'e vardılar. Ma'zûl mevâlî ve müderrisîn ol menzile dek Sultân-ı gâzî hazretlerini teşyî' idüp, yevm-i vusûlde dâmen-bûs-ı Şehriyârî ile müşerref olup İstanbul'a 'avdet itdiler (*Fezleke*, 239 b-240 a).

Kefe Beylerbeyisi'ne, 'asâkir-i bî-şümâr ile hâzır u âmâde olup Donanma-yı hümâyûn vardıkda, 'ale'l-ittifâk vech-i ma'kūl üzre tahlîs bâbında sarf-ı makdûr eylemeleri içün nâme-i hümâyûn ve hükm-i kazâ-mazmûn irsâl olundu. Kā'im-makām olan Mustafa Paşa'dan kapudanlık dahi ref' olunmayup, Tersâne Kethudâsı olan Piyâle Kethudâ Donanma-ı hümâyûn ile Azak üzerine me'mûr olan 'askere serdâr ta'yîn olunup, Nevrûz'dan sonra Karadeniz'e revâne olmaları tenbîh olundu. ... Zilhiccenin yirmi üçüncü günü -ki yevmü's-sebt idi- 'azm-i diyâr-ı şarkla rikâb-ı hümâyûna vaz'-ı kadem eyleyüp, devlet ü ikbâl ve sa'âdet ü iclâl ile revâne oldular. Beşinci menzil kasaba-i İznikmid olup yevm-i vusûlde be-tarîki't-teşyî' hem-rikâb-ı Şâh-ı vâlâ-cenâb olan mevâlî ve müderrisînin 'avdetlerine izin virildi (*Vecîhî Târîhi*, vr. 2 a-3 a).

Verilen örnekte Vecîhî'nin bu kısmı doğrudan *Zafernâme* (vr. 66 a-67 a)'den değil, kaynak olarak onu kullanmış bulunan *Fezleke*'den naklen kaleme almış olduğu açıkça görülebilmektedir. İfadelerin benzerliği bir tarafa, özellikle baş kısımda *Fezleke*'de ve *Vecîhî Târîhi*'nde, "Şevvâlin sekizinci günü -ki yevmü'l-erbi'â ve şubatın dördü idi- ..." şeklinde hem Hicrî hem Rûmî olarak

verilen tarih, bu konuda belirleyici bir ayrıntıdır. *Zafernâme*'de ne Hicrî'si ne de Rûmî'si bulunan bu tarihi Vecîhî'nin, *Fezleke*'den başka bir kaynaktan almış olması pek mümkün görünmemektedir. Kezâ, Tersâne-i 'âmire Kethudâsı Piyâle Kethudâ'nın donanmanın başına getirilerek Nevrûz'dan sonra Karadeniz'e gitmekle görevlendirilmesi de yine *Zafernâme*'de bulunmayan, dolayısıyla Vecîhî tarafından *Fezleke*'den alınmış olduğu anlaşılan bir bilgidir.

Bu arada, *Vecîhî Târîhi*'nde, Cebehane önüne tuğ dikilmesi vesilesiyle yer verilmiş olan şiir ile Azak Kalesi'nin Kazakların elinden kurtarılması için hazırlıklı bulunmaları konusunda Kırım Hanı ve Kefe Beylerbeyi'ne hüküm gönderilmesi bahsinin, *Fezleke*'de olmadığı gibi *Zafernâme*'de de bulunmadığını görüyoruz. Vecîhî bu kısmı yazarken bilemediğimiz bir başka kaynağa daha müracaat etmiş olmalıdır[1].

c. Vecîhî, zaman zaman *Zafernâme* ile *Fezleke*'de birbirine muhalif olarak sunulan bilgilerde tercihini *Fezleke*'den yana yapmıştır. Mesela, Ruha'da tütün içerken yakalanıp öldürülenlerin sayısı *Zafernâme*'ye göre beş iken (vr. 70 a-70 b), *Fezleke*'nin Âtıf Efendi nüshasında on dört (vr. 241 b), Nuruosmaniye nüshası ve diğerlerinde ise on beşdir. Vecîhî'nin eserinde verilen sayının da on beş olduğunu görmekteyiz (vr. 5 b). Bu örnek ayrıca, Vecîhî'nin *Fezleke*'nin Âtıf Efendi nüshasını değil, diğer nüshalarından birini kullanmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Bağdâd Seferi esnasında ordunun İmâm-ı a'zam'a varışı için Abdülazîz Efendi "teşrîn-i sânînin ve recebin sekizi" (vr. 74 b), Kâtib Çelebi ise, "recebin sekizi ve teşrîn-i sânînin beşi" tarihini vermiştir (vr. 242 a). Vecîhî, bu iki farklı tarihlendirmeden Kâtib Çelebi'ninkini kullanmayı tercih etmiştir (vr. 7 b).

Yine Bağdâd Seferi bahsinde Kâtib Çelebi, şehre emân verilip askerler tarafından boşaltılması istenmişken, Mîr Fettâh, Ali Yâr ve Halef Han'ın ertesi gün çıkmak bahanesiyle oyalanmalarını ve bunun üzerine Osmanlı askerlerinin saldırıya geçmesini anlattığı satırların kenarına bir not düşmüştür. Notta müellif, bir rivayete göre, düşman askerlerinin çıkmayı kabul etmiş olmakla beraber silahlarını teslime yanaşmadıkları için öldürüldüklerini söylemiştir

[1] Ömer Faruk Akün, Vecîhî'nin Bağdâd Seferi için bir başka kaynak olarak, günümüzde bilinmeyen bir menzilnâme veya rûznâmeden yararlanmış olabileceği tahmini üzerinde durmuştur ("Vecîhî", *İA*, XVIII, 247).

(vr. 243 b). Daha önce bir başka vesile ile bu nota değinmiş ve müellifin "bir rivâyetde" demekle kastettiği kişinin muhtemelen Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi olduğunu belirtmiştik. Vecîhî, söz konusu hadiseyi naklederken, Abdülazîz Efendi'nin rivayetine (vr. 82 b) hiç yer vermemiş, doğrudan Kâtib Çelebi'ninkini benimsemiştir (vr. 10 b-11 a).

d. 1050 (1640/1641) yılına kadar olan kısımda *Vecîhî Târîhi*'nin *Fezleke*'ye kıyasla daha tafsilatlı olan kısımları çok fazla değildir. Mesela 1050 (1640/1641) yılının son hadiselerinden biri olan, Galata'da yangın çıkması ve yangında yüzü yanan Sadrazam'ın üç ay boyunca devlet işlerinden uzak kalması bahsinde Vecîhî, *Fezleke* (vr. 250 b)'dekinden fazla olarak, bu süre içinde sadece ciddi meselelerin Sadrazam'a danışıldığından, fazla önemli olmayan meselelerin ise yine Divan'da görüşüldüğünden bahsetmiştir. Konuyla ilgili bir de şiire yer vermiştir (vr. 20 b-21 a). Bunun hemen arkasından gelen 1051 (1641/1642) yılının başından itibaren ise *Vecîhi Târîhi* ile *Fezleke* arasındaki farklılıklar birdenbire yoğunlaşmaktadır. Mesela 1051 (1641/1642) senesinde Kâtib Çelebi'nin, "Vücûdu lâzım olmamağla izâle olundu" diyerek sadece bir satırla haber verdiği (vr. 251 a) Emîr Gûne-oğlu'nun öldürülmesi bahsi, *Vecîhi Târîhi*'nde tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştır (vr. 21 a). Bundan sonra *Fezleke*'nin, *Vecîhî Târîhi* üzerindeki etkisinin artık çok fazla olmadığı görülmektedir.

2. Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân fî kavânîn-i Âl-i 'Osmân*

İstanköy'de dünyaya gelen Hezârfen Hüseyin Efendi IV. Mehmed'e tarih hocalığı yapmış, defter eminliği görevinde bulunmuş ve bu görevde iken Köprülü-zâde Fâzıl Ahmed Paşa ile beraber Girit Seferi'ne katılmıştır. İlme olan merakı sebebiyle devlet hizmetinden ayrılarak kendini araştırmaya ve eser telifine veren müellif, 1691 yılında ölmüştür. Grekçe ve Latince bilmesi kendisine, çalışmalarında bu dillerde yazılmış olan kaynaklardan istifade etme imkânı sağlamıştır. Hatta Hezârfen Hüseyin Efendi, Osmanlı tarih yazıcılığında, Kâtib Çelebi'den sonra batı kaynaklarından yararlanan ikinci müellif olarak bilinmektedir. Marsigli, Cantemir, Petis de la Croix ve Galland gibi şarki-

yatçılarla olan irtibatının da Hüseyin Efendi'nin batı kaynaklarına olan vukufunda etkisi söz konusudur[1].

İçerdiği konular itibariyle *Fezleke*'den hayli uzak bulunmakla beraber, *Telhîsü'l-beyân* adlı teşkilat tarihine dair eserinde, tek bir yerde dahi olsa, Hezârfen Hüseyin Efendi'nin Kâtib Çelebi'yi kaynak olarak kullandığını anlaşılmaktadır:

Ba'zı meşâyıhdan mesmû'-i fakīrdir ki selefde 'ulemâ silsilesini vüzerâ tertîb idegelüp İbrâhîm Paşa imtinâ' gösterdikde, merhûm Ebussu'ûd Efendi tezkire yazup, "*Fetvâ meşgalesi evkātımızı istî'âb iderken bu dağdağa ve suhreyi dahi bize tahmîl eylemeyüp olugeldiği üzre göresiz*" diyü isti'fâ eylediği varaka, Yalın-zâde eline girüp Nasûh Paşa'ya virmekle, Şeyhülislâm Mehemmed Efendi'ye i'lâm itmeden ba'zı menâsıb-ı 'ilmiyyeyi telhîs ve tevcîh eyleyüp, huzûr-ı hümâyûnda Ebussu'ûd Efendi hattı ile ihticâc idicek, müsâ'ade buyurulmuşidi. Bu mâdde dahi sonra Mollâ'yla Paşa beyninde esbâb-ı şeker-âbın biri ve Yalın-zâde'ye bâ'is-i sitem-gerî olmuşidi (*Fezleke*, vr. 164 a).

Hattâ Ebussu'ûd Efendi bir zemân kabûl etmeyüp Vezîr-i a'zam İbrahim Paşa'ya kağıd yazup, "*Fetvâ iştigāli vaktimizi isti'âb ederken, bu bârı dahi üzerimize tahmîl bize cevrdir*" deyü i'tizâr eylemişler. Hattâ varaka-i mezbûre Yalın-zâde eli ile Nasuh Paşa'ya vâsıl olıcak ba'zı medâris ve menâsıb-ı ilmiyye telhîs edüp, merhûm Sultân Ahmed Hân: "*Şeyhülislâm görecek umûra niçün müdâhale idersin?*" didikde, "*Bu husûs benim vazîfemdir, selefde vüzerâ göregelmiş idi*" deyü Ebussu'ûd Efendi hattını ibrâz edüp, Pâdişâh'a gösterdikde müsâ'ade ederler. Ve Müftî Mehemmed Efendi ile mâbeyn şeker-âb oldukda derdmend Yalın-zâde ... (*Telhîsü'l-beyân fî kavânîn-i Âl-i Osmân*, nşr. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 200).

Verdiğimiz örnekte yer yer Hezârfen Hüseyin Efendi'nin kendi tasarrufları bulunmakla beraber, kullanılan kaynağın *Fezleke* olduğu açıkça görülebiliyor. Bu konuda Kâtib Çelebi'nin, verdiği bilgiye, "mesmû'-i fakīrdir ki ..." ibaresi ile kendi duyumunu kaynak göstererek başlamış olması önemlidir. Bu

[1] Mücteba İlgürel, "Hüseyin Efendi, Hezarfen", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 544-546.

ibare, hem Kâtib Çelebi hem de Hezârfen Hüseyin Efendi tarafından kullanılmış ortak bir yazılı kaynağın varlığı ihtimalini, neredeyse tamamen ortadan kaldırmaktadır. Daha önemli bir nokta ise, Kâtib Çelebi'nin kendi kulağı ile duyarak aktardığını söylediği bu bilgide hataya düşmüş olmasıdır. *Fezleke*'nin müsvedde nüshasında, yukarıdaki satırların bulunduğu yerin hemen kenarında, nüshayı kısmen beyaza çekmiş olan meçhul şahsa ait bir not vardır. Notta, Ebussu'ûd Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde İbrahim isminde bir sadrazamın görevde bulunmadığına dikkat çekilmekte ve Kâtib Çelebi'nin hataya düşmüş olduğu bildirilmektedir (vr. 164 a). Hata büyük ihtimalle sadrazamın isimindedir ve aynı hatayı, Kâtib Çelebi'den naklen Hezârfen Hüseyin Efendi de tekrarlamıştır.

3. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekāyi'nâme*

İstanbul'da dünyaya gelen Abdurrahman Abdi Paşa, Enderun'da yetişmiş ve 1669 yılında nişancılık görevi ile Saray'dan çıkmıştır. Uzun süre nişancı olarak kaldıktan sonra, iki defa İstanbul kaymakamlığına getirilmiş, çeşitli yerlerde valilik yapmış, Kandiye ve Sakız (Chios) muhafızlıklarına atanmıştır. 1692 yılında Sakız (Chios) muhafazasında iken vefat etmiştir.

Abdurrahman Abdi Paşa'nın Sultan IV. Mehmed'in emri ile kaleme aldığı *Vekāyi'nâme* adlı eser, 1648'den başlayıp 1682 yılına kadar gelmektedir. Müellif eserde, ekseriyetle kendi gözlemlerini değerlendirmiş olmakla beraber, özellikle baş kısımlar için kendisinden önceki bazı kaynaklara da baş vurmuştur. Bu kaynaklardan biri de Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'sidir[1].

a. Abdi Paşa, 1063 (1652/1653) yılı olayları arasında, Hindistan'dan elçi gelmesi ve karşılığında Zülfekār Ağa'nın Hindistan'a gönderilmesinden bahsederken Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'sini zikretmiştir. Bu, onun müellifimizin ismini bildirdiği tek yerdir:

Âmeden-i Elçi-i Hind	Âmeden-i İlçi-i Hindistan
... İkrâm-ı tâmm olundukdan sonra, Sâlih Paşa birâderi Zülfekār Ağa koşulup, Hind Pâdişâhı'na bir zümürrüd kabzalı hancer ve yirmi	... getirdüğü nâmenin cevâbı bir mikdâr hediyye-i hümâyûnla a'yândan ilçi ta'yîn olunan Zülfikār Ağa'ya teslîm olunup Hindistan'a

[1] Fahri Çetin Derin, "Abdi Paşa, Nişancı", *DİA*, İstanbul 1988, I, 74-75.

câriye ve bir mükemmel eyerli at ⟨-ki⟩ cümle rahtı doksan kîse tahmîn olunmuşidi- ve elçiye altı bin altun ve bir kürk ve bir at virilüp, Hicâz yolundan gönderildi (*Fezleke*, vr. 302 a).

doğrı yollandı. Hediyye-i hümâyûn bunlardur ki zikr olunur: La'l ve zümürüd ile murassa' bir hançer ve la'l ve zümürüd ve incü ile murassa' zencîr şeklinde musanna' bir altun kuşak ve iki re's küheylân, biri mükemmel ve biri dîbâ çul iledür. Bunlardan mâ'adâ birşey gönderilmedi. Kâtib Çelebi *Fezleke* nâm târîhinde, "*câriveler gönderildi*" yazmış; aslı yokdur ve mezbûrun mücerred simâ'la[1] olan nakl u tahrîrinde bu makûle galatalı [galatâtı] çıkdur[2] (*Vekâyi'nâme*, nşr. Çetin Derin, İstanbul 2008, s. 52-54).

b. Bu ağır eleştirisine rağmen Abdi Paşa'nın, eserinde, ismini bildirmeksizin, *Fezleke*'den neredeyse aynen nakilde bulunduğu yerler vardır. Mesela:

Mürâca'at-ı Kazak

Leh Kazağı mukaddemâ Tatar Hân'a tâbi' olup, Leh vilâyetlerini birkaç senedir gâret iderlerdi. Bu esnâda Hatman'dan yirmi nefer ile bellü başlu Kazak gelüp, Eflak ⟨ve⟩ Boğdan gibi taraf-ı saltanatdan voyvodalık olmak üzre sancak recâ eylediler. Müşâvere olunup Hân Kapu Kethudâsı ma'kûl görmemekle, def'

Mürâca'at-ı Kazak

Lih Kazağı mukaddemâ Tatar Hân'a tâbi' olup Lih'ün memleketini birkaç seneden beri gâret iderler idi. Bu esnâda Hatman'dan Âsitâne-i sa'âdet'e bir bellü başlu Kazak gelüp Eflak ve Boğdan gibi taraf-ı saltanat-ı Aliyye'den voyvodalık olmak üzere sancak recâ eylediler. Müşâvere olup Hân Kapu Kethudâsı ma'kûl görmemekle def' içün bu umûr Silistire

[1] Neşirdeki imlâya müdahale etmeyi uygun görmemekle beraber, "simâ'la" imlâsının doğru olmadığını, aslının "icmâ'la" olması gerektiğini belirtmeliyiz.

[2] Neşirdeki imlâya müdahale etmeyi uygun görmemekle beraber, "çıkdur" imlâsının doğru olmadığını, aslının "çokdur" olması gerektiğini belirtmeliyiz.

için bu umûr Silistire Vâlîsi Siyâvuş Paşa'ya havâle olunup, "*Niçe ma'kūl görürse 'arz eyleye*" diyü yolladılar (*Fezleke*, vr. 302 b).

Vâlisi Vezîr Siyâvuş Paşa'ya havâle olunup nice ma'kūl görürse 'arz eyliye deyü yolladılar (*Vekāyi'nâme*, s. 54).

Verilen örnekten başka, "Zikr-i İstîlâ-yı Tatar der-Bilâd-ı Lih" (s. 56-58 = *Fezleke*, vr. 302 b) ve "Akd-i Musâlaha-i Lih ve Tatar" (s. 58-63 = *Fezleke*, vr. 303 a-304 a) bendlerinde de Abdi Paşa'nın *Fezleke*'den neredeyse aynen alıntıda bulunduğunu görmekteyiz.

c. Hatta Abdi Paşa, 1063 (1652/1653) yılında Diyarbakır'da define söylentisi çıkması üzerine, şehre bir memur gönderilerek dedikodunun aslının bulunup bulunmadığının araştırılması hadisesini anlatırken, hadise ile ilgili olarak Kâtib Çelebi'nin şahsî yorumunu dahi aynen tekrarlamıştır:

Bu esnâda bir şahıs Dîvân'a gelüp, "*Diyârbekir'de defîne vardır. Bu kadar zemândır hükkâm istihrâc ve ekl ü bel' iderler*" diyü 'arz-ı merâm eyledikde, sıdkı ihtimâli ile Kapucular Kethudâsı Diyârbekir'e gönderilüp, bir me'âl zuhûr eylemeyüp, şahs-ı mezbûrun 'aklında hıffet olduğundan gaflete havâle olundu. Bundan akdem Murâd Paşa zemânında dahi bir karı gelüp, "*Çukur-bostân dîvârında kûşede defîne vardır, gice mumlar görünür*" dimekle âdemler ta'yîn olunup, kârgîr dîvâr hezâr ta'ab ile bir mıkdâr yıkılup eser zâhir olmamağla, tama' u

Bu esnâda bir şahıs Dîvân'a gelüp Diyârbekr'de fitne[1] vardır deyü haber virmeğin sıdk olmak ihtimâliyle Kapucular kethudâsı gönderilüp aslı çıkmayıcak, şahs-ı mezbûrun hıffet-i aklından gaflete havâle kılındı. Bundan akdem Vezîr-i a'zam Murâd Paşa zemânında dahi bir karı İstanbul'da, Çukur-bostan dîvârının köşesinde defîne vardur, gice mumlar görinür dimekle âdemler ta'yîn olunup kârgîr dîvârı hezâr-ı ta'bla bir mikdâr deldiler; aslâ eseri zâhir olmamağın karının hamâkatine haml olundu. Mezbûr karı mukaddemâ Koca Defterdâr Mehmed

[1] Neşirdeki imlâya müdahale etmeyi uygun görmemekle beraber, "fitne" imlâsının doğru olmadığını, aslının "defîne" olması gerektiğini belirtmeliyiz.

hamâkat eseri zuhûr eyledi. Mezbûr karı, Koca Defterdâr Mehemmed Paşa'ya dahi gelüp 'arz eyledikde, vücûd virmemiş idi. Bu maküle eşyâdan haber virenlere, "*Çıkarsa senin olsun, var çıkar*" dimek yeğdir (*Fezleke*, vr. 301 b).

Paşa'ya dahi gelüp söyledükde vücûd virmemiş idi ve bi'l-cümle bu maküle eşyâdan haber virenlere cevâb: "Eger çıkarsa senün olsun" dimekdür (*Vekāyi'nâme*, s. 50).

d. Abdi Paşa'nın Kâtib Çelebi'nin ifadesini kısaltarak ve değiştirerek, bazen de cüz'î tasarrufta bulunarak, me'âlen aktardığı yerler de az değildir. Mesela:

Zelzele der-Güzelhisâr

Rebî'ulevvelin yirmi beşinde Güzelhisâr'da bir zelzele-i 'azîme olup, bir ânda kasabanın ekser binâsı yıkılup üç bin kadar âdem, ricâl ve nisâ ve sıbyân basdırup helâk eyledi. Bir ol kadar dahi mecrûh u münkesir oldukdan sonra, yıkılan damlar altından ihrâc olunup nice bin hayvânât dahi telef oldu. Mesâcid ü cevâmi'den sâlim binâ kalmayup bundan sonra, kırk güne dek âheste zelzeleler mümtedd olup, câ-be-câ yer yarılup siyâh ve mülevven sular çıkdı ve girü kesildi. Bu zelzelenin şiddeti Güzelhisâr'da bu vech üzre olup, Tire ve Nazilli ve Köşk ve Denizli ve Sultânhisârı ve Kuyucak ve Ezine kazâlarında cemî'an hıffet üzre olmuş iken, anlarda dahi niçe ebniye yıkılup, altında bu kadar nüfûs helâk oldu (*Fezleke*, vr. 301 b).

Rebî'ü'l-evvel'ün yigirmi beşinde Güzel-hisâr'da iyâzen bi'llâhi te'âlâ bir zelzele-i 'azîme olup bir ânda kasabanun ekser binâları münhedim ve üç bin kadar âdem ol binâlar altında helâk ve mün'adim olduğundan gayrı kırk güne dek ol etrâf ü havâlî âheste zelzeleden hâlî olmayup ve câ-be-câ yirler yarılup siyâh ve mülevven sular zuhûr idüp ve girü kesilüp birkaç bin hayvânât dahi telef olup ve'l-hâsıl bu musîbet-i uzmâ ve bu dâhiye-i kübrâ cemî'-i âleme ibret-nümâ olmuşdur (*Vekāyi'nâme*, s. 51).

4. Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâ'ifü'l-ahbâr fî vekâyi'ü'l-a'sâr*

Karaman'dan Selanik'e göç etmiş bir ailenin oğlu olarak 1631 yılında Selanik'te dünyaya gelen Ahmed Dede, hayatının ilk yıllarında bir süre babasının mesleği olan çulhacılık ile ilgilendi. Çok geçmeden bu meslekten ayrıldı ve Selanik Mevlevîhanesi şeyhi Mehmed Efendi'ye intisab ederek mevlevî oldu. Yirmili yaşlarının başında iken İstanbul'a gelerek, zamanın önde gelen âlimlerinden İslamî ilimlere dair dersler aldı. Bunların yanısıra mantık, felsefe, tıp, astronomi, astroloji, matematik dersleri de gördü. Bu arada, zekâsı ve üstün meziyetleri ile dikkatleri üzerine çekmeyi başaran Ahmed Dede, 1668'de müneccimbaşılık görevine getirildi. Yirmi iki sene süren bu görev, IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi ile beraber sona erdi. Bundan sonra bir süre Kahire, Mekke ve Medine'de kalan Ahmed Dede, 1702'de Mekke'de iken öldü.

Mantık, ahlak, tıp, matematik, astronomi ve mûsikî alanlarında çeşitli risaleleri bulunan Ahmed Dede, müneccimbaşılığının yanısıra aynı zamanda tarihçiliği ile meşhurdur. İki ciltlik bir dünya tarihi yazmıştır. İlk telif edildiğinde ismi *Sahâ'ifü'l-ahbâr* iken, sonradan *Câmi'ü'd-düvel* olarak değiştirildiği anlaşılan eserin Osmanlılara ait kısmı, müellifin görevinden azl ile İstanbul'dan ayrıldığı tarihe kadar gelmektedir. Yazıldıktan yaklaşık otuz sene sonra eser, Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın ön ayak olması ile Şair Nedim'in de içinde bulunduğu bir heyet tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş, *Sahâ'ifü'l-ahbâr* başlığını taşımakta olan bu tercüme, 1285 (1868/1869) yılında İstanbul'da üç cilt halinde basılmıştır[1].

Müneccimbaşı Ahmed Dede *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'ın girişinde, eseri yazarken kullandığı kaynakları Arapça, Farsça ve Türkçe kaynaklar olmak üzere üç gruba ayırarak sıralamıştır. Türkçe kaynaklarından biri Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'sidir[2].

Ahmed Dede'nin ismini verdiği kaynaklar arasında, 1005 (1596/1597) yılına kadar gelen *Künhü'l-ahbâr*'ın son beş yıllık kısmı hariç, *Fezleke*'nin kapsadığı yılları içeren bir başka kaynak bulunmamaktadır. Yani 1000-1065 (1591/1592-1654/1655) yılları arasındaki dönem için *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'ın tek

---

[1] Tayyib Gökbilgin, "Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede", *İA*, İstanbul 1971, VIII, 801-806; Ahmet Ağırakça, "Müneccimbaşı, Ahmed Dede", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 4-6.

[2] Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Sahâ'ifü'l-ahbâr*, çev. Şair Nedim Efendi, İstanbul 1285, I, 7. Burada *Fezleke*'nin ismi, Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı ile *Füsûlü'l-hall ve'l-'akd*'ı ve Hoca Sa'deddîn Efendi'nin *Tâcü't-tevârih*'inden sonra, dördüncü olarak zikredilmiştir.

kaynağı *Fezleke* gibi görünmektedir. Gerçekten, yaptığımız karşılaştırma neticesinde, Müneccimbaşı'nın bu dönemi tamamen *Fezleke*'den özetleyerek kaleme almış olduğunu tespit ettik[1]. Ara başlıklar kaldırılmış, birçok detay atlanmış, bazı bendler bütünüyle ihmâl edilmiş, ifadeler bazen kısmen ve bazen tamamen değiştirilmiş olmakla beraber, *Fezleke*'nin *Sahâ'ifü'l-ahbâr* üzerindeki tesiri gözden kaçmamaktadır[2].

a. Müneccimbaşı Ahmed Dede, eserinin giriş kısmındaki Türkçe kaynaklar listesinden başka, üç yerde daha *Fezleke*'nin ismini bildirmiştir:

Garîbe

Bu sâlde zuhûr iden umûrdan bir emr-i garîb ki ba'zı ehl kalemi ile bir mecmû'ada mastûr görüldü. Rebî'ulâhırm on sekizinci günü, yevmü'l-cum'ada, öğle zemânı Şâm-ı şerîf Alaybeyi Bekir Bey hâtûnu -ki a'yân-ı Şâm'dan çeribaşı kızı idi- bir batından on dört veled zuhûra getirdi. İkisi erkek, on ikisi kız, üç aylık idi. Bu makûle umûr, hadd-i imkândan dûr değildir. Hükemâ buna, galatı tabî'at dirler. Kesret-i mâdde ve kuvvet-i tâli' ve i'tidâl-i mizâc yâverliği ile kuvvet-i musavvire, tahammülü mıkdârı mâddeyi taksîm ve tasvîr ve mahallin vüs'atine göre Sene-i mezbûrede Şâm'da Emîrü'l-sufûf Bekir Bey'in zevcesi, rebî'ulâhırın on sekizinci cum'a günü, namâz vaktinde on dört veled doğurdu. İkisi erkek, mâ'adâsı kız idiler. Kâtib Çelebi *Fezleke*'de bu minvâl üzre zikr ider (*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 596).

[1] Müellif tek bir yerde Gelibolulu Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ını kaynak olarak zikretmiştir (III, 584). O da ölümü 1000 yılından evvel olduğu için biyografisi *Fezleke*'de bulunmayan Şemsi Ahmed Paşa bahsindedir.

[2] *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'ın Türkçe tercümesinde yer yer kısaltmalar yapılmış olduğunu biliyoruz (Tayyib Gökbilgin, "Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede", s. 804). Dolayısıyla, Kâtib Çelebi *Fezleke*'sinden alındığını tespit ettiğimiz kısımlardaki kısaltma ve atlamaların Müneccimbaşı'nın kendisinden mi, yoksa mütercimlerden mi kaynaklandığının tespiti, eserin Arapça aslına müracaat etmeyi gerektirmektedir. Biz çalışmamızda bunu yapmaya imkân bulamadık.

tenâsüb-i 'azâyı tetmîm ve tasgîr idüp, mebde'-i Feyyâz rûh-bahş olur (*Fezleke*, vr. 41 a).

Burada Kâtib Çelebi'nin isminin zikredilmiş olması tamamen haberin inanılmasının güçlüğünden kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Müneccimbaşı adeta, "Ben de Kâtib Çelebi'nin yalancısıyım" demek istemiştir. Bu arada müellifin, eserinin hacmi gereği, birçok ayrıntıyı terk etmek zorunda kalmışken bu haberi vermeden geçmemiş olması ilginçtir. Öyle anlaşılıyor ki Kâtib Çelebi'nin, "Bir mecmû'ada mastûr görüldü" diyerek bildirdiği bu haber epey ilgi çekmiş ve yankı uyandırmıştır. Nitekim, Millet Ali Emiri Ktp., nr. 441'deki *Fezleke* nüshasının başında yıllara göre düzenlenmiş bir fihrist mevcut olup, fihristte ara başlıkların hiçbiri gösterilmediği halde söz konusu habere özellikle işaret edilmiş, "Bir batından on dört veled bir ânda tevellüdü 43 varakası zahrındadır" diye not düşülmüştür.

Sahâ'ifü'l-ahbâr'da *Fezleke*'nin isminin bildirildiği bir başka yer, Erdel Hâkimi Betlen Gabor (Bethlen Gábor)'a Osmanlı Devleti tarafından ahidnâme verilmesi bahsidir. Burada Müneccimbaşı, lafı uzatmamak için ahidnâmenin içeriğine değinmediğini, bir suretinin Kâtib Çelebi *Fezleke*'sinde bulunduğunu söylemektedir. Hemen arkasından, Macar beylerinin Osmanlı'ya itaatinden bahsetmekte ve bunlara verilen ahidnâmenin suretinin de yine *Fezleke*'de mevcut olduğunu belirtmektedir (III, 636).

Sultan Osman'ın tahttan indirilmesi ve ardından katli hadisesi, Müneccimbaşı'nın müellifimizin ismini zikrettiği yerlerin bir diğeridir. Hadiseyi birkaç satırla geçiştirmiş olan Müneccimbaşı, buna sebep olarak olayın üzücülüğünü göstermiş ve konu hakkında detaylı bilgi edinmek isteyenlerin *Tûgî Târîhi* ile Kâtib Çelebi *Fezleke*'sine bakabileceklerini bildirmiştir (III, 651). Kanaatimizce Müneccimbaşı burada, Tûgî'nin ismini de *Fezleke*'den alıntı olarak zikretmiştir.

b. Bunun dışında Müneccimbaşı'nın, *Fezleke*'nin ismini bildirmeksizin, ondaki ifadeyi kendi üslubuna uydurarak ve özetleyerek naklettiği yerler de çoktur. Mesela:

İnhizâm-ı Hâfız Ahmed Paşa der-Niğbolu

Mukaddemâ Bosna Beylerbeyisi Hâfız Ahmed Paşa, Tuna yalıları muhâfazasına me'mûr olup Vidin serhaddine 'azîmet itmişidi. Bu sâl rebî'ulevvelinde, yanında hıdmet-i muhâfazaya ta'yîn olunan Adana Hâkimi Ramazân-zâde ve birkaç sancak beyleri ile Vidin'den kalkup muhâfaza tarîkı ile Ruscuk ve Silistire taraflarına 'azîmet üzre iken, esnâ-i râhda Niğbolu kurbında "Sinadin ⟨Sanadinovo⟩ Sahrâsı" dimekle ma'rûf mahalle ki nüzûl itdi, Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fi'âl ⟨-ki⟩ Erdel Seferi zuhûr itdikde, 'ısyâmna nedâmet ızhârı ile iğfâl idüp müdârâya başlamış idi- Varad ⟨Várad⟩'da 'askerin hâlini bildikde, yirmi bin kadar 'askerle kalkup, 'ale'l-gafle beri yakaya geçüp Paşa-yı mûmâ-ileyhin üzerine hücûm eyledi. Paşanın yanında ancak üç bin kadar 'asker bulunup, anlar dahi pâydâr olmayup, biraz muhârebeden sonra firâr ihtiyâr eylediler. Paşa dahi münhezim Tırnova câniblerine 'azîmet itdi. Dobrıca ve Zağra halkından üzerine hayli 'asker cem' olup, Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ galebeden sonra, Niğbolu Kal'ası'n muhâsara itmişidi. Def' ü ref'ine hücûm itdiler. Yirmi

Sene-i mezbûrede Bosna Beylerbeyisi Hâfız Ahmed Paşa Vidin ve sâ'ir ol tarafda olan sevâhile me'mûr ve ma'iyyetine Adana Vâlîsi Ramazan-zâde Mehemmed Paşa bir mıkdâr 'asker ile ta'yîn buyuruldu. Müşârun-ileyh rebî'ulevvelde Vidin'den kalkup Ruscuk ve Silistire taraflarına 'azîmet eyledi. Niğbolu kurbunda Sinadin Sahrâsı'na irişüp gaflet üzre nüzûl eyledikde, Eflak Hâkimi Mihal-i la'în yirmi bin 'asker ile 'ale'l-gafle hücûm eyledi. Ehl-i İslâm üç bin mıkdârı âdem idiler. Bi'l-cümle müteferrik oldular. Paşa yalnız kaldı. Bir mıkdâr cengden sonra ol dahi rû-gerdân olup Tırnova'ya geldi. Dobruca ve Zağra taraflarından bir mıkdâr 'asker cem' idüp Mihal-i la'în yirmi günden beri Niğbolu'yu muhâsara itmekle, anın istihlâsına teveccüh eyledi. La'în haberdâr oldukda, kal'ayı bıragup Bükreş tarafına revâne oldu. Paşa gelüp kal'anın münhedim olan mevâzı'mı termîm ü ta'mîr eyledi. Andan Hezargırad'a varup anda kışlamak üzre iken, Vezîr-i râbi' Mahmûd Paşa Tuna sevâhili muhâfazasına ta'yîn ü irsâl buyurulduğu haberi vusûl bulmağla,

gün mikdârı ehl-i kal'a ile muhârebeden sonra taşradan hücûmu görüp muhâsaradan ferâgat ve Tuna'yı geçüp Bükreş'e ric'at itdi. Mervîdir ki Hâfız Paşa'nın cümle mâ-meleki gâret olunmuşidi. Giydiği libâs ve destârın dahi Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩'e getirdiklerinde, mel'ûn ihânet kasd idüp, Paşa'nın selîmîsin ve libâsın bir fertûte 'avrete giydirüp, "*Serdârı görün, tutdum*" diyü 'askerine gösterir ve "*Anınla bunun farkı bu kadar*" diyü şemâtet ider güler idi. Bundan sonra Paşa-yı mezbûr, Niğbolu'ya gelüp kal'anın harâbe yerlerini ma'mûr itdi. Ve Hezargırad'a varup kışlamak tedbîrinde iken, Tuna yalıları muhâfazası Der-i devlet'den Vezîr-i râbi' Mahmûd Paşa'ya ta'yîn olunup Edirne'ye geldiği haberi vürûd itmekle, evân-i şitâda göçüp Şumnu kurbında Mahmûd Paşa'yla buluşup, cumâdelâhıre evâsıtında Dârü's-saltana'ya dâhil oldu. Ve vezâret-i râbi'a pâyesiyle şeref buldu (*Fezleke*, vr. 44 b-45 a).

Ahmed Paşa Âsitâne-i sa'âdedet'e gelüp vezâret-i râbi'a ile mükerrem oldu (*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 598-599).

ve mesela:

Firâr-ı Küffâr ez-Peşte ⟨Pest⟩

Müşârun-ileyhin sît ü sadâ-yı şehâmeti ol etrâfda bülend velvele olmağla, sâbıkā Yemişçi Hasan Paşa'nın taksîri esnâsında Peşte ⟨Pest⟩ Kal'ası'nı alup, anda mütemekkin olan küffâr kal'ayı bıragup ve yat u Mûmâ-ileyh Budun ⟨Buda⟩'a vusûl buldukda, küffâr-ı hâk-sâr, havfından nâşî Peşte ⟨Pest⟩ Kal'ası'nı bırağup firâr eylediler. Ve gelen melâ'în kal'a-i mezbûrede üç 'aded lağım tertîb itmişler idi. Paşa-yı dilîr

yarak kısmından nesne alamayup firâr itdiklerinden mûmâ-ileyh haberdâr oldukda, birkaç sefîne ile Tuna'yı geçüp zabt eyledi. Lâkin, küffâr kasd-ı ızrâr ve 'azm-i tahrîb-i hisâr ile üç yerden lağım idüp gitdiklerini kal'ada kalmış bir hasta kâfir haber virmekle, lağımları arayup buldular. Âteş bârûta vâsıl olmağa nısf zirâ' kaldığın görüp izâle idicek, bi-fazli'llâh ol gā'ile dahi ber-taraf oldu. Sadr-ı a'zam ve 'asker-i İslâm bu haber-i meserret-eseri işidüp Cenâb-ı Hakk'a şükr eylediler (*Fezleke*, vr. 101 b).

kal'adan küffâr çıkdığından haberdâr olıcak, varup zabt eyledi. Kal'ada bir hasta kâfir bulunup lağımlar ahvâlinden ehl-i İslâm'ı haberdâr ve delâlet idicek, cümlesini bulup tutuşmağa karîb olmuş iken ibtâl ve secde-i şükr eylediler. Zîrâ eger tutuşmuş olsa, bir ferd necât bulmaz idi (*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 619).

c. Müneccimbaşı *Fezleke*'yi özetlerken, her zaman yukarıda verilen örneklerdeki gibi hareket etmemiştir. Bazı yerlerde Kâtib Çelebi'nin sayfalarca anlattığı bir hadiseye, *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'da sadece birkaç satırlık yer ayrıldığını görmekteyiz. Bunun en belirgin örneklerinden biri, Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanije (Kanizsa) savunmasıdır. Bu bahis *Fezleke*'de ayrı bendler halinde tam dokuz varak tutmakta olup, Hasan Paşa'nın kalenin zayıflığını düşmana hissettirmemek için uyguladığı hile ve taktikler detaylı bir şekilde anlatılmıştır. *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'daki Kanije (Kanizsa) savunması bahsi ise başlıksız bir şekilde on beş satırdan ibarettir (III, 607-608). Kâtib Çelebi'nin her birini ayrı başlık halinde zikrettiği Hasan Paşa'nın hile ve taktikleri Müneccimbaşı tarafından, "Envâ'-i letâ'if-i hiyel ile küffârı müdâfa'a idüp ..." şeklinde tek bir cümle ile geçiştirilmiştir (III, 607). 1017 (1608/1609) yılında Kalenderoğlu'nun Gazi Murad Paşa tarafından ber-taraf edilmesi *Fezleke*'de üç varak boyunca tafsilatlı bir şekilde anlatılmışken (vr. 124 a-126 b), Müneccimbaşı bu bahsi yarım sayfaya indirerek nakletmiştir (III, 630-631). Sultan Osman vak'ası da Müneccimbaşı'nın yine epeyce kısaltarak aktardığı kısımlardandır. Kâtib Çelebi'nin birçok başlıklara bölerek, sebep ve sonuçları ile beraber (vr. 174 a-178 b) anlattığı hadise, Müneccimbaşı tarafından, "Şehriyâr hazretlerinin Hacc'a 'azîmet itmeleri 'askerin tuğyânına sebeb-i zâhirî olup, receb-i şerîfin dokuzuncu cum'a günü Sultân 'Osmân hazretlerini hal' ve ol günün gicesi Yedikulle'de a'lâ-yı 'illiyyîne îsâl olundu" şeklinde üç satırla ele alın-

mıştır (III, 651). Burada, Kâtib Çelebi, bazı tarihçilerin üzücülüğünü mazaret göstererek Sultan Osman vak'asına değinmekten sakınmalarını eleştirmişken (vr. 174 a), Müneccimbaşı'nın da aynı mazerete sığınmaktan çekinmemiş, hatta mazeretini nerdeyse aynen Kâtib Çelebi'nin eleştirisindeki kelimeler ile dile getirmiş olması ilginçtir.

d. *Fezleke*'deki bazı bendler *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'da tamamen hazfedilmiş durumdadır. Mesela, 1606 yılında Avusturya ile imzalanan on yedi maddelik Zitvatorok Antlaşması'nın metnini içeren "Hulâsa-i Sulhnâme" bendine (vr. 113 b-114 b) *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'da yer verilmemiştir. *Fezleke*'de "Zikr-i Fırak-ı Celâliyân" başlığı altında Kara Yazıcı, Hüseyin Paşa, Kalender-oğlu, Kara Said, Tavil ve Yusuf Paşa gibi belli başlı Celâlî reisleri hakkında verilen bilgi (vr. 117 b-119 a) de yine Müneccimbaşı'nın haziflerindendir. Müellifin diğer geniş kapsamlı hazifleri şunlardır:

"Zikr-i Mâcerâ-yı Etmekçi-zâde Ahmed Paşa ve Murâd Paşa", (vr. 133 b-135 a);

"Zikr-i Hıyânet-i Huddâm Paşa", (vr. 135 a-135 b);

"Ahidnâme-i Fransa", (vr. 136 a-136 b);

"İrsâl-i Sitâre-i Ka'be ez-Dârü's-saltana", (vr. 136 b-137 a);

"Ahvâl-i Donanma", (vr. 159 b).

e. *Fezleke*'deki tasnif ve tertibi genellikle muhafaza etmekle beraber, Müneccimbaşı'nın eserinde takdim-tehirlere de rastlıyoruz. Mesela, Kâtib Çelebi'nin "İbtidâ-i Mukaddemât-ı Sulh-i Nemçe" başlığı altında 1014 (1605/1606) yılı hadiseleri arasında zikrettiği malumat, *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'da 1015 (1606/1607) yılı dâhilinde verilmiştir (III, 626-627). 1016 (1607/1608) yılı olaylarından Kalender-oğlu'nun Ankara'dan kalkarak Bursa'ya gelmesi ve Canpulad-oğlu'nun İstanbul'a kaçarak affını istemesi (vr. 121 a-121 b) *Fezleke*'de Kırım Hanlığı'ndaki saltanat değişikliğinden (vr. 122 a-122 b) önce verilmişken, Müneccimbaşı tam tersi olarak önce Kırım meselesini zikretmiş, diğer meseleye bundan sonra değinmiştir (III, 629-630). Kâtib Çelebi'nin 1028 (1618/1619) yılı olayları arasında, "sene-i sâbıkada" diyerek bildirdiği (vr. 164 b), Kasım Paşa'nın yerine Mehmed Paşa'nm kaymakam atanması ve ilmiye mansıblarının tayini işinin Mu'allim-i Sultânî Ömer Efendi'ye verilme-

si hadisesinin, *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'da 1027 (1617/1618) yılında verilmiş olması da Müneccimbaşı'nın takdim-tehirlerden bir başkasıdır (III, 646).

f. Eserini padişahlara göre tertip etmiş olan Müneccimbaşı, Kâtib Çelebi'den farklı olarak, her yıl sonunda vefeyât vermek yerine, her padişah devrinin sonunda o devrin devlet erkânını tanıtmıştır. Bunlar da yine cüz'î ilave veya eksik ile *Fezleke*'den alınmış gibi görünmektedir. Mesela:

İbrâhîm Paşa:

Bosnaviyyü'l-asıldır. Dokuz yüz seksen yedide silahdârlıkdan çıkup Cerrâh yerine yeniçeri ağası ve seksen dokuzda selefi yerine Rumili beylerbeyisi ve doksanda dâhil-i silk-i vüzerâ oldu. Doksan bir rebî'ulâhırında Hâdım Hasan Paşa yerine Mısır Eyâleti tevcîh olundu. Doksan üçde Şâm etrâfında olan Dürzî eşkıyâsını kahr itdikden sonra Âsitâne'ye gelüp, 'Â'işe Sultân virildi. Vezîr-i sâlis ve sanî ve kā'im-makām olup, bin dörtde ve bin beşde ve bin yedide üç def'a mühr-i vezâret ile ikrâm olundukdan sonra, bin on muharreminin onuncu günü Belgırad'da vefât idüp, meyyiti getirilüp Şehzâde Câmi'i hareminde, kubbe-i mahsûsada defn olundu. Kanije ⟨Kanizsa⟩ fethi âsâr-ı cihâdıdır (*Fezleke*, vr. 70 b).

İbrâhîm Paşa, Bosnaviyyü'l-asl olup 987'de silahdârlıkdan Cerrâh Paşa yerine yeniçeri ağalığı ile çıkdı. 990'da yine müşârun-ileyhin yerine Rumili beylerbeyisi oldu. 991'de vezâret rütbesine 'urûc idüp, 991 rebî'ulâhırında Hâdım Hasan Paşa yerine Mısır vâlîsi ve 992'de Şâm etrâfından zuhûr iden Dürziyye eşkıyâsı def'ine me'mûr kılındı. Ol gā'ileyi def' birle 'atebe-i 'aliyyeye 'avdet eyledikde, Sultân Murâd hazretleri, kerîmeleri 'Â'işe Sultân'ı müşârun-ileyhe tezvîc buyurdular. Ba'dehû vezîr-i sâlis, ba'dehû sânî olup sonra kā'im-makām, dahi sonra ibtidâ 1004'de, ba'dehû tekrâr 1005'de, ba'dehû üçüncü def'a 1007'de vezîr-i a'zam ve Nemçe Seferi'ne serdâr nasb buyurulup, Kanije ⟨Kanizsa⟩ ve dahi ba'zı kılâ'ı teshîr ve serhadler umûruna 'adl ü dâd ile nizâm virdi. Ba'dehû musâlaha mukaddemâtını temhîde şürû' itmiş iken, 1010 muharreminin onuncu

günü, Belgırad meştâsında fevt ve cenâzesi İstanbul'a nakl ve Şehzâde Câmi'-i şerîfi'nde binâ itdiği türbesinde defn olundu. 'Âkıl ve sâhib-i re'y ü tedbîr idi (*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 616).

Bunun dışında *Fezleke*'den alındığı anlaşılan diğer devlet erkânı biyografileri aşağıda gösterilmiştir:

Ferhâd Paşa, vr. 30 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 615-616
Sinân Paşa, vr. 30 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 615
Yemişçi Hasan Paşa, vr. 99 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 616
Cerrâh Mehemmed Paşa, vr. 99 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 616
Yavuz 'Ali Paşa, vr. 105 a	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 640
Lâlâ Mehemmed Paşa, vr. 117 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 641
Dervîş Paşa, vr. 117 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 641
Murâd Paşa (Kuyucu), vr. 141 b-142 a	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 641-242
Nasûh Paşa, vr. 152 a	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 642-643
Öküz Mehemmed Paşa, vr. 166 b-167 a	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 651-652
'Ali Paşa, vr. 173 a-173 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III,652-653
Hüseyin Paşa, vr. 181 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III,653
Dilâver Paşa, vr. 181 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 653
Dâvud Paşa, vr. 188 a	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 656
Mere Hüseyin Paşa, vr. 188 a	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 656-657
Gürci Mehemmed Paşa, vr. 208 a	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 657
Kemânkeş 'Ali Paşa, vr. 196 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 676
Çerkes Mehemmed Paşa, vr. 199 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 676-677
Hâfız Ahmed Paşa, vr. 224 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 677
Halîl Paşa, vr. 220 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 677
Husrev Paşa, vr. 224 b-225 a	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 677-678
Receb Paşa, vr. 225 a	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 678

Mehemmed Paşa (Tabanıbüyük), vr. 250 a-250 b	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 678
Bayram Paşa, vr. 247 a	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 678- 679
Tayyâr Mehemmed Paşa, vr. 246 a-247 a	*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 679

g. Müneccimbaşı, Kâtib Çelebi'den istifade ederken, onun, hadiseler hakkında kaynaklarda mevcut farklı rivayetleri bir arada aktarma tekniğini de bazen aynen kullanmıştır. Mesela:

Şevvâlin evâ'ilinde Pâdişâh-ı 'âlem-penâh, Vezîr-i a'zam'a hatt-ı hümâyûn gönderüp, "*Üngürüs küffârı üzre seferim vardır. Serdârım olup tedârük göresin. 'Ale't-ta'cîl varup serhadde karîb yerde kışlayasın*" diyü fermân eylediler. Hasan Bey-zâde dimişdir: Çün Ferhâd Paşa 'Acem seferlerinde kişver-güşâlık nâmı ile iştihâr buldu, Sinân Paşa'ya 'âr galebe idüp küffâr semtine sefer murâd eyledi (*Fezleke*, 4b).

1001 şevvâlinde bu haber-i muvahhiş vâsıl olıcak, Vezîr-i a'zam Sinân Paşa serdâr nasb ve küffârdan ahz-ı intikām itmek emr buyuruldu. Bir rivâyet de Sinân Paşa serdârlığa kendisi tâlib olmak üzredir (*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 565).

h. Müneccimbaşı'nın, *Fezleke*'den nakilde bulunurken, Kâtib Çelebi'ye ait kaynak kayıtlarını genellikle atladığını görüyoruz. Mesela, 1025 (1616/1617) yılında Boğdan'da meydana gelen bir hadiseyi Kâtib Çelebi, Peçuylu'ya atıfta bulunarak ve tamamen ondan naklen anlatmıştır (vr. 157 a). Müneccimbaşı ise aynı hadiseyi Kâtib Çelebi'den iktibas ederken Peçuylu'nun ismini hiç anmamıştır (III, 239). 1013 (1604/1605) yılı vefeyâtında yer alan Yavuz Ali Paşa'ya ait biyografi bendinde, Kâtib Çelebi'nin "Peçuylu eydür ..." diyerek naklettiği, Paşa'nın, huzurunda kimseyi oturtmadığına dair rivayeti (vr. 105 a) de Müneccimbaşı, yine *Fezleke*'den, fakat Peçuylu'nun ismini hiç zikretmeksizin almıştır (III, 241). 1020 (1611/1612) yılı vefeyâtındaki Kuyucu Murad Paşa bendinde Kâtib Çelebi, Yemen'de bir şeyhin Murad Paşa hakkında bazı kehanetlerde bulunması hadisesini anlatırken söze, "Kendi nakl

iderdi ki ..." diye başlamış (vr. 142 a), Müneccimbaşı ise bu ifadeyi, "mervidir ki" şeklinde değiştirmiştir (III, 642).

Fakat, görebildiğimiz kadarıyla bir yerde Müneccimbaşı, müellifimizden nakilde bulunurken, onun kaynak kaydını da beraber almıştır:

Nuhbetü't-tevârîh'de mastûrdur ki: Kalugeran ⟨Călugăreni⟩ Köprüsü kurbına -ki bir bataklı ve ormanlı mahall idi- nüzûl olundukda, küffârın bir gürûh alayı zuhûr idüp kıtâle başladılar. Ve orman ağzına toplar ve tüfengçiler döküp 'askere küllî müzâyaka virdikde, Satırcı Mehemmed Paşa ve Haydar Paşa ve Hüseyin Paşa ve Ayas Paşa-oğlu Mustafa Paşa ve Şâm 'askeri ve bir mıkdâr yeniçeri köprüyü geçüp, a'dâya mukābil oldular. Dahve-i kübrâdan beyne's-salâteyne dek muhkem mukātele olundu. Gerçi düşmenin on iki topları alınmağla galebe olunup girüye sürüldü lâkin, mahall-i mezbûr teng ve batak, ormanlı yerler olmağla, sâbıku'z-zikr Mehemmed Paşa kaçarken mecrûh ve Sivas Beylerbeyisi Haydar Paşa şehîd ve Ayas Paşa-oğlu ve Niğbolu'ya mutasarrıf Hüseyin Paşa bataklarda batup şehîd oldular. Serdâr dahi bir batağa batup atından dûr oldu. Piyâde gâh oturur gâh dururken, Rumili

Nuhbe sâhibi zikr ider ki: Serdâr Kalugeran ⟨Călugăreni⟩ Derbendi'ne vusûl buldukda, mahall-i mezkûr bir ormanlı ve bataklı yer idi, bir tarafdan küffâr alayı zuhûr itmekle, Satırcı Mehemmed Paşa ve Haydar Paşa ve Üveys Paşa-zâde Mustafa Paşa[1] yürüdüler. Dahve-i kübrâdan beyne's-salâteyne dek zâr u girye olup küffârı girüye tard ve on iki pâre mıkdârı topları ahz olundu. Ol mahall gāyet ḍîk olmağla, Sivas Beylerbeyisi Haydar Paşa ve Ayas-zâde Mustafa Paşa ve Niğbolu Vâlîsi Hüseyin Paşa şehîd ve Mehemmed Paşa mecrûh oldu. Serdâr bir batağa uçmuş iken, Rumili 'askerinden "Deli Hasan" nâm bir yiğit irişüp anı çıkardı ve arkasına alup sâhil-i selâmete getirdi (*Sahâ'ifü'l-ahbâr*, III, 582-583).

[1] *Fezleke*'de Ayas Paşa-oğlu Mustafa Paşa iken, burada Üveys Paşa-zâde olarak geçmesi dikkat çekici. Biraz aşağıda ise Ayas-zâde olarak zikredilmiş.

bahâdırlarından "Deli Hasan" nâm bir tüvânâ yiğit, arkasına alup batakdan çıkardı (*Fezleke*, vr. 21 a).

i. Müneccimbaşı Ahmed Dede bazı yerlerde *Fezleke*'ye cüz'î ilavelerde bulunmuştur. Bunun örnekleri aşağıdadır:

Fezleke'de "Vak'a-i Şehâdet-i Hasan Paşa der-Serhadd-i Bosna" bendinde, Hasan Paşa'nın Bosna'da şehit düşmesi ile sonuçlanan muharebede, beraberindeki asker miktarı bildirilmemiş, sadece yedi sekiz bin kadar askerin şehit olduğu haber verilmiştir. Müneccimbaşı ise ilave olarak, bu muharebe esnasında Hasan Paşa'nın yanında on bin asker mevcut bulunduğunu zikretmiştir (III, 565).

1007 (1598/1599) yılı hadiseleri arasında Sadrazam Cerrâh Mehmed Paşa'nın azli ve yerine İbrahim Paşa'nın tayini hadisesini Müneccimbaşı *Fezleke*'den naklen anlatmış, fakat en sona, "İbrâhîm Paşa hüsnü'l-ahlâk vezîr olmağla, halk anın olduğundan kemâl mertebe memnûn oldular" cümlesini ilave etmiştir (III, 599).

1010 (1601/1602) yılında Hasan Paşa'nın, Kara Yazıcı'nın kardeşi Deli Hasan tarafından Tokat'ta kuşatılması ve şehit düşmesi hadisesini anlatırken Kâtib Çelebi, hisardan bir "bedbaht"ın çıkıp Hasan Paşa'nm her sabah oturduğu yeri eşkıyaya gösterdiğinden ve o tarafa ateş etmelerini sağlayarak Paşa'nın şehadetine sebep olduğundan bahsetmektedir (vr. 70 a). Müneccimbaşı'nın bildirdiğine göre ise hisardan çıkan kişi sayısı ikidir. Ayrıca *Fezleke*'de verilen bilgiye ilaveten Müneccimbaşı, Hasan Paşa'yı vuran kişiden, "Deli Hasan'ın etbâ'ından kırk dirhem tüfeng atar bir şakī" olarak bahsetmiştir (III, 608).

1012 (1603) yılında, I. Ahmed'in cülûs ettiği gün, Kapudan Cigala-zâde Sinan Paşa'nın denizden gelip Padişah'ın huzuruna çıkması *Fezleke*'de, "Leb-i deryâda Sultân Bâyezîd Köşkü'ne yanaşup şeref-i dâmen-bûs ile müşerref oldukda, hıl'at-ı fâhire ile nevâziş buyuruldu" şeklinde kısaca haber verilmiştir (vr. 92 a). Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin eserinde ise buna ilave olarak, Padişah'ın Sinan Paşa'ya, "Peder" diye hitab ettiği ve kendisine sadaret teklifinde bulunduğu, fakat Sinan Paşa'nın, ihtiyarlığını mazeret göstererek teklifi geri çevirmesi üzerine, onu ömür boyu kaptanlık görevi ile onurlandırdığı bilgisi vardır (III, 618).

Müneccimbaşı'nın 1014 (1605/1606) yılı hadiseleri arasında zikrettiği, Dârüssa'âde Ağası Reyhan Ağa'nın emekliliğe ayrılması ve yerine Hacı Mustafa Ağa'nın atanması ile Valide Sultan'ın ölümü (III, 624-625) *Fezleke*'de mevcut değildir.

Kuyucu Murad Paşa'nın biyografisinde Müneccimbaşı, Kâtib Çelebi'nin verdiği bilgiye ilave olarak, öldüğünde Paşa'nın doksan yaşını aşmış bulunduğunu ve bir rivayete göre kendisinin, "Nasûh Paşa-yı gaddâr" tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü bildirmektedir. Ayrıca, *Fezleke*'de yer alan, Murad Paşa'nın, kendisinden sonra yerine damadı Kadı-zâde Ali Paşa'yı önerdiği, fakat bazı garaz sahibi kimselerin onu öldürmek için uğraştıkları yönündeki bilgiyi (vr. 142 a) naklederken Müneccimbaşı, "garaz sâhibi kimseler" tabiri yerine doğrudan Nasuh Paşa'nın ismini vermiştir (III, 642). Nasuh Paşa'nın biyografisinde de müellif, *Fezleke*'ye ilaveten Paşa'nın, "mürteşî ve seffâk ve cebbâr" olduğunu söylemiştir (III, 643)[1].

Sahâ'ifü'l-ahbâr'da Güzelce Ali Paşa'nın biyografisini aynen *Fezleke*'den nakleden Müneccimbaşı, Kâtib Çelebi'den fazla olarak, Sadrazam Mehmed Paşa'nın kıskançlık yüzünden Ali Paşa hakkında türlü iftiralar attığı bilgisine yer vermiştir (III, 652-653).

j. Bazı yerlerde ise Müneccimbaşı, Kâtib Çelebi'nin verdiğinden farklı bilgiler sunmuştur. Mesela:

"Zikr-i Hareket-i Küffâr der-Serhadd-i Üngürüs" bendinde Kâtib Çelebi, Ostorgon (Esztergom)'u muhasara eden düşman askerinin miktarını elli bin piyâde ve yirmi bin süvari olarak bildirmiştir (vr. 21 b). Müneccimbaşı'nın bildirdiği miktar ise, "altmış ve bir rivâyetde seksen bin"dir (III, 584).

1014 (1605/1606) yılında Cigala-zâde Sinan Paşa'nın Şark Seferi bahsinde Kâtib Çelebi, Halep Beylerbeyi Canpulad-zâde Hüseyin Paşa'nın sefere katılmakta gecikmesinden ve Serdar tarafından azarlanmasından bahsetmiş, aynı yıl içindeki ölümünü de bu hadiseden dolayı duyduğu derin üzüntüye bağlamıştır (vr. 109 a). Müneccimbaşı'nın verdiği bilgide ise karışıklık vardır.

---

[1] Kâtib Çelebi, Müneccimbaşı'nın aksine, Nasuh Paşa'nın, "zekî ve cerî" olduğunu söylemekte, ayrıca katledilmesinin sebebi olarak da kimseye müdârâ etmemesini göstermektedir (vr. 152 a). Müneccimbaşı'nın Nasuh Paşa hakkında Kâtib Çelebi'ninkinin tam tersi bir bakış açısı ortaya koymuş olması hayli dikkat çekicidir.

Önce Canpulad-zâde Hüseyin Paşa'nın, gazaba gelen Cigala-zâde Sinan Paşa tarafından öldürtüldüğünü söylemiş, arkasından üzüntüsünden dolayı hastalanarak birkaç gün içinde vefat ettiğini dile getirmiştir (III, 624).

Fezleke'de 1021 (1612/1613) yılı olayları arasında bahsedilen (vr. 142 a-142 b) Sadrazam Nasuh Paşa ve Acem elçisinin İstanbul'a gelişi, *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'da 1020 (1611/1612) yılı olayları arasındadır (III, 632).

Fezleke'de bildirildiğine göre Sultan I. Ahmed, 1020 zilhiccesinde (Şubat/Mart 1612) Sadrazam Nasuh Paşa'ya kızkardeşini gelin olarak vermiş ve Şeyhülislam ile vüzerânın da katılımı ile nikâh merasimi düzenlenmiştir (vr. 140 b). 1021 yılı şevval ayı (Kasım/Aralık 1612) hadiselerinden bahsedilirken de daha önce nikâhı kıyılmış olan gelinin "mahalline îsâl" olunduğu haber verilmiştir (vr. 142 b). *Sahâ'ifü'l-ahbâr*'da verilen bilgi ise 1021 (1612/1613) yılında Padişah'ın kızkardeşini Nasuh Paşa'ya "tezvîc" buyurduklarıdır (III, 633).

Kâtib Çelebi'ye göre, Sultan I. Ahmed, babası Sultan III. Mehmed tarafından elli bin dinara satın alınmış olan bir elması, 1022 yılı rebî'ulâhırında (Mayıs/Haziran 1613) armağan olarak Medine'ye göndermiştir (vr. 144 b). Müneccimbaşı bu hadiseyi, 1021 (1612/1613) yılı olayları arasında bildirmiştir (III, 632).

k. Son olarak, Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'de yer yer Hicrî tarihle beraber Rûmî tarihi kullanmasının, Müneccimbaşı'nın eserinde de görüldüğünden bahsetmeliyiz. Müellif, 1030 (1621) yılında Diyarbekir Valisi Dilâver Paşa'nın sadrazam tayin edilmesinin tarihini *Fezleke* (vr. 171 a)'den naklen, "zilka'de gurresinde, eylülün dokuzuncu günü" şeklinde Rûmî'si ile beraber bildirmiştir (III, 650). 1047 (1638) yılında Sultan IV. Murad'ın Bağdâd Seferi niyeti ile Üsküdar'dan hareket etmesinin tarihini de yine *Fezleke* (vr. 239 b)'den naklen, "Sene-i mezbûre zilhiccesinin yirmi üçüncü günü ki nisanın yirmi sekizi idi" şeklinde vermiştir (III, 673) [1].

[1] Şehabettin Tekindağ'ın bildirdiğine göre aynı zamanda Kâtib Çelebi, Osmanlı tarih yazarları arasında Mîlâdî tarihi ilk kullanandır ("Osmanlı Tarih Yazıcılığı", *Belleten*, XXXV/140, Ankara 1971, s. 660). *Fezleke*'de Mîlâdî olarak verilen tarihler için bkz. vr. 1 a, 114 b, 153 a, 166 b, 210 b, 219 b.

5. Na'îmâ, *Ravzatü'l-Hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hafikayn*

1655 yılında Halep'te dünyaya gelen Na'îmâ Mustafa Efendi, ilk eğitimini Halep'te aldıktan sonra, İstanbul'a gelerek kariyerine Sarây-ı Atîk baltacıları zümresinde başlamıştır. 1686'da Divan-ı hümayun kâtipleri arasına girmiş, daha sonra Anadolu muhasebeciliği, defter eminliği, başmuhasebecilik, silahdar kâtipliği gibi görevlerde bulunmuş ve 1716 yılında Balyabadra (Patras)'da iken vefat etmiştir. Zaman zaman aziller yaşamış ve hatta bir ara Hanya'ya sürgün edilmiş olmakla beraber Na'îmâ, hayatı süresince, önde gelen devlet adamlarının himayesi altında önemli mevkilere ulaşabilmiştir. Bunların en önemlisi, 1702 yılı civarında Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından vekayinüvis olarak tayin edilmesidir. İlk vekayinüvis olarak kaleme aldığı eserin tam adı, Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın adına nispetle, *Ravzatü'l-hüseyn fî hulâsati ahbâri'l-hâfikayn*'dır. Kısaca *Târîh-i Na'îma* adıyla anılan eser, ilk resmî tarih olması bakımından, Osmanlı tarih yazıcılığında ayrıcalıklı bir yere sahiptir. III. Murad'dan itibaren IV. Mehmed'e kadar sekiz padişahın dönemini ele alan eser, Şârihü'l-menâr lakabıyla meşhur, Kadı Mehmed Efendi'nin oğlu Ahmed Efendi tarafından yazılmış olan tarih müsveddeleri üzerine inşa edilmiştir. Eseri yazarken Na'îmâ'nın, Şârihü'l-menâr-zâde Ahmed Efendi'nin müsveddelerinden sonra, en fazla yararlandığı ikinci kaynak, Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'sidir[1].

Na'îmâ'nın eserini yazarken *Fezleke*'den geniş ölçüde faydalandığı bilgisi yeni değildir. Daha önce pek çok araştırıcının belirttiği üzere[2], gerek tasnif ve tertip, gerekse muhteva bakımından *Fezleke*'nin *Târîh-i Na'îmâ* üzerindeki tesiri gerçekten çok fazladır.

Bu tesiri etraflıca ele almaya girişmeden evvel, Na'îmâ'nın, *Fezleke*'nin çok sayıdaki nüshasından hangisini kullandığını ortaya koymak faydalı olur. Bizim tespitimiz, Na'îmâ tarafından kullanılan *Fezleke* nüshasının, Âtıf Efendi nr. 1914'teki müellif hattı müsvedde nüsha olduğudur. Aşağıda, bizi bu tespite ulaştıran ipuçlarını değerlendirmeye çalışacağız.

Fezleke nüshalarından sadece Âtıf Efendi nüshasında mevcut olup, diğer nüshalarda bulunmayan üç bendden yukarıda bahsedilmişti. Na'îmâ, *Fezleke*'den iktibasta bulunmak suretiyle bu bendlerin her birine yer vermiştir:

---

1 Mehmet İpşirli, "Naîmâ", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 316-318.

2 Mesela bkz. Lewis V. Thomas, *A Study of Naima*, ed. Norman Itzkowitz, New York 1972, s. 132; Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 16.

Ahvâl-i Donanma

Bu sâlde Kapudan ‘Ali Paşa, donanma gemileri ile Akdeniz'e çıkup A⟨na⟩varin ⟨Navarino⟩'den kâfir yakasına gitmek murâd idüp zebûn gemileri bozmadı. “*Ben kadırga içinde doğmuş büyümüşüm*” diyü kendi bildiğine gidüp, şa‘bânın yirminci günü engine çıkdıkda, ahşâm zemânı bir furtına ve şedîd rüzgâr çıkup gemileri dağıtdı. Sabâh olunca furtına ⟨devâm⟩ idüp, her kadırga bir yana gitdi. Dört kadırga cebeci gemilerinden ve iki kadırga yeniçeri ve beş dahi beylerden gark u helâk olup, yedisinden cân çıkmadı. İkisinden biraz âdem firkate ve sandal ile kurtulup, iki bey gemisi ve bir mavna rüzgâr önüne düşüp, Magrib Tırablusu'na düşüp halâs oldular. Mavnada bölük halkı var idi. Yedi gün yedi gice deryâda gezüp falya virmişiken, içinde bir mâhir Firenk, âzâd olmak şartıyla kapadı. Süveydân-oğlu Magrib Tırablusu beyi idi, mühimmâtın görüp girü yolladı. Yirmi beş günden sonra çıkup, Koron'da gemiler girü Kapudan Paşa yanında cem‘ oldular. On bir kadırga zâyi‘ u telef olup deryâ zemânı geçicek, mâh-ı zilka‘dede gelüp Tersâne-i ‘âmire'ye girdiler (*Fezleke*, vr. 159 b).

Ahvâl-i Donanma

Bu sâlde Kapudan Ali Paşa donanma ile Akdeniz'e çıkup, Avarin'den kâfir yakasına gitmek murâd edip, zebûn gemileri bozmadı. “Ben kadırga içinde doğmuş büyümüşüm” deyü kendi bildiğine gidip şa‘bânın yirminci günü engine çıkdıkta, akşam zamânı bir fırtına ve şedîd rüzgâr çıkıp gemileri dağıttı, sabâh olunca fırtına devâm edip her bir gemi bir tarafa gitti. Cebeci gemilerinden dört ve yeniçeri kadırgalarından iki ve beş dahi beylerden gark u helâk olup içlerinden can çıkmadı. İki bey gemisi ve bir mavna rüzgâr önüne düşüp, Mağrib Trablusu'na varıp halâs oldular. Mavnada bölük halkı var idi, yedi gün yedi gice deryâda gezip, falya vermiş iken içinde bir mâhir Frenk âzâd olmak şartıyle falyayı kapadı. Süveydân-oğlu Mağrib Trablus beyi idi. Mühimmâtın görüp geri yolladı. Yirmi beş günden sonra çıkıp cümle Koron'da geri, Kapudan Ali Paşa yanında cem‘ oldular. On bir kadırga zâyi‘ ve telef olup, deryâ zamânı geçicek mâh-ı zilka‘dede gelip Tersâne-i Âmire'ye girdiler (*Târîh-i Na‘îmâ*, nşr. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, II, 433).

Eser-i Pâdişâh-ı Cihân der-İsakcı

Şehriyâr-ı ‘âlî-mıkdâr levâzım-ı gazâ vü cihâddan âlet-i harb u kıtâl ve esbâb-ı harb u cidâl isti‘mâline iştigâl iderlerdi. Silâh kullanmada bir mertebe tîz-kâr olmuşlar idi ki anlar gibi bir silâhşör görülmemiş idi. Menzil-i mezbûrda bir tîr-i dil-dûz pertâb eylediler ki Nehr-i Tuna'yı geçüp andan öte dört hatve mıkdârı yerde karâr eyledi. Ol mahalde bir suffe binâ olunup mermer ‘amûd nişâne dikildi. Ve ramazânın sekizinci günü İsakcı'da bir hisâr-ı cedîd binâsı fermân olmağla, a‘yân-ı devlet fi'l-hâl mühendisler cem‘ idüp, Nehr-i Tuna kenârında bir münâsib mahalde bir hısn-ı hasîn binâsına mübâşeret eylediler. Etrâf u eknâfa kireç ve seng ve kerâste içün hükümler gitdi. Ve Pâdişâh-ı ‘âlî-câh, hisâr-ı mezbûrun kulel ü burûcu ne minvâl üzre olacağını bi'z-zât mi‘mârlara sipâriş eylediler (*Fezleke*, vr. 168 b).

Eser-i Pâdişâh-ı Cihân der-İsakcı

Şehriyâr-ı âlî-mıkdâr levâzım-ı gazâ vü cihâddan âlet-i harb u kıtâle iştigâl ederler idi. Silâh kullanmağa bir mertebe tîzkâr olmuşlar idi ki anlar gibi silahşor görülmemiş idi. Menzil-i mezbûrda bir tîr-i dil-dûz pertâb eylediler ki Nehr-i Tuna'yı geçip andan öte dört hatve mikdârı yerde karâr eyledi. Ol mahalde bir sofa binâ olunup mermer amûd nişâne dikildi. Ve ramazânın sekizinde İsakçı'da bir hisâr-ı cedîd binâsı fermân olunmakla a‘yân-ı devlet fi'l-hâl mühendisler cem‘ edip Nehr-i Tuna kenârmda bir münâsib mahalde bir hısn-ı hasîn binâsına mübâşeret ettiler. Etrâf u eknâfa kireç ve taş ve kereste için hükümler gitti. Ve Pâdişâh-ı âlî-câh hisâr-ı mezbûrun kulel ü burûcu ne minvâl üzre olacağın sipâriş ettiler (*Târîh-i Na‘îmâ*, II, 463-464).

‘Ubûr-kerden-i ‘Asker-i Mansûr ez-Cisr

Köprü başında on sekiz gün oturulup mühimmât-ı sefer ihtitâma irdikde, ramazânın onuncu günü devlet ü ikbâl ile İsakcı'dan göçüp, Nehr-i Tuna'nın öte yakasında vâkı‘ cisr-i

Ubûr-kerden-i Asker-i Mansûr ez-Cisr

Köprü başında on sekiz gün oturulup mühimmât-ı sefer ihtitâma erdikte ramazânın onuncu günü İsakcı'dan göçülüp Nehr-i Tuna'nın öte yakasında vâki‘ cisr-i sagîri geçip

sagîri geçüp, Yeniköy kurbında bir sahrâya nüzûl itdiler. On ikisinde Kefe Beylerbeyisi sâbıkā Ton Kazağın bozup aldığı üç yüzden ziyâde zinde kâfir ve yüz baş gelüp, yüzden ziyâdesinin boynu uruldu. Bâkîları dahi yeniçeri odalarına teslîm olunup, birkaç günden sonra anlar dahi bahr-ı 'ademe gark olundu (*Fezleke*, vr. 168 b).

Yeni-köy kurbında nüzûl ettiler. On ikisinde Kefe Beylerbeyisi sâbıkā Kazak'ı bozup aldığı üç yüz kâfirden ziyâde zinde esîr ile yüz baş gelip, yüzden ziyâdesinin boyunları uruldu. Bâkîleri dahi Yeniçeri odalarına teslîm olunup birkaç günden sonra anlar dahi bahr-ı ademe gark olundu (*Târîh-i Na'îmâ*, II, 464).

Bu üç bendden başka, *Fezleke* nüshalarının özellikle son kısımlarında sıkça karşımıza çıkan ifade farklılıkları bakımından karşılaştırdığımızda *Târîh-i Na'îmâ*, Âtıf Efendi nüshası ile paralellik göstermektedir. Ayrıca, Âtıf Efendi nüshasında mevcut olup, daha sonraki nüshalarda düzeltilmiş bulunan bazı hataların, *Târîh-i Na'îmâ*'da hatalı şekilleriyle yer aldığı dikkat çekmektedir. Mesela, 1646 yılındaki Resmo (Rethymno) kuşatmasında, Osmanlı kuvvetlerinin kaleye girmeyi başarması, *Fezleke*'nin Âtıf Efendi nüshasına göre ramazanının on üçündedir (vr. 271 a). Nuruosmaniye nüshasına ve diğer belli başlı nüshalara baktığımızda, bu tarihin ramazanın onu olarak tashih edildiğini görmekteyiz. *Târîh-i Na'îmâ*'daki tarih ise Âtıf Efendi nüshasındaki ile aynıdır (III, 1089).

Na'îmâ'nın Âtıf Efendi nüshasını kullandığını gösteren bir başka ipucu, nüshadaki Kâtib Çelebi'ye ait olmayan der-kenarların bir kısmının, *Târîh-i Na'îmâ*'da aynen bulunmasıdır. Mesela, Rûznâmeci İbrahim Efendi'nin biyografisinde geçen, "Muhâlifleri eşrât-ı sâ'atden ve inhitât-ı merâtib-i devletden 'add idüp husûsâ, zümre-i 'ulemâ kendi tarîklarına muhâlif ba'zı vaz'ı belâsıyla şetm ü bed-du'â iderlerdi. Niteki ba'zılarının yazdığı târîhde mastûrdur" şeklindeki satırlarla ilgili olarak, varak kenarında yer alan bir notta, Kâtib Çelebi'nin Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi'yi kastettiği söylenmiştir (vr. 247 a). Notun neredeyse aynısı *Târîh-i Na'îmâ*'da da karşımıza çıkmaktadır (II, 877).

Yine Âtıf Efendi nüshasında, IV. Murad'ın ölümüne ilişkin, "Üç dört aydan beri sâgar-ı sahbâ nazar-ı rağbet ü iltifâtdan dûr olmuşiken, yevm-i evvel-i 'îdde, Atmeydânı'na nâzır Silahdâr Paşa Sarâyı'nda, gālibâ ba'zı mahremân-ı sohbet recâsıyla, câm-ı gül-fâma nigâh buyurulmuşidi" şeklindeki satırların

yanında yer alan notta (vr. 249 b), Kâtib Çelebi'nin sözünü ettiği "ba'zı mahremân-ı sohbet"ten biri olarak Silahdar Paşa'nın ismi verilmiştir. *Târîh-i Na'îmâ*'da Silahdar Paşa'nın isminin geçiyor olmasının (II, 937), Âtıf Efendi nüshasındaki bu kenar notundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Âtıf Efendi nüshasındaki Kâtib Çelebi'ye ait olmayan notların, Na'îmâ tarafından tekrar edilen başka bir tanesi Yusuf Paşa'nın 1055 (1645/1646) yılı vefeyâtındaki biyografisi kenarındadır. Buradaki not, Sultan İbrahim'in Yusuf Paşa'yı öldürttükten sonra duyduğu pişmanlığa dairdir (vr. 267 a) ve neredeyse aynı kelimelerle *Târîh-i Na'îmâ*'da da mevcuttur (III, 1068-1069).

Târîh-i Na'îmâ'nın kaynağı olan *Fezleke* nüshasını böylece tespit ettikten sonra, aşağıda iki eser arasındaki ilişkiyi çeşitli yönleriyle ele alacağız.

a. Özellikle her iki eserin de başlangıcı olan 1000 (1591/1592) yılından itibaren, ilk yıllarda *Fezleke* ile *Târîh-i Na'îmâ* arasındaki paralellik çok fazladır. Birçok bendde Na'îmâ, bazı ufak değişiklikler hariç, Kâtib Çelebi'den aynen nakilde bulunmuştur:

Yürüyüş-i 'Asker ve 'Adem-i Zafer	Yürüyüş-i Asker ve Adem-i Zafer
Muhâsaranın yetmiş ikinci günü yürüyüş nidâ olunup, seherî herkes metersde hâzır-baş durup, sâ'ir 'asker dahi çâdırlardan varup doldular. Bölük halkı atlanup hisâra karşı saflar bağladılar. Meger bir lağım kalmış, ol mahalde fitili bârûta vâsıl olıcak, zelzele gibi yer sarsılup, kal'adan beş altı zirâ' kadar dîvârı esâsından kal' ve hevâya perrân eyledi. Meters ve kal'a bârût duhânı içinde kalup, dîvâr üzerinde bulunan on iki kadar Kızılbaş hevâdan indikde hurd u helâk oldular. Beriden tabl u	Muhâsaranın yetmiş ikinci günü yürüyüş nidâ olunup, seherî herkes metrisde hâzırbaş durup sâ'ir asker dahi çâdırlardan varıp müheyyâ oldular. Bölük halkı atlanıp hisâra karşı saflar bağladılar. Meğer bir lağım kalmış, ol mahalde fitili baruta vâsıl olıcak zelzele gibi yer sarsılıp kal'anın beş altı zirâ' kadar duvarı esâsından kal' ve havâya perrân oldu. Metris ve kal'a barut duhânı içinde kalıp duvar üzre bulunan on iki kadar Kızılbaş havâya kuş gibi çıkıp indikte, hurd ü helâk oldular. Beri

nakkâreler çalınup bir uğurdan ‘asker “*Allâh Allâh!*” diyü harekete gelüp yürüdüklerinde, Kızılbaşlar iç kal‘aya doğru firâr itmişler idi. Lâkin, ol meters mahallinde dîvâr ardına handek kesüp su salmışlar ve öte cânibine bir dîvâr dahi yapup mazgal delikleri komuşlar. İçeri girenler batağa batup helâk olmağla, yol bulunmayup gelen irkildiğin Kızılbaş göricek, firâr idenleri, “‘*Osmânlı döndü*” diyü sürüp ol dîvâr ardına getirüp, gedikde olan ‘askeri kurşuna tutdular. ‘Askerin yüzü dönüp, Vezîr ve Husrev Ağa kılıc ile neferi süregördü. Müfîd olmayup herkes girü meterslere girdiler. Ve sâ’ir ‘asker dağılup çâdırlara gitdiler. Ol gice gedik, hâli üzre durup ertesi, ke'l-evvel hurma zenbîlleri ile yapdılar (*Fezleke*, vr. 201 b).

cânibde tabl u nakkâreler çalınıp, bir uğurdan asker “Allâh Allâh!” deyü harekete gelip yürüdükte Kızılbaş iç-kal‘aya doğru firâr etmişler idi. Lâkin ol metris mahallinde duvar ardına hendek kesip su salmışlar ve öte cânibde bir duvar dahi yapıp mazgal delikleri kurmuşlar[1] idi. İçeri giren Müslimînin ba‘zısı batağa batıp helâk olmakla, yol bulunmayıp gelen irkildiğin Kızılbaş görücek firâr edenleri, “Osmânlı döndü” deyü sürüp ol duvar ardına getirip, gedikte olan askeri kurşuna tuttular. Zarûrî askerin yüzü dönüp vezîr ve Yeniçeri ağası kılıç ile neferi süre görüp müfîd olmayıp herkes geri metrislere girdiler. Vesâ’ir asker dağılıp çadırlara gittiler. Ol gece gedik hâlî üzre durup ertesi ke'l-evvel hurma zenbilleriyle doldurdular (*Târîh-i Na‘îmâ*, II, 582).

b. *Târîh-i Na‘îmâ*'da Kâtib Çelebi'nin ve *Fezleke*'nin isminin geçtiği pek çok yer vardır. Aşağıda bunlardan bir tanesi örnek verilip diğerlerinin sadece sayfa numaraları belirtilmiştir:

Âmeden-i Leşker-i Tatar	Âmeden-i Leşker-i Tatar
Diyârbekir karyelerinden Çarıklı'ya varıldıkda sefere me’mûr	Diyarbekir karyelerinden Çarıklı’ya varıldıkda sefere me’mûr olan

[1] Aslı “komuşlar” olsa gerek.

olan mîrzâ Tatar 'askeri ile gelüp, Vezîr-i a'zam otağı Dicle kenârına sahrâya müşrif kurulmuşidi, 'âlî ziyâfetler idüp hıl'at giydirdi. Ve Tatar 'askeri Dicle'yi geçüp sahrâda alay gösterdiler. Bir bölük 'abâlı, kebeli çıplak tâ'ife hayvânât sürüsü gibi giderler, alaylarında ne çâvuş var ne tertîb-i sufûf var. Ceng 'askeri değil, ancak bir diyârı gâret maslahatına münâsib idi. Gerçi geldiler lâkin, lâzım olmayup ol etrâfda yayıldılar, kaldılar (*Fezleke*, vr. 220 b).

Mirza Tatar askeriyle gelip vezîria'zam otağı Dicle kenârına sahrâya müşrif kurulmuştu. Âlî ziyâfetler edip hil'at giydirdi ve Tatar askeri Dicle'yi geçip sahrâda alay gösterdiler. Kâtib Çelebi *Fezleke*'de der ki: Bir bölük abalı, kebeli çıblak tâ'ife hayvânât sürüsü gibi gürûh gürûh giderler. Alaylarında ne tertîb-i sufûf ve ne e'âlî vü edânî merâsimi ve ne çavuşları var, perâkende çekilip giderler. Bir diyârı gârete ve bir ma'mûr memleketi tahrîb ü hasârete yararlar ve illâ mukābele-i hasm ve mukātele-i adüvde, husûsan kal'a-gîrlikte ve kal'a-güşâlıkta çendân mahâretleri olmayıp hemen diyâr-ı adûye taslîta yarar bir kavimdir. Eğerçi geldiler, lâkin lâzım olmayup ol etrâfta yayılıp kaldılar" (*Târîh-i Na'îmâ*, II, 693).

Kâtib Çelebi ve *Fezleke*'sinin isminin zikredildiği diğer yerler aşağıdadır:

c. I, s. 25, 39, 75, 160, 174, 177, 268, 274, 292, 304, 315.

c. II, s. 440, 451, 476, 491, 554, 571, 607, 641, 648, 655, 660, 670, 677, 693, 704, 710, 750, 769, 811, 877, 899, 922.

c. III, s. 966, 973, 987, 991, 1015, 1068, 1083, 1151, 1183, 1195, 1219, 1220, 1224, 1228, 1231, 1232, 1266, 1271, 1274, 1305, 1309, 1322, 1324, 1417, 1436, 1444, 1464, 1504.

c. IV, s. 1636, 1704.

c. Na'îmâ bazen Kâtib Çelebi'nin ayrı başlıklar altında verdiği iki ayrı bendi, tek başlık altında birleştirerek nakletmiştir:

Serdârî-i Hüseyin Paşa be-Cânib-i Aydın

Ramazânda mülâzım yazılup harâc defterleri virildikden sonra Anadolu sipâhîleri bir yere gelüp, Rum Mehemmed ve sâ'ir zorbabaşıları kaldırup, Vezîr-i a'zam'a varup, "*Aydın ⟨ve⟩ Saruhân'da 'Cennet-oğlu' nâm şakī zuhûr idüp diyârını gāret ve nice hasâret itmededir. Üzerine 'asker ta'yîn olunsun*" diyü ⟨bildirdiler⟩. Paşa'nın kethudâsı Kanlı Mehemmed Ağa'ya paşalık pâyesi virilüp ol semte ser'asker ta'yîn olundu. Anadolu Eyâleti'nden munfasıl Dişlek Hüseyin Paşa dahi me'mûr olup, sağdan soldan bir mıkdâr bölük halkı ta'yîn itdirdiler. 'Askerin bir nicesi bu bahâne ile dönüp gitdiler (*Fezleke*, vr. 198 a-198 b).

Maktûlî-i İbn Cennet

"Birgili Cennet Karı-oğlu" nâm bir şakī, re'âyâyı sıyânet bahânesiyle zuhûr idüp, tedrîcle yanma birkaç bin eşkıyâ geldi. Vezîr-i a'zam tarafından ta'yîn olunan 'askere Dişlek Hüseyin Paşa serdâr olup, Anadolu 'askerinin seferden kalanları ile üzerine

Hurûc-ı Cennet-oğlu ve Serdârî-i Dişlenk Hüseyin Paşa

Bu sâl vekāyi'indendir ki Cennetkarı-oğlu nâm bir müfsid Karesi sancağı hudûdunda re'âyâyı siyânet bahânesiyle zuhûr ve tedrîc ile kuvvet bulup itâ'atten hurûc edip Kaz-dağı ve ol havâlî Etrâkinden vâfir ırgad cem' edip mübâşir-i fesâd oldukda istîsâli iktizâ etmiş idi. Mâh-ı ramazânda mülâzim yazılıp harâc defterleri verildikten sonra Anadolu sipahîleri bir yere gelip Rum Mehmed ve sâ'ir zorba-başıların kaldırıp, vezîria'zama varıp, "Zuhûr eden Cennet-oğlu Aydın ve Saruhan diyârlarını gāret ve emlâk u eşyâların tâlân ve nice hasâret etmektedir. Elbette üzerine 'asker ta'yîn olunup hakkından gelinsin" deyü ibrâm etmeleriyle vezîria'zamın kethüdâsı Kanlı Mehmed Ağa'ya paşalık pâyesi verilip ol semte serasker ta'yîn olundu. Ve dahi Anadolu eyâletinden munfasıl Dişlenk Hüseyin Paşa ma'an me'mûr olup, sağ ve sol bölüklerinden dahi bir mikdâr 'asker ta'yîn ettiler. Askerin bir nicesi bu bahâne ile dönüp gittiler. Mûmâ-ileyh Dişlenk Paşa maslahat-güzâr adem idi. Midilli

varup, rebî'ulevvelde Manisa Sahrâsı'nda tekābül-i saffeyn vâkı' olmağın, ekser-i etbâ'ı kırılup, kendi dahi Denizli'de giriftâr ve Birgi'de siyâsetle maktûl oldu (*Fezleke*, vr. 199 b-200 a).

cezîresinden Bergama ve İç-il ve ol nevâhîden vâfir tüfeng-endâz sarıca yazıp, ol müfsidlerin üzerine vardılar. Rebîülevvelde Manisa sahrâsında tekābül-i saffeyn vâki' oldu. Cennet-oğlu dedikleri dûzahî ana mukāvim olamayıp, ba'de'l-muhârebe münhezim olup ba'dehû Denizli'de giriftâr ve eşedd-i siyâsetle Birgi'de katl olundu. Ve etbâ'ından ele girenlere emân verilmeyip kazığa urulup eşedd-i ukūbet ile katl olundular (*Târîh-i Na'îmâ*, II, 574-575).

Bazen de tam tersine Na'îmâ, *Fezleke*'deki tek bir bendi ikiye bölerek, ayrı başlıklar halinde sunmuştur. Mesela *Fezleke*'de, "Reften-i Husrev Paşa be-Cânib-i Şehrizor" başlıklı bendde (vr. 213 a-213 b), Osmanlı ordusunun Şehrizor üzerinden Bağdâd'a hareketi anlatılmakta, bendin son kısmında, cebehanenin su altında kalarak ıslanması ve bu sebepten dolayı Cebecibaşı Hamza Ağa'nın boynu vurularak cezalandırılması üzerinde durulmaktadır. *Târîh-i Na'îmâ*'da bu iki hadise birbirinden ayrılmış, biri "Azîmet-i Serdâr-ı ekrem Husrev Paşa be-Cânib-i Şehrizor" (II, 651-653) ve diğeri "Katl-i Cebecibaşı" (II, 654) olmak üzere iki ayrı başlık altında sunulmuştur.

d. Çoğunlukla Kâtib Çelebi'deki tasnif ve tertibi muhafaza etmiş olmakla beraber, Na'îmâ'nın, zaman zaman takdim-tehirlerde bulunduğunu da görüyoruz. Mesela, 1007 (1598/1599) senesinde Kâtib Çelebi'nin "Serdârî-i İbrâhîm Paşa be-Sefer-i Uyvar" bendinden sonra vermiş olduğu "Ceng-i Eğri-i Azmak" bendi (vr. 45 a-45 b) *Târîh-i Na'îmâ*'da bundan birkaç başlık öncedir (I, 147). 1011 (1602/1603) yılında Kâtib Çelebi'nin senenin baş kısımlarında, "Terakkī-i 'Umûm" bendinin (vr. 73 b-74 a) arkasından vermiş olduğu "Katl-i Nadajlı 'Abdurrahmân Der-i Dîvân" bendi (vr. 74 a), *Târîh-i Na'îmâ*'da senenin son bendidir (I, 229).

e. *Fezleke*'de her yıl sonunda, "vefeyât" başlığı altında o yıl içinde ölen bazı önemli kimselerin biyografileri yer almaktadır. *Târîh-i Na'îmâ*'da ise bu özellik sadece 1000 (1591/1592) yılı için söz konusudur. Bundan sonraki yıllarda Na'îmâ, eserinde vefeyât bölümlerine ayrı yer ayırmayı bırakmış, fakat zaman zaman çok meşhur bazı kimselerin hayat hikâyelerini, senelik olayların kronolojik akışı içinde vermiştir. Bu hayat hikâyelerinde Na'îmâ'nın büyük bir sadakatle bağlı kaldığı kaynağın yine *Fezleke* olduğu açıkça görülmektedir:

Müneccim Mehemmed Çelebi:

İstanbul oğlanlarından olup evâ'il-i hâlinde sûret-i 'avâmda geşt ü güzâr idüp, ol hâlde 'ilm-i nücûmu kemâ-yenbagī tahsîl ve rütbe-i isti'dâdı tekmîl itdikde Şehzâde muvakkıtı oldu. Ba'dehû fenninde ferîd ve 'asrında vahîd, re'îsü'l-müneccimîn ve esrâr-ı felekiyyeye emîn olmuşidi. Bin kırk zilhiccesinde intikāl eyledi.

Üstâd-ı mezbûr kemâl-i hazâkatla meşhûr, fenninde yegâne, takvîmleri düstûrü'l-'amel-i zemâne idi. Âsâr-ı kaleminden Türkî ahkâm kitâbı vardır. Mensûbat-ı burûc u kevâkib ve ahvâl-i tâli'i yazmışdır. Sultân Ahmed Hân intikāli sâlinin takvîminde, "*Pâdişâh-ı İslâm'ın kuvvetine*" diyü yazup, noktanın birini sürhle komağla işâret eyledi (*Fezleke*, vr. 220 a).

Vefât-ı Müneccim Mehmed Çelebi

İstanbul oğlanlarından olup evâ'il-i hâlinde sûret-i avâmda geşt ü güzâr edip esnâ'-i seyâhatta ilm-i nücûmu kemâ-yenbagī tahsîl ve rütbe-i isti'dâd-ı riyâziyâtı tekmîl ettikte Şehzâde muvakkıtı oldu. Ba'dehû vaktinde ferîd ve asrında vahîd, re'îs-i müneccimîn ve esrâr-ı felekiyyeye emîn olmuştu. Bin kırk zilhiccesinde irtihâl eyledi. Üstâd-ı mezbûr, fenninde kemâl-i hazâkatle meşhûr ve san'atında yegâne, takvîm ve ahkâmı düstûr-ı amel-i zamâne idi. Âsâr-ı kaleminden Türkî ahkâm kitâbı vardır, burûc ve kevâkibin mensûbâtı ve ahvâl-i tâli'i yazmıştır, hayli mu'teber eserdir. Sultân Ahmed Hân intikāli sâlinin takvîminde, "Pâdişâh-ı İslâm'ın kuvvetine" deyü yazıp kaf noktasının birini sürhle komakla işâret edip, ba'de'l-vukūf, "Ahkâmda bu kaziyye yoğ idi" dediklerinde kendisi haber vermiştir (*Târîh-i Na'îmâ*, II, 692).

f. *Târih-i Na'îmâ*'da, herhangi bir konu *Fezleke*'den naklen bir kez anlatıldıktan sonra, aynı konunun bir kez de başka kaynaklardan yararlanarak tekrar edildiği yerler vardır. Bunların bazısında öncelik Kâtib Çelebi'nin rivayetine aittir. Mesela, "İnhizâm-ı 'Asker-i Donanma der-Sahrâ-i Kefe" bendini Na'îmâ, önce neredeyse aynı kelimelerle *Fezleke* (vr. 194 a-194 b)'den iktibasta bulunarak vermiş (II, 563-565), daha sonra, "Hasan Bey-zâde dir ki: ..." diye başlayarak, aynı meseleyi bu kez Hasan Bey-zâde'nin kaleminden okuyucuya sunmuştur (II, 565-566).

Bazı örneklerde ise Na'îmâ'nın, Kâtib Çelebi'nin rivayetini geri plana atarak, diğer kaynaklara öncelik verdiğini görmekteyiz. Mesela, "Muhârebe ve İnhizâm-ı Abaza Paşa" bendinde, konuyu, ismini bildirmediği bir kaynaktan yararlanarak anlattıktan sonra (II, 553-554), "Kâtib Çelebi merhûm bu vak'ada pederi ile ma'an Serdâr-ı zî-şân yanında mevcûd olup *Fezleke*'de 'an müşâhede nakl ider ki ..." diyerek, aynı konuya baştan sona bir kez de *Fezleke* (vr. 192 a-192 b)'den naklen yer vermiştir (II, 554-556).

g. Bazı yerlerde Na'îmâ, *Fezleke*'deki bilgiyi, başka kaynaklardan elde ettiği tafsilatla birleştirip zenginleştirerek aktarmıştır. Buna dair örnekler, *Fezleke*'de senelerin artık iyice kısalmış olduğu son on on beş yıllık kısımda hayli çoktur. Aşağıda verilen örnekte, Na'îmâ'nın konuyu önce Kâtib Çelebi'den naklen kısaca anlattığı, ardından mesele hakkında *Fezleke*'de bulunmayan bazı detay sunduğu görülecektir:

Maktûlî-i Mağrav ⟨Giorgi Saakadze⟩ bâ-Gadr-i Husrev Paşa	Katl-i Mağrav bâ-Gadr-i Husrev Paşa
... Haleb'den Mısır hazînesi gelüp on yedi gün oturuldukdan sonra göçüldü. Cebecibaşı 'Ali Ağa'ya Van Eyâleti virilüp, Birecik ve Urfa'da Zor Paşa ve Sol 'Ulûfeciler Ağası Dilâver Ağa Yeni-il Türkman'ı üzerine gönderilüp, on bin kadar koyun ve yüz katâr kadar deve sürüp, mîrî içün kabz olundu. Ve Dilâver Ağa'ya	... Diyâr-ı Haleb'den Mısır hazînesi gelip on yedi gün oturduktan sonra göçülüp Cebecibaşı Ali Ağa'ya Van eyâleti verilip Birecik ve Urfa'da Zor Paşa ve Sol ulûfeciler Ağası Dilâver Ağa Yeni-il Türkman'ı üzerine gönderilip on bin kadar koyun, yüz katar deve sürülüp mîrî için kabz olundu.

sipâhîler ağalığı virildi. Birecik'de yüz kıt'a gemi binâsı fermân olunup, "*Top mühimmâtı ve zahîre ile Fellüce'ye gele*" diyü âdemler kondu. Rebî'ulevvelin on beşinde Diyârbekir'e varılup, kula lezez mevâcibi ve zahîre virildikden sonra, rebî'ulâhır gurresinde göçüldü. Diyârbekir Beylerbeyisi Hâlıcı-zâde Mustafa Paşa çarhacı ta'yîn olunup, Mardin'e varıldıkda 'azîm yağmurlar yağdı (*Fezleke*, vr. 212 b).

Tafsîli bu ki, Haleb ve Rakka ve Diyârbekir mâbeyninde yurt tutan aşâ'ir-i Terâkime'den Beydili tâ'ifesi demekle ma'rûf gürûh ki 'add u hadlerine nihâyet olmayıp mevâşî vü efrâsı ve emvâli bî-nihâye idi ve cümlesi ahbiye ile zîbâ yaylaklarda ve latîf kışlaklarda yaylayıp ve kışlayıp müreffehü'l-hâl idiler. Koçur Bey ki, Boz-ulus beyi Minnet Bey'in karındaşıdır, kesret-i aşîret ve kuvvetine mağrûr olup ta'arruz u tefer'un üzre hareket edip mâl-ı pâdişâhî edâsında dahi tekâsül üzere olup etbâ'ı olan Türkmanlar hod mezâri'-i Müslimîn üzre sürü uğrattıklarınca sâhib-i mezra'a feryâd ettikçe, "Ya kişi kaldır tarlanı koyun geçsin" derler ve hilâf-ı şer' ü mürüvvet böyle nice zulm ü gadr ederler imiş. Serdâr Haleb'den Diyârbekir'e giderken şükâtı gelip temerrüdleri dahi âşikâre olmağın Zor Paşa ve Deli Yusuf Paşa ile asker irsâl edip haklarından geldiler ve bî-hadd devâbb u mevâşîlerin sürüp götürdüler. Ganâ'im-i bî-kerân-ı Türkman sebebi ile orduda ziyâde hısb ve ucuzluk hâsıl oldu ve Dilâver Ağa'ya sipâhîler ağalığı verildi. Birecik'de yüz kıt'a sefîne binâsı fermân olunup, "Top ve sâ'ir mühimmât ve zahîre ile Fellüce İskelesi'ne gele" deyü adamlar ta'yîn olundu. Rebîulevvelin on beşinde

> Diyârbekir'e varılıp, kula mevâcibi ve zahîreyi tevzî' ettiler ve rebîulâhirin gurresinde göçülüp Diyârbekir Beylerbeyisi Halıcı-zâde Mustafa Paşa çerhacı ta'yîn olunup Mardin'e vardıkda azîm yağmurlar yağdı (*Târîh-i Na'îmâ*, II, 648-649).

Târîh-i Na'îmâ'da bu maddeye ait daha pek çok örnek bulunmaktadır. Ancak çalışmamızın hacmini gereksiz yere büyütmemek için aşağıda bunların sadece birkaç tanesini vermekle yetineceğiz.

Kâtib Çelebi'nin tek bendde kısaca anlattığı Abaza Mehmed Paşa'nın Sultan Osman'ın kanını dava ederek ayaklanması hadisesi ("Zikr-i Da'vâ-yı Abaza Paşa ve İğvâ-i Şeyh", vr. 191 a), *Târîh-i Na'îmâ*'da beş ayrı bend halinde ("Zikr-i da'vâ-yı Abaza Paşa ve iğvâ-yı Şeyh ve fesâd-ı îşân ale't-tafsîl", II, 538-541; "Hikâyet der-muhâsara-i kal'a-i Kara-hisâr", II, 541-542; "Hikâyet-i tesmiye-i Tayyâr", II, 542-543; "Ser-güzeşt-i Tayyâr ve Abaza Paşa", II, 544-545; "Abaza Paşa Kalavun Yusuf Paşa'yı katl ettiği hikâyenin tafsîlidir", II, 545-548) ele alınmıştır. Bu kısımda sadece sondaki birkaç satır *Fezleke*'den alınmış gibi görünmektedir ("Der-i devlette Yeniçeri Kethudâsı Mihalicli Sarı Mehmed Ağa her gün kapıda oda-başılara tenbîh ederdi ki 'Bu sefer yeniçerinindir. Abaza'nın gayri tâ'ife ile bahs u husûmeti yoktur. Ancak yeniçerinin hasm-ı cânıdır. Bu denlü çorbacı ve neferâtı siyâsetle katl eyledi. Siz dahi ona göre deprenip gayret edin. Göreyim sizi ne kadar mevcûd ile sefere gidersiz' der idi. Abaza bunu işidip cevâb-nâme gönderdi", II, 548).

Târîh-i Na'îmâ'daki "Vasf-ı Hemedân" (II, 664-666) başlıklı bend, büyük ölçüde *Fezleke*'deki aynı başlıklı bend (vr. 215 b) ile paralellik göstermekle beraber, Na'îmâ bu bende, "Zümre-i seyyâhândan bir merd-i Horosânî nakl eyledi ..." diye başlayarak, Hemedân'daki bir mescide dair, *Fezleke*'de bulunmayan detay eklemiştir.

Kâtib Çelebi'nin, "Siyâset-i Şeyh-i Sakarya" bendi dâhilinde, yeri gelmişken, "Nizîb menzilinde Emîr Hekîmbaşı, Pâdişâh huzûrunda on dirhem afyon yemekle, rebî'ulâhırın ikinci günü âhırete gitdi" şeklinde iki satırla haber verdiği (vr. 241 a) hadiseyi Na'îmâ, "Vefât-ı Ser-Etıbbâ-yı Hâssa Emîr Çelebi" başlığı altında, sayfalar boyunca anlatmıştır (II, 872-874).

h. Na'îmâ tarafından verilip *Fezleke*'de hiç bulunmayan müstakil bendler de fazladır. Mesela, 1007 (1598/1599) yılı olayları arasında Na'îmâ, "Mektûb-ı Hoca Sa'deddîn be-Cânib-i Serdâr Satırcı Mehemmed Paşa" başlığı altında (I, 144-147), Sadrazam Satırcı Mehmed Paşa'nın tedbirsizliği yüzünden Budun (Buda)'un düşman tarafından muhasara edilmesi üzerine, Hoca Sa'deddîn Efendi'nin Sadrazam'a hitaben yazdığı nasihat içerikli mektubun bir suretine yer vermiştir. Müellifin, "Fevâ'id ve nesâyihi mutazammın olmağın îrâdı münâsib görüldü" diyerek sunduğu bu mektup sureti, *Fezleke*'de mevcut değildir. *Fezleke*'de senelerin kısalmaya başladığı 1050 (1640/1641)'li yıllardan itibaren, *Târîh-i Na'îmâ*'daki bu tür bend fazlalıkları iyice çoğalmaktadır[1].

i. Na'îmâ'nın Kâtib Çelebi'den yararlanırken, çok defa onun kaynak kayıtlarını da kendine mâl ederek aynen aktardığını görmekteyiz. Bu konuyu aşağıda, ayrı maddeler halinde ele almayı uygun gördük:

1. Na'îmâ'nın, *Fezleke*'den alıp kendisine mâl ettiği kaynak kayıtlarının büyük bir kısmı, Peçuylu'ya taalluk etmektedir. Mesela, Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanije (Kanizsa) savunması ile ilgili bendlerden birinde Na'îmâ'nın, "Peçuylu, Ömer Ağa'dan nakl ider ..." diye başlayarak verdiği malumatı, aslında doğrudan Peçuylu'dan değil, Kâtib Çelebi'den aldığını anlamak güç değildir:

Peçuylu, mezbûr 'Ömer Ağa'dan nakl ider ki: "Küffârı ta'kîb itdiğimizde, yer yer onar on beşer kâfir cem' olup, âteş yakup otururlardı. Bizi gördüklerinde, harekete kudreti olan ayağ üzre kalkup şabkasın çıkarır ve ta'zîm ider ve girü oturur idi. Biz dahi kırmakdan usanup, bir bölük 'âciz ü zebûnu öldürmek erlik değil	Peçuylu, Ömer Ağa'dan nakl eder: "Küffârı ta'kîb ettiğimizde yer yer onar on beşer kâfir cem' olup, âteş yakıp otururlar idi. Bizi gördüklerinde harekete kudreti olan ayak üzre kalkıp şapkasını çıkarır ta'zîm eder ve geri otururdu. Biz dahi kırmaktan usanıp, bir bölük âciz ü zebûnu öldürmek erlik değil deyü

[1] Lewis V. Thomas bu konuda, *Fezleke*'de neredeyse "boş" durumda olan son yılları Na'îmâ'nın, Şârihü'l-menâr-zâde'ye dayanarak başarıyla doldurduğunu söylemektedir (*A Study of Na'îmâ*, s. 132).

diyü, incitmez olduk. Ve ileride cânlıca, müsellah ve mülebbes kâfir kesmeğe giderdik. İleride bir koçıya halel gelüp, teng mahalde kalmış. Ardınca iki yüz koçı irkilüp, henüz eli ayağı donmayan koçaşlar bârgîrlerine binüp kaçmışlar. Esbâb u erzâka kim bakar, ancak sîm kadehler ve sîmîn evânî kısmı alınup, bâkīsı yerinde terk olundu. Ba'dehû yerinde kalan cebehâne ve topları Hasan Paşa iki ay kadar zemân sarf-ı tâb ü tüvân idüp, güçle kal'aya nakl itdirdi." (*Fezleke*, vr. 68 b).

incitmez olduk ve ileride cânlıca, mülebbes ü müsellah kâfir kesmeğe giderdik. İleride bir koçuya halel gelip, teng mahalde kalmış, ardınca iki yüz koçu irkilip henüz eli ayağı tutar koçaşlar bâr-gîrlerine binip kaçmışlar. Esvâb u erzâka kim bakar. Ancak sîm kadehler ve evânîler kısmı alınıp, bâkīsı yerinde terk olundu. Ba'dehû yerinde kalan cebehâne ve topları Hasan Paşa iki ay kadar zamân sarf-ı tâb ü tüvân edip güçle kal'aya nakl ettirdi." *Târîh-i Na'îmâ*, I, 202-203).

Bundan başka:

Haçova Savaşı'na dair Kâtib Çelebi'nin, "Siyâk-ı âhar" başlığı altında Peçuylu'ya atfen verdiği tasviri (vr. 34 b-35 a), Na'îmâ da Peçuylu'ya atfen, fakat neredeyse tek bir kelimeyi değiştirmeksizin aynen Kâtib Çelebi'nin satırları ile sunmuştur (I, 117-119).

1025 (1616/1617) senesinde, Boğdan'da meydana gelen çeşitli olaylar ve İskender Paşa'nın Boğdan üzerine gönderilmesi bahsinde Na'îmâ'nın, "*Peçuylu Târîhi*'nde mastûrdur ki ..." diyerek verdiği bilgi (II, 430), aynen *Fezleke*'den (vr. 157 a) alıntıdır.

Fezleke'deki "İnhizâm-ı Tabur-ı Küffâr-ı Leh der-Ceng-i İskender Paşa" başılıklı bendin sonunda, Kâtib Çelebi'nin, "Peçuylu tahrîr ider ..." diyerek, her iki tarafın asker miktarına dair verdiği bilgi (vr. 166 a), Na'îmâ tarafından yine Peçuylu kaynak gösterilmek suretiyle tekrarlanmıştır (II, 452).

Erdel Hâkimi Betlen Gabor (Bethlen Gábor)'un Pojun (Pozsony/Bratislava) üzerine yürüyerek burada, Nemçe tarafından gönderilen bir taburu bozguna uğratması bahsinde Na'îmâ'nın, "Peçuylu eydür ..." diyerek verdiği satırların (II, 465), Peçuylu'dan değil, *Fezleke*'den (vr. 169 a) alındığı gayet bellidir.

1624 (1615/1616) yılında Gürcistan üzerine asker gönderilmesi meselesini, "Peçuylu eydür" diyerek anlatan Na'îmâ (II, 571), bu kısmı da Peçuylu'dan değil, yine Kâtib Çelebi'den (vr. 198 a) nakletmiştir.

2. Anlaşıldığına göre Na'îmâ, doğrudan Hasan Bey-zâde'yi kullanmayıp, onu kaynak olarak kullanan Kâtib Çelebi'den iktibaslarda bulunmuştur.

Serdârî-i 'Ali Paşa be-Cânib-i Üngürüs ve Cigala-zâde be-Sefer-i Şark	Serdârî-i 'Ali Paşa be-Cânib-i Üngürüs ve Cigala-zâde be-Sefer-i Şark
Hasan Bey-zâde rivâyeti üzre: Vezîr-i a'zam, sarâyında 'akd-i meclis-i meşveret idüp, "*Diyâr-ı şarka Cigala-zâde serdâr ta'yîn olundu. Cânib-i küffâra dahi vüzerâdan biri sipeh-sâlâr nasb olunup müstevfâ 'asker ile irsâl olunmak ve biz kendimiz Der-i devlet'de karâr eyleyüp, iki cânibe imdâd lâzım geldikce yetişdirüp tedârük görmek re'y-i sâ'ib mülâhaza olundu. Sizin dahi re'yiniz bu bâbda niçedir?*" didikde, huzzâr-ı meclis muhâlefetden ictinâb idüp, "*Re'y-i ma'kūl ve fikr-i makbûldür*" diyüp dağıldılar. Lâkin, mu'allim-i Pâdişâh-ı 'âlem-penâh yolda Müftî-i zemân ile hem-'inân oldukda, "*Bu husûsda olan tedbîr-i Vezîr, müstahsen ü dil-pezîr değildir. Elbette cânib-i küffâra vezîr-i a'zam olan gitmek gerekdir. Ve illâ iş görülmez*" dimiş idi. Ba'dehû Vezîr-i a'zam, meclis-i müşâverede sûretâ vifâk-ı cumhûr olan re'yi telhîs	Hasan Bey-zâde rivâyeti üzre vezîr-i a'zam, sarâyında akd-i meclis-i meşveret edip "Diyâr-ı şarka Cığala-zâde serdâr ta'yîn olundu. Cânib-i küffâra dahi vüzerâdan biri sipeh-sâlâr nasb olunup müstevfâ asker ile irsâl olunmak ve biz kendimiz Der-i devlette karâr eyleyip iki cânibe lâzım olan imdâdı yetiştirip tedârük görmek re'y-i sâ'ib mülâhaza olundu. Sizin dahi re'yiniz bu bâbda nicedir?" dedikte huzzâr-ı meclis muhâlefetten ictinâb edip, "Re'y ma'kūldür" deyüp dağıldılar. Lâkin mu'allim-i pâdişâh-ı âlem-penâh yolda müftî-i zamân ile hem-inân oldukta, "Bu husûsta olan tedbîr-i vezîr müstahsen ü dil-pezîr değildir. Elbette cânib-i küffâra vezîria'zam olan gitmek gerektir ve illâ iş görülmez" demiş idi. Ba'dehû vezîria'zam meclis-i müşâverede sûretâ vifâk-ı cumhûr olan re'yi telhîs ettikte müsâ'ade buyurulmayup, "Elbette

itdikde, müsâ'ade buyurulmayup, *"Elbette senin cânib-i küffâra serdâr olup 'asker ile gitmen lâzımdır. Bu bâbda bahâne eylemeyüp mu'accelen tedârük görüp çıkasın"* diyü fermân-ı 'âlî-şân sudûr eyledi. Her çend ki ba'zı mukaddimât ile def'e tasaddî vü sa'y itdi, müfîd olmayup, bi'l-âhıre kalmadan me'yûs oldu (*Fezleke*, vr. 92 b).

senin cânib-i küffâra serdâr olup asker ile gitmen lâzımdır. Bu bâbda bahâne eylemeyip mu'accelen tedârük görüp çıkasın" deyü fermân-ı âlî-şân sudûr eyledi. Her çend ki ba'zı mukaddemât ile def'e tasaddî ve sa'y eyledi, müfîd olmayıp bi'l-âhıre kalmaktan me'yûs oldu ve tedârük-i sefere mübâşeret etti (*Târîh-i Na'îmâ*, I, 266-267).

Bundan başka:

Târîh-i Na'îmâ'da, "Muhâsara-i Komaran ⟨Komárom⟩" başlıklı bendde Hasan Bey-zâde, Âlî ve Topçular Kâtibi Abdülkādir'in rivayetine göre, Komaran (Komárom) Hâkimi kaleyi Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'ya teslim edeceğini bildirmişken, Vezîr-i a'zam Sinan Paşa'nın buna onay vermediği şeklindeki bilgi (I, 75), kaynak kayıtlarıyla beraber aynen *Fezleke*'den (vr. 16 a) alınmıştır.

İstolni-Belgrad (Székesfehérvár) kuşatmasını anlattığı kısımda Na'îmâ, yeniçerilerin kaçması yüzünden ordunun neredeyse bozguna uğrama aşamasına geldiği yönündeki bilgiyi, "Hasan Bey-zâde tahrîri üzere ..." diyerek vermiş olmakla beraber (I, 182), bu satırların aslında *Fezleke*'den (vr. 59 b) iktibas edildiği açıkça anlaşılmaktadır. Müellifin, aynı konunun sonunda, yine Hasan Bey-zâde ve bu defa ilaveten Topçular Kâtibi Abdülkādir Efendi'yi kaynak göstererek verdiği, askerin işi ağırdan aldığına dair bilginin (I, 183) kaynağı da *Fezleke*'dir (vr. 60 a).

3. Ziya Yılmazer'in tespitine göre Na'îmâ, Topçular Kâtibi'nden bizzat istifade etmemiştir. *Târîh-i Na'îmâ*'da, ismi zikredilmiş olsun ya da olmasın, *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*'nden alınmış gibi görünen yerlerin tamamı, esasen *Fezleke*'den alınmıştır[1].

Hasan Bey-zâde ve 'Âlî ve Topçular Kâtibi 'Abdülkādir yazmışlar

Hasan Bey-zâde ve Âli ve Topçular Kâtibi Abdülkadir, târîhlerinde

[1] *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, LIII.

ki: Komaran ⟨Komárom⟩ Hâkimi bedenden çağırup, *"Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa'yı gönderin, kal'ayı teslîm idelim"* didikde, Sinân Paşa redd idüp, *"Topları ursunlar, sözüne bakmasınlar"* diyü tenbîh eyledi. Ve ol sâ'at yeniçeri metersleri bıragup çıkmağla göçdüler (*Fezleke*, vr. 16 a).

yazmışlar ki Komaran hâkimi bedenden çağırıp "Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa'yı gönderin kal'ayı verelim" dedikte Vezîria'zam Sinan Paşa redd edip "Sözüne bakmasınlar, topları ursunlar' deyü tenbîh ettikte ol sâ'at Yeniçeri, metrisleri bırakıp çıkmakla göçtüler (*Târîh-i Na'îmâ*, I, 75).

Verilen örnekten başka, iki yerde daha Na'îmâ'nın, Abdülkādir Efendi'nin ismini *Fezleke*'den iktibas etmek suretiyle kullandığı açıkça görülebilmektedir. Bunlardan biri, Nemçe saldırısından kaçan Papa (Pápa) Frenkleri'nin Osmanlı'ya sığınmaları bahsindedir. *Fezleke*'de Kâtib Çelebi, konuyla ilgili olarak sayfa kenarında birkaç satırlık bir not kaleme almıştır. Frenk kumandanlarından birinin Müslüman olarak Semendire (Szendrő/Smederevo) Sancak beyliği ile ödüllendirildiğinden, onun dışında üç kumandanın ise Galata'da Osmanlı hazinesinden maaş alarak hayatlarını sürdürdüklerinden bahsettiği notta müellif, bu bilginin kaynağı olarak Topçular Kâtibi'nin ismini zikretmiştir (vr. 49 b). *Fezleke*'deki anlatımı, bahsettiğimiz birkaç satırlık kenar notu hariç, baştan sona aynen aktaran Na'îmâ, bunun ardından yine aynı konunun içinde, "Ammâ Hasan Bey-zâde'nin ve 'Abdülkādir'in rivâyetleri ..." diye başlayan bir kısma yer vermiştir (I, 160). Ancak, Na'îmâ'nın bu kısımda anlattıklarının, *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*'nde anlatılanlarla bir ilgisinin bulunmadığı görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Na'îmâ, *Fezleke*'de sayfa kenarında yer alan nottaki bilgiyi gereksiz bulmuş, fakat öte yandan notta ismi geçen Topçular Kâtibi'ni gözden çıkarmak istememiştir. Notun muhtevasını terk edip, sadece Topçular Kâtibi'nin ismini almış ve Hasan Bey-zâde'nin isminin yanına eklemiştir. Böylelikle Na'îmâ, Topçular Kâtibi'ni, kendisiyle alakası olmayan bir konuda kaynak göstermek suretiyle hataya düşmüştür.

Na'îmâ'nın Topçular Kâtibi'nin ismini *Fezleke*'den (vr. 60 a) iktibas ettiği bir başka yer, 1010 (1601/1602) yılı olayları arasında, İstolni-Belgrad (Székesfehérvár)'ın düşman tarafından kuşatılması esnasında, Rumeli Beylerbeyi Lâlâ Mehmed Paşa'nın işi ağırdan alması yüzünden, Mehmed Kethudâ

ile Budun (Buda) Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın şehit düşmeleri bahsidir (I, 183).

4. *Târîh-i Na'îmâ*'da *Fezleke*'den iktibasla ismi zikredilen bir başka kaynak, Edirneli Mehmed'in *Nuhbetü't-tevârîh*'idir:

Nuhbetü't-tevârîh'de mastûrdur ki: Kalugeran ⟨Călugăreni⟩ Köprüsü kurbına -ki bir bataklı ve ormanlı mahall idi- nüzûl olundukda, küffârın bir gürûh alayı zuhûr idüp kıtâle başladılar. Ve orman ağzına toplar ve tüfengçiler döküp 'askere küllî müzâyaka virdikde, Satırcı Mehemmed Paşa ve Haydar Paşa ve Hüseyin Paşa ve Ayas Paşa-oğlu Mustafa Paşa ve Şâm 'askeri ve bir mıkdâr yeniçeri köprüyü geçüp, a'dâya mukābil oldular. Dahve-i kübrâdan beyne's-salâteyne dek muhkem mukātele olundu (*Fezleke*, vr. 21 a).

Behcetü't-tevârîh'de[1] mas-tûrdur. Kalugeran Köprüsü kurbında ki ormanlı ve bataklı mahall idi, nüzûl olundukta bir alay küffâr katle başladılar. Ve orman ağzına toplar ve tüfengciler döküp muzâyaka verdiklerinde Satırcı Mehmed Paşa, Haydar Paşa, Hüseyin Paşa, Ayas Paşa-zâde Mustafa Paşa asker-i vâfir ile köprüyü geçip a'dâya mukābil oldılar. Dahve-i kübrâdan beyne's-salâteyne dek muhkem ceng ettiler (*Târîh-i Na'îmâ*, I, 94-95).

5. Cerrâh-zâde Mehmed Efendi'nin *Revân Muhasarası Târîhçesi* de Na'îmâ'nın Kâtib Çelebi'den iktibas ettiği kaynaklardan biridir:

Sûret-i Meclis-i Şâh

... Râvî-i kıssa ol 'asırda Nahcivân kādîsı olup muhâsarada bile bulunan Cerrâh-zâde eydür: İm'ân-ı nazar olundukda bâr u büngâhı, âhâlî-i bevâdî mâ-beyninde "alacak evi" dimekle ma'rûf tarzda islü ve paslu bir çâdır dîvânhânesi olup, mahsûrâna

Sûret-i Meclis-i Şâh

... Râvî-i kıssa ol asırda Nahcivan kadısı olup muhâsarada bile bulunan Cerrâh-zâde'dir ki: İm'ân-ı nazar eyledim, bâr u büngâhı âhâlî-i bevâdî mâ-beyninde "Alacak evi" demekle ma'rûf tarzda islü ve paslu bir çadır dîvân-hânesi olup

[1] Na'îmâ *Nuhbetü't-tevârîh*'in adını yanlışlıkla, *Behcetü't-tevârîh* olarak zikretmiştir.

esbâb-ı tecemmülün izhâr içün pîşgâhına üç dört çift sâyebânı sütûnlar üzre gerüp, altında birkaç ‘aded kalîçe sermişler. Kendi henüz hâzır olmadın a‘yân-ı ‘askeri olan evbâşlar seblet-dırâz ve rîş-tirâş, başlarında tâc-ı ilhâd oturmuşlar. Nâ-gâh Şâh-ı sebük-ser gelüp, anın dahi rûyu mehâsinden hâlî, libâsı pelâs ve ‘abâ ve tîgı ve hanceri zer ü zîverden müberrâ, dîvânhânesinin çâk-ı hâk u vasatında kıyâm ve nâ-çâr ol kavm-i me’sûr dâmen-bûsa takaddüm ü ikdâm gösterdiler. Ve bir sâ‘at kadar Vezîr ve nefîr dest ber-sîne karşısında kıyâm ve emrine mutî‘ u râm şeklinde olup, ol sebük-ser ol hengâmda ‘azamet-güster olup, ne Vezîr'i şeref-i hıtâb ile teşrîf ve ne sâ’iri nazar-ı iltifât ile taltîf idüp, ancak hıtâbı iki yanında duran ehl-i hüsrâna maksûr ve su’âl ü cevâbı anlar ile mükâlemeye mahsûr kılup, ba‘de-zemân hayme-i ma‘hûdeye girüp, a‘yân-ı ‘asker dahi da‘vet olundukda, dâhil oldular. İçinde mu‘ayyen şâh-nişîn ve hiç mak‘ad ü bâlîn olmayan bir kûşede, sâde kalîçe üzerinde oturup, cânib-i yesârında Levend ⟨Levan⟩ Hân-oğlu Aleksandır ⟨Alexander II⟩ Hân'ı ve cânib-i yemîninde Simon-oğlu Gürgin ⟨Giorgi X⟩ derbederi iclâs idüp, anın altında Tebrîz Beylerbeyisi ‘Ali Paşa, andan sonra Kürd Gāzî ve emsâli

mahsûrâna esbâb-ı tecemmülün izhâr için pîşgâhına üç dört çift sâyebânı sütûnlar üzre gerip altına birkaç kalîçe sermişler, kendi henüz hâzır olmadın a‘yân-ı askeri olan evbâşlar, seblet-dırâz ve rîş-tırâş başlarında tâc-ı ilhâd oturmuşlar. Nâ-gâh şâh-ı sebük-ser gelip anın dahi rûyi mehâsinden hâlî ve libâsı pelâs ve abâ ve tîg u hançeri zer ü zîverden müberrâ, dîvân-hânesinin çâk-ı hâk u vasatında kıyâm ve nâ-çâr ol kavm-i me’sûr dâmen-bûsa takaddüm ü ikdâm gösterdiler. Ve bir sâ‘at kadar vezîr ü nefîr dest ber-sîne karşısında kıyâm ve emrine mutî‘ u râm şeklinde olup ol sebük-ser ol hengâmda azamet-güster olup ne vezîri şeref-i hitâb ile teşrîf ve ne sâ’iri nazar-ı iltifât ile taltîf edip ancak hitâbı tarafeyninde duran ehl-i hüsrâna maksûr ve su’âl ü cevâbı anlar ile mükâlemeye mahsûr kılıp ba‘de-zamân hayme-i ma‘hûdeye girip a‘yân-ı ‘askeri dahi da‘vet olundukta dâhil oldular. İçinde mu‘ayyen şâh-nişîn ve hiç mak‘ad ü bâlîn olmayan bir kûşede sâde kalîçe üzerinde oturup cânib-i yesârında Levend Hân-oğlu Aleksandır Hân'ı ve cânib-i yemîninde Simon-oğlu Gorgin derbederi iclâs edip anın altında Tebrîz Beylerbeyisi Ali Paşa'yı ve andan sonra Kürd Gāzî ve emsâli oturmuş-

oturmuşlar. Aleksandır (Alexander II)'ın altında Şerîf Paşa'yı ve sâ'ir a'yân-ı 'askeri oturdup, ol mülhid-i fâcir ehl-i sünnete izdirâ'en üzerlerine takdîm-i kâfir kıldı (*Fezleke*, vr. 98 b).

lar. Ve Aleksandır altında Şerîf Paşa'yı ve sâ'ir a'yân-ı askeri oturdup ol mülhid-i fâcir ehl-i sünnete izdirâ'en üzerlerine takdîm-i kâfir kıldı (*Târîh-i Na'îmâ*, I, 271).

6. Kâtib Çelebi *Fezleke*'de, 1621 yılı başında Haliç Boğazı'nın donmasından bahsederken, böyle bir hadisenin daha önce Hicret'in 121. yılında (738/739) da yaşandığına değinmiş ve kaynak olarak, "ba'zı kefere târîhleri" ile *Cenâbî Târîhi*'ni göstermiştir (vr. 167 a). Na'îmâ bu olayı *Fezleke*'den aktarırken, Kâtib Çelebi'nin ifadesi ile beraber kaynaklarını da aynen iktibas etmiştir: "Hicret'in yüz yirmi birinci sâlinde bir def'a dahi vâki' olduğu kefere târîhlerinde ve *Târîh-i Cenâbî*'de mastûrdur", II, 459.

Fezleke'de 1006 (1597/1598) yılı sonunda, "Garîbe" başlığı altında yer alan, Şam'da bir kadının cansız olarak on dört bebek doğurması hadisesini (vr. 41 a) naklederken Na'îmâ, Kâtib Çelebi'nin, "Ba'zı ehl kalemi ile bir mecmû'ada mastûr görüldü" şeklindeki cümlesini de aynen almıştır (I, 137).

1039 (1629/1630) yılında Husrev Paşa'nın maiyyetinde Hemedân Seferi'ne katılan Kâtib Çelebi'nin, *Fezleke*'de bu sefere dair kendi gözlemlerine dayanarak verdiği bilginin, Na'îmâ tarafından kullanımı dikkat çekicidir. Müellifimiz, asker arasında çıkan ufak bir karışıklığı anlatırken, bu hadiseyi o sırada mukabeleci olan Defterdar Ömer Efendi ile beraber, onun yüksek bir yerde bulunan çadırı önünde oturarak izlediklerini bildirmiştir (vr. 215 a). Aynı hadisenin *Târîh-i Na'îmâ*'daki anlatımında ise rivayet Defterdar Ömer Efendi'ye mâl edilmiş, Kâtib Çelebi sahneden tamamen çıkartılmıştır: "Defterdâr 'Ömer Efendi ki ol esnâda mukābeleci idi, böyle nakl ider ki ...", II, 663.

7. Çoğu kez Na'îmâ, Kâtib Çelebi'nin "menkūldür", "mastûrdur", "mervîdir", "ba'zı tevârîhde", "ba'zı ehl-i vukūf tahrîridir" gibi kaynak kayıtlarını da iktibas etmiştir. Mesela, 1012 (1603/1604) senesinde, askere gulâmiyye dağıtılmasına dair bendi Na'îmâ'nın, Kâtib Çelebi'ye ait, "Ba'zı tevârîhde mastûr olduğu üzre ..." ibaresi de dâhil olmak üzere *Fezleke*'den aynen aldığı görülmektedir:

Zikr-i Sebeb-i Gulâmiyye-i Sipâh

Ba'zı tevârîhde mastûr olduğu üzre, Der-i devlet'de kadîmü'l-eyyâmdan altı bölük ihtiyârları yedi yüz yirmi nefer mülâzım yazılup, sene temâmında iki nefere bir defter virilüp, biri emîn ve biri kâtib kayd olundukdan sonra cem'ine gönderilir ve üç yüz altmış cizye ve koyun hakkından cizye başına onar akça gulâmiyye alırlar, mîrî akçayı getirüp teslîm itdikde kaydların kaldırırlar⟨dı⟩, re'âyâya te'addî olmazdı (*Fezleke*, vr. 92 b).

Zikr-i sebeb-i gulâmiyye-i Sipâh

Ba'zı tevârîhde mastûr olduğu üzre Der-i devlette kadîmü'l-eyyâmdan Altı Bölük ihtiyârları yedi yüz yirmi nefer mülâzim yazılıp sene tamâmında iki nefere bir defter verilirdi. Biri emîn ve biri kâtib kaydolunduktan sonra cem'ine gönderilir ve üç yüz altmış cizye ve koyun hakkından her cizye başına onar akçe gulâmiye alırlar ve mîrî akçeyi getirip teslîm ettiklerinde kayıdların bozdururlardı. Re'âyâya te'addî olmazdı (*Târîh-i Na'îmâ*, I, 265-266).

Târîh-i Na'îmâ'da bu tür iktibaslara ait, burada hepsini tek tek zikretmeye gerek görmediğimiz daha pek çok örnek bulunmaktadır.

j. Bazen Na'îmâ, Kâtib Çelebi'nin hadiseler hakkındaki şahsî yorumlarına da eserinde aynen yer vermiştir. Buna dair örneklerin bazısında müellifimizin ismini bildirmiştir:

Fakîr eydür: Hâfız Paşa Peçuylu kavliyle 'âmil olup ol semte gitse ne hâsıl iderdi? Vilâyet tahrîbi ile Şâh Bağdâd'ı virir miydi? Selefde Sultân Süleymân Hân dahi Nahcivân'a varmışidi. Gerçi Bağdâd'a varmağla dahi bir iş görülmedi. Ancak 'askere tecribe hâsıl olup, Bağdâd'ın suhûletle fethi müyesser olmayacağı bilindi (*Fezleke*, vr. 198 a).

Ammâ Kâtib Çelebi *Fezleke*'de der ki Hâfız Paşa Peçuylu kavliyle âmil olup ol semte azîmet eylemek bî-hâsıl idi. Vilâyet tahrîbiyle şâh Bağdâd'ı verir miydi? Feth-i Bağdâd ile me'mûr iken semt-i âhara gidip zafer hâsıl olmadığı sûrette mu'âteb olmaz mı idi? Selefde Sultân Süleymân dahi Nahcivân'a varıp husûle gelen netîce târîhlerde mastûrdur. Gerçi Hâfız Paşa Bağdâd'a varmakla bir iş görülmedi.

> Ancak askere tecrübe hâsıl olup Bağdâd'ın suhûletle fethi müyesser olmayacağı bilindi (*Târîh-i Na'îmâ*, II, 571-572).

Ancak Na'îmâ'nın, Kâtib Çelebi'nin kişisel yorumlarını aktarırken, onun adını bildirmediği yerler de vardır. Mesela 1063 (1652/1653) senesinde, Diyarbakır'da define olduğuna dair dedikodu yayılması üzerine, İstanbul'dan bir memur gönderilerek şehirde kazı yaptırılmasını haber verirken, Kâtib Çelebi'nin, "Bu makûle eşyâdan haber virenlere, '*Çıkarsa senin olsun, var çıkar*' dimek yeğdir" şeklindeki yorumunu (vr. 301 b) Na'îmâ, kendisine mâl etmiştir (III, 1438). IV. Murad'ın tütün yasağından bahsederken, müellifimizin, halka zorla hiçbir şey kabul ettirilemeyeceği yönündeki düşüncesini (vr. 241 b), sanki kendi düşüncesiymiş gibi sunmuştur (II, 874-875). Kâtib Çelebi'nin Haçova Savaşı bahsinde, savaşın Peçuylu İbrahim Efendi tarafından sunulan tasvirine yönelik ortaya koyduğu eleştiriyi (vr. 34 b), kendine mâl ederek tekrarlamıştır (I, 117). Kâtib Çelebi *Fezleke*'de, Hotin (Khotyn) Seferi sırasında, savaşta çekingenlikleri ile bilinen Lehlerin ("Leh tâ'ifesi ki kırk küffâr arasında cebânlık ile meşhûrdur ..."), başlarında kralları bile bulunmadığı hâlde, Osmanlı ordusunu otuz dört gün boyunca uğraştırabilmiş olmalarına dikkat çekmiş, devlet adamlarının tarih okuyarak bu gibi olaylardan ibret almaları gerektiğini söylemiştir (vr. 172 a). Na'îmâ, Kâtib Çelebi'nin bu şahsî fikrini de yine onun ismini bildirmeksizin, kendi eserinde aynen kullanmıştır (II, 473). Na'îmâ'nın, Kâtib Çelebi'den aynen alıp kendine mâl ettiği bir başka yorum, Sultan Osman vak'asının sebepleri bahsindedir. Burada Kâtib Çelebi'nin, Peçuylu'dan naklen verdiği ilk iki sebep, Padişah'ın Hotin (Khotyn) Seferi esnasında yeniçerileri yoklamış ve yine sefer esnasındaki gayretsizlikleri yüzünden onları azarlamış olmasıdır. Kâtib Çelebi'ye göre bunlar kuvvetli sebepler değildir. Zira padişahların askerlerine karşı, yeri geldikçe sert muamelede bulunması olağandır (vr. 174 a). Bu yorum, Kâtib Çelebi'nin ismi görülmeksizin *Târîh-i Na'îmâ*'da da aynen mevcuttur (II, 476).

k. Na'îmâ'nın, çoğu kez tam bir bağlılıkla kullandığı *Fezleke*'ye, zaman zaman muhalefet ettiği de vakidir. Mesela, *Fezleke*'de, Rûznâmeci İbrahim Efendi'nin biyografisinde geçen, "Muhâlifleri eşrât-ı sâ'atden ve inhitât-ı

merâtib-i devletden 'add idüp, husûsâ zümre-i 'ulemâ, kendi tarîklarına muhâlif ba'zı vaz'ı belâsıyla şetm ü bed-du'â iderlerdi" şeklindeki satırları (vr. 247 a) aynen nakleden Na'îmâ, Kâtib Çelebi'nin bu "kadh-âmiz" satırlarının "garaz"dan kaynaklandığını dile getirerek, Rûznâmeci İbrahim Efendi'yi savunmuştur (II, 877). Ancak Na'îmâ'nın burada müellifimize haksızlık ettiğini belirtmek gerekir. Zira söz konusu satırlarda Kâtib Çelebi, İbrahim Efendi'ye yönelik olumlu ya da olumsuz bir görüş ortaya koymamış, sadece düşmanlarının onun hakkındaki düşüncesini ifade etmiştir.

Na'îmâ'nın Kâtib Çelebi'ye bir başka muhalefeti, yine bir biyografi bendindedir. Sadrazam Koca Mehmed Paşa'nın biyografisinde Kâtib Çelebi, onun devlet işlerinden habersiz, cahil bir kimse olduğundan, sadareti süresince âlemi birbirine kattığından bahsetmektedir (vr. 293 b). Na'îmâ, *Fezleke*'deki bu satırları aynen naklettikten sonra, Kara Çelebi-zâde Abdülazîz Efendi ve Vecîhî'nin Kâtib Çelebi'nin tersine Koca Mehmed Paşa hakkında övücü cümleler kullandıklarını söylemiştir (IV, 409). Ardından, herhangi bir devlet adamının uygulamaları neticesinde çıkar elde etmiş kimselerle, çıkar elde edememiş, hatta kayba uğramış kimselerin, o devlet adamı hakkındaki düşüncelerinin birbirinden farklı olacağına dair uzunca bir söyleme girişmiştir. Na'îmâ'ya göre, Kâtib Çelebi'nin Mehmed Paşa aleyhindeki sözleri, onun sadareti zamanında "cüz'î ve küllî" bir varlığa sahib bulunamamış olmasından kaynaklanmaktadır (III, 1220)[1].

İ. *FEZLEKE*'NİN ZEYİLLERİ

Kahire Hidiviyye Kütüphanesi, nr. 8988'daki *Fezleke* nüshasının[2] sonunda yer alan zeylden daha önce kısaca bahsetmiştik. Kâtib Çelebi'ye ait metnin bittiği yerden itibaren, "*Fezleke* bunda encâma irdi" ibaresi ve bu ibarenin hemen yanında, varak kenarında "Zeyl-i *Fezleke*" başlığı ile başlayan zeyl, 1069 yılı rebî'ulâhırında (Aralık 1658-Ocak 1659) Kaptan-ı derya Deli Hüseyin Paşa'nın katline kadar gelmektedir. Zeylin sahibi bir yerde kendisinden, "Sâhib-i Zeyl-i *Fezleke*" şeklinde bahsetmekte ve zeyli, "ba'zı tetebbu' eyle-

---

1 Burada Na'îmâ, Kâtib Çelebi'den başka Şârihü'l-menâr-zâde'nin de Mehmed Paşa hakkında hoş olmayan şeyler yazdığından bahsetmiş ve onun hoşnutsuzluğunu da aynı şekilde, Sadrazam'ın zamanında herhangi bir çıkar elde edememiş olmasına bağlamıştır (III, 1220).

2 Nüshada varaklar numarasızdır. Dolayısıyla çalışmamızda nüsha hakkında bilgi verirken, varak numarası belirtemedik.

diği tevârihlerden" yararlanarak kaleme aldığını bildirmektedir. Zeyl, *Fezleke*'deki tertip doğrultusunda senelere göre düzenlenmiş, ancak sene sonlarında "vefeyât" verilmemiştir.

Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa'nın, genellikle *Silahdâr Târîhi* adıyla bilinen, fakat aslında *Zeyl-i Fezleke* adını taşıyan eseri, Kâtib Çelebi *Fezleke*'sinin devamı olmak üzere kaleme alınmıştır[1]. *Fezleke*'nin sona erdiği 1065 (1654/1655) yılı olaylarından başlamakta ve 1106 (1694/1695) yılına kadar gelmektedir. Aynen *Fezleke* tarzında, yıllara göre tertip edilmiş ve her yıl sonunda, "vefeyât" başlığı altında o yıl içinde ölmüş bulunan meşhur kimselerin biyografileri verilmiştir.

Öte yandan Ziya Yılmazer, *İsâ-zâde Târîhi*'nin *Fezleke*'nin sona erdiği 1065 (1654/1655) yılından itibaren başlamasını anlamlı bulmuş ve eserin, *Fezleke*'ye zeyl olarak yazılmış olabileceği tahmini üzerinde durmuştur[2]. Gerçekten, yıllara göre tertip edilmiş olan ve her yıl sonunda "vefeyât" bendleri ihtiva eden *İsâ-zâde Târîhi*, tarz olarak *Fezleke*'ye hayli benzemektedir.

---

1 Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Târîh*, nşr. Ahmed Refik, İstanbul 1928, I, 2.

2 *İsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlil)*, nşr. Ziya Yılmazer, İstanbul 1996, s. XXVIII.

IV. BÖLÜM

KÂTİB ÇELEBİ'NİN TARİHÇİLİĞİ VE ÜSLUBU

A. TARİHÇİLİĞİ

Kâtib Çelebi *Fezleke*'yi, büyük ölçüde daha önce yazılmış olan eserlerden yararlanarak meydana getirmiştir. Dolayısıyla eserde söz konusu edilen hadiselerin pek çoğunu, ana hatlarıyla daha önceki kaynaklarda bulmak mümkündür. Bu yüzdendir ki Bekir Kütükoğlu, *Fezleke*'nin orijinal bir eser sayılamayacağını söylemiştir. Ancak yine Bekir Kütükoğlu'nun belirttiği üzere *Fezleke*, aynı zamanda "ciddi bir derleme"dir[1]. Biz burada Kâtib Çelebi'nin tarihçiliğini, *Fezleke*'yi "ciddi bir derleme" yapan özellikler açısından ele almaya, ayrıca bu özellikleri, müellife ait diğer eserlerde bulabildiğimiz malzeme ile desteklemeye çalışacağız.

Kâtib Çelebi'nin tarihçiliği söz konusu olduğunda, her şeyden önce üzerinde durulması gereken, kaynaklarını seçmek ve kullanmaktaki titizliğidir. Müellifin kaynak konusuna verdiği önem, en açık şekilde *Cihânnümâ*'nın telifinde kendisini göstermektedir. *Cihânnümâ*'yı yazmaya başladığında Kâtib Çelebi, İslam kaynaklarının yetersizliği sorunu ile karşılaşmış ve ihtiyaç duyduğu batı kaynaklarını elde edemediğinden dolayı eserin telifini yarıda bırakmıştır. Konusu her ne olursa olsun eserlerini, o konuda yazılmış ana kaynaklara dayandırmakta ısrarlı bir müellif olarak Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*'nın telifine, ancak kendisini tatmin eden bir batılı esere ulaştıktan sonra devam etmiştir[2].

Fezleke'nin kaynaklarına baktığımızda, hemen her konuda, o konuya yönelik ana kaynakların kullanılmış olması dikkatimizi çekmektedir. Pîrî Paşa-zâde Hüseyin'in *Târîh-i Feth-i Hanya* adlı eseri bunlardan biridir. Müellifinin kendi gözlemlerine dayanması bakımından Girit Seferi tarihi açısından büyük önem taşıyan *Târîh-i Feth-i Hanya*, Kâtib Çelebi *Fezleke*'sinin konuyla ilgili kısmının başlıca kaynağı durumundadır. Aynı şekilde Kâtib Çelebi *Fezleke*'de, Revân muhasarasının anlatıldığı kısmın tamamını, muhasaraya bizzat

---

1 *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, İstanbul 1974, s. 14

2 *Cihânnümâ*'nın telif aşamaları hakkında, Kâtib Çelebi'nin *Levâmi'u'n-nûr fî zulümât-ı Atlas Minor* adlı tercüme eserinin giriş kısmında ayrıntılı bilgi vardır (Nuruosmaniye Ktp., nr. 2998, vr. 1 b-2 a).

şahit olmuş bulunan Cerrâh-zâde Mehmed'in *Revân Muhâsarası Târihçesi*'nden yararlanarak yazmıştır. Kilârî Mehmed Hâlisî'nin, *Zafernâme*'si bu tür kaynakların bir başkasıdır. Müellif, her ne kadar ismini belirtmemişse de Sultan II. Osman'ın Hotin (Khotyn) Seferi'ni anlattığı kısımları, büyük ölçüde bu eserden özetlemiştir. *Fezleke*'nin, doğrudan ele alman konuya yönelik ana kaynakları arasında üzerinde önemle durmak istediğimiz asıl eser ise Tûgî Hüseyin'in Sultan II. Osman'ın katli olayını anlatan *Musîbetnâme*'sidir. Olayı ele aldığı kısmın girişinde Kâtib Çelebi, önceki tarihçilerin, üzücü yanını mazeret göstererek II. Osman'ın katli üzerinde fazla durmamış olmalarını eleştirmekte; *Musîbetnâme*'yi özetleyerek, ayrıca başka kaynaklardan da yararlanarak konuyu ayrıntılı bir şekilde ortaya koyduğunu belirtmektedir[1]. Elindeki kaynakların verdiği sınırlı bilgi ile yetinmeyip, doğrudan Sultan Osman vak'ası hakkında, üstelik vak'anın görgü şahidi bir kimse tarafından yazılmış esere başvurması, Kâtib Çelebi'nin kaynak seçimi konusundaki hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

Burada bir diğer önemli nokta olarak, müellifin *Musîbetnâme*'nin yanısıra, "başka kaynaklar"dan da yararlandığı yönündeki ifadesi üzerinde durmak istiyoruz. Tûgî gibi sağlam bir kaynağa sahip bulunduğu halde, olayı kısaca geçiştirdikleri için eleştirdiği diğer eserleri tamamen dışlamamış olmasından anlaşılıyor ki Kâtib Çelebi'nin kaynak seçimi konusundaki hassasiyeti, seçtiği kaynakların mukayesesini de kapsamaktadır.

Gerçekten, *Fezleke*'nin bütününe baktığımızda, hemen her konuda kaynakların birbirleriyle mukayese halinde kullanılmış olduğunu görürüz. Kâtib Çelebi, kaynaklardan herhangi birinde verilen bilgiyi yeterli ve güvenilir bulduğunda, okuyucusuna doğrudan onu aktarmıştır. Bilginin yetersiz veya yanlış olduğunu düşündüğünde ise diğer kaynaklardaki malzemeye başvurarak derleme bir metin oluşturmuştur. Bazen de biri diğerinden farklı iki rivayeti peşpeşe sunmayı tercih etmiştir. Bunların bazısında, sunduğu iki rivayetten hangisini daha muteber bulduğu konusunda suskun kalmış, okuyucunun aklında bir fikir uyandırmaktan kaçınmıştır. Bazısında ise, gerek üstü kapalı, gerekse açık olarak kendi kanaatini belli etmiştir. Mesela, 1605 yılında Ostorgon (Esztergom) üzerine sefer niyeti ile İstanbul'dan hareket edilmişken, yolda Ostorgon (Esztergom)'dan vazgeçilerek Kanije (Kanizsa) civarında

[1] *Fezleke*, vr. 174 a.

Mekomorya (Medimurje) üzerine sefere karar verilmesinden bahsedilen kısım, bu konuda iyi bir örnektir. Kâtib Çelebi, önce Mustafa Sâfî'nin *Zübdetü't-tevârîh*'inden naklen, söz konusu kararın alındığı toplantının Osek (Eszék)'te yapıldığından ve Ordu Kadısı Vildânzâde Ahmed'in serdar üzerinde etkili olarak onu bu karardan döndürüp, seferin tekrar Ostorgon (Esztergom) üzerine çevrilmesini sağladığından bahsetmiştir. Ardından, bu defa *Peçuylu Târîhi*'nden naklen, söz konusu toplantının Osek (Eszék)'te değil Budun (Buda) civarında yapıldığını söylemiş; serdarı, sefer istikametini tekrar Ostorgon (Esztergom)'a çevirmeye ikna edenin ise Vildânzâde olmadığını, yeniçeri arasındaki homurdanmayı hisseden serdarın, herhangi bir ayaklanmaya meydan vermemek için kendiliğinden karar değiştirdiğini belirtmiş; nihayet, "Sahîhi dahi budur" diyerek Peçuylu'nun rivayetini onaylamıştır[1].

Kâtib Çelebi, kaynaklarını mukayese etmesinin yanısıra, aynı zamanda eleştiren bir tarihçidir. Haçova Savaşı bahsinde müellif, geniş ölçüde Hasan Beyzâde'ye dayanan detaylı bir tasvirden sonra, "Siyâk-ı âhar" başlığı altında, aynı savaşı bir kez de Peçuylu İbrahim Efendi'nin eserinden naklen ele almıştır. Burada bildirdiğine göre, savaşa bizzat katılmış bulunan Peçuylu, mensup olduğu Anadolu Beylerbeyi Lâlâ Mehmed Paşa'nın savaşta herhangi bir başarı sergileyememiş olması yüzünden tarafsızlığını koruyamamış ve olayları hakkıyla değerlendirememiştir[2].

Bütünüyle orijinal bir eser olmamakla beraber *Fezleke*'de, Kâtib Çelebi'nin kendi görüp duydukları doğrultusunda sunduğu orijinal bilgiler de vardır. Bunların hemen hepsi katıldığı seferlerle ilgilidir. Mesela, 1626 yılında Safevîlere karşı Bağdâd üzerine düzenlenen sefer, onun kendi gözlemlerine dayalı şekilde anlattığı hadiselerin en ayrıntılı olanıdır. Hatta Kâtib Çelebi, sefer hakkında başlı başına bir kitap yazmaya yetecek kadar çok anıya sahip bulunduğunu belirtmiş, böylece verdiği bilginin kıymetinin okuyucu tarafından iyice anlaşılmasını istemiştir[3]. Ancak *Fezleke*'de müellifin kendi gözlemlerini yansıtan bütün tasvirlerin, Bağdâd Seferi için verilen tasvir ölçüsünde

---

1 *Fezleke*, vr. 106 a.

2 "Bu makāma gelince ba'z-ı ehl-i vukūf tahrîridir. Ammâ ol gazâda hâzır olan Defterdâr Peçuylu İbrâhîm Efendi, nev'an bu siyâka mugāyir tahrîr itmişdir. Gālibâ kendi Anadolu Beylerbeyisi Lâlâ Mehemmed Paşa'ya intisâbı sebebiyle, anın kolunda bulunup bozgun alaylar kavminden olmağla, ta'assub idüp ve cümle-i levâzım ve vak'ayı kemâ-yenbagī tetebbu' ve tahrîr itmemişdir", *Fezleke*, vr. 34 b.

3 *Fezleke*, vr. 206 b.

canlı olmadığını belirtmeliyiz. Sadrazam Hüsrev Paşa'nın serdarlığında Hemedân ve Bağdâd üzerine düzenlenen seferlere de katılan Kâtib Çelebi, her iki seferi *Fezleke*'de bizzat görüp duyduklarına dayanarak kaleme almış, fakat seferlerin askerî seyrinden çok gidiş-dönüş esnasında geçilen yollar ile uğranılan menzillerle ilgilenmiştir. Yol boyunca hemen her menzili ayrı birer başlık altında ele alan müellif, coğrafyacı kimliğini ön plana çıkararak dağlar, nehirler, bağ-bağçeler, ekinler, iklim vs. hakkında bilgi sunmuştur[1].

Bir tarihçi olarak eserlerini sağlam kaynak temeline oturtmuş olmakla beraber, Kâtib Çelebi'nin kendi gözlemlerine dayalı olarak verdiği bilgilerde zenginlikten bahsetmek pek mümkün değildir. IV. Murad'ın Revân Seferi'ne bizzat katıldığı halde, *Fezleke*'de bu seferi kendi gözlemlerinden çok Kara Çelebizâde Abdülazîz Efendi'nin *Zafernâme*'sine dayanarak anlatmış olması ilginçtir[2].

Bir başka ilginç durum, *Fezleke*'de, müellifin kendi zamanına denk gelen son yılların çok daha orijinal bilgilerle dolu olması umulurken, aksine bu yılların neredeyse boş bulunmasıdır. Bunun, Kâtib Çelebi'nin başlıca kaynaklarının o yıllara kadar gelmiyor olması ile ilgisi olabilir[3]. Ayrıca, çeşitli mâliye kalemlerindeki görevlerinin müellife, olaylara vâkıf olabilmek yönünde fazla imkân sağlamadığından bahsedilebilir. Öte yandan, *Fezleke*'nin son kısımlarındaki boşluğu, müellifin o sırada kendini yoğun bir şekilde başka eserlerin telifine vermiş olmasından kaynaklanan vakit darlığı ile açıklamak da yanlış olmayacaktır.

Fezleke'de, II. Osman'ın katli ile sonuçlanan olayların anlatıldığı, "Hâ'ile-i 'Osmâniyye" başlıklı kısmın girişinde Kâtib Çelebi, Tûgî'nin *Musîbetnâme*'sinden bahsederken, aynı zamanda kendi tarihçilik anlayışını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Daha önceki tarihlerde, üzücü yanı dolayısıyla II. Osman'ın katli ile sonuçlanan "Hâ'ile-i 'Osmâniyye"ye fazla yer ayrılmadığından bahseden müellif, hadiseleri olduğu gibi anlatmaktan kaçınmanın tarihçiye yakışmayacağını söylemiş; bu yüzden *Târîh-i Tûgî*'yi özetle-

---

1 *Fezleke*, vr. 215 b-216 a.

2 Revân Seferi'ne dair Kâtib Çelebi'nin kendi gözlemi olarak aktardıkları gerçekten çok azdır. Padişah'ın ordusundaki asker kalabalığını on sene boyunca katıldığı seferlerin hiçbirinde görmediğini söyleyen müellif, sefer esnasında Padişah'ın sert tavırları yüzünden askerlerin birçoğunun kaçıp dağıldığını bildirmektedir (*Fezleke*, vr. 232 b). Bunun dışında, doğrudan kendi gözlemi olan bir bilgiye rastlamadık.

3 V. Thomas Lewis, *A Study of Naima* , ed. Norman Itzkowitz, New York 1972, s. 132.

yerek, ayrıca başka kaynaklardan da yararlanarak konuyu etraflıca ele aldığını belirtmiştir[1]. Burada müellifin, tarihçinin tarafsız olmasının gerekliliğine değinmesi önemlidir. Bir tarihçi olarak kendisinin, eserlerinde bu gerekliliği büyük ölçüde yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Herhangi bir olayla ilgili olarak şahsî görüşü olduğunda, olayı doğrudan o görüş çerçevesinde sunmayıp, kaynaklardaki bilgiyi müdahalesiz bir şekilde aktardıktan sonra, kendi görüşünü ayrıca dile getirmesi *Fezleke*'de sıkça rastlanan bir durumdur. Bunun en belirgin örneklerinden biri, Gürcistan hanlarından Mağrav Han ⟨Giorgi Saakadze⟩'ın, Osmanlı ordusunun Bağdâd Seferi hazırlıkları ile meşgul olduğu sırada Hâfız Paşa'yı Safevîleri bertaraf etmek için Gürcistan üzerine asker göndermeye sevk etmek istemesidir. Hâfız Paşa, Mağrav Han ⟨Giorgi Saakadze⟩'ın isteğini yerine getirmeye yanaşmamış, Bağdâd Seferi kararında ısrarlı davranmıştır. Kâtib Çelebi'nin bu konuyu anlatırken başvurduğu kaynak *Peçuylu Târîhi*'dir ve Peçuylu'nun yaklaşımı açıkça, Hâfız Paşa'nın Safevîler üzerine gitmek yerine Bağdâd Seferi'ne çıkmasının yanlış olduğu yönündedir. Kâtib Çelebi farklı düşünmekle beraber, "Peçuylu eydür ..." diyerek kaynağının yaklaşımını olduğu gibi aktarmış, konunun bitiminde ise, "Fakîr eydür ..." diyerek birkaç satır da kendiliğinden kaleme almıştır. Müellifin bu birkaç satırdaki görüşü, Peçuylu'nun aksine, Hâfız Paşa'nın Bağdâd üzerine hareketten vazgeçmemekle isabetli davranmış olduğu yönündedir. Gerçi Bağdâd'da da herhangi bir başarı elde edilememiş, fakat hiç olmazsa tecrübe kazanılmış ve şehrin kolaylıkla alınamayacağı anlaşılmıştır[2]. Kâtib Çelebi'nin Bağdâd Seferi'nin sonucu hakkında bu şekilde olumlu düşünmesinin sebebi belki, sefere bizzat katılmış ve seferin tüm zorluklarını askerler ile beraber yaşamış olmasından kaynaklanmaktadır. Dokuz ay süren macera boyunca çektikleri sıkıntıyı *Süllemü'l-vusûl*'deki otobiyografisinde de dile getirdiğine[3] bakılırsa, müellif, bu seferden fazlasıyla etkilenmiş gibidir.

Yine bu tarafsızlık konusu kapsamında, Kâtib Çelebi'nin tarihî eserlerinde şahıslar hakkında eleştiride bulunmasının çok sık rastlanagelen bir durum olmadığından bahsedebiliriz. *Fezleke*'deki devlet adamlarına yönelik eleştiri-

---

1 *Fezleke*, vr. 174 a.

2 *Fezleke*, vr. 198 a.

3 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 2010, III, 448. Krş. Fikret Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı: 37, İstanbul 2002, s. 303.

ler, *İlhâmü'l-mukaddes* ve *Mîzânü'l-hakk*'taki ulema eleştirilerine kıyasla hayli cansız kalmaktadır. Ulema söz konusu olduğunda sivri dilini kullanmaktan hiç çekinmeyen müellif, aynı pervasızlığı *Fezleke*'de tek bir yerde sergilemiş, 1061 yılı ramazanındaki (1650) esnaf ayaklanmasını anlattığı satırlar arasında, Ocak ağalarına karşı koruyucu tavrı dolayısıyla Valide Kösem Sultan'ı aklı noksan bir kadın olarak nitelemiştir[1]. Valide Sultan'ın bu kadar kesin ve sert suçlanmaya maruz kaldığı bir başka Osmanlı tarihine rastlamış değiliz. O gün artık hayatta bulunmasa dahi hanedan mensubu bir kadının aklının kıtlığından bahsetmek, cesaret gerektiren bir hareket olsa gerek. Tam bu noktada sayfa kenarına düşülmüş "minhu" kayıtlı not, Kâtib Çelebi'nin, Kösem Sultan hakkında kullandığı ifadedeki aşırılığın bizzat farkında olduğunu, hatta bir bakıma geri adım atmaya çalıştığını göstermektedir. Notta, bazı kimselerin ayaklanan çarşı halkının bu olaydan yüz bulacağı bahanesiyle Kösem Sultan'ı ocak ağalarının katline karşı durmak yönünde etkilemiş olabilecekleri ihtimali söz konusu edilmektedir. Böylelikle Kâtib Çelebi, metin içinde akılsızlıkla nitelediği Valide'yi, bu kenar notu ile bir parça aklamak, suçun bir kısmını onun üzerinden alarak başkalarına yüklemek istemiş gibidir.

Eserlerinde görülen, olayların sebepleri ve sonuçları arasında ilişki kurmak gayreti, Kâtib Çelebi'nin tarihçiliğinin bir başka önemli yanını oluşturmaktadır. Tarihin başlıca amacının, geçmişten ders çıkarmak ve çıkarılan ders doğrultusunda gelecekte benzer hataları tekrarlamamak olduğuna kuvvetle inanmış bir tarihçi olarak Kâtib Çelebi[2], sebep-sonuç konusuna özellikle önem vermiştir. *Tuhfetü'l-kibâr* başlı başına müellifin bu konuya verdiği önemin tezahürü olarak değerlendirilebilir. Zaten Kâtib Çelebi, eseri yazmaktan maksadını, geçmişteki tecrübeleri gözler önüne sermek ve kendi zamanında yaşanan aksaklıkların giderilmesine yardımcı olmak şeklinde açıklamıştır. Dolayısıyla eserde, elde edilen başarı ya da başarısızlıkların sebep ve sonuçları arasındaki ilişki her yönüyle değerlendirilmeye çalışılmıştır[3].

---

1 *Fezleke*, vr. 298 b.

2 Müellif, tarihin amacının tarihten ders almak olduğu şeklindeki düşüncesini fırsat buldukça hemen her eserinde vurgulamıştır. Mesela: *Mîzânü'l-hakk*, İstanbul 1281, s. 130-131 (Krş. *Mîzânü'l-hakk fî İhtiyâri'l-ehakk, İslamda Tenkid ve Tartışma Usûlü*, nşr. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 1990, s. 152); *Fezleke*, vr. 172 a, 214 a.

3 Burada "her yönüyle" ifadesine özellikle dikkat çekmek istiyoruz. Kâtib Çelebi *Tuhfetü'l-kibâr*'da, Preveze Savaşı esnasında İnebahtı Körfezi önlerinde rüzgâr düşman donanması lehine esmekte iken, Barbaros Hayreddin Paşa'nın *Kur'ân*'dan iki âyet yazdırarak gemisi-

Aynı şekilde, *Fezleke*'de de olayların sebepleri üzerinde önemle durulmuş olduğu görülmektedir. Kâtib Çelebi'nin, kullandığı herhangi bir kaynağı başka kaynaklarla mukayese etmek ihtiyacını, çoğunlukla olayların sebepleri ile ilgili olarak hissetmiş olması dikkat çekicidir.

Fezleke'de Kâtib Çelebi'nin, fırsat düştükçe, anlattığı olaylarla ilgili kendi yorum ve eleştirilerini sunması da onun tarihçiliğinin değerini artıran bir özellik olarak ele alınabilir. Öte yandan bunların çoğunun, hiçbir şeyin halka zorla kabul ettirilemeyeceğini, bir şeyi yasaklamanın o şeye karşı duyulan rağbeti arttırmaktan başka sonuç vermeyeceğini söyleyerek IV. Murad'ın tütün yasağını eleştirmesindeki[1] gibi, bir iki cümleden ibaret, kısa yorum ve eleştiriler olduğu da belirtilmelidir.

Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'deki eleştirilerinin genellikle, hayatı boyunca mücadele ettiği taassub ve batıl inançlarla ilgili olduğu dikkat çekmektedir. Esasen eserin daha ilk satırları bile müellifin taassub ve batıl inançlara karşı direnişinin bir yansımasıdır. Hicrî bin yılına varmadan kıyametin kopacağına dair inanışı ve halk dilinde dolaşan, Hz. Peygamber'in kabrinde bin yıl kalmayacağına dair mevzu hadisi ele alan müellif, bunun apaçık bir yalan olduğunu söylemiş; bundan sonra eser boyunca taassuba ve batıl inançlara karşı tavrını ifade etmek için karşısına çıkan hiçbir fırsatı kaçırmamıştır. 1038 (1628-1629) senesi vefeyâtında, Şah Abbas b. Muhammed Hudâbende'nin biyografisini verirken, taassub yüzünden dökülen kanların anlamsızlığına değinmiş ve bütün taassub sahibleri için Allah'tan insaf dilemiştir[2]. 1045 (1635-1636) senesi vefeyâtında, Kadı-zâde'nin biyografisi vesilesiyle taassub konusunu bir kez daha gündeme getirerek, İslam padişahının bu gibi taassub sahibi kimseleri etkisiz hale getirmekle yükümlü olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, geçmişte taassub çekişmeleri yüzünden çok sorunlar yaşandığını hatırlatarak, bu tür olaylarda kimin haklı, kimin haksız olduğuna bakılmaksızın, her iki tarafın birden bastırılması gerektiği yönünde görüş bildirmiştir[3].

---

nin iki yanına astırması hadisesini anlatmakta ve bu örnekten hareketle kumandanların inanç sahibi kimseler olması gerektiğini söylemektedir (*Tuhfetü'l-kibâr*, nşr. İdris Bostan, Ankara 2008, s. 93-94). Bu örnek müellifin sebep-sonuç ilişkisini sadece maddî değil, aynı zamanda manevî açıdan da ele aldığını göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

1 *Fezleke*, vr. 241 b.

2 *Fezleke*, vr. 212 b.

3 *Fezleke*, vr. 237 a.

Bir başka yerde ise Kâtib Çelebi, "eşyâdan haber verenler" olarak niteledigi define iddiacılarını eleştirmiş, bu iddiacıları ciddiye alarak sözde defineyi çıkartmak için zahmete giren devlet adamlarını ise tama'kârlıkla ve bönlükle suçlamıştır[1].

Kâtib Çelebi'nin taassub ve batıl inaçlara olan muhalefetini hiç çekinmeden tekkeler konusunda da dile getirdiğini görmekteyiz. Hatta 1048 (1638-1639) senesi vefeyâtında yer alan Hasan Dede'nin kısacık biyografisi, sanki sırf bu konuyu gündeme getirebilmek maksadıyla esere dâhil edilmiş gibidir. Hasan Dede adlı zatın, yıllar boyu Sultan Mehmed Han Câmi'inde yatıp kalkan meczub bir kimse iken, zamanla kabrinin ziyaretgâh olmasına değinen müellif, halk tarafından ziyaret edilen kabirlerin çoğunun, Hasan Dede örneğinde olduğu gibi, asılsız şekilde bu hale geldiklerini söylemektedir[2]. Aynı konuya *Süllemü'l-vusûl*'de, eş-Şeyh Karaca Ahmed el-Horasanî'nin biyografisinde de değinmiş, İstanbul'da, çoğu kadın ve çocuklardan oluşan cahil kimselerin ziyaretgahı haline gelmiş birçok tekke bulunduğunu belirtmiştir[3]. Müellifin, günümüzde halk arasında hassasiyetini hâlâ koruyan tekkeler konusundaki bu fikri, o dönemde pek hoş karşılanmamış olabilir. Nitekim *Fezleke*'nin müellif hattı nüshasında, varak kenarında yer alan notta, kimliği bilinmeyen bir şahıs, Hasan Dede gibi "ömrünü ibadetle geçirmiş, ermişlerden olduğu şüphesiz" bir kişi hakkındaki sözlerinden dolayı Kâtib Çelebi'yi suçlamakta, onun bu tavrının, taassuba karşı gösterdiği muhalefetin aşırılığından kaynaklandığını iddia etmektedir. Ancak bu eleştiride Kâtib Çelebi'ye karşı haksızlık olduğunu söyleyebiliriz. Zira müellif, Hasan Dede'nin imanı veya ibadeti hakkında herhangi bir olumsuz kelime kullanmamış, sadece sıradan insanların mezarlarının tekke haline getirilmesini tenkit etmiştir.

Kâtib Çelebi'nin tarihçiliğinin üzerinde durulması gereken bir yanı da eserlerinde tarih mısralarına önemle yer vermesidir. Bunu en dikkat çekici şekilde görebildiğimiz eser, *Takvîmü't-tevârîh*'tir. Belli başlı olayların sene tertibi üzere, kısa cümlelerle, hatta neredeyse sadece birer başlık halinde sıra-

---

1 *Fezleke*, vr. 301 b.

2 *Fezleke*, vr. 247 b.

3 *Sullam al-Wusûl ilâ Tabaqât al-Fuhûl*, I, 272. Tekkeler konusu *Mîzânü'l-hak*'ta da vardır. Kâtib Çelebi orada, mezarlara yüzünü gözünü sürmekten, vücudunu mezar başında yanan mumun yağıyla yağlamaktan şifa uman insanları eleştirmekte, hafif alaycı bir dille, bu tür davranışların, mezar bekçileri ile çırağcılara gelir kapısı açmaktan başka hiçbir faydası olmadığını söylemektedir.

landığı eserde, belli başlı olaylar için yazılmış tarih mısralarına sayfa kenarlarında yer ayrılmıştır. Bazı olaylar için tek mısra ile yetinilmeyip, birkaç ayrı mısra verilmiş olması, müellifin tarih mısralarına karşı gerçekten ilgi duyduğunu göstermektedir. Bu arada, verilen mısraların tamamının başkalarına ait olduğunu, Kâtib Çelebi'nin kendisinin tarih düşürmekle meşguliyetine dair bilgimiz bulunmadığını belirtmeliyiz.

Tarih mısralarına verdiği önemin yanısıra Kâtib Çelebi, eserlerinde doğal afetleri, astronomik olayları ve doğada meydana gelen bir takım başka ilginç hadiseleri de önemseyen bir tarihçidir. Müellifin, *Historia rerum* adlı Latince eserden Türkçe'ye çevirdiği *Revnaku's-saltana* üzerinde çalışırken, ilk bakışta dikkatimizi çeken, hayli kısaltılarak yapıldığı anlaşılan bu tercümede, fırtına, deprem, yangın, güneş tutulması, kusurlu bebeklerin dünyaya gelmesi gibi olayların atlanmamış, hatta sayfa kenarlarına düşülen kırmızı mürekkepli notlarla çarpıcı hale getirilmek istenmiş olması idi[1]. Bunlara benzer haberler, *Fezleke*'de de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bir tarihçi olarak Kâtib Çelebi, fırsat düştükçe bu tür haberlere yer vermekle, okuyucusunun ilgisini canlı tutmak istemiş olabilir. Bunun aynı zamanda, kendisinin pek çok farklı ilme meraklı bir kimse olmasından kaynaklandığını da düşünebiliriz. Nitekim müellif, çoğu defa haberi vermekle yetinmeyip, kendi bilgisi doğrultusunda haberde söz konusu edilen tabiat olayının izahına da yeltenmiştir. Mesela Şam'da bir kadının, canlı olmadıkları halde, on dört bebek dünyaya getirmesi pek rastlamayan, ilginç bir olaydır. Kâtib Çelebi olayı haber verirken beraberinde tıbbî bilgi de sunmuş, bir kadından on dört çocuk birden doğmasının imkân dâhilinde olduğunu açıklamaya çalışmıştır[2]. Nitekim müellifin bir ara tıp ilmine merak saldığını ve tıbba dair kitaplar okuduğunu biliyoruz[3]. Onun astronomi ve coğrafyaya olan ilgisinin, hatta bu ilimlerdeki derin araştırmalarının yansıması olarak *Fezleke*'de karşımıza çıkan bir başka ilginç haber, Avusturya sınırları içinde yer alan bir bölgede, gökten önce kan rengi yağmur yağıp ardından şiddetli şimşekler çakması ve yer yüzüne kocaman, siyah par-

---

1 *Târîh-i Kostantiniyye ve Kayâsıra* (*Revnaku's-saltana*), Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. nr. 14032, vr. 292 a, 296 a, 312 a, 314 a, 318 a, 320 a.

2 *Fezleke*, vr. 41 a.

3 *Mîzânü'l-hakk*, s. 122-123. Krş. Süleyman Uludağ-Kara neşri. , s. 146; Sarıcaoğlu, "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri", s. 313.

çalar düşmesidir. Müellif, tabii ilimler konusunda bilgili kimseler için bu haberin olağanüstü bir tarafı bulunmadığını söylemektedir[1].

Kâtib Çelebi'yi çağdaşı diğer tarihçilerinden ayıran özelliklerin bir başkası olarak, *Fezleke*'deki Avrupa tarihi ile ilgili haberlerin varlığından bahsedebiliriz. Özellikle Otuzyıl savaşları (1618-1648) ile bu savaşları sona erdiren Westfalya Barışı'nı (1648) *Fezleke*'de takip edebilmek mümkündür[2]. Eseri kaleme aldığı yıllarda müellifin, yoğun bir şekilde batı kaynakları ile ilgilendiğini, bu kaynaklardan Türkçe'ye tercümeler yaptığını biliyoruz. *Fezleke*'deki Avrupa'da meydana gelen siyasî gelişmelere yönelik bilgiler müellifin, coğrafî çalışmaları için okuyup incelediği batılı eserlerden, aynı zamanda tarihî bir birikim de elde etmiş olduğunu göstermektedir.

Bütün bu değindiğimiz noktaların nihayetinde, Kâtib Çelebi'nin sadece tarihî eserlerine değil, değişik alanlardaki eserlerinin tamamına baktığımızda, en çok sayfa kenarlarındaki der-kenarların dikkatimizi çektiğini belirtmek istiyoruz. Bunların bir kısmında metindeki herhangi bir konuyla ilgili ayrıntı verilmekte, bir kısmında konuya dair farklı rivayetler üzerinde durulmaktadır. Özellikle tercüme eserlerde ise, metinde ortaya koyulan herhangi bir görüşün aksi yönde görüş içeren der-kenarlar ön plandadır. İçerikleri ne olursa olsun, der-kenarların hepsinin sonunda "minhu" kaydı yer almaktadır. Ayrı ayrı işaretlenmemiş ya da numaralandırılmamış olmalarından başka, bunların günümüzdeki akademik çalışmalarda kullanılan dipnotlardan pek farkı yoktur. Kâtib Çelebi bu der-kenarlarda her ne bilgi vermişse, çoğunlukla o bilginin kaynak ya da kaynaklarını da beraber vermiştir. Hatta, der-kenarlarının Kâtib Çelebi'ye ait olduğunu bildiğimiz bir *Tezkiretü'ş-şu'arâ* nüshasında, bunların bazısı sadece kaynak ismi değil, varak numarası dahi içermektedir[3].

---

1 *Fezleke*, vr. 165 a.

2 Mesela bkz. vr. 219 b, 254 b, 278 a.

3 Süleymaniye Esad Efendi Ktp., nr. 3869. Baş kısmında bildirildiğine göre nüsha, Kâtib Çelebi'nin terekesinden alınmış olup içindeki kenar notlarının tamamı müellifin kendisine aittir (vr. 1 a). Birçok varakta, kimi bir iki satırlık, kimi neredeyse sayfa dolusu uzunlukta onlarca not bulunmaktadır. Notların bazısı Kınalızâde Hasan Çelebi'nin vermiş olduğu herhangi bilgiyi tashih mahiyetindedir. Çoğu not ise, Hasan Çelebi tarafından verilene ek bilgi içermektedir. Hatta bazı notlarda, baştan sona yeni bir biyografinin kaleme alındığı görülmektedir. Aslında bu *Tezkiretü'ş-şu'arâ* nüshasının okuyucuya sunulmak maksadıyla notlandırıldığını düşünmemek gerekir. Kâtib Çelebi bu kenar notlarını kendisi bir okuyucu olarak kaleme almış, dolayısıyla kaynakların varak numaralarını verirken de herhangi bir okuyucuyu bilgilendirmekten çok, ilerde o bilgiyi işlemesi gerektiğinde, kendisine kolaylık

Kaynaklarını seçmekte ve seçtiği kaynakları okuyucusuna bildirmekte gösterdiği özenle, ayrıca bu kaynaklardan yararlanırken kullandığı yöntemle Kâtib Çelebi, çağdaşı diğer tarihçilerden ayrılmaktadır. Tarihten ders çıkarılması gerekliliğine olan inancı ile tarih yazımında pragmatik bir tutum izlemekte, aynı zamanda eserlerindeki sebep-sonuç bağlantılarını kurmaya yönelik girişimleri ve kimi ufak tefek kimi büyük eleştirileri ile, o dönem için pek söz konusu edilemeyecek araştırmacı tarihçiliğe doğru bir eğilim sergilemektedir. Bu bir tarafa Kâtib Çelebi, yukarıda bahsettiğimiz sayfa kenarı notları ile, teknik açıdan, günümüz tarihçilerine çok uzak olmayan bir yerdedir.

B. ÜSLUBU

Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'de, söz sanatlarıyla çok fazla süslenmemiş, sade bir üslup kullandığı görülmektedir[1]. Hatta müellifin, kullandığı bazı kaynaklardaki süslü ve uzun ifadeleri sadeleştirip kısaltmak isterken, aşırıya kaçarak ifadenin açıklığını kaybetmesine sebep olduğunu gördüğümüz yerler vardır. Ancak, eserin geneline hâkim olan sade üslubun, vefeyât bendlerine gelindiğinde, belirgin şekilde değişikliğe uğradığını, gündelik konuşma diline yakın basit ve kısa cümlelerin yerini, Arapça ve Farsça hâkimiyeti altındaki ağır ifadelerin aldığını belirtmeliyiz. Bu değişim, müellifin vefeyât bendleri için başvurmuş olduğu *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'le ilgilidir. Kâtib Çelebi, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'i kullanırken, eserdeki uzun cümleleri kısaltmış, mümkün mertebe sadeleştirmiş, manzumeleri atlamış, fakat genel olarak Atâ'î'nin üslubundan çok fazla uzaklaşamamıştır. Müellifin Atâ'î'nin üslubunu ne derece yoğunlukta benimsediğini görebilmek için eserin bütününe bakmaya gerek yoktur. Vefeyât bendlerindeki ulema biyografileri ile bürokrat biyografilerinin kendi aralarında kabaca bir mukayesesi bile bunu açıkça ortaya koymak için yeterlidir. *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'ten alınan ulema biyografilerindeki süslü ve sanatlı üslubun ardından, bürokrat biyografileri, içerdikleri sade ve basit cümlelerle

---

sağlamayı maksad edinmiştir. Bununla beraber, notlardaki bilgilerin çoğunun, *Fezleke*'nin sene sonlarındaki vefeyât bölümlerinde kullanılmamış olduğunun dikkatimizi çektiğini belirtmeliyiz.

1 Bekir Kütükoğlu, *Fezleke*'deki sade üslup ve külfetsiz dile dikkat çekerek, Kâtib Çelebi'nin, "Hakikati arama ve meramını olduğu gibi ifade etme meyli dolayısıyla, ekseriya sözü manaya, hüneri gerçeğe tercih eden meslekdaşlarından ayrıldığını" söylemektedir (*Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, s. 16).

dikkat çekmektedir. Hatta, bunlarla öncekiler arasındaki fark, adeta iki farklı yazarın elinden çıkmışlar zannı uyandıracak mertebededir.

Kâtib Çelebi'nin üslubunun, kullandığı kaynaklara bağlı olarak, kolaylıkla hissedilir şekilde değişime uğradığı başka yerlerden de bahsedilebilir. Mesela, Revân Kalesi'nin Şah Abbas tarafından kuşatılması ve yedi ay süren kuşatma neticesinde, 1604 yılında Safevîlerin eline geçmesinin anlatıldığı kısımlarda, ağırlıklı olarak Farsça kelimelerin kullanıldığı, terkiplerin çoğaldığı ve cümlelerin uzayıp ağır bir üsluba büründüğü görülmektedir[1]. Kâtib Çelebi'nin bu kısımlar için kullandığı kaynak, Cerrâh-zâde Mehmed'in *Revân Muhâsarası Târîhçesi*'dir. Farsça'nın eserin dili üzerindeki hâkimiyeti, daha ilk satırlardan itibaren kendini hissettirmektedir. Kâtib Çelebi, bu külfetli metni her ne kadar ayıklayarak *Fezleke*'ye aktarmaya çalışmışsa da eserini Cerrâh-zâde'nin üslubunun etkisinden tamamen kurtaramamıştır.

Aynı şekilde müellif, Mustafa Sâfî'nin *Zübdetü't-tevârîh*'inden yararlanarak kaleme aldığı satırlarda da kendi üslubunun özgünlüğünü çok fazla koruyamamıştır. *Zübdetü't-tevârîh*'in Arapça ve Farsça hâkimiyeti altındaki ağır dili, *Fezleke* üzerinde etkindir.

Fezleke'de yer yer âyet, hadis, kelâm-ı kibâr, darb-ı mesel ile Arapça, Farsça ve Türkçe manzumeler bulunmakla beraber, bunların çok fazla yer tuttuğunu söyleyemeyiz. Mevcut manzumelerin pek çoğu, önemli olaylara düşürülmüş olan tarihlerdir.

IV. Murad'ın Bağdâd Seferi esnasında, Safevîlerin uğradığı yenilginin büyüklüğünü ifade ederken kullanılan, "Şehirde ve sahrâda Sürhser cüssesinden gezilmez olup, bir mertebe kırıldı ki bir târîhde Kızılbaş bu kılıcı yememiş idi. 'Âfiyetler ola" cümlesindeki gibi (vr. 244 a) latifeli ve canlı bir üslubu, *Fezleke*'de çok sık göremiyoruz. Ancak Kâtib Çelebi'nin üslubunun, Orhan Şaik Gökyay'ın ifadesiyle, "kuru ve hatta bazen sıkıcı" olduğunu söylemek de doğru değildir. Her ne kadar ciddi bir anlatım tercih etmişse de müellif, yeri geldikçe, okuyucuyu konunun ağırlığından uzaklaştırıp gülümseten ayrıntılara girmekten kaçınmamıştır. 1027 (1617/1618) yılında Osmanlı Devleti'nin Serav'da uğradığı yenilgi ve bunun üzerine girişilen barış görüşmeleri sırasında, Defterdar Bâkī Paşa'nın, Safevîler adına Osmanlı tarafına elçi olarak gönderilen Burun Kasım Bey'in burnunun büyüklüğü ile ilgili nüktesi

[1] *Fezleke*, vr. 82 a-90 a, 93 a-99 a.

bunlardan biridir[1]. Konuyla ilgili bir başka örnek, 1033 (1623/1624) yılında, Abaza Mehmed Paşa'nın Yeniçeri Kethudâsı Mihaliçli Sarı Mehmed Ağa'ya gönderdiği mektuptan bahsedilen kısımdadır. Kâtib Çelebi, mektubun suretini verdikten sonra, "latîfe" başlığı altında birkaç satır kaleme almıştır. Sarı Mehmed Ağa ile beraberindekilerin, mektubu okuduktan sonra Abaza Paşa'yı alaya alarak aralarında şakalaşmalarını anlatan bu satırlar, okuyucuya gayet canlı ve neşeli bir tasvir sunmaktadır[2].

Kâtib Çelebi, *Fezleke*'deki üslubu tekdüzelikten kurtarmak için bazen benzetme sanatından yararlanmıştır. Üzerinden top atışı yapılan bir kaleyi okuyucunun gözünde canlandırmak için, "kenarı yanmış bez parçası" benzetmesi ilginçtir[3]. Bunun gibi, yeniçerilerin parçaladığı para keselerinden yere saçılan paraları tasvir etmek için "sarı çiçek"[4]; Gülanber hisarının inşasındaki bozukluğu ifade etmek için "oğlan oyuncağı"[5]; Osmanlı gazilerinin savaştaki sağlamlığını niteleyebilmek için, "sedd-i İskender"[6] ve rüşveti kötülemek için, "insanların boynuna takılı lanetlenmiş bir gerdanlık"[7] benzetmeleri de dikkat çekmektedir. Bunlardan başka, savaşlarda orduların gerek miktarına gerekse niteliğine dair "sel", "bahar seli", "aç kurt", "kurttan korkan koyun sürüsü", "domuz sürüsü", "karanlık dağ" gibi benzetmeler, *Fezleke*'de sıklıkla karşılaşılan benzetme örnekleridir[8].

---

1 *Fezleke*, vr. 163 a.
2 *Fezleke*, vr. 191 b.
3 *Fezleke*, vr. 202 b.
4 *Fezleke*, vr. 178 b.
5 *Fezleke*, vr. 214 a.
6 *Fezleke*, vr. 64 a.
7 *Fezleke*, vr. 282 b.
8 mesela bkz. vr. 7 b, 10 b, 25 a, 55 a, 80 b, 93 b, 175 b, 201 b, 205 a, 243 b.

NETİCE

Kâtib Çelebi, Türkiye'de olduğu kadar Türkiye dışında da tanınan, ayrıca günümüze ulaşan üç ayrı otobiyografisi sayesinde hayatı kolaylıkla aydınlatılabilen Osmanlı müelliflerinden biridir.

XVII. asrın hemen başlarında dünyaya gelmiş, küçük yaştan itibaren Divan kâtibi olarak yetişmiştir. Anadolu Muhasebesi'nde çıraklık ile başlayan memuriyet hayatı, Süvari ve Mânde mukabelelerinde halîfelik görevi ile devam etmiştir. Bu görevleri kendisine, zamanının askerî seferlerine katılma imkânı sağlamıştır. Öte yandan Kâtib Çelebi, yaşadığı zamanın önde gelen ilim adamlarından dersler almış, seferler vesilesiyle gittiği yerlerde bile fırsat buldukça ilmî toplantılara katılarak kendisini geliştirmiştir. IV. Murad'ın Revân Seferi'nden döndükten sonra, artık başka sefere katılmayarak, bütün vaktini eserlerinin telifine ayırmıştır. Bu aşamadan itibaren artık kendisi de hocalık yapmaya başlamış, özellikle sarf, mantık ve matematik alanlarında öğrencilere dersler vermiştir.

Kendisine dört temel vazife olarak belirlediği eğitim, öğretim, gaza ve haccın her birini kısa hayatına sığdırmayı başaran Kâtib Çelebi, 1657 yılında henüz elli yaşını doldurmamışken vefat etmiştir. Bu kısa ömrü içinde, başta tarih ve coğrafya olmak üzere, farklı sahalarda yirminin üstünde eser meydana getirmiş, tercümeler yapmıştır.

Fezleke, müellifin hayatının son birkaç yılı içinde kaleme aldığı Türkçe bir Osmanlı tarihi olup, 1591 yılı sonlarından itibaren başlamakta ve 1655 yılına kadar gelmektedir. Senelere göre tertip edilmiş olan eserde, sene sonlarında yer alan "vefeyât"larda, o sene içinde ölen âlim ve bürokratların biyografileri verilmiştir.

Katıldığı seferlerle ilgili kısımları yazarken Kâtib Çelebi, kısmen kendi gözlemlerini değerlendirmiş olmakla beraber, *Fezleke*'nin tamamen orijinal bir kaynak olduğunu söyleyemeyiz. Ancak, Bekir Kütükoğlu'nun belirttiği üzere eser, ciddi bir derleme özelliği taşımaktadır. Müellif eserini yazarken çok sayıda kaynaktan yararlanmış, bunların isimlerini yeri geldikçe bildirmiştir. Kaynakları birbirleriyle mukayese etmiş, farklı rivayetlerle karşılaştığında, bunları bir arada sunarak, hangisinin doğru olabileceği konusunda okuyucusunu bilgilendirmiştir. Eserde, Kâtib Çelebi'nin kaynaklarını ne derece ustalıkla kullandığını gösteren çok sayıda "minhu" kayıtlı der-kenar vardır. Bir bakıma, modern bir çalışmadaki dipnotlara benzetebileceğimiz der-

kenarlarda müellif, metin içinde verdiği herhangi bir bilgiyi detaylandırmış, o bilgiye dair farklı rivayetleri okuyucuya sunmuş, kaynaklarını tenkide tâbi tutarak kendi fikrinin, sunduğu farklı rivayetlerden hangisinden yana olduğunu belirtmiştir.

Fezleke'nin 1286-1287 yıllarında yapılan baskısında, yukarıda bahsettiğimiz "minhu" kayıtlı der-kenarların hemen hepsinin atlanmış olması büyük bir eksikliktir. Bunun dışında baskıda, araştırıcıyı hataya sürükleyecek mahiyette çok sayıda satır atlaması ve imlâ hatası da bulunmaktadır.

Diğer taraftan, baskı nüshadaki eksik ve hatalar dolayısıyla, araştırıcılar tarafından tercih edilen Âtıf Efendi Kütüphanesi, nr. 1914'teki müellif hattı *Fezleke* nüshasının güvenilirliği de şüphelidir. Nüshanın bazı yerleri, son üçte birlik kısmın ise tamamı, Kâtib Çelebi'ye ait olmayan bir el yazısı ile kaleme alınmıştır. *Fezleke*'ye ait diğer nüshalarla karşılaştırıldığında, Âtıf Efendi nüshasındaki bu farklı el yazısı ile olan kısımların çok sayıda eksik, fark ve hata içerdiği görülmektedir. Dolayısıyla, Âtıf Efendi nüshasındaki *Fezleke* metninin bütünüyle orijinal olmadığı, orijinal bir *Fezleke* metninin tesisinin, esere ait en azından bir nüshayı daha gerektirdiği anlaşılmıştır. Çok sayıdaki *Fezleke* nüshasından, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3153'teki nüsha, bu ihtiyacı karşılamak için uygun görünmektedir. Herşeyden önce bu, onlarca *Fezleke* nüshası arasında, başlarında müellife ait bir mukaddime içeriyor olmaları ile diğerlerinden ayrılan iki nüshadan biridir. İki mukaddimeli nüsha arasında, daha sağlam bir metin ihtiva edenin de yine Nuruosmaniye nüshası olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışmamızda, Âtıf Efendi nüshasının yanısıra Nuruosmaniye nüshası esas alınmış, her iki nüsha birbiriyle mukayese edilerek, *Fezleke*'nin orijinal metni ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çok fazla *Fezleke* nüshasının var olması, eserin, yazıldığı andan itibaren rağbet gördüğünün bir işareti olarak değerlendirilebilir. Esere yönelik rağbet günümüzde de devam etmektedir. *Fezleke*, XVII. asra yönelik çalışma yapan günümüz araştırıcıları tarafından sıklıkla kullanılan eserlerden biridir. Bu açıdan, çalışmamızın faydalı olacağı umudundayız.

METİN TESİSİNDE TAKİP EDİLEN YOL

Fezleke'nin Âtıf Efendi nüshası, müellif elinden çıkmış olmakla beraber, daha sonra bir başkası tarafından tekrar elden geçirildiğinden dolayı, metin tesisinde tek başına kullanılabilecek durumda değildir. Müellif tarafından temize çekilmiş ya da çektirilmiş bir metin içeriyor olabileceği zannı ile Nuruosmaniye nüshasından da metin tesisinde, Âtıf Efendi nüshası ölçüsünde yararlanılmıştır.

Âtıf Efendi nüshası A, Nuruosmaniye nüshası N harfi ile gösterilmiştir. Metinde köşeli parantez ([]) içinde verilen varak numaraları Âtıf Efendi nüshasına aittir.

Nüsha farkları, dipnot numarası verilmek suretiyle sayfa altında gösterilmiştir. "Cemâziyelevvel" yerine "cumâdelûlâ" ya da "olduğunu" yerine "olduğun" örneklerindeki gibi önemsiz nüsha farkları dikkate alınmamıştır.

Âtıf Efendi nüshasında, el yazısı ile beraber üslubun da değiştiği 205. varaktan itibaren hayli sıklaşan nüsha farklarında, çoğunlukla Nuruosmaniye nüshasındaki ifade metne alınmış, Âtıf Efendi nüshasındaki ifadenin dipnota taşınması uygun görülmüştür. Zira bu kısımlar için Âtıf Efendi nüshasının orijinalitesinin artık söz konusu edilemeyeceği, daha önce ayrıntılı olarak belirtilmişti. Âtıf Efendi nüshasındaki, hatalı olduğu tespit edilebilen kelime veya cümleler dipnotlara taşınırken, bir taraftan da bunun gerekçeleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu tür açıklamaların bir kısmı, nüsha farklarını gösteren dipnotlardan ayrı olarak, (*) işaretli dipnotlarda müstakilen verilmiştir. Bir kısmı ise kaçınılmaz olarak, nüsha farklarını gösteren numaralı dipnotların içindedir.

Âtıf Efendi nüshasını, sadece hatalı kelime veya cümlelerde değil, Kâtib Çelebi'nin şahsına ait olduğundan şüphe duyduğumuz başka pek çok kelime veya cümlede de terk ettiğimizi belirtmeliyiz. Karşılaştığımız nüsha farklarında, genellikle Âtıf Efendi nüshası, müellifin üslup ve tarzını yansıtmamaktadır. Dolayısıyla bu tür farklılıklarda, nadiren Âtıf Efendi nüshasındaki cümle daha açıklayıcı ve daha fazla bilgi içeriyor bile olsa, Nuruosmaniye nüshasını esas almayı tercih ettik. Bu tür tercihlerimizde bize yol gösterici olarak elimizde, kendi iç güdülerimizden fazla birşey bulunmadığını itiraf etmemiz gerekiyor. Ancak, uzun yıllar boyu gerek *Fezleke* üzerindeki çalışmamız, gerekse diğer eserleri ile olan aşinalığımız neticesinde, Kâtib Çelebi'nin hangi

kelime veya cümleleri kullanmış, hangilerini kullanmamış olabileceğini tahmin etmek yönünde epey his geliştirebildiğimizi düşünüyoruz. Sadece daha derli toplu ve daha anlaşılır olan bazı yerlerde Âtıf Efendi nüshasını esas aldık. Bunun dışında, metnin son üçte birlik kısmındaki nüsha farklarının çoğunda, müellifin üslubuna daha yakın bulduğumuzdan dolayı, Nuruosmaniye nüshası lehine tercihte bulunduk.

Müellife ait müsvedde bir nüsha olması itibariyle Âtıf Efendi nüshasında kenar notları ve üzeri karalanmış kısımlar çoktur. Kenar notlarından "sahh" kaydı taşıyan ve küçük bir işaretle nereye ait oldukları gösterilmiş bulunanları, işaretler doğrultusunda metin içine aldık. "Minhu" kaydı taşıyan notlarda ise, bunların metin içinde hangi cümleye atfen kaleme alınmış olduklarını gösteren bir işaret yoktur. Bir bakıma müellifin dipnotları olarak düşünebileceğimiz bu der-kenarları da en uygun yeri tespit etmeye çalışarak, {} şeklindeki parantez içinde ve italik olarak metne dâhil ettik.

Âtıf Efendi nüshasında, sayfa kenarlarında, Kâtib Çelebi'ninkilerden başka, onun ölümünden sonra nüshayı kısmen temize çeken ve bu sırada pek çok tasarrufta bulunan şahsa ait notlar da vardır. El yazısındaki farklılık ile bu notlar, diğerlerinden kolayca ayırt edilebilmektedir. Ayrıca, sonlarında "sahh" ya da "minhu" kaydı taşımıyor olmaları da bu notların bir başka dikkat çekici özelliğidir. Notların bazısında herhangi bir konu hakkında ek bilgi verilmekte, bazısında ise herhangi bir sözünden ötürü Kâtib Çelebi tenkit edilmektedir. Okuyucu için yararlı olabileceği düşüncesiyle bu der-kenarları da (*) işaretli dipnotlara aldık.

Âtıf Efendi nüshasındaki üzeri karalanmış cümle veya bendlere olan yaklaşımımızı, bunların bir başka yerde düzeltilmiş olarak tekrar edilip edilmediklerine göre belirledik. Bir başka yerde tekrarı olan karalanmış kısımları tamamen görmezden geldik. Fakat bazı yerlerde, üstü karalanmış olan cümle veya bendlerle, düzeltilerek tekrardan verilmiş olanlar arasında farklar vardır. Bu gibi durumlarda, okuyucunun mukayese edip farkları görebilmesi amacıyla, düzeltilmiş cümle veya bende metin içinde yer verirken, üzeri karalanarak iptal edilmiş olanları (*) işaretli dipnotlara taşıdık. Üzeri karalandıktan sonra başka hiçbir yerde tekrar edilmemiş olan kısımlar da yine (*) işaretli dipnotlardadır.

Metinde müellifden kaynaklanan kelime veya tarih boşluklarına, [...] şeklinde işaret edilmiştir. İfadedeki bozukluğu gidermek için yer yer metne tarafımızdan ilave edilen harf, hece ve kelimeler ise 〈〉 şeklindeki parantez içindedir.

Yer ve şahıs isimleri başta olmak üzere, metinde geçen yabancı isimlerin orijinal karşılıkları da, tespit edilebildiği kadarıyla, yine 〈〉 şeklindeki parantez içinde verilmiştir. Bu yapılırken mümkün mertebe, isimlerin ait oldukları dillerdeki orijinal imlâlar tercih edilmiş, fakat neticede tamamı için Latin alfabesi kullanılmıştır. Öte yandan bunlar arasında, ait olduğu dildeki imlâ yerine, günümüzde evrensel geçerliliği bulunan imlâ ile verilmiş olanları da vardır.

Metinde geçen âyetler ile diğer bazı Arapça ve Farsça ibarelerin yazımında Latin harfleri kullanılmıştır. Ayrıca (*) işaretli dipnotlarda bu âyet ve ibarelerin, orijinal yazımları ile beraber Türkçe tercümeleri de sunulmuştur.

Nasıl okunduğu tam olarak belirlenemeyen bazı kelimelerde, muhtemel okunuşlarının yanı sıra, parantez içinde orijinal imlâlarının da verilmesi yoluna gidilmiştir.

Basit bir transkripsiyon uygulanarak uzatmalar için (^), ayın harfi için (‘), hemze için (’), kaf ve gayın harflerinden sonraki uzatmalar için (¯) işaretleri kullanılmıştır. Dal (د) harfi ile yazılan benzer başka kelimelerle karışıklık ihtimalinin söz konusu olduğu birkaç istisna hariç, dad (ض) harfi için (ḍ) kullanımına baş vurulmamıştır.

“Be” harfi ile biten Türkçe fiillerde bu son harf “pe”ye çevrilmiştir. “Köpri”, “kutı”, “oğlı”, “gördi”, “oldı” örneklerinde olduğu gibi, sonu “ı” veya “i” sesi ile biten Türkçe isim ve fiillerde, günümüz diline yakın bir imlâ tercih edilerek, “köprü”, “kutu”, “oğlu”, “gördü”, “oldu” şekilleri esas alınmıştır.

Şehrizor/Şehrizol, Budin/Budun/Budim, İstolni-Belgırad/İstoni-Belgırad örneklerinde olduğu gibi, bazı yer isimlerindeki imlâ farklılıklarını dikkate almadık. Bu tür farklılıklarda tek bir imlâ şeklinde karar kılıp, metin boyunca daima onu kullandık.

Beri/berü, karşı/karşu, kendi/kendü, ileri/ilerü örneklerindeki gibi önemsiz imlâ farklılıkları içeren kelimelerde de yine imlâda birlik sağladık ve bu tür kelimelerin hemen hepsinde günümüz dilindeki imlâlarını tercih ettik.

Türk dilinin, metnin ait olduğu yüzyıldaki durumunun tespiti açısından önemli olabileceği düşüncesiyle, etmek/ekmek, kardaş/karındaş, şorba/çorba, kimesne/kimse, humbara/kumbara örneklerindeki gibi imlâ farklılıklarına ise müdahalede bulunmayıp, her nerede nasıl yazılmışlar ise biz de aynen öyle yazdık.

METNİN FİHRİSTİ

SENE-İ ELF (H. 1000 / M. 1591-1592)

Sebeb-i ‘Azl-i Vezîr-i a‘zam
Ferhâd Paşa ve Sadâret-i Siyâvuş Paşa 5
‘Azl-i Şeyhülislâm Bostân-zâde ve Nasb-ı Zekeriyyâ Efendi 6
Zuhûr-ı Fiten der-Serhadd-i Bosna
ve Macar ve Bâ‘is-i Hareket-i Küffâr 8
Zikr-i Harb ve İnhizâm-ı Küffâr 8
Havâdis-i Maşrıkiyye 9
Vefeyât 9
el-Mevlâ Mustafa b. Mehemmed el-ma‘rûf be-Husrev-zâde 9
el-Mevlâ Mehemmed el-Vânî 9
el-Mevlâ ‘Ali b. ‘Abdî 10
el-Mevlâ ‘Abdülkādir b. Emîr Gîsûdâr 11
el-Mevlâ Mehemmed 11
el-Mevlâ Şem‘î 12
el-Mevlâ Sûdî 12
el-Mevlâ ‘Abdurrahîm 12
eş-Şeyh Mehemmed el-Buhârî 13
eş-Şeyh Mehemmed 13

SENE-İ İHDÂ VE ELF (H. 1001 / M. 1592-1593)

Gulüvv-i Tâ’ife-i Sipâhiyân der-i Dîvân 15
Vezâret-i Sinân Paşa ve ‘Azl-i Siyâvuş Paşa 16
Vak‘a-i Şehâdet-i Hasan Paşa Der-Serhadd-i Bosna 17
Serdârî-i Sinân Paşa be-Cânib-i Üngürüs 18
Zikr-i Hücûm-ı Küffâr der-Serhadd-i Bosna ve Macar 20
Feth-i Hisâr-ı Siska ⟨Sziszek⟩ 20
Havâdis-i Maşrıkıyye 21
Vefeyât 21
el-Mevlâ Şeyhülislâm Zekeriyyâ b. Bayram el-Ankaravî 21
Boyalı Mehemmed Paşa 22
Na‘lînci Memi Dede 23
Tatar İbrâhîm Efendi 24

SENE-İ İSNEYN VE ELF (H. 1002 / M. 1593-1594)

Zikr-i Vusûl-i Serdâr-ı A‘zam Sinân Paşa
be-Serhadd ve Feth-i Pespirim ⟨Veszprém⟩ ve Polata ⟨Palota⟩
bâ-Takdîr-i Hayy-ı Ahad 25

Zikr-i Şehâdet-i Hurrem Ağa 26
Zikr-i Terakkī-i 'Umûm ve 'Avdet 27
Hücûm-ı Leşker-i Küffâr be-İstolni-Belgırad
Székesfehérvár) ve Gayri ez-Bilâd-ı İslâmiyye 28
Rivâyet-i Dîger der-İnhizâm-ı Hasan Paşa 29
İstîlâ-i Küffâr ber-Filek (Fülek) 30
İstîlâ-i Küffâr ber-Secan (Szécsény) 31
Muhâsara-i Novigrad (Nógrád) 32
Te'dîb ve 'Ukūbet-i Firâriyân 34
İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Hatvan ve İnhizâm-ı İslâmiyân 34
Zikr-i Muhâsara-i Ostorgon (Esztergom) 37
'Isyân-ı Ehl-i Tımışvar (Temesvár) 40
Muhâsara-i Burunvar (Baranyavár) 40
Zikr-i İstimdâd-ı Sadr-ı a'zam ve İmdâd-ı Pâdişâh-ı Mu'azzam 40
İbtidâ'-i Sefer-i Yanık (Győr) ve Teveccüh-i Sinân Paşa 41
Muhâsara ve Feth-i Tata ve Samartin (Szentmárton) 42
Muhâsara-i Yanık (Győr) 44
Hücûm-ı Küffâr be-Meters 45
Hücûm-ı Guzât-ı İslâm be-Cânib-i Küffâr ve İnhizâm-ı Tabur ve Firâr 46
Zikr-i Vekāyi'-i 'Asker-i Tatar der-Râh-ı Sefer-i Yanık (Győr) 48
Zikr-i Mukaddime-i Hurûc-ı Mihal (Mihai Viteazul), Voyvoda-i Eflak 49
Zikr-i Bakıyye-i Havâdis-i Sâl 50
Havâdis-i Maşrıkıyye 50
Vefeyât 51
el-Mevlâ el-Fâzıl eş-Şeyh 'Abdülkādir b. Hâcı el-Mü'eyyedî 51
el-Mevlâ Ma'rûf 51
el-Mevlâ 'Abdülkerîm 52
'Acem-zâde Hasan Efendi 53
eş-Şeyh Şa'bân Efendi. 54

SENE-İ SELÂSE VE ELF (H. 1003 / M. 1594-1595)

Feth-i Yanık Hisâr (Győr) bâ-Sa'y-i Bisyâr 55
Feth-i Papa (Pápa) be-Dest-i Gāzî Girây 56
Muhâsara-i Komaran (Komárom) ve 'Avdet 56
Zikr-i Ahvâl-i Serhadd Ba'd ez-'Avdet 59
Sû'-i Tedbîr-i Serdâr ve Taksîreş der-Ba'zı Kâr 59
'Isyân-ı Voyvoda-i Boğdan ve Şehâdet-i Mustafa Paşa 60
Haber-i 'Isyân-ı Mihal (Mihai Viteazul), Voyvoda-i Eflak 60

İntikāl-i Hazret-i Sultân Murâd-ı Sâlis ez-în ʻÂlem-i Fânî ve Cülûs-ı Veledeş Sultân Mehemmed ber-Taht-ı Cihân-bânî 62
Zikr-i Müddet-i Pâdişâh-ı Mağfûr ve Baʻzı Âsâr ve İhsân-ı Mevfûr 65
Aʻyân-ı Devlet 66
İnʻâmât ve Teşrîfât 66
Tevcîh-i Vezâret-i ʻUzmâ be-Ferhâd Paşa 67
Hücûm-ı Küffâr-ı Eflak ve Boğdan be-İbrail ⟨Brăila⟩ ve Akkirman 67
Serdârî-i Ferhâd Paşa be-Cânib-i Eflak 68
Gulüvv-i Sipâh ber-Ferhâd Paşa 69
Teveccüh-i Ferhâd Paşa be-Cânib-i Eflak 70
ʻArbede-i Topcıyân ve Veledân-ı Kul der-Edirne 71
Vusûl-i Serdâr be-Tuna 71
ʻAzl-i Ferhâd Paşa ve Nasb-ı Sinân Paşa 72
Teveccüh-i Sinân Paşa be-Cânib-i Eflak 74
İnhizâm-ı Küffâr ve Firâr 75
Meşveret-i Serdâr Berây-ı Defʻ-i Küffâr ve Binâ-i Hisâr 76
Zikr-i Hareket-i Küffâr der-Serhadd-i Üngürüs 77
Teveccüh-i ʻAsker-i İslâm be-Cânib-i Ostorgon Esztergom⟩ ve İnhizâm.. 77
Zikr-i Bakıyye-i Havâdis-i Sene-i Mezkûre 80
Vefeyât 80
el-Mevlâ Nasûh eş-şehîr be-Nevâlî Efendi 80
el-Mevlâ Hamza el-Germiyânî 81
el-Mevlâ ʻAbdülbâkī 81
eş-Şeyh ʻOsmân 82

SENE-İ ERBAʻA VE ELF (H. 1004 / M. 1595-1596)

İstîlâ-i Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ ber-Hisâr-ı Bükreş ve Tirgovişte ⟨Vásáros/Târgovişte⟩ 83
İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Yergöğü ⟨Giurgiu⟩ 85
İtâʻat-i Boğdan be-Tatar Hân 85
ʻAvdet-i Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ be-Cânib-i Dâr-ı Ḍalâl 85
İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Ostorgon ⟨Esztergom⟩ 86
Teslîm-i Hisâr-ı Ostorgon ⟨Esztergom⟩ be-Küffâr 87
İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Vişegrad ⟨Visegrád⟩ 91
İstîlâ-i Erdel be-Tımışvar ⟨Temesvár⟩ 91
ʻAzl-i Sinân Paşa ve Nasb-ı Lâlâ Mehemmed Paşa 92
Vezâret-i Sinân Paşa Hâmisen 92
Tergīb-i Sinân Paşa be-Sefer-i Şehriyârî 93
Vefât-ı Sinân Paşa ve Vezâret-i İbrâhîm Paşa 93

Teveccüh-i Pâdişâh-ı İslâm be-Gazve-i Eğri ⟨Eger⟩ 94
Meşveret-i Erkân-ı Devlet Berây-ı Cihet-i 'Azimet 95
Nizâ'-ı Hâce Efendi ve Şeyhülislâm 96
Vefeyât 98
el-Mevlâ Mustafa el-Burusavî 98
el-Mevlâ el-Fâzıl 'Ali b. Muhammed b. Gānimü'l-Makdisî 98
el-Mevlâ Mustafa 100
el-Mevlâ Mehemmed 100
el-Mevlâ 'Abdülkādir 101
el-Mevlâ Bostân 102
Bakkāl-zâde-i Dîger 103
Haydar Mîrzâ b. Muhammed Hudâbende 103
Ferhâd Paşa 104
Sinân Paşa 104

SENE-İ HAMSE VE ELF (H. 1005 / M. 1596-1597)

Teveccüh-i Pâdişâh-ı İslâm be-Hisâr-ı Eğri ⟨Eger⟩ 106
İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Hatvan 106
Muhâsara-i Eğri ⟨Eger⟩ 107
Feth-i Hisâr-ı Enderûn-ı Eğri ⟨Eger⟩ 110
Katl-i 'Âmm-ı Küffâr-ı Eğri ⟨Eger⟩ 111
Âmeden-i Cumû'-i Küffâr 112
İrsâl-i Ca'fer Paşa 112
Meşveret-i Erkân-ı Devlet 114
Teveccüh-i 'Asker-i İslâm be-Harb-i Küffâr-ı Li'âm 115
Muhârebe der-Rûz-ı Evvel 117
Mukātele Der-Rûz-ı Sânî ve İnhizâm-ı Küffâr Bi-'Avn-i Rabbânî 119
Siyâk-ı Âhar 122
Firâriyân 124
İnhizâm-ı Küffâr 124
Zikr-i Şe'âmet-i Gurûr 125
Teveccüh-i Sadâret-i 'Uzmâ be-Sinân Paşa 126
'Ukūbet-i Firâriyân 126
'Avdet be-Cânib-i Eğri ⟨Eger⟩ 127
'Avdet-i Pâdişâh be-Dârü's-Saltana 127
'Azl-i Sinân Paşa ve Vezâret-i İbrâhîm Paşa 127
Ceng-i Hâfız Ahmed Paşa der-Serhadd-i Bosna 128
Zuhûr-ı Sefer-i Vaç ⟨Vác⟩ ve Serdârî-i Satırcı Mehemmed Paşa 128
Zikr-i Ahvâl-i Fetih Girây 129

Vefeyât 130
el-Mevlâ Takıyyüddîn b. 'Abdülkādir 130
eş-Şeyh Hızır b. İlyâs b. 'Abdülvehhâb 131
eş-Şeyh 'Ali Safvetî 132

SENE-İ SİTTE VE ELF (H. 1006 / M. 1597-1598)

'Azîmet-i Serdâr-ı İslâm Satırcı Paşa be-Feth-i Tata 133
Meşveret ve Teveccüh be-Cânib-i Vaç ⟨Vác⟩ 134
'Azl-i İbrâhîm Paşa ve Vezâret-i Hâdım Hasan Paşa
ve Cerrâh Mehemmed Paşa 137
İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Yanık ⟨Győr⟩ 139
İbtidâ'-i Sefer-i Varad ⟨Várad⟩ 141
Serdârî-i Hasan Paşa be-Cânib-i Basra 142
Garîbe 143
Vefeyât 143
el-Mevlâ Mehemmed b. Mustafa el-Ma'rûf be-Bostân-zâde 143
el-Mevlâ Mehemmed b. 'Abdülhâdî el-Ma'rûf be-Remzî-zâde 144
el-Mevlâ Mahmûd 144
eş-Şeyh Mustafa 145

SENE-İ SEB'A VE ELF (H. 1007 / M. 1598-1599)

Zikr-i Ahvâl-i Sefer-i Varad ⟨Várad⟩ 146
Âmeden-i Gāzî Girây Hân 146
Ceng ve Muhâsara-i Varad ⟨Várad⟩ 148
'Avdet-i 'Asker-i İslâm be-Cânib-i Belgırad 150
İstîlâ-i Küffâr ber-Kılâ'-ı Pespirim ⟨Veszprém⟩ ve Polata ⟨Palota⟩ ve
Muhâsara-i Budun ⟨Buda⟩ der-Def'a-i Ûlâ 152
İnhizâm-ı Hâfız Ahmed Paşa der-Niğbolu 154
Tevcîh-i Vezâret-i 'Uzmâ be-İbrâhîm Paşa Sâlisen 155
Serdârî-i İbrâhîm Paşa be-Sefer-i Uyvar ⟨Újvár⟩ 155
Ceng-i Eğri-i Azmak 156
Maktûlî-i Satırcı Mehemmed Paşa ve Mahbûsî-i Etmekçi-zâde 156
Vaz'-ı Garîb 159
Vefeyât 160
el-Mevlâ Hüsâmeddîn Hüseyin b. Mehemmed b. Hüsâmeddîn
eş-Şehîr be-Kara Çelebi-zâde 160
el-Mevlâ Yahyâ b. Pîr 'Ali b. Nasûh 161
eş-Şeyh 'Ali Dede 164

SENE-İ SEMÂN VE ELF (H. 1008 / M. 1599-1600)

Teveccüh-i Serdâr-ı a'zam İbrâhîm Paşa be-Cânib-i Uyvar ⟨Újvár⟩ 166
İtâ'at-i Efrenciyân-ı Papa ⟨Pápa⟩ 170
Zikr-i Evsâf-ı Hamîde-i Serdâr 171
İbtidâ'-i Hurûc-ı Celâliyân ve Zuhûr-ı Kara Yazıcı ez-Erbâb-ı Tuğyân .. 171
Katl-i Kira ⟨Esther Handali⟩ 172
'Azl-i Kā'im-makām 173
Zikr-i Ahvâl-i Yemen 174
Vefeyât 174
el-Mevlâ Mustafa b. el-Mevlâ Ebussu'ûd 174
el-Mevlâ el-Fâzıl Sa'deddîn b. Hasan Cân eş-Şehîr be-Hâce Efendi .. 175
el-Mevlâ Nakīb Yahyâ Efendi 177
el-Mevlâ Emrullâh Mehemmed b. Seyrek Muhyiddîn el-Hüseynî 178
el-Mevlâ 'Abdülbâkī 179
el-Mevlâ 'Ali 182
eş-Şeyh Mehemmed 182
eş-Şeyh Mehemmed 182
Ahmed Hân 183
Selîm Hân 183

SENE-İ TİS'A VE ELF (H. 1009 / M. 1600-1601)

'Azîmet-i Serdâr İbrâhîm Paşa be-Cânib-i Kanije ⟨Kanizsa⟩ 184
Âmeden-i Tiryâkî Hasan Paşa 184
Reften-i Murâd Paşa ve Mehemmed Kethudâ
Berây-ı Feth-i Bobofca ⟨Babócsa⟩ 185
Teveccüh-i Serdâr-ı A'zam be-Hisâr-ı Kanije ⟨Kanizsa⟩ 186
Vasf-ı Kal'a ve Muhâsara 186
İhrâk-ı Bârût-ı Küffâr 187
Âmeden-i Tabur-ı Küffâr 187
Feth-i Hisâr ve Hurûc-ı Küffâr 190
Zikr-i 'İnâyet-i İlâhiyye ve Eltâf-ı Hafiyye 191
Zikr-i 'Atâyâ ve 'Avdet 192
Zikr-i Ba'zı Vekāyi' der-în Sâl 193
Serdârî-i Hâcı İbrâhîm Paşa be-Def'-i Kara Yazıcı 193
İnhizâm-ı Leşker-i Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ 194
Vefeyât 195
el-Mevlâ Ahmed el-Ensârî 195
el-Mevlâ 'Abdurra'ûf 197
eş-Şeyh Mehemmed 197

SENE-İ ‘AŞERE VE ELF (H. 1010 / M. 1601-1602)

Tevcîh-i Sadâret-i ‘Uzmâ be-Meyveî Hasan Paşa
Ba‘de ez-Fevt-i İbrâhîm Paşa 198
İstîlâ-i Küffâr be-Hisâr-ı İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ 200
Zikr-i Duhûl-i Hasan Paşa be-Hisâr-ı Kanije ⟨Kanizsa⟩ 200
Teveccüh-i Leşker-i Küffâr be-Hisâr-ı Kanije ⟨Kanizsa⟩ 201
Zikr-i ‘Azîmet-i Serdâr-ı İslâm Yemişçi Hasan Paşa
be-Cânib-i Tabur-ı Küffâr 202
Zikr-i Ahvâl-i Hisâr-ı Kanije ⟨Kanizsa⟩ der-Muhâsara-i Küffâr 204
Âmeden-i Tabur-ı Küffâr be-Hisâr-ı Kanije ⟨Kanizsa⟩ 206
İbtidâ’-i Muhâsara 207
İrsâl-i Haber be-Serdâr 207
Ahvâl-i Kal‘a 208
İstimdâd ez-Serdâr 209
Tedbîr-i Küffâr ber-Hisâr 209
Ahvâl-i Re’s-i Mehemmed Kethudâ ve Mankur-kuşu 210
Cevâb-ı Hasan Paşa 211
Âmeden-i Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩ 212
Hücûm-ı Leşker-i Küffâr ber-Hisâr-ı Kanije ⟨Kanizsa⟩ 213
Tedbîr-i Hasan Paşa 214
Meşveret-i Küffâr 216
Tedbîr-i Bârût 216
Firâr-ı Huddâm ve Tedbîr-i Hasan Paşa 216
Kıssa-i Mektûb-ı Hasan Paşa 218
Âmeden-i Serdâr Yemişçi Hasan Paşa be-Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ 221
Zuhûr-ı Şiddet-i Şitâ bi-Emri'llâhi Te‘âlâ 221
İnhizâm ve Firâr-ı Küffâr 222
Evsâf-ı Ganâ’im 224
Ta‘kīb-i Guzât be-Küffâr 225
Zikr-i Bakıyye-i Ahvâl-i Kanije ⟨Kanizsa⟩ ve Serdâr 226
Sûret-i Hatt-ı Hümâyûn 228
Nakl-i Top-hâ be-Kal‘a-i Belgırad 229
Serdârî-i Hasan Paşa ve İnhizâm-ı Kara Yazıcı 230
Zikr-i Ba‘zı Vekāyi‘-i Âsitâne ve Mürden-i Kara Yazıcı 231
Tuğyân-ı Deli Hasan ve Mahsûrî-i Hasan Paşa 231

Vefeyât 233
İbrâhîm Paşa 233
el-Mevlâ Hüsâmeddîn 233
el-Mevlâ Ma'sûm 233
el-Mevlâ Tevfîk b. Mehemmed 234
el-Mevlâ 'Abdülbâkī b. Mehemmed b. 'Alâ'eddîn el-Cemâlî 234
el-Mevlâ 'Abdülvehhâb 235
el-Mevlâ Hüseyin Kefevî 235
eş-Şeyh Hasan Kabâdûz 236

SENE-İ İHDÂ-'AŞERE VE ELF (H. 1011 / M. 1602-1603)

Teveccüh-i Serdâr Yemişçi Hasan Paşa
be-Feth-i İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ 237
Zikr-i 'Azîmet-i Serdâr be-Cânib-i Erdel 238
İstilâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Peşte ⟨Pest⟩ ve
Muhâsara-i Budun der-Def'a-i Sâniye 240
Ric'at-i Serdâr be-Def'-i Küffâr 240
Âmeden-i Gāzî Girây bâ-'Asker-i Tatar 243
Terakkī-i 'Umûm 244
Katl-i Nadajlı 'Abdurrahmân Der-i Dîvân 244
İstîlâ-i Deli Hasan ber-Şehr-i Kütahya ve Reften-i Mahmûd Paşa 245
Tebdîl ü Tağyîr 245
Vak'a-i Gazanfer Ağa 246
Teveccüh-i Yemişçi Hasan Paşa be-Cânib-i Âsitâne
ve Serdârî-i Lâlâ Mehemmed Paşa 247
Telhîs-kerden-i Mahmûd Paşa ⟨be-⟩Katl-i Vezîr-râ
ve İmtinâ'-i Pâdişâh bâ-Tedbîr-i Paşa 248
İlticâ-i Hasan Paşa be-Zümre-i Yeniçeriyân ve
Cem'iyyet ve Telâşî-i Sipâhiyân 249
Zikr-i Tedbîr-i Vezîr ve İmdâd-ı Yeniçeriyân 249
Cem'iyyet-i Sipâh ve Vak'a-i Poyraz 251
Zikr-i Maktûlî-i Poyraz ve Gayri 252
Maktûlî-i Hüseyin Halîfe ve Tırnakçı Hasan Paşa ve 'Ali Ağa 254
'Adâvet-i Ferîkayn ve Bâkī Evzâ'-i Nâ-pesendîde-i Vezîr 254
Zikr-i Bakıyye-i Ahvâl der-în Sâl 255
Vefeyât 257
el-Mevlâ Şemseddîn 257
el-Mevlâ Mustafa 257
İlyâs Bey 258
Siyâvuş Paşa 259

SENE-İ İSNÂ-'AŞERE VE ELF (H. 1012 / M. 1603-1604)

Serdârî-i Mehemmed Paşa be-Cânib-i Üngürüs der-Sefer-i (Çil-)ada ve 'Avdet-i Tatar 260
Ba'zı Vekāyi' der-Âsitâne 264
'Azl-i Nûh Paşa ve Serdârî-i Nasûh Paşa 264
Kıssa-i 'Azl ve Katl-i Yemişçi Hasan Paşa 265
Kā'im-makām-şüden-i Kāsım Paşa 267
İbtidâ'-i Zuhûr-ı Feterât der-Serhadd-i 'Acem 267
Hareket-i Şâh-ı 'Acem be-Cânib-i Tebrîz bâ-Tahrîk-i Kürd Gāzî 270
Ceng-i Şâh-ı 'Acem bâ-Tebrîzyân der-Sûfiyân 270
İnhizâm-ı Tebrîzyân ve Galebe-i Şâh 271
Feth-i Şeh-i Hîle-ger Kal'a-i Tebrîz-râ 272
Musahhar-kerden-i Hâcı, Ser'asker-i Erbâb-ı İlhâd Sevâd-ı Şehr-i Ordubâd 274
İstîlâ-i Çırak Sultân ber-Çulha 274
İstîlâ-i Revâfız ber-Alınca ve Civânşîr 274
Esîr-geşten-i Hâcı, Emîr-i Ordubâd 275
Berdâşten-i 'Asker be-Cânib-i Alınca 275
Reften-i 'Asker be-Tahlîs-i Ordubâd 276
Revâne-geşten-i 'Asker be-Sûy-i Revân 277
Binâ-i Hisâr-ı Cedîd der-Revân 277
Vürûd-ı Kāsıd Mahmûd 278
İstîlâ-i Şâh be-Şehr-i Nahcivân 279
Hezîmet-i Serdâr Mahmûd 280
Makdem-i Şâh-ı 'Acem be-Revân 281
Ceng-i Evvel der-Pîşgâh-ı Revân 282
Ceng-i Düvüm 283
Ceng-i Süvüm 283
Vürûd-ı Bahşî Kāsıd-ı Şâh 284
Âmeden-i Bahşî Kāsıd be-Kal'a 285
Zikr-i Meşveret-i A'yân-ı Devlet der-Âsitâne 286
İntikāl-i Sultân Mehemmed Hân ez-în Cihân ve Cülûs-ı Sultân Ahmed Hân 287
Evlâd-ı Kirâmîleri 287
Mu'allimleri 288
Vüzerâ-i 'izâm 288
Meşâyıh-ı İslâm 289
Kudât-ı 'Asâkir-i Rumili 289
Kudât-ı 'Asâkir-i Anadolu 290

Cülûs-ı Sultân Ahmed Hân 290
Âmeden-i Donanma ve 'Ali Paşa 292
Zikr-i Sebeb-i Gulâmiyye-i Sipâh 293
Serdârî-i 'Ali Paşa be-Cânib-i Üngürüs ve Cigala-zâde be-Sefer-i Şark . 294
Tebdîl-i Menâsıb 295
Zikr-i Vak'a-i Deli Hasan der-Bosna 296
Bakıyye-i Ahvâl-i Muhârebe-i Revân der-Muhâsara-i Râfıziyân 297
Ceng der-Nezd-i Hisâr-ı Havâle 297
Hedm-i Esbâb-ı Nehr 298
Hurûc-ı 'Asâkir ber-Sürhserân 298
Ferâgat zi-Hıfz-ı Hisâr-ı Havâle 300
Hafr-ı Enhâr der-Hisâr 301
Tedârük-i Miyâh der-Hisâr 302
Hafr-ı Handek der-Dâhil-i Hısn 303
Hurûc-ı Mahsûrân ber-Sürhserân 303
Siyâset-kerden-i Vezîr be-Huvvân-ı Devlet 303
Vürûd-ı Berîd 304
İnhizâm-ı Sürhserân be-Nezd-i Şuregel 305
Vürûd-ı Kāsıd ez-Cânib-i Şâh 305
Mukābil-kerden-i Top-ı Büzürg 306
Endâhten-i Âteş ber-Encümen-i Düşmen 307
Zuhûr-ı Nukūb-ı A'dâ 307
İstîlâ-i A'dâ be-Hisâr-ı Cedîd 308
Teshîr-i Şâh Asl-ı Hisâr-peçe ve 'Afv-ı Cürm-i Mahsûrân 309
Sûret-i Meclis-i Şâh 310
Vefeyât 312
el-Mevlâ 'Osmân Bey b Mehemmed Paşa
b. Ahmed Paşa b. Dukadin 312
el-Mevlâ Hasan Çelebi 313
el-Mevlâ Mehemmed 314
Cerrâh Mehemmed Paşa 315
Halîl Paşa 315
Yemişçi Hasan Paşa 315

SENE-İ SELÂSE-'AŞERE VE ELF (H. 1013 / M. 1604-1605)

Zikr-i Bakıyye-i Ahvâl-i Revân 317
Reften-i Sadr-ı a'zam 'Ali Paşa be-Cânib-i Belgırad 317
Teveccüh-i Sinân Paşa be-Sefer-i 'Acem 318
Nüzûl-i Serdâr be-Kışlak-ı Van ve Muhâsara-i Şâh be-ân 321
Reften-i Serdâr be-Cânib-i Erzurum ve 'Avdet-i Şâh 321

Serdârî-i Lâlâ Mehemmed Paşa be-Vezâret-i 'Uzmâ der-Belgırad 322
Firâr-ı Küffâr ez-Peşte ⟨Pest⟩ 323
Ta'mîr-i Hisâr-ı Cankurtaran ⟨Adony⟩ ve Firâr-ı Küffâr ez-Hatvan 323
Feth-i Kal'a-i Vaç ⟨Vác⟩ 324
Muhâsara-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩ ve 'Avdet 324
Tetimme 325
Zuhûr-ı Boçkayı İştvan ⟨Bocskai István⟩ ez-Ümerâ-i Erdel 326
Muhârebe-i Nemçe ve Macar 327
Rivâyet-i Dîger der-Zuhûr-ı Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ 328
Zuhûrî-i Mahmûd Paşa ve Makhûrî-i Kāsım Paşa 328
Sayd-ı Şâhî ve Tevellüd-i Şehzâde 329
Âmeden-i Vezîr-i a'zam Mehemmed Paşa be-Âsitâne 330
Teşrîfât-ı Ba'zı A'yân bâ-Menâsıb 330
Vefeyât 331
el-Mevlâ Haydar 331
el-Mevlâ el-Fâzıl 'Abdülhalîm 332
el-Mevlâ 'Abdülkādir 333
el-Mevlâ Seyyid Mehemmed 333
el-Mevlâ Yahyâ b. Dervîş 334
Yavuz 'Ali Paşa 335
Sâ'atçi Hasan Paşa 335
Kāsım Paşa 336
Sarıkçı Mustafa Paşa 336

SENE-İ ERBA'A-'AŞERE VE ELF (H. 1014 / M. 1605-1606)

Serdârî-i Mehemmed Paşa be-Cânib-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩ 337
Meşveret-i Serdâr 337
Teveccüh-i Serdâr be-Muhâsara-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩ 339
Feth-i Kal'a-i Vişegrad ⟨Visegrád⟩ 340
Feth-i Depedelen ⟨Szent Tamáshegy⟩ 340
İhrâk-ı Varoş 341
Feth-i Varoş ve Kal'a 341
İstîlâ-i Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ ber-Hisâr-ı Uyvar ⟨Újvár⟩ 343
Âmeden-i Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ be-Serdâr 344
İbtidâ'-i Mukaddemât-ı Sulh-ı Nemçe 345
Vak'a-i Cigala-zâde der-Serhadd-i 'Acem 347
İstîlâ-i Şâh be-Gence ve Şirvân 350
Kıtâl-i Serhoş İbrâhîm Paşa bâ-Hırvat 350
Maktûlî-i Mehemmed Paşa b. Sinân Paşa 350

'Avd-ı Pâdişâh ez-Edirne 351
Harb-i Tavîl ve İnkisâr-ı Nasûh Paşa 351
Reften-i Pâdişâh-ı İslâm be-Cânib-i Burusa 352
Âmeden-i Serkeşân-ı Sipâh 352
'Avdet-i Pâdişâh be-Âsitâne 353
İtâ'at-i Tavîl 353
'Azl ü Nasb-ı Kesân 353
Hareket-i Yeniçeri ve Sipâh ve Te'dîb-kerden-i Pâdişâh 354
Âmeden-i Mehemmed Paşa be-Âsitâne 355
Maktûlî-i Deli Hasan der-Tımışvar ⟨Temesvár⟩ 355
Vefeyât 356
el-Mevlâ 'Abdülvehhâb 356
el-Mevlâ Mustafa b. el-Mevlâ el-Fâzıl Bostân 357
el-Mevlâ İbrâhîm b. Mustafa eş-Şehîr be-Levh-hân 357
eş-Şeyh Muhyiddîn 358
Cigala-zâde Sinân Paşa 359

SENE-İ HAMSE-'AŞERE VE ELF (H. 1015 / M. 1606-1607)

Serdârî-i Mehemmed Paşa ve Vefâteş ve Vezâret-i Dervîş Paşa 360
Mânde-i Dervîş Paşa ve Serdârî-i Ferhâd Paşa 362
Zikr-i İn'ikād-ı Sulh bâ-Küffâr-ı Nemçe 364
Hulâsa-i Sulhnâme 365
Maktûlî-i Dervîş Paşa ve Vezâret-i Murâd Paşa 368
Vak'a-i Nasûh Paşa der-Bağdâd 369
Mürden-i Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ 370
Zikr-i Bakıyye-i Vekāyi'-i Sâl 371
Vefeyât 372
el-Mevlâ Dervîş 372
el-Mevlâ Ebü'l-Meyâmin Mustafa b. 'Ali 372
el-Mevlâ 'Abdülbâkī 374
el-Mevlâ 'Abdullâh 375
eş-Şeyh 'Abdülkerîm İştibî 376
Lâlâ Mehemmed Paşa 377
Dervîş Paşa 378
Güzelce Mahmûd Paşa 378

SENE-İ SİTTE-'AŞERE VE ELF (H. 1016 / M. 1607-1608)

Âmeden-i Vezîr-i a'zam Murâd Paşa be-Âsitâne 379
Zikr-i Fırak-ı Celâliyân 379

Serdârî-i Murâd Paşa ve Gâlib şüden i o ber-İşân 382
Reften-i İbn Kalender be-Cânib-i Ankara 383
Muhâsara-i Ankara 384
Vak'a-i Muslı Çâvuş der-Silifke 385
Def'-i Şerr-i Cemşîd ez-Adana 385
Kârzâr-ı Serdâr bâ-İbn Cânpûlâd 385
Kışlak-kerden-i Serdâr der-Haleb ve İrsâl-i 'Asker be-Cânib-i Bağdâd .. 388
İlticâ-i Cânpûlâd-zâde be-Âsitâne ve Gāret-kerden-i
İbn Kalender be-Burusa 389
Serdârî-i Etmekçi-zâde Ahmed Paşa be-'Asker-i Rumili 390
Me'âl-i Hâl-i İbn Cânpûlâd 390
Zikr-i Bakıyye-i Ahvâl-i Sâl der-Âsitâne 391
Cülûs-ı Hân-ı Tatar 392
Âmeden-i Kāsıd-ı Leh be-Âsitâne ve Tecdîd-i Sulh 392
Vefeyât 393
el-Mevlâ Mustafa 393
el-Mevlâ Mehemmed 394
el-Mevlâ Mehemmed 395
el-Mevlâ İbrâhîm 396
Gāzî Girây Hân b. Devlet Girây 396
Misâlî 397

SENE-İ SEB'A-'AŞERE VE ELF (H. 1017 / M. 1608-1609)

Teveccüh-i Serdâr be-İstîsâl-i Kalender-oğlu 398
Ilgar-ı Serdâr be-Cânib-i Birâder-i Tavîl Mahmûd 404
'Avdet-i Serdâr be-Âsitâne 409
Zikr-i Ba'zı Vekāyi' der-Âsitâne 411
Vekāyi'-i Mehemmed Paşa be-'Asker-i Mısır 412
Ba'zı Vekāyi'-i Yemen der-Zemân-ı Ca'fer Paşa 416
Zikr-i Âsâr-ı Celîle-i Mehemmed Paşa 416
'Ahidnâme-i Nemçe 418
Zelzele-i 'Azîme der-Nova ⟨Herceg Novi⟩ 418
Vefeyât 418

SENE-İ SEMÂNE-'AŞERE VE ELF (H. 1018 / M. 1609-1610)

Sefer-i Üsküdar 419
Âmeden-i Yûsuf Paşa be-Üsküdar 422
Maktûlî-i Muslı Çâvuş ve Yûsuf Paşa 423
Zikr-i Mâcerâ-yı Etmekçi-zâde Ahmed Paşa ve Murâd Paşa 425

Zikr-i Hıyânet-i Huddâm ⟨-ı Murâd⟩ Paşa 428
Âmeden-i Emvâl-i Yûsuf Paşa ve Nifâk-ı Hussâd 429
Sefer-i Deryâ-yı ⟨Kapudan⟩ Halîl Paşa ve Teshîr-i Kara Cehennem 429
Binâ-i Câmi'-i Cedîd 431
'Ahidnâme-i Fransa 431
İrsâl-i Sitâre-i Kâ'be ez-Dârü's-saltana 433
Vefeyât 433
'Ali Beyefendi b. Husrev 433
eş-Şeyh Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed
eş-Şehîr be-Vahyî-zâde 434

SENE-İ TİS'A-'AŞERE VE ELF (H. 1019 / M. 1610-1611)

Serdârî-i Murâd Paşa be-Sefer-i Tebrîz 435
Serdâr Tarafından Gönderilen Cevâbdır 436
Zikr-i Ba'zı ez-Vekāyi'-i Sâl 437
Vefeyât 438
el-Mevlâ 'Abdullâh 438
el-Mevlâ Sinâneddîn Yûsuf 439
eş-Şeyh Hasan Efendi b. eş-Şeyh Mehemmed b. Bahâdır Bey 439

SENE-İ 'İŞRÎN VE ELF (H. 1020 / M. 1611-1612)

İntikāl-i Murâd Paşa ve Serdârî-i Nasûh Paşa 441
Zikr-i Mıntaka-i Âhenîn-i Kâ'be ve Mîzâb 442
Ahvâl-i Sefer-i Deryâ 442
Zikr-i Ba'zı ez-Vekāyi'-i Sâl 443
Vefeyât 443
el-Mevlâ Feyzullâh eş-şehîr be-Kāf-zâde 443
el-Mevlâ Pîr Mehemmed eş-Şehîr be-Üsküb Müftîsi 444
el-Mevlâ Mehemmed b. Şa'bân 444
eş-Şeyh Hasan eş-Şehîr be-Nefâyis 445
eş-Şeyh Mehemmed-i Dağī 445
Murâd Paşa 446

SENE-İ İHDÂ VE 'İŞRÎN VE ELF (H. 1021 / M. 1612-1613)

Ahvâl-i Sefer-i Deryâ 448
Âmeden-i Vezîr-i a'zam Nasûh Paşa bâ-Elçi-i 'Acem 448
Vilâdet-i Sultân Murâd ve Çıkma 449
Reften-i Sultân Ahmed Hân be-Edirne 449
Havâdis-i Maşrıkıyye 451

Vefeyât 451
el-Mevlâ Sun'ullâh b. Ca'fer el-'Imâdî 451
el-Mevlâ Mehemmed 453
el-Mevlâ Mehemmed b. 'Abdül'azîz 454
eş-Şeyh Mehemmed 454

SENE-İ İSNEYN VE 'İŞRÎN VE ELF (H. 1022 / M. 1613-1614)

Âmeden-i Pâdişâh-ı Cihân be-Dârü's-saltana 456
Âmeden-i Mehemmed Girây 456
Âmeden-i Mîzâb-ı Kâ'be ve İrsâl-i Elmâs-pâre be-Medîne-i Münevvere 456
Ref'-i Emânet-i Hamr 457
İstîlâ-i Ümerâ-i Serhadd ber-Ba'zı Kılâ' ve İstîsâl-i Küffâr 457
Âmeden-i Kāsıd-ı Felemenk 458
Binâ-i Mescid der-İstavroz 458
Sefer-i Dîger-i Edirne 458
Zikr-i Ba'zı Vekāyi'-i Sâl 459
Kapudan-şüden-i Halîl Paşa 459
Binâ-i Kasr-ı Tersâne 459
Zikr-i Sulhnâme-i Şâh 460
Vefeyât 460
el-Mevlâ Mehemmed 460

SENE-İ SELÂSE VE 'İŞRÎN VE ELF (H. 1023 / M. 1614-1615)

'Avdet-i Pâdişâh-ı İslâm be-Dârü's-saltana 462
Reften-i Kapudan Paşa be-Cezîre-i Malta 462
Gûşmâl-i Küffâr-ı Manya ⟨Mani⟩ 464
Şehâdet-i Memi Paşa 464
İstîlâ-i Kazak ber-Sinop 464
Zikr-i Binâ-i Kal'a der-Nehr-i Özi ⟨Dnieper⟩ 465
Vak'a-i Ma'an-oğlu 465
Maktûlî-i Vezîr-i a'zam Nasûh Paşa ve Vezâret-i Mehemmed Paşa 468
Tebeddülât-ı Menâsıb 470
Zikr-i Ahvâl-i Betlen Gabor ⟨Bethlen Gábor⟩ 470
'Ahidnâme-i Erdel 472
'Ahidnâme-i Dîger 473
Vefeyât 474
el-Mevlâ Dervîş Mehemmed eş-Şehîr be-'Abdülcebbâr-zâde 474
el-Mevlâ Ahmed b. Seyfullâh Vahvahek 474

el-Mevlâ Hüseyin b. Rüstem Paşa 475
el-Mevlâ Sun'ullâh 476
Nasûh Paşa 476

SENE-İ ERBA'A VE İŞRÎN VE ELF (H. 1024 / M. 1615-1616)

Serdârî-i Vezîr-i a'zam Mehemmed Paşa be-Cânib-i Revân 478
Âmeden-i Kāsıd-ı Şâh-ı 'Acem 478
Zikr-i Sulhnâme-i Çasar-ı Roma 479
Vefeyât 481
el-Mevlâ Karaca Ahmed el-Hamîdî 481
el-Mevlâ Şeyhülislâm Mehemmed b. Sa'deddîn 482
el-Mevlâ Rıdvân 483
eş-Şeyh 'Ali el-Ma'rûf be-İdrîs 483
Safî Mîrzâ, Veled-i Şâh 'Abbâs 485

SENE-İ HAMSE VE İŞRÎN VE ELF (H. 1025 / M. 1616-1617)

Teveccüh-i Serdâr-ı a'zam be-Cânib-i Revân 486
Binâ-i Kal'a-i Kars 486
Harb-i Tekeli 487
'Azl-i Mehemmed Paşa ve Serdârî-i Halîl Paşa 487
Zikr-i İstihkâm-ı Sulh-ı Nemçe 489
Serdârî-i İskender Paşa be-Cânib-i Kazak ve İrsâl-i Nâme be-Erdel 490
Vefeyât 492
el-Mevlâ Zeynel'âbidîn 492
el-Mevlâ 'Ali en-Nakīb 492
el-Mevlâ Hasan el-Kâfî 492
el-Mevlâ Mahmûd eş-Şehîr be-Niksarî-zâde 493
el-Mevlâ Mehemmed Cerrâh-zâde 494
el-Mevlâ Mustafa el-İmâm 494
el-Mevlâ Mustafa eş-Şehîr be-Celeb Muslihüddîn 495
eş-Şeyh Ramazân 495

SENE-İ SİTTE VE 'İŞRÎN VE ELF (H. 1026 / M. 1617)

Ziyâfet-i Sultânî der-Câmi'-i Cedîd 497
Reften-i Vezîr-i a'zam Halîl Paşa be-Kışlak-ı Diyârbekir
ve Âmeden-i Cânıbek Girây 497
İrsâl-i 'Asker be-Muhâfaza-i Gürcistân 498
Tertîb-i Musâlaha-i İskender Paşa 498
İstihkâm-ı Sulh-ı Nemçe 499

Ahvâl-i Donanma 499
İntikâl-i Sultân Ahmed Hân ve Cülûs-ı Sultân Mustafa Hân 500
Evlâd-ı Kirâmı 500
Vüzerâ 501
Meşâyıh-ı İslâm 501
Kudât-ı 'Asâkir-i Rum 501
Kudât-ı 'Asâkir-i Anadolu 501
Tevzî'-i 'Atıyye 501
Vefeyât 501
el-Mevlâ 'Abdullâh eş-Şehîr be-Kızılca Hayreddîn-zâde 501
el-Mevlâ Mehemmed Hakîmî b. Süleymân b. Mehemmed el-Gîlânî .. 502
el-Mevlâ Kara Sa'îd 502
el-Mevlâ Mahmûd Manastırî 503
eş-Şeyh Ca'fer 503
eş-Şeyh Velî-i Ağrasî 504
eş-Şeyh Hasan-ı 'Adlî 504
eş Şeyh Feyzî 505
Münîrî Efendi 505
Dervîş 'Ali Hâkî 505
Durmuş Dede 506

SENE-İ SEB'A VE 'İŞRÎN VE ELF (H. 1027 / M. 1617-1618)

Hal'-i Sultân Mustafa ve Cülûs-ı Sultân 'Osmân Hân 507
Firâr-ı Mehemmed Girây 507
Teveccüh-i Serdâr-ı a'zam be-Cânib-i Erdebîl 508
İnhizâm-ı Cânıbek Girây der-Ceng-i Sahrâ-yı Serâv 508
Tedbîr-i Serdâr-ı a'zam 509
'Akd-i Musâlaha der-Sahrâ-yı Serâv 510
Âmeden-i Elçi-i Leh 511
Âmeden-i Elçi-i Fas 511
'Alâ'im-i Semâviyye 511
Vefeyât 512
el-Mevlâ Mehemmed Nihâlî 512
el-Mevlâ Ahmed Yalın-zâde 512
el-Mevlâ 'Abdül'azîz 513
el-Mevlâ 'Ali Edîbî 514
Ahmed Paşa, Etmekçi-zâde 514

SENE-İ SEMÂN VE ‘İŞRÎN VE ELF (H. 1028 / M. 1618-1619)

Tashîh-i Sikke 516
Tevcîh-i Vezâret-i ‘Uzmâ be-Mehemmed Paşa 516
Âmeden-i Elçi-i ‘Acem 516
Vak‘a-i Garîbe 517
Âmed ü Reft-i Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩ 517
Vefeyât 518
el-Mevlâ Kemâl 518

SENE-İ TİS‘A VE ‘İŞRÎN VE ELF (H. 1029 / M. 1619-1620)

‘Azl-i Mehemmed Paşa ve Vezâret-i ‘Ali Paşa 519
İnhizâm-ı Tabur-ı Küffâr-ı Leh der-Ceng-i İskender Paşa 519
Reften-i Donanma be-Gāret-i Mafrodonya ⟨Manfredonia⟩ 521
Âmeden-i Necef Kulu 521
Mefhûm-ı Mektûb-ı İmparator 522
Feth-i Vaç ⟨Vác⟩ be-Dest-i Karakaş Paşa 522
Teshîr-i Habeş 522
Vefeyât 522
el-Mevlâ ‘Ali Belgıradî 522
el-Mevlâ Mehemmed Tabîb Bey-zâde 523
Öküz Mehemmed Paşa 523

SENE-İ SELÂSÎN VE ELF (H. 1030 / M. 1620-1621)

Müncemid-Şüden-i Halîc-i Kostantiniyye 525
Mebâdî-i Sefer-i Hotin ⟨Khotyn⟩ ve Vezâret-i Hüseyin Paşa 525
Şehâdet-i Şehzâde Mehemmed Hân 526
Teveccüh-i Pâdişâh-ı İslâm be-Gazve-i Hotin ⟨Khotyn⟩ 526
İmtihân-ı Yeniçeriyân ve Sâ’ir Piyâdegân 526
İstîlâ-i Kazak ber-Ahyolu 527
Âmeden-i Dil ez-Cânib-i Hâcı Giy Paşa 527
İn‘âm-dâden-i Pâdişâh-ı İslâm der-İsakcı 527
İnhizâm-ı Kazak der-Özi 528
Âmeden-i Kapudan Halîl Paşa 528
Eser-i Pâdişâh-ı Cihân der-İsakcı 529
‘Ubûr-kerden-i ‘Asker-i Mansûr ez-Cisr 529
Âmeden-i Haber ez-Hân-ı Kırım 530
Âmeden-i Dilâver Paşa ve ‘Asker-i Eflak 530
İnhizâm-ı İmdâd-ı Nemçe der-Ceng-i Betlen ⟨Bethlen⟩ 530

İstîzân-ı Hân Berây-ı Akın 531
Yoklama-i Yeniçeriyân 531
Tebdîl-i Voyvoda-i Boğdan 531
[169b] Ceng-i Tatar der-Tabur-ı Kazak 531
İnhizâm-ı Küffâr der-Ceng-i Boğdan ve Gār 532
Resîden-i 'Asker-i İslâm be-Hotin ⟨Khotyn⟩ 532
Âmeden-i Tatar Hân 533
Muhâsara-i Tabur 533
Meters ve Harb 533
Hücûm-ı 'Asker-i İslâm be-Tabur 534
Tevcîh-i Eyâlet-i Özi be-Kantemür 535
Yürüyüş-i Sânî 535
Yürüyüş-i Sâlis 535
Gāret-kerden-i Tatar Zahâ'ir-i Küffâr 536
Yürüyüş-i Râbi' ve Şehâdet-i Karakaş Paşa 536
'Azl-i Hüseyin Paşa ve Vezâret-i Dilâver Paşa 536
Şebîhûn-kerden-i Küffâr 537
Yürüyüş-i Hâmis 537
Yürüyüş-i Sâdis 538
Rücû'-i Küffâr be-Musâlaha 538
'Akd-i Musâlaha ve 'Avdet 539
Tenbîh 539
Vefeyât 540
el-Mevlâ 'Ali Akkirmanî 540
el-Mevlâ Gānim el-Bağdâdî 540
el-Mevlâ Kemâl Efendi, Kemâleddîn Mehemmed b. Ahmed b. Mustafa 541
el-Mevlâ Mehemmed Kudsî 541
'Ali Paşa 542
Karakaş Mehemmed Paşa 543
İskender Paşa 543

SENE-İ İHDÂ VE SELÂSÎN VE ELF (H. 1031 / M. 1621-1622)

Duhûl-i Pâdişâh-ı İslâm be-Dârü's-saltana ve Tezyîn-i Şehr 545
Tebeddülât-ı Menâsıb 545
Zikr-i Vak'a-i Hâ'ile-i 'Osmâniyye 545
Sebeb-i Vak'a 546
Sudûr-ı Fermân be-Tertîb-i Esbâb-ı Sefer-i Hicâz 547
Rü'yâ-yı Pâdişâh 548

Eser-i Gadr u Telaş 548
Cem'iyyet-i 'Asker ve Meşveret der-Emr-i Sefer 549
İstiftâ der-Hakk-ı Menba'-i Fesâd 549
Mürâca'at-ı İşân be-'Ömer Hâce ve Vezîr-i a'zam 550
İstifsâr-ı Pâdişâh ez-'Ulemâ ve Evhâm-ı Cânibeyn 550
Telâtum-ı Emvâc-ı Bahr-ı Fiten der-Rûz-ı Düvüm 550
'Arz-kerden-i 'Ulemâ Metâlib-i 'Asker-râ ve İmtinâ'-i Pâdişâh 551
Duhûl-i 'Asker be-Sarây-ı 'Âmire 552
İhrâc-ı Sultân Mustafa ez-Mahbes 552
Maktûlî-i Dilâver Paşa ve Süleymân Ağa 553
Mücâdele-i 'Ulemâ der-Emr-i Bey'at ve
Cülûs-ı Sultân Mustafa Hân Sâniyen 554
Nakl-i Sultân Mustafa Hân be-Sarây-ı 'Atîk 554
Gāret-kerden-i 'Asker Hâne-i 'Ali Ağa ve Gayrihî 555
Hayret ü Telâşî-i Sultân 'Osmân ve Maktûlî-i Ağa-yı Yeniçeriyân 556
Tevcîh-i Menâsıb 557
Taleb-i Katl-i A'yân 558
Mahbûsî-i Sultân 'Osmân ve Katl-i Hüseyin Paşa 558
Reften-i Sultân Mustafa be-Sarây-ı 'Âmire 561
Zikr-i Surre-i Filori 561
Şehâdet-i Sultân 'Osmân der-Yedikulle 561
İ'tirâz-ı Mu'tarız 563
'Uzlet ve Tekā'üd-i Şeyhülislâm Es'ad Efendi 564
Tevzî'-i İn'âm 564
Gavgā-yı 'asker ve Katl-i Kapu Ağası 565
'Azl-i Dâvud Paşa ve Vezâret-i Mere Hüseyin Paşa 565
Vak'a-i Meczûb der-Câmi'-i Cedîd 566
Hurûc-ı Pâdişâh-ı 'Âlî-câh be-Câmi'-i Cedîd 566
Galebe-i Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩ der-Serhadd-i Nemçe 566
'Azl-i Mere Hüseyin Paşa ve Vezâret-i Lefkeli Mustafa Paşa 567
İ'tirâz-ı Halk be-Yeniçeriyân 567
'Azl-i Lefkeli ve Vezâret-i Gürci Mehemmed Paşa 568
Âmeden-i Donanma 568
Âmeden-i Elçi-i 'Acem 568
İbtidâ'-i Zuhûr-ı Fiten der-Cânib-i Şark ve 569
Tuğyân-ı Ehl-i Bağdâd ve Maktûlî-i Yûsuf Paşa 569
İbtidâ'-i Hurûc-ı Abaza Paşa 569
Vefeyât 570
el-Mevlâ Mehemmed Dâvud-zâde 570
el-Mevlâ Mehemmed Nişâncı-zâde 571

el-Mevlâ ‘Abdülhayy Kâf-zâde 571
Şeyh Ebü'l-Gays 572
Hüseyin Paşa 573
Dilâver Paşa 573
Nakkâş Hasan Paşa 574

SENE-İ İSNEYN VE SELÂSÎN VE ELF (H. 1032 / M. 1622-1623)

Âmeden-i Elçiyân-ı Leh ve Moskov 575
Galebe-i Kantemür ber-Leh 575
Âmeden-i Şükât-ı Abaza Paşa 575
Hareket-i Yeniçeriyân Berây-ı Abaza 576
Cem‘iyyet-i Kul Berây-ı Taleb-i Dem-i Sultân ‘Osmân 576
Katl-i Dâvud Paşa ve Cebecibaşı 577
Ferâgat-kerden-i Gürci Paşa ve Vezâret-i Mere Hüseyin Paşa Sâniyen .. 578
Tuğyân-ı Abaza Paşa 579
Teshîr-i Karahisâr 579
Tebdîl-i Tatar Hân 580
Serdârî-i Cigala-zâde 580
Vak‘a-i Câmi‘-i Ebü'l-feth 581
Tertîb-i Cezâ 582
‘Azl-i Mere ve Vezâret-i Kemânkeş ‘Ali Paşa 583
Cülûs-ı Sultân Murâd Hân-ı Râbi‘ 583
‘Azl-i Yahyâ Efendi 584
Vak‘a-i Yûsuf Paşa der-Bağdâd 584
Serdârî-i Hâfız Paşa ve Ceng-i Bekir Sübaşı 586
Nüzûl-i Hâfız Paşa be-Havâlî-i Bağdâd ve Ref‘-i Bekir Sübaşı 589
Tevcîh-i Eyâlet-i Bağdâd be-Bekir Sübaşı 591
Vefeyât 592
el-Mevlâ Kethudâ Mustafa Efendi b. Hüseyin b. Sinân 592
el-Mevlâ Mehemmed ‘Itrî 592
Şeyh Ahmed Dizdâr-zâde 592
Hatîb Zâkirî 593
Dâvud Paşa 593
Mere Hüseyin Paşa 593

SENE-İ SELÂSE VE SELÂSÎN VE ELF (H. 1033 / M. 1623-1624)

İstîlâ-i Şâh ‘Abbâs be-Hisâr-ı Bağdâd 594
Reften-i Hüseyin Paşa be-Cânib-i Bağdâd ve Şehâdeteş bâ-Hîle-i Şâh... 595
Giriften-i Şâh-ı ‘Acem Hisâr-ı Bağdâd-râ ve İstîsâl-i Sünniyân 597

İstîlâ-i Sürhser ber-Mûsul ve Kerkük 599
Firâr-ı Kāsım Hân ez-Mûsul bâ-Hücûm-ı Küçük Ahmed 599
Tebeddülât 600
Katl-i Kemânkeş ve Vezâret-i Çerkes Mehemmed Paşa 600
Zikr-i Da'vâ-yı Abaza Paşa ve İğvâ-i Şeyh 601
Sûret-i Mektûb-ı Abaza Paşa 601
Latîfe 602
Serdârî-i Çerkes Mehemmed Paşa 602
Muhârebe ve İnhizâm-ı Abaza Paşa 603
'Isyân-ı Mehemmed Girây ve Tevcîh-i Hâniyyet be-Cânıbek Girây 605
Ta'yîn-i Receb Paşa ve Ceng-i Mehemmed Girây 606
İnhizâm-ı 'Asker-i Donanma der-Sahrâ-i Kefe 609
İstîlâ-i Kazak ber-Yeniköy 611
Ahvâl-i Serhadd-i Nemçe 611
Vakf-ı Kal'a-i Arko 612
Vefeyât 612
el-Mevlâ Ahmed 612
Mollâ 'Ali Efendi b. 'Abdurra'ûf 613
el-Mevlâ Mehemmed b. Yûsuf eş-Şehîr be-Bahsî 614
el-Mevlâ Nûrullâh eş-Şehîr be-Nûrî Efendi 614
eş-Şeyh Mehemmed b. Mehemmed eş-Şehîr be-Altıparmak 614
eş-Şeyh 'Ömer Efendi 615
Kemânkeş 'Ali Paşa 615
Kör Hüseyin Paşa 616
Bebr Mehemmed Paşa 616
el-Hâcc Mustafa Ağa 616

SENE-İ ERBA'A VE SELÂSÎN VE ELF (H. 1034 / M. 1624-1625)

'Avdet-i 'Asker be-Meştâ-yı Tokat 617
İntikāl-i Mehemmed Paşa ve Serdârî-i Hâfız Paşa 617
İnhizâm-ı Sürhser der-Altunköprü 618
İnhizâm-ı Leşker-i Sürhser der-Gürcistân 618
İrsâl-i 'Asker be-Cânib-i Gürcistân 619
Serdârî-i Hüseyin Paşa be-Cânib-i Aydın 620
Reften-i Murâd Paşa be-Cânib-i Bağdâd 621
Meşveret ve Teveccüh-i Serdâr 621
Vefeyât 622
el-Mevlâ Es'ad Efendi b. Sa'deddîn 622
Seyyid Kāsım Gubârî 623

Bostân-zâde Mehemmed Efendi 623
Hekîm Çelebi Şeyhî Ahmed Efendi 624
Hüseyin Lâmekânî 624
Çerkes Mehemmed Paşa 624
Bâkī Paşa 625
'Abdülkerîm Paşa eş-Şehîr be-Yahni-kapan 625

SENE-İ HAMSE VE SELÂSÎN VE ELF (H. 1035 / M. 1625-1626)

Maktûlî-i İbn Cennet 626
İnhizâm-ı Kazak der-Ceng-i Karaharmân ⟨Vadu⟩ 626
Meşveret-i Hâfız Paşa ve Muhâsara-i Bağdâd 628
Yürüyüş-i 'Asker ve 'Adem-i Zafer 630
Âmeden-i Şâh be-Şehribân 630
'Akd-i Meclis-i Müşâvere ve İttifak be-Tûl-i Muhâsara 631
Reften-i Mehemmed Paşa be-Cânib-i Diyâle 631
Kıssa-i 'Azl-i Defterdâr 'Ömer Paşa 631
Âmeden-i Şâh be-Nehr-i Diyâle ve Reften-i Murâd Paşa 632
Giriftârî-i Berhûrdâr Bey 633
Ceng-i Evvel-i Serdâr ve Şâh 'Abbâs 634
Âmeden-i Gurâb ve Top ez-Basra 635
Reften-i 'Ömer Paşa be-Muhâfaza-i Şatt 635
Âmeden-i Elçi-i Şâh ve Cevâb-ı Serdâr 636
Ceng-i Sânî 636
İmdâd-ı Şâh be-Zahîre 637
Ceng-i Sâlis-i Şâh 'Abbâs ve 'Osmâniyân 638
İmdâd-ı Sürhserân be-Bağdâd 640
Âmeden-i Elçi-i Şâh 640
Müzâkere-i Ahvâl-i Sulh 643
Zuhûr-ı Eser-i Sihr 643
Gulüvv-i 'Asker 643
Hareket-kerden-i 'Asker ve Kıssa-i Lağım 644
Cevâb-ı Şâh 'Abbâs 645
Teveccüh-i 'Asker be-Cânib-i Mûsul 646
Maktûlî-i Gürci Mehemmed Paşa der-Âsitâne 648
Sûret-i Hükm-i Hümâyûn Der-Hakk-ı Sipâh 648
Âmeden-i Ay Mehemmed Hân 649
Binâ-i Kal'a der-Nehr-i Özi ⟨Dnieper⟩ 649
Ahvâl-i Serhadd-i Nemçe 650

Ahvâl-i Serhadd-i Leh 651
Âmeden-i Elçi-i İngilis 652
Vefeyât 652
Gürci Mehemmed Paşa 653

SENE-İ SİTTE VE SELÂSÎN VE ELF (H. 1036 / M. 1626-1627)

'Azl-i Hâfız ve Vezâret-i Halîl Paşa 654
Sebeb-i Sefer-i Erzurum ve Reften-i Ser'asker 655
İnhizâm-ı Paşayân ve Maktûlî-i Ser'asker 656
Teveccüh-i Serdâr be-Cânib-i Erzurum 657
İnhizâm-ı Hasan Paşa 657
Âmeden-i Elçi-i Şâh be-Âsitâne 657
'Arz u Mahzar ez-Yemen 658
Tebdîl-i Şerîf 658
Ahvâl-i Pâdişâh-ı Hind 658
Ahvâl-i Serhadd-i Nemçe 659
Ahvâl-i Sulh 660
Vefeyât 660
Ganî-zâde Efendi 660
Sadreddîn-zâde Mehemmed Emîn Efendi 661
Kara Mustafa Paşa 662

SENE-İ SEB'A VE SELÂSÎN VE ELF (H. 1037 / M. 1627-1628)

Muhâsara-i Erzurum 663
Âmeden-i Mağrav ⟨Giorgi Saakadze⟩ ve Meters 663
Nüzûl-i Berf ve Hulûl-i Şitâ ve 'Avdet 664
Âmeden-i A'yân-ı Celâliyân 664
'Azl-i Halîl Paşa ve Serdârî-i Husrev Paşa 665
Tevcîh-i Hâniyyet be-Cânıbek Girây 666
İrsâl-i Nâme be-Cânib-i Leh 667
Ahvâl-i Donanma 667
Ahvâl-i Serhadd-i Nemçe 668
İn'ikād-ı Sulh der-Sahrâ-yı Sön ⟨Szőny⟩ ve Sûret-i 'Ahidnâme 668
Mefhûm-ı Mektûb-ı Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩ 671
Vefeyât 672
Sâlih Efendi b. Sa'deddîn 672
Veysî Efendi, Üveys b. Mehemmed 673
Sâlih İmâm Efendi ⟨eş-Şeyh Mehemmed⟩ 674

SENE-İ SEMÂN VE SELÂSÎN VE ELF (H. 1038 / M. 1628-1629)

Tevecciih-i 'Asker-i Mansûr be-Cânib-i Erzurum ve Mürâca'at-ı Abaza be-Cânib-i Şâh 676
Muhâsara ve Feth 677
'Avdet be-Cânib-i Âsitâne 678
İhtilâl-i Ahvâl-i Yemen 679
Serdârî-i Husrev Paşa be-Sefer-i Hemedân 679
Vefeyât 680
Şâh 'Abbâs b. Muhammed Hudâbende 680
Kerîm Çelebi 681
eş-Şeyh Mahmûd Efendi, Üsküdarî 682

SENE-İ TİS'A VE SELÂSÎN VE ELF (H. 1039 / M. 1629-1630)

Maktûlî-i Mağrav ⟨Giorgi Saakadze⟩ bâ-Gadr-i Husrev Paşa 684
Maktûlî-i Defterdâr Bekir Paşa 685
Ahvâl-i İkāmet der-Sahrâ-i Mûsul 685
Reften-i Husrev Paşa be-Cânib-i Şehrizor 687
Tecdîd-i Hisâr-ı Gülanber 688
Kıssa-i İnhizâm-ı Zeynel Hân der-Ceng-i Mihribân 690
Reften-i Serdâr be-Hemedân 692
Vasf-ı Hasan-âbâd 693
Vasf-ı Hemedân 694
'Avdet-i 'Asker be-Cânib-i Bağdâd 695
Vasf-ı Şebdîz-i Husrev 695
Ahvâl-i Donanma 696
Hücûm-ı Seyl be-Harem-i Mekke-i Mükerreme ve Sukūt-ı Erkân-ı Beyt-i Şerîf 696
Vefeyât 697
Rızâyî 'Ali Çelebi 697
'Ali Çelebi-zâde 'Abdullâh Efendi 698
Manav Hidâyet Efendi 698
Hâce 'Ömer Efendi 698
Okçu-zâde Mehemmed Bey 699
Bekir Paşa 700

SENE-İ ERBA'ÎN VE ELF (H. 1040 / M. 1630-1631)

Nüzûl-i Serdâr Husrev Paşa be-Cânib-i Bağdâd 701
Muhâsara-i Bağdâd 701
Hücûm-ı 'Asker be-Hisâr ve 'Adem-i Zafer 702

Meşveret ve 'Avdet 703
Ta'yîn-i 'Asker be-Muhâfaza-i Hille 703
'Avdet-i 'Asker be-Cânib-i Mûsul 704
İstîlâ-yı Revâfız-ı Şehrizor ve Derteng 705
Teveccüh-i Serdâr be-Cânib-i Mardin ve İstîlâ-i Şâh Safî be-Hille 705
Binâ-i Kal'a-i Mûsul 706
Ahvâl-i Deryâ 708
Tecdîd-i Sulh be-Leh 708
Ceng-i Fransız ve İsvet bâ-Küffâr-ı Nemçe 708
Vefeyât 710
'Azmî-zâde Hâletî Efendi 710
Şerîf Efendi 711
Şeyh İbrâhîm Lekânî 711
Hasen Bûrînî 712
Doğanî Dede 712
Müneccim Mehemmed Çelebi 712
Halîl Paşa 713

SENE-İ İHDÂ VE ERBA'ÎN VE ELF (H. 1041 / M. 1631-1632)

'Avdet-i 'Asker be-Cânib-i Diyarbekir 714
Âmeden-i Leşker-i Tatar 714
Duhûl-i 'Asker be-Kışla 714
'Azl-i Husrev Paşa ve Vezâret-i Hâfız Paşa 715
Maktûlî-i Hâfız Paşa ve Vezâret-i Receb Paşa 715
'Azl-i Şeyhülislâm 716
Maktûlî-i Husrev Paşa 716
Fitne-i Dîger ve Maktûlî-i Defterdâr Mustafa Paşa
ve Hasan Halîfe ve Mûsâ Çelebi 717
Cûş ü Hurûş-ı Zümre-i Sipâh 718
Maktûlî-i Receb Paşa ve Vezâret-i Mehemmed Paşa 719
Cem'iyyet-i Sipâh Berây-ı Hıdmet 720
Men'-i Hıdmet ve Mülâzemet ve Makhûrî-i Sipâh 720
Sûret-i Hükm-i Hümâyûn 721
Tetimme 723
Harb ve Fiten der-Miyân-ı Ehl-i Mekke ve Veledân-ı Kul-ı Yemen 724
Vefeyât 725
Çelebi Kādî 725
Muslı Efendi ⟨eş-Şeyh Mustafa⟩ 726
İsmâ'îl Dede 726

Hâfız Ahmed Paşa 727
Hüsrev Paşa 727
Receb Paşa 728

SENE-İ İSNEYN VE ERBA'ÎN VE ELF (H. 1042 / M. 1632-1633)

İnhizâm ve Katl-i İlyâs Paşa 729
İstîlâ-i Revâfız ber-Gürcistân 730
İnhizâm-ı Eşkıyâ der-Hicâz 731
Vefeyât 731
Kara Çelebi-zâde Mahmûd Efendi 731
Cerrâh Şeyhi İbrâhîm Efendi 732

SENE-İ SELÂSE VE ERBA'ÎN VE ELF (H. 1043 / M. 1633-1634)

Hücûm-ı Râfiziyân be-Hisâr-ı Van ve Def'-i Gāziyân 733
Harîk-i 'Azîm der-İstanbul 734
İbtâl-i Kahvehâne-hâ ve Men'-i Duhân 734
Cem'iyyet-i Mevlûd ve Va'z 735
Serdârî-i Vezîr-i a'zam Mehemmed Paşa 735
Galebe-i Ahmed Paşa ber-İbn Ma'an 737
Sudûr-ı Fermân-ı 'âlî be-İhzâr-ı Mühimmât-ı Sefer 737
Vusûl-i Serdâr be-Meştâ-yı Haleb 737
Vak'a-i Yeniçeriyân der-Haleb 738
Teveccüh-i Serdâr be-Diyârbekir 740
Ahvâl-i Gürcistân 740
Hareket-i Pâdişâh-ı 'Âlem-penâh be-Cânib-i Burusa 740
Tebdîl-i Şeyhülislâm 741
Hareket-i Küffâr-ı Leh ve Sefer-i Edirne 741
Ahvâl-i Donanma 743
Vefeyât 743
Ahî-zâde Hüseyin Efendi 743
Seyyid Mehemmed Efendi 744
Nakīb 'Allâme Efendi 744

SENE-İ ERBA'A VE ERBA'ÎN VE ELF (H. 1044 / M. 1634-1635)

Serdârî-i Murtezâ Paşa 745
'Avdet-i Pâdişâh-ı 'Âlî-câh be-Cânib-i Dârü's-saltana 745
Tecdîd-i Sulh-ı Leh ve 'Avdet-i Murtezâ Paşa 745
Teveccüh-i Pâdişâh-ı İslâm be-Sefer-i Revân 746

Zuhûr-ı Silahdâr Paşa 747
İmtihân-ı 'Asker 748
Giriftârî-i İbn Ma'an 748
Ahvâl-i Serdâr 749
Reften-i Vezîr-i a'zam Mehemmed Paşa be-Erzurum 749
Ahvâl-i Sürgün ve Tahrîr der-İstanbul 750
Vefeyât 751
Çeşmî Mehemmed Efendi 751
Nev'î-zâde Efendi 751
Abaza Mehemmed Paşa 752

SENE-İ HAMSE VE ERBA'ÎN VE ELF (H. 1045 / M. 1635-1636)

Vusûl-i Pâdişâh-ı İslâm be-Serhadd-i Erzurum 754
Teveccüh-i Pâdişâh-ı İslâm be-Cânib-i Revân 756
Muhâsara-i Revân 757
Feth-i Kal'a-i Revân 759
Termîm-i Hisâr ve Ta'yîn-i Müstahfızân 761
Reften-i Pâdişâh-ı İslâm be-Gāret-i Tebrîz 762
'Avdet-i Pâdişâh-ı 'Âlî-câh be-Dârü's-saltana 763
Ba'zı Vekāyi' der-Esnâ-yı 'Avdet 765
Ahvâl-i Emîr Gûne-oğlu 766
Tebyîz-i Kostantiniyye 767
İstîlâ-i Şâh-ı 'Acem be-Hisâr-ı Revân 767
Vefeyât 771
Hâce-zâde 'Abdullâh Efendi 771
Evliyâ Mehemmed Efendi 771
Kādî-zâde Efendi 771
Nef'î Efendi 773

SENE-İ SİTTE VE ERBA'ÎN VE ELF (H. 1046 / M. 1636-1637)

Ahvâl-i Serdâr ve Serhadd-i 'Acem 775
Vak'a-i Erdelân ve İnhizâm-ı Ahmed Paşa 776
'Azl-i Vezîr-i a'zam Mehemmed Paşa ve Serdârî-i Bayram Paşa 778
Muhârebe-i Tatar 779
Ahvâl-i Erdel 782
Vak'a-i Salanta ⟨Szalonta⟩ 782
Vefeyât 783
Hasan Efendi 783

SENE-İ SEB'A VE ERBA'ÎN VE ELF (H. 1047 / M. 1637-1638)

Necât-ı Mehemmed Paşa ve Reftenes be-Muhâfaza-i Özi 784
Tebdîl-i Hân 784
İstîlâ-i Küffâr be-Azak 784
Âmeden-i Elçi-i 'Acem 785
Ahvâl-i Serdâr 785
Ahvâl-i Âsitâne 786
'Azîmet-i Pâdişâh-ı İslâm be-Sefer-i Bağdâd-ı Bihişt-âbâd 787
Ahvâl-i Donanma 788
Vefeyât 788

SENE-İ SEMÂN VE ERBA'ÎN VE ELF (H. 1048 / M. 1638-1639)

Vekāyi' der-Sefer-i Bağdâd 789
'Azl-i Mu'îd Ahmed Efendi 789
İmtihân-ı Kudât 789
Hurûc-ı Şeyh-i Sakarya 792
Siyâset-i Şeyh-i Sakarya 793
Siyâset-i Erbâb-ı Duhân 795
Vezâret-i Tayyâr Mehemmed Paşa ve İntikāl-i Bayram Paşa 796
Âmeden-i Elçi-i Hind 798
Müşâvere Berây-ı Nakl-i Top ve İn'âm 798
Nizâ'-i Tîmâr 799
İnhizâm-ı Sürhser der-Ceng-i Ken'ân Paşa 799
Muhâsara-i Bağdâd 800
Şehâdet-i Tayyâr Mehemmed Paşa ve Feth-i Bağdâd 803
'Avdet-i Pâdişâh-ı 'Âlî-câh be-Cânib-i İstanbul 809
İhtirâk-ı Bârûthâne ve Katl-i 'Âmm-ı Bakıyye-i Sürhserân 809
İrsâl-i Elçi-i 'Acem ve Nâme 809
Vusûl-i Pâdişâh-ı Kâm-gâr be-Kal'a-i Diyârbekir 810
Ahvâl-i Serdâr 811
Teveccüh-i Serdâr-ı A'zam be-Cânib-i Derteng 812
Âmeden-i Elçi-i Şâh 812
Vekāyi'-i Âsitâne ve Sefer-i Piyâle Kethudâ 813
Bâkī Ahvâl-i Âsitâne 815
Vefeyât 816
Sultân Mustafa Hân b. Mehemmed Hân 816
Ebussu'ûd-zâde Mehemmed Efendi 816
Tayyâr Mehemmed Paşa 816
Bayram Paşa 817
Rûznâmeci İbrâhîm Efendi 817
Şeyh Urmevî Mahmûd Efendi 818
Hasan Dede 819

SENE-İ TİS'A VE ERBA'ÎN VE ELF (H. 1049 / M. 1639-1640)

Vusûl-i Pâdişâh-ı Gāzî be-Dârü's-saltana 820
Ba'zı Vekāyi'-i Âsitâne 820
Sefer-i Piyâle Kethudâ 821
Katl-i Kā'im-makām Mehemmed Paşa 821
Zikr-i Ahvâl-i Serdâr 822
Âmeden-i Elçi-i Şâh Saru Hân 822
Sûret-i 'Akd-i Musâlaha ve Şurût-ı Sulh 822
Tetimmât ve 'Avdet-i 'Asker-i İslâm 823
Âmeden-i Elçi-i Dîger 824
'Avdet-i Serdâr-ı a'zam Mustafa Paşa be-Âsitâne 825
İntikāl-i Sultân Murâd Hân be-'Âlem-i Bakā ve
Cülûs-ı Sultân İbrâhîm Hân 826
Menâkıb-ı Pâdişâh-ı Nâmdâr 826
A'yân-ı Devletleri 827
Meşâyıh-ı İslâm 827
Vüzerâ 827
Rumili Kādî'askerleri 828
Anadolu Kādî'askerleri 828
İstanbul Kādîları 828
Defterdârları 829
Bakıyye-i Vekāyi'-i Sâl 829
Vefeyât 829
Bostân-zâde Yahyâ Efendi 829
Mehemmed Paşa 830

SENE-İ HAMSÎN VE ELF (H. 1050 / M. 1640-1641)

'Azl-i Kapudan Paşa 831
Tecdîd-i Sikke 831
Vefeyât 832
Nûh Efendi 832
'Îsâ Efendi 832

SENE-İ İHDÂ VE HAMSÎN VE ELF (H. 1051 / M. 1641-1642)

Tebdîl-i Hân 833
Vilâdet-i Şehzâde 833
Vefeyât 834

SENE-İ İSNEYN VE HAMSÎN VE ELF (H. 1052 / M. 1642-1643)

Tebdîl-i Şâh-ı 'Acem 835
Firâr-ı Kazak ez-Hisâr-ı Azak 835
Vak'a-i Hedm-i Kenîse der-Burusa 835
Tahrîr-i Vilâyet 836
Vefeyât 836
Cigala-zâde Mahmûd Paşa 836
Şâh Safî 836

SENE-İ SELÂSE VE HAMSÎN VE ELF (H. 1053 / M. 1643-1644)

İbtidâ'-i Vak'a-i Nasûh Paşa-zâde 837
Maktûlî-i Kör Hazînedâr der-Ceng-i Sivas 838
İnhizâm-ı 'Osmân Paşa der-Ceng-i İznikmid 838
Vak'a-i Üsküdar ve Telâşî-i Hüseyin Paşa der-Âhır-ı Kâr 838
Giriftârî-i Hüseyin Paşa 839
İstîlâ-i İslâm Paşa be-Diyâr-ı Kazak 839
Maktûlî-i Zülfekâr Paşa 839
Ahvâl-i Donanma 840
Binâ-i Kasr-ı 'Âlî der-Yalı 840
Zuhûr-ı Cinci Hâce 840
Katl-i Fâ'ik Paşa 841
Vak'a-i Katl-i Mustafa Paşa 841
Vezâret-i Mehemmed Paşa 842
Ahvâl-i Serhadd-i Nemçe ve Leh 842
Vefeyât 843
Şeyhülislâm Yahyâ Efendi 843
Mustafa Paşa 844

SENE-İ ERBA'A VE HAMSÎN VE ELF (H. 1054 / M. 1644-1645)

Vak'a-i Ağa-yı Dârü's-sa'âde der-Bahr 846
Reften-i Pâdişâh be-Cânib-i Edirne 848
İstîlâ-i İsvet ber-Bilâd-ı Nemçe 848
Nizâ'-ı Erdel ve Nemçe 849
Âmeden-i Elçi-i Nemçe 851
Harâc-ı Erdel 851
Sûret-i Mektûb-ı İsvet 852
Vefeyât 853
Ders-i 'âmm Mehemmed Efendi 853
Ahmed Paşa 853
Maksûd Paşa 853

SENE-İ HAMSE VE HAMSÎN VE ELF (H. 1055 / M. 1645-1646)

İbtidâ'-i Gazavât-ı Cezîre-i Girid 855
Nümûne-nümâ-yı Mukaddime-i Gazâ 856
'Azîmet-kerden-i 'Asker-i İslâm bâ-Sefâ'in-i Donanma 856
'Azîmet-i 'Asker-i İslâm be-Cânib-i Girid 858
Feth-i Aya Todori ⟨Agii Theodori⟩ 860
Âgāz-ı Muhâsara-i Hanya 861
Vasf-ı Kal'a 862
Rezm-i Hisâr 863
Rezm-i Küffâr der-Kûhsâr ve Galebe-i Leşker-i A'dâ-şikâr 864
Hurûc-ı Küffâr ez-Hisâr 865
Âmeden-i Küffâr be-İmdâd-ı Hisâr ve Galebe-i İslâmiyân 865
Âmeden-i Küffâr Berây-ı İmdâd-ı Hisâr ve İnhizâm ve Firâr 868
Ceng-i Tâbye-i Küffâr 869
Âmeden-i Hıl'at-ı Pâdişâhî 870
Hücûm-ı 'Asker-i İslâm be-Handek 870
Tedbîr-i Tesviye-i Handek 874
Münhedim-şuden-i Burc-ı Hisâr ez-Nakb 874
Yürüyüş-i Evvel 876
Yürüyüş-i Sânî 877
Feth-i Hisâr-ı Hanya 878
Âmeden-i Sefâ'in-i Küffâr 881
Tevcîhât 882
Muhârebe-i Sefâ'in-i Küffâr der-Balyabadra ⟨Patras⟩ 883
Muhârebe der-Karlıili ⟨Aetolia-Acarnania⟩ 883
Mukābele-i Küffâr der-Pîş-i Hisâr-ı Hanya 884
Rezm-i Küffâr der-Kûhsâr 885
Rezm-i Küffâr-ı Venedik bâ-Ba'zı Sefâ'in-i İslâm 886
'Azm-i Serdâr be-Cânib-i Sefâ'in-i Küffâr 887
Ta'yîn-i Müstahfızân-ı Hanya 888
Rücû'-i Donanma-yı Hümâyûn 889
Zikr-i Ba'zı Vekāyi'-i Girid 890
Reften-i Hüseyin Paşa be-Girid 891
Zikr-i Ahvâl-i Serhadd-i Üngürüs 892
Zikr-i Ahvâl-i Nemçe 894
Zikr-i Ba'zı Vekāyi'-i Cüz'iyye 895
Vefeyât 896
Yûsuf Paşa 896

SENE-İ SİTTE VE HAMSÎN VE ELF (H. 1056 / M. 1646-1647)

Zikr-i Vekāyi‘-i Girid 898
İtâ‘at-i Kisamo ⟨Kissamos⟩ 898
Tedbîr-i Küffâr 898
Rezm-i Hüseyin Paşa ve Gürûh-ı Küffâr bi'd-Defa‘ât 899
Muhârebe-i Küffâr der-Bozcaada 901
Muhârebe-i İstorni der-Girid 901
Teshîr-i Kardinal 902
Muhârebe-i Donanma der-Boğaz 903
Ceng-i Abokron ⟨Apokoronas⟩ ve Melakaşa der-Girid 903
Feth ü Tahrîb-i İstorni 905
Ceng-i Âsiyâb der-Girid 905
Muhâsara-i Suda ⟨Souda⟩ 906
Zabt-ı Hisâr-ı Abokron ⟨Apokoronas⟩ 907
Muhârebe der-Meters 907
Vefât-ı Serdâr Mehemmed Paşa 908
Feth-i Gramuza ⟨Gramvousa/Grambousa⟩ 908
Ahvâl-i Muhâsara 908
Muhârebe-i Acısu 909
Serdârî-i Hüseyin Paşa der-Girid ve
Muhâsara-i Hisâr-ı Resmo ⟨Rethymno⟩ 909
Evsâf-ı Resmo ⟨Rethymno⟩ 911
İbtidâ’-i Ceng ve İnhizâm-ı Küffâr 912
Feth-i Kal‘a-i Milapotamo ⟨Mylopotamas⟩ 913
Hücûm-ı ‘Asker-i İslâm ve Feth-i Resmo ⟨Rethymno⟩ 914
Kışla-kerden-i ‘asker-i İslâm ve Tedbîr-i Muhâsara-i Kandiye 919
Şehâdet-i Kapudan Mûsâ Paşa 921
Hedâyâ-yı Hüseyin Paşa be-Cânib-i Hünkâr 922
Zikr-i Ba‘zı Vekāyi‘-i Âsitâne 922
Tebeddülât 923
Vefeyât 924
Mehemmed Paşa, el-Ma‘rûf be-Sultân-zâde 924
Mûsâ Paşa 926

SENE-İ SEB‘A VE HAMSÎN VE ELF (H. 1057 / M. 1647-1648)

Vekāyi‘-i Girid 927
Ceng-i Velî Kethudâ der-Kandiye 927
İnhizâm-ı Küffâr der-Ceng-i Kastor ⟨Kastro⟩ 928

Ceng-i Sakalıgüzel 929
'Azîmet-i Hüseyin Paşa be-Muhâsara-i Kandiye 929
Zikr-i Ahvâl-i Donanma 930
Dest-dırâzî-i Küffâr be-Milapotama ⟨Mylopotamas⟩ 931
Mahsûrî-i Kapudan Mûsâ Paşa der-Anabolu ⟨Nafplio⟩ 931
Şirret-i Küffâr 932
Te'hîr-i Muhâsara ve Ta'yîn-i 'Asker Berây-ı Muhâfaza 933
Vak'a-i Temenos 934
Ceng-i Harka ve İnhizâm-ı Küffâr 934
Vusûl-i 'Asker-i İslâm be-Hisâr-ı Kandiye ve İnhizâm-ı Küffâr 938
Reften-i Fazlı Paşa Kapudan-ı Cedîd be-Girid 940
Ahvâl-i 'Asker der-Kandiye 940
Ceng-i 'Arab Sinân ve Şâhîn 941
Âmeden-i Sefâ'in-i Küffâr be-Kandiye ve 'Avdet-i
Donanma-yı Hümâyûn 943
Nakl-i Tophâ be-Hisâr-ı Kandiye 944
Zikr-i Ahvâl-i Muhâsara ve Vasf-ı Hisâr-ı Kandiye 945
İnhizâm-ı Küffâr der-Kal'a-i Yerapetra ⟨Ierapetra⟩ ve Feth-i Hisâr 946
İnhizâm-ı Küffâr der-Ceng-i Miranpelo
⟨Mirampello/Agios Nikolaos⟩ ve Feth-i Hisâr 948
Zikr-i Ahvâl-i Serhadd-i Bosna 950
İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Kenin ⟨Knin⟩ 950
Hurûc-ı Mehemmed b. Haydar der-Anadolu 952
Maktûlî-i Vezîr-i a'zam Sâlih Paşa ve Vezâret-i Ahmed Paşa 952
Zikr-i İhtilâl-i Ahvâl-i Devlet ve Tegallüb-i Nisvân
ber-Umûr-ı Saltanat 954
Zikr-i İmtinâ'-i Varvar 'Ali Paşa 955
Hurûc-ı İbrâhîm Paşa der-Bağdâd 956
Sulh-ı Nemçe ve Fransa 957
Tebeddülât 957
Vefeyât 958
es-Seyyid Mehemmed en-Nakīb 958
Sâlih Paşa 959
'Osmân Paşa 960

SENE-İ SEMÂN VE HAMSÎN VE ELF (H. 1058 / M. 1648-1649)

Vekāyi'-i Girid 961
Âmeden-i Elçi-i Ceneral 961
İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Miranpelo ⟨Mirampello/Agios Nikolaos⟩ 962

Zikr-i Muhâsara-i Kandiye 963
Hücûm-ı Küffâr ber-Hisâr-ı Selvi ve İmdâd-ı Serdâr 966
Resîden-i Meters be-Handek 967
Hurûc-ı Küffâr ez-Hisâr ve İnhizâm ve Firâr 967
Zikr-i Ahvâl-i Meters ve Muhâsara 968
Hurûc-ı Küffâr ve Kârzâr der-Tâbye 970
Zikr-i Lağımhâ-yı Tâbye 970
Zikr-i Ahvâl-i Donanma 971
Feth-i Tâbye 971
Zikr-i Hücûm-ı Guzât be-Hisâr-ı Kandiye 972
Âmeden-i İmdâd-ı Küffâr ve Ye's-i Guzât ez-Hisâr 975
Zikr-i Ba'zı Vekāyi' der-Muharrem 977
Maktûlî-i Varvar 'Ali Paşa 981
Zikr-i Sebeb-i Cülûs-ı Hümâyûn 984
Maktûlî-i Ahmed Paşa 985
Katl-i Kādî'asker-i Rumili 986
Cülûs-ı Hümâyûn 987
Vefât-ı Sultân İbrâhîm Hân 988
Zikr-i Ba'zı Vekāyi' der-în Sâl 989
Maktûlî-i Çâvuş-zâde Mîr-i mîrân-ı Anadolu bâ-Gadr-i Katırcı-zâde 990
Zikr-i Mukaddime-i Vak'a-i Yenicâmi' 992
Zikr-i Muhârebe-i Câmi'-i Cedîd 994
Ceng-i Tuzla der-Girid 999
Zikr-i Bakıyye-i Havâdis-i Sâl 1001
Vefeyât 1002
Sultân İbrâhîm Hân İbnü's-Sultân Ahmed Hân 1002
Ahmed Paşa 1002
Cinci Hüseyin Efendi 1003

SENE-İ TİS'A VE HAMSÎN VE ELF (H. 1059 / M. 1649-1650)

Vekāyi'-i Girid der-Muharrem 1005
Ahvâl-i Donanma 1006
Mukaddime-i Hurûc-ı Gürci Nebî 1007
'Azl-i Mehemmed Paşa ve Sadâret-i Murâd Paşa 1008
Muhârebe-i Foça 1008
Hareket-i Gürci Nebî be-Cânib-i Âsitâne 1009
Meşveret-i Bektâşiyân der-Âsitâne 1010
Muhârebe-i Gürci Nebî ve 'Avdeteş 1011
Şehâdet-i Kapudan Ahmed Paşa der-Muhâsara-i Suda ⟨Souda⟩ 1015

Muhâsara-i Kandiye Sâniyen 1018
Vefeyât 1022
Koca Mehemmed Paşa 1022
Ahmed Paşa 1023

SENE-İ SİTTÎN VE ELF (H. 1060 / M. 1650)

Muharrem: Zikr-i Ahvâl-i Binâ-i Kal'a-i Cedîd der-Girid 1024
Zuhûr-ı Bedel-i Tîmâr 1025
Ferâgat-i Murâd Paşa ez-Vezâret-i 'Uzmâ ve
Vezâret-i Melek Ahmed Paşa 1030
Ahvâl-i Girid 1033
Vefeyât 1034
Muslihüddîn Ağa 1034
Müneccim⟨başı⟩ Hüseyin Efendi 1034

SENE-İ İHDÂ VE SİTTÎN VE ELF (H. 1061 / M. 1650-1651)

Ahvâl-i Girid 1037
'Azl-i Bahâ'î Efendi ve Nasb-ı 'Azîz Efendi 1038
Vak'a-i Keştî-i Sadr-ı a'zam 1038
Teveccüh-i Donanma-yı Hümâyûn 1039
Muhârebe-i Donanma 1039
Mukaddime-i Hurûc-ı Hasan Ağa 1040
Serdârî-i Katırcı-oğlu 1042
Vak'a-i Dasni Mîrzâ 1043
Sebeb-i Hurûc-ı Ehl-i Sûk 1044
'Azl-i Melek Ahmed Paşa ve Sadâret-i Siyâvuş Paşa 1045
Teveccüh-i 'Asker-i Sipâh be-Taraf-ı Âsitâne 1046
Vak'a-i İnkisâr-ı Bektâşiyân der-Âsitâne 1047
Zilka'de: 'Azl-i Vezîr Siyâvuş Paşa ve Vezâret-i
Gürci Mehemmed Paşa 1049
Ahvâl-i Serhadd-i Van 1050
Vefeyât 1052

SENE-İ İSNEYN VE SİTTÎN VE ELF (H. 1062 / M. 1651-1652)

İmdâd-ı Girid 1053
Ahvâl-i Serhadd-i Bosna 1053
Ahvâl-i Donanma 1054
'Azl-i Vezîr-i a'zam Gürci Paşa 1054
Tebeddülât 1054

Vak'a-i 'Azl-i Şeyhülislâm Ebû Sa'îd Efendi 1055
Nizâ'-ı Sipâh ve Yeniçeri Berây-ı Kısâs 1055
Harîk 1056
Vefeyât 1056

SENE-İ SELÂSE VE SİTTÎN VE ELF (H. 1063 / M. 1652-1653)

Elçi-i Venedik 1057
İbtâl-i Şerh-i *Tarîka* 1057
Eser-i Tama' u Hamâkat 1058
Zelzele der-Güzelhisâr 1059
Meşveret Berây-ı Umûr-ı Devlet 1059
'Azl ve Katl-i Ahmed Paşa ve Vezâret-i Dervîş Mehemmed Paşa 1060
Tebeddülât 1060
Âmeden-i Elçi-i Hind 1061
Ahvâl-i Donanma 1061
Ahvâl-i Eflak ve Boğdan 1062
Mürâca'at-ı Kazak 1063
Zikr-i İstîlâ-i Tatar ber-Bilâd-ı Leh 1063
'Akd-i Musâlaha-i Leh ve Tatar 1066
Ref'-i İrdâf-ı Kudât 1069
Vefeyât 1070
Beyâzî Hasan Efendi 1070
A'rec Mustafa Efendi 1070

SENE-İ ERBA'A VE SİTTÎN VE ELF (H. 1064 / M. 1653-1654)

Vak'a-i Hasan Ağa der-Konya 1072
Ahvâl-i Donanma 1072
Gāret-i Cezîre-i İstendil ⟨Tinos⟩ 1074
Ceng-i Sânî 1074
'Azl-i Dervîş Mehemmed Paşa ve Vezâret-i İbşîr Paşa 1076
Bakıyye-i Havâdis-i Sâl 1077
Vefeyât 1077
Bahâ'î Efendi 1077
Dervîş Mehemmed Paşa 1078

SENE-İ HAMSE VE SİTTÎN VE ELF (H. 1065 / M. 1654-1655)

Ahvâl-i Hareket-i İbşîr Paşa 1079

METİN

Lâ İlâhe illa'llâh Muhammedun resûlu'llâh

sa'llallâhu 'aleyhi ve sellem teslîmâ[*1]

Hamd u senâ ve şükr-i bî-intihâ ol Sâni'-i Zü'l-celâl celle ve 'alâya ki garâ'ib-i kâ'inât ve fezleke-i acâ'ib-i vâkı'ât olan evrâk-ı pür-esmâr-ı tevârîhi, mürûr-ı edvâr ve tebdîl-i evzâ' u etvâr ile dâ'imâ kâr-ı dîn ü devlete düstûrü'l-'amel-i ebedî ve tedbîr-i mümidd-i umûr-ı cumhûra sermedî kıldı. Ve salât u selâm ol Nebiyy-i kerîmü'l-hısâl me'âbına ki nass-ı lâ-reyb-i *–Lâ ya'lemü'l-gaybe*[*2]– ile umûr-ı âtiyyeye ıttılâ' bâbını sedd ve guzât-ı Müslimîn-i muvahhidîn ü mücâhidîni fî-sebîli'llâh gazâ vü cihâda tergîb ve dâ'imâ mansûr u mü'eyyed ve hikem-i mü'ebbedî erkânını müşeyyed eyledi. Ve âl ü ashâb-ı fihâmına ki ahbâr-ı mu'ciz-âsâr-ı Nebeviyye'den *–Mâ kâne ve mâ seyekûnü*[*3]– dehr-i bûkalemûnu rivâyet ve hükm-i nâfiz-i ezelîden hikâyet eylediler. Ammâ ba'dü, çün fenn-i târîhde fazl u şeref mukarrer ve mufassalât-ı vekāyi'i kemâ hiye hakkıhâ zabt u ihâta gayr-i mutasavverdir ve lâkin, bervefk-ı *–Mâ lâ yüdrakü küllühû lâ yütrakü küllüh*[*4]– mülâhazasıyla bu fakîr-i hakîr, el-mu'terif bi'l-'acz ve't-taksîr Mustafa b. 'Abdullâh eş-şehîr be-Hâcı Halîfe *–Setera'llâhü uyûbehû*[*5]– mukaddemâ ibtidâ'-i hilkat-ı Âdem *–Salavâtu'llâhu 'alâ nebiyyâ ve 'aleyh*[*6]–den, sene-i Hicret-i Nebeviyye *–'Aleyhi efdalü's-salavâti ve ekmelü't-tahiyyet*[*7]–den bin târîhine gelinceye değin, 'Arabî 'ibâretle ilâ yevminâ hâzâ tahrîr ü tastîr eyleyüp, nâmını *Fezleketü't-tevârîh* dimekle tesmiye vü ta'bîr eyledim idi. Ve lâkin, bilâdımız mahmiyye-i Kostantiniyye *–Hamâha'llâhü 'ani'l-âfâti ve'l-beliyyet*[*8]– ahâlîsinin lisânı Türkî olmağın, nef'i 'âmm olmak zu'muyla, zemânımızda mu'âyene ve müşâhede olunan vâkı'ât u ahvâl, ilâ mâşâ-Allâhü'l-Melikü'l-müte'âl tezyîl olunup, beyne't-tafsîl ve'l-icmâl ketb ü tahrîr ve zabt u takrîrine

---

*1 لااله الا الله محمد رسول الله صلى الله عليه وسلم تسليما = Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir. Allah'ın selam ve salatı onun üzerine olsun ve Allah ona selamet versin.

*2 لا يعلم الغيب = Gaybı (Allah'tan başka) kimse bilmez.

*3 ماكان وماسيكون = Olan ve yakında olacak olan.

*4 ما لا يدرك كله لا يترك كله = Hepsi elde edilemeyen şey tamamen terk edilmez.

*5 ستر الله عيوبه = Allah onun ayıplarını örtsün.

*6 صلوات الله على نبيا وعليه = Allah'ın salat ve selamı bizim Peygamberimizin ve onun üzerine olsun.

*7 عليه افضل الصلوات واكمل التحيه = En iyi salâtlar ve en iyi selâmlar onun üzerine olsun.

*8 حماها الله عن الافات والبلية = Allah onu (İstanbul'u) âfetlerden ve belâlardan korusun.

şürû' olundu. Ve ketebe-i havâdis-i dehre râci' kusûr u küsûruna muttali' olan ashâb-ı 'ulûmdan me'mûldür ki dâmen-i 'afv ile mestûr buyuralar. *–Va'llâhü'l-Müste'ân ve 'aleyhi't-tüklân*[*1].–[1]

[*1] والله المستعان وعليه التكلان = Kendisinden yardım istenecek ve kendisine güvenilecek olan sadece Allah'dır.

[1] lâ İlâhe… 'aleyhi't-tüklân N : – A.

[1a] SENE-İ ELF

Sene-i mezbûre muharreminin gurresi -ki yevmü's-sebtdir- Hicret-i Nebeviyye'nin üç yüz elli dört bin dört yüz doksan dokuzuncu günü olup, bu sâl-i mübârek-fâl kırân-ı akdem-i sübâ'înin yüz seksen dört bin altı yüz doksan üçüncü yılı ve târîh-i halîka-i İbrânî'nin beş bin üç yüz ellinci yılı -ki Melikü'l-Mü'eyyed hisâbıyla yedi bin iki yüz on altıncı senedir- ve Tûfân'ın dört bin dokuz yüz[1] yetmiş dördüncü yılıdır ki müneccimîn hisâbında iki yüz yetmiş dokuz sene noksân üzredir. Ve kırân-ı a'zam-ı 'ulviyyenin iki bin sekiz yüz yedinci yılı ve târîh-i Buhtunnasrî'nin iki bin üç yüz otuz sekizinci yılı ve târîh[2]-i İskenderî'nin bin dokuz yüz birinci yılı ve târîh-i Mîlâd-ı 'Îsâ'nın bin beş yüz doksanıncı yılı ve târîh-i Kıbtî'nin bin üç yüz altıncı yılı ve târîh-i Yezdcerdî'nin dokuz yüz elli dokuzuncu yılı ve târîh-i Celâlî'nin beş yüz otuz üçüncü yılı ve kırân-ı evsat-ı akrebînin yüz altmış yedinci yılıdır.

'Ukūl-ı kāsıra ashâbından bir gürûh zu'm eylediler ki elf-i kâmilden evvel kıyâmet kopa yâhûd elfi geçerse tefâvüt-i kameriyye olan otuzu tecâvüz itmeye. Ve bu bâbda ba'zı mukaddimât-ı vâhiye, belki kâzibeye temessük itdiler. Devr-i kamerin müddeti temâm olmak gibi ve "*Peygamber –'Aleyhi's-selâm*[*1]*– kabrinde bin yıl meks eylemez*" diyü rivâyet olunan Hadîs-i mevzû' gibi. Ve bu hükm, kavâ'id-i şer'iyye ve hikemiyyeye muhâlif iken, nice kimseler tegāfül idüp kitâblarına yazdılar. Ve kizb-i sarîh idiği zâhir oldu. *–Ve'l-'ilmü inda'llâhi te'âlâ*[*2]*.–*

Sebeb[3]-i 'Azl-i Vezîr-i a'zam Ferhâd Paşa ve Sadâret-i Siyâvuş Paşa

Mukaddemâ Erzurum ahâlîsi nevbetci yeniçeriler te'addîsinden şikâyet itmekle, "*Kalkup odalarına geleler!*" diyü emir gönderilüp, Erzurumlu emre mağrûr olup, yeniçerileri bilâ-imhâl ihrâc içün hücûmları harb u fesâda mü'eddî oldukda, birkaç nefer düşüp odalarına feryâdnâme gelmekle, cumâdelâhırenin yirminci günü yeniçeri Dîvân'da şorba yemeyüp, "*Bizi kır-*

---

1 yüz N : – A.
2 târîh A : tevârîh N.
*1 عليه السلام = Allah'ın selamı onun üzerine olsun.
*2 والعلم عند الله تعالى = İlim yüce Allah katındadır (Yüce Allah bilir).
3 sebeb A : – N.

mağa emir gönderilmiş. Pâdişâh hazretleri bu hâlden âgâh mıdır?" diyü şûr u gavgā itdikleri vâsıl-ı sem'-i hümâyûn oldukda, Vezîr-i a'zam'a hatt-ı şerîf gelüp bu kazıyyenin aslı su'âl olundu. Ferhâd Paşa, tekayyüd olunmamak ihtimâli ile, "*Ağalarından şikâyetleri var idi, def' oldu*" diyü cevâb gönderdikde, Yeniçeri Ağası Satırcı Mehemmed Ağa derhâl 'azille gûşmâl olunup yerine, Harem'den Silahdâr Halîl Ağa çıkdı. Ba'dehû Hünkâr, hakîkat-i hâle vâkıf oldukda, vakt-i 'asr idi, Ferhâd Paşa'yı kizb ihtiyâr itdiğiçün 'azille ta'zîr ve üçüncü def'a Siyâvuş Paşa'yı makām-ı sadâretde cây-gîr eylediler.

'Azl-i Şeyhülislâm Bostân-zâde ve Nasb-ı Zekeriyyâ Efendi

Hasan Bey-zâde dimişdir: Şehr-i recebde Anadolu Kādî'askeri Şâ'ir-i mâhir 'Abdülbâkī Efendi'den ⟨şikâyetle⟩ ba'zı kudât rikâb-ı hümâyûna ref'-i ruk'a idüp, Bâkī Efendi vâkıf oldukda, "*Müftî, birâderini İstanbul Kazâsı'ndan Anadolu Sadâreti'ne nakl içün tahrîk ider*" diyü kemâl-i tehevvürle dîvânında, "*Bu bostân oyukları benden ne isterler? Büyükleri kırk yıldır boğazın ayıtlar, dahi bir nağmesi sâdır olmuş değildir. Yazdığı fetvâlar dahi mütûna muhâlifdir. Ol mansıbı hazm itdiği yetmez, karındaşı olan câmûsu dahi bizim yerimize getirmeğe şükât peydâ eylemek insâf mıdır?*" diyü nice sözler söyler. Cümlesi Müftî'ye nakl olunup anlar dahi, "*Şâ'ir-i mezbûrun,*

Meyhâneler Beytü'l-harâm pîr-i mugān Şeyhü'l-harem

beyti ve

Yûsuf'u bilmezem ammâ seni ra'nâ bilürin

beyti küfr-i sarîhdir. Küfürden tehâşî itmeyen mürteşî vü râşî niçe sadra lâyık olur? Eger ki 'azl ve nefy olunmazsa ben dahi terk-i iftâ idüp saltanat-ı uhrâya çıkup giderin" dimekle, Bâkī Efendi ıztırâba ve def'-i zarar 'ameline şitâba başlayup Vezîr-i a'zam'a ve Hâce Sa'deddîn Efendi'ye varup, "*Eger iftâ Zekeriyyâ Efendi'ye olmazsa bana virin, yevmiyye beşer yüz fetvâ vireyin*" diyüp Müftî Efendi 'arz-ı hâli Doğancıbaşı Dervîş Ağa vâsıtasıyla Sultân-ı 'âlî-şâna vâsıl oldukda Pâdişâh-ı gayûr, Müftî-i mezkûrun, "*Saltanat-ı uhrâya giderin*" didiğine bî-huzûr olup, recebin yirmi sekizinci gicesi **[1b]** 'azline fermân-ı hümâyûn sâdır olup, mansıb-ı fetvâ Rumili Sadrı Zekeriyyâ Efendi'-

ye ve anların yeri 'Abdülbâkī Efendi'ye tevcîh olundu.

{*Bu târîhleri ol zemân didiler:*

Mısrâ'
Zekeriyyâ'ya virildi fetvâ[*1]
Hükmî Hasan Çelebi'nindir.

Mısrâ'
Bâkī olasın Rumili Sadrı'nda müdâm[*2]
"Hudâ'î" mahlas şâ'irindir. Minhu.}

Birâderi dahi İstanbul Kazâsı'ndan ma'zûl olup, yerine Edirne'den Sun'ullâh Efendi ve anın yerine Ebussu'ûd-zâde Mehemmed Efendi[*3] geldi. Sene-i mezbûre şevvâlinin yedinci günü Bâkī Efendi ma'zûl olup, yeri Anadolu'dan Mollâ Ahmed Efendi'ye[*4], anların[1] yeri İstanbul'dan Sun'ullâh Efen-

---

[*1] Mısra Âtıf Efendi ve Nuruosmaniye nüshalarında زکریایه ویرلدی فتوی şeklindedir. Ancak, bunun 1000 tarihini verebilmesi için sondaki "fetvâ" kelimesinin فتوی değil, فتوا şeklinde yazılması gerekmektedir.

[*2] Mısra Âtıf Efendi nüshasında باقی اولاسن رومایلی صدرنده مدام şeklindedir ve bu haliyle 996 tarihini vermektedir. Hesapta bir hata bulunduğu farkedilmiş olsa gerek ki Nuruosmaniye nüshasında, "olasın" (اولاسن) kelimesinin "olsun" (اولسون) şeklinde değiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Ancak mısra bu defa da 1001 tarihini vermektedir. "Olasın" kelimesinin اولاسن yerine, اولمسن şeklinde yazılması halinde ise 1000 tarihi elde edilebilmektedir.

[*3] 1000 senesi recebinde (Nisan/Mayıs 1592) Sun'ullâh Efendi yerine Edirne Kazâsı'na getirilen Ebussu'ûd-zâde Mehemmed değil, Ebussu'ûd-zâde Mustafa Efendi'dir (Nev'î-zâde 'Atâ'î, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 428. Nitekim Kâtib Çelebi, 1008 yılı vefeyâtında, Ebussu'ûd-zâde Mustafa Efendi'nin biyografisini kaleme alırken bu bilgiye de yer vermiştir. Bkz. vr. 51a). Hatta Ebussu'ûd-zâde Mehemmed Efendi 971 senesi şevvalinde (Mayıs/Haziran 1564) vefat etmiş olup, o tarihte artık hayatta değildir (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 43).

[*4] *Hasan Bey-zâde Târîhi* (nşr. Nezihi Aykut, Ankara 2004, II, 373-374)'nde bildirildiğine göre Bâkī Efendi'nin Rumili Kazaskerliği'nden geri alınması, Bostân-zâde Mehmed Efendi'nin Şeyhülislamlık'tan azledildikten sonra içine düştüğü geçim sıkıntısından kaynaklanmaktadır. Eski Şeyhülislam'ı maddî bakımdan rahatlatmak maksadıyla Bâkī Efendi görevinden azledilmiş ve yerine Bostân-zâde Rumili Kazaskerliği'ne tayin edilmiştir. Konunun başından itibaren *Hasan Bey-zâde Târîhi*'nde verilen bilgiyi neredeyse aynen nakletmiş bulunan Kâtib Çelebi, bu noktada kaynağından ayrılmakta, Bâkī Efendi yerine Rumili Kazaskerliği'ne getirilenin Mollâ Ahmed Efendi olduğunu söylemektedir. Zamanın diğer kaynaklarından *Târîh-i Selânikî* (nşr. Mehmet İpşirli, İstanbul 1989, I, 279)'de ve *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 436, 441)'te verilen bilgi de bu yöndedir.

[1] anların A: anlar N.

di'ye, anların[1] yeri Edirne'den ma'zûl Şems Efendi'ye tevcîh olundu. Bir gün mukaddem kapucubaşılardan Mahmûd Ağa'ya yeniçeri ağalığı virilüp, selefi Halîl Ağa Kastamonu beyi olmuşdu. Vezîr-i cedîd tarafından bir kapucubaşı ile Yeniçeri Ocağı'ndan şedîd çorbacılar teftîş içün Erzurum'a gönderilüp vardıkda, hükm-i hümâyûn mûcibince bir nice kimseyi berdâr ve birkaç neferi Der-i devlet'e ihzâr itdiler. Anlar dahi[2] envâ'-i 'ukūbet olunmuş ve bu 'ukde ahâlî-i Erzurum'un derûnunda kalmış idi. Sonra Abaza Paşa huzûrunda ızhâr ve ol tâ'ifeden doyunca ahz-ı sâr eylediler.

Zuhûr-ı Fiten der-Serhadd-i Bosna ve Macar ve Bâ'is-i Hareket-i Küffâr

Bosna Beylerbeyisi Hasan Paşa, nefsinde yarar ve müteharrik kimse olmağla, küffâra akından[3] hâlî olmayup, Nemçe Çasarı Der-i devlet'e elçi gönderüp, ızhâr-ı tazallüm ve 'arz-ı inkisâr eyleyüp, "*Hasan Paşa'yı bu serhadden ya*[4] *kaldırın yâhûd sulh ber-taraf olur*" didikce, mûmâ-ileyh Paşa'nın Vezîr-i a'zam'a ve Musâhib Dervîş Ağa'ya intisâbı olmağla, "*Sizin gā'ilenizi def' itmeğe ol kifâyet ider*" diyü cevâb virilmişdi. Paşa-yı mezbûr dahi himâyete mağrûr olup, Bosna 'askerini kaldırup Bihke ⟨Bihaćs⟩ Kal'ası'n muhâsara itdi. Ve sekiz gün döğüp dokuzuncu günde fethine muvaffak oldu. Müstevfâ 'asker kodukdan sonra ol havâlîde Yenihisâr ⟨Petrinja⟩'ı[*1] binâ idüp sancağın Ferhâd Paşa Delibaşısı Rüstem Bey'e virdi.

Zikr-i Harb ve İnhizâm-ı Küffâr

Sene-i mezbûre cumâdelûlâsı -ki evvel-bahâr faslı idi- Hasan Paşa yine Bosna 'askerini ve re'âyâsını kaldırup, 'azîm cem'iyyetle cânib-i küffâra 'âzim olup, Yenihisâr ⟨Petrinja⟩ kurbında Nehr-i Kupa ⟨Kupa/Kolpa⟩ üzerine bir metîn köprü binâ itdirdi ve Hırvat diyârı cânibine geçdi. Ol serhaddin nâmdâr beyleri ve kılâ' sâhibleri, Erdel Banı ve Hırvat Cenerali bir yere gelüp

---

1 anların A: anlar N.
2 anlar dahi N : – A.
3 küffâra akından A : küffâra akın eylemeden N.
4 ya A : – N.
*1 Yenihisâr ⟨Petrinja⟩: Petrinja, Siska (Sziszek) yakınlarında bir yer olup Telli Hasan Paşa 1592 yılında burada Yenihisâr'ı inşa ettirmiştir (bkz. Nenad Moačanin, "Siska", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVII, 274).

'azîm 'asker ile karşıladılar. Bir mikdâr cengden sonra 'asker-i İslâm gālib gelüp leşker-i küffâr münhezim oldu. Biraz ta'kīb idüp hayli kâfir kırdılar. Cümle taburları iğtinâm olunup, cebehâneleri ve altı 'aded bî-nazîr kolonborna ve sâ'ir emvâl ü erzâkı kabza-i tasarrufa girdikden sonra, Hırvat memâlikine akın salınup bî-hadd esîr ve emvâl alındı. İki bin kelle ve iki yüz zinde kâfir der-zencîr olunup toplar ile Der-i devlet'e geldi. Ve "*Bundan sonra küffâr cem'iyyet-i bî-şümâr ile üzerimize gelmek mukarrerdir. Ana göre tedbîr oluna*" diyü mukaddem i'lâm olunmuşidi. Lâkin, müfîd olmadı.

Havâdis-i Maşrıkiyye

Bu sâlde Şâh-ı 'Acem olan 'Abbâs-ı nâ-sipâs **[2a]**, leşker-i bî-kıyâs ile Özbek Hânı 'Abdülmü'min Hân def'i içün Kazvîn'den kalkup müteveccih-i Horasân oldu. Hân-ı mezbûr, Câcerm serhaddine gelmişidi. Şâh ile mukābele idecek denlü mevcûd 'askeri olmadığından, dönüp cânib-i Nisâbûr'a gitdi. Şâh dahi te'âkub idüp Dâmgân'a dek vardı. "Sebzvâr" ve "İsferâyin" nâm kasabaları aldıkdan sonra, cânib-i Kazvîn'e mürâca'at itdi.

Vefeyât

el-Mevlâ Mustafa b. Mehemmed[1] **el-ma'rûf be-Husrev-zâde:**

Dürer ü Gurer sâhibi Mollâ Husrev'in sıbt-ı reşîdidir. Pederi Rumili'nde İpek kādîsı iken dokuz yüz kırk ramazânında tevellüd idüp, 'ulemâ-i 'asırdan Kādî-zâde ve Saçlı Emîr dârü'l-ifâdesinde iştigālden sonra, dokuz yüz altmış üçde Ebussu'ûd Efendi'den mülâzım olup, altmış yedide yirmi akça medreseye nâ'il ve seksen yedide 'Ali Paşa Hârici'ne vâsıl olmuşidi. Doksan üç şa'bânında maraz-ı müzmine mübtelâ olup tekā'üd itdi. Doksan sekizde ifâkat gelüp Tırablus Kazâsı virildi. Elf-i kâmil saferinde ma'zûl olup gelirken, Akşehir'de maraz-ı su'âlden intikāl eyledi.

Mevlânâ-yı mezbûr 'ilm ü ma'rifetle meşhûr, kerîmü't-tab', leyyinü'l-cânib, tasallüf ü tekellüfden mütecânib idi. Galatât-ı 'avâm cem' idüp, Kutb-ı Mekkî'nin *Yemen Târîhi*'ni terceme itmişdir. Türkî eş'ârı vardır.

el-Mevlâ Mehemmed el-Vânî:

"Vankulu" dimekle be-nâm ve envâ'-i ma'ârif ile meşhûr-ı enâm olup, tarîk-ı 'ilme sülûk itdikde, evvelâ Hâmid Efendi'den mülâzım ve ba'zı

[1] Mehemmed A : – N.

medâris-i 'ilmiyyede[1] ifâdeye müdâvim olmağla, kırkdan munfasıl iken dokuz yüz yetmiş zilhiccesinde Mahmûd Paşa müderrisi olmuş idi. Ba'dehû Hankâh ve 'Ali Paşa-yı 'Atîk medreselerinde[2] ders diyüp, yetmiş dokuzda Rodos Fetvâsı'na gönderildi. Seksen bir muharreminde Sahn'a gelüp, Manisa Fetvâsı ve Selânik Kazâsı ve mevleviyyetle Kütahya Kazâsı virilüp, doksan bir zilhiccesinde seksen akça vazîfe ile mütekā'id olmuşidi. Doksan sekiz ramazânında Medîne-i Münevvere Kazâsı 'inâyet olunup, elf-i kâmil recebinde 'âlem-i bakāya vâsıl oldu.

Mevlânâ-yı mezbûr 'ilm ü salâhla meşhûr, 'ilm-i fıkh u usûle kaviyyü'l-intisâb, câmi'-i nevâdir-i bî-hisâb idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Dürer ü Gurer*'e hâşiyesi, tercîh-i beyyinât ve siyâsete müte'allık risâleleri vardır. *Sıhâh-ı Cevherî*'yi terceme idüp Sultân Mehemmed Câmi'i'ne kodu. Ve *Kîmyâ-i Sa'âdet*'i dahi terceme eyledi.

Bu kıt'ası sebeb-i şefâ'at olmak me'mûldür:

Budur âyîn-i 'Arab bir kavmin ölse seyyidi
Az olur kim kabri üzre bende âzâd olmaya

Sen ki Şâh-ı mürselîn ü Seyyid-i kevneynsin
Hâşe li'llâh kabrine yüz süren âzâd olmaya

el-Mevlâ 'Ali b. 'Abdî:

"Bitli 'Ali Efendi" dimekle ma'rûfdur. Pederi Defterdâr 'Abdî Çelebi, Müftî Çivi-zâde Şeyh Mehemmed Efendi'nin birâderi idi. Dokuz[3] yüz otuz sekizde tevellüd idüp, 'ulemâ-i 'asırdan Muhaşşî Sinân Efendi dârü'l-ifâdesinde iştigāl ve dokuz yüz altmış üçde mülâzemetle tarîk-ı tedrîsi[4] evvelîn-i âmâl idüp, hasbe'l-âde medârisde ifâde iderek, seksen bir saferinde Rodos Fetvâsı **[2b]** ve seksen üçde Sahn Medresesi ve doksan üçde Üsküdar Vâlidesi'nden Burusa Kazâsı ve doksan sekiz şa'bânında İstanbul Kazâsı tevcîh olunup, doksan dokuz recebinde ma'zûl oldukdan sonra, elf-i kâmil

1 'ilmiyyede A : 'ilmiyyeden N.
2 medreselerinde A : medreselerinden N.
3 dokuz A : – N.
4 tedrîsi A : müderrisi N.

şa'bânında intikāl idüp Mehemmed Ağa kurbında, vâlidesi Şerîfe Kadın Mescidi sâhasında defn olundu.

Mollâ-yı merkūm 'ilm-i usûl ve fürû'a intisâb ile mevsûm, sâfî-fu'âd, melek-nihâd âdem idi.

el-Mevlâ 'Abdülkādir b. Emîr Gîsûdâr:

Saçlı Emîr-zâde Yılancık Efendi'dir. Tarîk-ı 'ilimde hareket ile Sinân Efendi'den mülâzım olup, dokuz yüz seksen birde Pîrî Paşa Medresesi'ne Hâric-i elli ile müderris, seksen dokuzda Sahn'da bir ay sadr-ı meclis oldukdan sonra Mar'aş'a ve Kütahya'ya mevleviyyet ile kādî oldu. Doksan beş şevvâlinde Tırablus Kazâsı virilüp, 'adem-i rızâdan neb-tîz-i zebânın dırâz itmekle nefy olunmuş idi. Doksan dokuzda Yenişehir Kazâsı ihsân olundu. Elf-i kâmil rebî'ulâhırında ma'zûl olup ol esnâda intikāl eyledi.

Mevlânâ-yı mezbûr ifrât-ı tehevvür ile meşhûr idi. *Zeyl-i Şakā'ik* yazmışdır. Elfâzı süst ve terâkîbi nâ-dürüstdür.

el-Mevlâ Mehemmed:

Aydın Akhisârı'ndan "Münşî" mahlası ile ma'rûfdur. Riyâz-ı 'ilm ü[1] ma'ârife yolundan güzâr idüp Ebü'l-Leys 'Alisi dârü'l-ifâdesinde iştigāl, ba'dehû Sadr-ı 'âlî-kadr Ca'fer Efendi'ye ittisâl ile dokuz yüz altmış üçde mülâzım ve semt-i kazâya 'âzim olup, diyâr-ı Mısriyye'de nice zemân hükûmetden sonra Medîne-i Münevvere'de şeyhü'l-harem olmuşidi. Elf-i kâmil hudûdunda 'âlem-i bakāya vâsıl oldu*[1]. Bakī'de medfûndur.

Merhûm-ı mezbûr fezâ'il-i celîle ile meşhûr, elsine-i selâsede şi'r ü inşâya kādir, hâssaten 'ulûm-ı edebiyyede müstahzır-ı nevâdir idi. Muhtasar ve vecîz *Tefsîr-i Kelâm-ı 'Azîz* yazmışdır*[2]. Meşâyıh-ı Nakşıbendiyye'ye irâdeti ve ma'ârif-i cüz'iyyeden hüsn-i kitâbeti var idi. Fârisî lugatde *Müsennâ*

---

[1] ve A : – N.

*[1] Münşî Mehmed'in vefat tarihi, Kâtib Çelebi'nin kaynak olarak istifade ettiği Nev'î-zâde 'Atâ'î'nin *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'nde de "elf-i kamil hudûdu" olarak geçmektedir (s. 321). Adem Yerinde ise 1 Muharrem 1001 (8 Ekim 1592) tarihini vermiştir ("Münşî", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 22).

*[2] Münşî Mehmed'in tefsirinin tam ismi, *Nezîlü't-tenzîl* olup *Tefsîrü'l-Münşî* ismiyle de anılmaktadır (Adem Yerinde, "Münşî", *DİA*, XXXII, 22).

ve Müselles cem' eylemişdir[*1]. *Harîrî Makâmât*'ına bir şerh-i mûciz ana mensûbdur.

el-Mevlâ Şem'î:

Şem'-i fikreti îkād idüp müstahikk-ı merâtib olmuşiken, meşreb-i fenâdan hissedâr ve pergâr-ı himmetine nokta-i tasavvuf medâr olmağla, fâriğ ü âzâde ve dâ'ire-i terk ü tecerrüdde[1] karâr-dâde olup, ta'lîm-i ebnâ-i nâs ve huddâm-ı ekâbiri cihet-i ma'âş kılmışidi. Elf-i kâmil hudûdunda rûh-ı pür-fütûhu mele'-i a'lâya vâsıl oldu.

Mevlânâ-yı mezbûr ma'ârif-i cüz'iyye ile meşhûr, mukaddimât-ı 'ulûm ifâdesine kādir idiği mezkûrdur. *Mesnevî*'ye şerhi vardır. *Dîvân-ı Hâfız*'ı ve *Gülistân* ve *Bostân*'ı Türkî şerh eylemişdir. Tullâbı yanında makbûl ve mütadâvildir.

el-Mevlâ Sûdî:

Bosnavî'dir. Bâzâr-ı i'tibârda kâlâ-yı 'ilm ü 'irfândan mazhar-ı sûd-ı bî-şümâr olup, tarîk-ı 'ilme sâlik oldukdan sonra bir mıkdâr vazîfe-i tekā'üd ile kanâ'at itmişidi. İbrâhîm Paşa Sarâyı'nda olan gılmân-ı hâss ta'lîmine ta'yîn olunup, ol meşgale ile bin hudûdunda 'azm-i 'ukbâ eyledi.

Mevlânâ-yı merkūm sevdâ-ger-i cins-i fâhir-i 'ulûm, mebânî-i mukaddimâtı sedîd, mu'allim-i müfîd idi. *Dîvân-ı Hâfız*[*2] ve *Mesnevî*'ye şerhi ve *Kâfiye* ve *Şâfiye*'ye tercemesi vardır. Makbûl-i ulü'l-enzârdır.

[3a] el-Mevlâ 'Abdurrahîm:

Kınalı-zâde 'Ali Efendi'nin birâderi Kirâmî Çelebi'dir. Tekmîl-i sermâye-i 'ulûmdan sonra 'ulemâ-i 'asırdan 'Abdülkerîm-zâde Efendi ve Bostân Efendi hıdmetlerinde iştigāl eyleyüp Hâssekî Müderrisi Hasan Beyefendi'ye mu'îd, ba'dehû Ebussu'ûd Efendi'ye intisâbla kadri mezîd olmuşidi. Kusûr-ı iltifâtdan dil-gîr olup, Burusa Kādîsı 'Arab-zâde 'Abdülbâkī Efendi'nin hıdmetine ittisâl eyledi. Ve dokuz yüz elli dokuzda mülâzım olup, evvelâ

---

*1 Tam ismi, *Müsennâ ve Müselles der-Lugat-i Fârisî* olan risale, 775 Farsça kelimenin açıklamasına dairdir ("Münşî", *DİA*, XXXII, 23).

1 tecerrüdde A : tecrîdde N.

*2 *Dîvân-ı Hâfiz*: Âtıf Efendi nüshasında hiç bulunmamakta, Nuruosmaniye nüshasında ise Hâfız-ı Dîvân şeklinde geçmektedir. Metne *Dîvân-ı Hâfiz* şeklinde düzelterek aldık.

yirmi akça ile Edirne'de Beylerbeyi Medresesi'nden sâlik-i meslek-i kazâ olmuşidi. Rumili'nin bilâd-ı celîlesine vâlî ve Siroz Kazâsı ile reşk-endâz-ı mevâlî olup, anda 'alâka-i kesîre itmişidi. Ba'dehû Ankara'da ve Yenişehir'-de*[1] kādî iken, elf hudûdunda dâyin-i ecel mütekāzî[1] oldu.

Merhûm-ı merkūm kemâl-i fazîlet ile mevsûm idi. "Kirâmî" mahlas⟨ı⟩ ile *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da mastûr ve eş'âr-ı dürer-bârı rişte-i silk-i sutûrdur.

eş-Şeyh Mehemmed el-Buhârî:

Buhârâ'da mebânî-i 'ulûmu teşyîd ve fünûn-ı âliyyeyi temhîd itdikden sonra meşâyıh-ı Nakşıbendiyye ile sohbet ve feyz-i nazarları ile tekmîl-i âdâb-ı tarîkat eylemişdi. Devlet-i Murâdiyye'de mahrûse-i Kostantiniyye'ye nâzil olup, ba'dehû Silistire'de tarh-i esâs ikāmet ve bin senesi hudûdunda rıhlet eyledi. Çârşû içinde türbe-i mahsûsada medfûndur.

'Azîz-i mezbûr kerâmât-ı celîle ile meşhûr, zâhid-i murtâz ve müteşerri' idi.

eş-Şeyh Mehemmed:

Burusa'da Hisâr içinde "Kavaklı İmâmı" dirler bir imâmın oğlu olmağla "Kavaklı-zâde" dimekle meşhûr olmuşidi. Tahsîl-i 'ilm ü kemâl ve 'ulemâ-i 'asırdan Merhabâ Efendi hıdmetlerinde iştigāl itdikden sonra hüsn-i kitâbet ve inşâda ve Fârisî ve mu'ammâda ser-efrâz[2] olmağın, Mısır Beylerbeyiliği'nden mütekā'id Geylânî (كيلون) 'Ali Paşa*[2] ve Vezîr Ferhâd Paşa'ya mu'allim ve

---

*[1] Yenişehir'de: Esasen bu yer ismi gerek Âtıf Efendi gerekse Nuruosmaniye nüshasında Beyşehri olarak geçmektedir. Fakat *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te (s. 333) Yenişehir olarak geçtiğinden dolayı metne o şekilde almayı uygun gördük. İsmin, *Fezleke*'nin basma nüshasında da Yenişehir olarak geçmesi hayli ilginçtir.

[1] mütekāzî A : muktezâsı N.

[2] ser-efrâz A : ser-akrân N.

*[2] Geylânî 'Ali Paşa: *Fezleke*'nin hem Âtıf Efendi hem de Nuruosmaniye nüshalarında كيلون imlâsı ile yazılmıştır. İmla, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te de aynı şekildedir (s. 372). Ancak buna benzer lakapla anılan bir Ali Paşa tespit edemedik. Söz konusu kişinin, büyük ihtimalle, 971 (1563/1564)'de Mısır valiliğine getirilip 973 ramazânında (Mart/Nisan 1566) azledilen Geylânî Sofu Ali Paşa olduğuna hükmederek (Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i 'Osmânî*, İstanbul 1311, III, 500) metne bu yönde müdahalede bulunduk. Şehzadeliği esnasında II. Selim'in lalalığını yapmış bulunan Sofu Ali Paşa, aslen Bosnalı'dır. Geylânî nisbesi ise Mısır valiliğinden hemen önce bir süre elçi olarak İran'da bulunmasından kaynaklanıyor olabilir. Bu arada *Târîh-i Na'îmâ*'nın yeni harfli neşrinde ismin "Kilarî Ali Paşa" olarak basılmış bulunduğunu da belirtelim (nşr. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, I, 56).

münâdim olmuşidi. Ba'dehû Şeyh Hekîm Çelebi'ye hıdmet ve bereket-i sohbet ile tekmîl-i tarîkat itmişidi. Zâviye-i Emîr Buhârî'de seccâde-nişîn-i irşâd olup, bin hudûdunda intikāl itdi.

Ve bu târîh hudûdunda **Akşehirli Nasûh Efendi** ve **Zâhid-zâde** ve **Sivasî Şems Efendi** -ki *'İbret-nümâ* ve *Menâkıb-ı Hulefâ-i Erba'a* ve *Gülşen-âbâd* ve *Safâyıh* ve *Mevlûd-ı Nebî* ve *Heşt Bihişt* ve *Menâzil* ve *Mir'âtü'l-Ahlâk* nâm kitâblar ve dahi nice kütüb tasnîf eylemişdir- ve **Şîr-i Yezdân 'Ali** ve **Türâbî Vâ'iz** emsâli meşâyıh-ı kirâm etrâf-ı Memâlik-i 'Osmâniyye'de bî-nihâye olup, ahvâllerine vukūf müyesser olmamağla yazılmadı.

Mesîhî medhi bu denlü becerdi
Beğenmezsen yürü var sen de eyle

SENE-İ İHDÂ VE ELF

Âhır-ı saferde, ma'zûl Mollâ Ahmed Efendi yerine, fetvâdan mütekā'id Bostân-zâde Mehemmed Efendi Rumili sadrı oldu.

Rebî'ulevvelin sekizinde Şâh-ı 'Acem elçisi gelüp, yirmi beşinde Hâkim-i Gîlân Ahmed Hân âsitân-ı **[3b]** Şâh-ı cihâna ilticâ idüp geldi. A'yân-ı devlet alayla iskeleye varup istikbâl itdiler. Kırkçeşme kurbında Yûsuf Paşa Sarâyı'na nüzûl eyledi. Ol mihmân-ı mükerrem, şânına lâyık nüzl-i Şâhâne ve idrârât[1]-ı Husrevâne ile ikrâm olundu.

Gulüvv-i Tâ'ife-i Sipâhiyân der-i Dîvân

Rebî'ulâhırın yirmi üçüncü günü yevm-i sülâsâda 'ulûfe çıkup yeniçeriye virildikden sonra, sipâhîye ikişer üçer kîse virilmekle, mu'tâd üzre taleb idüp, kaldırmadılar. Taşra hazînede hâzır akça bulunmamağla, 'arz olunup, iç hazîneden yüz yük akça bî-tevakkuf virilüp, bundan sonra girü almayup, "*Başdefterdâr Şerîf Mehemmed Paşa'nın başı kesilmeyince olmaz*" diyü musırr oldular. Ağalarını taşlayup, Çâvuşbaşı ve Kapucular Kethudâsı üç def'a varup, "*Murâdınız nedir? Defterdâr başın neylersiz?*" didikce taşladılar. Ba'dehû kādî'askerler çıkup, "'*Ulûfeniz virildi. Defterdâr, Âl-i Resûl'dür. Hılâf-ı şer' niçe katl idersiz?*" didiler, dinlenmedi. Sonra nasîhati mutazammın hatt çıkup, kādî'askerler girü varup okudular, ısgā olunmadı. Ba'dehû vüzerâ kalkup karşılarına vardıkda taşladılar.

Bi'l-âhıre Süleymâniyye Vâ'izi Emîr Efendi ve Küçük Ayasofya Vâ'izi İbrâhîm Efendi sûfîleri ile da'vet olunup, vüzerâ önünde iskemle üzre oturup, vâkı'-ı hâl ma'lûm oldukdan sonra bunlar dahi varup, iki def'a nush u pend itdiler, sûd-mend olmadı. Ve on beş yirmi sâdât gelüp, "*Âl-i Resûl'ü bî-günâh katl revâ değildir*" didiklerinde taşa tutup, iki emîr⟨i⟩ mecrûh itdiler. Âhır, Defterdâr, başına yeşil sarup, "*Kazâya rızâ*" diyü önlerine varmak sadedinde iken, çâvuşlar ve sâ'ir ehl-i Dîvân, feryâd u figān idüp döndürdüler. Hattâ Boyalı Mehemmed Paşa, Vezîr-i a'zam'a hıtâb idüp, "*Nice bir bu şahsı sıyânet idersiz. Geçende Mîr-i mîrân Mehemmed Paşa'yı vezîr iken virdiniz. Bu hod defterdârdır. Virüp def'-i fitne idin*" didikde, Kādî'asker Bostân-zâde,

[1] idrârât A : idârât N.

"*Bu Dîvân, Yezîd Dîvânı mıdır ki Âl-i Resûl başı galtân ola? Dahi sabr idin*" diyü tevakkuf itdirdi.

Ol hâlde Yeniçeri Ağası'na hatt gönderilüp Dîvân'a da'vet olundu. 'Umûmen yayabaşılar ve yeniçeri, çârşûları dolaşdılar. Seyirciden bî-hadd şakī gelüp, Sarây-ı 'âmire dolmuş idi. Zemân-ı 'asra dek bu nizâ' mümtedd olup, âhırü'l-emr kapucular, yukarda olan seyircileri ve şükâtı sürüp ürkütdükde, sevk-i takdîrle, "*Bre urun!*" sadâsı vâsıl-ı gûş-ı sagīr ü kebîr olup, taraf-ı Şehriyârî'den işâret ve def'-i gubâr-ı fitneye icâzet oldu kıyâs olunmağla, Matbah-ı 'âmire huddâmı ve Dîvân ashâbı aşhâne âlâtı ve bağçe parmakları ile sipâh üzre hücûm idüp, bî-ihtiyâr taşraya firâr itdiklerinde, Orta-kapu'da odun arabası bulunup sedd-i râh itmekle, ol zihâmda[1] nice yüz âdem biri biri üzerinden geçüp, kapu arasında üç yüz elli yedi âdem[2] ayağ altında rû-be-râh-ı dehlîz-i 'adem oldular. Vüzerâ, Yeniçeri **[4a]** Ağası gelince tevakkuf itdiler. Zîrâ kapudan 'ubûr mümkin değildi. Ba'dehû lâşeler ayırtlanup, Ağa, taşrada olan seyirci cem'iyyetini dağıdup yol açıldı, çıkdılar gitdiler. Ve kîseleri ke'l-evvel tevzî' itdiler. Defterdârların üçü bile ma'zûl olup, Hâcı İbrâhîm Paşa başdefterdâr ve Burhân Efendi Anadolu defterdârı oldu.

Vezâret-i Sinân Paşa ve 'Azl-i Siyâvuş Paşa

Eşkıyâ bu yüzden te'dîb olunmağla, Vezîr-i a'zam hıl'at-ı fâhire ile teşrîf olunmuşiken, a'dâsı fursat bulup, "*Mezbûrun sadâreti eyyâmında bir iki def'a Dîvân-ı hümâyûn'a 'askerin hücûmu te'sîr-i ka'b-ı şûmudur*" dinmekle, mâh-ı mezbûrun yirmi beşinde 'azl-i ebed ile ma'zûl olup tenkîl-i muhalled kılındı. Ve Sinân Paşa, cumâdelûlâ gurresinde Malgara'dan getirilüp üçüncü def'a sadrü'l-vüzerâ oldu. Bu esnâda ma'zûller tatyîb ve âsafân-ı saff-ârâ bu gûne tertîb olundu: Sadâretden ma'zûl Ferhâd Paşa sânî, İbrâhîm Paşa sâlis, Cigala-zâde Sinân Paşa râbi', Cerrâh Mehemmed Paşa hâmis, Boyalı Mehemmed Paşa sâdis, Hızır Paşa sâbi' idi.

Şa'bânın on beşinde 'Acem Şehzâdesi Mîrzâ Haydar, Mehemmed Paşa Sarâyı'nda sünnet olmağla erkân-ı devlete 'âlî ziyâfet oldu.

---

[1] zihâmda A : izdihâmda N.

[2] biri biri üzerinden ... âdem A : – N.

Vak'a-i Şehâdet-i Hasan Paşa Der-Serhadd-i Bosna

Bundan akdem Nemçe ve Hırvat çeteleri sınuru tecâvüz ve Memâlik-i mahrûse'ye te'addî itdikde, Bosna Beylerbeyisi Hasan Paşa kal'a binâ eyleyüp küffârı bozmuş idi. Ve tabur fethi haberi ile âdem gönderüp, "*Bundan sonra küffâr, 'azîm cem'iyyetle üzerimize gelmek mukarrerdir. Yalnız Bosna 'askeri vefâ itmez. Rumili 'askeri dahi me'mûr olmak lâzımdır*" diyü imdâd taleb itmiş idi. Siyâvuş Paşa, kendi mensûbâtından Kirli Hasan[1] Paşa'ya Rumili Eyâleti'ni virüp imdâda ta'yîn itdi. Mezbûr dahi Rumili 'askeri ile Sirem ⟨Szerém⟩ Sancağı'na dâhil olmuş iken, Sinân Paşa'nın mezbûr Telli Hasan Paşa'ya gayzı olmağla {*Bosnadagi*[*1] *Hasan Paşa, Sinân Paşa'ya, evvelki vezâretinde kendi evin virmiş iken, ba'de'l-'azl teslîmden imtinâ' itmekle, rencîde olmuş idi. Minhu*}, Kirli Hasan Paşa'yı ramazânın yirmi üçüncü günü Rumili'nden vezâretle Tımışvar ⟨Temesvár⟩'a nakl eyleyüp, yerini ⟨kendi⟩ oğlu Mehemmed Paşa'ya virdi. Paşa-yı müşârun-ileyh, gelecek imdâda mağrûr olup, iki seneden beri sulha mugāyir diyâr-ı küffâra akınlar itdiğinden gayri, bu def'a kılâ'-ı küffârdan "Siska ⟨Sziszek⟩" nâm hisârı muhâsara itmiş idi. Küffâr-ı dûzah-karâr dahi küllî tedârük ve ağır 'asker ile kalkup Bosna serhaddine yürüdü. Hasan Paşa imdâddan me'yûs olup, lâkin, küffâr 'askeri üzerine gelmez mülâhazasıyla Yenihisâr ⟨Petrinja⟩'da Nehr-i Kupa ⟨Kupa/Kolpa⟩ üzerine köprü kurup Hırvat cânibine geçmiş idi {*Evvelâ küffâr, "Yedi senelik harâc gönderilir" diyü Budun ⟨Buda⟩ Paşası Hasan Paşa'yı iğfâl idüp, cem' olan 'askere icâzet virdirdi. Ba'dehû 'askeri ile Siska ⟨Sziszek⟩'ya varup Hasan Paşa'yı cenge da'vet itdikde, merhûm gayrete gelüp ihtiyâr pendini gûş itmedi. Suyu geçüp küffâr alayına kılıc kodu. Ve fevka'l-hadd kâfir kırdıkdan sonra, 'asker-i küffâr bî-nihâye olmağla, bir gürûh, İslâmiyân'ın ardın alup köprü cânibini ihâta eylediler. Ve küllî şikest vâkı' oldu. Ve bu vak'a, ramazân evâsıtında zuhûra geldi. Minhu*}. Ol esnâda leşker-i küffâr hücûmunu işidüp, üzerinde mevcûd olan on bin kadar Bosna 'askeri ile bî-bâk cenge hâzır oldu. Hasan Paşa, küffârı gözüne yendirüp 'azîm

---

[1] Hasan A : Hüseyin N.

[*1] Bosnadagi : Gerek Âtıf Efendi gerekse Nuruosmaniye nüshalarında, بوسنه‌دغی şeklinde yazılmıştır. Kelimeyi "Bosnadaki" şeklinde düzeltmek yerine aynen yazıldığı gibi bırakmayı uygun gördük.

gurûr hâsıl itmişidi[1]. Küffâr ise Çasar karındaşı Maksimilyanos (Maximilian III)'dan istimdâd idüp, Nemçe'nin büyük beylerinden biri mübâlaga 'asker ile imdâda geldiler. Ve kırk bin kadar derinti melâ'în ile gelüp[2] **[4b]** mukâbil oldular. Gerçi Hasan Paşa cenge ikdâm ve 'askere kıtâl içün ibrâm eyledi, ammâ[3] çün kesret-i â'dâ endâzeden ziyâde ve edevât-ı harbleri fevka'l-'âde idi, müfîd olmayup bir mıkdâr kıtâlden sonra, bi-emri'llâh münhezim oldular. Ve binâ itdikleri cisre firâr iderek gelüp küffâr ta'kîb itmekle izdihâmdan geçmek mümkin olmayup, zarûrî nehre döküldüler. Yedi sekiz bin kadar âdem telef olup, müşârun-ileyh Hasan Paşa ve Hersek Beyi Ahmed Paşa-zâde Mehemmed Bey -ki Rüstem Paşa'nın kızı oğlu idi*1- ve üç sancak beyi dahi nehr-i mezbûra düşüp gark oldular. Küffâr-ı hâk-sâr dahi bu kadar galebe ile iktifâ idüp döndüler[4]. Şevvâlin beşinci günü Der-i devlet'e ulak gelüp vak'a-i mezbûre 'arz olundukda, telâtum-ı deryâ-yı gayret-i Pâdişâhî'ye bâ'is ve Macar seferlerine sebeb-i hâdis oldu.

Serdârî[5]-i Sinân Paşa be-Cânib-i Üngürüs

Şevvâlin evâ'ilinde Pâdişâh-ı 'âlem-penâh, Vezîr-i a'zam'a hatt-ı hümâyûn gönderüp, "*Üngürüs küffârı üzre seferim vardır. Serdârım olup tedârük göresin. 'Ale't-ta'cîl varup serhadde karîb yerde kışlayasın*" diyü fermân eylediler.

Hasan Bey-zâde dimişdir: Çün Ferhâd Paşa 'Acem seferlerinde kişvergüşâlık nâmı ile iştihâr buldu, Sinân Paşa'ya 'âr galebe idüp küffâr semtine sefer murâd eyledi {*Sinân Paşa, Macar'a sefer murâd idüp, Hasan Paşa inhizâmı bahânesiyle, "Küffâr, Sultân Süleymân zemânından beri ehl-i İslâm*

---

1 itmişidi A : idüp N.
2 gelüp A : – N.
3 ammâ A : – N.
*1 Kâtib Çelebi'nin Hersek Beyi olarak bahsettiği Ahmed Paşa-zâde Mehemmed Bey'in babası Sadrazam Semiz Ahmed Paşa, annesi ise Rüstem Paşa'nın Mihrümâh Sultân ile evliliğinden olma kızı 'Â'işe Hânım Sultân'dır. Bu yüzden Sultân-zâde Mehemmed Bey olarak da anılmaktadır. *Selânikî Târîhi*'nde Sultân-zâde Mehemmed Bey, 993-997 (1585-1588/1589) yılları arasında Niğbolu Sancağı beyi (I, 164, 214), şehit düştüğü 1001 senesi şevvâl ayında (Temmuz 1593) ise Klis Sancağı beyi olarak karşımıza çıkmaktadır (I, 321). Hasan Bey-zâde de aynı şekilde, şehit düştüğü sırada ondan, Klis Sancağı beyi olarak bahsetmiştir (II, 383). *Sicill-i 'Osmânî*'de ise Niğbolu beyi iken şehit düştüğü kayıtlıdır (IV, 131).
4 döndüler A : döndü N.
5 Serdârî A : Serdâr N.

tabancasın unutup serhadde el uzadır oldular" diyü Pâdişâh'ı bir nice def'a ığrâ idüp, şehîd olan Sultân-zâde fırâkı ile sultânlar dahi dem-sâz oldular. Bu bâbda müşâvere fermân olundukda, sikâtdan menkûldür ki Sinân Paşa, küffârdan ahz-ı intikâma ne kadar ihtimâm ve ikdâm itdi ise Ferhâd Paşa, 'askerin seferde meşakkatine müte'allık sözden gayri söylemeyüp, Şeyhülislâm Bostân-zâde dahi, " 'Asker-i İslâm 'Acem seferlerinde bu kadar ta'abla bî-tâkatdir. Henüz dinlenmeden bir sefer açmak ve bu gā'ilenin suhûletle def'i mümkin iken müşkilin irtikâb u iltizâm eylemek 'aklen tecvîz olunur değildir" didi. Hâce Efendi dahi, "Paşa hazretleri, dâ'îniz bu Devlet-i 'aliyye târîhin itmâma irişdirmekde bununla itmâm ideyin ki Pâdişâh'ımızın bir ednâ kulu Şâh-ı 'Acem'in bu kadar memâlikin alup 'âkıbet oğlunu rehin virdi. Beç ⟨Bécs/Wien⟩ Kıralı, Ferhâd Paşa ihtimâmıyla iki yıllık harâc virmiş. Budun ⟨Buda⟩'da idi, geldi, diyü ağzımız dadıyla temâm idelim. Lutf idin, yeniden bir fürce açılmasın" didikde, Sinân Paşa, "Yok Efendi! Böyle yaz ki Pâdişâh'ımızın bir kulu 'Acem Şâhı'nın oğlunu getirdi. Bir kulu dahi Beç ⟨Bécs/Wien⟩ Kıralı üzerine varup memleketin gāretden sonra Kıral'ı keşân ber-keşân Âsitâne'ye gönderdi" didikde, Hâce Efendi, "Estağfiru'llâh Paşa hazretleri! Bu söz kemâl-i gurûrdandır. Bunun 'âkıbet-i şe'âmetinden pek korkarım" diyüp, kalkup dağıldılar. Minhu}. Beç ⟨Bécs/Wien⟩ Kıralı'nın bir sene harâcı gelmeyüp, Bosna serhaddinde Ceneral ile olan kıtâlde Mîr-i mîrân'ın ve Hersek Beyi'nin telefini bahâne idüp, serdârlıkla bi'z-zât gitmeğe 'âzim oldu. Her çend ki "*Serhadler hâlâ Sultân Süleymân Hân 'asrı gibi kılıc bahâdır erler ile ma'mûr değildir. Ekser-i 'asker ceng nâ-dîde kimseler olduğundan gayri zemân-ı şitâ karîbdir. Varıldığı takdîrde maslahat görülmez. Bâri bu sene tedârük görülüp evvel-bahârda mükemmel gidin*" dinildikde, bu men'i Ferhâd Paşa tarafından anlayup, mâni' olanları ikfâra müte'allık fetvâlar itdirüp, on beş gün içinde tedârük görüp çıkmak ardınca oldu.

Bundan akdem Pâdişâh-ı 'âlem-penâh sefere teveccüh itmeyince Defterhâne ve Yeniçeri Ağası gitmek kānûn değil idi. Ana binâ'en on iki bin yeniçeri ile Kethudâ me'mûr olup, altı bölükden 'ulûfeciyân-ı yesâr ve gurebâ-i yemîn bölükleri Âsitâne'de kalup durdu. Seferli olmağın Vezîr-i a'zam sarâyında mukābele defterleri ile üç günde 'ulûfeleri virilüp devr olundu. Ve mühimmât görülüp, şevvâlin on ikinci günü -⟨ki⟩ pencşenbih idi- 'azîm

alay ile çıkup, on sekizinci günü göçüp cânib-i garba revâne oldu. Vezîr-i sânî Ferhâd Paşa Âsitâne'de kā'im-makām kaldı.

Gurre-i zilka'dede Karaman Beylerbeyisi Vâsıl Paşa, eyâleti 'askeri ile gelüp Baba-eskisi **[5a]** menzilinde ordu-yı hümâyûna[1] mülhak oldu. Mâh-ı mezbûr evâ'ilinde Edirne'ye varılup, beş gün ikāmet esnâsında dört yüz tüfeng-endâz kul karındaşları yazılup, ağaları ile Belgırad'a varınca yollarda saff bağlayup selâmladılar. Uzunca-ova'ya varıldıkda ahâlî-i vilâyet recâsıyla iki çifte hân ve bir câmi' ve 'imâret ve çifte hammâm ve dükkânlar binâsı içün kendi mâlından otuz bin guruş virüp âdemler ta'yîn itdi. Mahall-i mezbûr harâbe derbend idi. İki karye iskân olunup cây-ı me'men kılındı. Filibe ⟨Plovdiv⟩ ve Sofya'dan geçilüp, Yagodina ⟨Jagodina⟩ Kazâsı'nda Batoçina ⟨Batočina⟩ Derbendi mahûf menzil olmağla, bir palanka ve bir hân binâsı fermân olundu. Ve zilhiccenin yedinci günü Belgırad'a varılup, kula zahîre tevzî'inden sonra cebehâne ve mühimmât şaykalar ile Budun ⟨Buda⟩'a gönderilüp, zilhiccenin on yedisinde göçüp Sirem ⟨Szerém⟩ Sahrâsı'na geçildi. Ve mâh-ı mezbûr âhırında Osek ⟨Eszék⟩ Sahrâsı'na konuldu. Bâkī ahvâl gelecek sâlde beyân olunur.

Zikr-i Hücûm-ı Küffâr der-Serhadd-i Bosna ve Macar

Çün Vezîr-i a'zam Sinân Paşa'nın 'asker-i nusret-eser ile Üngürüs'e seferi küffârın ma'lûmu oldukda, Yenihisâr ⟨Petrinja⟩ üzerine 'asker gönderüp muhâsara itdirdi. Sekiz gün döğdüler. Sonra Rumili 'askeri irişmekle, kal'adan el çeküp perâkende vü perîşân oldular.

Feth-i Hisâr-ı Siska ⟨Sziszek⟩

Leşker-i küffâr Yenihisâr ⟨Petrinja⟩'dan fâriğ oldukdan sonra 'asker-i İslâm varup, Siska ⟨Sziszek⟩ Kal'ası'n kuşadup beş gün döğdüler. İçinde olan harbîler istîmân idüp hisârı virmekle necât buldular. Ve ol iki kal'adan[2] guzât-ı İslâm muttasıl Hırvat vilâyetin gāretden hâlî olmayup, az zemânda çok ganâ'im ele getirdiler.

---

1 ordu-yı hümâyûna A : ordu-yı hümâyûnda N.
2 kal'adan A : kal'ada N.

Havâdis-i Maşrıkıyye[1]

Bu sâl evâ'ilinde 'Abdullâh Hân-ı Özbekî, 'asker-i Tatar ile Hârizm'e varup Kal'a-i Vezîr'i bir ay kadar muhâsaradan sonra teshîr itdi. Mütehassın olan mîrzâlar ve sultânlardan yirmi bir nefer esîr alup kimin katl ve kimin habs eyledi. Hârizm hâkimi olan Hâcim Hân ve[2] oğlu Bürüm (بورم) Hân güçle halâs olup firâr iderek Ester-âbâd yolundan Şâh 'Abbâs yanına geldiler. 'Abdullâh Hân, ol diyârı hırâset içün ümerâdan yarar ve nâmdâr kimseler koyup, kendi sâlim ü gānim Semerkand'a 'avd itdi.

Vefeyât

el-Mevlâ Şeyhülislâm Zekeriyyâ b. Bayram el-Ankaravî:

Dokuz yüz yirmi hudûdunda tevellüd idüp büyük birâderi Ya'kūb Efendi'den istifâde ve Sahn Müderrisi 'Arab-zâde 'Abdülbâkī Efendi dârü'l-ifâdesinde iştigāl, ba'dehû Ma'lûl Emîr Efendi'ye ittisâl idüp, Mevlânâ-yı merkūm Mısır'a hâkim oldukda, Şeyh 'Ali Makdisî ile şirket üzre derslerine müdâvim olmuş idi. Elli dörtde mollâları Anadolu sadrı oldukda tezkirecilik idüp, sekiz aydan sonra 'azl hengâmında mülâzım ve yetmiş evâhırında kırkdan munfasıl ve yetmiş üç rebî'ulâhırında 'Ali Paşa-yı 'Atîk Medresesi'ne ba'de'l-imtihân **[5b]** vâsıl oldu {*Medrese-i mezbûre mahlûl oldukda, kırkdan ma'zûllerden 'Arab-zâde 'Abdurra'ûf Efendi ve Deli Kerîm Çelebi ve Manav Seyfî ve Benli Mahmûd ve Ayas Efendi ile imtihân fermân olunup, cumâdelûlânın yirminci günü Şeyh Vefâ Câmi'i'nde sadreyn-i fâzileyn Hâmid Efendi ve Pervîz Efendi huzûrunda Hidâye'nin Kitâb-ı Cinâyât'ından kırâ'at itmişler idi. Ol fırka miyânında kemâl-i fazîlet ile ser-firâz olmağın, bunlara virildi. Minhu*}. Yetmiş yedide Sahn'a gelüp, seksen bir saferinde Selîmiyye'den[*1] Haleb Kazâsı'na, seksen beşde Burusa Kazâsı'na, seksen sekizde İstanbul Kazâsı'na nâ'il olup, seksen dokuzda Anadolu Sadâreti virilüp, doksan birde tekā'üd itmiş ve doksan dört hılâlinde taraf-ı Şâm'dan Hacc'a gitmiş idi. Doksan beşde Şeyhülislâm Şeyhî Efendi yerine Süleymâniyye Dârü'l-hadîsi'nde sadr-nişîn[3]-i ifâde ve doksan yedide sadrü'l-'ulemâ-i Rum

---

1 maşrıkıyye A : şarkıyye N.

2 ve A : – N.

*1 Burada söz konusu edilen Selîmiyye, İstanbul'daki Sultân Selîm-i Kadîm Medresesi'dir (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 323).

3 sadr-nişîn N : – A.

olmağla câhı 'âlî ve ziyâde olup, doksan sekizde tekā'üd idüp, dokuzda girü sadârete i'âde olundu. Elf-i kâmil recebinin Leyle-i Mi'râc'ında pertev endâz-ı makām-ı fetvâ olup, bin bir şevvâlinin on ikinci günü yevm-i ahadda füc'eten intikāl eyledi. Keyfiyyet-i intikāli bu gûne vâkı' olmuşdur ki mu'tâd üzre taraf-ı saltanatdan sayfiyye hıl'at gelüp, ertesi tehniye-i Nevrûz içün Mu'allim-i Sultânî Sa'deddîn Efendi ile bunlar dest-bûs-ı Pâdişâhî'ye da'vet olunup, otuz nefer çâvuş iclâl ile Dîvân'a getirdiler. Bâbü's-sa'âde mevkıfında Yeniçeri Ağası ile oturup muntazır-ı ruhsat-ı duhûl iken ecel-i 'âcil hulûl eyleyüp füvâk gibi bir hâlet peydâ oldu. Derece-i sâ'at geçmeden merhûm geçdi gitdi. Na'şı kaldırılup, ertesi a'yân u erkân Câmi'-i Sultân Mehemmed Hân'da namâzını kılup, Sultân Selîm kurbında binâ eylediği dârü'l-hadîs sikāyesi dâhiline defn itdiler.

Cenâbî Efendi,

Mısrâ'

Füc'eten Zekeriyyâ Efendi göçdü hemân (1001)[*1]

mısrâ'ı ile târîh-perdâz olup, mansıb-ı fetvâ girü Bostân-zâde'ye virildi. {*Bostân-zâde yerine Anadolu'dan Sun'ullâh Efendi, ⟨anın⟩ yerine Sinân-zâde 'Ali Efendi gelüp silsile oldu. Minhu.*}

Mollâ-yı merkūm şeyhü'l-'Arabiyye, üstâd-ı fünûn-ı edebiyye, her fende müsellem, mollâ-yı zî-şân ve muktedâ-yı 'âlem idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden[1] *Hidâye*'ye[2] hâşiyesi vardır. "Vekâle"den âhırına varınca İbn Hümâm'a zeyl olmak üzredir. Ve *Tefsîr-i Beyzâvî*'den Sûre-i A'râf'a ve *Şerh-i Miftâh-ı Şerîfî*'ye ve *Sadrü'ş-şerî'a*'ya ta'lîkaları vardır. "Meylî" mahlası ile eş'âr-ı âbdârı nakş-i kitâbe-i rûzgârdır.

Boyalı Mehemmed Paşa:

Haleb Kazâsı'ndan mütekā'id iken dokuz yüz elli hudûdunda intikāl iden Pîr Ahmed Çelebi'nin ferzendi "Nâmî" mahlas Boyalı Nişâncı Paşa'dır. Menşûr-ı isti'dâdı 'unvân-ı kemâlle mu'anven oldukda, tarîk-ı 'ilme sâlik

---

*1 فجأة زكريا افندى كچدى همان = Mısradaki فجأة kelimesi *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 324)'te, فجاءة şeklinde geçmektedir. Bu haliyle hesap 1001 tarihini tutmaktadır.

1 'ilmiyyesinden N : 'ilmiyyeden A.

2 *Hidâye*'ye A : bidâyeye N.

olmuşiken, üstâdı Celâl-zâde sevkı ile küttâb-ı Dîvân-ı Sultânî silkinde münselik oldu. Ba'zı vüzerâ-i 'izâm tezkireciliğin idüp mazhar-ı lutf-ı bî-hisâb ve yolu ile re'îsü'l-küttâb oldukdan sonra, dokuz yüz yetmiş beş rebî'ulâhırında intikāl iden üstâdı Celâl-zâde yerine muvakkı'-i Dîvân-ı Hâkānî olmuş idi. Seksen bir ramazânında Haleb Eyâleti virilüp, seksen dörtde ma'zûlen Âsitâne'ye geldi. Seksen beş saferinde mükerreren nişâncı olup, seksen sekizde vezîr-i râbi' ta'yîn olunup, doksan saferinde vezâreti Cerrâh Mehemmed Paşa'ya virildi. Doksan altı zilhiccesinde Tâc Bey-zâde yerine sâlisen nişâncı olup, doksan yedide girü mesned-i vezârete i'âde olundu. Bin bir rebî'ulevvelinde Sinân Paşa sadrü'l-vüzerâ oldukda bunlar dahi vezîr-i sâdis⟨liğe⟩ oturmuşidi. Ramazânın yirmi birinci **[6a]** günü 'alîlen intikāl idüp binâ eylediği câmi' hareminde türbesine defn olundu. Sâ'î Çelebi,

Mısrâ'

Didiler, "Vâsıl-ı Hakk oldu Nişânî[1] Paşa" (1001)[*1]

mısrâ'ı ile târîhin edâ eyledi.

Paşa-yı merkūm mecmû'a-i ma'ârif, nahl-bend-i zarâ'if ü letâ'if idi. Âsâr-ı hayrından İstanbul'da şâh-râh üzre câmi'i ve medresesi ve hânkāhı vardır. Merhûmun mehâsininden 'add olunur ki beş dâne duhterini müderrisînden beş nefer 'ulemâya virüp taklîl-i me'ûnet içün ellişer akça vazîfe ta'yîn eylemişidi. Birini 'Abdülkerîm-zâde 'Abdullâh Efendi'ye, birini Kınalı-zâde Fehmî Çelebi'ye, birini Memik-zâde'ye, birini Bostân-zâde mahdûmu Mehemmed Efendi'ye, birini 'Azmî-zâde Efendi'ye virmişidi. Zübde-i eş'ârı *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da mezkûrdur.

Na'lînci Memi Dede:

Mukaddemâ na'lînci olup cezbe-i İlâhiyye'ye mazhar olmağın, İstanbul'da Unkapanı kurbında Niltaşı[*2] didikleri mahalle karîb menzilde sâye-misâl üftâde ve "Yatağan Dede" dimekle ma'rûf bende vü âzâde idi. Otuz sene ol

---

[1] Nişânî A: Nişâncı N.

[*1] دیدیلر واصل حق اولدی نشانی پاشا = 1001.

[*2] Niltaşı : Âtıf Efendi nüshasında "Beltaşı", Nuruosmaniye nüshasında ve matbu metinde ise "Biltaşı" şeklinde geçmektedir. Kâtib Çelebi'nin Nalinci Memi Dede'nin biyografisini yazarken müracaat ettiğini bildiğimiz *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 370) 'te ismi "Niltaşı" olarak görmekteyiz.

hâl üzre merci'-i erbâb-ı nüzûr u sadakât olup, bin bir senesi rebi'ulâhırının on dördüncü günü vefât eyledi. Câmi'-i Sultân Mehemmedî'de namâzı kılınup hânesi içinde defn olundu. Sultân Murâd Hân, üzerine kubbe-i 'âliye ve önünde sikâye binâ eyleyüp, Cinânî-i Burusavî târîh-i intikālin bu gûne edâ eyledi:

Mısrâ'

Geşt târîh-i vefâteş, li "fahla' na'leyk" (1001)*[1]

Bir târîh dahi bu resme nazm itmişdir:

Mısrâ'

Gitdi Na'lînî Dede hayf meded 'ukbâya*[2]

'Azîz-i mezbûr kerâmât ile meşhûr, meczûb-ı İlâhî, mazhar-ı feyz-i nâmütenâhî idi.

Tatar İbrâhîm Efendi:

Diyâr-ı Kırım'dan zâhir olup 'ulemâ-i bilâdından tahsîl-i fünûn itdikden sonra İstanbul'a gelüp Nûreddîn-zâde'den inâbet ve dest-yârî-i mücâhede ile tekmîl-i tarîkat itmişidi. Nice yıllar Küçük Ayasofya Zâviyesi'nde mürşid-i erbâb-ı hâl ve resm-i Halvetiyye'de mürebbî-i ricâl olup, cevâmi'-i selâtînde kürsî-nişîn-i va'z u tezkîr ve nâkıl-i hadîs ü tefsîr iken, bin bir şevvâlinde intikāl eyledi.

Şeyh-i merkûm[1], zâhir ü bâtında kâmil ü mükemmil, sâhib-i tahrîr[2] ü takrîr idi. Sûre-i Nûr'dan âyet-i meşhûre tefsîrine müte'allık tahrîri vardır. Sultân Murâd Hân emri ile yazmışdır. Tefsîr ve te'vîlde rüsûh-ı kalemine şehâdet ider.

---

*1 كشت تاريخ وفاتش لى فاخلع نعليك = Onun vefat tarihi, "Hemen pabuçlarını çıkar! (*Kur'ân*, Taha, 20/12)" oldu.

*2 كندى نعلينى دده حيف مدد عقبايه = 1001.

1 merkûm A : merhūm N.

2 tahrîr N : tahrîz A.

SENE-İ İSNEYN VE ELF

Zikr-i Vusûl-i Serdâr-ı A'zam Sinân Paşa be-Serhadd ve Feth-i Pespirim ⟨Veszprém⟩ ve Polata ⟨Palota⟩ bâ-Takdîr-i Hayy-ı Ahad

Muharremü'l-harâm evâ'ilinde Osek ⟨Eszék⟩ Köprüsü geçilüp, dört gün oturak esnâsında Budun ⟨Buda⟩ tarafından diller gelüp, "*Nemçe İmparatoru Beç ⟨Bécs/Wien⟩'de*[1] *ve ba'zı beyleri ile yirmi bin kadar leşker Yanık Kal'ası ⟨Győr⟩ altında hâzırdır*" diyü haber virdi. Ve müşâvere olunup, "*Vakit tengdir. Hâlâ Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ semtinde Pespirim ⟨Veszprém⟩ ve Polata ⟨Palota⟩ hisârları üzerine varılmak münâsibdir*" diyü ol tarafa teveccüh mukarrer oldu. Rumili Beylerbeyisi Mehemmed Paşa'ya fermân olundu ki Budun ⟨Buda⟩'a varup altı pâre balyemez ve iki kolonborna **[6b]** levâzımı ile ve sâ'ir[2] cebehâneyi defter mûcibince kaldırup İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩'a getire. Ve[3] Karaman Beylerbeyisi Vâsıl Paşa ile anda dernek ide. Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Hasan Paşa dahi eyâleti 'askeri ile Gürz-İlyâs ⟨Gellért-hegy⟩ altında otak kurup âmâde ola.

Menzil-i mezbûrda Bosna Beylerbeyisi Hudâverdi Paşa gelüp ordu-yı hümâyûna mülhak oldu. Mohac ⟨Mohács⟩ Sahrâsı'nda iki gün oturulup lezez 'ulûfesi virildi. Ve bu menzilde Anadolu 'askeri yoklandı. Andan Seksar ⟨Szekszárd⟩ ve Fodvar ⟨Földvár⟩ palankaları geçilüp Cankurtaran ⟨Adony⟩'da üç gün oturuldu. Zikr olunan toplar ve cebehâne Budun ⟨Buda⟩'dan kaldırılup Val ⟨Vál⟩ Deresi'ne vardıkda, 'asker dahi mâh-ı muharremin on beşinde Cankurtaran ⟨Adony⟩'dan mahall-i mezbûra varup Budun ⟨Buda⟩ 'askeri ile cem' oldular. İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩'a varıldıkda, Bosna Beylerbeyisi çarhacı ta'yîn olundu[4]. Anadolu 'askeri girü kalup, iki menzilde, mâh-ı mezbûrun yirmi birinci günü Pespirim ⟨Veszprém⟩ Sahrâsı'na varıldıkda, Budun ⟨Buda⟩ Paşası Hasan Paşa serhadd gāzîleri ile ve Bosna Beylerbeyisi ve Sigetvarlı gāzîler ve Deli Nasûh ve Dîvâne Fâ'ik kapukulundan yarar dilâver-

---

1 Beç ⟨Bécs/Wien⟩'de A : – N.
2 sâ'ir A : – N.
3 ve A : – N.
4 olundu A : olunup N.

ler ile kal'aya hücûm itdiler. Küffâr, top ve tüfeng ile hayli ceng eyleyüp, birkaç kelle ve dil getirdiler.

Ertesi, hisâr muhâsara olunup dört bedoloşka, yedi şâhî kapu cânibine ve iki top ile dört şâhî yeniçeri metersine ve iki kolonborna, dört şâhî batak ve sazlık arasından büyük kulleye doğru ta'yîn olundu. Anadolu 'askeri yeniçeri kolunda, Budun ⟨Buda⟩ 'askeri başka, Rumili 'askeri Vezîr-i a'zam kolunda döğmeğe başladılar. Gedikler açılup küffâr bârûtsuz 'acz u ıztırâra düşmekle, üçüncü gün -ki muharremin yirmi beşi idi- seherî kal'adan vire bayrağı dikilüp kapu açıldı. Dört nefer ile kal'a kapudanı emân talebine gelüp teslîm-i hisâr ve cerâ'iminden i'tizâr eyledikde kabûle[1] karîn olup, içinde olan harbî küffâra izin virildi. Ehl ü 'ıyâlleri ile Papa ⟨Pápa⟩'ya doğru gitdiler. Re'âyâ kalup kal'a zabt olundu. Büyük kilisa câmi' olup cum'a namâzı kılındı. Ve sancak beyi nasb olunup Budun ⟨Buda⟩'a ilhâk yazıldı.

Dört gün ârâmdan sonra bir menzilde Polata ⟨Palota⟩ Hisârı'na varıldı. Hisâr-ı mezbûr dahi bir kal'a-i sagîre, ammâ büyük varoşu var, etrâfı sazlık ve batak ve bir cânibi kûh-ı mîşe-zâr idi. Sahrâsına konulup dilâverler kal'a altına yürüdüler. Top ve tüfeng cengi olup ertesi, Rumili ve Budun ⟨Buda⟩ 'askeri, yeniçeri ile meterse girüp muhâsara itdiler. Dört top ve on şâhî ile iki gün döğülüp saferin[2] gurresinde küffâr, istîmân ile teslîm-i hisâr eyledi. Anlara dahi icâzet olup, ehl ü 'ıyâlleri ile diyâr-ı küffâra gitdiler. Ve kal'a zabt olunup Pespirim ⟨Veszprém⟩'e ilhâk yazıldı. Serhadd gāzîleri dil getirüp, küffâr 'askeri Yanık ⟨Győr⟩'da oturup, İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩'a gelmek murâdları idiğin haber virdi.

[7a] Zikr-i Şehâdet-i Hurrem Ağa

Polata ⟨Palota⟩ fethinde küffârın bir taburu gelüp Tata Sahrâsı'na nüzûl itmişidi. Üzerlerine varılmağa müşâvere olundukda, "*Kāsım günü karîb olup câ'iz ki varıcak eğlenmek iktizâ ide*" diyü ferâgat olunmuş idi. Bu esnâda Sipâhîler Ağası Hurrem Ağa, bölük halkından cem'-i kesîr ile Yakova

[1] kabûle N : kabûl A.
[2] saferin A : safer N.

(Diakovâ/Dakovo) Dağı'na doğru karavula gitdi*1. Kâfir taburu ise orduya ancak iki mil yer var idi. Ol gice geçüp, ertesi seherî namâzdan sonra üzerlerine kâfir dökülüp, mezbûr Ağa'yı seccâdesinde şehîd itdiler. Bayrağı alınup bölük halkından niceler nâ-bedîd olup münhezim geldiler. Yeri Silahdâr Ağası'na tevcîh olundu.

Zikr-i Terakkī-i 'Umûm ve 'Avdet

Serdâr-ı a'zam mevcûd olan sipâh ve yeniçeriye sefer ibtidâ'sı ve kal'alar fethi şükrânesi diyü 'umûm üzre terakkī virüp Polata ⟨Palota⟩'dan kalkdı. Ve Budun ⟨Buda⟩ cânibine revâne oldu. Mâh-ı saferin on beşinci günü -⟨ki⟩ rûz-ı kāsım idi- Budun ⟨Buda⟩ Sahrâsı'na nüzûl idüp 'askere mevâcib ve zahîre virildi[1]. Yeniçeri Kethudâsı, zağarcı ve turnacı ile Budun ⟨Buda⟩ Kal'ası'nda[2] nevbetci kalup cebeci, topçu, arabacılar Peşte ⟨Pest⟩'ye ta'yîn olundu. Karaman ve Anadolu Peçu⟨y⟩ ⟨Pécs⟩'da, Mar'aş Budun ⟨Buda⟩'da, Sivas Ostorgon ⟨Esztergom⟩'da, Bosna Osek ⟨Eszék⟩'de, bâkī yeniçeri Segedin ⟨Szeged⟩'de kışlak ve muhâfaza fermân olundu*2. Rûz-ı kāsımdan on gün geçdikde sipâh, Serdâr'ın çâdırın yıkdırup Belgırad kışlasına döndürdüler. Rebî'ulevvelin on yedisinde[3] Belgırad'a dâhil olup Înehân Bey Sarâyı'na nüzûl eyledi. Ve fetihnâme ile Rıdvân Ağa Âsitâne'ye gönderildi. Sipâhî oğlanı zümresine Niğbolu ve Vidin, silahdâra sol kol kışlak ta'yîn olundu {*Ağalar, kâtibler Paşa yanında kalup, kethudâlar kışlaya gitdiler. Minhu**3}. Haber-i

---

*1 Bundan sonra gelen ve müellif tarafından karalanarak iptal edilen iki satırlık cümle şu şekildedir: "Ve aslı ma'lûm olmadı. Kimi, '*Akına gider*' ve kimi, '*Ol dağda meyve cem'ine gider*' diyü ihtilâf itdiler."

1 virildi A : + ve N.

2 kal'asında A : kal'asından N.

*2 Burada üzeri karalanmış iki satırlık bir cümle bulunmaktadır: "Ve Budun ⟨Buda⟩ Eyâleti kendi oğlu Mehemmed Paşa'ya serdârlık ile virilüp ve Rumili Eyâleti Vezîr Mehemmed Paşa-zâde Hasan Paşa'ya tevcîh olunup, İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ muhâfazasına me'mûr oldular."

3 on yedisinde A : on yedinci gününde N.

*3 Âtıf Efendi nüshasında sayfda kenarında bulunan bu bir satırlık cümle Nuruosmaniye nüshasında da mevcut olmakla beraber, metin içine dâhil edilmiş durumdadır. Ancak dahil edildiği yer bizim uygun gördüğümüzden biraz daha önce, "... kışlasına döndürdüler" şeklinde biten cümlenin hemen akabindedir. Kenar notunu aynen bizim uygun gördüğümüz yerde metin içine almış olan başka *Fezleke* nüshaları da vardır (mesela bkz. Süleymâniye Fatih Ktp. nr. 4443, vr. 8b).

fetih vârid oldukda 'azîm şenlikler olup Serdâr'a hil'atler gönderildi. Ve beş yüz nefer piyâde kul karındaşları -ki mukaddemâ tahrîr olunmuş idi- dörder akça cebecilik ihsân olunup, bir mıkdâr yeniçeri ile Tımışvar ⟨Temesvár⟩'a ta'yîn olundu.

Hücûm-ı Leşker-i Küffâr be-İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ ve Gayri ez-Bilâd-ı İslâmiyye

Çün Sadr-ı a'zam Budun ⟨Buda⟩ serhaddini koyup Belgırad'a gitdi, küffâr 'askerine serdâr olan Maksimilyanos ⟨Maximilian III⟩ -ki Çasar'ın karındaşı idi- Zirin-oğlu ⟨Zrinski⟩ ve gayri beyler ile rebî'ulâhırda Komaran ⟨Komárom⟩'dan kalkup İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ üzerine yürüdü. Varoşunu ve etrâfını[1] yakup kapusuna top çekdi. İçinde olan ricâl ve nisâ, dâmen-der-miyân idüp kapuları taş ve toprak ile berkitdiler. Bedenlerden top ve tüfeng ile 'azîm ceng idüp, bi-'avni'llâh nice bin küffârı düşürüp nice darbzenlerin bırakdırup[2] üzerlerinden nev'an ref' itdikde, Hasan Paşa Budun ⟨Buda⟩ ve Peşte ⟨Pest⟩ ve etrâf 'askerini kaldırup küffâr üzerine getirdi. Karîb oldukda, leşker-i küffâr kat-ender-kat saflar düzüp **[7b]** mülâkât idince cem'iyyetlerin göstermeyüp pusuya 'asker kodular. Bunlar dahi mağrûrâne 'acele ile varup, kānûn üzre tertîb-i sufûf olunmadan, perîşân iken küffâra mülâkât itdikde, ceng-i harbîler çalınup bir iki def'a darbzenler ve tüfengler atıldı. Ceyş-i küffâr ise âhene müstagrık "feyverveş*1" dimekle ma'rûf ve meşhûr bir nev'[3] 'asker -ki atı ve kendi gök demür ve atları cesîm, deve-mânend biri birine zencîrler ile bağlu- ehl-i İslâm üzerine yürüdüklerinde, Hasan Paşa, "*Bre gāzîler! Yoldaşlık zemânıdır*" diyegörüp leşker-i küffâr ye-ğin*2 gelmekle kimse sözün dinlemeyüp, Budun ⟨Buda⟩ 'askeri cemî'an, yek-bâr firâr eyledi. Darbzenler ve yeniçeri ve cebeci ve martolozlar, cümle

---

1 varoşunu ve etrâfını A: varoşu etrâfını N.

2 bırakdırup A : + küffâr N.

*1 feyverveş: Âtıf Efendi nüshasında فيوروش şeklinde yazılıdır. Ancak kelime, yine aynı nüshanın ilerleyen satırlarında bu defa نبورش şeklinde yazılmış ve ayrıca harekelenmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun, muhtelif batı dillerinde "demir" manasına gelen "ferrum", "ferro" veya "fer" kökenli bir kelime olduğu anlaşılmaktadır.

3 nev' A : + ve meşhûr N.

*2 yeğin = Üstün, fâik, galip, kuvvetli, şiddetli, baskın (Bkz. *Tarama Sözlüğü*, VI, Ankara 1972, s. 4477).

piyâde 'asker ma'rekede kalup, Hasan Paşa kendi tevâbi'i ile küffâr ortasına düşmekle, yek-bâr üzerine hamle itdiler. Hasan Paşa çok ceng idüp nice yarar küffârı düşürdü. Kılıc üşürdüklerinde, giydiği cevşen muhkem olmağla çendân te'sîr eylemeyüp, harbe ve gönder makūlesinden biraz mecrûh oldu. Ve atdan ayrılup "Sonta ⟨Szanda⟩" nâm hisâr ağası Ahmed Ağa at yetişdirdi. Sâ'ir beşlüler ve delüler ortaya alup nice şedîd-i pür-hadîd küffârı düşürdüler. Ve ceng iderek kenâra çıkup necât buldu. Meydânda kalan piyâdeler ahşâma dek ceng iderek cümlesi şehîd oldu. 'Asker Budun ⟨Buda⟩ ve Peşte ⟨Pest⟩ etrâfına dağılup gitdiler.

Rivâyet-i Dîger der-İnhizâm-ı Hasan Paşa

Hasan Paşa İstolni-Belgırad ⟨Székesfehervár⟩ muhâsarasın işitdikde, civârında vâkı' beş sancak 'askerin yanına getirüp, Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasında dahi on bin kadar 'asker var idi. Yalnız yeniçeri yedi binden artık idi. Budun ⟨Buda⟩ kulu henüz a'dâ tabancası yememiş on on beş bin kılıca kādir 'asker olurdu. Yirmi binden mütecâviz[1] 'asker ile çıkdığın küffâr haber alup, İstolni-Belgırad ⟨Székesfehervár⟩'ın üzerinden kalkup, iki fersah yerde dağ depesine kondu. Hasan Paşa dahi gelüp, Belgırad'ın[2] üst yanında cümle 'asker atlarından inüp, yem kesdirüp müşâvereye oturdular. Ceng görmeyen ve düşmen hâlin bilmeyen kimesneler, "*Kadir gicesi doğmuşsun*" diyü mübârek-bâd-ı gazâ ve rîş-handlar idüp, "*Hemân üzerlerine sürelim, kâfiri kaçırmayalım*" didiler. İstolni-Belgıradlı, Sultân Süleymân zemânından kalmış Koca Hüsâm Ağa gibi birkaç kocalar ki düşmen hâlin bilirlerdi, "*Bu düşmen sizin işiniz değildir. Üzerlerine varmak hatâ-i fâhişdir. Yurd tebdîl itmekle düşmen bozuldu dimek olmaz. Kal'aya arka virin ve alay alay üzerlerine 'asker gönderin. Giderlerse ta'kîb itsinler, dümdârına ve arabalarına ulaşsınlar. Dönerlerse it savaşıyla, salt atludur, 'askere gelsinler. Kal'anın topları ve alay darbzenleri anları yakın getirmez*" didikde, "*Bre koca bunamışlar! Zarâfet ile kal'ayı bekletmek ve 'asker ile doldurmak istersiz*" didiler. Ve bi'l-cümle hoş-âmedciler gālib gelüp düşmen üzerine gitmeğe rağbet gösterdiler. Ammâ mu'tâd üzre alaylar düzüp hazm meslekine gitmediler. Selâma durur gibi cümle göle inince beşer onar kat dizilüp, yeniçeri ve sâ'ir piyâde 'askeri

[1] mütecâviz A : ziyâde N.
[2] üzerinden ... Belgırad'ın A : – N.

önce iki üç saff itdiler. A'dâ alayları beşer yüz, belki biner kara dağ gibi üzerlerine geldikde bir bütün alay yok ki karşı gide. Hemân bir ok atımı yerden selâmlar gibi olup kıç topun atdılar. Hasan Paşa ve sâ'ir ümerâ, "*Hay n'oldunuz! Durun!*" diyü feryâd idegördü. Ne durdular ne işitdiler. Bir bölüğü İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩'a, bir bölüğü sahrâyı tutup aşağı memlekete, bir bölüğü dahi Hasan Paşa'yla Budun ⟨Buda⟩'a firâr itdiler. Ammâ Hasan Paşa meydânda çok dayanup ceng eyledi. Kendiden gayri meydânda kimse kalmadı. Koltuğu altına bir fındık dokunup anterîsinin fındık fişeği kâğıdı penbesin tutuşdurdu. Kaçarken söyündürmek mümkin olmayup ol cânibi muhkem yandı. Ol hînde makbûl u mergûbu olan hazînedârı ve iç-oğlanları ve silahdârı ve piyâdegân 'umûmen meydânda kalup küffâr, anların katline ikdâm itmekle, ta'kībe çendân mukayyed olmayup koçılar ve ağırlık yağmasına kaldı. Altı yedi bin piyâde ol sahrâda şehîd olup, sonra Tiryâkî Hasan Paşa, Segedin ⟨Szeged⟩ beyi iken İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ muhâfazasına geldikde, birkaç kuyular kazdırup dörder beşer yüz biner âdem defn itdirdi. 'Asker inhizâmından sonra küffâr taburu yine Belgırad altına konup, büyük topları olmamağla, darbzenleri kapuya havâle idüp döğdü. Sonra[1] bu denlü mansûr u muzaffer olduğuna kanâ'at idüp Tata ve Yanık ⟨Győr⟩ Sahrâsı'na dönüp perâkende oldu. Hasan Paşa dahi zahm-nâk Budun ⟨Buda⟩'a varup kendi hâli ile mukayyed oldu[2]. Vâkı'-ı hâli Belgırad'da Serdâr'a i'lâm ve istimdâd itdiler[3].

İstîlâ-i Küffâr ber-Filek ⟨Fülek⟩

Budun ⟨Buda⟩ 'askeri inhizâmmdan sonra leşker-i küffâr dönüp, Maksimilyanos ⟨Maximilian III⟩, zikr olunacak kılâ' semtinde olan Macar beylerin anların teshîrine ta'yîn idüp, Nemçe küffârından ancak kifâyet mıkdârı topçu virdi. Anlar dahi Vaç ⟨Vác⟩ kurbında, dört mil ⟨mesâfede⟩ "Filek ⟨Fülek⟩" nâm kal'a tevâbi'inden "Şomoşka ⟨Somoskő⟩" nâm palankaya düşüp, ahâlîsi 'avretlerin Filek ⟨Fülek⟩'e göndermişler idi. Nice eyyâm ceng idüp iki bin kadar kâfir kırdılar. Bi'l-âhıre küffâr hadden bîrûn olmağla, ceng iderek cümlesi şehîd oldu. Sonra küffâr Filek ⟨Fülek⟩ üzerine düşüp, beyi

[1] sonra A : ba'dehû N.
[2] kendi ... oldu A : – N.
[3] itdiler A : itdi N.

Harem'den çıkma celeb olmağla[1], vilâyet zu'amâsı ile palankanın kilidin bozup firâr itdiler. Anları görüp beşlülerin dahi ekseri gitdi. Serhadd beylerinden Kara 'Ali Bey ve Zülfekâr Bey ve 'Osmân Bey, Vaç ⟨Vác⟩ etrâfında olan 'asker ile Filek ⟨Fülek⟩ yardımına varup kurbında bir iki gün eğlendiler. Ba'dehû ceng iderek Secan ⟨Szécsény⟩ semtine gitdiler. Anda 'Osmân Bey çok merdânelik idüp 'askerin halâsına sebeb oldu. Ve nice âdemi düşdü. Küffâr yine dönüp Filek ⟨Fülek⟩'i muhâsaraya mukayyed oldular. Serdâr-ı a'zam tarafından imdâda gönderilen Sinân Paşa-zâde Mehemmed Paşa ve sâ'iri, havflarından bir konağı beş iderek âheste reftârda iken, küffâr Filek ⟨Fülek⟩'e ikdâm itdi. Mahsûr olan Müslimânlar, topların fenâya virdikden sonra nâ-çâr kalup, sene-i mezbûre rebî'ulevvelinde, cum'a-ertesi vire tarîkı ile hisârı teslîm eyleyüp taşra çıkdıklarında, küffâr bunların akçasın ve eyüce libâsın soyup aldılar. Ve otuz bin kadar küffâr 'askeri bunları[2] sürüp Secan ⟨Szécsény⟩'a karîb yere getirdiler. İki üç yüz kadar ricâl ve nisâ Filek ⟨Fülek⟩'de kalup mürtedd oldular. Mukaddemâ, Filek ⟨Fülek⟩ halkı⟨nın⟩ ekser⟨i⟩ rafz u ilhâda meyl itdikleri meşhûr olmuşidi. Lâ-cerem şe'âmetleri cümleye sirâyet eyledi. Bundan sonra Secan ⟨Szécsény⟩ ehli **[8a]** ve[3] Buyak ⟨Bujak⟩ ve Hollok ⟨Hollókő⟩ ve Yeni Palanka ve Ludvin ⟨Divény⟩ ve Aynaşka ⟨Ajnácskő⟩ ve Şomoşka ⟨Somoskő⟩ ve Vişegrad ⟨Visegrád⟩ ahâlîsi dahi 'ıyâl ve emvâlin Budun ⟨Buda⟩ ve Peşte ⟨Pest⟩'ye nakl itdiler.

Ve bu sâlde takdîr-i İlâhî iki ay kadar, kāsımdan sonra, küçük yaz olup ekser meyve ağaçları açıldı. Hattâ nice elma ağaçlarında cevizden büyük oldu.

Ol ecilden melâ'în, zikr olunan kılâ'ı birer birer aldı ve el-ân ekseri eydî-i küffârda kaldı.

İstîlâ-i Küffâr ber-Secan ⟨Szécsény⟩

Filek ⟨Fülek⟩ alındıkdan sonra Secan ⟨Szécsény⟩ Alaybeyi ve Beşlü Ağası ve Martoloz Ağası, neferâtıyla cemî'an firâr idüp varoşuna kendi elleri ile âteş virdiler. Ve Filek ⟨Fülek⟩ eşkıyâsı girüp hisârı tâlân idüp, kâfir dahi geldikde, hisârı hâlî bulup beş yüz kadar harbî kodular. Anı görüp Sonta

---

1 Harem'den çıkma celeb olmağla A : – N.
2 otuz bin ... bunları A : – N.
3 bundan ... ve A : – N.

Kal'ası ⟨Szanda⟩'nın {*Bu Sonta ⟨Szanda⟩, Moravya ⟨Moravia⟩ nâhiyesinden bir kal'adır. Minhu*} 'askeri dahi kurbında olan dağlara firâr idüp, içinde hemân dizdâr ile birkaç nefer kaldı. Küffâr 'askeri, kurbına geldikde toplara âteş itdiler. İçinde 'asker var diyü üzerine varmayup ol zemân hemân yalnız bu hisâr kurtuldu. Sonta ⟨Szanda⟩ cânibinden toplar sadâsı geldikde Vaç ⟨Vác⟩ civârına gelen beyler ve 'asker, "*Kâfir geliyor*" diyü Budun ⟨Buda⟩ cânibine firâr ardınca olup halka gulgule düşmüşdü. Bu esnâda, "*Serdâr cânibinden nice bin Tatar imdâda geldi*" diyü kâfire haber varmağla, etrâfa dağıldılar. Sonta ⟨Szanda⟩ 'askeri yine dönüp hisâra girdi. Ba'dehû elden giden sekiz, dokuz kal'anın ehl-i fesâd martolozları, Secan ⟨Szécsény⟩ Alaybeyi ve beşlileri, nice 'asker ile Vaç ⟨Vác⟩'da karâr idüp gasb u sirkaya meşgûl olduklarında, Paşa, kethudâsın gönderüp dağıtdı. Beş neferi Budun ⟨Buda⟩'da salb olunup, kurâya dağılanları harbî kâfir eline girüp, "*Bunlar ne Türk'e yarar ne bize yarar*" diyü cümlesin kılıcdan geçirdiler.

Muhâsara-i Novigrad ⟨Nógrád⟩

Küffâr sâbıkā Sonta ⟨Szanda⟩ kurbına sabâha yakın gelüp küllî muhârebe eyledi. Voyvoda Kā'im-makāmı ve gayri nice kimse mecrûh olup küffârdan vâfir kimse düşdü. Lâşelerini arabalara yükledüp gitdiler. Novigrad ⟨Nógrád⟩'dan munfasıl Sezâyî Paşa ve Secan ⟨Szécsény⟩ Beyi Ahmed Bey -ki Vaç ⟨Vác⟩ muhâfazasına ta'yîn olunmuşlar idi- 'askeri ile Novigrad ⟨Nógrád⟩ kurbına varup, Novigrad ⟨Nógrád⟩ Beyi dahi anlara karışup, İpol ⟨Ipoly/Ipel⟩ yanındaki 'asker-i küffâr üzerine vardıklarında, dört yüz kadar tüfeng-endâz cebelü katana {*"Katana" diyü serhadde piyâde tüfeng-endâza dirler. Minhu*} ile nice yüz atlu pusuya râst gelüp hayli ceng itdiler. Novigrad ⟨Nógrád⟩ Beyi Karaferyeli Mehemmed Bey firâr itmekle küffârın cür'etine bâ'is oldu. 'Askeri kovarak Novigrad ⟨Nógrád⟩'a karîb yere getirüp döndüler.

Bir iki günden sonra küffâr, Vaç ⟨Vác⟩ kurbında Tuna'ya karışan "İpol ⟨Ipoly/Ipel⟩" nâm nehr-i 'azîm kenârında 'asker cem' idüp, iki tarafdan re'âyâ sürüp Novigrad ⟨Nógrád⟩'a top çekdirmeğe şürû' eylediler. Beyler bir yere gelüp Novigrad ⟨Nógrád⟩ imdâdına birer yem ile gitdiler. Taburun üst yanında gice vâfir âteşler yakdırdılar. Kar yağar, hengâm-ı şitâ idi. Küffâr görüp,

"*Üzerimize 'asker gelmiş amcak*" diyü topları döndürüp firâra teveccüh üzre iken, Budun ⟨Buda⟩'dan câsûsları gelüp Paşa tarafından 'adem-i tekayyüd ma'lûmları oldukda girü karâr itdiler. Sonra Sezâyî Paşa, Novigrad ⟨Nógrád⟩'a girüp, beyi olan Karaferyeli Mehemmed ana cefâyı müş'ir vaz'[1] göstermekle, çıkup Hatvan'a gitdi. Hatvan halkı kadir-şinâs olmağla ri'âyetler itdiler.

Sonra küffâr dahi Nehr-i İpol ⟨Ipoly/Ipel⟩'ü geçüp re'âyâ ile topları Novigrad ⟨Nógrád⟩'a sürdüler. Budun ⟨Buda⟩'a 'ale't-tevâlî feryâdcılar gelüp, yedi sekiz yüz tüfeng-endâz taleb olundukda, irsâline mecâl olmayup imdâda dahi ikdâm idemediler. Mustafa Paşa-zâde Ahmed Bey ve Filek ⟨Fülek⟩'den ma'zûl Hâdım Yûsuf Bey ve Zülfekâr Bey **[8b]** ve Bahtiyâr Bey ve serdârları Avlon⟨y⟩a Beyi Turhan-zâde Mustafa Bey Vaç ⟨Vác⟩'da muhâfaza iderken, top sadâsından Vaçlı dahi oturamayup eskāl ve 'ıyâlin Budun ⟨Buda⟩'a göçürdüler. Küffâr, re'âyâ üşürüp nice gün topla döğe döğe ve bî-vakit yürüyüşler ide ide 'âciz kodular. Ve bu esnâda mezbûr beylerin ba'zısı dahi Vaç ⟨Vác⟩'dan firâr idüp, bir bölük küffâr gelüp, taşrasın yakup gāret itdiler. Cumâdelâhırın on dokuzuncu günü -⟨ki⟩ yevmü'l-hamîs idi- Novigrad ⟨Nógrád⟩'dan top âvâzı kesildikde, Vaç ⟨Vác⟩'da olan beyler, "*Ne hâldir?*" diyü ahşâm ol cânibe teveccüh idüp görürler ki küffâr 'askeri her cânibden üşüp, içinde olan halkı zebûn idüp, vire tarîkı ile hisârdan taşra çıkarup, zelîl ve 'uryân salıvirmişler. Geldiklerinde Karaferyeli, Vaçlı'ya, "*Gāfil olman, küffâr ardımızdan gelir. Ne gününüze dururuz? Biz size 'ibret yetmez miyiz?*" diyü feryâd itdi. Beyler dahi Vaç ⟨Vác⟩'da karâr idemeyüp Budun ⟨Buda⟩'a 'azm itdiler. Vaç ⟨Vác⟩'da hemân dizdâr ile beş altı kimse kaldı. Sonta Kal'ası ⟨Szanda⟩'nı dahi Hasan Paşa emriyle oda urup yakdılar. Bu tarafdan Novigradlı ⟨Nógrád⟩ ve Secanlı ⟨Szécsény⟩ serdengeçdiler gice gelüp Vaç ⟨Vác⟩ varoşunda teneffüs itdiler. Hâneler boş, kaz ve tavuk sâ'ir me'kûlât dökülmüş kalmış. Bunlar, koyulup[2] sabâha dek gāret itdiler. Bu esnâda küffâr atlusu dahi gelüp ihâta eyledi. İçerden serdengeçdiler top ve tüfeng ile nicesin mecrûh itdiler. Mel'ûnlar zebûn olup Novigrad ⟨Nógrád⟩'a doğru gitdiler.

---

1 vaz' A : – N.
2 koyulup A : konup N.

Te'dîb ve 'Ukūbet-i Firârîyân

Evâ'il-i recebde Serdâr-zâde Mehemmed Paşa ve Hasan Paşa ittifâkla, "*Bu cânibde elden giden hisârlar, serhadd beyleri ve ağaları firâr itmekle alınmışdır*" diyü 'arz eylediler. Sonta ⟨Szanda⟩ ağalarına, Novigrad ⟨Nógrád⟩ alındığı gibi kal'ayı ihrâk itmek bâbında emir gönderilmiş idi. "*Niçün topları kurtarmadınız?*" diyü habs ve 'ikāb olundu. Ve Novigrad ⟨Nógrád⟩ muhâfazasında olan Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩ Beyi Adanalı Ramazân-zâde, "*Niçün vire virdiniz?*" diyü habs ve hakāret ve Novigrad ⟨Nógrád⟩ Beyi Karaferyeli Mehemmed Bey yeniçerilerden hufyeten salb olundu {*Mezbûr Mehemmed Bey serhaddin eski gāzîlerinden ve 'asrının fâzıllarından idi. Minhu*}. Ve Novigrad ⟨Nógrád⟩ ağalarından ba'zı gāzîler dahi yanınca salb olunmağla, serhadd gāzîleri ahvâli mükedder olmuş idi. Bu esnâda Sobotoska ⟨Somoskő⟩ {*"Şomoşka" dahi dirler. Minhu*}[*1] Palankası'nda bir mıkdâr atlu kalmış idi. Küffâr gelüp muhâsara eylediklerinde bir uğurdan kâfire koyulup[1] yol açdılar. Ve sahrâya düşüp gitdiler. Kâfirin üç dört alay yüğrük atlusu bunları ta'kīb itdi. Bir gün bir gice kovup gitdi. Guzât, muttasıl ceng idüp, irişenleri ok ve tüfeng ile def' iderlerdi. Bu tarîkla halâs oldular. Ve palankada kalacak 'avretleri ve uşakları kendi elleri ile katl ü i'dâm itmişler idi.

İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Hatvan ve İnhizâm-ı İslâmiyân

Mukaddemâ Novigrad ⟨Nógrád⟩ alındıkda, içinde bulunup Kıral'a götürdükleri Ramazân-zâde kethudâsı olan Çâvuş'u Kıral ıtlâk idüp, recebin yirminci günü Budun ⟨Buda⟩'a geldikde haber virdi ki İmparator kendi iki yüz bin 'asker ile gelüp Budun ⟨Buda⟩'u muhâsara tedârükündedir. Ve serhadd gāzîleri dahi dil alup, "*Abril evâ'ilinde elbette kâfir Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a ve Budun ⟨Buda⟩'a yürür*" diyü muvâfık haber gelmekle, Budun ⟨Buda⟩'da olanlar tedârüke başlayup, Tophâne Mahallesi'nde hisârın iç yüzüne bî-hadd direkler dökülüp, yeniçeri zâbitleri tonoz damları yapdırup içine toprak doldurmağla ol kûşeyi muhkem itdiler.

[*1] Sobotoska ⟨Somoskő⟩: Müellifin صوبوتوسقه imlâsıyla verdiği bu yer ismi, bir taraftan Sobotka ⟨Szabadka⟩'yı çağrıştırmakla beraber, sayfa kenarına düşülen nottaki "Şomoşka dahi dirler" şeklindeki açıklamadan, söz konusu yerin Somoskő olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim müellif daha önce, yukarıda iki ayrı yerde daha Somoskő'den bahsetmişti.

[1] koyulup A : havlayup N.

Çün evvel-bahâr ve mevsim-i geşt ü güzâr irişdi, henüz 'asker-i İslâm yerinden[1] hareket itmeden küffâr, Nevrûz'dan mukaddem iki tabur tertîb idüp, birin Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a ve birin Hatvan [**9a**] teshîrine göndermişidi. Hatvan üzerine giden melâ'în, mukaddem Novigrad ⟨Nógrád⟩ Hisârı[2] üzerine düşüp aldılar. Rumili Beylerbeyisi Sinân Paşa-zâde, İstolni-Belgırad ⟨Székesfehervár⟩ muhârebesinden sonra gelmiş idi. Ammâ yanında ümerâdan üç dört mîrlivâ halkından gayri kimse yoğidi.

Evâ'il-i şa'bânda küffâr, Komaran ⟨Komárom⟩ Ovası'na iki yüz kadar çâdır ile vâfir 'asker gönderüp, Ostorgon ⟨Esztergom⟩ kasdına tabur kurup oturdular. Üzerlerine kadırgalar ta'yîn olundukda Tuna üzerine zencîr çeküp sedd itdiler. Mukaddemâ Novigrad ⟨Nógrád⟩'da olan küffâr 'askeri, cumâdelâhırede Vaç ⟨Vác⟩ ardında dört mil yerden dolaşup Hatvan üzerine gitdiler. Ve göz açdırmayup muhâsara itdiler. Ol zemân Hatvan Beyi Arslan Paşa idi. Gerçi bir mıkdâr ehl-i keyf idi, ammâ kılıcına bahâdır ve Hatvan halkı dahi ceng ü cidâle kādir erler olmağla, merdâne deprenüp, evvelâ bir topla küffârın kat kat alaylarından çoğ âdem helâk itdiler. Ve Budun ⟨Buda⟩'a feryâdcı gönderüp imdâd istediler. Budun ⟨Buda⟩ halkı ayağa kalkup ibrâm itmekle, şa'bânın sekizinci günü Sinân Paşa-zâde Mehemmed Paşa ve Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Hasan Paşa mümkin olan mertebe 'asker cem' idüp, Hasan Paşa çarhacı, Mehemmed Paşa dümdâr ve hisârları alınan serdengeçdiler kafâdâr olup gitdiler. Kâfir 'askerinin bir bölüğü dahi Ostorgon ⟨Esztergom⟩'u muhâsara itmiş idi. Hatvan imdâdına varmağı tercîh itdiler. Küffâr 'askeri Hatvan'ın cânib-i şimâlîsinde, dibinden geçen su kenârında taburun kurup durur iken, şa'bânın on birinci günü ehl-i İslâm varup suyu geçmek içün bir mil kadar yukarı giderken küffâr, 'Osmâniyân'ı kaçar sanup, suyu geçüp beri tarafa teveccüh itdiler. 'Asker dahi anı görüp safların ârâste eyleyüp, Sinân Paşa-zâde zümre-i sipâhiyânı yanına alup girüde durdu. Hasan Paşa serhadd 'askeri ile ileri durup Budun ⟨Buda⟩ Gönüllü Ağası'nı 'askeri ile çarhaya kodu. Öyleden mukaddem iki 'asker biri birine girüp 'azîm kıtâl oldu. Tarafeynden bî-hadd 'asker düşüp âdemleri ve sancakları biri birinden seçilmeyüp, şiddet-i harb u darbdan sırık pâreleri hevâya perrân olurdu. Gönüllüler

---

[1] yerinden A : – N.
[2] Hisârı A : – N.

küffârın nice sufûfun bozup pür-hadîd melâ'inin iki nâmdâr ve iki vasatü'l-hâl beylerin düşürüp, Gönüllü Ağası, 'askeri ile gök demürlü "feyverveş" nâm 'askerine urup dağıtdı. Pür-hadîd 'asker biri birinden fark[1] olunmayup küffâr ancak ayaklarından bilinir idi. Serhadd gāzîleri anları tonuz depeler gibi kırdılar. Anlar dahi, "*Serhadd 'askeri pür-hadîddir, kılıcımız kesmez*" diyü ara yerde, cebesiz iç il 'askerini arar ve kırar idi. Gāzîler kâfirden vâfir eyü atlar ve cebeler aldılar[2].

Hasan Paşa dahi bî-ihtiyâr kendiyi küffâr 'askerine urup vâfir kâfir düşürdükde, Paşa idiğini bilüp ortaya aldılar. Tüfeng serpüp kumbara atdılar. Cebe gömleği yanmağla, kafâdâr olan gāzîler söyündürüp âteşden zahm-nâk olmuşiken, gayret idüp 'askeri cenge kandırdı.

Serdâr Mehemmed Paşa ol karışık 'askeri bâdî-i nazarda küffâr 'askeri **[9b]** sanup, cebân ve za'îfü'l-kalb olmağla sancağın devşirüp Budun ⟨Buda⟩'a doğru firâr itdi. Bir rivâyetde, Hasan Paşa, üzerine mübâlaga 'asker gelüp mukāvemet idemedi. Ke-enne üzerine gelen küffâr alayların toplar nişângâhına çekmek[3] içün önlerinden salup alayı[4] iki⟨ye⟩ yarıldı. Ve bunu kasd itdi ki ol mahalde toplara âteş ideler. Sinân Paşa-zâde, bunları kaçdılar sanup firâr eyledi. Cengde olan 'asker ana i'timâd iderken kaçdığın görüp, anlar dahi durmak câ'iz olmayup, Serdâr ardınca çözülmeğe yüz tutıcak, inhizâma karîb olan küffâr yüreklenüp, kaçanları bir mıkdâr kovdular. Anlar 'asker ardınca mukayyed iken, Hatvan gāzîlerini[5] Ankara Beyi Sezâyî Paşa çıkarup, kâfirin taburun basup, nice eyü topların ve âdemlerin hisâra sürüp nicesin kılıcdan geçirdiler. Ve büyük topları çelik çivi ile çivilediler. Küffâr dönüp yine muhâsara eyledi. Bir iki gün 'amel-mânde topları onarup ramazân evveline değin döğdüler. Hatvanlı, hüsn-i tedbîr ile nice işler idüp küffârı 'âciz kodular. Âhır, ramazânın dördünde birkaç topu Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a nakl idüp oturdular.

Bu muhârebede dahi üç dört bin âdem râh-ı 'ademe sâlik olup rütbe-i şehâdeti buldu. Ancak bunda biraz kâfir kırıldı. Ve bu ahvâl Der-i devlet'e 'arz olunup, ekser dilâverlik iden Hasan Paşa iken, Vezîr-i a'zam'ın hüsn-i

---

1 fark A : firâk N.
2 aldılar A : + ve N.
3 çekmek A : çekilmek N.
4 alayı A : alay N.
5 gāzîlerini A : gāzîleri N.

terbiyesiyle oğlu eyâletine vezâret zamîme kılınup, murassa' tîg ve zerrîn hil'at gönderildi.

Zikr-i Muhâsara-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩

Mukaddemâ küffâr 'askeri iki bölük olup, biri Hatvan'a gelüp ve Kıral'ın karındaşı ile nice beyler Ostorgon ⟨Esztergom⟩ üzerine gelmiş idi. Hatvan cenginden sonra Ostorgon ⟨Esztergom⟩ üzerine düşen küffâr dahi şa'bânın on dördünde Ostorgon ⟨Esztergom⟩'u döğmeğe başlayup, re'âyâ, "*Dem bizimdir*" diyü itâ'atden kalup, karyeler ahâlîsi küffâra firâr itdiler. Şa'bân âhırında bir mıkdâr kâfir 'askeri Vaç ⟨Vác⟩ üzerine düşüp nice kimse şehîd itdiler. Kırk elli yarar atlar ve martoloz 'avretlerin ve oğulların sürüp götürdüler. Mukaddemâ Bosna ve Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩ cânibinden gelen iki bin kadar serahor Ostorgon ⟨Esztergom⟩ altına gönderilüp ellerine sancaklar virildi ki şikârdan ne alırlarsa kendilerin ola. Bunlar hıyânet idüp küffâr ile haberleşdiler. Ve durdukları Ostorgon ⟨Esztergom⟩ varoşu kapusun açıvirüp harbî 'askere munzamm oldular.

Ve'l-hâsıl küffâr Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a muhkem yapışup, günde bin yedi yüz bin sekiz yüz[1] top urur idi. Beri tarafdan yeniçeri ve hisâr eri ve sâ'ir 'askerden yarar serdengeçdiler irsâl olunup, üç dört kadırga ve nice şayka irsâli ile imdâd olunurdu. Deryâ beylerinden Büyük Rodos Beyi bile gönderilüp varup girdiler. Ve nice erlikler idüp evvelâ, harbîden gelen kadırgaları Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a uğratmayup Ciğerdelen ⟨Párkány/Štúrovo⟩'i korutdular. Küffâr nice eyyâm döğdükden sonra, evvelâ Macar 'askeri yürüyüş idüp münhezim oldular. Ve yararları düşdü. **[10a]** Yine fâriğ olmayup ırakdan döğmeğe karâr virdiler. Günde bin sekiz yüz top urup, hisârın etrâfını ve ekser hânelerini yer ile berâber eyledikden sonra, nice 'askeri cemî'an Kıral 'askeri ile yürüyüp, "*Gelin siz dahi Novigrad ⟨Nógrád⟩ ve Filek ⟨Fülek⟩ halkı gibi nefsinizi kurtarup hisârı virin, âzâd idelim. Bildik sizi, yarar yunaklarsız. Kendinizi telef itmen*" didiklerinde içerden[2], "*Biz iç il gāzîleriyiz, vire bilmeziz*" diyü cevâb virdiler. Bu kerre serhadlüye, "*Yunaklar, gelin siz anlardan ayrılın, bari siz halâs olun*" didiler. Anlar dahi, "*Biz anlardan ay-*

[1] bin sekiz yüz A : – N.
[2] içerden A : – N.

rılmazız" diyü ma'kûl cevâb virüp, cümlesi yek dil ve yek cihet cenge âğaz itdiler. Ol yürüyüşde hadden efzûn Nemçe 'askeri helâk olup, Kıral'ın kendi bayrağı ve bayrağla cenge gelen silâhlı Nemçe 'avretleri alındı. Küffâr-ı münhezim topları altına varup, "*Bayrağı virin, varalım gidelim*" didiler. Gāzîler bayrak bedeli bir bey isteyüp, anlar dahi virmemekle, yine hisârı döğmeğe başladılar. Macarlar, "*Sizin Tatarınız refaya* (رفايه) *binmiş geliyor*" diyü ta'nâmîz sözler söylerler idi. "Refa (رفه)" diyü kaplubağaya dirler. Geç gelene darb-ı mesel iderler. Bunlar ise, "*Serdâr tarafından ağır 'asker geliyor*" diyü dürûğ-ı maslahat-âmîz ile 'askere tesellî virirler idi.

Ba'dehû, ibtidâ'dan sipâhîlik ve terakkī ve her ne dirlik isteyen piyâde ve atlu Budun ⟨Buda⟩'da yazılup, Serdâr tarafından Ostorgon ⟨Esztergom⟩ imdâdına gönderildi. Vaç ⟨Vác⟩ ve Budun ⟨Buda⟩'da çingâne bile kalmayup, Tuna'dan Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a girdiler. Küffâr yine üçüncü def'a cemî'an yürüyüp, beylerden, hamâ'il-vâr altun zencîr bağlanmış bir serdârı küffâr 'askerin önüne katup ardlarından kılıc ile sürerken, Ostorgon ⟨Esztergom⟩ Beyi, "*Her kim şol mel'ûnu düşürürse küffâr girü döner. Bölük ve sancak, ne dilerse virilir*" dimekle, Budun ⟨Buda⟩'dan yazılup varanlardan " 'Osmân" nâm bir bahâdır, Cezâyir tüfengi ile küffârı önüne katup kırarken, ol kâfiri gözedüp, göğsüne bir fındık koyup atından düşürdü. Ve sürdüğü 'asker tersine dönüp, 'akabince gāzîler çıkup bî-kıyâs kâfir kırdılar. Lâşeleri sürü sürü Tuna'ya dökülüp, Budun ⟨Buda⟩ önünden Belgırad'a akdı gitdi. Münhezim küffâr, taburlarına varup bir iki gün teneffüs itdiler. Bu def'a Macar'dan kılıca gelir gāyet çok kimse düşdü. Etrâfdan re'âyâ, küffâra[1] imdâd ve topa yardım iderlerdi. Kıral'dan ise, "*Bu kadar hazîne gitdi, dahi ne işlersiz?*" diyü 'itâb-âmîz mektûblar gelmekle, havflarından ferâgat idemeyüp, yine üslûb-ı sâbık üzre döğmeğe başlayup, cebr ü noksân günde bin beşer yüz top ururlardı. Bir ayda döğe döğe etrâf[2]-ı hisârı yere berâber idüp topları ibtâl ve bir mahzen-i bârûtu kumbara ile yakup küllî hasâret îsâl eylediler. Ve açlık dahi halkın cânına kâr itmiş idi.

Âhır, hisâr içine handekler kazılup, gün görmez nâzenînler gubâr-âlûd taş ve toprak taşıyup, gubâr u duhândan mükedderü'l-hâl olmuş idi. Bu ahvâli defa'âtle Serdâr'a bildirüp istimdâd itmişler idi. Ol tarafdan bir eser zuhûr

---

1 küffâra A : küffârdan N.
2 etrâf A : etrâfı N.

itmemekle, küffâr el çekmeyüp [10b], bu def'a nerdübânlar peydâ idüp, gice yürüyüş itdiklerinde, küffâr nerdübâna çıkınca sabr olunup, cânı acımış 'asker aç kurd gibi üzerlerine hücûm idüp vâfir kâfir kırdılar. Seksen doksan nerdübân -ki her biri on beş yirmi âdem kaldırmaz- hisâra alup odun eylediler. Ol esnâda Ostorgon ⟨Esztergom⟩ Beyi bedende gezerken bir top gelüp şehîd eyledi. Budun ⟨Buda⟩'da yeri Mustafa Paşa-zâde Ahmed Bey'e tevcîh olundu.

Evâ'il-i ramazânda cemî'an Kıral 'askeri, ahşâma dek yürüyüş idüp yine münhezim olduklarında, Kıral tarafından 'itâb-âmîz mektûb gelüp, altıncı günü Kıral dahi 'askeri ile gelüp Ostorgon ⟨Esztergom⟩ karşısında "Ciğerdelen ⟨Párkány/Štúrovo⟩" nâm hisâra geçüp oturdu. Bâkī 'asker yine ke'l-evvel döğüp, karşıdan dahi döğmeğe başladılar. Ve Ostorgon ⟨Esztergom⟩ etrâfına handekler kazdırup toplar ve darbzenler ve zencîrler gerdiler ki min-ba'd yardım gelmek mümkin olmaya. Ve hîle ile yürüyüş nidâ itdirüp, ehl-i İslâm bedenlere çıkdıkda, toplardan zencîr atup nice gāzîler şehîd itdiler. Ve sonra kâmil bir gün bir gice yürüyüş ve ceng olup nice bin küffâr düşdü. Ve yüzden ziyâde nâmdâr gāzîler şehîd oldu. Ba'dehû Kıral, etrâfdan otuz bin kadar derinti harbî -ki bir fırkası Nemçe 'avretleri idi, ba'îdden suretâ er gibi görünüp, ricâl kadar savaş iderlerdi- ⟨topladı⟩. Bu def'a harbî çoğalup, kumba-ra ve gayri cihetle hisâra âteşler havâle itdiler. Gāzîler oddan bunalup girü küffâra baş eğmediler. Bu hâletden halka hayret ve küffâra dehşet gelmişidi.

Ramazânın yedinci günü Serdâr-ı a'zam tarafından 'asker ile Apardı Bey gelüp, sekizinci günü Tımışvar ⟨Temesvár⟩ Paşası ve dokuzuncu günü Bosna Paşası Budun ⟨Buda⟩'a dâhil olup Peşte ⟨Pest⟩ yakasına kondular. Muttasıl Ostorgon ⟨Esztergom⟩'dan toplar sadâsı gelir idi. Bunlar Serdâr'a i'timâd itmeyüp, "*Hatvan cengi gibi olmaya*" diyü tevakkuf idüp durdular.

Ramazânın on dördünde serhadd gāzîleri ittifâkla bir gice Ostorgon ⟨Esztergom⟩ üzerinde olan küffârı basmağa ılgar idüp, 'ale's-seher anca karavulları küffâr 'askerine görünüp, bir iki dil alup yan virdiklerinde, küffârın ekseri taburu bıragup ardlarına düşdüler. Ostorgon ⟨Esztergom⟩ gāzîleri çıkup aç kurd gibi tabur içine girüp binden ziyâde kâfir kırdılar. Ve nice gürûh-ı mekrûhu kovarak Tuna'ya döküp nicesin diri aldıkdan sonra, ondan ziyâde topları -ki her biri bir hisâra mu'âdil idi- çivileyüp ibtâl itdiler[1].

[1] itdiler A : idüp N.

Ve bârûtdan götürebildikleri kadar yüklenüp mâ'adâsına âteş virdiler. Ve yine kuru hisâra girdiler. Küffâr, menkûb u mahzûl dönüp gelüp, bu gazabla atlusu, Vişegrad ⟨Visegrád⟩ karyeleri içinden Budun ⟨Buda⟩ semtine varup, Ilıca'dan yukarı ot biçmede bulunan kimseleri alup, atluları Budun ⟨Buda⟩'a varınca kovdular. Ve bayrağla durup, Budun ⟨Buda⟩'dan 'asker çıkmağla tabura döndüler. Ba'dehû Budun ⟨Buda⟩'dan girü bin kadar 'asker gemilere girüp Nehr-i Tuna'dan Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a dâhil oldular. Ve bir gice çıkup taburu basup vâfir kâfir kırdılar.

İstanbul'dan gelen kadırgalar varup Ostorgon ⟨Esztergom⟩'un alt yanında durup **[11a]**, şaykalarla imdâd eksik değil iken, küffâr, Vaç ⟨Vác⟩'dan yukarı Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a karîb Tuna kenârında toplar kurmağla, kadırgalar Vişegrad ⟨Visegrád⟩'a gelüp, haber münkatı' olmuşidi. Bu esnâda bir talgıç bulunup, toplar yanından dalar ve iktizâ itdikce haber iletir getirirdi. Serdâr-ı a'zam Budun ⟨Buda⟩ kurbına gelince küffâr, Hatvan ve Ostorgon ⟨Esztergom⟩ hisârlarından el çekmeyüp, sonra kalkup Komaran ⟨Komárom⟩'da bir yere geldiler.

'Isyân-ı Ehl-i Tımışvar ⟨Temesvár⟩

Bu esnâda Tımışvar ⟨Temesvár⟩ Beylerbeyisi imdâda gelüp Peşte ⟨Pest⟩ önünde otururken, eyâletinde bir palanka halkı 'ısyân idüp, "*Fursatdır*" diyü zabt eyledikleri haberi gelüp, Paşa-yı mezbûr ılgar ile 'askerini sürüp ol tarafa revâne oldu. Varup ol bagîleri darb-ı şemşîr ile te'dîb ve teshîr eyledi.

Muhâsara-i Burunvar ⟨Baranyavár⟩

Çün hengâm-ı şitâ inkızâsı karîb oldu, küffâr, mücerred İslâmiyân'ı ta'cîz içün Budun ⟨Buda⟩'a tâbi' Burunvar ⟨Baranyavár⟩ Palankası'nı muhâsara eyleyüp az zemânda aldı. Ve içinde olan Müslimânlar'ı şehîd ve kimini esîr eyleyüp, kādîsından re'âyâ şikâyet itmekle envâ'-ı 'ukūbetden sonra öldürdüler. Ol zemân küffâr, hanâzîr-vâr kırıldığına bakmayup, şaşırmak içün etrâf u eknâfa hücûmda idi.

Zikr-i İstimdâd-ı Sadr-ı a'zam ve İmdâd-ı Pâdişâh-ı Mu'azzam

Küffâr-ı li'âm, 'asker-i İslâm'ın bahârda 'azm ü rezmini tahkīk bilüp, kendi memleketlerine karîb zikr olunan kal'aları döğe döğe alup, dûr u dırâz

muhâsaralar ve cenglerden hâli olmayıcak, Sinân Paşa defa'âtle Der-i devlet'e 'arzlar gönderüp, "*'Asker ve hazîne yetişdirilmek mühimdir*" diyü i'lâm itmişidi. Lâkin, 'asker-i zafer-nihâd, her bâr geç hareket itmeğe mu'tâd olup, Rumili 'askeri vakt-i hasâd gözetmekle, müfîd olmadı. Sinân Paşa, çıkdığına nâdim ve maslahat görülmemeğe câzim olup bi'l-âhıre, serhadd ümerâsına ve kal'alar hükkâmına ve a'yân-ı 'askere ve meşâyıh u 'ulemâya mahzar itdirüp Der-i devlet'de olan a'yân u erkâna mektûblar ile gönderdikde, matlûb olan hazîne irsâl ve 'asâkir ihrâcında isti'câl olundu. Hattâ ol zemâna değin yeniçeri ağaları Pâdişâh-ı 'âlem-penâhdan gayri ile gitmek kānûn değil iken, Lâlâ Mehemmed Ağa bu def'a sefere me'mûr olup, yeniçeri 'askeri ve Cebecibaşı İbrâhîm Ağa ile bin nefer cebeci, cebehâne ve defterhâne bile koşulup, mukaddemâ sefer-i hümâyûn içün müceddeden cem' olunan dörder kat ordu ile gurre-i recebde Dâvudpaşa'ya çıkup Belgırad cânibine revâne oldu. Segbânbaşı Âsitâne'de kalup, bundan akdem beş pâre kadırga ile Karadeniz'den Tuna mühimmâtı gönderilmiş idi. Üç bin yeniçeri ve yetmiş pâre kadırga ile Kapudan Cigala-zâde dahi Donanma-yı hümâyûn 'askerini çıkarup, mâh-ı şa'bânın on beşinde Akdeniz'e revâne oldu. Kırım Hânı Gāzî Girây Hân dahi Serdâr-ı kâm-gâr yanına varup seferde bile bulunmak içün evâmir gönderildi.

İbtidâ'-i Sefer-i Yanık ⟨Győr⟩ ve Teveccüh-i Sinân Paşa

Vezîr-i a'zam dahi mâh-ı recebin on beşinde Belgırad kışlasından otak çıkarup Hünkâr Depesi'nde bârgâhlar kuruldu. Ve Sirem ⟨Szerém⟩ Sahrâsı'nda ve Sava ovalarında[1] atlar çayıra konup, şa'bânın on dördünde Sirem ⟨Szerém⟩ Sahrâsı'na geçildi[2]. Bölük halkı dahi kışladan gelüp, mevâcibleri ve zahîreleri virilüp, Sivas Beylerbeyisi **[11b]** Mahmûd Paşa ve Mar'aş Beylerbeyisi dîger Mahmûd Paşa ve Rakka Beylerbeyisi 'Ali Paşa gelüp orduya dâhil oldular.

Ramazânda Bosna 'askeri gelüp eyâleti Mihalicli Ahmed Paşa'ya virildi. Mohac ⟨Mohács⟩'da üç gün oturulup Cankurtaran ⟨Adony⟩'da dahi dört gün ârâm olundu. Ve minber yapılup bayram namâzı kılındı. Budun ⟨Buda⟩'da olan Serdâr Mehemmed Paşa[3] gelüp mülâkī oldular. Ve müşâvere olunup, "*Evvelâ Tata Hisârı'na varup ba'dehû Yanık Kal'ası ⟨Győr⟩'na teveccüh*

---

1 ve ... ovalarında A : – N.
2 geçildi N : geçdi A.
3 Serdâr Mehemmed Paşa N : serdâr ve paşa A.

münâsibdir" diyü ol semte 'azîmet mukarrer oldu. On altışar vakıyye atar otuz bedoloşka ve on birer vakıyye atar yedi kolonborna ve kırk kundak sâ'ir mühimmâtı ile Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a ihzâr fermân olundu. Ve on kolonborna karadan Val ⟨Vál⟩ Deresi'ne ve Tata'ya nakl buyuruldu. Ve girü menzil-i mezbûrda Âsitâne'den ta'yîn olunan Yeniçeri Ağası Mehemmed Ağa yeniçeri 'askeri ile gelüp, ramazânın yirmi sekizinci günü orduya dâhil oldu. Vezîr-zâde Mehemmed Paşa toplar üzerine ve Budun ⟨Buda⟩ Paşası Hasan Paşa çarhacı ve Bosna Beylerbeyisi karavul ve Anadolu Beylerbeyisi Satırcı sağ kola ve sâ'ir beylerbeyiler sola ta'yîn olundular. Ve kānûn üzre Mar'aş Beylerbeyisi[1] dümdâr idi.

Cankurtaran ⟨Adony⟩ Sahrâsı'nda 'asker tertîb-i sufûf idüp alay gösterdiler. Ve bu alayda topçu, cebeci takaddüm nizâ'ın idüp fesâd olayazdı {*Cebeciler didiler ki: "Yeniçeriden sonra alaylarda biz sizden mukaddem yürüyegelmişizdir." Topçular râzî olmayup: "Yeniçeriden sonra yol bizimdir." Sonra aralarına âdem girüp güçle tebs oldu. Minhu*}.

Şevvâlin dördünde Val ⟨Vál⟩ Hisârı Deresi'ne konulup oturak çağırıldı. Toplar gelüp şevvâlin sekizinci günü Tata'ya teveccüh olundu.

Muhâsara ve Feth-i Tata ve Samartin ⟨Szentmárton⟩

Şevvâlin yirmi dördünde[2] Tata Sahrâsı'na varılup, hisâr-ı mezbûr bir sahrâda kûhistâna karîb ve Nehr-i Tuna kal'a karşısında ve Komaran ⟨Komárom⟩ Kal'ası bir adada vâkı', iki mil kadar Tata'ya karîbdir. Mukaddemâ, Kazlıgöl çerâgâhında küffâr[3] serdârı, kırk bin kadar süvâr ile Nehr-i Tuna mâverâsında alay gösterüp konmuşidi. Üç menzil 'asker-i İslâmla

---

1 Satırcı ... Beylerbeyisi A : – N.

2 yirmi dördünde A : dördünde N. Tata sahrasına varış için döneme ait diğer kaynaklarda verilen tarihler farklıdır. Peçuylu (*Peçuylu Târîhi*, İstanbul 1283, II, 144) ve Mehmed b. Mehmed Edirnevî (*Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri*, haz. Abdurrahman Sağırlı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul 2000) şevvâlin son gününden bahsederken Topçular Kâtibi (*Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, nşr. Ziya Yılmazer, Ankara 2003, I, 34) 10 şevvâl tarihini vermiştir. Nuruosmaniye nüshasındaki farklılığın bilinçli olarak meydana gelmediğini, kopya sırasında tarihin kazarâ eksik olarak aktarıldığını düşündüğümüzden dolayı Âtıf Efendi nüshasında verilen tarihi esas aldık.

3 küffâr A : küffârı N.

bile gidüp Tata mukâbiline varınca her gün 'arz-ı kudret ve ızhâr-ı celâdet iderdi. Yevm-i mezbûrda meters tedârükü görülüp, Hasan Paşa bir koldan dört topla ve yeniçeri dört topla hisârı döğmeğe başladılar. Üç gün üç gice döğülüp bi'l-âhire vire tarîkı ile küffâr çıkup teslîm-i hisâr itdiler. Ve me'zûn olup Komaran ⟨Komárom⟩ Adası'na gitdiler. Sancak beyi ve hisâr eri nasb olunup kal'anın gedikleri yapıldı.

Bu esnâda Gāzî Girây Hân ağalarından Ahmed Ağa gelüp, Hân'ın nâmelerin ve kudûmü haberin getirdi. Mektûbunda[1], "*Müstevfâ 'askerle Kırım'dan Özi Suyu ⟨Dnieper⟩'n geçüp Bender-i Kili ve Akkirman ve Boğdan ve Eflak vilâyetleriyle Tımışvar ⟨Temesvár⟩ ve Moroş Nehri ⟨Maros/Mureş⟩'nden geçüp Segedin ⟨Szeged⟩'den Budun ⟨Buda⟩'a dâhil olmak üzreyiz*" dimiş.

Ve Âsitâne'den Kapucubaşı Yemişçi Hasan Ağa ulak ile dokuzuncu günde Tata altına gelüp, zilka'de gurresinde yeniçeri ağası olmuş idi. Ba'dehû göçülüp alaylar ile Tata kûhistânları[2] geçildi. Ve Samartin ⟨Szentmárton⟩ Sahrâsı'nda **[12a]** çemenzâra konulup, mâh-ı zilka'denin onuncu günü Gāzî Girây dahi[3] gelüp, Vezîr-i a'zam'la at arkasında musâfaha idüp görüşdükden sonra Vezîr otağına indirdi. Ve kendi ile bir mak'adda berâber cânib-i yemînine oturduğundan halk nice kīl ü kāl eylediler. Ba'de't-ta'âm bir murassa' altun leğençe ve ibrik-i mahsûs getirilüp el yudukdan sonra silahdârına virildi. Ve bir murassa' şemşîr ve raht-ı zerrîn ile murassa' gaddâre ve debûsu[4] mükemmel esb çekilüp ana süvâr oldu. Ve beş bin altun mîrîden teşrîf-i kudûm virildi. Cümle beylerbeyiler ve rikâb ağaları önüne düşüp menziline iletdiler. İki gün menzil-i mezbûrda oturup Hân'la meşveret ve 'ayş ü 'işret itdiler.

Samartin ⟨Szentmárton⟩ Kal'ası bir gün muhâsara ve emânla alındı. Bir rivâyetde, küffâr bıragup zabt olundu. Ve on üçüncü günü göçülüp, Rumili ve Budun ⟨Buda⟩ 'askeri çarhada, Anadolu ve Diyârbekir sağda, Şâm kulu ve

---

1 mektûbunda N : – A.

2 kûhistânları A : kûhistânı N.

3 Gāzî Girây dahi N : – A. A nüshasındaki eksiklik, müellifin bu kısımda bazı yerleri çizerek iptal edip yeni cümleler eklemesi esnasındaki dalgınlığından kaynaklanmış gibi görünmektedir. Üstü çizilerek iptal edilmiş olan kısım şu şekildedir: "Onuncu günü Gāzî Girây Hân, Tatar 'askeri ile gelüp ordu-yı hümâyûna dâhil oldukda, cümle a'yân u erkân istikbâl idüp, ta'zîm ü tekrîm ile kondurdular. Serdâr, küllî ri'âyetler ve 'âlî ziyâfetler itdi."

4 debûsu A : debûslu N.

Rakka ve Haleb ve Bosna solda ve Mar'aş dümdâr ta'yîn olundu. Bu üslûb üzre alaylar ile Yanık ⟨Győr⟩'a varılup sahrâsına konuldu.

Muhâsara-i Yanık ⟨Győr⟩

Hisâr-ı mezbûr -ki "Gölvar ⟨Győr⟩" ismiyle müsemmâ ve "Yanık" dimekle şöhret-şi'ârdır- bir cânibi Nehr-i Tuna ve bir cânibi Nehr-i Raba ⟨Rába/Raab⟩('nın⟩ Tuna'ya döküldüğü mahall ve bir cânibi suyla dolu 'azîm handekdir {*Merhûm Sultân Süleymân Hân Beç ⟨Bécs/Wien⟩ Hisârı'na giderken, sene 935'de ahâlîsi gelüp mütâba'at itmişler idi. Dönüşde alarga topun atup 'asker varoşun yakmağla "Yanık" dinildi. Ol zemân küçük palanka olup sonra kemâl-i istihkâm üzre binâ eylemişlerdir. Minhu*}. Asma köprü ile geçilir. Gāzîler varup, taşrada duran küffâr-ı hâk-sâr alayları ile döğüşüp, hayli başlar ve diller aldılar. Meters mühimmâtı görülüp toplar müheyyâ kılındı. Altı bedoloşka ve iki kolonborna, sekiz şâhî Vezîr-i a'zam kolundan[1] Budun ⟨Buda⟩ 'askeriyle; dört bedoloşka, iki kolonborna, dört şâhî yeniçeri kolundan; dört top ve beş şâhî Anadolu kolundan kapu tarafına ve dört top, iki kolonborna Hasan Paşa kolundan ve dört bedoloşka dahi Gāzî Girây Hân kolundan kurulup, zilka'denin on sekizinci günü kal'a döğülmeğe[2] mübâşeret olundu.

Vâsıl Paşa, Kastamonu 'askeriyle Hân koluna ta'yîn olundu. Bosna Eyâleti, Komaran ⟨Komárom⟩ tarafına karavul kondu. Sivas ve Diyârbekir meterslerde, sipâhî oğlanı zümresi taşra sahrâda karavulda, silahdâr zümresi meters beklemeğe ve iki bölük hazîne ve çâdır beklemeğe ta'yîn olunup, bin nefer kul serdengeçdi yazıldı. Ve iki yerden toprak sürmek fermân olundu. Bu üslûb üzre muhâsara olunup, günde yedi yüz elli ve gâh bin bedoloşka fındığı atılır idi. Küffâr dahi Tuna'nın öte yakasında tabur kurup, kal'anın iki cânibine köprüsü çekilmiş müheyyâ durup, kapu kapanmamağla Su-kapusu'ndan atlu ve yaya alay alay duhûl ve hurûcdan hâlî olmayup, yirmi gün muttasıl ceng ü cidâl itdiler. Küffâr topları sahrâları döğüp çâdırlardan meterse âsân varılmazdı {*Vezîr-i a'zam metersde matbah ve çâdır kurup 'askeri it'âm ider ve her gün birer yük akça nezr itmekle üleşdirirdi. Minhu*}.

---

[1] kolundan A : kolunda N.
[2] döğülmeğe A : döğmeğe N.

Çasar karındaşı Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩, Nemçe ve Macar ve sâ'ir yüz bin kadar küffâr 'askerine serdâr olup geldi. Komaran ⟨Komárom⟩ cânibine kondu. İçeri kal'ada Kıral'ın dâmâdı "Grof ⟨Ferdinand von Hardegg⟩" nâm gebr-i kebîr hâkim idi.

Hücûm-ı Küffâr be-Meters

Mâh-ı mezbûrun evâhırında küffâr-ı hâk-sâr, 'ale'l-gafle kal'adan çıkup yeniçeri metersini basdılar. Sağ cânibden Hasan Paşa ve sol tarafdan Serdâr-zâde Mehemmed Paşa haberdâr oldukda a'dâ def'ine yetişüp, iki vezîr-zâdeler biri birine gayretle gerçi kemâ-yenbagī çalışdılar, ammâ leşker-i küffâr üç bin kadar tüfeng-endâz ve üç bin dahi Nemçe 'askerinden müsellah süvâr ve iki bin Macar yunakları yek-bâr hamle idüp, bin kadar yeniçeri ve nice yüz[1] bahâdır cerî 'askeri rütbe-i şehâdete irişdirdiler. Tırhala Sancağı Beyi ol zümreden idi.

[12b] İkinci def'a melâ'înin hücûmları zilhiccenin onuncu günü idi. 'Îd eşgāliyle guzât meşgūl ve gāfil bulunmak ihtimâliyle çıkup meters basdılar. Silahdâr Ağası Rıdvân Ağa ve Haleb Beylerbeyisi Çerkes Mahmûd Paşa, meterslerine küffârı uğratmayup yerlerinde durdular. Lâkin, Hasan Paşa koluna mübâlaga küffâr düşüp, tekrâr be-tekrâr hücûmlar itdiler. Ve nice yüz şayka ol semte er döküp dinc leşker havâle kılmağla, meters erbâbını zebûn itdiler[2]. Ve müceddeden yazılan cebeciler zümresine hücûm idüp ekserin düşürdüler. Ammâ Karaman Beylerbeyisi ⟨Lâlâ⟩ Mehemmed Paşa[*1] ve Bolu'ya

---

[1] yüz A : bin N. *Târîh-i Na'îmâ* (I, 72)'ya göre, bu çarpışmada şehit düşen Osmanlı askerlerinin sayısı, yeniçeri ya da herhangi bir başka zümreye göre ayrım olmaksızın, toplam üç bindir. Bu durumda *Fezleke*'de, yaklaşık bin yeniçeri hariç diğer zümrelerden şehit düşenler için verilen sayı hususunda, Nuruosmaniye nüshasındaki "nice bin" yerine, Âtıf Efendi nüshasındaki "nice yüz" ibaresini esas almak bize daha doğru göründü. Nitekim *Nuhbetü't-tevârîh*'te belirtilen sayı da "nice yüz"dür (*Mehmed b. Mehmed er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-tevârîh ve'l-ahbâr'ı ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, s. 474).

[2] ve nice ... itdiler A : – N.

[*1] Sefere yeniçeri ağası olarak katılan Lâlâ Mehemmed Paşa, Tata Kalesi'nin geri alınması sırasında cesaretiyle takdir kazanmış olmakla beraber, kalenin alınmasının ertesi günü Koca Sinân Paşa tarafından görevinden azledilmiş, fakat çok geçmeden 1002 zilhiccesinde (Ağustos 1594) Mihalicli Ahmed Paşa yerine Karaman Beylerbeyiliği'ne getirilmiştir. Çok kısa bir süre sonra, 11 Muharrem 1003 (26 Eylül 1594)'te ise, Satırcı Mehemmed Paşa'nın azli üzerine Anadolu beylerbeyi tayin edilmiştir (Mahmut Ak, "Lala Mehmed Paşa", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 71-72).

mutasarrıf Mahmûd Paşa b. Şemsî Paşa[*1] meterslerin hıfz idüp şirâne erlikler itdiler. 'Âkıbet, küffârın yüzü dönüp kal'aya firâr itdi.

Ve bu âna dek hisârın kapusu kapanmayup metersleri kal'aya karîb iletmeğe çâre olmadığından, oğlu ile Hasan Paşa tebdîl-i mansıb iktizâ itdi. Rumili Eyâleti Hasan Paşa'ya ve Budun ⟨Buda⟩, ⟨Sadr-ı a'zam Sinân Paşa'nın⟩[*2] oğlu Mehemmed Paşa'ya tevcîh olunup Hasan Paşa, kapu mukâbelesine vaz' olunan meterse girdiği gibi on büyük top ile döğmeğe mübâşeret idüp, hâh nâhâh sedd-i bâb itdirdi. Ba'dehû metersler, basılmadan sâlim oldu.

Hücûm-ı Guzât-ı İslâm be-Cânib-i Küffâr ve İnhizâm-ı Tabur ve Firâr

Sâbıkā zikr olunduğu üzre Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩, bu kadar bin küffâr 'askeri ile oturup öte tarafdan kal'aya imdâd iderdi. Serdâr ve Hân ve sâ'ir a'yânın re'yleri buna müncerr oldu ki; mâdâm ki karşı geçilüp tabur bozulmaya, feth-i kal'a mutasavver değildir. Pes bu husûs içün zilka'denin yirmi ikinci günü Budun ⟨Buda⟩'a ve Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a ahkâm ile âdemler gönderilüp, mühimmât-ı cisr tedârükü ve ihzârı fermân olundu. Arabalar ile kerâste ve şaykalar ve tonbazlar gelüp müstevfâ yığıldı. Ve bi'l-cümle üç köprü; biri câmûs derilerinden, biri tonbazlardan, biri şayka makūlesinden müheyyâ kılınup, binâsına şürû' olundu. Ve beş altı yüz serdengeçdi yazılup, öte yakaya geçirmeğe başladılar. Ve biraz Tatar dahi geçdiğin gördüklerinde, alay alay piyâde küffâr ve ardlarınca süvâr yürüyüp karşı geldikde, beri tarafdan imdâd mümkin olmamağla, mukāvemet idemeyüp Tuna'ya urdular. Piyâde dahi bir iki bin geçmiş idi. Kâfirin gürûh-ı enbûhuna tâkat getiremeyüp, şinâverlik ile geçmeğe kādir olanlar geçdi. Kimi dahi ol mahalde şehîd oldu. Küffâr tekrâr geçilmek havfından Tuna kenârına metersler kazup Tuna'yı muhâfaza iderlerdi[1].

---

*1 *Târîh-i Selânikî*'de Şemsî Paşa-zâde Mahmûd Paşa, Kastamonu Sancağı beyi olarak zikredilmiştir (II, 506, 511)

*2 Kâtib Çelebi'nin ifadesinden Mehemmed Paşa'nın kimin oğlu olduğunu anlamak güçtür. *Târîh-i Na'îmâ*'da bu güçlük giderilmiş bulunduğundan dolayı, oradan alıntı yaparak metne eklemeyi uygun gördük (I, 72).

1 iderlerdi A : iderdi N.

İttifâk öte tarafda kalan guzâtdan iki yüz kadar dilâver ol meterslere[1] sığınup, gelen küffârı[2] tüfeng ile döndürdüler. Bir rivâyetde, iki bin fedâ'î yazılup kayıklarla karşı yakaya geçirilmiş idi. Vardıkları hînde göz açdırmayup, küffârın meterslerin ve beş 'aded topların ellerinden aldılar. Ve fi'l-hâl köprü başına[3] mübâşeret olundu. Beri cânibin yalısı iki minâre boyu havâle idi. Beş on balyemez top ve birkaç kolonborna ve şâhî kurup, yar altında dahi müstevfâ tüfeng-endâz durup, Tuna'nın ol kadar süs'ati olmamağla top ve tüfengi urdular. Küffâr kat'â öldüğüne bakmayup muttasıl kenâra **[13a]** hücûm iderlerdi. Toplar bunların alayını söküp, bunca lâşeler meydânda dökülür kalır idi. Ve bi'l-cümle gurûba karîb olunca otuz kırk alay bu tarîkla birer nevbet uğrayup vâfir kâfir kırıldı. 'Âkıbet, kenârı almağa çâre idemeyüp ayak ayak taburlarına doğru çekildiler.

Bu esnâda köprü dahi itmâma irdi. Gerçi ol iki köprüden piyâde 'ubûru mümkin idi, ammâ hâcet olmayup hemân tonbaz köprüsünden yatsı vaktinde 'ubûra mübâşeret olundu. Rumili ve Anadolu ve Karaman ve Haleb 'askeri toplar ve meters üzerine konup, Serdâr kendi yeniçeri ve kapukulu ile Tuna yalısında köprü başına gelmişidi. Ve aşağa koldan Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Serdâr-zâde Mehemmed Paşa dahi Budun ⟨Buda⟩ 'askerinden cem'-i kesîr ile geçüp meterse girdi. Üzerlerine gelen melâ'îne tüfeng serpüp gediklü gediğinde merdâne durdular. Beri tarafdan dahi atılan dânelerin ekseri melâ'înin nicesin helâk eyledi. Çün me'yûs olup rücû' itdiler, beri tarafdan geçen otuz bin süvâr ve bir ol kadar Tatar ve gayri 'asker te'âkub idüp, küffâr tabura vardığı gibi karâra mecâl muhâl olup, Uyvar ⟨Újvár⟩ yakasına olan köprüden biri birini basarak firâr idüp gitdiler. Gice içinde tabura varanlar vâfir ganîmet alup, sabâh varanlar dahi ağırlıkdan çok nesne buldu. Topları ve bârûtu ve cebehânesi arabaları ile ve sâ'ir bâr u büngâhı, cümleden kîse-i nukūd ile memlû fuçılar ve Nehr-i Tuna üzerinde üç yüz kadar şayka ve çam gemileri içlerinde dört yüze karîb bedoloşka ve kolonborna ve şâhî bârûtları ve dâneleri ile, üç binden ziyâde çâdırları ve gayri, cümle mîrî içün zabt olundu.

Bu ma'rekede serdâr olan Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩ mecrûh ve Fransa 'askerine baş ve buğ olan Duka Karındaşı darbe-i topla maktûl olduğundan

---

1 meterslere A : meterse N.
2 küffârı A : küffâra N.
3 köprü başına A : köprüye N.

gayri, on bine karîb kâfir⟨in⟩ kimi maktûl ve kimi esîr ü mahzûl oldu. Kudâtdan Serezli Kerîm-zâde, *–fe-hezemûhüm bi-izni'llâhi* (1002)[*1]– âyetini târîh düşürüp, bu mukâbelede Tırhala Kazâsı'n aldı. Bundan sonra kal'a, dört tarafdan gereği gibi muhâsara olunup döğülmeğe başladı. Sâl-i âtîde fetih müyesser olunca.

Zikr-i Vekāyi'-i 'Asker-i Tatar der-Râh-ı Sefer-i Yanık ⟨Győr⟩

Çün Kırım Hânı Gāzî Girây, eben 'an-cedd hutbe ⟨ve⟩ sikke sâhibi, 'asrının hân-ı zî-şânı iken, Dergâh-ı 'âlem-penâha fermân-berdârlık idüp 'askeri ile sefere me'mûr oldukda, Kırım'dan kalkup, Memâlik-i İslâmiyye pâ-zede-i leşker-i Tatar olmamak içün Leh vilâyeti ve Erdel sınurundan geçmek münâsib görülüp, Nehr-i Özi ⟨Dnieper⟩'den 'ubûr ve Turla Suyu ⟨Dniester⟩ yalısıyla memâlik-i Leh'den mürûr eyledikde, Erdel sınurunda "Balkan" dimekle ma'rûf derbend-i asîrü'l-mürûra gelüp, mezbûr derbend ağzında vâkı' "Hust ⟨Huszt⟩" nâm hisâr -ki Erdel kılâ'ından idi- voyvodası kal'a zâbitine tenbîh idüp, piyâde ve süvâr ve re'âyâdan nice bin küffâr cem' olup, dağlardan 'azîm sütûnlar ve taşlar ile sedd-i güzer-gâh eyleyüp, çîk mahallerde tüfeng-endâz küffâr karâr eyledi. Bir vechile mürûr u 'ubûr mümkin değil iken, ba'de'l-meşveret Hân-ı zî-şân **[13b]** leşker-i Cengîziyân ile piyâde olup, tîr ü kemânlarm ellerine alup, bilâ-tevakkuf ol kavm-i şûm üzre hücûm eylediler. Dilîrân-ı Tatar kimi sudan 'ubûr ve kimi zirve-i cebele su'ûd ve mürûr idüp küffârı târ ü mâr ve ekserini tu'me-i tîg-ı âteş-bâr itdiler. Bi-fazli'llâhi te'âlâ bu tarîkla ol ma'ber-i pür-hatardan geçüp hisâr-ı mezbûr önüne kondular.

Andan göçüp "Tisa ⟨Tisza⟩" nâm nehri geçüp Macar sınuruna dâhil oldukda, ol nevâhî ve memâliki yıka yaka diyâr-ı İslâm'a karîb "Dobruçin ⟨Debrecen⟩" nâm varoş kurbında "Roştubal (روشتوبال)" nâm mahalde ki -bir cânibi bir 'azîm dağ ve önü bir 'amîk handek idi- ol diyârın zâbiti olan "Bator İştvan ⟨Báthory István⟩" nâm gebr, otuz bin kadar küffâr ile ol dağa arka virüp, mukābeleye bir mıkdâr kâfir-i fâcir göndermişidi. Leşker-i Tatar üzerlerine at salup tîr bârân eylediklerinde, der-ceng-i evvel cümlesi pây-mâl ve hâk-sâr oldu. Beyleri olan mel'ûn âgâh oldukda, handek-i mezbûra tahassun

*1 فهزموهم باذن الله = "Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler.", *Kur'ân*, Bakara, 2/251.

eyledi. Cünûd-ı Tatar her taraftan ortaya alup hücûm itdiklerinde toplara saçmalar doldurup, 'asker telef olmak ihtimâlinden tekrâr hücûma ruhsat virilmeyüp, mahall-i nüzûla 'avdet olundu. Küffâr dahi fursatı ganîmet bilüp firâr eyledi.

Ol mahalden dahi geçilüp zilka'de gurresinde serhadd-i İslâm'dan Solnok ⟨Szolnok⟩ Sancağı hudûduna nüzûl eylediler. Ve bi'l-cümle bir târîhde İslâmiyân'ın ayağı basmadığı vasat-ı memâlik-i küffârdan bir ay kadar zemânda sâlim ü gānim dâr-ı İslâm'a vâsıl ve ordu-yı hümâyûna dâhil oldular.

Bile olan umûr-dîde mîrzâlardan ba'zı ehl-i vukûf nakl ider ki Leh içinden bu yolu 'asker-i Tatar'dan bilir kimse yoğidi. Câniş Ağa -ki her yolda mâhir rehber olup kulağuzluk iderdi- bî-seblet ü rîş hâdım gibi yüzü buruşuk bir koca Tatar olup, 'asker-i Tatar ana sâhib-i velâyet i'tikād iderlerdi. Ol dahi bu semtleri görmeyüp, bu kadar 'askerin önüne düşüp rehberlik eyledi. Ve min-'indi'llâh mühtedî oldu {*Mezkûr Câniş Ağa, Papa ⟨Pápa⟩ Kal'ası'nda İdrîs Paşa ile kalup anda vefât itdi. Kendi gibi bir Tatar'a rehberlik 'ilmini vasıyyet idüp kulağına söyler: "Bu emâneti ve ehl-i İslâm'a hıdmeti sana tapşırdım" dir. Pes ol kimse hemân ol günden rehberlik itmeğe başlayup, bilmediği yollara mühtedî olur. Minhu*}.

Ve bunlar yolda önlerine gelen ile kıtâl idüp, lâkin, vilâyet urmazlardı. Esîr alsalar, bir iki günden sonra yine ıtlâk iderlerdi. Gāzî Girây Hân'ın yalnız bu gazâsı, cümle gazâlarına dîbâce-i gazâ olmağa sezâdır.

Zikr-i Mukaddime-i Hurûc-ı Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩, Voyvoda-i Eflak

Eflak voyvodaları sefer-i hümâyûn mühimmâtı içün top arabası bârgîrleri viregelmişlerdir. Sâbıkā Pespirim ⟨Veszprém⟩ Seferi'ne 'azîmet esnâsında iki üç yüz bârgîr göndermiş iken, tekrâr Belgırad'dan bârgîrler talebine ve hazîne tahsîline Sadr-ı a'zam tarafından âdemler varup, henüz Belgırad'da iken irişdirmemekle, müstahikk-ı 'itâb olmuşidi. Yanık ⟨Győr⟩ Sahrâsı'nda âdemleriyle dört yüz kadar bârgîr ve hazîne ve ba'zı hedâyâ gelüp, vaktinde yetişmemekle, gelen âdemîsi mu'âhaze olunup meydân-ı siyâsete getirildi. Serdâroğlu ol mahalde hâzır olmağla şefâ'at idüp katlden kurtardı. Hediyyesi

makbûle geçmeyüp, "*İnşâ'allâh bundan sonra ibtidâ*[1] *seferimiz Eflak üzerinedir. Pâdişâh memleketi bir iki mühmil kâfire virilmek ne lâzım*" **[14a]** diyü gelen âdemleri habs ve dönüşde Belgırad'da ıtlâk idüp, bu mazmûnda mü'ekked emir ile gönderilmiş idi. Mihal-i ḍâll ⟨Mihai Viteazul⟩ ise 'ısyâna müteheyyi' bir kâfir-i bed-hâl olmağla, fi'l-hâl sâl-i âtîde 'ısyân ve ne mertebe tuğyân itdiği beyân olunacakdır.

Zikr-i Bakıyye-i Havâdis-i Sâl

Rebî'ulevvel evâsıtında kerîme-i Şâh-ı cihân Fâtıma Sultân, Vezîr Halîl Paşa'ya 'akd olunup, Eskisarây'da cem'iyyet-i nisâ, ba'dehû halvet-i vakt-i mesâ oldu.

Rebî'ulâhırın on üçünde Mâverâünnehir Pâdişâhı 'Abdullâh Hân tarafından elçi vârid oldu.

Bu esnâda Kapudan-ı kişver-güşâ Cigala-zâde Sinân Paşa, Donanma-yı hümâyûn ile Mesina ⟨Messina⟩ Kal'ası etrâfını urup birkaç kalyonu[2] aldıkdan sonra, feth ü zaferle hem-râh ve rûy-mâl-i Dergâh-ı Pâdişâh eyledikde 'Azmî-zâde Efendi'nin didiği kasîdedendir[3]:

Sinân-ı cân-sitânlar berr ü bahrı aldılar gitdi
Hudâ hem-râhı oldu devletinde iki paşanın

Havâdis-i Maşrıkıyye

Bu sâlde mezbûr 'Abdullâh Hân-oğlu 'Abdülmü'min Hân Özbek 'askeri ile Horasân'a gelüp, sene-i sâbıkada Şâh 'Abbâs kabza-i teshîre getirdiği Sebzvâr ve İsferâyin kal'alarını muhâsara itdi. Ve sehl müddetde fetih müyesser olup, zümre-i Kızılbaş'dan içinde bulunan sagîr ü kebîrden her kimi buldu ise tu'me-i şemşîr eyledi. Ve dönüp yine Belh'e gitdi. Ve rebî'ulevvelde Şâh 'Abbâs seyr ü şikâr tarîkıyla Isfahân'a varup, iki ay anda 'ayş ü 'işret sürdü. Andan Kazvîn'e 'avdet itdi. Ba'dehû Gîlân cânibine harekete gelüp, Reşt Hâkimi 'Ali Bey'i dest-gîr-i Kal'a-i Alamut'a gönderdi. Ve ba'zı mütemerridîni gûşmâl eyledi.

---

1 ibtidâ' A : – N.
2 kalyonu A : kalyonunu N.
3 kasîdedendir A : + şi'r N.

Vefeyât

el-Mevlâ el-Fâzıl eş-Şeyh 'Abdülkādir b. Hâcı el-Mü'eyyedî:

Devlet-i Bâyezîdiyye ve Selîmiyye'de sadr-ı 'âlî-kadr olan Mü'eyyed-zâde 'Abdurrahmân Efendi'nin birâderi Hâcı Efendi'nin ferzendi Şeyhülislâm Şeyhî Efendi'dir. Dokuz yüz yirmi hudûdunda tevellüd idüp, sinn-i temyîze vâsıl oldukda tahsîl-i kemâle sâ'î ve âdâb-ı mücâhedeyi murâ'î olup, fünûn-ı râ'ika ve 'ulûm-ı nâfi'ayı tekmîl itdikden sonra Şeyhülislâm Ebussu'ûd Efendi âsitânesine vâsıl olup, hıdmet-i 'aliyyelerinden mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim oldukda, ibtidâ' otuzla Gelibolu'da Sarıca Paşa Medresesi virilüp, ol esnâda Mollâ-i merhûma dâmâd oldu. Kat'-ı merâtib iderek altmış dört senesinde Sahn'a gelüp, yetmiş dörtde Süleymâniyye'den hâkim-i Şâm ve Mısır olup, yetmiş altıda Burusa, yedide İstanbul Kazâsı'na revnak-efzâ oldu[1]. Yetmiş sekizde Sadâret-i Anadolu, dokuzda Sadâret-i Rumili virilüp, seksen birde tekā'üd ihtiyâr itdi. Doksan birde Dârü'l-hadîs-i Süleymâniyye zamîme-i revâtibi kılındı. Doksan beş cumâdelûlâsında Çivi-zâde mahlûlünden müfti'l-enâm olup, doksan yedi **[14b]** cumâdelûlâsında iki yüz elli akça vazîfe-i tekā'üd ile münzevî olmuşidi. Beş sene mıkdârı dağdağa-i câh u celâlden âsûde-dil ve vezâ'if-i 'ilm ü 'ibâdete müştagil iken, bin iki şevvâlinin evâhırında 'ömrü âhır olup, Hazret-i Eyyûb civârında vâlid-i mâcidi yanında defn olundu.

Mollâ-yı merkūm rükn-i râsih-i ders ü fetvâ, cebel-i şâmih-i fazl u takvâ, 'arîk ü asîl, mahdûm-ı celîl idi.

el-Mevlâ Ma'rûf:

Belde-i Tırabzon'dan zuhûr ve evâ'il-i fasl-ı şebâbında kesb-i fazl-ı mevfûr idüp ma'ârif ile ma'rûf oldukda, Şâh Efendi'den mülâzım ve kırk akça ile Baba Çelebi Medresesi'nde derse 'âzim olmuşidi. Doksan bir saferinde Burusa Murâdiyyesi'ne varup, ikide İzmir Kazâsı, dörtde Yenişehir, beşde Âmid, dokuzda Şâm ve Burusa, bin birde Mısr-ı Kāhire kazâları virildi. Bin

[1] oldu A : oldular N.

iki zilka'desinde refʿ olunup, ol esnâda 'ömrü âhır ve Karâfe-i Kübrâ'da dâhil-i cem'iyyet-i erbâb-ı makābir oldu.

Merhûm-ı merkūm 'âlim ü âmil, ezvâk-ı meşâyıha vâsıl, 'ârif-i esrâr-ı sûfiyye, gencûr-ı letâ'if-i hafiyye idi. " 'Ârifî" mahlası ile *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da ba'zı eş'ârı ve lâyık-ı kabûl güftârı vardır. Vezîr-i a'zam Sinân Paşa'nın mu'allimi ve musâhib ve münâdimi olmağla devleti hâlinde merci'-i âfâk, tekā'üdü eyyâmında perîşân-ı rûzgâr idi. Âsâr-ı 'irfânından *Reşehât*-ı Hüseyin Vâ'iz'i[*1] terceme eyleyüp hayli 'avârıf-ı ma'ârif ilhâk itmekle, ol kitâb-ı rûh-efzâ mâhiyyet-i uhrâ peydâ eylemişdir. Ve *Kasîde-i Bürde*'ye dahi Türkî şerhi vardır.

el-Mevlâ 'Abdülkerîm[*2]:

Belde-i Manisa'dan zuhûr idüp Hâce 'Atâ'ullâh Efendi'ye intisâbla mülâzım ve kırk ⟨akça⟩ ile Manisa'da müderris iken Sultân Murâd b. Selîm Hân ol diyâra sâye-efgen oldukda, imâmları vefât idüp, yeri buna virilmişidi. Cülûs-ı hümâyûndan sonra revâtib[1]-i celîle ile emsâlinden mümtâz, ba'dehû kādî'askerlik tekā'üdü ile ser-efrâz kılındı. Bin iki cumâdelûlâsınm gurresinde intikāl eyledi.

---

*1 *Reşehât*-ı Hüseyin Vâ'iz: İranlı müfessir, mutasavvıf ve şâ'ir Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî'nin *Reşehât* adlı bir eseri yoktur. Tam adı *Reşehât-ı 'aynü'l-hayât* olan eser, Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî'nin oğlu Fahreddîn 'Ali Safî'ye aittir (Adnan Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşifî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 17).

*2 el-Mevlâ 'Abdülkerîm'in biyografisi, Âtıf Efendi nüshasında sayfa kenarındadır. Aynı kişinin biyografisi, 1003 senesi vefeyatında, buradakinden ufak farklarla, fakat bu defa doğrudan metin içinde ve satır satır üzeri çizilerek iptal edilmiş vaziyette bir kez daha karşımıza çıkmaktadır (vr. 23a). Ayrıca, oradaki biyografinin tam olmayıp, 'Abdülkerîm Efendi'nin ölümünden hemen önce sona erdiği dikkat çekmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Kâtib Çelebi, ölüm tarihi 1002 olan (bkz. *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 328) 'Abdülkerîm Efendi'nin biyografisini, ilk olarak yanlışlıkla 1003 yılı vefeyâtında yazmaya başlamış, hatasını fark ettiğinde ise üzerini çizerek iptal etmiştir. Bundan sonra müellif, 1002 yılı vefeyâtına geri dönerek, biyografiyi sayfa kenarında tekrar kaleme almıştır. Her ikisinin birden görülüp mukayese edilebilmesi açısından, 1003 yılı vefeyâtındaki üzeri karalanmış yarım biyografiye de burada yer vermeyi uygun gördük: "el-Mevlâ 'Abdülkerîm: Belde-i Manisa'dan bedîdâr olup, Hâce-i Sultân Selîm 'Atâ'ullâh Efendi'ye intisâbla mülâzım ve kırk akça ile Manisa'da müderris iken, dokuz yüz seksen hudûdunda Sultân Murâd b. Selîm Hân ol diyâra sâye-efgen oldukda, imâmları vefât idüp, ol hıdmet bunlara nasîb olmuşidi. Cülûs-ı hümâyûndan sonra, revâtib-i celîle ile emsâlinden mümtâz, ba'dehû kādî'askerlik tekā'üdü ile ser-efrâz kılındı.", (vr. 23a).

1 revâtib A : rivâyet N.

Mısrâ'

Vâsıl-ı cennet-i Hakk oldu imâmü's-sultân[*1]

târîh-i intikâlidir.

Merhûm-ı mezbûr evzâ'-ı garîbe ile meşhûr, 'ilmi miyâne, etvârı 'âmiyâne idi. Ba'zı âsâr-ı hayrı vardır. Cümleden biri, tâ'ife-i Yahûd, nârencî destârla mollâyâne 'imâmeler sarınup, tarfi[*2] nehârda kemâl-i iltibâs ihsâs olunurdu. Kırmızı çuka takyelerle mümtâz olmalarına bâ'is olmuşdur. Sonra bin sekizde mor çukaya tebdîl olundu. Kāsımpaşa'da mahallât-ı Müslimîn'e karîb Yahûd makābirin ref' itdirüp, bir gice içinde bir mescid binâ itdi. Nihâyet, derd-mend maymunlara 'aceb[*3] oyun olup nice bî-günâh hayvânı, "*Âlet-i lehvdir*" diyü kurbân itmişidi.

'Acem-zâde Hasan Efendi[*4]:

Diyâr-ı 'Acem'den gelüp, ibtidâ' Vardar Yenicesi'nde tavattun eyleyüp, ba'dehû Manastır'a göçdü. Anda şeyh-i dârü'l-kurrâ iken fazl u kemâli şâyi',

---

[*1] واصل جنت حق اولدی امام السلطان = 1002.

[*2] Kelime, Âtıf Efendi ve Nuruosmaniye nüshalarında "طرفی" imlâsı ile yazılmıştır. "Bakış" anlamındaki "tarf" kelimesinden hareketle, biz bunu metne "tarfi" şeklinde aldık. Ancak, kelimeyi bu haliyle cümle içinde pek anlamlandıramadığımızı belirtmeliyiz. Aynı sorunu Na'îmâ da yaşamış olsa gerek ki *Fezleke*'den iktibasta bulunurken, cümlenin bu kısmını, "sabâh ve akşam, karanlıklarda fark olunmazdı" şeklinde değiştirmiştir (*Târîh-i Na'îmâ*, I, 84). Aynı bahse Selânikî de değinmiş, fakat o, böyle bir detaya girmeyerek, "Kefere vü Yehûdâ tâ'ifesinün gök-çalma ve sarı dülbendlerin giderüp kızıl takye ve kara çapka geydürmeğe sebeb ü bâ'is olandur" demiştir (*Târîh-i Selânikî*, I, 348). Kâtib Çelebi'nin, 'Abdülkerîm Efendi'nin biyografisini kaleme alırken faydalandığı *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te kelimenin aynen *Fezleke*'deki gibi "طرفی" imlâsı ile yazılmış olduğu görülmektedir. Fakat *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te, kelimeyi ihtiva eden cümlede, bizim için önemli bir fazlalık vardır: "Cümleden biri, tâ'ife-i Yahûd, nârencî destâr ile mollâyâne 'imâmeler sarınup, tarfı nehârda, bâ-husûs, dîde-i sâhib-i a'zârda, kemâl-i iltibâs ihsâs olunurdu.", (s. 329). Bu cümleden bizim anladığımız, Yahudiler tarafından kullanılan başlıktaki sarı rengin, gün ışığında, özellikle gözlerinde sorun olan kimseler tarafından, net olarak algılanamadığıdır. Bu durumda, gündüzün iki tarafı; günün, öğlen ve ikindi namazlarını kapsayan kısmı, yani bir bakıma ışığın en yoğun olduğu vakit anlamındaki "tarafeyn-i nehâr" tabirinden hareketle, kendimizden emin olmamakla beraber, *Hadâ'iku'l-hakā'ik* ve *Fezleke*'de "طرفی" imlâsı ile görülen kelimede kusur bulunup, doğrusunun "tarafeyn" olabileceği ihtimali de aklımıza gelmektedir.

[*3] Müellifin imlâsında hata olsa gerek. Nitekim, biyografinin kaynağı olan *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 329)'te kelime, " 'acîb" imlâsı ile görülmektedir.

[*4] *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 370)'te 'Acem-zâde Mehemmed Efendi olarak geçmektedir.

be-tahsîs 'ilm-i tevcîd ve kırâ'atde imtiyâzı zâhir olmağın, dokuz yüz doksan altı hılâlinde emr-i hümâyûn ile İstanbul'a da'vet olunup, Üsküdar'da Vâlide-i Sultân Murâd Hân binâ eylediği dârü'l-kurrâ meşîhati ibtidâ' bunlara ihsân olundu. Latîf elhânla *Kur'ân* okumak anda hatm olup, bin iki muharreminde vefât eyledi.

Şeyh-i mezbûr fezâ'il-i celîle ile meşhûr idi. Fünûn-ı şettâya müte'allık âsârı ve der-kenârında kābil-i kabûl güftârı vardır.

eş-Şeyh Şa'bân Efendi:

Belde-i Kastamonu'dan tal'at-efrûz-ı vücûd olup istifâza-i envâr-ı 'ilm ü kemâl itdikden sonra, küberâ-i tarîka-i Halvetiyye'den tercemesi sebk iden Kastamonulu Şa'bân Efendi[*1] hıdmetlerinde mir'ât-ı kalbi saykal-ı mücâhede ve riyâzet ile mücellâ eyleyüp, dokuz yüz yetmiş hudûdunda hicret ve e'izze-i Nakşıbendiyye'den Hekîm Çelebi ile sohbet itmişler idi. Ba'dehû hılâfet ile Mudurnu'ya rıhlet ve nice sene ol diyârda ikāmet eyleyüp, 'asr-ı Selîm Hân-ı Sânî'de Hâce 'Atâ'ullâh Efendi **[15a]** sevkıyle İstanbul'a da'vet olunup, Darbhâne kurbında vâkı' Çâvuş Tekyesi'nde seccâde-nişîn-i meşîhat olmuş idi. Ba'dehû Kavaklı-zâde yerine Emîr Buhârî Zâviyesi meşîhati virildi. Ol hâl üzre iken, bin iki rebî'ulevvelinin on dördüncü günü intikāl idüp, Şeyh Vefâ Câmi'i hazîresinde medfûn oldu.

'Azîz-i mezbûr makāmât-ı 'aliyye ile meşhûr, 'umde-i meşâyıh-ı 'âlem, pîr-i sâhib-kadem-i mübârek-dem[1] idi. Pâdişâh-ı devrân Sultân Murâd Hân, bir iki def'a hânkāhlarına sâye-i iclâl salup[2] du'âlaın almışdır.

---

*1 Müellif burada, 'Atâ'î'den (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 371) aynen alıntı yaparken, "tercemesi sebk iden Kastamonulu Şa'bân Efendi" demekle hataya düşmüştür. Kastamonulu Şa'bân Efendi'nin *Fezleke*'de hal tercümesi yoktur. Ölüm tarihi 977 olduğuna göre (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 199), 1000 senesinden itibaren başlayan *Fezleke*'de hal tercümesinin bulunması zaten mümkün değildir.

1 mübârek-dem A : mübârek âdem N.

2 salup A : salınup N.

SENE-İ SELÂSE VE ELF

Feth-i Yanık Hisâr ⟨Győr⟩ bâ-Sa'y-i Bisyâr

Çün hengâm-ı muhâsaradan bir ay mürûrunda tabur bozulup, sürülen toprak dahi kal'a berâberine çıkmış idi, üzerinde atılan toplar içerisini döğer, harâb ider ve taşra hisâr çim olmağla, çendân zarar itmezdi. Nice def'a hücûmlar ve yürüyüşler olup lağımlar atılmağla, nice yüz küffâr vâsıl-ı dâr-ı bevâr olup, büyük fuçı kumbaralar ve top tüfengle guzât-ı İslâm'ın nicesi şehîd ve kimi zahmdâr olmadan hâlî değil idi. Dağlar gibi toprak sürülüp handeke vardı. Lâkin, handekde cârî olan Raba ⟨Rába/Raab⟩ Nehri'nin ittifâk-ı tuğyânına râst gelüp, dökülen türâbı cereyân-ı âb nâ-yâb iderdi. Sonra 'umûmen 'askere torba salınup, 'asker-i Tatar dahi[1] torba getirüp yığdılar. Hattâ Serdâr-ı a'zam dahi tergîb içün birkaç torba türâb götürüp, bi-nefsihî mahalline ilkā itdi. Lâkin, çâre olmayup ol nehre fütûr gelmedi.

Ba'dehû guzât-ı İslâm'dan serdengeçdi dilâverler, üçer dörder çam tahtalarından bir iki yerde köprü kurup, lağımcılar andan geçüp lağım atdılar. Lâkin, evvelki lağım ancak dîvârın yüzün kaldırdı. Yine ol mahalde tekrâr lağım atdılar. Ol esnâda kulûb-ı küffâra havf u dehşet gālib olup, 'inâyet-i İlâhiyye ile âsâr-ı fetih zuhûr eyledi {*Ol esnâda lutf-ı Hakk olup küffâr havfa düşdü. Zîrâ tabur inhizâmından evvel mahsûr değiller idi. Ancak yirmi gün muhâsara olundular. Ve iki üç tahta üzerinden yürüyüş olsa geçilmek muhâl idi. Hemân 'inâyet-i İlâhiyye ile fetih müyesser oldu. Minhu*}.

Muharremin on yedinci günü, "*Yarın yürüyüşdür*" diyü tenbîh olunmuşidi. Ol gice küffârın nâmdârlarından iki büyük kâfir çıkup, istîmân içün huzûr-ı Serdâr'a geldiler. Mes'ûlleri kabûle karîn olup emân virildi. Lâkin, otuz dörder vakıyye atar iki pirinc toplar, pîre-zenân[2]-ı küffârdan birinin vakfı olmağla, üç pâre kal'a rehini ile alup getirmişler, anlar virilmek recâ eylediler. Mesâğ[3]-ı şer'î olmamağla müsâ'ade olunmadı.

Ertesi, başları olan "Grof ⟨Ferdinand von Hardegg⟩" nâm pelîd, on bin kadar kâfir-i pür-hadîd ile çıkup, "*Bu Nemçe 'askerine yuf ki korkup bucaklara girdiler. Yohsa bu kadar tüfeng-endâz sizi kal'aya bakdırmamak gerek idi*"

---

1 dahi A : – N.
2 pîre-zenân A : zemân N.
3 mesâğ A : mesâğı N.

diyü ağlayarak önlerine düşdü {*Zirâ içerde küffâr, toplar havfından çukurlara girüp görünmezlerdi. Çok kefere mecrûh u helâk olmağla gözleri korkmuş idi. Mezbûr Grof* ⟨*Ferdinand von Hardegg*⟩, *"Eger bu denlü küffâr olduğun bileydik, altmış gün dahi hisârı virmezdik" diyü te'essüf itdi. Minhu*}. Mâ meleklerine ta'arruz olunmayup gemilere doldular. Ve dârü'l-küfre çekilüp gitdiler. Sonra mezbûr Grof ⟨Ferdinand von Hardegg⟩'u kefere mu'âhaze idüp, türvinlerinde üzerine bir dîvâr yapdılar.

Cümle eyyâm-ı muhâsara altmış dört gün olup, bu esnâda **[15b]** otuz bin bedoloşka fındığı ve on bin kantâr bârût harc olunup, Kastamonu Beyi Vâsıl Paşa şehîd ve Mar'aş Beylerbeyisi Mahmûd Paşa mecrûh, sonra şehîd düşdü. 'Asker-i İslâm içeri girüp, büyük kilisayı câmi' idüp cum'a namâzı kıldılar. Ve sancağı 'Osmân Paşa'ya virilüp, dokuzar akça ile iki bin nefer, üç sene muhâfazaya yazılup kaldılar. Üç bin yeniçeri, üç yüz topçu, bin cebeci ta'yîn olundu. Zahîre ve sâ'ir mühimmâtı görülüp tekmîl olundu {*Kal'anın topları defter olundukda elli bedoloşka, on bir şayka topu ve otuz kolonborna, yedişer ve beşer vakıyye atar ve yetmiş şâhî darbzen ve otuz miyâne ve pırankılar yazıldı. Minhu*}.

Feth-i Papa ⟨Pápa⟩ be-Dest-i Gāzî Girây

Bundan akdem, tabur bozuldukdan sonra, Gāzî Girây Hân Tatar 'askeri ile kalkup ol havâlîde Papa ⟨Pápa⟩ Hisârı üzerine ılgar eylemişidi. İçinde olan harbî küffâr âgâh oldukda firâr idüp, kal'ayı hâlî bulduklarında[1] zabt olundu. Ve haber-i fethi, Yanık ⟨Győr⟩ fethine musâdif oldu. Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa, biraz cebehâne ile hisâr-ı mezbûra irsâl olunup 'asker kodu. Ve mühimmâtın gördü. Ve sancağı, İdrîs Bey'e virildi.

Muhâsara-i Komaran ⟨Komárom⟩ ve 'Avdet

Gāzî Girây gelüp, alınan kal'alar umûru Yanık ⟨Győr⟩ Beylerbeyisi 'Osmân Paşa'ya tefvîz olunup {*Mezbûr 'Osmân Paşa, Serdâr etbâ'ından olup, İskenderiyye Beyi Arnavud 'Osmân Bey idi. Papa* ⟨*Pápa*⟩ *dahi müstakill beylerbeyilik kılınup, Segedin* ⟨*Szeged*⟩ *Beyi İdrîs Bey'e tevcîh olundu. Minhu*}, evâhır-ı muharremde Komaran ⟨Komárom⟩ Adası'na göçüldü. "*Bu-*

[1] bulduklarında A : buldukda N.

nun hisârı Tuna üzerinde, arada bir derbend ağzı olmağla, biri birine karîb kal'alardır[1]. *Bu ortada kalmak revâ değildir*" diyü ba'de'l-meşvere, muhâsarasına 'azîmet olundu. Zîrâ içindeki küffâr Serdâr'a haber gönderüp, şöyle ki: "*Yanık Kal'ası* ⟨*Győr*⟩ *alına, biz dahi viririz*" dimişler idi. Ana binâ'en evvelâ bir mektûb gönderüp kal'ayı vire ile istediler. Bu def'a rücû' idüp, "*Her pâremiz kulağımız kadar olmayınca siz Komaran* ⟨*Komárom*⟩*'a mâlik olamazsız*" dimekle, kal'a kurbına konulup, muhâsara ve terkinde müşâvereler ve tereddüdler olundu. Zîrâ eyyâm-ı şitâ irişmiş ve rûz-ı kāsım karîb olmuş idi. Ol kadar kuru soğuklar olurdu ki el ayak tutmadan kalmağa başlamışidi[2]. Ve küffârın vire ile virmeyeceği dahi bilinmişidi. Ancak, "*Muhâsara olmadı, yohsa virilirdi*" i'tirâzını def' içün muhâsara ihtiyâr olunup köprü kuruldu.

Rumili ve Karaman 'askeri ve Yeniçeri Ağası geçüp, mâh-ı saferin gurresinde on bir topla[3] meterse girildi. Ammâ bürûdetden[4] gice metersler gereği gibi beklenmez olup[5], 'askerin dahi Yanık ⟨Győr⟩ cenginde kılağısı alınup şevkete[6] fütûr gelmişidi. Anınçün bir iki def'a küffâr çıkup meters basdı. Bir def'ada iki top çivileyüp, bir topu dahi kal'a handekine düşürdü. Ve üç yüz kadar yeniçeri ve birkaç yayabaşı ve birkaç alaybeyi şehîd oldular {*Nuhbe'de mastûrdur ki: Bir gice iki yüz kadar kâfir çıkup yeniçeri ile ceng iderken, Nehr-i Tuna'dan birkaç pâre şayka ile nice yüz küffâr yeniçerinin ardın alup, üç yüz kadar yeniçeri ve birkaç yayabaşı düşmekle, Ağa ordu tarafına mürâca'at itmişidi. Ertesi, Serdâr meterse varup beylerbeyiler ile müşâvere iderken, tekrâr kâfir çıkup yine meters basdı. Bu muhârebede birkaç alaybeyi düşdü. Minhu*}. Ve bi'l-cümle bundan **[16a]** sonra görüldü ki fetih müte'assir ve eyyâm-ı şitâ karîb, yedinci günü göçülüp Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a konuldu. Ve Budun ⟨Buda⟩ cânibine 'avdet olundu.

Bu makāmda ba'zı müverrihler, kal'a Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa'ya virilirken Serdâr, "*Benim oğluma virilsin*" diyü kabûl itmediğin yazmışlar. Lâkin, bu maküle kelâm, serhadd ve 'asker ahvâline 'adem-i vukūfdan nâşîdir

---

1 kal'alardır A : kal'alarda N.
2 başlamışidi A : başladı N.
3 on bir topla A : – N.
4 bürûdetden A : + on bir topla N.
5 olup A : oldu N.
6 şevkete A : sevkete N.

{Hasan Bey-zâde ve 'Âlî ve Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir yazmışlar ki Komaran ⟨Komárom⟩ Hâkimi bedenden çağırup, "Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa'yı gönderin, kal'ayı teslîm idelim" didikde, Sinân Paşa redd idüp, "Topları ursunlar, sözüne bakmasınlar" diyü tenbîh eyledi. Ve ol sâ'at yeniçeri metersleri bıragup çıkmağla göçdüler. "Bu söz kelâm-ı hâmdır" diyü anda hâzır olan Peçuylu redd eyledi. Minhu}.

Ostorgon ⟨Esztergom⟩ ve Vişegrad ⟨Visegrád⟩ ve Vaç ⟨Vác⟩ hisârlarının zahîreleri ve 'askeri konulup, Karaman Beylerbeyisi Ostorgon ⟨Esztergom⟩ muhâfazasında kaldı.

Saferin beşinci günü Gāzî Girây Hân'a icâzet hıl'ati ve 'arz eylediği dirlikler virildi. Evvel-bahârda girü hâzır olmağa va'de idüp, bin kadar Tatar ile bir emîrzesin İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ etrâfında kışlağa kodu. Şiddet-i şitâda yapınca altında kışladılar. Ve bir ol kadar Tatar dahi Papa ⟨Pápa⟩'da İdrîs Paşa'yla ta'yîn itdi. Bâkī Tatar ile Kırım cânibine müteveccih oldu.

Vezîr-i a'zam Budun ⟨Buda⟩'a gelüp yedi gün oturak itdi. Kendi oğlunu Rumili 'askeri ile ve müstevfâ yeniçeri ile serdâr idüp Budun ⟨Buda⟩'a kodu. Ve Lâlâ Mehemmed Paşa'yı Anadolu 'askeri ile İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ kışlasına ta'yîn itdi[*1]. Bosna Beylerbeyisi Ahmed Paşa'yı Osek ⟨Eszék⟩'e gönderdi. Mar'aş ve Sivas ve Diyârbekir ve Rakka ve Haleb ve Şâm kulu icâzet alup vilâyetlerine gitdiler. Segedin ⟨Szeged⟩ ve Sonbor ⟨Zombor⟩ ve Baç ⟨Bács/Bačka⟩ sol bölük halkına ve Pirizrin ⟨Prizren⟩ ve Vulçıtrın ⟨Vučitrn⟩ sağ kola ta'yîn olundu. Ve cemî' toplar ve cebehâne Budun ⟨Buda⟩'da kaldı *{Kethudâlar kışlağa gidüp, ağalar Vezîr yanında kaldı. Minhu}*.

Mevâcibler ve zahîreler virilüp, saferin yirmi birinde Vezîr-i a'zam Budun ⟨Buda⟩'dan göçüp, evâhırında Osek ⟨Eszék⟩ Köprüsü'nü geçdi. Ve rebî'ulevvel evâ'ilinde Belgırad kışlasına dâhil oldu.

Mukaddemâ, Komaran ⟨Komárom⟩ muhâsarası esnâsında, Yanık ⟨Győr⟩ fethi müjdesiyle Rıdvân Ağa Âsitâne'ye gönderilmişidi. On dört günde dâhil

---

[*1] Bundan kısa bir süre önce Karaman beylerbeyi bulunan Lâlâ Mehemmed Paşa, 11 Muharrem 1003 (26 Eylül 1594)'te, Satırcı Mehemmed Paşa'nın azli üzerine Anadolu beylerbeyi tayin edilmiştir (Mahmut Ak, "Lala Mehmed Paşa", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 71-72).

olup, vâfir top şenlikleri itdikden sonra, Serdâr ve Hân tarafına fâhir hil'at ve seyf ve mücevher sorguç, hatlarla irsâl olundu. Ve cümle beylerbeyilere ve beylere ve erbâb-ı menâsıba hil'atler gönderildi.

Zikr-i Ahvâl-i Serhadd Ba'd ez-'Avdet

Sâbıkā tabur ve Yanık ⟨Győr⟩ fethinden küffâra 'azîm havf u haşyet müstevlî olmuşiken, Komaran ⟨Komárom⟩'da girü yüz bulup, Serdâr gitdikden sonra serhadlü ile görüşmeğe şürû' eyledi. Zahîre ve odun ve otluk ve sâ'ir levâzım 'izzetde olup, Budun ⟨Buda⟩'da müzâyaka kemâle irmişidi. Küffâr hareketi dahi ol şiddete munzamm olmağla, serhaddin hâli mükedder oldu. Lâkin, Eflak gā'ilesi zuhûr idüp Üngürüs fitnesini unutdurdu.

Sû'-i Tedbîr-i Serdâr ve Taksîreş der-Ba'zı Kâr

Defterdâr İbrâhîm Efendi tahrîri üzre, bu sefere gelen 'asker, bir târîhde Üngürüs seferlerine cem' olduğu ma'lûm değildir. Yalnız otuz bin kadar kapukulu var idi. Rumili 'askeri katı[1] çok gelmişidi. Merhûm Sultân Süleymân Hân'dan sonra Üngürüs Seferi olmamağla, halk, vukū'una teşne olup, ganîmet ümîdiyle Rumili 'askeri kadar dirliksiz 'asker gelmişidi. **[16b]** Akıncı ve yörük tâ'ifesi başka bir eyâlet 'askeri kadar olup, Tatar 'askeri otuz kırk bin kadar idi. Erbâb-ı tîmâr ve yeniçeri meterse girüp, sâ'iri boş, tazyî'-i evkāt itdi.

Hân ve sâ'ir erkân akına icâzet istedikce, "*Bir memleketi pây-mâl itdikden sonra almanın nef'i nedir?*" dir idi. Ve illâ tabur inhizâmından sonra Beç ⟨Bécs/Wien⟩'e varsalar 'asker-i İslâm önüne hâ'il olur yoğidi.

Ve bir gadr dahi, Budun ⟨Buda⟩ memleketi gāretden himâye olunmayup, şekvâya gelenlere, "*Bir memleket yıkılmayınca biri yapılmaz*" dimekle, re'âyâyı esîr ve karyeleri harâb ve tedmîr itdiler. Ol ecilden re'âyânın tüvânâsı haydûd olup, bir palankadan birine, beş altı yüz âdem cem' olur ancak gidebilir idi. Ve kurâ ve kasabât cemî'an gāret olundu. Zemun ⟨Zimony⟩'u bir iki def'a yakdılar. Belgırad değirmenlerinden harâc aldılar.

Ve bir hatâ dahi, Eflak ve Boğdan voyvodalarına müdârâ itmeyüp, bagy ü 'ısyân itdirdiğidir. Ve seferler uzayup, küffâr her vechile gālib olup, sonra

[1] katı A : fethi N.

sulh dahi nâmûs-ı İslâmiyye muktezâsınca olmadığı, anın sû'-i tedbiri âsârındandır. –*Tecâveza'llâhu 'anhu*'[1].–

'Isyân-ı Voyvoda-i Boğdan ve Şehâdet-i Mustafa Paşa

Üngürüs seferleri açılup Çasar, cümle ümerâ-i küffâra nâmeler gönderüp, Papa dahi fırak-ı Nasârâ'yı ehl-i İslâm üzerine hücûma da'vet eylemekle, Erdel ve Eflak ve Boğdan yek-cihet olup 'ısyânı mukarrer eylediler. Ve Tuna yalısında olan kasabât ve kurâya te'addî vü tecâvüze başladılar. Ol zemân Boğdan Voyvodası Aron ⟨Aron Tiranul⟩[1], Sinân Paşa dikmesi idi. Kā'im-makām Ferhâd Paşa 'azlin murâd idüp, yerini "Boğdan Bey-zâdesi" dimekle ma'rûf bir tâze oğlana virdi. Hattâ ol gulâm, kendi hazînesinden perveriş bulup İslâm'a geldiği dahi söylenirdi. Mu'tâd üzre bir kapucubaşı ile iskemle çâvuşu koşup gönderdi. Lâkin, selefi, ızhâr-ı 'ısyân idüp gelenleri tersine döndürdü. Âsitâne'den imdâd recâ itdiklerinde, Sinân Paşa kethudâlığından beylerbeyi olup Mar'aş'dan ma'zûl Mustafa Paşa'yı bir mıkdâr 'askerle ta'yîn itdi. Ve kendinin ağır ze'âmetli ağalarını fermân olunan bedelden tahlîs içün bile koşup iki bin yeniçeri ile göndermişidi. Vardıklarında Tuna müncemid olmuş bulunup, Ruscuk Sahrâsı'nda konup topları Yergöğü ⟨Giurgiu⟩ yakasına geçirmek üzre iken, küffâr 'askeri 'ale'l-gafle Ruscuk'a geçüp orduyu basdılar. Ser'asker olan Mustafa Paşa'yı katl ve yanınca olan 'askerin kimin esîr ve kimin şehîd itdiler. Ba'dehû Boğdan'ın tuğyânı yevmen fe-yevmen müştedd oldu.

Haber-i 'Isyân-ı Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩, Voyvoda-i Eflak

{*Eflak vilâyetinde koyun ve sığır ve 'asel ve revgan ve nemek çoğ olup, voyvodalar tecdîd oldukda, İstanbul'un bâzergânları murâbaha ile akça virüp, varup akçalarına re'âyâdan koyun ve 'asel ve revgan cem' ider ve ziyâde murâbaha mukābelesinde zikr olunan eşyâyı taleb itdikde nice nizâ' vâkı' olurdu. Hattâ beyler taşra çıkdıkca mu'âmeleciler önlerine gelüp nizâ' ve şetm iderler ve akça isterler idi. Mezbûr Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩, Boğdan Beyi ile ve Erdel ile yek-dil olup ol mu'âmelecileri kırdı ve hurûc eyledi. Boğdan*

*1 تجاوز الله عنه = Allah onun günahlarını affetsin.

1 Aron ⟨Aron Tiranul⟩ A : – N.

Beyi dahi Kili, Akkirman ve İsmail ⟨İzmail⟩ semtlerinde hayli tuğyân eyledi. Minhu.}

Mezbûr Voyvoda'nın dârü'l-emâresi olan Bükreş'de dâyinleri dört binden mütecâviz âdem olup, ekseri yeniçeri ve ekâbir kulu ribâ-hârlar idi. Her gün Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩'in üzerine hurûc idüp sarâyını taşlarlar ve ellerine giren esbâbı alup kapusunda bulunan âdemleri döğerler, mecrûh iderlerdi. Mel'ûnun cânına kâr idüp, bir gün bunları da'vet ve nasîhat yüzünden birkaç söz ile ızhâr-ı mürüvvet eyleyüp, "*Beni katl itseniz mâlınız bi'l-külliyye zâyi' olur. Gelin sözüme* **[17a]** *râzî olup Eflak memleketinin nevâhîsine ta'yîn olunan âdemlerle varup, tahsîl olan mâlı getirin ve içinden akçanızı alın*" didikde, nice tereddüd ve 'inâddan sonra râzî olurlar ve beş yüz kadarı ayrılup giderler. Birkaç eyyâmdan sonra tahsîl idüp, getirdikleri mâl deyne vefâ itmeyüp guremâya muhtâc oldukda, hisâbına Yergöğü ⟨Giurgiu⟩ Kādîsı'm da'vet itdiler {*Eflak'da ehl-i İslâm'dan biri ile da'vâ lâzım gelse Yergöğü ⟨Giurgiu⟩ kādîları varup fasl itmeğe me'mûrlardır. Minhu*}. Hasta bulunmağla nâ'ibi olan 'Alicân Efendi gidüp bunların hisâbın görüp, meselâ, bir herîf gelir, altmış yük akçaya temessük ibrâz ider. "*Gerçekdir, temessük benim ammâ bana ne virdin? Ecnâsını söyle ve bahâların beyân eyle*" dir. Nice ibrâmla herîf beyâna râzî olup, nakd meselâ on yük ve bir murassa' hancer yirmi yük, bir raht beş yük ve kıs 'alâ zâlik altmış yüke çıkarır. "*İmdi Müslimân, senin her virdiğin üç dört bahâsından ziyâdeyedir. Yirmi yüke virdiğini beş yüke vireyim*" diyü hezâr güft ü gûdan sonra, altmış yükü otuz yüke râzî ider. Ve Kādî Efendi, "*Yaz!*" diyü sicill itdirir. Kendi kâtiblerine dahi yazdırır. Ve on yükden aşağa olanı hisâba dâhil itmeyüp, "*Bunlar katı âsândır*" diyü savdıkdan sonra, bu vechile deyni yedi bin yük akçaya çıkar.

Mezbûr Nâ'ib'den menkūldür ki: Çünki taşra çıkdım, bir âşinâ kâfir yanıma gelüp, " *'Alicân Hâce, kaç yıldır seninle tuz etmek yerüz?*" didi. "*Yirmi yıl var ola*" didikde, "*İmdi hakk-ı nân u nemeki yerine getirüp sana bir söz diyeyin, eger tutarsan*" didi. "*Hemân söyle*" didim. "*İmdi bunda ikindiye kalma ve Yergöğü ⟨Giurgiu⟩'de dahi durma. Bir sâ'at evvel Ruscuk'da bulunmağa sa'y eyle*" didi. "*Sebebi nedir?*" didim, söylediğin inkâr eyledi ve "*Bu zemânlarda bana cünûn galebe ider, gâhî halt iderim. Ben sana ne söyledim?*" didi. Ammâ şehirde hılâf-ı 'âde kesret ü cem'iyyet görüp hareket hiss itmekle, koçıya binüp isti'câl üzre revâne olup Yergöğü ⟨Giurgiu⟩'ye geldikde,

Kâdî'ya ahvâli nakl idince, meğer melâ'in ol sâ'at anda olan Müslimânları katl-i 'âmm itmişler ve gürûh gürûh alayları Yergöğü ⟨Giurgiu⟩'ye gelüp basdılar. Gayre çâre bulmayup, soyunup, gāyet şinâver olmağla Tuna'yı karşı geçüp, bir âdem dahi yüzdü geçdi. Yergöğü ⟨Giurgiu⟩ sükkânından ancak bu iki kimse kurtulup, nisâ vü ricâl üç dört bin nüfûs, kimi maktûl ve kimi esîr olup ba'dehû ihrâk olundu. Bu vâkı'a cumâdelûlâda sünûh buldu. Boğdan semtinde olanlar Kili ve Akkirman ve Hırsova yakalarına kaçup, Ruscuk'dan mahzarlarla Âsitâne'ye âdem gönderüp ahvâli bildirdiler. Hengâm-ı şitâ olmağla 'asker tedârükü mümkin olmadı. Ruscuk halkı kalkup Balkan'a ve etrâfa dağıldılar.

İntikāl-i Hazret-i Sultân Murâd-ı Sâlis ez-în 'Âlem-i Fânî ve Cülûs-ı Veledeş Sultân Mehemmed ber-Taht-ı Cihân-bânî

Sene-i mezbûre cumâdelûlâsı evâ'ilinde Pâdişâh-ı mağfûrun mizâcı münharif olup devâ vü 'ilâc te'sîr itmedi. Ve hüsn-i tedbîr-i etıbbâ takdîre muhâlif geldi. İbtidâ' hasta olmuşiken Sinânpaşa Köşkü'ne inüp, mu'tâd üzre hânende ve gûyendeler dâhil-i meclis-i hümâyûn oldukda, hılâf-ı 'âde, henüz meclis mutma'in olmadın,

Mısrâ'

Bîmârım ey ecel bu gice bekle yanım al

[17b] okunsun buyurdular. Katı nâdir vâkı' olurdu ki fülân murabba' ya fülân nakş ve savt okunsun diyelerdi.

Ol esnâda Mısır'dan iki kadırga gelüp, mukābele-i Kasr-ı hümâyûn'da mu'tâd üzre toplar atup şenlik eyledikde, meclis-i Şâhî kurbında olan pencerenin camları oturdukları mak'ad üzerine döküldü. "*Bu kâfir yohsa yıkılır mı?*" buyurdular. Bir dahi şenlikde sâ'ir camlar dahi rîzân olup düşdü. Ma'azâlik bu kadar 'azîm donanma şenliklerinde ve kalyonlar toplarında aslâ bir cama tezelzül geldiği yoğidi. Bu âsâr-ı tatayyurdan müte'essir olup, "*Bu köşke âhır gelişimiz ancak*" diyü dîdeleri pür-nem olup lihyelerine yaş döküldü. Ve mâh-ı mezbûrun yevm-i hâmisinde, leyle-i isneynde taht-ı cihân-cûydan tahta-i ten-şûyda karâr ve mahmil-i tâbûtla 'âlem-i lâhûta güzâr itdiler.

Garâ'ib-i i'tibâriyyedendir ki techîzlerine kefen lâzım oldukda, Hızâne-i 'âmire'de bir bayramî bulunmayup, ol sırr-ı ser-besteden kimse âgâh olmasın diyü taşraya dahi mürâca'at olunmayup, Kethudâ-yı Harem Cânfedâ Hâtûn, nefsi içün i'dâd eylediği kefeni teslîm ve anınla rû-be-râh-ı huld-ı na'îm olmuşidi.

Bir iki hafta vüzerâ ve kādî'askerler 'arza girmeyüp mesâlih görülmeden kalmışidi. Bâbü's-sa'âde Ağası, vüzerâdan bir ferdi âgâh itmeden, Bostâncıbaşı Ferhâd Ağa'yı su getirtmek nâmı ile da'vet ve bu sırrı keşfe cür'et idüp, Livâ-i Manisa'da emîrü'l-livâ olan ekber-i şehzâdegân Sultân Mehemmed Hân cânibine, serîr-i hılâfete cülûs içün da'vetnâme ile irsâl ve sür'atle yetişmeğe isti'câl eyledi. Vardıkda Mısır Eyâleti ihsân itmişler idi. Lâkin, kendi talebi ile mansıbına kayd-ı hayâtla mutasarrıf olmak fermân olundu.

İki gün sonra vüzerâdan İbrâhîm Paşa âgâh olup, "Sûfî 'Osmân" nâm ağasını mektûbla Bostâncıbaşı ardınca gönderdi. Ba'dehû Kā'im-makām Ferhâd Paşa istimâ' idüp, i'timâda gelmek içün son Dîvân'da iki hüccet telhîs ve irsâl eyleyüp çıkdıkda, yazılan hatt Pâdişâh hattına mukallid olmağla yakîn gelüp, ol gün bilâ-'arz birkaç sancaklar tevcîh eyledi. Ve ta'ziye ve tehniyenâme ile bir ağasını gönderdi.

Ertesi, zindândan vâcibü'l-izâle olanı tahvîf-i 'avâm içün salb ve katl ile i'dâm itdiler. Kendi dahi şehri gezüp ehl-i fesâdın hakkından geldi.

Mâh-ı mezbûrun on altıncı cum'a günü, salâ vaktinde, Pâdişâh-ı cedîd Mudanya İskelesi'ne varan kadırga ile gelüp Sinânpaşa Kasrı'na nüzûl ve Harem-i hümâyûn'a duhûl itdikde toplar atıldı {*Kadırga ile gelen beye Kıbrıs Eyâleti ihsân olunup, kürekçileri iki yüz forsa cümle âzâd olundu. Ve kadırganın huddâmı Tersâne huddâmına ilhâk buyuruldu. Minhu*[1]}. Vâlideleriyle görüşüp şemle ile siyeh-pûş oldukdan sonra, âyîn-i kadîm üzre taht-ı fîrûzbahta cülûs eylediler. Evvelâ vâlid-i mâcidleri mu'allimi Mevlânâ Sa'deddîn bey'at idüp, ba'dehû tehniye-i 'îd tertîbi üzre vüzerâ ve erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat mataracı olan kapucuya varınca, halk cum'a namâzından çıkınca bey'at içün dest-bûs eylediler. Ba'dehû Pâdişâh-ı 'âlem-penâh içeri gidüp, vâlid-i mâcidinin techîzi tekmîlinde, salât-ı 'asırdan sonra na'şı çıkup,

[1] kadırga ... minhu A : – N.

fezâ-yı Sarây'da Müftî-i 'asr Bostân-zâde imâmeti ile namâzın edâ itdiler {*Hâce Sa'deddîn Efendi, "Âhır hıdmetimdir" diyü namâzın kılmağa cânib-i Pâdişâhî'den me'zûn olmuşlar idi. Bostân-zâde imâmet idüp, "Câ'iz değildir, i'âde olunsun" didiler. Bostân-zâde, "Pâdişâh hazretleri iktidâ itmekle izin sâdır olmuş olur, i'âde lâzım gelmez" diyü cevâb virdi. Minhu*}. Kendiler Harem'e dönüp, vüzerâ ve erkân cenâze ile Ayasofya civârında ihzâr eyledikleri mezâra gelüp defn itdiler.

Ve ol evânda Şâh-ı 'âlî-şânın birâderleri olan on dokuz şehzâde, bilâ-cürm **[18a]** ü istihkāk şühedâ zümresine ilhâk olundular. Ertesi, cenâzeleri çıkup vâlid-i mâcidlerinin ayağı ucunda defn olundular {*Ol şehzâdelerin kibârı dörtdür ki Nev'î Efendi ta'lîmlerine me'mûr idi. Evveli, Sultân Mustafa ki dokuz yüz doksan üç zilhiccesinin on üçüncü günü tevellüd idüp, "Şeyh-i cemîl*[*1] *" târîh düş⟨ül⟩müşidi. Vâlidleri intikālinde hayâtdan nâ-ümîd olup bu beyti dimiş idi:*

Nâsıyemde Kâtib-i Kudret ne yazdı bilmedim
Ah kim bu gülşen-i 'âlemde hergiz gülmedim

İkinci, Sultân Bâyezîd'dir. Doksan dörtde tevellüd idüp, "Hayr-ı makdem[*2] *" târîh dinmişidi. Üçüncü, Sultân 'Osmân; dördüncü, Sultân 'Abdullâh'dır. Bunlardan mâ'adâsı sagīr ve çeşme-i şîr-i mâderden nîm-sîr idi. İsimleri 'Ömer, Korkud, Orhan, Hasan, Hüseyin, Selîm, 'Alâ'eddîn, 'Alemşâh, Ahmed, 'Ali, 'Abdurrahmân, Yûsuf, Ya'kūb, Cihângîr'dir*[*3]*. Minhu*}.

Dahi ertesi, vüzerâ ve erkân mâtem libâsından çıkup, tehniye-i saltanat içün Dîvân'a varup, dest-bûs-ı Şâh-ı cihân ile müşerref oldular. Ve sinn-i Pâdişâh-ı 'âlî-câh, ol vakitde kâmil otuz sâl idi.

---

*1 شيخ جميل = 993.

*2 خير مقدم = 994.

*3 Şehzâdelerin sayısı yukarıda on dokuz olarak belirtilmiş olmakla beraber, burada on sekiz şehzâdenin ismi verilmiştir.

Zikr-i Müddet-i Pâdişâh-ı Mağfûr ve Ba'zı Âsâr ve İhsân-ı Mevfûr

Sultân Murâd Hân'ın sinn-i şerîfleri elli sene-i kâmil ve müddet-i saltanatları yirmi bir seneye dâhildir. Sulb-i kerîmlerinden yüz iki 'aded veled pertev-endâz-ı safha-i vücûd olmuşidi.

Mısrâ'

Şâh-ı cihân oldu bin üçünde fevt[*1]

lafzen ve ma'nen târîh-i intikālleridir.

Pâdişâh-ı mağfûr husrev-i 'âlî-himmet, mecma'ü'l-bahreyn-i kerem ü kerâmet, muhibb-i meşâyıh u sulehâ ve mürebbî-i 'ulemâ vü şu'arâ, eyyâm-ı devleti safâ-bahş-ı 'âlem, dergâh-ı re'feti vechü'l-âmâl-i kavâbil-i 'Arab ve 'Acem, hoş-tab' u fehîm, kâmil, kerîm ve 'âdil ü 'âkıl, sultân-ı bî-mu'âdil idi {*Tarîka-i meşâyıh erbâbı olan ehl-i sülûk ile râh-ı mükâtebe vü mücâvebeyi meslûk tutup, gâh rü'yâlarını ta'bîr ve gâh eş'âr-ı dürer-bârını şerh ü tahrîr itdirüp, ashâb-ı bevâtını erbâb-ı zevâhirden tercîh ve ehl-i hakīkate incizâb-ı tabî'atların tasrîh iderlerdi. Minhu*}. Kutb-i sâbit-kadem gibi pâ-ber-cây iken, misâl-i pençe-i hûrşîd etrâf-ı 'âleme dest-yâr ve pergâr-ı himmetle dâ'ire-i rub'-ı meskûnu ihrâz içün şemşîri şark u garba dırâz olurdu. Dergâh-ı 'âlem-penâhı meftûh olup, herkes îsâl-i 'arz-ı hâl ve ihrâz-ı ümniyye vü âmâl idüp, 'ulemâ vü şu'arâ âsâr-ı 'ilmiyye ve şi'riyye 'arz eyledikce mazhar-ı cevâ'iz-i seniyye kılmak mu'tâd-ı kerîmleri idi. Tarîka-i zühd ü salâha sâlik olup, fenn-i tasavvufda *Fütûhât-ı Sıyâm* nâm bir kitâb te'lîf itmişleridi. Nev'î Efendi, "Fütûhât-ı Mülûkî (1001)[*2]" lafzını târîh düşürmüşidi. Ehli yanında makbûl eserdir. 'Arabî ve Fârisî ve Türkî eş'ârı ve "Murâdî" mahlası ile *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da mastûr güftârı vardır. Manisa'da şehzâde iken iki minâreli bir câmi' ve yanında bir medrese binâ eyleyüp, yetmiş akça pâye ile terfî' eylediler. Hattâ zemânlarında ba'zı müderrisîn, Süleymâniyye'den ana varmışidi. Ve bir 'imâret ve hân ile ol mekânı ma'mûr kıldılar. Mekke-i Mükerreme hareminin sakfını ruhâm sütûnlarla kâr-gîr itdirüp, Mîzâb ve Hatîm'i ta'mîr ve Medîne'de

*1 شاه جهان اولدی بیك اوچنده فوت = 1003.

*2 فتوحات ملوکی = 1001.

su yolların tathîr itdiler. Surreye dahi nice bin filori ilhâk olundu. Beşiktaş'da Yahyâ Efendi üzerine kubbe-i refî'a binâ itdirdiler.

A'yân-ı Devlet

Mu'allimleri mukaddemâ İbrâhîm Efendi olup, cülûsdan bir sene mukaddem Sa'deddîn Efendi hâce oldu. Âhır-ı devletlerine dek ol mesnedde karâr itdi. Şeyhleri Şücâ' Efendi idi. Vüzerâ-i 'izâmı Mehemmed Paşa ve Ahmed Paşa[1] ve Sinân Paşa ve Siyâvuş Paşa ve 'Osmân Paşa ve Mesîh Paşa ve Ferhâd Paşa olup, meşâyıh-ı İslâm Hâmid Efendi ve Kādî-zâde ve Ma'lûlzâde ve Çivi-zâde[2] ve Şeyhî Efendi ve Bostân-zâde ve Zekeriyyâ Efendi idi. Sudûr-ı Rum ve Anadolu, mahallerinde mezkûrdur.

İn'âmât ve Teşrîfât

Cülûs-ı hümâyûnun üçüncü günü, a'yân u erkâna ve sâ'ir 'asker-i zafer-iktirâna mu'tâd-ı kadîm üzre in'âm-ı 'âmm ve terakkîler virilüp, yalnız yeniçeri tâ'ifesine altı kerre yüz bin ve altmış bin altun ihsân olundu. Sâbıku'z-zikr Bostâncıbaşı Ferhâd Ağa -ki **[18b]** saltanat müjdesiyle Manisa'ya varmışidi- evân-ı şitâ olmağla yollarda küllî hıdmeti eclinden, nukūd ve tuhaf yirmi bin filorilik eşyâ ihsân eyleyüp, recâsıyla bostâncıbaşılığı bi-tarîkı't-te'bîd tevcîh eylediler. Lâlâ Mustafa Paşa[*1] küçük vezîr olup Dîvân'da oturdu. Seferlinin in'âmları dahi Belgırad'a gönderildi. Ve sancakdan gelen kulları defter olunup, kānûn üzre dirlikler virildi.

Mâh-ı mezbûrun yirmi üçüncü günü cum'a gicesi Çâvuşbaşı gönderilüp, pederleri zemânında Diyârbekir'den ma'zûl gelüp Yedikulle'de habs olunan Dîvâne İbrâhîm Paşa, zâlim ve seffâk-ı bî-bâk[3] olmağla, katl olundu.

---

1 ve Ahmed Paşa A : – N.

2 ve Çivi-zâde A : – N.

*1 Burada Kâtib Çelebi'nin vermiş olduğu isim hatalıdır. Doğrusu, *Târîh-i Selânikî* (II, 437)'de görüldüğü üzere Lâlâ Mehmed Paşa olmalıdır. Nitekim bu kısmı neredeyse aynen *Fezleke*'den naklen eserine derc eden Na'îmâ'nın, Kâtib Çelebi tarafından Lâlâ Mustafa Paşa olarak verilen ismi, Lâlâ Mehemmed Paşa olarak düzelttiği dikkat çekmektedir (*Târîh-i Na'îmâ*, I, 86). Kâtib Çelebi bu hatayı muhtemelen Topçular Kâtibi (I, 54)'nden alarak tekrarlamıştır.

3 bî-bâk A : bî-pâk N.

Ve ertesi, merhûm Pâdişâh zemânından kalan ağalar ve cüceler ve dilsizler ⟨-ki⟩ yüz bulup umûra müdâhale eylemişler idi- taşra çıkarılup, ekserine Mısır'da birer mıkdâr 'ulûfe ta'yîn buyuruldu.

Ve cumâdelâhırede büyük çıkma fermân olup, iç-oğlanları Harem-i hümâyûn'dan kânûn üzre ocaklara çıkdılar.

Tevcîh-i Vezâret-i 'Uzmâ be-Ferhâd Paşa

Der-i devlet'de kā'im-makām bulunan Ferhâd Paşa, cenâb-ı Pâdişâhî'ye takarrüb idüp, cumâdelâhırenin altıncı günü ⟨-ki⟩ rûz-ı pençşenbih idi- vezâret-i 'uzmâ kendiye ihsân olunup mühr-i cedîd virildi. Mühr-i 'atîki ahz içün Sinân Paşa'ya âdem gönderilüp, mezbûr dahi Belgırad kışlasından cân atup gelirken yolda hâtem-i vekâlet alınup, Malgara'ya varmak fermân olundu {*Belgırad'da vüzerâdan Satırcı Mehemmed Paşa kā'im-makām ve Defterdâr Hâcı İbrâhîm Paşa nâzır-ı hazîne ve defterhâne olmuş idi. Defterler mühürlenüp kal'aya kondu. Minhu*}.

Hücûm-ı Küffâr-ı Eflak ve Boğdan be[1]-İbrail ⟨Brăila⟩ ve Akkirman

Mukaddemâ Boğdan Voyvodası Aron ⟨Aron Tiranul⟩, Bender üzerine düşüp Bender Beyi Ahmed Bey vilâyet gāzîleri ile bir yere gelüp, hisâra arka virüp, muhkem ceng itdiler. Boğdan küffârı[2] bozulup, vilâyetleri sınuruna varınca ardları sürüldü. Ba'dehû mezbûr Aron ⟨Aron Tiranul⟩, tekrâr Kili ve Akkirman üzerine gelüp Akkirman'ı muhâsara eyledi. Ve top çeküp muhkem döğdükde, vilâyet halkı mukaddemâ Gāzî Girây Hân'dan istimdâd itmişler idi. Anlar dahi 'Âdil Girây'ı bir mıkdâr 'askerle yollayup, kal'a halkı temâm zebûn olmuşiken isti'câl üzre irişüp hücûm eylediklerinde, küffârın karâra mecâli kalmayup firâr eyledi. Birazı esîr olup bir mıkdârı kırıldı. Vilâyetlerine Tatar kavmi akın idüp vâfir ganâ'im aldılar. Akkirman bu tarîkla halâs oldu.

Ba'dehû Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i mel'ûn, "Mihalce ⟨Mihalcea⟩" nâm ser'askerini İbrail ⟨Brăila⟩ üzerine gönderüp, halk âgâh oldukda hisâra girüp, varoşu gāretden sonra ihrâk itdiler. Ve tabur kurup muhâsara iderken vilâyetli, Dobrıcalı Mûsâ Çâvuş'a kâğıd gönderüp istimdâd itdiklerinde, üç dört bin

[1] be A : – N.
[2] küffârı A : kâfiri N.

kadar 'asker cem' olup, buz üzerinden Tuna'yı geçüp küffâra hücûm itdiklerinde, taburları bozulup, binden ziyâde kâfir kırıldı. Sâlim ü gânim döndüklerinde, Mihalce ⟨Mihalcea⟩ fırâr iderek Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩'e varup, Macar ve Erdel 'askerinden ve Eflak eşkıyâsından yirmi bin kadar 'asker koşup, toplar ile girü İbrail ⟨Brăila⟩ muhâsarasına gönderdi. Tuna'nın dahi buzu çözülüp imdâd yetişmek[1] müşkil olmuşidi. Geldiklerinde İbrail ⟨Brăila⟩ ahâlîsi karşı çıkup biraz ceng itdiler. Küffâr kesreti hadden bîrûn olmağla, kal'aya kapanup top ve tüfeng ile müdâfa'a makāmında durdular. Küffâr dahi meterslerin kurup üç yerden lağım yürüdüp, on altı gün, gice gündüz 'azîm ikdâm ile döğüp, hisârdan halk me'yûs oldukda meşveret idüp, vire virmeğe muztarr oldular. Mezbûr Mihalce ⟨Mihalcea⟩, İbrailli ⟨Brăila⟩ idi. "*Hem-şehrîler! Ehl ü 'ıyâlinizi size virelim. Esbâb u erzâk yerinde kalsın*" diyü serzeniş iderdi. Kara Çâvuş Mehemmed Bey ve Mustafa Çâvuş araya girüp, Macar beyleri dînlerince yemîn eylediler ki bir kimseye zarar olmaya. Pes gemilerle öte yakaya geçirilmek mukābelesinde bin yük kadar mâlı yerinde koyup, feryâd u figânla hisârdan çıkdılar. Leşker-i küffâr bunları ihâta eyleyüp, soyup güzîdelerini esîr idüp, kimini öldürdüler. Kara Çâvuş, "*Bre kezzâblar! Kanı 'ahdiniz? Bir milletde bu olur mu?*" didikde, Macar beyleri kılıc ile küffârı men' idüp birkaçını öldürdüler. Ve halkı Tuna'dan geçirüp gönderdiler.

Serdârî-i Ferhâd Paşa be-Cânib-i Eflak

Sâbıkā Yergöğü ⟨Giurgiu⟩ tahrîb olunup Der-i devlet'e feryâdnâme gelmiş ve Ruscuk halkı, Pravadi ve Balkan derûnlarına dağılmış idi. Evâ'il-i şitâda Eflak eşkıyâsı, Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i dâll ile Tuna'yı buz üzerinden geçüp, "Ruscuk" ve "Tutrakan" ve "Ziştovi" ve "Rahova" ve "Silistire" ve "Hırsova" nâm bilâdı ihrâk itmeğin, tekrâr Âsitâne'ye feryâdcılar gelüp, sâbıkā Çâvuş Mustafa Ağa'ya Silistire Sancağı virilüp, bin yeniçeri ve sekiz şâhî ve topçu ve cebeci koşulup ser'asker olmuşidi. Müfîd olmayup, ol vilâyetler bi'l-külliyye tahrîb ve halkı kimi maktûl ve kimi esîr ve mâldârları beste-i zencîr olduğu rikâb-ı hümâyûna 'arz olundukda, Vezîr-i a'zam serdâr olup evvel-bahârda ol cânibe gitmekle[2] me'mûr oldu.

---

1 yetişmek A : – N.

2 gitmekle A : gitmeğe N.

Ve Budun ⟨Buda⟩ serhadleri mümkin olduğu mertebe muhâfaza olunmak için Anadolu Beylerbeyisi Lâlâ Mehemmed Paşa serdâr ta'yîn olunup, evâmir-i şerîfe vardıkda, İstolni-Belgırad ⟨Székesféhervár⟩'dan kalkup Budun ⟨Buda⟩'a dâhil oldu. Sinân Paşa-zâde Vezîr Mehemmed Paşa Rumili beylerbeyisi ve Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasında idi. Mansıbı Vidin muhâfazasında olan Vezîr Hasan Paşa'ya virilüp, köprü mühimmâtın ihzâra me'mûr oldu. Selefi Mehemmed Paşa dahi Budun ⟨Buda⟩'dan kalkup **[19a]** Belgırad'a geldi.

Gulüvv-i Sipâh ber-Ferhâd Paşa

Serdâr-ı a'zam sefer mühimmâtına sa'y-i etemm üzre iken, şa'bânın on ikinci günü Dîvân'dan çıkup sarâyına gider idi. Üç sene bölük şartıyla Gence muhâfazasında olan binden ziyâde kul-oğulları önüne gelüp, "*Şartımız mûcibince esâmîlerimiz Âsitâne defterine geçüp 'ulûfelerimiz virilmek gerek*" diyü recâ ve ibrâm eylediler. Vezîr dahi, "*Sizin 'ulûfeleriniz yine Gence ve Tebrîz hazînesinden virilmek fermân olmuşdur. Pâdişâh emrine niçün itâ'at itmezsiz?*" didikde, nâ-sezâ kelimâta başlayup taşlamak istediler. "*Emr-i Pâdişâhî'ye itâ'at itmeyen kendi kâfir, 'avreti boşdur*" diyü huşûnet gösterdikde, bunlar varup sâ'ir bölük halkına karışup, "*Bizim cümlemizi ikfâr itdi*" diyü katline ittifâk eylediler. Ertesi mevâcib virilecek idi. Yeniçeri 'ulûfesin kaldırup sipâh, "*Mâdâm ki Ferhâd Paşa'nın başı kesilmeye, biz 'ulûfe almazız*" diyü gulüvv itdiler. Çâvuşbaşı ve Kapucular Kethudâsı gönderilüp, vardıkda, taşladılar. "*Gence kulunun 'ulûfesin ma'an virelim ve mukābeleye kayd itdirelim*" didiler. Her ne denlü def'lerine sa'y olundu ⟨ise⟩ müfîd olmadı. Vâkı'-ı hâli Pâdişâh'a telhîs itdikde, Rumili Sadrı Şâ'ir Bâkī Efendi ve Anadolu Sadrı Ebussu'ûd-zâde Efendi nasîhat ve def' ile me'mûr olup, vardıklarında, aslâ ısgā itmediler. "*Ferhâd Paşa'nın başı!*" diyü musırr oldular. Âhır, Ferhâd Paşa bir telhîs dahi yazup:

"Benim kelâmım, *'Pâdişâh emrine itâ'at itmeyen kâfirdir'* didim. Bu kulunuz gitmekle Pâdişâh'ıma vezîr eksik olmaz. Lâkin, müsâ'ade olunursa, her bâr bu vaz'ı der-kâr iderler. Rızâ-yı hümâyûnları olursa tedbîr budur ki Yeniçeri Ağası 'arza girdikde, bi'z-zât tenbîh buyurula ki yeniçeri Bâb-ı hümâyûn'da âlât-ı harble dura. Bostâncılar Bağçe-kapusu'nda hâzır olalar ve itâ'at itmeyeni süreler."

Pes Ağa 'arza girdikde, Pâdişâh hazretleri muhkem tenbîh itdi. Vüzerâ 'arza girdikde Vezîr-i a'zam'ı Dîvânhâne'de alıkoyup, cânib-i hümâyûndan sâ'ir vüzerâ recâya gönderildi. Taşlayup aslâ dinlemediler. Hattâ Dâmâd Halîl Paşa'nın başın yarup, Lâlâ Paşa'nın kolun mecrûh itdiler. Andan sonra yeniçeri ve bostâncıya fermân olduğu üzre, eli değnekli yeniçeri ile gelüp, sipâh anları dahi seng-sâr itmeğe sa'y üzre iken Ağa, "*Bre urun şunları!*" didikde, hücûm idüp dağıtdılar. Her biri bir cânibe gitdi. Ba'de'z-zuhr vüzerâ ve sâ'ir ehl-i Dîvân, mesrûr u şâdân mekânlarına revâne oldular. Ferhâd Paşa, sarâyına geldiği gibi, "*Bu fitneye bâ'is Sinân Paşa'yla Cigala-zâde'dir*" diyü 'arz eyledikde fi'l-hâl, Sinân Paşa'nın gözlerine mil çekilmek ve Cigala-zâde nefy olunmak fermân itdiler. Ferhâd Paşa bu emri icrâya ayak basmış iken tevâbi'i, "*Bu husûs bir emr-i şenî'dir. Evvel-i devletden beri olmayup, sizin ihdâsınız olmak lâyık değildir. 'Âdet olur, sebeb olana la'n iderler*" diyü döndürdüler. Sinân Paşa Malgara'ya ve Cigala-zâde Karahisâr-ı şarkī'ye sürüldü {*Bâ'is-i fitnedir diyü Siyâvuş Paşa Konya'ya, Sinân Paşa Malgara'ya, Cigala-zâde Akşehir'e sürgün fermân olundu. Minhu*}. Ve ertesi, taraf-ı **[19b]** saltanatdan yeniçeri zümresine yüz bin akça in'âm ve on nefer Ocak ağaları hıl'atlerle ikrâm olundu.

Teveccüh-i Ferhâd Paşa be-Cânib-i Eflak

Çün evvel-bahâr irişdi, Serdâr-ı a'zam Eflak cânibine 'azîmete kıyâm idüp, sene-i mezbûre şa'bânının on yedinci günü, rûz-ı pencşenbihde, alay ile Dârü's-saltana'dan çıkup Dâvudpaşa'ya nüzûl itdi. Ve İbrâhîm Paşa, vezîr-i sânî bulunmağla kā'im-makām nasb olundu. Bu def'a Yeniçeri Ağası Yemişçi Âsitâne'de kalup, Zağarcıbaşı on bin neferle ta'yîn olundu. Ve Âsitâne'de kalan sol 'ulûfeci ve gurebâ-i yemîn bölükleri bile koşuldu.

Gurre-i şa'bânda otak çıkup taşra kuruldu. Mukaddemâ on kıt'a kadırga toplar ve sâ'ir mühimmâtla donanma tertîb olunup, Varna'dan Tuna'ya ve Ruscuk'a gönderildi. Ba'de tayy-i menâzil Hezargırad kurbına varıldı. Lâkin her bâr, "*Me'mûr olan 'askerden kimse gelmedi*" diyü şikâyeti mutazammın kâğıdlar göndermeden hâlî olmadı. İbrâhîm Paşa mezbûr Serdâr'ın cânibdârı olmamağla, Ferhâd Paşa 'asker irişmeğe ikdâm ve rikâb-ı hümâyûna 'arz u i'lâm itdikce, İbrâhîm Paşa, "*Fevka'l-hadd ikdâmdayız*" dirdi. 'Âkıbet, Ferhâd Paşa ibrâmı buna mü'eddî oldu ki Kā'im-makām huzûr-ı hümâyûna 'arz idüp,

"Serdâr'dan 'asker rü-gerdândır. Her bir nefere bir havâle koşulursa gitmezler. Benim hod serdârlık ve vezâret murâdım değildir. Garaza haml olunursa, Şeyhülislâm'a ve kādîʿaskerlere ve vüzerâya suʾâl buyurula" didikde, Sinân Paşa hevâdârları yek-dil olup tasdîk itdiler {*Müftî Bostân-zâde ve kādîʿaskerler ve Cerrâh Paşa ve Hasan Paşa ve Cigala-zâde bu husûsda müttefik idiler. Sinân Paşa'nın birkaç kîse altunu mesmûʾü'l-kelâm olanları irzâ itmişdi. Minhu*}. Ve fursat bulup kimi, *"Eflak'a varmağı ve düşmenle mukātele kılmağı murâd idinmez, bahâne bulur"* didiler. Ve gide gide teʾsîr itdirdiler.

Bu tarafdan Ferhâd Paşa, şaʿbânın yirmi birinde Dâvudpaşa'dan kalkup Çorlı'ya vardıkda, bin nefer tüfeng-endâz kul karındaşı yazılmak fermân idüp, "Hüseyin Bey" nâm sipâhîye ağalığı virdi. Ve her menzilde tahrîr olunur ve ikindi zemânı otak önünde selâmlarlardı.

ʿArbede-i Topcıyân ve Veledân-ı Kul der-Edirne

Ramazân-ı şerîfde Edirne'de on gün oturak fermân olup, bu esnâda ʿatîk seferli dört yüz nefer topçu gelüp, hâlâ meʾmûr olan mevcûda ilhâk olunup, bunlara başka bir orta çâdırı ve revzen lâzım gelüp, orduda bir çâdır-ı kebîr fürûht olunurken alup, götürüp kurdular. Kul karındaşları dahi mezbûr çâdıra müşterî çıkup viresiye istediklerinden, sâhibi, topçulara nakd ile beyʿ idüp, tekrâr taleb ve mağrûrâne topçular çâdırına hücûm idüp, topçular dahi cemʿ olup nasîhat eylediler. Kabûl itmeyüp şütûma âgāz itdiklerinde, bunlar dahi kalkup, kimini döğüp kimini mecrûh itmekle dağıtdıklarında, mezbûrlar Sâhib-i devlete varup şekvâ eylediler. Serdâr-ı aʿzam dahi mezbûrlara yüz virmeyüp, cümlesini merdûd itdi.

Ve bu esnâda, ramazânın beşinci günü, Eflak ve Boğdan vilâyetleri eyâlet kılınup, Boğdan sâbıkā Şirvân Beylerbeyisi Caʿfer Paşa'ya ve Eflak Satırcı Mehemmed Paşa'ya tevcîh olunup, cümle memâlik mukātaʿa olmak üzre defterdârlığı dahi Yenişehirli Muharrem Bey'e virildi. Ve on iki bin muvazzaf kul yazılmak fermân olundu.

Vusûl-i Serdâr be-Tuna

Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa köprü içün tonbaz müheyyâ idüp, "Rahova" nâm iskelede iken Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fiʿâl, ol gemilere mazarrat kasdına birkaç bin kâfir geçirüp, Niğbolu yakasında pusuya girmişler

idi. Rumili 'askeri ve Segbânbaşı gemiler muhâfazasında iken, ertesi seheri yürüdüler. Ol mahalde bir dil tutulup haber virdikde, beri tarafdan pusuya 'asker girüp, sabâh küffâr alayı gafletle yalıdan hücûm iderken münhezim olup firâr itdiler.

Mâh-ı şevvâl evâhırında Vezîr-i a'zam gelüp Ruscuk'a dâhil oldukda, köprü kerâstesi müheyyâ kılınmış idi. Tonbaz gemileri dahi Niğbolu'dan gelüp, zilka'de gurresinde köprü binâsına mübâşeret olundu. Ve Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ tarafından dil alınup **[20a]**, gebr-i mezbûr hâlâ Bükreş'de cem'iyyet üzre olup, Erdel ve Macar imdâdları gelüp, "*Yetmiş bin kadar 'askeri olmuşdur*" diyü haber virildi.

Ve zilka'denin üçünde Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa, beş yüz kadar giriftâr Eflak ve Macar küffârı ve dört bin kadar başlar ⟨ile⟩ 'azîm alay ve şevketle gelüp orduya dâhil oldu. Segbânbaşı köprü üzerine ta'yîn olunup, Rumili'nde ba'zı beyler karavul hıdmetine koşuldu. Vezîr-i a'zam dahi sekiz direkli bir sâyebân altında oturup, köprü ve ordu ahvâline nâzır ve her vakitde mutarassıd u hâzır idi. Ruscuk önü 'arîz ve ortada bir ada vâkı' olmuş, üzeri sahrâ ve söğütlük idi. Beş altı günde köprü adaya ulaşdırılup çâdırlar kuruldu. Ötesi, Yergöğü ⟨Giurgiu⟩ Kal'ası'na varınca vâsi' olup, ancak beş yüz kıt'a tonbaz gemileri ile temâm olurdu. Lâkin, kal'aya karîb bir mıkdâr yer sığ olmağla, kazıklar içün kebîr belvânlar kesilmeğe sancak beyleri ta'yîn olundu.

Satırcı Paşa orduya da'vet olunup, Eflak memleketi beylerbeyilik olmak üzre ana tevcîh olundu. Mezbûr dahi mâh-ı zilka'denin on yedisinde gelüp ordu-yı hümâyûna dâhil oldu.

Beri tarafda köprü bu üslûb üzre yapılmakda ⟨iken⟩, Belgırad'da dört bölük halkı ile deftardâr-ı sâbık İbrâhîm Paşa mevâciblerin virüp otururlardı. Ve Yeniçeri Kethudâsı, Anadolu Beylerbeyisi Budun ⟨Buda⟩'da, Bosna 'askeri Osek ⟨Eszék⟩'de ve Karaman ve Sivas 'askeri Budun ⟨Buda⟩ serhaddinde muhâfaza üzre olup, Vezîr-i a'zam Eflak'da Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩'i ber-taraf itdikden sonra Belgırad'a gitmek tahmîn itmiş idi.

'Azl-i Ferhâd Paşa ve Nasb-ı Sinân Paşa

Sâbıkā mezkûr olduğu üzre, Sinân Paşa hevâdârları fursat bulup Ferhâd Paşa'yı gamz ve nifâkda[1] ittifâk[2] idüp, bi'l-âhıre ma'zûl itdirdiler. Mâh[3]-ı

[1] nifâkda A : nifâk N.
[2] ittifâk A : – N.
[3] mâh A : – N.

şevvâlin selhinde Sinân Paşa da'vet olunup mühr-i vezâret gönderildi. Gurrede gelüp, ikinci günü sadr-ı sa'âdetde karâr itdikden sonra Ferhâd Paşa'nın izâlesini murâd idüp, mühr-i Hâkānî almağa Kapucular Kethudâsı me'mûr olup, fursat bulursa izâle-i vücûduna hatt-ı şerîf ile emir virildi. Lâkin, iki gün mukaddem Ferhâd Paşa'ya kendi âdemleri varup haber virdiler. Cümle kulları ve tevâbi'i üç bin kadar âdem, âlât-ı harble müheyyâ olup, 'askerde kimsenin haberi yoğiken Satırcı Paşa'yı getirüp, mühr-i hümâyûnu ve hazîneyi teslîm idüp, "*Biz ma'zûl olmuşuz*" didi. Ve atlanup Âsitâne'ye müteveccih oldu. İki günden sonra Kapucular Kethudâsı orduya gelüp, vâkı'-ı hâli Satırcı ile ma'an Sinân Paşa'ya 'arz itdiler. Sinân Paşa henüz İstanbul'da idi. Ve Şâm kulu sefere gelmişler idi. Sinân Paşa bir fetvâ itdirdi ki Ferhâd Paşa'ya Tuna yalılarında feryâdcılar gelüp, "*Ehl ü 'ıyâlimiz kâfire esîr olduğundan* **[20b]** *gayri, meclislerinde 'ıyâlimize*[1] *kadeh sürdürürler. Gayret-i İslâm yok mudur?*" didiklerinde 'unf ile, "*Ya siz anların 'avretlerin ve kızların esîr itdiğiniz hoş muydu*[2]*?*" dimiş ola. Ve bundan küfr ü katl lâzım gele. Bostân-zâde'nin Ferhâd Paşa'yla 'adâveti ve Sinân Paşa'yla sadâkati sûret-i şer'a konulup fetvâ virilmek îcâb itmişidi.

Mûcibince emir virilüp, Silahdâr Ağası Rıdvân Ağa ile Şâm kulu üzerine gönderildi. Hazînesi katâr katâr gelirken bî-muhâbâ yağma vü gāret itdiler. Zîrâ, "*Mâlı sizin, başı Pâdişâh'ın*" diyü ruhsat virilmişidi. Hattâ, kendi bir mahall-i mürtefi'den nâzır idi. Istranca Dağları'na düşüp Vâlide Sultân'a nukūd u cevâhirden nesi var ise fedâ itdi. Vâlide dahi, "*Günâhı 'afv olundu*" diyü bir hatt-ı şerîf alup gönderdi. Andan gelüp İstanbul kurbındaki bağçesinde pinhân oldu. Bir müddetden sonra İbrâhîm Paşa, Alaman-oğlu vâsıtasıyla bir zî-kıymet hancerin alup, bî-bâk çiftliğinde oturmağa izn-i hümâyûn alıvirdi. Ol derd-mend, zikr olunan hattı berâ'et-i emân bilüp, "*Pâdişâhlar kelâmında hılâf, muktezâ-yı 'adl ü insâf değildir*" diyü çünki âşikâre zuhûr idüp eşhâs gelir gider oldu, Bostâncıbaşı Ferhâd Ağa bir seher varup, Yedikulle'ye götürdü[3]. Ve yine ol gün İbrâhîm Paşa, katlin fermân itdirdi. Mâh-ı saferin beşinci günü, ba'de'l-'ışâ, Çâvuşbaşı varup izâle eyledi.

---

1 'ıyâlimize A : – N.
2 hoş muydu A : hoş mudur N.
3 götürdü A : getirdi N.

Merhûmun 'Acem seferlerinde bu kadar hidmeti ve Şâh oğlunu getirüp a'dâya hakāreti mukābelesinde bu vechile mükâfât olundu. Merhûm Sultân Murâd, kadrini bilir ve himâye iderdi. Lâkin Sultân Mehemmed Hân, gāyet sâde-dil ve vüzerânın kizb ü hîlesinden gāfil olmağla, bu işleri fi'le getirdi*1.

Teveccüh-i Sinân Paşa be-Cânib-i Eflak

Serdâr-ı mûmâ-ileyh birkaç gün Dîvân'da oturup alay ile İstanbul'dan çıkdıkdan sonra, zilka'denin on birinci günü Dâvudpaşa'dan geçüp Ruscuk'a revâne oldu. Ve Âsitâne'de İbrâhîm Paşa girü kā'im-makām kaldı. Edirne'ye vardıkda Şâm kulları geldiler. Yirmi birinde Edirne'den göçüp Karîn-âbâd'a teveccüh itdi. Kapucular Kethudâsı dahi gelüp, ol menzilde mâh-ı mezbûrun yirmi ikinci günü mührü teslîm eyledi. Ve Ferhâd Paşa'nın Âsitâne'ye teveccühün haber virdi. Âsitâne'ye telhîsler gönderüp izâlesin recâ itdi. Ve Çalıkkavak Derbendi'n geçüp Şumnu'dan, Hezargırad'dan zilka'de evâhırında orduya dâhil oldu. 'Asker, istikbâl eyleyüp kondurdular. Bundan akdem, Hasan Paşa üzerine biraz kâfir gelüp münhezim olmuşlar idi. Dilleri başları Serdâr'a 'arz olundu. Köprü dahi Yergöğü ⟨Giurgiu⟩ Hisârı'na karîb olmuş idi. Yergöğü ⟨Giurgiu⟩'ye geçüp kal'ayı teferrüc itdi. Köprü temâm oldukda, zilhiccenin on dördüncü günü, Vezîr-i a'zam ve cümle 'asker geçdi. Rumili Beylerbeyisi çarhacı ta'yîn olundu. Satırcı, Şâm kulu ile sağa ta'yîn olundu. Selânik ve Niğbolu Beyi köprü muhâfazasında kaldı. Âsitâne'den gelen yedi kıt'a kadırga dahi cebehâne ve mühimmât ile Ruscuk'a yanaşup köprüye ta'yîn olundu.

Zilhiccenin on yedisinde göçülüp Komaran ⟨Komárom⟩ mukābelesinde bir harâbe karyeye konuldu. Ba'dehû Kalugeran ⟨Călugăreni⟩ başına -ki bir mîşe-zâr derbend olup ilerisi Bükreş Boğazı ve ötesi dört mil Bükreş'dir- zilhiccenin on sekizinde nüzûl olundu. Karavullar Bükreş Boğazı'na varup, herkes istirâhat [**21a**] üzre iken, Bükreş Boğazı'ndan toz kopup küffâr alayları zâhir oldu. At-oğlanları ürküp çâdırlara geldiler. 'Asker binüp, Rumili Beylerbeyisi sol koldan yedi şâhî ile yürüyüp karşı gitdi. Vezîr-i a'zam dahi bölük halkı ile toplar ardında saff bağladı. Önlerinde olan batağa 'acele ile

*1 Bir müddetden sonra ... getirdi : Bu kısım Âtıf Efendi nüshasında yedi satırdan oluşmaktadır. Müellif önce, boydan boya karalayarak satırları iptal etmiş, fakat sonradan üzerlerine, kırmızı mürekkeple "sahh" kaydı düşerek, yeniden metne almıştır.

tahtalar döşetdiler. Segbânbaşı yeniçeri ile mîşe-zâr arasında durup, yukarı dağ başına on 'aded şâhî çıkardılar. Ve küffâr alaylarını topladılar. Ba'dehû orta yoldan 'asker-i İslâm yürüyüp, melâ'înî girüye sürüp, biraz baş aldıklarında küffâr, piyâdesin mîşe-zâra döküp önüne topların dizdi. Galebe sûretin gösterüp ba'dehû[1] döndü[2], boğaza gitdi. 'Asker-i İslâm hücûm idüp biraz kâfir kırdılar. İkindi vakti idi, küffâr perîşânlık ile boğazdan çıkup durdular. Vezîr-i a'zam dahi Kalugeran ⟨Călugăreni⟩ Derbendi'nin beri başında karâr itdi. Cümle 'asker âmâde, meş'allerle cevânib-i erba'ayı muhâfaza idüp, küffâr 'askeri dahi Bükreş Boğazı'nda âteşler yakup, 'azîm gulgule ve hareket üzre, bayraklar ile gice bir alay câmûsları sürerlerdi.

Nuhbetü't-tevârîh'de mastûrdur ki: Kalugeran ⟨Călugăreni⟩ Köprüsü kurbına -ki bir bataklı ve ormanlı mahall idi- nüzûl olundukda, küffârın bir gürûh alayı zuhûr idüp kıtâle başladılar. Ve orman ağzına toplar ve tüfengçiler döküp 'askere küllî müzâyaka virdikde, Satırcı Mehemmed Paşa ve Haydar Paşa ve Hüseyin Paşa ve Ayas Paşa-oğlu Mustafa Paşa ve Şâm 'askeri ve bir mıkdâr yeniçeri köprüyü geçüp a'dâya mukābil oldular. Dahve-i kübrâdan beyne's-salâteyne dek muhkem mukātele olundu. Gerçi düşmenin on iki topları alınmağla galebe olunup girüye sürüldü lâkin, mahall-i mezbûr teng ve batak, ormanlı yerler olmağla, sâbıku'z-zikr Mehemmed Paşa kaçarken mecrûh ve Sivas Beylerbeyisi Haydar Paşa şehîd[3] ve Ayas Paşa-oğlu ve Niğbolu'ya mutasarrıf Hüseyin Paşa bataklarda batup şehîd oldular. Serdâr dahi bir batağa batup atından dûr oldu. Piyâde gâh oturur gâh dururken, Rumili bahâdırlarından "Deli Hasan" nâm bir tüvânâ yiğit, arkasına alup batakdan çıkardı *{Mezbûr Deli Hasan sonra "Batakçı" lakabı ile iştihâr bulup, Koca Murâd Paşa'ya delibaşı olmuşidi. Minhu}*".

İnhizâm-ı Küffâr ve Firâr

Ol gice ittifâk darbzenler üzerinde bir yeniçerinin fitili veznesine ulaşup bârûtu alevlendikde, kurbında olan bârût sergilerine varup, bir gürültü ve duhân peydâ olıcak, 'askere gulgule düşüp gülbâng sadâsı âfâka ulaşdı. Leşker-i küffâr, "*Şebîhûn oldu*" diyü biri birine girüp, nısfü'l-leylde firâr itdiler.

---

1 döküp ... ba'dehû A : – N.
2 döndü A : döndürdü N.
3 şehîd A : – N.

Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fi'âl ılgar ile Bükreş'e varup, 'askerinin birazı Boğdan semtine gitdi. Ba'dehû orduların kaldırup, Bükreş'de karâr itdiler. Rûz-ı kıtâlde vakit teng olup ormanın öte başına, sahrâya varılmak mümkin olmamağla, girü 'avdet ve nüzûl olundu. Ve ol mahalde iki gün oturuldu.

'Asker-i İslâm sabâh küffârın aslâ hareketi yok görüp, ordusu yerine varup, ba'zı kaba ağırlık ve birkaç top buldular. Ba'dehû dilâverler seyirdüp küffârdan dil getirdikde, vâkı'-ı hâli haber virdiler.

Mâh-ı zilhiccenin on sekizinde Hasan Paşa, 'askeri ile derbendi geçüp sahrâda kondu. Akıncılar ve Dobrıcalı, Bükreş gâretine gönderilüp nâhiyelerden esîr ve zahîre ve hayvânât sürüp orduya döndüler. Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ dahi Bükreş'i tahliye eyleyüp, etbâ'ı ile Tirgovişte ⟨Vásáros/Târgovişte⟩'ye varup, anda dahi karâr idemeyüp, Erdel sınurunda sa'b dağlara tahassun eyledi.

Vezîr-i a'zam, zilhiccenin yirmisinde ordu ile Kalugeran ⟨Călugăreni⟩ Derbendi'n geçüp, Erceş ⟨Argeş⟩ Suyu'nun beri yakasında, "Kobacan ⟨Copăceni⟩" nâm karye sahrâsına kondu. Ve yirmi ikisinde alay ile Bükreş'e varıldı. Sahrâsına konulup, 'âlî kilisalarında ezânlar okunup, kubbeleri üzre vaz' olunan yaldızlı topları ve salîbleri kırılup sûretleri bozuldu {*Kubbe üzerine çıkup salîbleri indiren, Topçu Ocağı'ndan İbrâhîm Başe idi. Vezîr-i a'zam ana bölük ihsân itdi. Minhu*}. Ve kilisa-i kebîrde mihrâb ve minber konup, mâh-ı mezbûrun yirmi beşinde cum'a namâzı kılındı. Mustafa Paşa Şeyhi Hasan Efendi, bu def'a Serdâr ile gazâya gelmişidi. Zikr ve tesbîh[1] ü tevhîd faslın itdiler.

Meşveret-i Serdâr Berây-ı Def'-i Küffâr ve Binâ-i Hisâr

Ba'de'l-cum'a, Vezîr-i a'zam otağında a'yân u erkân cem' olup, "*Eflak ve Boğdan vilâyetleri kâfire virilmeden her bâr nice küdûret ve 'ısyânları bâ'is-i meşakkat olur. Hemân bunları bi'l-külliyye ref' idüp, ba'de'l-yevm bir müstahkem kal'a binâ olunup başka eyâlet kılına* **[21b]** *ve Tirgovişte ⟨Vásáros/Târgovişte⟩ Derbendi'ne dahi bir kal'a binâ oluna*" dinildikde, hâzır olanlar bu re'yi savâb zann idüp karâr virdiler. Âsitâne'ye telhîsler yazılup gönderildi. Ve eyâlet, Vezîr Satırcı Mehemmed Paşa'ya virildi.

---

[1] ve tesbîh N: – A.

Ba'dehû, Vezîr-i a'zam ve sâ'ir a'yân Bükreş varoşuna varup, Aleksandır ⟨Alexandru⟩ Voyvoda'nın manastırı -ki kadîmî kal'a yeri ⟨idi⟩- içinde olan kilisa câmi' ve tetimmâtı iç kal'a olmak üzre mi'mârlar iki kat dâhil ve hâric hisâr yerini zirâ'a alup, beylerbeyiler ve kapukulu ve sâ'ir 'askere tevzî' olunup, belvân direkleri ve kerâste ve çitler tedârükü sipâriş olundu. Zilhiccenin yirmi altısında kal'a binâsına başlanup, ikdâm-ı tâmm ile on iki günde itmâma irgürdüler. Bu kıssanın temâmı gelecek sâlde beyân olunur.

Zikr-i Hareket-i Küffâr der-Serhadd-i Üngürüs

Sâbıkā Sinân Paşa vezîr-i a'zam oldukda, oğlu Mehemmed Paşa'yı serdâr idüp, Üngürüs serhaddi muhâfazasıyla me'mûr kılmışidi. Mezbûr dahi Belgırad'dan kalkup Budun ⟨Buda⟩'a vardı. Ve şevvâlin gurresinde, Gürz-İlyâs ⟨Gellért-hegy⟩ altına çâdırların çıkarup, Belgırad'dan irsâl olunan donanma gemileri ile zahîreyi der-anbar idüp, serhadd kılâ'ına nevbetciler gönderdi. Anadolu Beylerbeyisi Mehemmed Paşa ve Bosna ve Karaman ve Sivas ve Budun ⟨Buda⟩ ve Tımışvar ⟨Temesvár⟩ ve Haleb ve Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ beylerbeyileri ve Yeniçeri Kethudâsı ve sipâh ve silahdâr ve 'ulûfeciyân-ı yemîn bölükleri Eski Budun ⟨Buda⟩'da dernek idüp oturdular. Mevâcibler virilüp zahîre tevzî' olundu. Ve Yanık ⟨Győr⟩ Beylerbeyisi 'Osmân Paşa'dan âdem gelüp, "*Prag ⟨Prága/Prague⟩ ve Beç ⟨Bécs/Wien⟩'de Nemçe'nin 'azîm cem'iyyeti ve taburu beri tarafa hareket üzredir*" diyü haber virdi.

Ba'dehû zilka'de evâhırında küffâr, elli bin kadar piyâde ve yirmi bin kadar süvârî ile gelüp Ostorgon ⟨Esztergom⟩'u muhâsara eylediler. Beri tarafda Serdâr ve beylerbeyiler ile ancak on bin kadar 'asker olurdu. "*Ağır 'askere bu kadar 'asker varmak hatâdır*" diyü re'yleri buna müncerr oldu ki düşmen mukābelesinde olan dağa arka virüp oturalar. Ve gâhî tabura irişüp döğmeğe mâni' olalar.

Teveccüh-i 'Asker-i İslâm be-Cânib-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩ ve İnhizâm

Gurre-i zilhiccede Serdâr-ı mûmâ-ileyh ve Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Sûfî Sinân Paşa ve Tımışvar ⟨Temesvár⟩ Beylerbeyisi Mihalicli Ahmed Paşa ve Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ Beylerbeyisi Tiryâkî Hasan Paşa ve Haleb

Beylerbeyisi Mahmûd Paşa ve Yanık ⟨Győr⟩ Beylerbeyisi 'Osmân Paşa, on bin kadar 'askerle Ostorgon ⟨Esztergom⟩ üzerine varup, mukābele-i düşmende kondular. Ol gün Macar'ın üç dört alay atlusu çıkup muhkem ceng eyledi. Ve kırk elli nefer kâfir düşdü. Ve üç dört alay köprüden öte yakaya geçüp, sebebi ma'lûm olmadı. Ol ecilden ba'zılar galata düşüp, "*Ol gün üzerine sürülse kâfir kaçardı*" didiler.

Ertesi, dahi erte, yine düşmen mukābelesine **[22a]** varılup, bu kerre küffâr alayları taburdan çıkmayup, yayası kat-ender-kat handek kenârına dizilüp durdu. Ve taşradan varanları urdu. 'Osmân Paşa küffâra hücûm idüp, aldığı Ciğerdelen ⟨Párkány/Štúrovo⟩ Kal'ası'n bırakdırup ol cânibde olan küffâr topların çivilemekle, ol hâletde küffâra küllî dehşet gelmişidi.

Dördüncü günü alaylar tertîb olunup giderken, serdâr olan yâdigâr, 'ârızî cür'et tahsîli içün mest ü evgâr olup, at arkasında istifrâğ itmeğe başlayup, kendiyi yitirmiş idi. "*Hemân yürüsünler!*" dimeden gayri söz bilmezdi. Görenler ta'n u la'na âgāz ve 'asker erâzili zebânın dırâz idüp, Mehemmed Paşa'ya ve 'Osmân Paşa'ya çâvuşlar geldikde gerçi, "*Metersler birer tâbye olup, atlu 'asker üzerine varmak müyesser değildir*" didiler, lâkin 'Osmân Paşa, "*Bu sefîhin sözün işitmekden ölsek yeğdir*" diyü yürüdü. Mehemmed Paşa dahi Anadolu alayı ile ta'kīb eyledi. Depedelen ⟨Szent Tamáshegy⟩ kurbına varıldığı gibi küffâr tüfeng serpüp, ol ânda nice gāzîler ve 'Osmân Paşa şehîd oldu.

Ba'dehû Tuna yalısında olan iki tâbye -ki metersleri idi- ana teveccüh olunup, Ostorgon ⟨Esztergom⟩'dan bir iki yüz tüfeng-endâz dahi çıkup bunlara mülhak oldu. Ve bile sürüp tâbyeleri feth itdiler. İçinde olan küffârın kimi maktûl ve kimi Tuna'ya dökülüp garîk ve mahzûl olmuşiken, donanması yetişüp kimin kurtardı. Mihalicli Ahmed Paşa ve Sûfî Sinân Paşa dahi üst yanında olan tâbyelere sarılmışlar idi. Küffâr taburdan birkaç alay ile imdâd idüp yürüdüklerinde, çarhacılar meydâna çıkup karşıladılar. İki 'asker biri birine karışmağa karîb olup, top ve tüfeng atılırken Serdâr-ı bed-kâr, 'asker sındı sanup etbâ'ıyla yüz döndürüp firâr eyledi. Anı görüp sâ'iri dahi Budun ⟨Buda⟩'a firâr ihtiyâr itdiler. Mihalicli Ahmed Paşa, sancağı dibinde yüz kadar âdem ile kalup, Budunlu Şeyh İbrâhîm Efendi bir kûşede durup, önünden kaçanlara, "*Allâh'dan korkun! Kâfir sizi kovmaz! Kaçman!*" diyü feryâd idegördü. Kimse dinlemeyüp, cenge gitdiklerinde nice bin çâdır ve emvâl ü

erzâk yerinde kalmış idi. Tiryâkî Hasan Paşa Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ 'askeriyle sol kolda olup, bunların firârını görünce orduya gelüp çâdırların bozdu. Ve cümle ağırlığın öküz arabalarına yükledüp Varadin topu⟨nu⟩ -ki Sultân Süleymân-ı merhûm yâdigârı idi- öküzlerin koşdurup Budun ⟨Buda⟩'a doğru gönderdi. Ba'dehû Serdâr otağına gelüp, kimse yok, zî-kıymet eşyâ dökülüp yatır. Yanında olan levend biraz yağma itdiler. Ve Budun ⟨Buda⟩'a doğru gitdiler. Kâfir bu vaz'ı hud'aya haml idüp firârîleri kovmağa iltifât itmedi. Lâkin, yab yab gelüp ırakdan çâdırlara darbzen atup, müteneffis olmadığın bildikden sonra dâhil olup yağma itdi.

Serdârın firârı esnâsında **[22b]**, Bosnalı Şâhîn-oğlu silsilesinden Kara 'Ali Bey, Anadolu Beylerbeyisi Lâlâ Mehemmed Paşa'nın akribâsından olmağla, bir iki çorbacı dahi kal'adan çıkup Paşa-yı mezbûra geldiler, "*Serdâr gitdi, siz dahi vaktiyle gidin*" didiler. Arada bir bayır hâ'il olmağla, Anadolu kolu Serdâr ahvâlinden gâfil idi. Çün bir mıkdâr gidüp gördüler ki bayır başların alaylar kaplamış, Müslimân 'askeri kıyâs itdiler. Sonra kal'adan birkaç âdem gelüp, "*Küffâr 'askeridir*" diyü haber virdiler ve "*Dönüp kal'aya girin*" diyü ikdâm itdiler. Kimi gidelim dirken, dönüp kal'aya girdiler. Ol gice arpa tevzî'inde bin dört yüz atlu dâhil olduğu ma'lûm oldu. Bolu Beyi Şemsî Paşa-zâde Mahmûd Paşa[*1] bile girmişdi. Kara 'Ali Bey, Mehemmed Paşa'ya, "*Size bir yarar kulağuz koşayın. Küffâr ganîmete ve 'işrete meşgûl iken bir iki yüz âdeminizle çıkın gidin. Zîrâ bunda mahsûr olan yeniçeri ve kul-oğlu me'yûs oldukda vire virirler. Nâm sizin olur*" didi. Paşa cevâbında, "*Çıkınca, kal'ayı boşaltdı dimezler mi? Gidemem*" diyü kat'î haber viricek, kendi konağına götürüp kondurdu.

Ertesi küffâr, Kara 'Ali Bey'i, "*Bedene gelsin*" diyü da'vet itdiler. Ümerâ ve çorbacılar müşâverede, "*Varsın muktezâ-yı hâle göre cevâb virsin*" didiler. Ve bile bir iki çorbacı koşdular. Uyvar ⟨Újvár⟩ Cenerali Palfi Mikloş ⟨Pálffy Miklós⟩ {*Mezbûr Palfi Mikloş ⟨Pálffy Miklós⟩, Uyvar ⟨Újvár⟩ Cenerali, ya'ni beylerbeyisi, serhadde bir müte'ârif ü ma'lûm ve İslâm'a 'adâvetle mevsûm idi. Yanık Kal'ası ⟨Győr⟩'n ağaç top ile ol almışdır. Minhu*} didi ki: "*Sizinle bu kadar zemândır konşuluk ve dostluk itdik. 'Askerin hâli ma'lûmunuz oldu.*

[*1] *Târîh-i Selânikî*'de Şemsî Paşa-zâde Mahmûd Paşa, Kastamonu Sancağı beyi olarak zikredilmiştir (II, 506, 511).

Kendinize ve ehl ü 'iyâlinize hayr olan, vire[*1] *ile kal'ayı virmekdir.*" 'Ali Bey dahi cevâbında, "*Ya bizim 'askerimize ne oldu? Anların cidd ü sa'yi kal'aya yardım komak idi. Anadolu Beylerbeyisi Mehemmed Paşa'yı ve Şemsî Paşa zâde Mahmûd Paşa'yı üç bin âdem ile gözünüze karşı kodular ve gitdiler. Kal'ayı anlar zabt itdiler. Benim 'alâkam kalmadı*" didikde, ertesi kırk pâre topu kurup döğmeğe başladılar. Bu kıssanın bakāyâsı sene-i âtiyeye kaldı.

Zikr-i Bakıyye-i Havâdis-i Sene-i Mezkûre

Çün Mehemmed Paşa Budun ⟨Buda⟩'a varup 'asker girü bir yere geldiler, ba'de'l-meşvere, Yanık ⟨Győr⟩ Eyâleti Mahmûd Paşa'ya tevcîh olunup Belgırad'a 'asker sürmeğe âdemler gönderildi. Novigrad ⟨Nógrád⟩ ve Secan ⟨Szécsény⟩ harbîleri 'askerin perîşânlığın görüp, "*Fursat demidir*" diyü kalkup, sekiz sancağla ceng-i harbî çalarak, dahve-i kübrâda Vaç ⟨Vác⟩ üzerine gelüp muhâsara itdiler. İçinde bulunanlar merdâne deprenüp, çok harbî kâfir düşürdüler. Küffâr me'yûs olup, hâ'ib ü hâsir taşrada buldukları hayvânâtı sürüp gitdiler.

Vefeyât

el-Mevlâ Nasûh eş-şehîr be-Nevâlî Efendi:

Belde-i Akhisâr'dan zuhûr idüp tarîk-ı 'ilme sülûkden sonra, Anadolu Sadrı Ca'fer Efendi'ye ittisâl ve nice zemân tezkireciliği hıdmetiyle iştigāl idüp **[23a]**, dokuz yüz altmış birde mülâzım ve müderris olmuşidi. Seksen dörtde Sahn'a gelüp, seksen sekizde Süleymâniyye müderrisi oldukdan sonra, doksan şa'bânında Şehzâde Sultân Mehemmed Hân'ın mu'allimi 'Azmî Efendi yerine hıdmet-i ta'lîm ile müşerref olup, Livâ-yi Manisa'ya bile gitmişdi. Bin üç cumâdelûlâsının sekizinde, haber-i cülûsdan iki gün evvel intikāl eyledi. Mervîdir ki Pâdişâh-ı Cem-câh, mezbûrun hasret-i devletle gitdiğine te'essüf ve evlâdına teşrîfât ile telattuf itmişler idi.

Mevlânâ-yı mezbûr, 'asrında 'ilm ü ma'rifetle meşhûr, şi'r ü inşâda vasatü'l-hâl, fünûn-ı mütedâvilede müşârik-i emsâl olup, *Kîmyâ-yı sa'âdet*'i

[*1] Müellif nüshasında "vire" kelimesi "vere" okunacak şekilde harekelenmiştir.

terceme ve Aristo'ya mensûb *Kitâbü's-siyâset*'i terceme ve *Ferruhnâme* tesmiye eyledi.

el-Mevlâ Hamza el-Germiyânî:

'İvaz Efendi âsitânesine intisâbla mülâzım ve dokuz yüz doksan beş hudûdunda elli akça ile "Hammâmiyye" dimekle ma'rûf Kādî Hüsâm müderrisi olmuşidi. Bin ikide Sahn'dan Âmid Kazâsı'na kalkup, bin üç cumâdelâhıresinde Erzurum Kazâsı'na nakl olunmuşiken, sene-i mezbûre şevvâlinde intikāl eyledi.

Mevlânâ-yı mezbûr 'ilm ü ma'rifetle meşhûr olup, "Vusûlî" mahlası ile eş'ârı vâsıl-ı rütbe-i kabûl, şi'ri tezkirelerde mastûr ve efvâhda mezkûrdur*[1].

el-Mevlâ 'Abdülbâkī:

Şâ'ir Bakāyî Efendi'dir. İznik'de, "Cimri Çingân" dimekle ma'rûf ma'cûn-fürûşun oğlu olmağla, "Ma'cûncu-zâde" dimekle iştihâr bulmuşidi. 'Ulemâ-i 'asırdan Hâce-zâde Kurd Çelebi, ba'dehû Sultân Murâd Hân'ın mu'allim-i evveli İbrâhîm Efendi'den mülâzemete nâ'il ve Manisa'da müderris iken, Şehzâde-i mezbûra intisâbla merâtib-i 'âliyeye vâsıl olmuşidi. Cülûsda Merdümiyye Medresesi virilüp, seksen sekizde Sahn'a, dokuzda Selânik Kazâsı'na, doksanda Galata'ya nakille makzi'l-merâm olmuşidi. Ba'de'l-'azl girü 'avd idüp, sonra iki def'a Üsküdar Kazâsı virildi. Elf-i kâmilde Mekke Kazâsı tevcîh olunup, kabûl itmemekle menkûb u mahzûl, bin üç cumâdelûlâsınm ikinci günü menkûhası gadrı ile bakāyı fenâya tebdîl eyledi.

Mevlânâ-yı mezbûr ma'ârif-i cüz'iyye ile meşhûr, evzâ' u etvârı 'âmiyâne, şi'r ü inşâsı miyâne idi. Ba'zı eş'ârı *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da mastûrdur.

---

*[1] Âtıf Efendi nüshasında, el-Mevlâ Hamza el-Germiyânî'den sonra, el-Mevlâ 'Abdülkerîm'e ait tamamlanmamış bir biyografi bendi vardır. Bend, üstü çizilerek iptal edilmiş vaziyettedir. 'Abdülkerîm Efendi'ye ait tam bir biyografi bendiyle, bundan önce, 1002 senesi vefeyâtında, sayfa kenarında karşılaşmış (vr. 14b) ve orada, konuyla ilgili, gereken açıklamayı yapmıştık. Kısaca tekrar etmek gerekirse, Kâtib Çelebi, 'Abdülkerîm Efendi'nin biyografisini önce 1003 yılı vefeyâtında yazmaya başlamış, fakat sonra, ölüm tarihinin 1003 değil, 1002 olduğunu fark etmiş ve fark ettiği anda biyografiyi yarıda bırakarak, üzerini çizmek suretiyle iptal etmiştir. Daha sonra, 1002 yılı vefeyâtına geri dönerek biyografiyi sayfa kenarında tekrar yazıp tamamlamıştır.

eş-Şeyh 'Osmân:

"Kāsımpaşalı Emîr Efendi" dimekle meşhûrdur. Sivas'dan zuhûr ve Amasya 'ulemâsından tahsîl-i ma'ârif-i nâ-mahsûr idüp, dârü'l-mülk-i Rum'a **[23b]** kudûmunda Sahn Medresesi'nde muzâf iken, terk-i 'örf ü izâfet ve tarîk-ı Bayramî'de Vizeli 'Alâ'eddîn Efendi ile sohbet, ba'dehû halîfesi Gazanfer Efendi'den tekmîl-i tarîkat itmişidi. Gîsûlar irsâl idüp, "Saçlı Emîr" dimekle ma'rûf olup, Kāsımpaşa Mahallesi'nde zâviye-i ma'rûfesini ihyâ eyledi. Nice zemân ol buk'ada irşâd-ı ehl-i reşâd ile sît ü[1] sadâsı şöhreti 'âlem-gîr oldukda, silsile-i tarîkati, maktûl-i şemşîr-i şerî'at olan Hamza ve Oğlan Şeyh'e peyveste olmağın, 'ulemâ-i müteverri'în tarafından nazar-ı inkâr belki habs ve teftîş emrinde ittifâk[2] ve ısrâr müşâhede idüp, ol 'asırda ser-çeşme-i tarîkat olan Nûreddîn-zâde Efendi'ye mürâca'at ve hıdmetinde tevbe vü inâbet eyleyüp, himmetleri ile tahlîs-i girîbân-ı 'ısmet itmişler idi. Ol hâl üzre bin üç zilka'desinin on birinci günü irtihâl eyledi. Zâviyesi sâhasında medfûndur.

'Azîz-i mezbûr, cezbe-i 'azîme ile meşhûr idi.

---

1 ve N : – A.

2 ittifâk A : iltifât N.

SENE-İ ERBA'A VE ELF

İstîlâ-i Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ ber-Hisâr-ı Bükreş ve Tirgovişte ⟨Vásáros/Târgovişte⟩

Çün Vezîr-i a'zam Sinân Paşa, 'asker-i İslâm ile Bükreş'de ağaç ve çitden hisâr yapup, on dörder vakıyye atar iki top ve müstevfâ bârût ve cebehâne ve zahîre koyup, bin nefer yeniçeri ve bin nefer kul-oğlu tahrîr ve ta'yîn itdikden sonra, muharremin sekizinci günü kalkup Tirgovişte ⟨Vásáros/Târgovişte⟩'ye 'azîmet itdi. Mâh-ı mezbûrun on üçüncü günü Tirgovişte ⟨Vásáros/Târgovişte⟩ Sahrâsı'na nüzûl olunup, şehr-i mezbûr Erdel sınurunda bir ma'mûr vilâyet idi {*Tirgovişte ⟨Vásáros/Târgovişte⟩, varoşu vâsi' bir şehirdir. Yanında bir nehir akar. Etrâfı bağlar ve besâtîn ve eşcâr-ı meyvedâr olup, 'asker yirmi günde meyvesin yediler. Vefâ eyleyüp dükenmedi. Minhu*}. Halkı mukaddem firâr itmekle hâlî bulunup, Bükreş gibi bunda dahi ağaçdan bir kal'a binâsına mübâşeret olundu. Ve bezl-i makdûr kılınup, otuz günde itmâma irdi. İki kat kal'a ve etrâfı 'amîk handek kazıldı. İki bedoloşka ve dört kolonborna ve şâhîler ve müstevfâ cebehâne ve zahîre konup, Çorum Beyi Haydar Paşa-oğlu 'Ali Bey'e Tırabzon Beylerbeyiliği virilüp, beşyüz gönüllü kapukulundan ve gayriden bir mıkdâr 'askerle muhâfazasına ta'yîn olundu. Amasya Beyi Koçı Bey dahi bile me'mûr oldu.

Lezez mevâcibi virilüp, saferin on ikinci günü 'avdet olundu. Evvelki menzile nüzûl olunduğu gibi Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fi'âl, 'askeri ile ormandan çıkup Tirgovişte ⟨Vásáros/Târgovişte⟩'ye sarıldı. Fi'l-hâl topların kurup döğmeğe mübâşeret itdikde, ordudan toplar sadâsı işidilir idi. Ve üç günde darben ve kahren alup, içinde kalan 'Ali Paşa'yı ve Koçı Bey'i ve sâ'ir a'yânı şişe sancup âteşde çevirdi. Ve bakıyye-i 'askeri esîr **[24a]** ve kal'ayı ihrâk u tedmîr idüp, çekildi gitdi.

Ol gün ki ulaklar gelüp Serdâr'a muhâsara haberin getirdiler ve istimdâd itdiler, 'asker muztarib olup dururken, kondukları menzilde ormanlıkdan üç yüz kadar kâfir zuhûr idüp, Rumili 'askeri vardıkda, cümle mecrûh ve münhezim dönmekle, te'âkub-ı mesâ'ibden 'askere küllî hayret ü dehşet müstevlî olup perîşânlık el virdi. Tekrâr kal'aya 'avdet bâbında meşveret idüp gitmek üzre iken, saferin dördüncü günü alındığı haberi gelmekle, hiçbir tedârüke mecâl olmayup, bi'l-âhıre iki menzilde Bükreş'e geldiler. On beş gün oturak

nidâ olunup, 'asker ve sâ'ir tüccâr hemân köprüden mukaddemce geçmek ardınca olmağın, bir ferd geçirmemeğe âdemler konup, muhkem tenbîh olundu. Ve hayret ü ıztırâbdan tekrâr cem'iyyet içün yoklamalar oldu. Lâkin, gitdikce 'askerin infi'âli ve telâşîsi terakkīde olduğu görüldükde, 'acele üzre Bükreş'de olan toplar çekilüp, cebehâne arabalara tahmîl olundu. Ba'de't-tahliye, yapdıkları hisârı ihrâk bi'n-nâr idüp, min-ba'd karâra mecâl kalmayıcak, nısfü'l-leylde göçüp ılgar ile köprü cânibine gitdiler. Rumili 'askeri ile Hasan Paşa girüde kalup, on dört sâ'atde Vezîr-i a'zam Kalugeran ⟨Călugăreni⟩ Derbendi'n geçüp kondu. Yirmi dört sâ'atde toplar ve cebehâne geldi. Ba'dehû isti'câl üzre Yergöğü ⟨Giurgiu⟩'ye gelinüp, üç gün oturak nidâ olundu.

Ve şaşkınlıkdan nâşî sû'-i tedbîr iktizâ itdi ki köprüde durulup, on bin kadar araba ve esîrden pencik alına. Zîrâ mukaddemâ, 'asker-i İslâm Erdel sınuruna varınca memâlik-i Eflak'a akın idüp, nice bin esîr ve hayvânât sürüp, orduda ucuz bahâyla bey' itmişlerdi. Sürü sürü agnâmı tüccâr alup, sa'ir eşyâyı bile[1] köprüden geçirirken, kānûn üzre emîn ve kâtib oturup, geçenlerden bâc ve humus diyü mâl cem' iderken, Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fi'âl küffâr 'askerin sürüp karîb geldiği ma'lûm oldukda, mâldan geçilüp ol gice[2] 'askere icâzet virildi. Sabâh olunca otak ve ordu ve yeniçeri Ruscuk cânibine geçdiler. Toplar ve cebehânenin bir mıkdârı dahi geçdi. Lâkin, sâ'ir ağırlık dökülüp kalup, müzâhameden haşr günü gibi halk biri birinden gāfil ve mütehayyir iken, beyne's-salâteynde küffâr alayları zâhir olup, gelüp Yergöğü ⟨Giurgiu⟩ Sahrâsı'na tabur kurdular. Ve ağırlıklara hücûm idüp yağma vü gārete başladılar. Bir gürûh, topları ile Tuna yalısından yürüdü. Dört alay ve piyâdesi bayırdan tüfenglerin serpüp köprü üzerine yürüdüler. Top ile köprüyü ortadan bölüp, üzerinde olan 'asker ve ağırlık Tuna'ya dökülüp ve ba'zılar köprü üzerinde "*Meded-Allâh!*" diyerek Tuna akındısıyla gitdi. Feryâd u figān cihâna velvele virüp, nice bin nüfûs ol ortalıkda zâyi' u telef oldu. Ekser-i cebehâne ve topları kâfir alup, Yergöğü ⟨Giurgiu⟩ varoşunu dahi göz göre göre âteşe urup, hisârı döğmeğe başladı. Ve bir mertebe musîbet ü hasâret oldu ki bir 'asırda nazîri vâkı' ve bir târîhde böyle inhizâm şâyi' olmamışdır. Hattâ akıncı tâ'ifesinin ol zemânda kökü kesilüp inkırâz geldi. Hasan Paşa,

[1] eşyâyı bile A : eşyâ ile N.
[2] mâldan geçilüp ol gice A : ol mâldan geçilüp gice N.

yanında kimse kalmayup mukaddem adaya geçmiş idi. Satırcı ile adada toplar kurup, küffâr taburun döğmeğe başladılar. Lâkin, 'aynına almazdı.

İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Yergöğü ⟨Giurgiu⟩

Ol zemân hisâra 'askerden biraz âdem girüp kapanmış idi. Küffâr büyük toplar kurup, üç gün **[24b]** üç gice döğe döğe içerde olanlar bî-tâb u tâkat kalup bi'l-âhıre, saferin onuncu günü yürüyüş ile alup halkı katl-i 'âmm itdi. Ve topları döndürüp orduya atdı.

İtâ'at-i Boğdan be-Tatar Hân

Bu esnâda Tatar Hânı Gāzî Girây nâmesi ile ağaları gelüp Hân, 'asker-i Tatar ile Boğdan'a dâhil olup, re'âyâ itâ'at ü inkıyâda kā'il ve bâ'is-i fesâd olan Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ ile Mürtedd Rıdvân'ı ele getirmeğe mütekeffil oldukların ve ba'de'l-yevm ümerâ-i Tatar'dan biri kendilere hâkim nasb olunmak istid'â itdiklerin nâmesinde derc idüp, ağaları dahi ağızdan takrîr itdi. Ammâ bu tevcîhe rızâ virilmeyüp iğmâz olundu.

'Avdet-i Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ be-Cânib-i Dâr-ı Ḍalâl

Çün Gāzî Girây'ın Boğdan'a kudûmü haberi geldi, Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fi'âl işin bitirüp, 'askeri arasına ru'b u hirâs müstevlî olmağla, dönüp Bükreş'e firâr eyledi. Giderken telâşî gafleti ile Müslimân esîrlerinin birazı halâs olup geldiler.

Ve Ruscuk'da Sinân Paşa 'askeri yoklayup, Satırcı Mehemmed Paşa ve[1] Segbânbaşı Yahyâ Ağa'yı Vidin muhâfazasına ta'yîn idüp, bin nefer kul-oğlu ile ağaları Küçük 'Osmân'ı bile koşdu. Ve Tuna yalısında olan kal'alara ziyâde 'asker ta'yîn idüp, kendi ordu ile rûz-ı kāsımda göçüp Hezargırad'a 'avdet eyledi. Hasan Paşa'yı Rumili 'askerinden ba'zı sancaklara ser'asker idüp, Zağarcıbaşı ve cebehâne ve topları anda alıkodu. Ağaları Şumnu'da kışla fermân itdi. Kendi dört bölük ağası ile Belgırad'a gitmek tedârükünde oldu. Zîrâ Budun ⟨Buda⟩ serhaddinde serdâr olan oğlu Mehemmed Paşa'dan mektûb ve âdemler gelüp, Kal'a-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩ alınması musîbetini dahi

---

[1] ve A : – N.

ihbâr itmekle, 'asker-i İslâm cânlarından bîzâr olmuşidi. Sinân Paşa'nın gadri yoluna gelüp, bu sâlde aslâ işi râst gelmedi.

İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Ostorgon ⟨Esztergom⟩

Sene-i mâziyye zilhiccesinde zikr olunduğu üzre, küffâr Ostorgon ⟨Esztergom⟩'u muhâsara idüp, üzerlerine gelen Budun ⟨Buda⟩ 'askeri bozuldukdan sonra, hisârı istemişler idi. Virilmeyicek[1], ol gice yine kırk bir kırk iki 'azîm topların getirüp meterslerine kurdular[2]. Ve seherden döğmeğe başladılar. Ekser-i zemânda bir topun sadâsı münkatı' oldukda, birine dahi od ider ve zemîne lerze gelirdi. Bu toplar devr-i dâ'im atılup, gâhî cümlesine def'aten od virirlerdi. Ve bir mahalli nişân idüp atdıklarında, dânelerin biri birine urup, 'âleme velvele virirdi. Ve bunlar içinde otuz sekiz, kırk, kırk iki vakıyye atar toplar var idi. Ednâ mertebe günde[3] iki bin kadar yuvalak atılır idi. Ve buna dağlar tahammül itmeziken, Ostorgon ⟨Esztergom⟩ gibi bir muhtasar kal'a, mahzâ 'inâyet-i İlâhiyye ile biraz dayandı.

Yirmi beş günden sonra lağım idüp, Tuna'ya nâzır büyük su kullesinin taşra dîvârını âsmâna **[25a]** çıkarup, üzerinde bulunan guzâtın kimi içeri ve kimi taşra uçdu. Ve ol ânda alup, içine girüp oturdular. Bundan sonra kal'ada olan sahrnıc suyuna münhasır olup, Beylerbeyi oturup defterle beylere ve sipâh ve yeniçeriye tevzî' u taksîm idüp, defterde olmayan serhadlü 'ıyâllerinin hâli mükedder olmuşidi. Nice fedâ'î, su kullesine hücûm idüp küffâra kendilerin ururlar, eceli olmayan, mathara ile su almak mümkin olmamağla, esbâbın suya batırup kanlı esvâbla gelüp sıkarlar, su yetişdirirler ve nicesi dahi sahrnıcın etrâfında şiddet-i harda mermerlerin yalayup, "*Bir katre su*" diyü cân virirlerdi.

Küffâr bu hâleti görüp, "*Fursat demidir*" diyü bezl-i makdûr idüp, otuz bin kadar piyâde harbî Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a yürüyüş tedârükünde oldukda, mahsûr olan Müslimânlar, "*Bize şimden sonra Serdâr cânibinden meded yokdur. İşimiz Allâh'a kaldı. Harbî kâfire esîr olmakdan ölmek yeğdir*" diyü aç kurd gibi kâfire koyulmağa hâzır-baş olup, taşra hisârda lağımlar kazup, içine bârût koyup, yürüyüşde âteş itmek tedbîrinde oldular. Pes küffâr, 'îd-i

---

1 virilmeyicek A : virilmek içün N.
2 kurdular A : gördüler N.
3 ednâ mertebe günde A : on mertebe günde N.

adhâdan bir gün mukaddem yürüyüş idüp, ikindi zemânına dek 'azîm ceng oldu. İslâm serdengeçdileri kâfiri kıra kıra kana gark olup, hisâr handekleri kâfir leşi ile doldu. Küffârın gözü korkup dönmek murâd itdikce beyleri, tonuz sürer gibi ardlarından kılıc ile sürüp, 'asker-i İslâm anlara nisbet 'öşr-i 'âşir değil iken, girü dayanup alaylarına girerler ve kıra kıra döndürürlerdi. Bir tarafdan ba'zı küffâr beyleri 'askeri ile aşağı hisâra girüp, içinde olan nice bin 'avret ve oğlanı esîr itdiler. Lâkin, Macar ile Nemçe 'askeri taksîmde nizâ' itmekle, ekserin kılıcdan geçirüp helâk itdiler. Ve içeri lağımlar üzerinde küffâr mâl-â-mâl oldukda fitillerden âteş alup, küffârı sokak sokak helâk idüp, taşra hisâr iki tarafa menfa'atden kaldı. Küffâr yine topları yanına varup, ehl-i İslâm iç hisâra yerleşdiler.

Ba'dehû Firenk 'askeri, ağaçdan kürsîler yapup, üzerlerine gön çeküp toprak dökdüler. Ve gice getirüp, câ-be-câ Ostorgon ⟨Esztergom⟩'un yek-pâre taş üzre yapılmış hisârı dibine koyup, lağımcıları anların altına girüp, yukardan atılan tüfeng ve taş anlara kâr itmeyüp, lağıma başladılar. Şöyle oldu ki içerden kâfire harbe uzadılsa, kâfir ucuna yapışup iki tarafa çekerlerdi. Gice gündüz bu üslûb üzre ceng mümtedd olup, elsiz ayaksız mecrûhun ve kumbaradan yanmışların râyihası 'ufûneti ve enîn ü feryâdı küdûreti bâ'is-i dehşet ve mûris-i hayret idi. Ve üç günlük su dahi ancak kalmışidi. Zahîre dahi dükenüp, Kara 'Ali Bey kendi içün bir mıkdâr dakîk iddihâr itmiş, a'yâna anı bezl eyleyüp [**25b**], sâ'ir 'asker buğdayı sacda kavurup el değirmeninde çekerler, üzerine bir mıkdâr su döküp yerler idi.

Küffâr, Ostorgon ⟨Esztergom⟩ karşısında beş 'aded dîde-bân kullesi yapup toplar ve âdemler komuşidi. Bir rivâyetde dahi vaktâ ki gergileri kurup lağıma başladılar, öte cânibe geçirüp ba'zı mu'temed Müslimânları da'vetle lağım içine kodular. Hisâr ile 'asker hevâya gitmek mukarrerdir. Lâkin, Hersek ⟨Matthias⟩'den korkup, "*Bu kadar hazîne telef oldu. Hisâr dahi 'amelden kaldı*" dimesin diyü vire istediler.

Teslîm-i Hisâr-ı Ostorgon ⟨Esztergom⟩ be-Küffâr

Çün mahsûr olanların cânın geçüp âhır, birkaç kimse ittifâkla, "*Vire virelim*" diyü çağırdılar. "*Sabâh göresin*" diyü kâfir mültefit olmayup, cevâb dahi virmedi. Derhâl cümle yeniçeri, kolların bıragup Anadolu Paşası'na gelüp, "*Min-ba'd tahammüle tâkatimiz kalmadı. Kal'ayı viririz*" didiler.

Mehemmed Paşa dahi, "*Ben ölmeyince kal'a virilmez*" didikde seng-sâr itdiler. Birkaç yeri mecrûh oldu. Sonra, "*Biz bundan ne isteriz. Zarûrî girdâba düşmüş bir âdemdir. Pâdişâh ve Serdâr tarafından konmamışdır. Sancak Beyi'ne varalım*" diyü Ostorgon ⟨Esztergom⟩ beyi olan Seydî Bey'i bulup, birkaç yerde başın yarup kolun kırdılar. Ve yumruk ile toparlıyarak meydâna getirdiler.

Bunlar bu nizâ'da, kâfir ise hadden efzûn döğüp, sabâha dek iki bin kadar top urdu. "*İmdi kâfir vire kabûl itmedi. Yarın gice bir uğurdan Budun ⟨Buda⟩'dan aşağı dökülüp gidelim. Eceli olmayan halâs olur*" diyü sabâha dek bu tedbîrde oldular.

Sabâh küffâr topdan fâriğ olup, "*Kanı vire çağıranlar?*" diyü nidâ itdiler. Nice kīl u kālden sonra Sirem ⟨Szerém⟩ alaybeyi olan Boyalı Hüseyin Bey'i, çıkup söyleşmeğe ta'yîn itdiler. Bu, cümle meşveret ve tedbîr ile değil cebren ve kahren olmağla, ensesine urarak uğrun kapuya sürdüler. Ardı taş dolmuş idi. Açınca durup, râvî-i kıssa olan Peçuylu İbrâhîm Efendi ve Mehemmed Paşa'nın kâtibi Ahmed Çelebi bile çıkdılar. Üç büyük kâfir, handek kenârında durup, her biri birinin elin alup, ızhâr-ı mahabbet iderek Depedelen ⟨Szent Tamáshegy⟩'e doğru götürdüler. Câr mermer direk üzre binâ olunmuş bir türbe içine girüp oturdular. İbtidâ'-i kelâmı:

"*Kal'anın bu kadar zemândır derdin çekdiniz, toplar yediniz, virmediniz. Şimdi niçün virirsiz? Yohsa aç ve susuz musuz?*" didi.

İbrâhîm Efendi eyitdi:

"*Sinân Paşa-zâde on güne dek gelüp imdâd itmek şartıyla kapanmış idik. Bir aydan ziyâde oldu, imdâd itmedi. Anınçün viririz ki Pâdişâh anın başın ala.*"

Bu sözden hazz idüp, "*Gerçekdir*" didiler. Ba'dehû zahîre husûsun söyleyüp:

"*Buğdayımız anbarlar dolu. Herkes murâdı üzre alır. Suyumuz gerçi sahrnıcdandır ammâ, sahrnıc dibinden kaynar, dükenmez. Bir aydır andan içeriz, henüz eksilmedi*" diyü dürûğ-ı maslahat-âmîz ile cevâb virdi. Ve "*Kal'ayı ne şartla virirsiz?*" didiler. Bunlar bir hafta mehl isteyüp, "*Budun ⟨Buda⟩'a âdemler varup gelsin*" didikde, râzî olmadılar. Bu kerre, "*Donanmanızı kal'anın üst yanına geçirin. Ve bize kifâyet mıkdârı gemiler virüp*

mâlımıza müdâhale eylemen. Herkes neye mâlik ise götürsün" dinildi. Cevâb virdiler ki:

"*Donanma bizim hükmümüzdedir. Her kande olursa size andan zarar yokdur. Ve gemiler viririz. Ve mâldan herkes kendi mâlını götürsün. Müteveffâ olanların* **[26a]** *götürmesin. Ve her âdem bir kılıc götürsün. Ve rehîn beyleri isteriz.*"

Bunlar eyitdi:

"*Beyler Budun ⟨Buda⟩'a gönderilmişdir.*"

İnanmayup, "*'Avret üslûbuna korsunuz. 'Avretlerin yüzün açarız*" didiler. Buna göre vâfir sözler olup, muktezâ-yı hâle göre cevâblar virildi {*Cümleden Palfi ⟨Pálffy Miklós⟩ -ki bir rind ve hâzır-cevâb, kallâş kâfir idi, her sözüne bir mesel îrâd iderdi- eyitdi: "Müslimân'ı şimdi biz bir kutuya teşbîh ideriz ki eslâfımız açmağa cür'et idemeyüp, 'İçinde ne vardır?' diyenlere, 'Dolu 'akreb ve mârdır. Açılırsa memlekete yayılup halkı helâk ider' diyü biri birinden tesâmu' ile bu i'tikādda kalmışlar. Ve bu kutu açılmasın diyü her bir çasar birer kilid urmuşlar. Şimdi iktizâ itdi, açdık. Meger kutu boş imiş. Hayfâ bu i'tikādla şimdiye dek geçen 'ömrümüze!" didikde Peçuylu, "Eslâfınızın i'tikādı yerindedir. Hatâ sizde olmak gerek. Zîrâ dahi henüz kapağı açmadınız. Bundan sonra açılır ve ol cân-verlerin zararın göresiz, niçe müşâhede idesiz" dimiş idi. Eğri ⟨Eger⟩ cenginde bu müdde'â sâbit oldu. Minhu*}.

Ba'dehû Peçuylu dönüp içeri girdi. Anadolu Beylerbeyisi Mehemmed Paşa'ya varup bükâ ider gördü. Önünde yedi sekiz beyler, bey-zâdeler, kimi ayak uzadup kimi yanın yatmış, iskemleye mu'tâd olmağla oturamazlar. "*Kande idin?*" didikde, "*Cenâb-ı Bârî'den recâ idelim ki yine Ostorgon* ⟨Esztergom⟩*'u aldığımızda vire söyleşen bendeniz olam*" didi. Ve bu söz sâ'atinde sâdır olmuş, öyle vâkı' oldu. Bu beyler ise rehin şeklinde içeri girüp, sahrnıca varup suyun ölçdüler. Ve anbarda olan galleyi gördüler. Ve etmek istediler. Dizdâr birkaç büyük somun idüp getirdi. Bu denlü zahîre ve su olduğun bildikde, dahi ziyâde cefâ itmeleri mukarrer idi.

Ahşâma karîb bir müte'ayyin kâfir gelüp, Mehemmed Paşa'ya âdâbla Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩ selâmın degirdi. Ve "*Sizinle müşerref olmadan hazz ideriz. Lâkin, da'vet itsek, biliriz gelmezsiz. Ve gelmeniz dahi münâsib değildir. Ammâ Koca Paşa, ya'ni Şemsî Paşa-zâde'yi ziyâfete da'vet ideriz. Gönderin*" didi. Paşa dahi:

"*Ol benim akrânımdan bir âdemdir. Biz ana, varsın diyemezin. Ammâ siz varup da'vet idin. Giderse mâni' olmazız.*"

Varup da'vet itdikde istîzân idüp, gebr-i mezbûrla bile gitdi. Paşa yanında olan bey-zâdeler vâfir ta'âm ihzâr itdirüp, ahşâm vakti Nemçeler, kimin çömlek ile, kimin sîm tabaklara koyup getirdiler. Paşa önüne kodular. On on iki kat lühûm ⟨-ki⟩ ekseri şikâr etleri, eczâ-i hârre ile terbiye olunmuş- ve bir ol kadar dahi şeker ⟨ve⟩ börek envâ'ı ve bir ol kadar dahi meyve, üç fasıl döşendi, yendi. Ve şarâb getirüp içdiler. Paşa'ya sunmak istediler. "*İçmez!*" diyü men' olundu. Çün kal'adan çıkup küçük kapuda gemiler yanaşdığı yere geldiler, Palfi ⟨Pálffy Miklós⟩ gelüp Paşa'yla musâfaha eyledi. Ve "*Serhaddin hâli böyledir. Yiğit başından hâl eksik olmaz*" didikde Paşa, "*Biz size Ostorgon* ⟨Esztergom⟩*'u emânet virdik. Yine birkaç günden sonra alırız*" didi. Ve ba'zı serhadde müte'allık ahvâli söyledi. ⟨Şemsî Paşa-zâde⟩ Mahmûd Paşa su'âl olunup, "*Ardınızca yetişir*" dinildikde, gelince tevakkuf olunup, iki içoğlanlarının birer göbeği zer-nişân kalkan ve bir çift bayraklı halkârî mızrağını mukaddemâ beyler içerde Mehemmed Paşa'dan istemişler idi. Virmeyüp, bu mahalde Hersek ⟨Matthias⟩'den âdem gelüp tekrâr, "*Kalkanları ve mızrâkları ister*" diyü ibrâmla, ⟨Şemsî Paşa-zâde⟩ Mahmûd Paşa'yı getirüp, aldılar. Şemsî Paşa-zâde'ye bir sâ'at ve bir tüfeng virmişler. Gelüp gemiye girdi. Andan iki şayka gemiyi çeküp, İslâm donanması olan mahalle getirdiler ve döndüler. Budun ⟨Buda⟩'a gelüp iki tarafdan bükâ ve enîn çarh-ı berîne irdi. Ova-kapusu önündeki sahrâya konup oturdular. Ve içindeki zahm-hûrde Müslimânlar'ı dahi koçılara yükledüp Budun ⟨Buda⟩'a gönderdikden sonra, küffâr-ı hâk-sâr 'ale'l-fevr kal'ayı ta'mîr ve on bin yarar 'asker ile ve zahîre ile hıfzını tedbîr idüp, ba'dehû ekseri çekilüp memleketlerine gitdiler {*Bir rivâyetde, kırk elli gemi ile cümle 'asker Budun ⟨Buda⟩'a gönderildi. Ve bu vak'a, mâh-ı saferin evâ'ilinde zuhûra geldi. Minhu*}.

Bundan sonra, "*Leşker-i küffâr Budun ⟨Buda⟩ üzerine* **[26b]** *gelir*" diyü şâyi' olmağla, Mehemmed Paşa Budun ⟨Buda⟩'a karîb, Tuna akındısına yukarı "Kızılhisâr ⟨Pilisvörösvár⟩" nâm kal'ayı hedm itdirüp, Budun ⟨Buda⟩ etrâfında, top altında vâkı' bağçelerin eşcâr-ı müsmiresin kesdirdi. Câsûs gelüp, "*Bugün yarın gelir*" diyü halka gulgule düşüp, 'askeri ve ehl-i sûku hisârdan taşra sürdüler. Anlar dahi kal'a dibinde tabur kurup oturdular.

Bu esnâda Karaman Paşası gelüp, ol dahi anlara mülhak oldu.

Ve Budun ⟨Buda⟩ Defterdârı'nın kul mevâcibinde hıyâneti zuhûr itmekle sicill ü hüccet olunup, Serdâr ma'rifeti ile salb olundu.

Ve otuz gün kadar küffâr çetesi, Tuna üzre câ-be-câ darbzenler kurup, Belgırad'dan gemi gelmeğe mâni' olmuşlar idi. Serhadde zahîreye müzâyaka olmağla Sezâyî Paşa, bir mıkdâr yayabaşılar ve nefer ile kadırgalara binüp küffârı ürkütdüler. Ve gemiler getirdiler. Bu kerre 'ulûfe virildikde yeniçeri, zahîre gemileri ile firâra şürû' eylediler. Serdâr, gemileri köprüden yukarı geçirüp, izinsiz kimse gemi ile gitmemeğe tenbîh eyledi.

İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Vişegrad ⟨Visegrád⟩

Ostorgon ⟨Esztergom⟩'u aldıkdan sonra küffâr, hisâr-ı mezbûr kurbında "Vişegrad ⟨Visegrád⟩" nâm sa'b ve muhkem kal'ayı dahi ihâta idüp, Budun ⟨Buda⟩ yeniçeri ağalığından ma'zûl 'Osmân Ağa'nın sû'-i tedbîri ile ol hisâra dahi vire idüp müstevlî oldular. Hisârı virüp kendi mürtedd oldu. Halkı Budun ⟨Buda⟩'a gelüp mürtedd-i mezbûr, "*Kıral'a benim sözüm var*" diyü gidüp ve nâ'ibi dahi ahz itdirüp, Kıral önünde mezbûr, siyâh şabka giyüp makbûl âdemîsi oldu. Ve ol kal'alarda sâbıkā, küffâr zemânında kemerler altında bârût hazînesi ma'lûmu olmağla gösterüp, gemiler ile alup gitdiler.

İstîlâ-i Erdel be-Tımışvar ⟨Temesvár⟩

Sinân Paşa, Eflak memâlikine duhûlden sonra, Erdel-i erzele bir Çâvuş ile bir nâme gönderdi ki:

"*'Âsî olan Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fi'âl ile 'Mürtedd Rıdvân' nâm re'îs-i ehl-i ḍalâl, 'asker-i İslâm hücûmundan Erdel vilâyetine dâhil oldukları ma'lûmumuz olmuşdur. Elbette sa'âdetlü Pâdişâh'a inkıyâd ve hulûsun mukarrer ise mezbûrları kayd u bend ile ordu-yı hümâyûna gönderesin*" dimekle mezbûr, 'ısyânın ızhâr idüp herze-gûyluk eyledi. Ve muhâlif cevâb ile Çâvuş'u yolladıkdan sonra, 'askerini dahi Tımışvar ⟨Temesvár⟩ muhâsarasına gönderdi.

Sâbıkā Budun ⟨Buda⟩ serhaddine serdâr olup, evâ'il-i saferde İstanbul'dan çıkan Hâdım Ca'fer Paşa Belgırad'a gelmiş idi. Kendi âdemleriyle ol semtin 'askerine serdâr olup gönderildi. Müteveccih olduğu gibi melâ'în, tevakkuf itmeyüp kal'adan el çekdiler. Ve topların kaldırup vilâyetlerine gitdiler.

'Azl-i Sinân Paşa ve Nasb-ı Lâlâ Mehemmed Paşa

Çünki cânib-i Eflak'da Serdâr Sinân Paşa'nın sû'-i tedbîri ile 'asker-i İslâm'ın inhizâmı ve oğlunun cebânlığı sebebi ile Ostorgon ⟨Esztergom⟩ Kal'ası'na küffâr zafer bulduğu Pâdişâh-ı 'âlem-penâhın ma'lûmu oldu, rebî'ulevvelin on altıncı günü yevmü'l-ahadda ma'zûl **[27a]** idüp, mansıb-ı vekâleti, sancakda hıdmetlerinde olan aşağı Vezîr Lâlâ Mehemmed Paşa'ya virdiler. Kapucular Kethudâsı, Sinân Paşa'dan mühr-i hümâyûnu alup, fermân-ı 'âlî mûcibince Malgara'ya gönderdi. Ve hemân ol gice, Mehemmed Paşa, Sarây-ı 'âmire'ye da'vet olunup, serdârlık dahi zamîme kılındı. Lâkin, mezbûrun mizâcı münharif idi. Be-her-hâl gayret idüp ertesi, Dîvân'a varup dest-bûsa girdi. Ve sarâyına vardıkda, şîr-pençe âsârı zuhûr idüp yatdı. Vezîr-i sânî İbrâhîm Paşa, dokuz gün kā'im-makāmlık idüp, onuncu günü Vezîr-i mezbûr ol marazdan vefât itdi. Erbi'â günü cenâzesi Şeyh Vefâ kurbında defn olundu.

Vezâret-i Sinân Paşa Hâmisen

Sâbıkā sadâret-i kübrâ Vezîr-i sânî İbrâhîm Paşa'dan tahallüf itmekle 'azîm muğberr olmuşidi. Bu def'a dahi tahallüf idüp Pâdişâh-ı 'âlem-penâh, Ferhâd Paşa'yı bî-günâh katl itdirdiğine vâkıf oldukda incinmişler idi. Ol ecilden iki def'a hâtem-i vekâlet ana virilmeyüp, hırmânla mücâzât olundu. Lâ-cerem Sinân Paşa'nın hevâdârları fürce bulup Pâdişâh'a, "*Bir umûr-dîde vezîr-i bî-nazîrdir*" diyü mühr-i vezâreti girü ana irsâl itdirdiler. Malgara'dan ılgar ile gelüp, mâh-ı rebî'ulevvel âhırında Dîvân'a vardı. Sâbıkā Mehemmed Paşa vezîr oldukda, Budun ⟨Buda⟩, Mihalicli Ahmed Paşa'ya virilüp, serhadd ahvâli Hâdım Ca'fer Paşa'ya sipâriş olunmuş idi. Rebî'ulâhırda mezbûr Ca'fer Paşa Belgırad'a dâhil olup, Tımışvar ⟨Temesvár⟩ etrâfında Lipova ⟨Lippa⟩ ve Yanova ⟨Ineu⟩ ve Çanad ⟨Csanád⟩ kal'alarına hücûm iden Macar küffârını tard içün, Alacahisâr ⟨Kruševac⟩ ve Vulçıtrın ⟨Vučitrn⟩ ve Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩ beylerini zu'amâsıyla Tımışvar ⟨Temesvár⟩'a gönderdi. Bu def'a Sinân Paşa, Anadolu Beylerbeyisi Mehemmed Paşa'ya emir gönderüp, dernek ve muhâfaza ile serhadd umûrun ana sipâriş eyledi. Ve Ca'fer Paşa, Tımışvar ⟨Temesvár⟩ semtin muhâfaza ile me'mûr oldu. Ve İbrâhîm Paşa ile Sinân Paşa arasına şikāk düşüp, bu def'a vifâk müyesser olmadı.

Tergîb-i Sinân Paşa be-Sefer-i Şehriyârî

Bu def'a Vezîr-i mezbûr serdârlıkdan i'râz idüp, bir gün tenhâ 'arza girüp inhâ itdi ki: "*Min-ba'd diyâr-ı küffâra serdâr irsâli 'ayn-i hatâdır. Zîrâ ikiden hâlî değil; serdâr vezîr-i a'zam olursa kā'im-makām ⟨anın⟩ yerine geçmek içün irsâl-i 'asker ve mühimmâtda kādir olduğu kadar taksîr ider, eger aşağı vüzerâdan olursa vezîr-i a'zam imdâd itmeyüp vücûd bulduğun istemez, havf ider ki maslahat görüp sadârete nâ'il ola. Anınçün nice yıldır seferlerde fütûhât vukū'a gelmeyüp, bir bellü başlu hıdmet müyesser olmayor. Böyle olmadan ise ecdâd-ı 'izâmınızdan Sultân Süleymân Hân'ın tavr-ı mergūbu üzre, bir kerre bârî bi'z-zât gazâ itmeğe 'azîmet buyurulsa, nice yıllık fütûhât zuhûruna sebeb olup, 'adû-yı dîn hirâsân ve min-ba'd 'akd-i musâlaha âsân olurdu. Ve gazâları sahâ'if-i rûzgârda muharrer ve 'unvân-ı tevârîh ü siyer olur kalırdı*" diyüp, bundan sonra Hâce Sa'deddîn Efendi dahi **[27b]** huzûr-ı hümâyûna varup, selâtîn-i cihâna kişver-sitânlık lüzûmunu tahkîk ve gazâ vü cihâd fezâ'ilini takrîr ile kelâm-ı Vezîr'i tasdîk eyledikde, Pâdişâh'ı cihâda mâ'il ve sefere gitmeğe kā'il itdiler. Ve levâzım-ı sefer-i zafer-eser tedârüküne fermân-ı kazâ-cereyân sudûr idüp, Mevlânâ Sa'deddîn mülâzım-ı rikâb-ı 'izzet-karîn olmağla me'mûr oldu.

Evâ'il-i recebde Cerrâh Mehemmed Paşa'ya Hazîne-i 'âmire'den yüz elli bin altun virilüp, zahîre iştirâsıçün Belgırad'a gönderildi. Ve sâ'ir mühimmât-ı sefer içün dahi ahkâm ile âdemler ta'yîn ve irsâl olundu. Ve Tatar Hân'a dahi mu'tâd üzre resmî ile kapucubaşılar gönderilüp sefere me'mûr kılındı.

Vefât-ı Sinân Paşa ve Vezâret-i İbrâhîm Paşa

Vezîr-i a'zam Sinân Paşa, ihzâr-ı mühimmâta mücidd ü sâ'î iken 'ömrü âhır olup, şa'bânın beşinci günü, yevmü'l-erbi'âda vefât idüp, Parmak-kapu kurbında binâ itdiği türbesinde defn olundu. Vüzerâ ve erkân Ayasofya'da cenâzesine cem' olmuşiken, hâtem-i vezâret Vezîr-i sânî ve Dâmâd-ı Pâdişâhî İbrâhîm Paşa'ya gelüp teslîm olundukda, huzzâr tehniye eylediler. Ve bu cem'iyyeti, cem'iyyet-i hâtır ve ictimâ'-i umûra mukaddime olmasıyla nikāl kıldılar.

Budun ⟨Buda⟩'da olan paşalara, dernek idüp vaktiyle Osek ⟨Eszék⟩'e gelmek fermân olundu. Ca'fer Paşa dahi Belgırad'da köprü mühimmâtı tedârükü ile me'mûr oldu. Beş yüz cedîd şayka Belgırad'da müheyyâ kılındı. Meşâyıhdan Ayasofya Vâ'izi Mehemmed Efendi ve Hızır Efendi sefere

me'mûr oldular. Ve Kapudan Halîl Paşa dahi donanma mühimmâtın görüp, yetmiş kıt'a kadırga ve mavna ve firkate ile şevvâlin on dokuzunda Bahr-ı Sefîd'e gitdi. Vüzerâdan Hâdım Hasan Paşa Âsitâne'de kā'im-makāmlık hıdmeti ile me'mûr oldu. "*Selâtîn mütevellîleri dahi yerlerine kā'im-makām nasb idüp sefere me'mûr oldular*" diyü ba'zı tevârîhde yazılmışdır.

Teveccüh-i Pâdişâh-ı İslâm be-Gazve-i Eğri ⟨Eger⟩

Çün levâzım-ı sefer hasbe'l-fermân müheyyâ kılınup bahâr faslı dâhil oldu, mâh-ı ramazânın on beşinci günü tuğlar nasb olunup, şevvâlde, 'îd-i şerîfden sonra atlar çayırdan gelüp, otağ-ı hümâyûn dahi Dâvudpaşa Sahrâsı'nda kuruldu. Şevvâlin on ikinci günü 'azîm alaylar ile çıkup otağ-ı hümâyûna nüzûl buyurdular. Ve on dokuzuncu günü tuğlar Halkalu menziline nüzûl eyleyüp, ertesi şevket ü sa'âdetle göçüp gitdiler. Menzil-i mezbûrda bir gün oturulup Yeniçeri Ağası ileri gitmeğe icâzet oldu. Burusa ordusu ile Kırkkilisa-İzladi-Sofya yolundan teveccüh eyledi. Karışdıran'da beş yüz nefer Şâm kulu gelüp, alay ile ordu-yı hümâyûna dâhil olup, Vezîr-i sânî Cigalazâde Sinân Paşa koluna ta'yîn olundu.

Zilka'denin ikinci günü Edirne'ye varılup Sarây sahrâsına nüzûl buyuruldu. Altı gün oturulup Sivas Beylerbeyisi alay ile ordu-yı hümâyûna dâhil oldu. Hasbe'l-fermân ileri, Belgırad'a 'azm idüp, "*Ehl-i tîmâr ve zu'amâ* **[28a]** *cemî'an Belgırad'a varup Pançova ⟨Pancsova/Pančevo⟩ Sahrâsı'nda cem' olalar*" diyü nidâ olundu.

Ve zilka'denin sekizinci günü Edirne'den göçülüp, beşinci menzilde Filibe ⟨Plovdiv⟩'ye varıldı. Filibe ⟨Plovdiv⟩ Kādîsı Çelebi Kādî, Nehr-i Meriç'e müşrif bir mu'azzam kasır binâ itdirüp, Pâdişâh-ı 'âlem-penâh ziyâfet olundu. Dört gün tekā'üd esnasında 'ayş ü 'işret ve Çelebi Kādî'ya kayd-ı hayâtla Filibe ⟨Plovdiv⟩ Kazâsı'nı ve mevleviyyet ihsân itdiler.

Zilka'denin on sekizinde Tatar-bazarı menziline konulup, evâhır-ı şehr-i mezbûrda Sofya'ya duhûl itdiler. Dört gün oturulup göçüldü.

Zilhicce gurresinde "Kuruçeşme" nâm karyeye varılup, boğazında derbendi geçmek içün üç gün ârâm olundu. Beşinci günü Niş kurbına nüzûl olundukda, Bosna Beylerbeyisi Vezîr Hâfız Ahmed Paşa tarafından iki bin kadar baş ve üç yüz kadar zinde kâfir, iki nefer bey-zâdeleri ve otuzdan ziyâde ser-nigûn bayrakları ile tabl-ı menhûs çalarak ordu-yı hümâyûna dâhil oldu.

Mukaddemâ Bosna serhaddinde vâkı' Klis Kal'ası'na küffâr-ı hâk-sâr müstevlî olup, Paşa-yı mûmâ-ileyh vardıkda, kethudâsını ser'asker ta'yîn idüp fethine göndermişdi. Bir buçuk ay muhâsaradan sonra üzerlerine yedi bin kadar kâfir gelüp, kal'a kurbında Bosna 'askeri küffâr-ı hâk-sârla döğüşüp, bi-'avni'llâh gālib olup, zikr olunan başları ve dilleri ve ba'dehû Klis Kal'ası'nı almışlar idi. 'Asker-i İslâm mesrûr olup, "*Mukaddime-i feth ü zaferdir*" diyü fâl-i mübârek ile birbirlerin tebşîr eylediler.

Yedinci günü Nehr-i Morava geçilüp, sekizinci günü Yagodina ⟨Jagodina⟩'ya nüzûl olundu. Sinân Paşa-zâde Vezîr Mehemmed Paşa gelüp alay gösterdi. Ve ordu-yı hümâyûna mülhak oldu. Dokuzunda "Batoçina ⟨Batočina⟩" nâm palankaya konulup, ol menzilde 'îd-i adhâ itmek fermân olundu. Ertesi, Hasanpaşa Palankası ⟨Smederevska Palanka⟩'na nüzûl olunup, Cerrâh Mehemmed Paşa gelüp alay gösterdi. İhzâr olunan mühimmât defterin getirüp Vezîr-i a'zam'a, andan ikisi huzûr-ı hümâyûna 'arz idüp hıl'atler giydiler {*On sekiz balyemez -ki "bedoloşka" dirler- on sekiz bin yuvalağı ile ve sâ'ir top ve meters mühimmâtı ve defter mûcibince cebehâne yüz yirmi kıt'a şaykalara konup, iki yüz anbarlı sefîne, elli anbarsız sefîne mühimmâtla mâl-â-mâl olunmuşdur, diyü 'arz olundu. Minhu*}.

Zilhiccenin on dördüncü günü -ki haziran evâhırı idi- 'azîm alaylar ile Belgırad'a dâhil oldular. Vüzerâ-i 'izâm, alayların tertîb idüp gösterdiler. Yeniçeri Ağası Velî Ağa dahi Âsitâne'den ayrılup gelmişdi. Neferinin olancasın mahall-i 'arza irişdirdi. Birkaç gün 'askere zahîre tevzî' olunup, ba'zı kusûr-ı umûr tekmîline dek tekā'üd olundu. Ol hînde Sinân Paşa-zâde'nin, cebânlığı ve töhmeti mukābelesinde ahz u habsi fermân olunup, cümle mâ-melekin mîrîye alındı. Üç günden sonra girü cerâ'imi 'afv olunup, ba'de'l-ıtlâk, Belgırad muhâfazasıyla me'mûr oldu. Kec-dehân 'Ali Çâvuş -ki şıkk-ı sânî pâyesiyle ba'zı hıdmete me'mûr idi- tekâsülü sebebi ile kal'a kapusuna salb fermân olunup, sonra habs ile def' itdiler. Mâ-meleki musâdere olunup, girü 'afv buyuruldu. Ve Şikem Mehemmed Ağa'nın sakalı tirâş itdirilüp te'dîb olundu.

Meşveret-i Erkân-ı Devlet Berây-ı Cihet-i 'Azîmet

Çün 'asker-i İslâm Nehr-i Sava'yı geçüp Islankamen ⟨Slankamen⟩ menziline kondular, vüzerâ ve a'yân-ı devlet Vezîr-i a'zam haymesinde meşveret

için cem‘ olup, kankı cânibe teveccüh olunmak mühimm idiğini ta‘yin için hasbe'l-fermân müşâvere olundukda, Cigala-zâde, "*Komaran* ⟨*Komárom*⟩ *Kal‘ası* **[28b]** *üzerine varılmak münâsibdir. Bi-fazli'llâh ol kal‘a alınsa, cümle Tuna yalıları mazbût ve emîn olur*" didikde, sâ'ir vüzerâ ve a‘yân, "*Komaran* ⟨*Komárom*⟩ *bir muhtasar kal‘adır. Bi'z-zât sa‘âdetlü Pâdişâh bu kadar ağır ‘askerle üzerine vardığına değmez. Ve fethi bâ‘is-i iftihâr olmaz*" diyüp Erdel sınurunda Eğri ⟨Eger⟩ Hisârı üzerine varmağı tercîh itdiler. Ve Eğri ⟨Eger⟩ alınmağla ma‘âdin zabt olunur sandılar.

Nuhbetü't-tevârîh'de mastûrdur ki: Belgırad'da meşveret olup, Tuna ve Sava üzerlerine kurulan köprülerin kankısından geçüp ne tarafa teveccüh itmek evlâ idiği söyleşildikde ekser-i a‘yân, "*Erdel-oğlu müddet-i medîde harâc-güzâr iken, birkaç seneden beri hıyânet itmekle, üzerine varılup memleketi gâret olunmak mühimmdir*" didiler. Ba‘zı ehl-i vukûf, "*Gerçi öyledir lâkin, Erdel vilâyeti yolları sulu sazlık ve bataklı yerler olmağla, ağır ‘asker gideceği mahall değildir*" dimekle, tercîhde tereddüd olunmuşidi. Bu esnâda, Budun ⟨Buda⟩'a karîb Hatvan Hisârı'nı küffâr muhâsara itdiği haber⟨i⟩ gelmekle, "*Üzerine varılup, kurbında vâkı‘ ‘Eğri* ⟨*Eger*⟩*’ nâm hısn-ı hasîni feth ehemm-i mühimmâtdandır*" diyü ittifâk olundu.

Ve zilhiccenin yirmi yedinci günü, yevmü'l-erbi‘âda, Nehr-i Sava üzre kurulan köprüden Sirem ⟨Szerém⟩ Sahrâsı'na geçildi. Bundan akdem öte yakaya geçen Karaman Beylerbeyisi Hızır Paşa, ‘askeri ile Tımışvar ⟨Temesvár⟩ muhâfazasında olan Ca‘fer Paşa yanına gönderilüp, ol dahi kalkup gelirken Beçkerek ⟨Becskerek⟩'de mülâkī oldular. Ve Tuna üzerinde olan köprü Varadin kurbına kurulmak içün Yeniçeri Ağası ileri gitdi. Ve Ca‘fer Paşa'ya emir gönderildi ki yanında olan Sivas ve Karaman ve Rakka ve Mar‘aş ve Diyârbekir beylerbeyileri ile Segedin ⟨Szeged⟩'e gele. Ve Nehr-i Tisa ⟨Tisza⟩'dan irsâl olunan donanma şaykalarını ve mühimmâtı Solnok ⟨Szolnok⟩ Hisârı'na ulaşdıra.

Nizâ‘-ı Hâce Efendi ve Şeyhülislâm

Hasan Bey-zâde Târîhi'nde mastûrdur ki: İbrâhîm Paşa vezîr-i a‘zam oldukdan sonra, üçüncü günü, yevm-i cum‘ada erkân-ı devlet tehniyet iderlerdi. Hâce-i ‘âlî-cenâb Mevlânâ Sa‘deddîn ve Müfti'l-enâm Bostân-zâde gelüp, umûr-ı devlet ü dîn bâbında meşveret iderken, Tuna muhâfazasında

olan Hasan Paşa'nın ve Eflak Voyvodası Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fi'âlin[1] ve Eflak boyarlarının 'arzları ve mahzarları gelüp, Hâce Efendi kâğıdları okumağa başlayup, me'âl ma'lûm oldukdan sonra, Hâce Efendi bu vechile cevâb virdi ki: "*Çünki Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ ve Eflak boyarları isti'fâ-i cerâ'im itmişler, münâsib oldur ki cevâb-ı ye's virilmeyüp, sıdk-ı nedâmetlerine delâlet içün Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩'in oğlu rehin taleb oluna ve mektûblar yazıla*" didikde, Müftî-i 'asr, Hâce re'yini cidden münâsib görmeyüp, taraf-ı hılâfına zâhib oldu. "*Min-ba'd Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩'in ne 'ahdı kabûl ne İslâm'ı makbûl olmak gerek*" diyicek, tarafeynden su'âl ü cevâb tekerrür ve bahs ü mu'âraza tekessür bulup, tağyîr-i hey'ât ile ref'-i esvât vukū'a geldi. Âhır, muvâfakat mümkin olmayup hılâf ve şikāk mütemâdî olıcak, mugāyir-i emr-i 'âdî hareket sudûru ihtimâliyle Müftî Efendi **[29a]** yerinden kalkup, Vezîr'e müteveccih olup, "*Biz tehniyeye geldik, münâkaşaya gelmedik. Allâhu te'âlâ makāmınızı mübârek eyleye*" diyü hânesine revâne oldu. Hâce Efendi bî-huzûr olup, "*Biz Re'îsü'l-küttâb hıdmetini edâdan ictinâb itmeyüp gelen 'arzları okuduk. Bize cefâ'en muhâlefet itmek ve müşâvereyi terk idüp gitmek meşîhat-ı İslâmiyye'ye lâyık vaz' mıdır?*" diyü hayli güft u gû idüp âhır, kendi re'yi üzre Re'îsü'l-küttâb'a mektûb yazdırup irsâl itdirdi.

Mevlânâ-yı mezbûr, Pâdişâh-ı 'âlem-penâh ile yollarda hem-'inân olup umûr-ı bilâd u 'ibâdı 'arz iderdi. Edirne'ye vâsıl olduklarında, oğlu Es'ad Efendi kādî bulunmağla, ikrâm olunup İstanbul Kazâsı virildikde, Kā'im-makām Hâdım Hasan Paşa Ahî-zâde 'Abdülhalîm Efendi tarafında bulunup, Vâlide Sultân'a bir mıkdâr meblağın alıvirüp ibkā olunmasına şefâ'at ⟨itmekle⟩, kazâ-i mezbûr girü selefine mukarrer kılındı. Es'ad Efendi İstanbul'a bile konmayup girüye döndürüldükde, Hâce Efendi Vezîr-i a'zam'a varup, Hasan Paşa'nın isâ'et-i edebinden şikâyet ve mâcerâyı hikâyet eyledi. Paşa dahi Pâdişâh'a 'arz eyleyüp, vâlideleri şefâ'ati ile olduğun bildikde, Es'ad Efendi kâdî'askerlik pâyesiyle tesliyet olunup, Hâce Efendi eleminden hummâ-i muhrikaya mübtelâ olmuşidi. Eğri ⟨Eger⟩ muhâsarasmda ifâkat buldu.

[1] bed-fi'âlin A : bed-fi'âl N.

Vefeyât

el-Mevlâ Mustafa el-Burusavî:

"Cinânî" mahlası ile şöhret-şi'ârdır. Mu'allim-zâde Efendi'nin dârü'l-ifâdesine dâhil ve anlardan mülâzemetle bin üçde Burusa'da 'İvaz Paşa Medresesi'ne vâsıl olmuşidi. Bin dört muharreminde intikāl eyledi.

Merhûm-ı mezbûr fezâ'il-i kesîre ile meşhûr, elsine-i selâsede nazm ⟨u⟩ nesre kādir, bî-nazîr münşî ve hûb şâ'ir idi. Manzûm ve mensûr birkaç kitâbı ve 'Arabî ve Fârisî ve Türkî eş'ârı vardır. Cümleden *Mahzen* bahrında *Riyâzü'l-cinân* nâmına mesnevîsi hayli hoş-âyende ve güşâde nazmdır. Âzerî'nin *Nakş-i hayâl*'ine nazîre-gûne vâkı' olmuşdur.

Sultân Murâd-ı Sâlis huzûr-ı 'âlîlerine bedâyi'-i âsâr 'arz eyledikde, mazhar-ı cevâ'iz-i bî-şümâr olup, ol bâbda garîb ve 'acîb vâdîlerden söz koparmışdır. Gâhî hâne-i vîrânından şikâyet, gâhî zahîre fıkdânı hikâyet, gâh evlâd u 'ıyâl içün temennâ-yı libâs u cihaz ve gâhî bir ahmak hıdmetkârı ile sergüzeştini beyânda letâ'if-perdâz olup, envâ'-ı mudhikât ve turfe turfe hikâyât inşâ eyler ve ihsân-ı bî-pâyâna bahâne olurdu. Sonra bu vâdîde *Bedâyi'ü'l-âsâr* nâm bir kitâb cem'ine me'mûr olup, müzehhibde iken, kıssahân-ı Şâh-ı cihân olan Dervîş Eğlence, cüz' cüz' hıfz ve huzûr-ı Pâdişâhî'de bi't-temâm nakl itdikden sonra, kitâb dahi 'arz olundukda, Cinânî derd-mend, cevâ'iz-i seniyye ümniyyesiyle Bâb-ı 'âlî'de muntazır iken, Pâdişâh-ı 'âlîcihân, "*Biz nâ-şinîde hikâyât istedik. Bu hod bizim Eğlence'nin meselleri ancak*" diyü iltifât buyurmazlar. Kapu Ağası Gazanfer Ağa, cüz'î ihsânla hâtırını tatyîb idüp, "*Eğlence tekerlemelerine hıl'at-ı inşâyla revnak virmişsiz*" didikde, Cinânî münfa'il olup gider. Bi'l-âhıre müzehhibin gadri 'ayân olur.

el-Mevlâ el-Fâzıl 'Ali b. Muhammed b. Gānimü'l-Makdisî:

[29b] Dokuz yüz yirmi zilka'desinde Mısr-ı Kāhire'de vücûda gelüp, Şeyhü'l-kurrâ Şihâb Ahmed-i Hanbelî'den seb'a ile hıfz-ı *Kur'ân*-ı 'azîm ve Şems-i İskenderî'den te'allüm-i mebânî-i tecvîd-i nazm-ı kerîm idüp, Mollâ Maguşî'den 'aşr-hân-ı rivâyât-ı aşere olup, meşâyıh-ı 'asrından istimâ'-i hadîs ve rivâyet ve ba'zı kibârdan ahz-ı icâzet eyleyüp, Ma'lûl Emîr Efendi dokuz yüz kırk dörtde Mısır kādîsı oldukda, talebesi silkine dâhil olup, *Küçük*

Hâşiye ve *Isfahânî*[*1] ve *Hâşiye-i Tecrîd-i Devvânî* okumuş idi. Nice yıllar tilmiz-i hâssı Zekeriyyâ Efendi ile meclis-i ifâdelerine hâzır olmağla, tahsîl-i 'ulûm-ı 'âliye itdikden sonra, mesned-i ifâdeye geçüp, ders ü tahkîk ile sît ü sadâ virüp, nevbet-i iştihârı a'lâdan a'lâ olmuşidi. Mısır'da eşref-i medâris-i 'ilmiyye olan Sarıtmışiyye'de müderris ve buk'a-i celîle-i Süleymâniyye'de sadr-ı meclis olup, 'asrında a'lem-i 'ulemâ-i Hanefiyye ve müftî-i müşkil-güşâ-yı hakā'ik-i celiyye ve hafiyye iken, mükerreren Hacc ve ziyâret-i Kudüs eyleyüp, bin dört cumâdelâhıresinin on sekizinci gice⟨si⟩, leyle-i ahadda mevtın-ı aslîsi olan 'âlem-i kudse vusûl buldu.

Şeyh-i mezbûr deryâ-yı fazl-ı mevfûr, 'ulûm-ı 'Arabiyye'nin bahr-ı garâ'ibi, fünûn-ı edebiyyenin saff-ârâ-yı ketâ'ibi, usûl ve fürû'un müşeyyid-i erkânı, tefsîr ve hadîsin kavî-sâz-ı bünyânı, 'ilm-i harf ve 'ilm-i hall-i müter-cemin zebân-dân-ı esrârı ve fenn-i reml ü sîmyâ gibi 'ulûm-ı garîbenin kâşifü'l-kınâ'-i ebkârı, bahr-ı kâmil, habr-ı şâmil idi. Diyâr-ı Mısriyye'nin riyâset-i 'ilmiyyesi anlara müntehâ olmuşidi. Âsâr-ı 'ilmiyyelerinin eşheri, şerh-i *Kenzü'd-dekā'ik*'de *Nehr-i fâ'ik*[*2] nâm te'lîfleridir ki *Kenz*'i nazm ve mufassal şerhdir. *Bahr-ı râ'ik*'den sonra yazup, İbn Nüceym'e mu'âhazât-ı kesîresi vardır. İtmâmına 'ömr müsâ'id olmayup, nâkıs kalmışdır. *Eşbâh* ⟨*ve*⟩ *Nezâ'ir*'e ta'lîkası ve zuhr-ı cum'ada *Nûrü'ş-şem'a* nâm risâle ve sâ'ir tahrîrâtı müsellem-i 'âlemdir.

---

*1 Mahmûd b. Abdurrahmân el-Isfahânî'ye ait olan ve yazarına nispetle çoğunlukla *Isfahânî* adıyla anılan eserin asıl ismi, *Metâli'u'l-enzâr*'dır. Eser, Beyzâvî'nin *Tavâli'u'l-envâr* adlı kelâma dair kitabının şerhidir (Muhsin Demirci, "İsfahânî, Mahmûd b. Abdurrahman", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 509).

*2 İbn Gānim el-Makdisî'nin *Nehr-i fâ'ik* adlı bir eseri bilinmemektedir. Cemâleddîn 'Abdullâh b. 'Ali b. Muhammed'e ait olup, aynı lakapla tanınıyor olmalarından dolayı yanlışlıkla İbn Gānim el-Makdisî'ye nispet edilen *el-Fâ'ik fi'l-lafzi'r-râ'ik* adlı bir eserden bahsedilmekle beraber (Cengiz Kallek, "İbn Gānim, Nûreddîn", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 504), burada Kâtib Çelebi'nin aklını karıştıran, büyük ihtimalle, Sirâceddîn İbn Nüceym'e ait *en-Nehrü'l-fâ'ik* adlı *Kenzü'd-dekā'ik* şerhidir. Nitekim bu şerh, aynen Kâtib Çelebi'nin ilerleyen satırlarda ifade ettiği üzere, Zeynüddîn İbn Nüceym'in *el-Bahrü'r-râ'ik* adlı şerhinden sonra kaleme alınmış olup, söz konusu eser hakkında eleştiriler içermektedir (Ahmet Yaman, "*Kenzü'd-dekā'ik*", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 262). İbn Gānim el-Makdisî'ye ait eser ise *Evdahu'r-remz 'alâ (fî şerhi) Nazmi'l-Kenz* adını taşımakta olup, eserde el-Makdisî, doğrudan *Kenzü'd-dekā'ik*'i değil, *Kenzü'd-dekā'ik*'in İbnü'l-Fasîh tarafından manzum hale getirilmiş versiyonu olan *Nazmü'l-Kenz*'i şerhetmiştir (Cengiz Kallek, a.g.mad., s. 503). Bu arada, Kâtib Çelebi'nin eser hakkında verdiği bilgideki hatanın, *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 398)'ten kaynaklandığı da belirtilmelidir.

el-Mevlâ Mustafa:

"Küçük Mustafa Efendi" dimekle ma'rûfdur. Tosya diyârından zuhûr idüp, ba'de't-tahsîl Garîk 'Arab-zâde i'âdesinden mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim olmuşidi. Dokuz yüz seksen ikide Burusa Yıldırım Hânî müderrisi ve elf-i kâmilde Süleymâniyye'den Şâm-ı şerîf kādîsı olup, bin birde Mekke-i Mükerreme'ye nakl olundu. Bin üçde ma'zûl olup, bin dört şevvâlinin on üçüncü günü intikāl eyleyüp, Kurşunlu Türbe'de defn olundu.

Mevlânâ-yı mezbûr, 'ilm ü 'irfânla meşhûr idi. *Ahlâku's-saltana* ismi ile müsemmâ kitâbı ve *Risâle-i selciyye*'si[1] vardır. Tosya takrîbi ile "Tûsî" tahallüs idüp*[1], ba'zı eş'ârı *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da mastûrdur.

el-Mevlâ Mehemmed:

Kınalı-zâde Fehmî Çelebi'dir. Dokuz yüz yetmiş ikide pederi 'Ali Efendi Şâm kādîsı iken tevellüd idüp, her kemâlden behre-mend oldukda, birâderi Hasan Çelebi Burusa Sultâniyyesi'nde müderris oldukda hıdmetinde iştigāl, ba'dehû Çivi-zâde'ye ittisâl idüp, seksen dokuzda şeyhülislâm oldukda, medrese-i ifâdesinde mu'îd ve nevbet-i sûrda mülâzemet ve tedrîsle kadri mezîd olmuşidi. Doksan altıda kırkdan ma'zûl iken 'Ali Paşa-yı Cedîd Medresesi'ni imtihânla alup {*Medrese-i mezbûre hakkında imtihân fermân olunup, doksan altı rebî'ulâhırının beşinci günü ta'yîn-i mahall kılınup, Tireli Ca'fer Efendi ve Aydınî 'Ömer Efendi ile Zeyrek Câmi'i'nde habs olundukdan sonra, sadreyn-i fâzileyn Bostân-zâde ve Dökmeci-zâde Efendi huzûrlarında Hidâye'nin Kitâbü'l-icâresi'nden okuyup, rehîne-i imtiyâz bunlara nasîb oldu. Minhu*}, bin iki recebinde Kızılmusluk müderrisi iken, birâderi Hüseyin Çelebi Kıratova ⟨Kratovo⟩ Kazâsı'ndan Ferhâd Paşa 'azli[2] ile munfasıl olmağın, Vezîr-i a'zam **[30a]** meclisinde tehevvür idüp, ma'zûl olmuşidi. Bin üçde Sahn'a gelüp, bin dörtde Şehzâde müderrisi olmuşiken, sene-i mezbûre

---

[1] *selciyye*'si A : تلحیصی N.

[*1] "Tûsî" mahlası ile ilgili olarak Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'sında bir açıklama mevcuttur. Tosya (توسیه) isminin, طوسیه kelimesinden "tahrîf ve tashîf" şeklinde ortaya çıktığı ihtimalinden bahseden Hasan Çelebi, Küçük Mustafa Efendi'nin bu sebepten dolayı "Tûsî (طوسی)" mahlasını kullandığını belirtmiştir (*Tezkiretü'ş-şu'arâ*, nşr. İbrahim Kutluk, Ankara 1989, II, 906).

[2] 'azli A : 'azl N.

ramazânının yirmi sekizinde mat'ûn(en) intikâl eyledi. Yevm-i 'arefede namâzı kılınup, kayın-atası Nişâncı Paşa Câmi'i hazîresinde medfûn oldu.

Bin sûz u derdle didi târîh Hâletî
Gitdi 'adem diyârına Fehmî gibi vücûd (1004)*1

Mahdûm-ı mezbûr, hiddet-i fehm ve cevdet-i zekâyla meşhûr idi. İmtihân mahalline risâlesi ve makbûl-i erbâb-ı kabûl makâlesi ve latîf eş'ârı vardır.

el-Mevlâ 'Abdülkādir:

Sâdât-ı kirâmdan Su'ûdî Efendi'nin mahdûmu Kadrî Çelebi'dir. Dokuz yüz yetmiş hudûdunda vücûda gelüp, Hâce Sa'deddîn Efendi'den mülâzım ve müderris olmuşidi. Ba'zı medârisde sadr-ı meclis ve bin dört recebinde Mihrümâh pâyesi ile müderris olup, pâyeye tâlib iken Hâce Efendi'ye 'arz itdiği kasîdesinde bu beyt-i tatayyur-gûneyi dimiş ve bi'l-âhıre didiğine gelmiş idi:

Hezâr derdle bir pâye kat' idem dir iken
Fezâ-yı her dü-cihân korkarın ola yek-kâm

Sene-i mezbûre zilhiccesinin dokuzuncu günü rıhlet eyleyüp, Karaman kurbında, kayın-atası Bey-zâde Efendi civârında vâkı' Mi'mâr Sinân Mescidi sâhasında defn olundu.

Târîh-i mevti:

Mısrâ'

İtdi Kadrî Çelebi 'azm-i bakā (1004)*2

Târîh-i dîger:

Mısrâ'

Gitdi hayfâ bilinmedi kadri (1004)*3

---

*1 كتدى عدم ديارنه فهمى كبى وجود = 1004.

*2 اتدى قدرى چلبى عزم بقا = Mısrada geçen اتدى *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 402)'te ايتدى şeklindedir. Bu haliyle mısra 1004 tarihini vermektedir.

*3 كتدى حيفا بلنمدى قدرى = Mısra bu haliyle 1004 değil, 983 tarihini veriyor.

Merhûm 'ilm ü ma'rifetde yegâne, 'ulüvv-i himmetde müferrid-i zemâne, "Kadrî" mahlası ile tanîn-endâz, şâ'ir-i mâhir-i kasîde-perdâz idi. *Dîvân*'ı vardır. Tefsîr-i şerîfden ba'zı suver-i kerîmeye hâşiye ta'lîk eyleyüp, 'Arabî ve Fârisî şi'r dimişdir. Silâhşörlükde eli olmağla, Edirne-kapusu'nda vâkı' handek kenârından bir cirid pertâb itmişidi. İki kat kapunun üstünden geçüp, çârşû miyânına vâsıl ve Tozkoparan nişânı gibi 'azîm menzil olmuşidi. Ol vâdînin mâhirleri hayli pesend iderler.

el-Mevlâ Bostân:

Burusavî Bakkāl-zâde Hilmî Çelebi'dir. Bahâeddîn-zâde'den mülâzım ve müderris olup kat'-ı merâtib iderek, kırk akça ile Üsküdar'da Mehemmed Paşa Medresesi'nden ma'zûl iken, birkaç akça tekā'üd ile kanâ'at ve Şâm'da ferş-i kilîm-i ikāmet itmişidi. Ol hâl üzre bin dört târîhinde intikāl eyledi.

Merhûm-ı mezbûr, mi'yâr-ı kâmil-i 'ilm ü 'irfân ile meşhûr idi. "Hilmî" mahlası ile eş'ârı ve kābil-i kabûl güftârı vardır. Bu şi'r anındır:

Kıt'a

'Allâme-i zemâne olup bir kişi eger
Eylerse kādî'askere bin yıl mülâzemet

Mansıb virilmez ana çözülmeyicek kîse
Hâsıl budur ki bî-kese müşkil mülâzemet

Dîger:

Bir belâdır mülâzemet Hilmî
Mübtelâ olmayan kişi bilmez

İğneden ipliğe*[1] kimi sorulur
Kimi görür, mesâlihin eylemez*[2]

*1 iğneden ipliğe : *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te "iyilikle (ايلكله)" olarak geçmektedir (s. 403).
*2 eylemez : *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te "bilmez" olarak geçmektedir (s. 403).

Bakkāl-zâde-i Dîger:

Mezbûr, 'ulûm-ı felekiyyeye müntesib, hem müneccim hem mutatabbib[1] olmağın, re'îsü'l-etıbbâ ve ser-defter-i müneccimîn olmuşidi. Nice yıllar gonce-i verd-i ter gibi ihrâc-ı takvîm-i cedîd ve 'ilâc-ı merzâda tedbîrât-ı marziyyesin bedîd olmuşidi. Bin dört rebî'ulâhırında nâme-i âmâli köhne takvîm gibi 'amel-mânde ve tabîb-i tabî'atı **[30b]** tedbîr-i bedenden 'âciz ve dermânde olup,

Mısrâ'

'Âlem-i kudse eyledi rıhlet*[1].

Riyâset-i etıbbâ, Süleymâniyye Dârü'ş-şifâsı'nda tabîb olan Şems Efendi'ye*[2]; müneccimbaşılık mansıbı, şâgirdine tefvîz olundu.

Merhûm-ı merkūm, 'ulûm-ı riyâziyye ve tabî'iyyede nâdire-i devrân ve fenninde bî-nazîr-i zemân idi.

Haydar Mîrzâ b. Muhammed Hudâbende:

Şâh-ı 'Acem şehzâdesi iken, birâderi Şâh 'Abbâs, Ferhâd Paşa ile musâlaha eyledikde, rehin tarîkı ile virüp Der-i devlet'e göndermiş idi. Bin dört rebî'ulâhırının on sekizinci gününde maraz-ı tâ'ûndan intikāl eyleyüp, Eyyûb'da defn olundu. Ve üzerine müstakill türbe binâ olunmuş iken, bir zemândan sonra düzdân-ı 'Acem, 'izâmın serîka idüp Erdebîl'e götürdükleri

---

1 mutatabbib A : mutabbib N.

*1 عالم قدسه ایلدی رحلت = 1004.

*2 Kâtib Çelebi, Bakkāl-zâde'nin 1004 rebî'ulâhırında öldüğü ve onun yerine riyâset-i etıbbânın Süleymâniyye Dârü'ş-şifâsı'nda tabîb olan Şems Efendi'ye verildiği yönündeki bu bilgiyi, Nev'î-zâde 'Atâ'î'den aktarmıştır (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 403). Bakkāl-zâde'nin 1004 rebî'ulâhırındaki ölümü *Târîh-i Selânikî'de* de haber verilmiş bulunmakla beraber, Selânikî, öldüğü sırada Bakkāl-zâde'den re'îsü'l-etıbbâ olarak değil, sadece tabîb olarak bahsetmiştir. Selânikî'nin bildirdiğine göre 1004 senesi rebî'ulâhırında Bakkāl-zâde'den boşalan ve Şems Efendi'ye intikal eden görev, riyâset-i etıbbâ değil, Süleymâniyye Tıp Medresesi müderrisliğidir (II, 547). Daha sonra, 1005 cumâdelûlâsında ise Selânikî, Re'îsü'l-etıbbâ Sinân Çelebi'nin ölümü üzerine Süleymâniyye Tıp Medresesi müderrisi Şems Efendi'nin re'îsü'l-etıbbâ tayin edildiğini bildirmiştir (II, 665).

şâyi' oldu. Hâlâ türbe-i mezbûre kabirden tehî, me'vâ-yı kilâb, güşâde-bâbdır*[1].

Ferhâd Paşa:

Arnavud aslıdır. Harem-i Sultânî'den çıkup evâ'il-i devr-i Murâd Hânî'de büyük mîrâhûr, ba'dehû yeniçeri ağası olup, sûr-i hümâyûn gavgāsında 'azl olundu. Ba'dehû Rumili beylerbeyisi, sonra vezîr-i râbi' ve diyâr-ı 'Acem'e serdâr olmuşidi. Feth ü nusretle gelüp, tekrâr 'Osmân Paşa yerine serdâr oldu. Ve 'akd-i musâlaha eyleyüp[1], Haydar Mîrzâ'yı getirdi. Ve hüneri mukābelesinde Sinân Paşa yerine doksan dokuz şevvâlinde vezîr-i a'zam olup, elfde 'azl olunmuşidi. Yanık ⟨Győr⟩ Seferi'nde kā'im-makām kalup, bin üç cumâdelâhıresinde ikinci def'a vezîr-i a'zam oldu. Eflak Seferi'ne gidüp, köprü yaparken erbâb-ı gadr mekri ile ma'zûl ve bin dört saferinin beşinci günü mazhar-ı kahr-ı Kahramânî ve maktûl olup, Ebî Eyyûb Kasabası'nda, sâhil-i bahrda türbesinde defn olundu.

Vezîr-i cihângîr, sâhib-tedbîr idi. Bir dilâver oğlu zuhûr idüp, Sivas beylerbeyisi iken Eğri ⟨Eger⟩ Seferi'nde feth ü nusrete 'illet-i ahîre olmuşidi. Bin on hudûdunda Celâlî cenginde şehîd oldu.

Sinân Paşa:

Bu dahi Arnavud cinsidir. 'Asr-ı Süleymân Hânî'de Harem-i Hâss'dan çâşnigîrbaşılığı ile çıkup, Malatya ve Kastamonu ve Gazze ve Tırablus sancaklarına emîrü'l-livâ oldukdan sonra, Erzurum ve Haleb ve Mısır eyâletlerine beylerbeyi olup, Yemen'de fetret olmağla yetmiş yedide Yemen'e gidüp, ba'de'l-feth girü Mısır'a i'âde olundu. Ba'dehû Âsitâne'ye gelüp, vezâretle

---

*1 Osmanlı Devleti'ne rehin verilip küçük yaşta İstanbul'da vebadan dolayı hayatını kaybeden Haydar Mîrzâ, Kâtib Çelebi tarafından Şâh Muhammed Hudâbende'nin oğlu ve Şâh 'Abbâs'ın kardeşi olarak tanıtılmış bulunmakla beraber, bu bilgide yanlışlık vardır. Dönemin diğer kaynaklarından *Hasan Bey-zâde Târîhi* (II, 363), *Târîh-i Selânikî* (I, 185, 268; II, 547, 841) ve *Peçuylu Târîhi* (II, 121)'ne göre Haydar Mîrzâ, Şâh 'Abbâs'ın kardeşi Hamza Mîrzâ'nın oğlu, yani Şâh 'Abbâs'ın yeğenidir. Yoğun olarak Kâtib Çelebi *Fezleke*'sinin tesiri altında bulunmakla beraber, *Târîh-i Na'îmâ*'da da Haydar Mîrzâ'nın Şâh 'Abbâs'ın birâder-zâdesi olarak tanıtılması dikkat çekmektedir (II, 643) *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*'nde verilen bilgi ise hepsinden farklı olarak, Haydar Mirzâ'nın Şâh 'Abbâs'ın oğlu olduğu yönündedir (I, 6, 58).

1 eyleyüp A : eyledi N.

donanma serdârı oldu. Seksen târîhinde Tunus ve Halkulvad'ı feth eyleyüp, cülûs-ı Murâd Hânî'de Âsitâne'ye gelüp vüzerâ silkine duhûl itdi. Seksen sekiz târîhinde vezîr-i sâlis iken diyâr-ı 'Acem'e serdâr olup, der-'akab Ahmed Paşa yerine sadr-ı a'zam oldu. Doksanda ma'zûl olup, doksan dörtde Şâm Eyâleti'ne gitdi. Doksan yedide gelüp, sâniyen[1] vezîr ⟨-i a'zam⟩ oldu. Doksan dokuzda 'azl olunup, bin birde sâlisen 'avd eyledi. Bin üçde ve bin dörtde tekrâr ma'zûl ve mansûb olup, sinni doksandan mütecâviz iken, maraz-ı zahîrden intikāl eyledi. Şa'bânın beşinci günü Tevekkül-çeşmesi kurbında türbesine defn olundu.

Beş def'a serdâr ve beş def'a âsaf-ı Cem-mıkdâr olmak bunlara müyesser olmuşdur. Memâlik-i mahrûse'de yüz kadar hutbesi okunur. Rüstem Paşa ve Mehemmed Paşa'ya sâlisdir.

[1] sâniyen A : – N.

[31a] SENE-İ HAMSE VE ELF

Teveccüh-i Pâdişâh-ı İslâm be-Hisâr-ı Eğri ⟨Eger⟩

Muharremü'l-harâm gurresinde 'asker-i İslâm Varadin Kal'ası kurbına konup, yeniçeri zümresi sâbıkā me'mûr oldukları üzre, Osek ⟨Eszék⟩'den gelen yüz kıt'a tonbaz gemilerini çeküp, üç günde tûlü altı yüz zirâ' bir cisr-i 'azîm kurdular. Dördüncü günü Yeniçeri Ağası, neferi ile geçüp, iki gün sonra Pâdişâh-ı 'âlî-câh ve sâ'ir 'asker geçdiler. Ba'dehû göçülüp, beşinci menzilde Tisa ⟨Tisza⟩ Suyu kenârıyla Segedin ⟨Szeged⟩ Sahrâsı'na konuldu.

İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Hatvan

Sâbıkā, "*Küffâr-ı hâk-sâr Hatvan Hisârı'na düşüp muhâsara itdi*" diyü haber vârid olmuşidi. Menzil-i mezbûrda tekrâr feryâdcılar gelmekle, Vezîr-i sâlis Cigala-zâde Sinân Paşa, müteferrika ve çâvuş ve bölük halkı ve Şâm 'askerinden on bin kadar güzîde 'asker ile gönderildi. Ve Tımışvar ⟨Temesvár⟩ semtlerinde muhâfazada olan Ca'fer Paşa ve Karaman Beylerbeyisi Hızır Paşa, yanlarında olan 'askerle irişmeğe fermân sâdır olmuşdu. Gelüp Solnok ⟨Szolnok⟩ kurbında Sinân Paşa'ya mülâkī oldular. Lâkin, küffâr ikdâm idüp, zûr u zâr, muharremin onuncu günü hisârı vire ile teshîr ve sonra, 'ahde vefâ eylemeyüp, içinde bulunan ehl-i İslâm'ı katl ve esîr itdikden sonra, kal'ayı yıkup gitdikleri tevâtüre irmekle, mezbûr Serdâr'a da'vetnâme gönderildi {*Serdâr ta'yîn olunan Cigala-zâde, ordudan beş günde çıkup ağır hareket itmekle bu hasârete sebeb oldu, didiler. Lâkin, taraf-ı Şehriyârî'den 'itâb u 'ikāb görünmedi. Minhu*}[*1]. Solnok ⟨Szolnok⟩'da orduya geldiler. Mukaddemâ, Segedin ⟨Szeged⟩ menzilinde Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa dahi Vidin muhâfazasından gelüp, eyâleti 'askeriyle orduya dâhil

[*1] "Minhu" kayıtlı bu kenar notunun hemen yukarısında, yine "minhu" kayıtlı, fakat üzeri çizilerek iptal edilmiş bir not daha vardır. Kâtib Çelebi, bu notu iptal ettikten sonra, hemen aşağıda, nottaki bilgiyi benzer şekilde yeniden kaleme almıştır. İptal edilen not, özellikle bir kaynak ismi içeriyor olması bakımından, diğer nota kıyasla bizim için daha kıymetlidir. Dolayısıyla, burada ona da yer vermeyi uygun gördük: "Ve Peçuylu eydür: Hasârete Cigala-zâde'nin ihmâli bâ'is olmuş idi. Zîrâ tebattu' üzre hareket idüp, beş günde güçle ordudan ayrıldı. Ve cümle 'asker, mu'âhaze olunmasın mukarrer bilirken, iğmâz olundu." Kâtib Çelebi'nin, *Peçuylu Târîhi* (II, 192)'nden naklen eserine eklediği ve kaynağının ismini açıkça belirttiği bu notu iptal edip, nottaki bilgiyi neredeyse aynen, fakat bu defa kaynak isminini çıkararak tekrar etmesinin sebebini anlamak güçtür.

oldu. Ve alayları bir mertebe tertîb ve tezyin itmiş idi ki Pâdişâh-ı İslâm ve sâ'ir havâss u 'avâm sad-bâr tahsîn itdiler. Ve cümle toplar ve yuvalaklar ve bârût ve sâ'ir cebehâne, müşârun-ileyh Paşa'nın yanınca gelüp teslîm olundu. Paşa-yı mezbûr dahi varup Serdâr'a mülhak olmak buyurulmuşdu. Lâkin, muhtâc olmadı.

Bu esnâda, bölük halkı ve sâ'ir erbâb-ı vezâ'if, 'ulûfe isteyüp Defterdâr'ı taşlamağla, İbrâhîm Paşa ma'zûl olup, yeri Kec-dehân 'Ali'ye virildi.

Muharremin on sekizinci günü lezez[1] 'ulûfesi çıkup, yanınca, 'umûmen kul tâ'ifesinin her neferine kānûn üzre biner akça in'âm virildi.

Bir iki menzilde dahi Solnok ⟨Szolnok⟩ Sahrâsı'na varılup, Gāzî Girây Hân birâderi Fetih Girây, nice bin Tatar ile gelüp, takbîl-i rikâb-ı hümâyûnla ser-firâz oldu. Eğri ⟨Eger⟩ Hisârı, Tisa ⟨Tisza⟩'dan bir iki menzil ba'îd olmağla, cebehâne ve toplar ve sâ'ir âlât ol mahalde gemilerden ihrâc olunup, kimi 'askere tevzî' ve kimi arabalara tahmîl olundu. Menzil-i mezbûrda bir iki gün ikāmetden sonra göçülüp, Eğri ⟨Eger⟩'ye doğru teveccüh buyuruldu. Vezîr Ca'fer Paşa ve Hızır Paşa bir gün mukaddem 'askeri ile Kal'a-i Eğri ⟨Eger⟩ muhâsarasıyla me'mûr oldular.

Muhâsara-i Eğri ⟨Eger⟩

Muharremin yirmi sekizinci günü, yevmü's-sebtde Pâdişâh-ı İslâm Eğri ⟨Eger⟩ Sahrâsı'nda nasb olunan hıyâma nüzûl buyurup, iki gün mıkdârı teneffüs **[31b]** ve meters âlâtını tertîb ve yerini tecessüs eylediler. Evvelâ hisârda iki kâfir beyi olup biri Çasar'ın akribâsından Nemçe serdârı ve biri Macar beyi idi. Anlara ve sâ'ir ahâlî-i kal'aya da'vet içün bir emr-i şerîf gönderildi. Bu mefhûmda ki:

"Eğri ⟨Eger⟩ içinde olan beyler ve sâ'ir ahâlî! Bilmiş olun ki şevketle 'azîmetim, Eğri ⟨Eger⟩ fethidir. İmdi, evvelâ Allâhu te'âlâ emriyle sizi dînimize da'vet ideriz. Eger Müslimân olursanız, size zararım dokunmayup, hâliniz üzre emvâl ü emlâkinize kemâ-kân tasarruf idüp âsûde olun. Eger dîne gelmezseniz, kal'ayı bıragup, memleketinize çıkup gidesiz. Yohsa bu da'vetin birini kabûl itmeyüp, şöyle ki ceng ü cidâle mübâşeret olup bana karşı top

[1] lezez A : nefer N.

atasız, Allâh ve Resûlu'llâh hakkıyçün sizi katl-i 'âmm idüp birinizi halâs eylemem, bilmiş olasız."

Bu minvâl üzre emir getiren kimseyi melâ'în zindâna koyup, "*Câsûsdur*" diyü muhkem bend eylediler.

Kal'a-i mezbûre, mesâfe-i ba'îdeden hem-çü kûh bir kal'a-i bî-misâl müşâhede olunup, kat-ender-kat[1] burçları ve yanların korur ⟨bârûları⟩*[1], cevânib-i erba'asın gözler dolma palankaları ile asl-ı hisâr bir dağ üzre vâkı' olup, üç cânibi kesme kaya üzerinde muhkem taş ve kireç ile mülemma' u musanna' ve içi bir vechile dolma ki top kâr eylemez. Ve cânib-i şarkîsine bir ma'denî[2] dağ muttasıl olup, istihkâm içün bir 'ârîz ü 'amîk handek kesilmiş ve varoşu dahi kireç ile binâ olunmuş bir hısn-ı hasîn idi. Toplarının duhânı sehâb-veş göklere ağup ve tüfeng fındıkları katarât-ı bârân gibi yağup üzerinden kuş uçurmaz iken, 'asker-i encüm-şümâr aslâ top ve tüfenglerine bakmayup, mâh-ı saferin gurresinde hisâr eylediler.

Evvelâ Sadr-ı a'zam İbrâhîm Paşa, Zağarcıbaşı ve yirmi oda neferi ile yedi kıt'a bedoloşka alup, varoş kapusuna mukābil yerde ve dört balyemez ve şâhî ile Cerrâh Mehemmed Paşa bağlar tarafından iç kal'aya mukābil kilisada ve dört bedoloşka, üç şâhî ile Ca'fer Paşa bağlar arasında kal'aya mukābil yerde ve üç topla Yeniçeri Ağası Ova-kapusu'na mukābil yerde ve Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa dahi dağ başında, kal'a ensesinde, içeri havâle yerde meterse girüp, Cigala-zâde Sinân Paşa, mensûbâtı ve Şâm kulu ile ordu etrâfını muhâfazaya me'mûr oldu. Yirmi üç pâre kal'a-kûb toplar kurulup, câbe-câ lağımlar urulmağa mübâşeret olundu.

Mâh-ı mezbûrun ikinci günü Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasında olan Anadolu Beylerbeyisi Mehemmed Paşa ve Haleb Beylerbeyisi Çerkes Mahmûd Paşa, eyâletleri[3] 'askeri ile gelüp rikâb-ı hümâyûna yüz sürdükden sonra, Anadolu Beylerbeyisi'ne dahi sekiz toplar virilüp, Segbânbaşı ile sarây tarafında bir kola ta'yîn buyuruldu. Bu günün gicesi, nısfü'l-leylde küffâr-ı hâk-sâr taşra varoşu ihrâk bi'n-nâr itdikden sonra, atlusu kaçup ve piyâdesi kal'aya girüp

---

1 kat-ender-kat N A : + kal'a A.

*1 bârûları : A ve N nüshalarında mevcut değildir. Manadaki kopukluğu gidermek üzere, *Târîh-i Na'îmâ* (I, 107)'dan alarak metne ekledik.

2 ma'denî A : ma'den N.

3 eyâletleri A : eyâleti N.

mütehassın-ı hisâr-ı üstüvâr oldukları haber alınmağla, ertesi, gāziler varup, ihrâkdan halâs olan yerlerde zahâ'ir-i bî-şümâr ele getirdiler.

Muhâsaranın dördüncü günü Hasan Paşa Rumili 'askeri ile toprak sürmek fermân olunup, meters hıdmeti Haleb Beylerbeyisi Mahmûd Paşa'ya ta'yîn kılındı. Ve ol gün sıçan yolları hafrına başladılar.

Altıncı günde, kal'a üzerine havâle yerde 'azîm toplar ve darbzenler kurulup, hisârın her yerini, husûsan orta yerde vâkı' olan kulle-i 'azîmeyi döğüp, hayli yeri hedm olundu. Lâkin, kal'anın içi dolma ve taşları mülâ'im olmağla, çendân te'sîr eylemeyüp, gedik açmağa imkân olmayup, vüzerâya lağımlar ısmarlandı. Ve yevm-i mezbûrda lağım yolunda Şücâ' Sübaşı şehîd olup, yedinci günde Mehemmed Paşa kolundan lağım atıldı. Açılan gedikden yürüyüşe ziyâde ikdâm itdiler. Lâkin, gedikden mürûr mümkin olmamağla duhûl müyesser olmayup, toprak sürülmeğe bezl-i makdûr kılındı. Gerçi vakt-i zuhurda uğrun kapudan küffâr meters basmağa çıkup âşikâr olmuşidi lâkin, 'askerin hücûmundan girü içeri firâr eyledi.

Bu esnâlarda Fetih Girây, 'asker-i Tatar ile Kaşa ⟨Kassa/Košice⟩ Hisârı'na doğru gidüp akın itdi.

Sekizinci günü, çâvuşlar kolunda başbuğ olan Yanıkkaş Mehemmed Çâvuş şehîd oldu. Ve ol gün handek doldurmağa 'asker çuval getirmek fermân olundu.

Dokuzuncu ve onuncu gün, bölük halkı dahi toprak sürmeğe ikdâm itdiler.

On birinci günde lağım irişmekle, "*Seherî yürüyüşdür*" diyü nidâ olunup lağım atıldıkda, 'asker savulmağa mecâl olmayup, hayli kimse mecrûh ve şehîd oldu. "*Lağım-ı âhar vardır*" diyü 'asker girü çekilüp, yürümek emri bertaraf olmuşiken, Nemçe kal'asında mahbûs olan Müslimânlar helâk ⟨oldu⟩. Küffâr bârûta âteş virüp nâr zâhir olmağla, 'asker, lağım-ı âhar dahi atıldı zann idüp, bilâ-tereddüd yürüyüp Nemçe kal'asına dâhil oldular.

Mâh-ı saferin on ikinci günü ⟨-ki⟩ yevmü'l-cum'a idi- içinde olan beş altı bin kadar küffâr tu'me-i şemşîr olup, bakıyyetü's-seyf kefere iç kal'aya firâr ve tahassun eylediler. Guzât-ı İslâm'ın niceleri dahi rütbe-i şehâdete irdi. Ol

gice Yeniçeri Ağası ve ba'zı paşalar ⟨ve⟩ beyler kal'a-i mezbûre hıfzında kalup, etrâfa [**32a**[*1]] karavullar gönderildi.

On ikinci günü iç kal'a dahi muhkem döğülmeğe başlanup lağıma mübâşeret olundu. Yevm-i mezbûrda Bî-zebân Şeb-reng Ağa ba'zı serhadd gāzîleri ile dile varup, vâfir cebe vü cevşenlü diri kâfir ve birkaç baş getirmişidi. Lâkin, kendi dahi muhkem[1] zahmdâr olup, ertesi vefât itdi.

On üçüncü günü, alınan diller, Erdel-oğlu'nın serdâr-ı küffâr olan Maksimilyan ⟨Maximilian III⟩ ile kal'aya dinc 'asker komak tedârükünde olduklarını haber virmekle, her cânibe yarar karavullar ta'yîn olundu.

Feth-i Hisâr-ı Enderûn-ı Eğri ⟨Eger⟩

Bundan sonra beş gün dahi iki üç kerre lağımlar atıldı. Ve gedikler açıldı. Lâkin, birkaç gün leyl ü nehâr kesret-i emtârdan cüyûş[2]-ı Müslimîn pâ-der-gil ve olan yürüyüşler bî-hâsıl idi. Ammâ leyl ü nehâr toplar ile hisâr döğülmeden bir ân hâlî kalmadı. On sekizinci günde Sarıkçı Mustafa Ağa'ya yeniçeri ağalığı virilüp, ertesi yevmü's-sebt -ki mâh-ı saferin on dokuzuncu[3] günüdür- ziyâde yağmurlar yağup, kal'anın fethi her vechile müşkil olmuşiken, 'asker-i İslâm zahmet-i tâmm ile hücûmda bezl-i makdûr u ihtimâm eylemeden nâşî, kal'ada olan küffârın kulûbuna ru'b u hirâs müstevlî olup, vakt-i duhâda halâs-ı cân ümîdiyle istîmân itdiler. Ahvâlleri 'arz olundukda, 'avâtıf-ı 'aliyyeden mâl ü cânlarına emân ihsân olunup, ertesi iki nefer beyleri ve sekiz bey-zâdeleri çıkup, metersde vüzerâ yanına geldiler. Ve Solnok ⟨Szolnok⟩ beyi olan Bektâş Bey kal'aya rehin gönderildi. Tarafeynden 'ahd u emân karâr-dâde oldukdan sonra, mezbûrları huzûr-ı Pâdişâhî'ye iledüp, "*Bizden bir ikimiz İslâm'a gelmek isteriz*[4]" dimekle, ağır hıl'atler giydirdiler. Ve 'azîm şenlikler olup feth ü nusret nevbetleri çalındı. Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa ve Yeniçeri Ağası ve Topçubaşı ve Cebecibaşı kal'aya[5] girüp zabt itdiler.

---

*1 Buradan itibaren 34b'nin sonuna kadar olan kısımda, el yazısı Kâtib Çelebi'ye ait değildir.
1 muhkem N : vâfir A.
2 cüyûş A : cünûd N.
3 günde ... dokuzuncu A : – N.
4 isteriz A : ister N.
5 kal'aya N: kal'a A.

Katl-i 'Âmm-ı Küffâr-ı Eğri ⟨Eger⟩

Saferin yirminci günü, yevmü'l-ahadda, küffâr-ı hâk-sâr, hezâr za'f u inkisâr ile çıkup, bir menzil yer götürmeğe Sipâhî Oğlanı Ağası ta'yîn olunmuşidi. Giderken, yeniçeri tâ'ifesi ellerinden ba'zı esbâb çeküp alup hakâret esnâsında, henüz çâdırlar arasından çıkmadan, derûnları yanmış serhadd 'askeri ve Tatar leşkeri, bunların Hatvan sükkânına itdikleri gadre intikâmen kılıc üşürüp, cümlesin bir anda tu'me-i şemşîr eylediler. Ol zümreden bir kimse kurtulmadı. Gerçi Pâdişâh-ı 'âlem-penâh, çıkan beylere emân kâğıdı virüp yemîn itmişidi. Lâkin, ancak evvel çıkan eşhâsa tahsîs olunup, beş bine karîb 'uryân küffâr 'alef-i tîg-ı âbdâr oldu. Zîrâ serhadd kavmi eskiden,

Yokdur sizinle viremiz
Eğrili gidi Eğrili

diyü terkîb-i bend idüp türkü bağlamışlar idi. Bu def'a vücûda getirdiler. Ve[1] ol beyler Belgırad'a gönderilüp, bir zemân anda mahbûs kalmışlar idi. Sonra kimi kurtulup, kimi mürd oldu. Kimin İstanbul'da Tersâne'ye getirdiler[2]. İç hisâr dahi zabt olunup, bundan sonra kal'a kurbına göçüldü. Ve herkes kollu kolunda açılan gedikleri yapmağa mübâşeret itdiler. Ve yevm-i mezbûrda Hatvan Kal'ası binâsına Karaman Beylerbeyisi Hızır Paşa ve Solnok ⟨Szolnok⟩ ve Segedin ⟨Szeged⟩ beyleri ta'yîn ve irsâl olundu. Yirmi ikinci günü Pâdişâh-ı İslâm süvâr olup hisârı seyr eyledi. Ve top şenliği olup kal'a kurbında otağa nüzûl itdiler. Ol mahalde Dilsiz Ağa fetih müjdesiyle İstanbul'a revâne oldu.

Yirmi üçüncü günü, erbâb-ı tîmârdan her beş beye[3], birer kîle buğday, kal'ada muhâfaza erbâbına zahîre cem'i[4] fermân olundu. Ve meterslerden büyük toplar kal'aya kondu. Yirmi dördünde cümle 'asker üşüp metersleri düzetdiler. Yirmi beşinci günü ⟨-ki⟩ yevmü'l-cum'a idi- Pâdişâh, mülâzımân-ı Dergâh ile varoşda olan büyük kilisayı câmi' itdirüp cum'a namâzı kıldılar.

---

1 ve A : – N.
2 bir zemân ... getirdiler N : – A.
3 beye A : bine + varınca N.
4 cem'i A : cem' N.

{Fetihnâmede mastûrdur ki meykib-i 'âlî serhadde peyveste olduğu küffârın ma'lûmu oldukda, Beç ⟨Bécs/Wien⟩ ve İspanya kralları ve Papa ve Duka ve Erdel'in ve yedi kıralın, nefîr-i 'âmm üslûbu üzre, üç yüz bin kadar 'asker-i hezîmet-eseri Eğri ⟨Eger⟩ câniblerinde cem' olup, yüz pâre toplar ve mükemmel cebehâne ile müheyyâ bir yere geldiklerinde, fikr-i fâsidleri, guzât-ı Müslimîn Eğri ⟨Eger⟩ Kal'ası'n döğer iken, her tarafdan 'ale'l-gafle ordu-yı hümâyûna şebîhûn ideler. Haber-i feth mesmû' oldukda, kal'adan me'yûs oldukları gibi iki menzil kurbında tabur kurup, Eğri ⟨Eger⟩'den kalkıldığı gibi kal'a üzerine varup, girü hisârı almak kasdında oldukları haber alınmağla, 'asker-i İslâm ile üzerine varılup, rebî'ulevvelin üçüncü günü mukābele olundu. Minhu.}

Âmeden-i Cumû'-i Küffâr

Bu esnâda, gelen câsûslardan gayri, alınan diller haber virdiler ki Maksimilyan ⟨Maximilian III⟩, Çeh ve Leh ve Papa ve İspanya ve sâ'ir ecnâs-ı küffârdan istimdâd ile mübâlaga 'asker cem' idüp, yüz bin kadar piyâde ve süvâr ile üç menzil karîb yerde, Tokay ⟨Tokaj⟩ Kal'ası kurbında Haçova ⟨Mezőkeresztes⟩'ya nüzûl ve tabura duhûl eyledi. 'Asker-i İslâm ile mukāteleye 'ale'l-ıtlâk ittifâk idüp, "*Ya beyza-i İslâm'ı ortadan izâle ideriz, ya cümlemiz dîn uğrunda kırılup gideriz*" diyü 'azîmet-i hezîmet-eserleri haberi tahkīk olundu {*Çasar olan Maksimilyan ⟨Maximilian III⟩ a'mâ vü a'rec olmağla, tâcını birâderi Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩'a giydirüp, cümle 'askeri ana tefvîz eyleyüp, ol dahi Erdel ile bir olup orduyu basmak bahsiyle dolular içmiş idi, diyü ba'zı tevârîhde mastûrdur. Ve ba'zısında, Nadajlı ⟨Nádasdy Ferenc⟩ ve Gümüş Ayak -ki Kıral vezîri idi- bile ta'yîn olunduğu yazar. Minhu*}.

İrsâl-i Ca'fer Paşa

Bu esnâda, "*Küffâr-ı hâk-sâr, 'asker-i İslâm'ı gāfil iken basmak tedârükündedir*" diyü mâh-ı saferin yirmi yedinci günü, Vezîr-i dilîr Hâdım Ca'fer Paşa'ya altı bölükden silahdâr ve 'ulûfeciyân-ı yesâr zümresiyle Dergâh-ı 'âlî müteferrikaları ve serhadlü ve sâ'ir 'askerden **[32b]** on beş bin kadar ceng eri koşulup, otuz 'aded topla cânib-i 'adûya gönderildi. Lâkin, Vezîr-i mûmâ-ileyh 'adûnun kesretin haber alup, "*Bu mıkdâr 'asker-i kalîl ile*

cem'iyyet-i küffâra varmak nâmûs-ı saltanatı kesrden gayri netîce virmez" diyü tafsîl üzre yoldan ahvâl-i düşmeni i'lâm eylemişidi. Lâkin, kendinin te'allülüne haml olunup, ardınca Rumili Beylerbeyisi Velî Paşa Rumili 'askeri ve[1] otuz pâre miyâne ile gönderildi. Ve "*Şimden sonra 'özr ber-tarafdır*" dinildi. Mezbûr dahi "*Kazâya rızâ*" diyü alayların tertîb idüp yürüdü. Lâkin, bu esnâda şedîd[2] rüzgârlar esüp ve kırağı yağar ve şiddet-i berdden sahrâda durulmaz idi. Evvelki menzilde tahmîn ve ta'yîn olunan 'askerden dört beş bin âdem ancak bulundu. Ol gice sulu bir vîrâne kâfir karyesi kurbında konulup, bir menzil dahi gidildi. Vakt-i zuhurda mahall-i ma'reke olan bataklı suyu geçüp, öte yakasına nüzûl eyledi. Ve yanında olan 'asker, üç bin kadar ancak kalmışidi. Ol gice anda yatup, erte kuşluk vaktinde oturur iken, Tatar elinden bir dil gelüp, "*Zikr olunan küffâr temâm tedârük ile 'Tokay ⟨Tokaj⟩' nâm kal'a⟨dan⟩ -ki bundan kuşlukluk yoldur- kalkup, alayları ile piyâdesin önüne katup geliyor. Bu gice sizin menzilinize tabur kursalar gerekdir. Hâlâ siz bilmem ne makūle 'askersiz. Anlar Büyük Türk ile mukābil olmak kasdındadır*" didikde, Rumili Beylerbeyisi Velî Paşa ve ba'zı a'yân, cem' olup didiler ki:

"*Bu mıkdâr 'asker ile bu makūle 'azîm düşmene karşı durmak re'y değildir. Karavul-misâl gelüp selâmetle bu 'askeri girü orduya düşürmek gerekdir.*"

Lâkin Ca'fer Paşa, "*Kellâ ve hâşâ*[3]*, biz düşmeni görmeyince ve bunların kemmiyyet*[4] *ü keyfiyyeti ma'lûm olmayınca dönmek muhâldir. Nihâyet elli altmış piyâde yeniçeri ve segbâna icâzetdir, orduya düşsünler*" didi. Ve suyu girü geçüp, geçid üzerinde alay bağlayup durdular. Fi'l-vâkı' ol gün zemân-ı 'asırda düşmen alayları gürûh gürûh gelüp Vaç ⟨Vác⟩[5] Sahrâsı'nı kapladı. Ca'fer Paşa birkaç serhadlü ile bir püşte üzerine çıkup, küffâr ordusuna nazar eyledi. Gördü ki bir 'asker-i bî-pâyândır[6], deryâ gibi ol fezâ[7]-i bî-intihâda çalkanır. Leşker-i küffâr talî'ası bunları görüp, "*Bu cüz'î 'asker dâne-i dâm u*

---

1 ve A : – N.
2 şedîd A : – N.
3 kellâ ve hâşâ A : hâşâ ve kellâ N.
4 kemmiyyet A : yiğit N.
5 Vaç ⟨Vác⟩ N : Haç A.
6 pâyândır A : pâyân N.
7 fezâ A : kazâ N.

hiyeldir[1]*. Yakın yerde muhkem pusuları olmak muhtemeldir*" diyü çekerek savaş itdiler. Ve dil alup vâkı'-ı hâli bilmeyince harbe ikdâm itmediler. Ba'dehû yürüyüp, çarhacıları[2] ileri seçüp[3], 'asker-i İslâm'dan dahi dört beş yüz kadar serdengeçdi gāzîleri batağı geçüp küffâr cânibine hamle eylediler. Ba'dehû büyük[4] alayları piyâdeler[5] ile[6] âteş-feşân olarak hücûm eylediler. Rumili 'askeri geçidden yan virmekle, küffâr geçide müstevlî oldu. Ve beş altı bin tüfeng-endâz atlusu, Ca'fer Paşa üzerine hücûm idüp bir vechile geldiler ki dağlar tahammül eylemezdi[7]. Ca'fer Paşa göğüs gerüp, dilîrân-ı ehl-i İslâm'la batak verâsında durup Rüstemâne erlikler eyledi. Önünde olan şâtırları ve tüfengçileri düşdü. Ensesinde kafâdârları şehîd oldu. Ve 'askerin başların alup firârın görür iken, kendi sabr u karâr eyledi. Hengâm-ı şâm olmağla ayrılışılup[8], Ca'fer Paşa ordu tarafına teveccüh itdi. Ve bu cengde yirmi otuz piyâde ve atlu şehîd oldu. Cümle darbzenler ve sâ'ir ahmâl ü eskāl 'adûya intikāl eyledi. Ve küffâr, batağın öte tarafında, geçidden ba'îd yerde tabur kurup durdu. Ca'fer Paşa huzûr-ı Şehriyârî'ye girüp ahvâl-i düşmeni gördüğü gibi takrîr eyledi. "*Küffâr, Ca'fer Paşa'yı ta'kīb idüp, zalâm-ı leylde nâ-gâh ordu-yı hümâyûnu basmak ihtimâli vardır*" didiklerinde, ol şeb-i pür-şûr u şegabda Rumili Eyâleti 'alâ vechi't-ta'cîl Mehemmed Paşa-oğlu Hasan Paşa'-ya tevcîh ve Rumili 'askeri ile ordu-yı hümâyûn etrâfını muhâfazaya tenbîh buyuruldu. Ve Fetih Girây dahi Tatar 'askeriyle ordu-yı hümâyûn kenârına gelüp konmak fermân olundu.

Meşveret-i Erkân-ı Devlet

Salât-ı subh edâ olundukdan sonra, Vezîr-i a'zam İbrâhîm Paşa ve Hâce-i Şâh[9]-ı cihân ve sâ'ir vüzerâ ve erkân otağ-ı hümâyûnda cem' olup, –*Ve şâvirhum fi'l-emr*[*1]– mefhûmunca, küffâr ile mukābele ve mütâreke mâ-

---

1 dâm u hiyeldir N : dâm-ı hiyeldir A.
2 çarhacıları A : çarhacılar N.
3 seçüp A : seçilüp N.
4 büyük A : büyüklerle N.
5 piyâdeler A : piyâde N.
6 ile A : – N.
7 eylemezdi A : itmezdi N.
8 ayrılışılup A : ayrılışup N.
9 Şâh N : – A.

*1 شاورهم فى الامر = "... iş hakkında onlara danış.", *Kur'ân*, Âl-i İmrân, 3/159.

beyninde olup, isbâtı içün müşâverede erkân-ı devletin ekseri ba'zı 'ilel-i vâhiye beyânı ile terk-i mukâbele re'yin itdiklerinde, Mevlânâ Sa'deddîn Efendi sevk-i kelâm **[33a]** idüp, "*Elbette a'dâ-i dîn ile mukâbele vâcib ve mutaharrib olup, üzerimize gelen hâsirîn ile ölünce mukâtele*[1] *akdem-i mevâcibdir. Biz anların üzerine varmayup tarîk-ı âhara münharif olduğumuz takdîrce, küffâr ızhâr-ı celâdet idüp bizi ta'kîb itmek mukarrer ve zu'afâ-i 'askerimizi mürg-i çîne-ver gibi devşirmek mukarrerdir. Husûsâ, bu Devlet-i 'aliyye'de bir pâdişâh-ı 'Osmânî bir düşmenden rû-gerdân olduğu mesmû' değildir*" diyü ol meclisde söylediğinden mâ'adâ, huzûr-ı hümâyûna girdiklerinde merhûm Pâdişâh'a vicâhen bunun emsâli kelimât-ı münticetü'l-berekât ilkâ eyledi. Ve "*Bu kal'a dâmeni bir pest mahaldir. A'dâ-i dîn üzerimize gelirse ceng ve hareket mümkin olmaz. Câ'iz ki melâ'în topların kulel-i cibâle dizüp üzerimize atmağla, 'askeri biri birine kata. Taburları olduğu sahrâ bir vâsi' fezâ-i bî-intihâ imiş. Mühimm olan budur ki cümle 'asker-i nusret-eser ile ol cânibe varup hâzır olavuz. Husûsâ, a'dâ üzerimize gelüp müstevlî olmadan biz anların üzerine varmak evlâdır*" diyü ol nihrîrin[2] kelâm-ı dil-pezîri kalb-i Pâdişâhî'de te'sîr idüp, nihâd-ı celâdet-nijâdlarında merkûz olan olan şecâ'at-i mevrûse zuhûra gelmeğe bâdî oldu. Ba'dehû ba'zılar, Rumili Vâlîsi Hasan Paşa ziyâde[3] 'asker ile küffâr üzerine gönderilmek ilkâ itdiler. Lâkin, "*Bu emr-i 'azîm paşalar varmağla olur biter değildir. İllâ bi'z-zât Pâdişâh-ı enâm cümle 'asker-i İslâm ile varmak ve muhkem tedârük görmek gerekdir*" dinmekle, teveccüh-i hümâyûnları mukarrer oldu. Ba'de'l-meşvere, Vezîr-i a'zam Kal'a-i Eğri ⟨Eger⟩'ye doğru varup, bile götürecek topları ayırup, zemân-ı gurûba dek kal'a muhâfazasına 'asker yazmağa ikdâm ve gedikleri berkidüp, gereği gibi istihkâmda ihtimâm eyledi.

Teveccüh-i 'Asker-i İslâm be-Harb-i Küffâr-ı Li'âm

Mukaddemâ, Eğri ⟨Eger⟩ müstakill eyâlet kılınup, Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Sûfî Sinân Paşa'ya tevcîh olunmuş ve Anadolu Beylerbeyisi Mehemmed Paşa dahi muhâfaza ile me'mûr olmuşidi. Gice Vezîr-i a'zam'a Hâce-i Şâh-ı cihân tezkire gönderüp, "*Gerçi Anadolu Beylerbeyisi, 'askeri ile*

---

1 mukâtele N: mukâbele A.
2 nihrîrin A : tahrîrin N.
3 ziyâde A : zâde N.

kal'a muhâfazasına ta'yîn olunmuş, lâkin ıstabur cenginde Pâdişâh-ı İslâm'ın bir cânibi hâlî kalmak lâzım gelir. Kal'aya 'adû müstevlî olıcak, muhâfızları, ordu-yı hümâyûndan imdâd irişince dayanmağa mecâl vardır. Ammâ, meydân cenginde bir cânib hâlî olmak mahall-i hatardır. 'Ale'l-'acele imdâd irişmek[1] *müyesser değildir. Ana binâ'en, Anadolu 'askeri dahi cenâh-ı Pâdişâhî'de olmak evlâdır*" diyü inhâ itmekle, fi'l-hâl Mîr-i mîrân-ı mezbûra buyuruldu gönderildi ki: "*Eyâletin 'askeri ile 'ale's-sabâh tabur üzerine gitmeğe hâzır olasın.*" Mezbûr dahi gelüp kolunda bulundu.

Bunca gün kal'a fethine sa'y eylemiş 'askerin ekseri zahîresiz, atı ve kendi aç ve muhtâc iken, "*Gazâ-yı ekberdir*" diyü münâdîler nidâ itdikde müheyyâ olup, esbâb-ı harb u darba çekidüzen virdiler. Gurre-i rebî'ulevvelde Pâdişâh-ı İslâm göçüp, yemîn ü yesâr alaylar kemâl-i şevket ü dârâtla yürüdüler. Ol gün zemân-ı 'asr-ı evvele dek gidilüp, Ca'fer Paşa evvel konduğu menzile nüzûl olundu. Vezîr-i a'zam ordu-yı hümâyûna karşı bir mürtefi' püşte üzerine çıkup, tabur-ı makhûr-ı küffâr nümâyân idiğin görüp, ertesi, tekābül-i saffeyn vâkı' olacağın bildi. Girü otağa gelüp salât-ı magribi edâ ider iken, taraf-ı Pâdişâhî'den hatt-ı hümâyûn vârid olup mazmûnunda, "*Sizi serdâr-ı 'asker-i zafer-şi'âr idüp ben buradan İstanbul'a revâne*[2] *olsam olmaz mı?*" buyurulmuş. İbrâhîm Paşa mütehayyir olup, fermân olunan ma'nâ derece-i imtinâ'da olduğun tahrîr ve men'e müte'allık mukaddemât-ı lâzımeyi tastîr itdirir iken, Paşa huzûr-ı hümâyûna da'vet olundu. Varup bu ma'nâyı bi'l-müşâfehe inhâ eyledikden sonra çıkup, Pâdişâh hazretlerinin nezr eylediği filorileri, "*İfrâz eylen!*" diyü Gazanfer Ağa'ya ısmarladı.

Bu esnâda Fetih Girây, küffârdan üç dil alup göndermişidi. Paşa ile Gazanfer Ağa bir kapucuya tercemânlık itdirüp ahvâl-i taburu su'âl eylediklerinde, haber virdiler ki cümle kırallar ve dukalar ve komslar ve piskoposlar, Papa emriyle Çasar'a imdâd idüp, Erdel Kıralı Zigmond ⟨Sigismund Báthory⟩ dahi gelüp, yüz elli pâre toplar ile yüz binden ziyâde 'asker hâzır olup, murâdları 'asker-i İslâm'ı yâhûd 'asker-i İslâm anları ortadan götürmek idiğin beyân eyledi. Diller katl olunup Paşa, otağına gitdi.

---

1 imdâd irişmek A : – N.
2 revâne A : – N.

Ertesi -ki [33b] rebî'ulevvelin[1] dördüncü günü, rûz-ı cum'a idi[2]- ağırlık girüye kalup, Pâdişâh-ı İslâm yemîn ü yesâr alayları ile âheste âheste yürüyüp, vakt-i dahve-i kübrâda top irişmeyecek kadar ba'îd yerde karâr ihtiyâr eylediler. Sonra ba'zı ehl-i vukūf gelüp, "*Tertîb olunan sufûf, taburdan ziyâde uzak ve tabur önü batakdır. Top ve tüfeng irişmez. Ve çarhacılar⟨ın⟩ eli a'dâya yetişmez. Dahi ileri varmamak 'ârdır*" dimekle, bir mıkdâr dahi tayy-i mesâfe olunup, münâsib görülen makāmda ârâm olundu. Pâdişâh-ı Cem-iktidâr kutbvâr 'alem-i hümâyûn önünde karâr idüp, yemîn ü yesâr altı bölük kafâdâr oldu. Yeniçeri 'askeri tüfeng ber-dûş, cûş ü hurûş ile kuddâm-ı Şâh'da durdular. Top arabaları dahi önlerinde zencîrler ile bağlanup, 'asâkir-i nusret-âsâra âhenîn dîvâr oldu. Sâ'ir beylerbeyiler 'askeri ile resm-i kadîm üzre yerlü yerinde durdular. Diyârbekir Emîrü'l-ümerâsı ile Şâm yeniçerileri talî'a-i 'asker ta'yîn olunup serdârlığı Vezîr Sinân Paşa'ya sipâriş buyuruldu. Pâdişâh-ı zafer-penâh mukābelesi bir mıkdâr güşâde kılınup, bir cânibde vüzerâ-i 'izâm 'ale't-tertîb ve bir tarafında Hâce-i Şâh-ı cihân iki kādî'askerle Şâh-ı ser-firâza müteveccih olup karâr eylediler. Cimâl ü bigāl[3], esbâb u eskāl ile girüde durup, müteferrikalar zümresi anların[4] zabtına ta'yîn olundu.

Muhârebe der-Rûz-ı Evvel

Çün iki 'asker biri birini gördü, çarhada Sinân Paşa ve Fetih Girây ve Diyârbekir Beylerbeyisi Murâd Paşa ve sâ'ir dilâverler alay alaya at sürüp, batak hâ'il olup {*Mezbûr batak, Haçova ⟨Mezőkeresztes⟩'da bir nehr-i sagīr batağıdır ki her yerinden geçilmeyüp, yer yer geçidleri vardır. Minhu*}, her yerden geçid virmemekle, biraz elleşdiler. Mukābele-i Pâdişâhî'de duran vüzerâ[5] ileri varup safları tertîb ve 'askere istimâlet ü gayret virmekle cenge tahrîz ü takrîb itdikden sonra, girü gelüp Pâdişâh-ı İslâm'a ahvâli i'lâm

---

1 rebî'ulevvelin N : saferin A. Biraz yukarıda "gurre-i rebî'ulevvel"den bahsedildiğine göre, burada A nüshasında "safer" ayından bahsedilmesinin hatalı olduğu açıkça ortadadır. Kâtib Çelebi bu hatayı Hasan Bey-zâde (III, 521)'den naklen tekrarlamıştır (*Bekir Kütükoğlu, Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, İstanbul 1974, s. 50). Haçova Savaşı'nın ilk günü için Selânikî tarafından "3 Rebî'ulevvel" (II, 646), Topçular Kâtibi tarafından ise "mâh-ı rebî'ulevvelin evâsıtı" (I, 161) tarihi verilmiştir.

2 cum'a idi A : cum'adır N.

3 bigāl A : بقال N.

4 anların N : – A.

5 vüzerâ A : + gâh N.

iderlerdi. Ve küffârın darbzenleri 'asker-i İslâm alaylarına gelir idi. İbrâhîm Paşa alay düzüp, otuz kırk topu küffârın topları önüne dizdirdi. Sinân Paşa dahi Şâm 'askeri ve güzîde sipâh ile çarhada ceng ider idi. Velî Paşa Rumili 'askeriyle ve Anadolu Beylerbeyisi Mehemmed Paşa ve Vezîr-i a'zam'ın şecâ'atle ma'rûf Mehemmed Ağa'sı bin kadar atlu ile geçid tarafına hamle eylediler. Küffâr dahi geçidi hıfz içün üzerinde alay bağlayup durdu. 'Asker-i İslâm çarhacıları dahi geçid üzerinde vâkı' kilisa kurbında küffâra karşı durdular. Ehl-i İslâm topları bu geçidin aşağı sol cânibinde kurulup, küffârın yesâr alaylarına atılup kâr ider*[1] idi. Lâkin, geçid üzerinde küffâra top yetişmeyüp, anların topu ol semtde hâzır idi. Mesâfe-i ba'îdeye sürer kolonbornaları var idi. Hattâ bir top, Hünkâr alayı üzerinden üşüp girüye düşdü. Kimseye zarar olmadı. "*Mahall-i tehlükedir*" diyü, girüde Müteferrika Yûnus Ağa'nın çâdırı kurulmuş bulunup, Pâdişâh-ı 'âlem-penâhı ol çâdıra indirdiler {*Sonra mezbûr Yûnus Ağa'yı Sinân Paşa, fırâr itmişdir diyü katl itdirdi. Minhu*}.

Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa, sol kolda duran küffâra karşı alay bağlayup durur idi. Mebâdâ ki yukarıdan küffâr, 'ale'l-gafle suyu geçüp hamle eylemeye diyü. Ve sağ kolda topdan çarhacılar sıkılup, pâre pâre lahm u şahm hevâda perrân olur idi. Sinân Paşa kethudâsı ve hayli 'asker mecrûh ve Bolu Alaybeyisi ve yirmi kadar kimse şehîd oldu. Melâ'în, 'askerde top ve tüfeng olmadığın görüp, iki üç bin kadar atlu geçidi geçüp, piyâdesi tüfeng atarak yürüdüler. Cigala-zâde ve Velî Paşa[1], ol batak yanında vâkı' harâbe kilisa ardında 'asker ile kemînde hâzır bulunmağın, fi'l-hâl çıkup, zikr olunan fırka-i dalâli basup, bi'z-zât yalın kılıcla gelen küffâra at sürüp yüzlerin döndürdüler. Ardlarınca, batağa varınca mesâfe idi, iki bin kadar piyâde ve süvâr küffârı kırup, tabl u 'alemlerin Sultân-ı cihân huzûruna gönderdiler.

Bundan sonra, yine cânib-i ehl-i tuğyândan bir müretteb alay nümâyân olmuşidi. Mûmâ-ileyh Ser'asker, yanında olan ehl-i cihâda imdâd içün bir mıkdâr leşker taleb eyleyüp, Vezîr-i a'zam Sultân-ı cihâna 'arz eyledikde **[34a]**, altı bölükden silahdârân imdâda revân olmak fermân olundu. Ağaları Ferhâd Paşa-zâde, bayrağı ile çıkup, Pâdişâh'ı selâmlayup, talî'a imdâdına şitâbân oldular. Lâkin, hevâda eser-i bârân zuhûr eylediğinden mâ'adâ,

*[1] ider : A nüshasında mükerrer.

[1] Cigala-zâde ve Velî Paşa N: Sinân Paşa A.

zemân-ı gurûb karib olmağla, min-ba'd küffâr geçidden alarga durup, 'asâkir-i tarafeyn muhârebeden el çeküp, hıyâm-ı ârâm kurulınca ve zalâm-ı şâm isbâl-i zeyl idince durup, ba'dehû[1] herkes durduğu yerde yükün indirüp, otağ-ı hümâyûn kuruldu. Ve sâ'ir 'asker keyfe-me'ttefak nüzûl eylediler. Bir mertebe ihtilât u izdihâm idi ki 'askerin ekseri at arkasında gönderine dayanup, ordu-yı hümâyûn etrâfını karavullar ihtiyât-ı tâmm ile beklediler. Ve ahvâl-i dâr u gîr zarûrî erteye te'hîr olundu.

Mukātele Der-Rûz-ı Sânî ve İnhizâm-ı Küffâr Bi-'Avn-i Rabbânî

Mâh-ı rebî'ulevvelin[2] beşinci günü ⟨-ki⟩ yevmü's-sebt idi- 'ale's-seher Pâdişâh-ı İslâm süvâr olup kûslar uruldu. Râyât-ı feth açılup mütevekkilen 'ala'llâh a'dâ-i dîn üzerine teveccüh itdiler. İbrâhîm Paşa ve Hâce Efendi ve sâ'ir a'yân süvâr olmuşiken, henüz ordudan çıkmadan, şâh-râhda bir yere[3] seccâde döşenüp, Pâdişâh-ı İslâm tazarru' u du'âya meşgûl olup, beyne'l-havf ve'r-recâ durdular. Havâss u huddâm ihâta eyleyüp, solaklar ve Müteferrika ve Çâşnigîr ve rikâb ağaları ve Zağarcıbaşı ve Samsoncubaşı otak muhâfazasına ta'yîn[4] ve sâ'ir 'asker cenge irsâl olundu.

Vezîr-i a'zam İbrâhîm Paşa kalbde, Sinân Paşa ve Fetih Girây çarhada, Cerrâh Mehemmed Paşa ve Ca'fer Paşa ve Rumili ve Anadolu ve Karaman ve Sivas ve Diyârbekir ve Haleb beylerbeyileri ve kapukulu 'umûmen yerli yerinde karâr itdiler.

Evvelki günde muhârebe vâkı' olan batak yanında küffârdan ferd kalmayup, ol gice taburlarına girmişler idi.

Ertesi, çün hûrşîd matla'-i ufukdan bedîd oldu, küffâr-ı hâk-sâr dahi[5] batağın geçidlerin hâlî koyup, sol tarafda geçidden nısf mîl ba'îd sahrâda bir kilisa kurbında alayların düzüp, hâ'ilsiz mukābele kasdın eyleyüp, bi'l-müvâcehe durmak tedbîrinde oldu. Beriden 'asker-i İslâm dahi alay alay yürüyüp geçidlerden geçdiler. Ve tabura doğru teveccüh idüp, sahrâ-yı bî-intihâda alayların dizüp, topların kurdular. Talî'a serdârı Cigala-zâde çarha

---

1 ba'dehû N : – A.
2 rebî'ulevvelin A : rebî'ulâhırın N.
3 yere N : yerde A.
4 ta'yîn N : + olunup A.
5 dahi A : – N.

mahalline vardı. Ve Tatar 'askeri ile Fetih Girây dahi bir mahall-i münâsibde karâr eyledi. Ammâ küffâr-ı dûzah-karâr zemân-ı 'asr ola dek 'azm-i perhâş içün aslâ baş göstermeyüp, muhkem tedârükle vakt-i 'asr irişdikde, bir mertebe müretteb ü mükemmel alaylar çıkardılar ki sahrâ bir[1] âhenîn deryâ olup, Tatar-ı sabâ-reftârı ve çarhada bulunan 'asâkir-i zafer-me'âsiri hâr u hâşâk-ı meydân-ı neberdden imâta eylediler.

Tafsîli bu ki ceng içün müheyyâ eyledikleri tüfeng-endâz piyâdeyi, âsûde vü dinc bulunsun diyü koçılar ile getirüp, meydân-ı ma'rekeye döküp, ardlarınca fevc fevc deryâ-yı âhenîn-mevc süvârî alayların, dîvâr-ı üstüvâr gibi anlara kafâdâr eyleyüp, on bin kadar tüfeng-endâz piyâde ve 'akabince beş altı bin Nemçe atlusu ile alayın sol cânibinden tüfeng-endâz olarak ayak ayak yürüdüler. Beriden[2] üç dört bin kadar fedâ'î gâzîler mukâbeleye varup, girüden Diyârbekir Beylerbeyisi Murâd Paşa ve Bostâncı 'Ali Paşa çarhaya imdâd⟨a⟩ irişdi. Nice hamleler ve hücûmlar olup, bunlar tüfengsiz, cümle atlu olmağla girü çekilüp, melâ'în meydâna çıkdılar. Bir iki bin guzât ittifâkla at sürüp, küffâra kılıc koyup hamle eyledikleri gibi ekseri kılıcdan geçüp lâşeleri deste deste oldukda, hem-pâları olan gürûh, serâpâ gök demüre gark olmuş Nemçe alayı gayrete gelüp, bir elden hamle idüp, bunlar dahi kaçak[3] virüp meydân başına gelince yine 'avdet itdiklerinde, Nemçe kâfirleri biri biri üzerine yıkılup, beş altı yüz kadar atlu ⟨ve⟩ üç dört bin piyâde tu'me-i şemşîr oldu. Lâkin, bu melâ'în kırıldığından, sahrâda saff bağlamış bî-nihâye alaylarında 'azîm velvele vü gulgule kopdu. Meger bir iki bin kadar Tatar, sağ koldan küffârın ardın almak mülâhazasıyla sahrâyı dolaşdıkda, küffâr bunların üzerine hücûm eyleyüp, fi'l-hâl hem-pâları yok, çıplak Tatar, firâr idüp kaçarak, sağ kolda Anadolu ve Karaman saflarına uğrayup, küffâr mest ü lâ-ya'kıl bunların ardınca hücûm idüp gelir iken, sağ kol alayları biri birine karışup, mukaddemâ serdârlar re'yi, küffârı meydâna çeküp taburdan ayırmak idi. Ana göre ashâb-ı re'y işâreti olmaksızın, mukaddem Anadolu ve Karaman kolu, firâr eyleyen Tatar'a uyup, alayların bozup girüye meyl idince, sipâh ve silahdâr kolu ve bi'l-cümle alaylar bozulup, geçid virmeyen batak her yerden geçid olup, 'umûmen 'asker-i İslâm batağı bi'l-cümle geçüp ordu-yı hümâyûn

1 bir A : pür N.
2 beriden N : – A.
3 kaçak A : kaçamak N.

tarafında bulundular. Bu esnâda Yeniçeri Şeyhi Yayabaşı-zâde Hızır Efendi, yanınca yüz mıkdârı **[34b]** yeniçeri mürîdi ile şehîd oldu.

Ol leşker-i bî-hadd u kerân önüne 'asker-i İslâm duramayup benâtü'n-na'ş gibi perîşân olıcak, melâ'în gördüler ki bunlara karşı sâbit ve ber-karâr olur bir 'asker yok, "*Hasmımız firâr eyledi*" diyü kemâl-i gurûr ile yüz bin kadar tüfeng-endâz piyâde ve süvâr topların sürüp, sağ cânibde batağın büyük geçidine uğrayup 'umûmen geçdiler. Ordudan geçide, iki eyüce at meydânı düz sahrâ idi. Anda alayların düzüp ordu-yı hümâyûn üzerine yürüdüler. Melâ'în kol kol orduya gelüp, Kıral ve Erdel ve Macar 'askeri, Hünkâr otağı üzerine ve Kara Hersek ⟨Matthias⟩ ve Nadajlı ⟨Nádasdy Ferenc⟩, İbrâhîm Paşa otağına, sol kola ve sağ kola hücûm eylediler. Rumili Beylerbeyisi Vezîr-i dilîr Hasan Paşa'ya mu'accelen irişmek içün çâvuş gönderilmişidi. 'Askeri ile gelüp, sağ koldan ordu-yı hümâyûn üzerine yürüyen küffâr alaylarının ardın alup üzerlerine hücûm eyledikde, kefere tüfeng fındığını tegerg-misâl yağdırup, Rumili 'askerinin dahi yüzlerin döndürdüler. Hasan Paşa yanında kimse kalmayup, üç dört âdemle anı dahi râh-ı firâra gönderdiler. 'Asker-i zafer-me'nûsun ekseri me'yûs olup, nice bin 'asker-i nâmdâr ordu-yı hümâyûnda karâr[1] eylemeyüp, semt-i gürîz ü firâr ihtiyâr eylediler.

İkindi vaktinden mukaddemce ashâb-ı sa'îr deryâ-yı kīr-veş ordu-yı ehl-i İslâm'a koyulup, va'd-i gayr-i sâdık mesâbesinde olan top ve darbzenlerin atarak geldiler. Sağ kolda Anadolu ordusunu ve Sinân Paşa otaklarını ihâta eyleyen Nemçe kâfirleri orduya girişemediler. Lâkin, sol cânibden Pâdişâh otakları karşısına gelen melâ'în, ordu kenârında bir fasl karşı çıkan 'asker ile muhkem ceng idüp, tüfeng-endâz atluları çarhaya girüp, melâ'înden iki bin mıkdârı tüfeng serpüp, atanları girü döndürüp, bir ikisini dahi ileri sürüp, Pâdişâh'ın seccâdesine bir ok meydânı kadar mahalde bu minvâl üzre ceng iderler idi.

Küffâr-ı hâk-sâr atlusu ve piyâdesi deryâ-misâl orduya dağıldılar. Ordu içinde Müslimân ve kâfir seyfleri biri birine girüp tüfengden ferâgat olundu. Boğaz boğaza, yaka yakaya ceng iderler idi. Ba'zı melâ'în otağ-ı hümâyûn tınâblarına el urdukda, iç-oğlanları yer yer yarağla üşüp katl eylediler. Vüzerâ ve erkân Pâdişâh'ı ihâta idüp durdular. Ol gün rûz-ı rest-hîzden bir sâ'at idi.

---

[1] karâr A : firâr N.

Zîrâ 'âmme-i 'asâkir, –*Belagati'l-kulûbü'l-hanâcira*[*1]– ma'nâsın müşâhede eylediler.

Mevlânâ Sa'deddîn Pâdişâh'a, –*İnne'n-nasra ma'a's-sabr*[*2]– ve –*İnne ma'a'l-'usri yüsran*[*3]– mazmûnların beyân ve tefsîr ve sabr u sebât fevzü'l-emânî ve hâcât ile mütelâzimân idiğini takrîr itmekle, ol Pâdişâh-ı dîn-penâh, hazret ⟨-i Peygamber'⟩in hırkasın giyüp, tavr-ı râsih-vâr sâbit ve ber-karâr olup, hazret-i 'Âlimü'l-esrâr ve'l-hafiyyâta münâcât ve def'-i hâcât idicek, nesîm-i feth ü zafer perçem-i tuğ-i Muhammedî'yi tesrîh eyledi.

Kefere-i âteş-feşân 'asker-i İslâm çâdırların kaplayup emvâl ü ganâ'ime perîşân olıcak, bi-'inâyeti'llâhi'r-Rahmân saff-ı mürettebleri bozulup, birer ikişer kâfir, kurulmuş çâdırlara dağılup kendilere hasr eylemekle, 'asker-i İslâm'ın at-oğlanları ve aşçıbaşı ve deveci ve katırcı makūlesi, çâdırlarda buldukları kefereyi balta ve nacak ve buldukları yarakla kırmağla, melâ'îne za'f-ı hâl târî olup, karâra mecâlleri kalmayup firâr ider iken, işiden 'asker bunları ta'kīb eyleyüp bir vechile kırdılar ki zemân-ı kalîlde nakl olunan rivâyât-ı sahîha üzre, yüz bin kadar küffâr zemîn-i hizy ü helâka düşüp, ol Pâdişâh-ı 'âlî-câh mansûr u muzaffer oldu. Ve li'llâhi'l-hamd, bir nîk-nâm tahsîl ve 'ırz u nâmûs-ı saltanatı tekmîl[1] eyledi ki eslâfında bu mertebeye bir pâdişâh vâsıl olmayup, ol nâz-perver-i taht-ı Şâhî sadme-i ûlâda tazayyuk-ı hemme iktihâm ve tengnâ-yı eleme vülûc emrinde ikdâm ile evvel-emirde muztaribü'l-hâl oldular, lâkin ol 'âlim kelâmın ısgā ve taraf-ı hılâfda olanların kavlin 'adem-i kabûl ile ilgā eylediği sebebden, 'âkıbetinde feth ü nusrete fâ'iz olup, ilâ yevmi'l-kıyâm nîk-nâm ve emr-i gazâda sâhib-i makām-ı 'âlî-senâm oldu.

Hırka-i mübârekin giyüp du'âyı temâm itdikde, ordudan taşra üç dört bin melâ'în cüz'î hücûm ile firâr eyleyüp, orduya dağılan yüz bin kadar piyâde ve süvâr firâra yüz tutdular[2].

Siyâk-ı Âhar

Bu makāma gelince ba'zı ehl-i vuküf tahrîridir. Ammâ ol gazâda hâzır olan Defterdâr Peçuylu İbrâhîm Efendi, nev'an bu siyâka mugāyir tahrîr

*1 بلغت القلوب الحناجر = "... yürekler gırtlağa geldiğinde", *Kur'ân*, Ahzâb, 33/10.

*2 ان النصر مع الصبر = Zafer sabredenindir.

*3 ان مع العسر يسرا = "Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır.", *Kur'ân*, İnşirâh, 94/6.

1 tekmîl A : – N.

2 hırka-i mübârekin … tutdular N : –A.

itmişdir. Gâlibâ kendi Anadolu Beylerbeyisi Lâlâ Mehemmed Paşa'ya intisâbı sebebiyle, anın kolunda bulunup bozgun alaylar kavminden olmağla, ta'assub idüp ve cümle levâzım ve vak'ayı kemâ-yenbagī[1] tetebbu' ve tahrîr itmemişdir. 'Alâ külli hâl bir ehl-i vukūf kimse olmağla, anın dahi kelâmının me'âli nakl olundu.

Mezbûr dimişdir: Çün sabâh 'asker-i İslâm alayları dizilüp ol mahall-i ceng olan kilisa cânibine 'azîmet olundu, görüldü ki mezbûr kilisa kurbında diyâr-ı küffârdan kimse kalmayup tabura gitmişler. Pes İslâm alayları geçidden geçüp tabur semtine yürüdüler. Küffâr topla varanları yaklaşdırmayup teb'îd ider idi. Vakt-i 'asr karîb olunca aslâ küffâr baş göstermedi. Çün evvel-i vakt-i 'asr oldu, küffâr-ı hâk-sâr harekete gelüp gürûh gürûh yürüdüler. Evvelâ bir nice piyâde Nemçe alayları, cümlesi âhen-pûş, ellerinde birer harbe ve birkaç alay dahi gök demüre müstagrık, ellerinde "moşgator" didikleri tüfeng ki on beşer yirmişer dirhem atar. Ve birkaç alay tüfeng-endâz Macar haydûdları ⟨ki⟩ yüz alaydan ziyâde piyâde, ⟨alayların⟩ her biri dörder beşer yüz kâfir idiler. Ba'dehû Macar'ın atlu alayları, sâfî sırıklı ve bayraklı, bir 'azîm dağ gibi görünürdü. Ve bir nice Nemçe ve Çeh ve Leh ve sâ'ir ecnâsın süvârî alayları -ki her bir kâfir üçer beşer Macar tüfengleri getirir- bunlar dahi elli alaydan ziyâde idi. Küffâr, kendi târîhlerinde bu 'askeri mübâlaga kesret üzre yazup, her memleketden ve her milletden Çasar imdâdına gelen kıralları ve hersekleri tesmiye ve 'askeri 'adedini ta'yîn eyleyüp, iki yüz alaydan ziyâde yazmışlar. Ve "*Bunlardan gayri ba'zı 'asker dahi henüz gelmemişidi*" dimişler. Ve bi'l-cümle piyâdeleri önünce bu vechile ayak ayak 'askere fındık serperek yürüyüp geldiler.

Sinân Paşa'ya Murâd Paşa ve Bostâncı 'Ali Paşa imdâda gönderilüp mülhak oldu. Lâkin, küffâr cümle tüfeng-endâz olmağla, mukāvemet mümkin olmayup, İslâm alayları perâkende vü perîşân batağı geçüp sahrâya yayıldılar. Ve ol sahrânın göz erimi yeri bir alay 'asker gibi nümâyân ve arada câ-be-câ alay bayrakları zâhir ü a'yân idi. Küffâr 'askeri top ve tüfeng atarak ve borıların ve kûsların çalarak batakdan geçüp, orduya doğru yürüdü. Hasan Paşa Rumili 'askeri ile sağ kolda taburun **[35a]** mukābelesinde geçid başına varup durmak ve küffârı men' eylemek fermân olunmuşidi. Gelüp durdu. Lâkin, küffâr hücûmunda bir ân karâr idemeyüp, tüfeng zûrundan sâ'ir alayla-

[1] kemâ-yenbagī N : – A.

ra mülhak oldu. Bu def'a küffâr, bî-bâk[1] ve bî-pervâ orduya dâhil olup, henüz 'asker münhezim olmadan, gāret ü yağmaya koyuldular. Hattâ bir iki bayrak ile bir nice küffâr, Hazîne-i 'âmire'ye hücûm idüp, muhâfazasında olan sipâh ve yeniçeri dağıldıkda, sandûkalar üzerine çıkup bayrak dikdiler, raksa başladılar.

Çün bu hâl manzûr-ı Pâdişâh-ı deryâ-nevâl oldukda, Hâce Efendi, hıdmetlerinde hâzır ve bu emr-i 'acîbe nâzır olmağın, "*Efendi, şimden sonra ne çâre gerek?*" buyurmuşlar. Anlar dahi, "*Pâdişâh'ım, lâzım olan yerinizde sâbit ve ber-karâr durmakdır. Cengin hâli budur. Ecdâd-ı 'izâmınız zemânında olan tabur muhârebeleri ekser böyle ola gelmişdir. Mu'cizât-ı Muhammediyye ile inşâ'a'llâh fursat u nusret ehl-i İslâm'ındır. Hâtır-ı şerîfiniz hoş tutun*" diyü tesliye itdiler.

Menkūldür ki ümerâ-i küffâr Pâdişâh-ı 'âlî-câhı ol hâlde, at üzerinde temâm hayret ve infi'âlde, Hâce Efendi rikâbı berâberinde durup, iki elleri merfû'-i tazarru' u ibtihâlde tasvîr itdirüp, gûyâ ki okur ve üfürür. Ve bu tasvîr zeylinde, Nemçe dilince, "*Hâce Efendi'nin du'âsı kabûl oldu*" yazmışlar.

Firâriyân

Ol hînde iç-oğlanlarından ser-â-ser kisve vü libâs ile otuz kadar gulâm, eyerli eyersiz birer bârgîre süvâr olup firâr eylemekle, sâ'ir 'askerden bir gürûh firârîlerin firârına bâ'is oldular. Pâdişâh'ı su'âl idenlere, "*Bir koçıya binüp vakt-i 'asırda Mîrâhûr önüne düşdü gitdi*" dimekle perîşânlık virdiler.

İnhizâm-ı Küffâr

Çün leşker-i küffâr orduya girüp, 'ömürlerinde görmediği ganâ'imi görüp çâdırları aldılar, içinde olan eşyâyı kabza-i tasarrufa getirmeğe meşgūl olup, harb u kıtâlden kaldılar. 'Asker-i İslâm'ın dört bölükde biri gitmiş ve firâr ihtiyâr itmiş idi. Vakt-i gurûb dahi karîb olmuşidi. 'Asker-i İslâm esbâb-ı 'âdiyyeden kat'-ı ümîd idüp, mücerred 'inâyet-i İlâhiyye'ye müterakkıb iken, nâ-gâh ricâlu'llâh zuhûr idüp, çâdırlarda olan at-oğlanı, aşcı ve başcı, deveci, katırcı, sâ'ir karakullukcu nâmına gāzîler yer yer küffâra koyulup, çâdır kazması ve odun baltası ve kürde ve nobud ve sopa âlâtı ile hücûm idüp birkaç

[1] bî-bâk A : bî-pâk N.

mel'ûnu depelediler. Derhâl ol kavm-i dâllde âsâr-ı hezîmet zâhir oldu. Ve "*Kâfir kaçdı!*" âvâzesi kopardılar. Ordu etrâfında serserî gezen alaylar dönüp hücûm idüp, yetişdiklerin tîg-ı bî-dirîgden geçirdiler. Saff saff zencîre çekilmiş harbî piyâdeler ceste ceste düşüp, ekseri havfından helâk ve nice bin küffâr 'alef-i şemşîr-i tâb-nâk olup, bir sâ'at kadar zemânda, belki ân-ı vâhidde bî-minnet elli bin kadar kâfir batağa varınca kılıcdan geçüp, sahrâlar küştelerden püşte olup, nicesi dahi bataklarda batup anda kesildi. Vezîr Sinân **[35b]** Paşa, yanında olanlar ile ordu-yı hümâyûnun sağ cânibine gelen yirmi bin kadar ⟨kâfir⟩ atlusun buçuk sâ'atde tu'me-i şemşîr eyleyüp, nicesin dahi suya dökdü. Cân-ı hakîrin halâs idenler karârı firârа tebdîl eylediklerinde, Fetih Girây 'asker-i Tatar ile bir tarafdan yürüyüp, kıra kıra taburlarına döküp kefere, çâdırların tahassun itmek istedikde mecâl olmayup, bi'l-âhıre çâdırların ve emvâl ü erzâkın bıragup, birer başlarıyla dağlara düşdüler. Onar bin filorilik doksan yedi pâre a'lâ toplar ve kumbaralar ve bî-nazîr şâhî darbzenler ve mükemmel cebehâneleri zabt olundu. Ve "*Bu kadar bin nüfûs cüz'î zemânda menkûs olmak sun'-i beşer değildir*" diyü, müşâhede idenler i'tirâf eylediler. Ve bi'l-cümle, bu gazâ-yı ekber, Mohac ⟨Mohács⟩ ve Çaldıran muhârebelerinden ziyâde idiğin isbât kıldılar. Zîrâ, "*Bu gazâda kırılan küffâr, Mohac ⟨Mohács⟩ maktûllerinin zı'fi kadar idiğinde iştibâh yokdur*" didiler.

Zikr-i Şe'âmet-i Gurûr

Peçuylu eydür: Bu sefer-i zafer-eser cülûsdan sonra vâkı' olmağla, in'âm virilen kapukulu seksen binden ekser ve elli binden ziyâdesi bu seferde mevcûd idiği mukarrer idi. Rumili, Anadolu, sâ'ir eyâletler ve akıncı ve eşkinci ve Tatar ve bunların hıdmetkârı altmış binden mütecâviz iken, bu kadar 'asker inhizâmına vücûd virilmezdi. Hakk 'alîmdir, bu cümlenin ol mahal⟨de⟩ bir ednâ 'asker kadar cünbüş ve bahâdırlığı müşâhede olunmadı. Zîrâ, küffârın hücûmun görenlerin ma'lûmudur, alayların kat-ender-kat bağlayup yemîn ü yesârda top ve tüfeng atarak gelirken, önlerinde ne denlü ağır 'asker olsa durmağa mecâl olmaz. Meger bir handek ya meters emsâli sığınacak yer ola. Pes küffâr bu vaz'-ı garîbeye i'timâd ve kesretlerine istinâd idüp mağrûrâne geldiler. Beri tarafda dahi kesrete i'timâd var idi. İslâmiyân'ın hâli bir kıl üzerinde kalınca gûşmâl olunup, küffâr dahi kemâl-i gurûrlarından ehl-i İslâm'ı külliyyetle selb idüp, "*Güzîde 'asker perîşân oldu, meydân bizde kaldı*"

sanup, vücûd virmedikleri erâzil-i 'asker, bî-tîg u teber bunları şöyle kırdı ki ilâ kıyâmi's-sâ'a nakş-i kitâbe-i rûzgâr oldu.

Teveccüh-i Sadâret-i 'Uzmâ be-Sinân Paşa

Çün muhârebeden dönüldü, huzûr-ı hümâyûna Vezîr-i a'zam'dan mukaddem Cigala-zâde Sinân Paşa gelüp, "*Bu yüz aklığına bu kulları sebeb olmuşdur*" diyü vâfir lâf u güzâf idüp, Hâce Efendi ve Gazanfer Ağa dahi, "*Matlabına müsâ'ade olunursa yeridir*" diyü imdâd itdiklerinde Pâdişâh-ı 'âlem-penâh va'de buyurmağla Sinân Paşa dest-bûs idüp, "*Vezîr-i a'zam oldum*" diyü sürûrla otağına gelüp tehniye itdirdi. İbrâhîm Paşa dahi gelüp ke'l-evvel kā'ide-i vekâlet muktezâsınca lâzımü'l-inhâ olanı 'arz idüp, yoldaşlıkda bulunanlara dâd u dihişe meşgûl olup[1], 'azl hâtırına hutûr eylemedi. Ve firâr idenlerin ardınca âdemler gönderüp döndürmekle mukayyed oldu.

Pâdişâh-ı 'âlem-penâh yevmü'l-ahadda, sabâh olıcak, Cerrâh Paşa ile Ca'fer Paşa'yı yanına alup küffâr ordusuna, münhezim 'askeri ve dökülüp kalan topları **[36a]** ve cebehâne ve kâr ü bârı teferrüc itmeğe gitmek üzre iken, Hâce Efendi dahi seherî otağa gelüp mühr-i vezâret İbrâhîm Paşa'dan henüz alınmadığının 'illetin Gazanfer Ağa'dan su'âl itdikde, "*Pâdişâh nâdim olmuşdur gibi*" didikde, "*Bir âdemi 'asker içinde bed-nâm itmek neden?*" diyü icrâsına sa'y eyledi. Ve Mîrâhûr'u içeri gönderüp, "*Henüz hâtem İbrâhîm Paşa'da olduğundan 'askerde bir kīl u kāl ihtimâli vardır*" diyü 'arz itdikde, "*Kapucular Kethudâsı getirüp Cigala-zâde'ye virsin*" diyü fermân itdiler. Hasbe'l-fermân 'amel olunup mühr-i vezâret Sinân Paşa'ya virildi.

'Ukūbet-i Firâriyân

Rûz-ı gazânın ertesi Vezîr-i a'zam 'askere yoklama fermân itdirüp, bir nice derd-mendleri firâr töhmeti ile önünde katl itdirdikden gayri, üç gün 'umûmen erbâb-ı tîmâr ve zu'amâ ve kapukulu yoklanup, mevcûd olmayanları defterden ihrâc olundu. Otuz bin kadar âdemin dirliği kesilüp, emvâl ü erzâkı musâderesine âdemler ve hükümler gönderildi. Bu tarîkla herkes hasmından intikāma fürce bulup çok fesâd oldu. Nice bî-günâh dâr u diyârından âvâre olup bi'l-âhıre Celâlî zümresine katıldılar.

[1] olup A : idüp N.

Küffâr münhezim olduğu gibi vakt-i 'işâya dek kûslar çalınup şenlikler oldu. Ertesi Divân kurulup tehniye-i gazâ eylediler. Üç gün ol sahrâda oturulup 'asker yoklandıkdan sonra, Tırnakçı Hasan Ağa'ya yeniçeri ağalığı ve Fetih Girây'a Tatar hânlık tevcîh olundu. Taburdan alınan doksan yedi pâre toplar Solnok ⟨Szolnok⟩ Kal'ası'na çekilmekle, beylerbeyilere ve sancak beylerine ve sâ'ir 'askere tevzî' olundu.

'Avdet be-Cânib-i Eğri ⟨Eger⟩

Ve rebî'ulevvelin on birinde ⟨-ki⟩ rûz-ı kāsım idi- Eğri ⟨Eger⟩ Kal'ası'na 'avdet olunup gelindi. Mâh-ı mezbûr evâsıtında bu gazâ-yı 'ibret-nümâ fetihnâmesiyle kapucubaşılardan 'Ali Ağa Âsitâne'ye gönderilüp, cümle Memâlik-i mahrûse'de şehir donanması tenbîh olundu. Eğri ⟨Eger⟩ muhâfazasına bin nefer kul-oğlu ve bin Eğri ⟨Eger⟩ yeniçerisi yazılup, üç bin yeniçeri ile Turnacıbaşı nevbetci ta'yîn olundu[1]. Rumili Beylerbeyisi Velî Paşa Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasına gönderilüp birkaç bin yeniçeri bile koşuldu.

'Avdet-i Pâdişâh be-Dârü's-Saltana

Mâh-ı mezbûrun on altıncı[2] günü Pâdişâh-ı 'âlem-penâh sa'âdetle Eğri ⟨Eger⟩'den göçüp, Solnok ⟨Szolnok⟩ ve Segedin ⟨Szeged⟩ yoluyla Varadin'e, andan Belgırad'a geldiler. İki gün istirâhatden sonra Vezîr-i râbi' Hasan Paşa'yı Belgırad'da Serdâr alıkoyup, Dârü's-saltanata cânibine teveccüh buyurdular.

'Azl-i Sinân Paşa ve Vezâret-i İbrâhîm Paşa

Harmanlu menzilinde Vâlide Sultân tarafından Kıllı Dilsiz gelüp, mübarek-bâd-ı gazâ ile mektûb getirdi. Ve yolda arabaya yanaşup, sipâriş olunan umûru işâretle tefhîm eyledi.

Menzil-i mezbûra nüzûl olunduğu gibi Çâvuşbaşı Kettâncı 'Ömer Ağa gönderilüp, mühr-i vezâret Cigala-zâde'den alınup İbrâhîm Paşa'ya teslîm fermân olundu. Selefi Cigala-zâde Gelibolu'dan geçüp Akşehir'e nefy ile me'mûr oldu[*1]. Ve Hâce Efendi dahi hâcelikden ref' ve silsile-i 'ulemâya ve

---

1 olundu A : olunup N.

2 on altıncı N: – A (yeri boş bırakılmış)

*1 Âtıf Efendi nüshasında bu kısım önce şöyle yazılmıştır: "Harmanlu menzilinde Vezîr-i a'zam Cigala-zâde Sinân Paşa'ya Şâm Eyâleti virilüp, 'askeri ile Gelibolu'dan ol tarafa teveccüh fermân olundu. Ve hâtem-i vekâleti girü İbrâhîm Paşa'ya ihsân itdiler." Kâtib

gayre müdâhale itmemek fermân olundu. Halk Sinân Paşa'dan müteneffir idiler. Zîrâ, haşîn ve bed-zebân idi. İbrâhîm Paşa vezâreti bu def'a 'âleme hayât-ı tâze ve bâ'is-i sürûr-ı bî-endâze oldu.

Edirne geçilüp tayy-i merâhil iderek, cumâdelûlânın altıncı günü kemâl-i şevket ü dârâtla Dârü's-saltana'ya vâsıl ve Sarây-ı 'âmire'ye dâhil oldular. Üç gün üç gice şehir donanması olup, halk 'ayş ü 'işret itdiler.

Beyler, paşalar eyâletlerinde kışlayup Karaman Eyâleti Nûh Paşa'ya virildi.

Ceng-i Hâfız Ahmed Paşa der-Serhadd-i Bosna

Bu sâlde Bosna Beylerbeyisi Hâfız Ahmed Paşa, eyâleti 'askeri ile serhadde, Nehr-i Kupa ⟨Kupa/Kolpa⟩ sâhilinde, mukaddemâ Hasan Paşa binâ idüp sonra küffâr aldığı Yeni Kal'a ⟨Petrinja⟩ üzerine varup bir nice gün muhâsara eyledi. Hisâr-ı mezbûr ormanlıkda olduğundan kat'-ı nazar, Bosna 'askeri vefâdârlık itmeyüp, küffârın cüz'î hücûmundan cümlesi firâr itmekle, Paşa kendi âdemleri ile kalup topları gönderdi. Bir gün ve bir gice ceng idüp, re'îsi ve mîrâhûru ve hemşîre-zâdesi düşdü. Ve bu cengle Kostaniçe ⟨Kostajnica⟩ Kal'ası'na[1] nüzûl itdi. Bundan sonra Yeni-bazar'a varup Bosna 'askeri ile Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasına me'mûr oldu.

Zuhûr-ı Sefer-i Vaç ⟨Vác⟩ ve Serdârî-i Satırcı Mehemmed Paşa

[36b] Çün sâbıkā Yanık ⟨Győr⟩ gibi hisâr ve bu sâlde Eğri ⟨Eger⟩ mânend kal'a-i üstüvâr alınup, bu denlü küffâr-ı hâk-sârın Haçova ⟨Mezőkeresztes⟩'da helâkı Çasar'a bâ'is-i nâle vü zâr olmuşidi. Pâdişâh-ı 'âlem-penâh ol serhadlerde eğlenmeyüp gitdiğinde, tekrâr cem'-i leşker idüp Yanık ⟨Győr⟩ üzerine yürüdükleri ma'rûz-ı 'atebe-i 'aliyye oldukda, sâbıkā

Çelebi'nin bu satırları, Topçular Kâtibi (I, 175)'nden aldığı bilgi doğrultusunda yazdığı anlaşılmaktadır. Müellif, Cigala-zâde Sinân Paşa'nın Şâm Beylerbeyiliği'ne atandığı bilgisindeki yanlışlığı fark ettiğinde, önce bazı kelimeleri karalayıp üzerlerine yenilerini yazmak suretiyle cümlesini değiştirmeye çalışmış gibi görünmektedir. Fakat bu şekilde halledemeyince, satırların üzerini tamamen karalamış ve sayfa kenarında bu kısmı, yukarıdaki haliyle, yeniden kaleme almıştır. Hasan Bey-zâde (III, 545) ve Peçuylu (II, 206) tarafından verilen bilgi de Cigala-zâde'nin sadaretten azledildikten sonra Akşehir'e gönderildiği yönündedir. Selânikî (II, 649-650) ise fazladan, Cigala-zâde'nin azledildikten sonra, hacc mevsimine dek Edirne'de ikamet etmek ricasında bulunduğunu, fakat ricasına rıza gösterilmeyip Karahisâr-ı sâhib Sancağı'na gönderildiğini söylemiştir.

1 kal'asına A : 'askerine N.

Belgrad'da serdâr ta'yîn olunan Hasan Paşa, Cigala-zâde'nin nasb-gerdesi olmağla, Vidin muhâfazasına ta'yîn olunup, gurre-i şa'bânda Tuna yalısı muhâfazasından gelüp, Vezîr-i hâmis makāmına cülûs iden Satırcı Mehemmed Paşa serdâr-ı 'asker-i İslâm kılındı. Mûmâ-ileyh ızhâr-ı 'acz u fakr itmekle, cümle mühimmâtı mîrîden virilüp, on bin altun dahi taraf-ı Şehriyârî'den ihsân sâdır oldu. Vezîr-i a'zam kendi at ve katır virdikden sonra sâ'ir vüzerâya dahi salup alıvirdi.

Altı bölük ve Yeniçeri Kethudâsı 'Ali Ağa on bin kadar yeniçeri ile sefere me'mûr oldu. Etmekçi-zâde Ahmed Efendi sefer defterdârı olup mevâcib içün iç hazîneden bin yük akça virildi. Rumili ve Anadolu ve Karaman ve Sivas ve Diyârbekir ve Mar'aş ve Rakka eyâletleri bile me'mûr oldu.

Serdâr-ı müşârun-ileyh tedârük görüp, şevvâlin yirmi üçüncü günü, pençşenbihde alay ile Dârü's-saltana'dan çıkup otağa nüzûl eyledi. Ba'dehû göçüp, tayy-i merâhil iderek, 'asker-i İslâm'la Edirne'ye ve zilhiccenin yedinci günü Sofya'ya ve yirmi dokuzuncu günü Belgırad Sahrâsı'na nâzil oldu.

Zikr-i Ahvâl-i Fetih Girây

Mukaddemâ Eğri ⟨Eger⟩ cenginde Cigala-zâde vezîr-i a'zam oldukda, Gāzî Girây Hân'ı ma'zûl itdirüp Kırım hânlığını, birâderi Fetih Girây cengde küllî hıdmetde bulunmuşdur diyü ⟨ana⟩ tevcîh itdirdi. Fetih Girây kabûlde çok tereddüd itmişidi. "*Hıdmet girü Gāzî Girây Hân'ındır. Benim ulu birâderim ve ağamdır*" dimiş idi. Bi'l-âhıre kabûl itdirüp, bir sene Kırım diyârında fitne vü fesâd vukū'una sebeb oldu.

Fetih Girây vecîh ü cemîl bir tâze bahâdır, pâdişâhlığa lâyık yiğit iken, evlâd-ı kibâr u sıgārı ile bu cihetden ifnâ-i vücûd eyleyüp, berbâd oldu gitdi. Sinân Paşa'nın pâresine atıldı {*Sinân Paşa 'azlinden sonra İbrâhîm Paşa ta'assub idüp Gāzî Girây'ı ibkā itmişdi. Fetih Girây'ın âdemleri rikâb-ı hümâyûnlarına ref'-i ruk'a idüp hılâf-ı rızâ-yı Vezîr, hatt-ı hümâyûn ile makāmında takrîr itdirüp gönderdiler. 'Asker-i Tatar iki şıkk olup nizâ'a mü'eddî oldukda, tarafeynin vekîlleri Kefe Kādîsı huzûrunda murâfa'a olu⟨nu⟩p Kādî Efendi, hatt-ı hümâyûna i'timâden tenfîz murâd itmişiken, Kefe Müftîsi Azakī Mehemmed Efendi, –El-hattu yüşbihü'l-hatta*[*1]*– mefhûmunu*

[*1] الخط يشبه الخط = Yazı yazıya benzer.

düsturü'l-'amel kılup, "Diyârımızda müte'ârif ve meşhûr (olan) tuğrâlı menşûrdur" diyü berât-ı Sultânî ma'ûlün 'aleyh olmak üzre iftâ eyledikde, Fetih Girây mağlûb u makhûr olup, gadr-i birâder ile savb-ı cinâna revâne olmuşidi. El-ân mâtem-i Siyâvuş gibi ol diyârdan hüznü bâkîdır. Minhu[1]}.

Gāzî Girây girü hâniyyetde karâr idüp[2], Çerkes vilâyeti ortasında fermânla bir hisâr binâsına başlamış idi. Temâm olup Zihnî târîh-i temâmını bu kıt'a ile edâ eyledi:

Hazret-i Gāzî Girây Hân, ol Şeh-i 'âlî-tebâr
Sâye-i Hakk, mazhar-ı eltâf-ı Rabbü'l-'âlemîn

Zabt-ı a'dâ-yı muhâlif, intikām-ı mülk içün
İstedi Çerkes'de bünyâd ide bir hısn-ı hasîn

Eyledi bir kal'a-i muhkem sekiz günde binâ
Kim ana reşk eyledi rif'atde çarh-ı heştümîn

Hem himâyet kıldı şevket birle İslâm ehline
Hem re'âyâ oldu ehl-i zulm şerrinden emîn

Sâl-i târîh-i binâsın eyledi Zihnî rakam
Hısn-ı şâhî, burc-ı 'âlî, hâmî-i dîn-i mübîn (1005)*[1]

Vefeyât

el-Mevlâ Takıyyüddîn b. 'Abdülkādir:

Silsile-i nesebi sahâbe-i kirâmdan Temîm-i Dârî'ye **[37a]** müntehî olmağla "Temîmî-zâde" 'unvânı eşher-i şi'ârıdır. Dokuz yüz elli hudûdunda Gazze'de tevellüd idüp, Kāhire'ye kufûl ve ol sevâd-ı 'azîmeye nüzûl eyledikde, İbn Nüceym ve İbn Gānim emsâli meşâyıh-ı kibârdan ahz-ı 'ulûm-ı dîniyye ve itkān-ı fünûn-ı yakîniyye idüp, Şâfi'î iken tahannüf ve terk-i ta'assub u ta'assüf itmişidi. Medâris-i Kāhire'den Şebekiyye ve Eşrefiyye ve Şeyhuniyye'de müderris olup, dokuz yüz seksen iki hudûdunda Dârü'l-mülk-i Rum'a gelüp Hâce Sa'deddîn Efendi'ye ba'zı âsâr-ı 'ilmiyye 'arz eyledikde mazhar-ı lutf-ı bî-kerânî olup, diyâr-ı Mısriyye'de mansıb-ı kazâ ihsân

---

[1] Sinân Paşa ... minhu N : – A. Nuruosmaniye nüshasında bulunan bu kısım, çok az farkla *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 537-538)'teki Azakī Mehemmed Efendi'nin biyografisinden alıntıdır.

[2] idüp A : itdikden sonra N.

*[1] حصن شاهی برج عالی حامی دین مبین = 1005.

olunmuşidi. Yüz elli akça ile ba'zı bilâda vâlî iken, doksan yedi recebinde ba'zı kibâr-ı 'ulemâya itâle-i lisân itmekle İbrîm Nâhiyesi'ne nefy olundu. Elf-i kâmil muharreminde İstanbul'a gelirken Sakız ⟨Chios⟩ Cezîresi'nde gemisi pârelenüp mâ-meleki telef olmağla, hâline merhamet olunup mansıb virildi. Bin beş senesi evâhırında müddet-i hayâtı âhır oldu[*1].

Mevlânâ-yı merkūm şükûfe-çîn-i fazl u 'irfân, zû-fünûn-ı devrân, fudalâ-i kudâtdan ma'dûd, kâmil-i vücûd idi. Âsârından, hurûf-ı mu'cem üzre *Ṭabakāt-ı Hanefiyye*'si vardır. 'Ulemâ-i Rum'u dahi ilhâk eylemişdir. Doksan üç târîhinde itmâm itmişidi. Nahivde *Şerh-i Elfiyye-i İbn Musannif*e[*2] hâşiyesi vardır. Ekser-i kelimât-ı şurrâhı cem' idüp muhâkeme itmişdir. Emsâl-i 'Arab'da bir mecmû'ası vardır. Se'âlibî'nin *Yetîme*'sini muhtasar kılmışdır.

Mezbûr Takıyyüddîn Efendi'nin "Hasan Efendi" nâm bir veledi zuhûr itmişidi. A'yân-ı kudât-ı Mısriyye'den olup, mükerreren Reşîd ve Dimyat kazâlarına mutasarrıf ⟨olmuşidi⟩. Sahâ vü keremde a'lem idi. Bin kırk hudûdunda mütekā'id olup inzivâ ihtiyâr eyledi. Tâzeliğinde maglûb-ı hevâ vü heves olup pederine 'ukūk üzre idi. Vâlidi ol münâsebetle veled-i 'âkk evsâfına müte'allık bir risâle tertîb idüp, *es-Seyfü'l-berrâk fî 'unki'l-veledi'l-âkk* ismiyle müsemmâ kıldı. Bu beyt ol risâledendir:

Hasüne nevbetü makdemihi
La'ana'llâhü men yü'ahhirühâ[*3]

Veysî Efendi'nin dahi mezbûr hakkında bir makâlesi vardır.

eş-Şeyh Hızır b. İlyâs b. 'Abdülvehhâb:

"Yayabaşı-zâde" dimekle meşhûr ve Yeniçeri Ocağı'ndan zuhûr idüp, Eyyûb'da tevellüd ve tahsîl-i 'irfân u kemâlâtda temerrün ve tecellüd itdikden sonra, Ma'lûl-zâde Nakīb Efendi hıdmetlerine vâsıl u teşrîf, mülâzemetle

---

*1 Temîmî-zâde'nin ölüm tarihi *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 408)'te de 1005 senesi sonu olarak görülmektedir. Ancak günümüzde Muharrem Kılıç tarafından belirtilen, Temîmî-zâde'nin muhtemelen 1010 yılında ölmüş olduğudur ("Temîmî, Takıyyüddîn b. Abdülkādir", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 424).

*2 *Şerh-i Elfiyye-i İbn Musannif*'e : A ve N nüshalarında, "*Elfiyye Şerhi* İbn Musannif'e" şeklinde geçmekte olup, manada bozukluğa yol açtığından dolayı, *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 408)'i esas almak suretiyle metne müdahalede bulunmayı uygun gördük.

*3 حسن نوبة مقدمه
لعن الله من يؤاخرها
Onun gelişi güzel oldu.
Onu geciktirene Allah lanet eylesin.

mazhar-ı lutf-ı şâmil olup ol esnâda e'izze-i Halvetiyye'den Vişne Efendi'ye ittisâl ve ahz-ı bey'at u inâbetle tekmîl-i kemâl idüp, yeniçeri odalarında olan Ortamescid'de kürsî-nişîn-i va'z u tezkîr olmuşidi. Dokuz yüz seksen hudûdunda Üsküdar'da Şemsî Paşa'nın câmi' ve dârü'l-hadîs ve hânkâhı temâm oldukda ibtidâ' bunlara virildi. Doksan üç ramazânında Mehemmed Ağa inşâ itdiği câmi' ve zâviye ve dârü'l-hadîs hıtâma irdikde meşîhati bunlara tevcîh olundu. Ol hâl üzre iken Pâdişâh ile Eğri (Eger) Seferi'ne gidüp erbâb-ı gazâyı iğrâ içün nakl-i fezâ'il-i cihâd ve dâ'imâ[1] *va'z* **[37b]** *u nasîhat ile takviyet-i kulûb-ı şecâ'at-nihâd iderek, bin beş rebî'ulevvelinin dördüncü günü muhârebede sufûf-ı düşmeni hark idüp âhır, ol bahr-ı siyâh içinde nâbedîd ve girdâb-ı belâda kalup döne döne şehîd oldu. Fukarâsı, lâle gibi çâk çâk ve âlûde-i hûn u hâk cesedini bulduklarında, kabzasında bir maktûl kâfirin perçemini bulurlar. Bir vechile sıkmış ki hayli zahmetle tahlîs iderler. Cesedini İstanbul'a getirirken, Tatar-bazarı'na geldiklerinde, vâkı'alarında işâret olup, belde-i mezbûrede vâkı' Dülbend-zâde Câmi'i hazîresinde defn eylediler.*

'Azîz-i merkūm Yûsuf-ı mısr-ı 'ulûm, mecma'ü'l-bahr-ı 'ilm ü ma'rifet, Hızır-meşreb, erbâb-ı hakīkat, enfâsı mü'essir, bî-bedel müzekkir ve müfessir idi. Ba'zı âsâr-ı 'ilmiyyesi manzûr-ı fakīr olmuşdur. Zâhir ü bâtında rüsûhuna delâlet ider.

eş-Şeyh 'Ali Safvetî:

Mısır'da Şeyh İbrâhîm Gülşenî oğlu Seyyid Hayâlî'nin sınv-ı muhteremidir. Tahsîl-i ma'ârif ü kemâlden sonra, dokuz yüz yetmiş yedi târîhinde pederleri Seyyid Hayâlî hayâl-âsâ-i dîdeden nihân oldukda, vasıyyetleri üzre seccâde-i irşâda geçüp, beş sene mıkdârı murabba'-nişîn-i mesned-i peder olup, bin beş ramazânının beşinci günü intikāl itmişidi. Ceddi türbesinde medfûndur. Yerine birâderi Seyyid Hüseyin Efendi feyz-bahş-ı mürîdân olmuşidi.

Merhûmun muhakkıkāne eş'ârı ve fukarâ elinde *Dîvân*-ı hakāyık-disârı vardır. Mervîdir ki hâlet-i ihtizârda bu beyti okuyup hatm-i 'ıkdü'l-le'âl-i makāl ider:

Her ki-râ esrâr-ı kâr âmûhtend
Mühr-kerdend u dehâneş dûhtend[*1]

---

[1] dâ'imâ A : ve ana N.

[*1] هرکه را اسرار کار آمو ختند
مهرکردندو دهانش دوختند
İşin sırrı kime öğretilmiş ise (o kişinin) ağzını dikip mühürlediler.

SENE-İ SİTTE VE ELF

‘Azîmet-i Serdâr-ı İslâm Satırcı Paşa be-Feth-i Tata

Çün muharremü'l-harâmın ikinci günü Serdâr Satırcı Mehemmed Paşa Belgırad'a dâhil oldu, yirmi gün oturak nidâ olunup ‘askere zahîre tevzî‘ kılındı. Ve mühimmât görüldü.

Sekizinci günü Anadolu Beylerbeyisi Mehemmed Paşa gelüp ‘askeri ile mülhak oldu. ‘Asker Nehr-i Sava üzerinde olan köprüden Sirem ⟨Szerém⟩ cânibine yevmen fe-yevmen geçerlerdi.

Yirmi üçüncü günü Serdâr-ı ‘âlî-mıkdâr dahi geçüp Sirem ⟨Szerém⟩ Sahrâsı'na kondu. Bosna Beylerbeyisi Hâfız Ahmed Paşa Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasında idi. Gelüp anda mülâkī oldu. Sonra Osek ⟨Eszék⟩'de Diyârbekir Beylerbeyisi Murâd Paşa dahi gelüp dâhil oldu.

Tayy-i merâhil iderek saferin on ikisinde Cankurtaran ⟨Adony⟩ menziline varılup, Rumili Beylerbeyisi Velî Paşa ve Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Mihalicli Ahmed Paşa Budun ⟨Buda⟩'dan karşı gelüp, Budun ⟨Buda⟩'a karîb Gölbaşı'nda istikbâl eylediler.

Mukaddemâ küffâr-ı hâk-sâr Yanık ⟨Győr⟩'ı muhâsara eylemiş idi. Müşâvere olunup imdâdına varılmak mukarrer kılındı. Altı bedoloşka ve dört kolonborna mühimmâtı ile Budun ⟨Buda⟩'dan Val ⟨Vál⟩ Sahrâsı'na nakl fermân olundu. Velî Paşa ve Ahmed Paşa ‘askeri ile varup topları nakle gitdiler. Serdâr-ı İslâm dahi saferin yirminci günü Val ⟨Vál⟩ Sahrâsı'na nüzûl ve dernek idüp, anda Sivas ve Rakka Beylerbeyisi ‘askeri ile dâhil oldu. **[38a]** Bu esnâda Yanık ⟨Győr⟩'dan âdem gelüp diller getirdiler. Ve haber virdiler ki Maksimilyan ⟨Maximilian III⟩, kırk elli bin kâfir ile mukaddemâ Yanık ⟨Győr⟩'ı muhâsara itmiş idi. Serdâr ve ‘asker-i İslâm⟨'ın⟩ Gölbaşı'na konduğu haberi gelmekle, kalkup Komaran ⟨*Komárom*⟩ Adası'na geçdiler. Ol aralıkda Yanık ⟨Győr⟩ gāzîleri fürce bulup, çıkup iki bin mıkdârı esîr alup bir iki bin kâfir katl itdiler.

Toplar geldikde göçülüp, saferin yirmi altıncı günü Tata Kal‘ası kurbına konulup, bilâ-tevakkuf toplar kuruldu. Ve döğmeğe mübâşeret olundu. Hisâr-ı mezbûr, Yanık ⟨Győr⟩ yılı feth olunmuş idi. Sonra girü küffâr müstevlî olup almağla, tekrâr fethi lâzım geldi.

Mâh-ı mezbûrun selhinde 'umûmen kapukulu iki bölük olup, biri Ostorgon ⟨Esztergom⟩ cânibine ve biri Komaran ⟨Komárom⟩ tarafına karavula çıkdı. Ve kal'aya lağım atdırılup ziyâdelerle ikdâm olundu. Lâkin, gedik yokuş yerde vâkı' olmağla, yürüyüş iden guzâtı kumbara ve taş ile döndürdüler. Gerçi duhûl müyesser olmadı ammâ, mahsûr olan küffâr dahi lağım ve topdan sıkılup, "*Min-ba'd bir gün durulursa helâk havfı mukarrerdir*" diyü, gice kal'adan inüp sazlığa firâr eylediler. Ve Komaran ⟨Komárom⟩ Kal'ası'na gitdiler. Anadolu Beylerbeyisi Mehemmed Paşa ol gice karavulda bulunmağla, ta'kīb idüp birazın katl ve kimini esîr eyledi. Kal'a kurbında olan göl cereyânı Komaran ⟨Komárom⟩ semtine olup, mecrâsı batak ve sazlık olmağla, bir mıkdâr küffâr ana girüp halâs oldular. Gurre-i rebî'ulevvelde kal'a zabt olunup, sekiz gün dahi esnâ-i ikāmetde Yanık Kal'ası ⟨Győr⟩'nın top darbıyla harâb olan[1] yerleri yapılup, yirmi bir bin keyl zahîre kondu. İçinde bölük şartıyla kapanan kul-oğulları, ağaları ile orduya gelüp, "*Müddet-i muhâfazamız temâm oldu*" diyü deftere geçmek taleb itdiler. İkişer akça terakkī ile bir sene dahi mehl virilüp, Âsitâne'ye 'arza havâle olundu.

Ve mâh-ı mezbûrun sekizinci günü göçülüp Acı-gölbaşı menziline konuldukda, Karaman Beylerbeyisi Nûh Paşa geldi. Onuncu günü Eski Budun ⟨Buda⟩'a nüzûl olundu.

Meşveret ve Teveccüh be-Cânib-i Vaç ⟨Vác⟩

Bu esnâda Budun ⟨Buda⟩ halkı 'arz-ı hâl idüp, "*Ostorgon ⟨Esztergom⟩ küffâr eline düşeliden Budun ⟨Buda⟩ serhadd olup emn ü emân kalmamışdır. Hisâr-ı mezbûrun fethi ehemm-i mühimmâtdandır. Rûz-ı kāsıma dahi zemân var. Sonra dahi küçük yaz olur. Küffârın cem'iyyeti bu sene ol mertebe değildir. İnşâ'a'llâh teveccüh buyurulsa fetih müyesserdir. Olmazsa Der-i devlet'e yazup mahzarlar ve şekvânâmeler göndeririz*" didiklerinde, müşâvere olunup[2], yeniçeri, "*Zemân tengdir. Meters eyyâmı geçdi. Ostorgon ⟨Esztergom⟩ Hisârı sâ'ir kal'alara kıyâs olunmaz*" didiler. Budun ⟨Buda⟩ halkı ilhâhı ile Serdâr dönüp anlara eyitdi:

---

1 olan A : olunan N.
2 olunup A : olundu N.

"Siz cümleniz meters imdâdına gelirseniz ve cân u başla hıdmetde olursanız biz dahi 'asker-i İslâm ile teveccüh ideriz."

Anlar, "*Ber-çeşm*" diyü 'ahdı muhkem itdiler. Topçubaşı yirmi kıt'a bedoloşka ve on kolonborna mühimmâtıyla gemilere konmak tedbîrinde iken, ol gice bi-emri'llâh bir şiddet-i şitâ vâkı' olup bir zirâ' kadar kar yağdı. Herkesin başı kayusu olmağla, Ostorgon ⟨Esztergom⟩'dan ferâgat olundu.

Mâh-ı mezbûrun on ikinci gününde Hasan Paşa gelüp, bu esnâda Erdeloğlu Tımışvar ⟨Temesvár⟩ Kal'asını muhâsara itdiği haberi dahi gelmekle, henüz orduya **[38b]** dâhil olmayan Sivas Beylerbeyisi Mahmûd Paşa ve Rakka Beylerbeyisi 'Ali Paşa ve Adana Hâkimi Ramazân-zâde Mehemmed Paşa⟨'ya⟩, yanlarında olan 'asker ile Tımışvar ⟨Temesvár⟩ imdâdına varmak içün emirler gönderildi. Bu esnâda, küffârın taburu Ostorgon ⟨Esztergom⟩'u geçüp Vaç ⟨Vác⟩'a geldiği haber⟨i⟩ vârid olmağla, tabur üzerine varılmak mukarrer olup, 'asker-i İslâm beş günde Peşte ⟨Pest⟩ Sahrâsı'na geçüp, mâh-ı mezbûrun on beşinci günü Serdâr dahi köprüden 'ubûr eyledi. Ertesi, girü 'azîm kar yağup, gice gündüz 'askere küllî zahmet virdi.

Ba'dehû mâh-ı mezbûrun on sekizinci günü göçülüp, "Armudlu" nâm menzile konuldu. Ertesi, ol mahalde gemi ile gelecek toplara tevakkuf olunup, Tatar tâ'ifesi taburdan yirmi nefer dil getirdi. Erdel'in dahi imdâda irişmesin haber virdi.

Ba'dehû göçülüp, mâh-ı mezbûrun yirmi birinci günü Vaç ⟨Vác⟩ kurbına nüzûl olundu. Hisâr-ı mezbûr Budun ⟨Buda⟩'un bir mahallesi makāmında olmağla, fethini murâd itdiler. Küffâr dahi Vaç ⟨Vác⟩'ın üst yanında, Tuna yalısında bir dar boğazda konmuş ve kal'ayı tahliye itmiş idi. Taburun bir cânibi Tuna, bir cânibi 'azîm sa'b dağ ve önüne 'arîz ü 'amîk handekler kesilmiş ve yer yer depelerde tâbyeler kur⟨ul⟩muş, içine top, tüfeng-endâz doldur⟨ul⟩muş, üzerlerine varılmağa imkân yok. Ardlarına geçmek, dağı üç dört günde dolaşmağa mevkūf idi. Varıldığı gibi İslâm çarhacıları çıkup kâfire doğruldular. Üç dört Macar alayı dahi taburdan çıkup bir mıkdâr elleşdikden sonra, kaçamak virüp 'askeri top altına çekerlerdi {*Nuhbe'de, "Varıldığı gice meters kurulmağa mübâşeret olunup, mahsûr olan küffâra havf düşmekle, kal'anın ba'zı yerlerin âteşe urup tabura mülhak oldular. Ertesi, hisârdan vâfir zâd u zevâde ele girdi" dimişdir. Minhu*}.

Ve tertîb-i 'asker bu üslûb üzre idi: Anadolu ve Karaman ve Bosna ve Sivas beylerbeyileri sağda, Rumili ve Budun ⟨Buda⟩ 'askeri solda, kapukulu ve yeniçeri ile Serdâr kalbde durup, Diyârbekir Beylerbeyisi Murâd Paşa ve Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ Beylerbeyisi Deli Nasûh Paşa çarhada bezl-i makdûr itdiler.

{*İkinci günü Serdâr re'yi ile üç yüz katâr deve havudlarına bayraklar dikilüp, sipâh alayları ardınca dizdiler. Irakdan bir mehâbetli alay görünürdü. Minhu.*}

Ertesi, rûz-ı kāsım idi. Üslûb-ı sâbık üzre ceng olup ol hînde, İspanya'dan gelen piyâde kâfirlerin bellü başlusu bir kapudan gelüp itâ'at itdi ve İslâm'a döndü. "*Dağ başında ceng iden piyâdeyi bozup, ol mahall zabt olunursa fetih mukarrerdir*" dimekle, biraz yeniçeri ve at-oğlanı tırpan ve nacak ile yürüyüp, ardlarınca Bosna ve Budun ⟨Buda⟩ 'askeri kafâdâr oldu. Varıldıkda, 'azîm handekler ve taburlar itmişler, ceng itdiler. Rumili Beylerbeyisi dahi gönderilüp, hâh nâ-hâh melâ'îni mîşelikden çıkarup sahrâya sürdüler. Ve vâfir kâfir kırıldı. Lâkin, taburdan 'azîm alaylar çıkup imdâd itmekle, top ve tüfeng 'askere rahne virüp, tekrâr silahdâr kolu ile imdâd olundu.

Bundan sonra, Serdâr-ı küffâr Maksimilyan ⟨Maximilian III⟩ taburdan çıkup alay alay yürüdüler. Ve taburdan 'azîm toplar atup küllî müzâyaka virmişiken, 'asker-i İslâm meydân-ı kârzârda merdâne durup gün zevâle varınca muhârebe itdiler. **[39a]** Ahşâm irişüp tabl-ı âsâyiş çalındı. Dağ başında olan küffâr üzerine Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ Paşası Deli Nasûh serdâr olup, atından inüp piyâde önlerine düşüp, 'azîm ceng itmiş idi. Tekrâr atlanup, şevkı olan dilâverler ile meydâna girüp, ahşâm olunca ol kadar dilâverlikler itdi ki vasfa gelmez.

Ertesi, harbden el çekilüp mecrûhları tîmâr ve şühedâyı defn itdiler. Dahi ertesi, Rumili 'askeri ile Budun ⟨Buda⟩ 'askeri ordunun önüne geçüp tabur mukābili kondular. Ve 'asker-i İslâm fevc fevc varup, bu gün dahi ahşâma dek ceng itdiler.

Bi'l-âhıre, müşâvere olunup, "*Kış irişmekle, tabura zafer müyesser olmayup, Tuna ve Dırava üzerinde olan köprülere halel gelmek havfı vardır. İmdi, 'askeri selâmet yakasına çıkarmak evlâdır*" diyü ittifâk olunmağla {*Vaç ⟨Vác⟩ Hisârı gerçi hâlî idi lâkin, tabur anda iken içine âdem komak hatardır, diyü mukayyed olmadılar. Minhu*}, mâh-ı mezbûrun yirmi sekizinci günü -ki

rûz-ı yekşenbih idi- ağrık ileri gönderilüp 'asker girüden ric'at eyledi. Armudlu menzili, ba'dehû Peşte ⟨Pest⟩ geçilüp Koyun Adası ⟨Keve/Kovin⟩'nın[*1] yanında, değirmenler mukābelesinde konuldu. Ve ol mahalde, "*Erdel-oğlu, Tımışvar ⟨Temesvár⟩'ı hayli zemândır muhâsara üzredir*" diyü feryâdcılar gelüp, Sivas Beylerbeyisi Mahmûd Paşa'ya Bosna 'askeri ve ba'zı Rumili ümerâsı koşulup gönderilmek tedbîr olundu. Rebî'ulâhırın ikinci günü mezbûr Mahmûd Paşa göçüp gitdi. Ve kul, 'ulûfe içün gulüvv itdiler. Yanık ⟨Győr⟩ kullarının dahi umûru görülüp, üç günde Nehr-i Tuna üzerine cisr kuruldukdan sonra, beşinci günü Serdâr geçüp Gürz-İlyâs Depesi ⟨Gellért-hegy⟩ kurbına nüzûl itdi. Ve ol esnâda, küffâr-ı hâk-sâr dahi taburun bozup memleketlerine perîşân oldukları, alınan dillerden tahkīk olundu.

Sekizinci günü Hamzabey ⟨Érd⟩ Sahrâsı'na konuldukda, Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi vedâ' idüp gitdi {*Karaman Beylerbeyisi Nûh Paşa ve Bosna Beylerbeyisi Tiryâkî Hasan Paşa Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasında kaldı. Ve Mar'aş dahi bile ta'yîn olundu. Ve bin nefer kul-oğlu yazılup, terakkī ile bölük halkından Budun ⟨Buda⟩'a kapandılar. Minhu*}. Bundan sonra 'askere icâzet virilüp, Serdâr dahi tayy-i merâhil iderek, mâh-ı mezbûr evâhırında Belgırad'a dâhil oldu {*Rumili Peçuy ⟨Pécs⟩'da ve Anadolu Osek ⟨Eszék⟩'de ve Baçka ⟨Bács/Bačka⟩ ve Sonbor ⟨Zombor⟩'da kışladı. Bölük halkına icâzet virilüp, ağaları Belgırad'da kaldı. Minhu*}. Ahvâl-i serhadd ve seferi, vukū'u üzre Der-i devlet'e 'arz u i'lâm itdi. Bu esnâda Koca Murâd Paşa ve Budun ⟨Buda⟩ Kādîsı Hâbîl Efendi ve Murâd Paşa dâmâdı Kādî-zâde 'Ali Paşa kâfir ile haberleşüp, sulh u salâh söyleşmeğe Vaç ⟨Vác⟩ Ovası'na varup, kâfirden dahi birkaç şaykalar geldiler. Lâkin, küffârın burnu hevâda olmağla netîce virmedi.

'Azl-i İbrâhîm Paşa ve Vezâret-i Hâdım Hasan Paşa ve Cerrâh Mehemmed Paşa

Çün Serdâr, "*Bu sene Hân-ı Tatar gelmediğinden gayri, me'mûr olan 'askerden gelen kalîlü'l-mıkdâr idi*" diyü 'arz ve i'tizâr itmişidi, Pâdişâh-ı 'âlem-penâh mukaddemâ Hân mâddesi içün Sadr-ı a'zam İbrâhîm Paşa'ya

[*1] Osmanlı kaynaklarında "Cezîre-i Kovin" veya "Cezîre-i Koyun" olarak geçmektedir (Bkz. Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı'nın Macaristanı*, İstanbul 2010, s. 153). Burada söz konusu olan Koyun Adası, Tuna Nehri üzerindeki Csepel Adası'dır. Keve/Kovin ise ada üzerinde bulunan ve günümüzde Ráckeve adıyla bilinen bir yerleşim birimidir.

muğberr olup, bu def'a 'asker varmadığı zamîme ve Vâlide Sultân tarafına mûmâ-ileyhin taksîri ve Hâdım'ın bezl-i emvâl ile iltiyâm ve tedbîri ana redîf ve tetimme olup, bu esnâda Müftî Bostân-zâde huzûr-ı Pâdişâhî'ye da'vet olundukda, "*Vezîri tebdîl murâdımdır. Kime tevcîh eylesem?*" dirler. Müftî dahi, "*Vezîrin 'azl îcâb ider cürmü var mıdır?*" didikde, "*Cürmüne nihâyet* **[39b]** *yok. Cümleden Gāzî Girây Hân'ı ibkā itdirüp Fetih Girây gibi bir vücûdun telef ü ifnâsına bâ'is oldu*" buyurdular. Müftî dahi, "*Cerrâh Mehemmed Paşa vezîr-i sânî olmağla yol anın değil midir?*" didikde, "*Tedbîr ü tasarrufu yokdur*" diyü Hâdım Hasan Paşa'yı tercîh idüp, "*İstanbul muhâfazasında hüsn-i sülûku ma'lûmunuzdur*" didikde, Müftî dahi meyl hiss itmekle, medhi tarafını ele alup, bir gün geçdikden sonra, rebî'ulevvelin yirmi üçüncü günü, ba'de'd-Dîvân, Kapucular Kethudâsı fermânla İbrâhîm Paşa'dan mührü alup, mezbûr Hasan Paşa'ya teslîm eyledi. Ve İbrâhîm Paşa Üsküdar'da, Salacak'a karîb bağçesinde sâkin olmağla me'mûr oldu.

Hasan Paşa, her hafta Vâlide Sultân'a vâfir meblağ îsâl şartıyla sadârete nâ'il olup, her mansıbı akça ile satup 'âlemi biri birine katdı. Menâsıb tâliblerine, "*Sizden aldığım kime teslîm olunur bilirsiz*" diyü Vâlide'yi dile düşürüp, Gazanfer Ağa ile dahi hüsn-i zindegâne eylemeyüp, gitdikce buğz u 'adâvetleri ziyâde olmağın, Ağa-i mezbûrun izâlesine kasd idüp, bir gün cum'ada Pâdişâh'ın seccâdesi yanına oturup nice mefâsidin naklle katline istîzân eyledikde, Hünkâr, garaz-ı mahz idiğini duyup, kabûl ve ısgā eylemediler. Paşa-yı mezbûr söylediğine nâdim olup, min-ba'd ol sevdâdan geçmiş idi. Pâdişâh-ı kâm-gâr dahi bu husûsu vâlidelerine, Vâlide dahi mezbûr Ağa'ya nakl eyledikde, Ağa mükâfât kasd idüp, "*Hasan Paşa, 'Beni Vâlide kısta kesmişdir' diyü sizi teşhîr eyleyüp eşkıyâ-i 'avâmmı başınıza üşürür. Bu şikâyetden murâdı, kula gulüvv itdirüp sizi huzûr-ı Pâdişâhî'den dûr eylemekdir. Ve bu haberleri size i'lâm ider bulunmasın diyü beni izâle kasd eylemişdir*" diyü, bu husûsa Yeniçeri Ağası Tırnakçı'yı işhâd itdi.

Ve bu esnâda, Şeyhülislâm Bostân-zâde intikāl idüp Hasan Paşa, hıdmet-i iftâyı Şâ'ir Bâkī Efendi ile Kara Çelebi-zâde'ye 'arz eyleyüp, bunlara müsâ'ade-i Pâdişâhî olmayup, Hâce Sa'deddîn Efendi'ye tevcîh fermân olundukda, Hasan Paşa münâsib görmeyüp, üç def'a galîz telhîsler gönderüp Bâkī Efendi'ye virilmesini murâd eylemişken, girü Mevlânâ Sa'deddîn'e fermân sudûr itdikde, Paşa'yla Mevlânâ beyninde olan 'adâvet-i kadîme yine zuhûr eyleyüp gitdikce iştidâd buldu. Ve Sa'deddîn Efendi, Kapu Ağası ve

Tırnakçı ittifâk idüp, "*Paşa'nın Vâlide hakkında mekr ü keydi vardır*" diyü tahkîk eylediklerinde, Pâdişâh'ı gazaba getirüp, ramazânın ikinci günü, İskele'de Vâlide binâ ideceği câmi'in esâsı vaz'ına mübâşeret eyledikleri günde vâkı' cem'iyyetde, derd-mend Hasan Paşa'yı Bostâncıbaşı kaldırup, bir kayığa koyup Yedikulle'ye götürdü. Beş altı günden sonra katl ve medresesi altında olan türbeye defn olundu. Ve mühr-i vezâret İbrâhîm Paşa'ya virilmek melhûz iken, Müftî Sa'deddîn Efendi sevkı ile Cerrâh Mehemmed Paşa'ya nasîb oldu.

İstîlâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Yanık ⟨Győr⟩

Kal'a-i mezbûrede yeniçeri ağası olan fâcir, beylerbeyisi Mahmûd Paşa'nın zıdd-ı kâmili olup, küffâr tarafından bir habbe zahîre gelmez iken, bunları iğfâl ü ıdlâl içün **[40a]** gemiler[1] ve arabalarla yük yük hamr gelir idi. Muhâfaza erbâbı şarâba düşüp bedenleri boş kodular. Ve kapucular kapuyu beklemez olup, bu husûsda Paşa ve gayri sözünü dinlemeyüp, hisârın metânetine i'timâd itdiler. Peçuy ⟨Pécs⟩ Sancağı Beylerbeyisi'ne arpalık olmağla, zahîresi ekser arabalarla Peçuy ⟨Pécs⟩'dan gidüp, her sene ikişer üçer yüz araba üç dört yol gider ve 'avdetde küffâr bekleyüp, cümle öküzleri alır idi. Bu tarîkla Peçuy ⟨Pécs⟩'dan beş altı bin öküz dârü'l-harbe gitdi. Ba'zı nâhiyede aslâ öküz kalmayup re'âyâ, 'avreti ile saban çeküp çift sürer oldu.

Evâ'il-i ramazânda küffâr arabalara küllî te'addî idüp, Yanık ⟨Győr⟩ ve Eğri ⟨Eger⟩'ye giden nice yüz zahîre arabaları üzerine geldi. Kul-oğlu Ağası Kotuz Muslı ve kethudâsı 'Ali, yanlarında olan atlu 'asker ile firâr idüp, kalan piyâde ve iki üç yüz Başkalı, tüfeng-endâzı sürüp nicesin helâk ve nicesin esîr idüp, Başka ⟨Bács/Bačka⟩'dan giden bir iki bin öküzü arabaları ile sürdü götürdü.

Mukaddemâ Yanık ⟨Győr⟩'a iki bin kadar cebeci ve iki bin kul-oğlu yazılmışidi. Bunların ekseri Peçuy ⟨Pécs⟩'da ve Kopan ⟨Koppány⟩'da ve İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩'da te'ehhül idüp Yanık Kal'ası ⟨Győr⟩'nı bırakmağla, hisâr tehî kalmağa karîb olmuşidi. Ve bir sene mukaddem Tata Kal'ası ağaç topla alınmış ve bir müteneffis halâs olmamış idi. Aslâ kimse mütenebbih olmayup, ihtiyât semtini i'tibârdan ıskāt itdiler. A'dânın emârât-ı

[1] gemiler A : gemilerle N.

keyd ü mekri görünüp dururken -*İzâ câ'e'l-kazâ 'amiye'l-basar*[*1]- fehvâsınca basîretleri bağlandı.

Bir gice Palfi ⟨Pálffy Miklós⟩ didikleri mel'ûn -ki Komaran ⟨Komárom⟩ kapudanı idi- birkaç bin piyâde küffâr ihzâr idüp, kendi dahi bir iki bin süvâr ile gelüp ağaç topu örtüp, kendi 'askerine bile göstermedi {*Ağaç topun hey'eti meselâ, bir büyük havan ve dibek gibi, tucdan dökülmüş, falyası dibinde, orta yerdedir. Ve etrâfında dört beş dökme halkaları ve muhkem bile dökülmüş kulpları vardır. Seccâde kadar, çâr-kûşe, altı parmak kalınlığı bir muhkem pelîd tahtası etrâfına, ol kulplara mukābil halkalar mıhlanup ve her kûşesinde ve ortasında bir karış yoğun mismâr kakılmışdır. Ucu taşra durur. Ol havanın içine bârût doldurup, ağzına tahtayı halkalardan Firengî urganla muhkem bend iderler. Ve iki tekerlekli bir araba üzerine korlar. Ve arabanın girüden uzun mertek oku vardır. Hevâ'î fişenk gibi âteş itdiklerinde, arabayı ileri doğru gitmeğe ol ok sebebdir. Kapu önüne yakın iledüp âteş virdikde, doğru kapuya urur. Ve ekserleri kapu tahtasına mıhlanup bârût zûruyla, ne kadar muhkem olsa devirir. Minhu*}. Ve Yanık ⟨Győr⟩ kapusuna getirüp, beri tarafda kemâl-i gafletden bir kat çam tahta kapusunu kapayup, çekme köprüsünü bile çekmemişler. Birkaç mürtedd kâfir nısfü'l-leylde kapuya gelüp, "*Nevbetci!*" diyü taşradan çağırdılar. Bekçi uyanup, "*Kimsiniz?*" diyince ağaç topu yanaşdırdılar. "*Peçuy* ⟨Pécs⟩*'dan zahîre getirdik. Yolda düşmen ulaşdı. Arabalar ile kaçarak güçle kurtulduk. Şimdi ardımızca gelüp basarlar. Kapuyu açup zahîreyi kal'aya alın*" didiklerinde oğlan dahi, "*Varayım kapucuya haber vireyim*" diyüp gitdi. Bu kadar güft ü gû olunca topu murâd üzre yanaşdırup âteş virdikde, kapuyu pâre pâre itdiği gibi gürûh gürûh melâ'în girüp, içerde kimi serhoş, kimi bengî gāfiller âgâh olıcak, cân başlarına sıçrayup iki tarafdan küffâra hücûm itdiler. Hattâ bir nevbet, yine ihrâc idecek mertebeye getirmiş iken, düşmenin kesreti bunların sevretini kesr idüp, döğüşü döğüşü cümlesi şehîd oldular. Ve Yanık Hisârı ⟨Győr⟩ bu tarîkla küffâr tasarrufuna girdi.

Mervîdir ki yeniçeri ağası olan mest-i fâciri, Palfi ⟨Pálffy Miklós⟩ kâfire diri getirdiler. On beş yirmi bin kadar altun yanınca bile ⟨idi⟩. "*Bu altunu neye saklardın? Kal'ayı böyle mi beklersin?*" diyü başın kesdirüp bir göndere

*1 اذا جاءالقضى عمى البصر = Kaza (Allah'ın takdir ettiği şey) gerçekleşince, insanın basireti bağlanır.

dikdirdi. Ve "*Kal'a muhâfazasında ihmâl idenin hâli budur*" diyü nidâ itdirüp gezdirdiler. Müslimânlar'dan ancak beş altı kimse halâs olup Budun ⟨Buda⟩'a geldiler. Mâ'adâsı 'adem diyârına gitdi. Şa'bânın yirmi dokuzunda Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi bu ahvâli yazup Serdâr'a 'arz u i'lâm eylediği vâsıl oldu.

İbtidâ'-i Sefer-i Varad ⟨Várad⟩

Çün hengâm-ı şitâ encâma irüp bahâr karîb oldu, Belgırad kışlasında olan Satırcı Mehemmed Paşa kemâ-kân serdârlıkda kalup, müceddeden sefer itmek ve küffâr-ı hâk-sâr cânibine gitmekle me'mûr olup, Sahrâ-yı Belgırad'da nasb-ı hıyâm ve tertîb-i levâzım ve tekmîl-i mühimmât emriyle kıyâm itdi. Sene-i sâbıkada bir bellü başlu iş görülmediğinden gayri, Yanık ⟨Győr⟩ gibi hisâr dahi elden **[40b]** gidüp, 'adem-i 'asker ve Tatar ile i'tizârı makbûle[1] geçüp, bu def'a müstevfâ hazîne ve 'asker gönderildi.

Ve Der-i devlet'de müşâvere olup, serhadd umûrunda ehl-i vukûf olanlar didiler ki: "*Tımışvar ⟨Temesvár⟩ serhaddinde Erdel, kılâ'a itâle-i yed idüp Lipova ⟨Lippa⟩, Yanova ⟨Ineu⟩, Arad, Çanad ⟨Csanád⟩ hisârların almışdır. Şöyle ki bu def'a ol tarafa sefer olmazsa, Tımışvar ⟨Temesvár⟩ dahi elden gider*" diyü mefhûmda Tımışvar ⟨Temesvár⟩ serhaddinden mahzarlar dahi gelüp Serdâr'ın telhîsini getirdiler. Cerrâh Mehemmed Paşa, "*Ol taraflar ahvâlini Serdâr'a havâle evlâdır. Ostorgon ⟨Esztergom⟩ ⟨ve⟩ Yanık ⟨Győr⟩ semtlerinde küffârın taburu var iken, ol cânibleri muhâfaza mühimm görünür*" didikde, "*Bu sâl kal'alara müstevfâ zahîre ve 'asker ile imdâd olunup, Erdel üzerine sefer olmak gerekdir. Erdel vilâyeti gāret-zede olmayınca, Eflak ve Boğdan zabt olunmaz*" diyü ittifâk itdiler. Telhîs olunup bu mefhûmda hatt-ı şerîf çıkdı. Ve bu bâbda hayr ne ise Serdâr'a havâle olunup, hıl'atle irsâl olundu. Ve Gāzî Girây Hân'a dahi kānûn üzre harclık ile Kapucubaşı 'Ali Ağa gönderilüp, 'asker-i Tatar ile Serdâr'a mülhak olmak buyuruldu.

Ve Âsitâne'de bölük halkına iki mevâcib virilüp, cizye defterleri fürûht olundu. Gulâmiyyelerin aldılar. Ve iç hazîneden beş yüz yük akça ile ordu ve bölük halkı, mâh-ı şa'bânın gurresi -ki Nevrûz idi- çıkup Belgırad'a teveccüh itdiler.

---

[1] makbûle A : kabûle N.

Serdâr-ı 'âlî-mıkdâr dahi ramazânın on ikinci günü, rûz-ı Hızır'da otakların çıkarup {*Nuhbe'de şevvâlin dokuzuncu günü otak çıkardığı yazar. Minhu*}, Hünkâr Depesi'nde nasb eyledi. Şevvâlin yirmi üçüncü günü, Rumili Beylerbeyisi Velî Paşa -ki Ürküb ⟨Prokuplje⟩'de kışlamış idi- gelüp nüzûl eyledi. Zilka'denin on dördüncü günü, yevmü'l-hamîsde Serdâr Belgırad'dan taşra çıkup, "*Hân gelmesi mukarrerdir*" diyü Tuna yalısı kādîlarına zahîre tedârükü içün çâvuşlar irsâl eyledi. Ve Erdel vilâyetine sefer mukarrer olmağla[1], zilhiccenin dokuzuncu günü Belgırad'dan aşağa, "Taş-burun" nâm mahalde, Nehr-i Tuna üzre cisr binâsına mübâşeret olundu. Kemâl-i ihtimâm ile on sekizinde, bin sekiz yüz elli zirâ' kadar cisr-i memdûd temâm olup, 'asker-i İslâm Erdel semtine geçmeğe şürû' itdiler. Ve ol günde Hân tarafından âdem gelüp, Ruscuk'a vâsıl olduğun bildirdi. Ve Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasına me'mûr olan Karaman ve Mar'aş Eyâleti 'askeri[2] 'îd-i adhâdan sonra Belgırad'dan göçüp ol tarafa gitdiler. Zilhicce evâhırında Serdâr-ı İslâm dahi köprüyü geçüp Pançova ⟨Pancsova/Pančevo⟩ Sahrâsı'na nüzûl itdi. Bu seferin bâkī ahvâli, gelecek sâlde beyân olunur.

Serdârî-i Hasan Paşa be-Cânib-i Basra

Bu sâl hılâlinde Basra semtlerinde 'ısyân iden Seyyid Mübârek, cibilletinde merkûz olan habâseti ızhâr eyleyüp, nice bin müfsid ve şakī kendiye refîk olup, Basra ve Lahsa serhadlerinde olan kasabât ve kurâ ve benderleri urup, katl-i nüfûs ve gāret ile küllî hasâret itmeğin, vüzerâ-i **[41a]** nâmdârdan Vezîr Hasan Paşa'ya ramazân evâ'ilinde Bağdâd Eyâleti virilüp, Bağdâd ve Şehrizor ve ol serhadlerde olan ümerâ ve 'askere serdâr ta'yîn olundu. Ve sâbıkā ahâlî-i bilâd, ol bed-hâlin zarar kasdını istimâ' itdikde, 'Acem Şâhı tarafına âdem gönderüp istimdâd itmişler idi. Ana binâ'en, ol tâ'ife mazarratını def' içün üç bin Kızılbaş ile üç nefer korucubaşı gönderilüp, anlar dahi taraf-ı hılâfda olup, belki ol mahzûllerden ziyâde te'addî vü tecâvüz üzre olduklarını hükkâm Der-i devlet'e 'arz u i'lâm eylemeğin, evâ'il-i zilhiccede Şâh-ı 'Acem'e, def'i içün müstakill nâme tahrîr ve irsâl olundu.

---

[1] olmağla A : olup N.
[2] 'askeri A : + ile N.

Garîbe

Bu sâlde zuhûr iden umûrdan bir emr-i garîb ki ba'zı ehl kalemi ile bir mecmû'ada mastûr görüldü. Rebî'ulâhırın on sekizinci günü, yevmü'l-cum'ada, öğle zemânı Şâm-ı şerîf Alaybeyi Bekir Bey hâtûnu -ki a'yân-ı Şâm'dan çeribaşı kızı idi- bir batından on dört veled zuhûra getirdi*[1]. İkisi erkek, on ikisi kız, üç aylık idi. Bu makūle umûr, hadd-i imkândan dûr değildir. Hükemâ buna, galat-ı tabî'at dirler. Kesret-i mâdde ve kuvvet-i tâli' ve i'tidâl-i mizâc yâverliği ile kuvvet-i musavvire, tahammülü mıkdârı mâddeyi taksîm ve tasvîr ve mahallin vüs'atine göre tenâsüb-i 'azâyı tetmîm ve tasgīr idüp, mebde'-i Feyyâz rûh-bahş olur.

Vefeyât

el-Mevlâ Mehemmed b. Mustafa el-Ma'rûf be-Bostân-zâde:

Dokuz yüz kırk iki senesinde tevellüd idüp, nice zemân Garîk 'Arab-zâde'nin havâss-ı telâmizesi[1] silkinde intizâm, ba'dehû Kādî-zâde Efendi ve Ebussu'ûd Efendi hıdmetlerinde gevher-i 'ilm ü 'irfânı hüsn-i nizâm bulup, altmış üçde mülâzım ve altmış altıda kırk ile Eski İbrâhîm Paşa Medresesi'ne müderris olmuş idi. Kat'-ı merâtib iderek, yetmiş altıda Sahn'a gelüp, ba'dehû Süleymâniyye'den Edirne Selîmiyyesi'ne varup, seksen bir saferinde hâkim-i Şâm ve seksen üçde Burusa hükûmeti ile be-kâm olup, yirmi günden sonra Edirne'ye, seksen dörtde İstanbul'a kādî oldu. Seksen beş şa'bânında Anadolu Sadâreti, seksen sekizde Rumili Sadâreti virilüp, bir seneden sonra mütekā'id oldu. Doksan birde Mısır Kazâsı[2] virilüp, doksan dörtde isti'fâ eyledi. Geldikde, doksan beşde sâniyen Rumili kâdî'askeri ve doksan yedide şeyhülislâm olup, elf-i kâmil recebinde altı yüz akça ile tekā'üd eyledi. Bin bir saferinde sâlisen Rumili sadrı ve sene-i mezbûre şevvâlinde mükerreren şeyhülislâm oldu. Ebussu'ûd Efendi'ye mahsûs olan altı yüz elli akça vazîfe ile tebcîl olunup ba'dehû, Sultân Mehemmed Hân yüz akça terakkī ile iclâli tekmîl itmişidi. Bu hâl üzre iken, bin altı şa'bânının yirmi dördüncü günü intikāl eyledi. Şehzâde Câmi'i'nin harreminde şâh-râha nâzır yerde medfûndur.

---

*1 Aynı olaya *Ravzatü'l-ebrâr* adlı eserinde Kara Çelebi-zâde 'Abdül'azîz Efendi de yer vermiş, fakat o, doğan bebeklerin sayısını on dört değil, on iki olarak bildirmiştir (*Ravzatü'l-ebrâr*, Bulak 1248, s. 484).

1 telâmizesi A : تلاندسی N.

2 seksen sekizde ... Kazâsı A : – N.

Mollâ-yı müşârun-ileyh bostânü'l-'ârifîn-i **[41b]** 'ilm ü kemâl, ravzatü's-sâlihîn-i fazl u efdâl, hıyâm-ı 'azamet ü celâli refî'ü'l-'imâd, sürâdık-ı devlet ü ikbâli ba'îdü'l-evtâd, sadrü'l-efâzıl idi. Zebânında 'ukde-i lüknet olup, manzûme-i kelâmı sektedâr idiğini ba'zı şu'arâ bu güne edâ eylemişdir:

Lükneti var dime sakın bî-vukūf
Ayrılamaz tatlı dilinden hurûf

'Arabî ve Türkî eş'âr-ı belâgat-şi'ârı ve resâ'il-i efâzıla takrîzât-ı fasâhat-medârı vardır.

el-Mevlâ Mehemmed b. 'Abdülhâdî el-Ma'rûf be-Remzî-zâde:

Zümre-i kudâtdan Mevlânâ Remzî'nin oğlu 'Alemî Efendi'dir. Ebussu'ûd Efendi'den mülâzım ve müderris olup, seksen beşde Sahn'a gelüp, Süleymâniyye ve Edirne Selîmiyyesi Medresesi'nden doksan dörtde Haleb kādîsı olmuşidi. Beşde ma'zûl ve doksan dokuzda Burusa Kazâsı'yla nâ'il-i me'mûl olup, bin altı senesinde intikāl eyledi. Koğacı Dede Mescidi hazîresinde medfûndur.

Mevlânâ-yı merkūm müşkil-güşâ-yı rumûz-ı 'ulûm, ma'ârifi müsellem, lutf-ı tab'ı meşhûr-ı 'âlem idi. Meşâyıhdan Mü'eyyed-zâde Hâcı Efendi'nin duhter-zâdesi olmağla meşreb-i fenâdan hissedâr olup, mesâ'il-i *Ferâ'iz*'i selîs ve hem-vâr nazm itmişdir. Kābil-i kabûl eş'ârı vardır.

el-Mevlâ Mahmûd:

Gelibolu'dan "Kara Mahmûd" dimekle meşhûr ve *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da "Medhî" mahlası ile mezkûrdur. Ebussu'ûd Efendi'den mülâzım ve müderris olup, seksen yedide Kefe Fetvâsı ve doksan ikide Mar'aş, dörtde Kütahya, altıda girü Mar'aş, elf-i kâmilde Gelibolu, bin beşde Tırablus-Şâm kazâları ile bekâm olup, bin altı hılâlinde intikāl eyledi. Ni'metî Çelebi târîh-i vefâtını:

Fâtiha Mahmûd Efendi rûhuna (1006)[*1]

dimekle edâ eyledi.

[*1] فاتحه محمود افندى روحنه = 1006.

Merhûm-ı merkûm mecma'ü'l-bahreyn-i ma'ârif ü 'ulûm, efrâd-ı 'ulemâdan ma'dûd, memdûh ve mahmûd idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Kalemiyye*'si vardır*[1].

eş-Şeyh Mustafa:

Ruscuklu Beyânî Efendi'dir. "Cârullâh-zâde" dimekle meşhûr olup, Ebussu'ûd-zâde Mehemmed Çelebi'nin mu'îdi iken, Mollâ-i merhûmun tefsîri temâm **[42a]** oldukda, hüsn-i hattı olmağın, bir nüshasını tahrîr idüp vâsıl-ı nazar-ı fâzıl-ı nihrîr[1] oldukda, akça ile Kestel Medresesi'n virmişler idi. Ba'dehû, Şâm'da Havrân kādîsı oldukdan sonra ferâgat ve Ekmel Efendi hıdmetinde inâbet idüp, vâsıl-ı murâd-ı fu'âd ve nâ'il-i gāyet-i merâtib-i isti'dâd olmuşidi. Seksen beş muharreminde şeyhi[2] ifnâ-i vücûd itdikde, vasıyyeti üzre kā'im-makām ve nice yıllar seccâde-nişîn-i ihtirâm olup, bin altı sâlinde intikāl eyledi. Zâviye-i meşhûre sâhasında medfûndur.

'Azîz-i merkūm tûtî-i şîrîn-beyân, şekeristân-ı 'ulûm, şi'r ü inşâda mâhir, be-tahsîs nazm-ı 'Arabî'de nazîri nâdir idi. Ebussu'ûd Efendi'nin *Kasîde-i nûniyye*'sini tetebbu' idüp, bu matla'ı makbûl-i cenâb-ı Mevlevî olmuşidi:

Sec'ü'l-hamâmi 'ale'l-efnâni efnâni
Ve feyyaza dem'i 'ale'l-ecfâni ecfâni[*2]

Türkî eş'ârı dahi lâyık-ı i'tibârdır.

---

*1 Âtıf Efendi nüshasında Kara Mahmûd'dan sonra Kâtib Çelebi, 1007 senesinde ölmüş bulunan eş-Şeyh 'Ali Dede'nin biyografisine yer vermiş, fakat sonradan hatasını fark ettiğinden, üstünü çizerek bendi iptal etmiştir. Ali Dede'nin biyografisi daha sonra, 1007 senesi vefeyâtında çok daha kapsamlı olarak tekrar karşımıza çıkmaktadır (vr. 47b-48a).

1 nihrîr A : tahrîr N.

2 şeyhi A : Şeyhî Efendi N.

*2 سجع الحمام على الافنان افنانى
و فيض دمعى على الاجفان اجفانى
Güvercinin dallar üzerinde ötüşü beni öldürdü
Bana cefa edince göz yaşlarım gözümden taştı.

SENE-İ SEB'A VE ELF

Zikr-i Ahvâl-i Sefer-i Varad ⟨Várad⟩

Sene-i sâbıkada serhadd-i Üngürüs'e serdâr-ı 'âlî-mıkdâr olan Satırcı Mehemmed Paşa'ya hatt-ı hümâyûn gönderilüp, "*Bu sâl Erdel memleketine girüp, aslâ bir hisâra iltifât u i'tibâr itmeyüp, yakup yıkup gāret ve îsâl-i hasâret itmekle, voyvodası olan Jidmon*[*1] ⟨*Sigismund Báthory*⟩*-ı mel'unu inkıyâda getiresin*" diyü me'mûr olmağla, Belgırad kurbında köprüden Tuna'-yı geçüp, Pançova ⟨Pancsova/Pančevo⟩ Sahrâsı'na dernek içün sene-i sâbıka âhırında nüzûl itmişidi. Zilhiccenin yirmisinde Beçkerek ⟨Becskerek⟩ Sahrâsı'na konup, anda meks ü ârâm ihtiyâr olundu. Muharremin on dördüncü günü Rumili Beylerbeyisi Velî Paşa vefât idüp, yeri Anadolu Beylerbeyisi Mehemmed Paşa'ya tevcîh olunmağla, müşârun-ileyh Mehemmed Paşa Osek ⟨Eszék⟩'de cem'iyyet üzre iken göçüp ordu-yı hümâyûna mülhak oldu. Muharremin sekizinde Diyârbekir Beylerbeyisi Murâd Paşa gelüp nüzûl itdi. Bu esnâda Budun ⟨Buda⟩'dan feryâdcılar gelüp, Papa ⟨Pápa⟩ Kal'ası'na küffâr müstevlî olduğun bildirdi. Ve der-'akab İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩'dan dahi âdem gelüp, Polata ⟨Palota⟩'nın muhâsara olunduğun ve küffârın cem'iyyet ve hücûmun i'lâm itdi. On altıncı günü Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩ 'askeri Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasına ta'yîn ve irsâl olundu.

Âmeden-i Gāzî Girây Hân

Bir iki gün mukaddem, "*Hân karîb gelmişdir*" diyü haber vâsıl olmağla, alaylar tenbîh olunmuşidi. Muharremin yirmi altıncı günü kırk elli bin Tatar 'askeri ile gelüp, Serdâr dahi müretteb ü mükemmel alaylar ile istikbâl idüp otağına indirdi {*Serdâr'ın otağına karîb bir 'âlî otak Hân içün ve biri haremi içün kurulup, cümle levâzımı ihzâr olundu. Yüz nefer mîrzâlara hıl'at ve Hân'a mükemmel iç ve dış libâsları, boğçalar ve semmûr kürkler ve iki mücevher eyerli at murassa' rahtla pîşkeş virildi. Minhu*}. Ve 'azîm ziyâfetler ve hıla'-ı fâhire-i Pâdişâhî ile ri'âyetler eyledi. Hân dahi vaz'-ı Mülûkâne ile

*1 Bundan önce bir yerde "Zigmond" imlâsıyla geçmişti (vr. 33a).

Serdâr ve a'yân-ı zevi'l-mıkdâra envâ'-i nevâziş ü iltifâtlar gösterdi. Ba'dehû Serdâr, önüne düşüp Hân hazretlerini ihzâr olunan bârgâha götürüp döndü.

Yirmi yedinci günü Serdâr ve beyler ve bölük ağaları tekrâr Hân hazretlerine varup mülâkât itdiklerinde, Der-i devlet'den gelen emr-i hümâyûn okunup, temâm olunca Hân ve Serdâr ve sâ'iri ayak **[42b]** üzre durup du'âdan sonra, mefhûmunda meşveret içün serhadd ihtiyârları ve ehl-i vukûf olanlar ileri geldi. "*Ne semtden Erdel memleketine girilmek münâsibdir?*" dinildikde, cümlesi bi'l-ittifâk, "*Varad ⟨Várad⟩'dan gayri 'asker-i İslâm duhûl idecek yol yokdur*" diyü haber virdiler. Girü Hân bunlara hıtâb eyledi ki: "*Varad ⟨Várad⟩ Kal'ası'nda leşker-i küffâr kesîrü'l-mıkdâr olup, mecî vü zehâbda 'asker-i İslâm'a gezend irişdirmezler mi*[1]*? Fethi takdîm olunup sonra girilmek mi gerek? Ve kal'a metânet üzre olup nice eyyâm muhâsaraya muhtâc mıdır?*" didikde, "*Birkaç top urmağla fethi kābil ve üç dört gün içinde teshîri hâsıldır. Ve re'y budur ki evvel kal'a feth olunup, ba'dehû akın salına*" dimekle, bu re'y üzre karâr virilüp, ol cânibe teveccüh mukarrer oldu. Defterdâr Etmekçizâde levâzım umûru görüp, kal'aya girilmek mühimmâtı tedârük olundu.

Bu esnâda, Hân gelince Belgırad'dan çıkalı iki ay kadar zemân geçüp, seferin vakti nısfına karîb olmuşidi. Ba'dehû Beçkerek ⟨Becskerek⟩'de elli beş gün oturuldukdan sonra göçülüp, saferin altıncı gününde Çanad ⟨Csanád⟩ kurbına nüzûl ve muhâsara olunup birkaç top atıldıkda, mahsûr olan eşkıyâ kal'ayı bıragup, civârında olan çengelistâna firâr itdiler. 'Asker-i Tatar, ekserin ele getirüp kimini katl ve kimini giriftâr kıldılar. Otak önünde yüz elli kâfir katl olunup, Çanad ⟨Csanád⟩ Sancağı ol esnâda Belgırad nâzırı olan Şakşakī İbrâhîm Paşa'ya virilmişidi. Ol zemân 'Abdî-i Nişânî bu beyti didi:

Şimdi zemâne mansıbı ekser şakīdedir
İnanmaz isen işte biri Şakşakī'dedir

Ba'dehû Arad Kal'ası Sahrâsı'na konulup, hâlî bulunmağla, zabt olundu. Ve Erdel-oğlu'ndan elçi gelüp, "*Hân hazretleri bizi sa'âdetlü Pâdişâh'la barışdırsın*" diyü mektûblar getirdi. Ve bu esnâda 'azîm yağmurlar yağup 'askere ta'ab virmişdi.

[1] irişdirmezler mi A: irişdirmezlerdi N.

Mâh-ı mezbûrun dokuzuncu gününde Erzurum Beylerbeyisi Mustafa Paşa, eyâleti 'askeri ile gelüp dâhil oldu. On birinci gününde Moroş Suyu ⟨Maros/Mureş⟩'ndan 'asker-i İslâm hezâr ta'abla geçüp, kenârıyla birkaç konak gidildikden sonra, "Erdevik ⟨Pădureni⟩" nâm vîrâne palanka kurbında köprü başına nüzûl olundu. Anda Güle ⟨Gyula⟩ 'askeri Serdâr'ı istikbâl itdi. Ve iki bedoloşka Güle ⟨Gyula⟩'den, bir dahi Tımışvar ⟨Temesvár⟩'dan tedârük olundu.

Mâh-ı mezbûrun yirmi dördünde ve yirmi beşinde birkaç ırmaklar ve 'azîm bataklar hezâr meşakkat ile geçilüp Varad ⟨Várad⟩ Sahrâsı'na varıldı. Ol mahal⟨de⟩ Van Beylerbeyisi Yûsuf Paşa gelüp dâhil oldu. Çanad ⟨Csanád⟩'dan Hân ayrılup tarîk-ı âhardan diyâr-ı küffârı gâret iderek gitmiş idi. Varad ⟨Várad⟩ kurbında gelüp mülâkāt itdi.

Ve mâh-ı mezbûrun yirmi dokuzuncu gününde Varad ⟨Várad⟩'a nüzûl vâkı' oldu. Hisâr-ı mezbûr Erdel ile Nemçe beyninde, etrâfı varoşlu, ma'mûr u âbâdân bir hisâr-ı üstüvâr idi. Kal'aya bundan akdem birkaç bin Nemçe 'askeri girüp, bir iki senedir anlar musallat olmuş ve Macar nevâhî vü kurâda karâr eylemiş idi.

Ceng ve Muhâsara-i Varad ⟨Várad⟩

Mukaddemâ Tatar 'askeri gelüp varoşa ulaşdıkda, mevcûd olan küffâr çıkup, bir gün bir gice elleşüp 'âkıbet, guzât-ı Tatar varoşu ihrâk bi'n-nâr itmekle, küffâr, ehl ü 'ıyâllerin koçılar ile taraf-ı âhardan çıkarup firâr iderken, zümre-i mezbûre ardlarından irişüp kibârını katl ve sıgārını giriftâr idüp, vâsıl-ı ganâ'im-i bî-şümâr oldular. Bundan sonra, Hân-ı Tatar ve Serdâr 'askerin nâmdârları ile tekrâr meşveret idüp, "*Varad ⟨Várad⟩ teshîrine sa'y evlâ mıdır?*" dinildikde, cümlesi yek-dil olup, "*Memâlik-i mahrûse'ye karîb şöyle bir metîn kal'a⟨yı⟩ -ki Erdel ve Nemçe'nin kilidi ve güzer-gâhda melâ'înin sedd-i sedîdidir- koyup gitmek ma'kūl değildir*" dimekle, bu re'y müvecceh görülüp, rebî'ulevvelin gurresinde -ki yevmü'l-cum'a idi- **[43a]** orduda mevcûd olan üç topla varoşun mükellef ve kâr-gîr, müzeyyen evlerine girilüp[1], meters kazmağa hâcet olmadı. Lâkin, kal'a-i mezbûre gāyet istihkâm üzre çıkup haber virdiklerine münâkız görünmekle, üç top kifâyet itmeyüp

[1] girilüp A : – N.

{*Tahrîb-i bilâdda dâmen-gîr olmasın diyü ziyâde* ⟨*top*⟩ *götürülmemiş idi. Minhu*[1]}, Eğri ⟨Eger⟩ Beylerbeyisi olup sâbıkā Anadolu Eyâleti virilen Sûfî Sinân Paşa'ya ahkâm gönderilüp, "*Orduya geleceksen, Eğri* ⟨*Eger*⟩*'de olan toplardan levâzımı ile on pâre top getirüp*[2] *yetişdiresin*" diyü fermân olunmuşidi. Kapu kethudâsı olan Bayırtilkisi-oğlu Ahmed Bey, her bâr su'âl olundukca gâh, "*Arabalara konmuş*" gâh, "*Câmûslar âmâde olmuş*" diyü dürûğ-ı bî-fürûğ ile müzevver mektûblar peydâ idüp, Serdâr ve 'askeri aldayup, orduda ikide bir bârût ve yuvalak dükendikce[3], gâh Güle ⟨Gyula⟩ ve gâh Yanova ⟨Ineu⟩'dan birer mıkdâr getirdüp, Eğri ⟨Eger⟩'den gelecek toplara intizâr üzre iken lağımlar atdırdılar. Kâr-ger olmadı.

Hikmet-i Hudâ[4], bir aydan ziyâde 'ale't-tevâlî yağmurlar yağmakdan hâlî olmayup, kal'a etrâfı mülâyim toprak ve ekser yerleri ziyâde[5] batak olmağla, 'asker-i İslâm mütehayyir olup, Yeniçeri meterslerini seyl basup ekseri çâdırlarına gelmekle, zâbitler ıztırâbı ziyâde olmuşidi. Şehir içinde olan nehir her gün taşup geçid virmez olurdu. Orduda bir çâdırdan bir çâdıra varılmaz olup, 'azîm mıhlar ile hıyâm şiddet-i rüzgârdan kıyâm idemeyüp kazıkları götürür atar ve hayvânât ayağı karnına varınca yere batar idi. Nihâyet, halk birkaç gün lühûm-ı bakar u ganem vefreti ile muğtenim olup, birer ikişer akçaya koyun aldılar. Ekseri Solnok ⟨Szolnok⟩ re'âyâsından ve birazı harbî re'âyâdan sürülmüş, Varad ⟨Várad⟩ Sahrâsı sürüler ile dolmuş idi. Erdel-oğlu ise sa'bü'l-mürûr dağlara girüp tahassun itmişidi.

Eyyâm-ı muhâsaradan yedi gün mürûrunda Budun ⟨Buda⟩'dan feryâdcılar gelüp {*Bundan akdem dahi gün başına birer feryâdcı gelüp, "Küffâr taburu Yanık* ⟨*Győr*⟩*'a, andan Vaç* ⟨*Vác*⟩*'a, Eski Budun* ⟨*Buda*⟩*'a teveccüh üzredir. Gelen düşmen, ağır düşmendir. Bir iki bin 'asker göndermekle olmaz. Bi'z-zât Serdâr irişmek lâzımdır" diyü 'arzlar ve mahzarlar getirdiler. Minhu*}, seksen bin kadar kâfir Budun ⟨Buda⟩ Kal'ası'nı muhâsara eylediklerini haber virüp, "*Eger ki imdâd yetişdirilmezse Budun* ⟨*Buda*⟩ *elden gitmek mukarrerdir*" diyü

---

1 tahrîb ... minhu A : Tahrîb-i bilâdda dâmen-gîr olsun diyü ziyâde götürülmemiş idi. Minhu N.
2 getirüp A : getirilüp N.
3 dükendikce A : dükendi ki N.
4 Hikmet-i Hudâ A : – N.
5 ziyâde A : – N.

'arzlar ve mahzarlar getirmekle, Hân ve Serdâr'ın 'akılları gidüp, imdâda 'asker gönderildiği takdîrde mesâfe-i ba'îde olduğundan gayri, Tisa ⟨Tisza⟩ ve Tuna gibi deryâ-misâl iki nehirden 'asker geçmek cisre mevkûf olduğuna binâ'en, Gâzî Girây Hân ve sâ'ir a'yân ile müşâvere olunup, "*Çâresi, şimdilik Hân hazretleri birkaç bin Tatar ılgar itdirüp, Peşte ⟨Pest⟩ yakasından nümâyân olalar, 'Serdâr ve Hân dahi geliyorlar!' diyü âvâze çıkarmağla, mahsûr olanları takviyet ideler*" dinildi. Leşker-i Tatar bi-hasebi'l-fermân ol tarafa ılgar ile revâne oldu.

Bu esnâda, Eğri ⟨Eger⟩'den toplar gelmeğe halk intizârda iken, Sûfî Sinân Paşa tehî-dest çıkagelüp, "*Top çekecek câmûs bulunmadı*" diyü cevâb virdi. 'Asker-i İslâm'a mesâ'ib biri biri ardınca müte'âkıb olup, husûl-i me'mûlden kat'-ı ümîd itdiler. Yirmi güne dek Varad ⟨Várad⟩ nevâhîsinin me'kûlâtı kalmayup Tatar, mesâfe-i ba'îdeden getirmeğe muhtâc olmağla, bir keyl şa'îr üçer beşer altuna satılır olmuşidi. Mukaddemâ Hân, 'asker-i Tatar ile akma gitmek istedikce, Serdâr, "*İnşâ'a'llâh bir iki güne dek bile gideriz*" diyerek, bu ümniyye ile evkât geçdi. Ne murâd üzre akın oldu ve ne kal'a alındı. Ve şiddet-i berdden el ayak tutmaz oldu.

'Avdet-i 'Asker-i İslâm be-Cânib-i Belgırad

Kal'a fethi husûle karîn olmayıcak, Budun ⟨Buda⟩'u tahlîs içün Peşte ⟨Pest⟩ yakasına gitmek nâmı ile Varad ⟨Várad⟩'dan kalkup[1] Solnok ⟨Szolnok⟩ semtine **[43b]** revâne oldular. Güzer-gâhda vâkı' dereler kesret-i bârân ile deryâ-yı 'ummân[2] gibi olup, Tımışvar ⟨Temesvár⟩ Paşası İsmâ'îl Paşa'ya dahi gidilirken ta'mîr-i cüsûr sipâriş olunmuş iken, aslâ mukayyed olmayup, gelişde ancak üç su geçilmiş idi. Birinin köprüsü var idi. Bu def'a on iki nehr-i 'azîmden sallar ile 'ubûr lâzım gelüp, her birinden hezâr mihnet ü meşakkatle geçildi. Ekser-i nâsın bî-kıyâs davarları helâk olup, kendileri dahi şiddet-i berdden derd hâsıl itdiler. Ve zahîresizlikden yavan buğday ekli ile ekser-i 'asker maraz-ı zahîre mübtelâ olup, döküldüler kaldılar. Zikr olunan sulardan topları palamarlar ile çeküp geçirdiler. Koca Murâd Paşa bu seferde Diyârbekir beylerbeyisi idi. Sûfî Sinân Paşa ve Haleb Beylerbeyisi Mahmûd

---

1 kalkup N: kalkılup A.
2 'ummân A: gılmân N.

Paşa birer boyunduruğa girüp top çekdiler. Güle ⟨Gyula⟩'den Varad ⟨Várad⟩'a üç günde varılmış iken, bu kerre on iki günde hezâr mihnetle gelindi. Her konakda sovukdan, açlıkdan, zahîrden bataklarda nice yüz âdem kalır idi.

Güle ⟨Gyula⟩ Sahrâsı'nda Tiryâkî Hasan Paşa'nın kethudâsı İskender Bey {*Mezbûr İskender Ağa sonra paşa olmuşdur. Minhu*} feryâdcılığa gelüp küffâr Pespirim ⟨Veszprém⟩ ve Polata ⟨Palota⟩ ve Tata kal'alarını aldığı haberini getirdi. Ve imdâda gāyet ikdâm itdi. Lâkin, mevâ'îd-i 'urkūbiyye ile ertesi yolladılar.

Andan göçülüp Solnok ⟨Szolnok⟩'a gelindi. Güle ⟨Gyula⟩ ve Solnok ⟨Szolnok⟩'da me'kûlât 'izzetde olup, bir ekmek bir altuna bey' olunurdu. Anda bir gün oturak olundukda, mukaddemâ zahîre gemileri anda hâzırdır diyü ümîdle gelinmiş idi, 'asker gördüler ki Tisa ⟨Tisza⟩ Nehri'nde zahîre gemilerinden eser yok, Budun ⟨Buda⟩'a gitmek efsânesi dahi lisân-ı 'askerde bir bahâne olup, hemân yeniçeri gulüvv idüp, Serdâr'ın otağını başına yıkup, firâr iderken ağaç ve taş ile başına, koluna urup berelediler. Matbah ve kilârını yağmalayup ba'dehû, Defterdâr Etmekçi-zâde çâdırın yıkup gāret itdiler. Sonra zâbitleri gelüp hezâr minnet ile def' itdiler. Ve Budun'a ⟨Buda⟩ gitmekden ferâgat olunup, tuğları Segedin ⟨Szeged⟩ yoluna gönderdiler. Vakt-i gurûba dek Serdâr, çâdırlar etrâfında gezüp, otağına girmeğe havfından 'âr eyledi.

Bundan sonra Budun ⟨Buda⟩'u Allâh'a ısmarlayup Segedin ⟨Szeged⟩'e teveccüh itdiler. Segedin ⟨Szeged⟩'de zahîre gemileri bulunup 'askere tevzî' olundu[1]. Gāzî Girây Hân'a Sonbor ⟨Zombor⟩ ve 'asker-i Tatar'a Segedin ⟨Szeged⟩ Sancağı kışla ta'yîn olunup, Rumili Beylerbeyisi Peçuy ⟨Pécs⟩ Sancağı'na gönderildi. Serdâr, elem ü gam ile cânından bîzâr olup, mizâcı dahi bozuldu. Bu endûh u ıztırâbla Varadin Köprüsü'nden 'ubûr ve Belgırad'a mürûr eyleyüp, yeniçeri ve bölük halkına ve kendi etbâ'ına kışlaklar virüp, mevâciblerini bâzergânlardan istikrâz ve teslîm eyledi.

Rûz-ı kāsım dahi geçüp kar yağardı. Bu sefer-i meşakkat-eserde dahi bir netîce hâsıl olmayup küllî hasâret göründü. –*El-hükmü li'llâhi'l-'aliyyi'l-kebîr*[*1].–

---

[1] olundu A : olunup N.

[*1] الحكم لله العلي الكبير = Hüküm Yüce Allah'ındır.

[44a] İstîlâ-i Küffâr ber-Kılâ'-ı Pespirim ⟨Veszprém⟩ ve Polata ⟨Palota⟩ ve Muhâsara-i Budun ⟨Buda⟩ der-Def'a-i Ûlâ

Çünki guzât-ı İslâm'ın Erdel vilâyetine 'azîmeti mukarrer oldu, serdâr-ı küffâr olan Maksimilyan ⟨Maximilian III⟩ sene-i mâziyyede imdâdına gelen Firenk'den beş bin atlu ve on iki bin[1] tüfeng-endâz Talyan ⟨İtalyan⟩ 'askeri ile ve[2] karındaşı Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩ dahi Nemçe ve Alaman ve Macar ve sâ'ir küffâr 'askeri⟨nden⟩[3] altmış binden mütecâviz piyâde ve süvâr ile gelüp, Yanık ⟨Győr⟩ kurbında cem'iyyet ve turvin idüp, Erdel-oğlu imdâdına irişmek bâbında meşveret itdiler. Lâkin, "*Serdâr Varad ⟨Várad⟩'ı muhâsara eyleyüp*[4] *Erdel-oğlu sa'b dağlara mütehassın olmağla, imdâdın çendân vechi yokdur. Ve Budun ⟨Buda⟩ serhaddi tarafları hâlî kalup, Budun ⟨Buda⟩ Kal'ası'nı muhâsaranın fursatı ve zemânıdır. Ya zafer bulup alavuz ve zafer müyesser olmazsa bârî bu dağdağa ile Varad ⟨Várad⟩ tahlîs olunmuş olur*" diyü gürûh-ı enbûh ile yürüyüp, evvelâ Pespirim ⟨Veszprém⟩ ve Polata ⟨Palota⟩ ve Papa ⟨Pápa⟩ ve Tata kal'alarını eyâdî-i Müslimîn'den intizâ' itdikden sonra, rebî'ulâhırda kırk pâre top ve tüfeng ve edevât-ı cengle Eski Budun ⟨Buda⟩'a konup, ekser-i piyâdelerin Tuna'dan gemiler ile mukaddem gönderüp gelmişler idi.

Mâh-ı mezbûrda Budun ⟨Buda⟩ varoşunu muhâsara itdiler. Tarafeynden bir nice gün muhârebe vü mukāteleden sonra, varoşun dîvârları darbe-i topla yer yer hâke berâber olup, Tuna cânibleri hod-güşâde olmağla, a'dâ-i dîn hem sudan ve hem kara tarafından ziyâde hücûmlar idüp 'âkıbet, eyyâm-ı muhâsaranın yedinci gününde, vakt-i seherden gurûb-ı şemse varınca hadden bîrûn ceng ü cidâl ve harb u kıtâl oldukda, muhâfazada olanlardan Mar'aş Beylerbeyisi Sinân Paşa ve sâbıkā Papa ⟨Pápa⟩ beylerbeyisi olup İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ muhâfazasında iken Budun ⟨Buda⟩ istihlâsına gelen Semender Paşa şehîd ve Bosna Beylerbeyisi Tiryâkî Hasan Paşa ve Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩ Beyi Mehemmed Bey mecrûh olup, sâ'ir guzât-ı İslâm'dan dahi eceli gelenler gidüp, küffârdan dahi ez'âf-ı muzâ'af nüfûs-ı zâyi'a katl olundu. Lâkin, gürûh-ı müşrikîn kesret üzre sâfî âteş olup,

---

1 atlu ve on iki bin A : – N.
2 ve A : – N.
3 küffâr 'askeri⟨nden⟩ A : 'askeri ile ve karındaşı N.
4 Erdel-oğlu ... eyleyüp A : – N.

mütevâliyen yürüyüşler ve hücûmlar idüp, 'asker-i İslâm müdâfa'adan bî-tâb u tüvân olduklarında, varoşdan geçüp kal'a muhâfazasına sarf-ı himmeti mühimm gördüler. Ve ittifâkla ol gice, 'umûm üzre Budun ⟨Buda⟩ Kal'ası'na girüp varoşu hâlî kodular.

Ertesi, küffâr varoşu tenhâ bulup, kemâl-i gurûr u sürûr ile dâhil oldular. Ve bilâ-tevakkuf kırk pâre topu yer yer meterslere kurup, her gün binden ziyâde top ile kal'ayı muhkem döğüp lağımlar yürütdüler. Ve leyl ü nehâr, teshîri bâbında sa'y-i bî-şümâr eylediler. Mahsûr olan guzât-ı İslâm dahi makām-ı müdâfa'ada durup, kal'ayı muhâfaza emrinde bezl-i makdûr eyleyüp, Varad ⟨Várad⟩ altında Serdâr ve Hân'a biri biri ardınca feryâdnâmeler gönderüp **[44b]**, şöyle ki: "*Bi'z-zât irişilmeye, kal'a elden gitmesi mukarrerdir*" diyü istimdâd ve ikdâm itdiler. Lâkin, Tatar ve sâ'ir 'asker, kimi muhâsarada ve kimi etrâfa perâkende bulunmağla, göçüp gitmek mümkin olmayup, evvelâ Hân hazretlerinin yarar âdemlerinden Şehbâz Mîrzâ idi, bin Tatar 'askeri ile ve anın ardınca Eğri ⟨Eger⟩ Beylerbeyisi Bektâş Paşa Eğri ⟨Eger⟩ kulu ile, ba'dehû iki nefer Sultân dahi yirmi bin kadar Tatar 'askeri ile irsâl olunup, girü feryâdcılar geldikde, Hân birâderi Kağılgay Selâmet Girây birkaç bin Tatar ile akından gelüp, evvel be-evvel irişen 'askeri yolladılar.

Varoş cenginde şehîd olan Sinân Paşa'nın yeri, Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Mihalicli Ahmed Paşa'ya ve Budun ⟨Buda⟩, hâlâ orduda mevcûd olan Tımışvar ⟨Temesvár⟩ Beylerbeyisi Div Süleymân Paşa'ya virilüp, ana dahi yedi sancak beyi ve bölük halkından terakkī ile birkaç yüz nefer koşulup, biri biri ardınca gönderildi. Eyyâm-ı muhâsara dahi kırk güne varmış idi. Mukaddemâ Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Ahmed Paşa ve Ser'asker, "*Biz hem Budun ⟨Buda⟩ Kal'ası'nı ve hem Peşte ⟨Pest⟩'yi muhâfazaya kādir değiliz. Peşte ⟨Pest⟩'den ferâgat olunup, ehli Budun ⟨Buda⟩'a geçsin*" diyü nâ-ma'kūl mülâhazada iken, Solnok ⟨Szolnok⟩ Beyi Kulaksız 'Osmân Bey -ki Demürkapu'da nice yararlığı sebkat itmiş idi- Solnoklu serhadd gāzîleri ile vakt-i 'asırda yetişüp, ol fikr-i fâsidi bozdu. Peşteli'yi yanına alup, sabâha dek küffâra karşı Peşte ⟨Pest⟩'den vâfir toplar dizüp, cem'iyyetlerini sokak sokak itdi. Sâ'ir 'asker dahi irişüp, Budun ⟨Buda⟩'dan dahi 'asker inüp hücûm itdiklerinde, küffârın yüzü dönüp, rûz-ı kāsım ve zemân-ı şitâ hulûl itmekle, Budun ⟨Buda⟩'u muhâsaradan fâriğ olup, varoşda olan cevâmi' u mesâcidi ve

sâ'ir ebniye vü esvâkı ihrâk ve tahrîb eyleyüp, Vaç ⟨Vác⟩ Ovası'na doğru çekildi gitdi. Bi-'avni'llâh Budun ⟨Buda⟩ Kal'ası bu tarîkla halâs oldu.

İnhizâm-ı Hâfız Ahmed Paşa der-Niğbolu

Mukaddemâ Bosna Beylerbeyisi Hâfız Ahmed Paşa, Tuna yalıları muhâfazasına me'mûr olup Vidin serhaddine 'azîmet itmişidi. Bu sâl rebî'ulevvelinde, yanında hıdmet-i muhâfazaya ta'yîn olunan Adana Hâkimi Ramazân-zâde ve[1] birkaç sancak beyleri ile Vidin'den kalkup muhâfaza tarîkı ile Ruscuk ve Silistire taraflarına 'azîmet üzre iken, esnâ-i râhda Niğbolu kurbında "Sinadin ⟨Sanadinovo⟩ Sahrâsı" dimekle ma'rûf mahalle ki nüzûl itdi, Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fi'âl ⟨-ki⟩ Erdel Seferi zuhûr itdikde, 'ısyânına nedâmet ızhârı ile iğfâl idüp müdârâya başlamış idi- Varad ⟨Várad⟩'da 'askerin hâlini bildikde, yirmi bin kadar 'askerle kalkup, 'ale'l-gafle beri yakaya geçüp Paşa-yı mûmâ-ileyhin üzerine hücûm eyledi. Paşanın yanında ancak üç bin kadar 'asker bulunup, anlar dahi pâydâr olmayup, biraz muhârebeden sonra firâr ihtiyâr eylediler. Paşa dahi münhezim Tırnova câniblerine 'azîmet itdi. Dobrıca ve Zağra **[45a]** halkından üzerine hayli 'asker cem' olup, Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ galebeden sonra, Niğbolu Kal'ası'n muhâsara itmişidi. Def' ü ref'ine hücûm itdiler. Yirmi gün mıkdârı ehl-i kal'a ile muhârebeden sonra taşradan hücûmu görüp muhâsaradan ferâgat ve Tuna'-yı geçüp Bükreş'e ric'at itdi.

Mervîdir ki Hâfız Paşa'nın cümle mâ-meleki gâret olunmuşidi. Giydiği libâs ve destârın dahi Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩'e getirdiklerinde, mel'ûn ihânet kasd idüp, Paşa'nın selîmîsin ve libâsın bir fertûte 'avrete giydirüp, "*Serdârı görün, tutdum*" diyü 'askerine gösterir ve "*Anınla bunun farkı bu kadar*" diyü şemâtet ider güler idi.

Bundan sonra Paşa-yı mezbûr, Niğbolu'ya gelüp kal'anın harâbe yerlerini ma'mûr itdi. Ve Hezargırad'a varup kışlamak tedbîrinde iken, Tuna yalıları muhâfazası Der-i devlet'den Vezîr-i râbi' Mahmûd Paşa'ya ta'yîn olunup Edirne'ye geldiği haberi vürûd itmekle, evân-i şitâda göçüp Şumnu kurbında Mahmûd Paşa'yla buluşup, cumâdelâhıre evâsıtında Dârü's-saltana'ya dâhil oldu. Ve vezâret-i râbi'a pâyesiyle şeref buldu.

[1] ve A : – N.

Tevcîh-i Vezâret-i 'Uzmâ be-İbrâhîm Paşa Sâlisen

Çün Serdâr Satırcı Mehemmed Paşa bir iş ileri getirmediğinden kat'-ı nazar, Budun ⟨Buda⟩'u küffâr muhâsara vü tahrîb itdiği Serdâr-ı mezbûr ve Vezîr Cerrâh Mehemmed Paşa taksîrine haml olunmağla, ikisi dahi 'azille mu'âkab olup, "*İbrâhîm Paşa yarar ve kâr-güzâr, kuvvet ü kudret sâhibi bir vezîr-i 'azîmü'ş-şândır. Her vechile serdârlığın*[1] *hakkından gelir*" diyü cumâdelâhırın dokuzuncu günü hâtem-i vezâret anlara ihsân olundu. Cerrâh Mehemmed Paşa nikrîse mübrelâ olmağla, Dîvân'a varmadan kalup, Nişâncı Paşa'yı sarâyına getirüp, şükâtın 'arz-ı hâllerine göre kānûn üzre ahkâm virmek ve erbâb-ı hâcâtın mesâlihin görmeğe ta'yîn itmişidi. "*Vekâletle sadâret olmaz*" diyü Pâdişâh'a bildirüp ma'zûl itdirdiler[2].

Serdârî-i İbrâhîm Paşa be-Sefer-i Uyvar ⟨Újvár⟩[3]

Vezîr-i a'zam İbrâhîm Paşa dört ay mıkdârı Der-i devlet'de mukīm oldukdan sonra, vilâyet[4]-i Üngürüs-i menhûs üzerine serdâr olup gitmekle me'mûr oldu. Kapudan Halîl Paşa kā'im-makām ve Cigala-zâde sâniyen kapudan olup tekmîl-i mühimmâtdan sonra, şevvâlin yirminci günü 'azîm alaylar ile İstanbul'dan çıkup, Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa[5] ve altı bölük ve sâ'ir kapukulunu[6] yanına alup ol cânibe neşr-i livâ-i feth-iltivâ ve sevk-i a'lâm-ı ricâl ve du'â eyledi.

Mısrâ'

Oldu serdâr o vezîr-i ekrem (1007)*[1]

târîh-i 'azîmetleridir.

Burhân Efendi sefer defterdârı, Lâm 'Ali Çelebi ⟨defterdâr⟩ kā'im-makām⟨ı⟩, Okçu-zâde nişâncı ve Medhî Çelebi re'îs⟨ü'l-küttâb⟩ kā'im-makāmı

---

1 serdârlığın A : serdârlığa N.
2 itdirdiler A : itdirdi N.
3 be-Sefer-i Uyvar A : – N.
4 vilâyet A : evvelâ N.
5 Hasan Ağa A : – N.
6 kapukulunu A : kapukulu N.
*1 اولدی سردار او وزیر اکرم = 1007.

oldu. Ve sâ'ir menâsıb dahi münâsibine virilüp, Yeniçeri Ağası ile Serdâr-ı 'âlî-mıkdâr göçüp tayy-i merâhil iderek Belgırad'a revâne oldular.

Ceng-i Eğri-i Azmak

Bu hılâlde Üngürüs serhaddi semtinde **[45b]** zuhûr iden vekāyi'-i cüz'iyyeden biri Eğri-i azmak cengidir. Serdâr-ı sâbık Mehemmed Paşa Belgırad'a dâhil oldukdan sonra, Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasında olan 'askere cem' olunan zahîreyi gemilere koyup, Muharrem Ağa'sını serdâr ta'yîn idüp, kifâyet mıkdârı tüfeng-endâz 'asker ile donanma gönderdi. Seksar ⟨Szekszárd⟩ ve Toğna ⟨Tolna⟩ varoşlarına doğru çekdirüp, "Eğri-i azmak" dimekle meşhûr adada Kanije ⟨Kanizsa⟩ küffârı ve etrâfında olan palankaların haydûdu cem' olup, şaykalar ile Pahşa ⟨Paks⟩ Palankası altında Altun-oluk Boğazı'ndan birkaç bin kâfir, sabâh namâzı vaktinde gemilere hücûm itdiler. Adaya tüfeng-endâz piyâde döküp karadan dahi cenge mübâşir olduklarında, 'asker-i İslâm cest deprenüp karada olan küffârı döndürdüler. Ada üzerine dahi hücûm itdiklerinde, bi-'avni'llâh küffâr münhezim olup firâr eyledi. Gurre-i recebde ol mahalden bu kederi def' idüp selâmetle geçdiler. Budun ⟨Buda⟩'da zahîre müzâyaka üzre olmağla, Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ ve Kopan ⟨Koppány⟩ ve sâ'ir kılâ'dan arabalar ile Deli Nasûh Bey müstevfâ zahîre irişdirdi. Ve Sonbor ⟨Zombor⟩'dan Gāzî Girây Hân dahi bir bölük Tatar'ı Uyvar ⟨Újvár⟩ semtine akına gönderüp hayli esîr çıkardılar.

Maktûlî-i Satırcı Mehemmed Paşa ve Mahbûsî-i Etmekçi-zâde

Çün İbrâhîm Paşa Âsitâne'de serdâr olup çıkdı, Belgırad'da Mehemmed Paşa'ya emr ü istimâletnâme gönderüp, serhadd umûrunu ⟨ve⟩ mevâcib ve sâ'ir mühimmât ahvâlini sipâriş ile iğfâl eyledi. Ve üç yüz nefer yemîn ü yesâr bölüklerden mülâzım yazılup, rûz-merre İkindi Dîvânı'na hâzır olurlardı. Yeniçeri Ağası, mu'tâd-ı kadîm üzre neferi ile Çatalca ve Kırkkilisa yolundan Belgırad'a müteveccih oldu. Serdâr-ı a'zam dahi göçüp on iki menzilde Edirne'ye dâhil oldu. Birkaç gün oturulup sâbıkā sefer defterdârı olan Etmekçi-zâde Ahmed Paşa, 'azl hiss itdikde kalkup Edirne'ye gelmiş idi. Serdâr Kethudâsı Mehemmed Kethudâ vesâtatı ile muhtefî iken zuhûr eyleyüp Paşa'ya buluşdu. Bezl-i emvâl ile Defterdâr Burhân Efendi, Üsküb semtlerine tahsîl-i mâle gönderilüp yeri Etmekçi-zâde'ye tevcîh olundu. Lâkin, mezkûrun

nasbı berây-i maslahatdır. Yine birkaç günden (sonra) ahz u habs ve mâlı musâdere olunmak lâzım idiği Der-i devlet'e telhîs olunup, mûcibince hatt-ı hümâyûn gelmişidi. Ketm olunup, Defterdâr dahi zemân-ı kalîlde hayli mâl tahsîl idüp 'ulûfe virdi.

Ba'dehû göçülüp Filibe (Plovdiv) geçildi. Sofya kurbında Hâcı Karaman menziline nüzûl olundukda, Yeniçeri Ağası bir konak ileride olduğu mukarrer olmağla, sebük-bâr da'vet olunup, ol gün Ağa koçı ile gelüp, vakt-i gurûbda mülâkī oldu. Ve tenhâ müşâvereden sonra ba'de'l-'ışâ yine menziline gitdi. Meger Satırcı katline ol zemân hatt-ı **[46a]** hümâyûn vârid olmuş. Ağa'ya ol hıdmetin edâsı sipâriş olunup Belgırad'a irişmesi tenbîh olundukda, Ağa-i merkūm dahi bilâ-tevakkuf revâne olup, zilhiccenin on ikinci günü*[1] Belgırad'a karîb "Hisârcık" nâm menzile vardıkda, Serdâr-ı sâbık, ağalarını ve anda bulunan zâbitleri istikbâle gönderüp, alay ile Belgırad Sahrâsı'na kondurdu. Kazâ vü kader hükmünden gāfil olup, sadîk-i kadîmi olan Gāzî Girây Hân da'vet ve tenbîh itmişiken, basîreti bağlanup mütenebbih olmadı. Ve ziyâfet yarağın görüp Ağa'yı ve Ocak zâbitlerini ikindi vaktinde menziline da'vet itdi. Ve her birine hıl'atler giydirüp envâ'-i ri'âyetler itdikden sonra, Ağa hatt-ı şerîfi ibrâz idüp, hâzır olan yayabaşılar fi'l-hâl tutup hıdmeti edâ itdiler.

{*Ol zemânda Satırcı katline bu târîhi didiler:*

İrdi çün Satırcı'ya hışm-ı Hudâ
Mûcib-i 'ibretdir gāfil me-bâş

Bin yedide kelle-i bî-devletin
Geldi cellâd-ı kazâ kıldı tirâş

*[1] Kâtib Çelebi burada önce "Zilhiccenin evâhırında" yazmışken, sonradan üstünü karalayarak "zilhiccenin on ikinci günü" olarak düzeltmiştir. Ayrıca bununla ilgili sayfa kenarında, yine üstü karalanmış şöyle bir not vardır: "*Nuhbe* sâhibi, Ağa'nın vusûlünü on ikinci günü yazar. Topçular Kâtibi 'Abdülkādir, muharremin altıncı günü idi diyü tahrîr ider." Ziya Yılmazer'in bildirdiğine göre *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*'nde, Kâtib Çelebi tarafından verilen bu bilginin paraleli mevcut değildir. Muhtemelen Kâtib Çelebi, *'Abdülkādir Efendi*'nin adını yanlışlıkla kaydetmiş, yanlışlığı farkettiği vakit notu karalamıştır (I, XLIV).

Katl olıcak 'îd-i adhâda, didim
Kara bayram eyledi ol bed-ma'âş

İtdiğin buldu o Serdâr-ı denî
Virdi bu târîhde Satırcı baş

Minhu.}

Satırcı derd-mend bu tarîkla diyâr-ı 'ademe gidüp, kethudâsı İbrâhîm hasta iken bir gemiye binüp, Paşa'nın "Mü'ezzin Hüseyin" nâm nedîmi ile Başka ⟨Bács/Bačka⟩ yakasına geçdi. Ve Sonbor ⟨Zombor⟩'da Gāzî Girây Hân yanına varup sığındı. Nice fâsid haberler ile Hân'ı tenfîr eyleyüp, Hân Kırım cânibine gitmek tedârükünde iken ba'zı emîrzeleri[1] mâni' olup te'hîr itdirdiler.

Bu tarafdan İbrâhîm Paşa dahi tayy-i merâhil iderek, beş menzil beride "Batoçina ⟨Batočina⟩" nâm mahalle geldikde, Ağa tarafından bir gediklü gelüp Satırcı Paşa haberin getirdi. Ve Ağa, muhallefât-ı Serdâr'ı mühürleyüp kethudâsının dahi mâ-meleki bile zabt olunduğun yazup i'lâm eyledikde, der-hâl Paşa-yı kâm-gâr, Sipâhîler Ağası Alaca Mehemmed Ağa ile Muhzır ⟨Ağa'y⟩ı ihzâr idüp, Defterdâr Etmekçi-zâde'yi habs fermân eyledi. Ve cümle mâ-meleki mîrî içün zabt itdirdi. Bu husûslar telhîs olunup Der-i devlet'e gönderildi. Ve merkūm Satırcı zemânında mukābeleci olan dahi Belgırad Kal'ası'nda habs fermân olundu. Burhân Efendi'ye dahi emir gönderildi ki varup Edirne'de Etmekçi-zâde emlâkini kabz ve emvâlini teftîş eyleye.

Ertesi, menzil-i mezbûrdan göçülüp, beşinci menzilde zilhiccenin on yedinci günü, yevmü's-sebtde 'azîm alaylar ile Belgırad Sahrâsı'na nüzûl olundu. Etmekçi-zâde Belgırad Kal'ası'nda mahbûs ve halâsdan her vechile me'yûs iken, "'*Asker-i İslâm mesâlihini ve sefer levâzımını tedârükden haberdâr ve ehl-i vukūf defterdârdır*" diyü yer yer İbrâhîm Paşa'ya ilkā itdiler. Bir gün habsden çıkarılup defterdârlığı kemâ-kân ibkā olunmağla, kâr u bârına revâc virildi. Ol dahi dâmen-der-miyân idüp esbâb-ı seferden bir mâddede 'askere ihtiyâc çekdirmedi. Hazîne ve mühimmât umûrunu gereği gibi mükemmel

[1] emîrzeleri A : mîrzâları N.

gördü. Serdâr-ı kâm-gâr mâh-ı mezbûr âhırına dek Belgırad'da ikâmet idüp, anbar hususunu ve donanma gemilerini her gün görüp ihzâr eyledi.

Vaz'-ı Garîb

Peçuylu, bu makāmda Alaca Mehemmed Ağa'dan nakl ider:

Çünki Satırcı'nın katli haberi geldi, Paşa meclisinde idik. **[46b]** "*Kizbdir. Bu haberi kim getirdi?*" diyü gazaba gelüp herîfi getirtdi. "*Sen bunu kimden işitdin?*" didi. "*Kendim anda hâzır idim*" diyicek, "*Bak şu kâfiri! Benim huzûrumda dahi yalan söyler. Pâdişâh başıyçün, bunun aslı çıkmazsa*[1] *seni eşedd-i siyâsetle katl iderim*" diyü habse virdi. Ve huzzâr-ı meclise hıtâb idüp, "*Müslimânlar! Bu ne olmaz işdir! Pâdişâh('dan)*[*1] *izinsiz, benim haberim yoğiken Yeniçeri Ağası şöyle bir nâmdâr serdârı katl eyleye. Buna i'timâd eylemen. Tahkīk kizbdir*" diyü gâh yemîn ve gâh şart eyleyüp vardıkca ağzı köpürdü, mecnûna döndü. Râvî eydür: "*Ben karşısında idim. İşâret itdi, yanına vardım. Sırran eyitdi: 'Etmekçi-zâde'yi var kande bulursan kaldır, çâdırına muhkem habs eyle.' Çün taşra çıkup, Mehemmed Kethudâ'nın çâdırında bulup, kalkdıkda musâhabet iderek bile gitdim. Ve 'Bizim çâdıra buyurun' didikde, mütegayyir oldu.*" Zîrâ, râvî-i mezkûr Alaca Mehemmed Ağa ol zemân cellâdbaşı makāmında idi. Ve "*Sebeb nedir?*" didi. Fermân ma'lûmu oldukda Kethudâ'ya âdem gönderdi. Kethudâ kendi çâdırından i'lâm itmeden götürdüğüne gazaba gelüp Paşa'ya vardı. Alaca vaz'ını hikâyet ve te'addîsinden şikâyet itdikde Paşa yemîn itdi ki: "*Haberim yokdur ve kizbdir. Bir bölük ağası nedir ki senin haberin ve benim iznim olmaya, bir defterdârı fuzûlî habse götüre*" diyü buna göre sözler söyleyüp Alaca'yı getirtdi. Ve "*Sen niçün bir defterdâr âdemi habs itmişsin. Ben mi didim? Kethudâm izin virdi mi?*" diyü söğüp ehl-i Dîvân'a, "*Görün Müslimânlar! Ne günlere kalmışız. Bir bölük ağası âdem, 'alâkası yoğiken şöyle bir müte'ayyin âdemi habs ide. Ben bunu katl iderin*" diyü bir sâ'at şetm idüp, ba'dehû yüzüne bakup, "*Kâfir seni!*" diyü baş parmağını avucu içine sıkup, "*Muhkem habs eyle*" dimeğe işâret eyledi. Mehemmed Kethudâ ise, "*İmdi buyurun salıvirsin*" didikde, "*Bu latîfe midir? Bu sâ'at habs, bu sâ'at ıtlâk*" diyicek, kazıyyeye vâkıf olup gitdikde,

---

[1] çıkmazsa N: çıkmaz A.

[*1] Âtıf Efendi ve Nuruosmaniye nüshalarında "Pâdişâh'ın" olarak geçmektedir. Metne düzelterek aldık.

Alaca'yı yanına çağırup, "*Bukağıladın mı? Hele pek tut!*" diyü tekrâr tenbîh eyledi. Alaca dahi "*Sultânım, güzel ammâ, beni Kethudâ Bey'den niçe kurtarırsız?*" diyü niyâzda; Paşa, "*Ol yabana söylersin. Beni dinle*" diyü piyâzda. Bu makūle evzâ'-i garîbesi çok ve hîle vü hud'asına nihâyet yok bir vezîr idi, diyü tahrîr olunmuşdur {*Etmekçi-zâde sonra fursat bulup Alaca'nın teftîşin aldı. Ve derd-mendin mâ-melekin satdırdı. Ve başına dünyânın 'ukūbetin getirdi. Minhu*}.

Vefeyât

el-Mevlâ Hüsâmeddîn Hüseyin b. Mehemmed b. Hüsâmeddîn eş-Şehîr be-Kara Çelebi-zâde:

Şakā'ik'de "Kara Çelebi" 'unvânı ile mastûr olan Hicrî Efendi'nin ferzendidir. Cedd-i emcedi Mevlânâ Hüsâmeddîn, Üsküdar'da câmi'i ve medresesi olan vüzerâ-i devlet-i Fâtihiyye'den Sadr-ı a'zam Rum Mehemmed Paşa'nın birâderi[*1] ve Kemâl Paşa-zâde'nin şerîkidir. 'Ulemâ-i *Şakā'ik*'den Konevî Kara Ya'kūb'un dâmâdı ve 'umûmen vilâyet-i Karaman'ın hâkim-i pâkîze-nihâdı olmuşidi. Dokuz yüz **[47a]** yirmide Lârende'de vefât itdi. Sâhibü't-terceme dokuz yüz kırk hudûdunda, vâlidi Kütahya'da Vâcidiyye müderrisi iken tevellüd idüp, nakd-i 'ömr-i girân-mâyesin bıdâ'a-i 'ilm ü edebe sarf kıldıkdan sonra, tarîk-ı 'ilme sülûk itdikde pederlerinden mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim olup, dokuz yüz[1] yetmiş üçde kırkla Hâric ve seksen bir şevvâlinde Sahn pâyesine 'âric oldu[2]. Ba'dehû, Süleymâniyye ve Edirne Selîmiyyesi'ne terfî' olunup, gitmeden, seksen dört şa'bânında hâkim-i Şâm ve seksen altıda Kazâ-i Mısır ile bekâm oldu. Doksan üçde Burusa, ba'dehû İstanbul Kazâsı virilüp, doksan yedide Anadolu Sadrı'na, doksan sekizde Rum'a geldi. Dokuzda vazîfe ile tekā'üd idüp, bin altıda Burusa Sultâniyyesi zamîme-i revâtibi kılındı. Mahrûse-i Burusa'da dâ'ire-nişîn-i 'uzlet olup,

---

*1 Kâtib Çelebi'nin Hüsâmeddîn Efendi hakkında verdiği, Sadrazam Rum Mehmed Paşa'nın kardeşi olduğu yönündeki bilgi aynen Nev'î-zâde 'Atâ'î'den alıntıdır (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 416). Mecdî Mehmed Efendi'nin *Şakā'ik* tercümesinde verilen bilgi ise Hüsâmeddîn Efendi'nin, Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa'nın kullarından olduğu yönündedir (*Hadâ'iku'ş-şakā'ik*, nşr. Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, s. 495).

1 yüz N: – A.

2 oldu A : olup N.

Burusa havâlisinde vâkı' çiftliğinde iken, bin yedi muharreminde füc'eten intikâl eyledi. Hazret-i Emîr Câmi'i önünde defn itdiler.

Merhûm-ı merkûm mecma'ü'l-bahreyn-i 'ilm ü 'amel, istikāmetde 'alem, nezâhetde müsellem, 'âlim, hâkim-i hâsim idi. Şürûh-ı *Hidâye* ve *Miftâh*'a ta'lîkātı ve hâmiş-i kütüb-i mütedâvilede âsâr-ı kalemi vardır. Mesâ'il-i fıkhiyyeden bir mecmû'a cem' eyleyüp, reşkîn-sâz-ı vâkı'ât-ı hüsâmı olmuşdur.

el-Mevlâ Yahyâ b. Pîr 'Ali b. Nasûh:

"Nev'î Efendi" dimekle ma'rûf şâ'ir-i mâhirdir. Pederi Pîr 'Ali Efendi tabaka-i Süleymâniyye meşâyıhından idi. Dokuz yüz kırkda Malgara'da tevellüd idüp, 'ilm ü 'irfânla benî-nev'i miyânında mümtâz olup, nice zemân Karamanî Ahmed Efendi'nin dârü'l-ifâdesinde iştigāl, ba'dehû Sahn müderrisi olan birâderi Mehemmed Efendi'ye ittisâl itmiş idi. Mezbûrun ol zemân medresesinde on dört şâ'ir cem' olup {*Hâce Sa'deddîn Efendi, Bâkī Efendi, Nev'î, Remzî-zâde, Husrev-zâde, Üskübî Vâlihî, Muhyî-i Karamanî, Mecdî, Cevrî, Câmî anlardandır. Minhu*}, bu gûne cem'iyyet-i emâsil bir târîhde olmamışidi. Yetmiş bir saferinde Mollâ-i mezbûrun Süleymâniyye i'âdesinden mülâzım, ba'dehû tarîk-ı tedrîse 'âzim oldu. Seksen sekizde Ca'fer Ağa Hârici'ne 'urûc idüp, doksan beşde Sahn'a geldikde Nisârî didi:

Mısrâ'

Nev'î Efendi, aldın ehliyyetinle Sahn'ı (995)[*1]

Doksan sekizde Bağdâd'a kādî olmuşiken, gitmeden, Şehzâde Sultân Mustafa b. Sultân Murâd Hân ta'lîmi ile tekrîm olundu. Tilmîzi Zağralı Aşkī didi:

Aşkıyâ târîhini idüp hisâb,
"*Hâce-i şehzâde oldun*" didiler (998)[*2]

---

*1 نوعی افندی الدك اهلیتکله صحنی = 995.

*2 خواجه شهزاده اولدك = Bu haliyle 968 tarihini veriyor. 998'i verebilmesi için, خواجه شهزاده اولدن şeklinde yazılması gerekmektedir.

Ahî-zâde ‘Abdülhalîm Efendi bu kıt‘a ile edâ-i tehniyet eylemişler idi:

Zât-ı ‘âlî-şânını Bağdâd'a lâyık görmedi
Gûş idenler bu peyâmı bende vü âzâddan

Rehber olup ‘avn-i Hakk, tebdîl olundu mansıbın
Hoş dimişlerdir bunu, yanlış döner Bağdâd'dan

Ba‘dehû rütbe-i isti‘dâda gelen şehzâdelerden Sultân Bâyezîd ve Sultân ‘Osmân ve Sultân ‘Abdullâh dahi teslîm olunup, beş sene kadar ol hıdmetde ber-karâr ve ol takrîb ile şeref-i sohbet-i Şehriyârî'ye fâ’iz olmuşidi. Eyyâm-ı ‘îdde dâmen-bûs-ı Hâkānî'de, Hünkâr, şehzâde hâcelerine kıyâm muhâlif-i kānûn olmağın, ol teşrîf ile mazhar-ı i‘zâz olmak recâsına **[47b]** bu kıt‘ayı ‘arz itmişidi:

Kaddini şekl-i lâm idüp Nev‘î
Hâk dergâhına selâm itsün

Nokta-i zâtına idüp ta‘zîm
Elif kāmetin kıyâm itsün

Pâdişâh-ı kerîm müsâ‘ade-i murâd ile tekrîm itdikden sonra, hatt-ı hümâyûn irsâl buyurduklarında[1], pâye-i serîr-i a‘lâya berdâşte kılmış idi.

Dem-i cân-bahşımın te’sîr idüp âfâka efsûnu
Sözüme mâ’il[*1] itdim Pâdişâh-ı rub‘-meskûnu

‘Aceb mi bâ‘is-i hatt-ı hümâyûn olsa güftârım
Olur hep şâhid-i zîbâların hatt-ı hümâyûnu

Fenn-i tasavvufa müte‘allık mükâtebât hılâlinde Nev‘î'ye ehl zâhir olup, esrâr-ı ‘irfândan bî-nasîb olmak üzre ta‘n yolundan Pâdişâh'ın irsâl itdiği beyitdir:

---

[1] buyurduklarında N : + bu A.

[*1] *Hadâ’iku'l-hakā’ik* (s. 420)'te “kā’il” olarak geçmektedir.

Murâdî, sana hem-sohbet gerek ber-meşreb-i 'âlî
Gerekmez bize ol Nev'î ki ola elvân meyyâli

Mezbûrun dahi mukâbelede cevâbı ve ol 'asırda da'vâ-yı kerâmetle dâhil-i sohbet olan mukallidân-ı mülhid-meşrebe ta'rîzi müştemil kıt'asıdır:

Kimi defîne buldu, kimi kîmyâ bilür
Kimi usûl-i nağme ve nakş-i hevâ bilür

Makbûl-i hazret olmağa yok çâre Nev'î('ye)*1
Ne şeyh-i şehr olur ne mücerreb du'â bilür

Cülûsda şehzâdeler 'âlem-i âhırete revân oldukda, idrârât-ı müşâhere girü mukarrer olup, kādî'askerlik tekā'üdü virildi. Ba'dehû kayın-atası[1] Nişâncı Mehemmed Bey Medresesi elli akça ile zamîme-i revâtibi kılınmışidi. Bin yedi zilka'desi selhinde rûhu 'âlem-i eşbâhdan münselih oldukda, Câmi'-i Ebü'l-feth'de namâzı kılınup, Şeyh Vefâ Câmi'i hazîresinde defn olundu. Manastırlı Keşfî vefâtı târîhini bu gûne edâ eyledi:

Mısrâ'
Yerin cennât ola Nev'î Efendi (1007)*2

Vecdî-i Bağdâdî*3 dahi,

Mısrâ'
'Adem gül-zârını cây itdi Nev'î*4

dimiş idi. Oğlu 'Atâ'ullâh Efendi -ki " 'Atâ'î" mahlası ile 'asrında meşhûr olmuşdur- " 'adem" lafzını "cinân"a tebdîl ile ıslâh eyledi.

Mevlânâ-yı merkūm cins-i şâmil-i envâ'-i 'ulûm olduğundan gayri, nazmı hâlet-engîz ve nesri selîs ü güher-rîz, şi'ri 'aşk-ı hakīkī ve mahabbet-i

*1 Nev'î('ye) : *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 420)'te bu şekilde geçmektedir.
1 kayın-atası A : kayın-babası N.
*2 يرك جنات اوله نوعى افندى = 1007.
*3 Vecdî-i Bağdâdî : *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 421)'te "Vahdetî-i Bağdâdî" olarak geçmektedir.
*4 عدم كلزارنى جاى ايتدى نوعى = 1007.

mecâzîye âb u âteş gibi imtizâc virüp, her kıt'ası kıt'a-i yâkût gibi gevherin-revâc olmuşdur. Güftârı âteş-pâre mazmûnla kalb-i 'uşşâka güyâ ki nâr ve kemâl-i sûz u tâbla tesliyet-bahş-ı 'âşık-ı dil-figârdır. Niteki dimişdir:

Bu sâde nazmı ehl-i sanâyi' beğenmese
Nev'î ne gam, bizim sözümüz 'âşıkānedir

Âsâr-ı 'ilmiyyesinden 'ilm-i kelâmda *Muhassılü'l-kelâm* nâm bir metni ve Fenârî'nin *Risâle-i kudsiyye*'sine şerhi ve Sûre-i Mülk tefsîri ve Hâce-zâde *Tehâfüt*'üne hâşiyesi ve *Heyâkil-i nûr*'a hâşiyesi, Türkî mü'ellefâtdan *Fusûs Şerhi*[*1] -ki Sultân Murâd emri ile yazmışdır- ve *Netâyicü'l-fünûn*'ı ve *Akā'id Tercemesi* ve *Nevâ-yı 'uşşâk* ve *Hızır ve Mûsâ Kıssası Tercemesi* ve *Hâce-i Cihân Münşe'âtı Tercemesi* ve *Dîvân*-ı eş'ârı ve *Hasb-i hâl* nâm manzûmesi ve *Tûtî ve Zâğ Münâzarası* vardır. Ve ba'zı eşhâsa risâleler yazmışdır.

eş-Şeyh 'Ali Dede[*2]**:**

Bosna diyârından zuhûr ve kesb-i ma'ârif-i mevfûr eyleyüp Kostantiniyye'ye sefer ve 'ulemâ-i 'asrı dârü'l-ifâdelerinde tekmîl-i fazl u

---

[*1] Tam adı *Keşfü'l-hicâb min vechi'l-kitâb* olan eser, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem* adlı eserinin Türkçe tercümesidir. Nev'î tercümeye III. Murâd'ın rüyası üzerine, Zeyrek Ağa'nın emriyle başlamış, 1002 (1593) yılında tamamlanan tercümeye ismini III. Murâd bizzat vermiştir (Mahmud Erol Kılıç,"Fusûsü'l-hikem", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 233-234).

[*2] Kâtib Çelebi eş-Şeyh 'Ali Dede'nin biyografisine daha önce yanlışlıkla 1006 senesi vefeyâtında yer vermiş, sonradan oradaki biyografiyi üstünü çizerek iptal etmiştir. Burada verilen biyografinin, öncekinden daha detaylı olduğu dikkat çekmektedir. Aradaki farkın görülebilmesi açısından burada, daha önceki iptal edilmiş bende de yer vermemiz uygun olur: "Bosna diyârından zuhûr ve kesb-i ma'ârif ve 'ilm-i mevfûr idüp, Kostantiniyye'ye sefer ve 'ulemâ-i 'asr dârü'l-ifâdelerinde tekmîl-i fazl u hüner kılmışidi. Ba'dehû tarîk-ı zühd ü salâha sâlik olup, Nûreddîn-zâde Efendi hıdmetinde tasfiye-i bâtın itdikden sonra, mükerreren edâ-i Hacc u ziyâret eyleyüp, Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'da Sultân Süleymân Hân içün binâ olunan türbe ve hânkāha zâviyedâr ve 'Türbe Şeyhi' 'unvânı ile karîn-i iştihâr olmuşidi. Nice zemân ol buk'ada seccâde-nişîn-i irşâd olup neşr-i 'ulûm-ı zâhire vü bâtıne eylerken, Satırcı Mehemmed Paşa da'veti ⟨ile⟩ Varad ⟨Várad⟩ Seferi'ne gidüp, edâ-i farîza-i cihâd ve va'z u tezkîr ile teşcî'-i guzât-ı celâdet-nihâd eyledi. Bir gün salât-ı 'asrı edâ iderken, rek'at-ı râbi'ada gavta-i fevr-i deryâ-yı 'adem oldu. 'Azîz-i merkūm şeyhü'l-fenn-i efrâd-ı 'ulûm, mürşid-i kâmil, 'ârif-i deryâ-dil idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Evâ'il ü Evâhır* cem' eylemişdir. Meşhûr kitâbdır. Ve *Es'iletü'l-hikem* nâm te'lîfi vardır. Bunlardan mâ'adâ ba'zı resâ'il tahrîr eyleyüp makbûl u mu'teber olmuşdur.", (vr. 41b).

hüner kılmışıdı. Ba'dehû tarîk-i zühd ü salâha sâlik ve nakd u vaktine mâlik olup **[48a]**, Nûreddîn-zâde Efendi hıdmetinde tasfiye-i bâtına iştigâl ve saykal-ı mücâhede ile tahsîl-i salâ vü bâl idüp mükerreren Hacc u ziyâret ve ol emâkin-i şerîfede nukūd-ı sa'y ve ictihâd ile ticâret itdikden sonra Rum'a gelüp, Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'da Sultân Süleymân Hân türbe ve hânkāhına zâviyedâr ve "Türbe Şeyhi" 'unvânı ile karîn-i iştihâr olmuşidi. Nice zemân ol buk'ada seccâde-nişîn-i irşâd olup neşr-i 'ulûm-ı zâhire vü bâtıne eylerken, Satırcı Mehemmed Paşa da'veti ile Varad ⟨Várad⟩ Seferi'ne gidüp, edâ-i farîza-i cihâd ve va'z u tezkîr ile teşcî'-i guzât-ı celâdet-nihâd eylerdi. Dönüp rebî'ulevvel evâ'ilinde Güle ⟨Gyula⟩ Sahrâsı'na nüzûl itdikde, Serdâr'ın tezkirecisi Ferîdûn 'Ali Efendi çâdırında teneffüs iderken, ezân-ı 'asr okunup edâ itmeğe taşra iki tınâbın arasında kıyâm ve secdeye vardıkda gülzâr-ı na'îme hırâm eyledi. Secde uzayıcak "Hâcı Gazanfer" nâm sûfî yoklayup, techîz ü tekfînden sonra Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a nakl ve mezârına defn itdiler.

'Azîz-i merkūm şeyhü'l-fenn-i efrâd-ı 'ulûm, müstecâbü'd-da've, 'âlim ü 'âmil, mürşid-i kâmil idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Evâ'il ü Evâhır* cem' eylemişdir. Meşhûr kitâbdır. Ve *Es'iletü'l-hikem*[*1] nâm te'lîfi dahi mergūb-ı şeyh ü şâbdır. Ve nice resâ'ili manzûr-ı fakîr olmuşdur.

Peçuylu İbrâhîm Efendi *Târîh*'inde eydür: Esnâ-i 'avdetde 'azîz-i mezbûr ile hem-'inân olup musâhabet iderken, Satırcı Mehemmed Paşa'yı anup, "'*Acebdir bu Serdâr'ın işi idbâr üzre oldu. Bu denlü zahmet ü meşakkat hebâya gidüp sa'y ü himmeti netîce virmedi*" didim. Buyurdular ki: "*Bu âdem hod-bîn ve hod-fürûş ve hod-re'y ve hod-pesenddir. Bu hısâl-ı zemîmenin biri bir kimsede olsa anın nekbet ü felâketine kifâyet ider. İşi ileri gelmeyüp murâdına zafer bulmaz. Ve ber-hurdâr olmaz. Bu kande ki cümlesi cem' olmuş ola.*"

Fi'l-hakīka Serdâr-ı mezbûr, menkûb u makhûr bu dâr-ı gurûru terk eyleyüp evâhır-ı sâlde katl olunduğu yazılmış idi.

[*1] Kâtib Çelebi'nin Nev'î-zâde 'Atâ'î'den naklen (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 466) *Es'iletü'l-hikem* ismiyle bahsettiği eser, muhtemelen, *Havâtimü'l-hikem ve hallü'r-rumûz ve keşfü'l-künûz*'dur. Eserde tasavvufî ve kelâmî konularda üç yüz altmış mesele ele alınmıştır (M. Serhan Tayşi, "Ali Dede, Bosnevî", *DİA*, İstanbul 1989, II, 386).

SENE-İ SEMÂN VE ELF

Teveccüh-i Serdâr-ı a'zam İbrâhîm Paşa be-Cânib-i Uyvar ⟨Újvár⟩

Muharrem gurresinde Paşa-yı kâm-gâr Belgırad'da ihzâr olunan donanma gemilerini kaldırup[1] kendi dahi semend-i 'azîmete süvâr oldu. Ve köprüden Zemun ⟨Zimony⟩ Sahrâsı'na geçüp nüzûl itdi. Birkaç günden ⟨sonra⟩ göçüp, mâh-ı mezbûrun on sekizinde Osek ⟨Eszék⟩ menziline kondu. Bir hafta anda oturup yirmi dördünde köprü geçildi. Ve yirmi yedisinde Mohac ⟨Mohács⟩ Sahrâsı'na varılup, menzil-i mezbûrda Rumili Beylerbeyisi Mehemmed Paşa ve Rakka Beylerbeyisi 'Ali Paşa alayları ile gelüp dâhil oldular.

Yirmi dokuzunda yoklama tarîkıyla 'asker-i İslâm alayları tertîb olunup, Serdâr-ı 'âlî-makām'a mevcûdları 'arz olundu. **[48b]** Sâbıkā Satırcı katlinden Gāzî Girây Hân münfa'il olup, seferde hem-râhlık töhmeti îrâs-ı sû'-i zann eylemiş ve vehme tâbi' olmuş idi. Bu def'a sefere gelmemek ve Sonbor ⟨Zombor⟩'dan kalkup gitmek hâtırasında olduğu ba'zı evzâ'ından istiş'âr olundukda, def'-i vahşet içün ağır pîşkeşler ile menzil-i mezbûrdan Mihalicli Ahmed Paşa ve Sivas Beylerbeyisi Mahmûd Paşa ve Silahdâr Ağası Sonbor ⟨Zombor⟩'a irsâl olunup, ta'zîm ile sefere da'vet itdiler.

Bir hafta kadar ikāmetden sonra saferin yedinci günü Batosek ⟨Bátaszék⟩'e varılup, Balıkçı-zâde Mustafa Çâvuş Erdel elçisi ile gelüp vâsıl oldu. On birinci günü Tuna yalısında Gölbaşı'na nüzûl olundukda Hân'ın mektûbu gelüp, Beç ⟨Bécs/Wien⟩ tarafından sulh recâsına kendiye haber ve âdem geldiğin i'lâm itdi. Ve Tuna'dan donanma gelüp irişmekle şenlikler oldu.

Yirmi birinde Cankurtaran ⟨Adony⟩ Sahrâsı'na konulup gice 'azîm top ve tüfeng şenliği oldu. Ve ol gün güz ibtidâ'sı idi. Dört gün ikāmet esnâsında Hân gelüp karşı yakada ârâm itmekle, Serdâr-ı ekrem kayık ile varup mülâkāt itdi. Ve ol menzilde İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ gāzîleri gelüp, küffârdan bırakdırdıkları iki kıt'a ağaç topu getirdiler.

Saferin yirmi yedinci günü 'azîm şevket ü dârâtla Budun ⟨Buda⟩ kurbında Gürz-İlyâs ⟨Gellért-hegy⟩ Sahrâsı'na nüzûl olunup, 'asker-i Tatar

[1] kaldırup A : geçüp nüzûl itdi N.

dahi öte yakadan Peşte ⟨Pest⟩'ye kondu. Ve donanma gemileri dahi gelüp, Budun ⟨Buda⟩ sükkânına tâze cân hâsıl oldu. Kopan ⟨Koppány⟩ zahîresiyle Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi dahi geldikde, hemân ol gün Tuna üzerine cisr binâsına şürû' olundu. Ve Kızılhisâr ⟨Pilisvörösvár⟩'a döşeme kesdirmeğe küllî 'asker ve karavullar gönderilüp, cümle zu'amâ ve erbâb-ı tîmâra, bey başına birer kîle zahîre ⟨-ki⟩ nısfı şa'îr ve nısfı dakîk ⟨olmak üzre-⟩ Budun ⟨Buda⟩ Kal'ası'na teslîm olunmak fermân olundu. Ve dört günde cisr temâm olup 'asker Peşte ⟨Pest⟩ yakasına geçmeğe şürû' itdi. Rebî'ulevvelin yedinci günü Serdâr dahi geçüp ol cânibde karâr eyledi. Küffâr-ı hâk-sâr taburu Ostorgon ⟨Esztergom⟩ karşısında, Ciğerdelen ⟨Párkány/Štúrovo⟩'de olmağla, üzerine varılmak re'y olunmuşidi. Yevm-i mezbûrda Hân'a mükemmel at ve raht ve hıl'at ve murassa' şemşîr ve sâ'ir in'âmât-ı Şâhiyye 'atâ olunup, Cânpûlâd-zâde Hüseyin Paşa dahi 'askeri ile gelüp nüzûl itdi.

Mâh-ı mezbûrun onuncu günü göçülüp Armudluk'a konuldukda, Vaç ⟨Vác⟩ keferesi ol şeb hisârı âteşe urup firâr eylediler. Yirmi birinci günü Vaç ⟨Vác⟩ kurbına nüzûl olundukda, taburdan âdem gelüp, "*Sulh içün üç güne dek 'asker hareket itmesinler*" diyü mehl taleb olunup, üçüncü günde[1] elçi, evvel Hân'a gelüp ba'dehû Serdâr'a vardı. Beri tarafdan Murâd Paşa ve Hân'ın Ahmed Ağa'sı ve Mehemmed Kethudâ tabura irsâl olunup, iki günden sonra 'adem-i sulh haberi gelmekle göçüldü.

Novigrad ⟨Nógrád⟩ Kal'ası bir dağ başında havâle idi. Toplar atup 'askere zarar itmedi. Suhûletle geçildi. Vişegrad ⟨Visegrád⟩ mukābili[2] Tuna kenârında[3], Diregel ⟨Drégely⟩ Kal'ası kurbında Yeni Palanka ⟨Palankapuszta/Uj Palank⟩ tahliye olunmuş bulunup, sükkânı firâr iderken ekseri maktûl ve esîr oldu. Hisâr-ı mezbûrun üç cânibi sazlık ve batak idi. 'Asker-i İslâm, bulunan cebehânesin ve topun alup palankayı ihrâk itdiler. Ertesi, Diregel ⟨Drégely⟩ Kal'ası'nı dahi bırakdılar. Yeniçeri Ağası varup ihrâk bi'n-nâr itdi. Çün melâ'în yol üzerinde vâkı' dirahtistânı kesüp yolu sedd itdirüp karşı yakada toplar komuşidi, tahvîl-i tarîk olunup çengelistân içinden selâmetle geçildi. Mâh-ı mezbûrun yirminci **[49a]** günü tabur üzerine varıl-

---

1 günde A : günü N.

2 Vişegrad ⟨Visegrád⟩ mukābili A : Vişegrad ⟨Visegrád⟩ mukābil N.

3 kenârında A : kenârından N.

mak mukarrer olup[1], küffâr taburdan Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a iki köprü kurup 'asker-i İslâm'ın hücûmunu bildikde, kal'a altına geçmek ardınca olduğu haberi vârid olmuşidi. "*Sür'at ve isti'câl ile irişmek gerekdir*" diyü ba'zı bahâdırlar ilkā itdiler. Serdâr dahi bir gün bir yerde konmayup Ciğerdelen ⟨Párkány/Štúrovo⟩'e dek gitmeğe 'azîmet itmişidi. Mehemmed Kethudâ ol gün mukābeleden ibâ eyleyüp, "*Yarın varılmak evlâdır*" didi. Hân dahi muvâfakat göstermekle kondular.

Ertesi, yirmi ikinci günü ağırlığı girü koyup alaylar ile Ciğerdelen ⟨Párkány/Štúrovo⟩ Sahrâsı'na varıldıkda, leşker-i küffâr cemî'an öte yakaya güzâr idüp hisâr altına konmuş ve köprü kesilmiş bulundu. Tabur yerinde kalan birkaç hasta kâfir katl olunup Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a karşı konuldu. Ol gice vâfir top ve tüfeng şenliği itdiler. Küffâr-ı hâk-sâr sulh bahânesiyle anda 'asker-i İslâm'ı birkaç gün 'avk murâd idüp, rehin nâmıyla Nemçe ümerâsından birkaç mel'ûn gönderdiler. Murâd Paşa ve Mehemmed Kethudâ ve Ahmed Ağa öte yakaya geçüp, Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩ ve Palfi ⟨Pálffy Miklós⟩ ve Grof ⟨Graf⟩ ile Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a bedel Eğri ⟨Eger⟩ virilmek üzre birkaç kelâm-ı bârid söyleşüp, gayr-i vârid i'tirâzlar eylediler. Küffâr⟨ın⟩ mahzâ 'asker-i Tatar Uyvar ⟨Újvár⟩ diyârını gāret itmemek içün oyalar idiğini bilirken, girü vücûd virilüp varma-gelme oldu. Bi'l-âhire iki tarafın rehinleri 'avdet itdiler. Küffâr-ı hâk-sâr dahi Komaran ⟨Komárom⟩'a doğru gitdi.

Mâh-ı mezbûrun yirmi dördüncü günü Serdâr ve ümerâ, Gāzî Girây ile müşâvere idüp, çünki fermân bu sâlde tahrîb-i diyâr-ı küffâra müte'allık idi, Serdâr ol havâlîde karâr idüp 'asker-i cerrâr-ı Tatar ile akına gönderildi. Akından bir mıkdâr esîr ve mevâşî aldılar. Lâkin, bu kadar 'askere göre murâd üzre gāret ü hasâret olmadı.

Rebî'ulâhırın ikinci günü Nehr-i İpol ⟨Ipoly/Ipel⟩ ve Arad Suyu geçilüp beşinci günü Uyvar ⟨Újvár⟩'a karîb sahrâda Sekmihal Gölü kurbına konuldu. Beylerbeyiler Uyvar ⟨Újvár⟩'a varup küffâr Komaran ⟨Komárom⟩'a nüzûl itdiğin haberi getirdiler. Evân-ı şitâ karîb olmağla, "*Min-ba'd 'avdetdir*" diyü bölük ağalarına tenbîh olundu. *Nuhbe* rivâyeti üzre, rebî'ulevvelin yirmi sekizinde ric'at olunup Ciğerdelen ⟨Párkány/Štúrovo⟩ Sahrâsı'na konuldu.

[1] olup A : oldu N.

Ba'dehû Filek ⟨Fülek⟩ ve[1] Hatvan yolundan rebî'ulâhırın altıncı günü Peşte ⟨Pest⟩ Sahrâsı'na konuldu. Ve erbâb-ı tîmârdan bedel-i zahîre, binde ikişer altun cem' olundu.

Mâh-ı mezbûrun on dördüncü günü rûz-ı kāsım vâkı' olup Budun ⟨Buda⟩ etrâfında handekler kesildi. Ve Gāzî Girây Hân istîzân idüp, "*Tatar 'askerinin min-ba'd karâra mecâlleri muhâldir*" diyü Kırım'a müteveccih oldu. Bu sene dahi alıkomağa Serdâr küllî sa'y[2] idüp mümkin olmadı. Ve bi'l-cümle Hân ile Serdâr miyânı şeker-âb idi. İbrâhîm Paşa ne denlü kılınup tevâzu' itdi ise Hân 'âlî-cenâblık gösterüp bir kerre otağına gelmedi. Ekser at arkasında görüşürler idi.

Ba'dehû Keşkemed ⟨Kecskemét⟩'e konulup Sonbor ⟨Zombor⟩ ve Baç ⟨Bács/Bačka⟩ yolu ile mâh-ı mezbûrun yirmi ikinci günü Fodvar ⟨Földvár⟩ mukābelesine nüzûl olundukda, Âsitâne'den kapucular gelüp Şeyhülislâm Sa'deddîn Efendi vefâtını ve donanma gemileri ile Belgırad'a giderken Yûsuf Paşa'nın küffâr ile muhârebede şehîd olduğun haber virdiler.

Yirmi beşinci günü "Eğri-i azmak" nâm menzile nüzûl olunup, ol mahalle karîb ada içinde, donanma gemileri yoluna cem' olan[3] **[49b]** küffâr def'i içün bir iki gün oturak tenbîh olundu. Ve Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩'in Erdel'e istîlâsı haberi şâyi' oldu. Yirmi dokuzunda Sonbor ⟨Zombor⟩'a[4] varıldıkda mezbûr Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ mektûbu ile âdem gelüp, vilâyet-i Erdel'i zabt itdiğin ve makām-ı itâ'atde sâbit-kadem olduğun i'lâm itdi.

Cumâdelûlânın üçünde Varadin Köprüsü geçilüp kurbına nüzûl olundu. Kapukuluna mevâcib virilüp, yedinci günü Belgırad Sahrâsı'na konuldu. Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa istîzân idüp Âsitâne'ye gitdi. Anadolu Eyâleti'ne ve sâ'ir 'askere icâzet virüp Belgırad kışlasına girdiler. Bu seferde bi-'avni'llâh kuraklıkdan 'asker refâhiyyet ve rehâ ve ganîmet üzre olup, iyâb u zehâbda[5] meşakkat çekilmedi.

---

1 Filek ⟨Fülek⟩ ve A : – N.
2 sa'y A : sa'ylar N.
3 olan A : olunan N.
4 Sonbor ⟨Zombor⟩'a A : Sonborna'ya N.
5 zehâbda A : zebâb N.

İtâ'at-i Efrenciyân-ı Papa ⟨Pápa⟩

Sâbıkā France'den Nemçe imdâdına 'asker gelüp, bunlardan üç bin kadar Firenk, Papa ⟨Pápa⟩ muhâfazasına ta'yîn olunup, bir yıllık güzeşte 'ulûfeleri virilmediğinden gayri, yerli Macar ile bozuşup birkaç kerre döğüşmüşler idi. Bi'l-âhıre Firenk gālib gelüp Macarları kırdıkdan sonra, Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasında kalan Rumili Beylerbeyisi Mehemmed Paşa'ya âdem gönderüp, 'ulûfeleri virilmek şartıyla hisârı teslîm va'de idüp, İstolni-Belgırad ⟨Székesfehervár⟩ muhâfazasında kalan Bosna Beylerbeyisi Dervîş Paşa'ya dahi mürâca'at itmişler idi[1]. Mezbûr Mehemmed Paşa ta'ahhüd idüp kethudâsı 'Abdî Kethudâ'ya üç dört yüz âdem koşup, İstolni-Belgırad ⟨Székesfehervár⟩ Beyi Arnavud Hasan Paşa'yı dahi 'askeri ile gönderdi. Dervîş Paşa dahi kendi tarafından âdemler gönderüp, vardıklarında, kendi hılâflarında olan küffârı kırup 'ıyâllerini esîr itmişler. Bellü başlulara birer ikişer esîr virdiler. Ve mezbûr Hasan Bey'e*[1] üç nâmdâr kâfir koşup Belgırad'a gönderdiler. 'Ulûfeleri altmış bin altun idüp fi'l-hâl Der-i devlet'e telhîs olundu. Meblağ-ı mezbûr gönderilmek ve 'asker varmak üzre iken, Nemçe 'askeri alaca karda hücûm idüp, top ve tüfeng ile muhkem muhâsara itdiler.

Derd-mend Firenkler imdâd ümîdi ile bir aydan ziyâde ceng idüp me'yûs olduklarında, bir gice çıkup civârlarında altı mil yer olan İstolni-Belgırad ⟨Székesfehervár⟩ cânibine dağlara düşdüler. Yol dahi bilmezler idi. Nemçe ve Macar 'askeri ta'kīb idüp ekserin kırdılar. Ancak beş altı yüz kadar Firenk mecrûh ve nâ-tüvân ceng iderek İstolni-Belgırad ⟨Székesfehervár⟩'a düşdüler. Bir mıkdârı Serdâr'a gidüp, beş yüzü anda karâr eyledi. Hasan Bey-zâde tahrîri üzre, meblağ-ı mezbûr ile Kardinallerine işletdikleri altun zencîri virdiler {*'Abdülkādir rivâyeti üzre, kapudanlarının biri İslâm'a gelüp Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩ Sancağı virildi. Ve bir 'azîm düğün olup sünnet itdiler. Belgırad halkı şehri donatdılar. Andan gayri üç kapudan dahi var idi. Bunlar bu 'asra gelince sürünüp, Hazîne-i 'âmire'den mevâcib alırlar ve Galata'da sâkin olurlardı. Hâlâ dahi bakıyye birkaç nefer kalmışdır. Minhu*}.

---

[1] idi A : + Mezbûr Mehemmed Paşa'ya dahi mürâca'at itmişler idi N.

*[1] Hasan Bey : Müellif burada, birkaç satır yukarıda adı geçen İstolni-Belgırad Sancak Beyi Arnavud Hasan Paşa'yı yanlışlıkla "Bey" ünvanı ile zikretmiş olsa gerek.

Zikr-i Evsâf-ı Hamîde-i Serdâr

Peçuylu eydür: İbrâhîm Paşa merhûm, müdârâsı gâlib bir âdem ve sahâ vü keremi müsellem-i 'âlem idi. Gâyet rahîm ü şefîk görünüp, bir kimse huzûrunda bükâ eylese bile ağlar ve gâhî fevka'l-hadd hûnîlik idüp sonra gâyet acımağla, işidenlerin yüreğin dağlardı. Huzûruna gelen kâfire bir nev' istimâlet virir ve iltifât gösterirdi ki temâm râzî vü şâkir gidüp, işiden küffâr elbette ol hevese düşüp dâm-ı müdârâsına giriftâr olurdu. Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩ Sancağı'nda ve Tımışvar ⟨Temesvár⟩ yakasında ne kadar delikanlı, tüvânâ ve cenge **[50a]** kâdir re'âyâ var ise kendiye gelüp bayraklar alup, her bölüğü bir koldan eşkıyâ def'ine ittifâk itdiler. Ve bunlara in'âm u ihsânı, üzerinde arslan sûreti nakş olunmuş birer Selânikî keçe seccâde idi. Alup, re'âyâ beyninde anınla iftihâr idegiderlerdi[1].

Bu esnâda re'âyâ dahi gerçi yüz bulup Pojega ⟨Požega⟩ Kādîsı'nı gulüvv ile katl itdiler lâkin, Serdâr bu zararı ehven-i şerreyn kabîlinden ihtiyâr idüp, "*Ben sipâriş eyledim. Dem-i hederdir*" diyü ellerine temessük virdi. "*Bu icâzetdir*" diyü i'tirâz idenlere, "*Serhadd re'âyâsını teftîş ile dârü'l-harbe mi kaçıralım?*" dir idi. Sonra bu müdârânın çok hüsnü zuhûr itdi. Cümleden, vilâyet ma'mûr olup Dırava'dan öte vâkı' sancaklara otuz yıldan mütecâviz haydûd eşkıyâsı musallat olup, bir kal'adan bir kal'aya sefer 'askere muhtâc olmağla, tenhâ varılmadan kalmış idi. Karyelere dahi çıkılmaz olup, kılâ' u bikā'ı defa'âtle yakmışlar ve yıkmışlar idi. Re'âyâ bu istimâlet sebebi ile kalkup, haydûd tâ'ifesini döğe döğe istîsâl itdiler. Ve sâl-i âtiyede Kanije ⟨Kanizsa⟩ dahi feth olmağla, bi'l-külliyye kökleri kesildi gitdi. Ve andan gayri, bu seferlerde 'askeri gereği gibi zabt eyleyüp, re'âyâ terekesinden zulm ile bir habbe aldırmazdı. Lâ-cerem re'âyâ arabalar ile zahîre çeküp yol üzre dökerler ve bey' iderlerdi. Ve yolca giderken 'asker ekin basmak vâkı' olmadı. Bu kadar zabt u rabtda ancak bir deveci deve havuduna salb olunup, birkaç bârgîr damgalanmış idi.

İbtidâ'-i Hurûc-ı Celâliyân ve Zuhûr-ı Kara Yazıcı ez-Erbâb-ı Tuğyân

'Asker-i İslâm nice şühûr u a'vâm küffâr-ı hâk-sâr ile dest ü girîbân ve öte yakanın 'askeri Üngürüs gazâsına revân olmağla, Etrâk-i bî-idrâkden ve

[1] idegiderlerdi A : iderek giderlerdi N.

Ekrâd-ı ḍalâlet-nihâddan nice şakîler câdde-i itâ'atden hurûc ve kulel-i ḥıyânet ü 'ısyâna 'urûc idüp, "Kara Yazıcı" dimekle ma'rûf " 'Abdülḥalîm" nâm segbân bölükbaşısı ser-i eşkıyâ ve düşmen-i cân-ı re'âyâ olup, Memâlik-i maḥrûse'den Ruhâ etrâfında ref'-i livâ-i 'ısyân itmişidi. Sâbıkā Habeş beylerbeyisi olup, bin yedi evâhırında Anadolu mehâyifi teftîşine ta'yîn olunan Hüseyin Paşa'nın zulm ü tuğyânı ma'rûz-ı 'atebe-i 'aliyye oldukda, bermûcib-i fermân-ı 'âlî Karaman Mütesellimi Mehemmed Çâvuş, il erinden bin kadar âdem ile Aksarây kurbında üzerine varup, bir iki sâ'at muhârebeden sonra bozulup Konya'ya gelmiş idi. Bu haber Der-i devlet'e vâsıl oldukda, ol 'asırda üçüncü vezîr olan Sinân Paşa-zâde Mehemmed Paşa öte yakada bulunan 'askere serdâr ta'yîn olunup, bin sekiz muharreminde Üsküdar'a geçmiş idi. Konya'ya karîb vardıkda, Hüseyin Paşa bir iki menzil önünce gidüp, Ruhâ Kal'ası'na istîlâ iden Kara Yazıcı'ya mülhak olmağla, kırân-ı nahseyn vâkı' oldu. Der-'akab Mehemmed Paşa dahi varup hisâr-ı mezbûru muhâsara vü tazyîk ve iz'âc u ihrâcı tahkîk eyledikde, Hüseyin Paşa'yı teslîm şartıyla kendiye sancak tevcîh olunup, sulh u salâhla Kara Yazıcı, Hüseyin Paşa'yı fedâ idüp kal'adan aşağı indirdi. Ve kendi 'ahidnâme-i **[50b]** sulhla dâmgâh-ı Ruhâ'dan rehâ bulup, "*Yazıcı kendisine kem yazmaz*" mefhûmuyla 'âmil oldu. Ve kendiye virilen Amasya Sancağı'na çıkup gitdi {*Mervîdir ki Yazıcı muhâsarada tüfeng-endâzlarına kurşun bulamayup, guruşları eridüp fındık dökdürdü. Ol dahi dükenüp, zarûrî istîmân eyledi. Minhu*}.

Hüseyin Paşa, kayd u bend ile Âsitâne'ye gönderilüp Dîvân'da eli ayağı kırıldıkdan sonra, bir bârgîr ile esvâkda teşhîr olunup, mûcib-i 'ibret içün Odun-kapusu'nda çengâle uruldu. Ba'dehû, Yazıcı ḍalâl-i kadîminde ber-karâr olmağla, Mehemmed Paşa'ya hüküm vârid oldu ki mezbûr dahi ele getirile. Serdâr-ı müşârun-ileyh ta'kîb idüp irişdi. Kara Yazıcı dönüp mübâşir-i harb u kıtâl oldukda Paşa'nın "Çâker Ağa" nâm kethudâsı ve bir nice ağaları düşüp, bi'l-âhıre gālib gelmeğin, Yazıcı firâr idüp Sivas hudûdunda ba'zı sa'b dağlara tahassun itdi. Hengâm-ı şitâ hulûl idüp, Mehemmed Paşa Diyârbekir şehrine kışlağa girdi.

Katl-i Kira ⟨Esther Handali⟩

Sene-i mezbûre şevvâlinde zümre-i sipâh Âsitâne'de cem' olup, "Kira ⟨Esther Handali⟩" nâm Yahûdî 'avreti, oğlu ile[1] umûra müdâhale ider diyü

[1] oğlu ile A : ile oğlu N.

Kā'im-makām Halîl Paşa sarâyına getirdüp kendi elleri ile hancer üşürüp katl eylediler. Ol zemân ba'zı şu'arâ târîhini bu gûne edâ eyledi:

Mısrâ'

Didi Hâtif Kira'nın katline târîh: "Gazâ" (1008)*1

'Azl-i Kā'im-makām

Kira ⟨Esther Handali⟩ katli bâ'is olup, "*Kulun yüze çıkmasına sebebdir*" diyü şevvâl âhırında Halîl Paşa ma'zûl oldu[1]. Ve mansıb-ı kā'im-makāmî ol 'asırda Vezîr-i sâlis Hâfız Ahmed Paşa'ya virildi.

Bahâr faslında Sinân Paşa-zâde Diyârbekir'den kalkup, fermân-ı 'âlî mûcibince Kara Yazıcı üzerine 'âzim oldu. Lâkin, Sivas Beylerbeyisi Mahmûd Paşa sefere 'azîmet idüp Der-i devlet'e geldikde, "*Mezbûr şakī mutî' ve fermân-berdâr olmuşdur. Min-ba'd fesâddan el çekmişdir. Mücerred Sinân Paşa-zâde te'addîsinden korunmak içün bir derbende tahassun itmişdir. Umûr-ı mu'azzamada istihdâma lâyık kimsedir*" diyü Şeyhülislâm'a ve Kā'im-makām'a i'lâm idüp her hâline mütekeffil olmağın, cürmü 'afv olunup Çorum Sancağı virildi. Ve Mahmûd Paşa girü Sivas'a gönderilüp, Kara Yazıcı ile varup İç-il'de zuhûr iden sûhte ve sâ'ir eşkıyâyı def' itmeğe me'mûr oldu. Ve Sinân Paşa-zâde Der-i devlet'e gelmek fermân olundu {*Hasan Bey-zâde tahrîri üzre, Sun'ullâh Efendi birâder-zâdesi Çelebi Kādî, Kara Yazıcı'dan firâvân mâl alup Sinân Paşa-zâde hakkında yazdığı mektûblara i'timâd idüp serdârlıkdan ref' itdirdi. Ve Çorum Sancağı'nı virdiler. Minhu*}*2.

---

*1 غزا = 1008. Na'îmâ Mustafa Efendi, Yahudi Kira ⟨Esther Handali⟩'nın katli hadisesini 1008 yılı olayları arasında aktardıktan sonra, aynı olaya 1009 yılı olayları arasında bir kez daha yer vermiş ve Kara Çelebi-zâde 'Abdül'azîz Efendi'ye göre hadisenin 1008 değil, 1009 yılında gerçekleşmiş olduğunu belirtmiştir. Kara Çelebi-zâde 'Abdül'azîz Efendi'nin *Ravzatü'l-ebrâr*'ında Kira'nın katli gerçekten 1009 yılında gösterilmiştir (s. 489). Ancak Kâtib Çelebi tarafından nakledilen bu mısra, Kira ⟨Esther Handali⟩'nın katli tarihinin 1008 olduğunu şüpheye pek yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, hadisenin tarihi, Selânikî (II, 854-857), Topçular Kâtibi 'Abdülkādir (I, 272-273) ve Nev'î-zâde 'Atâ'î (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 329) tarafından da 1008 olarak kaydedilmiştir.

1 oldu A : olup N.

*2 Âtıf Efendi nüshasında " 'Azl-i Kā'im-makām" bendinden sonra "Serdârî-i Hâcı İbrâhîm Paşa ve Hasan Paşa" başlıklı bir bend daha var ise de üzeri çizilerek iptal edilmiş vaziyettedir. Bend şöyledir: "Kara Yazıcı ve birâderi Deli Hasan Livâ-i Çorum'da 'alem-i 'ısyânı tekrâr ref' idüp, yanına birkaç bin şakī cem' olmağla, kasabât u kurâya mâl salup,

[51a] Zikr-i Ahvâl-i Yemen

Vilâyet-i Yemen'de "İmâm" ve "Mehdî" nâmına zuhûr eyleyen re'îs-i müfsidîn ve sa'ir 'Urbân ile Yemen Beylerbeyisi Hasan Paşa nice eyyâm ceng ü cidâl eyleyüp gālib geldikde, nicesinin başları kesilüp ve "Mehdî" nâmına olan şakī dahi ele getirilüp hakkından gelindi. Dukagin Sancağı beyi olup Yemen muhâfazasında kalan Kethudâ Sinân vâkı' olan muhârebelerde yararlıklar eyleyüp, Kevkebân Hâkimi Mehemmed ve Hâcce Hâkimi 'Abdurrahmân dahi hulûs-ı taviyyet ile inkıyâd u itâ'at ve gereği gibi hıdmet idüp, bi-'avni'llâh a'dâya gālib oldular. Hâlâ muhâfaza içün cebehâne ve Rumili 'askeri lâzım olmağın, sâ'ir mühimmâtla Der-i devlet'e 'arz olundukda, Mısır'dan müstevfâ 'asker ve cebehâne ve mühimmât tedârük ve ber-vech-i isti'câl irsâl olunmak içün Mısır Beylerbeyisi Hızır Paşa'ya Dergâh-ı 'âlî kapucubaşılarından biri gönderildi. Ol cânibde muhâfaza hıdmetinde olan Mîr-i mîrân 'Ali Paşa'ya ve sa'ir ümerâya istimâletnâmeler ve Kevkebân ve Hâcce Hâkimi mezbûrâna birer hıl'at ile istimâletnâme irsâl olundu. Der-'akab zikr olunan mühimmât dahi vusûl buldu.

Vefeyât

el-Mevlâ Mustafa b. el-Mevlâ Ebussu'ûd:

Dokuz yüz altmış beş senesinde vücûda gelüp, vâlid-i 'âlî-şânından iktisâb-ı 'ilm ü edeb kılup, nice zemân medrese-i ifâdelerinde mutasarrıf-ı hıdmet-i i'âde oldukdan sonra mülâzım ve dokuz yüz seksen ikide ikrâmen li-vâlidihi ibtidâ' Sahn Medresesi ile tekrîm olundu. Seksen dörtde ba'zı ashâb-ı ta'assub gadri ile ma'zûl ve seksen altıda tekrâr Sahn'a, ba'dehû doksanda

---

ahâlî-i bilâdın cebren mâlların aldığı ma'rûz-ı Dergâh-ı 'âlem-penâh oldukda, ol evânda vezîr-i sâdis bulunan Hâcı İbrâhîm Paşa serdâr ta'yîn olunup, bin sekiz şevvâlinde Üsküdar'a geçdi. Ve tayy-i merâhil iderek Kayseriyye Sahrâsı'na varup, Kara Yazıcı dahi mukābeleye geldi. Bir nice sâ'at cengden sonra İbrâhîm Paşa 'askeri münhezim olup kimi firâr ve kimi karâr itmeğin, kendi dahi nâ-çâr hisâra düşdü.", (vr. 50b-51a). Kâtib Çelebi bu bendi, az ileride görüleceği üzere, 1009 senesi olayları arasında, "Serdârî-i Hâcı İbrâhîm Paşa be-Def'-i Kara Yazıcı" başlığı altında bir kez daha kaleme almıştır. Bendin sonunda müellif, "Gerçi ba'zı tevârîhde Hâcı Paşa vak'ası bin sekizde yazılmışdır. Lâkin, Kara Yazıcı'nın hükmü târîhi ve ekser-i târîhler rivâyeti, bin dokuzda olmakdır" demektedir. Bu kısa bilgi, Kâtib Çelebi'nin 1008 yılı dahilindeki bendi neden iptal etmiş olduğunu açıklamaktadır.

Edirne Selîmiyyesi'ne ⟨terfî'[*1]⟩ olu⟨nu⟩p, doksan ikide Selânik Kazâsı, doksan beşde Galata Kazâsı, altıda Burusa Kazâsı, binde Edirne, bin birde İstanbul Kazâsı virildi. Bin üçde Anadolu sadrı olup, bin beşde mükerreren İstanbul Kazâsı'na 'avd eyledi. Bin yedide Rumili kādî'askeri olmuşidi. Sene âhırında mizâcı münharif ve bin sekiz saferinde zimâm-ı rûhu cânib-i âhırete munsarif olup intikāl eyledi. Eyyûb civârında, vâlidi türbesinde medfûndur.

Mollâ-i merkūm mahdûm-ı ma'âlî-rüsûm, her 'ilme muhtass, be-tahsîs fikha ve usûle müntesib, kerîmü'ş-şân, 'âlî-himmet idi. *Dürer ⟨ü Gurer⟩* emsâli mutavvelâtı tahrîr ve tahşiye ile eser-i dil-pezîr itmişidi.

el-Mevlâ el-Fâzıl Sa'deddîn b. Hasan Cân eş-Şehîr be-Hâce Efendi:

Hâce-i cihân, seyyid-i 'asr u evân, şeyhülislâm, üstâd-ı pâdişâh-ı gerdûn-gulâm Sa'deddîn Efendi'dir. Pederleri, Sultân Selîm-i Kadîm hazretlerinin nedîmi, mümtâz-ı akrân Hasan Cân Efendi'dir ki selâset-i edâ-i cân-bahşla müsellem ve hamîr-i mâye-i vücûdu hâk-i Irâk-ı 'Acem'dir. Dokuz yüz kırk üçde belde-i Kostantiniyye'de pertev-endâz-i iklîm-i vücûd olup[*2] kesb-i fezâ'ile bezl-i makdûr ve tahsîl-i ma'ârif-i nâ-mahsûr idüp, ol 'asırda mecma'-i emâsil olan Sahn müderrisi Karamanî **[51b]** Mehemmed Efendi ve anlar

---

*1 terfî' : Manadaki kopukluğu gidermek üzre metne *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 428)'ten alarak ekledik.

*2 Âtıf Efendi nüshasında, Hâce Sa'deddîn Efendi'nin doğum yeri ile ilgili bir kenar notu bulunmaktadır (vr. 51a). Nottaki el yazısı Kâtib Çelebi'ye ait değildir. Ayrıca sonunda "sahh" veya "minhu" kaydının bulunmuyor olmasından da açıkça anlaşıldığı üzere bu not, Kâtib Çelebi tarafından kaleme alınmamıştır. Notun sahibinin, Âtıf Efendi nüshasını elden geçirip nüsha üzerinde şahsî tasarruflarda bulunan ve son üçte birlik kısmı baştan yazan şahıstan başkası olduğunu düşünmüyoruz. Notta, yukarıda müellif tarafından verilen, Sa'deddîn Efendi'nin İstanbul'da doğduğuna dair bilgiye muhalif olarak, Edirne'de dünyaya geldiği söylenmektedir. Sa'deddîn Efendi'nin İstanbul'da doğduğu bilgisini Kâtib Çelebi, *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 429)'ten almıştır. Günümüz literatüründe hakim olan bilgi de İstanbul'da doğduğu yönündedir (Bkz. Şerafettin Turan, "Hoca Sâdeddin Efendi", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 196). Ancak notun sahibi, kendinden gayet emin bir şekilde, Sa'deddîn Efendi'nin Edirne'de doğduğu konusunda ısrarlıdır. Doğumu için Mirzâ Mahdûm tarafından hazırlanan zayiçeyi delil göstererek, bu zayiçede doğum yeri olarak Edirne'nin görüldüğünü söylemekte, hatta zayiçenin, Mirzâ Mahdûm hattıyla yazılmış orijinal nüshasının kendisinde olduğunu bildirmektedir. Notun sahibinin, Sa'deddîn Efendi'nin Edirne ile ne alakası olabileceği ile ilgili de bir açıklaması vardır. "Gālib-i zann-ı fakīr üzre budur ki ..." diyerek, duyduğuna göre Sa'deddîn Efendi'nin babası Hasan Cân'ın bir ara Edirne'deki sultan vakıfları tevliyetlerine mutasarrıflık yaptığını söylemiştir. Anlatmak istediği, Sa'deddîn Efendi'nin, babası Hasan Cân'ın Edirne'deki görevi esnasında dünyaya gelmiş olabileceğidir.

emsâli mevâlî hıdmetlerinde iştigâl itdikden sonra, Ebussu'ûd Efendi âsitânesine ittisâl eyleyüp, dokuz yüz altmış üçde anlardan mülâzım oldular. Ba'dehû hasbe'l-'âde medârisde ifâde iderek yetmiş dokuzda Sahn'a gelüp, seksen bir muharreminde Livâ-i Manisa'da 'alem-efrâz-ı emâret olan Şehzâde Sultân Murâd hazretlerinin mu'allimi oldular. Cülûsdan sonra kānûn-ı selâtîn-i Âl-i 'Osmân ve tarîka-i meslûke-i hâcegân üzre mukaddem-i 'ulemâ ve müsteşâr-ı umûr-ı dîn ü dünyâ olup, zimâm[1]-ı mesâlih-i cumhûr keff-i kifâyetlerine vâ-beste ve makalîd-i umûr rişte-i re'y-i cihân-güşâlarına peyveste olup, zabt u rabt-ı ahvâl-i dîn ü devletde i'mâl-i re'y-i 'âlem-ârâ ve 'akd ü hall-i menâsıb-ı münâsibde ızhâr-ı yed-i beyzâ eyleyüp, terbiyet-i kavâbil ve terfî'-i şân-ı efâzılda icrâ-yı hükm-i hümâyûn *–İnna'llâhe ye'murukum en tü'eddü'l-emânâti ilâ ehlihâ*[*1]– itmişler idi. Her merd-i kâmil hadîka-i fezâ'ilden gül-deste-bend-i havâtır-i 'ilmiyye olsa, meclis-i 'âlîlerine hediyye iledüp mazhar-ı eltâf-ı bî-pâyânları olmak mukarrer idi. Ol cihetden nâm-ı nâmîleri zîver-i dîbâce-i kütüb ü resâ'il ve ism-i sâmîleri vâsıtatü'l-'akd-ı kasâ'id-i efâzıl olmuşidi.

Bin üç târîhinde Sultân Murâd Hân intikāl idüp, tantana-i nevbet-i Mehemmed Hânî gulgul-endâz-ı Dîvân-ı Süleymânî oldukda, hâceleri Mevlânâ Nevâlî nasîb-i nevâle-i devletden bî-berg ve esnâ-i cülûsda mübtelâ-yı şâd-merg olmağla, kuvvet-i baht-ı sadr 'âcil zâhir olup, kemâ fi'l-evvel kâr-fermâ-yı 'akd ü hall olmuşlar idi. Bin dört senesinde Pâdişâh-ı kâm-yâb Üngürüs Seferi'ne gitdikde hem-rikâb olup, eger Eğri ⟨Eger⟩ Kal'ası teshîrinde, eger tabur-ı küffâr tedmîrinde tedbîrleri muvâfık-ı takdîr olmağla, ol gazâ-yı ekberde elli binden ziyâde gebr-i nâ-pâk âguşte-i hâk-i helâk olmak netâyic-i re'y-i 'âlem-ârâlarından ta'dâd olunduğu mukarrerdir. Niteki mahallinde zikr olundu.

Bin altı şa'bânında Şeyhülislâm Bostân-zâde Mehemmed Efendi intikālinde, yerlerine hallâl-i müşkilât-ı enâm oldular. Tahrîr-i fetvâda ızhâr-ı kuvvet-i bâzû-yı fikret ve isbât-ı yed-i tûlâ-yı fazîlet eyleyüp, her cum'a Câmi'-i Ayasofya'da vârid olan esvileye elsine-i selâsede manzûm u mensûr, bilâ-tela'süm u fütûr cevâb ile ihrâz-ı sevâb iderlerdi. Bin sekiz

---

[1] zimâm A : zemân N.

[*1] ان الله يأمركم ان تؤدوا الامانات الى اهلها = "Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder.", *Kur'ân*, Nisâ, 4/58.

rebî'ulevvelinin on ikinci günü yevmü'l-hamîsde Ayasofya'da kırâ'at-i Mevlid-i şerîf cem'iyyetine 'azîmet içün tecdîd-i vuzûya niyyet eyledikleri hâlde, nâdî-i ecel el-'acel diyüp, füc'eten intikāl eylediler. Cenâzeleri Câmi'-i Sultân Mehemmedî'ye ihzâr ve câ-nişînleri olan Sun'ullâh Efendi imâmete ihtiyâr olunup, evlâd-ı kirâmı dört nefer 'ulemâ -ki 'imâd-ı dîn ü dünyâ idiler- tâbût-ı pür-sekînelerin ber-dûş ve sandûka-i tîr-i du'â-yı sürûş kılup, Kasaba-i Ebî Eyyûb'da i'dâd itdikleri dârü'l-kurrâ hazîresinde defn itdiler.

Merhûm-ı merkūm 'aynü'l-a'yân-ı efâzıl-ı Rum, 'ulûm-ı 'akliyyenin çâbük-süvâr-ı meydânı, fünûn-ı nakliyyenin râ'iz-i sabâ-cevelânı, mecâlisü'n-nefâ'isi kâr-gâh-ı sınâ'ateyn-i şi'r ü inşâ ve mekteb-i **[52a]** 'irfân-ı şu'arâ vü bülegā idi. Elsine-i selâsede eş'ar-ı âbdârı vardır. İnşâsı ise müsellem-i 'âlemdir. Üstâd-ı 'ulemâ-i a'lâm olup, 'asrın ekser-i eşrâfı bunlardan mülâzım olmağla, Câmî Çelebi dimişdir:

Bu yakınlarda cihâna iki müftî geldi
Tutdu her birisinin 'âlemi fazl u edebi

Kimdir diyü su'âl eylersen anları sen
Birisi Hâce Efendi, biri Hâce Çelebi

Ebussu'ûd Efendi merhûm evâ'il-i hâllerinde "Hâce Çelebi" dimekle meşhûr idi.

Âsâr-ı celîlelerinden tevârîh-i Âl-i 'Osmân'da *Tâcü't-tevârîh* ve Mollâ Lârî'nin Fârisî *Mir'âtü'l-edvâr* nâm târîhi tercemesi makbûl eser ve matbû' ve[1] dil-pesend-i erbâb-ı hünerdir. Ve *Risâletü'l-Kuşeyriye*'yi dahi terceme eyledikleri rivâyet olunur

el-Mevlâ Nakīb Yahyâ Efendi:

"Kiçi Mîr-zâde" dimekle meşhûr olup, halk galat idüp "Keşmîrî-zâde" dirlerdi. Hasan Beyefendi'den mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim oldukda, devr-i medâris iderek doksan dörtde Sahn'a gelüp, doksan beş zilhiccesinde Mîrzâ Mahdûm'un Mekke'den vefâtı haberi gelüp, yerine nakīb-i sâdât-ı kirâm oldu. Doksan yedide Sultân Selîm-i Kadîm Medresesi virilüp, sekizde

[1] ve A : – N.

Süleymâniyye pâyesine, bin ikide Galata Kazâsı'na, bin üçde Üsküdar Kazâsı'na nâ'il[1] olmuşidi. Bin sekiz rebî'ulâhırında hayâtı âhır olup, Tophâne'de 'Arab Ahmed Türbesi'nde defn olundu. Mansıb-ı nekâbet 'Abdülkādir Efendi'ye 'inâyet olundu.

Mevlânâ-yı mezbûr 'ilm ü ma'ârifle meşhûr, kerîmü'l-ahlâk, tayyibü'l-a'rak, zât-ı şerîf idi. "Mîrî" mahlası[2] ile *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da ba'zı eş'ârı vardır. 'Assâr'ın *Mihr ü Müşterî*'sini terceme itmişdir.

el-Mevlâ Emrullâh Mehemmed b. Seyrek Muhyiddîn el-Hüseynî:

Sultân Selîm-i Sânî'nin mu'allim-i evveli Seyrek Muhyiddîn Efendi'nin mahdûmudur. Dokuz yüz kırk beşde tevellüd idüp, altmış altıda Taşköprî-zâde hıdmetine ittisâl, ba'dehû Sadr-ı 'âlî-kadr 'Abdülkerîm-zâde'nin nazar-ı 'inâyeti ile tahsîl-i âmâl eyleyüp mülâzım ve müderris olmuşidi. Hasbe'l-'âde kat'[3]-ı merâtib-i mu'tâde iderek doksan üçde Sahn'a gelüp, beşde Bağdâd kādîsı olup, sekizde Manisa, elf-i kâmilde Tırablus-Şâm kazâları virildi. Bin birde Edirne Dârü'l-hadîsi'ne, bin üçde Semâniyye'ye müderris oldu. Bin dörtde Selânik Kazâsı Tursun-zâde 'Abdülbâkī Efendi'ye virilmiş iken, ref'-i ruk'a idüp buna 'inâyet olundu. Selefi bî-haber Dîvân'a varup el öpmede cem' oldukları garâ'ib-i turfe-kâr-ı eyyâmdandır. Bin sekizde İzmir Kazâsı virilmişiken, Leyle-i Berât'da eyyâm-ı hayâtı âhır oldu.

Mevlânâ-yı merkūm harîs-i ictinâ-i semerât-ı 'ulûm, pîr[4]-i eslâf-ı 'ulemâ ⟨ve*[1]⟩ bakıyyetü's-selef-i sulehâ idi. Erbâb-ı tarîkından kemâl-i teneffürü olmağın, nakl olunur ki hîn-i ihtizârında evlâdına vasıyyet ider ki cenâzesini Sultân Mehemmed'e götürmeyüp, erbâb-ı nifâk du'âsına muhtâc eylemeyeler ve tâbûtuna 'örf ü izâfet komayalar.

Şakā'ik'e zeyli ve kenârında ilhâkātı vardır. Ekseri şütûm olmağla şöhret bulmamışdır. *Eşbâh ve Nezâ'ir*'e ta'lîkātı ve *Ebussu'ûd Efendi Tefsîri*

---

1 nâ'il A : nâ'ib N.

2 mahlası A : mahlas N.

3 âmâl ... kat' A : – N.

4 pîr : + ve A, N. Anlamda bozukluğa yol açtığından dolayı metinden çıkardık. Nitekim *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 433)'te yoktur.

*1 Anlamdaki kopukluğu gidermek üzere *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 433)'e dayanarak metne dahil ettik.

kenârında kelimâtı vardır. Taşköprî-zâde'nin *Mesâlikü'l-halâs*'ını şerh eylemişdir.

[52b] el-Mevlâ 'Abdülbâkī:

Şi'r ü şâ'irîye mâye-i şeref, mâ-bihi'l-iftihâr-ı selef ü halef, mu'addil-i mîzân-ı zebân-ı Rum, Sultânü'ş-şu'arâ Bâkī Efendi merhûmdur.

Şu'arâ haylini defter idicek kilk-i kazâ
Mahv ü isbâtla pür kıldı nice evrâkı

Kazıdı niceyi yanlış diyü bu defterden
Bâkī'ye idüp işâret didi, sahha'l-Bâkī

Dokuz yüz otuz üç sâlinde vücûda gelüp ismi Mahmûd olmak[1] mesmû'dur. Lâkin, imzâlarında 'Abdülbâkī yazup, nakş-i nigîn-i hâtemleri bu beyitdir:

Fânîst cihân der-û vefâ nîst
Bâkī heme ûst cümle fânîst[*1]

Pederi Câmi'-i Ebü'l-feth'de mü'ezzin iken, yetmiş üç hılâlinde intikāl eylemişidi. Hengâm-ı şebâbda san'at-ı sirâcî ile cihet-i ma'âşı iktisâb iderken, semend-i 'azîmeti isrâc ve kadh-i zinâd-ı himmetle halvethâne-i tahsîlde[2] îkād-ı sirâc idüp, sermâye-i zihn-i vekkādla tekmîl-i âdâb-ı nefse ictihâd ve i'dâd-ı levâzım ile duhûl-i ziyy-i erbâb-ı isti'dâd itmişidi. Nice zemân Karamanî-zâde Mehemmed Efendi hıdmetinde iştigāl ve kavâbil-i 'asırla idâre-i kü'ûs-ı kīl ü kāl idüp, *Sünbül Kasîdesi*'ni pîrâye-i destâr-ı i'tibârı kılmışidi. Ba'dehû Kādî-zâde Efendi'nin Süleymâniyye'de yeni cem'iyyetine dâhil ve ser-halka-i emâsil olup, altmış üçde Haleb'e bile gidüp nâ'ib oldular.

---

1 olmak A : – N.

*1 فانیست جهان دراو وفانیست
باقی همه اوست جمله فانیست
Dünya fanidir, onda vefa yoktur.
Kalıcı sadece O (Allah)'dur, O'ndan başka her şey fanidir.

2 tahsîlde A : + cihet-i ma'âşı iktisâb iderken N.

Altmış dokuzda Ebussu'ûd-zâde şefâ'ati ile Mollâ-i merhûma dâniş-mend ve yetmiş bir ramazânında in'âm-ı âmm-ı taraf-ı saltanat-ı 'aliyyeden mülâzemet ve medrese ile nevâle-bend olup, ol 'asırda Rumili sadrı olan Hâmid Efendi, "*Muvâfık-ı kānûn-ı hümâyûn değildir*" diyü medrese tevcîhinde tereddüd itmeğin, mükerreren hatt-ı kat'iyyü'l-müfâd ile manzûme-i iltifâtı müstezâd kılup, vazîfe-i tedrîsi terakkī ile tahmîs eylediler. Devr-i medâris iderek seksen birde Sahn'a gelüp, seksen üçde Süleymâniyye'ye terfî' olundu. Ol zemân evâ'il-i cülûs-ı Murâd Hânî'de "Nâmî" nâm şâ'irin gazel-i meşhûru tağyîr-i yesîr ile "Bâkī" nâmına işâ'at olunup, dest-i hussâd-ı bed-nihâd ile berdâşte-i pâye-i serîr-i Sultânî kılındıkda, Sultân Selîm-i halîme isnâd olunan bâde-nûşluk töhmetine münâsib ba'zı evsâf-ı mülâyemeti ve anların vefâtı ile fevt olan lutf u 'inâyet harâreti ⟨ile*[1]⟩ vâlid-i mâcidlerini kendilerden tercîh ve istihdâm-ı lafz-ı kabîh, belki hicv-i sarîh eyledi diyü tab'-ı hümâyûnları pürgubâr olup, deryâ-yı gayret-i Sultânî 'azl ve nefy olunmaları bâbında temevvüc eyledi. el-Hâletü hâzihî tertîb-i cezâ olunmadın, gazel-i mezkûr ba'zı kadîm mecmû'alarda "Nâmî" nâmına mastûr bulunmağın, menşûr-ı âmâline kalem-i 'afv çekilmişidi.

{*Bâ'is-i 'azl olan gazel budur:*

Cihânın ni'metinden kendi âb u dânemiz yeğdir
Elin kâşânesinden kûşe-i vîrânemiz yeğdir

Gınâ sadrında mağrûr u nâ-âsûde serverden
Fenâ bezminde hâb-âlûde mestânemiz yeğdir

Hümâ-yı evc-i 'izzet gibi gayretsizden ey Nâmî
Mahabbet şem'ine şeh-per yakan pervânemiz yeğdir

Minhu}.

Seksen dörtde Sultân Selîm-i Kadîm müderrisi ve seksen yedi muharreminde Mekke kādîsı oldu. Seksen sekizde bin altun terakkī ile Medîne'ye nakl olunup, doksan ikide İstanbul Kazâsı virilüp, ba'de'l-infisâl dörtde girü i'âde olundu. Sene-i mezbûre âhırında Anadolu sadrı olup, ba'de'l-'azl doksan do-

*1 Anlamdaki kopukluğu gidermek üzere *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 435)'ten alarak metne dahil ettik.

kuzda girü 'avd eylediler[1]. Elf-i kāmilde Rumili Sadâreti'ne nâ'il ve ba'de'l-infisâl bin üçde mükerreren ol mansıba vâsıl olup, bin altıda teslîs⟨en⟩ i'âde ve revnak-ı 'izz ü câhları ziyâde **[53a]** oldu. Bin yedi muharreminde isti'fâ idüp, bin sekiz ramazânının yirmi üçüncü günü[2], yevmü'l-cum'ada intikāl eyledi. Edirne-kapusu hâricinde, yol üzre medfûndur. Hâdî-i Bağdâdî târîh-i vefâtın bu mısrâ' ile edâ eyledi:

Mısrâ'

Bâkī Efendi gitdi 'ukbâya bin sekizde (1008)*[1]

Mollâ-i merkūm nahl-bend-i elvân-ı ma'ârif ü 'ulûm, ser-gazel-i dîvân-ı fasâhat, tâc-beyt-i manzûme-i berâ'at idi.

Bu devr içinde benim pâdişâh-ı mülk-i sühan
Bana sunuldu kasîde, bana virildi gazel

mazmûnu hâtime-i medh ü senâsıdır.

Âsâr-ı kaleminden, siyerde *el-Mevâhibü'l-ledünniyye* tercemesi *Me'âlimü'l-yakīn* ve *Meşâri'* tercemesi *Fezâ'il-i cihâd* ve *İ'lâm* tercemesi *Târîh-i Mekke*[*2] hûb eserlerdir. Ebî Eyyûb-i Ensârî müderrisi iken anların rivâyet itdiği hadîsleri cem' ve terceme eyleyüp rahle ile türbeye kodu. *Dîvân*-ı belâgat-'unvânı ise nakş-i kitâbe-i rûzgâr ve meşhûr-ı dâr u diyârdır. Nitekim dimişdir:

Bâkī bu şi'ri safha-i çarh-ı berîne yaz
Görsün felekde söz niçe olur hasm-ı nâ-bekâr

İrdi söz gāyete, bâkī ne dimek lâzımdır.

---

1 eylediler A : eyledi N.

2 yirmi üçüncü günü A : yirmi üçünde N.

*1 باقی افندی کتدی عقبایه بیك سکزده = 1008.

*2 *Târîh-i Mekke* : Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mekkî'nin *el-İ'lâm fî ahvâli beledi'llâhi'l-harâm* adlı eserinin tercümesi olup, tercümenin ismi *Fezâ'il-i Mekke*'dir (Bkz. Mehmet Çavuşoğlu, "Bâkî", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 540). *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 436)'te tercümenin ismi zikredilmemiştir. Mekke'nin tarihini içerdiğinden dolayı Kâtib Çelebi tercümeden *Târîh-i Mekke* ismiyle bahsetmiştir.

el-Mevlâ 'Ali:

Antakya'dan hüveydâ olup " 'Arab Efendi" dimekle iştihâr bulmuşidi. Dokuz yüz altmış hudûdunda İstanbul'a gelüp Bostân Efendi âsitânesine müdâvim ve anlardan mülâzım oldukdan sonra, Bosna'da Husreviyye ile iftâ vü ifâdeye 'âzim olmuşidi. Mahdûmu şeyhülislâm oldukda fetvâ mukâbelecisi eyledi. Sonra Baba⟨dağı'n⟩da Sultân Bâyezîd Hân Medresesi kayd-ı hayâtla virilüp, hâric-i Bilâd-ı Selâse'de 'umûmen iftâ ile me'zûn olmuşidi. Bin sekiz-de vefât idüp Baba⟨dağı'n⟩da defn olundu. Hâlâ kabri mazanne-i icâbet-i du'âdır.

Mevlânâ-yı mezbûr her fende kâmil, habr-ı fâzıl idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Mülteka'l-ebhur*'a şerhi vardır.

eş-Şeyh Mehemmed:

Tırhala'dan bedîdâr ve "Dizdâr-zâde" dimekle şöhret-şi'âr olup Edirne Kādîsı Ağa-zâde'den mülâzım ve Dimetoka ve gayride müderris ve ifâdeye müdâvim, meşreb-i fenâdan hissedâr ve ba'zı meşâyıh-ı Nakşıbendiyye'den nakş-hân-ı esrâr olmağla, dokuz yüz doksan dörtde Edirneli Vâlihî Efendi yerine Sultân Selîm'de vâ'iz[1] olmuşidi. 'Azl ü teftîşe mübtelâ olup sılasına gitdikden sonra ahâlî-i vilâyet recâsıyla İbrâhîm Paşa girü ibkā eyleyüp gelmişiken, bin sekiz muharreminde intikāl eyledi.

'Azîz-i merkūm dizdâr-ı hisâr-ı 'ulûm, mutlakü'l-lisân-ı fasîhü'l-beyân, kavâ'id-i 'Arabiyye'de Câhız[2], müdakkık, dâniş-mend ve ber-kâ'ide vâ'iz idi.

eş-Şeyh Mehemmed:

"Memicân Efendi" dimekle meşhûrdur. Ba'zı meşâyıhdan tekmîl-i âdâb-ı tarîkat eyledikden sonra seccâde-nişîn-i irşâd olup, nice yıllar zikr ü tevhîde müdâvemet eyledi. Bin sekiz zilka'desinde vefât idüp Emîr Buhârî önünde, hânesi dâhiline defn olundu.

'Azîz-i mezbûr kemâl-i 'irfânla meşhûr idi.

---

1 vâ'iz A : vâ'izim N.
2 Câhız A : +mutlak N.

Ahmed Hân:

Sâbıkā Gîlân hâkimi iken Şâh 'Abbâs pençesinden rehâ bulup, bin bir senesinde Dergâh-ı 'âlem-penâha ilticâ eyleyüp gelmişidi. Mülkünden cüdâ ve birkaç sene mihmân-ı Pâdişâh-ı nevâl-bahşâ olup, bu sâlde intikāl eyledi.

Firâk-ı vatan ve diyâr-ı gurbetde çekdiği âlâm u mihândan şikâyet-gûne bu şi'ri dimişdir:

Mâ zi-şehr-i hod perîşân ve cudâ uftâdeîm
Rûz u şeb der-mihnet u renc u 'anâ uftâdeîm

Şükr-i ni'met-hâ-yı şehr-i hod ne kerdem an zemân
Lâ-cerem pîş-i şümâ misl-i gedâ uftâdeîm

Ahmedâ ender gurbeti gam me-hor dilşâd bâş
Mâ der-în gurbet be-takdîr-i Hudâ uftâdeîm[*1]

[53b] Selîm Hân:

Özbek hânlarından idi. Bu sâlde kazâya uğrayup intikāl eyledi. Sürhserân mezbûrun katline handân olup,

Güft mülhem-i yekî kem zi-bed-baht[*2]

mısrâ'ını târîh didiler.

---

*1 ماز شهر خود پریشان و جدا افتاده‌ایم
روز و شب در محنت و رنج و عنا افتاده‌ایم
شکر نعمتهای شهرخود نکرم ان زمان
لاجرم پیش شما مثل گدا افتاده‌ایم
احمدا اندر غربتی غم مخور دلشاد باش
مادرین غربت بتقدیرخدا افتاده‌ایم

Biz kendi şehrimizden perişan bir şekilde ayrı düşmüşüz
Gece gündüz mihnet ve sıkıntı içinde usanmışız
Kendi şehrimizin ni'metlerine şükretmediğimizden dolayı
Sizin huzurunuzda şüphesiz bir dilenci durumuna düşmüşüz
Ey Ahmed! Gurbette gam çekme, mutlu ol
Zira bu gurbete Allah'ın takdiri ile düşmüşüz

*2 گفت ملهم یکی کم زبد بخت = İlham sahibi kişi kötü bahttan bahsetti.

SENE-İ TİS'A VE ELF

'Azîmet-i Serdâr İbrâhîm Paşa be-Cânib-i Kanije ⟨Kanizsa⟩

Çün hengâm-ı sermâ geçüp fasl-ı bahâr irişdi, sene-i sâbıka zilhiccesinde Serdâr-ı ekrem salât-ı 'îd-i adhâyı Belgırad'da edâ itdikden sonra, sahrâya çıkup, bir ay mıkdârı 'asker cem'i içün ârâm ve tekmîl-i mühimmâta kıyâm eyledi. Der-i devlet'de kapukulunun mevcûduna mevâcib virilüp, cizye defterleri tevzî' olunmuşidi.

Mâh-ı mezbûr evâ'ilinde Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa neferi ile ve bölük ağaları ve topçu ve cebecibaşı neferleri ile Dârü's-saltana'dan çıkup Belgırad'a 'azm itdiler. Ve mâh-ı mezbûr evâhırında ordu-yı hümâyûna dâhil oldular. Gāzî Girây Hân cânibinden irsâl olunan Sultân ile birkaç bin Tatar 'askeri dahi karîb geldikleri haber⟨i⟩ vâsıl oldu. Tekmîl-i levâzımdan sonra sene-i mezbûre muharremi evâhırında Sava Köprüsü'nden Zemun ⟨Zimony⟩ Sahrâsı'na geçilüp {*Ba'zı târîhde saferin üçüncü günü geçildiği mastûrdur. Minhu*[1]} donanma gemileri ile zahâ'ir Budun ⟨Buda⟩ tarafına irsâl olundu. Ve Kal'a-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩ teshîri niyyeti ile yedinci menzilde Osek ⟨Eszék⟩'e varılup, köprüden geçmek içün üç gün ârâm olundu.

Âmeden-i Tiryâkî Hasan Paşa

Bundan akdem Kanije ⟨Kanizsa⟩ küffârı gāyet azgın ve mağrûr olup, her bâr Tuna ve Dırava kenârlarında gezüp yolları keserler ve Belgırad değirmenlerinden gâhî âdem kaparlar idi. Bu def'a köprü başında Burunvar ⟨Baranyavár⟩ Palankası'nı yakup vâfir hasâret itdiklerini Paşa-yı mûmâ-ileyh işitdikde, ol zemân Budun ⟨Buda⟩ Eyâleti'nden ma'zûl ve Peçuy ⟨Pécs⟩'da mütemekkin idi, 'ale'l-'acele yanında olan etbâ'ı ile ılgar idüp, Dırava kurbında küffâra yetişdi. Melâ'în anları gördükde, köprüden geçüp iki suyun arasına kondular ve köprüyü kesdiler. Paşa-yı mezbûrun ma'lûmu olan geçidden geçüp küffâr üzerine hücûm itdikde, fi'l-hâl münhezim olup firâr itdiler. Kimi kırılup bir nicesi esîr ü giriftâr ve bâkīsı Dırava Suyu'na dökülüp müteveccih-i dâr-ı bevâr oldu. Zikr olunan kâfirleri, bellü başluları ve bayrakları ile önüne katup, Osek ⟨Eszék⟩'de Serdâr'a mülâkī olup, envâ'-ı iltifât u

[1] ba'zı ... minhu A : – N.

nevâzişden sonra Paşa-yı kâm-gâr, ahvâli, giriftâr olan küffârdan istifsâr eyledi. Ba'dehû sefer ahvâlinden söz açılup Ostorgon ⟨Esztergom⟩ üzerine varılmak Hasan Paşa'ya 'arz olundukda, "*Allâh te'âlâ kolay getire. Lâkin, her kârın müşkili mülâhaza olunup ana göre tedârük görülmek gerek. Ol tarafa tevecccüh olunduğu takdîrde, Kanije ⟨Kanizsa⟩ küffârı gelüp bu köprüleri bozup, 'avdetde 'asker-i İslâm'a rahne virir. Hâlâ mühimm olan oldur ki bu semte karîb, küffâr elinde olan Bobofca ⟨Babócsa⟩ Kal'ası bârî feth olunup, bu etrâfı muhâfaza için* **[54a]** *'asker kona. Tâ ki Budun ⟨Buda⟩ yolu elde ola*" didikde, cümle beyler ve paşalar bu tedbîri beğendiler. Zamîr-i Serdâr'a câygîr olan dahi Kanije ⟨Kanizsa⟩ fethi idi. Hasan Paşa sevki dahi mutâbık düşdü. Osek ⟨Eszék⟩ Köprüsü geçildikde tuğlar sol kola döndürülüp Bobofca ⟨Babócsa⟩ semtine gönderildi.

Bu esnâda Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fi'âlin "Dimo" nâm elçisi gelüp hediyye ve mektûb getirmişidi. Elçi-i mezbûr Re'îs⟨ü'l-küttâb⟩ Hamza Efendi ile saferin on altıncı günü, köprü geçildikden sonra Der-i devlet'e gönderilüp göçüldü. Şıkloş ⟨Siklós⟩'a varılup, kal'asından "çul-tutmaz" dirler on sekiz vakıyye atar bir top alındı.

Reften-i Murâd Paşa ve Mehemmed Kethudâ Berây-ı Feth-i Bobofca ⟨Babócsa⟩

Şıkloş ⟨Siklós⟩ menzilinde Diyârbekir Beylerbeyisi Murâd Paşa ve Mehemmed Kethudâ'ya müstevfâ 'asker koşulup Bobofca ⟨Babócsa⟩ muhâsarasına gönderildi. Ol gün ordu-yı hümâyûndan ayrılup revâne oldular. Kal'a-yı mezbûreyi varup muhâsara eylediklerinde, küffâr çıkup biraz ceng oldu. Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ Beyi Deli Nasûh Bey anda düşdü. Handekine çalı döküp toprak sürmeğe mübâşeret eylediler. Üçüncü günü Serdâr-ı İslâm Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a gelmekle, küffâr-ı hâk-sâr vire idüp hisârı virdiler. Mehemmed Kethudâ bunları çıkarup Balatın ⟨Balaton⟩ Gölü'nde Negrad İskelesi'ne ulaşdırdı. Ve hisâr zabt olunup müjde haberi ile Serdâr'a âdem ılgar itdi. Anlar dahi Şıkloş ⟨Siklós⟩'dan kalkup, Peçuy ⟨Pécs⟩'a konup kal'asından on bir vakıyye atar bir top aldılar. Ertesi, Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a konup, andan dahi bir top götürdüler. Dahi ertesi, Bobofca ⟨Babócsa⟩'ya nüzûl olunup muhâfazasına 'asker konuldu.

Teveccüh-i Serdâr-ı A'zam be-Hisâr-ı Kanije ⟨Kanizsa⟩

Bobofca ⟨Babócsa⟩'da müşâvere olunup, "*Budun ⟨Buda⟩ ahvâli niçe olur?*" dinildikde, Hasan Paşa eyitdi: "*El-hamdu li'llâh Bobofca ⟨Babócsa⟩'nın suhûletle fethi müyesser oldu. Bu etrâfda Mekomorya ⟨Međimurje⟩ ve Balatın ⟨Balaton⟩ Gölü kılâ'ının kilîdi ve diyâr-ı küffârın sedd-i sedîdi, Kanije ⟨Kanizsa⟩ Hisârı'dır. Anın dahi fethi mukadder olursa 'azîm maslahat görülmüş olur. Küffâr gâfil iken hemân varup, muhâsara olunmak gerek*" didikde, cümle 'ukalâ ma'kūl görüp, bu tedbîri istihsân itdiler. İbrâhîm Paşa, "*Ya Budun ⟨Buda⟩ cânibi niçe olur?*" didikde, cümle beyler, "*Hasan Paşa Budun ⟨Buda⟩'a gitsin. Biz Kanije ⟨Kanizsa⟩'yi muhâsara idelim*" diyü ittifâk itdiler. Hemân ol gün Budun ⟨Buda⟩ Eyâleti Hasan Paşa'ya tevcîh olunup ol cânibe gönderildi. Ve Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasında olan Rumili Beylerbeyisi Lâlâ Mehemmed Paşa, eyâleti 'askeri ile hisârdan beş balyemez top kaldırup, gelüp ordu-yı hümâyûna mülhak olmak buyuruldu. Mîr-i mîrân-ı mezbûr dahi topları kaldırup, İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩'da olan France tâ'ifesini yanına alup, Kopan ⟨Koppány⟩ yolu ile gelirken, yol üzerinde vâkı' Bolondvar ⟨Bolondvár⟩ Palankası'n bir gün döğüp, ertesi vire ile aldı. Lâkin, halkı memleket re'âyâsından dönme eşkıyâ olmağla, cümlesin katl itdi. Ve ol etrâfda Lave Palankası'nı dahi küffâr tahliye ve firâr itmekle, zabt idüp gitdi[1] {*Ba'zılar "Komar ⟨Komár⟩ ve Secan ⟨Szécsény⟩ palankaların dahi aldı" diyü yazmışlar. Minhu*}. Ve Kanije ⟨*Kanizsa*⟩'de ordu-yı hümâyûna dâhil oldu.

Bu tarafdan Serdâr-ı ekrem Bobofca ⟨Babócsa⟩'yı geçüp Berzence Palankası **[54b]** Sahrâsı'na konuldukda, Tatar'a akın içün izin virildi. Rebî'ulevvel gurresinde teng derbend geçilüp Kanije ⟨Kanizsa⟩ Sahrâsı'na nüzûl olundu.

Vasf-ı Kal'a ve Muhâsara

Evvelâ hisâr-ı mezbûr "Berek" nâm nehir {*Nehr-i mezbûr Balatın ⟨Balaton⟩ Gölü'nden çıkup Dırava'ya akar. Minhu*} vasatında vâkı' düz adada, varoşu toprak dolma bir müstahkem ü metîn kal'a olup, iki cânibi birer ok atımı, nehre varınca sazlık ve batak ve etrâfı ormanlı dağlardır. Ne meters ile yakın varmak kābil ve ne lağım mümkin. Ne denlü top ursan gömülür kalır.

[1] gitdi A : geçdi N.

Serdâr-ı a'zam 'inâyet-i Hakk'a tevekkül ve lutf-ı Bârî'ye tevessül idüp muhâsara fermân itdi. Sigetvar-kapusu cânibinden yeniçeri ve Mehemmed Kethudâ ve sâ'ir 'asker meterse girüp toplar kuruldu. Rumili Beylerbeyisi dahi gelüp Firenkleri yeniçeri önüne meterse kodu. Günde dörder beşer yüz dâne atılır idi. On yedi gün ol semtden döğülüp, karşı yakadan dahi döğülmek lâzım gelmeğin, top irişmez yerden Sava üzerine çubukdan hasîr-misâl çitler - ki ana "lese" dirler- döşenüp, ancak bir araba geçer yol yapılup, bir gün ancak dayanırdı, girü ta'mîr ü tecdîd olunurdu. Bi'l-cümle 'asker geçüp[1] karşıda meterse girdiler. Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ yakasında ancak Sûfî Sinân Paşa kalup, hem Beç-kapusu'ndan ve hem Sigetvar-kapusu'ndan[2] döğülmeğe başlandı. İki tarafdan leseler döşenüp, bataklar odun yükleri ile doldurulmağa sa'y olunurdu.

İhrâk-ı Bârût-ı Küffâr

Mâh-ı mezbûrun on beşinde kuşluk zemânı bir 'azîm kütürdü kopup, âdem gövdesi kadar taşlar toprakla hevâya perrân olup, iki sâ'at kadar zemân gubâr u duhân içinde kal'a nihân oldu kaldı. Ba'dehû açılup gördüler ki kal'anın iki 'azîm kullesi var idi, biri hevâya uçmuş. Meger içerde Müslimân esîrleri gice top gediklerin doldurmadan gelirken bârûthâne kapusun açık bulup, biri fitil bırakmış. İçinde olan bin kantâr bârût ve cebehâne ve üzerinde zindân içinde yüz yetmiş esîr 'avret, oğlan; dahi üzerinde beyleri ile sarâyı cümle hevâya atılup helâk olurlar. Ba'dehû birkaç gün mürûr idüp, kal'adan top atılmaz olup gâhî tüfeng atılır idi. Mahsûr olan melâ'în bu dâhiye-i 'uzmâ ile dem-beste olup, Kıral'a vâkı'-ı hâli i'lâm ve imdâd yetişmek bâbında ikdâm itdiler.

Âmeden-i Tabur-ı Küffâr

Mukaddemâ Nemçe Kıralı Ferdinandos ⟨Ferdinand II⟩, Budun ⟨Buda⟩ üzerine 'asker cem' itmişiken, Hasan Paşa'nın Budun ⟨Buda⟩'a girdiğini işidüp, Kanije ⟨Kanizsa⟩ imdâdına nefîr-i 'âmm ile teveccüh itmişidi. Yüz kadar top ve kırk bin piyâde ve süvâr küffâr ile mâh-ı mezbûrun yirmi sekizinci günü gelüp karavulları ve alayları göründü. Ve Kanije ⟨Kanizsa⟩'ye karîb

[1] geçüp A : – N.
[2] ve hem Sigetvar-kapusu'ndan A : – N.

yerde tabur kurdu. 'Asker-i İslâm çıkup karşı vardılar. Lâkin, küffârın tüfeng-endâzı atlu 'askeri döndürdü. Yeniçeri metersden çıkup ancak Firenk tâ'ifesi kaldı. Anlar dahi vardığı gibi dönüp firâr itdiler. Beyler ve zâbitler bayrakları ile orduya arka virüp durdular. Lâkin küffâr, Eğri ⟨Eger⟩ tabancası vehminden orduya süremedi. Topları dizüp ehl-i İslâm süvârına urdular. Ordu üzerinden geçüp metersleri döğerdi. Ahşâma dek alaylar durup top ve tüfeng cengi oldu. Ba'dehû ⟨küffâr⟩, taburuna varup ol gice 'azîm handekler ve kulleler ile tabura istihkâm virdiler.

Ertesi, yine küffâr, piyâdesin ve topların önüne dizüp yürüdü. Serdâr-ı İslâm dahi süvâr olup, bir batağın ardında alay bağladı, durdu. Yeniçeri Ağası ve beylerbeyiler kollu kolunda durdular. **[55a]** Küffâr yürüdüğü gibi beyler ve paşalar kıçınlayup, yeniçeri üzerine gelince, anlar dahi firâr itdi. Meydânda ancak bayrak sâhibleri ve ehl-i 'ırz zâbitler kalmışidi. Ormanlara sığınup durdular. Hevâ dumanlı olmağla, küffâr 'askerin hâlinden haberdâr olmayup, bunlar⟨ın⟩ mukâbelesiz döndüklerini hîle vü âl olmak hayâl ider idi.

Bu minvâl üzre ahşâm olup, tarafeynden tabl-ı âsâyiş çalındı. Dahi ertesi -ki mâh-ı rebî'ulâhır gurresi idi- tabur-ı küffâr üzerine varup kârzâra karâr virilmeğin, 'umûmen beylerbeyiler ve sâ'ir 'asker atlanup, piyâde ve süvâr tabur kurbına vardılar. Sabâha karîb, küffâr, taburları yanında olan mîşe-zâra birkaç bin tüfeng-endâz ve darbzenler komuşlar, 'ale'l-gafle varan 'askere tüfeng ve darbzen fındıklarını[1] bârân-misâl yağdırdılar. Ol hînde nice gāzîler şehîd ve 'arsa-i vücûddan nâ-bedîd oldu. 'Asker-i mansûr ol mahalden tabur üzerine durulup muhârebeye meşgûl olduklarında, zikr olunan kemînde olan müşrikîn, "*Hâlâ ordu leşkerden hâlîdir*" diyü zahîre ve bârût götürüp[2] kal'aya dâhil olmak fikri ile yürüdüklerinde, Serdâr-ı nâmdâr orduda bulunan müteferrika ve sâ'ir 'asker ile süvâr olup, yeniçeri zümresini önüne katup küffâra karşı çıkmışidi.

Küffâr-ı hâk-sâr yeniçeri alayına hücûm itdikde, koyun sürüsü kurddan ürker gibi ürküp orduya firâr iderken Serdâr önünden gürûh gürûh geçdiler. Merhûm Serdâr bunlara, "*Behey yoldaşlar! Niçün böyle idersiz?*" diyegörüp müfîd olmadı. Serdâr anları koyup, bi'z-zât küffâr alaylarına karşı gidüp, melâ'în tüfeng-endâzı önüne katup çâdırlara duhûl mertebesine karîb olmuş

---

1 fındıklarını A : fındıkları N.
2 götürüp A : getirüp N.

ve arada bir batak kalmış idi. Yanında bulunan üç dört yüz sipâh ve silahdâr ile irişdiği gibi, ⟨küffâr⟩ tüfeng serpüp, iç-oğlanlarından ve sipâhîlerden nicesini şehîd itdiler. Serdâr bir püşte ardına geçüp durdu. Ol mahalde Yeniçeri Ağası kılıcın düşürmüş, feryâd-künân, Serdâr yanına gelüp, "*Niçe olur hâl? Cümle ehl-i İslâm pây-mâl oluyor*" diyü bükâ eyledi. Serdâr ana bakmayup, Rumili ve Anadolu Beylerbeyisi'ne ve Mehemmed Kethudâ'ya ve Topçubaşı'ya dört buyuruldu yazdırup, 'asker tabur üzerinden dönüp ordu cânibine gelmek fermân eyledi. Anlar dahi dönüp evvel Sûfî Sinân Paşa geldi. Serdâr'ın yanında 'asker olmadığından, 'azîm müzâyakada bunalmış buldu. Ve sâ'iri dahi gelüp küffâra hücûm eylediler. Küffâr bunlara dahi tüfeng serpüp ceng eyledi. Mehemmed Kethudâ'nın atı düşüp yedeğine bindi.

Yeniçeriye her bâr ki ikdâm olundu, kırk elli neferden ziyâde bulunmayup çâdırdan baş göstermediler.

Topçular beş darbzen ile iki kolonborna getirüp Serdâr önünden birkaç def'a atdılar. Ve küffârı biri birine katdılar. Küffâr topdan bir mıkdâr havf idüp çâdırlara giremedi. Ahşâm dahi irişmiş idi. İki yatsı zemânına dek ol makāmda **[55b]** ârâm olunup tarafeyn döndüler. Bu cengde biraz kâfir kırılup bundan sonra taburdan çıkmadılar.

Mâh-ı mezbûrun üçüncü günü, tekrâr 'asker-i İslâm piyâde ve süvâr tabura varup hücûmlar itdiler. Ahşâma dek top ve tüfeng cengi olup ümerâdan Alacahisâr ⟨Kruševac⟩ Beyi düşdü. Cesedini orduya getirüp defn itdiler.

Rebî'ulâhırın dördüncü günü tabur muhâsarası içün müşâvere olunmuş idi. Orduda mevcûd olan bir iki bin Tatar, hılâf yollardan varup küffârın taburuna gelen zahîre arabaların alup, sâ'ir 'asker dahi zahîre yolların kesmekle zebûn düşürüp, kal'aya bârût imdâdı dahi mümkin olmadıkda, mâh-ı mezbûrun beşinci günü küffârın pây-i ikdâmı mütezelzil olup, nısfü'l-leylde kalkup gitdiler. Ve girüde dümdâr alıkoyup 'asker-i İslâm biraz ta'kīb itdiler. Ve dökündüleri devşirilüp biraz ganâ'im aldılar. Tatar ve Mehemmed Kethudâ ve Murâd Paşa ve Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ Beylerbeyisi Hasan Paşa[*1]

[*1] Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ Beylerbeyi Hasan Paşa'nın kim olduğunu tespit edemedik. Müellif, Tiryâkî Hasan Paşa'nın en son Budun ⟨Buda⟩ muhafazasına gönderildiğini haber vermişti (vr. 54b). Fetihten sonra Kanije Eyâleti kendisine verilen Alaca-ilî Hasan Paşa ise o sırada Köstendil Beyi olarak bulunuyordu (vr. 56a). Hasan Bey-zâde, Topçular Kâtibi ve Peçuylu'nun, Kanije kuşatmasından bahsederken zikrettikleri bir başka Hasan Paşa yoktur. Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ Beylerbeyi Hasan Paşa'nın adı *Târîh-i Na'îmâ*'da da geçmemektedir.

ardlarınca gitmişler idi. Üç günden sonra geldiler, ordu-yı hümâyûna dâhil oldular.

Feth-i Hisâr ve Hurûc-ı Küffâr

Tabur idbârından sonra bir hafta mıkdârı dahi hisâr döğülüp, mahsûr olan küffâr tabur inhizâmından haberdâr oldukda, imdâddan me'yûs gelüp birkaç gün dahi 'inâdlarında ısrâr idüp, âhırü'l-emr hücûm-ı 'asker-i zafer-makrûndan zebûn olup, "Yanoş Tuvan" nâm bey -ki helâk olan beyin yerine bey olmuş idi- Atlubaşı Mikloş Tuvan ile bir yere gelüp, "*Tabur gitdi. Bize dahi imdâd gelmez. Bârûtumuz yok. Türkler güçle kal'ayı aldıkdan sonra bize emân virmezler. Hemân kal'ayı virüp halâs olmak yeğdir*" diyü meşveret itdikde, zümre-i Macar vireyi tecvîz eyleyüp, Nemçe gürûhu biraz 'inâd u ısrâr itdiler. Sonra anlar dahi dönüp müttefik oldular.

Mâh-ı mezbûrun on üçüncü günü, sebt gicesi, temâmen yağmur yağmışiken sabâha dek yine ceng münkatı' olmayup, "*Yarın yürüyüşdür*" diyü 'askere tenbîh olunmuş ve yürüyüş yolları odun ve mîşe ile nısfa karîb dolmuş[1] idi. 'Ale's-seher 'asker-i İslâm yürüyüşe muntazır iken, nâ-gâh kal'a kapusu üzerine vire sancağı dikilüp emân sadâsı 'ayyûka[2] çıkdı[3]. Serhaddin mu'temed âdemlerinden Peçuylu Koca Sinân Çâvuş'u rehîn istediklerinde gönderilüp, içerden iki üç bellü kâfir ⟨-ki⟩ boğazları altun zencîrli, biri Macar ve biri Nemçe beylerinden ⟨idi-⟩ çıkup Serdâr-ı ekrem'e geldiler. Ve hıl'atler giyüp murâdları üzre emân kâğıdları aldılar. Ve "*Bârûtumuz kalmadı. Yohsa kal'ayı döğmek ile alımaz idiniz. Bizimle Yanık ⟨Győr⟩ ve Eğri ⟨Eger⟩ viresi gibi mu'âhede idüp, sonra ardımızca 'asker gönderüp kırar ve esîr idersiz. 'Ahd böyle mi olur?*" didiklerinde, Serdâr-ı a'zam yemîn eyleyüp, "*Cebehâne ve toplar Pâdişâh'ındır. Bâkī ne varise götürün. Bir kimse rencîde olunmasın*" diyü tesellî virdi. Bu kerre yüz bulup, "*İçerde atlumuz ancak iki yüz var ola. Bâkīları*[4] *piyâde, bin beş yüz kadar cengci ve 'avret ve*[5] *oğlandır. Ne götürseler gerek?*" didikde, esbâbları götürülmek içün iki yüz katâr deve fermân olundu.

---

1 dolmuş A : olmuş N.
2 'ayyûka A : – N.
3 çıkdı A : çıkup N.
4 bâkīları A : bâkī N.
5 ve N: – A.

Ertesi, mâh-ı mezbûrun on dördüncü günü ⟨ki⟩ yevmü'l-ahad idi-'umûmen 'asker-i İslâm alaylar bağlayup durdular. Seherî, kal'anın **[56a]** miftâhların getirüp Serdâr-ı 'âlî-mıkdâr'a teslîm eylediklerinden sonra, âyinleri üzre alay kurup mâl ve 'ıyâlleri ile gürûh gürûh çıkdılar. Hattâ tavuk ve kazların, tekne ve beşiklerin bile develere yükledüp yakın yerde kondular. İçeri Cebecibaşı ve Topçubaşı ve Mehemmed Kethudâ girüp cebehâneyi ve topları zabt itdiler. Elli bir kıt'a büyük top ve yirmi beş kıt'a darbzen defter olunup, içinde olan kilisada[1] cum'a kılındı. 'Asker-i İslâm varup, mahsûr-ı mezbûrların me'kûlâta ve sâ'ir metâ'a müte'allık satılık şeylerini satın alup dostâne mu'âmeleler itdiler. Rumili Beylerbeyisi Mehemmed Paşa ve Mehemmed Kethudâ bile[2] koşulup üç gün gitdiler. "Kapornak ⟨Kapornak/Krplivnik⟩" nâm harbî kal'a göründükde, âdemleri gelüp karşılayup, bir gün anda dahi oturup, giden paşalara 'azîm hedâyâ ve şorbacılara birer donluk çuka ve devecilere birer donluk çuka virüp döndüler.

'Âlî târîh-i fethi bu gûne edâ eyledi:

Mısrâ'

Feth olup kal'a, bozuldu tabur (1009)[*1]

Târîh-i âhar:

Mısrâ'

Kanije Kal'ası'n aldı Serdâr (1009)[*2]

Zikr-i 'İnâyet-i İlâhiyye ve Eltâf-ı Hafiyye

Evvelâ ol seferlerde hâzır olan guzât bilirler ki Üngürüs seferlerinde 'asker-i İslâm iki yerde ziyâde elem ü ıztırâb görüp sıkılmışlar idi. Biri Eğri ⟨Eger⟩ fethinden sonra yedi kıralın tabur muhârebesi ve biri Kanije ⟨Kanizsa⟩

---

1 kilisada N: kilisa A.

2 bile A : ile N.

*1 فتح اولوب قلعه بوزولدی طابور = Bu haliyle 1009 değil, 1021 tarihini veriyor. Hesabın 1009'u tutması için اولوب ve بوزولدی kelimelerinden birer و harfi çıkarılması gerekmektedir.

*2 قانیژه قلعەسن الدی سردار = 1009 değil, 998 tarihini veriyor. قلعەسن kelimesinin sonuna bir ی harfi eklediğimizde ise hesap yine 1009'a değil, ancak 1008'e ulaşabiliyor.

muhâsarası idi. Nihâyet Eğri ⟨Eger⟩ cengi fetihden sonra bir iki günde bertaraf oldu. Ammâ bu seferde hem kal'a muhâsarası ve hem tabur cengi ile 'asker-i İslâm ziyâde sıkılmış olup, bir seferde bu ıztırâba düşmemiş idi. Yedi gün sabâhdan ahşâma dek ceng iderler ve her gün kâfirin galebesi zâhir olurken, İslâmiyân'ın terk-i kıtâlini âl olmağa havâle iderlerdi. Min-'indi'llâh küffâr kulûbuna ru'b ilkā olunup, esbâb-ı zâhireden mûcib yoğiken, râh-ı idbâra düşüp firâr itdiler. Ve kal'a dahi metânetde ol mertebe değil idi ki darbe-i top ile hedmi müyesser ve dûr u dırâz muhâsara ile teshîri mutasavver ola. Eger bârûtlarına âteş düşmese alınmak muhâl idi. Zîrâ, kırk üç gün muhâsarada henüz nısf mertebe yollar dolmuş ve andan öte serâpâ batak ve sa'b yeri kalmış idi. Ve kaht u galâ müstevlî olup bir vakıyye tuz bir guruşa bulunmadığından gayri, rûz-ı kāsım dahi hulûl itmekle, yeniçeri bir gün dahi te'hîr itmeyüp zarûrî 'avdet iderlerdi. Hâsılı, 'avn-i Bârî yârî kılup, vaktiyle küffâr idbârı müyesser ve hisâr dahi musahhar oldu. –*Li'llâhi'l-hamdu ve'l-minnetu*[*1].–

Zikr-i 'Atâyâ ve 'Avdet

Bundan sonra kal'anın meremmât ve mühimmâtı görülüp, eyâleti Köstendil Beyi Alaca-ilî[1] Hasan Paşa'ya ve kazâsı Kadrî Efendi'ye tevcîh olundu. Yirmi kadar şorbacı ile Segbânbaşı Sefer Ağa muhâfazasına konulup, sipâhîlik şartıyla üç bin nefer kul-oğlu ve terakkī ile 'asker yazıldı. Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ ve Peçuy ⟨Pécs⟩ ve Şıkloş ⟨Siklós⟩ ve Osek ⟨Eszék⟩ mezbûr Hasan Paşa'ya arpalık ve Kanije ⟨Kanizsa⟩ temâm beylerbeyilik kılındı. 'Umûmen bölük halkına ikişer akça terakkī ve yeniçeriye birer akça terakkī virilüp, Budun ⟨Buda⟩ ve Eğri ⟨Eger⟩ kul-oğulları deftere geçdi.

[56b] Fetihnâme ile Piyâde Mukābelecisi 'Abdî Efendi Der-i devlet'e gönderilüp göçüldü. Berzence kurbına konulup anda müceddeden bir palanka binâ olundu. Ba'dehû Dırava üzerinde, "Yakova ⟨Diaková/Đakovo⟩" nâm kasabada köprü binâ olunup geçildikde, Osek ⟨Eszék⟩'e varıldı. Ve 'askere icâzet virilüp Rumili Beylerbeyisi Pirizrin ⟨Prizren⟩'de ve Anadolu Banaluka ⟨Banja Luka⟩'da kışlaya gönderildi. Yeniçeri Ağası dahi icâzet alup Âsitâne'ye

*1 لله الحمد و المنه = Hamd ve şükür Allah'a mahsustur (Allah içindir).

1 Alaca-ilî A : Alaca ile N.

revâne oldu. Serdâr-ı nusret-yâr dahı gelüp Belgırad'a dâhil oldu. 'Abdî Efendi Âsitâne'ye geldikde, üç gün şehir donanması ve 'azîm şenlikler olup Serdâr'a ağır hil'atler ve kayd-ı hayâtla sadâret hattı irsâl olundu.

Zikr-i Ba'zı Vekāyi' der-în Sâl

Der-i devlet'de sikke ahvâli ihtilâl[1] üzre olmağla, sene-i mezbûre rebî'ulevvelinin beşinci günü, Yemişçi Hasan Paşa kesdirdiği cedîd akça çıkup, filori iki yüz yirmiden yüz yirmiye ve guruş seksene indi.

Bundan akdem Tebrîz muhâfazasında olan Vezîr-i dilîr Hâdım Ca'fer Paşa, Gürcistân beylerinden Aleksandır ⟨Alexander⟩ Hân'ın başın kesüp, oğulların ve Simon ⟨Svimon I⟩'u esîr itmişidi. Mâh-ı mezbûrun sekizinci günü Dîvân-ı hümâyûn'a gelüp, Yedikulle'ye gönderildi. Ol esnâda didiği rubâ'îdir:

Gāret-zede-i çarh-ı sitemkâr oldum
Halkın gözüne anınçün hâr oldum
Ger gitti[2] ise esb ü şütür-bârî ile
Bârî'ye şükürler ki sebük-bâr oldum

Cevâb-ı Hükmî Çelebi:

Bir kal'asını almağla Gori'nin
Gör şimdi Yedikulle'de dizdâr oldun

Mâh-ı recebde Tebrîz Hâkimi Ca'fer Paşa'nın intikāli haberi geldi. Gurre-i şa'bânda Yemişçi Hasan Paşa vezîr-i hâmis iken kā'im-makām-ı sadrü'l-vüzerâ oldu.

Şehr-i şevvâlde şarâba yasağ olup Hamr Emâneti ref' olundu.

Serdârî-i Hâcı İbrâhîm Paşa be-Def'-i Kara Yazıcı

Sene-i sâbıkada Kara Yazıcı'ya Çorum Sancağı virilüp birkaç gün müdârâ olunmuşidi. Ḍalâl-i kadîminde pâ-ber-câ ısrâr ve fesâdı üzre ber-

[1] ihtilâl A : ihtilâf N.
[2] ger gitti A : gerlendi N.

karâr olmağın, şevvâlin on birinci günü Haleb Eyâleti'nden ma'zûl Hâcı İbrâhîm Paşa vezîr-i sâdis iken Celâlî-i mezbûr üzerine ser'asker ve Bağdâd Eyâleti'nden munfasıl Hasan Paşa serdâr ta'yîn olunup, İbrâhîm Paşa Âsitâne'den Serdâr-ı mezbûra mülâkī olmağa gönderildi. Ve Hasan Paşa Bağdâd'da eğlenmek ihtimâli olursa, Yazıcı ve birâderi Deli Hasan ile mukātele eyleyüp ele getirmek fermân olundu. Mezbûr İbrâhîm Paşa dahi kendiye koşulan 'asker ile revân olup, Kayseriyye Sahrâsı'nda gürûh-ı eşkıyâ karşı gelüp mübâşir-i harb u kıtâl olduklarında, Hâcı İbrâhîm Paşa bozulup hisâra girdi. Ve Serdâr-ı mezbûrun kudûmüne muntazır olup durdu. Gerçi ba'zı tevârîhde Hâcı Paşa vak'ası bin sekizde yazılmışdır. Lâkin, Kara Yazıcı'nın hükmü târîhi ve ekser târîhler rivâyeti bin dokuzda olmakdır*[1]. Şakī-i mezbûrun virdiği **[57a]** hüküm sûreti budur ki li-ecli'l-i'tibâr nakl olundu:

"*Kayseriyye sâkinlerinden işbu hâmil-i hükm-i şerîf 'Mehemmed' nâm kimesne, 'Osmâniyân tarafından bi-'inâyeti'llâh münhezim olan Serdâr İbrâhîm Paşa muhârebesinde bu cânibe kemâl-i ihlâsla itâ'at itmekle, cemî'-i tekâlîf ü rüsûmdan mutlak mu'âf eyledim. Ve eline bu hükm-i hümâyûnu virdim. Ve buyurdum ki*[1] *inşâ'a'llâhu te'âlâ dest-i 'Osmâniyân bu taraflardan*[2] *bi'l-külliyye münkatı' olup, saltanat bilâ-nizâ' bana mukarrer ü mukadder oldukda, tarafımdan ta'yîn olunan ümerâ, hüküm mûcibince mezbûru mu'âf u müsellem tutup, rüsûm u tekâlîfden bir nesne teklîf eylemeyeler. Her kim bu hükme itâ'at itmezse cezâsı virilir*[3]. *Ve bu hükm-i şerîfimi elinde ibkā idüp mazmûn-ı hümâyûnu ile 'amel eyleyeler. Şöyle bileler. Tahrîren fî evâsıt-ı rebî'ulevvel sene tis'a ba'de'l-elf.*"

İnhizâm-ı Leşker-i Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩

Niçe sâlden beri Eflak ve Erdel ve Boğdan taraflarına kemâl mertebe ihtilâl virüp, mekr ü âl ile ol vilâyetleri kabza-i tasarrufuna idhâl eyleyen Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fi'âlin fitne vü fesâdı mütemâdî olmuşiken, sâbıkā ol câniblere irsâl olunan Serdâr ve Vezîr Mahmûd Paşa yanında olan 'asker ile

*1 Hâcı İbrâhîm Paşa'nın Kayseri'deki yenilgisi Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi tarafından (I, 326-327) 1010 yılı olayları arasında anlatılmıştır.

1 ve buyurdum ki A : – N.

2 taraflardan A : tarafdan N.

3 virilir A : virilüp N.

varup, donanmayla Tuna yalısında muhâfazada olan Kıbrıs Beylerbeyisi Şa'bân Paşa dahi kadırgalar ile Eflak yakasına geçüp[1], Paşa-yı mûmâ-ileyh ile binâ ve ta'mîri fermân olunan Yergöğü ⟨Giurgiu⟩ Kal'ası'nı kemâl-i istihkâm u metânet üzre binâ ve meremmet ve Tuna üzerine köprü binâsına mübâşeret esnâsında, guzât-ı zafer-karîn Eflak vilâyetine her tarafdan akınlar salup Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i la'înin dâr u diyârını gâret ü hasâret itdiler. 'Asker-i İslâm, "Bükreş" ve "Tirgovişte ⟨Vásáros/Târgovişte⟩" nâm şehirlere varmağla Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i bed-fi'âl kendi vezîri ve ser'askeri Kıraçova ⟨Krassóvár/Caraşova⟩ banı olan "Ban Kalita" nâm la'îni mübâlaga 'asker ile ceyş-i zafer-rehber üzerine irsâl idüp mukātele olundukda, bi-'avni'llâh 'asker-i İslâm gālib gelüp melâ'înin ekseri tu'me-i tîg-ı âbdâr[2] ve serdârları dahi müsâfir-i dârü'l-bevâr olıcak, başı ile altun başlu 'alemleri ve tabl u nakkāreleri alınup Dîvân-ı hümâyûn'a geldi. Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩-i la'în dahi iki def'a muhârebede münhezim olmağla devlet-i bâ-nekbeti gāyet bergeşte olup, yanında olan melâ'înin ekseri kırılup cümle topları ve bârûtu alınmağla, kendi dahi hayâtdan kat'-ı ümîd idüp nâ-bedîd olmağın, fetihnâme ile İbrâhîm Çâvuş 'Acem Şâhı'na gönderildi.

Vefeyât

el-Mevlâ Ahmed el-Ensârî:

Gencîne-i zâtı Gence'den bedîdâr olan Mollâ Ahmed Efendi'dir. Vâlid-i mâcidi zümre-i sulehâdan Rûhu'llâh-ı Ensârî'dir ki ol diyârda müte'ayyinân-ı rûzgârdan idi. Tahsîl-i sermâye-i 'ulûm ve âheng-i dârü'l-mülk-i Rum idüp Süleymâniyye Müderrisi Şâh Efendi dârü'l-ifâdesinde edâ-i hıdmet-i i'âde itdikden sonra, yetmiş târîhinde mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim olmuşidi. Nakl olunur ki ol târîhde **[57b]** sadr-ı Rum olan Hâmid Efendi, merhûm Şâh Efendi Süleymâniyye'den Mısır'a kādî olup vedâ'a vardıkda buyurur ki:

"*Mülâzım olan mu'îdin Mollâ Ahmed fazîlet ile ser-âmed olduğun işidirim. Eger medreseyi Mısır Niyâbeti'nden takdîm iderse mülâzemet itsin, İç-il'de bir medrese vireyim.*"

---

[1] muhâfazada ... geçüp A : – N.
[2] âbdâr A : endâz N.

Şâh Efendi dahi Sadr-ı zî-şânın va'd-i ihsânın Mevlânâ'ya nakl eyledikde, mülâzemete karâr virüp üç sene kadar mülâzemet itmişiken, Hâmid Efendi'nin 'ulüvv-i cenâbı bir kerre pürsiş-i hâle müsâ'id olmayup yetmiş dört târîhinde sadâretden munfasıl ve Şâh Efendi Edirne Kazâsı'na müntakıl oldukda, Sadr-ı cedîd Kādî-zâde Efendi ihsân itdi. Şâh Efendi'ye bu mu'âmeleden infi'âl gelüp mülâkāt esnâsında ta'n u tanz yüzünden, "*Mollâ Ahmed dâ'îleri iltifâtlarına mağrûr olup Mısır Niyâbeti'nden memnû' olduğu gibi, bu hakīr dahi sadâkatle hıdmetinden mahrûm oldum*" didikde hıtâb-ı 'itâb-âmîz idüp, "*Benim efendim, biz ana medrese virelim dimek, medreseye istihkākını beyân itmekdir. Sudûr-ı 'ulemânın kabûl ve imzâsı mahz-ı 'atâ değil midir?*" dimişler. Sadr-ı evvelde olan sudûr-ı kirâmın emr-i tarîkla ihtimâmı bu mukaddimeden ma'lûm olur.

Dokuz yüz yetmiş yedide Mehemmed Paşa Burgos'da binâ itdiği medrese ibtidâ' kırk akça ile Mevlânâ-yı mezkûra virilüp, seksen üç recebinde Sahn'a gelüp, seksen yedide Üsküdar Vâlide'sine sadr-ı meclis[1] oldu. Evâ'il-i Sûre-i En'âm'dan, *–Lev lâ ünzile 'aleyhi melek*[*1]– tefsîrinden ders görülüp risâle tahrîrinden sonra 'akd-i meclis-i ders-i 'âmm itmiş idi {*Ol meclisde ser-halka-i efâzıl Mahmûd Paşa müderrisi Sun'ullâh Efendi ve Yeni 'Ali Paşa müderrisi Kınalı-zâde Hasan Çelebi idi. Minhu*}. Yirmi akça müderrise varınca her pâyeden ikişer âdem hâzır olup, risâlesi makbûl-i sudûr ve kelimâtı müsellem-i cumhûr oldukdan sonra iki mu'îdi mülâzım alındı[2]. Seksen dokuzda Kazâ-i Şâm ile makzi'l-merâm olup, doksan birde Edirne ve İstanbul kazâlarına nâ'il ve doksan ikide Anadolu Sadâreti'ne vâsıl oldu. Ba'de'l-infisâl doksan altıda Mısır Kazâsı virilüp, doksan sekizde Hacc eyledi. Geldikden sonra[3], elf-i kâmil recebinde mükerreren Anadolu sadrı olup, şevvâlde Rumili'ne geçdi. Bin bir saferinde Sinân Paşa binâ eylediği dârü'l-hadîs ile tekā'üd itdi. Bin dörtde mükerreren Mısr-ı Kāhire Kazâsı virildi. Bin altıda vazîfe-i tekā'üde 'avd eyleyüp 'ilm ü 'ibâdete iştigāl üzre iken, bin dokuz saferinin on üçüncü günü sefer-i âhırete isti'cāl eyledi. Şeyh Vefâ Câmi'i hazîresinde medfûndur.

---

1 meclis A : mecâlis N.

*1 لولا انزل عليه ملك = "Ona (Muhammed'e) (görebileceğimiz) bir melek indirilseydi ya!", *Kur'ân*, En'âm, 6/8.

2 alındı A : olundu N.

3 sonra A : – N.

Mollâ-yı merkûm bahr-ı bî-pâyân-ı 'ulûm, hâmesi tasnîf-i tâze ile bülend-âvâze, bahr-ı kâmil ve habr-ı şâmil idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Tefsîr-i Beyzâvî*'ye ve *Telvîh*[1] ve *Mevâkıf*'a ve *Miftâh*'a ta'lîkātı ve Sûre-i Yûsuf ve Sûre-i Kadr'a tefsîri vardır. Bostân-zâde müftî iken kısâsa müte'allık fetvâsın tahtı'e eyleyüp, tarafeynden risâleler ve makāleler yazılmışdır.

el-Mevlâ 'Abdurra'ûf:

Vâ'iz Mollâ 'Arab'ın ferzendi ve Garîk 'Arab-zâde'nin birâder-i kihteridir. Dokuz yüz otuz ikide tevellüd idüp birâderi hıdmetinde **[58a]** iştigāl ve dokuz yüz elli birde Çivi-zâde âsitânesine ittisâl idüp mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim olmuşidi. Kat'-ı merâtib iderek seksen birde Sahn'a gelüp seksen üçde Selânik Sidrekapsi ilhâkı ile mevleviyyet olup ibtidâ' bunlara virildi. Ba'dehû Galata ve doksan birde Üsküdar'a Şile ve Kandıra ilhâkı ve mevleviyyet i'tibârı ile mesned-i hükûmeti kılındı. Doksan ikide 'Osmân Paşa'ya ordu kādîsı olup, doksan beşde Selânik ve altıda Yenişehir, yedide Mekke, bin üçde Burusa, bin altıda Edirne, bin yedide Eyyûb kazâları virilüp, bin dokuz rebî'ulâhırında 'ömrü âhır oldu. Sultân Mehemmed'de Şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi namâzın kılup Koğacı Dede Mescidi hazîresinde defn olundu.

Mevlânâ-yı mezbûr fazîlet-i 'ilmiyye ile meşhûr, pîr-i sâlih, müteverri', dervîş-nihâd, mütevâzi' idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *'Uyûnü'l-mezâhib* şerhi ve resâ'il-i kesîresi vardır.

eş-Şeyh Mehemmed:

Vilâyet-i Hamîd'den bedîd olup "Yoluk Mehemmed Çelebi" lakabı ile şöhret bulmuşidi. Sermâye-i 'ulûm-ı şer'iyyeyi i'dâd idüp meşâyıh-ı tarîka âsitânesine ilticâ ve şifâ-i derûn recâ itmekle şeyh-i sâhib-i irşâd olmuşidi. Ba'zı cevâmi'de kürsî-nişîn-i va'z u tezkîr ve Ayasofya-i Kebîr'de cum'a günü vâ'iz ve nâkıl-i hadîs ü tefsîr olmuşidi. Bin dokuz cumâdelâhıresinde ifnâ-i vücûd eyleyüp 'Ali Paşa-yı 'Atîk hareminde defn olundu.

'Azîz-i merkûm vâ'iz-i rûşen-beyân, sâhib-i tahkîk ü îkān, hoş-âyende-i takrîr, pîr-i ehl-i zamîr idi.

---

[1] *Telvîh* A : *Telvîh*'e N.

SENE-İ 'AŞERE VE ELF

Tevcîh-i Sadâret-i 'Uzmâ be-Meyveî Hasan Paşa Ba'de ez-Fevt-i İbrâhîm Paşa

Sene-i sâbıka âhırında İbrâhîm Paşa, Kıral-ı bed-fi'âl ile musâlaha murâd idüp, fasl-ı bahâr irişdikde sulh u salâh 'akdi içün ber-vech-i vekâlet Vezîr Murâd Paşa ve Mehemmed Kethudâ serhadde irsâl olunmuşidi. Varup Ostorgon ⟨Esztergom⟩'da[1] Kıral vükelâsıyla mülâkāta 'âzim oldular. Serdâr-ı a'zam dahi mâh-ı zilhicce evâhırında, otak-ı gerdûn-tâkı Belgırad mukābelesinde Zemun ⟨Zimony⟩ Sahrâsı'na kurmuş ve Der-i devlet'de yeniçeri ağalığı virilüp irsâl olunan Gazanfer Ağa Dâmâdı 'Ali Ağa vusûlüne muntazır olup durmuş ve Kanije ⟨Kanizsa⟩ Eyâleti'ni Tiryâkî Hasan Paşa'ya virmiş ve Murâd Paşa ⟨ile⟩ Mehemmed Kethudâ dahi tahmînen Osek ⟨Eszék⟩'e varmış idi {*Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩ Beyi ve bin nefer tüfeng-endâz segbân mezbûr Mehemmed Kethudâ'ya bile koşulup, başına eblak sokup Osek ⟨Eszék⟩'e gönderdi. Köprünün öte başında bir muhkem palanka binâsını sipâriş idüp, kifâyet mıkdârı 'asker ve top virdi. Firenkler ile zilka'de gurresinde teveccüh itmişidi. Varup kal'a binâsına mübâşeret itdi. Temâm oldukda Paşa'nın vefâtı haberi geldi. Minhu*}.

Bu esnâda, Paşa'nın mizâcı münharif olup, gitdikce marazı iştidâd buldu. Dört beş gün mürûr eylemedin 'alâ'im-i rediyye zuhûr idüp, 'amm-zâdesi Murtezâ Paşa'yı da'vet ve umûr-ı mühimmeyi vasıyyet itdi. Ertesi, mâh-ı muharremin dokuzuncu gününde[2] kabîl-i 'asr 'ömrü âhır ve mürg-i rûhu cânib-i akdese tâ'ir oldu. Mezbûr Murtezâ Paşa ve Defterdâr Etmekçi-zâde muhallefâtını mühürlediler. Rumili Beylerbeyisi Mehemmed Paşa Piriştine'den kalkup Alacahisâr ⟨Kruševac⟩'a geldiği haber⟨i⟩ vürûd itmişidi. Vezîr-i merhûm mezbûru serdâr-ı İslâm eylediğin i'lâm **[58b]** ve sür'atle irişmek bâbında ikdâm itdiler. Ertesi, gasl olunurken, Paşa-yı mezbûr gelüp, namâzı kılındıkdan sonra, Bayram Bey Câmi'i hareminde emâneten defn olundu. Merhûmun intikāli haberi ile serhadd ahvâli serîr-i a'lâya ve erkân-ı Dîvân-ı mu'allâ'ya yazılup ulaklarla gönderildi. Murâd Paşa ve Mehemmed Kethudâ'ya dahi emir gönderilüp, "*Osek ⟨Eszék⟩'de muhâfaza idesiz*" dinildi.

---

1 Ostorgon'da A : Ostorgon N.
2 gününde A : günü N.

Birkaç günden sonra Yeniçeri Ağası dahi Belgırad'a dâhil olup, İbrâhîm Paşa'nın cenâzesi İstanbul'a nakl ve Şehzâde Câmi'i hareminde reh-güzâra nâzır türbesine defn olundu. Târîh-i vefâtını şu'arâ bu gûne edâ eylediler[1]:

Târîh

Mâtem-i Serdâr-ı dîn (1010)[*1]

Târîh-i Dîger

Oldu sahn-ı 'adn İbrâhîm Paşa'ya mekân (1010)[*2]

Çün İbrâhîm Paşa'nın haber-i intikāli muharremin yirminci gününde Der-i devlet'e vusûl buldu, ertesi ⟨-ki⟩ yevmü'l-ahad idi- hâtem-i sadâret Kā'im-makām Yemişçi Hasan Paşa'ya virilüp ber-vech-i isti'câl Belgırad'a irişmek bâbında fermân-ı 'âlî-şân sudûr eyledi. Düstûr-ı mezbûr dahi yirmi gün kadar Der-i devlet'de mekîn olup, Serdâr-ı sâbık'ın menkûhası 'Â'işe Sultân'ı kendiye nâmzed kılınup, Belgırad'da olan hayme vü hargâh ve sâ'ir esbâb u eskāl ve âlât-ı sefer ve cimâl ü bigāl dahi taraf-ı saltanatdan hibe tarîkıyla kendiye intikāl eyledi. Der-i devlet'de menâsıb-ı 'ilmiyye ve seyfiyyeyi kendi re'yi üzre münâsibine tevcîh idüp, şeyhülislâmdan Edirne pâyesine varınca tebdîl ü tağyîr, kimini terfî' ve kimini 'azille tahkīr itdi. Cümleden, Şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi yerine Hâce-zâde Mehemmed Efendi ve sadreyn Bostânzâde ve Şems Efendi yerine 'Abdülhalîm Efendi ve Es'ad Efendi ve İstanbul Kādîsı Kethudâ Mustafa Efendi yerine[2] Edirne'den Kaba Mustafa Efendi[*3], anın yerine Yahyâ Efendi olup, aşağı Vezîr Halîl Paşa kā'im-makām ve Hâfız Ahmed Paşa vezâret-i sâlise ile bekâm kılındı. Sâbıkā ağalıkdan ma'zûl Tırnakçı'ya Bağdâd Eyâleti tevcîh olunmuşidi. Mansıb-ı mezbûr vüzerâdan

---

1 eylediler A : eyledi N.

*1 ماتم سردار دین = 1010.

*2 اولدی صحن عدن ابراهم پاشایه مکان = Mısra bu haliyle 1010 değil, 1002 tarihini veriyor. "İbrâhîm" ismi olması gerektiği gibi ابراهیم şeklinde yazıldığında ise hesap bu defa 1012 oluyor.

2 'Abdülhalîm ... yerine A : – N.

*3 1010 saferinin ikinci günü Kethudâ Mustafa Efendi yerine İstanbul Kazâsı'na getirilen Sarıgörez-zâde Kaynı Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi'dir (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 512). Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi'nin "Kaba Mustafa Efendi" ismiyle anıldığına bir başka kaynakta rastlamadığımızı belirtmeliyiz.

Sinân Paşa-zâde Mehemmed Paşa'ya virilüp, Hasan Paşa hâslar ile Der-i devlet'de vezîr oldu. Ve Nişâncı Okçu-zâde mansıbı, selefi olan Hamza Efendi'ye virildi.

Vezîr-i mezbûr Hasan Paşa, "*Bu sâl hurûca mecâl olduğu takdîrce geç varılmağla hıdmet görülmek muhâldir. Ne hâl ise ol tarafda Lâlâ Mehemmed Paşa serdâr olup muhâfaza eylesin*[1]. *Ve küllî tedârükle sene-i âtiyede gidilsin*" dimiş iken, Sun'ullâh Efendi hılâfete zâhib olup, "*Elbette şimdi gidilmek gerekdir*" diyü ibrâm eylemekle, te'hîre dermân olmayup, bi'l-âhıre Belgırad cânibine 'atf-ı 'inân eyledi. Ammâ Sun'ullâh Efendi'ye ziyâde bî-huzûr olup mesned-i fetvâdan 'azl itdirdi. Ve mâh-ı saferin dokuzuncu günü, yevmü'l-hamîsde 'azîm alay ile İstanbul'dan çıkup, on birinde ber-vech-i isti'câl Belgırad cânibine ılgar eyledi. Ve rebî'ulevvelin sekizinci günü dâhil olup, yevm-i mezbûrda bilâ-tevakkuf Sava Köprüsü'nü geçüp, Zemun ⟨Zimony⟩ Hisârı kurbında Serdâr-ı sâbık'ın otağına nüzûl eyledi. Ve on beş gün kadar ol mahalde ârâm ve tekmîl-i levâzım ve mühimmâta kıyâm itdi.

İstîlâ-i Küffâr be-Hisâr-ı İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩

Çün sâbıkā Kanije ⟨Kanizsa⟩ Hisârı feth ü teshîr olunduğundan cumhûr-ı küffâr münfa'il ve dil-gîr olmuşidi. Fasl-ı şitâ inkızâsına karîb, Nemçe ve Macar Serdârı Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩ Yanık ⟨Győr⟩ Sahrâsı'na gelüp dernek itdikden sonra, yirmi pâre top ve on şâhî ve kırk elli bin kâfir Nemçe ve Macar ve Çeh ve Leh 'askeri 'azîm cem'iyyetle kalkup İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ üzerine **[59a]** düşüp evâ'il-i bahârda muhâsara eyledikleri haberi ile Belgırad'a feryâdcı geldikde, Serdâr tarafından mukaddemâ Rumili ve Anadolu Beylerbeyisi ve Bosna 'askeri imdâda[2] gönderilmişidi. Lâkin, bu 'asker henüz Osek ⟨Eszék⟩ Köprüsü'nü geçmeden küffâr-ı hâk-sâr ikdâm idüp, dokuzuncu günde vire ile hisârı aldı. Ve 'asker koyup zabt itdikden sonra, kurbında tabur bağlayup oturdu.

Zikr-i Duhûl-i Hasan Paşa be-Hisâr-ı Kanije ⟨Kanizsa⟩

Bundan akdem, Kanije ⟨Kanizsa⟩ fethinden sonra mûmâ-ileyh Tiryâkî Hasan Paşa Budun ⟨Buda⟩ mühimmâtını görüp, kış âhırında Budun ⟨Buda⟩

---

1 eylesin A : eyleyesin N.
2 imdâda A : imdâd N.

Defterdârı Mankur-kuşu Mehemmed Efendi'yi[1] kal'ada koyup kendi[2] Belgırad'a revâne oldu. Gelüp Serdâr'a mülâkāt itdikde, Kanije ⟨Kanizsa⟩ Eyâleti'n kendiye alup, Budun ⟨Buda⟩ Eyâleti'n Defterdâr-ı mezbûra tevcîh itdirdi. Varup Kanije ⟨Kanizsa⟩'ye dâhil oldukdan sonra, Serdâr'ın vefâtı haberi gelüp mâtem-künân kalkdı, Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ kurbında "Garajgal ⟨Görösgal⟩" nâm mahalle hıyâm ile nüzûl itdi. Ve bir güneşli ıssı gün idi. Nagâh hevâda bir sît u sadâ zâhir olup atlar ürkdü. Gördüler bî-hisâb gurâb safları çâdır üzerinde biri birine girüp ceng iderek Kanije ⟨Kanizsa⟩'ye doğru gitdiler[3]. Bir sâ'atden sonra anm misli bir gürûh kartal safları 'azîm hengâme ile çâdır üzerinde ceng iderek girü ol semte gitdiler. Görenler te'accübde kalup, Paşa-yı kişver-güşâ, "*Bu bize min-'indi'llâh tenbîh ve işâret ve iki bölük küffâr cengine 'alâmetdir*" diyü, ol zemân İskender Paşa anın kethudâsı idi, yanına da'vet idüp, "*Belgırad'a var ve serdâr kim olursa bize i'lâm ve bir mıkdâr 'asker-ta'yîn itdirmeğe ikdâm eyle*[4]" diyü yolladı. Ve kendi Kanije ⟨Kanizsa⟩'ye varup tedbîre meşgūl oldu. Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ ve Peçuy ⟨Pécs⟩ ve Pojega ⟨Požega⟩ sancaklarına zahîre tedârükü içün âdemler gönderüp ve küffâr tarafına câsûs yolladı. Geldikde, "*Kâfirin bir 'azîm 'askeri Yanık ⟨Győr⟩ altındadır. Dillerinde Budun ⟨Buda⟩ söylenir. Nihâyet, Firengistân'dan seksen bin Firenk 'askeri gelir imiş, ana bakarlar*" didi. Ba'dehû yine câsûs salup habere muntazır oldu.

Teveccüh-i Leşker-i Küffâr be-Hisâr[5]-ı Kanije ⟨Kanizsa⟩

Bundan akdem İmparator, Roma ve İspanya ve Fransa'dan istimdâd idüp altmış bin kadar kâfir, gemiler ile Venedik körfezinden Hırvat serhaddine vâsıl olup, Talyan ⟨İtalyan⟩ 'askerine Papa'nın karındaşı serdâr olmuş idi. Ve bu cânibden Zirin-oğlu ⟨Zrinski⟩ ve Macar Vasilevin ve Kara Hersek beyleri ile Ferdinandos[6] Kıral ⟨Ferdinand II⟩, mezbûrlara mülâkī olup, Mekomorya ⟨Međimurje⟩ diyârında Varajdin ⟨Varaždin⟩ menziline gelüp, kırk iki 'azîm[7]

---

1 Efendi'yi N : Efendi A.
2 kendi A : gitdi N.
3 gitdiler A : gitdi N.
4 eyle A : eyleyesin N.
5 be-hisâr A : – N.
6 Ferdinandos A : Ferdinand N.
7 'azîm A : – N.

toplar getirdiler. Ve müşâvere eylediklerinde cümlesi Kanije ⟨Kanizsa⟩ muhâsarasını revâ gördüler. Zirin-oğlu ⟨Zrinski⟩ eyitdi: "*Şimdi bize lâyık budur ki 'Berzence' ve 'Bobofca ⟨Babócsa⟩' nâm kal'aları hasâret ve Kal'a-i Sekeş ⟨Segesd⟩ vîrânesin 'imâret eyleyüp hıfz u hırâsetine 'asker kodukdan sonra Kapoşvar ⟨Kaposvár⟩ Hisârı'nı feth idevüz. Ba'dehû Kopan ⟨Koppány⟩ ve ana tâbi' parkan halkı perâkende vü perîşân* **[59b]** *olurlar. Ba'dehû İstolni-Belgırad ⟨Székesféhervár⟩'da olan Nemçe ve Macar 'askerine varup mülâkī olavuz. Türk serdârı anda gelirse imdâd idevüz. Üzerimize gelirse anlar dahi bize meded iderler*" didikde, tedbîrini beğenmeyüp, "*Kanije ⟨Kanizsa⟩ üzerine gelmeğe ittifâk itdiler*" diyü câsûs gelüp sırran Hasan Paşa'-ya haber virdi. Paşa-yı müşârun-ileyh bu haberi ifşâ itmeyüp, küffârın Budun ⟨Buda⟩ tarafına hareketini ızhâr itdi. Beylere ve alaybeylerine, "*Mükemmel zahîre ve yat u yarağınızla bir sâ'at evvel irişesiz. Mekomorya ⟨Međimurje⟩'ya akın idelim*" diyü âdemler gönderdi. Beyler dahi cem' olunan zahîre ve 'asker ile Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a dâhil olmuşlar idi. Küffâr 'askeri bir menzil Kanije ⟨Kanizsa⟩ kurbına gelüp, topları yetişince üç gün tevakkuf itdiler. "*Türk 'askeri Budun ⟨Buda⟩ semtine geçüp gitsin. Biz dahi Kanije ⟨Kanizsa⟩'ye yapışalım. Hele mukaddem kal'a halkı ne 'âlemdedir görelim*" diyü câsûs gönderdiler. Câsûsları gelüp eyitdi: "*Türk'ün aslâ sizden haberi yok. Ancak Hasan Paşa dirmiş ki: 'Kâfir 'askeri Budun ⟨Buda⟩'a gider, ben dahi anlardan sonra Mekomorya ⟨Međimurje⟩'ya akın iderim'.*" Küffâr bundan mesrûr oldu. Ba'dehû tafsîl-i âtiyü'l-beyân üzre imtihânlar idüp hisâra geldiler.

Zikr-i 'Azîmet-i Serdâr-ı İslâm Yemişçi Hasan Paşa be-Cânib-i Tabur-ı Küffâr

Paşa-yı kâm-gâr Belgırad'da iken, İstolni-Belgırad ⟨Székesféhervár⟩'ı küffâr muhâsara itdiğin işidüp imdâd göndermiş idi. Ba'dehû göçüp Osek ⟨Eszék⟩'e 'azîmet üzre iken, İstolni-Belgırad ⟨Székesféhervár⟩ alındığı haberi gelüp Kanije ⟨Kanizsa⟩'den dahi muhâsara haberi biri biri ardınca vârid oldu. Osek ⟨Eszék⟩'de kâr-dân paşalar bir yere gelüp[1] müşâvere eylediler. Kimi, "*Kanije ⟨Kanizsa⟩'ye varmak lâzımdır*", kimi "*Değildir*" diyü her biri bir söz

[1] gelüp A: + Kanije'den ötürü N.

söyledi. Âhır, didiler ki: "*Biz Kanije ⟨Kanizsa⟩'ye vardıkda, İstolni-Belgırad ⟨Székesféhervár⟩ altında olan tabur üzerimize gelüp, iki 'askeri bir yere getirmiş oluruz. Min-ba'd cevâb virmek müşkil olur. Evlâ budur ki tabur cenginden dönüşde imdâda yetişiriz diyü istimâletnâme gönderile.*"

Bu minvâl üzre mektûblar virilüp İstolni-Belgırad ⟨Székesféhervár⟩'a tevecüh olundu. Cankurtaran ⟨Adony⟩'a varıldıkda imdâda gönderilen beyler ve Budun ⟨Buda⟩ 'askeri ile Mankur-kuşu Mehemmed Paşa istikbâl eylediler. Müşâvere olunup, "*Hâlâ tabur-ı küffâr üzerine varılmak gerekdir. Ba'dehû kal'a teshîri tedbîr oluna*" diyü karâr virildi[1].

Budun ⟨Buda⟩'dan sekiz bedoloşka, dört kolonborna getirdilüp gurre-i rebî'ulâhırda İstolni-Belgırad ⟨Székesféhervár⟩ Sahrâsı'na varıldı. İki mil civârında "Çoka ⟨Csókakö⟩ Boğazı" dimekle ma'rûf, iki dağ arasında vâkı' sazlığa küffâr arka virüp önüne handek kesmiş. Göl ayağından geçmeğe ol gün köprü kurulup, ertesi, alaylar ile tabur üzerine varıldı. Ve havâle yerlere toplar çıkarılup murâd üzre taburu döğdüler. Ve top tüfeng cengi oldu. Ertesi, 'ale's-seher girü varılup ahşâma dek muhkem kıtâl olundu. Hasan Bey-zâde tahrîri üzre ol gün yeniçeri 'askeri firâr idüp küffâr bir mertebe yürüdü ki Serdâr'ı bozup almağa karîb olmuşidi. **[60a]** Allâhu te'âlâ hıfz eyledi.

Peçuylu eydür: Mehemmed Kethudâ segbânı tabur kurbında bir sa'b yere girüp tüfeng ile çok kâfir kırdılar. Bu esnâda küffârın dört piyâde alayı -ki her birinde beşer yüz kadar kâfir var idi- birkaç darbzen ile yürüyüp, fi'l-hâl 'asker-i İslâm çarhacıların sahrâdan ayırdılar. Serdâr, zümre-i silahdârânı gönderdi, müfîd olmadı. Vakt-i gurûb karîb idi. İki tarafdan döndüler. Ertesi, girü alaylar ile köprüden geçilüp ceng mahalline varıldıkda, küffâr meger ol mahall-i teng ü dardan sıkılup sahrâya çıkmak tedbîrin itmişler. Top arabaların bir bir etrâfına dizüp, piyâde ve süvâr ayak ayak yürüdüler. Yakın irişen 'askeri top ve tüfeng ile def' iderek te'ennî üzre giderlerdi. Bütün gün ancak üç top menzili yürüyüp sahrâya çıkdılar. 'Asker-i İslâm dahi el taşı irer yerde dururlardı. Sırıklar ve bayraklar tüfeng fındığından rîze rîze olmuşidi. Vakt-i 'asırda Mehemmed Kethudâ ve Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Mehemmed Paşa küffâra hücûm idüp, ikisi dahi ceng iderek şehîd ve ma'rekede nâ-bedîd oldular.

---

[1] virildi A : virdiler N.

Hasan Bey-zâde ve 'Abdülkādir tahriri üzre, Rumili 'askeri bunlara kafâdârlık ile me'mûr iken, Mehemmed Paşa'nın mezbûr Kethudâ'ya garazı olmağla, vefâdâr olmadı. Sâ'ir 'asker dahi hareket itmediler*[1].

Ammâ Peçuylu, "*Ben Paşa yanında hâzır ve cenge nâzır idim. Mezbûr Mehemmed Paşa bî-haber iken mezbûrânın alayları vardıkları ve döndükleri bir oldu. Sonra Paşa'ya, düşdükleri haberi gelüp, haberleşmeden vardıklarına te'essüf itdi. Mezbûrların sözü bühtân-ı sarîhdir*" diyü yazar*[2].

Ol gice melâ'în ol mahalde giceleyüp, ertesi, yine vech-i meşrûh üzre âheste hareketle gidüp Polata ⟨Palota⟩ Kal'ası yolu üzerinde bir boğazda kondu. Ve fi'l-hâl bir 'azîm handek kesüp, min-ba'd üzerine varılmadı. Kurb-ı şitâ bahânesiyle dönülüp, Rumili Beylerbeyisi'ne Budun ⟨Buda⟩ Eyâleti zamîme kılındı. Turnacıbaşı ile dört bin yeniçeri mezbûr Paşa'ya koşulup, Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasına gönderildi. Ve tayy-i merâhil idüp Segedin ⟨Szeged⟩ semtine geldiler. Rûz-ı kāsım geçüp fasl-ı şitâ dâhil olmuşidi. Kanije ⟨Kanizsa⟩ tarafına imdâd tedbîrin gördüler.

Zikr-i Ahvâl-i Hisâr-ı Kanije ⟨Kanizsa⟩ der-Muhâsara-i Küffâr

Çün leşker-i küffâr Mekomorya ⟨Međimurje⟩'ya ve beyler ve zahîre Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a gelmiş idi, beyler bir sâ'at evvel irişmeğe Hasan Paşa âdem gönderüp, anlar dahi kalkdılar. Küffâr bir menzîl karîb yere konup câsûs göndermişidi. Rebî'ulevvelin sekizinci günü yevmü'l-hamîsde beş bin kadar küffâr 'askeri Kanije ⟨Kanizsa⟩ altına dil almağa gelüp, kuşluk vaktinde Beçkapusu semtinde zâhir oldular. Hasan Paşa, Topçubaşı'ya, "*Olmaya ki bir top atasın. Ve atludan bir kimse çıkmaya. Zîrâ kâfirin murâdı dil almakdır. Hemân piyâde gāzîler tüfeng ile ceng eylesünler*" diyü tenbîh idüp[1] kapulara âdem kodu. Mûcibince 'âmil oldular. Öğle zemânına dek döğüşüp birkaç kâfir

*1 Hasan Bey-zâde'nin bu konuda, Rumili Beylerbeyi Lâlâ Mehmed Paşa'ya yönelik suçlaması gayet açıktır: "Kafâdârları olan Rumili emîrü'l-ümerâsı Lâlâ Mehemmed Paşa, vefâdârlık itmeyüp, küffâr alayı bunlara karîb oldukda, üstlerine yürimeyüp, adâvet-i dünyeviyye sebebi ile Mehemmed Kethudâ'nın zevâl-i vücûdın irade eylemeğin ...", (III, 663). Fakat Topçular Kâtibi 'Abdülkādir, doğrudan Lâlâ Mehmed Paşa'ya yönelik bir suçlamada bulunmamış, sadece, "Askerin girüsü işlemeyüp, imdâda 'acele etmedükleri ve licâmlarına harâm katdılar" demiştir (I, 316).

*2 Na'îmâ bu kısmı *Fezleke*'den alıp aynen eserine nakletmiş, fakat kaynağının *Fezleke* olduğunu belirtmemiştir (I, 183).

1 idüp A : eylediler N.

ve at[1] pâreleyiler. Küffâr girû dönüp taburlarına geldikde **[60b]**, Ferdinandos ⟨Ferdinand II⟩'a[2] ahvâli nakl itdiler. Bunların kal'a altına vardığına i'timâd itmedi. Ve çok âzâr eyledi. Ertesi, beylerinden birini ta'yîn idüp, "*Ola ki bir dil alasız*" diyü gönderdi. Cum'a günü salâ vaktinde gelüp kal'anın topu altına girdiler. Tüfeng-endâz gāzîler öğle zemânına dek girü üslûb-ı sâbık üzre ceng itdiler. Ba'dehû kâfir durup, "*Dîn-i Muhammed hakkıyçün bârî bir top atın!*" diyegördü. Hasan Paşa ta'lîmi ile, "*Kal'ada bir dâne topumuz yokdur. Olsa atup sizi öldürmeden ictinâb itmezdik*" didiler {*Kaçan Hasan Paşa bu sözü söylen didi, ağaları, "Bu sözü düşmene söylemek eyü değildir. Üzerimize gelmeğe kasdları yoğise de gelirler" didikde, "Sözümü tutun. Bilmediğiniz yer vardır. Ben topları mahalline saklarım" didi. Minhu*}. Küffâr gerçek sanup sürûrla Ferdinand Kıral ⟨Ferdinand II⟩'a bu ahvâli didiler. Mezbûr dahi küffâr beylerin da'vet idüp, ertesi girü gönderdi. Ol gün dahi üslûb-ı sâbık üzre mu'âmele olunup, bu def'a çok ceng itdiler. Ve "*Top atın, kıralımız işitsin*" diyü niyâzlarına ke'l-evvel cevâb virüp, "*Biz bunda bir iki günlüğüz. Böyle cezîre yerde insân duramaz. Pâdişâh'ımızın nice bin böyle parkanı vardır*" didiler. Ba'dehû, küffâr dönüp sürûrla Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩'a bu sözleri söylediler. Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩ 'azîm mesrûr olup, beylerini meşverete da'vet itdi. "*Câsûs gönderüp haber alalım. Tahkīk giderlerse cümlesini kıralım. Ve Yanık ⟨Győr⟩ altında olan Kıral Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩ ne tarafa 'azm iderse, ana göre hareket idelim*" diyü ba'zılar 'arz-ı tedbîr itdikde kimi beğenmeyüp, "*Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'ı muhâsara idüp alalım. Osek ⟨Eszék⟩'e dek cümle kal'aları zabt idelim. Biz beriden, anlar öteden Türkleri ortadan götürelim*" didiler. Zirin-oğlu ⟨Zrinski⟩ anda idi. Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩ ana, "*Sen ne dirsin?*" didikde eyitdi[3]: "*Ben Sultân Süleymân zemânında Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a kapanmış idim. Dış kal'ası âsândır. Lâkin, iç kal'ası muhkemdir. Her kulleye kırkar top gerekdir. Ve etrâfında olan gölü Sultân Süleymân yüz bin yük yapağı ile doldurdukdan sonra, bir ol kadar toprağı su üzerinden aşırup kal'aya havâle eyledi. Ve zûr-ı bâzû ile aldı. Eger sizin dahi ol kadar kuvvetiniz var ise ve Türk 'askeri üzerinize gelmezse belki maslahat görürsüz. Ammâ, benim bildiğim budur ki eger bu yıl Kanije ⟨Kanizsa⟩'yi kurtarabilir-*

---

1 ve at A : – N.
2 Ferdinandos'a A : Ferdinand'a N.
3 eyitdi A : – N.

seniz bundan büyük hıdmet olmaz. Lâkin, anda dahi bir sâhir-i mekkâr kapanmıştır. Anın hîlelerine 'akıl irişmez. Yirmi yıldır biz anın tas tas zehrin içmişiz. Her bâr ki hastalığı ya mevti şâyi' olsa, der-'akab vilâyetimizin birinde zuhûr ider. Nice dâr u diyâr harâb itmişdir. Bu ana dek kimse önüne durmayup, mu'âraza idenlere hîle ile gālib olagelmişdir" diyü hâmûş oldu. Firenk beyleri dinleyüp, "*Bu şahıs bizim cengimizi görmemişdir. Yâhûd Türk ile yek-dildir. Bize korku virir*" diyü vücûd virmediler. Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩, "*Hele yarın varup Kanije ⟨Kanizsa⟩ altına konalım. Eger Türk bıragırsa hoş. Ve illâ muhâsara idelim. Bu Macar hâ'inleri görsünler, Kanije ⟨Kanizsa⟩ niçe olur. Andan sonra anların hakkından gelmek gerek. Zîrâ her yerde Türk-'ün kılıcın sallarlar*" diyü bu söz üzre karâr itdiler.

Âmeden-i Tabur-ı Küffâr be-Hisâr-ı Kanije ⟨Kanizsa⟩

Rebî'ulevvelin on birinci bazar günü küffâr-ı hâk-sâr 'azîm heybet ü salâbet ile tabl u kûs **[61a]** ve nefîr ü nâkūsunu çalarak gelüp, kuşluk vaktinde Nehr-i Berek kenârında Beç ⟨-kapusu⟩ semtine kondular. Ol mahalde Berzence'den zahîre arabalarının ve 'askerin dahi ilerisi göründü. Kâfirler anı görüp, "*Kal'a ehlini götürmeğe arabalar geliyor*" didiler. Ve nidâ itdiler ki Türk yakasına kimse geçmeye. Hâzır-baş durup Türkler kal'adan çıkup gitdiklerinde ardlarından irüp cümlesin kıralar. Bu tarafdan zahîre ve 'asker bi't-temâm içeri girüp, beyler Paşa'nın huzûruna vardılar ve "*Bu 'asker ne makūle 'askerdir? Arada ceng ü cidâl yok*" didikde, Paşa latîfe yüzünden, "*Müsâferete gelmişlerdir. Çün siz bi-hamdi'llâh irişdiniz, bundan sonra ısı karpuz ile ziyâfetlerin alsınlar*" didi. Toplar atılmadığının hikmetini burada bildiler. Zîrâ, "*Toplar at⟨ıl⟩sa kal'aya zahîre ve 'asker giremezdi*" didiler.

Ba'dehû Hasan Paşa topçuları yanına çağırdı. "*Bu kal'ada ne kadar top vardır?*" didi.

"*Büyük ve küçük, yüze yakındır.*"

"*İmdi cümlesin hâzır idüp, gülbâng-ı Muhammedî getirildikde ibtidâ' büyük topa od virüp, ba'dehû cümlesini bir uğurdan küffârın cem'iyyet-gâhına gönderesiz*" didi. Ol mahalde yeniçerinin Beşlü Ağası Yûsuf Ağa,

"*Şâhîn' dirler bir büyük top vardır, anı cümleden mukaddem gönderelim. Bir gazâ idelim*" didikde, Hasan Paşa eyitdi:

"*N'ola. Allâh kolay getire.*"

Pes cümle topları doldurup muntazır oldular. Paşa-yı mûmâ-ileyh iki rek'at namâz kılup du'â eyledi. Ba'dehû vech-i meşrûh üzre ibtidâ' büyük topa ve sonra cümle toplara âteş virilüp zemîn lerzeye geldi. Ve küffâr biri birine girüp neye uğradıkların bildiler. Ferdinand Kıral ⟨Ferdinand II⟩ ile dört beyler otururken, üçünü top urup helâk eyledi. Nice bin nüfûs zâyi'a vü[1] telef oldukdan sonra, çâdırların kaldırup suyu geçmek ardınca oldular. Gāzîler çıkup ahşâma dek 'azîm ceng eylediler. Ve Berek Suyu'n geçüp Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ yakasına kondular. Küffâr beyleri Ferdinand Kıral ⟨Ferdinand II⟩ yanına gelüp, "*Gördün mü Türk bize ne âl eyledi? İmdi bunlara emân virmeyüp cümlesin kıralım. 'Âleme mûcib-i 'ibret olsun*" didiler. Kıral eyitdi: "*Göreyim sizi! İntikām günüdür!*" Ve topları kurup meterse girdiler.

İbtidâ'-i Muhâsara

Evvelâ üç Yezüş topun atdılar ki biri kal'a aşırı gitdi; ikinci top Hasan Paşa sarâyının bir ocağına urdu ve Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ yakasına sekdi gitdi; üçüncü top Yeniçeri Ağası Sefer Ağa'nın odasına uğradı, ammâ kimseye zarar itmedi. Ba'dehû kırk iki 'azîm topların altı yerden[2] kurup gâhî cümlesine bir yerden âteş virdikce, şiddet-i darbdan kal'a keştî-vâr lerzân olurdu. Mukaddemâ Hasan Paşa zahîre ile gelen beş yüz kadar serahoru alıkoyup, öküzlerini defter ile her ocağa ta'yîn itmişidi. Ve bâkīsı çıkup gitmişidi.

İrsâl-i Haber be-Serdâr

Çün küffâr kal'aya geldi, Hasan Paşa a'yânı cem'[3] ve meşveret idüp, "*Gerçi bârûtumuz var. Suya ihtiyâc yok. Zahîremiz dahi kifâyet itse olur. Şimdi bize lâzım olan, Serdâr Belgırad'dan kalkmadan ahvâli i'lâm itmekdir. Benim bir âdemim gider. Yeniçeri Ocağı'ndan dahi âdem görün*" didikde,

---

1 vü N : – A.
2 yerden A : yerde N.
3 cem' A : + idüp N.

odabaşılardan Mehemmed ve Ahmed ta'yin **[61b]** olundu. Serhadd gāzîlerinden "Karapençe 'Ömer"[*1] dimekle ma'rûf bir yiğit -ki her dili bilirdi- odabaşıları yanma alup uğrun kapudan çıkdı. Sabâha dek Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a düşüp andan Şıkloş ⟨Siklós⟩'a ve dördüncü günü Belgırad'a varup Serdâr'a ahvâli i'lâm eyledi. Serdâr dahi ba'de'l-meşveret Hasan Paşa'ya mektûblar virüp, "*Biz dahi varmak üzreyiz*" diyü yolladı. Bunlar gelüp kal'a muhâsara olmuş, kuş uçmaz gördüler. Odabaşılar Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'da kalup Karapençe tebdîl-i sûret mektûbu içeri iletdi. Mahsûr olanlar okuyup, "*Serdâr üzerimize gelir*" i'tikādında oldular.

Ahvâl-i Kal'a

Bu tarafda küffâr-ı hâk-sâr her gün hisâra gâh yedi yüz ve gâh bin top urup dîvârları yer yer münhedim oldukca, gāzîler lihâf u câmesin doldurmağla her şeb gedikleri münsedd iderlerdi. Hasan Paşa her birine istimâlet virir idi. Mukaddemâ, bir hafta kadar kapular kapanmayup gāzîler taşradan ceng itdiler. Ve hayvânât dahi çıkar gezerken küffâr bir dil ve bir hayvân almağa kādir olmadı. Andan sonra küffâr[1], Mehemmed Kethudâ Geçidi'nden geçüp Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ yakasından on dört yerde meters kurdular. Ve beş topla altı bin kadar 'asker Beç⟨-kapusu⟩ yakasında kalmış idi. Ba'dehû Berek Suyu'n saz ile doldurmağa başlayup üzerine çubukdan leseler döşediler. Ve kal'adan yana sepetler koyup içini uzun odun ile doldurdular. Temâm handek başına getirüp büyük tâbyeye bağladılar. Ve handekin 'arzına göre bir köprü düzüp, kalafatlı çam varulları içine araba dingilleri gibi iki âdem yürüyecek kadar olup sürdükce, varullar tekerlek-vâr dönerdi[2]. Temâm kal'a dibine geldikde iki demür çengâlle kal'aya muhkem ilişdirilüp ta ki köprü hareket itmeye. Bunun üzerine kırk gün geçüp henüz köprü suya salınmadan[3], Hasan

---

*1 Müellif hattı olan Âtıf Efendi nüshasında "Ömer" ismi, baştan yazılmayıp sonradan kelimeler arasında sıkıştırılmış gibi görünmektedir. Biraz aşağıda ise Kâtib Çelebi'nin Karapençe'den bu defa 'Osmân ismi ile bahsetmiş olması dikkat çekicidir (vr. 66a). *Fezleke*'den nakilde bulunan Na'îmâ da karışıklığın farkına vararak bu kısımda 'Ömer ismini atlamış ve ibareyi "Karapençe demekle ma'rûf bir yiğit" şeklinde aktarmıştır (*Târîh-i Na'îmâ*, I, 186).

1 küffâr A : – N.

2 varullar tekerlek-vâr dönerdi A : varullar hareket itmeye. Bunun üzerine tekerlek-vâr dönerdi N.

3 salınmadan A : salınmadı N.

Paşa, birkaç fedâ'îleri yakmağa gönderdi. Bir küçük sefine ile gice varup, küffâr mest-i hâbda iken nefi ile âteş virdiler. Üzerinde olan küffâr ile köprü bir sâ'atde berbâd oldu. Ve yapdıkları sıçan yolları dahi yandı. Girü tekrâr bir 'amele dahi şürû' eylediler.

İstimdâd ez-Serdâr

Bundan akdem Hasan Paşa tekrâr mektûb yazup Karapençe ile Serdâr'a gönderdi ki: "*Elbette bârî Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a dek gelmek gereksiz. Ta ki mahsûr olan 'askere kuvvet-i kalb hâsıl ola. Ve illâ kal'a elden giderse bir dahi alınmaz. Sonra cevâb viremezsiz*" dimişidi. Mezbûr dahi uğrun kapudan çıkup Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'da ⟨olan⟩ odabaşıları aldı ve Osek ⟨Eszék⟩'de 'askere vardı. Serdâr müşâvereden sonra İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩'da tabur üzerine gitmeği mukarrer idüp, "*Dönüşde imdâda yetişiriz*" diyü istimâletnâme virdi. Odabaşılar girü Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'da kalup Karapençe içeri girdi. Tenhâ⟨ca⟩ mektûbu Hasan Paşa'ya virdi. Mefhûmu ma'lûm oldukda, âhar mektûb yazdırup vâfir nevâziş ü tahsînden sonra, "*Biz dahi varmak üzreyiz*" ma'nâsını derc eyledi. Ertesi Dîvân eyleyüp, "*Serdâr-ı 'azîmü'ş-şân'ın mektûbu*" **[62a]** diyü ta'zîm ü tekrîm ile okutdu. Halâ'ık gerçek sanup cân u gönülden, "*Dîn yoluna başımız fedâ*" diyü sâbit-kadem olup, 'asker-i İslâm gelmesine muntazır durdular.

Tedbîr-i Küffâr ber-Hisâr

Çün köprü yandı, tekrâr sıçan yolun yirmi günde doldurup bir köprü dahi yapdılar. Tâbye yanında suya saldılar. Hasan Paşa birkaç gāzîleri ta'yîn itdi. Gice, çengâline bir urgan bağlayup ucunu beri getirdiler. Ve çeküp üzerinde olan melâ'în ile kal'a yanma aldılar. Kâfirler duydukda, suya dökülüp gark oldular. Küffâr bundan dahi gāyet elem çekdi. Ba'dehû çamdan gemiler yapup üzerini pelîd tahtası, dahi üstüne gön kapladılar. Tâ ki tüfeng ve kumbara kâr itmeye. Ba'dehû Berek Suyu başına indirüp, içine yüzer âdem girdi. Ve bu esnâda gice 'azîm şenlik itdiler. Paşa Kanije ⟨Kanizsa⟩ altında olan geçide âdem gönderüp, küffâr geçerken iki dil aldı. Birin içeri koyup söyletdikde, leşker-i küffâr İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩'a gelüp aldıkların ve şenlik anınçün olduğun haber virdi. Hasan Paşa eyitdi:

"*Nedendir ki şimdiye dek alınan diller sizin tâ'ifedendir? 'Askerinizde Macar ve Hırvat yok mudur?*"

Ol cevâb virdi ki:

"*Macar'ı, 'Türk ile birdir' diyü kal'a yanına uğratmazlar.*"

Paşa dönüp Macar 'askeri 'adedin sordukda, "*Hırvat'dan gayri, otuz bin kadar Macar vardır*" didi. Ba'dehû anı çıkarup ol birin getirdiler. Ol dahi anın gibi söyledi. Hasan Paşa, "*Taşra getirin ve başların kesin*" diyü eli ile işâret itdikden sonra, Beşli Ağası Kara 'Ömer'i yanına getirüp tenhâ⟨ca⟩ didi ki:

"*Var bunları kal'ada olan yüz elli pander ve beş yüz Macar serahoru içinden geçir.*"

Ve "*Bunlar Macar'dır. Üç gicede bir, nevbetle bin fedâ'î Macar içeri yardıma gelir. Ben dahi sizdenim. Küçükden gelüp Paşa kulu olmuşum. Elim altında bin âdem ve bu kadar rızk u mâl vardır. Bıragup gidemem. Ammâ kal'ayı alsalar hazz iderdim. Lâkin, sizin aranızda kal'a alındığın istemez çok âdem vardır. Ve bu kal'ada bir yıllık zahîre ve bârût ve otuz bin Türk vardır. Meger bunda kışlayup buz üzerinden bir hâl idesiz. Ve Paşa'mız şimdi sizi öldürmek emr eyledi. Ben mâni' oldum. Gayret-i türâbiyye vardır. Sizi âzâd ideyim. Gördüğünüzü ve benim hayr-hâhlığımı zâbitlerinize diyesiz*" diyü ta'lîm idüp gönderdi. Kara 'Ömer dahi Paşa('nın⟩ didiği gibi idüp, ol iki kâfirin ellerine birer mıkdâr beyâz etmek virüp gemi ile 'askerlerine gönderdi. Mezbûrân Ferdinand Kıral ⟨Ferdinand II⟩'a varup ahvâli i'lâm itdiler. Kıral gâyet müte'ellim olup, bu haberin netîcesine intizârla hayretde kaldı.

Ahvâl-i Re's-i Mehemmed Kethudâ ve Mankur-kuşu

Bu esnâda, bir gün seherî, küffâr tarafından bir âvâz belirdi ki: "*Sizinle cevâbımız vardır. Top atman!*" "*Cevâb nedir?*" didiler. "*Bilmiş olun ki Serdâr Yemişçi Hasan Paşa İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ altında bozuldu. Ve kal'ayı alamayup döndü. Mehemmed Kethudâ'nın ve Budun ⟨Buda⟩ Paşası Mehemmed Paşa'nın başların bizim serdârımız teberrüken gönderdi. İşte*

ikisinin dahi **[62b]** *başı!*" diyü kal'a karşısına dikekodular. Ve didiler ⟨ki:⟩ "*Yarın yukarıdan cümle 'askerimiz bunda gelir. Siz kime dayanırsız? Serdâr bozuldu gitdi. Gelin Kıral'ın kal'asını virin. Katlden halâs olun. Hasan Paşa bir tiryâkî âdemdir. Ve mu'âniddir. Sizin iyiliğinizi istemez. Siz ana bakmayup başımızı, mâlınızı selâmete çıkarın. Devletlü Kıral'ın size 'ahd u emânı vardır. Yarın İstolni-Belgırad ⟨Székesfehervár⟩'dan Hersek Matyaş*[*1] *⟨Matthias⟩ geldikde size emân virmez. Ve bu başlara inanmazsanız, Mehemmed Kethudâ dünyâda birdir. Bilen kimselerden biri çıkup baksın. Kıral ana çok ri'âyet ider*" didi.

Cevâb-ı Hasan Paşa

Ahâlî-i kal'a, "*Bu def'a hâl müşkil oldu. Serdâr bozulup küffâr geldikden sonra zahîremiz ve bârûtumuz az kaldı. Hâl niçe olur?*" diyü Hasan Paşa'ya gelüp mezbûr kâfirin sözün nakl itdiler. Ve "*Tedbîrin nedir?*" didiler. Hasan Paşa eyitdi:

"*Ey gāzîler! Ma'lûmunuzdur ki ol melâ'în sizi kayırdığından nasîhat itmezler*[1]*. Ol başlardan ve kâfirin gelmesinden hiç üşenmen. Bilmiş olun, size birkaç sözüm vardır. Benden yana kulak tutun. Bu melâ'în gösterdikleri başlar gerçek midir, değil midir? Evvelâ Karapençe'yi gönderelim. Sahîh haber getirir. Sahîh olduğu takdîrde, biz kal'aya anlar içün kapanmadık. Pâdişâh sağ olsun. Hemân bir ednâ kuluna buyursa anlar gibi olur. Bizim kapanup sâbit-kadem olmamız dîn-i İslâm uğruna ve Hakk yolunadır. Ammâ, bu kal'anın inşâ'a'llâh alınmayacağına birkaç delîlim vardır. Biri bu ki; İbrâhîm Paşa bu kadar gün döğüp alınmayıcak, 'Eger Hakk te'âlâ fetih müyesser iderse Medîne-i Münevvere'ye vakf olsun' didi. Mercûdur ki ol Sultân-ı enbiyâya vakf olan, kâfir eline girmeye. Biri dahi; küffâr-ı hâk-sâr rebî'ulevvelin on ikinci gice⟨si⟩, Peygamber'in vilâdeti gicesi gelüp muhâsara eyledi. Hazret-i Server-i enbiyâ 'âleme rahmet içün geldiği gice hürmetine, bu kal'ada mahsûr olan ümmeti dahi ümîddir ki rahmetden behredâr ola. Biri dahi bu ki; her ahşâm gülbâng-ı Muhammedî getirüp, 'Allâh Allâh!' didiğimizde taşradan küffâr-ı hâk-sâr, kırk iki pâre topu bir uğurdan atar ki kal'ada ne çok âdem kapanmışdır dimeyeler. Pes Hakk te'âlânın ism-i şerîfi*

[*1] Matyaş : Müellif nüshasında ماكاش şeklinde yazılmış.

[1] itmezler A : itmez N.

hürmetine gayret-i İlâhiyye zuhûr ider. Ve Allâhu te'âlâdan recâ iderim ki kal'a alınmadığından gayri, küffâr-ı hâk-sâr 'askeri topların çeküp selâmetle gidemeyeler" didikde, halk mütesellî olup sözünü fâl tutdular. Andan didi ki: "*Metersden çağıran kâfire aslâ cevâb virmeniz. Zîrâ, sözden âşinâlık kesb olunup mağlûb, gālibe meyl eyler. Hemân kılıc gösterin. Ve bir kimse mümkin olur mu ki ol başları suya düşüre?*" didikde, Peçuylu Behrâm[1] Çeribaşı ileri durup:

"*Himmetinizle ana bir top göndereyim.*"

Hasan Paşa eyitdi:

"*Göreyim seni. Allâh işin râst getire.*"

Ol dahi varup başlara mukābil "bülbül topu" dimekle meşhûr topu atdıkda, ikisi dahi suya düşdü. Kâfir zehir yutmuş kelbe dönüp şetm iderek gitdiler. Hasan Paşa ana bir tîmâr virdi.

[63a] Küffâr Ferdinand Kıral ⟨Ferdinand II⟩'a varup vâkı'-ı hâli bildirdiler. Gazaba gelüp, "*Her kim kal'adan bir dil getirirse on pâre köy vireyim*" didi. Melâ'în cidd ü cehd idüp mukayyed oldular. Bi-'avni'llâh kādir olamadılar.

Âmeden-i Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩

Ol günün ertesi sabâh, leşker-i küffâr harekete gelüp piyâde ve süvâr Komaran ⟨Komárom⟩ tarafına teveccüh itdiler. Öğle vaktinde Matyaş ⟨Matthias⟩ Hersek alayları ve ağırlığı gelüp çâdırları kuruldu. Gürûh gürûh kondular. Mel'ûn-ı mezbûr bir 'azamet ü gurûr ile geldi ki Türk 'askeri gözüne zübâb mesâbesinde görünürdü. Ba'dehû bir 'azîm dîvân eyleyüp, cümle ahvâli ortaya getirdiler ve söyleşdiler. Kanije ⟨Kanizsa⟩'den sahîh haber virmeğe kimse kādir olmadı. Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩ ağlayup, "'*Ömrümde ben bunlar gibi kavim görmedim. Her bâr içeri söz söylense kılıc gösterirler*"

[1] Behrâm A : Bayram N.

didi. Hersek ⟨Matthias⟩ eyitdi: "*Ya Türk'ü ne söyledirsin! Meger sen muhammessin yâhûd ceng alıvâlin bilmezsin. Ben yukarda İstolni-Belgırad ⟨Szekesfehervár⟩ gibi kal'a alup Türk 'askeri ile bu kadar zemân ceng idüp bellü başlu nice kimselerin*[1] *kesdim, sen üç aya karîbdir bir palanka almağa kâdir olmadın*" diyü aralarında nice kīl ü kāl oldu.

Evvel muhâsara iden melâ'în, "*Biz feth idemedik. Girü çekilelim. Siz meterslere girüp feth eylen*" dimekle ilzâm tarîkın tutdular. Ba'dehû Matyaş ⟨Matthias⟩, tekrâr hisâr cânibine âdem gönderüp, "*Serdârınız Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a gitdi. Yalnız bize karşı duramadı. Şimdi biz iki 'azîm 'asker bir yere geldik. Yedi kıral bunda mevcûddur. Size selâm eylediler. Pâdişâh'ınıza hıdmet ise ancak olur. Şimden sonra kışdır. Devletlü Kıral'ın hisârın virin. Size bir yerden zahîre ve yardım gelmek ihtimâli yokdur. Sağ ve esen çıkın gidin. Aslâ bir kılınıza zarar u ziyân gelmez*" diyü mülâyemetle vâfir söyledi. Ve "*Kerem eylen. Bize bir bellü cevâb virin*" diyü niyâz eyledi. Kal'adan kılıc gösterüp mel'ûnu tüfenge tutdular. Bi'l-âhıre şetm iderek gitdi. Zîrâ, "*Türk bu kadar 'askeri görüp havfa düşmüşdür. Eger şimdi bir cevâb virirlerse ana delâlet ider ve hisârı virirler*" diyü tecribe içün gelmiş idi. Dönüp kal'a halkının vaz'ını didikde Matyaş ⟨Matthias⟩ gazaba gelüp, "*Yarın yürüyüş idelim. Ve kal'ayı alup bir Türk komayalım*" didi.

Hücûm-ı Leşker-i Küffâr ber-Hisâr-ı Kanije ⟨Kanizsa⟩

Çün top darbından kal'anın ekser yeri hâke beraber olup, su üzerinde envâ'-i hiyel ile köprüler ve tâbyeler ihzâr itmişler idi. Ve karada yapdıkları gemileri ol gün suya salup yürüyüş nidâ ve "*Bir kimse çâdırda kalmasın*" diyü salâ itdiler. Ve içerden dil almağa üç âdem gönderüp, kal'a altına geldiler. Ve filori gösterüp, "*Elbette bir iki Türk gelüp bizi içeri götürsün. Müslimân olmak isteriz*" didiler. Hasan Paşa, "*Dil almağa gelmişlerdir. Fülân topa âteş virin. Göreyim sizi*" didi. Nişâne alup atdılar. Bi-izni'llâh ikisin götürüp biri yere düşdü. Kıral gāyet elem çeküp, iki bin sekiz yüz serdengeçdi fedâ'î kâfir yazdı. "*Her kim bedene çıkarsa on pâre karye vireyim. Ve Hasan Paşa'yı getirene kırk pâre köy temlîk ideyim*" diyü va'deler itdi. Ertesi bazar günü yürüyüş mukarrer oldu.

---

[1] kimselerin A : kimselerden N.

[63b] Tedbîr-i Hasan Paşa

Çün küffâr gemileri suya saldı, Hasan Paşa ol gemiler gelecek yere karşı kal'anın dolmasın yarup balyemez toplar kodu. Ve saçma ile doldurup müheyyâ itdi. Ba'dehû vücûh-ı 'askeri yanına getirüp hayr du'âlar eyledi. Ve her birine istimâlet virüp, "*Ey gāzîler! Küffârın çokluğundan üşenmen. İnşâ'allâh fursat bizimdir. Her bâr ki küffâr ehl-i İslâm üzerine nâr-ı fitne îkād itse, Hakk te'âlâ kendi lutfundan ol âteşi söyündürür. Göreyim sizi. Dîn uğruna dilîrâne duruşup ceng idelim. Ölenlerimiz şehîd ve gāzîler sa'îddir. Her biriniz kollu kolunuzda hâzır-baş olup, top ve tüfeng ve edevât-ı cengle müheyyâ durun. Küffâr-ı hâk-sâr yürüdükde merdâne deprenin. Ümîddir ki bu tedbîrleri dahi râst gelmeye*" diyü söyledi. Andan cümle gāzîler kaviyyü'l-kalb olup yerlü yerine vardıkda, herkes tevâbi' u levâhık ile tevdî'[1] ü istihlâl ve hukūk-ı nân u nemek ve sâ'ir hıdmet ü emek ve hakk-ı uhuvvet ve resm-i übüvvet, ol ki kā'ide-i fütüvvetdir, helâl itdikden sonra mâ-beynlerinde 'ahd u peymân bu minvâl üzre mün'akid oldu ki mâdâm ki tîg-ı bürrân ile 'arsa-i heycâda cemî'an kelleler galtân olmaya, bu hısn-ı vîrânı 'adû-yı bed-gümâna virmeyüp, ölünce ceng ideler.

Bu tarafdan küffâr, gice cebe vü cevşen ile müzeyyen olup, fevc fevc bayraklar ile meterslere doldular. Ve ol gemilere fedâ'î serdengeçdiler dolup, sabâh yeri ağarmağa başladıkda, işâret topuna od virdiler. Şiddet-i darbdan zemîn harekete geldi. Sigetvar-kapusu yanında kırk ayak dîvârdan geçüp Mahmûd Çorbacı odasında karâr eyledi. Ve der-'akab leşker-i küffâr dört tarafdan hücûm idüp gemileri yürütdüler. Temâm kal'a handekine yakın geldikde, içerden toplara âteş virilüp bi-'avni'llâh her biri gemilerin kimini ortadan ve kimini suya berâber urup içinde olan melâ'în ile batırdı. Küffâr ol hâli göricek, belleri bükülüp nefesleri tutuldu. Girü gayret-i câhiliyyeyi elden komayup, dâmen-i hisâra sarılmağa bezl-i makdûr eylediler. Guzât-ı İslâm bu kesret ü izdihâmı görüp biraz havf u hirâs -ki de'b-ı 'uyûn-ı nâsdır- gönüllerine târî oldukda, derhâl Hasan Paşa 'asker-i İslâm'a karşı durup, *–Harrizi'l-mü'minîne 'ale'l-kıtâl*[*1]– fehvâsınca iğrâ-yı guzât ve tahrîz-i kümât iderdi. Gürûh-ı mücâhidîn dahi gayret kemerin der-miyân ve baş u cânların Allâhu

---

[1] tevdî' A : tevzî' N.

[*1] حرض المؤمنين على القتال = "(Ey Peygamber!) Mü'minleri savaşa teşvik et.", *Kur'ân*, Enfâl, 8/65.

te'âlâ yoluna[1] fedâ vü kurbân eylemeği bî-dirîg tutup, her biri hizebr-i gazbân gibi hâzır-baş durup, kal'a cânibine yürüyen küffâr-ı hâk-sâr ile muhkem savaş eylediler. Re'îs-i râcilân ve Serdâr-ı yeniçeriyân Sefer Ağa dahi zîr ü bâlâyı hisârı pergâr-vâr devr idüp, def'-i mazarrat-ı a'dâ içün sa'y-i bî-pâyân eyledi {*Mezbûr Sefer Ağa segbânbaşı idi. Sonra paşa olup iştihâr buldu. Minhu*}. Kal'adan atılan top-ı dehşet-nişân, Fir'avn ve Hâmân'a 'asâ-yı İbn-i 'İmrân gibi küffâr üzerine şerâre-feşân **[64a]** olup, gürûh gürûh melâ'îni cânib-i nîrâna gönderirdi. Sît ü sadâ-yı ceng-âverân ve hay u huy-ı erbâb-ı tuğyân ve âvâze-i tabl u nefîr ve şa'şa'a-i şemşîr ü tîr ve sâ'ika-i top u tüfeng ve ra'd-ı âheng-i na'ra-i ehl-i ceng bir mertebeye vardı ki zemîn ü âsmân lerzân olup,

Mısrâ'

Sanasın kopdu ol yerde kıyâmet.

Ve'l-hâsıl, bu ceng ü savaş iştidâdından heft-âsmânda melâ'ike-i Rahmân 'ibretle nâzır u nigerân olup, ahzâb-ı müşrikînin inkisârını hazret-i Müste'ân tarafından imtinân-ı bî-pâyân ile recâ iderlerdi. Kaba kuşluk vaktine dek ceng ü cidâl ve harb u kıtâl uzayup bi'l-âhıre 'inâyet-i Bârî yârî kıldı. Küffârın yüzü dönüp cem'iyyetleri perîşân ve on sekiz bin kadar kâfir, bî-nâm u nişân oldu. Burûc u bârûya tırmanup çıkmış iken, bozulup taburlarına firâr eylediler.

"İnce Kara Ahmed Ağa" nâm topçubaşı ol gün cumhûr-ı melâ'îne pertâb eylediği top bi-izni'llâh hatâ eylemeyüp, cem'iyyetleri sokak sokak perîşân ider idi.

Papa karındaşı tüfeng ile urulup sonra mürd oldu. Otuz bin 'asker sâhibi yavuz mel'ûn idi.

Ma'reke âhır oldukdan sonra, gāzîler Hasan Paşa yanına gelüp el öpdüler. Ve mübârek-bâd-ı gazâ eylediler. Ol dahi cümlesine nevâziş ü iltifât gösterüp tahsînler ve hayr du'âlar eyledi. Ve bu yürüyüş ma'rekesinden sonra gāzîlerin gözü açılup gönülleri güşâd buldu. Ve her biri sedd-i İskender gibi kavî olup, "*Küffâr tekrâr yürüyüş ideler*" diyü recâ iderlerdi. Ve min-'inda'llâh küffâr-ı hâk-sâr gönlüne havf u haşyet müstevlî olup, min-ba'd yürüyüşe ikdâm idemediler.

---

[1] yoluna N : – A.

Meşveret-i Küffâr

Bundan sonra Matyaş ⟨Matthias⟩ ve Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩, beyleri da'vet ve ser-encâm-ı umûrda meşveret eylediler. "*Bu kal'anın suyu çok. Lâkin, açlık ile halkı zebûn olur. Türk 'askeri gelirse döğüşürüz. Bozarsak kal'a halkına korku düşer, virirler. Olmazsa kışlarız. Lâkin, hevâlar bozulmadan topları gönderelim*" dinilmiş iken, Malta Hâkimi Doncuvan ⟨Don Juan⟩ eyitdi: "*Şimdi biz topları kaldırırsak içerde Türk bizi âdem yerine komaz. Ve Türk 'askeri Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'dadır. Üzerimize gelmeğe niyyetleri yoğise de işitdikleri gibi gelirler. Topsuz karşı duramazız. Zîrâ kılıca gelicek, bizim hâlimiz bellüdür. Hemân evlâ budur ki bundan sonra evvelkiden ziyâde topları havâle idelim. Türk'e göz açdırmayalım*" diyü ittifâk idüp darb-ı topu müştedd ve kal'a etrâfını muhkem münsedd eylediler. Ve günde ikişer bin dâne atar oldular. Kal'a dîvârlarından eser kalmayup tâbye-mânend sâde toprak yığınları gibi oldu. Hâneler ise menzil-i Ebû Derdâ'ya döndü. Lâkin, guzât-ı İslâm ikdâm-ı tâmm idüp, gündüz yıkılan gedikleri gice yaparlar ve hisârın delik ve deşiğin kaparlar idi. Ammâ, küffâr gündüz atdığı kerterizden gice dahi eksik etmeyüp, 'ale't-tevâlî **[64b]** atmağla, çok kimse şehîd olur idi.

Tedbîr-i Bârût

Bu esnâda kal'anın bârûtu dükenmeğe karîb olup Hasan Paşa, topçuları ve dizdârı da'vet ve bu bâbda meşveret itdi. Dizdâr eyitdi: "*Cebehânede küffârdan kalma bî-nihâye kibrît ve güherçile vardır. Bârût olur*" didikde tefahhus olunup, muhâfazada kalan yeniçerilerden beşinci ağa bölüğünde Uzun Ahmed, 'acemî oğlanı iken top kârhânesinde işlemiş, ileri gelüp, "*Bu fende mehâretim vardır. Kibrît ve*[1] *güherçile olıcak âsândır. Kömürün eyüsü fındık ağacından olur. Söğüt dahi elverir*" didi. Kal'a etrâfı sâfî söğütlük idi. Kesüp kömür yakdılar. Ve kütüklerden bir havan peydâ idüp, birkaç kimse ol hıdmete ta'yîn olundu. Her gün murâd üzre bârût yetişdirirler idi.

Firâr-ı Huddâm ve Tedbîr-i Hasan Paşa

Yürüyüşden sonra bir gice, Hasan Paşa'nın iç-oğlanlarından aslı Macar iki kilârcı oğlan, uğrun kapudan çıkup aslına rücû' eyledi. Bunların kaçmasından halâ'ık ıztırâba düşüp, "*Kal'a ahvâlini düşmene i'lâm iderler*" dinildikde,

[1] ve N : – A.

Hasan Paşa, "*Ipsem olun. Anların tedârükü görülür*" diyü gāzîlere[1] tesellî virdi. Ve dil almağa ısmarladı. Geçid başına varup birkaç kâfir getirdiler. Hasan Paşa nevbetle getirüp eyitdi: "*İki inan âdem gönderdim. Varup Kıral'ınıza buluşdu mu?*" "*Belî*" diyü ne didilerse söylediler. Kıral bunlara 'asker 'adedini sordukda, "*Bilmeziz. Nihâyet âdem çokdur. Ammâ zahîreleri azdır. Hemân fursat zemânıdır. Urun topu!*" dimişler.

Tekrâr Hasan Paşa, "*Biz içerden gülbâng getirdikde ne mıkdâr âdem tahmîn iderler?*" diyü su'âl eyledikde, "*Kimi yirmi bin, kimi otuz bin vardır diyü tahmîn iderler*" didi. Paşa, eli ile başları kesilmeğe işâret itdikden sonra, Kara 'Ömer Ağa'yı yanına getirüp, "*Evvelki esîrler gibi Macar 'askeri içine uğradup ol mu'âmeleyi idesin*" didi. 'Ömer Ağa bunları cellâd elinden alup, "*Ben sizdenim. Evvelki esîrleri dahi ben kurtardım. Ol iki oğlanı Paşa, kasdla gönderdi ki kal'anın zebûnluğun söyleye. Ola ki kışlayalar. Zîrâ Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'da olan 'askerden âdem geldi. Ve Macar 'askeri ile dahi ittifâk olunmuşdur. Anlar taşradan, bunlar içerden çıkup, Serdâr dahi gelüp, sizi şebîhûn itseler gerekdir. Ve bu içerde olan Macar 'askeri, nevbetle üç gicede bir biner âdem gelir gider. İmdi Kıral'a benden selâm eyle. Gāfil olmasın. Kal'ada bir yıllık zahîre ve bârût vardır. Ana göre hareket itsin*" diyü ellerine birer mıkdâr beyâz etmek virüp salıvirdi. Esîrler dahi varup cümle ahvâli Kıral'a didiklerinde, huzûrları uçup gāyet münfa'il oldular.

Bundan sonra Hasan Paşa, kâtib getirüp, "*Didiğim yaz*" ⟨diyü mektûb yazdırdı⟩. Mazmûn bu ki Serdâr'a hıtâben elkāb-ı ta'zîmden sonra:

"*Bundan akdem size mektûb gönderüp, el-hamdu li'llâh 'askerimiz vâfir ve bârûtumuz bir mıkdâr az idi. Kâfirden kalan kibrît ile her gün iki kantâr* **[65a]** *bârût yapılır. Ve zahîremiz vâfir. Üç ay râygân yeter. Nihâyet Macar 'askeri ile ittifâkımız vardır. Anlar ile haberleşüp siz dahi ol zemânda gelmek içün küçükden oğul yerine beslediğüm, 'Ken'ân' ve 'Handân' nâm iki oğlanı taşra gönderdim. 'Varın Macar kavmiyle söyleşin. Ve Kıral'a kal'anın ziyâde kahtlığı vardır, bârûtu yokdur, diyü bildiğiniz yalanı söylen. Ve fursat buldukda gelüp gidin' diyü ısmarladım. Bu oğlanlar varup, 'Mürtedd olduk' diyü kâfirleri inandırsalar gerekdir. İmdi, siz dahi hâzır olup ol vakitde bunda bulunmağa sa'y idesiz. Handân ve Ken'ân ne haber getirirse, ana göre i'lâm olunur. Ve's-selâm.*"

---

[1] gāzîlere N : gāzîler A.

Bu mektûbu mühürleyüp, bir atlas kîseye koyup üzerine muşamma' ve meşîn diküp, bir 'abâ kalçın içine kodu. Ve Karapençe'yi da'vet itdi. "*Bu mektûbu bir tarîk ile küffârın ordugâhına bıragasın. Ola ki bulup serdârlarına ileteler. Ve sen, bir an durmayup Serdâr'a varasın. 'Askeri kaldırup getirmeğe sa'y idesin*" diyü yolladı. Mezbûr dahi münâsib libâsla uğrun kapudan çıkup, mektûbu bir münâsib yerde çamura bulaşdırup bırakdı. Ve kendi Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a gitdi. Bi-izni'llâh Paşa'nın tedbîri takdîre muvâfık gelüp, ol 'abâdan kalçını, "*Balçıklı ne ola?*" diyü buldular. Açup, içinde bir meşîn kîse, dahi açup atlas kîse ve muşamma' ile doğru Kıral'a iledüp, "*Hay gördün mü! İçerden bu mektûbu Serdâr'a göndermişler. Giderken ne hâl oldu ki düşürmüşdür*" diyü açup okudular. Mefhûmu ma'lûm oldukda, "*Gördün mü, bu iki oğlan câsûs imiş. Hele tecribe idelim*" diyü oğlanları getirdiler. "*Siz Paşa'nın ne hıdmetinde idiniz? Adınız nedir?*" didiler. "*Birimiz Handân, birimiz Ken'ân. Bizi küçükden besledi, sünnet eyledi. Biz Müslimân olmadık. Yine babamız dînine girdik*" diyü cevâb virdiler.

"*Bizim câsûsumuz geldi. İçerde bârûtları yoğmuş. Bir herîf bârût döğermiş. Gerçek midir?*"

"*Evet, gerçekdir.*"

"*Ya siz bize, 'Bârûtları yokdur' didiniz. Neye geldiğiniz ma'lûm oldu*" diyü cellâda virdiler. İkisinin dahi başını kesüp kal'aya karşı dikdiler. Ve çağırup didiler:

"*Bak a erdek {Erdek şeytân ma'nâsınadır. Minhu} Hasan Paşa! Al Ken'ân ve Handân oğlanların başını! Serdâr'a gönderdiğin mektûbun tutuldu. Ve ahvâli bilindi.*"

Bu kerre kal'a halkı oğlanların başların görüp bî-ihtiyâr gülüşdüler. Ve Hasan Paşa'nın hîlesine tahsîn itdiler. Ammâ bir rivâyetde, oğlanlar mukaddemâ varan esîrler sözü ile kal'aya karşı salb olundu. Mektûb kıssası sonra bu minvâl üzredir.

Kıssa-i Mektûb-ı Hasan Paşa

Bir gün Serdâr-ı müşârun-ileyh beyleri ve zâbitleri da'vet idüp eyitdi: "*Bu gice ne kadar top ve tüfeng var ise işâret zemânında şenlik ola.*"

Anlar dahi, "*N'ola?*" diyü gidüp hâzır oldular. Gice nısfü'l-leylde üç def'a gülbâng ile toplara âteş virüp 'azîm şenlik itdiler. Serhoş kâfirler

bekleyüp at arkasına geldiler ve "*Aslı ne ola?*" diyü te'accüb idüp dört tarafa müterakkıb durdular.

[65b] Bu tarafda Hasan Paşa, Kanije ⟨Kanizsa⟩ Defterdârı Şa'bân Efendi'yi da'vet itdi. Mezbûr ehl-i kalem ve münşî idi. İkisi tenhâ kalup Vezîr'e bir mektûb yazdırdı. Bu mefhûmda ki:

"*Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a gelmişsiz. Kudûmünüz mübârek ola. Bize irsâl eylediğiniz üç yüz elli yeniçeri ve yüz bin altun ve yüz kantâr bârût ve kurşun ve yüz kantâr peksimât düşenbih gicesi, nısfü'l-leylde gelüp kal'aya dâhil oldu. Lutf itmişsiz. Lâkin, hiç ihtiyâcımız yoğidi. Zîrâ bir yıllık zahîre ve bârûtumuz vardır. Ve otuz bin kadar 'askerimiz müheyyâdır. Nihâyet recâ olunur ki gelecek bazar günü, bizim İskender Kethudâ'ya on beş bin fedâ'î yarar 'asker koşulup irsâl buyurula. Seherî gelüp irişeler. Ve kendiniz zahmete girmeyüp râhatda olasız. Bu tarafda küffâr 'askeri içinde Macar beyleri bizim kadîmî dostlarımızdır. Kal'a muhâsara olalı her gice bin nefer tüfeng-endâzları bize imdâda gelirler. Ve taşrada ne olursa bize bildirirler. Mezbûr beylerin eli altında olan otuz bin Macar 'askeri bizden yana olup, böyle ittifâk eyledik ki gelecek bazar günü, seherî, biz içerden çıkavuz, anlar taşradan. İskender Kethudâ dahi Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ cânibinden yürüyüp küffârı berbâd idevüz. Taburları etrâfında handek yokdur. İnşâ'a'llâh fursat bizimdir. Du'âdan ferâmûş buyurmayasız. Bundan akdem iki âdem gönderilmişidi ki varup bu husûsları tecessüs ideler ve fursat buldukda Kıral'ı öldüreler. Bi-emri'llâh anlar ele girüp şehîd oldular. Lâkin, tekrâr iki inan âdem dahi gönderildi. Ümîddir ki Kıral'a zafer müyesser ola*" diyü temâm idüp mühürledi. Ve sarı atlas kîseye koyup muşamma' ile sardı. Ve Kara 'Ömer'i da'vet idüp, "*Bize bir dil bilir âdem ⟨gerek⟩, bu mektûbu alı gide*" didikde, "Samosko" dirler " 'Osmân" nâm bir şahıs getirüp Firenk hey'etine kodu. Ve yüz altun ve altı bin akça tîmâr virüp, "*Var bu mektûbu küffâr ordusuna bırak*" diyü sırran kulağına söyledi. Ba'dehû taşra çıkarup, "*Seni Vezîr'e gönderirim. Vardığında, 'Kal'a hâli mükedderdir. Küffâr kışla tedbîrin gördüler. Beş on güne dek irişmezseniz hâl müşkil olur' diyesin. Mektûb sorarsa, 'Yokdur. Ele girmek havfından virmediler' diyü ağızdan söyleyesin. Eger ele girersen, kendini altı bin guruş bahâya kesesin, çıkarayım. Ve kal'a ahvâlin su'âl iderlerse mektûb mefhûmunu söyleyesin*" diyü ta'lîm itdi. Ol dahi el öpüp revâne oldu. Gice mektûbu yol ortasında bıragup Berzence'ye doğru gitdi. Sabâh bir atlu kâfir

mektûbu yolda bulup aldı. Gördü ki Türk mektûbudur, doğru Kıral'a götürüp, "*Bir Türk içerden çıkarken üzerine hücûm itdim. Elim yakasında iken mektûbu görüp koynundan aldım. Ben ana meşgûl iken fîrâr itdi*" diyü dürûğ-ı maslahat-âmîz ile 'arz eyledi.

Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩ mektûbu açup tercemân getirdiler, okudu. "*Bu kâğıdı kal'adan Büyük Türk'e, Serdâr'a göndermiş. İçinde çok* **[66a]** *nesne var. Âşikâre okunmaz*" diyü, tenhâya girüp mefhûmunu bir bir didi. Kıral hayrete varup gam-nâk oldu. Vezîrini da'vet ve bu bâbda meşveret itdi. Vezîr eyitdi: "*İçerde dostumuz 'Ömer Ağa bize Macar hıyânetini haber virmiş idi. Ne didi ise geldi çıkdı. Şimden sonra tedbîr nedir?*" didikde, Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩[1], "*Evlâ budur ki bugün çâdırları bir yere cem' idüp etrâfına handek çekdirevüz. Ve yarın 'azîm dîvân idüp, Macar beylerini getirüp cümlesini kıravuz. Türk andan sonra üzerimize gelmez*" diyü mektûbu getirene vâfir ri'âyet eyledi. "*Bu mektûb ele girmese hâl mükedder olurdu. Kristos ⟨Christos/Christ/İsa⟩ bizi esirgedi*" diyü derhâl çâdırları bir yere getirüp, handek kazmağa nidâ olundu.

Hasan Paşa küffârın hareketini görüp gice dil almağa âdem kodu. İki kâfir tutup getirdiler. Birini içeri getirüp, "*Doğru söyle. Sizin aranızda bizim dostlarımız çokdur. Göreyim sözün doğru mudur*" diyü söyletdi. Kâğıd ahvâlin haber virüp, "*Macar 'askeri çâdırların bıragup kaçdı*" didi. Hasan Paşa, "*Bre gerçek mi?*" diyü elin eline urup ağlar gibi gözünü sildi. Ve izhâr-ı te'essüf eyledi. Ve tekrâr Macar ahvâlin sordu. "*Cümle çâdırların yağma eylediler. Ben gördüm*" didikde, girü ağlamağa başladı. Ve siyâh dest-mâle soğan suyu koyup anınla gözün silerdi. Bunu taşra çıkarup, ol birin getirdiler. Ol dahi öyle söyleyüp[2], anınla dahi ol mu'âmeleyi eyledikden sonra, başların kesmeğe eliyle işâret eyleyüp, Kara 'Ömer girü bunları Macar içinden geçirdi. Ve cellâd elinden kurtarup ellerine beyâz ekmek virdi. Ve "*Ben sizdenim. Bazar günü sakınasız. Zîrâ kurtulan Türk, Vezîr'e varup elbette*[3] *getirir. Macar 'askeri kaçdı ise de etrâfdadır. Bu Macar kavmi anlardan geldiler*" diyü gönderdi. Anlar dahi zâbitlerine varup haber virdiler. Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩ getirüp bunları söyletdi. Ve 'Ömer Ağa'ya vâfir du'â eyledi. Kazdıkları

[1] Ferdinand A : – N.
[2] söyleyüp A : söyledi N.
[3] elbette A : – N.

handekde câ be-câ kulleler yapup toplar kodular. Ve topçulara yüzer altun bahşiş virüp, her gün kal'aya iki evvelki kadar top atmağa murâd eyledi.

Âmeden-i Serdâr Yemişçi Hasan Paşa be-Sigetvar ⟨Szigetvár⟩

Çün yürüyüşden sonra küffâr, fasl-ı şitâda tahte'l-kal'a kışlamak ârzûsuyla nicesi zîr-i zemîn ve rûbâh-veş in hafr idüp, evler ve âhûrlar tedârükünde olup bir yere gelmişler idi. Bu tarafdan Karapençe 'Osmân, zikr olunan mektûbu bıragup, Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'dan odabaşıları alup Serdâr'a gitmişidi. Anlar dahi Mohac ⟨Mohács⟩'a gelüp, dördüncü günü orduda Serdâr'a girdiler. Ve kal'a ahvâlini i'lâm idüp, "*İmdâda mecâl var mıdır? Kal'a elden giderse hâl müşkil olur*" diyü vâfir söylediler. Serdâr emr eyledi ⟨ki⟩ ol sâ'at 'ulûfe virilüp[1], "*Bugün ahşâma dek* **[66b]** *tevzî' olunsun. Yarın Kanije ⟨Kanizsa⟩ üzerine giderim*" didikde, ba'zı erkân, "*Rûz-ı kāsım geçdi. Bundan sonra 'asker ile bir yerde durulmaz. Ve hayme vü hargâh kurulmaz. Gitmek zemânı değildir*" diyicek, Serdâr kasem eyledi ki 'askerden bir ferd gelmezse kendi tevâbi'i ile gide. Ve gelenleri bu haber ile yollayup, anlar dahi üçüncü günü Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a gelüp odabaşılar anda kaldı. Karapençe içeri girüp vâkı'-ı hâli söyledi.

Zuhûr-ı Şiddet-i Şitâ bi-Emri'llâhi Te'âlâ

Bu tarafdan küffâr gerçi bir yere gelüp ⟨kal'a⟩ etrâfına handek çeküp Macar ile mâ-beyn oldular lâkin, "*Biz Talya ⟨İtalya⟩ ve Firengistân'dan ölmeğe geldik. Bu kal'ayı almayınca gitmeziz, kışlarız*" dirken, muhâsaranın yetmiş beşinci günü -ki rûz-ı çehârşenbih idi- öğle zemânı nâ-gâh cihânı kara bulut kaplayup, muhâlif şimâl rüzgârı esüp, âheste âheste yağmur yağmağa başladı. Üç ay kadar zemân bir katre nâzil olmamış idi. Ve yağmur gitdikce artup bâd-ı serd ile sular donmağa yüz tutdu. Ve ahşâmdan sonra yağmur ile kar karışık yağup, nısfü'l-leylde sâfî kar nâzil oldu. Ol gice ve pencşenbih ve cum'a günü muttasıl yağup, kar âdem kuşağına çıkdı. Küffâr-ı hâk-sâr hâli mükedder iken, girü gayret-i câhiliyyeyi elden komayup topları kal'aya atarlar ve inkisâr ızhâr eylemezlerdi.

---

[1] virilüp A : virüp N.

Cum'a namâzında gāzîler du'â vü niyâzı temâm idüp girü kollu koluna geldiler. Cum'a-ertesi dahi bu minvâl üzre yağup rîh-i sarsar ile berf ü bârân cihânı tutdu. Bu esnâda, "*Serdâr Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a geldi*" haberi şâyi' olup, mektûb mefhûmu karînesiyle küffâra küllî dehşet ve istîlâ-i havf u haşyetden gayri, el ve ayak tutmadan kalup, mâl ve esbâb u eskāl değil, kendi başları halâsına dermânları kalmayup, gürûh gürûh firâra yüz tutdular.

İnhizâm ve Firâr-ı Küffâr

Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩ bu hâli görüp firârîleri döndürmeğe âdemler ta'yîn itmişidi. Mecâl olmadı. Hasan Paşa ol gice dil alup söyletdikde, "*Küffârın hâli mükedder oldu. Topları çeken bârgîrler ve öküzler Macar tarafında olmağla, cümlesin kaçırmışlar. Toplar metersde kaldı. Yarın içerden ⟨ve⟩ taşradan 'asker hücûm ider diyü perîşân oldular*" didi. Ol gice kar sâkin olup hevâ açılmışidi. Ve bir 'azîm bârid rüzgâr esüp suları dondurdu.

Hasan Paşa Kara 'Ömer Ağa'yı da'vet idüp, "*Üç yüz yarar yiğit hâzır olsunlar. İnşâ'a'llâh zafer müyesser olur*" didi. Ve kendi bayrağını virüp bunları taşra gönderdi. Berek Suyu donmuş idi. Buz üzerinden yürüyüp geçdiler. Karşılarına bir kâfir beyi gelüp, "*Beni içeri getirin. Müslimân olmak isterim*" diyü takyesin çıkardı. 'Ömer Ağa bunu Paşa'ya gönderüp, Paşa gördü ⟨ki⟩ başında mücevher tâc, altına kürsî koyup su'âl itdi. "*Ceneviz kapudanıyım. Bin neferim var idi. Çâdırımda kırk bin altun nakd ve esbâb kaldı. Bıragup İslâm'a geldim. Ve kal'a rehniyle aldığım toplar kaldı*" diyü ağladı. **[67a]** Paşa mezbûra İslâm telkīn idüp başına sarık sardı. Ve gāzîleri cem' idüp, "*İşte kâfir bu hâlde. Göreyim sizi. Erlik günüdür*" didi. Ve 'Ömer Ağa'ya Peçuy ⟨Pécs⟩ Sancağı'nı va'de eyledi. Ve buyurdu, ne kadar top ve tüfeng var ise hazırladılar. İçerde olan gāzîler cümle küffâr tarafına nâzır durdular. Taşra giden 'askerle 'Ömer Ağa küffâr metersine karîb vardıkda, kal'adan yek-bâr[1] Allâh Allâh ile toplara âteş virilüp, top ve tüfeng ve na'ra ve gülbâng sadâsı âsmâna irdikde, küffâr başına cihân teng ü dar olup biri birine girdiler. Ve min-ba'd karârı firâra tebdîl idüp, Ferdinand Kıral ⟨Ferdinand II⟩ ile çâdırlardan taşra kaçdılar. Ve Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ tarafına çıkup biraz durdular.

Bu tarafda 'Ömer Ağa, evvelki metersi basup dokuz yüz kâfiri fi'l-hâl kılıcdan geçirdi. Ve yüz elli kadar zinde kâfiri içeri gönderdi. Ve ol metersde

[1] yek-bâr A : yek-pâr N.

olan on iki top ve cebehâne zabt olundu. Hasan Paşa beş yüz yiğit dahi imdâda gönderüp cebehâne ve bârûtu içeri çekdiler. Ve Paşa sabâh namâzın kılup Sigetvar-kapusu'nun üst yanında oturdu. Bir kîse altun ve bir kîse guruş yanına koyup, baş ve dil getirenlere akçayı dökdü. Ve önünde başlar kubbevâr yığılup, ol mahalle tahmînen on sekiz bin baş gelmişidi. Bu denlü olduğunu yazup Serdâr'a ol mahalden bir âdem gönderdi. Ba'dehû süvâr olup binefsihî küffârın meterslerine geldi. Ve gāzîlere istimâlet virdi. Kal'ada ancak altı yüz âdem koyup, bu kerre cemî'an 'askeri taşra çıkardı. "İnce Kara" dimekle ma'rûf Topçubaşı, Paşa'yı karşılayup, "*Himmetinizle küffârın kırk beş topunu zabt itdim*" didi. Paşa buyurdu, her birinin birer tekerleğin çıkardılar. Ol gün temâm metersler zabt olundu.

Öyle zemânına dek küffâr Berzence tarafını tecessüs idüp, gelir gider yok gördüler. "*Türk bize 'aceb âl eyledi*" diyü Ferdinand Kıral ⟨Ferdinand II⟩ yanına cem' oldular. Girü mel'ûn bunları cenge tergīb idüp, dörder kat piyâde ve süvâr alayların düzdü. Ve metersler üzerine yürüdü.

Bu tarafdan Hasan Paşa, kal'anın cümle topların küffâr üzerine döndürüp, kendi topların dahi[1] alaylarına karşı müheyyâ kıldı. Ve "*Fursat bizimdir, üşenmen!*" diyü gāzîlere tesellî virdi. Toplara âteş itdiklerinde melâ'înin alayları perîşân ve ekseri bî-nâm u nişân oldu. Der-'akab guzât hücûm itdikde, atlusu kaçup piyâdesini çâdırlara varınca kırdılar. Ol sahrâ küffâr lâşesi ile dolup, bu def'a Hasan Paşa önüne otuz bin kadar baş yığıldı. Hasan Paşa 'askeri durgurup, "*Çâdırlara girmenin sâ'ati vardır*" didi. Sıngın kâfir çâdırlarına girüp, Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩ mütehayyir, "*Niçe idelim?*" dirken görür ki küffâr çâdırların bıragup giderler. Hasan Paşa, İnce Kara'yı şâhîn topa gönderüp Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩ çâdırını nişâne **[67b]** alup atdıkda, bi-izni'llâh hatâ itmeyüp Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩'ın başı üzerinden geçüp otağını pâreledi. Ve nice kâfir helâk itdi Bu yana gāzîler dahi harekete geldikde, Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩'ı etbâ'ı atlandırup, "*İş işden geçdi. Türk geçidi aldıkdan sonra müşkil olur*" diyü sürüp Pavlit*[1] Geçidi'ne götürüp[2] halkı savdılar[3]. Ve güçle geçüp yüz kadar âdem ile râh-ı idbâra düşüp firâr eyledi. Or-

---

1 dahi A : – N.

*1 Pavlit : A nüshasında harekelenmiş vaziyettedir.

2 götürüp A : getirüp N.

3 savdılar A : savdı N.

dusu ve hazînesi ve cümle raht u bahtı yerinde kalup, Hasan Paşa dahi salât-ı 'asrı edâ itdikden sonra, meters ve kal'adan üç bin yarar âdem ile Muslı Bey'i ve 'Ömer Bey'i küffâr ordusuna gönderdi. Ve "*Olmaya ki küffârı bi'l-külliyye söyündürmeden doyumluğa bakasız. Ve her yoldan ikişer bayrak âheste âheste varup ardınıza kâfir koman. Kıra kıra gidin!*" diyü tenbîh eyledi. Ve bu mahalde dahi vâkı'-ı hâli yazup Serdâr'a âdem gönderdi. Ba'dehû Hasan Paşa ahşâmı kılup girdi. Bu tarafdan gāzîler vech-i meşrûh üzre yürüyüp çâdırlara vardıkda, kalan küffâr anları görüp firâr eylediler. İki yatsı zemânı tabura girüp zabt itdiler. Ve her kapuda[1] bayrak diküp âdem kodular. Ve Hasan Paşa'ya bildirüp 'azîm âteşler yakdılar. Sabâha dek zevk ü safâ sürdüler. Firârî küffâr dahi dağlara düşüp, sahrâlara perâkende vü perîşân oldular.

Hasan Paşa sabâh namâzından sonra binüp orduya geldikde, gāzîler istikbâl idüp mübârek-bâd-ı gazâ içün el öpdüler. Ol dahi anlara nevâziş ü tahsîn gösterüp du'â eyledi. Ve Ferdinand Kıral ⟨Ferdinand II⟩⟨'ın⟩ otağına doğru varup içeri girdi. Gördü ki bir 'âlî taht, çevresi tırabzan, biri altun ve biri gümüş, başları elvân cevâhir ile murassa' u müzeyyen ve direkleri başında birer elmâs vaz' olunmuş ⟨ki⟩ her biri Rum harâcı değer. İki yanında on ikişer kürsî konmuş, kırmızı kadife örtüler ile saçakları incili ve sırma ile örülmüş, her biri zî-kıymet ve taht önünde tahmînen altı zirâ' uzunluğu simât tırapezesi ⟨ki⟩ ol dahi gûn-â-gûn san'atla musanna' u müzeyyen idi. Hasan Paşa anda iki rek'at namâz kılup hamd u senâ ve fetih şükrânesine du'â idüp ağladı. Ve "*Bu nusret mücerred Hakk te'âlânın 'inâyeti ve hazret-i Resûl-i ekremin mu'cizâtı eseridir*" diyü kılıcını çıkarup tahtı ortadan kılıcladı. Ve geçüp üzerine oturdu. Sâ'ir beyler ve ağalar ol kürsîlere oturdular. Hasan Paşa, bunlara va'z u nasîhat eyleyüp sabr u sebât lüzûmunu bildirdi. Ve "*Her kim bu ulu gazâda bulundu ise inşâ'a'llâh mağfûrdur*" didi. Ba'dehû, "*Bu otağa evvel gelen kimler idi?*" diyü su'âl eyledi. Yedi nefer ileri gelüp, üç yeniçeri ve dört serhadlü, kendilerin bildirdiler. "*Bu otakda* **[68a]** *ne var ise, cebehâneden gayri, cümlesi sizindir*" didi.

Evsâf-ı Ganâ'im

Zikr olunan kırk iki pâre top ve beş şâhî darbzen -ki metersde kalmış idi- her biri zî-kıymet, envâ'-i sanâyi' ile masnû' ve mevzûn, gûyâ ki sebîke-i

[1] kapuda A : kapudan N.

altundur. Cüsselerinde hey'ât-ı garîbe ve tılsımât-ı 'acîbe, dünbâllarında timsâl-i sîmurg-ı 'ankā, üzerinde heykel-i çasar ve papa, her birinin kāmet ü eşkâline nâzır olan, sihr-i Sâmirî zann idüp, "*Üstâd-ı mâhir elinden âyâ dün mü çıkdı?*" dir idi. Anınçün müstesnâ mahbûb gibi nazarı mergūb olup, tab' ne denlü gam-gîn olsa hey'ât-ı 'acîbesine nigerân oldukda mesrûr u şadân olur idi. Ve bunlardan mâ'adâ on dört bin Talyan ⟨İtalyan⟩ tüfengi ve ol kadar külüng ve kürek ve nice zerrîn tepsi ve sahan ve bunca sîmîn evânî ve leğen ve elliden ziyâde nâmûsiyyeli otağ ve on bin kadar hıyâm-ı pür-yat u yarağ ve tabl u kûs ve nefîr ü nâkūs ve sanduk ve fuçı ve araba ve koçı ve bi'l-cümle mâ-melek, eger gırbâl ve eger elek ⟨ki⟩ hadd ü 'addin Hâlik-i ins ü melekden gayri bilmez. Ve nice tuhaf u yâd-gâr ki vasfa gelmez. Me'kûlât kısmından nice çini ve sîmîn ev'iyede[1] et'ime vü eşribe ve edviye-i perverde-i karanfil ve cuvâriş ve hamîre-i zencebîl ve güvâriş ve sâ'ir zahâ'ir ki ahâlî-i kal'aya müstevfâ bir sene yeter idi. Cümle bârût ve cebehâne ile Hasan Paşa buyurdu, ne kadar serahor ve topçu ve cebeci var ise gelüp bunları kal'aya çekdiler.

Ta'kīb-i Guzât be-Küffâr

Ol gün üç bin kadar yarar gāzîler Hasan Paşa fermânıyla 'Ömer Ağa'ya koşulup küffâr ardınca gönderildi. Pavlit Geçidi'ne geldiklerinde küffârın bî-hadd koçılarını emvâl ü erzâk ile mâl-â-mâl gördüler. Cümlesi yağma olunup zî-kıymet olan eşyâ alındı. Ve kaba esbâb yerinde kaldı. Gāzîler sudan geçüp gürûh gürûh dökülmüş küffâr üzerine hücûm itdiklerinde, bayrakların bıragup firâr itdiler. Ardlarından yetişüp bî-hadd kırdılar. Yalnız bellü başlu mülebbes kâfir altı bin kadar idi. Ekser-i kapudanları esîr alınup kal'aya getirdiler. Hasan Paşa, "*İçerde kâfir esîri çoğaldı*" diyü emr eyledi, herkes getirdiği esîrin kal'a handekinde başını kesüp lâşesini suya virdi. Ba'zı esîrlere inhizâmın aslını su'âl itdiler. Cevâb virdi ki:

"*İçerden çıkan kâğıd ele girdikden sonra içimize korku düşüp gözümüze yeşil başlı Türkler görünmeğe başladı. Ve siz hücûm itdikce anlar bile gelirlerdi. Ve bizim ceng itmeğe elimiz varmadı.*"

Bu inhizâmda Malta Herseki Doncuvan ⟨Don Juan⟩ bir tarafa gidemeyüp libâsını çıkardı ve bir kebeye sarılup, hasta gibi dört gün bir handekde yatdı. Beşinci gün Mekomorya ⟨Međimurje⟩'dan Zirin-oğlu ⟨Zrinski⟩ âdemleri tabur

[1] ev'iyyede A : ed'iyyede N.

döküntüsü ararken üzerine gelüp, ol dahi "*Beni götürün!*" diyü niyâz itmekle, Zirin-oğlu ⟨Zrinski⟩'na iletdiler. Kendiyi bildirdikde, ikrâmla vilâyetine gönderdi. **[68b]** Ve bu cengde yetmiş seksen bin küffâr kılıcdan geçdiğinden gayri, Talyan ⟨İtalyan⟩ ve Nemçe piyâdelerinden kurtulanlar yek-ser yollarda dökülüp dondu kaldı. Bir bölüğü dahi 'uryân ve nâlân u giryân diyârlarına revâne olup, ancak cân kurtardılar.

Peçuylu, mezbûr 'Ömer Ağa'dan nakl ider ki: "Küffârı ta'kīb itdiğimizde, yer yer onar on beşer kâfir cem' olup, âteş yakup otururlardı. Bizi gördüklerinde, harekete kudreti olan ayağ üzre kalkup şabkasın çıkarır ve ta'zîm ider ve girü oturur idi. Biz dahi kırmakdan usanup, bir bölük 'âciz ü zebûnu öldürmek erlik değil diyü, incitmez olduk. Ve ileride cânlıca, müsellah ve mülebbes kâfir kesmeğe giderdik. İleride bir koçıya halel gelüp, teng mahalde kalmış. Ardınca iki yüz koçı irkilüp, henüz eli ayağı donmayan koçaşlar bârgîrlerine binüp kaçmışlar. Esbâb u erzâka kim bakar, ancak sîm kadehler ve sîmîn evânî kısmı alınup, bâkīsı yerinde terk olundu. Ba'dehû yerinde kalan cebehâne ve topları Hasan Paşa iki ay kadar zemân sarf-ı tâb ü tüvân idüp, güçle kal'aya nakl itdirdi."

Ve mezbûr 'Ömer Ağa'nın küllî hıdmeti sebk itmekle, Peçuy ⟨Pécs⟩ Sancağı, Hasan Paşa'nın arpalığı iken mezbûra virdi.

Zikr-i Bakıyye-i Ahvâl-i Kanije ⟨Kanizsa⟩ ve Serdâr

Bu tarafdan Yemişçi Hasan Paşa 'asker ibrâmına bakmayup Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a[1] gelmişidi. Ol vakit ki şiddet-i şitâ zuhûr idüp nefse nefsî oldu, 'asker hücûm idüp Serdâr'ın otağını taşladılar. Ve üç gün Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'da ârâm olundukdan sonra, cumâdelûlânın on ikinci günü darben ve kahren kaldırup Belgırad cânibine döndürdüler. Hasan Paşa'nın evvel mektûbunu getiren, Şıkloş ⟨Siklós⟩'da Serdâr'a müjde haberin getirdi. Mektûbu okuyup mesrûr oldular. Ol gün ikindiden sonra ikinci mektûb gelüp, sûretin aldı ve 'aynı ile Âsitâne'ye gönderdi. Ba'dehû Serdâr, cümle 'askere icâzet virüp kendi Şıkloş ⟨Siklós⟩'da kaldı.

Mâh-ı mezbûrun on beşinde Osek ⟨Eszék⟩ Köprüsü'ne geldiler. Evvel geçen geçüp, sonra, mâh-ı mezbûrun yirmisinde şiddet-i berdden Dırava Suyu

[1] Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a N: Sigetvar A.

müncemid olup, gice içinde köprü bozuldu. Üzerinde bulunan gark u helâk oldu. İkinci günü tûfân aşağı komağla, tekrâr köprü tecdîdine mübâşeret itdiler. Ba'dehû Hasan Paşa, Şıkloş ⟨Siklós⟩'da gelüp Serdâr'a mülâkī oldu. Küllî ri'âyetler idüp cümle 'arzları ma'a-ziyâde makbûle geçdi. Muslı Bey'e Köstendil Sancağı ve 'Ömer Ağa'ya Peçuy ⟨Pécs⟩ Sancağı emirleri ve bile kapanan gāzîlere beşer akça terakkī ve dirlik virilüp Hasan Paşa, İskender Kethudâ'yı Âsitâne'ye gönderdi. Pâdişâh-ı İslâm bu ulu gazâdan şâd-kâm olup zikr olunan virgüleri mukarrer kıldı[1]. Ve şenlikler olup Hasan Paşa'ya vezâret hâsları ihsân itdi[2]. Üç hıl'at-ı fâhire ve murassa' şemşîr ve üç **[69a]** at ile gönderdi. Serdâr dahi kezâlik[3] ri'âyetler idüp, kendi kethudâsı Mustafa Kethudâ'yı Peçuy ⟨Pécs⟩'a gönderdi. Tâ ki Kanije ⟨Kanizsa⟩'ye müstevfâ zahîre tedârük eyleye. Ve kendi Şıkloş ⟨Siklós⟩'dan göçüp Belgırad'a revâne oldu. Bu esnâda, dağlar gibi buz pâreleri Sava üzerinde olan köprüyü dahi bozup, tekrâr yapılınca 'asker gemiler ile geçüp, bu seferde küllî zahmet çekdiler. Hezâr ta'abla Belgırad'a geçilüp kışlaya dâhil oldular. Yeniçeri Ağası 'Ali Ağa, ⟨'Â'işe⟩*1 Sultân'a[4] 'akd-i nikâh içün Serdâr tarafından vekîl olup Âsitâne'ye gönderildi.

Bu tarafdan[5] Ferdinand ⟨Ferdinand II⟩, üç Yezüş topunu kal'a rehni ile almışidi. Sâhibleri da'vâ idüp Papa kal'ayı hükm eyledi. Ol ecilden aralarına fitne düşüp biri birine girdiler. Bunun üzerine iki ay mürûr eyledikde, bir nice gāzîler seriyye tarîkıyla[6] küffâr ordusu semtine gidüp, yüz kadar dinc atlu kâfir görüp pusuya girdiler. Ve üzerlerine hücûm idüp bozdular. Yirmi kadar kâfiri der-zencîr kal'aya getirdiler. Meger melâ'în, topları bi'l-fi'l yerinde midir diyü tecessüse gelmişler. "*Şimdi Kıral'ın tedârükü nedir?*" diyü su'âl olundukda, "*Evvel-bahârda iki yere hareket itseler gerekdir. Kıral Budun ⟨Buda⟩ üzerine varup, Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩ Kanije ⟨Kanizsa⟩ muhâsarasına gelse gerek. Ve kal'anın cânib-i şarkīsinde olan Sigetvar-*

---

1 kıldı A : kıldılar N.
2 itdi A : olundu N.
3 kezâlik A : – N.
*1 Eserin devamında Kâtib Çelebi, Yemişçi Hasan Paşa'nın, sefer dönüşünde 'Â'işe Sultân ile nikâhlandığını haber vermektedir (metin, vr. 70 a). Müellifin kendi verdiği bu bilgiye dayanarak, Sultân'ın ismini buraya da eklemeyi uygun gördük.
4 Sultân'a A : Sultân'ı N.
5 tarafdan N: tarafda A.
6 seriyye tarîkıyla A : seyre diyü N.

kapusu'nun iki tarafında kulleler ki vardır, hîn-i muhâsarada kâtib ve emîn ta'yîn olunup, kapu yemîninde olan kulleye on sekiz bin dâne ve yesârındaki kulleye yirmi bir bin dâne atıldı. Bundan mâ'adâ sâ'ir dîvâra otuz bin dâne urulup, bâkī top dâneleri metersde kaldı. Cümlesi doksan altı bin dânedir" diyü haber virdiler.

Bundan sonra, mukaddemâ Der-i devlet'den âdem geldikde hüküm ve hatt-ı hümâyûn getirüp, Serdâr-ı sâbık İbrâhîm Paşa ta'yîn eylediği kal'a miftâhına takılan zencîrin yanma bu bir kat altun zencîri dahi takup, üzerinde yazılan tuğrâlı emir sûreti ki levh üzerine yazılmışdır: "*Sabâh ve ahşâm, yeniçeri ağası her kim olursa ol altun zencîrli levhi boynuna asup, du'â vü senâ ile kapuyu aça kapaya. Ve Sultân Mehemmed Hân'ın hatt-ı hümâyûnun seninle mahsûr olan gāzîlere okuyup anlatasın*" diyü Serdâr Hasan Paşa'ya[1] göndermişidi.

Sûret-i Hatt-ı Hümâyûn

"*–El-hamdu li'llâhillezî faddalenâ 'alâ kesîrin min 'ibâdihi'l-mü'minîn ve fevvâza ileynâ mekālîde mesâlihi'l-Müslimîn ve's-salâtü ve's-selâmü 'alâ Seyyidi'l-mürselîn*[*1].–

Ammâ ba'dü: Sen ki Kanije ⟨Kanizsa⟩ Beylerbeyisi ihtiyâr kulum, Vezîrim Hasan Paşa'sın, bu sâl-i ferhunde-fâlde reh-nümûnî-i ikbâl-i tevfîk-i Zü'l-celâl ümmet-i Muhammed'e yâver olup, eylediğin hıdmet südde-i 'ulyâya ma'rûz olup, sa'y-i bî-dirîgin meşkûr ve nâmın defter-i nîk-nâmân silkinde mastûr olmuşdur. Berhûrdâr olasın. **[69b]** Sana vezâret virdim. Ve seninle mahsûr olan kullarım -ki muktezâ-yı tertîb-i saltanat ile ma'nâda oğullarımdır- yüzleri ağ ola. Melhûzdan ziyâde çalışup cân u başların bizim yolumuza ve dîn uğruna dirîg eylememişler ve makdûr-ı beşer olan sa'y-i cemîli yerine getirüp râh-ı Hakk'da 'azîm çalışmışlar. Âb u âteş arasında gâh garîk ve gâh harîk olmakdan perhîz eylemeyüp, burc ⟨u⟩ bedende ta'yîn oldukları mahalden ayrılmamışlar ve gâh neberd-gâha çıkanları küffâr⟨ı⟩[2] kaçırup ve

---

[1] Paşa'ya N: Paşa A.

[*1] الحمد لله الذى فضلنا على كثير من عباده المؤمنين و فوض الينا مقاليد مصالح المسلمين والصلوة والسلام على سيد المرسلين = Bizi birçok mü'min kullarına üstün kılan ve yine bize Müslümanlar'ın işlerinin anahtarlarını veren Allah'a hamd ve Resullerin Efendisi'ne salât ve selâm olsun.

[2] küffâr⟨ı⟩ A : küffâra N.

cengcilerin kırup yürüyüş eylediklerinde cüyûş-ı âhen-pûşların gürîzân ve envâl-i ganâ'imi rîzân eylemişler. *Bâreka'llâhu fîhim*[*1].– Bundan böyle dahi senin sözüne râm olup, bu pendnâmemi gâzî kullarım mahzarında okuyup, *Etî'u'llâhe ve etî'u'r-Resûle ve uli'l-emri minküm*[*2]– ma'nâ-yı şerîfin anlara bildiresin[*3]. Seninle muhâsarada olan kullarıma cümle virdiğin virgü, makbûl-i hümâyûnum olmuşdur. Cümlenizi Hakk te'âlâya ısmarladım."

Bu hatt-ı hümâyûnu ol gün ki okutdu, ağlamadık kim kaldı ola. Ba'dehû şenlikler olup topları içeri almağa üç ay çalışdılar. Ol bî-nazîr Firenk oğlanları ki hüsnle mümtâz idi- soğukdan elleri ve ayakları düşüp kābil-i istihdâm olmadı. Nicelerini katl eylediler.

Mukaddemâ tâbi' olan Firenkler gelüp, İspanya ve Talya ⟨İtalya⟩ oğlanlarından ucuz bahâ ile iki yüz kadar oğlan aldılar. Ol kış geçüp evvel-bahâr olıcak, üç bin kadar karye ahâlîsi gelüp itâ'at eyleyüp, iki binden ziyâde re'âyâ Osek ⟨Eszék⟩ ve Pojega ⟨Požega⟩ ve Peçuy ⟨Pécs⟩ ve Şıkloş ⟨Siklós⟩ ve Bosna'dan gelüp kal'a ta'mîrine mübâşeret eylediler. Evvelkiden dahi kalın başlayup, söğüt ağaçların kırup palankayı yeniden yapdılar. Ve başdan başa badana çalup, cum'aya minâre ve bir mescid ve sarây ve cebehâne binâ itdiler. Toplar üzerine sâyebân ve bir yeni hammâm yapdılar. Ve min-ba'd gāzîler Beç ⟨Bécs/Wien⟩'e varınca çeteye seğirdüp, esîr ve ganâ'im almadan hâlî olmadılar.

Nakl-i Top-hâ be-Kal'a-i Belgırad

Çün bu ma'nâ küffâra bir dâhiye-i kübrâ oldu, mahzâ ol topları istihlâs ârzûsuyla ol 'âm nefîr-i 'âmm idüp Kanije ⟨Kanizsa⟩'ye düşmek 'azîmetinde oldukları, târîh-i mezbûrda Bosna'dan munfasıl olup Belgırad'da tedbîr-i umûr ve tertîb-i ahvâl tegavvür iden Vezîr Gürci Mehemmed Paşa'nın mesmû'u olıcak, kat'â li-itmâ'ihim zikr olunan toplar bi-esrihâ Belgırad'a gelmek

---

*1 بارك الله فيهم = Allah onları mübarek kılsın.

*2 اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولى الامر منكم = "Allah'a itaat edin. Peygamber'e ve sizden olan ulülemre (idarecilere) de itaat edin.", *Kur'ân*, Nisâ, 4/59.

*3 Burada, cümlede eksiklik hissettiğimizden dolayı, okuyucuya kolaylık sağlayabileceği düşüncesiyle, cümlenin *Târîh-i Na'îmâ* (I, 205)'da nasıl geçtiğini de göstermek istedik: "Bundan böyle dahi senin sözüne râm olup, he ne hizmet teklîf edersen edâsına dikkat ü ihtimâm üzre olalar. Sana itâ'at ü inkıyâd üzre oldukları benim rızâ-yı hümâyûnuma sebebdir. Bu pendnâme-i tâmmemi gāzî kullarım mahzarında okuyup, *Etî'u'llâhe ve etî'u'r-Rasûle ve uli'l-emri minküm* ma'nâ-yı şerîfin anlara bildiresin."

münâsib olmağla etrâf-ı memâlikden âdemler çıkup, bir vakt-i mu'ayyende Kanije ⟨Kanizsa⟩ finâsında müctemi' olup, küffâr haberdâr olmadan haml içün ihzâr olunan âlât-ı bî-şümâr ile çıkarılup dârü'l-emne getirilmeğe işâret itmeğin, ol yevm-i mev'ûdda Kanije ⟨Kanizsa⟩ ahâlîsi âgâh değil iken, on bin kadar âdem def'aten her tarafdan cem' olup bilâ-te'hîr ol topları çıkardılar. Ve zemân-ı yesîrde Sigetvar ⟨Szigetvár⟩'a ve andan Nehr-i Dırava üzre kenâra getirüp, i'dâd olunan sefâ'ine tahmîl ve müddet-i kalîlede Belgırad İskelesi'ne tenzîl eylediler.

Selâtîn-i selef zemânlarında Diyâr-ı Üngürüs kılâ'ından ve bozulan taburlardan dâhil-i dâ'ire-i ganîmet olan topların kadar-ı hâcetden ziyâdesi belde-i mezbûreye getirilüp dâhil-i kal'a bir mahalde konmağla, ol mahall dolup bir dahi idhâle mecâl kalmamağla, Kanije ⟨Kanizsa⟩'den gelen toplar içün kal'a cidârına[1] muttasıl bir mahall-i münâsibde müşârûn-ileyh Mehemmed Paşa müstakill bir tophâne binâ idüp, eger dâhil ve eger hâric, 'atîk ü cedîd topları tertîb itdikden sonra, her zemân tathîri içün âdemler ta'yîn eyledi.

Serdârî-i Hasan Paşa ve İnhizâm-ı Kara Yazıcı

Bundan akdem Âsitâne'den Hâcı İbrâhîm Paşa Bağdâd Eyâleti'nden munfasıl Vezîr-zâde Serdâr Hasan Paşa'ya mülâkāt ile me'mûr olup, ma'an Kara Yazıcı üzerine gönderilmişidi. Mezbûr hod-re'ylik idüp, Serdâr-ı mezbûra mülâkī olmadan, Kayseriyye'de şakī-i mezbûr ile döğüşüp bozulmuş ve kal'aya girmiş idi. Bu haber-i muvahhiş Diyârbekir kurbında cem'iyyet üzre olan Serdâr Hasan Paşa'nın mesmû'u oldukda bilâ-tevakkuf göçüp, bin on saferinin on ikinci gününde, Elbistân Yaylakı'nda "Sepetlü" nâm mahalde, müfsid-i mezbûr 'askeri ile mülâkāt idüp, mübâşir-i harb u kıtâl oldukda, vakt-i duhâdan 'asra dek ceng uzayup bi'l-âhire, nesîm[2]-i feth ü zafer Hasan Paşa tarafından vezân olup, leşker-i Celâliyân münhezim ü perîşân ve otuz bin kadar şakînin sülüsânı tu'me-i tîg-ı bürrân oldu. Yazıcı, hayme vü hargâh ve bâr u büngâhı döküp bakıyyetü's-süyûf eşkıyâ ile firâr iderek **[70a]**, gelüp Canik dağlarında karâr eyledi. Hasan Paşa dahi ardınca sürüp Tokat şehrine dâhil oldu.

---

1 cidârına A : civârına N.

2 nesîm A : teslîm N.

Zikr-i Ba'zı Vekâyi'-i Âsitâne ve Mürden-i Kara Yazıcı

Cümâdelâhûrede Celâli başları gelüp, ramazânda Yazıcı Canik dağlarında mürd olduğu haber(i) vâsıl oldu {*Mezbûrun kethudâsı olan Şâhverdi'den menkûldür ki öldükden sonra meyyiti pâreleyüp her bir pâresini bir yere defn itmişler. Tâ ki 'Osmânlı bulup yakmayalar. Minhu*}. Ve mezbûrun birâderi Deli Hasan sağ ve esen kalup yerine geçdi.

Der-i devlet'de Vezîr-i sâlis olan Hâfız Ahmed Paşa Vilâyet-i Anadolu muhâfazasıyla me'mûr olup, rebî'ulâhırın yirmisinde Üsküdar'a geçüp, Burusa'dan Kütahya cânibine[1] 'azîmet itdi.

Şevvâlin on ikinci günü rûz-ı Hızır vâkı' olup, Der-i devlet'de Kā'immakām Halîl Paşa yevm-i mezbûrda ref' olunup, yeri ol 'asırda Vezîr-i sâlis bulunan Sâ'atci Hasan Paşa'ya virildi.

Ve girü ol gün, İbrâhîm Paşa metrûkesi 'Â'işe Sultân, dört bin altun mihr ile Yemişçi Hasan Paşa'ya 'akd olundu.

Ve zilka'denin yirminci günü Yeniçeri Ağası 'Ali Ağa alay ile İstanbul'dan çıkup Belgırad'a revâne oldu. Bunun zemânında zorba odabaşılar zuhûr idüp, gice Ağa'yı meydâna getirüp istemediklerini defter ile 'azl u nasb itdirirlerdi.

'Akd-i nikâh müjdesi ile Nasûh Paşa -ki ol 'asırda küçük mîrâhûrlukdan munfasıl idi- Belgırad'a varup, yeniçeri ağalığı umarken, kapucubaşılık emri virilüp Der-i devlet'e gönderildi.

Tuğyân-ı Deli Hasan ve Mahsûrî[2]-i Hasan Paşa

Çün Yazıcı mürd oldu, Şâhverdi Kethudâ ve Yular-kısdı ve Tavîl şakī-i mezbûrun birâderi Deli Hasan yanına gelüp, birkaç bin eşkıyâ ile Canik'den çıkup Hasan Paşa'nın Diyârbekir tarafından gelen ağırlığı gāretine gitdiler. Ve bir mahalde basup murâd üzre yağma vü gāret itdikden sonra, gürûh-ı enbûh ile bilâ-tevakkuf Tokat'a gelüp, Hasan Paşa yanında mevcûd 'asker olmamağla, hücûmlarına tâkat getiremeyüp Tokat Kal'ası'na tahassun itmişidi. Leşker-i eşkıyâ şehri gāret ü yağma itdikden sonra, Paşa'nın "Cennetbağı" tesmiye eylediği murassa' u mücevher şükûfelerini bozup al-

---

1 Kütahya cânibine A : Kütahya'ya N.

2 mahsûrî A : + şehâdet N (A nüshasında da evvelâ "şehâdet" yazılmışken sonradan üstü çizilerek iptal edilmiş ve iptal edilenin yerine satır üzerine taşma yapılarak, "mahsûrî" yazılmıştır).

mağa kanâ'at itmedi. "*Elbette kal'ayı alır ve Paşa'yı giriftâr iderim*" diyü kenâr-ı şehre konup hisârı muhâsara eylediği haber(i) Der-i devlet'e vâsıl oldukda, zümre-i tavâşîden ol 'asırda Diyârbekir Beylerbeyisi bulunan Husrev Paşa'ya vezâret virilüp, Kürdistân 'askeri ile Celâlî def'ine nâmzed kılındı. Bu tarafda zümre-i eşkıyâ bir ay kadar hisârı muhâsara idüp, kal'adan bir bed-baht çıkup, kapu önünde olan nişîmen-gâh ki tahta havlı çevrilmiş idi, "*Hasan Paşa her seher anda gelir oturur*" diyü haber virmekle, şevvâlin evâhırında ba'zı eşkıyâ ol mahalli nişâne alup tüfeng ile Paşa-yı mezbûru urup şehîd itdikde, Deli Hasan'ın aksâ-yı murâdı suhûletle hâsıl olmağın, leşker-i menhûsunu kaldırup Anadolu vilâyetlerini gârete 'azîmet içün göçdü gitdi. Sâbıkā **[70b]** Hasan Paşa emvâlini gâret itdiklerinde, nukūdu kalkan mi'yârı ile ve akmişe ve çukayı kılıc zirâ'ı ile ölçüp üleşdiler ve küllî kuvvet ü kudret bulup, yedi sekiz sene memâliki zîr-i dest-i tasallutlarına aldılar.

Ve bu sâlde France Pâdişâhı mektûb gönderüp, sâbıkā Cezâyir korsanları France kavmine te'addî eylediklerini defa'âtle i'lâm itmeğin, mü'ekked ahkâm gönderilüp, "*Cezâyirli min-ba'd France cânibine dahl ü ta'arruz eylemeyeler*" diyü muhkem tenbîh olunmuşidi. Girü mütenebbih olmayup evvelkiden ziyâde re'âyâsına ve bâzergânlarına dahl olunduğun kazâyâ defteri ile i'lâm eylemeğin, defterin bir sûreti gönderilüp, 'ahde muhâlif gâret olunan mâlları her kimde ise bî-kusûr alıvirilüp, bu fesâdı eyleyenler her kim olursa emân virilmeyüp eşedd-i siyâset ile haklarından gelinmek bâbında tekrâr hüküm gönderildi.

Ve Pâdişâh-ı Lâr[1] İbrâhîm Hân, Şâh 'Abbâs pençesine giriftâr oldu.

Mısrâ'

Tılısm-ı keyânî şikest[*1]

târîh didiler.

Ve Âsitâne'de 'ulemâ cem' olup Kā'im-makām Halîl Paşa'ya vardılar. Ve "*Hılâf-ı şer' hareket iden sipâhın haklarından gelinmek gerek*" didiklerinde, sözleri telhîs olunup mûcibince hatt-ı şerîf vârid oldu.

---

[1] Pâdişâh-ı Lâr A : pâdişâhlar N.

[*1] طلسم کیانی شکست (Padişahlar tılsımı kırıldı) =1010.

Vefeyât

İbrâhîm Paşa*[1]:

Bosnaviyyü'l-asıldır. Dokuz yüz seksen yedide silahdârlıkdan çıkup Cerrâh yerine yeniçeri ağası ve seksen dokuzda selefi yerine Rumili beylerbeyisi ve doksanda dâhil-i silk-i vüzerâ oldu. Doksan bir rebî'ulâhırında Hâdım Hasan Paşa yerine Mısır Eyâleti tevcîh olundu. Doksan üçde Şâm etrâfında olan Dürzî eşkıyâsını kahr itdikden sonra Âsitâne'ye gelüp, 'Â'işe Sultân virildi. Vezîr-i sâlis ve sanî ve kā'im-makām olup, bin dörtde ve bin beşde ve bin yedide üç def'a mühr-i vezâret ile ikrâm olundukdan sonra, bin on muharreminin onuncu günü Belgırad'da vefât idüp, meyyiti getirilüp Şehzâde Câmi'i hareminde, kubbe-i mahsûsada defn olundu. Kanije ⟨Kanizsa⟩ fethi âsâr-ı cihâdıdır.

el-Mevlâ Hüsâmeddîn:

Diyâr-ı Menteşe'den neş'et idüp mülâzım ve müderris oldukdan sonra, kırk akça ile Hâcı Hasan Medresesi'nden ma'zûl iken, doksan dörtde Edirne'de Taşlık müderrisi ve bin beşde Câmi'-i 'Atîk müderrisi olmuşidi. Bin on rebî'ulâhırında intikāl eyledi.

Mevlânâ-yı mezbûr fazîlet-i 'ilmiyye ile meşhûr idi. Âsâr-ı kaleminden *Sadrü'ş-şerî'a*'ya hâşiyesi vardır. Eğri ⟨Eger⟩ Seferi'ne giderken Hâce Efendi'ye 'arz eyleyüp mazhar-ı lutf-ı bî-kerânî olmuşidi.

el-Mevlâ Ma'sûm:

Diyâr-ı Horasân'da Merv-i Şâhican'dan zuhûr idüp, tahsîl-i 'ulûmdan sonra 'azm-i dârü'l-mülk-i Rum eyleyüp Hâce Sa'deddîn Efendi'ye intisâb ve şeref-i mülâzemetin iktisâb itmişidi. Ba'dehû semt-i kazâya sâlik olup, Eğriboz ⟨Euboea⟩ ve Çatalca ve Tırhala kazâları ile müreffehü'l-hâl ve defa'âtle müfettiş-i emvâl olup Çatalca'da tavattun eyledi. Bin yedi senesinde

*[1] İbrahim Paşa'nın biyografisi, Âtıf Efendi nüshasında, vr. 70 b'de, sayfa kenarındadır. Kırmızı mürekkeple konulmuş olan küçük bir işaret, biyografinin "vefeyât" başlığının hemen sonrasına yerleştirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Aslında müellif, *Fezleke*'deki vefeyâtların tamamında, önce âlimlerin, onların arkasından bürokratların biyografilerini vermek şeklinde bir usul izlemiştir. Her ne kadar usule aykırı olsa da, müellifin yönlendirmesine uyarak, İbrahim Paşa'nın biyografisini buraya aldık.

İbrâhîm Paşa serdâr oldukda Ordu-yı hümâyûn Kazâsı, ba'dehû Yenişehir Kazâsı mevleviyyetle virilüp, bin on saferinde ma'zûl oldukdan sonra Çatalca'da vefât itdi.

Mısrâ'

Rûh-ı ma'sûmu ide kasr cinânda ebedî (1010)*[1]

târîh-i intikālidir.

Mevlânâ-yı merkūm diyâr-ı Rum'a gelen yârân-ı 'Acem'in ser-efrâzı, kemâl-i fasâhat ve beyânla mümtâzı, Fârisî ve Türkî şi'r ü inşâda ser-bülend, fenn-i mu'ammâda evhad, nâmdâr ve meşhûr ve eş'ârı *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da mastûrdur.

el-Mevlâ Tevfîk b. Mehemmed:

Gîlân'da neşv ü nemâ ve tarîk-ı tahsîl-i kemâle meş'al-i efrûzu'llâhü veliyyü't-tevfîk ile reh-nümâ bulup, cemî'-i fünûnda ser-efrâz oldukdan sonra belde-i Âmid'e güzâr idüp, nice zemân ol diyârda 'akd-i meclis-i ders-i 'âmm **[71a]** itmiş idi. Ol 'asırda Mollâ 'İmâd ile bunların şöhreti 'âlem-gîr olmağın, Bağdâd ve Şâm Vâlîsi Mehemmed Paşa-oğlu Hasan Paşa sohbet-i dil-güşâsına rağbet ve mezbûr ile üns ü ülfet eylemiş idi. Ba'dehû İstanbul'a gelüp Hâce Efendi'ye intisâb eyleyüp mahâdîm-i kirâma mu'allim ve cenâb-ı Mevlevî'ye musâhib ü münâdim olmuşidi. Bin ikide ber-vech-i tekā'üd Eyyûb'da Cezerî Kāsım Paşa Medresesi virilüp, vezâ'if-i 'ilm ü 'ibâdete iştigāl üzre iken, bin on senesi hılâlinde intikāl eyledi.

Mollâ-yı merkūmun 'ilm ü fazlı müsellem, lutf-ı tab'ı meşhûr-ı 'âlem, hoş-fehm[1], hoş-sohbet, Türkî ve Fârisî şi'r ü inşâya kādir ve hüsn-i kitâbetde mâhir idi.

el-Mevlâ 'Abdülbâkī b. Mehemmed b.[2] 'Alâ'eddîn el-Cemâlî:

Vücûh-ı kudât-ı Mısriyye'den Cemâleddîn Mehemmed-i Cemâlî'nin ferzendi Cemâlî-zâde Efendi'dir. 'Amm-i fâzılı Fudayl Efendi'den mülâzım

*1 معصومی ایده قصر جنانده ابدی روح = 1010.

1 hoş-fehm A : – N.

2 b. A : – N.

olup kazâya rızâ virmişidi. Ba'zı bilâda hâkim olup kalem-rev[1]-i Mısır'a intikâl eyledi. Mahalle-i kübrâ kazâsıyla makzi'l-merâm olup, bin on târîhinde vefât itdi.

Mahdûm-ı merkūm sahâda yegâne, lutf u 'atâda müferrid-i zemâne idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Hıtat-ı Makrizî* dimekle ma'rûf târîh-i Mısır'ı terceme eyledi. Lofça kādîsı iken Câmi'-i 'Atîk evkāfını ihyâ ve ba'zı âsâr-ı hayr inşâ itmişdir. Merhûm evâhır-ı 'ömründe mağlûb-ı keyf olmağla hıtta-i vücûduna zelzele-i ra'şe-i telâşî yol bulmuş ve tılısm-ı gencîne-i fazl olan heykel-i zâtı mütteharrik-i endâm olmuş idi. Ol cihetden ba'zı sitem-i zarîfler dimişdir:

İki omuzlarını bir vechile salar kim
Görenler anı dirler hey hey Cemâlî-zâde

el-Mevlâ 'Abdülvehhâb:

Kavalalı-zâde Efendi'dir. Hâce 'Atâ'ullâh Efendi'den ihrâz-ı şeref-i mülâzemet ve ba'zı medârisde ifâdeye müdâvemet idüp, kırkdan ma'zûl iken, dokuz yüz doksan dört recebinde Top-kapusu Hârici'ne 'âric olup, bin üçde Sahn'a geldi[2]. Bin beşde Sultân Selîm-i Cedîd müderrisi ve bin dokuzda Medîne-i Münevvere kādîsı ve bin on saferinde Mekke-i Mükerreme kādîsı[3] olup, sene-i mezbûre şa'bânında haber-i intikāli vâsıl-ı dârü'l-mülk-i Rum oldu.

Mevlânâ-yı merkūm her fende fâ'ikü'l-akrân, be-tahsîs 'ulûm-ı riyâziyyede ferîd-i 'asr u evân idi. Rub'-ı mücîb ve mukantara ve usturlâbda resâ'ili ve vaz'iyyâtda mergūb âsâr u 'ameli[4] vardır.

el-Mevlâ Hüseyin Kefevî:

Kefe diyârından zuhûr ve kesb-i ma'ârif-i nâ-mahsûr idüp dârü'l-mülk-i Rum'a kudûm ve Medîne Kādîsı Dâvud-zâde Efendi'den mülâzemetle tahsîl-i 'ulûm itdikden sonra tarîk-ı tedrîse 'âzim olup, dokuz yüz doksan târîhinde İstanbul'da kırkla Fâtıma Sultân müderrisi ve bin ikide Sahn müderrisi olmuşidi. Bin yedide Süleymâniyye'den Kudüs Kazâsı'na, bin sekizde Mekke

---

1 kalem-rev A : kalem ve N.
2 geldi A : gelüp N.
3 ve bin on ... kādîsı A : – N.
4 âsâr u 'ameli A : âsâr ve 'ilmi N.

Kazâsı'na nakl olunup, bin on saferinde ma'zûl [71b] olup, mansıb-ı mezbûr Kavalalı-zâde'ye virildi. Ol esnâda itmâm-ı eyyâm-ı zinde-gânî idüp bakāya gitdi. Mekke'de medfûndur.

Mevlânâ-yı merkūm dakīka-perdâz-ı mantûk u mefhûm, bezle-gûy u handân-rûy ve hoş-sohbet, vâsıtü'l-'akd-ı erbâb-ı ma'rifet, letâ'ifi zebân-zed-i zurefâ, mensûr u manzûm mazmûnları hâtır-nişân-ı şu'arâ idi. Âsâr-ı kaleminden şürûh-ı *Buhârî* ve *Müslim*'e ta'lîkātı, *Gülistân*'a Türkî şerhi vardır. Ve *Dîvân-ı Hâfız* ve gayriden tefe'ül idenlerin hikâyâtın cem' ve *Fâlnâme* tesmiye eylemişdir. Mu'teber ü latîf eserdir. Niksarî-zâde ile makāleleri ve ta'n u tanzı müştemil risâleleri meşhûr olup, 'ilm-i mûsîkīde mehâreti mânend-i nağme-i erganûn*[1], âgāzeleri bülend-âvâze ve müsellem, nev-besteleri güldeste gibi tuhfe-i mecâlis-i 'âlemdir.

Mısrâ'

Bâkī kalan bu kubbede bir hoş-sadâ imiş

eş-Şeyh Hasan Kabâdûz:

Burusavî'dir. San'at-ı kabâdûzî ile kefâf-endûzî kılup meşâyıh-ı Bayramiyye'den Ahmed-i Sârbân halîfesi Hüsâm-ı Ankaravî hıdmetine vâsıl ve murâd-ı fu'âdına nâ'il olmuşidi. Anların tarîkında tağyîr-i ziyy ü sûret lâzım olmamağla, hem kâr-fermâ-yı kâr-gâh-ı san'at hem mutasaddî-i irşâd-ı erbâb-ı tarîkat olup, bin on sâli hılâlinde intikāl eyledi.

Şeyh-i merkūm mühürdâr-ı sırr-ı mektûm, mürşid-i sâmî, mu'tekıd-ı erbâb-ı tarîk-ı Bayramî idi.

*[1] İfadede kopukluk hissettiğimizden dolayı, cümlenin *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 455)'te nasıl geçtiğini de göstermek istedik: " 'İlm-i mûsîkīde mehâreti olup, murabba'ları tanîn-endâz-ı çâr-cihet-i rub'-i meskûn ve müseddesleri mânend-i nağme-i erganûn ..."

SENE-İ İHDÂ-'AŞERE VE ELF

Teveccüh-i Serdâr Yemişçi Hasan Paşa be-Feth-i İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩

Sene-i sâbıka evâhırında Serdâr-ı mezbûr tekmîl-i mühimmâta bezl-i makdûr idüp, Nehr-i Sava'ya köprü yapdırup çâdırlar ile taşra çıkmışidi. Âsitâne'de kapukulunun ikişer mevâcibi virilüp cizye defterleri Câmi'-i Ebü'l-feth'de fürûht ve tevzî' olundukdan sonra, Yeniçeri Ağası ile Belgırad'a revâne olmuşlar idi. Sene-i mezbûre muharremi gurresinde ordu-yı hümâyûna vâsıl ve sâ'ir 'asker dahi etrâf u eknâfdan gelüp dâhil oldular. Zahîreleri virilüp, donanma ve zahîre gemileri Budun ⟨Buda⟩'a gönderildikden sonra Sirem ⟨Szerém⟩ Sahrâsı'na göçülüp[1], muharremin on beşinde Cankurtaran ⟨Adony⟩'a nüzûl olundu. Budun ⟨Buda⟩'dan bedoloşka toplar gelüp, mâh-ı mezbûrun yirmi ikinci gününde İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ muhâsara olundu. Budun ⟨Buda⟩'dan Lâlâ Mehemmed Paşa dahi gelüp kal'anın cânib-i cenûbunda uzun varoş önüne kondu. Bir koldan Vezîr-i a'zam ve Yeniçeri Ağası yedi kıt'a top ile kapuya karşı ve bir koldan mezbûr Mehemmed Paşa ⟨ve⟩ Rumili 'askeri beş top ile ve bir koldan Bosna Beylerbeyisi Dervîş Paşa ve Budun ⟨Buda⟩ 'askeri girüp toprak sürüp tâbyeler yapdılar. Üç bin nefer serdengeçdi ve dört yüz nefer[2] mülâzım yazılup, mülâzımlar Vezîr-i a'zam hıdmetinden münfekk olmazlardı. Birkaç gün hisârı döğüp, dört yerden lağım atdılar. Mehemmed Paşa kolunda varoşun harâbe kapusunu küffâr sedd idüp korur idi. Yürüyüş itdikleri gibi müceddeden binâ itdikleri iki kulle[3]-i 'azîmeyi bırakdırup aldı. Ve Battâl-kapu **[72a]** didikleri kulle önüne toplar kurup döğmeğe mübâşeret itdi {*Mezbûr kapuyu ibtidâ'-i fetihde merhûm Sultân Süleymân, "Bu kal'anın zevâli bu kapudandır" dimekle kapatmışlar. Minhu*}. Birkaç gün döğüldükde, dökündüsü üzerinden çıkmak mümkin olmuş idi. Kâfir dahi içeri bir dîvâr çeküp meters itmişler[4] idi.

---

1 göçülüp A : gönderilüp N.
2 nefer A : – N.
3 kulle A : kal'a N.
4 itmişler A : çekmişler N.

Saferin on yedinci günü yeniçeri ta'âm yerken, germiyyet-i hevâda mezbûr Paşa'nın "Ahmed" nâm bir kulu, eline bir bayrak alup, ayak ayak yürüyüp kulleye çıkdı ve bayrak dikdi. Anı görüp fi'l-hâl yeniçeri ve gayri seğirdüp kulleye doldular. Ve beş altı karavulcu kâfir bulup kaçırdılar. Lâkin, küffâr ol dîvâra dayanup, çendân kayırmadı. Bu tarafdan guzât-ı İslâm yürüyüp, tüfeng ile küffârı ol dîvârdan dahi ayırdılar. Ve Mehemmed Paşa'yla içeri girüp varoşu aldılar. Serdâr bunların kulleye çıkdığın işidüp, derhâl ol mahalle gelüp kulle dibinde çâdır kurup oturdu. Gāzîler⟨in⟩ her tarafdan hücûm itdiğini görüp küffâr iç hisâra firâr itdi. Anı dahi muhâsara eyleyüp toprak sürdüler. Varoşdan cânibe bir kullesini lağım ile uçurup gedik açıldıkda, küffâr-ı hâk-sâr istîmân idüp vire ile hisârı virdi {*Peçuylu, "Hemân ol gün, ahşâma kalmayup istîmân itdiler" dimişdir*[1]. *Minhu*}. Birkaç bellü başlusu çıkup hıl'at giydi. Serdârları Yüzü-yanık Grof'a küllî ri'âyet olunup, çıkan küffâr ile vilâyetlerine gönderildi. Mîrlivâ ve 'asker ta'yîn olunup, levâzım-ı muhâfaza tekmîlinden sonra, evâhır-ı saferde göçülüp Budun ⟨Buda⟩'a tevecc üh olundu.

Zikr-i 'Azîmet-i Serdâr be-Cânib-i Erdel

Memâlik-i Erdel'in müstakill beylerinden "Sekel Moziş ⟨Székely Mózes⟩" nâm bey {*Mezbûr, vilâyet-i Erdel'e kıral nasb olunmak içün der-'uhde olunmuş, Batoriler ⟨Báthory⟩ neslinden bir kâfir idi. Minhu*} kal'asına hılâf-ı mu'tâd Erdel voyvodası cebren ve kahren dâhil olup, hazîne ve cebehânesinden dilediği kadar alup âdemlerini katl itmeğin, gebr-i mezbûr hengâm-ı şitâda firâr idüp Serdâr'a ilticâ ve mu'âvenet recâ eylemiş ve Erdel'in fethini boynuna almış idi. Serdâr dahi gebr-i mezbûrun sözüne i'tibâr idüp gitmeği mukarrer kılmış idi. Lâkin, İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩ fethi mühimm olmağla takdîm itdi. Çün bi-'avni'llâh fetih müyesser olup mülâhazasında gayri mahzûr kalmadı, Erdel teshîri kasdıyla Budun ⟨Buda⟩'a varup, köprüden Peşte ⟨Pest⟩ Sahrâsı'na geçdi. Küffâr taburu Ostorgon ⟨Esztergom⟩ mukābelesinde Ciğerdelen ⟨Párkány/Štúrovo⟩'de idi. Her ahşâm 'asker-i İslâm, "Allâh Allâh!" didikleri gibi, küffâr dahi sabâh ve ahşâm bir

[1] Peçuylu ... dimişdir A : işidüp derhâl ol mahalle gelüp Peçuylu hemân ol gün ahşâma kalmayup istîmân itdiler dimişdir N.

yerden "Yezüş" çağırırlar ve ardınca üçer 'azîm top atarlar idi. "Yezüş", Yesû"dan galatdır. Yesû' ise İncil'de Hazret-i 'Îsâ('nın) adıdır. Ve Peşte (Pest)'den bu topların sadâsı işidilir idi.

Sûfî Sinân Paşa Budun (Buda) muhâfazasında baş ve buğ ta'yîn olunup, Kâdî-zâde 'Ali Paşa Budun (Buda) beylerbeyisi idi {*Mezbûr 'Ali Paşa İstolni-Belgırad (Székesfehervár)'da tüfeng ile urulup mecrûh olmuş idi. Sal ile getirdiler. Minhu*}. Budun (Buda) Kādîsı Hâbîl Efendi ile Serdâr'a gelüp, "*Küffârın topu işidilirken gitmeniz münâsib görülmez*[1]. *Muhakkakdır ki siz bir iki menzil gitmeden, küffâr 'askeri gelüp bizi muhâsara ider. Sonra küllî nedâmete mü'eddî olmak havfı vardır*" didiklerinde, Hasan Paşa cevâb virdi ki: "*Gerçi biz dahi küffârın toplarını işidiriz. Lâkin, Erdel-oğlu Tımışvar (Temesvár) Eyâleti'nden bu kadar kal'alar alup Lipova (Lippa) ve Yanova (Ineu)'yı zabt eyledi. Yanına kalmak insâf değildir. Ve taburda altı yedi bin kâfir ancak hâzır olup, mücerred ehl-i İslâm Erdel'e gitmesinler diyü hîle vü dâm eylerler. Bir mahalle yapışmağa kudretleri yokdur. Hâtırınız hoş tutun*" diyü tesellî **[72b]** virdikde, 'Ali Paşa, "*Bu gice câsûsum gelüp*[2], *'Taburda seksen binden ziyâde kâfir kırk top ile hâzırdır. Murâdları Budun (Buda)'u muhâsara itmekdir' diyü haber virdi. Bu takrîri Hâbîl Efendi sicill itsin. Hılâfı çıkarsa hakkımdan geline*" didi. Yemişçi bir 'anûd u kenûd Arnavud idi. Sözünden dönmeyüp, "*Küffârın hîlesi tevâtüre irmişdir. Bu cem'iyyeti Erdel'e gitmeden men' aksâ-yı murâdıdır. Ne muhâsaraya ve ne muhârebeye kudreti vardır*" didikde Rumili Beylerbeyisi Mehemmed Paşa, "*Bu takdîrce bendenizi sebük-bâr çapkuna gönderin. Filek (Fülek) ve Secan (Szécsény) verâsına akın ideyim. Ve memâlik-i küffârı gārete gideyim*" didi. Ana dahi rızâ virmeyüp, ertesi, Solnok (Szolnok)'a doğru göçüp gitdi. Rebî'ulevvel gurresinde beş top ve yüz pâre şâhî ile dört menzilde Solnok (Szolnok)'a dâhil olup, dört günde Nehr-i Tisa (Tisza)'yı köprüden[3] 'ubûr itdi. Mâh-ı mezbûrun on dördünde Sarvaş (Szarvas) Palankası'na kondular. Güle (Gyula) ve Tımışvar (Temesvár) 'askeri dahi gelüp orduya dâhil oldular. Ve müşâvere sadedinde iken, Budun (Buda)'dan feryâdcılar gelüp ol cânibe dönüldü[4].

---

1 görülmez A : görünmez N.
2 gelüp A : geldi N.
3 Tisa (Tisza)'yı köprüden A : Tisa (Tisza) Köprüsü'nden N.
4 dönüldü A : döndüler N.

İstilâ-i Küffâr ber-Hisâr-ı Peşte ⟨Pest⟩ ve Muhâsara-i Budun der-Def'a-i Sâniye

Leşker-i küffâr, Serdâr'ın gitdiğini işitdiği gibi topların kaldırup, Ferdinand Kıral ⟨Ferdinand II⟩, Macar ve Hırvat ve Firenk 'askeri ve kapudanlarını önüne katup, mâh-ı mezbûrda Eski Budun ⟨Buda⟩'a gelüp, Çil-adası'nda tonbaz gemileri ile köprü bağlayup Kız-adası ⟨Margaret Adası/Margit-sziget⟩'na geçdi. Ve donanma gemileri ile yürüyüp, Peşte ⟨Pest⟩'nin Tuna kenârı dîvârsız olmağla, köprüyü bozup girdi[1]. Karadan dahi ağaç topla sarıldı. 'Asker-i İslâm'ın bir bölüğü Tuna yalısında olan büyük kulleye tahassun idüp, Budun ⟨Buda⟩'dan bir iki şayka gelüp karşı geçdiler. Bâkī zu'afâ-i ricâl ve sıbyân ü nisâ cümle giriftâr oldu. Beş bin kadar kâfir girüp Peşte ⟨Pest⟩'yi zabt eylediler. Mâ'adâsı Eski Budun ⟨Buda⟩ altında tabur kurup Gürz-İlyâs ⟨Gellért-hegy⟩ üzerinde olan palankayı aldılar. Ve Budun ⟨Buda⟩ Hisârı'nı muhâsara idüp, Gül-baba cânibinden on pâre topla toprak kulle önüne ve Beç-kapusu'ndan ve Ova-kapusu'ndan metersler ve toplar kurup muhkem döğmeğe başladılar.

Ric'at-i Serdâr be-Def'-i Küffâr

Çâvuşlar ılgar ile Sarvaş ⟨Szarvas⟩ menzilinde Serdâr'a vardıkda cân başına sıçrayup, bölük halkından Poyraz ve Öküz Mahmûd ve Deli Balta ve sâ'ir iki bin nefer nâmdârları terakkī ile yazup Anadolu Beylerbeyisi Nûh Paşa'ya koşup[2] ılgar ile mukaddem imdâda gönderdi. Ve kendi dahi 'avdet idüp, geldiği yoldan isti'câlle dört günde Peşte ⟨Pest⟩'ye varup, kurbında nüzûl eyledi. Gördü ki Budun ⟨Buda⟩ Kal'ası yirmi sekiz pâre topla muhkem döğülür[3], aslâ bu 'askerden havf u hazerleri yok. Ve Peşte ⟨Pest⟩'de küffâr mâl-â-mâl olup bu eyyâmda teshîri muhâl ve küffâr Kızlar-adası ⟨Margaret Adası/Margit-sziget⟩'nda Peşte ⟨Pest⟩'ye köprü bağlayup 'asker-i İslâm'ı Tuna'ya ve Budun ⟨Buda⟩'a yaklaşdırmazlar. Nice[4] müşâvereden sonra, bir iki yerden Peşte ⟨Pest⟩'ye on pâre toplar kurulup muhâsara olundu. Poyraz ve Öküz emsâli zorbalar **[73a]** dahi yeniçeri gibi meterse girdiler {*Mezbûrlar,*

---

1 köprüyü bozup girdi A : bozup köprüyü girdi N.
2 Anadolu Beylerbeyisi Nûh Paşa'ya koşup A : – N.
3 döğülür A : döğülüp N.
4 nice A : – N.

tevâbi'i ile bir kol olup meterse gelüp gitdikce Murâd Paşa ve Mahmûd Paşa ve sâ'ir beylerbeyiler ayağ üzre durup irakdan selâmlarlardı. Ve bunları, arpa-bahâ diyü zorbalar muhkem haklardı. Minhu[1]}.

İki tarafdan Budun ⟨Buda⟩ ve Peşte ⟨Pest⟩ kütür kütür döğülür idi. Küffârın taburuna karşı Tuna kenârında dört bedoloşka kurulup anınla köprüleri kesildi. Peşte ⟨Pest⟩'ye küffâr geçemeyüp, yalnız Budun ⟨Buda⟩ üzerine üşdüler. On beş gün geçicek, İslâm ordusunda 'azîm kaht u galâ zâhir olup bir kîle un yirmi altuna ve bir kîle şa'îr on beş altuna çıkdı. Ve bulunmayup nâçâr 'asker Budun ⟨Buda⟩'dan zahîrelenir oldu.

Sene-i sâbıkada Mehemmed Paşa Tuna kenârında Budun ⟨Buda⟩'un iki âhûru arasını çit ile kapadup, Su-kapusu'ndan inen yolun iki tarafını dahi çitden dolma dîvâr itmiş idi. Ol sebebden şaykalar sığınup orduya işlerdi. Bu mertebe dahi olmasa şaykalar⟨a⟩ duracak yer olmayup, Budun ⟨Buda⟩'a imdâd ve gelme-gitme ber-taraf olurdu. Çün hisârdan zahîrelenmek muzırr idi, halkı zahîre almadan men' itdiler. Mümkin olmayup, kimi akçaya tama'ından satar ve kimi dostuna virir idi.

Âhır, 'Ali Paşa ve Hâbîl Efendi ve Yeniçeri Ağası Serdâr'a gelüp, "*Sizden imdâd ihtimâli yok. On gün dahi dursanız Budun* ⟨Buda⟩*'un olanca zahîresi dükenir. Hemân bize Mehemmed Paşa'yı bir mıkdâr 'askerle virüp, kalkup gitmeniz evlâdır*" didiler. Bunun üzerine karâr virildi. Mehemmed Paşa evvel-emirden ızhâr-ı imtinâ' idüp, "*İki yıldır mütevâliyen muhâfaza ideriz. Birine dahi emr olunsa bizden ziyâde hıdmet ider*" didikde, Budunlu ayağına düşüp minnet eylediler. Vezîr-i a'zam dahi sakalın öpüp bi'l-âhıre fermân itmekle rızâ virdi. Bin nefer terakkīli ve bin nefer bölük şartıyla kul-oğlu yazılup, cebeci ve topçu ve gayriden gönüllü tahrîr olundu. Müstevfâ hazîne virilüp Mehemmed Paşa'ya hıl'at-ı fâhire giydirildi {*Mezbûr Mehemmed Paşa nefsinde sâhib-i kevkeb, mehîb âdem idi. Kulun tuğyânı zemânında zahîre içün gulüvv idenleri kapdırup döğer ve kimse muhâlefete kādir olmazdı. Minhu*[2]}. Ve ahşâm namâzından sonra Yemişçi Paşa önüne düşüp, şaykaya varınca piyâde tevdî'[3] eyledi. Ol gice sabâha dek yazılan 'asker, Su-kapusu'ndan Budun ⟨Buda⟩'a dâhil olup, cümle topları dahi içeri çekdiler.

---

1 mezbûrlar ... minhu A : – N.
2 mezbûr ... minhu A : – N.
3 tevdî' A : tevzî' N.

Ertesi, gurre[1]-i rebî'ulâhırda Serdâr göçüp Keşkemed ⟨Kecskemét⟩ varoşuna, andan Varadin'e 'azm eyledi. Dört büyük topları 'asker-i İslâm elleri ile çeküp götürdüler. İkisini Sonbor ⟨Zombor⟩'da ve ikisini Başka ⟨Bács/Bačka⟩'da koyup, tayy-i merâhil iderek Varadin'de köprüyü geçüp Belgırad'a revâne oldular. Bu tarafda[2] Mehemmed Paşa Budun ⟨Buda⟩'a dâhil oldukda Dîvân idüp, a'yân u erkâna tatyîb ve istimâletler virdi. Ve her birine 'arz-ı mahabbet eyleyüp me'mûr oldukları gediklere gönderdi. Ve vakt-i seherde beş yüz kadar yarar atlu intihâb idüp, Ova-kapusu semtinde Keşişlik yolunda küffârdan[3] bir iki alay her bâr durup karavul beklerler idi, ⟨anların⟩ üzerlerine gönderdi[4]. Vardıkları gibi bozup hayli kâfir kırdılar. Ve bir nicesin esîr aldılar.

Küffâr Gürz-İlyâs ⟨Gellért-hegy⟩ üzerine toplar çıkarup, on gün 'ale't-tevâlî cengler ve yürüyüşler eylediler. 'Asker-i İslâm bunları tüfeng ve kumbara **[73b]** ile tüskürüp gelen küffârı her bâr bozdular ve girü döndürdüler. Bir gün 'azîm yürüyüş ve hücûm itdiklerinde, Div Süleymân Paşa ihdâs itdiği varul kumbaralarını küffâr üzerine yuvarlayup, içlerine vardıkda, içinde olan demür pâreleri nice bin kâfir kırdı. Bununla def' itdiler.

Ba'dehû tekrâr Beç-kapusu'ndan lağımlar idüp toprak sürmeğe başladılar. Ve yine bir gün, var kuvveti bâzûya getirüp bir günde kal'aya bir iki bin top urmağla, dîvârı yıkup 'azîm gedikler açdılar ki yürüdükleri takdîrde hâl müşkil idi. Ol gice cümle cünd-i İslâm biri biriyle helâlleşüp ölüm eri oldular.

Ve Mehemmed Paşa re'yi ile rebî'ulâhırın onuncu günü seherî, Ova-kapusu'ndan 'umûmen piyâde ve süvâr çıkup 'ale'l-gafle meterse vardıkları gibi, küffâr gāfil bulunup, taburları mesâfe-i ba'îdede olmağla, imdâd gelince 'asker-i İslâm iki sâ'at ol kadar kâfir kırdılar ki metersleri bi'l-külliyye söyündürüp topları çivilediler. Bârûtlarının ekserini kal'aya çeküp mâ'adâsına âteş virdiler. Dönüp kal'aya girdiler. Hâbîl Efendi -ki sinni seksenden mütecâviz idi- guzâtı cenge tergīb idüp, kendi eli ile bir kâfir öldürdü.

Bu esnâda mütevâliyen yağmurlar dahi yağup, min-ba'd metersde durmak zemânı geçüp, küffâr ye's ü hasâr ile topların çeküp Ostorgon

---

1 gurre A : – N.
2 tarafda A : tarafdan N.
3 küffârdan A : kenârda N.
4 gönderdi A : gönderdiler N.

(Esztergom)'a doğru gitdi. Guzât ardınca varup, batakda kalan toplarını basup Budun (Buda)'a getirdiler. Mehemmed Paşa her birine ihsânlar eyleyüp ahvâli Serdâr'a bildirdi. Hasan Paşa dahi 'arz idüp, hâslar ile vezâret-i sâlise ve ser'askerlik berâtını irsâl eyleyüp, Rumili Eyâleti'ni Murâd Paşa'ya tevcîh itdi.

Âmeden-i Gāzî Girây bâ-'Asker-i Tatar

Çün Vezîr-i a'zam Hasan Paşa Varad (Várad) Köprüsü'nü geçüp Zemun (Zimony) Sahrâsı'na geldi, uzakdan bir 'asker nümâyân olup, "*Gāzî Girây Hân geldî*" diyü haber virdiler. Seferden 'avdet zemânında bî-vakit gelmeğe bâ'is, meger birâderleri olan Selâmet Girây ve Mehemmed ve Şâhîn Girây izhâr-ı 'ukūk idüp, kimi Rumili ve kimi Anadolu'ya gidüp, Deli Hasan yanına varmışlar. Deli Hasan itâ'at itmekle, şâyed ki bile bulunanı hânlığa recâ eyleye ve bir iki seneden beri sefere gelmediğinden âyîne-i zamîr-i Pâdişâhî muğberr olmuş olup virile, diyü vehme düşüp, serhadd-i mansûra varup muhâfaza hıdmetinde olmağa gelmiş. Sahrâ-yı mezbûrda a'yân-ı Tatar ile Serdâr Hasan Paşa'ya bi'z-zât mülâkāt itdi. Ve hem-rikâb olup rebî'ulâhır evâhırında Belgırad'a dâhil oldular. Gāzî Girây, Defterdâr Etmekçi-zâde menziline nüzûl eyledi. Ve bu def'a Hân, Hasan Paşa ile üns ü ülfet ve iki günde bir münâvebe ile biri birini ziyâfetler itdiler. Ba'dehû kendiye Peçuy (Pécs) ve 'asker-i Tatar'a Sigetvar (Szigetvár) ve Kopan (Koppány) ve Mohac (Mohács) ve gayri Dırava Nehri'nin mâverâsı kışlak ta'yîn olunup ol cânibe gitdi. Tatar kurâ vü kasabâta yerleşdiler.

Hân dahi ol kış Peçuy (Pécs)'da 'işret ü 'ayş idüp Fuzûlî-i Bağdâdî'nin *Beng ü Bâde* manzûmesine nazîre *Kahve vü Bâde* münâzarasını nazma getirüp bir risâle eyledi[*1]. Ammâ birâderi Selâmet Girây'dan emîn olmayup dâ'imâ efkârda idi. Ve meclisinde her bâr zikri tekrâr olunup, bir def'a Ahmed Ağa'sı -ki Tatar ana "kapu ağası" ta'bîr iderler- "*Beni hâlime komadın. Senin karşın-*

[*1] Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*'si, afyonla şarabın mukayese edildiği ve şarabın afyona üstün tutulduğu bir mesnevîdir (Abdülkadir Karahan, "Fuzûlî", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 244). Peçuylu İbrâhîm Efendi, Gāzî Girây Hân'ın Peçuy'da kışladığı sırada, Fuzûlî'nin *Beng ü Bâde*'sine nazîre olarak, kahve ile şarap arasında mu'ârazaya dair *Kahve vü Bâde* adlı manzum bir eser vücuda getirdiğini söylemekte ve ilaveten, "Peçuy'da hâsılımız bu kadarcadır" dediğinden bahsetmektedir (*Peçuylu Târîhi*, II, 251). Kâtib Çelebi'nin yukarıdaki bilgiyi *Peçuylu Târîhi*'nden aktardığında şüphe yoktur. Ancak günümüzde Gāzî Girây Hân'ın söz konusu eserine ait bilinen bir nüsha mevcut değildir (Mustafa Uzun, "Gazi Giray II" (Edebî Yönü), *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 452).

da basup, sarı öküz gibi boğazlasam bu hâtıradan kurtulurdum" didi. Hân cevâbını Mukaddir'e havâle eyledi.

Terakkī-i 'Umûm

Vezîr-i a'zam Belgırad'da kapukulunun mevâciblerin virüp, bölük halkına 'umûm üzre ikişer akça ve piyâde 'askere birer akça terakkī ihsân itdi. Ve Yeniçeri Ağası'nı Âsitâne'ye gönderüp, bölük halkına ve sâ'ir 'askere icâzet virdi. Kendi **[74a]** dahi sebük-bâr Âsitâne cânibine ılgar fikrinde oldu.

Katl-i Nadajlı 'Abdurrahmân Der-i Dîvân

İstanbul'da Behrâm Kethudâ Medresesi'nin Hâric pâyesiyle müderrisi olan "Nadajlı" lakabı ile meşhûr Sarı 'Abdurrahmân, sene-i mezbûre cumâdelûlâsının üçüncü günü ilhâd u zendeka töhmeti ile ahz ve Dîvân-ı hümâyûn'da katl olundu. Ahî-zâde Efendi sadr-ı Rum ve Es'ad Efendi sadr-ı Anadolu idi. Katline hüküm eylediler.

Es'ad Efendi'nin, Tırnakçı Hasan Paşa'ya, husûs-ı mezbûru su'âl itdikde cevâbnâmesidir:

"*Benim Sultân'ım, Nadajlı husûsu su'âl buyurulmuş. Böyle*[1] *zındîk görmedim. Haşr u neşr ve cennet ü cehennemi ve sevâb u 'ikābı bi'l-külliyye inkâr idüp, '–Eveleyse'llezî halaka's-semâvâti ve'l-arza bi-kādirin*[*1]*– nass-ı kerîmine ne dirsin?' didim, 'Kādir(dir) ve lâkin, vukū'a gelmez' didi. 'Bu kârhâneye zevâl ihtimâli yokdur dirsin, –Yevme tübeddelü'l-arzu gayrel-arzı ve's-semâvâtü matviyyâtün bi-yemînihi*[*2]*– nassına ne dirsin?' didim, 'Te'vîli ve tevcîhi vardır. Murâd yine bu neş'ede olan ahvâldir'* didi. '*–Yevme*

---

[1] böyle A : – N.

[*1] اوليس الذى خلق السموات ولارض بقادر = Burada yarım olarak verilmiş bulunan âyetin tamamı şu mealdedir: "Gökleri ve yeri yaratan, onların benzerlerini yaratmaya kadir değil midir?", *Kur'ân*, Yâsîn, 36/81.

[*2] يوم تبدل الارض غير الارض والسموات مطويات بيمينه = Tek bir âyetmiş gibi yazılmış olmakla beraber aslında iki ayrı surenin iki ayrı âyetinden alıntılar bir araya getirilmiştir. Âyetlerin tamamı şu şekildedir: "Yer başka bir yer, gökler de (başka gökler) haline getirildiği, (insanlar) bir ve gücüne karşı durulamaz olan Allah'ın huzuruna çıktıkları gün (Allah bütün zalimlerin cezasını verecektir).", *Kur'ân*, İbrâhîm, 14/48; "Onlar Allah'ı hakkıyla tanıyıp bilemediler. Kıyamet günü bütün yeryüzü onun tasarrufundadır. Gökler onun kudret eliyle dürülmüş olacaktır. O, müşriklerin ortak koşmalarından yüce ve münezzehtir.", *Kur'ân*, Zümer, 39/67.

yekûnü'n-nâsü ke'l-ferâşi'l-mebsûsi ve tekûnü'l-cibâlü ke'l-'ihni'l-menfûşi[*1]– *ne demekdir?' didikde, 'Dağlar gibi âdemler 'âlemde perîşân olurlar demekdir' didi. Dahi çok nusûs-ı kaviyye ile şübhe-i reddiyyesin izâle ve kabûl-i Hakk'a imâle kasd eyledik, mecâl olmadı. Bu, mertebe-i zendekadır. Kusûr-ı 'aklında egerçi şübhe yok, fe-emmâ dâ'ire-i teklîfden hâric olacak kadar mecnûn değil idi. Zu'munca hayli idâre-i bahs eyledi. Mecnûn te'vîl-i nusûsa kādir olmaz. Zındîkin ise ba'de'l-ahz tevbesi makbûle olmayup, bilâ-te'hîr katl vâcib olmağla, şer'-i şerîf mûcibince katline hükm olundu. Hazretiniz hâzır olsanız, kendi eliniz ile katl itmek câ'iz idi. Kendi zu'm-ı fâsidince dünyâ belâsından halâs oldu. Müslimîn dahi elinden ve dîn-i İslâm dilinden halâs buldu.*"

İstîlâ-i Deli Hasan ber-Şehr-i Kütahya ve Reften-i Mahmûd Paşa

Sene-i sâbıka evâhırında mezbûr ser-i eşkıyâ ⟨Deli Hasan⟩, Tokat'da Hasan Paşa'yı şehîd itdikden sonra, kalkup gāret iderek Anadolu semtine gitmişidi. Def'ine me'mûr olan Diyârbekir Beylerbeyisi Vezîr Husrev Paşa'ya Şâm ve Haleb ve Mar'aş 'askeri ta'yîn olunmuş iken, kimse itâ'at itmeyüp, Sivas kurbına geldikde, kurb-ı şitâyı bahâne idüp yanından dağılup gitdikleri[1] müfsid-i mezbûrun Engürü kurbında mesmû'u olup, bî-bâk u pervâ[2] Anadolu muhâfazasında olan Hâfız Ahmed Paşa üzerine yürüdü. Paşa-yı mezbûr haberdâr oldukda, cenge kudreti olmamağla, Kütahya Kal'ası'na girüp tahassun itdi. Der-'akab şakī-i mezbûr 'asker-i nâ-mahsûr ile gelüp üç gün muhâsara itdikden sonra, berf ü bârân zemânı olmağla, şehri yakup, kışla içün Karahisâr'a gitdi. Bu haber-i muvahhiş Der-i devlet'e vâsıl oldukda, vüzerâdan Güzelce Mahmûd Paşa mâh-ı recebde serdâr ta'yîn olunmuşidi.

Tebdîl ü Tağyîr

Mâh-ı mezbûrun yirmisinde kul tâ'ifesi hareket eyleyüp, "*Sû'-i tedbîr olundu*" diyü i'tirâz **[74b]** itmekle, Sâ'atçi Hasan Paşa ref' olunup, Güzelce Mahmûd Paşa kā'im-makām oldu. Ve müşâvereye dâhil olan Yeniçeri Ağası

---

*1 يوم يكون الناس كالفراش المبثوث و تكونالجبال كالعهن المنفوش = "İnsanların, ateşin etrafını sarmış pervaneler gibi olduğu, dağların da atılmış renkli yüne dönüştüğü gündür (o Kâria!)", *Kur'ân,* Kâri'a, 101/4-5.

1 gitdikleri A : gitdiler N.

2 pervâ A : bî-pervâ N.

'Ali Ağa dahi ma'zûl olup, yeri Bostâncıbaşı Deli Ferhâd Ağa'ya verildi. Ve Sâ'atçi Yedikulle'ye gönderildi.

Mâh-ı mezbûrun yirmi ikinci gice⟨si⟩, leyle-i sebtde Müftî Mehemmed Efendi 'azl olunup, Sun'ullâh Efendi sâniyen şeyhülislâm oldu. Ve yevm-i mezbûrda Anadolu Sadrı Es'ad Efendi[1] ref' olunup, yerine İstanbul Kādîsı Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi ve anın yerine Mısır'dan ma'zûl 'Abdülvehhâb Efendi geldi.

Vak'a-i Gazanfer Ağa

Mâh-ı recebin yirmi üçüncü günü, zümre-i sipâh, Dergâh-ı Şâh-ı cihân-penâha gelüp Ayak Dîvânı olmasın[2] recâ ve Celâlî melâli ve memleket ihtilâli bi'l-müşâfehe 'arz olunması bâbında ilhâh u istid'â eylemeleriyle, Pâdişâh-ı 'alem-penâh matla'-i Bâb-ı sa'âdet'den 'arz-ı dîdâr ve ihzâr olunan taht-ı gerdûn-nazîr üzre karâr idüp, Şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi ve Kā'im-makām Mahmûd Paşa ve Sadreyn-i 'ulemâ Ahî-zâde ve Ebü'l-Meyâmin ve 'ulemâdan müderrisîne varınca otuz nefer a'yân ve sâ'ir erbâb-ı Dîvân huzûrunda sipâh tarafından Hüseyin Halîfe ve Poyraz 'Osmân ve Kâtib Cüz'î pây-i taht-ı merâm-bahşa bilâ-vâsıta 'arz-ı hâl idüp nuhbe-i kelâm; 'asker-i İslâm seferde iken Celâlî, hânmânların istîsâl ve ecille-i ekâbiri ezille-i asâgır rütbesine îsâl ve ser-â-ser Memâlik-i mahrûse'yi pây-mâl eyledi⟨ğin ve⟩ vükelâ-i devletin ihmâli ve mahrem-i esrâr-ı saltanat olanların iğfâli bu kâr-ı bü'l-'acebe sebeb olmağla, bi-hasebi'ş-şer' ve'l-kānûn her birinin cezâsı der-kâr ve sâ'irlere bâ'is-i i'tibâr olmak mühimmât-ı dîn ü devletden olduğun iş'âr itmeğin {*Erzurum Eyâleti Köse Sefer Paşa'nın segbânları ve levendi elinde ve Sivas Eyâleti'ni*[*1] *"Alaca-atlu" dimekle ma'rûf Ahmed Paşa zorbaları ve Karaman Eyâleti'ni Deli Hasan ve Merzifon ve Kastamonu ve Kângırı sancaklarını Tavîl ve Kara Sa'îd zabt idüp, bunun emsâli Celâlîler dünyâyı tutdu. Beş altı serdâr bir mesâlih görmedi, diyü 'arz-ı hâl yazdılar. Minhu*}, mukaddemâ kā'im-makām olan Sâ'atçi Hasan Paşa ve müsteşâr-ı saltanat ve mu'temen-i umûr-ı mülk ü millet olan Vezîr-i râbi' Tırnakçı Hasan Paşa makām-ı

---

1 sâniyen ... Es'ad Efendi A : – N.

2 olmasın A : olsun N.

*1 Âtıf Efendi ve Nuruosmaniye nüshalarında, "Sivas eyâletlerini" olarak geçmektedir. Metne, "Sivas Eyâleti'ni" şeklinde düzelterek aldık.

intikâma gelmişiken, berâ'et-i zimmetleri nümâyân oldukda, mazhar-ı 'afv-ı Pâdişâh-ı cihân olup {*Tırnakçı Hasan Paşa boynu urulmağa gelmiş iken yeniçeriler recâsıyla halâs oldu. Minhu*}, zümre-i tavâşî-i dış-gavâşîden olan Husrev Paşa'nın serdârlığına bâ'is olmak töhmeti ile Kapu Ağası Gazanfer Ağa ve Dârü's-sa'âde Ağası 'Osmân Ağa mazhar-ı 'itâb ve tîg-ı âb-gûn-ı âteş-tâb üzre kelleleri hibâb oldu. Ol iki mühre-i sefîd ü siyâh galtân-ı meydân-ı siyâset-gâh oldukda, silk-i cem'iyyet güsiste-zimâm ve ser-rişte-i kīl ü kāl-i enâm karîn-i infisâm olup, Pâdişâh-ı 'âlem-penâh erkân-ı Dîvân'ı selâmlayup Harem-i hâssına revân ve halk dahi gülbâng-ı du'âyı felekü'l-eflâke yetirüp perîşân oldu.

Teveccüh-i Yemişçi Hasan Paşa be-Cânib-i Âsitâne ve Serdârî-i Lâlâ Mehemmed Paşa

[75a] Vezîr-i a'zam, Tatar Hân'ı Peçuy ⟨Pécs⟩ kışlağına gönderdikden sonra serhadd umûrunu Mehemmed Paşa'ya ve Belgırad'da zahâ'ir ve sâ'ir mühimmât tedârükünü Defterdâr Etmekçi-zâde ile Vezîr Murâd Paşa'ya sipâriş idüp ve kendi kethudâsı Mustafa[1] Ağa'yı Bosna ve Budun ⟨Buda⟩ eyâletlerinden zahîre cem'ine gönderüp, Der-i devlet'de kulun hareketinden kendiye zarar teveccühü agleb-i ihtimâldir diyü, sebük-bâr bir bölük hıdmetkâr ile çıkup İstanbul'a ılgar eyledi.

Yagodina ⟨Jagodina⟩'da "Hasan Ağa" nâm kapucubaşısı gelüp, Sun'ullâh Efendi dil-hâh-ı sipâh içün müftî olduğunu haber virdi. Ve Kapu Kethudâsı Yemenlü Hüseyin Ağa'dan mektûb getirüp, "Vücûdun sana gerek ise 'ale't-ta'cîl gelesin" dimekle, bir ân tevakkuf itmeyüp revâne oldu. Lâkin, Nehr-i Morava'nın tuğyânı ve buz pâreleri ile şiddet üzre cereyânı 'avka bâ'is olup, ne hâl ise bir teng mahalde buz üzerinden geçüp Niş'e vardıkda, Âsitâne'den tekrâr mektûb ve âdem gelüp Gazanfer Ağa vak'asını bildirdi. Bundan sonra hiç durmayup Harmanlu'ya geldikde, iki kapucu hatt-ı hümâyûn ile Sultân mektûbunu getirüp da'veti mutazammın haber-i meserret-eser zuhûr itdi. Silivri ile Karışdıran beyninde Yemenlü Hüseyin Ağa gelüp, "*Bu gice be-her-hâl Sarây'a dâhil olmanız lâzım gelmişdir. Eger yarına te'hîr olunursa sipâh zorba gönderüp def' iderler. Taraf-ı saltanatdan Silivri-kapusu bevvâblarına tenbîh olunmuşdur*" dimekle, yürüyüp şehr-i şa'bânın yirmi beşinci gicesi,

[1] Mustafa A : – N.

dördüncü sâ'atde[1] bâb-ı mezbûrdan dâhil ve Sarây-ı sürûr'a vâsıl olduğu sâ'at, pâye-i serîr-i a'lâya telhîs ile kudûmü inhâ eyledikde, "*Hoş geldin, kudûmün mübârek ola*" diyü cevâb-ı Pâdişâhî ile müftehir ü mübahî oldu. Ve ol gice Kā'im-makām Mahmûd Paşa haberdâr oldukda gelüp, bi'z-zât mülâkāt eyledi ve yine gitdi. Der-'akab iki kādî'asker gelüp mülâkī olup, gidecekleri vakitde Paşa-yı kâm-yâb ikisine hıtâb idüp didi ki:

"*Buradan giderken Şeyhülislâm'a varup bizden îsâl-i du'â ve selâm idüp diyesiz, bu mahalle nüzûl eylemeden yoldan doğru sa'âdethânelerine varup mülâkāt idecek idik. Geç vakit olmağla, huzûrlarına mâni' olmayalım, diyü sabâha te'hîr olundu. Yarın ne vakit müsâ'ade olunursa isti'lâm ve bu cânibe i'lâm idesiz.*"

Sabâh oldu, aslâ anlardan bu bâbda cevâb gelmedi. Meger ol seherde zorbabaşılar Müftî'ye varup, "*Vezîr-i bî-tedbîrden serhadd umûrunda vâkı' olan taksîr sebebi ile a'dâ-i dîn Müslimîn'e gālib ve şevket-i İslâm'ı sâlib olmuşidi*" diyü[2] mü'eddâsından istiftâ ve Vezîr-i mezbûrun katline fetvâ alup, fetvâyı Kā'im-makām Mahmûd Paşa'ya alıgitdiler.

Bir rivâyetde, şehr-i şa'bânda Vezîr-i a'zam Âsitâne'ye karîb oldukda, Paşa-yı mezbûr i'mâl-i mekr ü firîb idüp, zikr olunan vech üzre fetvâ almış ve sipâh **[75b]** eline virmekle, tekrâr cem'iyyete bâ'is ve ümmü'l-habâ'is-i havâdis olmuşidi. Hâlâ fetvâyı tenfîz kasdı ile kādî'askerleri getirüp ellerine virdi ve "*Bu fetvâ meşrû' mudur değil midir?*" diyü su'âl itdi. "*Meşrû'dur*" diyicek, "*İmdi meşrû'iyyetini siz dahi yazın*" diyü zorbalar muvâcehesinde ikdâm eyledikde, anlar dahi, "*Meşrû'dur*" diyü imzâ itdiler.

Telhîs-kerden-i Mahmûd Paşa ⟨be-⟩Katl-i Vezîr-râ ve İmtinâ'-i Pâdişâh bâ-Tedbîr-i Paşa

Mezbûr Mahmûd Paşa zorbaların ber-mûceb-i fetvâ Hasan Paşa'yı katl murâd eylediklerini yazup, "*Eger müsâ'ade olunmazsa fesâd-ı 'azîme sebeb olur*" diyü telhîs idüp, fetvâyı kādî'askerler⟨in⟩ yazdığı imzâlar ile telhîs içine koyup huzûr-ı hümâyûna gönderdi. Bu tarafdan Hasan Paşa haberdâr olmağla, pâye-i serîr-i sa'âdet-masîre tezkire tahrîr itdirüp, Mahmûd Paşa bu garaz-ı fâsid icrâsı içün zorba eşkıyâsına otuz bin filori virmeğe ta'ahhüd eylediğin ve

[1] sâ'atde A : gicesi N.
[2] diyü A : – N.

eğer müsâ'ade buyurulursa birkaç günden ⟨sonra⟩ lisâna gelmeyecek fesâda ikdâmları mukarrer idiğin ve hâlâ Mahmûd Paşa telhîsine lâzım olan cevâb, "*Vezîr-i a'zam'dan sudûr eyleyen umûr cümle benim ma'rifetimledir. Cürmü zuhûr iderse ben hakkından gelebilirim. Benimle vezîrim arasına kul niçün müdâhale ider? Karışdıklarına aslâ rızâ-yı hümâyûnum yokdur*" diyü işâret buyurulup, "*Kapucular Kethudâsı kullarına dahi hemân fermân-ı hümâyûn sâdır olmak gerek ki bu gice varup, bilâ-mehl Mahmûd Paşa'nın hakkından gelüp def'-i fitne eyleye. Eger, 'Bu denlü sipâh ile mukābele niçe mümkindir?' buyurulursa, yeniçeri tâ'ifesini bu bende kendime tahvîl eylemişim*" diyü gönderildi. Zikr olunan tezkire mazmûnuna vukūf-ı hümâyûn hâsıl oldukda, Mahmûd Paşa telhîsine bu cevâblar yazılup irsâl buyuruldu. Fetvâ ve imzâ kâğıdları alıkonup, Kapucular Kethudâsı huzûr-ı hümâyûna da'vet olundu. "*Bu gice elbette Mahmûd Paşa'ya varup hakkından gelesin ve bu fetvâları Vezîr-i a'zam'a viresin*" diyü tenbîh buyuruldu. Mezbûr Kethudâ kâğıdları Paşa'ya getirüp, Ebü'l-Meyâmin Efendi kendi hâcesi olmağla anın kâğıdını ketm eyledi. Ve Mahmûd Paşa katline me'mûr olduğunu bildirüp gitdi. Lâkin, Mahmûd Paşa ihtifâ itmekle, bulunmadı. Paşa fetvâyı hıfz eyleyüp Müftî'nin ve Kādî'asker'in hattı idiğini bildi.

İlticâ-i Hasan Paşa be-Zümre-i Yeniçeriyân ve Cem'iyyet ve Telâşî-i Sipâhiyân

Çün Mahmûd Paşa gönderdiği telhîs gelüp okundu, Paşa-yı mezbûrun 'aklı başından gidüp muztarib oldu. Ve zorbalar, "*Çün Pâdişâh fetvâ ile 'amel itmeyüp Hasan Paşa'yı himâye eyledi, biz sarâyına varup katl ideriz*" diyü çıkup, Atmeydânı'na varup bu bâbda müşâvere eylediler. Hasan Paşa sarây kapusunu kapayup zevcesi ⟨'Â'işe⟩ Sultân mekânına karîb bir odaya girdi. Zîrâ zifâf henüz vâkı' olmayup[1] girmemişidi. Zorbalar erteye **[76a]** koyup dağıldılar.

Zikr-i Tedbîr-i Vezîr ve İmdâd-ı Yeniçeriyân

Hasan Paşa gice tebdîl-i sûret kulle kapusundan piyâde çıkup Yeniçeri Ağası sarâyına vardı. Ve pâye-i serîr-i a'lâya bu mefhûmda bir kâğıd imlâ itdirdi ki:

---

[1] zifâf henüz vâkı' olmayup A : henüz zifâf N.

"Hâlâ mesned-i iftâda olan Mevlânâ Sun'ullâh eşkıyâya mu'în ve penâh olup, sâbıkā birâder-zâdesi Çelebi Kādî yedi ile Kara Yazıcı'nın otuz bin guruşunu alup Sinân Paşa-oğlu'nu ma'zûl itdirdiğinden gayri, zorbalarla ittifâk idüp gâh Dîvân'a gulüvv ve gâh Kapu Ağası emsâlini ve gâh Vezîr-i a'zam'ı katle müte'allık teklîfler dağdağası ile 'âlemi kaygulu idüp şerr ü fesâda bâ'isdir, diyü cümle yeniçeriler, 'Müftî-i merkūmun izâle-i vücûdu lâzımdır ki bu zorbalar tuğyânı ber-taraf ola' dirler. İzâle olunmazsa bârî cezîre-i Rodos'a nefy ü iclâ olunup, fetvâ hıdmeti bir sâlih ü mütedeyyin kimseye virilmek mühimm olmağla, Anadolu Kādî'askeri Mevlânâ Mustafa Efendi dâ'îleri her vechile sâlih ü dîndâr ve 'afîf ü perhîzkârdır. Mansıb-ı fetvâ ana 'inâyet buyurulup, ⟨anın dahi⟩ yeri İstanbul'dan munfasıl Mevlânâ Mustafa dâ'îlerine sadaka buyurulmak bâbında fermân Pâdişâh'ımındır" diyü gönderüp, bundan sonra cümle vüzerâ ve 'ulemâ ve meşâyıh ve cebeci ve topçu ve Tersâne halkı ve ehl-i hiref ağalarına hıtâben buyurdular yazıldı. *"Her kim ki Pâdişâh'a itâ'at üzredir, âlât-ı harble Süleymâniyye hareminde hâzır ve fermân sudûruna nâzır bulunalar"* diyü da'vet olunup, sabâh ezânından sonra 'umûmen yeniçeri âlât-ı harble Ağa[1] sarâyına dolup, nerdübân ayağında cem' oldular. Vezîr-i mezbûr ve Ferhâd Ağa[2] nerdübân başına varup, bir hatt-ı hümâyûn çıkarup yeniçerilere karşı kırâ'at eyledi. Mazmûn bu ki:

"Siz ki yeniçeri kullarımsız, berhûrdâr olasız ve ni'metim size helâl ola. Ecdâd-ı 'izâmım zemânından bu âna gelince sizden hıyânet sâdır olmayup dâ'imâ rızâ-yı hümâyûn üzresiz. Hâlâ sizden murâdım budur ki girü rızâ-yı şerîfimi gözleyüp, Vezîr-i a'zam'a mu'în olup, bu zorba eşkıyâsının[3] haklarından gelinmesine ikdâm eyleyesiz. Benim du'â-i hayrım ve hüsn-i teveccühüm sizinle biledir."

Çün yeniçeriler istimâ' ve Pâdişâh'a du'â idüp didiler ki: *"Bizim dahi ba'zı kelâmımız vardır. Pâdişâh'a 'arz u i'lâm idesiz"* diyü, mukaddemâ Vezîr'in Sun'ullâh Efendi hakkında yazdığı tezkire mefhûmunu söylediler. Ve *"Vezîr Mahmûd Paşa dahi bunlarla ittifâk itdiğiçün elbette katl olunmak gerekdir. Ve zorbalar sipâhdan taleb olunup teslîm iderlerse febihâ! Ve illâ*

---

1 Ağa A : – N.
2 nerdübân ... Ferhâd Ağa A : – N.
3 eşkıyâsının A : eşkıyânın N.

cümlesiyle kıtâl lâzım gelirse vakitlerine hâzır olsunlar. Haklarından gelmeğe durmuşuz." didiler. Ba'dehû zorbabaşıları defter olunup esâmîleri çalındı. Ve zâbitlerine bunların mürd-i tîmâr emirleri virildi.

Cem'iyyet-i Sipâh ve Vak'a-i Poyraz

Bu tarafdan zorbalar seherî Arslanhâne önünde cem' olup dururlardı. Vezîr-i a'zam bölük ağalarına cumhûr muvâcehesinde emirleri virüp didi ki: "*Atmeydânı'na varup* **[76b]** *sipâhdan evâmir-i şerîfede esâmîsi mastûr olan eşkıyâyı taleb idin. Eger teslîm iderlerse alup getirin. Ve illâ vakitlerine hâzır olsunlar*[1]. *'Umûmen yeniçeri ve sâ'ir Süleymâniyye hareminde cem' olan tavâ'if ile üzerlerine varılup 'alef-i şemşîr olmaları mukarrerdir.*" Ağalar, "*Sem'an ve tâ'aten*" diyüp revâne oldular.

Bu esnâda Sarây-ı 'âmire'den iki kapucu gelüp telhîs getirdi. Paşa açup gördü ki hatt-ı hümâyûnla hıdmet-i fetvâ ve kādî'askerlik fermân olunmuş, hemân-dem Anadolu Kādî'askeri'ne teveccüh idüp, "*Allâh mübârek eyleye, Pâdişâh-ı 'âlem-penâh, mansıb-ı fetvâyı size tevcîh buyurdular*" didikde, Mustafa Efendi âhara hıtâb olunur kıyâs idüp fehm idemedi. Paşa kalkup fermânı ifhâmdan sonra musâfaha idüp eline yapışdı ve vüzerâ önüne geçirdi. Ve işâret eyledi, cümle vüzerâ ve 'ulemâ 'ale't-tertîb tehniyet itdiler. Ba'dehû taraf-ı Pâdişâhî'den 'alâ tarîki'l-vekâle istiftâ eyledi ki: "*Tâ'ife-i sipâhdan, ba'zı eşkıyâ -ki defter olmuşdur- taleb buyur(ul)dukda itâ'at itmeyüp teslîmden imtinâ' ve bagy ü 'inâd üzre ictimâ' idenlere şer'an ne lâzım gelir?*" didikde, "*Emr-i Sultân-ı İslâm'a itâ'at itmemekle cümlesi bâgī olurlar. Kıtâlle cem'iyyetleri tefrîk ve defterleri temzîk olunmak lâzım gelir*" diyü cevâb virdikde, eşkıyâ-i mezbûre talebi içün tekrâr bölük çâvuşları gönderildi. Mukaddemâ varan kethudâları gelüp, "*Cümlemiz ittifâk eyleyüp virmeziz. Pâdişâh, mecmû'-ı sipâhdan geçecek değil a!*" didiklerini haber virdiler. Paşa-yı kâm-gâr bu vechile cevâb virdi ki: "*Pâdişâh, ol tâ'ife-i gümrâh kulluğundan geçmişdir. Ve defterleri âteşe urulmak buyurmuşdur. Varın tekrâr Müftî-i cedîd iftâsı mefhûmunu bildirin. Eger yine 'inâd iderlerse, bu meclisde defterleri dahi yanmak mukarrer olduğun i'lâm idin. Ve siz ki tavâ'if-i mezbûre zâbitlerisiz, Pâdişâh-ı âfâk sizin hakkınızda darb-ı a'nâk emr eylemişdir. Şöyle ki sizde dahi bu bâbda ihmâl ve himâye müşâhede oluna, cümlenizin*

[1] olsunlar A : olsun N.

nerdübân ayağında boyunları urulmak mukarrerdir" didi. Anlar dahi yine ol tarafa gitdiler. Bu esnâda Vezîr-i a'zam, Kapucubaşı Dâvud Ağa('yı) -ki sonra vezîr-i a'zam olmuşdur- yanına getirüp sırran didi ki:

"*Kırk nefer kapucu ile Müftî-i sâbık evine varup, kendiyi iskeleye alup gidüp bir sefîne ile cezîre-i Rodos'a götüresin.*"

Mezbûr dahi selâmlayup revâne oldu. Ba'dehû Kapucubaşı Hamza Ağa'yı ve Orta Defterdâr Murâd Efendi'yi da'vet idüp, "*Bu gice firâr eyleyen Vezîr Güzelce Mahmûd Paşa'nın varup sarâyını mühürleyesiz*" didi. Anlar dahi gitdiler. Ve bu mahalde İstanbul kapuları kapanmak içün yayabaşılar gönderildi. Kethudâlar girü Atmeydânı'na varup kapular kapandığını i'lâm eylediklerinde ol kavme ru'b u hirâs müstevlî olup, fi'l-hâl perîşân ve her biri bir tarafa gürîzân oldukları haber(i) vardıkda, Yeniçeri Ağası Ferhâd Ağa süvâr olup, âmâde olan silâhlı piyâde ile esvâk-ı şehri **[77a]** devre ve zorbaları aramağa gitdi. Sâ'ir a'yân u erkân dağılup, Hasan Paşa ol gün dahi Ağa sarâyında karâr eyledi. Ferhâd Ağa, Kurşunlu-hân'ı basup içerde olan emvâl ü esbâblarını yağma eyleyüp, iki kul arasında 'adâvet vâkı' oldu.

Zikr-i Maktûlî-i Poyraz ve Gayri

Ol günün ertesi -ki yevmü'l-cum'a idi- yine vakt-i seherde Şeyhülislâm ve cümle vüzerâ ve 'ulemâ-i kirâm ve kapukulu dünki gibi Ağa sarâyına da'vet olunup, bu esnâfla salâ zemânına dek umûr-ı dîn ü devletde müşâvere ve[1] intizâm-ı ahvâl bâbında muhâvere olundukdan sonra, Paşa-yı kâm-gâr Pâdişâh-ı 'âlem-medâra mülâkāt içün süvâr olup, Müftî-i cedîdi ve Anadolu Kādî'askeri'ni bile alup, bu denlü müsellah piyâde 'asker önüne düşüp huzûr-ı hümâyûna vardıkda, dest-bûs-ı sa'âdet-me'nûsla müşerref oldu[2]. Lâzım olan umûr-ı cumhûru söyleşüp müşâvere olundukdan sonra, Sarây-ı 'âmire'den çıkup, yine 'asâkir-i mezbûre ile Atmeydânı'nda olan sarâya vardı. Piyâde gürûhu tüfengler atup şenlikler eylediler.

Şeyhülislâm bir mıkdâr musâhabetden sonra evine gidüp, Paşa, makām-ı hükûmetde ârâm ve mesâlih-i nâsla kıyâm eyleyüp, halk-ı 'âlem tehniye-i kudûme gelüp giderken, vakt-i 'asırda iki şahıs biri biri ardınca sür'atle gelüp, zorbalardan Poyraz 'Osmân ile Öküz Mahmûd ahz olunduğun ihbâr ve

---

1 ve A : – N.
2 oldu A : oldular N.

"Sipâhiler Ağası Mustafa Ağa getiriyor" diyü tebşîr eyledi. Der-'akab Ağa-yı mezbûr ol iki mağrûru getirüp Paşa, mezbûrlara hıtâb ve 'itâb idüp, "*'Osmân Bey, biz sana seferde bî-hadd ri'âyet ü iltifât eylemiş idik. Murâd eylediğin mansıbları bile virdik. Ne bâ'is oldu ki a'dâmız ile ittifâk eyleyesin?*" didikde, merkûm Poyraz dehân-ı ma'zereti bâz idüp, "*Beni min-ba'd söyledüp neylersiz? Hemân anı recâ iderim ki beni 'avret gibi kemend ile boğdurmayup seyf ile öldüresiz*" didi. Paşa cevâbında, "*Allâh saklaya ki senin gibi bir merd-i şecî'i izâle itdirevüz. Husûsâ biliriz ki seni kendi hâline komamışlardır. Ammâ erbâb-ı hılâfa tâbi' olmağa bâ'is ne oldu, anı beyân murâdımızdır*" diyü ibrâm idicek, cevâb virdi ki: "*İstanbul'a gelüp ol tâ'ifeyi bu makûle tedârükde görüp haltlarından imtinâ' üzre oldum. Kâtib Cüz'î ve gayri başıma üşüp didiler ki ' 'Osmân Bey, biz bu maslahatı görmüşüz. Gerek Şeyhülislâm ve vüzerâ ve gerek kādî'askerler ve sâ'ir erkân bizimle biledir. Elbette bu hıdmet görülür. Hemân senin teferrüd itdiğin kalır. Belki müdâhale itmediğin içün sonra zarar çekersin' diyüp bir gün Sun'ullâh Efendi'nin Kurd*[1] *Kethudâ'sı menzilinde bir 'âlî ziyâfet ve bizi da'vet itdiler. Anda ol gün ihtilât itmedim. Ba'dehû Mahmûd Paşa tarafından da'vet ve bi'z-zarûrî icâbet itdirdiler, vardım. Ol hod bu tedârüke dâmen-der-miyân* **[77b]** *eyleyüp anlar gibi söyledi. Ve 'Yoldaşlara otuz bin filori in'âm ihzâr olundu. Hemân senin bu menfa'atden mahrûm olduğun kalır' diyü nice mukaddimât îrâd eyledi. Ba'dehû kādî'askerlere buluşdurdular. Anlar dahi kezâlik öyle didi. Gördüm ⟨ki⟩ cümle kibâr bu cânibe zâhib olmuşlar, ben dahi tâbi' oldum*" didi. Hasan Paşa, "*Hâlâ Şeyhülislâm anlara tâbi' değil idi ola*" didikde, "*Anlar gayrilerden ziyâde sâ'î idi*" dimekle Paşa istiğrâb eyledi. Ve dönüp Ağa'ya, "*Var bunları Sarây'a götür. Pâdişâh'a dahi bu ahvâli takrîr eylesinler*" dimekle alup gitdi.

Huzûr-ı hümâyûnda takrîr-i ahvâl-i perîşân-hâl itdikden sonra fermân-ı Pâdişâhî ile ikisinin dahi boyunların urdular. Bir iki günden sonra ol zorbalardan Depegöz Rıdvân dahi ele getirilüp Sarây-ı 'âmire'de katl olundu {*Kazzâz 'Ali ve Burnaz Mehemmed dahi defterli zorbalardan idi. Minhu*}. Ba'dehû birer ikişer ele girenleri Sarây'a gönderdikce, haklarından gelindi. Kâtib Cüz'î bulunmadı. Meger iki bin kadar altunla firâr idüp, Üsküdar'dan bir menzil öte,

[1] Kurd A : Kör N.

hıdmetkârları fîlori sebebi ile katl eylemişler. Sonra aralarında taksîm idemeyüp biri birlerin öldürmüşler.

Maktûlî-i Hüseyin Halîfe ve Tırnakçı Hasan Paşa ve 'Ali Ağa

Mezbûr Hüseyin Halîfe zorbalardan olup, Kapu Ağası katlinde Pâdişâh hazretlerine bî-edebâne söz söylemekle izâlesi murâd-ı Pâdişâhî iken, Hasan Paşa vak'asında yeniçeri sıyânet itmekle, deftere bile yazılmayup 'afv olunması bâbında ibrâma binâ'en Hasan Paşa müsâmaha itmiş idi[1]. Ramazânın on birinde, "*Halâs oldum*" zu'mu ile bî-bâk kahvelere çıkup gezerken taraf-ı saltanatdan ahz olunup, Sarây-ı 'âmire'de 'adem diyârına gönderildi.

Hasan Paşa bundan sonra Pâdişâh dergâhında ziyâde takarrüb hâsıl idüp, ne murâd iderse dönmediğinden kendiye gurûr gelüp, bî-huzûr olduklarını cüz'î bahâne ile izâle iderdi. Bu esnâda bir gice Kapu Ağası dâmâdı 'Ali Ağa'yı boğdurup, ertesi, Dîvân'da 'arzdan çıkarken Bâbü's-sa'âde sakfı altında vüzerâdan Tırnakçı Hasan Paşa'yı çöker⟨d⟩üp boynunu urdurdu. Ve bunların cürmü ma'lûm olmadı. Ancak Hasan Paşa'ya sâbıkā Bağdâd Eyâleti virilüp gitmemiş idi. Ol zemân 'Azmî-zâde Efendi bu kıt'ayı didi:

'Aceb olmaz bu rûz-ı mâtem içün
Kerbelâ'dan eger dinilse şedîd

Ne 'Ali kaldı ne Hasan ne Hüseyin
Bir Yezîd itdi cümlesin şehîd

'Adâvet-i Ferîkayn ve Bâkī Evzâ'-i Nâ-pesendîde-i Vezîr

Bu vak'alardan sonra yeniçeri ile sipâh arasına 'adâvet düşüp, biri birini tenhâ buldukca katl ider oldular. Husûsâ, İstanbul'dan taşrada bu iki tâ'ife arasında kârzâr eksik olmadı.

[78a] Kapudan Cigala-zâde'nin mesned-i sadârete isti'dâdından Vezîr-i a'zam havf idüp, "*Zorbalarla ittifâk itmiş idi*" diyü izâlesi bâbında kelâmı taraf-ı Şehriyârî'ye te'sîr eylemediğinden dil-gîr olup, bir hafta aslâ 'özrü

[1] idi A : – N.

yoğiken Dîvân'a varmadı. Tezkirecisi Hasan Bey-zâde, Cerrâh Mehemmed Paşa ile umûr-ı Dîvân'ı görür idi*[1]. Bu vaz'ı bâ'is-i envâ'-i kīl ü kāl oldu.

Ve "*Hazînedârbaşı akça taleb olundukca Pâdişâh'ı men' ider*" diyü bir gün cellâd ihzâr idüp, 'arzında izn-i hümâyûn olmamağla zafer bulmadı.

Ve odabaşılık mansıbı ile silahdâr olan Nakkāş Hasan Ağa bir gün huzûr-ı hümâyûna yalnız vardığında, mezbûra, "*Taşra çık*" diyü işâret idüp, tereddüd eylemekle, bî-huzûr olmuşidi. Birkaç gün mürûrundan sonra ba'zı cerâ'im isnâd ve 'arz eyleyüp, vakt-i 'ışâda taşra çıkartdı. Ve bu husûsda cürmü olmayup tenbîh-i Pâdişâhî ile taşra gitmediği ma'lûm olıcak, birkaç günden ⟨sonra⟩ kapucubaşılık virdi.

Ve Müftî Mustafa Efendi ile ve Râziye Kadın-zâde Mustafa Paşa ile vifâkı şikāka tebdîl eyledi.

Ve Dârü's-sa'âde Ağası 'Abdürrezzâk'ı, katli müş'ir kelimât ile ürküdüp, kendi çırağı olan Yeniçeri Ağası Kāsım Ağa'yı dahi kendiden rû-gerdân eyledi.

Ve bu esnâda, "neccâr akçası" nâmına fukarâya salgın salup, Yaycı-zâde ilkāsıyla 'ulemâdan rüsûm-ı berevât alup bâb-ı zulm u te'addîyi bâz[1] ve dest-i cevr ü sitemi halka dırâz eyledi. Ve sene-i âtiyede bu evzâ'-i nâ-hem-vârın cezâsını gördü.

Zikr-i Bakıyye-i Ahvâl der-în Sâl

Ramazânın on birinde Cerrâh Mehemmed Paşa Celâlî üzerine serdâr ta'yîn olunmuşidi. Yirmi beşinde ref' olunup, Cigala-zâde me'mûr oldu.

Ve Mısır'dan ma'zûl Hızır Paşa'ya mâh-ı şevvâlde vezâret hâsları ta'yîn olunup Dîvân'da oturmak buyurulmuşidi. Gurre-i zilka'dede Tuna yalısına muhâfaza serdârlığı tevcîh olunup[2] gönderildi.

---

*[1] Kâtib Çelebi'nin bu kısmı yazarken istifade ettiği *Hasan Bey-zâde Târîhi*'nde cümle şu şekildedir: "Bu fakîr-i nâ-tüvânı irsâl eyleyüp, Cerrâh Mehemmed Paşa ma'rifeti ile umûr-ı Dîvân'ı gördürdi.", (III, 738). Müellifimizin Hasan Bey-zâde'den nakilde bulunurken gayet özenli bir şekilde onun ismini bildirmiş olması dikkat çekmektedir. Na'îmâ'nın ise aynı cümleyi, "Cerrâh Mehemmed Paşa ile bu hakīr umûr-ı Dîvân'ı görüp kendisi temâruz-gûne taşra çıkmadı" şeklinde, Hasan Bey-zâde'nin ismini vermeyip onun tecrübesini kendisine mâl etmek suretiyle aktarmış olması ilginçtir (I, 227).

1 te'addîyi bâz A ; te'addî bî-bâz N.

2 Dîvân'da ... olunup A : – N.

Ve Yeniçeri Ağası Ferhâd Ağa ma'zûl olup, yeri Kapucular Kethudâsı Kāsım Ağa'ya virildi.

Ve[1] Karahisâr'da kışlayan Deli Hasan, Şâhverdi Kethudâ'sını Der-i devlet'e gönderüp cerâ'im-i güzeştesinden isti'fâ itmeğin, Yeniçeri Ocağı'ndan Turnacıbaşı Hüseyin Ağa araya girüp, "*Min-ba'd Rumili serhadlerinde gazâ eylesin*" diyü şefâ'at ve recâ olunmağla, hayyiz[2]-i kabûlde vâkı' olup Bosna Eyâleti virildi. Ve mezbûr Turnacıbaşı ve Şâhverdi ile kendiye tabl u 'alem ve hıl'at-ı fâhire gönderildi. Mezbûr dahi eşkıyâyı dağıdup, gurre-i zilka'dede Gelibolu ma'berinden geçüp Rumili'ne teveccüh eyledi. Ve dört yüz mukarreb âdemlerine bölük recâ itmeğin, dokuzar akça ile 'ulûfeciyân-ı yemîn ve gurebâ-i yemîn ü yesâra ilhâk olundu.

Ve mezbûr Turnacıbaşı, yeniçeri alayı ile mâh-ı zilhiccenin on üçüncü günü İstanbul'dan çıkup Belgırad'a, Serdâr Mehemmed Paşa ordusuna teveccüh eyledi. **[78b]** Paşa-yı mûmâ-ileyh Budun ⟨Buda⟩'dan kalkup Belgırad'a gelmiş ve taşra çıkup dernek eylemiş idi. Deli Hasan ve Turnacıbaşı kudûmüne muntazır olup durdu.

Ve mâh-ı zilka'dede, mukaddemâ serdâr ta'yîn olunan Cigala-zâde hâli üzre kalup, Burusa muhâfazasında olan Anadolu Beylerbeyisi Nûh Paşa'ya hâslar tevcîhi ile vezâret virilüp, Kapu halkından silahdâr bölüğü ve 'ulûfeciyân-ı yemîn bölüğü ve segbânbaşı neferâtıyla ve Karaman ve Sivas ve Mar'aş ve Haleb ve Adana eyâletleri ta'yîn olunup, Celâlî Hasan'dan ayrılan "Karakaş" nâm evbâşın ve Tavîl'in def'i içün serdâr kılındı.

Ve Celâlî barışdıkda yanlarına ilticâ iden hân-zâdelerden Selâmet Girây ve Mehemmed Girây ve Şâhîn Girây Dergâh-ı Şehenşâh'a mürâca'at eyleyüp, evâhır-ı zilhiccede günâhları 'afv olundu.

Ve mâh-ı mezbûrun yirmi yedinci günü Pâdişâh-ı 'Ömer-meşreb, "Sultân Mahmûd" nâm şehzâdelerini mazhar-ı gazab eyledi. Tafsîli bu ki[3], meşâyıhdan biri Şehzâde'nin cülûsuna vefk koyup ba'zı ed'iyye ve 'azâ'ime müte'allık mürâselât vâkı' oldukda, Kızlar Ağası kâğıdı alup Hünkâr'a 'arz idicek, evvelâ Şehzâde âhz olundu. Ba'dehû vâlidesi ve Şeyh ve vâsıta olanlar cümle ahz ve izâle olundu. Lâkin, bu gadr Pâdişâh'a dahi müteyemmem

---

1 ve A : – N.
2 hayyiz A : hîn N.
3 tafsîli bu ki A : zîrâ N.

olmayup, bir aydan sonra ol mahzûra uğradılar. Mezbûr Şehzâde bir seci' ve gayûr kimse idi. Her bâr Hünkâr'ın Celâlîler emrinde efkârı olsa tesellî virüp, "*Beni serdâr eyle gönder, sana zarûrî ser-fürû itdireyim. Gerek seyf ve gerek ihsânla anları teshîr âsândır*" dir idi. Birâderi ise bu makûle sözlerden men' iderdi[*1].

Vefeyât

el-Mevlâ Şemseddîn:

Sultân Selîm-i Sânî Hâcesi 'Atâ'ullâh Efendi mahdûmu Şems Efendi'dir. Dokuz yüz elli hudûdunda pertev-endâz-ı sahîfe-i vücûd olup vâlid-i mâcidinden mülâzım ve dokuz yüz yetmiş beş muharreminde def'aten Hânkâh pâyesiyle tarîk-ı tedrîse 'âzim oldu. Ba'dehû Hâssekî ve Sahn ve Ayasofya medreseleri ile bekâm ve seksen sekizde Süleymâniyye'den Galata Kazâsı'yla makzi'l-merâm olup, doksanda ve doksan dörtde mükerreren Burusa Kazâsı ve doksan beşde Edirne Kazâsı ve binde ve bin üçde İstanbul Kazâsı virilüp, bin dokuzda Anadolu Sadâreti müyesser oldu. On saferinde tekâ'üd idüp, on bir şevvâlinde dünyâdan gitdi. Şeyh Vefâ kurbında pederleri yanında defn olundu.

Mevlânâ-yı merkûm kerîmü'l-ahlâk, tayyibü'l-a'râk, halîm ü selîm, mahdûm-ı kerîm idi.

el-Mevlâ Mustafa:

Belde-i Amasya'dan peydâ ve "Hâcı Nefes" nâm merd-i sâlihin ferzendi olmağla "Nefes-zâde" 'unvânı ile hüveydâ olup, Ebussu'ûd Efendi'den mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim oldu. Kazzâzhâne ve Kapudan 'Ali Paşa ve Yeni

---

[*1] Kâtib Çelebi Şehzâde Mahmûd'un öldürülmesiyle ilgili satırları *Peçuylu Târîhi*'nden aktarmıştır. Peçuylu İbrâhîm Efendi bu bahsi, "Vezîr-i a'zam olan Hâfız Ahmed Paşa merhûm, Sultân Ahmed Hân merhûmdan nakl ider ..." diyerek vermiştir (II, 281). Kâtib Çelebi'nin sonda, "Birâderi ise bu makûle sözlerden men' iderdi" cümlesinde kasdettiği kişinin Şehzâde Mahmûd'un kardeşi Sultân Ahmed olduğunu Peçuylu'dan öğreniyoruz: "Sultân Ahmed merhûm buyurmuşlar ki: *Her zemân böyle söyledikce men' iderdim. Zîrâ sa'âdetlü Pâdişâh'ın bî-huzûr olduğun görürdüm, müfîd olmazdı.*", *Peçuylu Târîhi*, II, 281. Na'îmâ ise kendi eserinde *Fezleke*'den nakilde bulunurken, "birâderi" yerine "pâdişâh" kelimesini kullanmış (*Târîh-i Na'îmâ*, I, 229), böylece Şehzâde Mahmûd'un cesurca konuşmalarını engelleyenin, kardeşi Sultân Ahmed değil, babası Sultân III. Mehmed olduğu manası ortaya çıkmıştır.

'Ali Paşa ve Hazret-i Eyyûb medreselerinde tarh-ı resm-i ifâde iderek bin sekizde Sahn'a gelüp, andan Sultân Selîm-i Kadîm virildi. Ser-halka-i müderrisîn iken Poyraz vak'asında Sun'ullâh Efendi[1] cânibinde bulunmağla Amasya Fetvâsı'na nakl olunup, kabûl itmemekle, selefi ibkā ve mezbûr 'azl ve ihtifâya mübtelâ oldu. Sun'ullâh Efendi ikinci def'a şeyhülislâm oldukda, bilâ-imhâl Hâkāniyye-i Vefâ'yı virdi. Çok geçmeyüp on bir zilka'desinin on birinde geçdi gitdi. Emîr Buhârî Tekyesi kurbında medfûndur.

Mevlânâ-yı mezbûr bahr-ı 'ulûm ve nehr-i mantûk u mefhûm, fâzıl-ı kâmil idi. Bin altı senesinde Sarıgörez-zâde Kaynı Mustafa Efendi Vâlide[*1] müderrisi oldukda ders-i 'âmm fermân olunup, Sûre-i En'âm evvelinden ders görüldü. Pâye müderrislerinden bunlar ve Kızılmusluk Müderrisi Yavuz Çelebi cenâheyn olmuşlar idi. Ol meclisde bunlar ızhâr itdiği fazl-ı bâhir reşk-endâz-ı evâ'il ü evâhırdır. Ol mahalle bir risâle-i celîle tahrîr itmişlerdir. Mütâla'a iden **[79a]**, mertebelerin fehm ider[*2].

İlyâs Bey:

Re'îsü'l-küttâb Medhî Çelebi'dir. Sipâh-ı zafer-penâh zümresinden iken, cem'-i miyân-ı tîg u kalem ve hâme-misâl sahrâ-yı sa'y ü ictihâda vaz'-ı kadem kılup sevk-i isti'dâd u istihkāk ile küttâb-ı Dîvân-ı Sultânî fırkasına[2] iltihâk itmişidi. Vezîr-i a'zam İbrâhîm Paşa tezkirecilik hıdmetinde istihdâm, ba'dehû re'îsü'l-küttâb-ı 'utârid-ihtirâm kılmış idi. Paşa-yı kâm-gâr serdâr olup, bin dokuz târîhinde Kanije ⟨Kanizsa⟩ fethinde ve tabur teshîrinde nâmeler inşâ eyleyüp, ba'dehû vezîr ve serdâr olan Yemişçi Hasan Paşa'ya

---

1 Efendi A : – N.

*1 Söz konusu Vâlide Medresesi'nin, Eminönü'nde, Sultân III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan tarafından yaptırılan medrese olduğunu Nev'î-zâde 'Atâ'î'den öğrenmekteyiz ("Sarıgörez-zâde Mustafa Efendi, Vâlide-i Sultân Mehemmed Hân inşâ buyurdukları Medrese-i Cedîde'ye ibtidâ müderris olup ...", *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 459).

*2 Âtıf Efendi nüshasında el-Mevlâ Mustafa'nın biyografisinin hemen arkasından, el-Mevlâ 'Osmân Bey b. Mehemmed Paşa b. Ahmed Paşa b. Dukadin'e ait üstü karalanmış, yarım bir biyografi bendi gelmektedir. Kâtib Çelebi, Osman Bey'in ölümünün 1011 değil, 1012 senesi içinde vuku bulduğunu fark ettiğinde, biyografiyi üzerini çizerek iptal etmiş, daha sonra 1012 senesi vefeyâtında tekrar kaleme almıştır (vr. 99a). Önceden yazılıp iptal edilenle daha sonra yazılan arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bu yüzden ilerleyen sayfalarda, 1012 yılı vefeyatında, biri metin içinde, diğeri ise hemen onun altındaki dipnotta olmak üzere, iki biyografiyi beraber verdik.

2 fırkasına A : fürûsa N.

dahi hidmet ve zabt-ı kavânîn-i saltanat kılup, Belgrad meştâsında iken bin on bir şa'bânında intikāl eyledi.

Mahdûm-ı mûmâ-ileyh ferîde-i sadef-i zemân ve cerîde-i nevâdir-i 'ilm ü 'irfân, edîb ü erîb, sîmâ-i matbû'u dil-firîb, lutf-ı tab'ı nûr-ı subh-ı sâdık gibi vâzih, zülâl-i feyz ü 'atâsı ebr-i peykerî gibi müstereşşih, rûh-ı mücessem, zât-ı mükerrem idi. Haber-i intikāli erbâb-ı 'irfânı mahzûn idüp, mânend-i fıkdân-ı Yûsuf mâdde-i te'essüf olmuşidi.

Cümleden 'Azmî-zâde Efendi'nin didiği mersiyyedendir:

Re'îs-i ehl bindi bugün keştî-i tâbûta
'Adem deryâsına saldı esüp bâd-ı fenâ muhkem

Bakā yok gerçi kim bin yıl da olsa zindegânîde
'Aceb müşkildir ammâ merg hengâm-ı cevânîde

Âsâr-ı dil-pezîrinden 'Arabî inşâ ile risâleleri ve mürâselât-ı ahbâbda nâzük makāleleri vardır. Makbûl-i üdebâ ve müsellem-i 'Arab-ı 'urabâdır.

Siyâvuş Paşa:

Sultân Selîm-i Sânî Edirne'den dönüşte, dokuz yüz yetmiş beş şevvâlinde Harem-i hümâyûn'dan çıkup büyük mîrâhûr, ba'dehû vezîr olup, dokuz yüz doksanda on sekiz ay vezîr-i a'zamlık sürüp, ikinci def'a doksan dörtde yirmi dokuz ay ve üçüncü def'a elf-i kâmilde on ay sadr-ı a'zam oldukdan sonra, **[79b]** 'azl-i ebed ile ma'zûl ve ekser-i zemân Üsküdar Bağçesi'nde kûşe-nişîn-i humûl olup, bin on bir rebî'ulâhırının yirmi sekizinde vefât idüp, hazret-i Eyyûb'da binâ eylediği türbede defn olundu.

Halîlesi Fâtıma Sultân nâmına medrese binâ eylemişdir. Taşrada ba'zı hayrâtı vardır.

SENE-İ İSNÂ-'AŞERE VE ELF

Serdârî-i Mehemmed Paşa be-Cânib-i Üngürüs der-Sefer-i ⟨Çil-⟩ada ve 'Avdet-i Tatar

Sene-i sâbıkada Vezîr-i a'zam Hasan Paşa Der-i devlet'e geldikde, Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasında olan Lâlâ Mehemmed Paşa'yı serdâr nasb itmişidi. Paşa-yı mezbûr dahi evâ'il-i rebî'de Budun ⟨Buda⟩'dan kalkup Belgırad'a geldi. Ve etrâf u eknâfa ahkâm-ı şerîfe gönderüp 'askeri derneğe da'vet ve Belgırad'da cem'iyyet itdikden sonra, Âsitâne'den gönderilen yeniçeri ile Turnacıbaşı ve Deli Hasan henüz vâsıl olmadan, "*Zemân-ı sefer teng oldu*" diyü Belgırad'dan kalkup Budun ⟨Buda⟩ cânibine teveccüh itdi. Osek ⟨Eszék⟩ Köprüsü'nü geçüp Fodvar ⟨Földvár⟩ menziline nüzûl olundukda, Bosna beylerbeyisi olan Deli Hasan Paşa gelüp mülâkī oldu. Karakaş Bölükbaşı Gelibolu'dan dönüp Anadolu'da kaldı.

Mezbûr Deli Hasan itâ'at sûretinde gerçi geçdi lâkin, girü Celâlîlik tarzından çıkmayup, evvelâ Boğaz'da kadırgasına bindiği beyi cüz'î bahâne ile gazab idüp tüfengle katl itdi. Edirne'de bî-hadd yağmurluk ve sarrâchâne esbâbı ve sâ'ir levâzım alup şehre tevzî' itdirdi. Birkaç yük akça salgın çekdiler. Filibe ⟨Plovdiv⟩ ve Sofya ve sâ'ir kurâ vü kasabâtda bu minvâl üzre te'addî iderek geçüp, piyâde vü süvâr on bin kadar 'askerle Serdâr'a geldi. Ve bunun 'askeri görülmemiş bir tavr[1]-ı garîb üzre idi. Kimi 'uryân, boynunda hamâ'il ü temâ'im; kiminin rikâbına birer deve ardalası asılmış ve arkasına hamâ'il gibi ziller dizilmiş; kiminin başı açık, 'avret saçı gibi uzun saçını iki yanına sarkıtmış; kiminin başında zanet (زانت), baldırı çıplak ve elinde birer kargı mızrâk, ucunda ikişer karış beyâz bayrak, bu hey'etde gelüp otağı ihâta itdiler. Cümle fitilleri yanardı. Akfe hanceri göğsünde bir gürûh bile girüp hâzır u nâzır durdular. Serdâr yüz kırk kadar bellü başlularına hıl'atler ve bir ol kadar dahi çukalar giydirdi. Ol mahalde üç dört yüz âdemi bölüğe 'arz eyledi. Paşa, "*Görelim!*" diyü ferdâya salmışidi. Âhırü'l-emr tenfîz itdirdi.

Ve bundan akdem Gāzî Girây Hân Peçuy ⟨Pécs⟩'da kışlayup bilâd-ı küffâra akın itmiş, lâkin ol kadar murâd üzre doyumluk almayup gelmiş idi. Serdâr dahi Belgırad'a gelirken varup kendiye buluşup sohbet itmiş idi. Bu def'a Seksar ⟨Szekszárd⟩ menzilinden Peçuylu İbrâhîm Efendi kendi karîbi ve

[1] tavr A : turfe N.

âdemîsi olmağla da'vete gönderdi. **[80a]** Meger Yemişçi tarafından 'avdete işâret ol(un)muş, vardıkda bilâ-tereddüd, "*'An-karîb gideriz*" diyü cevâb virüp Celâlî ahvâlin su'âl itdi ve "*Anlarla biz niçe cem' oluruz?*" didi ve tereddüd gösterdi. Mezbûr dahi dönüp Serdâr'ı haberdâr eyledikde Etmekçi-zâde, "*Taraf-ı saltanatdan bir müte'ayyin âdem gönderilse ta'zîm bulunup sözü te'sîr iderdi*" diyü mezbûr İbrâhîm'i yanına alup kendi gitdi. Vardıkda biraz mükâlemeden sonra, ertesi Celâlî Dırava'dan geçince tevakkuf idüp, "*Defterdâr Efendi ile ma'an gideriz*" diyü mektûblar ile İbrâhîm'i gönderüp, Etmekçi-zâde, Hân yanında kaldı. Mukaddemâ Yemişçi'nin Defterdâr ile ma'hûd olup, "*Hân giderse Der-i devlet'de himâye ideriz. Cânib-i Pâdişâhî'den mu'âteb olmaz. Dünyâyı feth mi itse gerek. Bu Serdâr maslahat görürse a'dâ bize zafer bulur. Hemân serhaddi muhâfaza itsin*" didiğini bildirdi. Hân dahi ol mahalden göçüp diyârına gitdi. Ve Defterdâr dahi gelüp ye's cevâbın getirdi.

{*Seksar ⟨Szekszárd⟩ köprüsünü ihrâk kasdı ile yedi sekiz bin kâfir gelüp, sabâh namâzında sazlığa girüp, Rumili Beylerbeyisi üzerlerine varup, muhkem cengden sonra bozup, kırk elli bayrak ve beş yüz kadar dil alup, ekseri tu'me-i şemşîr oldu. Başlar ve diller Mohac ⟨Mohács⟩ Sahrâsı'nda Serdâr'a karşı geldi. Minhu.*}

Ol mahalden göçülüp tayy-i merâhil iderek muharrem evâhırında Hamzabey ⟨Érd⟩ Sarâyı'na nüzûl olundu {*"Etmekçi-zâde ol mahalden dönüp Rumili'ne tahsîl-i mâla gidüp, Tırpan 'Ali Efendi ordu defterdârı kaldı" diyü ba'zı tevârîhde yazılmışdır. Minhu*}. Küffâr serdârı Pa⟨l⟩fi ⟨Pálffy⟩ ve Macar kapudanları ve Kıral karındaşı elli bin kadar kâfir taburu Peşte ⟨Pest⟩ altında olup Çil-ada'ya köprüsünü kurmuş idi. Zahâ'ir ve mühimmât gemilerini Budun ⟨Buda⟩ cânibine geçirmemek kasdına cezîre-i mezbûreye gelmişler ve top kurmuşlar idi. 'Asker-i İslâm'ın nüzûlün görüp toplar atdılar. Ekser-i halk birer çukur kazup korunur idi. Ve kimseyi kalkmağa komadılar.

Ol mahalde defa'âtle müşâvereler olup aslâ bir hayr umulur re'y sudûr eylemedi. "*Yarar atlu akına giderse küffâr fi'l-hâl köprü kurup üzerimize gelir, kim mukāvemet ider? Budun ⟨Buda⟩'a zahîre komadan kalkup gitmek dahi münâsib değil. İmdi*[1] *zahîre 'askere tevzî' olunup araba ve develer ile Budun ⟨Buda⟩'a nakl olunsun. Andan gidilsin*" didiler. Bu kerre, Yemişçi Erdel'e

[1] imdi A : idi N.

gitdiği gibi kâfir muhâsara itdiğini temsîl idüp câ'iz görmediler. Âhır, "*Adaya biz dahi köprü kuralım ve kâfirin tâbyesi üzerine varalım*" diyü köprüye mübâşeret itdiler.

Ol gice bölükden terakkī ile sipâh yazılup, Silahdâr Ağası Küçük 'Osmân Ağa ve Silahdâr Kâtibi Fedâ'î Bey on pâre şâhî ile ve ümerâdan tüfeng-endâz ve üç bin kadar segbân geçüp, "*Sabâha dek tâbye içün dizme dizsin*" diyü tenbîh olundu. Yeniçeri ağası olan Segbânbaşı Sefer Ağa gelüp, "*Biz dahi Ocak'dan üç dört bin âdem ta'yîn itdik*" didi. "*Yeniçeri geçmesin*" sözünü söylemeğe kimse ikdâm eylemeyüp, yeniçerisiz iş olur mu? "*Yeniçeri lâzım değil*" sözü ile ta'n havfından sükût olundu. Lâkin, çün yeniçeri geçmeğe şürû' eyledi, "*Bize hem-pâ birkaç bin atlu gerek*" dimeğe başladılar. Her ne kadar ki "*Beş on bin atlu tabura mukāvemet idemez, ancak yaya geçüp köprü kurulunca meterse girüp öte tarafı korur. Köprü temâmından sonra atlu geçer. Tedbîr budur*" diyegördüler, müfîd olmayup, "*Elbette atlu*" didiler. Âhır, Paşa'nın hemşîre-zâdesi Serhoş İbrâhîm Paşa Köstendil beyi idi, "*Anı ta'yîn idelim*" dinildikde râzî olmayup, "*Elbette Rumili Beylerbeyisi Murâd Paşa* **[80b]** *cümle Rumili 'askeri ile geçsin*" didiler. Sonra Bosna'dan ma'zûl Dervîş Paşa ta'yîn olunup köprü mahalline geldikde, "*Bu bir hatâ-i fâhiş ve tehlükedir*" diyü çok söz söyledi. Mehemmed Paşa, "*Öyle idiği zâhirdir ammâ mecbûruz*" didi. Zîrâ yeniçeri İstanbul'da Yemişçi'den ve taraf-ı saltanatdan yüz bulup gāyet tuğyân ider olmuşlar idi. Ve "*Çünki siz havfa düşüp teşe'üm idersiz, gitmen*" diyü lutf yüzünden söyledi. Mezbûr dahi kasem idüp, "*Ölmek, yanımda bir içim su değildir. Kıyâs buyurulmaya ki kendi nefsimi kayıram. Lâkin, nâmûs-ı saltanat ve 'ırz-ı İslâm'ı kayırırım*" diyüp gitdi. Dört beş bin süvâr, on binden ziyâde piyâde kayıklarla geçüp kenâra bağladılar. Ve Mehemmed Paşa'ya bir 'azîm gaflet 'ârız oldu ki hâbdan baş kaldırmadı. Her bâr ki göz açsa ne söylediğin bilmezdi.

Nısfü'l-leyl irişüp ne handek kesildi ve ne tâbye yapıldı. Celâlî segbânları, "*Biz öte yakada bu kadar ceng eyledik, ne handek kazdık ne dizme dizdik. Şimdi dahi itmeziz*" didiler. Yeniçeriler ancak kendileri sığıncak kadar bir çukur kazdılar.

Çün sabâh oldu, saferin dördüncü günü cerâd-ı münteşir gibi piyâde ve süvâr karışık, ne alay tertîb idüp durdular ve ne meters kurdular. Beşer onar

fesâdlik iderek Peşte ⟨Pest⟩ kurbında küffâr taburuna varup, taşrada buldukları bir iki kâfiri alup dil diyü getirdiler. Ve birkaçın kesdiler.

Bu tarafdan köprü itmâmına fevka'l-hadd ikdâm olundu, lâkin yetişmedi. Hemân zuhra karîb küffârın alayları yürüdü. Hınzîr sürüsü gibi biri birine mülâsık gelüp, Macar atlusu bizim atluya mukâbil olup ceng itdiler. Piyâde dahi meterslerde dayandı. Lâkin, beriden köprü yok ki imdâd vara. Hâsılı 'asra karîb zemâna dek ceng mütemâdî olup bi'l-âhıre bu kadar bin âdem döğüşü döğüşü şehîd ve kimi Tuna'ya düşüp gark ve nâ-bedîd oldu. Ancak bir iki yüz âdem, kimi piyâde ve kimi süvâr, Tuna'dan yeldirüp beri geçdi. Ve nicesin şaykalar varup tahlîs itdi. Ve beriden top ve tüfeng ile çok kâfir düşürdüler. Dervîş Paşa on kadar iç-oğlanı ile küffâr karşısında çok zemân durup kaçanlara istimâlet virir, müfîd olmazdı. 'Askerden kendiye mu'în yok gördü, etbâ'ı ile küffârın bir büyük alayına hücûm idüp, döğüşü döğüşü şehîd oldu. Ve bu tarîkla Celâlî 'askerinden altı bin kadar nüfûs zâyi'a ve telef oldu.

Bundan sonra küffâr sâhil-i Tuna'ya toplar getirüp, cisrin tonbazların dağıtdı. Anınla dahi kanâ'at itmeyüp beri yakaya gemiler ile 'asker geçirüp bir gicede metersler kurdular. Ve ardınca cisr kurmağa mübâşeret itdiler. 'Asker-i İslâm üç gün mukayyed olmadılar. Küffâr dahi vâfir 'asker geçirüp köprülerini itmâma karîb olmuşidi. Dördüncü günü fermân-ı Serdâr ile Deli Hasan Paşa atlanup metersleri üzerine gelüp, mehmâ-emken hücûm u ikdâm itdi. Lâkin, handekleri 'amîk olmağla **[81a]**, girilmek mümkin olmadığından, dönüp iki cânibden Tuna kenârıyla meterslerine duhûl itdi. Ve bi'l-cümle beri yakaya geçen sekiz bin kadar serdengeçdi kâfirin cümlesini tu'me-i şemşîr eyledi. Ancak iki yüz kadar kâfir çam gemilerine binüp Tuna ortasına vardıkları gibi, anların dahi gemileri devrilüp gark u helâk oldular.

Bundan sonra Serdâr ve 'asker ol mahalden geçüp Budun ⟨Buda⟩ cânibine varmışlar idi. Küffâr gayret-i câhiliyye idüp, bir nice bin kâfir 'askeri geçirüp cengler itdiler. Budun ⟨Buda⟩'dan bir iki bin 'asker çıkup iki tarafdan hücûm ve ekserini helâk itdiler. Ekall-i kalîl halâs oldu.

Bir def'a dahi saferin on ikinci günü Serdâr Budun ⟨Buda⟩'a zahîre korken küffâr yine harekete gelüp Eski Budun ⟨Buda⟩'a güzer itmekle, 'asker-i İslâm varup anda dahi ceng-i 'azîm oldu. Âhırü'l-emr, küffâr girü Peşte ⟨Pest⟩ cânibine çekilüp köprülerin ref' itmekle dönüldü. Fasl-ı şitâ dahi ibtidâ' itmişidi. Serdâr, Budun ⟨Buda⟩ ve İstolni-Belgırad ⟨Székesfehérvár⟩

mühimmâtların tekmîl itdikden sonra {*Serdâr, kul-oğullarını yoklayup beş yüz cedîd kul-oğlu yazdı. Ve Turnacıbaşı Hasan Ağa'yı*[*1] *nevbetci ta'yîn itdi. Ve Rumili Beylerbeyisi Murâd Paşa'yı eyâleti 'askeri ile Budun* ⟨*Buda*⟩ *muhâfazasına ta'yîn itdi. Bosna Beylerbeyisi Deli Hasan Paşa Osek* ⟨*Eszék*⟩ *muhâfazasında kaldı. Minhu*}, rebî'ulâhırın on dördünde 'asker-i İslâm'la dönüp, âhırında Belgırad'a vâsıl oldu. Kendi kışlağa girüp 'askere icâzet virdi. Ve vâkı' olan ahvâli yazup Der-i devlet'e 'arz u i'lâm eyledi.

Ba'zı Vekāyi' der-Âsitâne

Muharremde Sûfî Sinân Paşa'ya vezâret virilüp Âsitâne'ye da'vet olundu. Ve yeniçeri ağalığından ma'zûl Ferhâd Ağa'ya Şâm Eyâleti virildi.

Ve sâbıkā Nûh Paşa Anadolu'ya serdâr gönderilüp, Kütahya'dan Hâfız Ahmed Paşa Âsitâne'ye da'vet olunmuş idi. Saferin yirmi dördünde gelüp, on beş bin filorisi mîrî içün kabz olundukdan sonra, ertesi Dîvân'a varup makāmına cülûs itdi. Girü ol gün ahşâma karîb Yeniçeri Ağası Kāsım Ağa, sarâyına varup Kapucular Kethudâsı ile Yedikulle'ye gönderüp cümle sarâymı mühürledi. Ertesi Dârü's-sa'âde Ağası 'Abdürrezzâk Ağa varup mâ-melekini taraf-ı saltanatdan kabz eyledi. On sekiz gün mahbûs oldukdan sonra ıtlâk olunup, Mihalic'de olan çiftliğine gönderildi. Zîrâ Vezîr Hasan Paşa mukaddemâ mezbûru Pâdişâh'a geçmiş idi. Harem ağaları şefâ'atiyle katlden halâs oldu.

Ve muharremde Sâ'atçi Hasan Paşa'ya Erzurum Eyâleti virilüp serhadd muhâfazasına me'mûr olmuşidi. Şiddet-i şitâda deryâdan Tırabzon'a gönderildi.

'Azl-i Nûh Paşa ve Serdârî-i Nasûh Paşa

Sâbıkā Celâlî üzerine serdâr ta'yîn olunan Nûh Paşa'ya Vezîr-i a'zam Hasan Paşa'nın 'adâvet-i kadîmesi olmağla, vezâretden ma'zûl eyleyüp yerine

---

[*1] Biraz yukarıda, 1011 senesi zilka'desi olayları arasında Kâtib Çelebi, Deli Hasan'a tavassutta bulunan ve sonrasında yeniçeri alayına serdâr tayin edilerek İstanbul'dan Belgırad'a gönderilen Turnacıbaşı'nı "Hüseyin" ismiyle anmıştı (vr. 78a). *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*'nde de "Turnacıbaşı Hüseyin Ağa" ismi geçmekle beraber (I, 350, 351), eserin Kâtib Çelebi tarafından kullanıldığını bildiğimiz Es'ad Efendi nüshasının bir yerinde ondan "Hasan" ismi ile bahsedilmesi dikkat çekicidir (I, 354n). Kâtib Çelebi'nin buradaTurnacıbaşı'nı "Hasan Ağa" ismiyle anması muhtemelen hatalıdır. Aynı hata *Târîh-i Na'îmâ*'da da tekrarlanmıştır (I, 233).

Haleb Beylerbeyisi Nasûh Paşa'yı vezîr ve serdâr eyledi. Mezbûr Nûh Paşa, bir ihtiyâr-ı 'amel-mânde olmağla, vilâyeti olan Lârende'de tekâ'üd itmek fermân olundu.

Kıssa-i 'Azl ve Katl-i Yemişçi Hasan Paşa

Sadr-ı a'zam-ı mezbûr, serhadler muhâfazasına kâr-güzâr serdârlar ta'yîn ve Celâlî fitnesini sulhla bir mıkdâr teskîn eyleyüp, serkeşân-ı 'askeri zimâm-ı hükmüne râm ve düşmenlerinden ahz-ı intikâm itdikden sonra, bî-şerîk ü sehîm makâm-ı istiklâlde mukîm olup, giderek ebhire-i redî'e-i gurûr dimâğına mütesâ'id ve kar' ve inbîk-i enf-i şâmihinden katarât-ı kibr ü nahvet ile sahîfe-i efkârı fâsid olmağın, a'dâsı kesîr ve mezâlimi ma'rûz-ı pâye-i serîr-i 'âlem-masîr oldukda, sene-i mezbûre rebî'ulâhırının selhinde mühr-i vezâret alınup, birkaç günden sonra, cumâdelûlâ onunda Kıllı Dilsiz ile Mısır'dan ma'zûl **[81b]** 'Ali Paşa'ya gönderildi. Ve sadâretden ma'zûl Cerrâh Mehemmed Paşa kā'im-makām-ı sadrü'l-vüzerâ oldu. Bu esnâda Sarıkçı Mustafa Paşa'ya ve Yeniçeri Ağası Kāsım Ağa'ya vezâret ihsân olunup, Ahmed Ağa yeniçeri ağası oldu.

Bu icmâli Hasan Bey-zâde nev'an tafsîl eyleyüp dimişdir:

Pâdişâh-ı 'âlem-penâhdan Şeyhülislâm'a ve kibâr-ı mevâlî ve meşâyıha tezkireler çıkup, "*Vezîr-i mezbûrun zulmü vâkı' mıdır?*" diyü su'âl itdiğin duyup, Müftî'den vukū'unu istihbâr ve ne cevâb virdiklerin istifsâr eyledikde, "*Gayr-i vâkı'dır diyü cevâb virildi*" didikden sonra, hatt-ı şerîfi taleb idüp, Müftî dahi, "*Zâyi' itdim*" dimekle, aralarında 'adâvet müştedd oldu. Ve menâsıb içün ⟨Müftî'nin⟩ tertîb eylediği silsileleri husûle getirmeyüp, içeri ve taşra a'yân ittifâk idüp mezbûrun hasm-ı cânı oldular. Ve "*Paşa-yı mezbûrun yeniçeri ile ittifâkı vardır. Vâlide'yi taşra çıkarup garazı icrâ idecekdir*" diyü kendinin çırağı olan Yeniçeri Ağası Kāsım 'arz idüp, hattâ, "*Mührü taleb eyleseniz virmez, 'ısyânı mukarrerdir*" diyü cümlesi müttefikü'l-kelime olup, hattâ bir gün Dâvudpaşa'da Pâdişâh'a mülâkāt ve ümîd-i musâfât kasdı ile vardıkda, Dârü's-sa'âde Ağası 'Abdürrezzâk buluşdurmayup, "'*Arz olunacak nice umûr-ı mühimme vardır*" diyü tezkire gönderdikde, "*Dîvân günü 'arz eyleyesin*" diyü cevâb çıkup, iltifât-ı Şâhî'den mehcûr olduğunu bildi. Ve 'arz gününe muntazır oldu. Yeniçeri Ağası sebt günü huzûr-ı hümâyûna bir tezkire gönderüp, " *'Alâ sebîli'l-isti'câl i'lâmı mühimm ahvâl vardır. Eger te'hîr ü*

ihmâl olunursa fitne-i 'azîmeye mü'eddî olur" diyü ol anda 'arza girmeğe istîzân eylemeğin, me'zûn olup girdikde, Hasan Paşa hakkında ol denlü sözler söyledi ki "*Eger ta'cîl üzre tedârükü görülmezse yeniçerilere telkîn eylediği fesâdın zuhûra karîn olması mukarrerdir. İmtihân içün mühür taleb buyurula. 'Umûmen yeniçerileri ayağa kaldırmazsa bana cezâ oluna*" diyü Pâdişâh'ı iğzâb eyledi. Kapucular Kethudâsı Paşa'ya gelüp, "*Ağa 'arzdan çıkdı. Kādî'askerleri taleb iderler*" didikde, "*Sebt günü Ağa 'arza girmek neden oldu?*" diyü istihbâr idüp ahvâle vâkıf oldu. Kādî'askerler çıkup vüzerâ girdikde, dûr u dırâz meks mu'tâdı iken 'ale'l-acele taşra çıkdı. Gurûba karîb Vâlide Sultân'a bir şikâyetnâme yazdırmak üzre iken, oyalayup salât-ı 'ışâya şürû' eyledikde, kapucubaşılardan Türk Ahmed Ağa gelüp namâzdan sonra dest-mâlle bir tezkire ibrâz idüp, "*Hatt-ı hümâyûndur*" diyü Paşa'ya teslîm itdi. Paşa açup gördü ki mühr-i hümâyûn talebidir, yanında olanları savup mührü teslîm eyledi. Ve ol sâ'at Südlüce'de Bağçe-i Sultân'a revân oldu. Ocak ağaları âgâh oldukda cümlesi ayağa kalkup, gice Yeniçeri Ağası'nı odasında habs eyleyüp gürûh gürûh Şeyhülislâm'a varup, "*Eger mu'accelen mühr-i hümâyûn Hasan Paşa'ya virilmezse hânelerinizi ihrâk ve nice kimselerin* **[82a]** *demini ihrâk ideriz*" diyü çağrışup bu mazmûnu müştemil kâğıdlar yazdırup huzûr-ı hümâyûna göndertdiler. Ol hafta âhırına dek Dîvân olmamak fermân olunmuşiken bakmayup, 'umûmen Sarây'a varup mühür talebi içün durdular. Ol gice ağalık mezbûr Türk Ahmed Ağa'ya virilmiş idi. Müftî ile Dîvân'a gelüp nush u pend itdiklerinde cumhûr-ı nefer, "*Vezâretde ne 'alâkamız vardır, Pâdişâh kimi isterse istihdâm eyleye*" dimeğe başladılar. Yok yere, Hasan Paşa'ya ihsân kasd idenlerin emeği zâyi' olup, muhâlifleri sözünü tasdîk itdiler.

Bu vaz'-ı bü'l-'aceb muhâlif-i tavr-ı edeb ve muharrik-i âteş-i gazab olup, on gün kadar mürûr itdikde[1], on nefer tavâşî ile Bostâncıbaşı varup Sultân odasının musandarasında Paşa'yı bulup taşra çıkardılar ve Handân Ağa Bağçesi'nde râh-ı nefesin beste ve kārûre-i hayâtın şikeste eylediler[*1].

---

[1] bu vaz'-ı bü'l-'aceb ... itdikde A : bu vaz'-ı bü'l-'aceb tavr-ı edeb ve muharrik-i âteş-i gazab olup on gün kadar sözünü tasdîk itdiler N.

[*1] Kâtib Çelebi, Yemişçi Hasan Paşa'nın katlini bildirdiği yerin hemen yanında, sayfanın sol kenarında, sonunda "minhu" kaydı taşıyan bir nota yer vermiştir. Üzeri karalanarak iptal edilmiş olan notta, Yemişçi Hasan Paşa'nın biyografisi vardır. Müellif üzerini karaladığı biyografinin aynısını, bu senenin sonundaki vefeyâtta tekrar kaleme almıştır (vr. 99b).

Mısrâ'

Evvelü hasenâtihi mevtühu (1012)*[1]

târîh-i katlidir.

Ol târîhde Selânik Kādîsı Ganî-zâde Efendi, Sun'ullâh[1] Efendi'nin dâmâdı olmağla, 'azl ü tahkīr ve 'urza-i teftîş ü tenfîr oldukda, Vezîr'in garaz u ta'assubu zâhir ve Mevlânâ-yı mezbûrun tahâret-i zeyli bâhir olmağın, Yahyâ Bey('in) Rüstem Paşa'ya didiği terkîb-i bend üslûbunda, bu matla'ı tercî'-i bend itmişidi:

Hasan'ın 'azli hasen, katli dahi müstahsen
Düşse târîhi n'ola katl-i Yemişçi ahsen (1012)*[2]

Kā'im-makām-şüden-i Kāsım Paşa

Cerrâh Mehemmed Paşa maraz-ı nikrîse mübtelâ olup, 'arz günlerinden gayri Dîvân'a varmayup, bir gün Kāsım Paşa, Şeyhülislâm Mustafa Efendi ile yek-dil olup, cumâdelâhırenin sekizinci günü Müftî da'vet olundukda, ahvâl-i 'âlem müzâkere olunurken Cerrâh Paşa zikr olunup, "*Derd-mend a'raz-ı maraz ile ma'lûl olduğundan kemâ-yenbagī hıdmete kudreti kalmamışdır. Ekser-i evkātda Nişâncı Hamza Paşa dîvânhânesine gelüp mesâlih görür. Devlet-i 'Osmâniyye umûru vekâletle görülmez*" dimekle Pâdişâh, "*'Acebâ kimi kā'im-makām nasb eylesek?*" didikde, sûretâ bir iki vezîr zikr eyleyüp, "*Ammâ, cümleden Kāsım Paşa 'akl u ferâset ve re'y ü kiyâset ile râcihdir*" diyü tercîh idicek, Pâdişâh-ı 'âlî-câh Cerrâh'ı mütekā'id idüp, yerine Kāsım Paşa'yı ta'yîn buyurdular.

İbtidâ'-i Zuhûr-ı Feterât der-Serhadd-i 'Acem

Bin on iki sâli -ki sene-i bagy ile ma'lûmdur- anda vâkı' olan kırân-ı 'ulviyyîn sebebi ile bi-izni'llâh eclâfın tagallüb ü hurûcu emr-i mübrem olmağla, re'îs-i fi'e-i bâgıye olan Şâh-ı 'Acem 'Abbâs-ı nâ-sipâs nakz-ı 'ahd ile dâ'ire-i edebden hurûc ve me'âric-i fitne vü fesâda 'urûc idüp, Memâlik-i

---

*1 اول حسناته موته (Onun ilk iyiliği, ölümüdür) =1012.

1 Efendi, Sun'ullâh A : – N.

*2 قتل يمشجى احسن = 1012.

mahrûse'den ba'zına dest-i te'addîsini dırâz eyledi. Ve zâhirde bu fesâda[1] bâ'is ü bâdî bu idi ki çün hânedân-ı müşeyyedü'l-erkân-ı 'Osmânî'nin fer-i devletleri âftâb-âsâ aktâr-ı 'âleme ziyâ-güsterdir, düvel-i sâlifede mürâ'ât olunan istihkāk-ı nesebi mazanne-i zınnedir diyü medâr-ı i'tibâr kılmakdan dâmen-i 'ulüvv-himmetleri bâlâ vü berter olup, zemân-ı kalîlde rikâb-ı hümâyûnu hıdmetine rehîn olan hâdim-i **[82b]** kemterîni Kāhire-i Mısır'a sultân iderler. Kezâlik sâ'ir menâsıbda, husûsâ fütûhât-ı cedîdede kesret-i metâlib ve kıllet-i tâlib hasebi ile metâlib-i celîleyi huddâm-ı 'askere tevcîh bâbında nüvvâb-ı saltanatın bi-hasebi'z-zarûre müsâmahaları edânînin merâtib-i 'âliyeye vusûlüne mü'eddî olur. Binâ'en 'alâ hâzâ Tebrîz kulu ki her biri 'akılda kem-pâye ve idrâkden bî-mâyeler iken, zarûret*[1] hasebi ile medâric-i 'âliyeye irtikā idüp, eyyâm-ı devlet-i Sultânî'de vâsıl-ı yesâr ve sâhib-i katâr u mehâr olup, ihsân-ı bî-kerânı tahammülden kalup, ızhâr-ı bagy ü 'inâd ve sülûk-i menâhic-i fitne vü fesâd eyleyüp, ta'yîn olunan mukarrirlerine gayr-i kāni' ve re'âyâ emvâline harîs ü tâmi' oldular. Hükkâm ü vülât kelâmını istimâ' mâ-beynlerinde merfû' ve ahkâm-ı İlâhî ve evâmir-i Pâdişâhî miyânlarında nâ-mesmû' olup, fart-ı tekebbürlerinden emvâl-i re'âyâ gāreti ile kanâ'atden geçüp, emvâl-i ümerâ ve hükkâm hasâretine dahi cesâret eylediler. Hattâ civârlarında vâkı', kadîmden itâ'at üzre olan Ekrâd'dan Şâhkulu evlâdından Selmâs Hâkimi Gāzî Bey'e dest-i te'addîlerini dırâz itmekle, zarûrî hayta-i itâ'atden gerden-efrâz ve temerrüd ü 'ısyân mukaddemâtına şürû' u âgāz itmesine bâ'is olup, cânib-i Pâdişâh'dan[2] yed-i mübâya'asın intizâ' ve taraf-ı muhâlife inkıyâd u ittibâ' kasd idüp, ba'zı etbâ'ı ile Şâh cânibine mektûb gönderüp kenef-i himâyetine ilticâ ve imdâd u feryâd-resi recâ kıldıkda[3], Şâh-ı rûbâh-şân ise nice rûzgâr der-kemîn-i kümûnda mekîn ve bu zemân içün fursat-bîn idi. Âyîne-i emelde peyker-i maksûdu çehre-güşâ göricek, yanında bulunan melâhideden "Cemşîd" nâm bir pelîd ile irsâl-ı tâc ve tîg ve kemer kılup, her vechile kendiye hevâdâr ve 'an-karîb müte'akkıb ve kafâdâr olacağını ızhâr idüp geldikde, mezbûrun dil-hâhı üzre maksûdu husûl bulıcak, ızhâr-ı safâ vü hubûr kılup, tâc-ı ilhâdı berser ve kisve-i zendekayı der-ber idüp, eyâletinde mukarrer olan iktâ'ı

---

1 'urûc ... fesâda A : – N.

*1 A nüshasında ضروت şeklinde eksik yazılmış.

2 Pâdişâh'dan A : Pâdişâh N.

3 Şâh cânibine ... kıldıkda A : – N.

virmeden imtinâ' ve cânib-i muhâlife ittibâ'ın izhâr u ilmâ' eyledikde, Tebrîzyân'ın nâr-ı gayz u gazabları pür-iltihâb olup lâkin, hasma bi'l-istiklâl cevâbda bi-tâkat u tâb husûsâ, 'adû cânib-i muhâlifden istimdâd ma'nâsın işrâb itmiş olıcak, tedârük-i tâmm ve sarf-ı ikdâm iltizâm olunmak gerekdir diyü hem-civârları olan 'asker-i Nahcivân'dan imdâd recâ ve vâlî-i vilâyet olan 'Ali Paşa'yı sefere ilcâ eylediler.

Çün Tebrîzyân'ın resûlleri Nahcivân'a vusûl bulup mefhûm ma'lûm oldu, kasd-ı hıfz-ı nâmûs-ı Pâdişâhî ve te'dîb-i mütemerrid-i Şâhî içün icâbet-i da'vet-i câr ve tahammül-i meşâkk-ı esfâr kıldıklarında, Vâlî-i Vilâyet-i Revân, Vezîr-i rûşen-zamîr Şerîf Paşa teskîn-i gubâr-ı fitne vü fesâd içün her cânibe nesâyih-i müşfikâne idüp lâkin, hiçbir cânibe **[83a]** kâr-ger olmadı. Âhır, Kethudâsı 'Osmân Ağa'yı sâlâr-ı 'askeriyân idüp evvelâ tevfîk-i zâtü'l-beyn itmek ısmarlayup, "*Eger ol bed-mezheb rücû' iderse fe-bihâ ve illâ tertîb-i mukaddemât-ı harb idesin*" diyü Revân'dan irsâl, ol dahi 'asker-i Nahcivân'a ittisâlden sonra evâsıt-ı rebî'ulevvelde mekân-ı ma'hûdda 'asker-i Tebrîzyân ile mülâkāt idüp, evvelâ mütemerrid-i mezbûr sefîr ile hakka da'vet olundukda, fart-ı tekebbüründen nush-pezîr olmayup, kendide dahi mukābeleye tâb u tâkat yoğidiğine câzim olmağın, zîr-i hükûmetinde vâkı' Karnıyarık Kal'ası'na tahassun u ilticâ idüp, cevâb-ı sefîri sadâ-yı top ve tüfeng ile edâ kıldı.

Pes 'asker hisâr-ı mezbûru muhâsara niyyetine gelüp, pîrâmenine nüzûl idüp, metânet ve irtifâ'ı gözlerine görünmedi. İkdâm-ı tâmmile hücûm ve halkı üzerine şerâre-i tüfeng ve hadengî-mânend rücûm kılup vehle-i ûlâda dâmen-i hisâra vaz'-ı kadem ve kurb-ı cidârda nasb-ı livâ vü 'alem idüp, bir hafta mıkdârı iş'âl-i nâ'ire-i ceng ile Karnıyarık Kal'ası'na cîger-gâh olacak işler geçdiklerin gördükde, kal'ayı ellerinden tahlîs muhâl olduğunu bilüp, terk-i ferzend ü 'ıyâl kılup verâ-i cidârdan kendiyi pertâb ve cânib-i Şâh'a şitâb idüp, üftân ü hîzân 'âzim-i Horasân olup, evlâd u etbâ'ı bir iki gün dahi müdâfa'a idüp gördüler ki halâsa mecâl müyesser değildir, ehl ü 'ıyâlleri üzre istîmân itdiler. Çün maksûd-ı 'askeriyân te'dîb-i mütemerrid idi, ol mıkdârla iktifâ kılup pîrâmen-i kal'adan mübâ'ade ve diledikleri yere 'azîmete müsâ'ade idüp, mâl ü menâllerinden 'askeriyânın dest-i te'addîleri memnû' kılındı. Kal'a-i mezbûre sâ'ir kılâ'-ı Sultâniyye'ye ilhâk olundukdan sonra 'asker-i Nahcivân kendi semtlerine revân olup, Tebrîzyân dahi kendi yerlerine 'atf-ı 'inân kıldılar.

Hareket-i Şâh-ı 'Acem be-Cânib-i Tebrîz bâ-Tahrîk-i Kürd Gāzî

Çün Kürd Gāzî tayy-i merâhil iderek Isfahân'da 'atebe-i Şâh'a rû-mâl ve sad-bâr tazarru' ile keşf-i hâl idüp ol cânibe intisâb ızhâr itdiği sebebden, husamâ yedinde karîn-i demâr ve rehîn-i züll ü hasâr olduğun savt-ı a'lâyla nidâ idüp, imdâd u dâd-hâhı emrinde himmet recâ ve 'Osmâniyân ile münâtahaya iğrâ eyledi. Ve didi ki: "*Diyâr-ı Azerbaycan mülk-i mevrûsun ve ahâlîsi bendegân-ı mahsûsun olup kudûmüne nâzırlardır. Husûsâ, dârü'l-mülk-i Azerbaycan olan belde-i Tebrîz -ki kân-ı tibr ü ibrîzdir- gencîne-misâl mâl-i firâvân ile mâl-â-mâl olup, hâlâ 'askerden tehî iken intihâz-ı fursat ile fethi müyesser ve iğtinâm-ı küllî mukarrerdir*" diyü âteş-i fesâda iltihâb ve dîg-i tahrîk ü ifsâda bu gûne âb u tâb virdikde, hevâ-yı nefse mülâyim olmağla, Şâh-ı gümrâh sıdkla sâmi' ve intihâz-ı fursat ile **[83b]** tasallut-ı eyâlete harîs ü tâmi' oldu.

⟨Âyet-i⟩ kerîme-i *–Ve lâ-tenkuzu'l-eymâne ba'de tevkīdihâ*[*1]– fehvâsını gûş itmeyüp, yanında mevcûd olan 'askerinin güzîdesi ⟨-ki⟩ iki üç bin mıkdârı memâlîk-i direm-harîdesidir[1]- Isfahân ve Tebrîz mâ-beyni menâzil-i kârvân ile yirmi günlük mesâfe iken, de'b-i mülûkâneyi târik ve meslek-i su'lûkâne sâlik olup, dokuz günde kat' ve sene-i mezbûre rebî'ulâhırının on dokuzuncu günü 'alem-i bagy ü hurûcu Sahrâ-yı Tebrîz'de ref' eyledi. Ve bir iki gün içinde eşrâr-ı dâr u diyârdan "Tülüngî" ve "Gök-tolak" nâmına iştihâr bulan eşkıyâ ve Erdebîl Hâkimi Zülfekār Hân 'askeri ile cümle on beş bin kadar 'asker cem' idüp, Tebrîzyân ile kal'aya duhûlden mukaddem mukābeleye 'azîmet kılup, 'asker "Sûfiyân" nâm karye kurbında "Eznit" nâm mevzi'a nüzûl itmişidi. Menzil-i mezbûrda mukābele içün tertîb-i mukaddemâta meşgūl oldu.

Ceng-i Şâh-ı 'Acem bâ-Tebrîzyân der-Sûfiyân

Bu cânibden çün kavm-i Tebrîz, Nahcivânîyân ile muvâda'a ve kal'alarına mürâca'a kılup mevzi'-i mezbûra karîb olduklarında, ahbâr-ı 'asker-i a'dâ mütetâbi'a olup lâkin, keyfiyyeti ma'lûm ve Şâh'ın bi'z-zât huzûru maktû' ve mahsûm olmayup, bâdî-i emirde eşrâr-ı Ekrâd ve eşkıyâ-i aktâr-ı bilâd ictimâ'ına mahmûl oldu. Ser'askerleri olan 'Ali Paşa'nın huzûr-ı Şâh'a

---

*1 ولا تنقضوا الايمان بعد توكيدها = "... (Allah'ı üzerinize şahit tutarak) pekiştirdikten sonra yeminleri bozmayın", *Kur'ân*, Nahl, 16/91.

1 memâlîk-i direm-harîdesidir A : memâlik-i Rum harîdesizdir N.

cezmi ve ümerâ-i hudûddan ba'zının irsâl-i mektûbu sebebi ile kazıyyeye hasmı olup, lâkin işâ'at eylediği takdirce teferruk-ı havâtır ve tefrika-i 'asâkire bâ'is ola diyü setr ü ketm idüp, 'aded-i 'asâkiri bin beş yüz kadar ancak var iken –*Kem min fi'etin kalîletin galebet*[*1]– mazmûn-ı şerîfine i'timâden ez'âf-ı muzâ'af 'asâkir-i revâfız ile mukâbeleye niyyet itdiler.

Şehr-i mezbûrun yirmi ikinci günü vakt-i duhâda cünd-i Rum 'alemlerin açup, heybet-i tâmm ve salâbet-i mâ-lâ-kelâm ile mukâbeleye kıyâm gösterdikde, Şâh-ı Sürhser dahi bî-şümâr revâfız-ı mâr-şi'âr ile alayların tertîb ve sadâ-yı bed-edâ-yı kerre-nây ile kulûbü terhîb idüp, tavr-ı 'acîb ve üslûb-ı garîb ile tekābül-i fi'eteyn vâkı' oldu. 'Asâkir-i Tebrîz fi'l-hakîka müntehab-ı dilâverân ve güzîde-i cengâverân olup nâ'ire-i cengi temâm iş'âl ve âteş-i harb u darbı pür-işti'âl kılmağla, a'dânın tab'-ı serdi ol harâretden germ ve kalb-i hadîdi mum gibi nerm olup, hücûmları zafer-encâm olmak sûretleri âyîne-i emelde nümâyân olmuşidi.

Hattâ taraf-ı a'dânın çarhacıbaşısı olan "Gulâm 'Ali-oğlu" nâm bir şakī -ki şecâ'atde ser-firâz idi- esnâ-i harbde **[84a]** "Kara Hasan" nâm bir gāzî elinde düşüp, ol demde nice melâhide-i nâ-fercâm nûş-ı câm-ı hımâm kılmağla a'dâya hezîmet yüzü 'ayân olmuşiken, kazâ vü kader, 'askerde "Demürcüoğlu" dimekle şöhredir bir şahıs -ki mezhebde a'dâdan bed-ter idi- esnâ-i harbde mülâhaza-i encâm-ı kâr kılup, "*'Adedimiz a'dâd-ı 'adûnun 'öşr-i 'âşiri ve Şâh'ın huzûru bir zâ'id-i haysiyyet ü i'tibâr aşırı olup şâha şâh gerek mukaddimesiyle mukābele vü mukāveme tama'-ı hâm ve sovuk demür döğmek gibidir*" diyü müdde'âsını tervîc ve hirfet-i mevrûsesi muktezâsınca vâhimesi cânib-i firâra teheyyüc idüp, yüz kadar etbâ'ı ile henüz a'lâm-ı İslâm ber-karâr iken, kebâ'irden olan firâr-ı zahfı ihtiyâr eyledi. Bakıyye-i 'asker bu hâli gördükde evvel-emirden anlara dahi vehm istîlâ idüp lâkin, kânûn-ı derûnlarında âteş-i gayret heyecânı hâr u hâşâk-ı evhâmı ifnâ eyleyüp her biri ızhâr-ı celâdet ve îsâr-ı şehâmet kılup dilîrâne ceng eylediler.

İnhizâm-ı Tebrîzyân ve Galebe-i Şâh

Cânib-i muhâlif dahi 'öşr-i 'âşirleri kadar âdeme cevâbda bî-tâkat u tâb olmalarından irtikâb-ı ıztırâb idüp, derûn-ı dilden duruşup döğüşdüler. Nice

*1 كم من فئة قليلة غلبت = "Nice az sayıda birlik (Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği) yenmiştir.", *Kur'ân*, Bakara, 2/249.

sultânların başı börksüz ve hânlar hânedânı öksüz kalup, evzâr-ı harb ve hücûm-ı e'âdî vakt-i dahveden hecîre değin mütemâdî olmuşidi. Hakkâ ki cünd-i Tebrîz fi'l-hakîka tünd ü tîz tâ'ifedir ammâ, ceng ü mübârezede hazâkatleri sebebi ile, onar on beşer âdem katl itmeden kimse şehd-i şehâdeti nûş eylemedi. Hattâ menkūldür ki "Kaburgası Kalın" dimekle ma'rûf bir merd, melâhide-i bed-kirdârdan altmış nefse tîg-ı hûn-âşâmı ile zahm-res ve ekserinin hâşâk-ı vücûdun nâr-ı cahîme hâr ü has kılup bi'l-âhıre, her birinin başına mûr-şümâr nice melâhide düşüp, kesretleri sebebi ile tagallüb idüp, ol rûz-ı hâ'ilde sâbıkā Nahcivân Beylerbeyisi olan Mahmûd Paşa ve Ahısha Beylerbeyisi olan Halîl Paşa, nice Sürhser vücûdunu sahîfe-i rûzgârdan hakk ve nâ-bûd kıldıkdan sonra şehîd oldular.

Ve bi'l-fi'l vâlî-i vilâyet olan 'Ali Paşa dahi 'arsa-i neberd içre şîrâne hareket ve dilîrâne mübârezet idüp, hattâ Şâh-ı gümrâh şecâ'atine tahsîn kılup, atdan ayrılup ve tîgm elinden aldırup bir hancer ile kalmışken, rezmgâhda piyâde hadden ziyâde kendi huzûrunda nice dilâverlikler itdiğin Şâh bi'z-zât hikâyet kılup, "*Nahcivânîler 'Ali Paşa'ya i'ânet itmemekle ana gadr ve Pâdişâh'a hıyânet eylemişlerdir ve illâ bunun ikdâm u ihtimâmı anların mu'âvenetine munzamm olsa, hâl bir gûne dahi olur idi*" diyü munsıfâne edâ ve hakkāne kelimât ibdâ eylemişdir.

Bi'l-âhıre mecrûh u dil-figâr **[84b]** ve esîr ü giriftâr ve a'yân-ı 'askerin dahi ekseri tu'me-i şemşîr-i kâr u zâr ve ba'zı mübtelâ-yı kayd-ı züll ü hasâr oldular[*1]. *Zâlike takdîrü'l-'Azîzi'l-'Alîm*[*2].

Feth-i Şeh-i Hîle-ger Kal'a-i Tebrîz-râ

Çün Şâh-ı hîle-ger intihâz-ı fursat ile 'asker-i Tebrîz'e îsâr-ı inhizâm ve ganâ'im-i kesîre iğtinâm kılup genci mârdan hâlî göricek, "*Müsâ'ade-i vakt*

[*1] Burada üstü karalanmış birkaç satır vardır. Metnin başka bir yerinde aynen veya benzer şekilde tekrar edilmemiş olan bu satırlar şöyledir: "Bi-emri'llâhi te'âlâ cünd-i Rum'un âftâb-ı 'izz ü ikbâlleri üfûl ve kevkeb-i sa'âdet ü iclâlleri sukūt u nüzûl itdi. *Zâlike takdîrü'l-'Azîzi'l-'Alîm*. Fî nefsü'l-emr ol kavm-i müstahikku'l-levm vüfûr-ı gurûr ile mağrûr olup, lâ-'an-şey' tecebbür ü istikbâr ve da'vâ-yı kuvvet ü âsâr idüp hiyânlarında icrâ-i ahkâm-ı İlâhî mehcûr ve ısgā-i evâmir-i pâdişâhîden gûş-ı cûş ü hurûşları sad mertebe ba'îd ü dûr olmağla, müstahikk-ı ihânet ü izlâl ve müstevcib-i kam' u istîsâl olmuşlardır." Kâtib Çelebi, bu satırları sonradan gereksiz bulmuş olsa gerek. Sadece aradaki ayete dokunmamış, geriye kalan kısmı karalayarak eserden tamamen çıkarmıştır.

[*2] ذلك تقدير العزيز العليم = "İşte bu, azîz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen (Allah)'in takdiridir.", *Kur'ân*, En'am, 6/96; Yâsîn, 36/38; Fussilet, 41/12.

ile ahz-ı intikâm mûcib-i sürûr u kâmrânîdir" diyü 'Osmâniyân ile mûnâtahaya temâm 'akd-i niyyet idüp, gurûr-ı hezm-i 'asker ve sürûr-ı galebe vü zafer birle Kal'a-i Tebrîz teshîrine sâk-ı ictihâdını teşmîr ve i'mâl-i mukaddemât-ı mekr ü tezvîr kılup, darbet-i şemşîr ile kal'a-gîrlikde 'aczi zâhir ve fünûn-ı mekrde fazlı bâhir olmağın, hayâl-i fâsidine bu gûne sûret-sâz oldu ki Kal'a-i Sultâniyye'yi hâle-vâr 'asâkir-i sitem-gerî ile idâre ve sûretâ vüs'ünde olan gubâr-ı ceng ü peygârı ehl-i kal'aya isâre ide. Üserâ-i 'askerden mezheb-i bâtılını kabûl eyleyen hayvânât-ı meslûbetü'l-'ukūlü yanına getirüp, mukaddemât-ı teshîrde taksîr itmemek üzre anları vekîl ve sefîr kılup gönderdikde, varup Şâh-ı gümrâhın celâdet-i şânında ıtrâ ve 'askerine hadden zâ'id kesretle kizb ü iftirâ idüp ve kendiler kıllet-i 'aded ve in'idâm-ı zâd u 'uded ile emedd-i medîd musâdeme muhâl ve 'an-karîb cânib-i Sultân'dan imdâd 'adîmü'l-ihtimâl olup, "*Zemân-ı kalîlde fethi müyesser ve cümlenizi katl mukarrerdir*" diyü evvelâ tahvîf ü tehdîd kılup, ba'dehû ızhâr-ı hayr-hâhî eyleyüp, "*Selâmet-i re's ve bakā-yı cân, teslîm-i kal'a ve ehl-i mâl üzre istîmâna mahsûrdur*" diyü isbât-ı şiddet ü be's ve îrâs-ı hirmân ü ye's eylediklerinde, ehl-i kal'a bunların kizb ü zûrunu fart-ı kerem ü merhametden nâşî kelimât-ı sâdıka sanup, evvel muhâsaradan yirmi iki gün mürûrundan sonra, cumâdelûlânın muntasıfında ehl ü 'ıyâllerine taleb-i emân ve mâllarına te'addî eylememek üzre istîmân eylemek tasmîm ve makālîd-i kal'ayı def' ve teslîm içün a'yân darâ'at u ibtihâl birle hâk-i pây-i vakāhat-me'âline rû-mâl eylediklerinde, ol bed-'ahd u bî-emân bunlara kilâb-ı revâfızı iğrâ idüp ehl ü 'ıyâllerin esîr ü nâlân ve mâl ü menâllerin yağma vü tâlân kılup, Kādî-i beled Şeyhim Efendi dâr-ı ḍalâlde karâr **[85a]** üzre istîmân ve zu'munca i'tikād u itminân virdikden sonra, Van cânibine hicret itdikde Sürhserân ta'kīb idüp, ma'mûre-i vücûdunu harâb itdiler. Ve Şâh-ı ḍalâlet-penâh ekser-i Tebrîzyân'ın nisvânını de'b-i kabîhi üzre fevâhişe ilhâk idüp, her birine kat'-ı ücûr ve emr bi'l-fücûr kılmağla, a'râz-ı Müslimîn'i hetk itmişidi.

Çün Kal'a-i Tebrîz'i teshîr ve ahâlîsini esîr ve 'askerini nehb ü gāretle sîr idicek, ikbâl-i çerh-i nâ-hem-vâre iğtirâr[1] idüp, sâ'ir bilâdı dahi teshîre sâk-ı ictihâdı teşmîr eyleyüp, her cânibe irsâl-i serâyâ vü nefîr kıldı. Kendi dahi Nahcivân üzerine 'atf-ı 'inân ve ümniyyet-i feth-i Kal'a-i Revân üzre tertîb-i

[1] iğtirâr A : i'tizâr N.

mühimmât idüp, Sahrâ-yı Tebrîz'de bir iki gün ikâmet ve esbâb-ı 'ayş ü nûşu ferâğ-ı hâtır ile idâmet üzre kaldı.

Musahhar-kerden-i Hâcı, Ser'asker-i Erbâb-ı İlhâd Sevâd-ı Şehr-i Ordubâd

Zikr olunan serâyâdan bir tâ'ife, "Kassâb Hâcı" nâm şakī ki kadîmden maskat-ı re'si, ma'den-i rafz u ilhâd olan belde-i Ordubâd olup, ibtidâ'-i fetihde Âl-i 'Osmân'a itâ'at ve yarar ze'âmet ile beyne'l-akrân kadri bâlâ vü refî' olmuşiken, hulk-ı bedi iktizâsıyla ni'am-ı Sultâniyye'yi inkâr idüp, ol mecma'-i rafz u ilhâda varup melâhide-i evbâşdan bir fırkaya baş olmuşidi. Belde-i Ordubâd vatan-ı me'lûfu ve mevârid ü mesâliki ma'lûm u ma'rûfu olduğu cihetden, zabt u teshîrini ana ta'yîn idüp, tevcîh-i emâret ile gönderdi. Ve rü'esâ-i eşrârdan, mukaddemâ Devlet-i 'Osmâniyye'de rütbe-i emâret ile bâ-nasîb olmuşiken rezâlet-i tab'ı sebebiyle mülhak-ı ahbes-i farîk olan "Bayındır" nâm şahsı dahi ana refîk kılup, çün ol tâ'ife-i habîse civâr-ı beldede vâkı' nehri 'ubûr ve tarîk-ı şehre mürûr gösterdiklerinde, melâhide-i belde ızhâr-ı safâ vü sürûr ile istikbâline ikbâl ve tevkīrlerine isti'câl idüp, hânelerini ve esvâkı tezyîn kılup, rîşlerin tirâş ve câmelerin tağyîr itdiler. Bu tarîkla sevâd-ı kal'a musahhar ve zabt-ı beled müyesser olup, bir iki gün kal'a müstahfızları kal'ayı himâyet ve hukūk-ı Sultâniyye'yi ri'âyet idüp âhır, mu'âvenet-i ehl-i vilâyet ile kal'aya dahi dest-res bulup, dîvârlarını harâb ve tefrîk-i edevât u esbâb kılup, ferâğ-ı bâl ile 'ayş ⟨ü⟩ nûşa meşgūl oldular.

İstîlâ-i Çırak Sultân ber-Çulha

Yine bir seriyye-i habîse dahi ki dûdmân-ı bagy ü ḍalâletden fürû'-efrûz olan "Çırak Sultân" nâm şahıs, "Çulha" nâm karyeyi[1] teshîr içün irsâl **[85b]** eylemişidi. Varup ehli müzâhereti ile teshîr[2] eyledikde, Âsitâne cânibinden zâbit-i mahsûl olan Mustafa Ağa'nın makbûzunu re'âyâ istirdâd idüp, bir başı ile güçle rehâ buldu.

İstîlâ-i Revâfız ber-Alınca ve Civânşîr

Ve yine birçok revâfızı, kılâ'-ı Sultâniyye'den havâlî-i Nahcivân'da, selâtîn-i sâbıka teshîr idince nice meşâkk ihtiyâr eyledikleri Alınca Kal'ası'na

---

1 karyeyi A : kal'ayı N.
2 içün ... teshîr A : – N.

irsâl idüp, anlar dahi melâhide-i kal'a imdâdı ile istîlâ-yı hisâr ve zabt-ı dâr u diyâr kıldılar. Ve bir gürûh kavm-i eşrârı dahi "Civânşîr" dimekle meşhûr "Derâverd" nâm kal'a teshîrine taslît itdi. Anlar dahi pençe-i ezâların bâz ve ol havâlide zulm ü te'addîye âgâz idüp, bu cümle ahbâr-ı hâ'ile az zemânda belde-i Nahcivân'a müte'âkıbe ve mütevâtire ve 'askeriyân kulûbünde esbâb-ı ru'b u hirâs mütekâsire olurdu.

Esîr-geşten-i Hâcı, Emîr-i Ordubâd

Ammâ çün Vâlî-i Revân Şerîf Paşa pîr-i sâl-hûrde ve mücerrib-i rûzgârdîde idi, deryâ-yı vakârına emvâc-ı fitenden tagayyür gelmeyüp, husûl-i emelde terk-i şitâb ve def'-i halelde, *–El-akreb fe'l-akreb*[*1]– ile 'amel kılup, evvelâ Ordubâd'a istîlâ iden Kassâb Hâcı'nın dükkân-ı celâletini tahrîb içün Hızır Paşa-zâde Mehemmed Paşa'yı sâlâr-ı 'asker kılup, beş altı yüz mıkdârı cünd-i zafer-rehber ile ol cânibe irsâl eyledi. Ol dahi melâ'ike-i âcâl gibi 'ale'l-acele bir gice seherinde yetişüp, melâhide-i bed-âyîn ferâğ-ı bâl ile büyût-ı revâfızda mekîn iken 'asker-i zafer-karîn, belâ-yı âsmânî gibi üzerlerine nâzil olıcak, az müddetde ekserin tu'me-i şemşîr kılup, bir nicesi dahi rûbâh-veş cibâl ve sahrâya perîşân oldular. Re'îsleri olan şakî vü şerîr esnâ-i hücûmda atını ihzâr ve üzerine süvâr olmak üzre iken, berîdi olan şâtır-ı çâlâk kendiden cüst deprenüp bî-havf u bî-bâk süvâr olmağın, kendi piyâde ve zâr meydân-ı kârzârda kalup, bi'z-zarûrî rûbâh-veş bir ine girüp, meger bir gâzî-i âgâh bu hâle nigâh iderdi. Fi'l-hâl irişüp esîr ü giriftâr kıldı. Refîki olan Bayındır'ı dahi bir gâzî-i dilîr **[86a]** 'alef-i şemşîr eyledi. Sâlâr-ı nusret-karîn Mehemmed Paşa, kesilen başlar ve re'îs-i melâhide⟨yi⟩ başında tâc-ı ḍalâl ile sürüp, Vezîr-i sâhib-tedbîr huzûruna geldikde nevâziş ü ihsâna mazhar oldular.

Berdâşten-i 'Asker be-Cânib-i Alınca

Ba'de hâzâ bir seriyye dahi Alınca semtine irsâl olunup ol havâlîyi cüst ü cû iderlerken, ba'zı melâhide teferrüc-künân karyelerde 'ayş ü nûşa meşgûl idi. Guzâtın kudûmünden âgâh olduklarında, semt-i halâsa güzâr iderken, nâgâh şikâr-ı pençe-i şîrân olup, Şâh cânibinden ba'zı ahbâr ve iktirâb-ı

[*1] الاقرب فالاقرب = En yakın olan en öncedir (Önce yakın olandan başlanır).

kudûmün iş'âr itmekle, vâkı'-ı hâli i'lâm içün dönüp ile'l-ân Şâh'ın huzûru mevhûm ve 'askerin inhizâmı nâ-ma'lûm olup, alınan diller bî-muhâbâ Şâh'ın kudûmün rivâyet ve 'asker-i Tebrîz'in inhizâmın hikâyet idicek, 'askere ru'b îrâs itmemek içün âşikâre tekzîb ve sırran levâzım-ı umûru tertîb eylediler.

Reften-i 'Asker be-Tahlîs-i Ordubâd[*1]

Bir gürûh 'asker dahi Ordubâd Kal'ası'na musallat olan eşrârı def'e gönderilmişidi. Giderken mukaddemâ imdâd taleb olundukda, Gence bahâdırlarından bir nice dilîrân ol kavm-i eşrâr üzerlerine gelüp, kimini mağlûb-ı pençe-i âzâr ve kimini helâk ü giriftâr kılup, bakıyyetü's-seyf târ ü mâr oldukları esnâ-i tarîkda ma'lûm oldukda rücû' itdiler. Çün Şâh-ı gaddârın aktâr-ı diyâra pervâneleri münteşir olup, ahâlî-i kurâ efrâdından her birine gedâyâne birer pervâne gönderdiği meşhûr olmağla, a'yân-ı 'asker anlar ile mu'âşeretden kavî mahzûr idi.

Cumâdelûlânın on beşinde bir yere gelüp müşâvere eylediler. Ve didiler ki: "*Şâhın huzûru gerçi dillerde mezkûr ve pervânelerde mastûrdur lâkin, nakz-ı 'ahdi 'akıldan dûrdur. Şâh nâmına Kürd Gâzî hevâdârları olan Ekrâd'dan sudûr itmek ihtimâli vardır. Cevâsîs dahi şifâ-i sadr virir bir nesne iş'âr itmediler. Münâsib budur ki evvelâ tahkîk-i umûr içün cânib-i Vezîr'den tecâhül-i umûra mebnî üslûb-ı hakîm üzre nâme-i Şâhî irsâl olunup, bu cânibe rücû' itdikde muktezâ-yı vakt ile 'amel ve kâra şürû' oluna. Evvelâ Hisâr-ı Nahcivân bir kal'a-i süst-bünyândır. Eczâ-i binâsı hâk ü meder, cidârının kaddi pest ve ekser yeri hâke berâber olduğundan gayri, edevât-ı harbde kıllet ve zâd u zevâdede dahi 'izzet olmağla, bu kal'ada a'dâ ile musâdeme muhâldir. Pes muktezâ-yı hıfz-ı nâmûs-ı devlet budur ki belde-i mezbûre emvâl ve 'ıyâl-i 'askeriyândan tahliye kılınup, sâlâr-ı 'askeriyân bi'l-ittifâk ilticâ-i Kal'a-i Revân idüp anda a'dâya musâdeme göstereler. Kal'a-i mezbûre fi'l-hakîka metîn ü müşeyyed, topları vâfir, zahîre ve âlâtı hâzır, Gökçesu gibi bir nehir pây-i cidârından akup Sa'd Çukuru gibi bir arz-ı kesîrü'l-menâfi' civârında vâkı' olmağla, bir mahall-i münâsibdir*" diyü meşveretleri encâm buldukda, cânib-i Şâh'a nâme tahrîr olunup, Paşa'nın kürkçübaşısı Mahmûd Ağa ile gönderildi.

[*1] Ordubad: Âtıf Efendi nüshasında اوروده şeklinde.

[86b] Revâne-geşten-i 'Asker be-Sûy-i Revân

Cümâdelûlânın yirmisine gelince 'asker-i İslâm Nahcivân'ı kendilere makâm kılup ba'dehû, Şâh-ı gümrâhın bi'z-zât huzûru ma'lûm ve 'an-karîb kudûmü meczûm olup, 'asker-i mehzûmdan "Demürcü-oğlu" didikleri şûm dahi gelüp, a'dâd-ı a'dâda mübâlaga âteşine kizb ü zûr ile bâd-endâz olıcak, min-ba'd durmağa mecâl kalmayup, ol gice edevât-ı harb u darbdan kābil-i tahammül olanı alup sagīr ü kebîr rıhlete ittifâk eylemişler iken, sükkân-ı kal'adan olup evlâd-ı ashâb-ı rafz u ilhâd olanlar îkād-ı nâ'ire-i şikāk ve sûret-i hakda inşâ-i mebânî-i mekr ü nifâk kılup, "*A'dâ henüz şehre hücûm göstermeden muhâfazadan ref'-i yed fikr-i nâ-ma'kūldür. Hâlâ mevcûd olanlarımız uğur-ı hümâyûnda muhâfazaya teşmîr-i sâk ve bu husûsda sâlâr-ı 'askere hılâf u şikāk idelim*" diyü ittifâk eyleyüp, seherî Vezîr, 'askeriyânı teftîş ü tenkīr eyledikde, sükkân-ı kal'a bâb-ı hisârı mesdûd kıldılar. Vezîr ve a'yân-ı 'asker her çend ki açmağa dâ'î ve ihrâca sâ'î oldular, müfîd olmayup bi'l-âhıre, 'adedlerine izdiyâd ve 'udedlerine hasbe'l-imkân imdâd kılındıkdan sonra Revân'a müteveccih olan ecnâd dahve-i kübrâda yola girüp, bir gün bir gicede kal'aya dâhil oldular. Ve mübâşeret-i cem'-i esbâb-ı kıtâl eyleyüp durdular.

Binâ-i Hisâr-ı Cedîd der-Revân

Çün bilâd-ı Nahcivân ve Revân'a Şâh'ın hücûmu mütevâtir oldu, a'yân ve ahâlî-i Revân, 'asker-i Nahcivân dahi kal'alarında durmayup hisâr-ı Revân'a tahassun ideceklerin istimâ' eylediklerinde, sâha-i kal'a teng olduğundan gayri, kıble cânibinde cidâr-ı hisâra mülâsık büyût-ı Müslimîn olup, "*Hedm ü ifnâ itmeden ise havâlisine cüdrân-ı refî'a binâ ve büyût⟨u⟩ hâli üzre ibkā ehvendir*" diyü ittifâk ve bu husûsda Der-sa'âdet müteferrikalarından "Hüseyin Ağa" nâm sâhib-i himmetin re'yi üzre icmâ' ve ıtbâk idüp, ol dahi muktezâ-yı 'akl-ı kāsırı hasebince 'askeri tûl-i emele mübtelâ ve kesret-i 'amel ile rehîn-i eşedd-i belâ idüp, bir serdâr-ı 'âlî-mıkdâr binâ-yı hisâr-ı kadîmi 'asâkir-i bî-şümâr ile otuz kırk günde itmâm itmişiken, sâha ve mıkdârı ana mümâsil bir hisârı iki üç yüz âdem ile on beş yirmi gün içinde temâmına ikdâm gösterüp, mâh-ı mezbûrun altıncı gününde cânib-i merkūmda cenûbu ve şarkı ve garbı beşer yüz zirâ', üç tarafdan üç dîvâr binâsına şürû' eyleyüp ve ikdâm-ı tâmmı ile Vezîr gelince on beş gün içinde nısfa irdikde, ol dahi, *–Eş-şürû'*

mülzimün[*1]– mukaddimesiyle 'amel gösterüp, bakıyye-i binâyı kol kol huddâm-ı 'asâkire taksîm, anlar dahi cân u baş himâyesi içün ikdâmların tetmîm idüp, bi-fazli'llâh kudûm-i meş'ûm[*2]-ı Şâh'a değin itmâm-ı merâm dahi müyesser oldu.

Vürûd-ı Kāsıd Mahmûd

Mâh-ı mezbûrun yirmi dördüncü günü, bundan akdem Şâh semtine tahkīk-i hâl içün **[87a]** gönderilen Kürkçübaşı Mahmûd Ağa, Şâh-ı gümrâh nâmesiyle belde-i Revân'a gelüp, mazmûn-ı şe'âmet-meknûnuna ıttılâ' olundukda, nakz-i 'ahd bâbında sevk itdiği mukaddimât serâpâ sakīme ve nâ-revâc ve evzâ'-ı garîbe-i ma'kûsesinin mukaddemi tâlîsine nâ-merbût olmağla[1], 'akīmetü'l-intâc idi. Meydân-ı tekebbür ü isti'lâda çevgân-ı mübâlaga vü ıtrâ ile lu'bet-bâz ve 'arsa-i tahvîf ü tehdîdde hayli zebân-dırâz olup, 'asker-i enbûh ile hezm-i leşker-i tünd ü tîz ve teshîr-i Kal'a-i Tebrîz eylediğin i'lâm u beyân ve ba'dehû 'azîmeti teshîr-i Nahcivân ve feth-i Revân'a idiğin ızhâr u i'lân kılup ve cânibinizden vürûd iden mekâtîb-i a'yân muktezâsı üzre ahâlî-i Nahcivân kal'ayı teslîm ve emân-pezîr ve Kal'a-i Revân dahi ceng-i yesîrden sonra feth ü teshîr olunup ve mülk-i mevrûsu olan Azerbaycan'a istîlâdan sonra teshîr-i Gence ve Şirvân'a ref'-i a'lâm ve bu sene Karabağ'da kışlayacağın i'lâm eylemiş. Ve "*Bu semtde olan ra'iyyet ü 'asker imdâd-ı Pâdişâh'a meftûn u muğterr olmasınlar ki ibtidâ'-i mübâşeret-i umûrda Âl-i 'Osmân'la mukābeleye 'azmimiz⟨i⟩ ikmâl ü tetmîm eylemişiz*" diyü hırmen-ı lâf u güzâfa cevv-i ceberûtdan bâd-efzây olmuş. Ba'de hâzâ dehân-ı sihr ü füsûnun bâz kılup, "*Kimesnenin mâlına ta'arruzdan sâha-i himmeti berî ve Müslimîn'in ehl ü 'ıyâlleri te'addî-i eydîden 'arî, mezheb ü millet sebebiyle i'tirâzdan sālim ve envâ'-i ri'âyât-ı 'aliyye ile gānim olsunlar*" diyü ahâlî-i Tebrîz'e itdiği zulm ü âzârı unutup, fünûn-ı efsûn ile tahdî'a sâ'î ve dürûğ-i bî-fürûğ ile tarîk-ı ḍalâle dâ'î olduğu ma'lûm oldukda, 'asker ve Serdâr cidden infi'âl ızhâr itmeyüp, gereği gibi musâdemeye niyyet ve mukāteleye 'azîmet kılup, hisâr-ı cedîdin kusûrunu itmâm itdiler.

---

*1 الشروع ملزم = Başlanılan işin sonu getirilmelidir.

*2 meş'ûm : Gerek Âtıf Efendi ve Nuruosmaniye nüshalarında, gerekse basma nüshada, ميشوم şeklinde yazılmış.

1 olmağla N : olmamağla A.

Vezîr, mektûb-ı Şâh'ı 'aynı ile Âsitâne'ye gönderüp mecârî-i umûru i'lâm eyledi. Ve icâletü'l-vakit civâr-ı eyâletde olan vülâta mektûblar gönderüp, Sivas'da Serdâr Nûh Paşa'dan istimdâd ve a'dâ hücûmundan şekvâ vü feryâd eyledi. Ekseri, *–Cevâb-ı ahmak hâmûşîst*[*1]– mukaddimesiyle 'amel idüp, ekall-i kalîl mevâ'îd-i 'urkūb ile irsâl-i berîd eylediler.

İstîlâ-i Şâh be-Şehr-i Nahcivân

Şâh, Tebrîz'i teshîr itdikden sonra, birkaç gün "Çulha" nâm karyede darb-ı hıyâm idüp, Erdebîl Hâkimi Zülfekār Hân'ı 'âmme-i 'asâkiri ile Nahcivân'a tevcîh ve vezîr ve nefîr irtihâl itmeden yetişmeğe ziyâde tenbîh eylemeğin, tâ'ife-i melâhide ikdâm-ı tâmm ile savb-ı Nahcivân'a varup, 'askerin irtihâli gününün nısfında pençe-i zulm ü âzâr ile Sünnî nâmına olanların hânelerine girdiler. Ve buldukların nehb ü gāret ve önlerine gelen re'âyâya küllî zulm ü hasâret eylediler. Ammâ revâfız-ı beled çün mukaddem-i ceyşi görüp a'dâ-i dînin kudûmün mukarrer bildiklerinde, libâs-ı ilhâd u ḍalâli giyüp, sâlâr-ı revâfız olan Zülfekār Hân'ı istikbâl ve ta'zîm ü ikrâm ile e'azz-ı emâkine inzâl eylediler, lâkin ehl-i kal'a ol gün tavâ'if-i melâhideye top ve tüfeng ile merhabâ kılup, evvel-i leylde ızhâr-ı celâdet **[87b]** ve kal'aya karîb hılâl-i bâzârda 'akd itdikleri encümen-i fücûrların basup birkaçını katl ü hasâret itdiler. Esnâ-i leylde üç yüz kadar evlâd-ı revâfız evlâd-ı ervâmdan kırk nefer üzerine tagallüb ile hurûc idüp, "*'Asker-i Şâh ile musâdemeye bizde iktidâr yokdur. Be-her-hâl teslîm-i hisâr idüp cânımız âfet-i darb u harbden kurtarmak ehemm ü elzemdir*" diyü hâh nâ-hâh bâb-ı kal'ayı güşâd eylemekle, melâhide yanlarında bâ-kâm u dil-şâd olup, bâkī kırk nefer Şâh kudûmüne dek mahbûs-ı nazar u nigâh oldukda, üçüncü günü nâ-gâh a'lâm-ı vahâmet-encâm-ı Şâh dahi belde-i Nahcivân'da nümâyân olıcak, revâfız-ı beled i'zâz u ikrâm ile istikbâl idüp, zîr-i pây-i semendine atlas u dîbâ döşeyüp, de'b-i ehl-i ḍalâl üzre cây-i sum-i semendini secde-gâh kıldılar.

Ol hîle-ger çün Vezîr'in irtihâlinden haberdâr oldu, re'âyânın inkıyâdından minnet-pezîr olmayup, âyîn-i 'âtılını miyânlarında icrâ kıldıkdan sonra, "*İhlâk-i 'askerde mu'âvenetleri olmadığından mâ'adâ tevkîf ü mekslerinde bir tedbîr eylemediler ve emvâl-i 'Osmâniyân'ı ihfâ eylemişlerdir*" diyü cezâları virilmek üzre emr itdikde, her birini melâhide karâr-

[*1] جواب احمق خاموشیست = Ahmaka verilecek cevap sükûttur.

gâhlarında mahbûs ve ehl ü ‘ıyâlleri ile envâ‘-i ezâya me’nûs kılup, tahsîl-i mâl içün eyledikleri vüfûr-ı cevrde ızhâr-ı nedâmet ve biri birlerine levm ü melâmet iderlerdi.

Zülfekār Hân, kal‘ayı viren revâfızı ve mâni‘-i teslîm olanları pîşgâh-ı bâr-gâh-ı Şâh'a getirüp, kendi dîn-i bâtılını ihtiyâr idenleri ‘ayn-ı ‘inâyet ile melhûz kılup ferîk-i âharı ta‘zîb ü şehîd eyledikden sonra, bir iki gün evbâş-ı Kızılbaş Nahcivân'da müsâ‘ade-i rüzgâr ile hareket ve tagallüb ve hâne be-hâne emvâl-i ‘Osmâniyân'ı tatallüb idüp, ol ta‘zîb ile pençe-i zulm ü âzârı melâhide-i diyâra dahi dırâz kıldılar. Müslim ve kâfir gumûm-ı ‘umûm-ı mezâlim ile mağmûm olup, âşûb u fiten hadden aşdı. Hudâverdi Paşa Câmi‘i'nde emr bi'l-fücûr eylediği fevâhişi inzâl ve içinde ‘alâniyeten fücûr itdirmekle, zu‘munca ba‘zı şe’âir-i ehl-i Sünnet'i tahkîr ü ıdlâl eyledi.

Hezîmet-i Serdâr Mahmûd

Cünûd-ı İslâm ta‘mîr-i hisârda ikdâm-ı tâmm üzre iken, cumâdelâhırenin altıncı günü semt-i ‘adûdan kenâr-ı hisârda bir kāsıd ‘uyûn-ı ‘askere dûçâr olup, ‘ale'l-fevr huzûr-ı Vezîr'e ihzâr olundukda haber virdi ki: “*Mukaddemâ Kemâh ile Erzincân mâ-beyninde nice zemân kat‘-ı tarîk itmekle ma‘rûf olup, istîsâli bâbında emr-i Pâdişâhî vürûd itmeğin, Şâh'a gürîzân itmek içün otuz iki nefer baş yoldaşlarından ikinci olmak üzre ma‘dûd olan Serdâr Mahmûd'u dört beş yüz mıkdârı eşkıyâya baş ve buğ idüp, Memâlik-i ‘Osmâniyye'de kendiye mânend eşkıyâ vü eşrâra da‘vet içün pervâneler irsâl ve kendiye bi'l-fi‘l Derelegez Sancağı'nı mütegallibâne tevcîh idüp, yedine berât ve misâl virüp, şakī-i mezbûr gurûr-ı tâmm ile havâlî-i Revân'a karîb* **[88a]** *geldikde, Gence'ye gider kârbâna râst gelüp, aç kurd koyuna girer gibi girişüp, cümlesin karîn-i helâk u demâr ve nehb-i emvâl-i bî-şümâr eyleyüp, hâlâ ba‘zı kurâda ‘ayş ü safâda câm-ı bâde ile mahmûr yatarlar. Dilâverân-ı kârdîdeden birkaç kimesne olsa ‘ale'l-gafle basılmak müyesserdir*” didikde, sâlâr ve ‘asker fursatı ganîmet bilüp, ‘ale'l-fevr beş yüze karîb kimesne ılgara me’mûr olup, kethudâ-i Vezîr-i nâmdâr ‘Osmân Ağa serdârları kılındı. ‘Acele vü ılgar ile kabîl-i seherde karye-i mezbûreye vâsıl ve kazâ-i âsmânî gibi üzerlerine nâzil olup, her cânibden koyuldular. Melâhide-i bed-kirdâr kulel-i cibâle perîşân ve târ-mâr olduklarında, bahâdırlar ta‘kīb idüp ekserin tu‘me-i şemşîr-i âbdâr kıldılar. Re’îsleri olan şakînin makarrına sâlâr-ı ‘asker varup

hücûm göstericek, cünûd-i vüfûr üzerine düşüp esîr ü giriftâr eylediler. Gâziler vâsıl-ı ganâ'im-i bisyâr olup sürûr-ı tâmm ile şehre duhûl ve Dîvân-ı Vezîr'e vusûl bulduklarında mazhar-ı iltifât oldular.

Ol bâgî-i mütemerridin seri bürîde ve postu derîde kılındıkdan sonra, ol gün, mukaddemâ ahz olunan Kassâb Hâcı'nın dahi zemân-ı istîlâsında re'âyâya itdiği ezâ mukābelesinde başı kesilüp cezâsı virildi. Zikr olunan Serdâr Mahmûd('un) başı ile a'vânından yüze karîb baş ve yanında bulunan Şâh'ın otuza karîb pervânesi, Nahcivân Kādîsı Cerrâh-zâde 'arzı ile Âsitâne'ye irsâl olundu. Müfsid-i mezbûr hadd-i zâtında fart-ı şecâ'at ile ol tâ'ife-i habîse miyânında mümtâz ve Şâh yanında refî'ü'l-kadr ve ser-efrâz olup haber-i hezîmeti Şâh bağteten gûş itdikde, fart-ı eleminden bî-hûş olmak mertebesine varup, ahz-ı sâr içün mukaddemâ Nahcivân'da alınan kırk nefer Sünnîlerin katlini fermân eyledi. 'Unfuvân-ı gazabda birkaçı vâsıl-ı rahmet-i Rahmân olmuşiken, bakıyyesini erkân-ı Dîvânî emân-pezîr olup güçle tahlîs kıldılar.

Makdem-i Şâh-ı 'Acem be-Revân

Cumâdelâhırenin on birinci günü -ki yevmü's-sebt idi- seherî Revân'ın kıble cânibinden elviye-i Sürhserân nümâyân olup, sahrâ vü deşt-i Revân'a ol tâ'ife-i hasîse ervâh-ı habîse gibi yayılup, asıl Kızılbaş beş altı bin kadar ancak idi. Anın dahi üç bin kadarı "Tülüngî" ve "Gök-tolak" nâmına eşrâr ve bir mıkdârı Ekrâd-ı bed-nihâddan bir gürûh ile Müslim-i mecâzî Kürd Gāzî ve birâderleri Koçı Bey ve Seyfeddîn-i Kör kabâ'ili ve bir mıkdârı mukaddemâ emâret virilen "Mîre Paşa-oğlu Şeyh Haydar" nâm Kürd-i ebterin alayı ve bir mıkdârı mukaddemâ Nahcivân ve Kabanistân teshîrinde nüvvâb-ı Pâdişâh'a delîl olmağla rif'at bulan 'Alâ'eddîn Bey halkı, Makuye Hâkimi Mustafa Bey alayı ve bir mıkdârı dahi erzel-i Kürd Zeynel Bey'in alayı ve bir mıkdârı dahi Eleşkird Beyi "Kılıc Bey" nâm şahs-ı nâ-fercâm alayı ve bir mıkdârı beriden dönme Berküşad Sancağı Beyi "Ferruh-rûz" nâm şahs-ı bed-rûz alayı olup, kalb-i 'askerde şâh-ı mârân-ı 'ifrît-şi'âr semt-i re'sinde **[88b]** sâyebân-ı âteşîn birle şevket-sâz ve sadâ-yı savt-ı hamîr-âsâ-yı kerre-nây ile dehşet-perdâz olup, esb ü şütür ile kesret-i sevâd ızhâr idüp, bir zemân pîşgâh-ı kal'ada revâfız-ı bed-kirdâr meydân-neverd olduklarında, ehl-i kal'a tumturak-ı Şâhî'den mağlûb ve debdebe-i bî-ma'nâ ile kalbleri muztarib ü maklûb olup bi'l-ıztırâr teslîm ideler zu'm iderlerdi. Çün miyân-ı 'asker-i İslâm'da ashâb-ı

'akl u şinâs ve erbâb-ı mîzân u kıyâs olup mebânî-i ru'b u hirâs bi-asl u bi-esâs olduğunu ihsâs eylediklerinde,

În heme tumturâk-ı bî-ma'nâ
Hem-çü tablest bâtıneş hâlî[*1]

diyü debdebe-i tabl-ı bî-ma'nâya tertîb-i ahkâm itmeyüp, alarga topları ile ırakdan merhabâ kıldılar. Ol gürûh-ı mekrûh, "Mihnet Depesi" dimekle ma'rûf püşteye hayme-i şâhî kurup, havâlîsi muhayyem-i 'asker-i devlet-i tebâhî oldu.

Ceng-i Evvel der-Pîşgâh-ı Revân

Şâh-ı gümrâh işâreti ile bir fırka-i melâhide pîşgâh-ı kal'ada harekete âgâz idüp ahâlî-i kal'aya savlet-endâz olduklarında, cünd-i İslâm'dan birkaç bahâdır bâb-ı Nahcivân'dan çıkup, tarafeyn biri birinin şevket ü salâbetlerin imtihân içün iş'âl-i nâ'ire-i kıtâl idüp, ibtidâ' "Kılıc" nâm bir merd cem'-i a'dâya hamle-künân iken, kazâ vü kader, esb-i sabâ-reftârı hareket-i nâ-hencârı sebebi ile düşüp, cem'-i melâhide başına üşdüler. Tîg-ı kazâyla şehîd oldukda bi-emri'llâh bu vaz'-ı nâ-hem-vâr, encâm-ı kâr⟨da⟩ zafer ve galebe cânib-i muhâlife müyesser olacağın iş'âr idicek, 'âkıl-i kâr-dâna tatayyur ve kulûb-i mücerribâna nev'-i tagayyür târî oldu. "*Evvel-emirden inkisâr, hüsn-i 'âkıbet-i kâr ile mecbûr kılınmak dahi mücerrebât-ı umûrdandır*" diyü ol demde gerçi teşeffî-i sudûr kılınmışidi lâkin, ta'bîr-i dil-pezîr ile takdîr-i Kadîr mütegayyir olacak değil idi. Bakıyye-i cüyûş cûş ü hurûşda yine fütûr göstermeyüp, mülhidân-ı nâ-dânı top altına çeküp cânib-i kal'adan üzerlerine havâle-i top ve tüfeng eylediklerinde, birkaçı câm-ı mergi nûş eyleyicek, bi'z-zarûre rû-gerdân oldular.

Ceng-i Düvüm

Yevm-i mezbûrun ertesi -ki mâh-ı merkūmun on ikinci günü idi- cünd-i İslâm'dan iki yüz kadar atlu dilâverler girü bâb-ı mezbûrdan çıkup cânib-i

---

*1 این همه طمطراق بی معنی
همچو طبلست باطنش خالی
Bunların hepsi, içi boş bir davul gibi manasız, gösterişli sözlerdir.

a'dâya izhâr-ı celâdet kılup, "Gökkümbed" nâm mevzi' semtine mürûr gösterdiler. 'Akablerince yüz nefer piyâde tüfeng-endâz dahi kemîn-i kümûnda ihtifâ idüp, vakt-ı duhâda Vezîr-i sâhib-tedbîr dahi bâb-ı mezbûra gelüp müntehab-ı dilâverânı çıkardı. Çün elviye-i 'asker ufk-ı kal'ada zuhûr itdi, a'dâ dahi harekete âgâz idüp meydân-ı neberde geldi. İki cânibin çarhacıları harb u kıtâle iştigâl gösterüp meydân-ı rezm içre üsûd-ı cünûd çevgân-ı tîgleri ile ser-i a'dâdan nice zemân gûy-rübûd oldukdan sonra, sûy-i hisâra hırâmân ve kemîn-gâh semtine teveccüh-künân olduklarında, zümre-i melâhide 'akablerince kemîngâha gelüp, dilâverân-ı ser-bâz cânib-i a'dâya **[89a]** bâzû-yı himmetlerin dırâz idüp, yüze karîb nüfûs-ı zâyi'aya câm-ı hamîmi içirdiler. Ol gün a'yân-ı melâhideden Şâh'ın eşiği ağalarından biri bâde-i helâk ile mest ü medhûş olup, ser-bâzân-ı guzâtdan kimi meydân-ı rezmde tâc-ı murassa'ın kapup ve kimi sorguc-ı musanna'ın aldı. Lâşesini kapmağa çapan Kızılbaşlardan nicesini dahi esnâ-i cengde vahşet-efzâ-yı hamîme gönderüp kendiye enîs kılmağla cânib-i a'dâya rûy-i hızlân nümâyân olıcak, min-ba'd dönüp karârgâhları semtine gitdiler. Şâh-ı gümrâh anın düşdüğünden muztarib ü münfa'il olup, fart-ı hamiyyetinden şe'âmet-i karâr-gâhı ile müte'evvil ve 'ale'l-fevr mekân-ı âhara müntakıl olup, kal'anın cânib-i şimâlîsinde te'sîr-i topdan ihtimâya kābil yerde darb-ı hıyâm eyledi. Ve kendinin hayme-i idbârı havâlîsinde bir cidâr-ı hisâr-âsâ ittihâz idüp savlet-i cünûd-ı İslâm'dan cây-i meters kıldı. Ve 'askerine, *–Bâk me-dâr ve me-ters*[*1]– diyü hücûma iğrâ eyledi. Ehl-i kal'a dahi der-i kal'ayı bağlayup Kādir-i Kahhâr kenef-i himâyetine ilticâ eylediler.

Ceng-i Süvüm

Mâh-ı mezbûrun on yedinci günü yevmü'l-cum'ada Şâh-ı gümrâh yine cânib-i kal'aya livâ-i ma'kûsun tahrîk idicek, melâhidenin her biri gulüvv-i 'âmm ve hücûm-ı tâmm ile cânib-i kal'aya tahrîk-i akdâm kıldıklarında, ehl-i kal'a yine ikdâm ve şecâ'atlerin izhar kılup, üslûb-ı sâbık üzre piyâde vü süvâr dört beş yüz kadar dilâver-i nâmdâr bâb-ı mezbûrdan çıkup hamle-künân nîrân-ı harbi fürûzân itdiler. Bi-fazli'llâhi te'âlâ ol gün dahi nesîm-i feth ü zafer cânib-i Sünniyân'a vezân olup, semt-i kal'aya teveccüh-künân 'atf-ı 'inân kıldıklarında, Kızılbaşlar 'akablerince sürüp pîş-i kemîn-gâha geldikle-

[*1] باك مدار و مترس = Korkma ve çekinme!

rinde, gāzîler yine a'dâ üzerine savlet-endâz olup, şerâre-i tüfeng ile melâhideden nicesinin hâşâk-i vücûdun ihrâk bi'n-nâr itdiklerinden mâ'adâ, Mîre Hâkimi "Şeyh Haydar" nâm şakī -ki fart-ı şecâ'at ile revâfızım mümtâzı ve gulât-ı Ekrâd'ın ser-bâzı idi- ol zümreye ilhâk olunduğundan, mebânî-i keyd-i düşmen rahne-ger oldu. Bu def'a da iki yüze karîb Kızılbaş kırılup, beri tarafdan altı yedi kimse düşdü. A'dâ-i dîn hor u makhûr rücû' itdiler.

Vürûd-ı Bahşî Kāsıd-ı Şâh

Çün 'adû-yı hîle-ger gördü ki leşker-i hezîmet-eserinin savleti hafaza-i kal'a kulûbuna kâr-ger olmadı, icrâ-i kavâ'id-i mekr ü tezvîr kılup, irsâl-i nâme-i muvahhiş ile müşevviş-i havâtır ve fünûn-ı füsûn birle celb-i kulûb-i 'asâkir itmek fikrine düşüp, bundan akdem Şerîf Paşa Erzurum'da muhâfaza-i vilâyete me'mûr olan Hasan Paşa'ya ve civâr-ı eyâletde olan sâ'ir paşalara tahrîr eylediği mekâtîb ki zımnında a'dâ kam'ı içün imdâd ⟨taleb⟩ idicek, "*'Asker içün ta'yîn-i tarîk ve her vechile a'dânın kuvvet-i za'fını tahkīk idüp, bi-'inâyeti'llâh semt-i ma'hûddan cünûd-ı mev'ûd geldiği takdîrde kal'adan 'asker dahi çıkup âsân vechile* **[89b]** *hezm-i ferîk-i ehl-i harîk müyesserdir*" diyü tahrîr olunup, kabîl[*1]-i muhâsarada Şâtır Mehemmed Çâvuş ile irsâl olunmuşidi. Çâvuş-ı mezbûru revâfız-ı diyârdan "Şuregel" nâm kal'a halkı ele getirüp Şâh'a hıdmet itmekle rehîn-i minnet olmuşlar idi. Yedinde bulunan mektûblardan birinin zahrına Şâh-ı ḍalâlet-semîr istihzâ yüzünden bu gûne tahrîr itdirir ki: "*Bârek-Allâh tedâbîr-i sâ'ibe ve efkâr-ı sâkıbe ısdâr buyurmuşsuz. Bu fikr-i fâsid ve tedbîr-i kâsidden fâriğ olun ki bu yakınlarda size imdâd muhâldir. Ahâlî-i vilâyet cümle südde-i sa'âdetime rû-mâl idüp inkıyâd göstermeleriyle -ki varaka-i mezbûrenin ele getirilmesi ana dâldir- min-ba'd sizin içün irsâl-i nâmeye dahi mecâl olmayup, teslîm-i kal'adan gayri ile selâmet-i hâl olmamak*" bâbında kelimât-ı muvahhişe tahrîr ve e'imme-i kurâdan "Bahşî Halîfe" nâm kāsıd ile irsâl kılup, şahs-ı mezbûr, verâ-i cidârdan kāsıd idiğini ihbâr idicek, huzûr-ı Vezîr'e ihzâr olunup, varakanın zahr u batınına nazar olundukda mefhûm ma'lûm olıcak, Vezîr ve nefîr kat'-ı rişte-i emel-i ebü'l-hiyelde cevâb-ı ahmak ile 'amel idüp kāsıdı der-i hisârdan matrûd kıldılar. Ammâ kāsıd-ı fâsid dîvân-ı mu'ânide varup, "*Bana virdikleri*

*1 kabîl: Âtıf Efendi nüshasında "kubyel", Nuruosmaniye nüshasında ise "kubeyul" gibi okunacak şekilde harekelenmiştir.

varaka erkân-ı divândan birinin mührü ile mahtûm ve resm-i ma'rûf-ı Şâhî ile mersûm olmadığından ma'raz-ı cevâb da vâkı' olmadı. Şöyle ki bir def'a dahi erkândan biri tarafından bir nâme ile varılsa, murâd-ı Şâhî hayr ile encâm bulurdu" diyü fuzûlî vekâlete ikdâm eyledi.

Âmeden-i Bahşî Kāsıd be-Kal'a

Çün Şâh kāsıd-ı mezbûrdan râyiha-i hıdmet istişmâm eyledi, 'ale'l-fevr bir nâme inşâ idüp, mazmûnunda âyât-ı hass u tergīb[1] ve ahbâr-ı tahvîf ü terhîb îrâd kılup vezîri Hâtem Bey ve mu'temed-i devleti Bestam Ağa ve korucubaşısı Allâhkulu Ağa mühürleri ile mühürledüp berîd-i merkūm ile irsâl eyledi. Mezbûr dahi gelüp nâmeyi huzûr-ı Vezîr'e îsâl itdi. Nazar olundukda kāsıd-ı fâsidin 'özr-i bâridini inşâ-i mektûba takrîb ve temşiyet-i maksûdu bâbında mukaddimât-ı gayr-i ma'kūle tertîb idüp bâb-ı tahvîf ü tehdîdde[2] mübâlaga vü ifrât ve[3] istimâletde mevâ'îd-i kâzibesini eymân-ı fâcire ile te'kîd kılup, esâs-ı kelimâtı ifrât u tefrîte mebnî olmağla Vezîr ve nefîr didiler ki: "*Sevdâ-yı kal'a-güşâyî*[4] *dimâğında cây-gîr olan şâhân-ı dilîr lâ-büdd tahammül-i evzâr-ı harb u dâr u gîr idüp*[5]*, şân-ı 'acz ü zebûnu olan fünûn-ı hîle ile sâlik-i mesâlik-i mekr ü tezvîr olmaz. Bizimle merdâne îkād-ı nâr-ı ceng idüp mebânî-i merâmın esâs-ı satvet ve be's üzre mü'esses kılmağla dâmen-i maksûduna dest-res bulsun. Şâh-ı Kızılbaş-ı kallâşa kavl, fasl-ı kal'adan taş başına her birimizden bir baş gitmeyince ve melâhide-i evbâş ile esbâb-ı ceng ü sâbâşı tekmîl ü itmâm itmeyince dâmen-i maksûduna vusûl muhâldir.* **[90a]** *Uğur-ı hümâyûn-ı Pâdişâhî'de Kal'a-i Revân'dan bedel evbâş-ı melâhide kellelerinden kulleler peydâ kılınmadan feth-i hisâr 'adîmü'l-ihtimâldir*" diyü berîd-i nâ-hencârı ib'âd u tard eylediklerinden sonra, efrâd-ı 'askerden bir nice sibâ' ol rûbâh-ı Şâh'ın üzerine hücûm idüp, resânende-i ahbâr-ı muvahhişe olduğu sebebden hancer-i âteş-tâb ile pârelediler. Derd-mend Mollâ Bahşî, Şâh-ı galat-bahşın ümîd-i 'atâ vü bahşişi ile başın virdi. İltizâm-ı mâ-lâ-yelzem ıslâh-ı zâtü'l-beyn hevâsında dem

---

1 âyât-ı hass u tergīb A : âyât, hadîs ve tergīb N.
2 tehdîdde A : tehdîde N.
3 ve A : – N.
4 güşâyî A : güşây N.
5 idüp A : olup N.

urmadan ise eyyâm-ı fetretde mihrâb-ı 'uzleti câ-yı me'men bilüp ebkem olmak yeğ idi*[1].

Bundan sonra Şâh-ı hîle-ger zemân-ı medîd muhâsara ile teshîre 'âzim olup nâ'ire[1]-i ceng ü kıtâle işti'âl[2] virüp ve esbâb-ı darb u harb ihzârına iştigāl gösterdi. Niteki beyân olunacakdır.

Zikr-i Meşveret-i A'yân-ı Devlet der-Âsitâne

Çün sâbıkā Erzurum muhâfazası içün Der-i devlet'den Tırabzon'a nefy olunan Sâ'atçi Hasan Paşa'nın*[2] ve Revân Beylerbeyisi Şerîf Paşa'nın 'arzları ve mektûbları Der-i devlet'e gelüp, Şâh-ı 'Acem'in serhadd-i Memâlik-i 'Osmâniyye'ye istîlâsı ve nakz-ı 'ahdi ma'lûm oldu ve sükkân-ı vilâyete nâmeler ve pervâneler gönderüp, "*Kimseye tebdîl-i mezheb teklîfi yokdur. Herkes mezhebinde kā'im, hemân bu cânibe itâ'atde dâ'im olsun*" diyü bir iki kıt'a fermânını gördüler, müşâvere içün Şeyhülislâm ve vüzerâ ve sâ'ir a'yân Kā'im-makām Kāsım Paşa sarâyında **[90b]** cem' olup, meşveretden sonra ahvâli serîr-i a'lâ-yı Mehemmed Hânî'ye 'arz idüp, imdâda irişmeleri lâzım olan vâliyân-ı vilâyete evâmir yazıldı. Sâ'atçi Hasan Paşa, Erzurum Beylerbeyisi Ahmed Paşa'yı serdâr eyleyüp*[3] ol etrâf beyleri ile mu'accelen Tebrîz imdâdına gönderdiğin i'lâm itmekle, mûcibince ahkâm virilüp ulaklar ile irsâl olundu.

---

*1 Âtıf Efendi nüshasında bundan sonra gelen, "Hücûm-ı 'Adû bâ-Hisâr-ı Havâle" başlıklı yarım sayfalık bend, üzeri çizilerek iptal edilmiş, bu bendin içeriği, biraz aşağıda, "Bakıyye-i Ahvâl-i Muhârebe-i Revân der-Muhâsara-i Râfiziyân" başlığı altında (vr. 93a-93b), ifadelerin çok az değiştirilmesi ile tekrar verilmiştir. Arada önemli bir fark olmadığından dolayı buradaki iptal edilmiş bendi aktarmaya gerek duymadık.

1 nâ'ire A : mâre N.

2 işti'âl A : iştigāl N.

*2 Müellif Sâ'atçi Hasan Paşa'dan, evvelâ "Erzurum Beylerbeyi" olarak bahsetmişken, sonra bunun üstünü çizmiş ve kenara, "sâbıkā Erzurum muhâfazası içün Der-i devlet'den Tırabzon'a nefy olunan" ibaresini eklemiştir. Ancak ibarede anlam karmaşası vardır. Müellifin bu kısmı iktibas ettiği *Hasan Bey-zâde Târîhi*'ne baltığımızda, Sa'atci Hasan Paşa'nın kā'im-makāmlıktan azledildikten sonra beylerbeyi olarak ilk önce Tırabzon'a ve oradan da Erzurum'a gönderilmiş olduğunu öğreniyoruz (III, 753).

*3 Müellifin bu kısmı iktibas ettiği *Hasan Bey-zâde Târîhi*'nde adı geçen bir Ahmed Paşa yoktur. Erzurum Beylerbeyi olan zaten Sâ'atçi Hasan Paşa'nın kendisidir ve İran'a serdar tayin edilmiştir (III, 755). *Na'îmâ Târîhi*'nde de aynı şekilde Ahmed Paşa'nın ismi hiç geçmemektedir (I, 255-256).

İntikāl-i Sultân Mehemmed Hân ez-în Cihân ve Cülûs-ı Sultân Ahmed Hân

Bundan akdem cumâdelûlânın yirmi ikinci günü, yevmü'l-isneynde Pâdişâh-ı cihân Sultân Mehemmed Hân, Sarây-ı hümâyûnlarına giderken bir divâne ser-i râhda râst gelüp, "*Elli altı günden sonra bir hâdise-i 'azîme zuhûr ider, gāfil olma Pâdişâh'ım*" diyü feryâd itmişidi. Sene-i mezbûre recebinin on dördünde Pâdişâh-ı 'âlem-penâhın mizâcları münharif olup etıbbâ tedbîri ile 'ilâc-pezîr olmayıcak, mâh-ı mezbûrun on sekizinci günü yevm-i ahadda ruh-ı pür-fütûhları cânib-i 'illiyyîne revân oldu. Müddet-i saltanatları dokuz yıl ve iki ay ve 'ömr-i 'azîzi otuz yedi yıl ve sekiz aydır.

Şehzâde-i kâm-gâr, vâris-i iklîl-i Süleymânî Sultân Ahmed Hân evreng-i sa'âdete teşrîf buyurdular. 'Ale's-sabâh mecmû'-i vüzerâ ve ümerâ ve 'ulemâ ve sulehâ Dîvân-ı hümâyûn'a hâzır ve zuhûr-ı Pâdişâh-ı sâhib-zuhûra nâzır olup, çünki taht-ı cihân-bânî kuruldu, emr-i bey'at ve dest-bûs-ı Şâh-ı hûrşîd-tal'at temâm oldukdan sonra, Pâdişâh-ı mağfûrun na'ş-ı rahmet-nakşı sâha-i Sarây-ı Sultânî'ye ihzâr ve cenâze namâzına da'vet-i halk-ı bî-şümâr olunup, Şeyhülislâm Mustafa Efendi imâmet ve er kişilik 'unvânı ile salâtı ikāmet itdiler. Ayasofya hareminde Sultân Selîm Türbesi yanında vâkı' olan mezâr-ı pür-envârda medfûn u mütevârî oldu.

Pâdişâh-ı mezbûr vakūr u edîb ve vecîh ü mehîb, sultân-ı sâlih ü 'âbid, câmi'-i mehâsin ü mehâmid, sahî vü kerîm, şe'â'ir-i dîniyyeye ri'âyetine mücidd[1] ü[2] sâ'î, şerî'at-ı şerîfe ahkâmını murâ'î, hâkān-ı hân-nişân, şehenşâh-ı 'âlî-şân idi. Evkāt-ı hamsede cemâ'ate müdâvemet sünnet-i seniyyeleri ve hazret-i Resûl-i Ekrem, '*aleyhi's-selâm*[*1], nâm-ı şerîfleri yâd olundukca kıyâm 'âdet-i marziyyeleri idi. Ecdâd-ı kirâmları gibi gâhî şi'r dirler ve " 'Adlî" tahallüs iderler idi.

Evlâd-ı Kirâmîleri

Sultân Selîm: Bin beş ramazânının üçüncü günü 'azm-i dârü'n-na'îm eyledi.

Sultân Mahmûd: Bin on bir zilhiccesinin yirmi yedinci günü şerbet-i şehâdet içirildi. Menkūldür ki meşâyıhdan biri, "*Serîr-i saltanata cülûs*

---

1 mücidd A : müceddid N.

2 ve A : – N.

*1 عليه السلام = Allah'ın selamı onun üzerine olsun.

ideceğine câzim oldum" diyü beşâretnâme gönderüp Pâdişâh-ı 'âlem-penâh yedine vâsıl olmağla, Şeyh-i merkūmu ve vâsıtalarını katl eyledikden sonra, bunlar dahi bî-cürm şehîd oldular. Şehzâde hareminde medfündur.

Sultân Ahmed Hân: Vâris-i taht-ı Hâkānî oldu.

Sultân Mustafa: İhtiyâr-ı 'uzlet itmişler idi. Sonra iki def'a pâdişâh oldu.

Mu'allimleri

Ca'fer Efendi ki dokuz yüz seksen ikide vefât itdi.
Haydar Efendi, dokuz yüz seksen sekizde vefât itdi.
'Azmî Efendi, dokuz yüz doksanda vefât itdi[1].
[91a] Nevâlî Efendi, bin üçde vefât itdi.

Vüzerâ-i 'izâm

Sinân Paşa: Cülûs-ı hümâyûnda bunlar üçüncü def'a vezîr-i a'zam ve Yanık ⟨Győr⟩ Seferi'nde serdâr ve Ferhâd Paşa kā'im-makām idi. Sinân Paşa Âsitâne'ye gelirken Malgara'ya gönderilüp, Ferhâd Paşa ikinci def'a vezîr-i a'zam ve serdâr oldu. Eflak Seferi'ne gidüp köprü yaparken 'azl olunup, bin dörtde katl olundu. Sinân Paşa bin üçde râbi'an sadr-ı a'zam oldu. Mu'accelen sefere çıkup, Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ muhârebesinde balçığa düşüp, rüsvây u rû-siyâh Ruscuk'a 'avd eyledi.

Lâlâ Mehemmed Paşa: Bin dörtde Sinân Paşa yerine vezîr-i a'zam olmuşidi. Onuncu günü intikāl eyledi.

Sinân Paşa: Beşinci def'a girü sadra gelüp Pâdişâh'ı sefere tahrîk eyledi. Ve sene-i mezbûre şa'bânında sefer-i âhırete gitdi.

İbrâhîm Paşa: Vezîr-i sânî iken sadr-ı a'zam oldu, sefere gitdi.

Cigala-zâde Sinân Paşa: Bin beşde Eğre ⟨Eğri/Eger⟩ cenginde vezîr olup, kırk beş günden sonra girü İbrâhîm Paşa ikinci def'a yerine geldi.

Hâdım Hasan Paşa: Bin altıda vezîr, ba'dehû ma'zûl ve maktûl olup, yerine Cerrâh Mehemmed Paşa geldi. Bin yedide İbrâhîm Paşa üçüncü def'a sadrı teşrîf eyledi. Kanije ⟨Kanizsa⟩'yi feth idüp, bin onda vefât itdi.

Yemişçi Hasan Paşa: Vezîr ve serdâr olup geldikde, 'anûd u kenûd olmağla katl olundu.

---

[1] Haydar Efendi ... vefât itdi A : – N.

Yavuz 'Ali Paşa: Mısır beylerbeyisi iken Âsitâne'ye da'vet ve bin on ikide tevcih-i mühr-i sadâret olundu.

Meşâyıh-ı İslâm

Bostân-zâde Mehemmed Efendi: Cülûsda şeyhülislâm idi. Bin sekizde intikāl itdi*1.

Sa'deddîn Efendi: Pâdişâh 'asrında müsteşâr-ı umûr-ı mülk ü millet idi. Şeyhülislâm iken bin sekizde vefât itdi.

Sun'ullâh Efendi: Bin onda ma'zûl oldu.

Mehemmed Efendi b. Sa'deddîn: Bin on birde ma'zûl oldu.

İkinci def'a Sun'ullâh Efendi, yerine gelüp otuz birinci gün girü ma'zûl ve yerine,

Anadolu Sadrı Mustafa Efendi vâsıl oldu. Ve cülûs-ı hümâyûndan sonra bin on üçde tekā'üd itdi.

Kudât-ı 'Asâkir-i Rumili

Sun'ullâh Efendi: Bin üçde tekā'üd oldu.

Bâkī Efendi: İkinci def'a Rum'a gelüp, sene-i mezbûre zilhiccesinde ma'zûl oldu.

Bostân-zâde Mustafa Efendi: Anadolu'dan nakl olunup, bin dörtde ma'zûl oldu.

Sinân-zâde 'Ali Efendi: Bin dörtde ma'zûl oldu.

Râziye Kadın Dâmâdı Mehemmed Efendi: Bin beşde ma'zûl oldu.

Kuş Yahyâ Efendi: Bin yedide ma'zûl oldu*2.

Bâkī Efendi: Üçüncü def'a. Bin yedide ma'zûl oldu.

Ebussu'ûd-zâde Mustafa Efendi: Bin yedide ma'zûl oldu.

Hâce-zâde Mehemmed Efendi: Bin dokuzda ma'zûl oldu.

Bostân-zâde Mustafa Efendi: Bin onda ma'zûl oldu.

'Abdülhalîm Efendi: Bin on birde 'azl olundu.

---

*1 Bostân-zâde Mehemmed Efendi'nin intikāli senesi1006'dır (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 412). Nitekim Kâtib Çelebi kendisi de *Fezleke*'nin bundan önceki kısmında iki ayrı yerde Mehemmed Efendi'nin 1006 senesinde vefât ettiğini belirtmiştir (bkz. vr. 41a, 51a).

*2 Kuş Yahyâ Efendi'nin Rumili kādî'askerliğinden azli 1006 senesindedir (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 520). Nitekim Kâtib Çelebi, *Fezleke*'nin ilerleyen kısmında Kuş Yahyâ Efendi'nin biyografisini verirken 1006 senesinde ma'zûl olduğunu kendisi de belirtmiştir (bkz. vr. 105a).

Dâmâd Mehemmed Efendi: İkinci def'a. Bin on ikide ma'zûl oldu.

Kudât-ı 'Asâkir-i Anadolu

'Ali Efendi, Sinân-zâde: Bin üçde 'azl olundu.
Ebussu'ûd-zâde Mustafa Efendi: Bin üçde 'azl olundu.
Bostân-zâde Mustafa Efendi: **[91b]** Bin üçde Rum'a nakl olundu.
Dâmâd Mehemmed Efendi: Bin dörtde Mısır Kazâsı'na nakl olundu.
Hâce-zâde Mehemmed Efendi: Bin beşde ma'zûl oldu.
Kuş Yahyâ Efendi: Bin beşde Rum'a nakl olundu.
Ahî-zâde 'Abdülhalîm Efendi: Bin yedide ma'zûl oldu.
Dâmâd Mehemmed Efendi: Bin sekizde ma'zûl oldu.
'Abdülhalîm Efendi: Sâniyen bin dokuzda ma'zûl oldu.
Şems Efendi: Bin on birde ma'zûl oldu[*1].
Mustafa Efendi: Bin on birde şeyhülislâm oldu.
Kethudâ Mustafa Efendi: Bin on ikide ma'zûl oldu.
Kemâl Efendi: Cülûsdan sonra ma'zûl oldu.

Cülûs-ı Sultân Ahmed Hân

Dokuz yüz doksan sekiz târîhinde Manisa'da ufk-ı sa'âdetden tâli' ve âftâb-ı cihân-tâb gibi 'âlem-i vücûda lâmi' olup, sâl-i vilâdetlerin vâlid-i 'âlî-şânlarının lâlâsı olan Mehemmed Paşa, "Hâkān-ı Rum (998)[*2]" lafzı ile edâ itmişidi. Hem-râhî-i tevfîk ile sezâ-vâr-ı tâc u taht ve mutarassıd-ı ikbâl u baht olup, bin on iki recebinin on sekizinci günü, yevm-i ahadda manend-i bedr temâm on dördünde nûr-bahş-ı sahîfe-i eyyâm ve silk-i silsile-i 'Osmâniyye'ye çehâr-dehüm güher-i Süreyyâ-nizâm olmuşlar idi.

---

*1 Şems Efendi'nin Anadolu Kazaskerliği'nden 1010 senesi safer ayında (Ağustos 1601) azledilmiştir (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 458). Nitekim Kâtib Çelebi, daha önce 1010 (1601-1602) senesi olayları arasında Şems Efendi'nin azlini ve yerine Hâce-zâde Es'ad Efendi'nin getirilmesini bizzat haber vermiş (vr. 58b), ardından 1011 (1602-1603) senesi vefeyâtında Şems Efendi'nin biyografisinde de bu bilgiyi tekrarlamıştır (vr. 78b). Kâtib Çelebi buradaki listede Şems Efendi'nin görevden azli tarihini yanlış vermekle kalmamış, aynı zamanda, Şems Efendi'den sonra Anadolu Kazaskerliği'ne getirilen ve 1011 recebinde (Aralık 1602-Ocak 1603) kendisinin yerine Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi tayin edilinceye kadar görevde kalan Hâce-zâde Es'ad Efendi'nin ismine yer vermeyi unutmuştur (Hâce-zâde Es'ad Efendi'nin Anadolu kazaskerliği için bkz. *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 690).

*2 خاقان روم = 998.

Keyfiyyet-i cülûsu Edirneli bu güne yazar ki: Recebin on yedinci[1] gicesi havâss-ı Harem, Pâdişâh vefâtını Kā'im-makām'a i'lâm itdiler. Mezbûr dahi hüsn-i tedbîr idüp, "*Yarın Galebe Dîvân vardır. Elçiler el öpse gerek*" diyü bazar günü a'yân u erkâna Dîvân tenbîh olundu. Semerkand ve Buhârâ ve 'Acem Şâhı'ndan ve Dağıstân Hâkimi Şemhal'den gelen âdemler dahi getirildi. Ve "*Müşâvere var*" diyü Şeyhülislâm Mustafa Efendi'ye Çâvuşbaşı gönderilüp, anlar dahi geldiler. Bu esnâda içerden Kāsım Paşa'ya hatt-ı hümâyûn vârid olup yalnız içeri gitdi. Bir mıkdâr meksden sonra gelüp yerine oturdu. Ammâ Hasan Bey-zâde dimişdir: Ol gün seherî Dîvân'a varıldığı gibi, dahi şükât girmeden, Kapucular Kethudâsı Hüseyin Ağa Bâb-ı sa'âdet'e da'vet olunup, Kapu Ağası bir dest-mâl ile memhûr hatt-ı hümâyûn virdi. Mezbûr Ağa dahi Kā'im-makām'a getirüp nazar itdikde, "*Bu Pâdişâh hattı değildir, çendân okunmaz. Husûsâ, içinde 'babam' lafzı var, Pâdişâh'ımızın babası hayâtda değil. Sana bunu kim virdi?*" diyü su'âl idüp, Kapu Ağası virdiğini bildikde, hattı Hasan Bey-zâde eline virüp, "*Ben okuyamadım, siz görün*" didi. Mezbûr dahi bakup gördü, yazılan bu ki:

"*Sen ki Kāsım Paşa'sın, babam Allâh emri ile* **[92a]** *vefât itdi ve ben tahta cülûs eyledim. Şehri onat zabt idesin. Bir fesâd olursa senin başını keserim. İntihâ.*"

Çün bu hattı Paşa'ya 'alâ vechi'l-ihfâ okuyup iz'ân itdi, Sultân Mehemmed Hân'ın hastalığı 'ıyân olmamağla i'timâd idemeyüp, Dârü's-sa'âde Ağası'na varaka-i istifsâr yazdırdı ki:

"*Bu ma'nânın aslı var mıdır? Yohsa cânib-i Şâh-ı cihândan mücerred bizi imtihân eylemek mi kasd olunmuşdur?*" diyü gönderdikde, Paşa'yı evvelden 'Arz Odası'na da'vet eylediler. Yalnız varup Sultân Ahmed Hân'ı serîr-i sidre-masîr üzre göricek, i'tikād-ı tâmm ile girü makāmına gelüp Müfti'l-enâma da'vetnâme gönderdi. Ve kendi techîz ü tekfîn mühimmâtına meşgûl olup, Yeniçeri Ağası'na ve sâ'ir Dîvân a'yânına, gitmeyeler diyü tenbîh olundu. Der-'akab serîr-i hümâyûn çıkup Bâbü's-sa'âde önünde kuruldu. Âhâd-i nâs Sultân Mehemmed Hân'ı çıkar kıyâs idüp bu sırr-ı mektûm ehl-i Dîvân'a ma'lûm olmamış idi. Şeyhülislâm gelüp vüzerâ ile serîr-i sidre-âsâ yanında durdular. Nâ-gâh Pâdişâh-ı cedîd şemleden sarılmış Yûsufî destâr ile çıkup,

[1] yedinci A : ikinci N (Âtıf Efendi nüshasında verilen tarihi, Kâtib Çelebi'nin kaynak olarak gösterdiği Edirneli Mehmed'in *Nuhbetü't-tevârîh*'ine bakarak doğrulayabiliyoruz).

kıyâmda olan a'yân u erkâna selâm virdikden sonra, serîr-i gerdûn-nazîre geçüp cülûs buyurdukda ehl-i Dîvân hakîkat-i hâle muttali' oldular. Tertîb ü kânûn üzre emr-i bey'at temâmından sonra selâmlayup Harem-i muhtereme gitdiler.

Kāsım Paşa, Şeyhülislâm'ı tenhâ huzûr-ı Pâdişâh'a komağa 'arz ile kendiye mühr-i cedîd-i Şâhî'yi taleb bâbında ikdâm eylemiş idi. Müfîd olmayup, hıl'at ile Bostâncıbaşı, 'Ali Paşa'yı da'vete ve isti'câl üzre irişmeğe gönderildi. Kāsım Paşa her bâr ki Pâdişâh'a tenhâ bi'z-zât mülâkāta sa'y ve "*Bi'l-müşâfehe beyâna muhtâc umûr vardır*" diyü istîzân itdi, "*Lâzım olanı 'arz günü i'lâm eyleyesin*" diyü redd sûreti gösterilmekle, bi'z-zarûre me'yûs ve elinde bulunan hıdmetle me'nûs oldu. Hâce-i Pâdişâh olan Mustafa Efendi'ye cülûs esnâsında iltifât itmeyüp, sonra Pâdişâh huzûrunda mükerrem olduğunu bildikde, hâceler vezâ'ifi ve mu'ayyenâtı sûret-i ru'ûsunu gönderdi. Lâkin müfîd olmayup, 'Ali Paşa geldikde, müsteşâr ve taraf-ı saltanata hâmil-i esrâr olmağla, Kāsım Paşa tard u ib'âd olunmuşidi.

Âmeden-i Donanma ve 'Ali Paşa

Cülûs-ı hümâyûn günü Kapudan Cigala-zâde Sinân Paşa dahi Donanmayı hümâyûn ile Akdeniz'den gelüp, fermân üzre leb-i deryâda Sultân Bâyezîd Köşkü'ne yanaşup şeref-i dâmen-bûs ile müşerref oldukda, hıl'at-ı fâhire ile nevâziş buyuruldu.

Vezîr-i a'zam 'Ali Paşa dahi recebin yirmi beşinci günü alay ile şehre dâhil olup, kasr önünden Sarây-ı 'âmire'ye gelicek, a'yân u erkân Bâb-ı hümâyûn önünde kalup, içeri da'vet olundu. Biraz meks itdikden sonra çıkup Dîvânhâne-i hümâyûn'a girüp yerine oturdu. Vüzerâ ve kādî'askerleri da'vet idüp her biri yerli yerine geldiler, **[92b]** oturdular. Çünki cülûs-ı hümâyûn in'âmı Vezîr-i mezbûrun kudûmüne mevkūf idi, kendi getirdiği iki yıllık Mısır hazînesi dahi girüde kalup, kendi Dil'den kadırga ile gelmişidi, hemân ol gün iç hazîneden yedi kerre yüz bin kadar altun ihrâc itdirüp esnâf-ı 'askere tevzî' itdi. Ve tekrâr hıl'at giydikden sonra, mahall-i nüzûlü olan Siyâvuş Paşa Sarâyı'na gitdi. Ba'dehû Kā'im-makām Kāsım Paşa sânî ve Kurd Paşa sâlis olup Dîvân'da oturdular. Düstûr-ı mezbûr tedbîr-i umûrda dikkat ve tevkîr-i merâsim-i siyâset itmekle, tarrârân-ı cihân-sûzun bir mıkdâr dest-i tetâvülleri kesildi. Narh umûrunda ve sâ'ir zabt u rabt ahvâlinde nice tasarruflar idüp, ba'de'l-'ışâ taşra çıkmadan halk memnû' oldu.

Gurre-i şa'bânda Pâdişâh-ı İslâm Ebî Eyyûb-i Ensârî ziyâretine varup alay oldu. Ve ecdâd-ı 'izâmları türbelerini dahi ziyâret itdiler.

İkinci günü Mısır hazînesi gelüp dâhil-i Hazîne-i 'âmire oldu. Ve ol gün Kapu Ağası Mustafa Ağa pîr-i fânî olmağla, Sarây Ağası Gürci Mehemmed Ağa'ya Hâne-i Hâss odabaşılığı 'inâyet buyuruldu.

Altıncı günü merhûm Sultân Mehemmed Hân vâlidesi Sarây-ı 'Atîk'e sürüldü. Ve Dârü's-sa'âde Ağası 'Abdürrezzâk Ağa dahi ma'zûl olup, yeri Mustafa Ağa'ya virildi.

Mâh-ı mezbûrun yirminci günü hazret-i Pâdişâh salât-ı cum'ayı Süleymâniyye'de edâ itdikden sonra, gice Sarây-ı 'âmire'de 'azîm sûr-ı pürsürûr olup emr-i hatneyi itmâm ve ri'âyet-i sünnet-i seniyye-i Seyyidü'l-enâm kıldılar.

Ve ramazân-ı şerîfde her gice dükkânlar açılup esvâk zîneti mâh-ı mezbûr âhırına dek mütemâdî oldu. Ve Memâlik-i mahrûse bilâdı bu tarz üzre sürûr u şâdî doldu. Lâkin, 'îde karîb Pâdişâh-ı 'âlem-penâh cederîden elemzede olmağla taşra çıkmayup, sürûr-ı halâ'ık gama mübeddel ve eyyâm-ı 'îd âlâma muhavvel olmuşidi. Çok geçmeyüp ifâkat buldular.

Zikr-i Sebeb-i Gulâmiyye-i Sipâh

Ba'zı tevârîhde mastûr olduğu üzre, Der-i devlet'de kadîmü'l-eyyâmdan altı bölük ihtiyârları yedi yüz yirmi nefer mülâzım yazılup, sene temâmında iki nefere bir defter virilüp, biri emîn ve biri kâtib kayd olundukdan sonra cem'ine gönderilir[1] ve üç yüz altmış cizye ve koyun hakkından cizye başına onar akça gulâmiyye alırlar, mîrî akçayı getirüp teslîm itdikde kaydların kaldırırlar⟨dı⟩, re'âyâya te'addî olmazdı. Birkaç zemân seferler bu husûsa mâni' olup muhassıllar cem' itmekle re'âyâya zulm ü te'addî olduğu Vezîr-i a'zam'ın ma'lûmu oldukda, cizye defterleri husûsunda meşveret içün a'yân u erkânı gurre-i ramazânda cem' idüp, "*Cizye defterleri fürûht olmasın ve onar akça gulâmiyyeden ziyâde alınmasın diyü fermân sâdır oldu*" didikde, cümle kapukulu istimâ' idüp, Rumili ve Anadolu sipâhîlerinin ihtiyârları ileri gelüp 'arz-ı hâl eylediler ki: "*Âsitâne'de olanlar her sene mülâzım yazılup defterleri alırlar. Biz sefer eşer*[2] *ve zahmet çekeriz. Mahrûm kalmak insâf mıdır? Onar*

---

1 gönderilir A : gönderilüp N.
2 eşer A : eşeriz N.

akça gulâmiyye mîrîden virilüp cümle mevcûda 'ale's-seviye tevzî' olunmak recâ ideriz" didiler. Vezîr-i a'zam İstanbul sipâhîlerine teveccüh-i hıtâb idüp, "*Siz ne dirsiz?*" didikde anlar dahi, "*Fermân Pâdişâh'ımızındır. Lâkin, bu kulları Der-i devlet'de mekîn olup rûz u şeb bir hıdmet düşdükde hâzır ve fermâna nâzır mevcûdlarız. Kānûn-ı kadîm üzre hakk bizimdir*" diyü cevâb virdiler. Çün öbür tarafda kesret olup ve seferler esnâsında istimâlet mühimm idi, iktizâ eyledi ki ekser içün hükm-i küll vardır diyü gālib tarafın me'mûlüne müsâ'ade oluna. Pes cizye defterleri virilmeyüp, onar akça hisâbı üzre gulâmiyye virilmek ve 'ale's-seviye mevcûda tevzî' olunmak fermân olundu.

Ve kādîlıklarda bid'at olan umûr def'ine müte'allık meşveretler olup, meclis bununla hıtâm buldu.

Ve ramazânın onuncu günü sipâhîlerin mevcûduna on beşer altun gulâmiyye çıkup Vezîr-i a'zam önünde virildi.

Serdârî-i 'Ali Paşa be-Cânib-i Üngürüs ve Cigala-zâde be-Sefer-i Şark

El-hâletü hâzihî Üngürüs cânibinde İmparator ile harb u kıtâl henüz faysal ⟨ve⟩ resîde-i istîsâl olmayup, husrev-i İran-zemîn olan Şâh 'Abbâs-ı bedâyîn Memâlik-i mahrûse'ye 'alem-efrâz-ı istîlâ olmağın, şark u garba irsâl-i 'asker ü ecnâd ve darb-ı şemşîr-i cihâd zimmet-i himmet-i Şâhâne'ye mahz-ı dîn ve farz-ı 'ayn oldukda, Vezîr-i a'zam 'Ali Paşa'ya ramazânü'l-mübârek gurresinde hatt-ı hümâyûn vârid olup, füccâr-ı Macar üzre serdâr ta'yîn buyuruldu. Ve üç günden sonra sadâret-i 'uzmâdan mütekā'id olup bi'l-fi'l kapudan olan Cigala-zâde Sinân Paşa dahi Kızılbaş-ı evbâş üzre kā'idü'l-ceyş-i gîrûdâr oldu. Ol iki serdâr-ı kâm-gâr levâzım-ı seferi ihzârdan sonra, Cigala-zâde Sinân Paşa, zilhiccenin on beşinci günü, kendiye ta'yîn olunan 'asâkir ile Üsküdar'a geçdi. Sadr-ı a'zam dahi mühimmât görüp sene-i âtiye evâ'ilinde revâne oldu.

Hasan Bey-zâde rivâyeti üzre: Vezîr-i a'zam, sarâyında 'akd-i meclis-i meşveret idüp, "*Diyâr-ı şarka Cigala-zâde serdâr ta'yîn olundu. Cânib-i küffâra dahi vüzerâdan biri sipeh-sâlâr nasb olunup müstevfâ 'asker ile irsâl olunmak ve biz kendimiz Der-i devlet'de karâr eyleyüp, iki cânibe imdâd lâzım geldikce yetişdirüp tedârük görmek re'y-i sâ'ib mülâhaza olundu. Sizin dahi re'yiniz bu bâbda niçedir?*" didikde, huzzâr-ı meclis muhâlefetden ictinâb idüp, "*Re'y-i ma'kūl ve fikr-i makbûldür*" diyüp dağıldılar. Lâkin, mu'allim-i

Pâdişâh-ı 'âlem-penâh yolda Müftî-i zemân ile hem-'inân oldukda, "*Bu husûsda olan tedbîr-i Vezîr, müstahsen ü dil-pezîr değildir. Elbette cânib-i küffâra vezîr-i a'zam olan gitmek gerekdir. Ve illâ iş görülmez*" dimiş idi. Ba'dehû Vezîr-i a'zam, meclis-i müşâverede sûretâ vifâk-ı cumhûr olan re'yi telhîs itdikde, müsâ'ade buyurulmayup, "*Elbette senin cânib-i küffâra serdâr olup 'asker ile gitmen lâzımdır. Bu bâbda bahâne eylemeyüp, mu'accelen tedârük görüp çıkasın*" diyü fermân-ı 'âlî-şân sudûr eyledi. Her çend ki ba'zı mukaddimât ile def'e tasaddî vü sa'y itdi, müfîd olmayup, bi'l-âhıre kalmadan me'yûs oldu.

Tebdîl-i Menâsıb

Ramazânın on beşinde Rumili Kādî'askeri Dâmâd Efendi ref' ve yerine Es'ad Efendi nasb olundu.

Zilhiccenin yirmi ikisinde İstanbul Kādîsı Kāf-zâde Feyzullâh ma'zûl olup **[93a]**, yeri Yahyâ Efendi'ye virildi.

Selh-i recebde Yemen Beylerbeyisi Hasan Paşa Mısır'a ve kethudâsı Sinân Kethudâ Yemen'e beylerbeyi oldu.

Evâhır-ı şevvâlde sâbıkā kā'im-makām olan Kāsım Paşa, makām-ı hıdmetde bulunmak zu'mu ile temennî-i sadâretde iken, merhûm Sultân Mehemmed Hân hayâtında ol makām mûmâ-ileyh 'Ali Paşa'ya ta'yîn olunup, veled-i emcedleri ol emri tenfîze câzim olmağla, recâsı tahallüfünden ızmâr eylediği hıkd ü kîn ba'zı etvârından ma'lûm olup, "*Âsitâne'de olmasından ba'zı sınur muhâfazasında tedbîr-i umûr itmesi evlâdır*" diyü Eyâlet-i Bağdâd tevcîh ve ol cânibe müsâra'atla gitmek tenbîh olundu.

Ve girü ol gün Şâm'dan ma'zûl olup Âsitâne'de vezîr olan Sinân Paşa-oğlu Mehemmed Paşa'ya Karaman Beylerbeyiliği virildi.

Ve yüz elli akça kazâdan defterdârlık, ba'dehû beylerbeyilik rütbesine vâsıl olan Hâcı İbrâhîm Paşa'ya Mısır ve Râziye-zâde Mustafa Paşa'ya Şâm hükûmeti ve bostâncıbaşılıkdan çıkup hâlâ Şâm'a mutasarrıf olan Ferhâd Paşa'ya Haleb Eyâleti ve Haleb Beylerbeyisi Nasûh Paşa'ya Sivas Beylerbeyiliği Vezîr-i müşârun-ileyh 'arzıyla tevcîh olundu.

Lâkin, bu tebdîller nev'â hücnetden hâlî olmayup, nazm-ı umûrun min-vechin ihtilâline ve mezbûrlardan ba'zının sû'-i hâline sebeb oldu.

Ve kezâlik serhadd-i Üngürüs'de emedd-i medîd cihâd üzre olan Murâd Paşa'ya havâss-ı vezâret ta'yîn olunup, anlar ve sâbıkā vâli-i Yemen olan Vezîr Hasan Paşa Âsitâne'ye gelmek fermân olundu.

Ve sâbıkā pâye-i vezâret virilüp, oturmak müyesser olmayan Sûfî Sinân Paşa Dîvân'a gelmek buyuruldu.

Ve zilka'denin altıncı günü Yeniçeri Ağası Koca Ahmed Ağa[*1] ma'zûl olup, ikinci kapucubaşı Nakkāş Hasan Ağa ⟨anın⟩ yerine geçdi.

Zikr-i Vak'a-i Deli Hasan der-Bosna

Sâbıkā Kara Yazıcı birâderi Deli Hasan'a Bosna Eyâleti virilüp sefere gönderilmiş idi. Vardıkda Serdâr Mehemmed Paşa'ya evzâ'-ı garîbe gösterüp gâh itâ'at gâh 'ısyân iderdi. ⟨Çil⟩-ada cenginde Celâlî eşkıyâsının ekseri kırılup bakıyyetü's-süyûf ile eyâleti olan Bosna diyârına vardıkda, halkı bunun evzâ'-ı nâ-hem-vârına tahammül idemeyüp, ümerâdan "Sefer" nâm kimseyi kendilere baş ve buğ itdiler. Serdâr Mehemmed Paşa'ya ızhâr-ı ta'azzum idüp müdâfa'aya me'zûn oldukdan sonra mezbûr Deli Hasan'ın üzerine gelüp evvel def'a bozuldular. İkinci def'a muhkem tedârük görüp arabalar ve darbzenler ile yürüyüp eşkıyâyı bozdular. Deli Hasan'ın mâ-melekini gāret ve her birine îsâl-i hasâretden sonra mezbûr Hasan, sağ ⟨ve⟩ esen firâr idüp İzvornik ⟨Zvornik⟩'den Drin ⟨Drina⟩ Suyu'nu yıldırdı geçdi. Ve Şâhverdi Kethudâ'sını Belgırad'a, Serdâr'a gönderdi. Mezbûr Kethudâ kendiden dil-gîr olmağın anda kalup, min-ba'd yanına varmadı.

Paşa dahi kendi kullarından Rûznâmeci Mehemmed Efendi'yi gönderüp istimâlet virdi. Ve vâkı'-ı hâli Der-i devlet'e 'arz eyleyüp mansıbı Tımışvar ⟨Temesvár⟩ Eyâleti'ne tebdîl bâbında şefâ'at itdi. Çün evvel-emirden şikest-i 'ahd u peymân itmediği takdîrce cânib-i saltanatdan ana ısâbet-i gezend olmamak bâbında merhûm Sultân Mehemmed kıbelinden 'ahd sebk idüp, bu def'a kendi tarafından berâ'et-i zimmet ve Bosna ahâlîsinden sebk-i te'addî vü eziyyet da'vâsını müştemil evrâk-ı darâ'at gelmişidi. Müsâmaha olunup Bosna'dan Tımışvar ⟨Temesvár⟩ Beylerbeyiliği'ne nakl olundu. Mezbûr dahi Belgırad'a uğramayup Pançova ⟨Pancsova/Pančevo⟩'dan geçüp Tımışvar

[*1] Daha önce yukarıda Türk Ahmed Ağa olarak zikredilmişti (vr. 81 b, 82a). Nitekim *Hasan Bey-zâde Târîhi*'nde de ilk önce "Türk-i sütürg Ahmed Ağa" olarak zikredilmişken (III, 743), daha sonra kendisinin "Koca Ahmed Ağa" ismiyle anıldığını görmekteyiz (III, 746).

(Temesvâr)'a vardı. Ve iki sene anda kalup bi'l-âhire katl olundu. Niteki beyân olunur.

Bakıyye-i Ahvâl-i Muhârebe-i Revân der-Muhâsara-i Râfiziyân

Mukaddemâ Şâh 'Abbâs Revân Kal'ası'nı muhâsara ve defa'âtle muhârebe itdikden sonra içeri gönderilen elçisi katl olunmağla, mahsûrînin bu mu'âmelelerinden istîmân muhâl idiğine delâlet-i hâl ile intikāl eyledikde, bir aydan beri havme-i savma'a-i kal'ada[1] dâ'ir ve henüz sayd u şikârdan 'âciz ü hâ'ir olıcak, recebin onuncu günü -ki muhâsaranın otuzuncu günüdür- sâbıkā, teshîr-i Tebrîz ve Nahcivân'dan sonra Gence ve Şirvân eyâletleri teshîrine 'atf-ı 'inân eylediğinde, revâfız-ı diyârdan Karabağ ve Şirvân semtine tevec-cühe mâni' olup, "*Suhûlet ile teshîri müyesserdir*" diyü semt-i Revân'a sevk idenlerden "Halîfe" lakab⟨lı⟩ Ya'kūb-ı menkûbu ve zu'amâdan iken ol tarafa mülhak olan sipâhî nâmına "Halîfe-zâde Gāzân" nâm şahs-ı nâ-dânı yanına getirüp, "*Mukaddemâ siz bu cânibe gelmeğe bâ'is olup hâlâ emr-i teshîrde tevânî vü te'hîre sebeb-i hâdis nedir?*" diyü hıtâb ve karîn-i **[93b]** 'itâb kıldıkda anlar dahi, "*Biz kādir olduğumuz mertebe ikdâmda kusûr itmeyüp tahrîb-i kanevât itmekle, sebeb-i neşv ü nemâları olan miyâh-ı câriye ile intifâ'dan kaldılar. Lâkin, bi'l-külliyye susuzluk, pâygâh-ı hisârdan cereyân iden Cûy-ı Zengibar'dan habl-ı intifâ'ları kesilmekle olur*" diyicek, ol iki şakīnin yâd itdikleri a'mâl-i fâside ile mebânî-i âmâl-i Şâhî ma'mûr olmak içün ertesi Havâle Kal'ası semtine nâr-ı teşvîş îkād idüp, Zülfekār Hân'ı bir nice ehl-i tuğyân ile Gözcü Kal'ası'na havâle kıldı. Müstahfızân-ı kal'a ızhâr-ı vüfûr-ı celâdet idüp dört beş güne dek dâmen-i pâkine ecânib dest-res[2] bulmadı.

Ceng der-Nezd-i Hisâr-ı Havâle

Mâh-ı recebin on beşinci günü -ki rûz-ı cum'a idi- ol gürûh-ı mekrûh, yevm-i mezbûr kendilere dâ'imâ mübârek ü meymûn olmak üzre, a'mâl-i fâsidelerin ekser ol güne te'hîr iderlerdi. Bu def'a dahi Zülfekār Hân'ın etbâ'ı ve Şâh'ın ma'hûd otuz iki baş yoldaşlarının re'îsi olan, "Ayu Kardaş" dimekle ma'rûf ser-i evbâş, Kızılbaş 'askeri ile kal'aya hücûm eylediklerinde, büyük kal'adan imdâd olunup bîrûn-ı kal'ada savlet-i a'dâya göğüs gerüp durmağı

[1] havme-i savma'a-i kal'ada A : havme-i kal'ada N.
[2] vüfûr-ı celâdet ... dest-res A : – N.

ihtiyâr kıldılar. Üç bin kadar Sürhser üç yüz kadar merd-i salâbet-güstere hücûm itdiklerinde, cümlesi ferâz-ı kal'ada piyâde mukābil durup, kal'adan mehterân-ı Rum ceng-i harbîye âgāz eyledi. Evbâş-ı melâhideden bir fevc yerinde durup bir gürûh hamle-künân oldukları esnâda, kal'a-i kebîrden imdâda varan cünûd üzerlerine seyl-i bahâr gibi vürûd idüp, re'îs-i gulât Ayu Kardaş, üç bine karîb Kızılbaş ile tîg der-dest, kal'a üzerine yek-ser hamle eylediler. Melâhidenin vehle-i ûlâda zücâc-ı hamleleri seng-i top ve tüfeng ile meksûr olıcak, tekrâr vüfûr-ı be's ü satvetleri sebebi ile top ve tüfeng güzergâhından 'ubûr idüp, 'öşr-i 'âşirleri olan cemâ'at-i kalîleyi pâ-zede-i huyûl eylemek üzre iken, bi-'inâyeti'llâh bir gāzînin pertâb itdiği pâre-i sengden bir serhengin ser-i hunûku mecrûh oldukda rücû' idicek, cümlesi anın isrine gitdiler. *–Bâle hımârun fe'stebâle ahmirâ*[*1]– mefhûmu zâhir ve *–Kem min fi'etin kalîletin*[*2]– fehvâsı gün gibi bâhir oldu.

Hedm-i Esbâb-ı Nehr

Kızılbaşlar ol gün gerçi makhûr olup makāmlarına rücû' eylemişler idi ammâ, çün Havâle Hisârı'nı esnâ-i hücûmda görüp eshel-i mevâridine vâkıf olmağın, gice iki kal'a arasında üç dört mevzi'de sibeler peydâ idüp büyük kal'adan imdâd bâbını mesdûd kıldıklarından mâ'adâ, kal'a kurbında vâkı' Nehr-i Zengibar üzre cârî olan âsiyâb-ı gendüm -ki ol esnâda ehl-i kal'anın âsiyâbı ana munhasır idi- tahrîbine Nahcivân revâfızı **[94a]** nâmzed oldular. Kavm-i hisâr ile kadîmî mu'ârefeleri olmağla yolun bilirlerdi. Anlardan yeniçeri nâmına birkaç eşkıyâ -ki Şâh'a tâbi' olmuşlar idi- bir şeb-i deycûrda, değirmenci gāfil iken âsiyâba dâhil olup hedm ve tağrîk itdiklerinden mâ'adâ, nehr-i mezkûr üzre vâkı' kantarayı dahi yıkup, hengâm-ı şeb-i dîgerde hisâr-ı kebîr havâlîsine karîb mevâzi'-i müte'addidede sibeler ve metersler tertîb itdiler.

Hurûc-ı 'Asâkir ber-Sürhserân

Mâh-ı recebin on sekizinci günü Vezîr ve nefîr hücûm-ı düşmeni kesr içün tedbîr-i dil-pezîr kılup, sibeleri basmak murâd itdiler. A'yân-ı Revân'dan

---

*1 بال حمار فاستبال احمرى = Eşeğin idrarını yapması, diğerlerinde de idrar yapma isteği uyandırır.

*2 كم من فئة قليتلة = "Nice az sayıda birlik (Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir.)", *Kur'ân*, Bakara, 2/249.

Çolak Hüseyin Ağa bu husûsda sâlâr olup, beş yüz kadar merdân-ı ceng-cû ihtiyâr olundu. Lâkin, a'dâ vâkıf olmağla, mukâbeleye muntazır durdular. Çün Vezîr Haleb kapusunu açup ol semtde olan sibelerin birine 'askeri gönderdi, hurûc idenler merdân-ı kâr-güzâr olmayup, 'âr-ı rücû' ve iyâbı irtikâb eylediler. Ammâ, serdârları kavî-dil ve bahâdır olmağla, bayrak-ı Sultânî'yi sürüp sibelerin birine kazâ-i âsmânî gibi nâzil oldukda, a'dâ perîşân oldu. Çün yanında kafâdârı olmamağla, 'asker-i revâfız dönüp mevâzi'-i 'adîdeden hücûm itdiklerinde, ol dilîr ü cesûr müntehî olduğu sibeye nasb-ı livâ itmişiken rücû' ihtiyâr idemeyüp, sihâm-ı kazâda nasîbi ısâbet idince muntazır oldu. Bi'l-âhıre şerer-i nâr-ı ceng ısâbetinden zahm-gîr oldukda, cânib-i kal'aya rücû' idüp, esnâ-i 'acele vü şitâbda bir harkdan kendiyi pertâb iderken 'unf ile düşüp, min-ba'd hareket ü meşy müyesser olmadı.

Bu esnâda zu'amâdan Kulak Şeyh-zâde dahi hılâl-i firârda ol harka sâkıt olmağla, yek-dest ve nîm-çehre ve 'alâka-i mümâsile ile Çolak Hüseyin'e kafâdâr olmuşidi. Gürûh-ı a'dâ ahzlarına ikdâm eylediler. Hüseyin Ağa huddâmından bir merd-i cesûr tahlîsine sa'y-i mevfûr kılmağla müyesser olup, refîki dahi bin zûr u zâr ile kal'aya girdi. Tevâbi'-i sâlârdan birkaç nüfûs ol gün şehd-i şehâdeti nûş ve câm-ı hımâm ile mest ü medhûş oldu.

Vezîr-i rûşen-zamîr min-ba'd cell-i himmetin verâ-i cidârdan musâdemeye masrûf ve 'askeri yüze çıkarmadan 'inân-ı 'azîmeti ma'tûf kılup kapuları kapadı. "*Kerrât ile dört beş bin âdem imdâda gelse mukaddemât-ı a'mâl netîce-bahş olup sahîfe-i rûzgârda bir özge nakş bağlamak mümkindir*" diyü hafaza-i bilâda îsâl-i nâme eyledikce, aslâ müfîd ve cidden hareketleri zâhir ü bedîd olmadı. Esnâ-i şitâda gulât-ı revâfızın ekseri büyût u mesâkin-i kurâyı meştâ ve nice dem dâmen-i kûhda birer sûrâha ilticâ idüp, Şâh kendi memlûkü bin beş yüz kadar hâr u has ile kalup, hâricden imdâd gelse re'îs-i melâhidenin ahzı bile müyesser idi. Serdâr-ı sâbık Vezîr Hasan Paşa'nın sû'-i tedbîri bu mertebe ihtilâl-i ahvâl-i memlekete mü'eddî oldu {*Serdâr-ı a'zam olmağa sarf-ı ikdâm eylemeden kendi kalem-revinde ve civârındaki beylerbeyilerin eyâletinde olan 'askerle imdâd eylese böyle olmazdı. Kıllet-i tecribesi hasebi ile halî'ü'l-'izâr gaddârları istihdâm idüp, nice eyyâm hılâl-i memâlikde tehyi'e-i esbâb-ı sefer bahânesiyle ahâlî-i vilâyete te'addî-i bî-kıyâs kıldıkdan sonra, vakt-i kârda hıdmetden 'atf-i 'inân idüp rû-gerdân oldular. Minhu*}.

Gezendî ki ber-mülk-i sultân resed
Zi-tedbîr-i düstûr-i nâ-dân resed[*1]

Umûr-ı mu'azzama merdân-ı kâr-âzmûdeye taklîd ve menâzım-ı ahvâl-ârâ-yı mücerribân-ı umûr-dîde ile tevsîk ü te'kîd olunmadığı **[94b]** içün âyîne-i emelde bu resme sûret-i bed zâhir ü bedîd olur.

Ferâgat zi-Hıfz-ı Hisâr-ı Havâle

'Asker-i revâfız, havâlî-i Kal'a-i Havâle'ye sibelerin takrîb idüp, recebin yirmi ikinci günü -ki Havâle Kal'ası muhâsarasının on ikinci günü idi- ahâlîsinin hâli mükedder olup, içlerinden biri pîşgâh-ı 'askerde Yeniçeri Kethudâsı Hamza Kethudâ'nın ifsâdı ile bast-ı kelâm-ı nâ-savâb idüp didi ki: "*Eyyâm-ı muhâsara bu vechile birkaç gün mümtedd olursa anbârdan dâne-yi gendüm müntefî ve sahrınc katre-i âbdan tehî olup, kal'ayı a'dâya virmek zarûrî lâzım gelir. Husûsâ, havâle kıldıkları iki üç top atıldığı takdîrde burûc-ı hisâr rahne-gîr olmak mukarrerdir. Bu kal'a-i za'îfü'l-erkân u süst-bünyâna mağrûr olmadan kal'a-i kebîreye cân atmak münâsib değil midir?*" diyü müşâvere ve sûretâ bir mıkdâr münâzara olup, re'îs ü mer'ûs bir alay za'îfü'l-kalb ve bed-dil kavm-i menhûs[1] olmağla, henüz ol tevehhümâtdan biri mevcûd değil iken, bir gice esnâ-i zalâm-ı şebde 'ale'l-ittifâk kal'adan hurûc ve esnâ-i tarîkda bir sibenin sûrâhına vülûc itdiklerinde, sibe halkı şebîhûn ihtimâliyle evvel-emirden perîşân oldular. Ammâ çün kavm-i kal'anın müntehâ-yı seyrleri kenâr-ı hisâr ve aksâ-yı âmâlleri vusûl-i şefîr-i cûy-i Zengibâr idi, kıtâle imkân var iken hasm-efgenlik yanlarında mu'teber olmayup, hemân birer birer kendilerin nehre atup geçdiler. Sibe halkı kal'adan firâr eylediklerin isti'lâm ve rücû' idüp üzerlerine geldikde, 'ale'l-'ammiyâ nicesi[2] hedef-i sihâm-ı a'dâ ve nicesi esnâ-i 'ubûrda kendiyi mehlekeye ilkā eylemekle, on on iki kimse helâk ve telef oldu. Serdârları Hamza Kethudâ hadeng-i sehm-i a'dâdan mecrûh ve rü'esâ-i 'askerden Kul Kethudâsı Mehemmed Kethudâ 'alef-i şemşîr olup, bâkī iki yüz otuz kimesne esnâ-i leylde cevf-i kal'aya dâhil olduklarında, bu vaz'dan a'yân-ı 'askere küllî deh-

---

*1 كزندیكه بر ملك ،،اطان رسد
زتدبیر دستور نادان رسد
Sultanın mülküne gelecek felaket, vezirin kötü tedbirinden kaynaklanır.

1 menhûs A : منجوم N.

2 nicesi A : nicesin N.

şet geldi. Zîrâ, Havâle Kal'ası'nın büyük kal'aya isti'lâsı, a'dâ istîlâsına vesîle olmak vehmi ile mehmûm oldular. Lâkin, mücerribân-ı umûr, "*Kal'aya tilâl u cibâlden o makûle nice havâle var iken anlardan ceng ile ne hâsıl oldu?*" diyü kulûba tesellî virdiler. Re'îs-i revâfıza müjde-resân bu vak'ayı tebşîr eylediklerinde, yanında çendân makbûle geçmeyüp, 'asker be-selâmeti'r-re's kal'adan çıkup tahliye kılmağla, hisâra tasallut çokluk mahall-i i'tibâr değil idiğin derk itdi. Ammâ ertesi, yine ızhâr-ı sürûr kılup, "*Mukaddime-i fetihdir*" diyü tâ'ife-i a'dâ esbâb u edevâtı müheyyâ bir dest-gâh dahi peydâ eylediklerinde, ol hisârın toplarını bir nice gün kal'a-i kebîre çevirüp urdular. Bir hafta mürûrundan sonra Şâh, hisâr-ı mezbûrun çendân nef'i olmadığını görüp hedm **[95a]** itdirdi. Ammâ sibeler içinde nâ'ire-i ceng kemâ-kân ber-dûd olmağın, cûybâr-ı Zengi'den bâb-ı intifâ' mesdûd idi.

Hafr-ı Enhâr der-Hisâr

Sâlâr-ı pîr-i sâhib-tedbîr bu husûsda re'y-i dil-pezîr idüp, "*Habs-i âbda melâ'înin ikdâmı şâyi' ve havâlî-i kal'a mustankı'-i mâ*[1] *olmağla, bir handek-i 'amîk hafrı ol mahzûru dâfi'dir*" diyü ol tarafdan dahi teraşşuh-ı mâ münkatı'[2] olmadan[3], sâha-i kal'a sahre-i sammâ iken, yirmiden mütecâviz yerde hafr-ı âbâr eyledikde 'uyûn-ı latîfe münfecir olmağla, ahâlî-i şehri irvâ eyledi. Kızılbaşlar dahi bîrûn-ı hisârdan re'âyâya hafr-ı handek itdirüp, mâh-ı ramazân hulûl idince sibe ve meters mühimmâtı içün re'âyâya toprağı taşdan kesdirüp, refî' ü bülend nice sibeler peydâ kılup, rûz u[4] şeb âteş-i cengi iş'âl eyledi. Müslimînin tâkatleri tâk olup,

Feryâd besî kerdem u feryâd-resî nîst
Gûyâ ki der-în konbed-i fîrûze kesî nîst[*1]

diyü bi'l-âhıre ye's ü hırmân makāmında tahammül idüp durdular.

---

1 mâ A : – N.
2 mâ münkatı' A : mâ-yen-kati' N.
3 olmadan A : olmadı N.
4 ve A : – N.
*1 فریاد بسی کردم و فریاد رسی نیست
کویاکه درین کنبد فیروزه کسی نیست
Çok feryâd ettim, imdadıma yetişen olmadı
Sanki bu gök kubbede kimse yok.

Bu esnâda sâbıkā Nahcivânlı kırk nefer Sünniyân'dan Evrenos-oğlu 'Ali Ağa ki bir def'a tirâş-ı rîş ile me'mûr olup, imtisâl itmedikde bahşâyiş-i tâc u kemer ile kalbini imâle idüp, tekrâr pûşiş-i tâc ve kisve-i Şâh'ı kabûlden ibâ itdikde, Kürd Gāzî civârında mahbûs-ı nazar u nigâh kılınmış idi. Kal'adan etrâfa gönderilen kāsıdların[1] ekseri eydî-i a'dâda me'hûz u mahbûs olduğun görüp, 'asâkir-i hudûddan recâ-i gayret-i dîn idüp tevakku'-i mahâl ile rüfekasından "Tayı" dimekle ma'rûf bir merd fedâ'îyi ba'zı umûr bahânesiyle Erzurum tarafına revâne kılup, ba'dehû bu vaz'a ıttılâ'-i e'âdî vehmi ile ehl-i kal'anın kenef-i 'inâyetine ilticâ ve nâme ve berîd ile kendinin kal'aya getirilmesini recâ eyledikde, Sâlâr-ı rûşen-zamîr mezbûr hakkında hüsn-i tedbîr idüp mazmûn-ı mektûbda, "*'Ali Ağa'yı girü göndermek şartı ile irsâl idesiz*" diyü berîd gönderdikde, vesîle-i vusûl-i emânî olmak vehmi ile mezbûru ihzâr eyledi. Gâh mukaddimât-ı tahvîf ile ehl-i kal'ayı itâ'ate da'vet ve gâh istimâlet ile inkıyâda tavsiyet kıldıkdan sonra, hıl'at giydirüp etbâ' u eşyâ'ı ile kal'aya gönderdi. Ol merd ednâ takrîb ile ol cebbâr-ı 'anîdin keydinden rehâ buldu. Yevm-i vürûdu selh-i şa'bân ve yevm-i şekk idi. Re'îs-i melâhide olan mülhid bî-şekk olmağın, 'ayş ü nûşun[2] âmâde ve nişînende-i nişîmen-i câm-ı bâde olduğun hikâyet eyledi. A'dânın kıllet ve perîşânlığın rivâyet itmekle mahsûrları tesliyet kıldı.

Tedârük-i Miyâh der-Hisâr

Çün gurre-i ramazân oldu, teşne-lebân-ı ramazânın âteş-i 'ataşlarını itfâ ider âb-ı revân müntefî ve ol esnâda hark-ı handek-i a'dâ dahi itmâm olunmağla, semt-i sahrâdan teraşşuh iden âbdan dahi kırba-i emelleri tehî olup, miyâh-âbâddan hakk-ı şefeyi istîfâ muhâl, husûsâ hayvânât ve devâbbı ıskā 'adîmü'l-ihtimâl olmağla, Sâlâr-ı Hızır-kirdâr[3] miyân-ı hisâr **[95b]** ve Cûy-i Zengibar'da suyu bir tedbîr ile a'yün-i a'dâdan mestûr kılmak fermân eyledi. Râbi'-i leyâlî-i ramazânda mübârizân-ı kâr-dân havâlî-i çeşm-sârda gırâre-i hâkden bir hisâr peydâ kılup ertesi, teşne-gân-ı hisâr müstevfâ sulandılar. Re'îs-i melâhide âgâh oldukda ol semtin sibe halkına muhâfazada kusûrları sebebiyle gazab idüp, toplarının ekberi -ki Tebrîz'den getirdiği on

[1] kāsıdların A : fâsidlerin N.
[2] nûşun A : nûş N.
[3] Hızır-kirdâr A : Hızır-vâr N.

vakıyye atar küpeli topdur- ve altışar vakıyye atar iki top dahi getirüp[1], kulle-i âb alçak mahalde vâkı' olmağla, nefs-i kulle topla döğülmek mümkin olmayıcak, ol semtde olan bâb-ı kal'ayı havâle-i top ile mesdûd idüp, gerçi cidâr-ı kal'a süst-bünyân olmağla sadme-i topdan harâb oldu ammâ, cûyendegân-ı âbın hisâra âmed ü şüdüne rahne virmeyüp, mürûr u güzerlerine cidden kesel gelmedi.

Hafr-ı Handek der-Dâhil-i Hısn

Çün 'adû-yı menhûs zarûret-i mâ ile tazyîkden me'yûs oldu, rûz-be-rûz hisâra takrîb ve mühimmât-ı harbi tertîb kılup bağteten yürüyüş âsârı zâhir olıcak, Vezîr ve nefîr def'e tedbîr içün derûn-ı hisârda bin beş yüz zirâ' mıkdârı bir handek-i 'arîz ü 'amîk hafrına sâk-ı himmetlerin teşmîr idüp, birkaç gün içre itmâma irdi.

Ve câ-be-câ elvâh ve ahşâbdan eşkâl-ı murabba'ât peydâ kılup, topdan münhedim olan yerleri sedd içün ehl-i kal'adan kilim ve gırâr cem' olunup, uğur-ı hümâyûnda bezl-i mâl ü cân eylediler. Ammâ terkîb-i kal'a süst-bünyân-ı za'îfü'l-erkân olmağın, mücâhede-i ehl-i hisâr tahlîsinde kâr-ger olmadı.

Hurûc-ı Mahsûrân ber-Sürhserân

Ehl-i kal'a imdâddan me'yûs olıcak, bi'z-zarûre tahammül-i evzâr-ı harb idüp mu'tâd üzre kabîl-i eshârda, esnâ-i şeb-i târda hurûca kasd itdiklerince, revâfız-ı diyâr gâh nâme ve sefîr ve gâh esnâ-i hücûmda safîr ile i'lâm itdikleri sebeble, gereği gibi şebîhûn müyesser olmayup âhır, bi'l-ıztırâr evâ'il-i ramazânda bir nice dilîrân 'alâniyeten hurûc ve keyfe-me'ttefak sibelerinden birinin sûrâhına vülûc idüp, tîg-ı âteş-bâr ile nicelerin hâşâk-ı vücûdun yakdılar. Ol yevm-i hâ'ilde Tebrîzî 'Ali Ağa'ya Şâh-ı dalâlet-şân ihsân eylediği tîg-ı zer-nişân dahi mîg-ı Sürhserân'dan pür-şikest olmuşdur. Sâ'ir merdân on re'îs-i evbâş başların bedenlerinden tirâş eylediler. Ve yirmi nefere karîb kallâşı mecrûh u ten-figâr kılmağla Şâh küllî dil-hırâş oldu.

Siyâset-kerden-i Vezîr be-Huvvân-ı Devlet

Leyâlî vü eyyâm-ı sıyâm 'ale't-tevâlî ceng ü harble geçüp, iki üç yüz merdân-ı vegā ile Kethudâ-i Vezîr 'Osmân Ağa rûz u şeb girer kal'ayı

[1] getirüp A : getirdüp N.

deverân iderdi. Bi'l-âhıre hengâm-ı 'îdde hücûm-ı 'adûdde hücûm-ı 'adû mütevâtir olup, sükkân-ı hisârdan ba'zı revâfız u eşrâr, bayram namâzı kılınırken Haleb kapusunu açıvirüp, kal'ayı bu vechile teshîr bâbında hîle ve tedbîrleri şuyû' buldukda, Sâlâr-ı rûşen-zamîr **[96a]** anları tecessüs içün âbdân-ı hisâra nâzırlar ta'yîn idüp, ittifâk bir şeb-i siyâhda cânib-i a'dâdan nebbâh-ı kelb-âsâ bir sadâ peydâ ve ana cevâb şeklinde taraf-ı kal'adan safîr-i mürg gibi bir savt hüveydâ olup, ol iki behâyim-tab'dan zebân-ı hayvânî ile mücâvebe zâhir olduğunu nigeh-bânlar kar'-ı sem'-i Vezîr idüp, ba'de't-teftîş Sarulu cemâ'atinden "Cânbudak" nâm şahs-ı bî-mezâk⟨ın⟩, melâhide ile hemzebân olduğu zâhir ü nümâyân olup, zemân-ı medîd alaybeyliği ile mebânî-i 'izzeti mü'essis olması aslâ müfîd olmadı. Pes kabîl-i 'îdde me'hûz u mahbûs kılınup ekāribinden "Ca'fer" nâm za'îm dahi ol töhmetle ana karîn oldu.

Ertesi, a'dâ telebbüs-i libâs-ı cedîd idüp mahsûrân evvel-i seherden hareketlerin ızhâr eylediklerinde, Şâh semt-i ma'hûdda der-i maksûd güşâd virmediğin görüp karîn-i âh u zâr oldu. Yevm-i mezbûrda cânib-i a'dâdan sâ'ir günlere nisbet hareket-i zâ'ide müşâhede olundukda, Kādî-i 'akl ol bedbahtların müzâheretini tescîl idüp siyâseten katl lâzım gelmeğin, haklarında âyîn-i siyâset icrâ olundu. Ve mukaddemâ töhmetde müşâreketi sebebi ile ahz olunan Borızen Süleymân dahi anlar ile menzil-i fenâya göç borısın çaldı. Ve gürûh-ı eşkıyâdan "Sultân Mustafa" 'unvânı ile meşhûr olup defterdâr-ı tîmâr kılınan şahs-ı bed-gümân havf-ı sirâyetden elem-nâk olup îkād-ı nâr-ı fesâda şürû' eylediği ve 'askerinin 'ulûfelerini taleb bahânesiyle Vezîr'i hükûmetden mahlû' kılmak ve sâbıkā hâkim-i eyâlet olan Hızır Paşa-zâde Mehemmed Paşa vâlî ve kendi defterdâr oldukdan sonra, ittifâkla mazann-ı emvâl olanları katl idüp tahsîl-i mevâcib eylemeği bir bölük eşkıyâya ve mezbûr Paşa'ya ta'rîz ve tasrîh eyledikde, ol necîb ü reşîd bu kârın âhırı hamîd olmayacağın bilüp kazıyyeyi Vezîr'e i'lâm eyledi. Eyyâm-ı fetretde sâ'iyyü'l-fesâd olduğu tevâtüre irmekle şer'an katli lâzım gelüp anın dahi cezâsı virildi.

Vürûd-ı Berîd

Çün mahsûrînin tahammül-i evzâr-ı kârzâr ile hâlleri dîger-gûn ve intizârları hadden bîrûn oldu, mâh-ı 'îdin sekizinci gicesi şeb-i zulmâda bir berîd zâhir ü bedîd olup cânib-i 'askerden haber-i müjde vü nüvîd geldi. Nehr-i Zengibar'a düşüp gelmiş. Vâlî-i Erzurum Sâ'atçi Hasan Paşa'dan mektûb

getirüp mazmûnunda, bi'l-fi'l yanında mevcûd olan kırk bin kadar 'asker ile imdâda varmak bâbında Âsitâne'ye 'arz-ı hâl idüp, mansıb-ı serdârî ile behredâr olmasın ve muntazır-ı şeref-i sâ'at ü zemân olup, inşâ'allâh bir vakt-i lâlîde harekete âgāz ideceğin ve kendiden mukaddem Sivas Eyâleti ile vezîr olan Ahmed Paşa'yı mukaddem-i 'asker kılup, 'an-karîb âyîne-i emellerinde şâhid-i imdâd sûret gösterecekdir diyü tebşîr ve 'arkūb-âsâ ekâzib mevâ'îd ile ol derd-mendlerin ümîdlerini tevkīr eyledi. Ahmed Paşa tarafından dahi bu mefhûma muvâfık mektûb olup, 'îd-i şerîfi esnâ-i seferde güzerân itdiğini tahrîr ve rûz-ı 'arefede Cûy-i Aras sâhilinde Horasân Baba Merkadi'ne nüzûlünü **[96b]** berîd takrîr eylemekle, mahsûrlar mesrûr oldular. Ve bu iki sâlârın mektûblarında bi-emri'llâh kevkeb-i baht-ı Sultân Mehemmed Hân ufûl idüp, Sultân Ahmed Hân taht-ı sa'âdetde mekîn oldukları mastûr olmağla, 'âşir-i şevvâl olan rûz-ı cum'ada hutbe-i Sultân Ahmed Hân ikrâ olundu[1].

İnhizâm-ı Sürhserân be-Nezd[2]-i Şuregel

Zemân-ı tegallüb-i Kızılbaş'da Şuregel ülkesi gulât-ı revâfızdan "Kara Hân" nâm rû-siyâhın hükûmet-gâhı olmağla, bu eyyâmda yine halefi nâmzed olmak bâbında fermân-ı Şâhî vârid olmağın, etbâ'ı ile evvel-i şitâdan ol havâlîde tek ü pû üzre iken Zâl Paşa-zâde'nin akribâsından olan 'Osmân Bey, 'asker-i Kars ile ittifâk idüp, yanında cem' olan guzât ile mukaddem-i ceyş olup 'askerden mukaddem ba'zı kurâda a'dâyı basup, hûn-ı melhûn ile hâk-i Şuregel tîre-dil oldu. Bi'l-âhıre re'îs-i melâhide atından ayrılup piyâde ve zâr dâmen-i kûhu tutup semt-i gürîz ihtiyâr eyledikde, Kars 'askeri dahi irişüp hamle-künân olıcak a'dâ bi'l-ıztırâr perîşân oldular. 'Asker-i Kars ta'kīb idüp sâz u seleblerin aldılar. Birkaçı esîr ve bir nicesi tu'me-i şemşîr oldu. Re'îs-i melâhidenin 'ammi olan pîr Âsitâne'ye irsâl olunan bürîde-zebâna hem-'inân kılındı.

Vürûd-ı Kāsıd ez-Cânib-i Şâh

Recâ-yı imdâd ile bir nice gün geçüp müddet-i mehl hulûl idüp gubâr-ı 'askerden zerre lâmi' olmamağla, mahsûrân ifrâtla mahzûn olup tahammül-i

---

1 hutbe-i Sultân Ahmed Hân ikrâ olundu A : hutbe Sultân Ahmed Hân nâmına okundu N.
2 be-nezd A : neberd N.

bâr-ı girân-ı kârzâr iderken, zilka'denin dördüncü günü re'âyâdan bir kâfir, "*Kapuyu açın ki a'dânın hücûmu def'ini size ta'lîm ideyim*" dimekle içeri girüp Paşa'ya geldikde, a'yân-ı melâhideden Nâzır Maksûd'un kāsıdı olduğunu i'lâm ve anın ehl-i kal'a ile Şâh mâ-beynini tevfîk murâdı idiğini ifhâm kılup, "*Tarîk-ı nifâkda ızhâr-ı merâhim ü işfâk idüp etrâfdan süyûl-ı 'asâkir rûz-be-rûz mu'asker-i Şâhî'ye akup gelmededir. Hattâ Simon-oğlu Kakur Hâkimi 'Gürgin ⟨Giorgi X⟩'*[*1] *nâm seg etbâ'ı ile hayme-zen-i mu'asker-i Şâhî olmuşdur. Ve Zagem Hâkimi 'Aleksandır ⟨Alexander II⟩'*[*2] *nâm kâfir-i derbeder dahi gelüp vüfûr-ı ikdâm-ı tavâ'if olıcak, kal'aya zafer bulmaları mukarrerdir. Ve ol muhâsaradan beri inşâsına mübâşir olunan, biri yetmiş iki vakıyye ve biri kırk dört vakıyye ve biri yirmi dört vakıyye atar üç 'aded toplar hâlâ dökülüp temâm oldu. Yarın vakt-i seherden cümlesi atılsa gerekdir. Ba'de'l-yevm ellerinden halâs-ı kal'a muhâldir. Münâsib budur ki Şâh'ın dâmen-i keremine yapışup istîmân idesiz. İnşâ'a'llâh halâs-ı mâl ü cân müyesserdir. Eger hîn-i minnet olursa mâ-beyne tavassut olunur*" diyü kāsıd edâ-i risâlet eyledikde, Vezîr ve nefîr idegeldikleri kelâm, mürsile-i 'adem-i i'tibârdır. Kāsıdı karîn-i züll ü hasâr kılup, meyve kısmından eyyâm-ı şitâda dest-âvîz şeklinde gönderdikleri zîbâ emrûd ve elmaları hisârdan taşra atup **[97a]** cevâb-ı ahmak ile kat'-ı rişte-i hıtâb kılındı.

Mukābil-kerden-i Top-ı Büzürg

Mukaddemâ Sâlâr-ı sâhib-tedbîr Yeni Kal'a dîvârının cânib-i şarkīsinde zuhûr iden şikâfa muttali' olup ol rüknün bâtınında bir kulle-i metîn binâ itdirdi. Çün 'adûnun zâhir-i kal'adan şikâf manzûru olmuşidi, ol gün i'mâl eylediği top-ı kebîr bir kantâr atar olup andan mâ'adâ, on iki vakıyye atar iki top ve altışar vakıyye atar iki top dahi ol semte bir gün ve bir gicede 'ale't-tevâlî iki yüz yirmi beş kerre atılup, Vezîr inşâ itdiği kulle-i cedîd 'adû-yı

[*1] Âtıf Efendi ve Nuruosmaniye nüshalarında كاكور imlâsı ile geçen Kakur'un neresi olduğunu tespit etmek mümkün olmadı. Ancak adı geçen Gürgin'in, Kartli Kralı X. Giorgi olduğunu biliyoruz. Kartli Krallığı'nın merkezi ise Tiflis (Tbilisi)'tir (M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, İstanbul 2005, s. 15, 68-69, 206, 222).

[*2] Adı geçen Aleksandır, Levan Hân'ın oğlu Kakheti Kralı II. Alexander olup, Kakheti Krallığı'nın merkezi de Zagem'dir (*Osmanlı Devleti ve Kafkasya*,15, 207-208). *Fezleke*'de Kakheti Krallığı'nın adı hiç geçmemektedir. Kâtib Çelebi krallıktan her bahsedişinde başkenti olan Zagem'in adını kullanmıştır.

lecûcun hücûmuna sedd-i sedîd oldu. Toplar ile hisâr çendân rahne-ger olmadı.

Mâh-ı mezbûrun on beşinci gününde yetmiş iki vakıyye atan topunu dahi kal'a-i 'atîkin cânib-i şarkîsine havâle eyleyüp, mebânî-i hisâra bu'd-i 'ahd sebebi ile vehn târî olmağın, sadme-i top-ı dahâmet-nişândan -ki mânend-i kubbe-i hammâm ve mümâsil-i gürz-i girân-ı Nerîmân u Sâm idi- her sadmede yirmi otuz zirâ' yeri tahrîb kılmağla, ahâlî-i hisâr leyl ü nehâr sedd-i hücûm-ı melâhide içün hezâr-ender-hezâr kilîm ve gırâr ile gedikleri yaparlardı. 'Asâkirin tâb u tüvânları kalmayup, imdâddan me'yûs olup zuhûr-ı 'avn-i Rabbânî'ye nâzır durdular. Bu hâl üzre dahi birkaç gün güzer idüp, tezâ'üf-i esbâb-ı hatar rûz-be-rûz bâlâ-ter oldu.

Endâhten-i Âteş ber-Encümen-i Düşmen

Kal'anın cânib-i kıblesinde vücûd-pezîr olan kamış sibesi ki binâ itdikleri kulle-i merfû'ada câ-be-câ ta'biye kılmışlar idi, bir merd-i mücerreb bu hâle vukūf-yâb oldukda, birkaç 'aded tîr-i hadengine neft ve kibrît vâ-beste kılup, hengâm-ı hübûb-ı rüzgârda birkaçın ol semte pertâb kıldıkda ısâbet itmedi. Bi'l-âhıre, "Hızır" nâm bir gāzî kabzasından rehâ bulan sehm-i sâ'ib, hedef-i maksûda vâsıl oldukda, bâlâ-yı semâdan behrâm-ı felek tahsîn eyledi. Pes neyistâna âteş düşdükde dervâze-i sibede fürûğ-ı âteş nümâyân ve ol havâlî pür-duhân olup, derûnunda olan evbâşın seblet-i dırâzları sûzân, üftân ü hîzân güçile Şâh eşiğine gürîzân olup, ol sibe temâm harâb oldu. Ve yine bir kulle-i refî'a dahi hâkden masnû' olup hisâra anınla nev'â isti'lâ eylemişler idi. Yine ol gāzî-i mücerrebin telkīni ile derûn-ı kal'ada hafr olunan handek-i 'amîkden ol kulleye lağım yürütdükde, türâb-ı kulle tedrîcle hisâra akup, hânmân-ı Kārûn-âsâ ol kulle-i 'azîme yere geçdi.

Zuhûr-ı Nukūb-ı A'dâ

Sürhserân cevânib-i erba'adan kal'aya nakb salmağla, mahsûrânın esbâb-ı emn ü âsâyişini izâle eylediklerinde, yirmi ve otuza karîb nakblarına[1] zafer bulup lâkin, sûrâhlara melâhide-i diyârı pâs-bân kılmağla hatâ itdiler. Ol bedsîretlerin mu'âveneti ile bi'l-âhıre a'dâ kal'aya zafer buldu.

[1] nakblarına A : nakîbleri de N.

Çün zilhicce evâ'ilinde hengâm-ı 'îd vürûd-ı 'asker için **[97b]** müntehâ-yı mevâ'îd olmuşiken, yine âyîne-i emelde şâhid-i maksûd çehre-güşâ olmadıkda bi'l-âhıre, bayramın ikinci günü iki yüze karîb bahâdır iki cânibde a'dânın sibelerinden birine hücûm eylediler. Bi-fazli'llâh a'dâ karârı fırâra tebdîl itdikde, re'îsleri 'alef-i şemşîr ve bir ikisi[1] esîr olup, yirmiye karîb melâhide ifnâ-i vücûd itdi. Bundan akdem bir def'a dahi çıkdıklarında, bi-'avni'llâh sâlim ü gānim rücû' itmişler idi.

İstîlâ-i A'dâ be-Hisâr-ı Cedîd

Mâh-ı zilhiccede subh u şâm, 'asker-i İslâm hurd[2] u hâbı bedenlerine harâm kılup, evkātını tedbîr-i mizâc-ı beden-i kal'aya masrûf itdiler. Lâkin, sademât-ı top-ı kebîr küllî te'sîr eyleyüp dil-i kal'a pür-hırâş ve ru'ûs-ı burûc serâpâ tirâş olmağla, hücûm-ı a'râz müte'âkıb ve maraz-ı hâ'il mizâcına gālib oldukda, devâ-i tedbîr ve eşribe-i ta'mîr ile 'ilâc-pezîr olmadan kalmışidi.

Evâhır-ı şehre değin a'dâdan nice yürüyüşler[3] zuhûr idüp mahsûrînden dilâverâne revişler[4] ile ol eyyâm-ı buhrân[5] geçirilmiş idi. Husûsâ Yeni Kal'a'da altmış güne karîb idi ki nice mevâzi'de guzât bir kilîm ile meters idüp, ahyânen boğaz boğaza olurlardı. Tarafeynin gavgā-yı keşmekeş ile hâlleri muhtell ü müşevveş olup, hattâ Şâh bu hâli görüp hîn-i mülâkātda hezâr âferîn ve himâyet-i nâmûs-ı devletde bu mertebe fedâ'îliklerine tahsîn kıldı. Hakkā ki cünd-i Rum ikdâmda kusûr itmeyüp, lâkin sa'âdet-i baht müsâ'id olmayıcak, sa'y ü kûşişden ne fâ'ide. Ammâ içlerinde evlâd-ı revâfız çün zemân-ı imdâd mütemâdî ve hücûm-ı a'dâ bu mertebeye mü'eddî olıcak, 'ırk-ı habîsleri nâbız ve ta'assub-ı mezheb ile cânib-i İslâm'ı râfız olup, hubs-i muzmerlerin ızhâr kıldılar. Her gün fevc fevc hânedân-ı bagye râci' olup, ol hîle-ger ü fettân anlara bahşâyiş-i tâc u kemer kılmağla 'askeri firîfte idüp, revâfız ol cânibe akdı.

Pes çün âhır-ı yevm-i buhrân -ki zilhiccenin yirmi sekizinci günü idi- cevf-i leylde 'adû-yı şerîr savt-ı hamîde nazîr olan sadâ-yı kerre-nây ile kulûbu tenfîr ve Yeni Kal'a semtine iğrâ-i 'asker ü nefîr kılup, esnâ-i şeb-i

---

1 ikisi A : iki N.
2 hurd A : hurde N.
3 yürüyüşler A : yürüyüş N.
4 revişler A : yürüyüşler N.
5 buhrân A : çerân N.

deycûrda a'dânın ba'zı cidâr-ı kal'ada zâhir ü peydâ ve ba'zı ebvâb ve müdâhil-i sukûbdan hüveydâ oldukda,

Mısrâ'

Belây-ı derd-mendân ez-der u dîvâr mî-âyed[*1]

kulûb-i nâsa ru'b u hirâs müstevlî olup, nigeh-bânlar musâdemeden ref'[1]-i yed eylediler. Bakıyye-i ecnâd 'avn-i Rabbânî'den istimdâd idüp merdâne hareket ve şîrâne savlet ile a'dâya girişüp, her nev' âlet ile döğüşüp uruşdular. Cânib-i muhâlif dahi seyf-i hayfların hûn-feşân kılup neberd-i 'azîm oldu. Ol rûz-ı hâ'ilde rü'esâ-i 'askerden Çerâkise Ağası İbrâhîm Ağa, yayabaşılarından yirmi beş nefer ile şehîd olup Çerâkise fırkası temâm üç yüze karîb kimesne âteş-i kârzârda yanup yakıldılar. Hâkister-i vücûdlarını rüzgârda nâ-bûd ü nâbedîd **[98a]** idüp, ol esnâ-i hevl-i hâ'ilde on beş yirmi kimesne beste-i kayd-ı isâr olup bi'l-âhıre, kevkeb-i baht-ı 'asker ufûl ve hâne-i şevketlerine bûm-ı hezîmet nüzûl eyledikde, bakıyye-i cünûd kal'a-i 'atîke rû-nümûd olıcak, a'dâ kal'aya istîlâ eylediler.

Pes Vezîr ve Sâlâr nâ-çâr tahammül-i evzâr idüp yine lâzıme-i vakt olan esbâb-ı cengi âmâde ve cânib-i Erzurum'a berîd gönderüp Hisâr-ı Cedîd'in intikālini[2] i'lâm ile feryâd u zârı ziyâde kılup, birkaç günde 'acele vü şitâb birle hareketlerin recâ ve feryâd-resi istid'â itdiler. Ammâ feryâd-ı kavm-i musâb anların gûşlarına sarîr-i bâb ve tanîn-i zübâb kadar gelmedi.

Teshîr-i Şâh Asl-ı Hisâr-peçe[3] ve 'Afv-ı Cürm-i Mahsûrân

Çün rücû' iden revâfız, mahsûrânın kuvvet-i za'fların beyân idüp, "*Hisâr-peçe semti sehlü'l-menâl ve bir şeb ednâ*[4] *hücûm ile*[5] *teshîri agleb-i ihtimâldir*" diyü kilâbı[6] iğrâ kılmağla, âhır-ı şehr-i zilhicce⟨de⟩, esnâ-i şeb-i zalâmda sadâ-yı vahşet-efzâ-yı kerre-nây ibdâ idüp, hisâr-peçe semtine hücûm

---

*1 بلای دردمندان از در و دیوا رمی اید = Dertlilerin belası kapıdan ve duvardan (umulmadık yerden) gelir.

1 ref' A : def' N.

2 intikālini A : intikāli N.

3 Teshîr-i Şâh Asl-ı Hisâr-peçe A : Teshîr-i Hisâr-ı Asl-ı Peçe Şâh N.

4 bir şeb ednâ A : yürüyüşle N.

5 hücûm ile A : hücûmla N.

6 kilâbı A : kelâmı N.

ve ikdâm gösterdiklerinde, sâhası teng ü tar olmağla, 'askerin harekete iktidârı olmamağın, nâ-çâr kar'-ı bâb-ı hisâr ve rücû' ihtiyâr eylediler. Melâ'în hisâr-peçeyi alup ol gice Narin-kal'a semtine dahi âteş-i peygârın düşürdü. Ba'dehû re'âyâ üşürüp zîr-i kal'ayı hafr ve derûn-ı hisârda gîrân-ı bî-kerândan ihdâs olunan ebniyeye îsâl-i şerâre-i nâr ve on günde tertîb olunan esbâb-ı musâdeme ve harbi bir anda âteş ile vîrân u hâk-sâr kılmağla, muhâsaraya şürû'da 'askerî nâmına beş altı bin kimse var iken, zemân-ı muhâsara kâmil yedi aya mütemâdî olup, bin beş yüz kadarı hılâl-i cengde küşte[1] ve beş yüz kadar kimse hatfe enfihi intikāl idüp, nısf-ı 'asker ise cânib-i muhâlife dönüp, bi'l-fi'l 'askerden ancak beş yüz kadar kimse bâkī ve mevcûd olup, bu şirzime-i kalîle ol hisâr-ı vesî'in sedd-i sügûruna mı hıdmet veyâ men'-i savlet-i ehl-i fücûra mı bezl-i himmet idecekdir? Pes mütehayyir ü ser-gerdân olup, muhâfaza-i hisârdan[2] ref'-i yed itdiler.

A'dâ ise kesretleri sebebi ile galebelerine câzim ü ikdâm ile teshîr-i kal'aya 'âzim olup lâkin, 'aşr-i muharrem melâhidenin eyyâm-ı mâtemi olmağla, âzâr[3]-ı nüfûsdan tehâşî kılup, eyyâm-ı 'aşr hulûl idince hücûm ve savletden tekâsül ü tevânî gösterüp, ba'de zâlik ikdâmların ızhâr idecekleri haberi mütevâtir olmuşidi. Nâ-gâh bir sâ'ik hâdî 'askeri Şâh cânibinden istîmâna nâdî olmağın, ilhâh ve ibrâm-ı bakıyye-i nefîr ile nâme-i Vezîr yazılup[4] istid'â-yı 'inâyet olundukda, ba'zı agrâzı kabûl-i recâlarına takrîb ve ref'-i dest-i te'addî **[98b]** ve âsîb kıldı.

Sûret-i Meclis-i Şâh

Pes şükrâne-i halâs u rehâ kavm-i kal'a emri ile Dîvân-ı ḍalâlet-âşiyânına varup, muharremin birinci günü hâzır oldular. Râvî-i kıssa ol 'asırda Nahcivân kādîsı olup muhâsarada bile bulunan Cerrâh-zâde eydür: İm'ân-ı nazar olundukda bâr u[5] büngâhı, âhâlî-i bevâdî mâ-beyninde "alacak evi" dimekle ma'rûf tarzda islü ve paslu bir çâdır dîvânhânesi olup, mahsûrâna esbâb-ı tecemmülün[6] ızhâr içün pîşgâhına üç dört çift sâyebânı sütûnlar üzre gerüp,

---

1 küşte A : kete N.
2 hisârdan A : hisâr dahi N.
3 âzâr A : âzâd N.
4 yazılup A : + istîmâna nâdî olmağın N.
5 ve N : – A.
6 tecemmülün A : تحمين N.

altında birkaç 'aded kalîçe sermişler[1]. Kendi henüz hâzır olmadın a'yân-ı 'askeri olan evbâşlar[2] seblet-dırâz ve rîş-tırâş, başlarında tâc-ı ilhâd oturmuşlar. Nâ-gâh Şâh-ı sebük-ser gelüp, anın dahi rûyu mehâsinden hâlî, libâsı pelâs ve 'abâ ve tîgı ve hanceri zer ü zîverden müberrâ, dîvânhânesinin çâk-ı hâk[3] u vasatında kıyâm ve nâ-çâr ol kavm-i me'sûr dâmen-bûsa takaddüm ü ikdâm gösterdiler. Ve bir sâ'at kadar Vezîr ve nefîr dest ber-sîne karşısında kıyâm ve emrine mutî' u râm şeklinde olup, ol sebük-ser ol hengâmda 'azamet-güster olup, ne Vezîr'i şeref-i hıtâb ile teşrîf ve ne sâ'iri nazar-ı iltifât ile taltîf idüp, ancak hıtâbı iki yanında duran ehl-i hüsrâna maksûr ve su'âl ü cevâbı anlar ile mükâlemeye mahsûr kılup, ba'de-zemân hayme-i ma'hûdeye girüp, a'yân-ı 'asker[4] dahi da'vet olundukda, dâhil oldular. İçinde mu'ayyen şâh-nişîn ve hiç mak'ad ü bâlîn olmayan bir kûşede, sâde kalîçe üzerinde oturup, cânib[5]-i yesârında Levend ⟨Levan⟩ Hân-oğlu Aleksandır ⟨Alexander II⟩ Hân'ı ve cânib-i yemîninde Simon[6]-oğlu Gürgin ⟨Giorgi X⟩ derbederi iclâs idüp, anın altında Tebrîz Beylerbeyisi 'Ali Paşa, andan sonra Kürd Gāzî ve emsâli oturmuşlar. Aleksandır ⟨Alexander II⟩'ın altında Şerîf Paşa'yı ve sâ'ir a'yân-ı 'askeri oturdup, ol mülhid-i fâcir ehl-i sünnete izdirâ'en üzerlerine takdîm-i kâfir kıldı.

Ba'de zâlik Vezîr'e hıtâb ve kitâb-ı lâf u güzâfdan bir nice fasl u bâb tilâveti ile sâlik-i mesâlik itnâb olundukdan sonra, mezbûr Cerrâh-zâde'yi mahall-i 'itâb kılup, "*Bu cânibe itâ'at u inkıyâd tarîk-ı savâb iken, çün erbâb-ı 'akl u dânişden olasın, niçün târik-ihrâz-ı fazl u sevâb oldun?*" diyü serzeniş itdikde ol dahi, "*Huddâm-ı Pâdişâh-ı İslâm'a düşen, uğur-ı hümâyûnda bezl-i cân ve a'yân u erkâna lâzım olan, cidâl ü kıtâle[7] 'atf-ı 'inân idi[8]. Bu vaz'-ı makbûl 'inde'l-'akl mezmûm olmayıcak biz huzûr-ı 'âlîlerinde mu'âteb ü mülevvem[9] olmamak me'mûldür*" diyü cevâb virdikde, nev'-i istisvâbdan sonra hâdim-i

---

1 sermişler A : sermişe N.
2 evbâşlar A : evbâşa N.
3 hâk A : – N.
4 'asker A : 'askeri N.
5 cânib A : – N.
6 Simon A : Meymun N.
7 kıtâle A : kıtâl N.
8 idi A : iden N.
9 mülevvem A : 'ulûm N.

şer‘ olduğunu ‘afvına takrîb idüp[1], hemân ol meclisde gitmeğe destûr virdi. **[99a]** Mukaddemâ esîr itdiği ‘ulemâ nâmına olanları, “*Siz, ‘Kızılbaş tâ’ifesinden birinin katli yetmiş kâfir katline mu‘âdildir’ diyü fetvâ virenlerdensiz*” diyü hayyen sînelerin yarup, cîgerlerin çıkarup, eşedd-i ‘azâb ile katl itmişidi. Ve esnâ-i muhâvere-i kelâmda zuhûr-ı satvet-i be’s-i Pâdişâh'dan iş‘âr-ı bîm[2] ü hirâs kılup, vukū‘-ı ‘afv u safh-ı Pâdişâhî'ye vesîle ola diyü, huzûr-ı hümâyûnda ana müte‘allık kelimât ızhârına iğrâ eyleyüp, ba‘zı cevâ’iz îsârı ile gönderdi. Mezbûr dahi ricâl ü nisvândan beş yüz kadar kimesne ile dârü'l-emân olan mahmiyye-i Kars'a gelüp, evâ’il-i sene-i âtiyede Dârü's-saltana'ya vusûl buldu. Ve bu vak‘ayı bir kitâb idüp huzûr-ı hümâyûna ‘arz eyledi ki bu mahalle gelince ol kitâb bi-temâmihi telhîs ü intihâb olundu.

Vefeyât

el-Mevlâ ‘Osmân Bey b.

Mehemmed Paşa b. Ahmed Paşa b. Dukadin[*1]:

Cedd-i emcedi ‘asr-ı Sultân Selîm-i Kadîm'de rütbe-i vezârete nâ’il ve pederi Mısır ve Haleb eyâletleri ile ser-bülend-i emâsil olan, Dukadin-zâde Efendi'dir[*2]. Pederi, Sultân Süleymân Hân'ın ‘amme-i kerîmesinin duhteri

---

1 idüp A : olduğunu N.

2 bîm A : yem N.

*1 Kâtib Çelebi, Osmân Bey'in biyografisine daha önce 1011 yılı vefeyâtında yer vermiş (vr. 79a), fakat ölümünün 1011 değil, 1012 senesinde vuku bulduğunu fark ettiğinde, üzerini karalayarak biyografiyi iptal edilmiştir. Bunun yarım kalmış bir biyografi bendi olduğunu görmekteyiz. Öyle anlaşılıyor ki müellif, yanlışlığı henüz biyografiyi yazmaktayken fark etmiş ve hemen o anda yazmaya son vererek 1012 yılı vefeyâtında tekrar kaleme almıştır. Fakat daha önceki üstü karalanmış biyografi, yarım olmasına rağmen, buradaki biyografiden daha detaylıdır. Okuyucu için faydalı olabileceği düşüncesiyle burada onu da vermeyi uygun gördük: “el-Mevlâ ‘Osmân Bey b. Mehemmed Paşa b. Ahmed Paşa b. Dukadin: Cedd-i emcedi ‘asr-ı Sultân Selîm-i Kadîm'de rütbe-i vezârete nâ’il ve pederi Mısır ve Haleb eyâletleri ile ser-bülend-i emâsil olan Dukadin-zâde Efendi'dir. Dergâh-ı ‘âlî müteferrikalarından iken, ‘ ‘Osmân Bey’ ‘unvânı ile mu‘anven ve kesb-i ‘ilm ü ma‘ârife me’lûf olmuşidi. Ba‘dehû tarîk-ı ‘ilme sülûk idüp, Ebussu‘ûd Efendi dârü'l-ifâdesine dâhil ve şeref-i mülzemetlerine nâ’il olmuşidi. Dokuz yüz seksen dörtde kānûn-ı kadîm üzre pîr ü mahârîm olup, ibtidâ’ elli akça ile Dâvud Paşa Medresesi virildi. Ba‘dehû Sahn pâyesiyle Kalenderhâne ve Sahn müderrisi olup, doksan dörtde Selânik Kazâsı, beşde Yenişehir, altıda girü Selânik ve yedide Üsküdar, dokuzda Mekke-i Mükerreme, bin ikide Mısır ve dörtde mükerreren Mısır, bin sekizde İstanbul ve bin on birde üçüncü def‘a Mısır kazâları virildi.”, (vr. 79a).

*2 Osman Bey'in dedesi Yavuz Sultân Selim'in sadrazamlarından Dukakin-zâde Ahmed Paşa; babası ise Kanuni devrinde Semendire, Mısır ve Haleb beylerbeyiliklerinde bulunmuş olan

Gevher Melekşâh Sultân('ın) oğlu olup, Mısır Eyâleti'nden ma'zûl iken, dokuz yüz yetmiş dört târîhinde vefât itmişdir. Oğlu 'Osmân Bey Dergâh-ı 'âlî müteferrikalarından olup, kesb-i 'ilm ü ma'ârif itdikden sonra Ebussu'ûd Efendi'den mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim olmuşidi. Dokuz yüz seksen dörtde ibtidâ' elli akça ile Dâvud Paşa Medresesi'ne revnak-bahşâ olup, doksan ikide Sahn'a geldi. Dörtde Selânik Kazâsı'na kalkup ba'dehû Yenişehir ve girü Selânik ve Üsküdar ve Mekke-i Mükerreme ve iki def'a Mısr-ı Kāhire hükûmetleri ile makzi'l-merâm oldukdan sonra, bin sekiz şevvâlinde İstanbul Kazâsı 'inâyet olundu. Bin onda üçüncü def'a Mısr-ı Kāhire hükûmeti virilüp, on birde ma'zûl oldu. Bin on iki saferinde 'âlem-i âhırete 'azm eyleyüp, 'Âşık Paşa Câmi'i hazîresinde defn olundu.

Mahdûm-ı merkūm sahî vü kerîm, halîm ü selîm, 'ilm ü ma'ârifden hisse-mend idi. Hurûf üzre müretteb Türkî evâ'il[1] yazup *Ezhârü'l-cemâ'il* tesmiye eylemişdir.

el-Mevlâ Hasan Çelebi:

Sudûr-ı devlet-i Selîm Hânî'den iken intikāl iden Kınalı-zâde 'Ali Efendi'nin mahdûm-ı 'âlî-şânıdır. Dokuz yüz elli üç târîhinde vâlidi Burusa'da Hamza Bey müderrisi iken vücûda gelüp, terbiyet-i peder ile envâ'-i 'ulûm u ma'ârife dest-res buldukda 'ulemâ-i 'asr meclislerine dâhil ve ser-bülend-i emâsil olmuşidi. Yetmiş üçde Ebussu'ûd Efendi'den mülâzım ve yetmiş beş hılâlinde ibtidâ' otuz akça ile tarîk-ı tedrîse 'âzim olup doksanda Sahn'a, doksan beşde Süleymâniyye'ye geldikden sonra, doksan dokuzda Haleb Kazâsı ile makzi'l-merâm, ba'dehû Mısr-ı Kāhire ve Edirne ve girü Mısr-ı Kāhire kazâları ile bekâm oldu. Bin yedide kevkeb-i ikbâli râci' olup Burusa hükûmeti virildi. Ba'dehû Gelibolu Kazâsı, ba'dehû Eyyûb Kazâsı **[99b]** ve bin on bir saferinde Eski Zağra Kazâsı'na tenezzül idüp, ol esnâda ba'zı emrâz-ı balgamiyye istîlâsından 'amel-mânde oldukda kayd-ı hayâtla Reşîd

---

Dukakin-zâde Mehmed Paşa'dır. Ailenin ismi, Ahmed Paşa'nın dedesi olan İşkodra Beyi Duc-Jean'dan gelmektedir. Bu isim Türk dilinde "Duka-Gin" olarak kendine yer edinmiş ve daha sonra Duc-Jean'ın neslinden gelenler hep "Dukagin" ya da "Dukakin" ismiyle anılmıştır (Abdülkadir Özcan, "Dukakinzâde Ahmed Paşa", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 550-551). Hasan Bey-zâde (III, 786) ve Peçuylu (I, 32) tarafından isim "Dukagin" imlâsı ile kullanılmıştır. Kâtib Çelebi ise *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 460)'e uyarak "Dukadin" imlâsını kullanmıştır.

[1] evâ'il A : evâ'ili N.

Kazâsı'n taleb itmekle, 'inâyet olunup diyâr-ı Rum'a vedâ' ve ihtiyâr-ı inzivâ' u inkıtâ' itmişidi {*Edirne'den mütekā'id iken zümre-i tavâşîden, mürteşî vü râşî Hâfız Ahmed Paşa Mısır mâlı teftîşinde, "Bana tazmîn itdirilmek içün hüccet virdin" diyü 'arz idüp kā'im-makām iken 'azl-i ebed ve tenkîl-i muhalled kılmağla, Hasan Çelebi fart-ı gamdan meflûc oldu, diyü Hasan Beyzâde tahrîr ider. Minhu*}. Bin on iki şevvâlinde hâkim-i Reşîd iken 'arsa-i vücûddan nâ-bedîd oldu.

Mevlânâ-yı merkūm mahdûm-ı ma'âlî-rüsûm, dürr-i şeh-vâr gibi sadef-i dehre vâhiden ba'de vâhidin gelen emâcid silkine dâhil, be-tahsîs inşâ-i dil-âvîzi reşk-endâz kādî-i fâzıl idi. Âsâr-ı celîlesinden *Dürer ⟨ü Gurer⟩*'e hâşiyesi ve mevâzi'-i 'adîdeye resâ'il-i makbûlesi vardır. Eşher-i âsârı *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'dır ki *Hümâyûnnâme* ile pederlerinin *Ahlâk*'ından sonra ol kitâba nasîb olan rağbet ü i'tibâr, Türkî münşe'âtda bir kitâba nasîb olmamışdır {*Mollâ Ahmed Efendi imtihânında Sun'ullâh Efendi ile bunlar 'adl vâkı' olup, tercîh-i ahadü-hümâ 'ale'l-âhar 'ulemâ-i 'asra müzekkir-i mebhas-ı kazâ vü kader olmuşidi. Sun'ullâh Efendi'den menkūldür ki halkın ekserini Hasan Çelebi tarafında müşâhede idüp, "Şerîkimiz 'avâm-gîrce imiş" dirlerdi. Minhu*}.

el-Mevlâ Mehemmed:

Sâdât-ı kirâmdan 'Acem-zâde Mîrek'in ferzendi Nâmî Efendi'dir. Terbiyet-i kirâm ile cevher-i zâtı kemâle irüp Sadr-ı 'âlî-kadr Mu'allim-zâde'den mülâzım oldukdan sonra, hasbe'l-'âde tayy-i merâhil-i ifâde iderek kırk ile Burusa'da Ahmed Paşa Medresesi'ne, bin üçde Unkapanı'nda Hâce Hayreddîn Medresesi'ne müderris olmuşidi. Bin sekizde yerinde pâye-i Sahn i'tibâr olunup, bin onda Gelibolu Kazâsı virildi. Ba'de'l-'azl bin on iki zilka'desinde ka'de-i ahîre[1]-i hayâtdan revân oldu.

Kim oldukda dehr içre nâm u nişânı
Bir eksikli didi, "Vefât itdi Nâmî[*1]"

târîh-i intikālidir.

---

[1] ka'de-i ahîre A : 'ukde-i âhırete N.

[*1] وفات اتدى نامى = Bu haliyle 1003 tarihini vermektedir. *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te (s. 493) وفات ايتدى نامى şeklindedir. Ancak bu defa mısrada belirtildiği gibi bir eksikli değil, bir fazlalıklı olarak 1013 tarihi elde edilmektedir.

Mevlânâ-yı mezbûr 'ilm ü 'irfânla meşhûr olup, şi'rde mükemmel *Dîvân*'ı ve ma'rifetle hayli nâm[1] u nişânı var idi. Bu eş'âr, nezâket-i tab'ını iş'âr ider:

Yâ Rab getir başına rakîbin nice belâ
Ammâ ki isterin[2] depesi üstüne ola

Nihâlî Efendi ile muhâcâtı ve biri birlerine harf atup, her birinin mukatta'âtı vardır. Zikri müstehcendir.

Cerrâh Mehemmed Paşa:

Harem-i hümâyûn'dan çıkup kat'-ı merâtib iderek Dîvân-ı 'âlî-şânda hâslar ile vezîr-i râbi' ve sâlis iken, bin dört senesinde Belgırad'a zahîre iştirâsına gönderildi. Eğri ⟨Eger⟩ Seferi'nden gelüp, bin altı ramazânında Hâdım Hasan Paşa'dan sonra mansıb-ı sadâret-i 'uzmâ ile ikrâm olunup, bin yedi cumâdelâhıresinin dokuzunda 'alîl olmağla ma'zûl ve yerine üçüncü def'a İbrâhîm Paşa nâ'il-i me'mûl oldu. Mezbûr, tekā'üd hâsları ile 'uzlet-nişîn ve kûşe-i humûlde mekîn iken, bin on iki şa'bânının yedinci günü intikāl eyleyüp, 'Avret-bâzârı'nda binâ eylediği câmi' hareminde türbeye defn olundu.

Halîl Paşa:

Bosnaviyyü'l-asıldır. Harem-i hümâyûn'dan çıkup, kat'-ı merâtib iderek vezîr-i Dîvân ve dâmâd-ı 'âlî-şân olmuşidi. İbrâhîm Paşa yerine kā'im-makām kalup, ba'dehû, vezîr-i sânî iken, sene-i mezbûre recebinin on dokuzunda vefât idüp, Dikilitaş kurbında 'Ali Paşa Câmi'i önüne defn olundu.

Yemişçi Hasan Paşa[*1]**:**

Arnavud aslıdır. Dokuz yüz seksen beş hudûdunda baltacılıkdan çıkup çâşnigîr, ba'dehû kapucular kethudâsı, ba'dehû iki def'a yeniçeri ağası olup,

---

1 nâm A : nâmı N.

2 isterin A : isteriz N.

*1 Yemişçi Hasan Paşa'nın biyografisi bundan önce, ölümünün haber verildiği yerin hemen yanında, sayfa kenarındaki "minhu" kayıtlı bir notta da vardır (vr. 82a). Kâtib Çelebi sonradan o notu karalayarak iptal etmiş, biyografiyi buraya taşımıştır. İptal edilen biyografi ile buradaki arasında fark yoktur.

ba'dehû Şirvân Eyâleti virildi. Geldikde vezîr-i râbi' oldu. Tecdîd-i sikke ve teftîş-i emvâle me'mûr olmuşidi. Bin dokuz rebî'ulevvelinde cedîd akça çıkup hıdmeti meşkûr olmağla, sene-i mezbûre şa'bânında Hâfız Paşa yerine kā'immakām, ba'dehû sadr-ı a'zam olup, ne vechile katl olunduğu tafsîl üzre bu sâlde sebk eyledi.

[100a] SENE-İ SELÂSE-'AŞERE VE ELF

{*Sene-i mezbûre muharreminin yirminci günü vakt-i duhâda Basra şehrinde 'azîm zelzele vâkı' olup, büyût-ı hâriciyye ve dâhiliyyesi 'umûmen yıkılup, altında nice bin âdem helâk oldu. Minhu*}.

Zikr-i Bakıyye-i Ahvâl-i Revân

Çün Şâh-ı rû-siyâh Revân'a zafer buldu, Şerîf Paşa'ya ikrâm idüp, İmâm Rızâ tevliyetin virdi. Mezbûr dahi varup bakıyye-i 'ömrünü Meşhed'de geçirdi. Ve sâ'ir mahsûrlara icâzet virüp, "*İsteyen benim nûgerim olsun*" didi. Gidenleri âdemler ile Hızır Paşa-oğlu Mehemmed Paşa'ya koşup, üç dört yüz hâne kadar halkı ehl ü 'ıyâlleri ile Kars'a gönderdi ve hisâr-ı Revân'ı yıkup hâke berâber eyledi. Bu esnâda Erzurum beylerbeyisi ve serdâr olan Sâ'atçi Hasan Paşa'nın dahi 'ömrü âhır olup vefât eylemekle 'asker dağıldı.

Reften-i Sadr-ı a'zam 'Ali Paşa be-Cânib-i Belgırad

Sâbıkā Vezîr-i a'zam me'mûr olduğu Üngürüs Seferi'ni def'e sa'y idüp müfîd olmamağla, tedârükün görüp gitmek ardınca oldu. Rumili ve Bosna 'askeri ve Yeniçeri Ağası ve altı bölükden sipâh ve 'ulûfeciyân-ı yemîn ve gurebâ-i yemîn bölükleri Üngürüs Seferi'ne me'mûr oldular[1]. Ve Başdefterdâr[2] Etmekçi-zâde bile koşuldu. Ve[3] yerine Sûfî Sinân Paşa'yı kā'im-makām ta'yîn idüp, sâbıkā kā'im-makām olan Hâfız Ahmed Paşa'nm Hâce-i Pâdişâh ile 'alâkası Vezîr'e halecân virüp, mezbûru Bosna Eyâleti'ne sürmek murâd eyledi. Hâfız dahi hâric-i şehirde bir bağçeye göçüp cimâl ü bigāl[4] gelmek bahânesiyle beş on gün meks eyledi. Vezîr ise, "*Elbette kalkup gidesin. Ve illâ bi'z-zât varup vücûdun izâle iderim*" diyü haber gönderdikce, yarın bugün diyü gitmeği tahkīk sûretinde gösterdi.

Gurre-i muharremü'l-harâmda mûmâ-ileyh 'Ali Paşa şevket-i kâmile ve alay ile Dârü's-saltana'dan çıkup, Dâvudpaşa'da mansûb olan otağa nüzûl itdi. 'Umûmen a'yân u erkân teşyî' idüp ta'zîm ü iclâl ile gönderdiler. Mezbûrun

---

1 Üngürüs Seferi'ne me'mûr oldular A : – N.
2 Başdefterdâr A : – N.
3 ve A : – N.
4 bigāl A : bakkāl N.

cenâb-ı Pâdişâhî'den gördüğü ikbâli bir vezîr görmemiş idi[1]. Bâ-vücûd-ı iltifât mu'ârızlar sitemi belini büküp, mukarrebler cevri cânına kâr eyledi. Çün müsâra'at ile me'mûr idi, mâh-ı mezbûrun beşinde rıhlet idicek, Pâdişâh-ı zî-şân teşyî'[2]-i guzât niyyeti ile "Halkalu" nâm menzile varup, anda vâkı' kasr-ı 'âlîden 'askeri temâşâ eyledi.

Paşa-yı müşârun-ileyh iç hazîneden virilecek filoriye muntazır iken, bir şedîd hatt-ı hümâyûn gelüp, "*Elbette yarın kalkup gidesin*" diyü fermân olunmağla, ertesi göç mukarrer oldukda, ba'de'l-'asr Bostâncıbaşı, Hâfız Ahmed[3] Paşa'yı bağçeden İstanbul'a götürüp, kā'im-makām olmasına hatt-ı şerîf vârid oldu. Sûfî Paşa tehniye idüp ertesi Dîvân'a varup Hâce-i Pâdişâh tarafından, "*Vezîr-i a'zam'a varmak hiç lâzım değildir*" dinilmiş iken, Kıllı Dilsiz hatt-ı hümâyûn ile Vezîr'e gönderilüp, mezbûr Hâfız Paşa'yı sipâriş buyurmağla, ber-seyl[4]-i ta'cîl Çatalca menzilinde buluşup girü 'avdet itdi. Bu cihetden 'Ali Paşa gāyet muğberr olup, ifrât-ı gamdan mizâcı bozuldu. Sofya menzilini geçdikden sonra hâli dîger-gûn ve ziyâde zebûn olup, mi'desi ta'âm kabûlünden kaldı. Ne hâl ise[5], menzil be-menzil Belgırad'a varup, anda kā'im-makām-ı serdârî olan Mehemmed Paşa[*1] ile ictimâ' idüp, tehyi'e-i esbâb-ı sefer üzre iken, 'âlem-i âhırete sefer görünüp[6], **[100b]** saferin yirmi sekizinci günü intikāl ve terk-i câh u celâl eyledi.

Teveccüh-i Sinân Paşa be-Sefer-i 'Acem

Ber-mûceb-i re'y-i sâ'ib, Kızılbaş-ı bed-ma'âş cânibine tevcîh-i 'asker lâzım olmağın, mukaddemâ Cigala-zâde Sinân Paşa ki sâl-hûrde olup, beylerbeyiliklerde ve Eğre ⟨Eğri/Eger⟩ fethinde eyyâm-ı kalîle vezîr-i a'zam,

---

1 görmemiş idi A : görmemişdir N.
2 teşyî' A : – N.
3 Ahmed N : – A.
4 seyl A : sebîl N.
5 ne hâl ise N : A nüshasında da mevcut bulunmakla beraber üzeri çizilerek iptal edilmiş durumdadır.
*1 Sadrazam Ali Paşa'nın Belgrad'da buluştuğu Mehemmed Paşa, Kâtib Çelebi'nin bundan önce o taraflara serdâr olarak atandığını haber verdiği Lâlâ Mehemmed Paşa olsa gerek. Müellifin burada ondan "kā'im-makām-ı serdârî" olarak bahsetmesine anlam veremedik. Na'îmâ'nın bu kısmı eserine derc ederken "kā'im-makām-ı serdârî" ibaresini almayıp, Mehemmed Paşa'yı sadece serdâr olarak anmış olması dikkat çekmektedir (I, 277).
6 görünüp A : görülüp N.

ba'dehû vâlî-i Şâm ve âhır kapudan olmağla, kendiye pindârı[1] bir mertebeye varmış idi ki makâm-ı temehhüdde[2] *–Ene mücâhidü'l-berrü ve'l-bahr*[*1]– dimeği mu'tâd itmiş idi. Her çend kendinin[3] hılâf-ı muktezâ-yı tab'ı olup hükûmet-i deryâyı saltanat-ı dünyâya değişmez iken, merhûm Sultân Murâd Hân zemânında Serdâr-ı zafer-şi'âr Vezîr-i a'zam 'Osmân Paşa-yı nâmdâr Tebrîz'i revâfız elinden nez' itdikden sonra, dönüşde vefât sadedinde olmağla, müşârun-ileyhi makāmına ikāmet idicek, ta'kīb eyleyen 'asker-i Kızılbaş'a bâz-geşt-i hûb itmekle, *"Âsâr-ı hasenesi zuhûr itmişdir"* diyü serdâr olmasın Vezîr-i a'zam 'Ali Paşa 'arz eylemeğin, sefer-i şark serdârlığı tevcîh olunup, sene-i sâbıka zilhiccesinin on altıncı günü Üsküdar'a geçüp, muharremin on yedinci gününde[4] kalkup, silahdâr ve cümleten cânib-i yesâr olan zümreler ve Yeniçeri Kethudâsı ve Samsoncu ve Anadolu 'askeri ile cânib-i şarka tevecc-üh itdi {*İznikmid'e vardıkda sağ kol bölüklerinin halkı 'arz-ı hâl idüp, "Rumili Seferi'ne me'mûr olmuşuz, Anadolu Seferi'nde olsak 'ulûfelerimiz virilir mi?" didiklerinde, "Anadolu'nun cümle kapukulu şark seferine giderlerse 'ulûfeleri virilir" diyü fermân olmağla, altı bölük ağaları ta'yîn olundu. Minhu*}.

Zafer bulduğu eşkıyânın hakkından gelüp Erzurum serhaddine karîb oldukda, sâbıkā Deli Hasan ile hem-rikâb olan Ahmed Karakaş, tevâbi'i ile tevbe-künân dergâh-ı Serdâr'a gelüp eylediği evzârdan inâbet eyledikde recâsını kabûl idüp, Çıldır Beylerbeyiliği'n tevcîh ve nush u pend ile tenbîh itdi ki tevâbi'i ile mukaddemetü'l-ceyş ola. Min-ba'd mezbûr mazhar-ı iltifât olmağla, eşkıyâ kısmından çok kimse gelüp uğur-ı Pâdişâhî'de bezl-i cân itmek 'ahdin eylediler. Ve bir menzil mukaddem gitmeğe tertîb-i esbâb-ı sefer içün birkaç gün tevakkufa izin oldu[5].

Ve sâbıkā Matbah-ı 'âmire'den çıkup, bir merd-i bahâdır ve fârislikde emsâli nâdir olmağın kat'-ı pâye iden Köse Sefer, bü'l-fuzûlâne haddinden ziyâde harekât ve ahlât-ı nâsdan cem'-i levendât idüp, uğur-ı Pâdişâhî'de ba'zı hıdemât itmekle, hâlâ Erzurum beylerbeyisi idi. Üç dört bin müsellah 'asker

---

1 pindârı A : pindâr ve N.
2 temehhüdde A : temeddühde N.
*1 انا مجاهد البر و البحر = Ben kara ve deniz mücahidiyim.
3 kendinin A : kendinde N.
4 gününde A : günü N.
5 ve bir ... oldu A : – N.

ile istikbâl ve kendiyi bedreka-i ashâb-ı harb u kıtâl idüp, mevkib-i 'azîm ile Sahrâ-yı Pasin'e geldiklerinde, Van Beylerbeyisi ve kadîmden Kızılbaş ile ba'zı bâz-geşti olan, nefsi[1] ile yarar Ahmed Paşa, üç dört bin kadar âdem ile gelüp mülhak oldukdan sonra, tevfîr[2]-i 'asker içün bu yollarda meks, husûsâ, sene-i mezbûre cumâdelâhıresinin on beşinci günü havâlî-i Kars'a geldikden sonra, çarhacı ta'yîn olunan Karakaş lühûku içün on gün dernek ve lebs eyledi.

Bu esnâda Şâh 'Abbâs, Revân ve Akça-kal'a havâlîsinde vehm-i 'azîm ile konup göçdüğünden haber alınıcak, Sefer Paşa Serdâr'a gelüp: "*Hâlâ Şâh-ı gümrâh bir cüz'î revâfız ile mahall-i mezbûrda revân olup, siz 'asker ile menzil be-menzil gelin ve bana bir mıkdâr 'asker virin. Ilgar idüp* **[101a]** *varayın. İnşâ'a'llâh ümîddir ki Şâh'ı dest ü gerden-beste huzûruna getirem*" ⟨didi⟩. Her bâr ki bu bâbda ilhâh eyledi, kâr-ger olmayup, Karakaş gelmeyince hareket eylemedi. Lâkin, fursatı fevt ve düşmeni teb'îd ü ihmâl ile cânib-i hasmı te'yîd itdi. Ve bi'l-cümle zemân teng olmuş iken, Şâh-ı gümrâhın ardına düşüp ve mektûblar gönderüp da'vet eyledikce karâra mecâli olmadı.

'Asker Nahcivân'a vardıkda Şâh-ı revâfız Tebrîz'i ârâm-gâh eyledi. Çün mukaddemâ kasabât u kurâ re'âyâsını iclâ itmiş ve ol diyâr zirâ'atden hâlî kalup kaht u galâ rütbe-i 'ulyâya yetmiş idi. Ve Serdâr-ı müşârun-ileyh'in oğlu Mahmûd Paşa Şirvân Beylerbeyisi olmağla, ol tarafa gitmek murâd itmeğin, a'yân-ı 'asker Serdâr'm huzûruna girüp, "*Deryâya sefer itsen ananı görmeğe gidersin, karaya serdâr olsan oğluna gidersin. Şâh durmayup gürîzân iken, bizim 'asker-i girân ile 'akabince revân olmamız bî-hûde it'âbdır. Min-ba'd varup Tebrîz'i muhâsara dahi nesne ifâde itmez. Zîrâ rûz-ı kāsım karîb olmuşdur*" diyü kışlak talebi ile cânib-i Rum'a 'avdet emrinde ilhâh eylediler. Her çend ki Serdâr anlara tarîk-ı mülâyemetden gelüp, "*Bu cem'iyyeti perîşân itmek hazm u ihtiyâta lâyık değildir. Şâh-ı gümrâh bizim oklu şikârımız ve anı bu kış ele getirmek bizim ednâ kârımızdır. Rum'a gitmekden Gence ve Karabağ -ki ni'meti firâvândır- kışlak itmek evlâdır*" didikde, kavlini ısgā itmeyüp otağını yıkdılar. Ve Acı-su başından cânib-i Tebrîz'e tahvîl itdiler. Ol dahi Aras Nehri'ni geçüp, zarûrî Şirvân'a gitmeden fârig oldu. Ve Tebrîz üzerine birkaç menzil gidüp, Şâh dahi birer konak önce yürür idi. Bu esnâda dahi

[1] nefsi A : nakşı N.
[2] tevfîr A : tevkīr N.

Sefer Paşa ve Sivas Beylerbeyisi Ahmed Paşa ve Alaca-atlu Hasan Paşa[*1] her bâr Şah üzerine ılgara istîzân itdikce rızâ virmeyüp, Kal'a-i Van'a vâsıl olduklarında 'askerden her tâ'ifeye bir semti meştâ ta'yîn idüp, kendi Van'da kalmak tedârükünde oldu.

Nüzûl-i Serdâr be-Kışlak-ı Van ve Muhâsara-i Şâh be-ân

Her çend ki umûr-dîde ihtiyârlar, "*Çün 'askere icâzet virildi münâsib budur ki siz dahi serhadde karâr itmeyüp Memâlik-i mahrûse'den Haleb'de yâ Âmid'de kışlayasız. Kenâre-i serhadde serdâr-ı bî-'asker, elsiz ayaksız bir ser mesâbesindedir. Anınçün bu âna dek ser'askerlerden biri serhadde kışlamak vâkı' olmamışdır*" didiler lâkin, mûmâ-ileyh hod-re'y olmağla kabûl itmedi ve belde-i Van'a girdi. Van Eyâleti'ni Ahmed Paşa'ya virüp, mûmâ-ileyhin mizâcı nâ-hoş olmağla, kendinin hekîmbaşısını gönderüp, birkaç günde işin bitirdi. Ve yerini Zencîr-kıran 'Ali Paşa'ya virdi ve Kürdistân beylerine istimâlet virüp, Van altında dernek içün her birini da'vet itdi. Ve anda cem'iyyet tedbîrin gördü.

Çün Şâh-ı revâfızın bu kazıyye ma'lûmu oldu, bâligan mâ-belag cünd-i şeyâtîn cem' idüp, gürûh-ı mülhidînden Allâhvirdi Hân'ı pîşrev kılup, kendi dahi cânib-i Van'a revâne oldu. Ilgar ile 'ale'l-gafle varup bir kâr itmek ümniyyesi ile zalâm-ı leylde Sahrâ-yı Van'dan top irişmez mahalle nüzûl eyledi. Çün sabâh bu ma'nâ zâhir oldu, Serdâr-ı mûmâ-ileyh 'asker-i Ekrâd'a ve yanında bulunan tâ'ife-i kalîleye Râziye-zâde Mustafa Paşa'yı ser'asker idüp, anlar dahi çıkup biraz elleşdiler. Lâkin, zümre-i revâfız bunların ez'âfı olmağla, mütârekeyi evlâ görüp, yine kal'aya dâhil oldular. Ol mahalde Handân Ağa iki oğlu ile alınup Kızılbaşlar esrine giriftâr oldu.

Reften-i Serdâr be-Cânib-i Erzurum ve 'Avdet-i Şâh

Çün Serdâr Van'da kaldığına nâdim oldu lâkin, ba'de'l-vukū' çi fâ'ide. Ba'de'l-fikr netîce-i tedbîri bu oldu ki kendi bir tarîkla kal'adan çıkup Erzurum'a düşe. Pes ol seferde bile olup sâbıkā Âsitâne'de defterdâr ve

[*1] *Târîh-i Na'îmâ*'daki bilgiye göre, Alaca-atlu Hasan Paşa'ya 1012 (1603-1604) senesinde Erzurum Eyâleti verilmiş, fakat Erzurum halkı onu şehre kabul etmemişti. Bunun üzerine Hasan Paşa bu defa Şirvan Eyâleti'ne tayin edilmiş, bir ay kadar sonra ise ölmüştü (I, 272). Kâtib Çelebi'nin yukarıda verdiği bilgi, Hasan Paşa'nın bu kısa süreli Şirvân beylerbeyiliği dönemine ait olabilir.

beylerbeyilik pâyesi ile mütekā'id olan Şems Paşa'yı pâye-i vezâret ile kendi makāmına **[101b]** ikāmet idüp, Van Denizi'nde bir gemiye girüp Âdilcevāz Kal'ası'na düşdü. Anda dahi tevakkufu tecvîz itmeyüp, livâ-i mezbûre beyi Emîr Şâh Bey'in ve sâ'ir kal'a erbâbının bârgîrlerini alup, ol mahalden ılgar ve sür'at-i bî-şümâr ile Hasan Kal'ası ve Erzurum tarafına reftâr eyledi. Karîb oldukda beylerbeyisi Köse Sefer Paşa istikbâl ve raht u bahtın pîşkeş-i mahabbet-me'âl eyledi. Şâh dahi Serdâr'ın cânib-i âhara gitdiğin tahkīk idüp Van muhâsarasına sa'y bî-hûde idiğin bilmekle, kırk gün kadar oturdukdan sonra göçüp, Tebrîz ve Nahcivân cânibine revâne oldu. Ve yolda kılâ'-ı 'Osmâniyye'den Maku Hisârı'na düşüp muhâsara eyledi. Lâkin, hızy ü hızlândan gayri müstefîd olmadı.

Sâbıkā Cigala-zâde 'Acem Seferi'ne me'mûr oldukda, kapudanlık Ca'fer Paşa'ya virilmiş idi. Altmış pâre kadırga ile Akdeniz'e revâne oldu {*Ba'zı tevârîhde Kaya Paşa-zâde Mustafa Paşa kapudan kā'im-makāmı oldu diyü mastûrdur. Minhu*}[*1].

Serdârî-i Lâlâ Mehemmed Paşa be-Vezâret-i 'Uzmâ der-Belgırad

Çün Vezîr-i a'zam 'Ali Paşa Belgırad'da vefât itdi, mühr-i hümâyûn Kapucubaşı Mustafa Ağa ile Der-i devlet'e gönderilüp, geldiği gün Hâce-i Pâdişâh Mustafa Efendi Kasr-ı hümâyûn'a da'vet ve "*Mühr-i vekâlet kime virilmek münâsibdir?*" diyü meşveret buyuruldukda, "*Kā'im-makām Hâfız*

[*1] Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi, *Târîh*'inde, Cigala-zâde Sinân Paşa'nın Acem Seferi'ne me'mûr edilmesini haber verirken, "ve hâlâ kapudanlık yine üzerinde olmak şartıyla" demek suretiyle, kapudan-ı deryâlığın bir başkasına tevcih edilmeyip, Sinân Paşa'nın üzerinde bırakıldığını özellikle belirtmiştir. Yine 'Abdülkādir Efendi'den edindiğimiz bilgi arasında, kethudâlardan birinin Tersâne'de kā'im-makām olarak bırakıldığı, bir başka kethudâ ile beraber tersâne eminînin ise donanmada görevlendirildiği de vardır (I, 381). Kâtib Çelebi'nin burada, Sinân Paşa yerine kapudanlığın Ca'fer Paşa'ya verildiğini söylemesi hatalı gibi görünmektedir. Kaldı ki adı geçen Ca'fer Paşa'nın kim olduğunun tesbiti de mümkün değildir. Müellif belki, 1015 (1606-1607) yılında göreve getirilen Firenk Ca'fer Paşa'dan bahsediyor olabilir. Fakat bu arada, müellifin, *Tuhfetü'l-kibâr* adlı eserindeki kaptan paşalar listesinde Cigala-zâde Sinân Paşa'nın hemen arkasından gelen ismin Ca'fer Paşa değil, Kaya Paşa-zâde Mustafa Paşa olduğu da belirtilmelidir. Üstelik Kâtib Çelebi, listede ismine yer vermiş olmakla beraber, Kaya Paşa-zâde Mustafa Paşa'mn kapudan değil, kapudan kā'im-makāmı olduğunu da belirtmiştir. Müellifin bu hususta verdiği bilgi, tam olarak, Cigala-zâde'nin Tersâne'de Pervîz Ağa adlı bir ağasını kā'im-makām olarak bıraktığı, Kaya Paşa-zâde Mustafa Paşa'mn da aynı şekilde Sinân Paşa'nın kā'im-makāmı sıfatıyla donanmanın başında sefere gittiği yönündedir (*Tuhfetü'l-kibâr fî esfâri'l-bihâr*, nşr. İdris Bostan, Ankara 2008, s. 139).

Paşa kabûl itmez ve serhadd-i Üngürüs'de 'askere bir serdâr mühimdir" diyü bundan akdem ol cânibde serdâr olan Mehemmed Paşa'ya irsâli evlâ görülüp, sene-i mezbûre rebî'ulevvelinin dokuzuncu günü Kapucular Kethudâsı Ca'fer Ağa'yla gönderildi {*Bundan akdem Mehemmed Paşa'ya serdârlık emri vardıkda, "Bu cânibde 'asker-i İslâm Vezîr-i a'zam'dan gayrinin serdârlığı ile istihdâm olunmayup, sene-i sâbıkada Tatar Hân dahi ana binâ'en rû-gerdân olup vilâyetine gitdi. Ve Bosna halkı hurûc itdi. Bunda Vezîr-i a'zam olmayınca iş görülmez" diyü 'arz itdiğine binâ'en 'Ali Paşa gönderilmiş idi. Bu def'a Hâfız Paşa serdârlıkdan ibâ idüp, mukaddemâ Bosna'da ve Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ muhârebesinde serdârlık şerbetini içmiş ve ol sevdâdan geçmiş idi. Pes Mehemmed Paşa üzerinde karâr eyledi. Minhu*}. Ve mezîd-i iclâl ile temkîn-i makām-ı istiklâl buyurulup teshîr-i bilâd-ı Üngürüs'le me'mûr olıcak, Paşa-yı mezbûr dahi techîz-i mühimmât-ı 'asker ve temhîd-i mukaddemât-ı feth ü zafer itdikden sonra 'umûmen 'asker-i İslâm ile kalkup Budun ⟨Buda⟩'a teveccüh eyledi. Ve Kal'a-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩ teshîri zamîrinde cây-gîr idi. Osek ⟨Eszék⟩ havâlîsinde Bektâş Paşa'ya Budun ⟨Buda⟩ Eyâleti'ni virüp, üç bin kadar güzîde 'asker ile mukaddemetü'l-ceyş kıldı. Ve Budun ⟨Buda⟩ cânibine gönderdi.

Firâr-ı Küffâr ez-Peşte ⟨Pest⟩

Müşârun-ileyhin sît ü sadâ-yı şehâmeti ol etrâfda bülend velvele olmağla, sâbıkā Yemişçi Hasan Paşa'nın taksîri esnâsında Peşte ⟨Pest⟩ Kal'ası'nı alup, anda mütemekkin olan küffâr kal'ayı bıragup ve yat u yarak kısmından nesne alamayup firâr itdiklerinden mûmâ-ileyh haberdâr oldukda, birkaç sefîne ile Tuna'yı geçüp zabt eyledi. Lâkin, küffâr kasd-ı ızrâr ve 'azm-i tahrîb-i hisâr ile üç yerden lağım idüp gitdiklerini kal'ada kalmış bir hasta kâfir haber virmekle, lağımları arayup buldular. Âteş bârûta vâsıl olmağa nısf zirâ' kaldığın görüp izâle idicek, bi-fazli'llâh ol gā'ile dahi ber-taraf oldu. Sadr-ı a'zam ve 'asker-i İslâm bu haber-i meserret-eseri işidüp Cenâb-ı Hakk'a şükr eylediler.

Ta'mîr-i Hisâr-ı Cankurtaran ⟨Adony⟩ ve Firâr-ı Küffâr ez-Hatvan

Serdâr-ı kâm-gâr Kal'a-i Fodvar ⟨Földvár⟩'ı ve te'addî-i küffâr ile vîrân olan Kal'a-i Cankurtaran ⟨Adony⟩'ı ta'mîr ve 'asker ve zahîrelerin tevfîr idüp, sene-i mezbûre cumâdelûlâsı evâ'ilinde 'asker-i zafer-rehber ile Budun ⟨Buda⟩'a vâsıl oldukda, Peşte ⟨Pest⟩'ye memdûd olan cisr -ki küffârın tîşe-i

'udvânı ile maktû' idi- üslûb-ı sâbık üzre kurulmak ferman olunup, ana binâ'en sâbıkā Hatvan Kal'ası'na müstevlî olan küffâra dahi havf gālib olmağla firâr itdikleri haberi gelüp, muhâfazasına zahîre vü zâd **[102a]** ile ta'yîn-i ecnâd[1] idüp, hîn-i firârda küffâr⟨ın⟩ yakdığı büyût-ı hisârı tecdîd içün tenbîh-i ekîd kıldı.

Feth-i Kal'a-i Vaç ⟨Vác⟩

Ba'dehû Serdâr-ı nâmdâr iki yıldan beri küffâr tasarrufunda olan Kal'a-i Vaç ⟨Vác⟩ fethine revâc virüp, kal'a-i mezbûre mukābelesinde olan Eski Budun ⟨Buda⟩'a nüzûl eyledi. Ve nehr-i mezbûrun iki cânibinden donanma sefîneleri ile Tuna üzerinden 'asker gönderüp, mâh-ı mezbûrun yirmi birinci günü her cânibden muhâsara itdirdi. Her çend ki küffâr ol hisâra müstevlî olalı emr-i tahsîn ü ihkâmda ihtimâm itmekle kemâl-i istihkâm üzre idi. Lâkin, 'azîmet-i sâdıka hasebi ile ol kal'ada olan küffâra dahi ru'b gālib olup, evvel-i şebden sûret-i sebâtda görünüp kal'a-i mezbûre mukābili olan cezîrede ihdâs eyledikleri tâbye ve palankaya âteş virdikden sonra nısf-ı leylde gemilere girüp Ostorgon ⟨Esztergom⟩ cânibine gitdikleri ma'lûm olıcak, varup zabt itdiler.

Muhâsara-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩ ve 'Avdet

Ba'dehû 'asâkir-i nusret-me'âsir ile Kal'a-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a teveccüh olunup, cumâdelûlânın yirmi dördüncü günü muhâsara ve her tarafdan top ve tüfeng ile cenge mübâdere eylediler {*Bir koldan Vezîr-i a'zam altı top ile ve bir koldan Rumili Beylerbeyisi dört top ile varoşu döğüp, Tuna kenârından Yeniçeri Ağası dahi beş topla meterse girmiş idi. Bir haftada iki topçubaşı top ile urulup şehîd oldu. Ve Ciğerdelen ⟨Párkány/Štúrovo⟩ yakasından küffâr hayli âdem sakatladı. Minhu*}. Lâkin, hengâm-ı şitâ karîb olmağla te'âkub-ı berf ü bârândan meterslerde karâra imkân olmayup, andan mâ'adâ, ekser-i evkāt sefer-i Peşte ⟨Pest⟩ ve Hatvan ve Vaç ⟨Vác⟩ kal'alarının ve cisrin ta'mîri maslahatlarına sarf olunmak mühimm olmağla, Ostorgon ⟨Esztergom⟩ muhâsarası ve fethi maksûd-ı aslî olmayup, ancak küffâra ızhâr-ı celâdet ve 'arz-ı kudret kasd olunmağla, 'asker 'an-samîmi'l-kalb yapışmadık-

[1] ecnâd A : ahbâr N.

larından mâ'adâ, küffâr Nehr-i Tuna verâsında tabur kurup ve ol cânibden Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a muttasıl bir cisr çeküp toplar ile muhâfaza ider ve mecrûh kâfirler yerine dinc küffâr kordu. Ve ba'zı leyâlîde melâ'în 'ale'l-gafle kal'adan çıkup meters basdıkca nice guzât şehîd olup, 'askerin emr-i muhâsarada fütûru gitdikce tezâyüd bulmağla, yeniçeri, "*Bu zemândan sonra muhâsara mazarratdan gayri bir nesneyi müfîd değildir*" diyü takāzâ-yı 'avd eylediklerinde, Serdâr-ı kâm-gâr, Kırım Hânı Gāzi Girây-oğlu Tohtamış Mîrzâ'yı -ki ol seferde babası yerine hıdmetde idi- nice bin Tatar ile ve Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa'yı biraz 'asker-i cerrâr ile ol havâlîde olan diyâr-ı küffârı tahrîb içün gönderüp, otuz bir gün muhâsaradan sonra kalkup kendi ordu-yı hümâyûn ile Budun ⟨Buda⟩ cânibine teveccüh itdi. Ve ba'de'l-vusûl tedbîr-i umûr-ı sügürda ihtimâm ve esbâb-ı muhâfaza-i kılâ'ı itmâmdan sonra, sene-i mezbûre recebinin üçünde mahmiyye-i Belgırad'a vâsıl oldu. Budun ⟨Buda⟩'da olan eski kul-oğlanlarının va'deleri temâm olmağın, bin neferi altı-şar akça ile dört bölüğe kayd oldular.

Tetimme

Peçuylu eydür: Nakkāş Hasan Paşa ol muhâsarada yeniçeri ağası bulunup cebân ve bî-'âr olmağla ceng ihtiyâr eylemeyüp, bir gün meterse varmadı. Bi'l-âhıre Serdâr anı 'azille gûşmâl ve ahvâlini Der-i devlet'e 'arz ile 'ırzını pây-mâl eyledi.

Mukaddemâ İbrâhîm Paşa serdâr iken Tatar Hân ve ümerâ ve a'yân Eğri ⟨Eger⟩ ile Ostorgon ⟨Esztergom⟩'u istibdâl re'yin idüp {*"Eğri ⟨Eger⟩ Budun ⟨Buda⟩'dan ba'îddir ve memâlik-i İslâmiyye'ye çendân nef'i yokdur" diyü Ostorgon ⟨Esztergom⟩'u tercîh itmişler idi. Minhu*}, Mehemmed Kethudâ ve Vezîr Murâd Paşa **[102b]** ve Hân Vezîri Ahmed Ağa ve Budun ⟨Buda⟩ Kādîsı Hâbîl Efendi tabura varup, bu minvâl üzre sulh müzâkere olundukda, karâr-dâde kılınmamış idi. Bu def'a Nemçe kibârı bu vech üzre sulha rızâ virüp, on kadar altun zencîrli grof ve hersekleri Vezîr-i a'zam'a geldiler. Ve vech-i meşrûh üzre sulha karâr virilüp, hüccet ve 'arz u mahzar ile Der-i devlet'e merkūm İbrâhîm Efendi gönderilüp, Kā'im-makām'a ve Şeyhülislâm'a mektûbları virdikde Sun'ullâh Efendi, "*Bu ne olmayacak işdir! Bu sözü lisâna ve kaleme getirmek değil, hâtıra bile getirmek câ'iz değildir*" diyü inkâr idüp, geleni girü döndürdü. Mezbûr dahi Sirem ⟨Szerém⟩ Sahrâsı'nda varup Paşa'ya

mülâkī oldukda, Paşa anı aslâ söyletmeyüp, "*Biz bu sözün hicâbın ölünce çekeriz*" diyü Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ zuhûrunu nakle şürû' eyledi.

Zuhûr-ı Boçkayı İştvan ⟨Bocskai István⟩ ez-Ümerâ-i Erdel

Ashâb-ı hibrete zâhirdir ki irâdet-i 'aliyye-i İlâhiyye ba'zı 'ibâdının nizâm-ı hâline te'alluk eylese, taraf-ı hılâfında olan a'dâsı mâ-beynine hılâf u şikāk ve temâm ittihâd u ittifâkdan sonra tefrîk-i kelime ve nifâk ilkā ider. Mısdâkı budur ki ecnâs-ı kefereden Nemçe cinsi ki envâ'-i Mesîhiyân'dan bir sınıf ve kesret-i 'aded ve vefret-i 'uded ile sâ'ir envâ'a nisbet bir nice za'f olup, melikü'l-mülûk-i Nasârâ -ki "imparator" ve "kayser" 'unvânı ile müsemmâdır- Nemçe'de Avusturya ve Hungarya dukaları neslinden olagelmekle bu tâ'ife kuvvet bulup, Erdel ve Macar kılâ'ını külliyyet ile zabt itdikden sonra, bu nev' küffârın ata dona mâlik olanlarını 'asker ve sipâhî ve zu'afâsını ra'iyyet idindiklerinden gayri, envâ'-i cefâ vü eziyyet ve Macar ve Erdel cinsinin ehl ü 'ıyâllerine ta'arruz u ihânet idüp, bunlar dahi müdâfa'aya kādir olmadıkları cihetden, Nemçe tâ'ifesine sûretâ ser-fürû idüp, lâkin, derûnî 'adâvetleri mertebe-i nihâyetde idi {*Nemçe, Macar'a kadîmden ihânet üzre olup, Macar ümerâsı Nemçe'nin edânîsi yanında ra'iyyetden hor ve hakīr idi. Farazâ yolda geçerken kakma çalup, ardından gelirken yakasın kaldırup alnına tükürmek gibi evzâ' iderlerdi. Zîrâ sâbıkā Macar, Nemçe üzerine birkaç def'a hurûc idüp vilâyetlerin almışlar ve 'azîm kılıc çalmışlar*[1] *idi. Ana binâ'en araları hılâf u şikāk üzre idi. Minhu*}.

Ol zemâna dek ki Macar bey-zâdelerinden "Boçkayı ⟨Bocskai István⟩" nâm kâfir-i bahâdır, kendi benî-nev'i a'yânını cem' idüp, "*Biz bu Nemçe tâ'ifesinin eziyyet ü ihânetlerine niceye dek tahammül idüp, taht-ı tasarruflarında mağlûb ve hetk-i 'ırz u nâmûs ile ne zemâna dek menkûb oluruz? Elhamdu li'llâh pâdişâhân-ı Âl-i 'Osmân kadîmden evliyâ-i ni'metimiz olup Yanoş Kıral ⟨János Szapolyai⟩, cennet-mekân Sultân Süleymân Hân âsitânesine iltıcâ itmekle, mülkü ile'l-inkırâz evlâd u ahfâdı elinde bâkī olmuşdur. Biz*[2] *dahi selefimize iktidâ ile ol sened-i kavîye istinâd idüp a'dâmızdan intikām alsak evlâ ve hakkımızda enseb ü ahrâ değil midir?*" didikde, Boçkayı ⟨Bocskai István⟩'nın bu kelâmını a'yân-ı benî-nev'i hakk ve

[1] ve 'azîm kılıc çalmışlar A : – N.
[2] biz A : ben N.

sâye-i himâye-i Sultâniyye'ye duhûl ile mâl ve 'ıyâl sıyânetini hâllerine evfak bulup, ittifâkla mezbûru kıralliğa ihtiyâr ve kendilere serdâr itmek üzre sene-i mezbûre hulâlinde mûmâ-ileyh Mehemmed Paşa'ya mektûblar gönderüp, "*Pâdişâh'ın dostuna dost ve düşmenine düşmen olup âsitâne-i sa'âdetleri kulluğunu kabûl ve taht-ı cenâh-ı himâyetlerine duhûl ile kadîmî a'dâmız olup iktizâ-i zarûretle taht-ı* **[103a]** *livâsında olduğumuz Nemçe küffârına kılıc koyup, Pâdişâh-ı İslâm'a cân u baş ile hıdmeti ta'ahhüd ideriz. Hakîkat-i hâlimize vukūfdan sonra âsitâne-i devlet'e 'arz eylemeniz*[1] *recâ olunur*" didikleri 'atebe-i 'aliyyeye 'arz olundukda, iltimâsı mevkı'-i kabûlde vâkı' olup Serdâr'a, "*Münâsib olduğu gibi mu'âhede eyleyesin*" diyü hüküm ısdâr olunmağla, Serdâr-ı mûmâ-ileyh dahi dil-hâhı üzre cevâb göndermeğin, Nemçe'ye ızhâr-ı 'adâveti müte'ekkid ve Macar'dan kendiye tâbi' olanlar yevmen fe-yevmen mütezâyid[2] oldu.

Muhârebe-i Nemçe ve Macar

Sene-i mezbûre cumâdelûlâsının yirmi yedinci günü iki nev' kâfir mukābele ve 'azîm mukātele eylediler. Çün Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ 'asker-i İslâm ile i'tizâd itmiş idi, Nemçe'ye gālib olup, on binden ziyâde kâfir kellesi ve bir nice diller ve birkaç kıt'a bayraklar ile kendi âdemlerin ordu-yı hümâyûna irsâl eyledi. Serdâr dahi istimâleten[3] kılıc-kaftân göndermekle, Boçkayı ⟨Bocskai István⟩'ya kuvvet-i kalb hâsıl[4] olup, sâbıkā Erdel kılâ'ından iken Nemçe tegallüb ile zabt idüp Satırcı muhâsara itdiği Varad ⟨Várad⟩ Kal'ası'n muhâsara ile alup, içinde mevcûd olan Nemçeleri katl-i 'âmm itdiğinden mâ'adâ, bir cem'iyyetlerin dahi bozup anda dahi nice Nemçe helâk itdikden sonra "Tokay ⟨Tokaj⟩" nâm kal'aların feth eylediğin ve bir nice esir bey-zâdeler ile Kaşa ⟨Kassa/Košice⟩ Kal'ası'n ve nice memleketlerin Nemçe[5] elinden aldığın ve Macar'ın ekseri kendiye lâhik olup, min-ba'd dahi imdâd olu⟨nu⟩rsa nice memleketler zabtı mukarrer idiğini ve bir mıkdâr imdâd recâsını müştemil mektûblar irsâl eylemeğin, Serdâr-ı nâmdâr dahi sâbıku'z-zikr Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Bektâş Paşa'ya terakkī vü ri'âyet şartıyla

1 eylemeniz A : eylediğimiz N.
2 mütezâyid N: tezâyüd A.
3 istimâleten A : istimâlet N.
4 hâsıl A : – N.
5 Nemçe A : – N.

bölük halkından bir mıkdâr 'asker ve Gâzi Girây-oğlu Tohtamış Mîrzâ ile bile olan dört bin kadar Tatar'a Tohtamış'ın hemşîre-zâdesini baş idüp mezbûr Bektâş Paşa'ya koşdu. Ve Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ Âsitâne tarafından 'atâ olunan Erdel kırallığı menşûru ve hıl'at ve üsküf ve 'alem ile irsâl eyledi.

Rivâyet-i Dîger der-Zuhûr-ı Boçkayı ⟨Bocskai István⟩

Peçuylu eydür: Boçkayı ⟨Bocskai István⟩'ya izâfet ile şöhret bulan Emîr, mukaddemâ küffâra esîr olup, Boçkayı ⟨Bocskai István⟩'ya düşmen idi. Bir gün bağçesin tîmâr iderken, Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ Nemçe'den 'acze müte'allık güftâra başlayup Emîr dahi, "*Beni Serdâr'a gönder, cümle Müslimân 'askerin senin imdâdına getireyim ve seni Erdel'e kıral nasb itmeğe zâmin olayım*" didikde, bundan akdem ma'nâ-yı mezkûr mezbûrun zamîrinde olmağla, "*Bi-hasebi'l-karâ'in hurûc ihtimâli vardır*" diyü Çasar'a inhâ olundukda habse girmiş ve câhirde mü'ekked bulunmayup girü ıtlâk olunmuş idi. Cevâbında Emîr'e didi ki: "*Erdel ahâlîsi 'umûmen Kristiyanî'dir. Türk'e ser-fürû itmezler. Ve illâ itâ'at olunurdu*" Emîr eyitdi: "*Sultân Süleymân zemânında ser-fürû idüp sâlim oldular. Hâlâ niçün olmayalar?*" Ve bi'l-cümle nice kīl ü kālden sonra Emîr'i Serdâr'a irsâl eyledi. Kayın Mehemmed Paşa ol zemân Bektâş Paşa'nın tercemânı idi. Emîr'i Vezîr'e getirüp, bir iki gün üçü tenhâ söyleşdikden sonra Emîr'i girü gönderdiler. Üç dört def'a varup geldikden sonra, emr-i mu'âhede istihkâm bulup hurûc eyledi. Ve ⟨Boçkayı/Bocskai István⟩ Nehr-i Tisa ⟨Tisza⟩'nın iki tarafında Çasar hükmüne dâhil olan kal'aları zabtına alup İslâmiyân'dan istimdâd itdi. Çasar, mezbûrun i'râzını tahkīk itdikde, "Baştayı Yorgi ⟨Giorgio Basta⟩" nâm serdârını Nemçe 'askeri ile üzerine gönderüp, ba'de'l-mukābele Nemçe 'askeri bozulup, Vezîr-i a'zam bir mıkdâr Tatar ve 'asker-i Tımışvar ⟨Temesvár⟩'ı imdâdına göndermekle Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ kuvvet bulup, İmparator'a tâbi' nevâhî vü kurâyı gāret itdirüp, ganâ'im-i bisyâr ile 'asker-i İslâm'ı ziyâfet ve envâ'-i ri'âyet eyledi. Vezîr dahi mezbûru krona ile 'umûmen Macar memleketine kıral nasb itmeğe müte'ahhid olup, Âsitâne'ye vardıkda icrâ itmişidi. Niteki zikr olunacakdır.

Zuhûrî-i Mahmûd Paşa ve Makhûrî-i Kāsım Paşa

Sâbıkā Yemişçi Hasan Paşa'nın sadme-i mekri ile bir nice müddet muhtefî ve tedbîl-i sûret ba'zı meşâyıh-ı sûfiyye zâviyelerinde münzevî olan

Güzelce Mahmûd Paşa, mazhar-ı iltifât-ı Sultânî olup, sene-i mezbûre saferi ibtidâ'sında vezâret ile kâm-yâb kılındı.

Ve rebî'ulâhırın yirmi ikinci günü sâbıku'z-zikr kā'im-makām olan Kāsım Paşa -ki Bağdâd Eyâleti virilmiş idi- Engürü'ye varup Celâlî gibi re'âyâya salgın salmağla, Bostâncıbaşı gönderilüp katline hatt-ı hümâyûn virildi. Mezbûr dahi vardıkda fursat bulmayup, bahâne itdiği maslahatı görüp gelmekle yeri, sonra paşa olan Dervîş Ağa'ya virildi {*Mezbûr Dervîş Ağa Pâdişâh'a takarrüb idüp, ekser-i umûr anın ilkāsıyla zuhûra gelir oldu. Minhu*}. Paşa-yı merkūm bi'l-âhıre gitmede müsâmaha idüp Burusa havâlîsinde otururken, iktizâ-i **[103b]** vaktile Kütahya muhâfazasına me'mûr olup, anda dahi müsâhele itdiğiçün mansıb-ı kā'im-makāmî virilmek içün Âsitâne'ye da'vet olunup, –*Tahilleten li'l-kasem*[*1]– Hâfız Ahmed Paşa yerine yalnız bir gün ol mansıba tevcîh olundu. Ba'dehû mahall-i hıtâbda iki def'a ulü'l-emre muhâlefetin sebebinden su'âl olundukda cevâbdan 'âciz olıcak, Pâdişâh-ı dîn-penâh ol meclisde hâzır olan Şeyhülislâm'dan şifâhen istiftâ itdikde vücûb-i katlle iftâ itmeğin, hakkından gelinüp lâşesi emr-i Pâdişâhî ile bir zibl-keş bârgîr üzre 'arzan konup, Edirne-kapusu handekine tarh olundu.

Sayd-ı Şâhî ve Tevellüd-i Şehzâde

Pâdişâh-ı Cem-câh sayd u şikâra meyl-i tabî'î hasebiyle seyr-i sahrâ vü çemen ve teferrüc-i her nişîmen içün cumâdelâhırenin on birinde -ki teşrîn-i evvelin yirmi dördüdür- havâlî-i İstanbul'da vâkı' Rumili Bağçesi etrâfına havâss u musâhibân ile teveccüh idüp, sayd ü şikârda Dârü's-saltana tarafından Kızlar Ağası gelüp takbîl-i rikâb-i Pâdişâhî'den sonra mevkıf-ı 'arzda durup, bir şehzâde-i civân-baht tevellüdü ile tebşîr eyledi. Çün evvel-i semerât-ı fu'âd idi, vücûdu bâ'is-i sürûr-ı mevfûr olup teberrüken Sultân 'Osmân tesmiye olundukdan sonra, yedi gün yedi gice şehir donanması fermân olundu.

İde Bârî güzîn-i Âl-i 'Osmân[*2]

târîh-i vilâdetleridir.

[*1] تحلة للقسم = Yemin kefaleti için.

[*2] ایده باری کزین آل عثمان = 1012.

Ve yine sene-i mezbûre şevvâlinin on yedisinde -ki şubatın yirmi altısı idi- "Sultân Mehemmed" nâm bir şehzâde-i sa'âdet-vâye vücûda gelüp, mütekārib-i sinn ü sâl iki nihâl-i bâğ-ı devlet oldular.

Âmeden-i Vezîr-i a'zam Mehemmed Paşa be-Âsitâne

Çün Serdâr-ı bâ-vakār Belgırad'a gelüp karâr itdi, 'atebe-i 'aliyye tarafından da'vet ve ol cânibe gelmede sür'at hükmü vârid olmağın, Belgırad'dan nehzat idüp, sene-i mezbûre ramazânının yirminci günü Dârü's-saltana'ya vâsıl olup, cânib-i Pâdişâhî'den nevâziş-i bisyâr ve iltifât-ı bî-şümâr gördü.

Teşrîfât-ı Ba'zı A'yân bâ-Menâsıb

Rebî'ulâhırın yirmi[1] altıncı günü Sarây ağalığından odabaşı olan Hâdım Gürci Mehemmed Ağa vezâret teşrîfi ile taşra çıkarılup, ol târîhde başkapucubaşı olan Dâvud Ağa'ya Rumili Beylerbeyiliği ve vezâret 'atâ olundu.

Mîrâhûr-ı kebîr olan Mustafa Ağa'ya Bağdâd Beylerbeyiliği ve der-'akab vezâret virilüp ba'dehû Sultân Mehemmed Hân'ın duhterlerinden mezbûra ve Dâvud Paşa'ya birer sultân tezvîc olunmağla 'izz ü rif'atleri Keyvân'a berâber kılındı.

Ve cumâdelûlânın yirmi sekizinci günü Gürci Mehemmed Paşa'ya Eyâlet-i Mısır virilüp ol cânibe gönderildi[2].

Recebin yirmi beşinde Rumili Beylerbeyisi Tiryâkî Hasan Paşa vezîr-i râbi' olup, yeniçeri ağası olan Nakkāş Hasan Ağa Rumili beylerbeyisi ve Harem-i muhteremde silahdâr olan Tırnakçı Karındaşı Hüseyin Ağa yeniçeri ağası oldu.

Ve şa'bânın yirminci günü Kāsım Paşa katlinden sonra makām-ı kā'im-makāmîde yüz on beş gün mukīm olan Sarıkçı Mustafa **[104a]** Paşa'nın sû'-i i'tikād[3] ve meşâyıh nâmında ba'zı Hamzaviyye'ye mukārenet ile kesb-i ilhâdı ve sefk-i dimâ ve musâderede mübâlaga ile fesâdı huzûr-ı Pâdişâhî'de sâbit olduğundan gayri, Hâfız Mahmûd'u defterdâr idüp tahsîlde vukūfu olmamağla, mevâcib tekmîlinden ve tedârükden 'âciz olup, terâküm-i esbâbla

---

1 yirmi A : – N.
2 gönderildi A : + ve N.
3 i'tikād A : i'tikādı N.

yevm-i mezbûrda kudât-ı 'asâkir 'arzdan çıkdıkdan sonra, 'Arzhâne'ye yalnız da'vet olunup hakkından gelindi. Mukaddemâ Kāsım Paşa katl olunup mezbûra mansıb-ı kā'im-makāmî virildikde, "*Senin dahi hâlin böyle olacakdır*" diyü va'îd-i Pâdişâhî sudûr itmişidi. Fi'l-hakīka çok geçmeyüp zuhûr itdi ve Sûfî Sinân Paşa kā'im-makām oldu.

Ve sâbıkā muhtefî iken zuhûr idüp vezâret ihsân olunan Güzelce Mahmûd Paşa'nın ba'zı evzâ'ından tab'-ı Pâdişâhî mükedder olmağla, rebî'ulevvelin on ikinci günü vezâretden 'azl eylediler.

Ve Haleb Eyâleti'nden munfasıl Nasûh Paşa'ya vezâret ihsân olunup, vilâyet-i Anadolu'da fesâd u şenâ'at üzre olan Celâlî eşkıyâsı def'ine serdâr ta'yîn olundu.

Ve zilka'denin ikinci günü Rumili Beylerbeyisi Nakkāş Hasan Paşa'ya vezâret tevcîh olunup, eyâlet yine selefi Tiryâkî Hasan Paşa'ya mukarrer oldu.

Şa'bânın yirminci günü Rumili Kādî'askerliği Anadolu'dan Kāf-zâde Feyzullâh Efendi'ye virilüp, anın yerine İstanbul'dan munfasıl Yahyâ Efendi gelüp ve İstanbul Kādîsı 'Abdül'azîz Efendi ma'zûl olup, yeri Bostân-zâde Mehemmed Efendi'ye virildi.

Zilhiccenin yirmi sekizinde Sadr-ı a'zam 'arzı ile Rumili Sadrı Feyzullâh Efendi ma'zûl olup, yerine Anadolu'dan Yahyâ Efendi, anın yerine Kemâl Efendi geldi.

Recebin onunda Halîl Paşa metrûkesi Fâtıma Sultân binti Sultân Murâd Hân, Tuna muhâfazasında olan Vezîr Hızır Paşa'ya virildi. Ve Âsitâne'ye da'vet olundu.

Vefeyât

el-Mevlâ Haydar:

Küçük Tâceddîn Efendi'nin ferzendi ve 'Abdülvehhâb Efendi⟨'nin⟩ birâderidir. Çivi-zâde'den mülâzım oldukdan sonra medârisde kat'-ı merâtib iderek bin üçde Sahn'a gelüp, Şehzâde, ba'dehû Süleymâniyye Medresesi'nden bin sekizde Haleb kādîsı oldu. Ba'dehû Üsküdar ve Burusa ve bin on ikide Mısır kazâları virilüp, cânib-i bahrdan İskenderiyye ma'berine vardıkda, bin on üç muharreminde bahr-ı fenâdan 'ubûr ve menzil-i bakāda huzûr eyledi.

Mevlânâ-yı mezbûr fazîlet-i 'ilmiyye ile meşhûr, bahhâs ve müdakkık idi. *Dürer ⟨ü⟩ Gurer* hâmişinde kelimâtı ve kābil-i kabûl ta'lîkātı vardır.

el-Mevlâ el-Fâzıl 'Abdülhalîm:

'Ulemâ-i Rum'un ser-bülendi Ahî-zâde Efendi'dir. Pederi Anadolu Sadâreti'nden mütekā'id iken vefât iden Mehemmed Efendi ve cedd-i mâderîsi 'allâme[1]-i Rum Sa'dî Efendi merhûmdur. Dokuz yüz altmış üç senesi hılâlinde sâhil-i vücûda vaz'-ı kadem idüp muhtasarâtı mufassal u meşrûh[2] zabt ve rişte-i efkârı ta'lîkāt-ı fudalâya rabt itdikden sonra ahkâm-ı mebânî-i 'ulûmda müsellem oldukda, vâlidi Edirne kādîsı iken, dokuz yüz yetmiş sekizde medâris-i Edirne'de Kara Çelebi-zâde Hüsâm Efendi **[104b]** ve 'Arab-zâde 'Abdurra'ûf Efendi ve Hâcegî-zâde ve Sâlih Mollâ Efendi meclislerinde devr-i menâzil-i ders ü tahkīk eyleyüp İstanbul'a geldikde, Mevlânâ Fudayl-i Cemâlî, ba'dehû Ebussu'ûd Efendi âsitânesine istinâd ve dokuz yüz seksen birde anlardan mülâzemetle ihrâz-ı murâd itmişidi. Ba'dehû ⟨Yeni[*1]⟩ İbrâhîm Paşa ve Kāsımpaşa ve Yeni 'Ali Paşa ve Şâh Sultân ve Hânkāh ve Hâssekî medreselerinde tecdîd-i resm-i ifâde iderek doksan üçde Semâniyye'ye gelüp, ba'dehû Şehzâde ve Üsküdar Vâlidesi'nden elf-i kâmilde Burusa'ya ve bin birde Edirne'ye ve bin dörtde İstanbul'a kādî oldu. Bin beşde ve bin sekizde mükerreren Anadolu Sadâreti ile bülend-kadr[3], ba'dehû, bin onda Rumili'ne sadr olup, bin on birde tekā'üd idüp, maraz-ı hâ'il-i şîr-pençeden bin on üç muharreminin yirmi dördüncü günü intikāl eyledikde hânesi mukābilinde vâkı' türbede defn olundu.

İrtehale'l-'ulûm bi-'Abdülhalîm[*2]

cümlesi târîh-i rıhletidir. Hâşimî dahi,

Mısrâ'

Cinân ola Ahî-zâde Efendi'nin câyı[*3]

mısrâ'ını târîh düşürdü.

---

1 'allâme A : 'ulemâ N.

2 meşrûh A : + üzre N.

*1 Eski İbrâhîm Paşa Medresesi ile karışmaması için, *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 495)'ten alarak metne ekledik.

3 bülend-kadr A : bilindikde N.

*2 ارتحل العلوم بعبدالحليم (Abdülhalîm ile ilimler göçdü gitti) = 1013.

*3 جنان اوله اخىزاده افندينك جايي = 1013.

Mevlânâ-yı mezbûr fazîlet-i 'ilmiyye ile meşhûr olup, meclisi serâpâ cevâhir-i fünûn ve nevâdir-i hikmet-nümûn ile muhallâ ve kelâm-ı lağv-ı bî-ma'nâdan masûn u müberrâ idi. Ancak haşv-ı meclis(leri) bezl olunan dînâr u direm ve bast olunan elvân-ı ni'am olup, eyyâm-ı devletinde kādîlara 'arz-ı hâle ihtiyâc yoğidi.

Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Hidâye*'ye şerhi ve şürûh-ı *Miftâh*'a ta'lîkātı ve *Câmi'ü'l-fusûleyn* ve *Dürer ü*[1] *Gurer* ve *Eşbâh* hâmişinde kelimâtı ve tefsîrden imtihân mahalline[2] risâlesi ve mütâla'a itdiği kütüb-i 'ilmiyye kenârında tahrîrât-ı rengîn makālesi vardır. Bâ-husûs, tesvîd itdiği vakıfnâmeler ve hücec[3]-i şer'iyye ve temessükât düstûr-i 'amel-i kâ'inâtdır. İnşâ-i dil-pezîr ile *Şevâhidü'n-nübüvve*'yi terceme idüp, "Halîmî" mahlası ile eş'ârı âbdâr-ı karîn-i iştihâr olmuşdur. Bu şi'r netîce-i tab'-ı kerîmine nümûnedir:

Câm-ı mey nâyımız itdi şikest
Meclisimiz basdı ayak nâ'ibi

el-Mevlâ 'Abdülkādir:

Kayseriyyeli sâdât-ı kirâmdan Nakīb Efendi'dir. Bahâeddîn-zâde'den mülâzım ve semt-i kazâya 'âzim olup Kayseriyye Kazâsı'ndan munfasıl iken, bin sekiz rebî'ulâhırında emr-i şerîf ile Âsitâne'ye da'vet olunup, Nakīb Yahyâ Efendi mahlûlünden savâb-dîd-i Şeyhülislâm ile mansıb-ı nekābet[4] bunlara in'âm olundu. Ol meşgale[5] ile meşgūl iken, bin on üç cumâdelûlâsında kevkeb-i hayâtı ufûl idüp, yeri Yavuz Efendi'ye virildi.

Mevlânâ-yı merkūm seyyid-i nezâhat-rüsûm, 'ilm ü ma'rifetle şi'ârı ve "Kadrî" mahlası ile eş'ârı varidi.

el-Mevlâ Seyyid Mehemmed:

Burusavî Emîr Hasan Çelebi'nin birâderi Ahmed Çelebi'nin mahdûmudur. 'Amminin oğlu Seyyid Mehemmed Efendi "Yavaş Çelebi" lakabı ile meşhûr olmağın, bunlar "Yavuz Çelebi" dimekle zebân-zed-i

---

1 ve N : – A.
2 mahalline A : mahallinde N.
3 hücec A : hüccet N.
4 nekābet A : niyâbet N.
5 meşgale A : معشقله N.

cumhûr idi. Tahsîl-i 'ilm ü 'irfân eyleyüp bi-hasebi'l-'âde devr-i mecâlis-i ifâde iderek mu'allim-i Selîm[1] Hânî[2] 'Atâ'ullâh Efendi mülâzemeti ile vâsıl-ı şeref-i emânî olup, Anadolu kalem-revinde sâlik-i semt-i kazâ olmuşidi. Havrân Kazâsı'ndan ma'zûl iken tarîk-ı tedrîse meyl idüp, bin bir rebî'ulâhırında Nihâlî Efendi ve Şânî Efendi ile sadreyn Bostân-zâde Mehemmed Efendi ve Sun'ullâh Efendi huzûrunda *Hidâye*'nin Kitâb-ı Cihâd'ından **[105a]** imtihân fermân olunup yegân yegân okumuşlar ve tahrîr-i resâ'il idüp zûr-ı bâzû-yı 'irfânlarına göre birer nişân komuşlar idi. Ol zemân ba'zı şu'arâ didi:

Bil Nihâlî, Yavuz a'lâ okudu
Leykin ammâ katı alçak Şânî

Nihâlî'ye 'Osmân Paşa Medresesi ve Şânî'ye Tûtî Latîf Medresesi ve bunlara Kāsımpaşa Medresesi 'inâyet olundu. Bin sekizde Sahn'a gelüp, ba'dehû Şehzâde ve Süleymâniyye'den bin on üç saferinde Eyyûb Kazâsı virildi. Cumâdelûlâda nakîbü'l-eşrâf olup, şevvâlde terk-i 'âlem-i fânî eyledi. Mansıb-ı nekābet Emîr 'Ali Efendi'ye 'inâyet olundu.

Mevlânâ-yı merkūm vâkıf-ı esrâr-ı 'ulûm idi.

el-Mevlâ Yahyâ b. Dervîş[*1]**:**

"Kuş Yahyâ Efendi" dimekle ma'rûfdur. Kasaba-i Malgara'dan neş'et idüp tarîk-ı 'ilme sâlik ve Ebussu'ûd Efendi'den mülâzemetle nisâb-ı intisâba mâlik oldukdan sonra, dokuz yüz doksanda Mahmûd Paşa Medresesi'ne, elf-i kâmilde Sahn'a gelüp Sultân Selîm-i Kadîm ve Edirne Selîmiyyesi'nden bin üçde Mekke-i Mükerreme Kazâsı virilüp, sene-i mezbûre cumâdelâhıresinde Mekke kādîsı iken Hünkâr şeyhi olup ba'dehû Hacc-ı şerîfe gitdi. Bin beşde

---

1 Selîm A : Selîmî N.

2 Hânî A : – N.

*1 Aslında, el-Mevlâ Yahyâ b. Dervîş'in biyografisi Âtıf Efendi nüshasında, 1016 senesi vefeyâtındadır (vr. 122b). Fakat Kâtib Çelebi, sonradan biyografinin hemen yanına, "Terceme sehven bu mahalle yazıldı, bin on üçe nakl ola. Minhu" diye bir not düşmüştür. Yahyâ b. Dervîş'in ölüm tarihinin gerçekten 1013 olduğunu doğruladıktan sonra (bkz. *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 520), müellifin notu doğrultusunda, biyografiyi buraya taşıdık. Gerek Nuruosmaniye nüshası, gerek basma nüshada ise biyografi 1016 yılı vefeyâtındadır. Ayrıca, her iki nüshada birden söz konusu not da mevcut değildir.

def'aten Anadolu, ba'dehû Rumili sadrı olup, altıda tekā'üd itdi. Bin onda tekrâr Mekke kādisı olup on üç evâ'ilinde ma'zûlen deryâdan gelirken Firenk müstevlî olup gemisini aldıkda, ceng esnâsında şehîd oldu.

Mevlânâ-yı mezbûr salâh u takvâ ile meşhûr idi.

Yavuz 'Ali Paşa:

Bosnavî'dir. Silahdârlıkdan bin on muharreminde çıkup Hızır Paşa yerine Mısır beylerbeyisi oldu. Evâhır-ı 'asr-ı Mehemmed Hânî'de Yemişçi Hasan Paşa katlinden sonra bunlar da'vet olunup, cülûs-ı hümâyûn esnâsında Âsitâne'ye geldi. Vezîr-i a'zam ve serdâr olup Belgırad'a vardıkda, sene-i mezbûre saferinin yirmi sekizinci günü vefât idüp anda defn olundu.

Gāyetde hod-re'y ve cebbâr idi. Ammâ ulüvv-i himmet ve şiddet-i siyâsetinin ba'zı âsârı görülmüşdür.

Peçuylu eydür: Mezbûr, huzûrunda başdefterdâr emsâli kimselere oturmağa destûr virmezdi. Ma'a-zâlik re'îsü'l-küttâba varınca vezîrler huzûrunda cülûs kānûndur ve yolda her gün atlas sâyebân altında oturup hecîn develer ile nevâle çekilir. Kendi oturup ehl-i Dîvân cümle at üzre durur, atlarından inmeğe bile ikdâm idemezlerdi. Ancak, Mısır ümerâsından "Sinân Bey" nâm bir emîr-i mu'teberi nişâncı itmiş idi. Mukābelesinde bile oturur yirdi. Ve Mısır'dan altı nefer cellâd getirmiş ve hûnîlik resmini gāyete yetirmiş idi.

Sâ'atçi Hasan Paşa:

Vüzerâdan iken Âsitâne'de Halîl Paşa'dan sonra bir zemân kā'im-makām oldu. Ekser Celâlî ihtilâli anın zemânında şuyû' bulmağla, ba'zı şu'arâ-i 'asrı didi:

Gelir kara haberler her tarafdan, san kıyâmetdir
Zemân-ı devleti Sâ'atçi'nin, eşrât-i sâ'atdir

Merhûm Sultân Murâd'ın[1] bir müddet manzûru olup, ba'dehû kā'im-makāmlıkda şe'âmet-i şöhreti Yemişçi fursatına sebeb olmuş ve Tırabzon'a

[1] Murâd'ın A : Süleymân'ın N.

nefy itmişidi. Ba'dehû Erzurum Eyâleti virilüp, serdâr iken, sene-i mezbûre saferinde intikāl eyledi.

Kāsım Paşa:

Mezbûr dahi kā'im-makām olup bu sâlde katl olundu. Sergüzeşti tafsîl üzre mürûr eylemişdir.

Sarıkçı Mustafa Paşa:

Yemişçi 'azlinden sonra, Kāsım Paşa'yla ma'an vezîr olup, sonra Kāsım Paşa kā'im-makām oldukda, mezbûra Anadolu Eyâleti virilmiş idi. Kāsım Paşa'dan sonra birkaç ay kā'im-makām olup, bunun dahi keyfiyyet-i katli mürûr eyledi.

SENE-İ ERBA'A-'AŞERE VE ELF

Serdârî-i Mehemmed Paşa be-Cânib-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩

Çün serhadd-i Üngürüs ahvâli tashîh olunmak ehemm-i mühimmât idi, Vezîr-i a'zam Mehemmed Paşa 'asâkir-i mansûreye girü serdâr ta'yîn ve Ostorgon ⟨Esztergom⟩ fethi maksûd-ı Pâdişâhî idiği tebyîn olundukdan sonra, Yeniçeri Ağası Tırnakçı Birâderi Hüseyin Ağa bile me'mûr olup sene-i sâbıka zilhiccesinin yirmi yedinci günü, yevmü'l-isneynde 'azîm alay ile Dârü's-saltana'dan çıkup **[105b]** Dâvudpaşa menziline nüzûl eyledi. 'Abdülbâkī Efendi sefer defterdârı olup, Etmekçi-zâde Rumili'ne tahsîle gönderildi. Sûfî Sinân Paşa Der-i devlet'de kā'im-makām ta'yîn olunup, Dâvud Paşa Kastamonu muhâfazasına me'mûr oldu. Nasûh Paşa dahi Anadolu'da serdâr ve muhâfız-ı Memâlik-i mahrûse ve diyâr kılındı. Vezîr-i a'zam bir hafta Dâvudpaşa'da eğlenüp muharremü'l-harâmın üçüncü günü, yevmü's-sebtde nehzat ve serhadd cânibine 'azîmet eyledi. Safer evâhırında Belgırad'a vâsıl olup esbâb-ı seferi tekmîlden sonra, rebî'ulevvelin dördüncü günü Zemun ⟨Zimony⟩ Sahrâsı'ndan Budun ⟨Buda⟩ cânibine teveccüh itdi.

Meşveret-i Serdâr

Muhtefî rivâyeti üzre, Osek ⟨Eszék⟩'de 'asker bir yere gelüp müşâvere eylediler. Serdâr, "*Ne cânibe teveccüh olunmak evlâdır?*" diyü su'âl eyledikde, serhadd ve 'asker ihtiyârlarından bir tâ'ife, "*Hâlâ Budun ⟨Buda⟩ cânibinden 'ale't-te'âkub feryâdcılar gelüp küffâr Komaran ⟨Komárom⟩'da hâzır ve 'askerin cihet-i teveccühlerine nâzırdır. Şöyle ki cânib-i âhara 'azm oluna, a'dâ-i dîn fursat kemîninden çıkup Budun ⟨Buda⟩ ve İstolni-Belgırad ⟨Székesfehervár⟩'a istîlâ itmek mukarrer olmağın, beher takdîr Budun ⟨Buda⟩ cânibine teveccüh vâcibdir*" diyicek süst-re'y bir tâ'ife dahi sevk-i kelâm idüp, "*Hâlâ Budun ⟨Buda⟩ ve İstolni-Belgırad ⟨Székesfehervár⟩ kal'alarının esbâb-ı muhâfazası müheyyâdır. 'Asker-i küffâr müstevlî olduğu takdîrce haybet ü hüsrândan gayri nesneye nâ'il olmazlar. Ammâ Kanije ⟨Kanizsa⟩ cânibinde vâkı' Eyâlet-i Mekomorya ⟨Međimurje⟩ -ki gāyet ma'mûr ve kesret-i mâl ü menâl ile meşhûr olup ile'l-ân yâd ayak basmamağla halkı âsûdedir-hâlâ iğnâ-i 'asâkir içün ol câniblere teveccüh olunmak evlâdır*" didiklerinde, çün tıbâ'-i beşeriyye celb-i menfa'at üzre mecbûle olup, her çend ki ehl-i tedbîr anların re'y-i süst ve tedbîr-i nâ-dürüstlerin tezyîf idüp, "'*Asker-i küffâr*

beride cem' olmuşiken, bizim cânib-i âhara tevecciihümüz anların kılâ'-ı İslâmiyye'ye dest-res buldukları[1] *takdîrce, tahrîb-i bilâd itmesine sebebdir. Bu hâlde temennî*[2]*-i ganâ'im ile ol tarafa gitmek ve bu sû'-i tedbîri ihtiyâr itmek lâyık değildir*" diyegördüler. Müfîd olmayup ekseri ahz-ı ganâ'ime mâ'il ve Serdâr'ı dahi kendi re'ylerine kā'il itmeğin, fi'l-hâl yeniçeri tâ'ifesi ağaları[3] ile Kanije ⟨Kanizsa⟩ semtine gönderilüp, 'âmme-i 'asker ile ertesi Serdâr dahi tevecciih itmek musammem olıcak, bi'l-fi'l ordu-yı hümâyûn kādîsı olan Vildân-zâde Mevlânâ Ahmed'e Serdâr tevcîh-i hıtâb idüp, "*Mekomorya ⟨Međimurje⟩ cânibine tevecciih evlâ idiğine ittifâk-ı ârâ' vâkı' olduğunu tescîl ve bu bâbda bir hüccet tahrîr eyle*" diyicek Mevlânâ redd-i cevâb idüp didi ki: "*Düşmen kafâmızda bizi mutarassıd iken bir bölük esîr-i hırs u âzın hevâsına tâbi' olmak muktezâ-yı 'akıl değildir. Husûsâ ki*[4] *hazret-i Pâdişâh bi'l-müşâfehe size hıtâb idüp,* **[106a]** *'Ostorgon ⟨Esztergom⟩ fethi aksâ-yı murâdımdır*[5]*' buyura ve zımnında sıyânet-i memleket ve himâyet-i nâmûs-ı saltanat var iken cânib-i âhara gitmek niçündür? Rûz-ı kāsıma seksen gün olup emr-i gāret müyesser olduğu takdîrde yirmi otuz günde hâsıl olur ve mâl-i ganîmete vâsıl olan 'asker-i bârdâr bir gün dahi yanınızda karâr itmeyüp gitdikde siz yalnız kalup, küffâr eyyâm-ı bâkıyede itmâm-ı emr-i hasâr eylese tedârükü imkânda mıdır? Ammâ çün zemânda vüs'at vardır, emr-i Pâdişâhî üzre Ostorgon ⟨Esztergom⟩ muhâsara olunup fethine küllî sa'y olundukdan sonra, müyesser olmasa dahi ba'de's-sa'y 'adem-i husûlü takdîre havâle itseniz, mu'âteb olmazsınız*" didikde, mezbûrun kelâmı ile sadr-ı Serdâr münşerih olup, bilâ-te'hîr Budun ⟨Buda⟩ ve Ostorgon ⟨*Esztergom*⟩ cânibine sarf-ı 'inân-ı 'azîmet idüp, yeniçeri bir menzil gitmişiken orduya lühûku mutazammın emir irsâl olundu.

Ammâ Peçuylu dimişdir: "Müşâvere Budun ⟨Buda⟩'a karîb Hamzabey ⟨Érd⟩ Sarâyı'ndan beri, Şoşkora Deresi menzilinde idi. Cumhûr, *'Ostorgon ⟨Esztergom⟩ muhâsarasında su'ûbet vardır, bu sene Beç ⟨Bécs/Wien⟩'e doğru diyâr-ı küffâra akın olunmak gerekdir*' didiler. Defterdâr Bâkī Efendi ve Ordu

---

1 buldukları N : bulmadıkları A.
2 temennî A : temennâ N.
3 tâ'ifesi ağaları A : ağası tâ'ifeleri N.
4 ki A : – N.
5 murâdımdır A : murâd N.

Kâdisı bu re'ye kā'il olmadılar. Lākin, sā'iri ol semti tercîh itmekle, ertesi göçülüp giderken, yolda arabalar irkilüp birkaçı kalmağla, yeniçeri, *'Bu kadar ağırlık ile akıncı mı gidilir*[1]*?'* diyü ta'na başladıkların Serdâr işidüp, tahvîl-i re'y eyledi. Ve muhâsaraya karâr virdi." Sahîhi dahi budur.

Teveccüh-i Serdâr be[2]-Muhâsara-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩

Çün Ostorgon ⟨Esztergom⟩ fethi niyyeti ile ol cânibe teveccüh itdiler, Bosna Beylerbeyisi 'askeri ile ileri Budun ⟨Buda⟩'a gönderilüp, yirmi beş pâre bedoloşka top ve otuz bin dâne ve on bin kantâr bârût mühimmâtı ile gemilere koyup ihzâr fermân olundu. Mohac ⟨Mohács⟩ Sahrâsı'na varıldıkda, sipâh tâ'ifesine cebehâneden silâh ve yeniçeriye[3] tüfeng tevzî' itdiler ve alay gösterildi. Menzil be-menzil gidilüp, rebî'ulâhırın on dördüncü günü Kal'a-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩ havâlîsi madreb-i hıyâm-ı ehl-i İslâm oldu. Hemân[4] ol gün muhâsara ve yeniçeri ve ümerâ kol kol ta'yîn olunan mahallerde yürüyüp, top ve tüfeng ile cenge mübâdere eylediler.

Ostorgon ⟨Esztergom⟩ civârında vâkı' bir yüksek depe üzre binâ olunup Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a bir râh-ı nihândan ittisâli olmağla, sedd-i râh ve anın ba'zı gavâ'ilini def' itdiği cihetden ana nev'an penâh olan Depedelen ⟨Szent Tamáshegy⟩ Kal'ası'n muhâsaraya Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Boşnak Mustafa Paşa ba'zı 'asâkir ile ta'yîn olunmağın, her cânibden yapışup döğmeğe başladılar.

Çün sene-i sâbıkada Nehr-i Tuna mâverâsında, Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a mukābil Ciğerdelen ⟨Párkány/Štúrovo⟩ tarafında küffâr tabur kurup bî-mâni' ü mezâhim kal'aya zahîre ve 'asker ile imdâd itmeleri 'adem-i fethe sebeb olduğu tecribe ile bilinmiş idi. Ol mahzûru def' içün Ciğerdelen ⟨Párkány/Štúrovo⟩ yakasına 'asker geçirmek mühimm olup top yetişmez yerden cisr tertîb olundukda, toplar geçirilüp ol cânibden dahi iç kal'a döğülmeğe şürû' olundu.

---

1 gidilir A : gidebilir N.
2 be A : – N.
3 yeniçeriye A : yeniçeri tâ'ifesine N.
4 hemân A : – N.

Feth-i Kal'a-i Vişegrad ⟨Visegrád⟩

Bu esnâda Ostorgon ⟨Esztergom⟩ muzâfâtından Tuna sâhilinde Ostorgon ⟨Esztergom⟩ ile Vaç ⟨Vác⟩ mâ-beyninde vâkı' ve donanma gemileri ile zahîre ve mühimmât gelmeğe mâni' olan sedd-i sedîd Vişegrad ⟨Visegrád⟩ Kal'ası fethine nâmzed olan Bosna Beylerbeyisi Hâdım Husrev Paşa hisâr-ı mezbûr üzerine varup emân ile feth itdikde, küffâr, Firenk nev'inden olup Papa tarafından Nemçe imdâdına gelüp kılâ'-ı harbiyyeye tevzî' olunanlardan idi. Sâbıkā İbrâhîm Paşa istimâleti ile 'asker-i İslâm'a mülhak olup ağır 'ulûfeler ile mer'î **[106b]** olan Firenkleri görüp, bunlar dahi benî-nev'ine ittibâ'an gelüp Pâdişâh'a bende oldular. Sâbık u lâhik binden mütecâviz iken cenglerde ekseri düşüp, hâlâ ekall-i kalîl kalmışdır.

Feth-i Depedelen ⟨Szent Tamáshegy⟩

Vişegrad ⟨Visegrád⟩ emri ber-taraf olıcak, Husrev Paşa 'askerinin ba'zı ve mezkûr Firenk tâ'ifesi, Depedelen ⟨Szent Tamáshegy⟩ Kal'ası'n muhâsara üzre olan Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi'ne ilhâk olunmağla mahsûr olan küffâra havf u haşyet müstevlî olmağın, guzât-ı Müslimîn kuvvet bulup cumâdelûlânın altıncı günü, ba'de salâti's-subh def'aten üç top atılup bir uğurdan yürüyüş itdiler. Hikmet-i Hudâ ol seher bir duman ve pus idi ki ırakdan âdem seçilmezdi. İçeri girdiler, henüz kâfir duymadı. Pes evvel hücûmda Depedelen ⟨Szent Tamáshegy⟩ Kal'ası'nın varoşu ve kerre-i sâniyede nefs-i Depedelen ⟨Szent Tamáshegy⟩ ve yine ol günde bu kal'a ile Ostorgon ⟨Esztergom⟩ mâ-beyninde vâkı' kulleler ve tâbyeler vâhiden ba'de vâhid feth olunup, nısf sâ'at kadar zemânda Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a mu'âdil bir kal'a ma'a-tevâbi'ihâ kabza-i tasarrufa dâhil oldu. Ve içlerinde mahsûr olan küffârdan bir ferd halâs olmayup, dört bin kadar kâfir tu'me-i şemşîr oldu. Hattâ kal'ada başbuğ olan Grof ⟨Graf⟩ taşra çıkup istimâlet içün ol gice anda kalmış idi. Sâ'ir maktûller arasında katl olunmuş bulundu.

Ve kezâlik Vişegrad ⟨Visegrád⟩ feth olunmağla, zahâ'ir ve 'asâkir ile sefâ'in Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a karîb mahalle gelüp, mutarassıd-ı fursat olup dururlardı. İşâret-i Serdâr ile içinde olan 'asker çıkup "Küçükada" nâm mahalde meters kurup, 'askere eziyyet iden küffâr üzerine yürüyüp, ol meterslerde iki yüze karîb kâfiri tu'me-i tîg-ı bî-dirîg itmekle, toplarını zabt

itdikden sonra, iç kal'a tarafına döndürüp ve anlar imdâd olunmak ile iç hisâra 'azîm rahne virdiler.

İhrâk-ı Varoş

Beri cânibde dahi yeniçeri metersleri Ostorgon ⟨Esztergom⟩ varoşuna karîb varup Depedelen ⟨Szent Tamáshegy⟩ tarafından vaz' olunan toplar ile döğülür iken Serdâr, varoş palankasına âteş bıragana bin altun va'd eylemeğin, bir dilâver varup ol hıdmeti edâ idicek, küffâr hânmânlarına âteş düşüp def'i içün cem'-i küffâr anın üzerine üşüp itfâsına sa'y üzre iken, toplar atılup hâric ez-hadd kâfir katl olundu.

Feth-i Varoş ve Kal'a

Cumâdelûlânın on altıncı günü üç kerre yürüyüş olup, def'a-i sâlisede varoş külliyyetle zabt ve içinde olan iki bin mıkdârı kâfir nâr-ı cahîme îsâl olundu.

İcmâl-i mezkûrun tafsîli bu ki bu seferde, bi-'avni'llâh, 'askerin nâ-tüvânı gûyâ ki birer pehlevân idi. Sâ'ir zemânda envâ'-i ihsânlar ve iltifâtlar ile 'asker yürüyüşe gitmez iken bu def'a yürüyüş nidâ olunduğu gice zevk ü şevkle 'asker meterse dolup sabâha dek kimse kalmadı. "*Allâh Allâh!*" diyü yürüdüklerinde varoş kal'asına bir mertebe hücûm itdiler ki guyâ içinde kimse yoğidi. Ve su'ûd idecek gedikden ancak bir âdem girerdi. Küffâr müdâfa'a makāmında durup nice guzât şehîd oldukdan sonra işrâk vaktine dek çün ceng mümtedd oldu, Serdâr-ı a'zam Yeniçeri Ağası'na âdem gönderüp guzâta ikdâm fermân itdi. 'Askerin yüzü dönmedi. İleri sürmeğe sa'y lüzûmunu bildirdikde, Hüseyin Ağa ⟨-ki⟩ Çerkesiyyü'l-asl bir merd-i dilîr idi- Kethudâyeri'ne hıtâb idüp, "*Bize yol aç, çün ileride olanlar yürümez, biz yürüyelim*" diyü hareketi müşâhede olundukda, 'askere gayret düşüp bir uğurdan tekbîr getirdiler. Ve yürüyüp ibtidâ' Alacahisâr ⟨Kruševac⟩ bayrağı bedene çıkdı. Ardınca Vezîr-i a'zam bayrakdârı ve Köstendil bayrağı ve sâ'iri gürûh gürûh çıkup, küffâr beden etrâfına handekler kesüp metersler itmiş idi. Müfîd olmayup ekseri kırıldı. Ve sâbıku'z-zikr Mustafa Paşa -ki Depedelen ⟨Szent Tamáshegy⟩ fethinden sonra Kal'a-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩'un su kullesi fethine ta'yîn olunmuş idi- ihtimâm idüp kulleyi zabt itdikden sonra, mevâ'îd-i ihsânla ba'zı dilîrler iç hisârın ba'zı yerine bayraklar dikûp öndüller aldılar.

Feth-i varoşun onuncu günü girü yürüyüş nidâ olunup metersler doldukda, küffâr 'askerin müzâhemesin görüp yürüyüş ideceklerin bildi. Ve bir hücûma dahi tahammül muhâl olduğun istiş'âr eyleyüp mâh-ı mezbûrun yirminci günü -ki[1] yevmü'l-isneyn idi- seherî Budun ⟨Buda⟩ Yeniçeri Ağası 'Osmân Ağa kolundan, "*Emân, el-emân!*" diyü feryâd itdikleri Serdâr'a ihbâr olunıcak, Peçuylu İbrâhîm Efendi, Paşa'nın mu'temedi olmağla ve kal'a virildiği zemân çıkup vire ahvâlin söyleşmek ile[2], bu def'a dahi mezbûru gönderüp, iki kâfir çıkup vire ahvâli söyleşildi. De'b-i kadîm-i 'Osmânî üzre emân virilüp, mâh-ı mezbûrun yirmi birinci günü, mecrûh u menkûb beş bin dört yüz kâfir emvâl ü erzâkdan tahammül idebildikleri kadar nesne ile çıkup, sefîneler ile **[107a]** dârü'l-küfürleri cânibine tevcîh olundular. Bu esnâda bir yarar kapudanları Müslimân olup taraf-ı serdârîden nâ'il-i ihsân-ı bî-pâyân oldu. Ve kezâlik sâlifü'z-zikr Firenk tâ'ifesinden bu kal'ada dahi olanlar 'asker-i İslâm içinde hem-cinslerine mülhak olup selefleri gibi mer'î oldular.

Ba'dehû, Ostorgon ⟨Esztergom⟩ ve Depedelen ⟨Szent Tamáshegy⟩ kal'alarının münhedim olan yerleri ta'mîr olunup, sâbıkā merhûm Sultân Süleymân Hân feth itdikde binâ eyleyüp, küffâr müstevlî oldukdan sonra âsâr-ı küfr ile memlû olan câmi'-i şerîf tathîr ve salât-ı cum'a edâ olundukdan sonra, bu kal'alar muhâfazasıçün müstevfâ 'asker ile bir bey ta'yîn olunup, beşâret-i feth ü nusret ile Âsitâne'ye piyâde ve süvârî mukābelecisi Peçuylu İbrâhîm Efendi ve Ocak'dan Küçük Çâvuş Kara Hasan Ağa ve Paşa'nın kapucubaşısı Hızır Ağa irsâlinden sonra, şükrâne-i feth ü zafer 'umûmen sipâhîlere ikişer akça ve piyâdelere birer akça terakkī ihsân eyledi. Ba'dehû, Serdâr-ı kâm-gâr göçüp Budun ⟨Buda⟩ ve Belgırad taraflarına teveccüh itdi.

Bi-'avni'llâh, feth-i Ostorgon ⟨Esztergom⟩ envâ'-i hayra reh-nümûn olup min-ba'd küffâr bâb-ı sulhu kar' ve inkıyâdlarını Âsitâne'ye ref' itmelerine sebeb olmuşdur. Çün takdîr-i Kadîr ile kal'a-i mezbûre sâbıkā Serdâr[3]-ı mûmâ-ileyh elinden küffâra intikāl itmekle, leyl ü nehâr anın fethi hâtırasında

---

1 ki A : – N.
2 söyleşmek ile N : söyleşmeğe A.
3 Serdâr A : + olan N.

idi. Bi-hamdi'llâh zemân-ı kalîlde ⟨fethi⟩ müyesser olıcak mezbûra şifâ-i sadr gelüp, 'âmme-i ehl-i İslâm'a bâ'is-i ibtihâc oldu*1.

Ol zemân Hâce-zâde Mehemmed Efendi târîh-i fethi ta'miye tarîkı ile bu güne düşürdü:

"Leşker-i küffâr" çıkdı "Hısn-ı Ostorgon"dan*2

Defter Emîni Serhoş 'Abdî Efendi dahi mukaddemâ bu beyti dimiş idi:

Kalmayup çün çıkdı Ostorgon'dan
'Abdî bu ashâb-ı küfr ve ehl-i nâr*3

İstîlâ-i Boçkayı ⟨Bocskai István⟩
ber-Hisâr-ı Uyvar ⟨Újvár⟩

Çün Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ Devlet-i 'aliyye 'askeri ile i'tizâd itdi, her cânibe ki teveccüh eyledi muzaffer olup, bin on dört rebî'ulâhırı evâsıtında Serdâr-ı a'zam Ostorgon ⟨Esztergom⟩'u muhâsara üzre iken, Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ dahi Uyvar ⟨Újvár⟩ Kal'ası'nı muhâsaraya istîzân zımnında 'asker-i İslâm ile imdâd recâ itmeğin, Eğre ⟨Eğri/Eger⟩ Beylerbeyisi Sinân Paşa ve Sirem ⟨Szerém⟩ ve Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩ ve Alacahisâr ⟨Kruševac⟩ beyleri ve Tırhala Beyi Çerkes Çil Ağaç Bey Tatar ve Çerkes'den bir tâ'ife ile gönderilüp imdâd olundukda, Macar beylerinden "Homonnayi ⟨Homonnai Drugeth Balintot⟩" nâm kâfiri kendi 'askerine serdâr idüp, sâbıku'z-zikr Bektâş Paşa dahi varup Uyvar ⟨Újvár⟩'ı muhâsara eylemişler idi. Ostorgon ⟨Esztergom⟩ fethinden sonra, bin nefer yeniçeri ile Zağarcıbaşı ve birkaç san-

*1 Tam burada Kâtib Çelebi, sola doğru bir çıkma işareti yaparak, sayfanın kenarına, savaşta askerin gösterdiği gayrete dair altı satırlık bir not eklemiştir. Fakat daha sonra notun üzerini karalamış, geri dönüp bir önceki sayfanın kenarında aynı notu, önemsiz birkaç değişiklikle tekrar yazmıştır (vr. 106b). Oradaki "İcmâl-i mezkûrun tafsîli bu ki ..." diye başlayan ve sonunda "sahh" kaydı taşıyan notu, müellif tarafından işaret edilen yerde metin içine dahil ettiğimizden dolayı, üstü karalanmış nota burada yer vermemiz gereksizdir.

*2 لشكر كفار چقدى حصن استر غوندن = 1865 ("Hısn-ı Ostorgon") – 851 ("Leşker-i küffâr") = 1014.

*3 قلميوب جون چقدى استور غوندن
عبدى بو اصحاب كفر و اهل نار
1717 (Ostorgon) – 703 (Bu ashâb-ı küfr ve ehl-i nâr) = 1014.

cak ‘askerini Bosna Beylerbeyisi Husrev Paşa'ya koşup ve Uyvar ⟨Újvár⟩'da olan ‘asker-i İslâm'a mezbûru serdâr itdi. Vardıkda, kal‘ada olan Nemçe evvelâ kapuları kapayup kıtâle şürû‘ itmişler idi. Sonra Boçkayı ⟨Bocskai István⟩'ya[1] ser-fürû idüp hisârı Macar tarafına virmek üzre emânla teslîm itmeğin, Boçkayı ⟨Bocskai István⟩, Kal‘a-i Uyvar ⟨Újvár⟩ kendi zabtında olmağı recâ idüp, bunun üzerine mu‘âhede içün Serdâr tarafından müstakill âdem taleb itmeğin, beyler nasbı ve zabtı mümkin iken henüz Boçkayı ⟨Bocskai István⟩'nın mu‘âhedesi karîbü'l-‘ahd olmağla, tatyîb-i hâtırı içün Rumili Beylerbeyisi Köse Hasan Paşa[*1], Ordu Kādîsı Vildân-zâde ile irsâl olunup, anlar dahi varup kal‘ayı emr-i Serdâr ile **[107b]** Boçkayı ⟨Bocskai István⟩'ya teslîm itdikden sonra, ‘asker-i İslâm ile gelüp orduya mülhak oldular.

Bu esnâda mezbûr Hasan Paşa, Rumili ‘askerinden bir mıkdâr ‘asker ile Pespirim ⟨Veszprém⟩ ve Polata ⟨Palota⟩ kal‘aları fethine nâmzed olup, varup Polata ⟨Palota⟩ Kal‘ası'nı emânla zabt itdikden sonra, gelüp Budun ⟨Buda⟩ havâlîsinde orduya mülhak oldu.

Ve bu hılâlde Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Boşnak Mustafa Paşa ma‘zûl ve Silistire Sancağı'na arpalık ile mutasarrıf Kādî-zâde ‘Ali Paşa mansûb olup[*2], Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩ ve Niğbolu ve Silistire ve Çirmen ve Vize sancakları Budun ⟨Buda⟩ muhâfazasına ta‘yîn olundular. Ba‘de termîmi'l-kılâ‘ Serdâr-ı zafer-şi‘âr Belgırad cânibine teveccüh üzre oldu.

Âmeden-i Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ be-Serdâr

Sene-i sâbıkada Vezîr-i a‘zam Âsitâne'ye vardıkda Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ ile olan mu‘âhede ahvâlini huzûr-ı hümâyûna ‘arz idüp bir zî-kıymet krona ki üç bin kadar altuna murassa‘[2] ve mücevher yapdırup, hâlâ bile getirmişidi. Bu def‘a Peşte ⟨Pest⟩ yakasında bârgâhlar ve serâ-perdeler kurulup ‘asker-i İslâm müsellah ve müzeyyen safların tertîb idüp durdular.

---

[1] Boçkayı'ya A : Boçkay'a N.

[*1] O sırada Rumili beylerbeyi olan, Tiryâkî Hasan Paşa'dır (*Târîh-i Na‘îmâ*, I, 296). Nitekim Kâtib Çelebi, biraz yukarıda onun Rumili Beylerbeyiliği'ne getirildiğini haber vermişti (bkz. vr. 104a). Tiryâkî Hasan Paşa'mn aynı zamanda “Köse” lakabı ile anıldığına döneme ait diğer kaynaklarda rastlamadık. Biraz aşağıda Kâtib Çelebi ondan her iki lakabla birden bahsetmiştir (vr. 120b).

[*2] Kādî-zâde ‘Ali Paşa bundan önce de Budun beylerbeyi olarak görev yapmıştı (bkz. vr. 72a).

[2] murassa‘ A : musanna‘ N.

Sâyebânlar altında tire-bezeler ve sandalyeler konup âyînleri üzre ziyâfet tertîb olundukdan sonra, on bin kadar Macar 'askeri ve cümle nâmdâr beyleri ile gelüp Serdâr-ı kâm-gâr'a mülâkāt itdi. Ve anlar dahi sâbıkā va'de itdikleri üzre kronayı giydirüp ve bir murassa' kılıc kuşadup cânib-i Pâdişâhî'den 'inâyet olunan 'alem-i hümâyûn ile sancağı teslîm eyledi. Ve anda bi'l-müşâfehe her ahvâli söyleşüp 'ahd u mîsâkı muhkem itdiler. Toplar atılup 'azîm şenlikler ve ziyâfetlerden sonra kalkup gitdi. Ve bundan sonra dahi dîn-i İslâm'a 'azîm hıdmetler eyledi. Nemçe küffârı 'âciz kalup zâhiren kıtâlle intikāma kādir olmamağla tesmîme sa'y idüp âhır, bir fursat ile me'mûllerine nâ'il oldular. Lâkin, mezbûrun zuhûru ol tarafın inkisâr ve fütûruna sebeb olup, zarûrî sulha boyun eğdiler.

Vezîr-i a'zam'ın mizâcı nâ-hoş olmağla, Budun ⟨Buda⟩'da birkaç gün oturup mülâzımîne tevzî'-i hıdmet itdikden sonra, Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa'yı Budun ⟨Buda⟩'da muhâfazaya alıkoyup Belgırad'a 'azîmet itdi. Anda dahi kapukulunun 'ulûfelerin virüp icâzetle 'askeri vilâyetlerine gönderdi. Ve kendi şehre dâhil olup, ol kış anda 'işret ü 'ayş eyledi.

Bi-fazli'llâh bu sene 'asker-i İslâm mansûr u muzaffer olup Üngürüs seferleri açılalı on iki seferin cümlesi buna mu'âdil olmayup, birinde bir iş görülmedi. Ve bu seferde olan ganâ'im ve ucuzluk bir seferde olmadı.

Çün Belgırad'a dâhil oldular ve ikişer 'ulûfe işlemiş idi, ekser bölük halkı Belgırad'da olmağla, altı sene bir yerden piyâde ve süvârî mukābelecisi olan Peçuylu İbrâhîm Efendi nâzır ta'yîn olunup 'ulûfeleri virildi.

İbtidâ'-i Mukaddemât-ı Sulh-ı Nemçe

Çünki Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ Nemçe'ye küllî ızrâr ve îsâl-i hasâret eyledi, ol evânda Nemçe İmparatoru olanın karındaşı Hungarya dukası olup Viyana, ya'ni Beç ⟨Bécs/Wien⟩ şehrinde oturup ehl-i İslâm ile harb u kıtâl iden Hersek Matyaş ⟨Matthias⟩ 'asker-i İslâm'ın kuvvetini ve Boçkayı ⟨Bocskai István⟩'nın muhâlefetini görüp Erdel -ki 'askerinin bir rüknü idi- cânib-i inhitâta mâ'il olduğunu bilüp **[108a]** Serdâr-ı mûmâ-ileyh tarafına âdemler irsâl idüp kar'-ı bâb-ı musâlaha eylediğinden mâ'adâ, Bohemya, ya'ni Çeh memleketinde Praga ⟨Prága/Prague⟩ şehrinde karındaşına mektûb gönderüp, "*Eger ehl-i İslâm ile bu eyyâmda ma'nâ-yı sulh sûret-pezîr olmazsa memleketimiz şey'en fe-şey'en elden çıkup, kimi dâhil-i havza-i memâlik-i*

İslâmiyye ve kimi pây-mâl-i huyûl-i Erdel olmak mukarrerdir" diyü i'lâm itdikde, be-her-hâl sulh evlâ idiğini ol dahi bilüp, bu bâbda karındaşı re'yine râzî oldu. Ve mukaddemât-ı sulhu tertîb tarîkında re'îs-i dînleri olan Papa'ya mürâca'at idicek, ol bâtıl bu re'ye kā'il olmayup, "*Karındaşın inşâ eylediği sulhu elbette nakz ve râzî olmazsa katl idesin*" diyü cevâbnâme gönderdikde, Papa⟨'nın⟩ haberin karındaşına teblîğ ve "*Elbette Papa kelâmını temşiyetde sa'y-i belîğ eyleyesin. Ve illâ emr-i dîn senin ile olan nisbet-i karâbetden bana evlâdır. Be-her-hâl kıtâl olunur*" diyü i'lâm itdikde, merkūm Matyaş ⟨Matthias⟩, "*Ben bu sulhu hâlimize evfak bulup mukaddemâtını tertîb itmişimdir. Min-ba'd rücû' itmezim*" diyü haber irsâl ve tasmîm-i kıtâl idüp Macar ile ittifâk ve Erdel imdâdına varan 'askerden ve Erdel ve Macar'dan bir 'azîm leşker ile Praga ⟨Prága/Prague⟩ tarafına teveccüh esnâsında Çasar mürd olup, çün iclâs âyînleri üzre Papa-i nâ-sipâs re'yine menût idi, mezbûr Matyaş ⟨Matthias⟩ imparatorluğa müsta'idd iken, sulha rızâ virmekle kayserliği {"*Çasar*", "*kayser*" *ikisi bir ma'nâdır. "Sezar" dahi dirler. İmparator dahi kayser ma'nâsınadır. Minhu*} bundan sarf idüp, küçük karındaşı "Maksimilyanos ⟨Maximilian III⟩" nâm kâfir⟨i⟩ -ki Eğre ⟨Eğri/Eger⟩ fethinden sonra 'asker-i İslâm'a i'tirâz idüp küffâra serdâr olup ba'de'l-hezîme halâs oldukda, min-ba'd ruhbâniyet ihtiyâr idüp Papa'ya varup bir deyrde oturmuş idi- mürde-i mezbûr yerine çasar nasb idüp Hungarya'ya, ya'ni Üngürüs'e gönderdi.

Mezbûr Matyaş ⟨Matthias⟩ cenge âmâde olmağla, Maksimilyan ⟨Maximilian III⟩-ı cebân kayserlik emrini ana tefvîz ve emr-i sulha terk-i ta'arruz eyleyicek, bî-ceng ü cidâl Matyaş ⟨Matthias⟩, Nemçe'ye kıral olup[*1] tahtı olan Praga ⟨Prága/Prague⟩'ya müteveccih oldukda, emr-i sulhu temşiyet ile Maksimilyan ⟨Maximilian III⟩'a vasıyyet ve anı Hungarya dukası ve Beç ⟨Bécs/Wien⟩ hâkimi kılup, kendi Praga ⟨Prága/Prague⟩'ya 'azîmet itdi. Pes Maksimilyanos ⟨Maximilian III⟩ emr-i musâlahayı te'kîd idüp, sene-i sulhda iki kerre yüz bin guruş virüp yirmi yıla dek emr-i sulh cârî olmak ve sene-i sulhdan üç yıl mürûr itdikde her sene ba'zı hedâyâ ile 'arz-ı inkıyâd itmek üzre sulh olunmağı recâ itdikde, Anadolu memâlikinde zuhûr iden eşkıyâ-i

*1 Nemçe'ye kıral olup : Âtıf Efendi nüshasında "Nemçe'ye" ve "kıral" kelimeleri arasında satır üzerine doğru sıkıştırılmış bir kelime daha mevcut. Ancak üzeri kısmen karalanmış durumda olduğundan dolayı okunamıyor. Nuruosmaniye nüshasında ise "وسنار" şeklinde görünen kelimeyi metne almadık.

Celâlî istisâli ve Kızılbaş-ı bed-ma'âşın Memâlik-i 'Osmâniyye'ye itâlesi ihlâlini def' içün Vezîr-i a'zam'ın huzûru vâcib olmuş idi. Ana binâ'en emr-i sulh ol târihde tenciz olunmayup, 'alâ vechi'l-mütâreke vaktine tevakkuf olundu.

Vak'a-i Cigala-zâde der-Serhadd-i 'Acem

Sene-i sâbıkada diyâr-ı şark serdârı olan Cigala-zâde Sinân Paşa çün gā'ile-i Van'ı hüsn-i tedbîr ile def' ve bu sâlde Erzurum'da yine livâ-i **[108b]** şevketi ref'eyledi. Hasan Kal'ası'nda iken oğlu Mahmûd Paşa'yı Şirvân'dan kaldırup Diyârbekir'i virdi. Ve Şirvân'ı Hüseyin Paşa-oğlu Ahmed Paşa'ya tevcîh itdi. Kızılbaş'ın havâlî-i Tebrîz'de cem'iyyeti mesmû' olıcak sevk-i 'asker idüp, sene-i mezbûre rebî'ulâhırının yirmi birinci günü havâlî-i Selmâs'a gelüp, Şâh-ı gümrâh dahi Hoy'da idi. Ferîkaynın çarhacısı biri birine mülâkī olup leşker-i Sürhser mağlûben rücû' eylediler.

Mâh-ı mezbûrun yirmi dördüncü günü "Hamle" nâm mahalle nüzûl olunup, anda gelen bir bölük melâhide dahi münkesir döndüler. Çün Şebister'i geçüp Tebrîz gölü kenârında kondular, ertesi, Şâh 'askerini üç bölük idüp ve kendi râh-ı necâta müşrif bir püşte üzre dururken, Erzurum Vâlîsi Köse Sefer Paşa dahi çâdırlar kurulmadan meşveretsiz ve tedbîrsiz hiffet idüp, Tekeli Paşa -ki Tebrîz beylerbeyisi olmuşidi- ve Sivas Beylerbeyisi Râziye-zâde ve Ahaveynîler Ahmed Paşa ve karındaşı ve Haydar Paşa-oğlu 'Ali Paşa ve bi'l-cümle on altı beylerbeyi nâmına kimseyi ve yirmiden ziyâde sancak beylerini kendiye uydurup yanlarında olan bî-ser ü sâmân levend ile tehevvür ve Serdâr tarafından, "'*Acele itmesin ve hiffet idüp çok ileri gitmesin*" diyü haber vardıkca serkeşî ve tekebbür idüp, bî-muhâbâ Allâhvirdi Hân alayına urup, evvel zuhurdan beyne's-salâteyne dek ceng itdiler. Hakkā ki Sefer Paşa ma'rekede mânend-i şîr ü peleng her ne cânibe âheng itse sîne-i düşmeni çâk ve hasm-ı harb-efgeni berâber-i hâk ider idi. Ve bi'l-cümle anın gerr ü ferrine Sürhser tahammül idemeyüp Zülfekār Hân alayına ilticâ idicek, müşârun-ileyh anları dahi biri birine katup vakt-i 'asra dek ceng itmiş idi.

Gitdikce harb müştedd ve ahşâma dek mümtedd olmak mukarrer oldukda leşker-i Sürhser 'âkıbet mecâl-i tahammül teng idiğin görüp, dest ü pâ urup Şâh-ı gümrâh alayına firâr ve yanında karâr itdiler. Gurûb-ı şemse ki nısf sâ'at kalmış idi, bu mertebeden sonra lâzım olan kaçanı kovmayup semâhat iken, Serdâr'ı ve cümle kâr u bârı bıragup dağlar aşırı mesâfât-ı ba'îdeye gidüp kafâların hâlî kodular. Kızılbaş 'askeri perîşân oldukda Şâh etbâ'ı ile bir cebel

üzerine çıkup, anda dahi duramayup nısf menzil mesâfede hezâr havfla bir püşte üzre nüzûl itdi. Bu esnâda müctemi' olan kilâb, "*Ordu-yı Serdâr hâlîdir*" diyü def'aten dönüp ordu üzerine hücûm idicek, yeniçeri ve silahdâr zümresi -ki Serdâr hıdmetinde harbe âmâde idiler- ol kilâbı istikbâl idüp tîr ü tüfeng ile ceng iderek mahzûlleri döndürdüler.

Âhır-ı nehârda ta'kîbden dönüp gelen yorgun 'askere dûş olıcak üzerlerine sürüp, Kızılbaş dinc bulunup çoğ olmağla, gelenler mukāvemet idemeyüp bir bölüğü Şebister'e doğru firâr itdi[1]. Ve içlerinden Tekeli Paşa ve Celâlî Karakaş Paşa ve Kacar Mehemmed Paşa etbâ'ı ile Kızılbaş'ı söküp orduya doğru gelmekle hâlâs oldular. Sâ'irleri şehîd olunca ceng itdiler. Köse Sefer Paşa'nın elinde âlât-ı harbden nesne kalmayınca ceng idüp, mecrûh olup atı düşdükde tutulup, anı ve birkaç mecrûhları Şâh tarafına getirdiler. Lâkin, Şâh 'inde't-tebşîr i'timâd itmedi. Sefer Paşa nîm cân önüne vardıkda, "*Bana mutî' olup mezhebimi kabûl it. Bir yarar yiğitsin, sana ri'âyet ideyin*" didikde, "*Senin mezhebinde olan mülhidlere hezâr bâr la'net!*" diyü bir cerâhat-ı hâ'ilesinin cebîresini -ki Kızılbaşlar diküp bağlamışlar idi- "*Bana şimden girü şehâdet evlâdır*" diyü çıkarup bıragıcak, evbâşân-ı Kızılbaş üşüp şehîd itdiler. Ve 'âmmeten ol vak'ada maktûl olanlar levend olup, 'ulûfeli 'askerden az kimse şehîd oldu.

[109a] Bu tarafda Serdâr, yeniçeri ve silahdâr sufûfunu darbzenler ile üslûb-ı ma'hûd üzre tertîb idüp dururken, leşker-i Sürhser 'âmmeten fürce bulup ordu ile ma'reke mâ-beynine geldiler. Lâkin, top ve tüfengden birkaç korucu helâk oldu. Çün şeb hengâm ve iki ferîka dâ'iye-i ârâm oldu, Kızılbaşlar şâhların arayı gitdiler. Serdâr yerinde kalup gice Kürdistân a'yânı ve beyleri, "*Bu kârın netîcesi niçe olacakdır?*" diyü meşveret içün Serdâr'a geldiler. Lâkin, mülâkāt mümkin olmayup, "*Sâhib-i devlet yorgun, huzûrdadır*" dimekle gelenler dönüp kimi, "*Serdâr firâr itmiş ancak*" diyü ma'nâ virmekle, Kürdistân halkı çâdırların yıkup giden gidenin oldukda, Karakaş dahi orduyu bıragup, bakıyye-i 'asker dahi pey-revlik idüp Van cânibine revân oldular.

İttifâkan Haleb beylerbeyisi olan Cânpûlâd-zâde Hüseyin Paşa ve Bitlîs Hâkimi Ziyâeddîn Hân, rûz-ı kıtâlden bir gün mukaddem ol havâlîde nısf menzil mahalle nüzûl itmiş iken tekā'üd ile taksîrden mâ'adâ, ol girü dönen münhezimlerin Serdâr husûsunda virdikleri haber-i kizbe i'tikād itmekle girü

[1] itdi A : itdiler N.

dönüp, sonra hilâf-ı vâkı' idiği zuhûr idicek, eşkıyâ-i Ekrâd dönüp giden 'askere gezend irişdirmemek içün memerr üzerinde vâkı' derbend ağzında oturup gelen ehl-i İslâm yanına müctemi' olmağla, selâmetle Van'a vâsıl oldular. Serdâr ertesi orduda kalan 'askeri yanına cem' itdi ve istimâletler virdi. Alayları tertîb idüp ancak ordu kenârına çıkdılar. Ve düşmen cânibine nigâh idüp hareket yok gördüler.

Öyle vakti herkes ne zuhûr ider diyü hayretde iken Van Beylerbeyisi Kacar Paşa etbâ'ı ile 'amele yarayan emvâli alup, "*Ne durursuz! Kızılbaş ordu kenârına geldi ve topları aldı*" sadâsı çıkup, min-ba'd giden gidenin olup biri birine bakmadılar. Serdâr iki bin kadar kapukulunun ehl-i 'ırzı ile kaldıkda piyâdeleri develere bindirdi. Cümle hazîne ve ordu ve topları yerinde alıkoyup, min-ba'd ol mahalde durmak münâsib olmamağın, anlar dahi Van tarafına müteveccih oldular.

Bu tarafda[1] Şâh, havfından, "*Yahtemil ki 'Osmânlı bir hîle itmiş ola*" diyü iki gün teharrî itdikden sonra, Serdâr'ın Van'a reftârın tahkîk idicek kalkup ordu mahalline geldi.

Ve Serdâr, envâ'[2]-i elem ü ıztırâb ile mahmiyye-i Van'a vâsıl olup, anda Cânpûlâd-zâde Hüseyin Paşa istikbâl ve hezâr i'tizâr itdi. Lâkin, Serdâr'ın nâr-ı gazabı ol mertebe değil idi ki anın seylâb-ı eşk-i darâ'atı ile muntafi' ola. Pes mahall-i 'itâba getirüp, "*Ne sebeb ile gelüp hıdmetde bulunmadın?*" diyü nefrîn ve küşte-i tîg-ı kîn eyledi.

Ba'dehû kalkup sene-i mezbûre recebinin yirminci günü Âmid'e vâsıl oldu. Ve lâkin, vâkı' olan tefrît gamı 'illeti ile 'alîl ü marîz olup âhırü'l-emr, sene-i merkûme şevvâli hılâlinde vefât itdi. Mezbûrun tama'ından nâşî tebdîlâtı nice ihtilâle mü'eddî olup, Şâm'ı Sinân Paşa-zâde'ye virdikden sonra 'Osmân Paşa'ya tevcîh eyledi. Ve Haleb Eyâleti'ne mutasarrıf Nasûh Paşa'yı kaldırup, Kilis Ocaklığı'nda olan Cânpûlâd-zâde'nin büyüğü Hüseyin Paşa'ya ba'zı iltizâm ve şurût ile tevcîh eyleyüp, mezbûr dahi Haleb'e vardıkda Nasûh Paşa Der-i devlet'den mukarrernâme ibrâz eylemekle, tarafeynden kıtâl olup niceler düşdü. Âhır, Hüseyin Paşa'ya dahi ber-mûceb-i emr-i Serdâr mukarrernâme gelmekle eyâleti zabt eyledi. Nasûh Paşa Mîr Şeref dâmâdı olmağla mezbûrun 'azlinden bî-huzûr olup ümerâ-i Ekrâd beyninde mukalled

---

1 tarafda A : tarafdan N.
2 envâ' N : + ve A.

olmakla, anın inkisârı sâ'ire sirâyet idüp, cümlesi Serdâr'dan nefret eylemişler idi. Bu hâlle sefere varup zikr olunan umûr-ı hâ'ile zuhûr eyledi.

İstîlâ-i Şâh be-Gence ve Şirvân

Bu sâlde Şâh-ı gümrâh Gence'ye varup muhâsara eyledi. Beylerbeyisi, Sarı Ahmed Paşa Kethudâsı Mehemmed Paşa idi. Yedi ay muhâsara ve emânla alup ba'dehû Şirvân'a vardı. Anı dahi yedi ay muhâsara idüp mahsûrlar me'yûs oldukda istîmân ile virdiler. Şâh bunlara gerçi emân **[109b]** virdi, lâkin sonra 'ahd⟨e⟩ vefâ eylemeyüp ekserini kırdı. Ve on iki senede güçle zabt olunan memâliki ol mekkâr iki senede cümle istirdâd idüp, dahi nice yerlere zafer buldu.

Kıtâl-i Serhoş İbrâhîm Paşa bâ-Hırvat

Çün Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ 'asker-i İslâm'a yardım iltizâm itmişidi, Vezîr-i a'zam Mehemmed Paşa Ostorgon ⟨Esztergom⟩ fethinden sonra, tahrîb-i bilâd-ı küffâr içün, hemşîre-zâdesi olup bi'l-fi'l Kanije ⟨Kanizsa⟩ Beylerbeyisi Serhoş İbrâhîm Paşa⟨'yı⟩ ve Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ tarafından "Lami Yorgi" nâm ser'askeri, biraz Tatar ve Macar 'askeri ve Bosna serhaddinin gâret-gîri, cümle yirmi bin kadar 'asker ile, sene-i mezbûre cumâdelâhıresinin beşinci günü irsâl itmiş idi. Beç ⟨Bécs/Wien⟩ taraflarına gidüp Hırvat serhaddinde müctemi' olan küffâra mukâbil oldukda, harb-ı 'azîmden sonra, nice bin kâfir katl olunup, üç def'a üzerlerine Nemçe'nin 'azîm 'askeri gelüp, üçünde dahi mağlûb oldular. Ol havâlîde Papa ⟨Pápa⟩ tasarrufunda⟨ki⟩ "Sonbut Hel ⟨Szombathely/Steinamanger⟩" ve "Kırmened ⟨Körmend/Kirment⟩" nâm kal'aları fetih ve içinde olan Nemçe kâfirlerin katl idüp, on bin kadar leşkeri Beç ⟨Bécs/Wien⟩ ve Alaman câniblerine gönderüp îsâl-i hasâretden sonra, sâlimen 'avdet itdiler. İhrâc olunan ganâ'im ve esîr kābil-i tahrîr değildir. Çok bellü başlu Nemçe küffârı esîr oldu. Ve ekser Macar ümerâsı mütâba'at idüp gelüp ordularına dâhil olmuş, ancak Zirin-oğlu ⟨Zrinski⟩ ve Bekan-oğlu ⟨Batthyány⟩ kalmış idi. Mezbûr Lami anlara nisbet dûn rütbe olmağla, ser-fürû eylemeyüp başkapudanların gönderdiler.

Maktûlî-i Mehemmed Paşa b. Sinân Paşa

Sâbıkā Cigala-zâde, Paşa-yı mezbûr hakkında, "*Celâlî olup benden Eyâlet-i Şâm'ı zûr ile almışdır*" diyü Der-i devlet'e 'arz eyledikden sonra, Eyâlet-i Şâm'ı Hâce Hısmı 'Osmân Paşa'ya tevcîh eyleyüp, selefini Şâm

Kal'ası'nda habs içün emir virmişidi. Sinân Paşa-zâde Âsitâne'ye gelüp, mukaddemâ vâlî olduğu yerlerde muhill-i 'ırz-ı vezâret envâ'-i hiffet ve hılâf-ı şer' katl ve musâdere eylediği cerâ'imini Serdâr-ı mezbûr(un) 'arzı müzekkir olup, rebî'ulâhırın beşinci günü vüzerâyla 'arza girüp yine anlar ile taşra çıkarken, dâhil-i bâbda ahz ve huzûr-ı Pâdişâhî'de katl olunup cüssesi taşra bıragıldı.

'Avd-ı Pâdişâh ez-Edirne

Bu esnâda Hünkâr, şikâr tarîkı ile Çatalca'ya ve andan üç günde Edirne'ye varup, Anadolu'da Celâlî'nin tuğyânı haberi gelmeğin, sekiz gün meksden sonra, ılgar ile altı günde cumâdelûlânın on dokuzunda Dârü's-saltana'ya gelüp 'azîm alaylar ile dâhil oldular.

Harb-i Tavîl ve İnkisâr-ı Nasûh Paşa

Sene-i sâbıkada Haleb Eyâleti'nden munfasıl Nasûh Paşa Celâlî üzerine serdâr ta'yîn ve irsâl olunmuşidi. Yer yer fırak-ı Celâliyân tuğyân üzre olmağla muhâfaza içün her memlekete bir vezîr gönderilmek lâzım geldikde, mukaddemâ Dâvud Paşa dahi ta'yîn olunmuşidi. 'Acz u 'adem-i iktidâr ızhâr itmeğin, Kec-dehân 'Ali Paşa'ya Anadolu Eyâleti virilüp, 'askeri ile Nasûh Paşa'ya mülâkī olmak ve eşkıyâ def'inden sonra Serdâr Cigala-zâde yanına varmak fermân olundu.

Nasûh Paşa(-yı) mezbûr, Anadolu 'askeri ve sâ'ir me'mûr olan 'asker ile Bolavadin Köprüsü'nde Tavîl ile mülâkāt idüp der-ceng-i evvel bozuldu. Ve kendi cümleden mukaddem[1] firâr ve Kütahya'da karâr eyledi. Kec-dehân dahi pey-rev olup Kütahya'ya vardıkda, "*Bu inhizâma sen sebeb oldun*" diyü kal'aya habs ve ol gice katl eyledi {*Mezbûr 'Ali Paşa gāyet cereb-zebân olmağla, Nasûh Paşa kendiyi ve halkı mezbûrun dilinden kurtardı. Bundan akdem, çâvuşbaşı olan Kara 'Ali-zâde Mehemmed Çâvuş('u) dahi Konya'da dili ucundan salb itmişidi. Minhu*}. Ve kendi ılgar ile Âsitâne'ye varup cumâdelâhırın yirmi dördünde gemi ile Kasr-ı hümâyûn'a yanaşup, bi'l-müşâfehe Celâlîler tuğyânın ve vüzerânın 'adem-i tekayyüd ü ihmâlin ve sipâh serkeşlerinin hâlin 'arz eyleyüp, gayret-engîz ve 'ibret-âmîz nice sözler söyleyüp, "*Bu gavâ'ilin indifâ'ına bi'z-zât Pâdişâh'ın himmeti ve tekayyüdü*

[1] mukaddem A : evvel N.

lâzımdır" didikde, ıslâh-ı umûr içün Pâdişâh hazretlerinin Burusa cânibine hareket ve 'ubûruna bâ'is oldu.

Ol hînde Şeyhülislâm ve Hâce Efendi ve Kādî'asker ve vüzerâ da'vet olunup Nasûh Paşa'yla söyleşmek fermân itdiler. Paşa-yı mezbûrun her kelâmı makbûl-i tab'-ı hümâyûnları olup Burusa'ya sefer tedârükü görülmek bâbında tenbîh buyurduklarında, "*Henüz donanma gelmemişdir ve rûz-ı kāsım geçmekle deryâ seferi muhâtaradır*" diyü nice mahzûr **[110a]** beyân itdiler, müfîd olmadı.

Reften-i Pâdişâh-ı İslâm be-Cânib-i Burusa

Mukaddemâ cumâdelâhırın onunda Vezîr Dâvud Paşa Anadolu'ya ve Nakkāş Hasan Paşa Burusa tarafına gitmek fermân olunup ol cânibe sefer mukarrer oldukda, mezbûr Hasan Paşa'ya emir gönderildi ki Burusa sarâyların tathîr ve ihzâr-ı zahâ'ir ü mühimmâtda sa'y-i kesîr eyleye. Recebin ikinci günü üç pâre kadırga ile 'azîmet-i hümâyûn vâkı' olup Mudanya İskelesi'ne çıkdılar ve 'azîm alaylar ile varup Burusa Sarâyı'na dâhil oldular. Ve ertesi vüzerâ ve erkân müşâvere içün Dîvân'a gelüp Sûfî Sinân Paşa müdebbir olmamağla, yine memleket muhâfazası içün Nasûh Paşa'yla Dâvud Paşa gönderilmek mukarrer oldu. Yedinci günü türbeler ziyâret olundu.

Âmeden-i Serkeşân-ı Sipâh

Mâh-ı mezbûrun onuncu günü sipâh tâ'ifesinden vâdî-i serkeşîde halî'ü'l-'izâr olup gezen küstâhlar ki sâbıkā Sultân Mehemmed Hân zemânında Üngürüs seferlerinin temâdîsi hasebi ile serdârlar bunları istimâlet kasd idüp, her murâdlarına müsâ'ade ve küstâhlıklarında müsâmaha eylemekle, mâbeynlerinde sâhib-i miknet ve âhâd-i nefere riyâset hey'etinde ağalar zuhûr idüp, istedikleri mansıbı kendilere tevcîh itdirdikleri sebebden, gınâları sebebi tuğyân ve batar olmağla hükkâm üzre tahakküm ve eşrâfı tehekküm vâdîsinde olup, merhûm Pâdişâh hakkında tefrît idüp bî-edebâne vaz'ları taslît-i İlâhî'ye sebeb oldukda, sâbıkā Yemişçi Hasan Paşa re'îslerinin ekserine zafer bulup ihlâk eylemeğin, bâkīsı hevl-i cânla Anadolu'ya geçüp Celâlî gibi salgınlar salmak ile tahrîb-i bilâd üzre iken, ol gürûhdan Gedüslü 'Ali ve Deli Dervîş ve Dündâr ve Köse Hamza ve Kızılbaş Mehemmed ve Arnavud Hüseyin ve Küçük Halîl ve Depesi Tüylü ve Kum-kapulu ve gayri, "*Bize zulm ü ihânet olmuşdur*" diyü cem'iyyetleri ile gelüp Kā'im-makām Sûfî Sinân

Paşa meclisinde cebe vü cevşen ile vüzerâ ve kudât-ı 'asâkir mahzarında sevk-i kelâm idüp, bunlar nice zemândır muhân u makhûr ve uğur-ı Pâdişâhî'de eyledikleri hıdmet gayr-i meşkûr olup, kimi maktûl ve kimi hânmânından dûr u mahzûl olduklarından şikâyet ve içlerinde küstâh-ı rûsiyâhlar var ise dahi nice bî-günâhlar var idiğin hikâyet itdikden sonra, "*Günâhlarımız 'afv olunursa hıdmet-i Pâdişâhî'de dâmen-der-miyân ideriz*" diyü 'arz-ı hâl eyledikleri pâye-i serîre 'arz zımnında, "*Mâ-mazâ, 'afv u istimâlet olunmak münâsibdir*" diyü kelimât-i şefâ'at-âmîzi derc itmeğin 'afv buyurulup, müte'ayyin olanların ba'zına bölük ağalıkları tevcîh olunup hıl'atler ile istimâletden sonra, ba'zısı Kütahya'da Dâvud Paşa yanına ve kimi Nasûh Paşa'ya koşulup gönderildi.

'Avdet-i Pâdişâh be-Âsitâne

Mâh-ı recebin on altıncı günü kaplucaya nüzûl buyurulup mezârât ziyâret olundukdan sonra, on dokuzuncu günü Mudanya'dan kadırga ile Dârü's-saltana cânibine teveccüh itdiler ve dâhil oldular.

İtâ'at-i Tavîl

Şa'bânın dokuzunda **[110b]** re'îs-i eşkıyâ olan Tavîl'e istimâlet içün beylerbeyilik emri irsâl olunmağın, kabûl eylediği haberi geldi. Lâkin, karındaşı sebebi ile serkeşlik vâdîlerinde kendiyi envâ'-i rezâyâya ta'rîz eyledi.

'Azl ü Nasb-ı Kesân

Şa'bânın on yedisinde Tavîl'in mektûbunu huzûr-ı hümâyûna 'arz ve "*Berây-ı maslahat murâdına müsâ'ade savâbdır*" diyü netîce-pezîr olmayanı[1] inhâ töhmeti ile Kā'im-makām Sûfî Sinân Paşa ma'zûl olup, mansıbı Hızır Paşa'ya virildi.

Yirmi dördünde Kilârcıbaşı Mehemmed Ağa'ya Şâm Eyâleti tevcîh olundu. Bu esnâda haber-i muvahhiş-i Cigala-zâde sem'-i hümâyûna vâsıl olmağla, yirmi yedinci günü huzûr-ı Pâdişâhî'de müşâvere olunup netîcesi, "*Anadolu tarafının ıslâh-ı hâli 'umûmen 'asker ile Vezîr-i a'zam gitmeğe mevkūfdur*" diyü ittifâk olunmağın, Vezîr-i a'zam Âsitâne'ye gelmek bâbında tekrâr hüküm gönderildi. Bundan akdem mezbûr dahi kendiyi Âsitâne'ye gelmek içün 'arz itmiş ve hatt-ı şerîf gitmiş idi.

---

[1] olmayanı A : olmayan N.

Ramazânın dokuzunda Bostâncıbaşı Dervîş Ağa'ya kapudanlık virilüp, taraf-ı Pâdişâhî'den fevka'l-hadd mer'î oldu.

Ve şevvâlin dokuzunda İstanbul Kādîsı Rıdvân Efendi ma'zûl olup, yerine Ahî-zâde Hüseyin Efendi geldi.

Hareket-i Yeniçeri ve Sipâh ve Te'dîb-kerden-i Pâdişâh

Evâ'il-i ramazânda bir gün yeniçeri ve ertesi sipâhî zümresi terk-i edeb idüp 'ulûfe ve çuka ve harâc defterleri talebi içün, "*Şorba içmeziz!*" diyü güft ü gû eyleyüp, Bâb-ı hümâyûn taşrasında ağalarını taşlayup Defterdâr'a ba'zı nâ-sezâ söz söylediklerinden gayri, 'ulûfede vezzân ve kâtibden şikâyetle 'azl itdirdikden sonra, ma'zûl olan Karga-zâde etbâ'ı, "*Mezbûrun 'azli îcâb ider hâli yoğiken niçün oldu?*" diyü gavgā ve tekrâr ibkā itdirdikleri sem'-i hümâyûna vâsıl oldukda, ramazânın yirmi üçüncü günü 'ale's-seher emr-i Pâdişâhî ile vüzerâ ve bölük ağaları ve kâtibleri ve ihtiyârlardan ba'zı kimseler Sultân Bâyezîd Köşkü'ne dâhil oldukda, Pâdişâh hazretleri kırmızı libâslar giyüp gazab-nâk tulû' eyledi. Ve bunlara 'itâb-âmîz bir hıtâb idüp, "*Ben size hatt gönderüp tahsîle giden Defterdâr birkaç güne dek geldikde 'ulûfeleriniz çıkarılır ve harâc defterleri kānûn üzre tevzî' olunur dimiş iken i'tibâr itmeyüp kapum önünde bî-edeblik niçündür? Aranızda bunun gibi küstâhlığa cür'et ideni çıkarın*" didikde, redd-i cevâba kādir olmayıcak, Gurebâ-i Yemîn Ağası Yûsuf Ağa ileri gelüp, "*Pâdişâhım, Harem-i hümâyûn'da perverde olan kulların bunun gibi fi'le mübâşeret itmemişdir. Bu cür'eti Kırım Hânı 'arzı ile ve ba'zı kal'alarda kapanmağla bölüğe çıkan ecnebîler itmişdir*" didikde, Pâdişâh hazretleri mebde'-i fesâd olanların ismini zikr idüp, "*Bunlar kankısıdır?*" diyicek, Vezîr, anlardan hâzır olana işâret itdikde, haklarından gelinmek buyurulup, Silahdârbaşı Şehbâz Ağa ve Sipâhîler Kâtibi Karga-zâde ve Yek-çeşm Mahmûd Efendi katl olundu. Anlardan gayri cilbâb-ı hayâyı ilkā iden bir iki eşkıyâ dahi cezâsın buldu. Atlu Mukābelecisi Cûşî Efendi mermer direğe sarılup vüzerâ şefâ'ati ile halâs oldu. Ve Sipâhîler Kethudâsı Müstedâm Kethudâ dahi şefâ'atle kurtuldu. Ve cumhûra 'itâb-âmîz nice sözler söylendikden sonra, "*Bir dahi hadden tecâvüz olunursa cümlenin hakkından gelinir*" diyü icâzet virilmiş iken, girü döndürülüp maktûlleri kendiler kaldırmak fermân olundu. Ba'dehû ağalar tebdîl olunup, Etmekçi-zâde hazîne ile geldikde, bayram mevâcibi ve üçer altun gulâmiyye virildi.

Âmeden-i Mehemmed Paşa be-Âsitâne

Çün Üngürüs serhaddinde tarafeynden tahrîb-i bilâd emrinde mütâreke mukarrer olup Anadolu'da Celâlî tuğyânı hadden bîrûn olmuş idi, anların şerr ü şûrunu def' Vezîr-i a'zam'ın ser'asker olmasına mevkūf idi. Mehemmed Paşa da'vet olunup hükm vardıkda, Rumili Beylerbeyisi Vezîr Hasan Paşa'yı Belgırad'a[1] getirüp yerine kā'im-makām ve Koski Mehemmed Efendi'yi defterdâr nasb eyleyüp, serhadd umûrunu anlara ısmarladıkdan sonra, kendi 'îd-i şerîfin dördüncü günü Belgırad'dan irtihâl idüp, **[111a]** sene-i mezbûre zilka'desinin yedinci günü Dârü's-saltana'ya vâsıl ve husûs-ı istikbâlde kemâl-i iclâl ile Kadırga Limanı Sarâyı'na dâhil olup cenâb-ı Pâdişâhî'den envâ'-ı nevâziş ü iltifât gördü.

Çün ahvâl-i Üngürüs henüz ber-taraf olmayup Anadolu cânıblerinin ıslâh-ı ahvâli dahi vâcibâtdan idi, huzûr-ı Pâdişâhî'de cümle erkân ile bi'd-defa'ât müşâvere olunup, ba'de'l-lüteyyâ ve'l-letî Vezîr-i a'zam mu'azzam 'asker ile Anadolu cânibine ve Rumili Beylerbeyisi eyâleti 'askeri ve serhadd beyleri ile Budun ⟨Buda⟩ tarafına gitmek fermân olunup, Nasûh Paşa'ya vezâret-i sâbıkası ile Bağdâd Eyâleti virilüp 'Acem'e serdâr nasb olundu. Ve Yeniçeri Ağası Tırnakçı Karındaşı Hüseyin Ağa'ya Haleb Beylerbeyiliği virilüp, ol cânıblerde hâdis olan gavâ'il def'ine tevcîh olundu. Kā'im-makām Hızır Paşa dahi Tuna yalıları muhâfazasına gönderildi.

Maktûlî-i Deli Hasan der-Tımışvar ⟨Temesvár⟩

Çün sâbıkā berây-ı maslahat Kara Yazıcı birâderi Deli Hasan'a Bosna Eyâleti virilüp andan Tımışvar ⟨Temesvár⟩'a nakl olunmuşidi, iki seneye karîb vâlî olup evzâ'-i nâ-hem-vârı izâlesin îcâb itmekle, Ostorgon ⟨Esztergom⟩ fethinden sonra Tımışvar ⟨Temesvár⟩ halkına Serdâr-ı ekrem Mehemmed Paşa tarafından işâret olunıcak, mutarassıd-ı fursat olan dil-gîrler bir gün kal'adan çıkup şikâra giderken hücûm ve etbâ'ını katl itdiler. Kendi Belgırad'a kaçup, anda kā'im-makām-ı Serdâr olan Tiryâkî Hasan Paşa kendi konağına getirüp, ba'dehû kal'aya kodu. Ve Âsitâne'ye 'arz eyledikde şer'le katline fetvâ ve emir gönderilüp, karındaşı oğlu olan Küçük Bey bile katl olundu.

---

[1] Belgırad'a N : Belgırad'dan A.

Mervîdir ki mezbûr Bosna'da iken bir fesâd-ı 'azîme mübâşeret itmişidi. Venedik'e ve Papa'ya mektûb gönderüp: "*Siz donanmanız ile Nova ⟨Herceg Novi⟩ kurbında Resne ⟨Risan⟩ Kal'ası'na gelüp hâzır olasız, hisâr-ı mezbûru vireyin. Ba'dehû sâ'ir Akdeniz sevâhili kılâ'ını alıvireyim. Ammâ Resne ⟨Risan⟩ Kal'ası mukābelesinde şimden yüz bin altun viresiz.*" Pes Bosna'da bunun cevâbı gelmeyüp Tımışvar ⟨Temesvár⟩'dan bir zimmî kürekçiye yüz altun virüp gönderdi. Mezbûr kürekçi dahi ol zemân Serdâr Murâd Paşa'ya varup vâkı'-ı hâli i'lâm itdi ve mektûbu gösterdi. Paşa dahi, "*Ne olmak ihtimâli vardır? Var ⟨mektûbu götür⟩ ammâ, ⟨bu cânibe geldiğinde⟩ ibtidâ' bize gel*[*1]" diyü gönderüp, İspanya Kıralı bir kâfir ve Papa dahi bir kâfir koşup, Klis serhaddinden bir yasakcı ile Zemun ⟨Zimony⟩'a gelüp bir hâneye girdi⟨ler⟩. Kürekçi gelüp haber virdikde mektûbların mazmûnu bu çıkdı ki: "*Size irsâl olunan âdemler mu'temedimizdir. Bunların kelâmın bizim lisânımızdan istimâ' ider gibi i'timâd idin. Ve hılâf ihtimâli yokdur*" diyü yemîn itmişler. Ol gelen kâfirleri, Paşa⟨'nın⟩ kethudâsı 'Abdî Kethudâ⟨'ya⟩, "*Deli Hasan'dır*" diyü getirüp söyletdiler. Garâ'ibât söyledi⟨ler⟩. Ve matlûb olan yüz bin altunu Belgırad Firenklerinden almağa bu âdemler ile cevâb geldikde temessük gönderilir dimişler. Ba'dehû ol mel'ûnları nâ-bûd itdiler.

Vefeyât

el-Mevlâ 'Abdülvehhâb:

Küçük Tâceddîn Efendi'nin mahdûmu ve Haydar Efendi'nin büyük birâderidir. Çivi-zâde'den mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim oldukda, dokuz yüz doksanda Kāsımpaşa Medresesi'ne ve sekizde Semâniyye'nin birine, ba'dehû Şehzâde ve Süleymâniyye medreselerine müderris oldukdan sonra, Manisa'da Sultân Murâd Hân Medresesi'nden bin altıda Şâm kādîsı ve yedide Burusa, dokuzda Mısır ve on birde İstanbul kādîsı olup, sene-i mezbûre zilhiccesinde iki yüz elli akça vazîfe ile tekā'üd idüp, bin on dört rebî'ulâhırının onuncu günü intikāl eyledi. Sarıgörez Mescidi sâhasında medfûndur.

Mevlânâ-yı mezbûr salâh u 'iffetle meşhûr, nâmı zâtına gālib, ta'assüf ve takaşşüf ile zuhûra tâlib idi. Mısır'a giderken kadırgada kâfir esîrlerini şürb-i

*1 Köşeli parantez içindeki kısımları, cümlenin kolay anlaşılabilmesi için *Târîh-i Na'îmâ* (I, 309)'dan alarak metne ekledik.

hamrdan men' ve 'Arabistân'da meş'alecileri pây-mâl-i ni'metden hacr gibi tasarrufât-ı 'avâm-giri hayli şöhret-pezîr olmuşidi. Bi'l-âhire, ol şöhret ile İstanbul Kazâsı'na vâsıl oldu. Kerîm Efendi, mezbûr hakkında bir makâle inşâ ve *Vefeyât*'ında derc ü imlâ itmişdir*[1].

el-Mevlâ Mustafa b. el-Mevlâ el-Fâzıl Bostân:

Şeyhülislâm Bostân-zâde Mehemmed Efendi'nin birâder-i kihteridir. Dokuz yüz kırkda 'âlem-i vücûda gelüp, tarîk-ı 'ilme sülûk ve Garîk 'Arab-zâde ve 'Abdülbâkī Efendi*[2] emsâlinden istifâde semtini meslûk idüp, Ebussu'ûd Efendi'den dokuz yüz altmış sekizde mülâzım ve râh-ı tedrîse 'âzim oldu. İbtidâ' kırkla Kalenderhâne'ye, ba'dehû Kāsımpaşa ve Hânkāh ve Hâssekî ve Sahn ve Sultân Selîm*[3] medreselerinde resm-i mu'tâdı mürâ'âtdan sonra, seksen dörtde Süleymâniyye'den Haleb ve sekizde Şâm, doksanda girü Haleb, doksan beşde girü Şâm, doksan sekizde Edirne, dokuzda İstanbul kazâlarına mutasarrıf olup, bin üç evâhırında Anadolu Sadâreti ve bir aydan sonra Rumili Sadâreti virilmiş idi. Bin altıda Mekke-i Mükerreme Kazâsı ile tekrîm olundukdan sonra bin dokuz **[111b]** ramazânında sâniyen Rumili kādî'askeri olup bin onda munfasıl ve vezâ'if-i 'ilm ü 'ibâdete müştagil iken bin on dört şa'bânında intikāl eyledi. Karaman kurbında kayın-atası Kādî-zâde Türbesi'nde medfûndur.

Mollâ-yı merkūm nihâl-i meyvedâr-ı bostân-ı ma'ârif idi.

el-Mevlâ İbrâhîm b. Mustafa eş-Şehîr be-Levh-hân:

Bergama'da Sünbül Sinân hulefâsından bir 'azîzin ferzendidir. Tahsîl-i 'ilm ü 'irfân itdikden sonra Ebü'l-Leys 'Alisi'nin meclis-i ifâdesinde müstefîd ve Ayasofya müderrisi iken mu'îd olup, dokuz yüz altmış dörtde mülâzım ve Mollâ Gürânî ve Tahta Kādî ve Burgos ve Fethiyye ve İsmihân Sultân ve

---

*1 Kâtib Çelebi'nin *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'ten aldığı (s. 501) bu bilgide adı geçen Kerîm Efendi, 1038 recebinde (Şubat-Mart 1629) hayatını kaybeden 'Abdülkerîm Çelebi olup, müellifimiz, 1038 senesi vefeyâtında onun biyografisine yer vermiştir (bkz. vr. 212b). *Vefeyât* ise 'Abdülkerîm Çelebi'ye ait Arapça bir *Şakā'ik-i nu'mâniyye* zeylidir. Sonradan 'Abdülkerîm Çelebi, zeylin Türkçe tercümesini de yapmıştır (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 719).

*2 *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 506)'ten, adı geçen 'Abdülbâkī Efendi'nin, 'Arab-zâde 'Abdülbâkī Efendi olduğunu öğreniyoruz.

*3 Burada adı geçen Sultân Selîm Medresesi, İstanbul'daki Sultân Selîm-i Kadîm Medresesi'dir (Bkz. *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 442, 506).

Semâniyye medreselerinde tarîk-ı tedrîse 'âzim olup, Edirne Bâyezidiyyesi ve Selîmiyyesi ve Manisa Murâdiyyesi'nden bin üçde Burusa Kazâsı'na rel' olundu. Dörtde Sinân Paşa Dârü'l-hadîsi virilüp, on seneden ziyâde ol buk'ada ihyâ-i resm-i ifâde eyleyüp, on dört zilhiccesinde 'ömrü âhır oldu.

Mevlânâ-yı mezkûr fazl u kemâl ile meşhûr olup 'ilm-i tefsîr ve hadîsde yegâne, fenn-i kelâmda müferrid-i zemâne idi. Sa'dî Efendi dâmâdı olmağla evâ'il-i hâlinde "Ahî-zâde Bacanağı" dimekle meşhûr, ba'dehû "Levh-hân" 'unvânıyla zebân-zed-i cumhûr idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Nazmü'l-ferâ'id fî silki mecma'i'l-akā'id* nâm metin ve şerh bir kitâb te'lîf itmişdir. Fenn-i kelâmda mulahhas-ı mesâ'il ve muhassal-ı mebâhis ü delâ'ildir. Tefsîre müte'allık resâ'il-i kesîresi vardır.

eş-Şeyh Muhyiddîn:

Edirnevî Etmekçi-zâde'dir. 'Ulûm-ı nâfi'a tahsîlinden sonra tarîk-ı zühd ü salâha 'âzim ve kütüb[1]-i meşâyıh mütâla'asına müdâvim olmuşidi. Dokuz yüz seksen bir târîhinde Edirne Kādîsı Çivi-zâde bir gün câmi'de, hutbe esnâsında mezbûru bir kitâba mütâla'a iderken görüp, namâzdan sonra da'vet ve kitâbı su'âl itdikde, "*Fusûs'dur*" diyü cevâb viricek, Mevlânâ-yı mezbûr kütüb-i meşâyıha inkâr ile meşhûr olmağın imtihân içün Şeyh'i mahkemeye ihzâr ve mahâll-i müte'addidesinden istifsâr idüp, "*Görelim sen bu kitâbın ehli misin. Eger mukallid isen kitâbı alup tevbe virelim*" dirler. Şeyh dahi ol mahalleri tahkīk ve hasbe'l-imkân şer'a tatbîk idüp müzâyakadan halâs olur. Ba'dehû birâderi Mısır defterdârı olmak takrîbi ile Mısır'a 'azîmet ve edâ-i Hacc u ziyâretden sonra Kāhire'de ikāmet ve Gülşenî-zâde Seyyid 'Ali Safvetî'den bey'at idüp, hıdmetinde nâ'il-i murâd ve dâmâd olup, hılâfet rütbesine fâ'iz ve şeref-i meşîhat u irşâdı hâ'iz oldukdan sonra, bin on dört senesi dâhilinde dâ'ire-i vücûddan hâric olıcak, Zâviye-i Gülşenî'de mütevârî kılındı.

'Azîz-i merkūm nakşbend-i ma'ârif ü 'ulûm, şi'r ü inşâya kādir, hakkâk-i nevâdir idi. Lisânü't-tayr gibi, "*Bâleybelen*[*1]" nâmı ile mevsûm bir lugat ihdâs eyleyüp, vird-i zebân-ı bî-kârân olmuşidi. Meselâ "baklava"ya "enzarlava" ve "kazan"a "kızan" ve "kazma"ya **[112a]** "kazan" gibi. Ve kıs 'aleyhi'l-bâkī.

---

[1] kütüb A : mekteb N.

[*1] Çeşitli çalışmalarda "Bali Bilan", "Balibilen" gibi değişik isimlerle anılmış olan eser, Mustafa Koç tarafından "*Bâleybelen*" adı ile neşredilmiştir: *Bâleybelen, İlk Yapma Dil*, İstanbul 2006.

Cigala-zâde Sinân Paşa:

Mesina ⟨Messina⟩ Adası'nda "Cigala ⟨Cicala⟩" nâm kâfir beyinin ferzendidir. Sagīr iken seby olunup Harem-i hümâyûn'da perveriş bulmuş ve taşra çıkup yeniçeri ağası ba'dehû beylerbeyi ve vezîr olmuşidi. Kızılbaş cenglerinde çok bahâdırlığı vücûda gelüp, Eğre ⟨Eğri/Eger⟩ cenginde hıdmeti mukābelesinde kırk beş gün vezîr-i a'zam oldu. Ba'dehû kapudan-ı zî-şân olup sonra 'Acem'e serdârlık ile gitdikde meşhûr vak'a zuhûr itmişidi. Dönüşde Âmid'de vefât itdi.

Mezbûr teng-tabî'at ve hod-pesend kimse olup, erbâb-ı hâcât ile umûr-ı cüz'iyyede lecc[1] ü[2] münâkaşa eylemek 'âdeti idi. *–Tecâveza'llâhu 'anhu*[*1]–

---

[1] lecc A : kec N.

[2] ve A : – N.

[*1] تجاوز الله عنه = Allah onun günahlarını affetsin.

SENE-İ HAMSE-'AŞERE VE ELF

Serdârî-i Mehemmed Paşa ve Vefâteş ve Vezâret-i Dervîş Paşa

Sâbıkā serhadd-i Üngürüs muhâfazası içün serdâr ta'yîn olunan Vezîr-i râbi' Murâd Paşa, muharremin beşinci günü çıkup alay ile gitdi. Vezîr-i Sânî Hızır Paşa dahi Tuna muhâfazasına me'mûr idi. Muharremin ikinci günü ol cânibe tevcîh olunup, Vezîr-i a'zam Âsitâne'de karâr itmiş idi. Kapudan Dervîş Paşa mukarreb-i hazret olmağla, Vezîr-i a'zam'ın 'Acem diyârına serdâr olmasın ilkā eyleyüp, 'arza girdikde hazret-i Pâdişâh[1] bi'l-müşâfehe, "*Senin 'Acem'e serdâr olup gitmen lâzım gelmişdir. Hemân tedârük gör*" buyurdukda, "*Emir Pâdişâh'ın. Lâkin, bu sene me'mûldür ki Üngürüs sulhu karâr-dâde ola*" dimeden gayri söz bulamayup hayrete vardı. Tekrâr, "*Emrim üzre tedârükde ol*" fermân idüp Paşa, sarâyına geldikde olanca mülâhazasını tafsîl üzre telhîs itdi. Lâkin, müfîd olmadı. Ertesi Nasûh Paşa, serdârlık tehniyesine gelüp tesellî ve tatyîbe müte'allık çok söz söyleyüp, "*Bile gider ve uğur-ı hümâyûnda nice hıdmetler ideriz. Bir mertebe mahzûz olasız ki Üngürüs seferlerini unutasız*" dimekle Paşa'ya sükûn u itmînân geldi. Ve Nasûh Paşa savâb didi.

Öyle öte yaka ümerâsına ahkâm tahrîr ve irsâl olunup, ol meclisde Vezîr-i mûmâ-ileyh Dervîş Paşa'dan şikâyet ve kendinin mâ-fi'z-zamîrini hikâyet idüp didi ki:

"*Aksâ-yı murâdım, serdârlık ile Osek ⟨Eszék⟩'e vardıkdan sonra Dırava yalısı ile gidüp Ligrad ⟨Legrad⟩'ın üst yanından Mekomorya ⟨Međimurje⟩'yı geçem. Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ dahi öte tarafdan Pojun ⟨Pozsony/Bratislava⟩'u geçüp Beç ⟨Bécs/Wien⟩ altında iki 'asker mülâkī olsak, Nemçe'de memleket mi kalırdı? Şimdi asıl havfım Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ ve Macar kavmine müdârâ itmezler, yine 'âsî iderler. On iki yıllık emek hebâ olur*" diyü ağladı.

Bundan mâ'adâ, Vezîr-i mûmâ-ileyhin oğlu yerinde olup uğruna seferler ve küllî hıdmeti sebkat iden Tırnakçı Birâderi Hüseyin Ağa'yı Dervîş Paşa yeniçeri ağalığından 'azl itdirüp Adana Beylerbeyliği'n içün hatt

[1] hazret-i Pâdişâh A : Hızır Paşa ve şâh N.

gönderdikde[*1], "*Paşa-yı gayûr bu bendemizin görür gözü makāmındadır. Ma'zûl yanımıza gitsin ve düşundan bir mansıb virilsin*" diyü recâ itdi. Telhîs üzerine, "*Pâdişâhlarda söz bir olur*" diyü cevâb vârid oldu.

Ve Belgırad'da **[112b]** Emîn-i nüzül Kapucubaşı Mustafa Ağa'ya Kastamonu Sancağı'na hatt-ı şerîf ısdâr olundukda anın içün dahi, "*Seferde zahîre tedârüküne ta'yîn olunmuşdur*[1]. *Anın hıdmetin görür bir âdem dahi yokdur. Anı bu kulunuzdan ayırmak, kolumuz kanadımız kesr eylemekdir*" diyü telhîs itdikde üzerine, "*Sancağımız beğenmez mi?*" diyü cevâb yazdılar. Paşanın zâhiren inkisârından kat'-ı nazar bu sitemler derûnuna kâr idüp, günden güne kuvveti za'fa mübeddel oldu.

Muharremü'l-harâmın beşinci günü hıyâm-ı ihtişâm Üsküdar'a geçüp kuruldu. Lâkin, Paşa hasta ve giderek râh-ı necât rûy-i ümîde beste olup, Şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi'den nakl olunduğu üzre, Dervîş Paşa 'ameli ile tedbîr-i emr-i mizâc iden Portakal, muhâlif hukne ile 'ilâc yüzünden tesmîm eyleyüp, mâh-ı mezbûrun on altıncı günü vefât itmeğin, mühr-i vezâret Kapudan Dervîş Paşa'ya i'tâ olundu.

Mukaddemâ Paşa'nın hastalığı mümtedd oldukda Dervîş Paşa Pâdişâh'a, "*Vezîr-i a'zam'ın gitmede müsâra'atı vâcibdir. Sıhhat-i mizâcı yoğise taht-ı revânla gitse dahi câ'izdir*" dimekle, vefâtından iki gün mukaddem bir hatt-ı şerîf geldi ki:

"Niçe bir temâruz idersin. Şöyle ki bugün çıkmayasın, hakkından gelirim."

Paşa telhîsinde, "*Pâdişâh'ın emri üzre obir güne 'ömr vefâ iderse geçerim*" dimiş idi. Ve Kapu Ağası'nı da'vet idüp, "*Bu Devlet-i 'aliyye'ye itdiğim hıdmet bilinmeyüp hâlime i'timâd olunmadı. Pâdişâh'ın dâmenin bûs idüp vasıyyetimi diyesiz. Altı yetîmim vardır. Ne ihsân iderlerse Allâh mükâfât eyleye*" diyü gönderdi. Ağa dahi ağlıyarak huzûr-ı hümâyûna varup, "*Şöyle*

---

*1 Biraz yukarı da Kâtib Çelebi'nin kendisinin de haber verdiği üzere (vr. 111a), Tırnakçı Hasan Paşa'nın birâderi Hüseyin Ağa, yeniçeri ağalığından azl edildikten sonra Haleb Beylerbeyiliği'ne getirilmiştir (Bkz. *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*, I, 449; *Hasan Bey-zâde Târîhi*, III, 839). Müellifin burada Adana Beylerbeyiliği'nden bahsetmesi hatalıdır. Bu hata, Tırnakçı Birâderi Hüseyin Ağa'nın, görev yeri olan Haleb'e giderken, Adana'ya uğradığı sırada, orada isyan halinde bulunan Cemşîd tarafından öldürülmesinden kaynaklanıyor olabilir (bkz. vr. 115b).

1 olunmuşdur A : olunmuşdu N.

bir Vezîr'in kadri bilinmedi gitdi" didikde, "*Ol giderse yerine biri dahi ⟨gelir⟩*" buyurdular.

Hakk te'âlâ 'âlemin kutbunu hatâdan saklasın
Âsiyâb-ı feleki bir hurde olsa döndürür

fehvâsınca, pâdişâhlar yanında vüzerânın ne kadri ola?

Hâsılı, Ağa Vezîr-i mezbûrun vasıyyetini 'arz itdikde, nakdi sefer mesârifi içün alınup, sâ'ir muhallefâtı virilmek fermân olundu. Lâkin Dervîş Paşa, "*Sefer mühimmâtı içün harc lâzımdır*" diyü cümlesin Belgırad'dan Etmekçi-zâde ile getirüp, yüz elli bin altun ve yüz yük kadar guruş ve sâ'ir tuhaf ve emvâli cümle kabz olunup, yetîmlere birer mıkdâr 'öşr-i 'âşir virildi.

Ba'de'l-vefât mühr-i hümâyûn Dervîş Paşa'ya virilüp mansıb-ı kapudanî yine ol gün Paşa-yı müşârun-ileyh 'arzı ile sâbıkā üç def'a Kıbrıs beylerbeyisi olan Firenk Ca'fer Paşa, "*Ahvâl-i deryâya vâkıfdır*" diyü tevcîh olundu[*1].

Mânde-i Dervîş Paşa ve Serdârî-i Ferhâd Paşa

Dervîş Paşa çün evvel Dîvân-ı sadâret makāmına câlis oldu, Çâvuşbaşı'ya tenbîh itdi ki: "*Ehl-i Dîvân beni sâ'ir vezîrlere kıyâs itmesinler. Kim ki fukarânın bugünkü işin erteye koya, başın keserim. Küttâba öyle tenbîh eyle*" diyicek küttâb işidüp, "*Bu fâl kendinin hasb-i hâli olacakdır*" didiler. Ve "*Evvel-emirden ne söz* **[113a]** *sudûr iderse 'âkıbet ol ma'nâ zuhûr idegeldiği tecribe olunmuşdur*" diyü tatayyur itdiler. Ve girü ol gün İkindi Dîvânı'nda beylerbeyilikden mütekā'id bir pîrin oğlu cerîmesi ile boynun urdurup mâlını musâdere eylemekle, cümle görenler, *–Beşşirü'l-kātile bi'l-katl*[*2]– mazmûnunu söylediler.

Mukaddemâ Serdâr'ın gitmesi lüzûmuna zâhib iken nevbet kendiye geldikde, sadr-ı vezâreti hâlî komamak içün sad-hezâr hîleye teşebbüs idüp, her tâ'ifeden hevâdârları mecâlis-i müşâverede, "*Vezîr-i a'zam Dârü's-saltana'da mukīm olup Rumili ve Anadolu mühimmâtın tedârük itmek*

*1 *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi*'ndeki bilgi, kapudanlığın Dervîş Paşa yerine Hâfız Ahmed Paşa'ya tevcîh edildiğidir (I, 459).

*2 بشر القاتل بالقتل = Öldüreni, öldürülmekle müjdele (uyar).

gerekdir" didiklerinden gayri, 'ulemâdan biri müşâverede, "*Sultânım, sen bir âftâb-ı 'âlem-tâbsın. Bunda otur ve etrâf-ı 'âleme neşr-i nûr idüp rûy-i cihândan zulmeti götür*" diyü müdâhene ve rîş-hand eyledikde, çün bu söz matbû'-ı kalb-i Vezîr idi, zahmet-i seferi def' içün ba'zı mukaddimât-ı vâhiye ile murâdını temşiyet[1] ve Pâdişâh'ı kendi kalmasına rağbet itdirdi.

Ol esnâda Şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi ve Hâce Efendi ve vüzerâ ve kādî'askerler Kasr-ı Pâdişâhî'ye meşveret içün da'vet olunup, ibtidâ'[2] hazret-i Pâdişâh, "*Bu sene sefer geç kaldı. Ferâgat olunmak ve gelecek sene içün tedârük görülmek evlâdır*" buyurdular. Cümlesi mütehayyir olup Sun'ullâh Efendi, "*Bir aydan ziyâdedir ordu Üsküdar'da. Bu kadar elçiler ve a'dâya karşı döndürmek münâsib değildir. Bârî Haleb'e dek varılsa ve tedârük anda görülse. Merhûm ceddiniz Sultân Süleymân Hân*[3] *ekser 'Acem seferlerine*[4] *bu tarîkla giderdi*" didikde, Pâdişâh-ı 'âlem-penâh, "*Ol zemân muktezâ-yı hâl öyle imiş, itmişler. Şimdi mûcib yoğiken Haleb'e varmanın fâ'idesi nedir?*" cevâbı ile mukābele eylediler. Mollâ dahi, "*Fâ'idesi budur ki ordu-yı hümâyûn yok yere çıkmış olmaz ve a'dâ, sefere 'azîmet olunmuş iken, 'Kud-retleri yoğmuş, gitmediler' dimez. Hemân şöyle bilâ-sebeb orduyu döndürmek revâ görülür mü? Bârî muhâfaza-i memâlike bir vezîr gönderilmez mi?*" diyü hakk-gûyluk eyledikde, Pâdişâh hazretleri, "*Sâbıkā bostâncıbaşılıkdan çıkan Ferhâd Paşa varsın muhâfazaya gitsin ve orduyu bile götürsün*" buyurdular. Sun'ullâh Efendi girü söze gelüp, "*Ya bârî iç hazîneden sefer zahîresi iştirâsıçün bir mıkdâr hazîne virilmez mi?*" diyicek Pâdişâh-ı Cem-câh, "*Hazîne yokdur, kanden virelim?*" edâsıyla redd-i cevâb idüp Mollâ, "*Mısır hazînesinden 'inâyet buyurulsa olmaz mı?*" didikde, "*Mısır hazînesi bizim ceyb harclığımızdır. Andan niçe virilir?*" diyü cevâz[5] göstermediler. Tekrâr, "*Ceddiniz Sultân Süleymân Sigetvar ⟨Szigetvár⟩ Seferi'ne revân oldukda Sarây-ı 'âmire'de ne kadar altun ve gümüş evânî varsa Darbhâne'ye virüp kesdirdiler, ol seferde anı harc eylediler*" diyü ıtnâb itdikde **[113b]**, "*Sen benim sözüm anlamıyorsun ancak. Zemân zemâna uymaz ve ol zemân bu zemâna kıyâs olunmaz. Ol vaktin muktezâsı ol imiş, eyle itmişler. Ol zemânı*

---

1 temşiyet A : temşîd N.
2 ibtidâ' A : – N.
3 Hân A : – N.
4 seferlerine A : seferine N.
5 cevâz A : cevâb N.

bu zemânda niçün îrâd idersin?" buyurdular. Mollâ gördü ki söz te'sîr itmez, kalkup selâmladı[1] {*Bu kıssayı Hasan Bey-zâde, Târîh'inde rivâyet ider. El-mülûkü mülhemûn*[*1]*– vefkınca Pâdişâh'dan sâdır olan söz, fi'l-hakīka hikmet ve tabî'at kānûnu üzre târîh yazan hâzık müverrihler sözüdür. Sultân Süleymân zemânının ahvâli muktezayât-ı etvâr-ı devlet ve tabî'at-i evzâ'-ı cem'iyyet kā'idesince bu zemân ahvâline 'arz ve tatbîk kabûl eylemez. Ve bu 'asrı o 'asra kıyâs hatâdır. Mollâ'nın istidlâli sakīm ve Pâdişâh'ın sözü sahîh ü müstakīmdir. Minhu*[2]}. Bu meclisde Vezîr, Sun'ullâh Efendi'den dil-gîr olup sonra, mesned-i fetvâdan 'azl itdirdi.

Çün mezbûr Ferhâd Paşa'nın isti'dâdı yoğiken Dervîş Paşa kendi üzerinden def' içün, saferin dördüncü günü Üsküdar'a geçirdi. Yeniçeri Kethudâsı 'Osmân Kethudâ on bin kadar nefer ile ve altı bölük ve topçu ve cebeci bile koşuldu. Karaman ve Sivas Eyâleti bile me'mûr oldu. Lâkin, mezbûrun ser'askerliğe liyâkati olmadığından gayri, 'asker ve sipâh ile imtizâcı olmadığından gayri, mütehevvir ve bed-zebân olmağla, 'asker kendiye mütâba'at itmeyüp, bölük halkı 'ulûfe talebine geldikce, "*Ben de sipâhîyim, 'ulûfe isterim. Size bölük virdiğim tutulur, kendime virdiğim tutulmaz mı?*" diyü mu'ârazalar idüp, gâhî eteğin taş ile doldurup, sipâhînin teveccühün gördükde çıkar otağını taşlar ve tınâbların çıkarmağa başlardı.

Bu makūle evzâ' iderek Kayseriyye ve Sivas[3] etrâfında zemân geçirüp it'âb-ı 'askerden gayri bir iş görmedi. Konya'da sefere gelen sipâhîler Kara Sa'îd bölüğü ile[4] ceng idüp bozgun orduya geldikde Serdâr'ı Konya'ya döndürdüler. Ve dörder kıst mevâcibleri işleyüp hazîne vefâ itmemekle yeniçeri mevâcibi virilüp, bölük halkına Âsitâne'ye varup 'ulûfelerin taleb itmeğe icâzet virdi. Ve kendi ma'zûl ve menkûb Konya'da kalup gamından helâk ve sâkin-i peygūle-i hâk oldu.

Zikr-i İn'ikād-ı Sulh bâ-Küffâr-ı Nemçe

Sâbıkā Mehemmed Paşa'dan sonra Nemçe ile musâlaha emri Vezîr Murâd Paşa re'yine tefvîz olunup serdârlık ile serhadde gönderilmiş idi. Ken-

---

1 selâmladı A : selâmlayup N.

*1 الملوك ملهمون = Hükümdarlar (Allah'ın) ilhamına mazhar olmuş kimselerdir.

2 Bu kıssayı ... minhu A : – N.

3 Kayseriyye ve Sivas A : Sivas Kayseriyye N.

4 ile A : – N.

di mensûbâtı ile çıkup Budun ⟨Buda⟩'a vardıkda me'mûr olan 'asker dahi gelüp dernek itdi. Ol esnâda kar'-ı ebvâb-ı sulh iden küffâra "ne'am" ile cevâb virüp dâmâdı Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Kādî-zâde 'Ali Paşa ve Budun ⟨Buda⟩ Kādîsı Hâbîl Efendi ve Budun ⟨Buda⟩'da a'yândan Nasreddîn-zâde Mustafa Efendi ve 'Ali Paşa Kethudâsı Kadımım Ahmed Kethudâ kalkup Komaran ⟨Komárom⟩ ile Ostorgon ⟨Esztergom⟩ mâ-beyninde vâkı' Jidva Boğazı ⟨Zitvatorok/Zsitvatorok⟩'na vardılar. Nemçe ve Macar beyleri ve vekîlleri dahi mukaddem gelmişler idi. Boçkayı ⟨Bocskai István⟩'nın dahi izn ü rızâsı oldu. Öte tarafda anlar, Ostorgon ⟨Esztergom⟩ tarafında ehl-i İslâm konup, sene-i mezbûre recebinin gurresinde ahvâl-i sulhu, iki tarafdan kayıklara binüp Tuna üzerinde söyleşdiler. Cânibeynde nice kīl ü kāl ve bahs u cidâlden sonra bu minvâl üzre sulha karâr virdiler ki: "*Sulh el-ân mün'akid olan sulhdur. Ve ibtidâ'sı bu târîhden mu'teber ola.*" Zîrâ mukaddemâ Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ ve Mehemmed Paşa ile söyleşilen, Macar kavmi 'umûm üzre Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ hükûmetinde dâhil olup ve bir def'a hutbe okunan kılâ'-ı Filek ⟨Fülek⟩ ve Yanık ⟨Győr⟩ ve gayri cümle virilmek idi. Bunun üzerine kavl ü karâr olunup ol zemân mütâreke üzre kalmış idi. Mehemmed Paşa vefâtından sonra Boçkayı ⟨Bocskai István⟩ dahi ikdâm idemedi. Öte taraf murâdı üzre Murâd Paşa berây-ı maslahat sulh eyledi. Sulhnâmede mastûr olan vekîller ve şurût-ı sulh icmâli budur:

Hulâsa-i Sulhnâme

"Ben ki İmparator Vezîri ve Komaran ⟨Komárom⟩ Kapudanı ve cümle serhadlerde olan yarakların bekcisi Yanoş Umurlardi ⟨Johann von Molart⟩'yim ve İmparator Vezîri ve Serdârı Adolfus Ahvalotcan ⟨Adolf von Althann⟩'ım ve Toros Komsu Seferborus Kolunc ⟨Siegfried von Kollonitsch⟩'um ve Tuna'nın öte yaka kapudanı Nikoladin **[114a]** İştevan ⟨Miklos Istvanffy⟩'ım ve Tuna'nın beri yaka kapudanı ve İmparator Vezîri Fransiskos Bekan ⟨Franz Batthyány⟩'ım ve Fresburk ⟨Pressburg/Bratislava⟩ Komsu Kulavdi Rivaydi ⟨Christoph Erdödy⟩'yim, bu sulha ta'yîn olup gelmişiz, 'ahidnâme yazup diriz ki bizim Nemçe Çasarı[1] pâdişâhımız İkinci Adolfus ⟨Rudolf II⟩, Allâh'ın 'inâyetiyle, Alaman ve Macar ve Çeh ve Dalmasya ve Hırvat ve Got vilâyetle-

[1] Çasarı A : + bizim N.

rinin çasarıdır. 'Azametlü Pâdişâh Sultân Ahmed Hân hazretlerinin bizimle sulh itmeğe istiklâl-i küllî ile vekîli olan Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi devletlü 'Ali Paşa hazretleri ve Budun ⟨Buda⟩ Kādîsı Hâbîl Efendi ile vekâletimiz cihetiyle elimizde olan istiklâlimiz üzre yirmi yıla dek bu şartlar ile bitirdiğimiz sulhdur ki zikr olunur:

Evvel şart budur ki: Bizim Çasar elçileri, Pâdişâh hazretleri Âsitâne'sine ve öteden beri biri birine gönderdiği nâmelerde, oğul babaya ve baba oğula yazdıkları gibi mahabbet üzre yazalar.

İkinci: Nâme-i hümâyûnda "Roma Çasarı" yazılup "Kıral" yazılmaya.

Üçüncü: Bi-'inâyeti'llâh barışık temâm oldukdan sonra Pâdişâh hazretlerine tâbi' Tatar tâ'ifesinden ve sâ'ir 'askerden Roma Çasarı vilâyetine zarar olmaya.

Dördüncü: Bu iki hâkimin denizde ve karada vilâyetlerine bir tarafdan zarar olmaya. Ve Macar nâhiyelerinde bunlara tâbi' karyelere bizim cânibimizden dahl olunmaya. Ve İspanya Kıralı barışık murâd iderse dahl olunmaya.

Beşinci budur ki: Her dürlü çeteler sâkin olup iki tarafdan yürümeye. Eger bizim cânibimizden zarar olursa, karada tutulursa hâkim beri cânibin kapudanına bildirüp, ol mahalle andan âdem varup şer'le görülüp katl ve ta'zîr, lâzım gelen icrâ oluna. Ellerinde bulunan esbâb sâhiblerine virile.

Altıncı budur ki: Bu sulh içinde kal'a uğurlanmaya ve döğülmeye ve hîle ile alınmaya. Bir tarîk ile alınırsa redd oluna. Ve Boçkayı Hâkim ⟨Bocskai István⟩'e virilen kal'alar Beç ⟨Bécs/Wien⟩'de bitirildiği üzre anda kala.

Yedinci: İki cânibden sulha gelince bahâsı kesilen tutsaklar bahâların virüp çıkalar. Ve bahâsı kesilmeyen bedeli tutsak ile tebdîl oluna. Ve sulhdan sonra kimse tutsak tutmaya. Ve bir tarîk ile tutulursa elinden alınup meccânen ıtlâk oluna. Ve iki cânibden tutanlara hakāret ola.

Sekizinci: Timişvar ⟨Temesvár⟩ ve Bosna ve Eğre ⟨Eğri/Eger⟩ ve Kanije ⟨Kanizsa⟩ serhadlerinde barışığa zarar olur hâl zuhûr iderse hâkimlerine 'arz olunup, hakk icrâ olmazsa Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi cümleye başbuğ ta'yîn olunup ana 'arz oluna, hakkı icrâ eyleye. Ve bu cânibde Yanık ⟨Győr⟩ Kıralı'na ve Tuna'nın beri yakası kapudanlarına ve Hırvat banlarına bildirilüp anlar hakkı icrâ ideler.

Dokuzuncu budur ki: Her cânibde ellerinde olan kal'alar ta'mîr olunup yeniden bir yerde kal'a ve palanka yapılmaya.

Onuncu: 'Azametlü Pâdişâh hazretlerine şimdiki hâlde müşâvere olunan iki yüz bin guruş nakd ve yâdigâr büyük elçilerimizle varup vâsıl oldukda, sa'âdetlü Serdâr hazretleri dahi devlete lâyık hedâyâ ile bellü başlu bir sancak beyini Hersek hazretlerine göndereler ve pîşkeşimiz vâsıl oldukda, devletlerine lâyık olduğu üzre 'âdet-i kadîmeden ziyâde hedâyâ ile çasarımıza göndereler.

On birinci: Şimdiki hâlde elçilerimiz Âsitâne'ye varup zikr olunan nakd ve yâdigârı teslîm **[114b]** eyleyeler.

On ikinci: İşbu bin on beş recebinin gurresinden ve hazret-i 'Îsâ Mîlâdı'nm bin altı yüz târîhinde vâkı' novamberin ibtidâ'sından yirmi yıla dek tutulup, şimdi giden pîşkeşden sonra üç yıla dek nesne gitmeyüp, üç yıldan sonra pîşkeş ne mıkdâr idiğinin[1] 'adedi ta'yîn olunmaya. Ve vardıkda Roma Çasarı'na lâyık hediyye ile bellü başlu âdemlerin göndereler. Ve bu va'de içinde İslâm Pâdişâhı yâhûd bir çasarımız ve Macar Kıralı bi-irâdeti'llâh âhırete intikāl iderse, evlâd u ensâbı ve akribâsı bu barışık içinde muhkem durup sulhu bozmayalar.

On üçüncü: Vaç ⟨Vác⟩ Palankası ne hâlde ise meremmât oluna. Ziyâde artırılmaya.

On dördüncü: Elçilerimiz vardıkda her ne recâ iderlerse ideler.

[1] idiğinin A : idiğini N.

On beşinci: Eğre ⟨Eğri/Eger⟩ fethinden sonra itâ'at idüp virgü viren karyeler girü vireler.

On altıncı: Filek ⟨Fülek⟩ ve Seçen ⟨Secan/Szécsény⟩ ve Novigrad ⟨Nógrád⟩ karyelerinden Eğre ⟨Eğri/Eger⟩'ye ve Hatvan'a ve Budun ⟨Buda⟩'a ve Ostorgon ⟨Esztergom⟩'a itâ'at iden karyeler itâ'at üzre olup virgülerin vireler.

On yedinci: Ostorgon ⟨Esztergom⟩ çasarımız eline düşünce, kal'a-i mezbûreye itâ'at idüp virgülerin virenler girü vireler. Ve sâ'ir serhadlerde olan karyeler dahi kadîmden iki cânibe virgülerin viregeldiği üzre vireler. Ve Kanije ⟨Kanizsa⟩ fethinden sonra itâ'at iden karyelerden nizâ' üzre olan içün İslâm cânibinden âdem ta'yîn olunup, Bekan-oğlu ⟨Batthyány⟩ ile mahallinde görülüp, Kanije ⟨Kanizsa⟩'ye gelen ve gelmeyen karyeler tashîh oluna. Ve şimdiye dek gelen karyeler virgülerin virüp, gelmeyenlere tecâvüz olunmaya. Temme."

Maktûlî-i Dervîş Paşa ve Vezâret-i Murâd Paşa

Çün sâbıkā Ferhâd Paşa ser'asker gönderilüp Vezîr-i a'zam Âsitâne'de kaldı lâkin, Ferhâd Paşa serdârlık 'uhdesinden gelmemekle, "Kalender-oğlu" nâm şakī Aydın ve Saruhân memleketlerine hulûl ve ahâlîsi teng-nây[1]-ı mihnet ve ibtilâya duhûl itmekle, dâd-hâhân-ı re'âyâ rikâb-ı hümâyûna ref'-i ruk'a idicek, bunca fesâdın zuhûru mahzâ ol vezîr-i vizr-endûzun taleb-i râhat u huzûru sebebi ile olduğu zâhir oldukda ve kendi mübtelâ olduğu sû'-i hulk sebebi ile cümle halkın menfûru olup ittifâk, "*Bağçe-i hâssa dîvârına muttasıl iki kulle arasına bir 'azîm âhûr binâ idüp, iç halkından husûmu içeri lağım ile girüp bir fesâd-ı 'azîm idecekdir*" diyü Pâdişâh hazretlerini dahi tenfîr itdikleri ve ba'zı 'ilel ü esbâb inzimâmı ile şa'bânın evâ'ilinde Şeyhülislâm huzûr-ı hümâyûna da'vet olunup, mezbûr hakkında meşveretden sonra birkaç gün hâb-ı hargûş virilüp, mâh-ı mezbûrun sekizinci günü içeri da'vet olundukda, ol cebbâr-ı anîdin kevkeb-i ikbâli magrib-i zevâlde âfil ve mesned-i 'izzetden mazîk-i magāk-ı 'ukūbet ü nekâle nâzil olup cezâ-yı 'âcili virildi {*Mervîdir ki*

[1] teng-nây A : tengtâr N.

huzûrlarında tnâb-ı otağla boğdurup bir zemândan sonra ayağı tahrîk itmekle, kendileri hançer ile boğazını kesdiler. Minhu}.

Kıydı Dervîş'ine Şâh (1015)[*1]

târîh-i katlidir.

Ve mâh-ı mezbûrun onuncu günü vezâret-i 'uzmâ Murâd Paşa'ya ta'yîn olunup, mühr-i hümâyûn Kapucular Kethudâsı ile Belgırad'a gönderildi. Ve kā'im-makāmlık Vezîr Nakkāş Hasan Paşa'ya virildi. Paşa-yı mezbûr dahi sulh u salâh emrin görüp, ba'zı 'uhûdu mutazammın darâ'atnâmeler ile mâ 'aleyhi's-sulh **[115a]** olan mâlı hâmil elçileri istishâb idüp, cânib-i Üngürüs'den kat'-ı 'alâ'ik ü esbâb ile Belgırad'a gelmiş idi. 'Atebe-i 'aliyyeye lühûku emrinde müsâra'at hükmü ile mühr-i vezâret vardıkda bilâ-tevakkuf Âsitâne'ye teveccüh itdi. Ve sene-i âtiye evâ'ilinde dâhil oldu. {*Gönderilen hatt-ı hümâyûnda, "Hâlâ kimsenin ilkāsı ile değil ve bir ferdin recâsı olmaksızın hâssa-i karîhamdan vezâret-i 'uzmâyı sana virdim. Ve hâtem-i hümâyûnum gönderdim. Ümîddir ki Cenâb-ı 'İzzet her işinde refîk ola. Göreyin seni, her umûra niçe sa'y idersin" dimişler. Minhu.*}

Vak'a-i Nasûh Paşa der-Bağdâd

Bu sâl muharreminin dördünde Vezîr-i a'zam-ı sâbık Mehemmed Paşa 'arzı ile Bağdâd'a vâlî olan Nasûh Paşa ol cânibe teveccüh eyleyüp Nehr-i Fırat'a vardıkda, Basra'dan munfasıl Piyâle Paşa'ya mülâkī olup Bağdâd kulunu rîş-hand ile kendiye döndüren "Tavîl Ahmed-oğlu Mehemmed" nâm şakînin tuğyânı haberin alıcak, sür'at ile Nusaybin'e geldikde, Cezîre hâkimi ve Rakka beylerbeyisi olan Mîr Şeref Paşa istikbâl idicek, kadîmden Bağdâd üzerine eşegelmiş Seyyid Hân'a ve Ebû Rîş-oğlu Emîr[1] Ahmed'e ve Sohrân ve A'râb ve Ekrâd beylerine hıl'atler ve "*Bağdâd Seferi size vâcib olmağın, ol tarafa giden serdârım Nasûh Paşa'ya mülhak olasız*" diyü hükümler irsâl eyleyicek, Ebû Rîş-oğlu tarîk-ı mekre sülûk idüp, "*Siz ol tarafdan mütevecciih olun, biz bu cânibden revân olup sizden mukaddem Bağdâd'ın garbîsine*

---

*1 قیدی درویشنه شاه = Hesap 1005 tarihini veriyor. "درویشنه" kelimesi, "درویشبنه" şeklinde yazılırsa 1015 elde edilebilir.

1 Emîr A : – N.

varup, nüzûlümüz mukarrerdir" diyü îrîbinden mâ'adâ, Seyyid Hân ve sâ'ir ümerâ dahi sevf ve la'alle ile cevâb virüp, kırk gün kadar bizi Mûsul'da 'avk eyleyüp kat'â eserleri zâhir olmadığından mâ'adâ, Seyyid Hân, Tavîl-oğlu'na, ⟨Nasûh Paşa'yı⟩ bu kadar zemân alıkoduğunu ve Sohrân ve Ekrâd tâ'ifesini 'avk eylediğini ⟨bildirüp⟩, "*Kal'a-i Bağdâd'ı elden çıkarmayasın, er gibi olasın*" dimek gibi teşcî'i müştemil mektûbları tutulup, min-ba'd mezbûrdan ve Ekrâd'dan me'yûs olup bu kadar âdem ile bâgī-i mezbûra mukābele müşkil iken ahkâm-ı şerîfe gelüp, "*Bâgī-i mezbûru def' içün iki menzili bir idesin*" dimekle, bi'z-zarûrî Şeref Paşa, Şehrizor Beylerbeyisi Velî Paşa ve mezbûr Piyâle Paşa ile teveccüh idüp Erdebîl'e[1] geldikde Seyyid Hân'a ve Sohrân beylerine müceddeden mektûblar gönderüp müdârâ olundukca itâ'at itmediklerinden gayri, Türkman tâ'ifesinden istishâb olunanların ekserini biraz mâl ile ıdlâl idüp sû'-i kasdları zâhir oldukda, Ebû Rîş-oğlu mevâ'îdine i'timâden sene-i mezbûre şa'bânının üçünde -ki mezbûr huzûru içün ta'yîn eylediği gün ⟨idi⟩- finâ-i Bağdâd'a nüzûl idicek Tavîl-oğlu, Bağdâd kulu ve anlar imdâd itdiği Ekrâd ve A'râb ile hisâra tahassun sûretin gösterüp, lâkin, beri tarafın bed-'ahd segbânlarına hufyeten otuz bin altun gönderüp cümlesin kendiye döndürmekle, mâh-ı mezbûrun altıncı günü kal'adan çıkup mukābil oldukda, bu cânibin talî'a-i 'askeri her çend gālib oldular. Lâkin, ol süst-peymân segbânlar cânib-i a'dâya hücûm ider gibi olup, ol tarafdan dahi ba'zı eşkıyâ mübâreze sûretin göstericek, râh-ı sahrâyı tutdular. Ve ba'zısı 'alâniyeten dönüp ol tarafa lâhik oldular.

Pes bu vaz'-ı nâ-hem-vâr **[115b]** sebeb-i inkisâr olup, dahve-i sugrâdan beyne's-salâteyne dek paşalar tevâbi'i ile ceng idüp ma'rekede Şehrizor Beylerbeyisi Velî Paşa düşüp ve Serdâr iki yerde zahmdâr olup yarar âdemlerinin ekseri şehîd olıcak, bi'l-âhıre bakıyye-i 'askeri kûşe-i selâmete çıkarmak içün Mîr Şeref ile 'avdet idüp, mâh-ı mezbûr evâhırında merkūmun ocaklığı olan Cezîre'ye vâsıl olup, şiddet-i şitâ mündefi' olunca anda meks eyledi. Ammâ şakī-i mezbûr dahi çok geçmeyüp hancer-i belâ ile mezbûh oldu.

Mürden-i Boçkayı ⟨Bocskai István⟩

Erdel vilâyetinde Kaşa ⟨Kassa/Košice⟩ Papası Petros ve Kıral Musâhibi Urumdi (اورومدى) Âsitâne'ye mektûb gönderüp, Boçkayı İştvan Kıral ⟨Bocskai

[1] Erdebîl'e N : İbril'e A.

Istvân), sene-i mezbûre ramazânının beşinci günü dünyâdan gidüp, fevtinden evvel mezbûrları yanına da'vet idüp, kendinin kız karındaşının dâmâdı ve veziri, ümerâ-i Macar'ın dilîri Homonnayi ⟨Homonnai Drugeth Balintot⟩ -ki mukaddemâ virilen 'ahidnâmede müşârun-ileyhden sonra kıral olması mastûr idi- kendi yerine kıral nasb olunup, Macar beylerine ve kapudanlarına hıtâben hükm-i hümâyûn ile mezbûr Kıral-ı cedîde hıl'at ve makbûl topuz ile râyât-ı nusret-âyâtdan bir sancak irsâl olundu. Mezbûr Homon Batori ⟨Homonnai Drugeth Balintot⟩, Erdel vilâyetinin kadîmî kıralları evlâdı bakāyâsından ⟨olmağla,⟩ bir kûşede münzevî idi. Anı ihtiyâr 'arz itdiler. Sümme ve sümme ile'l-ân ol tâ'ife cânib-i saltanatdan istiklâl üzre kıral nasb olunmadadır.

Zikr-i Bakıyye-i Vekāyi'-i Sâl

Muharremin on dördüncü[1] gicesi şehr-i İstanbul'da Yahûd mahallesine âteş düşüp Cühûd kapusundan Hâce Hânı'na ve Hâce Paşa Hammâmı'na varınca mahallât ü esvâk yanup, 'azîm hasâret vâkı' oldu.

Yirmi yedinci günü Mısır'dan ma'zûl Gürci Mehemmed Paşa'ya Bosna Beylerbeyiliği ve Ağa Husrev Paşa'ya*[1] Kanije ⟨Kanizsa⟩ Beylerbeyiliği virildi.

Rebî'ulâhırın on birinde Celâlî Kalender-oğlu Geyve havâlîsine gelmekle, Âsitâne'de müteferrika ve çâşnigîr ve çâvuş ve 'âmmeten dirlik tasarruf idenler ol cânibe gitmek fermân olundu.

Ve cumâdelûlânın on altıncı günü Cânpûlâd-zâde etbâ'ından olup Adana'da 'alem-i şakāyı berdûş iden Cemşîd, Haleb Beylerbeyisi Tırnakçı Karındaşı Hüseyin Paşa'yı 'ale'l-gafle basup şehîd eylediği 'arz olundu.

Ve yevm-i mezbûrda Haleb'de 'alem-efrâz-ı livâ-i şakā olan Cânpûlâd-oğlu 'Ali Paşa, Tırablus-Şâm Hâkimi Emîr Seyf-oğlu ile ceng idüp gālib gelüp, müşârun-ileyh Tırablus'a ilticâ eylediği haberi geldi.

Ve mâh-ı mezbûrun yirmi birinci günü Mîrâhûr-ı Kebîr Ca'fer Ağa Habeş beylerbeyisi ve anda olan Mehemmed Paşa'ya Yemen Eyâleti virilüp, anda olan Sinân Paşa Âsitâne'ye gelmek fermân olundu.

---

[1] dördüncü A : + günü N.

*[1] *Sicill-i 'Osmânî* (İstanbul 1311, II, 274)'de verilen bilgi doğru ise, burada adı geçen Ağa Husrev Paşa, Hâdım Husrev Paşa olmalıdır.

Ramazânın on sekizinci günü Kalender-oğlu, yanında olan eşkıyâ ile Saruhân'dan kasaba-i Nif havâlîsinde Anadolu Beylerbeyisi Hüseyin Paşa[*1] ve yine Anadolu'dan ma'zûl Ahmed Paşa ve Saruhân Beyi Hâcı Bey'e mukâbil oldukda, bunlar mağlûb ve ol gālib çıkup Manisa'ya müstevlî olması mukarrer olmağın, Burusa muhâfazasına **[116a]** tekayyüd olundu.

Ve zilhiccenin üçünde Sarây-ı 'âmire'de olan gılmân içün kānûn üzre çıkma fermân olunup, Silahdâr-ı hâss Mehemmed Ağa'ya vezâret ile Mısır hükûmeti virildi. Ve İç-kilâr Kethudâsı İbrâhîm Ağa kapucular kethudâsı[1] oldu.

Ve saferin ikinci günü Dervîş Paşa 'arzı ile iki kādî'asker Yahyâ Efendi ve Kemâl Efendi ma'zûl olup, yerleri Hâce-zâde Es'ad Efendi'ye ve 'Abdül'azîz Efendi'ye virildi.

Vefeyât

el-Mevlâ Dervîş:

Şâmî'dir. "Taluy-zâde" dimekle meşhûr ve envâ'-i fazl u 'irfânla zebân-zed-i cumhûr idi. Mülâzım ve kırkdan ma'zûl müderris iken bin on birde Hayreddîn Paşa Medresesi virilüp, bin on ikide Şâm Fetvâsı'na nakl olundu. On beş rebî'ulevvelinde vefâtı haberi gelüp yeri ⟨Bâlî Efendi'ye[*2]⟩ virildi.

Mevlânâ-yı mezbûr fazîlet-i 'ilmiyye ile meşhûr, edîb ü erîb, 'Arabî eş'ârı dil-firîbdir. Mevlânâ Şihâb *Cenâyâ ez-zevâyâ*'sında anı zikr ve medh ider.

el-Mevlâ Ebü'l-Meyâmin Mustafa b. 'Ali:

"Sarıgörez-zâde Kaynı" dimekle şöhret-şi'ârdır. Dokuz yüz elli üçde tevellüd idüp, "hayrü'l-benîn[*3]" târîh-i vilâdeti vâkı' olmuşidi. Sinn-i temyîze

---

*1 Belirtilen tarihte Anadolu Beylerbeyiliği'nde bulunan Hüseyin Paşa, Dişlenk Hüseyin Paşa'dır (Bkz. *Sicill-i 'Osmânî*, II, 188).

1 İbrâhîm Ağa kapucular kethudâsı A : – N.

*2 Kâtib Çelebi baştan vermeyi unuttuğu bu ismi "yeri" kelimesinden sonra çıkma işareti yaparak sayfa kenarına ilave etmeyi planlamış, fakat muhtemelen daha sonra bunu yapmayı unutmuştur. Nuruosmaniye nüshası ile basma nüshda da eksik olan ve yukarıda köşeli parantez içinde verilen isim metne tarafımızdan 'Atâ'î'ye dayanarak eklenmiştir (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 509). Ayrıca, bu ismin basma nüshada da eksik olduğu belirtilmelidir.

*3 خير البنين = 953.

vâsıl oldukda Burusa'da Kapluca müderrisi Sarıgörez-zâde'ye intisâb ve 'alâka-i musâheret iktisâb idüp ba'dehû 'Ali Paşa*1 müderrisi Zekeriyyâ Efendi'ye ittisâl ve yetmiş yedi târîhinde Ebussu'ûd Efendi'den mülâzemetle nâ'il-i âmâl olmuşidi. Ba'dehû hasbe'l-'âde medârisde ifâde iderek doksan dokuzda Sahn'a gelüp, Süleymâniyye ve Hâkâniyye'den bin altıda Medrese-i Cedîde-i Vâlide ibtidâ' bunlara ihsân olundu*2. Sûre-i En'âm evvelinden ders ta'yîn olunup, her pâyeden ikişer âdem Süleymâniyye Câmi'i'ine gelüp 'akd-ı meclis-i ders-i 'âmm itmişler idi. Bin sekizde Edirne Kazâsı, bin onda İstanbul Kazâsı virilüp, kemâl-i istikāmetle hükûmet eyledi. Ve müsâ'ade-i tâli'-i fîrûzu ile her kûşede vefret-i zahâ'ir ⟨ile⟩ reşkîn-sâz-ı kilâr-ı ekâbir olmağın bi'l-istihkāk, "Ebü'l-Meyâmin" lakabı ile şöhre-i âfâk olmuşidi. On bir recebinde Anadolu Sadâreti virilüp, şa'bânın yirmi beşinde Yemişçi vak'asında Sun'ullâh Efendi yerine bunlar bağteten şeyhülislâm oldular. Bin on ikide Kalkandelen ve gayriden altmış bin akça ze'âmet mahlûl olmağın arpalık ta'yîn olundu. Bin ⟨on⟩ üç muharreminde altı yüz akça vazîfe ile tekā'üd idüp selefi şeyhülislâm oldu. Bin on beş rebî'ulevvelinin yirmi ikinci günü

---

*1 Söz konusu 'Ali Paşa Medresesi'nin, 'Ali Paşa-yı 'Atîk Medresesi olduğunu Nev'î-zâde 'Atâ'î'den tahkik edebilmekteyiz (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 511).

*2 Burada Medrese-i Cedîde-i Vâlide olarak anılan medresenin bânisi, Sultân III. Mehmed'in annesi Safiye Sultân'dır. Selânikî Mustafa Efendi, 1006 senesi cumâdelâhıresinde (Ocak/Şubat 1598) Safiye Sultân'ın Emin İskelesi (Eminönü)'nde inşa edilecek olan "câmi'-i şerîf ve imâret ve ribâtları ve hayrâtı" için istimlâk ve yıkım çalışmalarının başladığını haber vermekte (II, 723), ardından receb ayının ilk günlerinde (Şubat 1598), henüz çalışmalar yeni başlamışken, medrese müderrisliğinin Sarıgörez-zâde Kaynı Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi'ye tevcih edildiğini söylemektedir (II, 724). Konuyla ilgili Na'îmâ'nın verdiği bilgi de şu şekildedir: "Vâlide-i Şâh-ı cihân Safiye Sultân binâsına tevcîh-i himmet ettiği medrese henüz te'sîs olmaksızın cihet-i tedrîsi Ebü'l-Meyâmin Mustafa Efendi'ye tevcîh olunup Süleymâniye Câmi'i'nde sûre-i En'âm evvelinden akd-i meclis-i ders-i ilm olundu.", *Târîh-i Na'îmâ,* I, 136. Selânikî ve Na'îma'nın aktardıklarını birleştirdiğimizde, Safiye Sultan Medresesi'nin, henüz bina olarak tesis edilmemişken kurumsallaşmış ve eğitime başlamış olduğunu anlıyoruz. *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te "Medrese-i Cedîde" veya "Vâlide-i Cedîde Medresesi" olarak anılan (bkz. s. 448, 459, 512, 569, 669) Safiye Sultân Medresesi, *Fezleke*'de, buradaki "Medrese-i Cedîde-i Vâlide" isimlendirmesi hariç, diğer yerlerde "Vâlide Medresesi" olarak geçmektedir (vr. 78b, 151 b). Sultân III. Murad'ın annesi Nûrbânû Sultân'ın Üsküdar'da inşa ettirdiği medrese de, çoğunlukla "Üsküdar Vâlidesi" olarak geçmekle beraber (vr. 2 b, 57 b, 104 b, 137 b, 138 b, 151 b, 152 a), bazı yerlerde "Vâlide Medresesi" olarak anıldığından dolayı (vr. 143b, 212b, 253a), *Fezleke*'de her iki medresenin ayrımına varmak güçtür. Bu güçlüğü ancak Nev'î-zâde 'Atâ'î'nin *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'i ile Şeyhî Mehmed'in *Vekāyi'ü'l-fudalâ*'sına başvurarak aşabildik.

Sun'ullâh Efendi yerine mükerreren[1] şeyhülislâm olup, sene-i mezbûre recebinin yirmi ikinci günü, yevmü'l-hamîsde maraz-ı kulunc rîhi 'ilâve-i imtilâyla puf-zen-i şem'a-i hayât olmuşidi. Ba'zılar ifrât-ı nûş-ı duhân fânûs-ı billûrîn-i dimâğda olan şeb-çerâğ-ı idrâki halel-pezîr ve mizmâr[2]-ı min-mezâmîr-i iblîs olan nây-i lûle-i kazâret-enîs **[116b]** ihmâd-ı kandîl-i hayâta tahrîk-i sebeb-i ahîr itdiğin tahkîk iderler. Bu bâbda Fâ'iz Efendi dimişdir:

Vücûdu fülkün ol Müftî-i devrân yaprak içmekle
'Adem bahrına saldıkda kefenden eyleyüp yelken

Çeküp câm-ı mey-i mevti dimiş âh eyleyüp târîh
Benim fülk-i vücûdum rüzgârı geldi yaprakdan

ve lehü:

Yaprak içmekle helâk oldu o Müftî-i zemân
O duhân sanma ki yaprakdan olurdu peydâ

Câmi'-i dehrde kandîl[3]-i hayâtını[4] anın
Ney[5]-i lûle ile söyündürdü bugün dest-i kazâ

Câmi'-i Ebü'l-feth haremine nâzır hânesi önünde medfûndur.

Mollâ-yı merkūm deryâ-yı 'ulûm, vecîh ü vakūr, beşâşet ü semâhat ile meşhûr idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden imtihân mahalline risâleleri ve *Eşbâh* ⟨*ve*⟩ *Nezâ'ir*'e ta'lîkası vardır.

el-Mevlâ 'Abdülbâkī:

Sahn müderrislerinden Tursun Efendi'nin mahdûm-ı kebîr-i ercmendi "Bakāyî" mahlas Tursun-zâde Efendi'dir. Dokuz yüz elli senesinde vücûda gelüp, 'ulemâ-i 'asırdan Bostân-zâde Efendi'den istifâde ve 'İvaz Efendi mahallesinde takrîr-i ders ve i'âde eyleyüp, dokuz yüz yetmiş üçde Ebussu'ûd

---

1 mükerreren A : mükerrer N.
2 mizmâr A : mizmâre N.
3 kandîl A : kandîli N.
4 hayâtını A : hayâtı N.
5 ney A : anı N.

Efendi'den mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim oldu. Doksanda 'Ali Paşa-yı 'Atîk Medresesi virildi. Doksan dokuzda Sahn'a gelüp, ba'dehû Sultân Selîm-i Kadîm ve Edirne Selîmiyyesi'nden bin üçde Mekke-i Mükerreme kādîsı olup, bir aydan sonra Haleb'e tebdîl olundu. Bin dört muharremi evâhırında Bağdâd Kazâsı virilüp, kabûl itmemekle 'azl ihtiyâr eyledi. Cumâdelûlâda Selânik Kazâsı virilmişiken, Seyrek-zâde rikâb-ı hümâyûna ref'-i ruk'a itmeğin hatt-ı şerîfle virilüp, seherî el öpmekde cem' oldukları garâ'ibdendir. Bin beşde Üsküdar Kazâsı, bin yedide Mardin ilhâkıyla Âmid Kazâsı, bin sekizde Tire, Bayındır ve Akçakonılar ilhâkı ile mevleviyyet olup buna virildi. Bin dokuzda Selânik kādîsı olup, bin onda Yenişehir, on üçde Burusa, on dörtde Mısır kazâları virildi. On beş ramazânının sekizinci günü kādî iken intikāl idüp, Karâfe-i kübrâ'da defn olundu. Yevm-i defni yevm-i meşhûr idi.

Mevlânâ-yı merkūm gavvâs-ı bahr-ı 'ulûm, meczûb-ı nakş-i leyyinü'l-cânib, 'ucb u riyâdan mütecânib, neşr-i fezâ'ile meftûn, kütüb mütâla'asına mâ'il, tahrîr-i bedîhiyyâta şîfte-dil olmağla te'lîfâtı hadden bîrûn, sâfî-fu'âd âdem idi.

el-Mevlâ 'Abdullâh:

Manastır müderrisi iken 'asr-ı Süleymânî'de intikāl iden Vahyî-zâde'nin mahdûmu ve Şârih-i *Muğni'l-lebîb* olan şeyhin hemşîre-zâdesidir. Hâlinden ahz-ı mukaddimât-ı 'ulûm idüp tarîk-ı 'ilme 'âzim ve seksen yedide Mollâ Ahmed Efendi'den mülâzım olmuşidi. Medârisde hasbe'l-'âde ifâde iderek bin yedi ramazânında 'Ali Paşa[*1] müderrisi iken, Vezîr İbrâhîm Paşa Sarâyı önünde, Haydar Paşa müderrisi İpekli Mehemmed Efendi ile[1] muhâvere vü mücâvebe[2], belki muhârebe vü mudârebe eyleyüp, uzun yenli sûfların yenleri kopunca çekişdikleri içün ikisi dahi ma'zûl ve mürg-i şikeste-bâl gibi menkûb u mahzûl olup, kırk iki günden sonra **[117a]** Kalenderhâne pâyesine su'ûd ve ol mudârebeden hayli sûd eyledi. Bin dokuzda Sahn'a gelüp ba'dehû Şehzâde ve Süleymâniyye ve Hâkāniyye'den bin on dörtde Haleb Kazâsı, on beşde Medîne-i Münevvere Kazâsı virilmiş idi. Sene-i mezbûre zilka'desinde ma'zûl olup ol esnâda intikāl eyledi. Bakī'de medfûndur.

---

*1 Söz konusu 'Ali Paşa Medresesi'nin, 'Ali Paşa-yı 'Atîk Medresesi olduğunu Nev'î-zâde 'Atâ'î'den tahkik edebilmekteyiz (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 515).

1 ile A : – N.

2 muhâvere vü mücâvebe A : mücâvebe vü muhâvere N.

Mevlânâ-yı merkûm nahl-bend-i elvân-ı 'ulûm, dâniş-mend-i bi-mânend idi. *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da "Hilmî" mahlası ile meşhûr ve ba'zı eş'âri mastûrdur.

eş-Şeyh 'Abdülkerîm İştibî:

Beyne'l-enâm "Vâ'iz Emîr" 'unvânıyla meşhûr olan İştibî Efendi'dir. 'Ulûm-ı nâfi'adan hisse-mend, her fende fâ'ik-i dâniş-mend oldukda Kınalı-zâde 'Ali Efendi hıdmetlerine ittisâl ve medrese-i ifâdelerinde tahsîl-i kemâl eyleyüp dokuz yüz yetmiş hılâlinde Şâm'a bile gitmiş idi. Ol esnâda hâtır-ı meyyâli seyâhate mâ'il olup arz-ı Yemen ve Hicâz'a dâhil ve kibâr-ı meşâyıhdan Yûsuf-ı Geredî hıdmetine pertev-i rüsûm-ı nûrâniyye irtisâmına vâsıl olmuşidi. Ba'dehû diyâr-ı Rum'a ric'at ve sılasında ikâmet eyleyüp, el-hâletü hâzihî tarîkat-i Melâmiyye işâ'atına âgâz ve câm-ı melâmdan işrâb-ı rahîk-i râz itmişidi. Ba'dehû Sofya'da seccâde-nişîn-i irşâd olan Kurd Efendi hıdmetine vâsıl ve nazar-ı iksîr-eseri ile mürşid-i kâmil olup dârü'l-mülk-i Rum'a kudûm ve cevâmi'-i selâtînde va'z u tezkîr ile neşr-i 'ulûm itdi. Dokuz yüz doksan altıda Kurd Efendi vefât idüp bunlar yerine geçdi. Ve Mehemmed Paşa Zâviyesi'nde mürşid-i enâm olmuşidi. Bin on bir rebî'ulevvelinde şeyhü'l-harem olup Hacc'a gitdi. On ikide girü makarrına gelüp, on beş sene-sinde 'âzim-i 'âlem-i bakā oldukda Kisbî târîh-i intikālini,

Mısrâ'

Didiler, "Geçdi ya İştibî Emîr[*1]"

mısrâ'ıyla edâ eyledi. Fethiyye-i Mehemmed Paşa'da zâviye sâhasında medfûndur.

'Azîz-i merkûm 'umde-i meşâyıh-ı Rum, hadîs ve tefsîrde yegâne, lutf-ı takrîrde müferrid[1]-i zemâne, halvethânesi sâde-rûlarla kasr-ı hûrâ gibi rûşen ve tâb-nâk, safha-i nâ-nevişteden nakş-hân-ı âsâr-ı sun'-i pâk, vecîh ve vakūr, cemâli pür-nûr idi. Kürsî-i va'zına halk-ı 'âlem tezkireler vaz' idüp mesâ'il-i müşkileden su'âl iderlerdi. Ol bâbda garîb vâdîlerden su'âller ve rengîn ve 'acîb cevâblar vâkı' olmuşdur. Giderek bir mertebeye vardı ki tezkireler

---

*1 کچدی یه اشتیبی امیر = 1015 değil, 1026 tarihini veriyor. اشتیبی adı, *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te olduğu gibi (s. 597) اشیبی şeklinde yazıldığında ise hesap 1016 ediyor.

1 müferrid A : mu'arrif N.

cevâbı 'ummde olup, zurefâ Süleymâniyye kahvelerinde va'zın temâmına muntazır ve ruk'alar cevâbına başlandıkda hâzır olurlardı. Ekâbir hakkında ıtlâk-ı lisân ve sell-i seyf-i beyân itdiği içün bir iki def'a nefy-i beled fermân olunmuşidi. Geldikde evvelkiden ziyâde şiddet itdi.

Nakl olunur ki bin on üç târîhinde Üngürüs Seferi'ne gidüp Ostorgon ⟨Esztergom⟩ Kal'ası muhâsarasında Üskübî Vâ'iz 'Ömer Efendi dahi hemrikâb-ı ordu-yı hümâyûn olup, "*Mübeşşire-i gaybiyye delâleti ile fetih müyesserdir*" diyü 'askeri tebşîr itmişidi. Emîr Efendi, "*Bu sene fetih müyesser değildir. Bi-emri'llâh sene-i kābilede mukadderdir*" dimekle ikisi bir yere gelüp, 'Ömer Efendi keşf-i enbân-ı râz eyleyüp vâkı'ada kal'aya dâhil olup Resûl-i Ekrem'i, –*Salla'llâhu 'aleyhi ve sellem*[*1]–, derûn-ı kullede[1] hâb-ı nâz üzre müşâhede eylediğin ve ta'bîri, hisâr envâr-ı dîn-i Muhammedî ile münevver olacak idiğin takrîr itdikde Emîr Efendi, "*Merhabâ bi'l-vifâk*" diyüp hey'et-i hâbı **[117b]** ferd ile tevcîh ve kusûr-ı ta'bîre tenbîh eyledi. Ta'yîn-i mezkûr 'ilm-i cifrde mehâreti olduğuna delâlet ider. Niteki anınla meşhûrdur.

Âsâr-ı hayrından sılasında hânları ve köyleri ve zâviye ve 'imâreti ve Üsküb'de bez⟨zâz⟩istânı ve dekâkîni vardır.

Lâlâ Mehemmed Paşa:

Bosnavî'dir. Harem-i hâs'dan çıkdıkda mîrâhûr olup, doksan dokuz rebî'ulâhırında Sâ'atçi Hasan Paşa yerine yeniçeri ağası olmuşidi. Ba'dehû Anadolu beylerbeyisi olup Eğri ⟨Eger⟩ cenginde bulundu. Ba'dehû müddet-i medîd Rumili beylerbeyisi ve vezîr olup, bin on üçde mühr-i hümâyûn virildi. Serdâr iken Ostorgon ⟨Esztergom⟩'u feth eyleyüp, İstanbul'da on beş muharreminin on yedinci günü maraz-ı felcden vefât itdi. Meşhûr Mehemmed Paşa ekāribinden olmağla Eyyûb'da türbesine defn olundu. 'Acem Seferi'ne me'mûr iken vefât idüp târîhi bu beyt düşdü:

'Acem'e gitmeğe me'mûr idi, didi Kisbî târîhini
'Adem'e gitdi meded hay Mehemmed Paşa[*2]

[*1] صلى الله عليه و سلم = Allah onun şanını yüceltsin ve selamete erdirsin.

[1] kullede A : kal'ada N.

[*2] عدمه كتدى مدد هاى محمد پاشا = Mısra 1015 değil, 1013 tarihini veriyor (Bkz. Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhir-i Ricâl*, nşr. Fahri Çetin Derin, İstanbul 1978, s. 29, not 101).

Vezîr-i mezbûr şecî‘ ü vakûr, ‘âlî-himmet ü gayûr, müdebbir ü ‘âkıl vezîr-i kamîl idi.

Dervîş Paşa:

Bosnavî'dir. Bostâncıbaşı iken on dörtde kayd-ı hayâtla kapudan olup, on beş muharreminde Mehemmed Paşa yerine mühr-i sadâret ile ri‘âyet ve sene-i mezbûre şa‘bânının dokuzunda Sarây-ı hümâyûn'a da‘vet ve katl ile ziyâfet olundu. Vezîr-i mezbûr sâhib-vücûd ve cebbâr, zâlim ve tama‘kâr idi.

Güzelce Mahmûd Paşa:

Sâbıkā vezîr ve kā'im-makām oldukdan sonra Yemişçi ‘asrında taleb-i sadâret-i ‘uzmâ töhmeti ile nice müddet ihtifâ itmişidi. Ba‘dehû vezîr-i sâlis olup ba‘de'l-‘azl münzevî iken, sene-i mezbûre rebî‘ulevvelinin dördüncü günü vefât itdi.

Siyâvuş Paşa ile Sultân Selîm'in makbûl ü mergūbu idi. Mahbûb olmağla, “Güzelce” dinildi.

SENE-İ SİTTE-'AŞERE VE ELF

Âmeden-i Vezîr-i a'zam Murâd Paşa be-Âsitâne

Çün sâbıkā Vezîr-i a'zam cânib-i Üngürüs'den kat'-ı 'alâ'ik itdikden sonra, vârid olan da'vet hükmü mûcibince sür'atle Der-i devlet'e teveccüh idüp, sene-i mezbûre muharreminin evâhırında Âsitâne-i sa'âdet'e gelüp dâhil oldukda, memâlik-i şark ve Anadolu'da zuhûr iden eşkıyâ ve Kızılbaş-ı kerîhü'l-likāyı tedmîr esbâbını tedbîr ile me'mûr ve serdâr-ı 'asker-i mansûr oldu.

Zikr-i Fırak-ı Celâliyân

Sâbıkā merhûm Sultân Mehemmed Hân zemânında Eflak ve Üngürüs küffârı cihetinden bilâdü'l-İslâmiyye'ye teveccüh iden fiten ü şürûr def'ine sarf-i himmet olundukca ashâb-ı hall ü 'akdın taksîri ile gā'ile-i muhârebâta indifâ' hâsıl olmayup, on beş yıla karîb âmed ü şüd mümtedd ve tuğyân-ı eşkıyâ müştedd olmağın, 'asker-i İslâm vatanlarında ârâm itmedikleri sebebden Anadolu'da erâzil-i re'âyâ memleketi hâlî bulup tarîk-ı yağma vü gārete sâlik ve her su'lûk bu tarîkla ata dona mâlik olup her fırkaya bir re'îs peydâ olıcak, yat u yarağla âmâde bölük bölük atlu ve piyâde memâlike dağılup nehb ü gārât ve hetk-i huremât itmişler idi.

Ol tarîk-ı dalâletde pîş-rev[1]-i eşkıyânın biri "Kara Yazıcı" dimekle şöhret bulan " 'Abdülhalîm" nâm bedbaht idi ki beylerbeyiler yanınca gâh segbânlık ve gâh sübaşılık ile sürünür iken, vech-i mezbûr üzre memleketi hâlî bulıcak evbâş-ı re'âyâyı kendiye nefer idinüp, giderek emr ü hâli ana irişdi ki **[118a]** müdebbirlerin sû'-i tedbîri ile erbâb-ı mansıb zemân-ı kalîlde 'azl olunup bir mansıbda tenâvül-i eydî ile hey'et-i ictizâb-ı zi'âb-ı ciyâ' zâhir olmağın, a'mâl-i kuvvet-i kāhire eyleyen gālib mağlûbun mansıb u mâlını sâlib oldukda, tedbîre kādir olan ehl-i mansıb şakī-i mezbûra mürâca'at ve bezl-i mâl ile andan isti'ânet eylemeğin, eşkıyâsı ile gelüp i'ânet ve mansıbda ikāmet eyler idi. Çün kendide ref' ü nasba kudret müşâhede eyledi, 'alem-i 'ısyânı berdâşte idüp, tis'a ve elf hılâlinde Çorum ve Sivas ve Tokat havâlîsinde bâzâr-ı yağma vü târâca germiyyet virüp, cem' olan erbâb-ı fesâd ile tahrîb-i bilâd eylemeğin, bi'd-defa'ât üzerine serdârlar tevcîh olundukca

[1] pîş-rev A : re'îs N.

gâh gālib ve gâh mağlûb olup, ba'zı kılâ'a tahassun ile ele girmek müyesser olmamış idi.

Biri dahi "Hüseyin Paşa" nâm bir şakī idi ki beylerbeyi olmuş iken zulm ü 'udvânı 'arz olundukda firâr idüp, kendiye penâh olmak i'tikādı ile Ruhâ'da mahsûr olan Yazıcı'ya mülhak olup, mezbûr Yazıcı halâsa vesîle olmak ihtimâli ile Serdâr'a kal'adan indirüp, ol dahi Âsitâne'ye gönderüp eşedd-i siyâsetle katl olunduğu mahallinde mürûr itdi.

Biri dahi merkūm Yazıcı birâderi fitne-efgen Dîvâne Hasan'dır ki karındaşı yerine kā'im ve şerr ü fesâd üzre dâ'im olup, Tımışvar ⟨Temesvár⟩'dan Belgırad'a geldikde katl olunduğu sebk eyledi.

Biri dahi "Kalender-oğlu" nâm şakī idi ki beylerbeyi çâvuşu olup ba'zı sancak beylerine kethudâ ve mütesellim[1] oldukdan sonra, Cigala-zâde ile nev'-i âmîziş idüp sancak beyi olmuşiken, sâbıkā zikr olunduğu üzre, ol mansıbda tezâhüm-i emsâl sebebi ile zabt idemediği ecilden, bin on üç târîhinde cem'-i ashâb-ı şakā idüp, helâk olunca bilâdı gāret ü ihrâk ve zulm ü[2] te'addî gark-âbına hânmân-ı re'âyâyı iğrâk eyledi. Niteki me'âl-i hâli beyân olunur.

Biri dahi "Kara Sa'îd" nâm pelîd idi ki zengî-i kabîh-sûret sâyis iken erâzilden bir nice bin 'asker ile bilâd u kurâya müstevlî olup tahrîb-i memâlik eylerdi. Lâkin, ekser-i şakī, mezbûr Kalender-oğlu'nun hizb[3]-i hâsirine mülhak idi.

Ve biri dahi "Tavîl" nâm rezîl idi ki segbânlıkdan gelüp kendi emsâli nice bergeşte-hâli yanına cem' idüp ba'zı kasabâta îsâl-i hasâret iderdi. Karındaşı olan bed-baht, anın yerine ser-i eşkıyâ oldukdan sonra, müddet-i kalîlede menkûb olıcak, Kara Sa'îd gibi Kalender-oğlu pey-revliğinde helâk oldu.

Biri dahi "Yûsuf Paşa" nâm bir Türk idi ki kethudâsı olduğu Üveys Paşa-oğlu Mehemmed Paşa Aydın'da muhassıl iken vefât itdikde, yanında bulunan nakdi kabz ve mezbûr⟨un⟩ hırâset-i emvâl içün binâ eylediği kal'ayı zabt itdikde, ittifâk-ı zümre-i eşirrâ ile ol etrâfda fesâd itdiğinde ber-vech-i istimâlet ana dahi beylerbeyilik virilüp, Anadolu'da olan serdârlara mülhak

---

1 mütesellim A : müsellim N.
2 ve N : – A.
3 hizb A : darb N.

olmak[1] buyurulduka te'allül ü bahâne idüp, ba'zı serkeşân ile ber-vech-i müşâcere ceng üzre olmağın, bi'l-âhire izâle olundu.

Ve bu esnâlarda sipâhî serkeşlerinden zorba nâm(ına) nice bâgîler zuhûr idüp **[118b]** ekseri Serdâr-ı mezbûr zemânında ve bakāyâsı Nasûh Paşa zemânında seyf-i intikām ile maktûl olmuşlardır {*Deli Dervîş ve Bey-zâde ve Arnavud Hüseyin ve Kum-kapulu Ahmed Bey ve Gedüslü 'Ali ve Konyalı Tavîl Mustafa Çelebi ve Gürz Dündâr ve Arnavud Süleymân ve Depesi Tüylü ve Deli Arslan ve Kaplan ve Kör Hüseyin ve Kara Mîrâhûr ve Büyük Halîl ve Küçük (Halîl) ve Yağmur gibi. Minhu*[2]}.

Ammâ bu cümleden eşedd, "Cânpûlâd-oğlu 'Ali Paşa" nâm şakīdir ki Haleb'de tagallüb idüp Kilis Sancağı, tavâ'if-i Ekrâd'dan tâ'ife-i Cânpûlâdiyye'ye taraf-ı saltanatdan ocaklık tarîkıyla virilmeğin, iddi'â-yı istiklâl ve endîşe-i muhâl eylemiş idi. Fesâdına bâ'is, menkūl olduğu üzre budur ki mezbûrun 'ammisi Hüseyin Paşa ki esenn-i a'kāb-ı Cânpûlâdiyye olmağla mezbûr ocaklık anın tasarrufunda olup, me'mûr olduğu seferlere 'aşîreti ile gidegelmiş iken sâbıkā Cigala-zâde hudûd-ı 'Acem'e karîb yerde Eyâlet-i Haleb'i Nasûh Paşa'dan ana tevcîh itmişdi. Mütesellimi vardıkda, "*Ocaklık sâhiblerine tevcîh-i eyâlet hılâf-ı kānûndur*" diyü Nasûh Paşa Âsitâne'den fermân-ı cedîd gelince teslîmde tevakkuf idicek, mezbûr Hüseyin Paşa ahvâli Serdâr'a inhâ itdikde, "*Teslîm itmezse 'asker çeküp üzerine var*" diyü bir emir gönderdi. Mezbûr dahi Ekrâd ve A'râb'dan eşhâs-ı bî-hisâb cem' idüp Haleb üzerine geldikde, Nasûh Paşa'nın mukābeleye kudreti olmamağla, "*Âsitâne'den haber gele*" diyü üç ay kadar mahsûr oldukdan sonra Serdâr-ı mezbûr Âsitâne'ye mektûb gönderüp, "*Şark seferine me'mûr olanın 'azl ü nasbı serdâra müfavvez olmayıcak, maslahat bitmez*" diyü temşiyet emrini mutâlebe itmekle müşârun-ileyhe hıtâben, "*Haleb'i Hüseyin Paşa'ya teslîm idesin. Ve Âsitâne'ye gele gidesin*" diyü bir emir vârid oldukda, çıkup gitmişidi.

Hüseyin Paşa dahi eyâlet-i mezbûrede tavîl ü 'arîz tarabbu' üzre olmağla Kızılbaş muhârebesine yetişmeyüp töhmet-i taksîr ile Van'da tu'me-i şemşîr olmuşidi. Çün evvelâ bî-vech ihyâ olunduğu gibi, bilâ-sebeb ifnâ olundu. Kavm ü 'aşîreti, husûsâ karındaşı oğlu mezbûr 'Ali Paşa'nın sînesi, nâr-ı

---

1 olmak A : – N.

2 Deli Dervîş ... minhu A : – N.

gazab ile sûhte olup çün Haleb'de maktûl-i mezbûrun vekîli idi, tagallüb vechi üzre temekkün ve ahlât-ı nâsdan cem‘ eylediği haşerâta tahassun eylediği Âsitâne'ye mün‘akis olıcak, li-maslahatin hükûmet-i Haleb menşûru irsâl ve kasd-ı iğfâl olundukda tuğyânı müte'ekkid olup, Tırablus-Şâm Hâkimi Seyf-oğlu Emîr Yûsuf ile bî-takrîb ceng idüp ana gālib oldukda, mezbûr Mîr Yûsuf Tırablus'a tahassun idicek mâl-i emân diyü nakd-i firâvân aldıkdan sonra barışup, musâlaha ve ümîd-i müzâheret ile ‘akd-i musâhere eyledi. Ba‘dehû Şâm ‘askeri ile ‘adâvet-i kadîmesi cihetinden harb u kıtâle âheng ve havâlî-i Şâm'da ‘azîm kârzâr u ceng itdikde anlar dahi hezîmet ile firâr ve derûn-ı kal‘ada karâr idicek muhâsara ve emvâl-i Müslimîn'i gāret ve musâdere itdikden mâ‘adâ, mahsûrlardan bî-nihâye mâl alup Haleb'e dönüp vusûlden sonra iki nev‘ ‘askeri şikest itmekle zu‘munca temâm kuvvet bulmuşidi. Min-ba‘d cem‘-i haşerât idüp i‘lân-ı ‘ısyân ve ızhâr-ı tuğyân ile istîsâl olunca bir müddet hazîne-i Haleb'i Âsitâne'ye vusûlden men‘ eyledi. Mezbûrun segbânları, atlu ve piyâde iki fırka olup, piyâdesi yeniçeri kā‘idesi üzre yüz altmış iki bölük, her birine ⟨birer⟩ şorbacı, ‘ulûfeleri ibtidâ'dan üçer akça terakkī ile sekize varınca üç ayda bir, postal ve koyun akçası, bârût ve fitil ve kurşun mîrîden, bi'l-cümle on altı bin yedi yüz tüfeng-endâz mevcûd ve ağaları Cum‘a idi. Atlusu dahi altı bölük olup, sağ ve sol cümle on sekiz bin âdem, bunların ağası Hartavî idi. Defterleri sonra Haleb'de bulunup sicille kayd olundu.

Zikr olunan Celâliyân'dan bin on altı evâ'iline gelince helâk olanlar olup **[119a]**, bâkī kalanlardan mezbûr Cânpûlâd-oğlu ve Kalender-oğlu ‘ısyânları imtidâd ve tuğyân u ‘adâvetleri iştidâd bulmağla irsâl-i serdâr mühimm kâr oldu.

Serdârî-i Murâd Paşa ve Gālib-şüden-i o ber-Îşân

Çün Murâd Paşa serhadd-i Üngürüs'den Der-i devlet'e gelüp sefer-i şark tedârükün gördü, sene-i mezbûre saferinin on dokuzuncu günü ‘unvân-ı serdârî ile Üsküdar Sahrâsı'na geçüp rebî‘ulevvelin yedinci günü cânib-i Haleb'e teveccüh itdi. Rumili Tiryâkî Hasan Paşa'ya ve Anadolu Maryol Hüseyin Paşa'ya virilüp, Çakırcıbaşı Halîl Ağa yeniçeri ağası oldu. Ve Bâkī Paşa sefer defterdârı oldu. Burusa muhâfazasında olan Mustafa Paşa'ya kā'im-makām-ı vezâret ta‘yîn olunmağın saferin yirmi ikinci günü gelüp oturdu.

Serdâr Konya'ya vâsıl oldukda, sâbıku'z-zikr Kalender-oğlu ki bin on beş hilâlinde Saruhân iline düşüp, bi'd-defa'ât il-eri ve beyler ile muhârebede gâlib oldu. Husûsâ, anda sâhib-i cem'iyyet olan Yûsuf Paşa'ya, "*Mezbûr üzerine var*" diyü emir gitdikce ana cânibdâr olup varmamak ile şerr ü fesâdı mütezâyid olmuşidi. "*Bir zemâna dek müdârâ münâsibdir*" diyü Âsitâne'den mahzûl-i mezbûrun maskat-ı re'si olan Ankara Sancağı'nın menşûru Serdâr'a lühûk şartı ile irsâl olundukda, Ankara ahâlîsinden mukaddemâ vardıkca men' ü tard ile nice eziyyet görmeğin, anlardan intikām kasdıyla kalkup ol cânibe 'azm itdi.

Reften-i İbn Kalender be-Cânib-i Ankara

Çün Serdâr'a mülâkāt kendinin sebeb-i helâki idiğin bilüp, asıl maksûdu bir tarîkla Ankara'ya dâhil olmak ve halkına zafer bulmak idi, ser-i râhına gelen devâbb ü mevâşîyi sürüp hasâret iderek Ankara etrâfına geldi. Sûret-i emr-i Sultânî ile mütesellim nâmına bir müfside dört yüz Celâlî koşup gönderdikde, belde-i mezbûre kādîsı Vildân-zâde Mevlânâ Ahmed mücerrib-i umûr olmağla Üngürüs serdârları anın re'y-i sâ'ibinden müstefîd olurlardı. Mukaddemâ binâsı nâ-temâm olan Ankara Hisârı'nı temâm ve Celâlî mazarratından sıyânetde ihtimâm itmek içün anda hâkim ve mollâ kılınmış idi. Hulâsaten tedbîri bu oldu ki: "*Hâlâ bir bölük müsellah eşkıyâyı şehre idhâl câ'iz değildir. Biz size bu cem'iyyetle hisâr kapusun açmazız. Ve lâzım gelirse ceng itmeden kaçmazız*" diyü ol eşkıyâya haber-i ye's göndericek, dönüp Kalender-oğlu'na haber virdiklerinde, her çend gayz u gazabı müştedd oldu. Lâkin, hîle-bâzlık mülâhazasıyla gelüp, şehir kenârına kondu. Ve sûret-i lutufla âdem gönderüp, "'*Ahd u şart ile Kādî taşra çıksın ve tenhâ mülâkāt idelim. Bizi yaparsa yapsın, yıkarsa yıksın*" didi. Kādî-i müşârun-ileyh celâdet idüp birkaç âdem ile çıkup mezbûr dahi birkaç şakī ile geldi. At üzerinde mülâkāt ve feth-i kelâm idüp, "*Bu memleketi bana Pâdişâh temlîk itmişdir. Ve etrâfında olan sancakları benim âdemlerime virmişdir. Siz ne vechile redd idersiz?*" diyicek Kādî cesâret semtinden cevâb virüp, "*Belî, Âsitâne'den bu sancak sana tevcîh sûreti olunmuş, ammâ siz bunda sancak beyleri hey'etinde gelmeyüp Celâlîler sûretinde geldiniz. Buna delîl budur ki gelüp fukarânın mezâri'i içine kondunuz. Ve gasben aldığınız devâbbı Müslimânlar'ın ekinine koydunuz. Celâlî'den* **[119b]** *gözleri korkmuş bir bölük zu'afânın karşısına gelüp, kimini öldürüp istediğinizi alırsız i'tikādı ile halk sizden vehme düşüp hisârı kapadılar.*

Ammâ çün emr-i Pâdişâhî mûcibince Serdâr'a irişmek ve sefer esbâbını bunda görmek murâdınızdır, levâzımı defter idüp bir mu'temed âdem ile bizim yanımızda alıkoyup siz halka vahşet virmemek içün şehir üzerinden kalkup bir menzil fülân mahalle konasız. Ve ben sizin temâm maslahatınızı görüp halkla mâ-beyninizi te'lîfe sa'y ideyim. Ba'dehû haymenize varup sulh u emân ile halka itmînân virdikden sonra sizi şehre getireyim" diyü hüsn-i tedbîr ile mekr ü hîlede şeytâna sebk viren Kalender-oğlu'na hâb-ı hargûş virüp, ol dahi bu rîş-handa meftûn olup kibâr-ı kilâbından bir bedbahtı yirmi otuz nefer şakī ile alıkoyup, kendi ol mahall-i ma'hûdda rehîn-i enzâr oldu.

Beri cânibde ol kelb-i münhemik fısk u fücûr olup hemân ol günlerde[1] bed-mestî ve ba'zı ihdâs-ı şehre dırâz-destî idicek şehir halkı gulüvv idüp, "*Mel'ûnu katl ideriz*" didikde yine Kādî, "*Kıtâl olduğu takdîrde Müslimânlar'dan ba'zına dahi zarar olmak ihtimâli vardır. Lutf-ı hîle ile habs idelim*" diyü mezbûru bir tarîkla yanına getirüp ve ahâlî-i şehri def' sûretin idüp, "*Çün bu makūle bir vaz' sâdır oldu, imdi gulüvv-i 'âmdan ben halkı men' idemezem. Evlâ budur ki yoldaşlarının her biri birer havâlîde durup sen iç hisârda sâlim oturasın. Tâ ki seni mahall-i ma'hûduna gönderem*" didi. Pes bedbahtların her biri bir âhûrda katl olunup, kendi dahi iç hisârda dâr-ı fenâ mi'râcına irdi.

Muhâsara-i Ankara

Kādî-i mezbûr Serdâr'ı bu tafsîlden âgâh eyledikde sitâyiş-i bisyârı mutazammın mektûb zımnında, "*Ol bâgī-i bedbahtı ele getirmek içün serdâr ve 'asker ta'yîn olunmuşdur. Lutf-ı hîle ile bir iki gün alıkomak üzre olasın*" diyü irsâl eylemişidi. Hâmil-i mektûb bâgī-i mezbûrun dâmına düşüp mektûbun mefhûmuna vâkıf olıcak kādî-i şîrîn-kâr⟨ın⟩ bâz-geştinden 'azîm dil-figâr olup bu esnâda yoldaşlarının katli haberi gelicek, kalkup hisârı muhâsara sadedinde oldu[2]. Kādî kal'adan bir nice bahâdır ile çıkup bölükbaşıları nâmına olan Meymûn ve Ağaçdan Pîrî emsâli ile ceng idüp, on gün kadar zemânda sekiz def'a yürüyüş eylediler. Ammâ ol kavm-i şûm hücûm itdikce ehl-i kal'a bâlâ-yı hisârdan benâdık-ı tüfeng ve darbzeni anlara rücûm eylemeğin bir vechile zafer bulamadılar. Pes ye's ü hırmânla mütehay-

[1] günlerde A : – N.
[2] oldu A : + lâkin N.

yir dururken Serdâr tarafından Tekeli Mehemmed Paşa gelmek sadedinde olduğun işidüp, hisâr üzerinden kalkup bir menzil karşı gitdi. Mezbûr Mehemmed Paşa ol zemân ber-vech-i arpalık Hamîd Sancağı'na mutasarrıf idi. Üç bin yeniçeri ve Anadolu sancaklarından Bolu ve Kângırı ve Ankara ve Kastamonu ve Burusa ve Karasi ve Menteşe ve Sivas Eyâleti 'askeri ve Rumili'nden Tırhala ve Avlon⟨y⟩a ve Pirizrin ⟨Prizren⟩ ve Üsküb ve Dukagin ve Ohri sancakları bile koşulup kırk şâhî ile ol semte gönderildi. Mehemmed Paşa gerçi zikr olunan 'asker ile geldi yetdi lâkin, ol cengde sûret-i galebe muhâlif cânibinde olmağla, gelüp Ankara'ya dâhil oldu.

Vak'a-i Muslı Çâvuş der-Silifke

Çün Serdâr me'mûr olduğu asıl kâr Haleb'de Cânpûlâd-oğlu'nun def'i idi, Konya'da birkaç **[120a]** gün meksden sonra menzil-i maksûda teveccüh idüp Lârende'ye vardıkda, vâdî-i 'ısyânda pûyân olan "Muslı Çâvuş" nâm şakī ele getirilmek içün sipâh ve silahdâr zümresi ağaları ile ve Yeniçeri Kethudâsı Silifke taraflarına irsâl olundukda, şakī-i mezbûr savlet-i 'askere tahammül idemeyüp etbâ'ı ile ba'zı cibâl-i menî'a ve kılâ'-ı hasîneye tahassun eyleyicek, 'asker-i zafer-rehber sa'y-i evfer ile ol kılâ'ın ba'zını fetih ve mahsûrları katl idüp bâgī-i mezbûr a'vân-ı bed-gümânı ile nâle-künân evdiye-i hızlâna perîşân oldu.

Def'-i Şerr-i Cemşîd ez-Adana

Ol mahalden Ereğli'ye vardıkda Adana câniblerinde tagallüb iden "Cemşîd" nâm şakînin ele gelmesine himmet olundukda 'asker-i Sultân'a mukābele hîninde evvel hamleye tahammül idemeyüp firâr itdi. Ve a'vânının ekseri vâsıl-ı dârü'l-bevâr oldukdan sonra Adana Kal'ası'nda mahzûn olan mâ-melekin bıragup, ölünce bir dahi ma'razı zuhûra gelmedi.

Kârzâr-ı Serdâr bâ-İbn Cânpûlâd

Ba'de zâlik Serdâr, cânib-i Haleb'e teveccüh idüp Derbend-i Bakras havâlîsinde talî'a-i 'askerden ba'zı Serdâr'a gelüp, "*Cânpûlâd-oğlu yirmi bin kadar tüfeng-endâz piyâde ve yirmi bin süvâr-ı âmâde ile derbend-i mezbûrun memerri üzerinde metersler kurup yer yer handekler hafr idüp 'askeri geçir-memek içün oturmuşdur*" diyü haber virmeğin, Paşa-yı mezbûr ol memerden

münharif ve Arslanbeli*[1] cânibine 'inân-ı 'azmi mün'atıf kılup, bin on altı cumâdelâhıresinin yirmi dokuzunda ol kûh-ı pür-şükûhu geçüp Güğercinlik ⟨Golubac⟩ Sahrâsı'nda nüzûl idicek, Mar'aş Beylerbeyisi Zülfekâr Paşa gelüp orduya lâhik oldu. Bakāyâ-yı 'asker irişmek içün üç gün ikāmet, ba'dehû rıhlet olunup, "Kınık" nâm nehir kurbında vâkı' Dereme Sahrâsı'na nüzûl olundu. Bâgī-i mezbûr dahi 'asker geçdiğini bilüp, recebin ikinci günü kalkup 'asker-i nusret-eser cânibine gelüp, nısf merhale bir mesâfede "Oruc-ovası" nâm sahrâda kondukda, atlulardan bir mıkdâr eşkıyâ gelüp boğazdan görünmeğin, bahâdırân-ı 'asker varup ceng eylediler. Köstendil Beyi ve Selânik Beyi Zeynel Bey mecrûh oldu. Sol 'ulûfeci bölüğü ile imdâd olunup, gürûh-ı eşrârdan Cin Bölükbaşı düşmekle kilâba küllî şikest târî oldu. Ahşâm irişüp tarafeyn menzillerine döndüler.

Çün salı günü sabâh oldu, Serdâr-ı a'zam ceyş-i 'aram-ram ile cânib-i meydâna 'azîmet idüp tertîb-i sufûfdan sonra kalb-i 'askerde karâr eyledi. İbn Cânpûlâd dahi kalkup kethudâsını meymene-i Serdârî'de Anadolu 'askerine ve segbânlarını meyserede Rumili koluna mukābil idüp, kendi dahi kalbe mukābil durdu.

Bir rivâyetde, mezbûr ⟨Cânpûlâd-oğlu⟩ 'Ali Paşa, Serdâr'a sulh içün mürâca'at eyleyüp mektûb gönderdi. Lâkin, Serdâr i'tibâr itmedi. Hattâ bu zemânda bile sulh ihtimâline vücûd virüp 'askeri önüne gelüp cengden men' sadedinde olıcak, sebb ü la'n ile döndürdüler. Ve girü 'alem-i menkûsu dibine gönderdiler.

Pes meydân-ı vegāda ceng germ olıcak Zülfekâr Paşa -ki mukaddemetü'l-ceyş idi- kemâ-yenbagī kıtâl ve nice bellü başlu bölükbaşılarını pây-mâl eyleyüp, "*Cânib-i meysereden kendilere bir rahne irişmek agleb-i ihtimâldir*" diyü 'asker-i şûm ol tarafa hücûm idicek, Rumili Beylerbeyisi **[120b]** Köse Tiryâkî Hasan Paşa 'askeri ile üzerlerine sürüp bir mertebe ceng eyledi ki dîde-i encüm anın mislini görmedi. Serdâr bunların 'akabince silahdâr alayın kafâdâr gönderdi. Kezâlik pîşgâh-ı kalbde bünyân-ı mersûs-vâr mustaf olan yeniçeri cerîleri ile Halîl Ağa cenge takaddüm idüp dilîrâne rezm ü bezmini kurdu. Lâkin, çün düşmen-i gavî hasm-ı kavî idi, Serdâr gaddâresin çıkarup tazarru'-i bî-şümâr ile istifâza-i rahmet ve istinzâl-i feth ü nusretden sonra

*[1] Arslanbeli : *Topçular Kâtibi 'Abdülkādir Efendi Târîhi* 'nde "Arslan Belen" şeklindedir (I, 496, 498, 499).

'Alem-i Resûl'ü takdîm ve zimâm-ı irâdeti kā'id-i 'avn-i Hakk'a teslîm idüp cânib-i hasma hücûm idicek, hasm-ı bed-kîş(in) kalblerine ru'b düşüp her bâr ki izhâr-ı celâdet sadedinde oldular, mülîd olmayup pây-i sebâtlarına tezelzül geldi. Ve piyâdeleri cânib-i kûhsâra[1] firâr[2] idicek dilâverân-ı ceng-âzmâ 'akablerinden irişüp, ân-ı vâhidde ol sınıfdan bir ferd kalmayup, akviyâ-yı düşmen-i bed-siyerden nice ber-geşteleri gerden-beste huzûr-ı Serdâr'a getirüp tîg-ı bî-dirîgden geçirdiler. Kesilen başlardan gayri gelen zindeye emân virilmeyüp kellelerden kulleler yapıldı. Serdâr görünmez olıcak tebdîl-i mekân idüp, nakl olunduğu üzre küşteler püştesi on altı yerde yığılup, giceden beş sâ'at mürûr idince meş'aller ile ceng yerinde eğlendiler. Ve süvârân-ı dûzah-mekân dahi karârı firâra tebdîl idicek Dişlenk Hüseyin Paşa ve Yeniçeri Ocağı'ndan Deli Pîrî Ağa bir bölük humât-ı dîn ile ol gürûh-ı mülhidîni ta'kîbe gitdiler. Bakāyâ-yı seyf ser-halka-i hâsirîn ile râh-ı gürîzi tutup hıyâm-ı nühûset-makāmlarına yetişdiler. Lâkin[3], rızk-ı yek-rûzelerin almağa kādir olmayup terk-i mâl ü menâl idüp o mahalden Kilis('e) -ki birkaç menzil mesâfedir- bir gün bir gicede varup, anda dahi bir nefes ârâm itmeyüp kemâl-i perîşânî ile Haleb'e dâhil olıcak, ağniyâ-i Haleb'in evlerine girüp mâmeleklerin gāret ve envâ'-i zulm ü hasâret itdikden sonra, İbn Cânpûlâd dört yüz nefer segbân ile "Cum'a" ve "Hartavî" nâm iki bölükbaşılarını Haleb Kal'ası'na kapayup, kendi bir giceden ziyâde karâr idemeyüp çıkup gitdikden sonra ehl-i Haleb ol bâgīlerden belde içinde ihtifâ iden kilâbı bir bir sayd idüp 'asker Haleb'e dâhil olunca binden ziyâde kelbin başı kesildi. Serdâr-ı nâmdâr dergâh-ı Hakk'a şükr-güzâr olup yevm-i vak'anın ertesi mahall-i hıyâm-ı hasımda[4] ikāmet idüp, mansûr u muzaffer otağ-ı gerdûn-nitâkda Dîvân oldukda a'yân-ı 'asker gelüp tehniye-i gazâ eylediler. Defterdâr Mevcî[5] Paşa,

Mısrâ'

Bin on altıda kırıldı segbân[*1]

mısrâ'ını lafzen ve ma'nen târîh düşürdü.

---

1 kûhsâra A : kûhsâr N.
2 firâr A : – N.
3 lâkin A : – N.
4 hasımda A : hasmından N.
5 Mevcî A : Mevc N.
*1 بيك اون التيده قرلدى سكبان = 1016.

Ba'dehû rıhlet idüp yedinci günde bâgī-i mezbûrun mülk i mevrûsu olan Kilis'e nüzûl vâkı' oldukda mülk ü mâlı zabt olundu. Recebin on dokuzuncu günü Haleb'de Gökmeydân'a darb-ı hıyâm eyledikde ahâlî-i Haleb istikbâl ve tehniye-i gazâ idüp henüz maktûl olmayan mahzûllerden bir nicesini meydân-ı siyâsete getirdiler. Ba'dehû kal'ada kapanan segbânlar üç gün muhâsara olunup emân taleb eylediklerinde, bölükbaşıların her birine müstakillen hatt-ı emân virilüp, salı günü kal'adan ihrâc olundukda, çıkan segbânlar katl olunup Haleb Eyâleti Dişlenk Hüseyin Paşa'ya virildi. Ve Ordu-yı hümâyûn Kādîsı Çeşmî Efendi Haleb kādîsı oldu. Ve Rumili Beylerbeyisi Hasan Paşa tekā'üd ile vezîr olup Âsitâne'ye gitmeğin, yeri Maryol Hüseyin Paşa'ya virildi.

Kışlak-kerden-i Serdâr der-Haleb ve İrsâl-i 'Asker be-Cânib-i Bağdâd

Çün ıslâh-ı ahvâl-i memâlik 'askerin ol tarafda kışlasına mevkūf idi, sipâh etrâf-ı Haleb ve Şâm'da, Serdâr ve yeniçeri Haleb'de kışlayup, Rumili Eyâleti Engürü'de kışlayup **[121a]** ve Anadolu 'askeri vatanlarına gitmeğe ruhsat virildi. Ve altı ay safâ vü sürûr ile ol kış 'işret ü 'ayş olunup her gün yüzden, iki yüzden getirdikleri segbânlara ve bâkī eşkıyâya emân virilmez idi.

Kışlağa duhûl esnâsında Bağdâd'a müstevlî olan "Tavîl Ahmed-oğlu Mehemmed" nâm şakī helâkinden sonra karındaşı "Mustafa" nâm şakī yerine geçüp ve bir nice bin segbânı başına cem' idüp anın dahi def'i mühimm olmağın, kifâyeti içün Cigala-zâde Mahmûd Paşa serdâr ta'yîn olunup, bölük halkından 'ulûfeciler zümresi ve Ane ve Hadîse Sancağı hâkimi olan Ebû Rîş-oğlu Ahmed ve Ekrâd 'aşîret beylerinden Mîr Şeref ve ol cânib beyleri kendiye koşulup, sene-i mezbûre şevvâli gurresinde cânib-i Bağdâd'a gönderildi. Tayy-i merâhil iderek vâsıl oldukda, bâgī-i mezbûr evvelâ mukābele sadedinde oldu. Lâkin, savlete tahammül idemeyüp iç hisâra firâr idicek, muhâsara olundukda hücûma tâkat getirmeyüp emân taleb itdi. Ve izin ile Şatt üzerinden gemilere girdikde izdihâmdan kimi devrilüp ve kimi delinüp gark olmağla, "*Fesâd beri cânibdendir*" diyü bâkīları tüfeng atmağa başlayup, kenârdan 'asker dahi tüfeng ile ceng itmeğin ekseri helâk olup, mezbûr Mustafa on beş kadar âdem ile ancak kurtuldu.

İlticâ-i Cânpûlâd-zâde be-Âsitâne ve Gāret-kerden-i İbn Kalender be-Burusa

Çün Kalender-oğlu bedbahta Konya'dan varan ‘asker zafer bulmamağla, Serdâr Haleb'e gitdikde habîs, Ankara'dan Anadolu memleketine göçüp Burusa havâlîsine geldi. Ol mahalde “Kınalı-oğlu” nâm şakī sancak beyi iken ehl-i bagy olmuş idi. Bin nefer eşkıyâ ile ana mülhak olup ve sâbıku'z-zikr Cânpûlâd-oğlu bakıyyetü's-süyûf iki bin kadar eşkıyâ ile Haleb ve Kilis etrâfında duramayup, ne hâl ise Âsitâne-i devlet'e ilticâ itmek üzre yüz kırk kadar âdem ile on günde Eskişehir etrâfına geldikde, darâ‘atnâme ile “Haydar Bey” nâm bir pîr ‘ammisini icâzet talebi içün irsâl idüp ‘atebe-i ‘ulyâya yüz sürdükde, şîme-i kerîme-i ‘Osmâniyye ki emân taleb idene semâhatdır, recâsı hayyiz-i kabûlde vâkı‘ oldu. Lâkin, sonra Burusa berâberine geldikde, Kalender-oğlu ol havâlîde bulunmağla âdem gönderüp, “*Benim dahi tevbe vü inâbet maksûdumdur*” diyü müşâvere içün da‘vet idicek, vardıkda, “*Benim ile bile ol, senin intikāmını ben alırım*” diyü cânib-i şeytanete delâlet vâdîsinde bulmağla, mezbûrun sadme-i Serdârî'den min-ba‘d râh-ı fesâda ‘avdet itmemeğe cezmi olup, konduğu menzilin dîvârın delüp akribâ ve havâssı ile Âsitâne tarafına firâr eyledi. Lâkin, yanınca bile gelen eşkıyâ, ol bedbahtın yanında kalmağla, za‘fda iken kuvvet bulup, Burusa'nın ba‘zı mahallâtına âteş bıragup hasâret ve ba‘zı mahallâtını gāret idicek, vüzerâdan Nakkāş Hasan Paşa ba‘zı ‘askere serdâr olup deryâdan, Vezîr Yûsuf Paşa biraz ‘asker ile karadan irsâl olunup, havâlî-i Burusa'da **[121b]** ictimâ‘dan sonra cânib-i hasma ‘azm itmekle, şakī-i mezbûr Mihalic taraflarına gitdi. Lâkin, Ulubat Gölü, Burusa ile Mihalic ve Kirmasti ve Biga mâ-beynini fâsıl olup ayağı üstünde olan cisrden gayri ma‘ber olmayup, gölün cebele müntehî olan başında bir cüz’î fürce olmağla, ana karîb “Tahtalu” nâm mahalle vardıkda, Kirmasti re‘âyâsı ve tüfeng-endâz âdemler muhâfaza iderken, ‘îd-i fıtrda anlar gāfil iken geçüp Kirmasti ve Mihalic'e müstevlî oldu. Hasan Paşa dahi ‘asker ile cisrden geçüp, Ulubat Kal‘ası etrâfında konup, Mihalic ile mâ-beyn mesâfe-i kalîle olmağla, her gün tarafeyn çıkup ceng iderlerdi. Lâkin, zümre-i bugāt evlere konup ‘asker taşrada olmağla şiddet-i şitâdan hayli zebûn olup, bu esnâda Silistire Beyi Talgıc Ahmed Paşa Dobrıca levendi ile Gelibolu ma‘berinden geçmeğe me’mûr oldukda, ‘askere lühûk ümîdi ile Mihalic'e karîb gelüp, İbn Kalender haberdâr olıcak çıkup Serdâr'dan imdâda mecâl olmamağla, Talgıc derd-mend, bedeninde sağ yer kalmayınca döğüşüp âhırü'l-

emr bir kenâra çekildi ve teslîm-i rûh itdi. Tâ'ife-i eşkıyâ min-ba'd Sarıhân memleketlerine çekilüp gâret ü hasâretden sonra, Hamîd'den Karaman havâlîsine çıkdıkda, Ağaçdan Pirî -ki sâbıkā bir cânibe gitmiş idi- bin nefer şakī ile gelüp ana mülhak oldu.

Serdârî-i Etmekçi-zâde Ahmed Paşa be-'Asker-i Rumili

Çün sevret-i şitâ geçüp evvel-bahâr olıcak 'asker-i mansûr Haleb'de Serdâr üzerine çekildiler. Ammâ Rumili 'askerine müsâra'at emri içün vezâret ile başdefterdâr olan Ahmed Paşa'ya Rumili Beylerbeyiliği zamîme olunup, Rumili 'askerini mu'accelen çıkarup Serdâr'a îsâl içün Üsküdar'a geçüp, kendinin binden mütecâviz âdemleri ve Rumili 'askeri ile teveccüh eyleyüp Karaman haddine geldikde, şakī-i merkūm Paşa-yı mezbûru gözüne salmayup yanında olan hazîneye zafer bulmak ümîdi ile bir zemân yollar bekleyüp, mezbûr dahi iki menzilde bir ikāmet iderek Ankara yolundan cânib-i selâmete mün'atıf oldu.

Me'âl-i Hâl-i İbn Cânpûlâd

Sâbıkā ramazânın dokuzunda Cânpûlâd-zâde Burusa nevâhîsinden "Bazarcık" nâm menzile geldikde 'ammisi Haydar Bey ve kethudâsı "Hüseyin" nâm şahsı mukaddem gönderüp, anlar dahi İznikmid'de Vezîr Dâvud Paşa'ya dahîl olup, Bostâncıbaşı Hasan Ağa ittifâkan bir kadırga ile yanaşup anda bulunmağın, mezbûrânı kadırgaya alup Dârü's-saltana'ya getirüp, mâh-ı mezbûrun yirmi birinci günü Pâdişâh huzûruna vardıkda, "*Cürm ü 'ısyânımıza mu'terif ü tâ'ib olup geldik, fermân sizindir*" dimekle cerâ'imi 'afv olunup, kethudâsı hatt-ı emânla karadan gönderilüp Bostâncıbaşı yine kadırga ile Cânpûlâd-zâde'yi getirmek içün vardıkda, "*Mezbûr Kalender-oğlu'na mülhak oldu*" diyü haber şâyi' **[122a]** olmağla, kadırga Burusa cânibine varup Cânpûlâd-zâde dahi İbn Kalender dâmından rehâ buldukda, bir 'ammisi oğlu ve birkaç hıdmetkârı ile mâ-melekden mücerred, müşevveşü'l-hâl gelirken kethudâsı istikbâl idüp bile kadırgaya girdi. Ve hılâl-i evâhır-ı ramazânda Kasr-ı Sultânî'ye vâsıl ve 'afv-ı Şehenşâhî'ye nâ'il olup bir hafta kadar Bağçe-i hâssa'da kaldı. Her gün huzûr-ı hümâyûna varup nice su'âle cevâb virir idi. Ve karındaşı oğlu Mustafa Paşa -ki 'asr-ı Murâd Hânî'de mukarreb-i Pâdişâh olmuşidi- ol zemân sagīr olmağla Harem-i hümâyûn huddâmına ilhâk

buyuruldu. Ba'dehû Temişvar (Temesvâr) Beylerbeyiliği ile serhadde gönderildi. Lâkin, bir sene kadar karârdan sonra zamîrinde olan hâssiyyet-i kejdümîyi[1] zuhûra getirüp kul tâ'ifesini rencîde idicek, anlar dahi gulüvv ile katl sadedinde olmağın Belgırad'a firâr eyledi. Kādî-zâde 'Ali Paşa mezbûru Temişvarlı'dan muhâfaza içün kal'ada iskân eylemişidi. Vezîr-i a'zam Murâd Paşa Kalender-oğlu'nu kesr idüp Âsitâne'ye geldikde, işâreti ile izâle olunup cezâsın buldu.

Zikr-i Bakıyye-i Ahvâl-i Sâl der-Âsitâne

Rebî'ulâhırın onuncu günü Mısır'dan ma'zûl Yemenli Hasan Paşa donanma kadırgaları ile gelüp, Mısır hazînesini ve Vâlî-i Mısır Mehemmed Paşa re'yi ile ref' olunan on yedi bey ve beylerbeyi nâmına kimseler(i) -ki bervech-i tekā'üd sancaklara ve muhdes sâliyânelere mutasarrıf idiler- bile getirdi.

Ve cumâdelûlâmn yirmi birinde mezbûr Hasan Paşa'nın vezâreti mukarrer olup recebin dokuzuncu günü vefât itdi. Bir gün evvel Cânpûlâd-oğlu'nun inhizâmı haberi gelmişidi.

Şa'bânın on birinde Nakkāş Hasan Paşa Burusa'ya serdâr ta'yîn olunup, on dokuzunda Segbânbaşı ve bir mıkdâr nefer kadırgalar ile gönderildi.

Yirmi beşinde mezbûr Serdâr dahi teveccüh itdi.

Yirmi sekizinde Burusa tarafından muvahhiş haberler gelmekle erkân-ı devlet müşâvereye da'vet olundu.

Ve 'âmmeten dirliğe mutasarrıf olanlar bilâ-te'hîr Serdâr yanına varmak bâbında fermân sudûr itdi. Vezîr Dâvud Paşa İznikmid'e ve Hızır Paşa Üsküdar'a geçüp, "*Rikâb-ı hümâyûn hıdmetinde olanlar hâlli hâlince cebelü göndersinler*" diyü nefîr-i 'âmma karîb bir cem'iyyet olmak emr olundu. Lâkin, netîce-pezîr olmadı.

Şevvâlin yirmi ikinci günü Hâne-i Hâssa[2] ağalarından Doğancıbaşı Hâfız Ahmed Ağa -ki şi'r ü muhâzarada nâdirü'l-akrân olmağla musâhiblik 'unvânı ile mu'anven idi- vezâret ile Firenk Ca'fer Paşa yerine kapudan oldu.

---

1 kejdümîyi A : Kürdî'yi N.

2 Hâne-i Hâssa A : hâssa-i hâne N.

Cülûs-ı Hân-ı Tatar

Zilka'denin on altıncı günü Kırım Hânı Gāzî Girây Hân vefât idüp, oğlu Tohtamış Mîrzâ[*1] Âsitâne tarafından tevcîh olunmadın, "*Babası vasıyyetidir*" diyü âdemleri re'yi ile hânlık makarrına cülûsdan sonra, deryâdan üç günde 'arzı gelüp, mezbûr hadîsü's-sinn olup fuzûlî hareket itmekle, zilhiccenin on dokuzunda dört yıl yedi ay mahbûs olan Selâmet Girây esenn ü muhtâr olmağın, ana tevcîh olundu. Ve mahbesde bile olan Mehemmed Girây kağılga[*2] kılınup, mâh-ı mezbûrun yirmi birinci günü dest-bûsdan sonra kendi deryâdan ve Mehemmed Girây karadan teveccüh idüp gitdiler. Tohtamış dahi "Sefer Girây" nâm birâderi ile cânını tahlîs içün Âsitâne tarafına karadan gelirken **[122b]**, Akkirman'a karîb yerde Mehemmed Girây 'ale'l-gafle basup, ikisin dahi katl itdikden sonra Kırım'a çıkup Hân'la yerinde karâr itdi. Ba'dehû Selâmet Girây'a 'ukūku sudûr itmekle, ⟨Selâmet Girây⟩ mezbûrun ahzına kasd idicek, birâderi Şâhîn Girây ile firâr idüp Çerkes vilâyetlerinde âvâre-i diyâr oldular.

Âmeden-i Kāsıd-ı Leh be-Âsitâne ve Tecdîd-i Sulh

Leh Kıralı Jigmon ⟨Sigismund III Vasa⟩ Der-i devlet'e elçi gönderüp ızhâr-ı sadâkat u hulûs ile kemâ-kân dostluk recâ itmeğin, "*Sultân Mehemmed Hân-ı Sâlis 'asrında virilen 'ahidnâmede şart olunduğu üzre, taht-ı tasarrufunda olan yerlere bir vechile bu tarafdan ve Kırım Hânı tarafından ta'arruz olunmayup, öte tarafdan beyler ve Kazak eşkıyâsı dahi beri tarafa ta'arruz itmeyeler. Ve mukaddemâ*[1] *fetretde alınan esîrleri Kıral teftîş idüp göndere ve bu cânibde küfr üzre olan esîrleri dahi Kıral âdemîsine teslîm oluna. Ve tüccâr denizden ve karadan işleyeler. Rüsûmu bulundukları yerde vireler. Tatar Hân'a virilegelen 'âdetleri vaktiyle virile. Hân ve Tatar bir cânibe sefer fermân olundukda, Leh vilâyetine uğramayup âhar yerden gide. Ve Kıral üzerine düşmen müstevlî olup Hân'dan imdâd taleb itdikde, fermân olursa mu'âvenet eyleye. Boğdan ve Eflak tâ'ifesinden Leh vilâyetine ta'arruz olunmaya. Silistire ve Akkirman beyleri ve iskele emînleri ve bâcdârları iki cânib*

---

*1 Metinde "Tohtamış Mîrzâ oğlu" olarak geçmektedir. Manada yanlış anlaşılmaya yol açabileceğinden dolayı, "oğlu Tohtamış Mîrzâ" şeklinde düzelterek verdik.

*2 kağılga : A nüshasında "kağalga" okunacak şekilde harekeli.

1 mukaddemâ A : ba'dehû N.

tüccârlerinden gayrı kimseyi Leh vilâyetine koyuvirmeyeler. Eger öteden, eger beriden gelüp gidenlerin yanlarında esîr bulunursa, ellerinden alına. Bâzergânları kânûn üzre gümrük virüp getirdikleri guruşlardan alınmaya. Lâkin, Leh tarafından cârî olan arslanlı guruşun 'ayârı kem olup zarar-ı 'âmm olmağla, min-ba'd Memâlik-i mahrûse'de râyic olmamak içün hatt-ı hümâyûn sâdır olmuşdur. Min-ba'd sahîhü'l-'ayâr guruş ⟨ve⟩ emti'a-i mütenevvi'a gele. Kıral[1] *bâzergânları esîrleri akça ile satın alup halâs itmek istedikde kādîlar mâni' olmaya. Ammâ Müslimân olanları dahi ol tarafdan taleb olunmaya*" diyü tasrîh olunan şartlar cümle makbûl-i hümâyûn olup sene-i mezbûre rebî'ulevvelinin yirminci günü 'ahidnâme virildi.

Vefeyât[*1]

[123a] el-Mevlâ Mustafa:

Aydınî'dir. İstanbul'a gelüp tarîk-ı 'ilme sülûk idüp 'ulemâ-i 'asr dârü'l-ifâdelerinde vâsıl-ı derece-i isti'dâd oldukda, dokuz yüz[2] yetmiş yedide Baldır-zâde mevtinden mülâzım, ba'dehû semt-i kazâya 'âzim olup, seksen akça kazâdan ma'zûl iken Livâ-i Manisa'da 'alem-efrâz-ı emâret olan Şehzâde Sultân Mehemmed b. Murâd hazretlerinin lâlâsı Mehemmed Paşa'yla hemşehrî olmağın, elf-i kâmil hudûdunda şehzâdenin ebnâ-i kirâmı Sultân Ahmed ve Sultân Selîm ve Mahmûd'un hıdmet-i ta'lîmlerine sevk eylemişidi. Cülûs-ı Mehemmed Hânî'de asıl şehzâde hâceliği müyesser olup[3] idrârât[4]-ı mu'ayyenesi mukarrer kılındı[5]. Cülûs-ı Ahmed Hânî'de mu'allim-i makām-ı Sultânî ve sadrü's-sudûr-ı 'ulemâ-i 'Osmânî olup, hall ü 'akd-ı menâsıb keff-i

---

1 Kıral A : karâr N.

*1 Âtıf Efendi nüshasında, 1016 yılı vefeyâtında biyografisi verilen ilk kişi el-Mevlâ Yahyâ b. Dervîş'tir. Fakat Kâtib Çelebi, biyografinin olduğu yerde, sayfanın sağ alt kenarına bir not düşmüştür: "Terceme sehven bu mahalle yazıldı, bin on üçe nakl ola. Minhu." Yahyâ b. Dervîş'in gerçekten 1013'te öldüğünden emin olduktan sonra (bkz. *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 520), müellifin notu doğrultusunda, biyografiyi 1013 senesi vefeyâtına taşıdık. Gerek Nuruosmaniye nüshası, gerek basma nüshada ise notun dikkatten kaçmış ve biyografinin yine 1016 senesi vefeyâtında yer almış olduğu görülmektedir. Ayrıca, her iki nüshada birden söz konusu not da mevcut değildir.

2 yüz N : – A.

3 olup A : ve N.

4 idrârât A : idrât N.

5 kılındı A : olmuşidi N.

kifâyetine vâ-beste ve retk[1] ü fetk-i umûr-ı cumhûr re'y-i rezinine peyveste olmuşidi. Bin on altı senesi hilâlinde herîf-i kerîhü'l-likā-yı ecel girîbânın alup mesned-i 'izz ü sa'âdetden yere çaldı. Câmi'-i Süleymâniyye'de Şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi namâzını edâ idüp, Sultân Süleymân Türbesi hazîresinde*[1] defn olundu.

Mollâ-yı mezbûr mekârim-i ahlâkla meşhûr, 'ilmi miyâne, evzâ'ı[2] babayâne[3] idi.

el-Mevlâ Mehemmed:

Aydın vilâyetinin merd-i fezâ'il-mendi Tireli 'Ayşî Efendi'dir. Ol diyâr 'ulemâsından tahsîl-i fünûn idüp mu'allim-i Selîm Hânî 'Atâ'ullâh Efendi'den mülâzemetle nâ'il-i emânî olmuşidi. Kat'-ı merâtib iderek dokuz yüz doksanda Anadolu Sadrı Zekeriyyâ Efendi huzûrunda Edhem-zâde Şeyhî Efendi ve Karamanî-zâde Mehemmed Efendi ile imtihân olunup, her biri rehîne-i halbe-i imtiyâzile mazhar-ı ihsân olmuşiken, tarîkdan ferâgat idüp, sılasında vâ'iz ve müzekkir olmuşidi. Ba'dehû Tire'de Ferişte-oğlu Medresesi ber-vech-i tekā'üd tevcîh ve fazîlet-i 'ilmiyyesi mukābelesinde tatyîb ve terfîh olundu. Ol hâl üzre iken bin on altı târîhinde ders[4] ve devri encâma irüp vefât itdi.

Mevlânâ-yı mezbûr fezâ'il-i bî-kerânla meşhûr zû-fünûn-ı devrân, ehl-i fazl u 'irfân idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden nısf kadar tefsîr-i şerîf, usûlden bir metin, ma'âniden *Münakkahât-ı meşrûha* nâm bir kitâb yazmışdır. *Mülteka'l-ebhur*'u ve *Gülistân*'ı şerh eyleyüp *Tarîkat-ı Muhammediyye*'yi ve *Ravza-i İmâm Zendostî*'yi muhtasar kılmışdır. *Cevherî Lugati*'ni[5] *Muhtâr*[*2] gibi îcâz üzre bir nâfi' kitâb eyleyüp, bunlardan gayri nice kütüb te'lîfine muvaffak olmuşdur. Oğlu Nûşî Efendi kendiden sonra ol diyârda müftî ve müderris,

---

1 retk A : rîk N.

*1 Sultân Süleymân Hân'ın türbesinin de içinde yer aldığı Süleymâniyye Külliyyesi'nin hazîresinden bahsedilmektedir.

2 evzâ'ı A : evzâ' N.

3 babayâne A : pâyâne N.

4 ders A : رؤس N.

5 *Lugati*'ni A : *Lugati* N.

*2 Tam adı *Muhtâru's-Sıhâh* olan eser, Muhammed b. Ebû Bekir er-Râzî'ye aittir. Eser, İsmâ'îl b. Hammâd el-Cevherî'nin *Sıhâh-ı Cevherî* adlı lügatinin muhtasarıdır (Hulûsi Kılıç, "Tâcü'l-luga", *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 357).

merd-i kâmil ve ferd-i şâmil olup gâhî va'z u tezkîr ve nakl-ı hadîs ve tefsîr iderdi.

el-Mevlâ Mehemmed:

" 'Atûfî" mahlası ile şöhret-şi'âr idi. Hamîd'de "Ağras" nâm kasabadan zuhûr idüp tarîk-ı 'ilme sâlik **[123b]** ve mülâzım ve müderris oldukdan sonra Seydîgâzî ve Rodos fetvâları virilüp, bin on birde Sahn'a geldi. Ba'dehû Konya kādîsı olup Âmid ve Gelibolu kazâlarına uğradı. El-hâletü hâzihî[1] keyf-i gûn-â-gûn ile ızhâr-ı televvün, belki vâdî-i cünûnda temekkün idüp,

Afyon ve berş ve beng ve bedel-i bâde ve 'arak
Cümle mükeyyifâtı yeriz keyfe-me'ttefak

mazmûnu sıfat-ı kâşife-i hâl-i derûnu olup, bin on dört târîhinde mizâcı muhtell ve dimâğı mu'tell olmağla bîmârhâneye konmuşidi. Ol esnâda didiği eş'ârındandır ki evvelki şi'rinden a'lâ ve hayret-efzâ-yı 'ukalâdır:

Başka bir gûne cefâ eyler ise her mûyî
Geçemem çenber-i gîsû-yi mutarrâsından

Gâh zencîr-i belâ ki gam-ı mansıb çekeriz
Geçmeğe çâre mi var silsile sevdâsından

Niçe zemân menzili dârü'ş-şifâ olup, bir mıkdâr 'aklı başına geldikden sonra cemî'-i menâhîden tâ'ib olmuşidi. Bin on altıda tâ'ûndan vefât eyledi. Keskin Dede makābirinde medfûndur.

Mevlânâ-yı merkūm cür'a-nûş-ı meclis-i 'ulûm, vecîh ve hüsnü'l-ahlâk, hoş-tab', sâfî-taviyyet idi. *Dürer ⟨ü⟩ Gurer* hâmişinde kelimâtı vardır. Evâhır-ı 'ömründe dağdağa-i mâlihûlyâ ile tâlib-i kîmyâ olup, ol fende gûn-â-gûn te'lîfler peydâ eylemişidi. Fi'l-hakīka ol makūle te'lîfât dâm-ı tezvîr-i nâ-dân ve pâ-bend-i ahmakāndır.

---

[1] hâzihî A : + mebnâ-yı dili N (Bu iki kelime A nüshasında da mevcut bulunmakla beraber, sonradan üstü çizilerek iptal edilmiş olduğundan dolayı metne almadık).

Bu beyt âb-ı rûy-i eş'ârı ve nuhbe-i güftârıdır:

Meclisde bahsedince sürâhî-i şarâbdan
Hoş geldi bana sâkī-i bezmin âvâzesi

el-Mevlâ İbrâhîm:

Germiyânî Hüsâm Efendi'nin ferzendi "Seyyid Şerîfî" mahlas Hüsâm-zâde Efendi'dir. Dokuz yüz seksen târîhinde vücûda gelüp, vâlidi ta'lîmi ile ser-pençe-i gazanferin nahcîr-i fezâ'ile dırâz eyledikden sonra Hâce Sa'deddîn Efendi'ye intisâb idüp, dokuz yüz doksan yedide anlardan mülâzemet ve tedrîs ile kâm-yâb olmuşidi. Kirmasti ve Kestel, ba'dehû Mehemmed Ağa Hârici ve Fethiyye medreselerinde ifâde idüp, bin on altı zilka'desinde irtihâl eyledi. Şerîfe Hâtûn Mescidi sâhasında medfûndur.

Mevlânâ-yı merkūm efrâd-ı 'ulemâdan ma'dûd, zât-ı şerîf ve kâmil-i vücûd idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden Kemâl Paşa-zâde'nin *Tağyîr-i Miftâh*'ına tekmilesi vardır. *Fıkh-ı ekber*'i[*1] ve *Şâfiye*'yi nazm ve şerh itmişdir. Kābil-i kabûl eş'ârı *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da mastûrdur.

Gāzî Girây Hân b. Devlet Girây:

Kırım hânlarının mümtâzı, "Gazâyî" mahlas hân-ı gāzîdir. Dokuz yüz doksan beş hudûdunda birâderi İslâm Girây vefâtından sonra hân olup, Şirvân muhâsarasında Sürhser'e esîr oldu. Bir müddetden sonra gelüp hâniyyetde karâr itdi. Yanık ⟨Győr⟩ Seferi'ne vardıkda Sinân Paşa 'arzı ile taraf-ı saltanatdan biner akça yevmiyye hânlık vazîfesine elf-i kâmil dahi zamm olunup ikişer bin oldu. Ba'dehû Satırcı ile Varad ⟨Várad⟩ Seferi'n seferleyüp Budun ⟨Buda⟩ muhâsara olundukda Baç ⟨Bács/Bačka⟩ ve Sonbor ⟨Zombor⟩'da, ba'dehû Peçuy ⟨Pécs⟩'da kışlamış idi. **[124a]** Birâderi Fetih Girây Eğri ⟨Eger⟩ cenginde hıdmetde bulundu diyü Cigala-zâde Sinân Paşa terbiyesiyle hân olup Tatar, Gāzî Girây'a cânibdâr bulunmağla Fetih Girây

[*1] Tam adı, *el-Fıkhü'l-ekber* olan eser, Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen bir akaid risalesidir. *DİA*'daki "el-Fıkhü'l-ekber" başlıklı maddede, adı geçen eserin Hüsâm-zâde İbrâhîm Efendi tarafından manzum hale getirildiğinden bahsedilmekle beraber, burada müellifin künyesinin yanlışlıkla "İbrâhîm b. Hüsâm el-Kirmânî" olarak verildiğini (Şerafettin Gölcük-Adil Bebek, "el-Fıkhü'l-ekber", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 546) belirtmeliyiz.

firâr ve Gâzî Giray hâniyyetde karâr eyledi. Min-ba'd taraf-ı saltanatdan ta'arruz olunmayup, bin on altı senesinde vefât idince devlet sürdü.

Hân-ı mezbûr müdebbir ve şecî'[1], hoş-tab' ⟨ve⟩ şâ'ir idi. Latîf eş'ârı ve nazm u nesirde kâbil-i kabûl güftârı vardır.

Misâlî[2]:

Bu sâlde şu'arâdan "Misâlî" mahlas şâ'ir intikāl itdi.

Târîh-i vefâtı:

Mısrâ'

Hiç dehre misâli gelmeye hayf[*1]

mısrâ'ıdır. *Tezkiretü'ş-şu'arâ* zeyllerinde mezkûr olmağla, bundan ziyâde revâ görülmedi.

---

1 şecî' A : + ve N.
2 Misâlî A : beyt N.
*1 هیچ دهره مثالی کلمیه حیف = 1016.

SENE-İ SEB'A-'AŞERE VE ELF

Teveccüh-i Serdâr be-İstîsâl-i Kalender-oğlu

Çün sevret-i şitâ geçüp fasl-ı bahâr dâhil oldu, Serdâr-ı a'zam Murâd Paşa Haleb'den taşra çıkup, muharremü'l-harâm gurresinde Gökmeydân Sahrâsı'na nüzûl itdi. 'Asker kışlakdan gelince, mâh-ı safer evâhırına dek ol mahalde ikāmet eyledi. Anadolu ve Karaman diyârlarında mülûk-ı tavâ'if gibi nice nâmdâr Celâlîler sancak kaldırup memâliki gāret iderlerken Serdâr-ı zafer-şi'âr bunları birer tarîkla ele getirüp, kimine mansıb virüp ba'dehû katl eyledi. Ve kimini biri birine kırdırdı. Ammâ ser-i eşkıyâ Cânpûlâd-oğlu cümlenin muktedâsı olup, hutbe ve sikkede şirket da'vâ iderdi. Anın hâli böyle olıcak, fırak-ı Celâliyân perîşân olup, ancak Kalender-oğlu Mehemmed Paşa ve ana tâbi' Kara Sa'îd kalmışidi. Sâ'ir Celâlî firârîleri bu ikisi üzerine cem' olup, bu kışı Burusa ve Manisa diyârlarında geçirüp küllî fesâdlar itdiler. Ba'dehû, "*Elbette Murâd Paşa üzerine varırız. Eger fursat bizim olup Koca'yı bozarsak Üsküdar'dan berisin zabt ideriz*" diyü Kalender-oğlu'nu kaldırup Serdâr üzerine getirmek fikrin itdiler. Sa'îd-i 'Arab bu tedbîri beğenmeyüp, "*Diyâr-ı Anadolu vâsi'dir. Koca Serdâr üzerimize gelirse bir tarafa gidelim. Karşı durup döğüşmek hatâdır*" didi. Sözüne i'tibâr itmediler. Zîrâ gurûrları kemâlde idi.

İç-il'de "Muslı Çâvuş" nâm şakī üzerine sâbıkā Lârende menzilinden gönderilen bölük müfîd olmayup zafer bulmamış idi. Kalender-oğlu ana mektûb gönderüp, "*Seninle gel el bir idelim. Koca Serdâr'ın üzerine gidelim*" diyü 'arz-ı mahabbet eyledi. Ve mektûbunda yazdığı terzîkātın hulâsası budur ki i'tibâr içün nakl olundu.

Ba'de'l-'unvân:

"*Sergüzeştimiz 'âleme ma'lûmdur. Fitne-engîz ve 'ahd-şiken-i 'Osmâniyân mütegallibe olmağla gurûrları kemâle irüp 'âleme cevr ü cefâyı pîşe kılmağla, tâ'atlerinden yüz çevirüp ızhâr-ı* **[124b]** *hulûsu terk eyledikden sonra pây-i tahtları olan Burusa'da kışladık. Mukābelemize gelen vükelâ münhezim ve pây-mâl oldukdan sonra Mihalic ve Aydın ve Saruhân illerini yağma vü tâlân eyleyüp ganâ'im-i bî-şümâr ile döndük. Cem'iyyetimiz yevmen fe-yevmen ziyâde olup, Konya şehrine geldiğimizde Karaman Beylerbeyisi Deli Zülfekār Paşa anda mevcûd bulunup kal'aya kapandı. Üzerine varılup*

etrâf u eknâf yağma vü gâret olundu. Ba'dehû göçüp Karaman'a nüzûl eyledik. Bu âna gelince Âl-i 'Osmân tarafından min-vechin kat'-ı ümîd eylemeyüp serkeşlik olunurdu. Cânpûlâd-oğlu vak'asından sonra min-ba'd 'Osmânlı tarafından kat'-ı ümîd idüp, cân tende oldukca ser-fürû eylemek yokdur. Hakk te'âlâ mu'în olursa yanımızda olan bî-şümâr kâr-güzâr dilâverler ile ol Koca fertûtu ber-taraf idüp, Üsküdar'dan berisini 'Osmânlı'ya ferâgat itdirmek vardır. Eger fursat Koca'nın olursa, hod bizim itdiğimiz işler dillerde dâsitân olduğu hemân bize kâfîdir."

Çün Kalender-oğlu ile Muslı Çâvuş arasında ittihâd olduğu Serdâr'ın mesmû'u oldu, bu iki şakîyi bir yere getirmemek içün Muslı Çâvuş'a İç-il Sancağı'nı virdi. Çâvuş-ı mezbûr dahi sefere gitmemek şartıyla kabûl idüp Paşa müsâ'ade gösterdi. Ve birkaç günden sonra Karaman Eyâleti'ni va'de itdi.

Ve gurre-i rebî'ulevvelde Haleb'den göçüp tayy-i merâhil iderek Mar'aş havâlîsinde Mısır 'askeri ile Kansu Bey gelüp orduya mülhak oldu. Ve Cihân Suyu'nu bir cisr-i 'azîmeden geçüp mâh-ı mezbûrun dokuzuncu günü Mar'aş'a vardıkda, 'asker cem'iyyeti içün yirmi gün dahi anda ârâm eyledi.

A'dâ tarafına câsûslar gönderüp geldiklerinde, ser-i eşkıyâ Kalender-oğlu yanına Kara Sa'îd ve Kebec[*1] Mehemmed ve Kepeneklü ve Ağaçdan Pîrî ve Kör Haydar[*2] ve Dağlardelisi ve Tanrıbilmez ve Baldırıkısa ve Kör Mahmûd ve Köse Ahmed ve Gedüzlü Aktarması ve Laz Hüseyin ve Kâfir Murâd ve Şakaloz Ahmed ve gayri nâmdâr Celâlîler cem' olup, Karaman'dan Elbistân'a varup gök ekin yedirerek ve Türkman obaların gâret iderek, Mar'aş Eyâleti'ne tâbi' Göksun Derbendi ağzında Serdâr'ı karşılayup geçirmemek sevdâsında oldukların haber virdikde[1], Şâm ve Mısır 'askeri ve Kapukulu ve sâ'ir 'asâkir ile Serdâr, Cihân Suyu'nu geçüp menzil be-menzil henüz derbendin ağzından sahrâya çıkılmağa dört konak mesâfe kalıcak[2], derbend ağzını mukaddem gelüp almasınlar içün birkaç bölük tüfeng-endâz yeniçeri gönderilmek îcâb

---

*1 Kebec: A nüshasında harekeli.

*2 Biraz aşağıda "Kürd Haydar" (vr. 125a), daha aşağıda ise yeniden "Kör Haydar" (vr. 125b) olarak geçmektedir. Mustafa Sâfî'nin *Zübdetü't-tevârîh*'inde "Kürd Haydar" şeklindedir (nşr. İbrahim Hakkı Çuhadar, Ankara 2003, II, 78).

1 haber virdikde A : ma'lûm oldukda N. Esasen A nüshasında da önce "ma'lûm oldukda" yazılmış, fakat sonra üstü karalanarak, "haber virdikde" şeklinde düzeltme yapılmıştır.

2 kalıcak A : kaldıkda N. A nüshasında da önce, "kaldıkda" yazılmış, sonra üstü çizilerek, "kalıcak"a çevrilmiştir.

itdikde, Deli Pîrî Ağa otuz kadar **[125a]** şorbacı ile ta'yîn olunup, ber-vech-i isti'câl üçüncü günü, yevmü's-sülâsâda ol derbende irişüp iç yüzünde kondular. Ve lâzım olan yerlere handek kesüp yeniçeri meterse girdi.

Cumhûr-ı eşkıyâ dahi mukaddemâ Rumili 'askerine ve hazîne ile gelen Ahmed Paşa'ya mutarassıd iken anların hareketinden ümniyyesi hâsıl olmayacağını bilüp Kalender-oğlu, Kara Sa'îd ve Kepeneklü Halîl ve Kürd Haydar ve Maymun-ı Çıplak[*1] ve Ağaçdan Pîrî ile müşâvere idüp re'yleri bu oldu ki: "*Hâlâ Serdâr Haleb'den bir mıkdâr 'asker ile 'acele idüp çıkmışdır. Hazâ'in ve defâtir kendi ile biledir. Şöyle ki bu fursatda ana gālib olavuz, min-ba'd bize bir 'asker mukābil olmaz. Ahmed Paşa emri sehldir*" diyü binden ziyâde atlu ve piyâde Göksun Yaylakı havâlîsine geldiler. Çarhacıları ılgar ile gelüp derbendin boğazın almak istediklerinde yeniçeri gürûhunu görüp, nâ-çâr 'avdet idüp serdârlarına vardılar[1].

Vezîr-i a'zam dahi ol sa'b dağlardan 'askeri ve topları hezâr meşakkatle geçirüp rebî'ulâhırın yirmi ikinci günü, yevmü'l-isneynde mukaddeme-i ceyşe mülhak oldu. Ertesi seherî göçülüp derbendden taşrada Göksun Sahrâsı'nda "Alacaçayır" dimekle ma'rûf mevzi'a nüzûl eylemek ta'yîn olundukda, cumhûr-ı eşkıyâ dahi 'askerin taşra çıkup geldiklerin göricek temâm bildiler ki ceng mukarrerdir, tertîb-i sufûf itdiler. Serdâr-ı a'zam[2] otağını bir püşte-i bülendin üzerine nasb itdirdi. Yeniçeri ve sâ'ir kapukulu zümrelerini ol püştenin sahrâya muttasıl dâmenine dek yukardan aşağı kondurup, Mısır 'askerini dâmene muttasıl sahrâya nüzûl itdirdi. Ordu ve sâ'ir eskāli ol depenin verâsına kondurup[3], henüz dahi çâdırlar kurulurken zümre-i eşkıyâdan birkaç alay meydâna gelüp[4] çarhacıları 'asker-i Mısır menâzili tarafına hücûm idicek, 'asker-i zafer-eser dahi tertîb-i sufûf idüp karşı vardılar. Âteş-i harb işti'âl bulup mâ-beynde vâkı' nehr-i 'azîme dek sürdüler. Ol şakîlere meydân-ı

---

*1 Maymun-ı Çıplak: Mustafa Sâfî'nin *Zübdedü't-tevârîh*'inde, Çıplak Maymun olarak geçiyor (II, 78).

1 vardılar A : + Mukaddemâ Mar'aş havâlîsinde Mısır 'askeri ile Kansu Bey gelüp mülhak olmuşlar idi N. Bu cümle Âtıf Efendi nüshasında karalanarak iptal edilmiştir.

2 Serdâr-ı a'zam A : + ceng içün der-kâr olup N. A nüshasında bu kısım, üstü çizilerek iptal edilmiş.

3 kondurup A : + mâh-ı mezbûrun yirmi üçüncü günü yevmü's-sülesâ olmağla cenge 'azîmet olunmuşidi N. Bu cümle A nüshasında üzeri çizilerek iptal edilmiş.

4 gelüp A : + segbânları ve yirmi kadar şâhî darbzen önce yürüyüp N. Bu cümle A nüshasında üzeri çizilerek iptal edilmiş.

cengden bâdî-i nazarda 'asker-i Mısır'ın hıyâmından gayri görünmeyüp, "*'Asker yalnız bu olucak biz anlara galebe ideriz*" diyü temâm gurûr ile gelmişler idi.

Kara Sa'îd ve Ağaçdan Pîrî meymene cânibine ve Kalender-oğlu meysere cânibine, on dört yerde alayların kurup, önlerince yirmi kadar şâhî darbzen ve üç bin kadar segbânlar tertîb üzre yürüdükde, Serdâr-ı ekrem dahi 'asker-i cerrâr ile bâlâ-yı püşteden cânib-i sahrâya inüp on altı yerde alaylar dizildikden sonra, her cânibden 'alem-keş ve 'adû-keş bahâdırlar meydâna girüp merdâne revişler ve dilîrâne cünbüşler gösterdiler. Cânib-i yemînde sipâh ve Malatya Beyi Karakaş Paşa[*1] ve 'Ömer Kethudâ durup, sol kola dahi silahdâr ve Tırablus Hâkimi Seyf-oğlu Hüseyin Paşa ve Mısır ve Şâm 'askeri ve Samsoncubaşı Behrâm Ağa ta'yîn olunup arkaların dağa virüp durdular. Ol cânibde Kalender-oğlu **[125b]** alayları yürüdükde, bu iki 'askerin arasında "Nehr-i Kömür" nâm bir bataklı su berzah gibi vâkı' olmuşken, Celâlî 'askeri göz karardup mağrûrâne ol bataklı ma'berden beriye geçüp hücûm eyledi. Seyf-oğlu Hüseyin Paşa merdâne revişler gösterüp birkaç def'a iki 'asker biri birine girdi. 'Asker-i eşkıyâ hadden efzûn olmağla sol kola hayli şikest virüp derhâl silahdâr zümresi imdâda ta'yîn olundukda Seyf-oğlu kuvvet bulup, Kalender-oğlu tarafından dahi imdâd yetişdikde gürûh-ı mekrûh hücûm idüp Seyf-oğlu alayın silahdâr kolu ile tüskürüp yeniçeri safları önüne getirdiler. Yeniçeri gelen eşkıyâ üzerine bârân-misâl fındık yağdırup hâh nâ-hâh girüye döndürdüler. Tekrâr imdâdları gelüp ceng germ oldu. İki tarafdan atlu yürüyüp nice nâmdârlar düşdü. Sağ koldan Kara Sa'îd ve Sarı Behrâm ve Kör Haydar dört beş mükemmel alayları ile yürürken Serdâr'ın kethudâsı 'Ömer Kethudâ birkaç sancak beyleri ile karşı varup bir mıkdâr ceng itdi. 'Asker-i eşkıyânın imdâdı gelmekle ziyâde hücûm idüp, bi'l-külliyye sağ kolu bozup çâdırlara karîb iletdikde, Zağarcıbaşı 'Ali Ağa imdâda ta'yîn olunup, birkaç

---

*1 Adı geçen Malatya Beyi Karakaş Paşa'nın, bundan önce, Celâlî'den iken kendisine Çıldır beylerbeyiliği verilen (bkz. vr. 100b) Karakaş Ahmed Paşa ile aynı kişi olduğunu tahmin etmekle beraber, tahminimizi doğrulayamadık. *Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir Efendi Târîhi*'nde "Karakaş Ahmed Paşa" ismi geçmemektedir. İtaat etmesi karşılığında kendisine Malatya beyliği sadaka olunan ve Malatya beyi iken, Mar'aş Beylerbeyi Ali Paşa tarafından öldürülen bir "Karakaş"tan bahsedilmekle beraber (I, 427, 533, 602), onun görevleri arasında da Çıldır beylerbeyiliğinden bahis yoktur. *Sicill-i 'Osmânî*'deki biyografisinde ise Karakaş Ahmed Paşa, sadece Çıldır beylerbeyi olarak tanıtılmıştır (IV, 60). Bu arada, *Târîh-i Na'îmâ*'da ismin, "Karataş Ahmed Paşa" olarak geçtiği de belirtilmelidir (II, 345).

bin tüfeng-endâz yeniçeri ve 'akabince Mısır dilâverleri ile Macar Bey irişüp yine sağ kol kuvvet buldu. Orta koldan dahi re'îs-i eşkıyâ yedi mükemmel alay ile Serdâr-ı zafer-şi'âr üzerine sürüp geldikde Şâm bahâdırları ve Ekrâd beyleri ve bölük halkı dilâverleri ve Malatya Beyi Karakaş Paşa yürüyüp, her tarafdan ceng âteşi vardıkca işti'âl buldu.

Zümre-i eşkıyâ, kesretinden kat'-ı nazar nice 'asker bozup karşı duran serdârlar mukâvemete kādir olmadığından mağrûr olup, "*Bu 'asker kışlakda bulunan az 'askerdir*" diyü vücûd virmeyüp {*Kalender-oğlu 'askeri mukaddemâ Kara Yazıcı zemânından beri Hasan Paşa ve Nûh Paşa ve İbrâhîm Paşa ve Nasûh Paşa ve Nakkāş Hasan Paşa gibi serdârları bozup kâr-âzmûde olmuşlar idi. Ve 'askerin az olduğunu bilüp ikdâm itdiler. Rumili ve Anadolu beylerbeyileri dahi gelmeyüp, Diyârbekir Vâlîsi Nasûh Paşa dahi yetişmeyüp, Serdâr yanında ancak kışlakda mevcûd olan 'asker bulundu. Minhu*}, vakt-i seherden beyne's-salâteyn olunca cenge ikdâm itdiler. 'Asker-i İslâm az olmağla fürû-mânde kalup, –*Belagati'l-kulûbü'l-hanâcira*[*1]– mertebesi göründükde, Serdâr-ı zafer-şi'âr birkaç kadem ileriye at sürüp Yemen diyârında ba'zı meşâyıhdan kendiye vâsıl olan kılıcı çıkarup, düşmen tarafına üç kerre tahrîk itdikden sonra, 'askeri harbe tahrîs ve emri Hakk'a tefvîz eyledi. Guzât-ı Müslimîn hamle-i vâhide ile hücûm idicek ve ordu muhâfazasında kalan tavâ'if bâlâ-yı püşteye su'ûd itmişiken cânib-i sahrâya indiklerin ol tâ'ife göricek, pây-i sebâtları mütezelzil olup mağlûb u münhezim cânib-i sahrâya firâr itdiler. 'Asker-i nusret-eser ta'kīb idüp ekseri gark-âb-ı fenâda garîk oldu. **[126a]** Firârîlerin ardın sürüp yağmaya mukayyed olmadılar. Meydânda bulunan ehl-i dalâli bi'l-külliyye kılıcdan geçirüp hâk-i helâke düşürdüler {*Meşhûrdur ki 'asker-i eşkıyânın içinde bir sadâ kopdu ki "Siz kimin içün ceng idersiz? Murâd Paşa hîle ile sizi aldayup Karaman 'askeri ile Zülfekār Paşa'yı dağ yolundan sizin ordugâhınıza gönderüp bi'l-külliyye çâdırlarınız yağma itdirdi" diyü haber şâyi' ve mesmû' oldukda inhizâmlarına bâ'is oldu. Minhu*}. Ma'rekeden çâdırlarına varınca piyâdelerinden cân kurtulmadı. Ol bataklı suyu geçerken bî-nihâye atlu ve piyâde tu'me-i şemşîr olup nicesi dağlara düşüp perîşân oldu. Bir bölük eşkıyâ çâdırları kenârında yine karşı durup çâdırlarına tahassun mülâhazasın itdikde

---

*1 بلغت القلوب الحناجر = "... yürekler gırtlağa geldiğinde", *Kur'ân*, Ahzâb, 33/10.

'asker-i zafer-rehberin heybeti 'akılların alup, min-ba'd durmağa mecâlleri kalmadı. Bâr u büngâhı bıragup râh-ı gürîzi tutdular.

Mervîdir ki kaçarken Kara Sa'îd, Kalender-oğlu'na râst gelüp şetm ü levm eyledi ve "*Benim sözüme geldin mi?*" didi. Ba'dehû meşveret idüp, "*Min-ba'd biz⟨e⟩ diyâr-ı 'Acem'e gitmek göründü. Bu yerler bize harâm oldu*" diyü râh-ı gürîzi tutup gitdiler.

Bu tarafda Serdâr-ı a'zam, ma'reke-gâhdan dönüp otağ önünde iskemle[1] üzre oturdukda, beyler ve ağalar tehniye-i gazâ eylediler. Ol gice 'askerin şühedâsı mümkin olduğu kadar defn olunup mecrûhları bağlandı. Ertesi, göçülüp 'askerde bulunan Tatar ve Malatya Hâkimi Karakaş Paşa ve Karahisâr-ı şarkī Beyi Türkçebilmez Hüseyin Paşa ve Erzurum Beylerbeyisi Hasan Paşa, Haleb Beylerbeyisi Dişlenk Hüseyin Paşa'ya koşulup Celâlîleri ta'kībe gönderildi. Serdâr-ı zafer-şi'âr dahi bir yerde karâr eylemeyüp, ikinci günde düşmenin ordugâhına kondu. Ol bedbahtlar diyâr-ı 'Acem'e hârib olup giderken re'âyâ bî-hadd eşkıyâ helâk eylediklerinden mâ'adâ, yollarda piyâde dökülüp kalan bergeşteleri 'asker kırup kovarak Bayburd üzerinden geçüp, Erzurum'a tâbi' İspir Sancağı'nda "Koşmuşat" nâm mahalde ardlarından yetişüp cumâdelâhırenin yirmi üçüncü günü -ki yevmü's-sülâsâ idi- ol gürûh-ı mekrûh ile mukābele olunup, mahall-i mezbûrun bir teng yerinde bakıyyetü's-süyûf tüfeng-endâz dizilüp sabâhdan kuşluk vaktine dek döğüşdüler. 'Âkıbet, beriden tüfeng-endâz olanlar atlarından inüp, bir teng mahalden yürüyüp üzerlerine havâle yere çıkdılar. Ve taşlar yuvarlayup temâm zebûn idicek, bir tarafdan dahi Seyf-oğlu Hüseyin Paşa yürüdükde min-ba'd karâra mecâlleri kalmayup, olanca ağırlıkların dahi anda döküp firâr eylediler. Bu cengde Kefe beylerbeyisi ve serdâr-ı Tatar olan Mehemmed Paşa ve karındaşı Ahmed Bey şehîd oldu.

Cumhûr-ı eşkıyâ temâm münhezim olup kaçdıklarında Serdâr Hüseyin Paşa ardlarınca beş gün ılgayup Naçuban (ناچوبان) Köprüsü'nden serhadd-i 'Acem'e ulaşdırup ol mahalden döndü. Erzurum'a gelüp Serdâr-ı a'zama fetihnâme gönderdi. Ve beş yüz kadar nâmdâr esîr ve üç bin kadar kelleyi alup orduya teveccüh itdi. Zümre-i eşkıyânın ekseri piyâde, bî-zâd u zevâde Erzurum yolundan münharif olup Ardahan semtinden Revân cânibine girîzân oldular. Ve anda hâkim olan Emîr Gûne'ye varup Şâh'a itâ'at 'arz itdiklerinde,

[1] iskemle A : + konup N. A nüshasında önce "kurup" yazılıp üstü çizilerek iptal edilmiş.

evvelâ kā'ide-i hoş-âmedî icrâ olunup ba'dehû ilzâm vechiyle, "*Üzerinizde savâbık-ı ni'meti sâbit Pâdişâh'a 'ısyânınıza bâ'is ve bu diyâra gelmeğe dâ'i ve hâdis ne oldu?*" didikde, cevâb-ı nâ-savâblarından hâlleri ma'lûm olıcak Şâh-ı gümrâha 'arz idüp rafz u ilhâdı kabûl şartıyla tâc giyüp Kızılbaş olmak teklîfini kabûl eylediler. Ba'dehû iki bin kadar eşkıyâdan yüzer ikişer yüz bedbahtı memlekete tefrîk itdikden sonra cümlesini seylâb-ı zilletde garîk kıldılar.

Bu tarafdan Serdâr, Kayseriyye ve Sivas miyânında Çubuk Sahrâsı'nda "Şar-yaylası" nâm menzile nüzûl idüp ta'kîbe giden 'asker vusûlü içün on altı gün kadar ikāmet eyledi.

Ve Bağdâd'dan Cigala-zâde'nin galebesi haberi geldi. Ol zemân bu gazâya dinilen târîhdir:

Server-i gāziyân Murâd Paşa
Hakk'ın oldu mü'eyyedi her bâr

Evvelâ Üngürüs'ü feth itdi
Cânpûlâd'ın da kârın eyledi zâr

[126b] Sonra İbn Kalender'e yürüyüp
Anda da kıldı kuvvetin ızhâr

Şeb ü rûz eyleriz recâ Hakk'dan
Tutulup ol pelîd ola berdâr

Geldi bir gāzî didi târîhin:
Sıdı İbn Kalender'i Serdâr (1017)[*1]

Ilgar-ı Serdâr be-Cânib-i Birâder-i Tavîl Mahmûd

Menzil-i mezbûrdan Sivas'a göçülüp birkaç gün anda dahi ikāmete niyyet olunmuş iken, mukaddemā Bağdâd'a müstevlî olan Tavîl Mahmûd'un karında-

[*1] صیدی ابن قلندری سردار = 1017 değil, 1026 tarihini veriyor. "صیدی" fiilini, "صدی" şeklinde yazdığımızda ise hesap bu defa 1016 oluyor ve bir üstteki mısrada tamiye usulüyle ifade edildiği üzere hesaba 1 eklediğimizde 1017 tarihine ulaşabiliyoruz.

şi[*1] ve kethudâsı Hüseyin, altı bin kadar şakî ile Kırşehri havâlîsinde Kalender-oğlu vak'asından haberdâr olıcak, havf-ı Serdâr'dan mu'accelen kalkup Kırşehri etrâfını gâret ve yol üzerinde buldukları Türkman'ı hasâret iderek, ganâ'im-i bisyâr ile makhûr-ı mezbûra lühûk kasd idüp Tokat havâlîsine uğradıkda, Serdâr-ı zafer-şi'âr meşveret idüp bi'z-zât ardlarınca ılgar ile gitmek mukarrer oldukda, bâr u büngâhı Defterdâr Bâkī Paşa ve 'Ömer Kethudâ ile koyup, Yeniçeri Ağası ve sipâh, iki binden ziyâde atlu tüfeng-endâz yeniçeri, erbâb-ı tîmâr ve zu'amâ ve beyler birer haftalık yem bağlayup, aslâ çâdır götürülmedi. Gölgelik içün birer küçürek çerge ve kilim emsâli ile iktifâ olundu.

Cumâdelûlânın on yedinci gicesi yola girdiler. Bi't-temâm altı gün, yedi gice ılgayup bir yerde ârâm eylemediler. Serdâr doksan yaşına karîb pîr-i fânî ve hasta olmağla, gâh atından indirilüp meyyit-i müteharrik gibi bir mıkdâr yatup, nice kerre göçdü kıyâs iderlerdi.

Yedinci günde "Karahisâr-ı şarkî" nâm mahalle gelüp gürûh-ı mekrûh ne cânibe gitdikleri istifsâr olundukda haber alındı ki bu gice bunda yatup sehrî göçüp "Kara Hasan Gediği" nâm derbendin iç yüzünde kondular. Pes ol mahalden göçülüp eşkıyânın kaldıkları menzile nüzûl olundukda, iki bin kadar bahâdıra Basra'dan ma'zûl Çerkes Piyâle Paşa mukaddem-i ceyş ta'yîn olunup

---

*1 Buradaki bilgide karışıklık vardır. Daha önce Kâtib Çelebi'nin bizzat, Mustafa Sâfî (*Zübdetü't-tevârîh*, II, 69)'den naklen, verdiği bilgiye göre, Bağdâd'a müstevlî olan eşkıya reisinin ismi Tavîl Ahmed-oğlu Mehemmed ve onun ölümünden sonra ise kardeşi Mustafa idi (bkz. vr. 115a, 121a). Müellifin şimdi burada verdiği bilginin kaynağının yine Mustafa Sâfî'nin *Zübdetü't-tevârîh*'i olduğunu tespit edebildik. Ancak, "mukaddemâ Bağdâd'a müstevlî olan Tavîl Mahmûd'un karındaşı" şeklindeki ibarenin *Zübdetü't-tevârîh*'te bulunmadığı dikkat çekmektedir. Mustafa Sâfî söz konusu eşkıya reisini, daha önce pek çok fesata adı karışmış olan "Tavîl-i 'avîlin karındaşı" olarak tanıtmış, fakat ismini belirtmemiştir (II, 82). Mustafa Sâffi'nin verdiği bu bilgiden, söz konusu eşkıya reisinin Tavîl Halîl'in kardeşi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim *Gazavât-ı Murâd Paşa* adlı eserde de durum aynıdır (*Vâsıtî'nin "Gazavât-ı Murâd Paşa" Adlı Eserinin İncelenmesi*, haz. Göknur Çelik, yayınlanmamış Yüsek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 86-91). Kâtib Çelebi, Sâfî'den naklettiği satırlara "Mahmûd" ismini kendisi eklemiş gibi görünmektedir. Daha sonra Na'îmâ bu bahsi *Fezleke*'den naklen eserine derc ederken o da fazladan bir isim ilavesinde bulunmuş, Tavîl Mahmûd'un kardeşinin ismini "Meymûn" olarak vermiştir (II, 348). Böylece *Fezleke*'deki karışıklık *Târîh-i Na'îmâ*'da iyice içinden çıkılması güç bir hal almıştır. Bildiğimiz kadarıyla Meymûn, Tavîl Halîl'in kardeşinin ismidir. "Tavîl Mahmûd" ismi ise döneme dair bilgi veren diğer kaynakların hiçbirinde geçmemektedir. Na'îmâ "Tavîl Mahmûd" isminde yanılmış olmakla beraber, onun verdiği "Meymûn" ismi büyük ihtimalle doğrudur. Kâtib Çelebi'nin burada bahsettiği kişi, Tavîl Halîl'in kardeşi Meymûn olsa gerek.

gönderildi. 'Akablerince Serdâr dahi göçüp ılgar ile "Kara Hasan Gediği" nâm mahalle geldi ki ol gün cumâdelûlânın yirmi üçüncü günü, yevmü's-sülâsâ idi.

Cumhûr-ı eşkıyâ dahi sabâh yerlerinden durup Serdâr'ın ılgarından gâfil, katâr u mehârın yükledirken nâ-gâh mukaddem-i ceyş olan Piyâle Paşa alayları derbend içine girüp koyulduklarında, "*Hay nedir!*" diyince iki tarafdan cenge mübâşeret olundu. Dağın iki tarafına segbân döküp atluları orta yerde durdu. Bir iki hamleden sonra 'inâyet-i Hakk ile segbânları bozulup dağlara dağıldı. Ve ekseri tîg-ı bî-dirîgden geçdi. Atlusu dahi, "*Duralım*" didikce karâra mecâlleri kalmayup, bâr u büngâhı döküp râh-ı idbâra düşdüler, firâr itdiler.

Dökülen ganâ'ime kimse mukayyed olmayup hezîmet-i a'dâ itmâm olunca tevakkuf tenbîh olunmuşiken, ileride olanlar tama'-i hâm ile bırakdıkları mâl-i ganîmete yapışdıklarında, mahall-i ceng hâlî kalmağın, gürûh-ı eşkıyâ fursat bulup dönüp hücûm eylediklerinde, evvelkiden **[127a]** ziyâde ceng olup bu cengde Adana Hâkimi Mustafa Paşa ve bir iki şorbacı düşicek, 'askerin önü girü dönmüş iken Ağa-i Yeniçeriyân Halîl Ağa neferi ile yürüyüp, dönenler girü rücû' eylediler. Ardınca Serdâr ve sâ'ir 'asker irişmeğin, fırka-i bâgıye tâkat getiremeyüp firâr eylediler. 'Asker-i İslâm ardlarınca sürüp ol gürûh-ı mekrûhu bi't-temâm derbend içinden çıkarup "Sahrâ-yı Kelevrat[*1]" nâm mahalle irişdikde sahrâya perîşân olup tekrâr cenge döndüler. Guzât-ı mücâhidîn karşılayup darb-ı seyfle yüzlerin döndürdükde, min-ba'd rûy-i hezîmetleri semt-i idbârı tutup perâkende vü perîşân bakāyâ-yı seyf Kalenderoğlu yoluna pûyân olup gitdiler. Ahmâl ü eskālleri ile hıyâm-ı nekbet-encâmları yurd yerinde kalup gāzîlere nasîb oldu.

Bahâdırân-ı guzât, firârîlerin ardınca üç gün temâm ılgayup Serdâr-ı zafer-şi'âr, istirâhat içün üç gün ol mahalde ârâm eyleyüp, ta'kîbe gidenler bî-hadd diri segbân getirdiklerinde aslâ emân virilmeyüp katl olunurdu. Sahrâ-yı mezbûrda eşkıyâ küştelerinden püşteler ve başlarından kulleler oldu.

Bu feth-i cedîdin haberi Sivas'a gönderilüp anlar dahi göçüp gelmek buyuruldu. Ol mahalden beşinci günü göçülüp cumâdelâhırenin üçünde Bayburd'a bir menzil karîb yerdeki "Sadaklu" nâm menzile nüzûl ve birkaç gün ârâm olundukda, Karaman Beylerbeyisi Zülfekār Paşa ve Rumili Beylerbeyisi Etmekçi-zâde Ahmed Paşa gelüp orduya mülhak oldular

*1 Kelevrat : A nüshasında harekeli.

{Mezbûr Ahmed Paşa'nın seferli olmasına bâ'is, Cânpûlâd seferi âhırında Rumili Beylerbeyisi Tiryâki Hasan Paşa İstanbul'a gönderilüp, "Macar ile henüz sulh olunmuşdur. Nakz-ı 'ahd iderlerse ol serhaddin Rüstem'i Hasan Paşa'dır. Ol cânibde bulunup Rumili Eyâleti bir kapusu mükemmel kuvvetli kimseye virile. Bu vasıfla mevsûf Ahmed Paşa'dır. Anın Rumili 'askeri ile bunda gelmesi lâzımdır" diyü telhîs idicek üzerine, "Öyle olsun" diyü buyurulmağın Hasan Paşa'ya Budun ⟨Buda⟩ Eyâleti virilüp Ahmed Paşa sefere me'mûr oldu. Minhu}.

Ve oturağın sekizinci günü Vezîr-i zî-şân Diyârbekir Vâlîsi Nasûh Paşa gelüp 'azîm tantana vü dârâtla dâhil oldu. Bin nefer tüfeng-endâzı sâfî kızıl çuka giyer, beş yüz nefer segbânı sarı giyer, beş yüz nefer dahi siyâh tâkıyyelü, beş bin kadar atlusu alay gösterdiler. Ne fâ'ide! Evvelden gerek idi. Serdâr sâyebân altında, iskemle üzre oturup alayın seyreyledi. Bu kadar mehâbetle vâfir cebe satup Serdâr karşısına geldikde, bir ok atımı yerden inüp yakın vardıkda, Murâd Paşa dahi dört kadem ancak ileri vardı. Nasûh Paşa diz çöküp ta ayağın öpdü. Serdâr dahi iltifât gösterüp elin öpdü. Ve elin alup otağa götürdü. Ve hem-zânû oturup, "*Hoş geldiniz oğul*" diyicek, Nasûh Paşa ayağa durup zemîn-bûs eyledi.

"*Benim devletlü Sultân'ım. Ma'zûr ola, günâhımız çokdur. Hareketde kusûr eyledik, geç geldik*" diyicek, Serdâr:

"*Geç gelmenize bâ'is ne idi? El-hamdu li'llâh 'askeriniz mükemmel. İşitdiniz, hod bizim yanımızda kışlakdan kalandan gayri 'asker yok. Siz hod yakın idiniz. Gelmemekden murâdınız bize ihânet ise, ihânet bize değil, Pâdişâh'adır. Ya 'asker bir hâl olsa, münhezim olsak, siz gelüp Kalender-oğlu ile mukābeleye kādir mi idiniz? Fetvâ itdirseniz, 'asker-i İslâm za'îf iken bir kavî 'asker yakın olup imdâda gelmese, görün ne dirler.*"

Bu denlü sözlerde Nasûh Paşa aslâ cevâb virmeyüp başın aşağa eyledi. **[127b]** Sonra, "*Benim oğlum, bu segbânı cem' eylemeden murâdın nedir? Bunlar kimseye yâr olur değildir. On altı bin segbân ile Cânpûlâd-oğlu neye kādir oldu? Veliyy-i ni'metlerin koyup kaçdılar. Ve Kalender-oğlu ahvâli ma'lûmunuzdur. İmdi, segbân nâmına Anadolu'da bir ferd olduğuna Pâdişâh'ımızın rızâsı yokdur. Eyâletine vardıkda zinhâr bir segbânı yanında komayup gideresin. Muhâlefet idersen Pâdişâh'ımız yed-i tûlâ sâhibidir. Şol gördüğün altı tuğun birisin sana gönderüp katlin fermân eylese, 'aceb neye*

kādirsin?" diyü vâfir nasîhat itdi. Ba'dehû iki kat hil'at giydirüp çādırına gönderdi.

Nasûh Paşa ikindi vaktinde yine 'azîm hedâyâyla gelüp ta'âma hâzır oldu. Ve yatsı vaktinde yine meş'aller ile gitdi. Sâbıkā Cânpûlâd-oğlu vak'asında Serdâr tarafından da'veti mutazammın ahkâm-ı müte'âkıbe varmış iken ve mesâfe-i karîbe iken hâzır olmadığından gayri, bu def'a dahi bu vak'aya yetişmede müsâhele eylemek ile Serdâr anın hakkında hükm-i siyâseti icrâ itmeğe harîs idi. Lâkin, taraf-ı saltanatdan bu bâbda mehcûr olmağın, müsâmaha ile mu'âmele eyledi.

Lâkin, ol diyârlarda neşv ü nemâ bulmuş "Murâd Hânlu" dimekle ma'rûf üç şahıs -ki biri Tırabzon beylerbeyisi olmuş 'Ali Paşa ve biri beylerbeyi nâmına Mustafa Paşa ve Mîrlivâ 'Abdurrahmân Paşa nâm kimesneler- Celâlîveş hareket idüp, envâ'-i zulm ü te'addîleri şâyi' idi. Ele getirüp katl eyledi.

Gerçi Zülfekār Paşa ve Ahmed Paşa'nm dahi ihmâli cürm-i 'azîm idi lâkin, çün Hakk te'âlâ ol eşkıyâyı Pîr-i dilîrin hüsn-i tedbîri ile helâk eyledi, bu ni'metin şükrânesi içün ol mütehâvinlere 'itâb eylemeyüp, müsâmaha ile mu'âmele eyledi.

Vezîr-i mezbûr hadd-i zâtında bir merd-i dîndâr olup ve nice kibâr hıdmetine yetişüp tarîka-i Nakşıbendiyye'ye sülûk itmiş idi.

İkindi vaktinde yine 'azîm hedâyâ ile gelüp ta'âma hâzır oldu. Ve vakt-i 'ışâda yine meş'aller ile gitdi[1].

Bu tarafdan münhezim eşkıyâ, Kalender-oğlu bölüğüne yetişmek içün cân atup giderken, ta'kîbe gönderilen Hüseyin Paşa, 'askeri ile dönüp Bayburd'a yakın bir menzile konmuşlar idi. Nâ-gâh bu firârîler 'ale'l-gafle üzerlerine çıkagelüp, derhâl Serdâr ve 'asker atlanup, "*Hay nedir!*" diyince, tarafeynden cenge mübâşeret olunup, bozgun durgun makhûrların bakıyyesi dahi anda kırılup, ancak iki yüz kadar âdem ile kendi firâr iderek, varup Kalender-oğlu'na mülhak oldu. Ol mahzûlün "Hasan" nâm kethudâsı[*1] dahi bu cengde düşdü.

---

[1] ikindi ... gitdi N : – A.

[*1] Yukarıda, bendin başında, "Tavîl Mahmûd'un karındaşı ve kethudâsı Hüseyin"den bahsedilmişti. "Hasan" ile "Hüseyin" isimleri arasındaki imlâ benzerliği bizi, şimdi burada ölümü haber verilen Hasan adlı kethudânın yukarıda adı geçen Hüseyin'le aynı kişi olup olmadığı konusunda tereddüde düşürdü. *Zübdetü't-tevârîh*'te kethudâdan basedilmiş olmakla beraber ismi belirtilmemiştir (II, 82). Daha sonra ölen bir kethudâ ise hiç söz

İkinci günü Hüseyin Paşa ve beyler bu denlü başlar ve diller ile Bayburd ve havâlîsinde, Sınır Sahrâsı'nda ordu-yı hümâyûna gelüp, her biri mertebesine göre iltifât u ihsân gördü. Diri gelenleri emân virmeyüp kırdılar. Kalender-oğlu inhizâmı yazılup Der-i devlet'e gönderildi. Pâdişâh-ı İslâm Sultân Ahmed Hân, safâsından gelen âdemi huzûruna getirüp ceng ahvâlin su'âl ve ri'âyet eyledi. Serdâr'a iki kat hıl'at ve şemşîr-i mücevher ve bâkī a'yân-ı 'askere hıl'atler ve du'ânâme gönderildi. Ve tekrâr Tavîl karındaşı inhizâmında fetihnâme gönderilüp, yirmi yedi gün ol makāmda ârâm eyledi.

'Avdet-i Serdâr be-Âsitâne

Bundan akdem Etmekçi-zâde, Kalender-oğlu ve Tavîl muhârebelerine yetişmeyüp, düğün aşı savuldukdan sonra gelüp, gerçi Serdâr ana iltifât üzre olup âzâr itmedi ammâ, Ahmed Paşa anın mekrinden gāfil olmayup, hufyeten Âsitâne'ye mektûb gönderüp kendini Âsitâne'ye da'vet içün mukarreblere yalvarup minnet eyledi. Pes recebin yedinci günü bir hatt-ı hümâyûn geldi ki:

"*Rumili Beylerbeyiliği'ni istediğine virüp mâl defterdârım Ahmed Paşa'yı Âsitâne-i sa'âdetime gönderesin. Ve sen, 'asker-i İslâm'la Erzurum'da kışlayasın. Ve 'Acem'e gidesin.*"

Vezîr-i a'zam cevâbında yazdı ki:

"*Rumili Beylerbeyisi Ahmed Paşa'yı da'vet buyurmuşsuz. Ol hod evvelden dahi 'asker-i İslâm'a meded mi iriş⟨dir⟩di? Geldiği, gelmediği birdir. Bunda dursa ne fâ'ide. Ve bu kulunuz içün Erzurum'da kışlak buyurmuşsuz. Vilâyet-i Anadolu temâm Celâlî'den masûn oldu mu ki biz bu tarafda kışlayup Kızılbaş'a gidevüz? Celâlî bakāyâsı yine cem'iyyet iderlerse, Âsitâne'de vüzerâ kullarınız def'ine kādirler midir? Bu husûsda sa'âdetlü Pâdişâh a'lemdir. Ne buyurulursa* **[128a]** *anınla 'amel olunur.*"

Rûz-ı kāsım dahi karîb olup, arpa⟨nın⟩ kîlesi beş filoriye ve peksimât⟨ın⟩ vakıyyesi bir guruşa çıkmağla, Serdâr tuğları kaldırup fermân üzre Erzurum'da kışlamak murâd eyledikde, cumhûr-ı 'asker bir yere gelüp, "*Bu kadar kaht*

konusu edilmemiştir. *Târîh-i Na'îmâ*'da adı geçen Hüseyin adlı bir kethudâ bulunmakla beraber (II, 348), orada da aynı şekilde, ölümü haber verilen herhangi bir kethudâya rastlamadık.

u galâda hâlimiz dîger-gûn iken, Erzurum'a gitmek niçe kâbildir?" diyü tuğla rı girüye döndürüp, "*Pâdişâh bu diyârın ahvâlin bilmez. Yanında olan hoş âmedciler sözünü ısgā ider. Anlar ve kā'im-makām olan sâhib-i devletler Serdâr'ın geldiğin istemezler. Hall ü 'akd kendiler elinde iken, Vezîr-i a'zam gelicek, bunların hükmü nâfiz olmamak görünür. Ve biz iki yıldır sefer ideriz. Ve bu denlü fütûhât müyesser oldu. Min-ba'd Âsitâne'ye gideriz*" diyü Ordu Kādîsı'nı getirüp zahîre bahâlarını sicill itdirüp sûretin, hatt-ı hümâyûn getiren kapucular ile gönderdiler.

Ertesi, Serdâr, Erzurum Beylerbeyisi Hasan Paşa'ya birkaç beyler ile Ocak'dan Çakal-oğlu Hüseyin Ağa'yı otuz şorbacı ile ta'yîn idüp gönderdi. Ve Karahisâr-ı şarkī Sancağı'nı Türkçebilmez'e ve Van'ı Tekeli Mehemmed Paşa'ya virüp, Zülfekār Paşa'yı girü eyâleti olan Karaman'a ve Etmekçi-zâde'yi Rumili 'askeri ile Âsitâne'ye gönderüp, Nasûh Paşa, eyâleti olan Diyârbekir'e gitdi. Kendi dahi recebin evâsıtında göçüp Tokat'a geldikde, iki gün oturup 'askere 'ulûfe virirken, bir hatt-ı hümâyûn geldi ki:

"*Bu hatt sana her kankı konakta vâsıl olursa ol mahalde kışlayasın.*"

Serdâr'ın dahi kapu kethudâsından ve ba'zı ehibbâsından hufyeten mektûblar geldi ki:

"*Sizin Âsitâne'ye geldiğinizden erbâb-ı garaz mahzûz değillerdir. Cümleden, Kapudan Hâfız Ahmed Paşa -ki musâhibdir- ve Kā'im-makām Mustafa Paşa ve Şeyhülislâm Mehemmed Efendi -ki kadîmden Murâd Paşa'yla 'adâvet üzre idi- ve Dârü's-sa'âde Ağası'nı dahi kendilerine uydurup, 'Pâdişâh'ım, Anadolu'da Celâlî nâmı kalmadı. Serdâr bunda gelüp neyler? Varsın Şâh-ı 'Acem ile ceng itsin' ⟨dirler⟩.*"

Bu cevâblar Serdâr'ın ma'lûmu olıcak, hatt-ı hümâyûna cevâb yazdı ki:

"*Erzurum'da kışlayup Şâh üzerine gidesin buyurulmuş. N'ola, emir Pâdişâh'ındır. Bu kulunuz, doksan yaşında bir pîr-i fâniyim. Ümîdim budur ki gazâda ölem. Ben kulun Şâh üzerine gitdikde, henüz Anadolu'da kemîn-gâh olan bakıyyetü's-süyûf Celâlîler -ki fursat gözedirler- bâ-husûs, İç-il'de Muslı*

Çavuş ve Aydın ve Saruhân'da Yûsuf Paşa ve gayri, cem'iyyet idüp memâlike el uzatsalar, Âsitâne tarafından yine serdâr mı çıkarırsız? Bizi kendi hâlimize kon. İş ıssı işin bilir. Hoş-âmed-güyların sözüne uyman. Evvelâ kendi vilâyetimizde yakın olan düşmeni ber-taraf idelim. Ba'dehû diyâr-ı 'Acem'e gidelim."

Hatt-ı hümâyûn getirenleri bu cevâbla gönderüp, kendi dahi ikbâl ile göçüp kat'-ı menâzil iderek ramazânın dokuzuncu günü Üsküdar'a vâsıl olup, ertesi, 'azîm alaylar ile Celâlî'den alınan dört yüz kıt'a bayrakları -ki her birinin üzerinde Celâlî zorbabaşılarının adları celî hatt ile yazılmış idi- baş aşağı Kasr-ı Sultânî altından geçirüp bisât-bûsî-i Sultânî **[128b]** ile müşerref oldukda, iki kat hıl'at ve sorguç ile küllî iltifât-ı Şâh-ı cihâna mazhar oldu.

Vezîr-i rûşen-zamîrin bu serdârlığında nice bin nüfûs-ı zâyi'a ve vâcibü'l-katl ifnâ olunmağla, dîn ü devleti ihyâ eylemiş idi. Rûy-i zemîni levs-i eşkıyâdan tathîrde sa'y ü kûşişi bir mertebe idi ki Cânpûlâd-oğlu ve Kalender-oğlu ve Tavîl eşkıyâsından ma'rekede ve firâr eyledikleri mahallerde helâk olanlar otuz bin kadar şakī olduğundan mâ'adâ, tavâ'if-i muhtelifeden bölük bölük olup ba'zı kurâ üzerinde hisârlar peydâ idüp, yüzden bine varınca piyâde ve süvâr ile gezüp, fesâd iden rü'esâ-i bugâtdan kırk sekiz nefer bedbahtın yirmi beş bin nüfûs-ı habîse ile vücûdlarını katl ile nâ-bûd eylediği mütevâtirdir.

Zikr-i Ba'zı Vekāyi' der-Âsitâne

Çün Sadr-ı a'zam'a ziyâde iltifât olduğundan hasûdlar elem-zede idi, "*Cânpûlâd-oğlu'nun cümle hazâ'in ü defâ'ini Haleb'de vâlidesi ve oğulları yanında idi. Serdâr kabz eyledi*" diyü żîk-i fitneye bu yüzden âb u tâb virdiklerinde, "*Oğlancıklarını Serdâr getirüp Harem-i hümâyûn'a virmiş idi, anlardan su'âl olunsun*" diyicek, anlar hod Murâd Paşa'nın 'adûsu idi, "*Altı ay kâmil Defterdâr Bâkī Paşa, babamızın mâlını fürûht eyledi*" diyü mübâlaga ile cevâb virdiler. Pes bir gün Dîvân'da otururken, Yeniçeri Ağası'na bir hatt geldi ki:

"*Defterdâr Bâkī Paşa'yı varup kaldırup, kendin iletüp Yedikulle'de habs idesin.*"

Murâd Paşa'nın haberi yoğiken Yeniçeri Ağası varup, Divân'dan kaldırup kayık ile Yedikulle'ye götürdü. Ol gün Salı günü idi. Vüzerâ 'arza girdikde Pâdişâh bu yüzden hıtâb eyledi ki:

"*Bâkī'yı Yedikulle'ye gönderdim. Ahmed Paşa yine defterdâr olsun. Bâkī'yı teftîş eylesin, Cânpûlâd mâlını neyledi?*"

Murâd Paşa, "*Katı ma'kūl buyurulmuş, tefahhus olunsun. Ba'zı zî-kıymet mücevher esbâb -ki sa'âdetlü Pâdişâh'ıma lâyık idi- anları fürûht eylemedim, getirüp teslîm itdim. Bâkīlarının cevâbın kendi virsin*" diyüp, Ahmed Paşa kemâl mertebe tefahhus eyleyüp, ol dahi bî-pervâ, "*Mühimmât-ı sefere harc eyledim*" diyü cevâb ve muhâsebe virdikde, kırk bir gün Yedikulle'de yatup, ba'dehû yine ıtlâk olundu.

Ol kış Âsitâne'de geçüp evvel-bahâr içün sefer mühimmâtı görülür idi. Bu esnâda, Kapudan Hâfız Paşa donanma ile Rumili sevâhilini muhâfaza içün devr itdikden sonra, İskenderiyye'ye varup, Mısır hazînesini alup getirmişidi. Şâm Eyâleti virilüp kapudanlık mansıbı Yeniçeri Ağası Halîl Ağa'ya virildi.

Ve yeniçeri ağalığı, Silahdâr-ı Şehriyâr Tophâneli Sipâhî-zâde Mehemmed Ağa'ya tefvîz olunup, Harem'den çıkdı.

Vekāyi'-i Mehemmed Paşa be-'Asker-i Mısır

Sâbıkā bin on beş zilhiccesinde Silahdâr Mehemmed Ağa'ya vezâret ile **[129a]** Mısır hükûmeti virilüp, on altı bahârında deryâdan kapudan ile gitmişidi. Vâsıl oldukda Mısır kulu ile rıfk u müdârâ sûretinde mu'âmele itdi. Lâkin, tavâ'if-i mezbûre zümrelerine ba'zı erâzil ve şakī duhûl itmekle, bir müddetden beri Mısır vâlîleri hükûmetine müdâhale ve anlarla bed-mu'âmele iderlerdi. Hattâ bin on ikide Hâcı İbrâhîm Paşa'yı şehîd itdiler. Ba'dehû Gürci Mehemmed Paşa vardıkda hüsn-i tedbîr ile eşkıyâdan çok kimseyi katl idüp, bir mıkdâr aşağı kovmuşlar idi. Lâkin, sonra Yemen'den gelen Hasan Paşa halîm olmağla, ol tâ'ifenin şiddeti ziyâde ve re'âyâdan külfe ve tulbe talebi ile eziyyeti fevka'l-'âde olup, ümenâ ve keşşâf dahi anların te'addîsinden 'âciz olmuş idi.

Asıl menşe'-i fesâd bu idi ki sâbıkā vâlî-i Mısır olanlar geldikde her kâşifden tahammülüne göre on binden kırk bine varınca küşûfiyye altun alup ibkā iderlerdi. Anlar dahi ümenânın iltizâm itdikleri mâlı taz'îf ve ümenâ dahi

ol mâlı re'âyâya teklîf idüp ez'afın alırlar idi. Keşşâf ve ümenâ hıdmetinde olan kul tâ'ifesi dahi tama'a düşüp, "*Bize dahi bir der-âmed lâzımdır*" diyü külfeyi teklîf-i mâ-lâ-yutâk ve tulbe talebi ile re'âyânın tâkatin tâk eylediler. Bu tarîkla ki re'âyâ zimmetinde olan mâlı cem' zemânı karîb oldukda, keşşâf hıdmetinde olan kul tâ'ifesi, münâvebe ile mutâlebe-i mâlı mutazammın bir varaka alup ahâlî-i kurâya giderler ve kaç pâre karyeye ta'yîn olundular ise varup külfe diyü ta'yîn itdikleri ziyâfetlerinden mâ'adâ, hıdmet-i taleb diyü her karyenin hâline göre iki üç altun "tulbe" nâmıyla alırlar iken, gitdikce tulbeyi ziyâde idüp şol mertebeye irişdirdiler ki re'âyâ mîrîye virecekleri mâldan, anlara virdikleri ekser olmağla, her ser-i mâh re'âyâ başına kıyâmet kopar idi.

Çün Mehemmed Paşa tefâsîl-i ahvâle vâkıf oldu, evvelâ, re's-i kazıyye ve menba'-i şerrin def'ine ikbâl idüp, yüz bin altundan ziyâde olan küşûfiyyeyi almayup, sâniyen, keşşâf ile ümenâ miyânında 'akd-i cedîd ve ziyâde mâl ile mu'âmele-i men-yezîdi fesh idüp ümenâya, "*Her kim tahammül-i bâr-ı emânet ider, bî-vâsıta Dîvân-ı Mısır'dan alup, kâşifler ile mu'âmele eylemesin*" diyü tenbîh eyledi. Ve sâlisen, ümenâ ve keşşâfdan mu'tedilleri ibkā ve şirret ü şakā üzre olanları def' ü ref' eylemekle, ümenâ ve re'âyâ mûmâ-ileyhin rezânet-i 'aklın müşâhede idüp re'y ü tedbîrine râzî oldular. A'râb-ı bâdiye -ki dâ'imâ hükkâm-ı Mısır ile her 'asırda müşâcere üzre olup hükkâmın 'ahd ü emânına i'timâd itmezlerdi- müşârun-ileyh Paşa'nın sıdk-ı va'dine mu'tekıd olup, sahrâ-nişînâna birer hatt-ı emân virmek ile belde-i Mısır'a bî-muhâbâ gelir gider oldular.

Çünki hüsn-i tedbîr ile celb-i kulûb idüp kul tâ'ifesinden çâvuş ve müteferrika ve yeniçeri **[129b]** a'yânını kavl-i leyyin ve lutf-ı mevâ'îd ile imâle ve cümleyi râm idüp, taraf-ı hılâfda olan serkeşleri dahi irşâd ve ref'-i hılâf u 'inâd içün Dîvân idüp, cümle ümerâ ve 'âmme-i keşşâf ve ümenâ ve altı bölük tâ'ifesine külliyyen hıtâb idüp eyitdi ki:

"*Pâdişâh-ı İslâm'ın Memâlik-i mahrûse'de zulm ü 'udvân olduğuna rızâsı yokdur. Ol ecilden bu bendesini bu diyâra gönderüp, zulmden sâdır olan bida' ve muhdesâtı ref' ve re'âyâyı himâyet ile vasıyyet eyleyüp, hâsseten bunda şöhret bulan bid'at-ı tulbeyi ref' eylemek fermân idüp ve hatt-ı hümâyûn dahi virmişdir*" diyü bu ma'nâyı nâtık bir hatt-ı Sultânî ibrâz itdikden sonra, "*Ben emre imtisâl idüp vülât-ı sâlifeden sâdır olan feretâtı def'*

eyledim. Gerekdir ki kul tâ'ifesi dahi 'tulbe' nâmına olan bid'ati kaldırup ana rağbetden geçeler" didikde, huzzâr-ı Dîvân, "*Sem'an ve tâ'aten!*" didiler.

Meger kul tâ'ifesinden gönüllü ve tüfengçi ve Çerkes bölükleri ashâbı gerçi kim ol meclisde cumhûra muhâlefet itmeyüp sûret-i muvâfakatda göründüler lâkin, ol günden sonra ba'zı mecâmi'de cem'iyyet idüp, ammâ ızhâr-ı fesâda cesâret idemeyüp, mukaddemâ garbiyye kâşifi olup envâ'-i mezâlimi zuhûr itmekle maktûl olan Pervîz Kâşif yerine mûmâ-ileyh tevcîhi ile kâşif olan Helvâcı Kâşif'i ba'zı eşkıyâ zulmen katl itdiler. Ma'a-hâzâ yine tulbe talebinde ittifâkları Paşa'ya ma'rûz olıcak, kibâr-ı kavmi huzûruna cem' idüp bunların emri faysal bulmak içün "Kara-meydân" nâm mahalde -ki Kal'a-i Kāhire dâmeninde vâkı' bir kazâdır- "*Cümle tavâ'if hâzır u vâkıf olsunlar!*" diyü nidâ olunmak ile 'âmme-i 'asâkir-i Mısır meydân-ı mezbûrda hâzır olıcak, işâret olundu ki çâvuş ve müteferrika ve yeniçeri ve 'azeb zümreleri -ki itâ'at üzre idiler- kal'a cânibin⟨d⟩e ve tulbe tâlibleri mukābelelerinde dursunlar. Yine işâret olundu ki mutî' olanlar kal'a semtinde çâvuş ve müteferrika saffına geçüp, muhâlifler mukābelede duralar. Pes ol tâ'ife, def'aten feryâd idüp eyitdiler ki:

"*Hâşâ ki biz 'âsî olavuz. Lâkin, 'ulûfelerimiz bize kifâyet itmeyüp, tulbe almayınca bize te'ayyüş emri müşkildir.*"

Bu keşâkeşde iken ahşâm olmağla, biri birine muhtelit olduğu takdîrce ıdlâl ihtimâli olmağın, işâret olundu ki: "*Mutî' olanlar menzillerine gitmeyüp sabâh olunca duralar.*"

Pes ol gice kal'adan tahvîf içün ol tâ'ife berâberine gelen burc u bârû üzerine darbzenler tertîb olunup, sabâh ol tâ'ifeye hıtâb olundu ki:

"*Sizin ma'kūl u meşrû' olan recâlarınız mesmû'dur. Ammâ, zulm u te'addîye müte'allık ümniyyeden kat'-ı ümîd idin. Ve illâ cümleniz, bu ânda nişâne-i tüfeng ü tîr olur. Ve mücerred, itâ'at üzreyiz didiğiniz dahi mu'teber değildir. Meger ki mâ-beyninizde menba'-i fesâd olanları ele viresiz.*"

Bu esnâda, anlar nazar **[130a]** idüp darbzenleri ve güzîde 'asker-i Mısır'ı ceng içün âmâde göricek, aralarında şakā ile ma'rûf olanların ba'zını ihrâc idüp ele virdikden sonra, sûret-i rızâda temâm gayz ile perîşân olup gitdiler.

İttifâkan bin on yedi hılâlinde Serdâr Haleb'den 'azîmet itdikde Mısır'dan dahi 'asker talebi ile hüküm irsâl itmeğin, mûmâ-ileyh 'asker göndermek lâzım olıcak, tavâ'if-i mezbûreden şirret ile ma'rûf olanları intihâb ve irsâl idüp

Göksun'da[1] cünd-i eşkıyâ makhûr olıcak, "*Hıdmetde bulunduk*" diyü Serdâr'a gelüp Dîvân-ı Mısır menâsıbı 'âmmeten kendilere virilmek bâbında ilhâh idicek Serdâr dahi müsâ'ade idüp, "*Bunların emsâline virilegelen menâsıbı bunlara tevcîh idesiz*" diyü hüküm virüp anlar dahi ba'de'l-'avd ibrâz itdiklerinde, "*Hâlinize münâsib olan virilmede müsâ'ade olunur. Lâkin, aksâyı merâmınız olan tulbe -ki külliyyetle ref' olunmuşdur- ana bir vechile müsâ'ade ihtimâli yokdur*" diyicek, temâm serkeşî ile perîşân olup etrâfda olan sa'âlike haber gönderüp hânkāh kurbında cem'iyyet-i 'azîme itdikleri Paşa'ya ma'lûm olıcak, istikşâf olundukda, bu def'a, "*Bizim maksûdumuz hâsıl olursa hoş. Ve illâ mâ-beynimizi kılıc aralar*" dimekle, ümerâ-i Mısır'-dan Koca Mustafa Bey'i çâvuş ve müteferrika ve ba'zı tavâ'ife serdâr ve "Yûsuf Bey" nâm mîrlivâyı çarhacı ve Kansu Bey'i emînler ve etbâ'ına baş idüp çıkmada müsâra'atla me'mûr oldukları ecilden, hâric-i beledde "'Âdiliyye" nâm 'imâret sahrâsında cem'iyyet idüp ol tâ'ife elinden sitem-dîdeler hâric ez-hadd cem' olup evvelâ tarîk-ı insâfdan gelüp Vezîr-i müşârun-ileyh, nushu mutazammın haber ile Vâ'iz Altıparmak Efendi'yi beşîr ü nezîr gönderüp, nush u pendi te'sîr itmemekle âhır-ı kelâm bu oldu ki:

"*Eger itdiğiniz cerâ'ime tevbe idüp emân taleb iderseniz tevbeniz makbûl olur. Ve illâ ba'de't-tekābül tevbeniz gayr-i makbûldür.*"

Bundan sonra cümlesi kıtâl içün âmâde oldukda, Serdâr-ı mezbûr kalkup "Birketü'l-Hâcc" nâm menzilde beytûtet idüp, erte⟨si⟩ teveccüh itdikde, anlar dahi hareket idüp bir mesâfe beri geldiler. Ve tekābül-i ferîkayn vâkı' olup, çün 'askerin kesretine nazar eylediler, husûsâ 'Urbân 'askeri temâm ihâta itmişidi, gördüklerinde kalblerine ru'b u dehşet 'ârız olup mâ-beynlerine ihti-lâf düşdü. Biri birini levm ü teşnî'a âgāz idüp, ba'zıları taleb-i emânla Serdâr'a geldiklerinde, "*Bu mertebeden sonra ben sizi fuzûlî 'afva kādir değilim. Vâlî-i vilâyete dest ü gerden-beste varırsız*" diyü silâhların alup, 'inâd idenlerin başı kesildi. Ve kırk elli nefer kimse râh-ı sahrâyı tutup gitdiler. Ve min-ba'd zuhûr itmeyüp yitdiler. Bî-nişân olanlar karîn-i müsâmaha olmağla gelüp mahlût oldular. Ammâ bölükbaşılar der-zencîr olup ve Celâlî'den dirliğe geçen kırk elli nefer şakînin başı kesilüp, Serdâr anları **[130b]** getirüp Mısır'a dâhil oldukda, hıl'atler ile teşrîf olundukdan sonra, re'îs-i eşkıyâ olanların başı kesilüp, birkaç güne dek birer ikişer getirilen eşkıyâdan bir nicenin hakkından

[1] Göksun'da A : Göksun mâddesinde N.

gelinüp, üç yüz neferin dirlikleri kat' olunup, deryâdan Yemen'e gönderildi. Bâkī kalanlar, 'ulemâ ve a'yân-ı Mısır tavsîti ile 'afv recâ itmekle, Karameydân'a hâzır olmalarına[*1] işâret olunup bir yere geldiler. 'Ulemâ ve a'yân mahzarlarında, min-ba'd hâric-i dâ'ire-i edeb bir vaz' itmemek şartıyla günâhları 'afv olundu.

Ba'zı Vekāyi'-i Yemen der-Zemân-ı Ca'fer Paşa

İttifâkāt-ı hasenedendir ki Yemen cânibine iclâ olunan küstâhlar vâsıl oldukda, anda Vâlî'ye 'ısyân üzre olan 'Urbân, kesret-i 'aded[1] sebebi ile dâ'imâ harb u kıtâl ve İmâm nâmına olan bed-mezhebi makām-ı emârete nasb emrinde bahs u cidâl itmekle, ekser-i memâlik-i Yemen muhtell olmuş iken, tâ'ife-i merkūme vardıkda, 'Urbân anların kemiyyetinden habîr olmayup, zann u hisbânla kendilerin kam' içün gönderilmiş bir 'asker-i 'azîm olmak hayâliyle kalblerine ru'b u hirâs gālib olup, cem'iyyetleri dağıldı. Vâlî-i vilâyet Ca'fer Paşa, bu sebeb ile kuvvet bulup 'asâkir-i Yemen'i sevk idicek İmâm nâmına olan[2] re'îs-i ehl-i 'ısyânı ba'de'l-ahz katl idüp, ele giren bâgī 'Arablar nişâne-i tüfeng ü tîr oldu.

Zikr-i Âsâr-ı Celîle-i Mehemmed Paşa

El-hakk ol Vezîr-i sâ'ibü't-tedbîr[3] diyâr-ı Mısır'ı zâlimler cevrinden halâs itmekle sebeb-i emn-i medîd ve 'illet-i feth-i cedîd olup, min-ba'd vâlî-i Mısır olanlara sebeb-i râhat ve bâ'is-i huzûr olmuşdur.

Bu zikr olunandan mâ'adâ, ba'zı a'mâl-i hasenesi vardır ki salâh-ı hâle 'illet ve istikāmet-i emre bâ'is bir hikmetdir.

Biri oldur ki Mısır'da ahvâl-i sikke muhtell olmağla emr-i bey' ü şirâ müşevveş iken, sa'y idüp hâlis ü mağşûş mâ-beynini temyîz ü tashîh eyledi.

---

*1 olmalarına : A ve N nüshalarında "olmayanlarına" şeklinde geçmektedir. Cümlede anlam bozukluğuna yol açtığından dolayı kelimenin, bu bahsin kaynağı olan *Zübdetü't-tevârîh* adlı eserde (II, 94) nasıl geçtiğini kontrol etme gereği duyduk. Kelime orada, "olmalarına" şeklindedir. Ayrıca *Târîh-i Na'îmâ*'da (II, 363) da "olmalarına" şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla, burada metne müdahalede bulunarak kelimeyi düzeltilmiş haliyle vermeyi uygun gördük.

1 'aded A : 'adû N.

2 bed-mezhebi ... olan A : – N.

3 sâ'ibü't-tedbîr A : sâhibü't-tedbîr N.

Biri dahi anbâr-ı mîriden 'ibâret olan şevne ahvâlidir ki mukaddemâ vülât-ı Mısır tahammül-i evzâr idüp, gılâl hıdmetinde olanlara müsâmaha ile teferruk-ı hubûbâta sebeb olmuş idi. Kendi anbâr ahvâlini tefahhus idüp Anbâr Emîni ile mu'âmeleye iltifât itmedi. Ve bir Emîn-i mekîne virüp def'-i gā'ile-i gılâl itdi.

Biri dahi yeniçeri ve 'azebin 'âmmesi mücerred olmağla, meskenleri olmayup, bir mahalde karâr üzre değiller idi. Ol iki sınıf içün derûn-ı kal'ada odalar binâ ve iskân eylemekle, dâ'imâ dâhil-i kal'ada bu kadar 'asker hâzır olup[1], halk dahi te'addîden sâlim olup kurtuldu.

Biri dahi Kâ'be'nin mütehalhıl olan erkânını ihkâm içün zer ü sîmden işlenen kuşakları ve tecdîd olunan mîzâb-ı rahmeti ser-kârlar ile mahalline îsâl eyleyüp, makām-ı Hanefî'de olan mahfil **[131a]** nev'â ḍîk olmağla, tevsî' vechi üzre tecdîd ve mîzâb cânibinde birkaç sütûn-ı Beyt'i tezyîn ve Hatîm'in ferşini ve matâf-ı şerîfi tesviye itdirdi.

Biri dahi Mekke-i Mükerreme ile Mısır mâ-beyninde "Ezlem" nâm menzilde -ki nısf-ı râhdır- hüccâcı istikbâl içün kāfile-i 'azîme ve on bin kadar deve sevk olunur. Anda vâkı' İbrâhîm Paşa kuyularını 'Arab ta'tîl eylemeğin, bin dört târîhinde Vâlî-i Mısır Şerîf Paşa açup, civârında bir kal'a binâ idüp müstahfızlar komağla zabt olunurdu. 'Azîm yağmurlar yağup seyl olmağla kal'a harâb olup müstahfızlar Mısır'a gelmekle 'Arab kuyuları tahrîb itmiş idi. Mûmâ-ileyh ol kuyuları ve kal'ayı ta'mîr itdirdi.

Biri dahi Mısır ile Akabe miyânında vâkı' "Acrud" nâm menzilde vâkı' birke ⟨civârında⟩*[1], Şerîf Paşa zemânında binâ olunan hisâr dahi harâb olmağla, kezâlik ta'mîr itdirdi.

Biri dahi Bâb-ı Züveyle kurbında medfûn Şeyh Ebu'n-nûr Türbesi'ni müceddeden binâ ve üzerinde bir hânkāh inşâ itdi. Ve Mısır Kal'ası kırk zirâ' münhedim olmuş iken, esâsından bâlâ-yı hisâra altmış yetmiş zirâ' idi, tecdîd ve binâ itdirdi.

---

[1] dâhil-i kal'ada ... olup A : – N.

*[1] Cümle *Târîh-i Na'îmâ* (II, 364)'da şu şekildedir: "Biri dahi Mısır ile Akabe beyninde vâkı' 'Acrud' nâm mahalde bir birke olup suyun ana inhisârı ve Şerîf Paşa zemânında binâ olunmuş bir hisârı var idi, ba'dehû harâb olmuş idi. Anı dahi ta'mîr edip ol yollarda her menzile sarf-ı emvâl edip hüccâcâ sebeb-i râhat olur eserler kodu." Buna dayanarak, *Fezleke* metnindeki eksikliği "civârında" kelimesinin ilavesiyle tamamlamayı uygun gördük.

Biri dahi Kal'a-i Ariş harâba müşrif idi, ⟨anı⟩ tecdîd ve icrâ-i mâ ile ihyâ eyleyüp, Şâm yolu üzerinde Kal'a-i Hân-ı Yûnus'u dahi tecdîd ve içinde bir câmi' ve bir hammâm binâ eyledi. Bu kal'alar 'usât-ı 'Urbân'a me'vâ vü mekân iken, yümn-i himmeti ile cây-ı müstahfızân oldu.

Ve belde-i Halîl ile Gazze mâ-beyninde vâkı' Kal'a-i Beyt-i Cibrîn harâb olmuşidi. Ma'mûr idüp içinde bir hân ve bir mescid yaptırdı.

Ve dört yıl, beş ay mahrûse-i Mısır'da hükûmet itdikden sonra Âsitâne'ye da'vet olunup, Şâm yolundan Dârü's-saltana'ya geldi. Ve küllî iltifât-ı Şehriyâr'a mazhar oldu.

'Ahidnâme-i Nemçe

Mukaddemâ Vezîr-i a'zam Murâd Paşa Budun ⟨Buda⟩ serhaddinde iken, Nemçe elçileri gelüp, mâ-beyn sulh u salâhı içün iki tarafın vükelâsı bin on beş recebi gurresinde Jidva Boğazı ⟨Zitvatorok/Zsitvatorok⟩'nda bir yere gelüp tafsîl üzre söyleşdikden sonra, şurût-ı sulh yazılup yirmi seneye dek mâ-beyn sulh olmağın, vekîller bu bâbda tarafeyne mühürlü sulh kâğıdları virüp, temâm şifâ-i sadr ve i'timâd hâsıl olmuşidi. Bu sâlde ağır elçiler gelüp 'ahidnâme recâ eyledikde, hatt-ı şerîf ile şurût-ı sulhu mutazammın 'ahidnâme yazılup, bu sâl recebinin evâ'ili ile müverrah kâğıdlar virildi.

Zelzele-i 'Azîme der-Nova ⟨Herceg Novi⟩

Hersek Sancağı'nda leb-i deryâda vâkı' Nova ⟨Herceg Novi⟩ Kal'ası bir 'azîm zelzeleden yıkılup mukāta'ası mâlı -ki tahvîl-i senevîsi kırk dört yük akçadır- binâ ve tecdîdine sarf olundu. Ve kurbında vâkı' memlaha leb-i deryâda olup, her sene dört beş yük akça hâsıl olurken, zelzeleden bir ok atımı deryâ çekilüp memlaha noksân-pezîr oldu.

Ve İspanya donanmasının otuz pâre gemisi kal'a-i mezbûre kasdına ve etrâfını gārete **[131b]** bir iki mil karîb gelmiş idi. Sancağı beyi Erdel Seferi'nde bulunup, Bosna Defterdârı ılgar ile gelüp, kal'aya girüp toplar atmağla, dönüp gitdi.

Vefeyât

Bu sâlde Mısır Eyâleti'nden gelüp vezîr olan Yemenli Hasan Paşa vefât itdi. Bundan gayri nakle sâlih güzeştegândan kimse bulunmadı.

SENE-İ SEMÂNE-'AŞERE VE ELF

Sefer-i Üsküdar

Çün Serdâr-ı ekrem bundan akdem ramazân evâsıtında Kostantiniyye'ye dâhil ve envâ'-i 'avâtıf-ı Sultâniyye'ye nâ'il oldu, evvel-bahârda 'asker-i zafer-eser ile diyâr-ı şarka sefer mühimmâtına iştigâl idüp, inkızâ-i şitâ esnâsında Üsküdar'a nasb-ı hıyâm olundu. Mukaddemâ İç-il Eyâleti tefvîz olunan Muslı Çâvuş'a emir yazılup:

"*Evvel-bahârda 'Acem Seferi'ne hâzır olup Karaman Beylerbeyisi Zülfekâr Paşa'yla ordu-yı hümâyûna gelesin*" diyü Serdâr'ın istimâletnâmesiyle -ki Zülfekâr Paşa'ya Anadolu Eyâleti ve Karaman kendiye virilmeği va'di mutazammın idi- irsâl olundu.

Zülfekâr Paşa'ya Vezîr tarafından hufyeten bir mektûb yazıldı ki:

"*İç-il Eyâleti virilen Muslı Çâvuş'u ele getirmekde ne denlü ihtimâm itdim, müfîd olmadı. Sengistân yerde olup 'asker gönderilmek münâsib olmamağla, müdârâ içün İç-il mansıbı virildi. Ve sefer teklîf olunmayup bu def'a 'Acem Seferi'ne gelesin diyü Karaman Beylerbeyiliği va'd olundu. Senin tarafından dahi dürûğ-ı maslahat-âmîzânla aldayup ola ki ele getiresin. Mansıb sevdâsıyla gele ve temâm ri'âyet idüp kendiyi inandırasın. Şöyle ki sana i'timâd eyleyüp yalnız gelmeğe başlaya, fursatı bulıcak emân virmeyüp başın kesesin ve Âsitâne'ye gönderesin. Ve bu hıdmeti edâ idersen, mukâbelesinde sana Anadolu Eyâleti vezâretle virilmek mukarrerdir. Pâdişâh'a bir hıdmet itmiş olursun. Ve oğlun Mehemmed Bey'e İç-il Eyâleti virilir. Er gibi olasın. Bu hıdmetin itmâmı senin tedârüküne merbûtdur*" diyü gönderildi.

Ve Aydın ve Saruhân ve Menteşe vilâyetlerinde Üveys Paşa Kethudâsı Yûsuf Paşa, üç dört binden ziyâde tüfeng-endâz ve birkaç bin atluya mâlik bir Celâlî idi. Anı dahi hüsn-i tedbîr ile teshîr kasd eyleyüp bir mektûb-ı nasîhat-üslûb[1] gönderdi. Bu mefhûmda ki ba'de'l-elkāb:

[1] üslûb A : – N.

"Benim oğlum, senin ba'zı evsâfın[1] *işitdim, pesend itdim. Berhurdâr olasın. Bu kadar cem'iyyetin var iken aslâ zulmün haberi mesmû'un olmadı. 'Adâlet ise ancak olur. Ammâ ne denlü zulmün yoğise nâmın Celâlî'dir. N'olaydı bu zorbalık nâmından kurtulaydın. Bir tâze yiğitsin. Sana acırım. 'Asker çeküp Şâh-ı 'Acem ile mukātele idecek âdemsin. Üzerine 'asker gönderilmek lâzım gelir. Sonra peşîmân olursun. Bu Devlet-i 'Osmâniyye Hudâdâddır. Bunlara dâgī vü bâgī olanlar hayr itmedi. Cânpûlâd-oğlu ve Kalender-oğlu ve Kara Sa'îd ve Tavîl senden ziyâde idiler, niçe oldular?* **[132a]** *Sözüm dinle, dünyâ ve âhıret oğlum ol. Sana inandırmak içün yemîn bi'llâh iderim ki Pâdişâh'dan sana zarar olmaya. Evvel-bahârda bu pîr-i nâ-tüvân Kızılbaş üzerine gitmek fermân olunmuşdur. Sana, 'Benimle gel*[2]*, sefer eyle' dimem. Belki ol diyârda muhassıl-ı mâl olup Manisa Sancağı arpalık ⟨virilir.⟩ Kapun mükemmel, yerinde durup Pâdişâh'a kol kanat ol. Yahtemil*[3] *ki bir yerden bakıyyetü's-seyf biri zuhûr ide. Bu nasîhatim tutmazsan 'Acem Seferi'n koyup üzerine varılır. Ana göre basîret üzre ol. Eylediğim yemîne i'timâd eyle. Birkaç günden Üsküdar'a geçmek üzreyiz. Gelüp Üsküdar'da orduya mülâkī ol. Seferli olmadığınçün kapun yerinde dursun. Çokluk hengâme ile gelmen lâzım değil. Birkaç gün bizimle müşerref olup, sa'âdetlü Pâdişâh'dan dest-bûs idüp sâlim ü gānim gidesin. Şöyle ki 'inâdına musırr olup bildiğin elden komazsan, küfrüne ve katline fetvâ virilir, üzerine 'asker varır. 'Ukalâ ile müşâvere idüp sana nâfi' olan ne ise sen bilirsin. Mektûbuma cevâb viresin."*

Yûsuf Paşa'ya bu mektûb vâsıl oldukda, ehibbâsın cem' idüp bölükbaşıları ile müşâvere eyledi. Mektûbu okudular. Çok kīl ü kāl oldu. Bölükbaşıları didiler ki: *"Bu tatlu söze her kim inandı ise 'âkıbet cândan ayrıldı. Bu Koca'nın yemînine i'timâd câ'iz değildir. Varmadığımız hâlde üzerimize gelse, cevâba kādir olur musuz?"* didikde, *"Anadolu büyükdür, karşı durmak lâzım değil. Bir tarafa dahi gideriz. Rûz-ı kāsım geldikde anlar giderler. İktizâ eyleyen sevâhilde kışlarız"* didiler. Ba'zılar eyitdi: *"Katlimize fetvâ virilir, il-eri ayağa durup dağ ve taş bize düşmen olur. Re'y-i savâb budur ki mektûb ile 'âmil olup gidevüz. Ammâ be-gāyet ihtiyât üzre olmak gerekdir. Ecel mukadder değil ise öldürmeğe kādir değildir. Zülfekār Paşa ne asıl Celâ-*

---

1 evsâfın A : evzâ'ın N.
2 benimle gel A : benimle N.
3 yahtemil A : yahtemildir N.

li idi, anı öldürmedi, oğlum didi. Türkçebilmez Hüseyin kezâlik, Yazıcı zemânından kalma bir şakî idi, kendi ayağıyla gelüp, öldürmedi, sancak virdi. Ve Tekeli Mehemmed Paşa ser-i eşkıyâ değil miydi? Eline girmişiken öldürmedi. Ve'l-hâsıl varmanız evlâdır" didiklerinde, mektûbun cevâbı bu oldu ki:

"*Çünki bizi da'vet buyurmuşsuz, aslâ emrinize muhâlefetimiz yokdur. Yemîninize i'timâd idüp devletle Üsküdar'a geçdiğinizde, hâk-i 'izzete yüz sürmek mukarrerdir.*"

Mektûb ile gelen âdemîsini ziyâde ri'âyet ile gönderdi. Ba'dehû, Serdâr-ı zafer-şi'âr, mâh-ı saferin beşinci[1] günü Üsküdar'a geçüp otağa nüzûl eyledi. Pâdişâh dahi devletle Üsküdar Bağçesi'ne göçdüler ve buyurdular:

"*Dîvân bunda olup, mesâlih bunda görülsün.*"

Vezîr-i sâ'ib⟨ü't⟩-tedbîr eyitdi:

"*Pâdişâh'ım, ecdâd-ı 'izâmın zemânlarında olmuş değildir. Dîvân yine Âsitâne'de olsun. Gürci Mehemmed Paşa kā'im-makāmdır. Mesâlih-i Müslimîn'i görsün. Ve Defterdâr Ahmed Paşa mâl husûsuna mukayyed olup ba'dehû Üsküdar'a gelsinler. Umûru bu kulunuza inhâ eyledikde, rikâb-ı hümâyûnunuza telhîs idem*" diyicek, "*Sen bilirsin*" diyü buyurdular. Öyle oldu.

[132b] Bunun üzerine birkaç gün geçüp, bir gün Sultân Ahmed Hân, Vezîr'e hatt-ı hümâyûn gönderüp, "*Şimden sonra göç idüp Kızılbaş üzerine gitmek gereksin. Hemân göçüp gidesin*" buyurdukda Serdâr, doğru Pâdişâh'a varup, "*Tenhâ sözüm vardır Pâdişâh ile*" diyicek, ikisi kalup eyitdi ki: "*Pâdişâh'ıma sırra müte'allık bir sözüm vardır. Recâ iderim ki nüdemâdan kimse vâkıf olmaya. Gizli işimiz âşikâre olur, maslahat bitmez*" didikde, Pâdişâh: "*Kimseye dimezim*" diyü yemîn eyledi. Murâd Paşa eyitdi:

"*Pâdişâh'ım, ma'lûmun olsun ki bu seferin adını Kızılbaş'a diyü ta'yîn eyledik, ammâ değildir. 'Acem'den kavî düşmenimiz vardır. Evvelâ İç-il gibi sengistânda 'Muslı Çâvuş' nâm şakînin altı yedi pâre kal'ası vardır, üzerine*

[1] saferin beşinci N : – A (yeri boş bırakılmış).

'asker gönderilse ceng eylemek lâzım değil, dağdan taş yuvalamak ile 'askeri helâk ider. Vâfir yemîn ile İç-il Sancağı'n virdiğim ve 'Kalender-oğlu seferine gelme' didiğim, iki Celâlî bir yere karışmamak içün idi. Hâlâ, 'Karaman Beylerbeyisi Zülfekâr Paşa'yla gelesin ve Üsküdar'da 'asker-i İslâm'a mülhak olasın, sana Karaman Eyâleti'n viririm' didim ve yine hufyeten Zülfekâr Paşa'ya hakkından gelmek içün tenbîh eyledim. Bu tedârük ile müyesser olursa, işimiz râstdır."

Sultân Ahmed Hân buyurdu ki:

"*Ya sana giderken geldiği konakda başını kesmek olurdu.*"

Murâd Paşa didi:

"*Pâdişâh'ım, biz Üsküdar'dan kalkup 'Acem'e gidersek, Aydın ve Saruhân'da olan Celâlî Yûsuf Paşa'yı neylersiz?*"

Pâdişâh hazretleri:

"*Va'llâhi eyü didin. Ol şakī benim hâtırımdan gitmiş. Ya ana ne tedârük gördün?*"

Paşa eyitdi:

"*Ana dahi mahabbetnâme ve nice dürlü va'deleri mutazammın haber ile bunda getirmek tedbîrin itdim ve mansıb vireyim didim. Kendi dahi gelmeğe va'de eyledi. Bu ikisi def' olsa Anadolu temâm feth olmuş olur. Benim Pâdişâh'ım, bu sırrı zinhâr kimseye fâş eylemeyesin*" didikde, Pâdişâh du'â idüp: "*Hakk te'âlâ işin râst getire*" diyü gönderdi.

Âmeden-i Yûsuf Paşa be-Üsküdar

Çün bu hâl üzre bir ay mürûr itdi, Yûsuf Paşa'nın âdemleri gelüp, üçüncü günde kendi dahi Üsküdar'a geldi. Ordu-yı hümâyûnda otağı kurup, tevâbi'i ile kondu. Kaçan ki Murâd Paşa'yla görüşdü, ziyâde ri'âyet idüp hem-zânû oturtdu ve "*Dünyâ ve âhıret oğlum ol*" didi. Kendiye iki kat hıl'at ve yüz nefer âdemîsine birer hıl'at giydirüp, birkaç günden sonra ağır hedâyâ ile Pâdişâh'a buluşdurdu. Dest-bûs idüp hıl'at giydi.

Ba'dehû, Zülfekâr Paşa mektûbu gelüp, Muslı Çâvuş gelüp mülâkī olduğun yazmış. Cevâbında, "*Berhûrdâr olasın, biz va'dimize hılâf itmeziz. Sen dahi hıdmeti temâm itmekde mücidd olasın*" diyü mektûb gönderdi. Bunun üzerine bir ay kadar zemân mürûr itdi. Yûsuf Paşa ise, "*Bizi gönderin, gidelim. Tahsîl-i mâl idelim*" didikce Paşa, "*Bugün, yarın*" diyü **[133a]** 'avk iderdi. Zîrâ Muslı Çâvuş henüz ber-taraf kılınmayup, buna dahi müdârâ lâzım

idi. Bir gün muhassıllık ile Manisa Arpalığı berâtın virüp, bi'l-külliyye ıztırâbın giderdi. Ol diyâr kâdîları ise hâlden bî-haber, "*Gördün mü? Koca Serdâr'ın iki ayakları çukurda. Böyle bir kavî düşmeni ele getirmişiken, mâlına tama' idüp yine muhassıllık ile gönderiyor. Allâh belâsın virsin. Yazık! Kendi âhıretini yıkdığından gayri, memleketi dahi berbâd ider. Pâdişâh'ı âgâh itmeğiçün bir 'arz-ı hâl virsek, bu Koca'nın fesâdını bildirsek*" didikleri, halâ'ık dilinden Pâdişâh mukarrebleri diline düşüp, giderek sem'-i hümâyûna vâsıl olıcak, bir hatt-ı hümâyûn vârid oldu ki:

"*Lâlâ, sen ihtiyâr oldun. Kızılbaş seferine gidemezsin. İhtiyârın ile kimi serdâr idelim? Cevâb gönderesin yâhûd üç güne kalmayup gidesin.*"

Paşa cevâb virmeyüp, kendi Pâdişâh'a tenhâ buluşup eyitdi:

"*Ben kulun hod mukaddemâ tafsîl-i hâli söylemiş idim. Mübârek hâtırdan gitmiş.*"

Ancak Pâdişâh hazretleri:

"*Yok lâlâ, hâtırımdadır. Ve kimseye aslâ dimedim*" buyurdular. Paşa:

"*Ya maslahat temâm görülmeden yine kalk git dirsiz. İşte Yûsuf Paşa elimizde. Şimdi katl itsek Muslı Çâvuş, Zülfekâr Paşa yanından kaçar gider, kavî Celâlî olur. Biz Kızılbaş'a gitsek, ol Üsküdar'a gelir. Lutf eyle Hünkâr-'ım, kādî efendiler ahvâli bilmezler. Sonra duyarlar. İş ıssı işini bilir, beni kendi hâlime kon*" didikde, "*Lâlâ, işi sana tefvîz eyledim. Kendin bilirsin. Lâyık ne ise eyle*" diyü gönderdi. Paşa ise Yûsuf Paşa'ya âhıret oğul diyüp, gelmeyince ta'âma el sunmazdı. Bu hâl üzre bir ay dahi mürûr itdi.

Maktûlî-i Muslı Çâvuş ve Yûsuf Paşa

Zülfekâr Paşa ile Muslı Çâvuş temâm ittihâd u meveddet üzre olup, Zülfekâr Paşa'yı İç-il'e da'vet eyleyüp, "*Kendi eyâletinizdir, gelin birkaç gün anda zevk idelim*" diyüp, berây-i maslahat Zülfekâr Paşa dahi ana tâbi' olup Konya'dan Lârende'ye geldi. Anda Mut ve Merre ve Könsi ve Tomruk kal'aların bir bir gezüp, her biri bir sengistânda ki Âl-i 'Osmân 'askeri varsa giremez. Yirmi gün kadar anda kalup, her gün ikisi bir yerde 'işret iderek yine Konya'ya gelüp birkaç günden Merâm seyrine gidelim diyü tedârük gördü {*Merâm, Konya'ya karîb bir yerdir. Âb u hevâsı latîf, bir tuhfe hammâmı vardır. İçinde bir 'azîm şâdırvân, etrâfı bağçe ve seyrângâh ve bir bağçe vardır ki hâlâ "Aristatalis Seyrângâhı" dirler. Minhu*}. Kendinin mu'temed âdemlerine sırra müte'allık olan ahvâli bildirüp, Muslı Paşa dahi birkaç âdem ile

Merâm'a gelüp oturdular. Zâhir seyirdir, iki sâhib-i devlet dakk u lakda, tevâbi' herkes başlı başına, kimi hammâmda, kimi seyrânda iken, Zülfekâr Paşa fursat bulup işâret itdi. Muslı Çâvuş kelle-pûş ile otururken, bu hıdmete ta'yîn olunan âdemlerden biri ardından kemend atup, hay diyince bir eliyle hancere yapışup, bir eliyle boğazı altından kemende el sokmuş iken, bâkîları dahi üzerine düşüp boğdular. Başın ayırup aldıkdan sonra, mîrî tarafından yanında olan eşyâ zabtına Zülfekâr Paşa Kethudâsı Ahmed Ağa ta'yîn olundu. İç-il'de olan kılâ' ve bikā' mâlına bi'z-zât Zülfekâr Paşa ve Karaman Defterdârı Yûnus Efendi gitdiler. **[133b]** Ve ol kesik başı, on nefer âdem ile Serdâr-ı zafer-şi'âra gönderdiler.

Mezbûrlar, sipâriş olunduğu üzre beşinci günde hufyeten Üsküdar'a gelüp Paşa'ya buluşdular. Kazıyye ma'lûm oldukda, "*Berhûrdâr olun. İkinci günü başı nîzeye dikup, âşikâre ordu içinden geçüp otağ önünde dikesiz*" diyü cevâb alup gitdiler. Bu tarafda Serdâr, Hünkâr'a varup, "*Devletinde bir kavî düşmenin başı geldi. Ba'dehû bunda olanın hıdmeti görüle*" didikde, Pâdişâh bu def'a ana "lâlâ" dimeyüp, "*Benim babacığım, senin bana eylediğin hıdmetin Hakk te'âlâ mükâfâtın ide. Sen bilirsin*" diyü du'âyla gönderdi.

Çün ol gice geçüp ertesi oldu, seherî kahve içmek bahânesiyle, "*Varın oğlum Yûsuf Paşa'yı da'vet idin, gelsin kahve içelim*" didikde, giden âdem yolda buluşup, "*Sâhib-i devlet, Sultân'ıma muntazırdır. Buyurun kahve için*" diyü önüne düşüp otağa getirdikde, Paşa dahi, "*Behey oğul, sana mahabbetimizi bilirsin, sensiz kahve içmek olur mu? Gel çâdırın ardına gidelim, tenhâ oturalım ve geleni dahi komasınlar. İnşâ'a'llâh yarın size icâzet olur, varır gidersiz*" diyü çâdır ardına geçüp oturup, mâ-hazarî ta'âm gelüp henüz dahi el sunmadın, meger sipâriş olmuş, kapucubaşılardan birisi gelüp, "*Sultânım ne buyurursuz? Avlonya ⟨Vlorë⟩ Beyi Hüseyin Bey gelüp indi, ne cevâb idelim?*" diyicek, Serdâr, "*Ne temâşâdır! Bir vakıt olmaz ki kendi safâmızda olavuz. N'ola ben taşra çıkayım, siz buyurun ta'âmdan*" diyüp taşra gitdi. 'Ömer Kethudâ ve Sarı Hüseyin Ağa ve Muhzırbaşı 'Ömer Ağa ve Hâfız 'Acem Mehemmed yemeğe oturup, bir mertebânî içinde, "*Paça buyurun*" diyü Yûsuf Paşa el sunmuşiken, Çâşnigîrler Kethudâsı 'Ali Bey hemân Yûsuf Paşa'nın ensesine geçüp, el sunup başından dülbendini kaldırdı. Bir çâşnigîr dahi yapışup sofra yanına yıkdı ve ellerin muhkem tutup, bâkîları dahi üzerine üşüp, fi'l-hâl başın kesdiler. Sofra orta yerde pây-mâl iken, Paşa

içeri girüp meyyiti otağ önüne bırakdırdı. Ve Defterdâr tarafına âdem gönderüp mâlını ahz u kabz fermân eyledi. 'Askerîden ba'zılar haberdâr oldukda, Yûsuf Paşa'nın çâdırına varup nice doyumluk aldılar. Âdemlerine müsâmaha buyurulmağla, perîşân oldular.

Paşa-yı 'adû-şikâr Hünkâr'a varup bu hıdmeti dahi 'arz eyledi. "*Pâdişâh'ım, bu Üsküdar seferi olsun. Oturduğumuz yerde devletinde böyle iki kavî düşmenin hakkından gelmek müyesser oldu ki her biri bir sefer olacak Celâlî idi. Bugün Muslı Çâvuş'un dahi başı gelir. Min-ba'd vilâyet-i Anadolu âsûde kalup, gelecek sene diyâr-ı 'Acem'e sefer münâsib ve mukarrer olur*[1]" didikde, Pâdişâh ana du'â eyledi.

Ol gün ikindi vaktinde Maldepe yolundan on kadar atlu Muslı Çâvuş başını nîze ile getirüp Serdâr'ın otağı önüne dikdiler. Yûsuf Paşa'nın meyyiti ve başı iki gün durup, Zülfekâr Paşa-oğlu Mehemmed Bey'e Muslı Çâvuş mansıbı virildi. Ve bir ay kadar dahi Üsküdar'da oturuldu.

Zikr-i Mâcerâ-yı Etmekçi-zâde Ahmed Paşa ve Murâd Paşa

Mezbûr Ahmed Paşa Edirneli bir sipâhî iken, yârânı beyninde kerem ü sahâ ile iştihâr bulup, ba'dehû dünyâ ana musahhar olmuşidi. Kuvvet-i baht u tâli' ile kendiye hasm-ı cân olan Mezbele Turpu Mahmûd Paşa **[134a]** ve Burhân Efendi ve Nasûh Paşa ve gayri ser-nigûn olup, bu denlü yıl istiklâl üzre defterdârlıkda teferrüd itmişidi. Sipâhîliği hâlinde kendi ile hem-kadeh olan Zübde Bey ve Bâkī Paşa ve Mîrim Çelebi ve Sinân Bey-zâde ve bunlar emsâli kimseler, her gün 'ayş ü 'işret iderken mîr-i meclis Ahmed Paşa idi.

Zübde Bey'den menkūldür ki: Bir gün zikr olunan yârân meyhânede otururken, birkaç gün idi ⟨ki⟩ Mevlevî kıyâfetinde bir harâbâtî Dervîş, yalnız[2] meyhâneye gelüp nakli yok bir vakıyye bâde önüne koyup içerken, Ahmed Paşa anı görüp, her gün bir tabak ba'zı ni'met gönderüp şarâb akçasın virirdi. İttifâk bir gün bunlara yakın oturup meclise da'vet olundukda, "*Kimse ile ihtilâtım yokdur*" diyü gelmedi. Ve "*Yarın Edirne'den gideriz, birkaç gündür sizinle sohbet itdik, ni'metiniz yedik. Mükâfât lâzım geldi, her biriniz bir murâd isten. Bâb-ı Hudâ meftûhdur, istediğinize vâsıl olursuz*" diyicek, gülüşdüler. Ahmed Paşa, "*N'ola dervîşim, isteyelim*" didi. İbtidâ' Zübde Bey,

---

1 sefer münâsib ve mukarrer olur A : münâsib sefer mukarrerdir N.

2 meyhânede ... yalnız A : – N.

Edirne'nin kethudâ-yerliğin istedi. Mîrim Çelebi silahdârda idi, ol dahi kethudâ-yerliğin istedi. Sinân Bey-zâde Mustafa Çelebi, Edirne'nin ihtisâb ağalığın istedi. Karanfil-oğlu, Murâdiyye tevliyetin istedi. Her birine, "*Hakk te'âlâ anı sana vire*" diyüp, Bâkī Paşa, "*Ben bir yeniçeri âdemim, du'â eyle ki Hakk te'âlâ bana kırk bin filori vire*" didikde, "*N'ola, öyle ola*" diyü du'â itdi. Ahmed Paşa'ya, "*Sen himmetin 'âlî eyle, bunların gibi alçak olma*" diyicek, Ahmed Paşa: "*Sultânım, her ne lâyık görürsen nutk eyle.*" Dervîş, "*Yok, sen iste*" didi. Ahmed Paşa imtinâ' idüp, Dervîş başın aşağı saldı ve hande-künân başın kaldırup: "*Umûr-ı Devlet-i 'Osmâniyye'nin hall ü 'akdini sana virdiler ve ismin tuğrâ-yı Pâdişâhî ola*" diyicek, ehl-i meclis hande eyleyüp, "*Seni pâdişâh eyledi*" diyüp istihzâ yüzünden söz söylediler. Dervîş dahi: "*Feyyâz'da buhl yok, mâni'-i mu'tâ oldur. Bizi bu hıdmet içün gönderdiler. Sizi Allâh'a ısmarladık*" diyü kalkup, Ahmed Paşa yerinden durup ardınca bir avuç akça iletdi. Kabûl itmeyüp, "*Konağımızda ni'met mevcûddur*" diyü çekildi gitdi.

Mürûr-ı eyyâmla Bâkī Paşa bölüğe çıkup, gâh cizyedâr ve gâh maslahatgüzâr olarak geldi çıkdı. Kendiden menkūldür: "*Kaçan ki kırk bin altuna mühür urdum, devletim idbâra yüz tutdu. Cânpûlâd mâlını teftîş içün Yedikulle'ye girdim.*"

Ahmed Paşa dahi İstanbul'a gelüp, gâh mukāta'acı ve gâh emîn olarak İbrâhîm Paşa serdârlığında başdefterdâr olup, sonra vezâret virildi. Tuğrâyı kendi çeküp, "Ahmed b. Mehemmed" pâdişâh ismi kendi ismine muvâfık düşdü[1]. On sekiz yıl müstakill vezâretle defterdâr oldu. 'Âdeti, korkduğuna kılınmak ve ihsân-ı firâvân ile teshîr eylemek ve aşağı hâl erbâbına bakmayup **[134b]** belki istihzâ vü tahkīr ile mezelenmek idi.

Kanije ⟨Kanizsa⟩ yılı Murâd Paşa, Diyârbekir beylerbeyisi bulunup, iki yıl kadar harclığı gelmediğinden, ziyâde muztarr olup Yeniçeri Ocağı'ndan akça alır geçinirdi. İbrâhîm Paşa anın ihtiyâcın bilüp, gâhî ihsân ider ve Defterdâr Ahmed Paşa'ya ısmarlayup, "*Murâd Paşa fakīrdir, gözet*" dir iken, aslâ kulak kabartmazdı. Dönüşde Belgırad'a gelinüp, bir husûs içün Serdâr tarafından buyuruldu ile Murâd Paşa'nın bir âdemîsi vardıkda, Ahmed Paşa elem çeküp, "*Sizin paşanızdan dünyâ çokdan bezdi. Bu beylerbeyilik züğürd âdem işi değildir. Züğürd beylerbeyileri mîrîden gözetmek lâzım gelicek el*

[1] düşdü A : düşmedi N.

virmez" didiği Murâd Paşa'ya vâsıl olıcak, 'azîm münkesir olup, rûzgâr hâlidir, serhadden gelüp sadr-ı a'zam oldukda, Ahmed Paşa, beğenmediği Koca'nın ayağına yüz sürmek içün Edirne'den ol kadar hedâyâ ve levâzım-ı sefer ile karşı vardı ki hisâba gelmez. Ammâ, Murâd Paşa derûnunda 'ukde kalmış idi. Bu def'a, "*Elbette benimle bile Kızılbaş seferine gidersin*" diyü alup gitmeğe çok çalışdı. Pâdişâh, "*N'ola seninle gitsin*" dimiş iken, Ahmed Paşa havfa düşüp, "*Bu Koca, yolda beni öldürür. Bununla gitmede hatâ mukarrerdir*" diyü Pâdişâh mukarreblerine bezl-i mâl ile kendiyi alıkomak istedi. Mecâl olmadı. Murâd Paşa ayak basup, "*Pâdişâh'ım, anın izâlesi lâzımdır. Evkâfı ve Beytü'l-mâl'ı harâb eyledi. Vüzerânın telhîsi dönmek olmaz*" diyü çok kīl ü kālden sonra bi'l-âhıre Pâdişâh dahi, "*Sen bilirsin. Var öldür, mâlını mîrîye kabz eyle*" buyurdu.

Bu esnâda Ahmed Paşa, Dîvân'da Gürci Paşa ile umûr görmede idi. Ba'de'd-Dîvân ikisi Üsküdar'a geçüp Serdâr'a buluşurlardı. Ve Ahmed Paşa seferli olmağla, çâdırı Üsküdar'da idi. Ol gün yine mu'tâd üzre Üsküdar'a gelirken, temâm kayık Kavak İskelesi'ne yanaşacak mahalde, altı kürek bir pereme 'acele ile gelüp, Ahmed Paşa'nın kayığına yanaşup bir mühürlü tezkire virdi. Ahmed Paşa açup okudukda, "*Hemân dönün İstanbul'a*" didi ve dönüp gitdi. Murâd Paşa'nın âdemleri anı gözedirdi. Vâkı'-ı hâli haber virdiler. Murâd Paşa gazaba geldi. Ammâ kimseye dimedi. Ertesi Pâdişâh, Ahmed Paşa'ya haber gönderdi ki: "*Serdâr'ın elinden anı kurtaramadım. Sakınsın, hazer üzre olsun.*" Ahmed Paşa bu haber mukābelesinde birkaç kîse filori gönderüp, "*Meded Pâdişâh'ım, beni bunun elinden kurtar. Bâkī Paşa benim yerime gitsin, hâzır otak anın olsun*" diyü vâfir tazarru' itdi.

Bunun üzerine birkaç gün geçüp, ittifâk bir gün Hünkâr, Serdâr'ı da'vet itdi. Paşa, Üsküdar Bağçesi'ne varup huzûr-ı hümâyûnda yer öpdü. Sultân Ahmed Hân kerîmü'n-nefs Pâdişâh idi. "*Hoş geldin baba lâlâm*" didi. Tekrâr Murâd Paşa yer öpdü. Ba'dehû Pâdişâh, "*Benim lâlâcığım, sen bir pîr-i fânîsin. Ayağ üzre durma, otur*" didi. "*Pâdişâh'ım, de'b değildir. Kul olan* **[135a]** *kendi haddin bilmek gerekdir*" diyicek, "*Berhûrdâr ol ammâ, senden bir recâm vardır*" buyurdu. Murâd Paşa tekrâr yer öpüp, "*Pâdişâhlar kulundan recâ itmek olur mu? Fermân senindir, buyur*" diyicek, "*Recâm budur ki Ahmed Paşa'yı bana bağışlayasın. Katlinden vaz geçesin*" didikde, Murâd Paşa neylesin, "*Emir Pâdişâh'ımındır*" didi. "*Yarın sana varsın, ammâ zinhâr hatâ irgürmeyesin. Bunda defterdâr olsun. Bâkī Paşa anın çâdırı ve bârhânesi*

ile gitsin" diyü Murâd Paşa'ya bir eyü hıl'at giydirüp gönderdi. Ertesi, Ahmed Paşa, bî-pervâ kendi çâdırına varmayup doğru Murâd Paşa otağına vardı. Ammâ gice Murâd Paşa'ya surre ile mühürlü tezkire vusûl bulmuşidi. Murâd Paşa dahi ziyâde ri'âyet eyledi. Ve iki kat hıl'at giydirdi ve "*Şimden sonra bizimle hoş ol*" didi.

Zikr-i Hıyânet-i Huddâm ⟨-ı Murâd⟩ Paşa

Kaçan ki Murâd Paşa, Defterdâr katline Pâdişâh'dan me'zûn oldu, cellâdı müheyyâ eyleyüp, "*Ahmed Paşa geldiği gibi kahve virin, ben çâdır ardına geçeyim, siz anın emrin temâm eylen*" didi. Ve iskele başına âdemler koyup, "*İşte geliyor*" haberi irişdi. Derhâl bir haber dahi geldi ki mezbûr kayıkdan çıkacak mahalde pereme ile tezkire gelüp döndü gitdi. Murâd Paşa buyurdu ki: "*Varın ol peremeciyi bulup getirin.*" Varup buldular, getirdiler ve söyletdiler. Peremeci eyitdi:

"*Doğrusu budur ki iskele başında âdem gözedirken bir tâze yiğit ⟨-ki⟩ orta kuşaklu, yeşil dolama giyer- peremeye bindi ve İstanbul'a gidüp Bağçe-kapusu'na çıkdı. 'Ben şimdi gelirim beklen' didi. Bir zemândan sonra seğirderek geldi. 'İstediğim kimse Âhûr-kapusu'ndan Kavak'a gitmiş, meded beni yetişdirin' didi. Ve iki guruş virdi. Biz dahi küreği çekdik. Temâm deryâ ortasına vardıkda, bir paşa kayığı gider, 'Meded, istediğim bu kayıkdır, yetişdirin' diyü bir guruş dahi virdi. Biz dahi ikdâm itdik, bin belâyla iskele başında yetişdik. Meger kayıkda olan Ahmed Paşa'ymış. Oğlan tezkireyi virdi, Paşa döndü gitdi. Oğlan dahi taşra çıkup orduya gitdi.*"

Murâd Paşa eyitdi:

"*'Aceb ol oğlanı görsen bilir mi idin?*"

"*Bilirdim*" diyicek, peremeciye bir gayri libâs giydirdiler ve yanına âdemler koşup üç dört gün çâdır be-çâdır gezdirdiler. Mecâl olmadı.

Giderek böyle zuhûr eyledi ki Paşa'nın iç-oğlanlarından ikisi biri biriyle gavgā mahallinde, biri dir ki:

"*Sen ol değil misin ki veliyy-i ni'metine hıyânet itdin.*"

Hazînedâr Hüseyin Ağa bunu işidüp, ikisini dahi te'dîb içün döğmek istedikde, biri ba'zı muhtefî söz söyleyüp, Hazînedâr, oğlanı tenhâ Murâd Paşa huzûruna iletüp:

"*Doğru cevâb budur ki biz beş nefer oğlanız. Ahmed Paşa'dan 'ulûfelerimiz vardır. Sizin tarafınızdan her ne olursa ana haber ideriz. Ol gün tezkire yazan Mehter Ahmed idi ve götüren Sarıkçı Mustafa idi.*"

Oğlanlar ahz olunup, ol peremeci geldi. Sarıkçı'yı gösterdiler:

"*İşte bu oğlandır*" **[135b]** diyicek, söz sahîh çıkdı. Dört oğlan katl olunup, Paşa, haber virene sipâhîlik ve vâfir nakd ihsân itdikden sonra, "*Ayruk kapumuzda durma*" diyü redd eyledi.

Âmeden-i Emvâl-i Yûsuf Paşa ve Nifâk-ı Hussâd

Bu sâlde maktûl Yûsuf Paşa'nın mâlını kabza giden Ağa gelüp, mübâlaga mâl getirdi. Ba'dehû İç-il'de Muslı Çâvuş mâlına giden dahi gelüp, yalnız yedi yüz katâr deve, ikisinin mâlından defter ve 'arz olundukda, Hünkâr, Murâd Paşa'ya du'â eyleyüp, "*Gördün mü umûr-dîde 'âkılı ki oturduğu yerde iki Celâlî kederini def' eyledi. Ve sefer harcı hazîneye kaldığından mâ'adâ, bu denlü emvâl Beytü'l-mâl'e 'â'id oldu*" diyü mesrûr oldu.

Dârü's-sa'âde Ağası Mustafa Ağa ve Defterdâr Ahmed Paşa ve mukaddemâ kā'im-makām olan Mustafa Paşa, fursat buldukca dirler idi ki: "*Koca Murâd Paşa Kızılbaş seferine gitmek istemez, pîr-i fânîdir. Hemân ayak salup gezer. Pâdişâh dahi var git dimez.*" Bu sözleri, Müftî Mehemmed Efendi'nin ilkāsıyla {*Mehemmed Efendi'nin Murâd Paşa'ya gayzı, Murâd Paşa esîrlikden geldikde, Mehemmed Efendi'nin mutlakası Bostân-zâde kızını almışidi, ol sebebdendir dirler. Minhu*} Dârü's-sa'âde Ağası Pâdişâh'a söyledikde, "*Sus bre habîs! Ne haddindir! Ol bir gāzî ve hâcı ihtiyârdır. Vilâyet-i Anadolu'da 'alâkamız yoğiken teshîr itdi. Bu denlü Celâlî 'askerine gālib olup kırdı. Siz bir alay ehl-i garazsız. Bir dahi anın hakkında söz söylemen! İsterse gitsin, isterse otursun*" diyü iskât eylediler. Hâsılı, temâm Üsküdar'da dört buçuk ay oturup, beşinci ayın tulû'unda -ki rûz-ı kāsıma yedi gün kalmışidi- yine mükemmel alaylar İstanbul'a girdi. Ve evvel-bahârda Kızılbaş üzerine sefer içün tedârük gördü.

Sefer-i Deryâ-yı ⟨Kapudan⟩ Halîl Paşa ve Teshîr-i Kara Cehennem

Bu sâlde Kapudan Halîl Paşa donanmayla cânib-i deryâya teveccüh idüp Silivri'ye vardıkda, Cezâyir kapudanlarından Ceneviz Ca'fer kalyetesi gelüp,

İspanya Kıralı akribâsından Cicilya ⟨Sicilia⟩ Hâkimi, bir oğlunu Kıral'a göndermek içün beş yüz kadar kâfir⟨i⟩ envâ'-i hedâyâ ile bir kalyona koyup giderken, Cezâyir gemileri râst gelüp, harb-i 'azîmden sonra kalyonu almışlar, mâlı aralarında üleşüp oğlanı taraf-ı saltanata pîşkeş göndermişler. Kapudan-ı mezbûr, Ca'fer'e ve bile olanlara hıl'at giydirüp nîk-fâl ile hoş-hâl oldu. Esîr-i mezbûr, huzûr-ı Pâdişâhî'de İslâm'a gelüp Hazîne ve Hâs Oda'ya alındı.

Kapudan Sakız ⟨Chios⟩'a vardıkda, "*Küffârın altı pâre kûh-misâl kalyonu nice zemândır Mısır yolunu kesüp hâlâ Kıbrıs etrâfında Mısır'a giden gemileri bekler*" diyü haber aldıklarında, mütevekkilen 'ala'llâh teveccüh idüp giderken, "Iklı Kara" nâm mahalde iki kıt'a levend firkatesi alup, içinde olanı **[136a]** küreğe koyup Kıbrıs'dan Baf önüne vardıkda, zikr olunan dört pâre kûh-peyker[1] kalyonlar cânib-i 'ummâna çıkup ba'zı hasâret itdikleri haber alınmağın, temâm sür'atle evvel-i leylden çıkup, 'ale's-sabâh otuz mîl kadar yerden göricek, yelken kürek vakt-i 'asırda irişüp ahşâma dek bir mıkdâr top cengin idüp ahşâm oldukda, küffâr bî-tekellüf fenerlerin yakup bî-pervâ gitdiler. Cümleden biri, "Kara Cehennem" dimekle meşhûr, derecât-ı heft-gânesi ma'den-i şerr ü şûr, kal'a-mânend bir 'azîm gemi idi[2]. Paşa dahi himmet idüp ardların sürdü. Sabâh oldukda iki tarafdan ceng peyveste olup, guzât-ı İslâm kadırgalarla hücûm sadedinde iken, korsan-ı 'atîk Murâd Re'îs - ki Sultân Ahmed Hân Cezâyir'den getirüp ri'âyet ü iltifât idüp Mora Sancağı'nı virmişidi- Kapudan gemisi ile yanyana durup gemileri hücûmdan men' eyledi. Irakdan baş topları ile döğe döğe direk ve seren kırılup zebûn oldukdan sonra icâzet virdi[3]. Zuhra dek nâ'ire-i harb işti'âlde oldukdan sonra bi-'avni'llâh feth oldu.

Zikr olunan kalyonlar, içinde beş yüz kadar harbî kâfir ve yüz altmış kadar top ve iki bin kadar tüfeng ile kabza-i tasarrufa getirildi. Pes kalyonlar yedeğe alınup selâmetle Magosa Limanı'na geldikde, haber-i fethi Âsitâne'ye 'arz idüp, Saydâ ve Beyrût ve Tırablus-Şâm câniblerine gitdiler. Ol semtlerde tefahhus olunup, harbî gemilerden eser bulunmamağla, dönüp kalyonları yedeğe alup Âsitâne'ye geldiler. Tehniyet-i gazâyı mutazammın hatt ve hıl'at gönderilüp Tersâne-i 'âmire'ye dâhil oldukdan sonra, Dîvân günü hedâyâ ve

---

1 dört pâre kûh-peyker A : – N.
2 cümleden ... idi A : – N.
3 guzât-ı İslâm ... virdi A : – N.

esîrler pişkeş çekilüp mevki'-i kabûlde vâki' oldu. Ve kendiye vezâret virilmekle küllî iltifât u ri'âyet kılındı.

Binâ-i Câmi'-i Cedîd

Sene-i mezbûre recebinin dokuzuncu günü Atmeydânı civârında câmi'-i şerîf binâsı içün hafr-ı esâsa mübâşeret olundu. Ve şevvâlin sekizinci günü 'ulemâ ve vüzerâ ve sâdât cem' olup, bir sâ'at-i mübârekede du'â vü senâyla esâsın vaz' itdiler.

'Ahidnâme-i Fransa[*1]

France Pâdişâhı Harikos ⟨Henry IV⟩, kendinin makbûl bey-zâdelerinden Âsitâne'de elçilik hıdmetinde olan "Fransizkos Savari ⟨François Savary de Brèves⟩" nâm elçisi gelüp selâtîn-i mâziyye ile mün'akid olan kadîmî dostluk kemâ-kân mer'î olmak recâ idüp, mukaddemâ merhûm Sultân Mehemmed Hân zemânında virilen 'ahidnâme hâlâ yine mukarrer ve tecdîd olundu. Bu vech üzre ki:

"Venediklü ve İngilterelü'den mâ'adâ, Ceneviz ve Portakal ve Katalan tüccârı, Cicilya ⟨Sicilia⟩ ve Ankona ve İspanya ve Floransiya'dan Fransa Pâdişâhı nâmı ve sancağı ile Memâlik-i mahrûse'ye gelüp gitmeğe ruhsat virilenler, kemâ-kân gelüp gidüp, Fransa pâdişâhı sancağı nasb eyleye. Ve benderlerde France konsüllerine mürâca'at ideler. Ve re'âyâsından Kudüs ziyâretine varup gelene ve Kamame'de mütemekkin olan ruhbânlara dahl ü ta'arruz olunmaya.

Ve France kadîmî dost olmağla, merhûm Sultân Süleymân zemânında memnû' olan metâ'dan penbe ve rişte-i penbe ve sahtiyân virile, diyü hüküm virilmişdir. Ve Sultân Mehemmed Hân zemânında memnû'âtdan olan balmumu ve gön dahi virilüp, getirdikleri guruşdan alınageldiği üzre resm alına.

Ve Francelü, mülk gemisinde harbî vilâyetden zahîre alup harbî vilâyete giderken, ehl-i İslâm gemileri râst geldikde, *'Düşmene zahîre iledirsiz'* diyü girift eylemeyeler. Ve zimmîlerden **[136b]** biri diyâr-ı İslâm'dan zahîre alup giderken girift olundukda, Francelü'den bulunan esîr olmaya. Ve esîr bulunursa ıtlâk olunup esbâbı virile. Ve getirdikleri götürdükleri metâ'dan kânûn üzre

[*1] Fransa : Âtıf Efendi nüshasında bazen "Fransa", bazen de "France" şeklinde yazılmıştır. İmlâya müdahalede bulunmayıp, her nerede nasıl yazılmış ise aynen öyle aktardık.

gümrük alınup, hâdis olan kassâbiyye ve reft ve bâc ve yasak kulu resmi ve üç yüz akçadan ziyâde selâmetlik resmi taleb olunmaya.

Ve Cezâyir-i Garb Limanı'na korsanları vardıkda, ri'âyet olunup, bârût ve kurşun ve yelken bezi ve sâ'ir âlât virilüp, lâkin Cezâyirli, France tüccârını esîr ve mâllarını gāret iderlermiş. Sultân Mehemmed Hân zemânında bi'd-defa'ât tenbîh olunup mütenebbih olmayanlar, kankı beylerbeyi zemânında olursa, ma'zûl ola. Ve gāret olan eşyâ anlara tazmîn oluna. Ve anlar dahi France vilâyetine vardıkda, ol tarafdan kal'a ve limana kabûl eylemedikleri ve def'de tekayyüdleri 'akde halel virmez.

Cezâyir ve Tunus yalılarında Fransızlar mercân ve balık sayd ideler.

Elçiler hıdmetinde olan tercemânlar, olugeldiği üzre harâcdan ve kassâbiyyeden ve sâ'ir tekâlîfden mu'âf olalar. Ve Fransızlar elçilere ve konsüllere 'â'id olan rüsûmu virüp, nizâ'ları anlar ma'rifeti ile fasl ola. Kimse ta'arruz itmeye. Ve konsüller ile da'vâsı olan Âsitâne'de göre.

Bunların silsile-i nesebi mülûk-i Mesîhiyye miyânında meşhûr ve mukaddem ve makālîd-i hükûmet anlara müsellem olduğundan mâ'adâ, bu âna gelince 'atebe-i 'aliyyeye cümle kırallardan ziyâde hulûs-ı bâl ile dostluk idüp, mâ-beynde nakz-ı 'ahd vâkı' olmayup, kemâl-i ihlâsda sâbit-kadem olduklarından ötürü, Der-i devlet'de mukīm olan France elçileri Dîvân'a geldikde ve vüzerâya vardıkda, İspanya ve sâ'ir kıralların elçileri üzerine kadîmden olugeldiği üzre takaddüm ü tasaddur eyleye[1].

Ve France'den esîr bulunup, konsüller, *"Fransız'dır"* diyü ta'yîn iderse, sâhibi veyâ vekîli Der-i devlet'e gönderilüp kazıyyesi görüle.

Francelü ve ana tâbi' yerlerden Memâlik-i mahrûse'de temekkün idenlerden harâc taleb olunmaya.

Ve iskelelerde konsül ta'yînine kimse mâni' olmaya. Ve tekâlîfden mu'âf ola.

France tüccârı ile nizâ'ı olan, kādîya vardıkda, tercemânları hâzır bulunmazsa, kādî da'vâlarını istimâ' itmeye.

Ve France gemileri İstanbul'da kānûn üzre aranup gitdikden sonra, bir dahi Boğazhisâr'da aranmaya.

---

[1] eyleye N : eyleyeler A.

Ve deryâ yüzünde donanma ve gayri gemiler France gemilerine buluşdukda, biri biriyle dostluk idüp kendi rızâlarıyla hediyye virmeyince, cebren bir nesne almayalar. Temme."

İrsâl-i Sitâre-i Kâ'be ez-Dârü's-saltana

Çün selâtîn-i 'Osmâniyye "Hâdimü'l-Haremeyn" 'unvânı ile mu'anven oldukdan sonra, her biri astâr-ı dâhiliyye-i Kâ'be-i Mükerreme ve Ravza-i Mutahhara'yı cülûslarında tecdîd eylemek kānûnlarıdır. Lâkin, bu âna gelince Mısır'da işlenüp mahalline irsâl olunurdu. Bu def'a Pâdişâh hazretlerinin fermânı bu vechile sudûr itdi ki zikr olunan astâr **[137a]**-ı dâhiliyye Dârü's-saltana kârhânelerinde işlene. Pes bir nice eyyâm ihtimâm olunup, sene-i mezbûre cumâdelûlâsı hılâlinde bin altmış zirâ' -ki dirhem hisâbı ile kırk sekiz bin yedi yüz dirhem- a'lâ harîrden bâfte olmuş astâr-ı dâhiliyye-i Kâ'be-i muhtereme⟨'yi⟩ mu'temedün-'aleyh âdemlere teslîm ve irsâl eylediler. Kezâlik Ravza-i Mutahhara'nın sitâre ve nitâkı ve Kâ'be'nin kuşakları ve ba'zı tetimmâtı ve Hazret-i Fâtımetü'z-Zehrâ merkadinin kisvesi ve nitâkı dahi evvelkiden latîf ve ağır işlenmek fermân olup, sene-i âtiyede anlar dahi mahalline gönderildi.

Vefeyât

'Ali Beyefendi b. Husrev:

Belde-i İznik'den zuhûr idüp, "Fâzıl 'Ali Bey" dimekle meşhûr olmuşidi. 'Osmân Gāzî 'asrında geçen "Edebalı" nâm 'azîzin ahfâdından ve mutasarrıf-ı ze'âmet olan ba'zı erbâb-ı seyfin evlâdındandır. Evâ'il-i hâlinde pederi mahlûlünden dâhil-i silk-i erbâb-ı ze'âmet olup, Belgırad ve Bağdâd seferlerinde ıskāt-ı farîza-i cihâd itdikden sonra, zühd ü riyâzet tarîkına gidüp tahsîl-i 'ulûm u ma'ârif içün ekser-i rub'-ı meskûnu dâ'ir ve seyr ü sülûkde misl-i sâ'ir olup, ihrâz-ı merâtib-i isti'dâddan sonra, vatan-ı aslîsinde savma'a-nişîn-i humûl olmuşidi. Evâhır-ı devlet-i Mehemmed Hânî'de İstanbul'a gelüp, "Südlüce" nâm mahalle nâzil olup iştihâr buldukda, nice def'a Harem-i Hâss-ı Pâdişâhî'ye da'vet ve ikrâm-ı zât-ı kerîmine himmet olunmağla, vüzerâ ve 'ulemâ ziyâretine varup, ekser-i mecâlisinde mesâ'il-i gāmıze-i kelâmiyye ve hikemiyyeden hall-i şübehât ve kütüb-i münzileden tavzîh-i müteşâbihât eyleyüp, bâ-husûs, kazâ vü kader ve îcâb ve ihtiyâr mes'elesini muhakkıkāne takrîr ve beyân iderdi. Sultân Ahmed Hân cülûsunda kānûn üzre Merkad-i Ebî

Eyyûb-i Ensârî'ye varup, bunlar kılıc kuşatmışlar idi. Bin on sekiz hılâlinde 'âlem-i âhırete sefer idüp, Ebî Eyyûb-i Ensârî Türbesi hareminde defn olundu.

'Azîz-i mezbûr fezâ'il-i bâhire ile meşhûr, pîr-i Eflâtûn-nihâd, 'âbid ü zâhid, pâk-i'tikād idi. Âsâr-i 'ilmiyyesinden *Kasîde-i Su'lûkıyye*'ye şerhi ve kazâ vü kadere risâleleri ve fenn-i kîmyâda *Dîvân-ı İksîr* ve ba'zı risâleleri erbâbı beyninde mütedâvil olup, ol fende mehâret-i tâmme sebebi ile "Musannif-i Cedîd" dirler. Üsküdarî Mahmûd Efendi'ye, *–Min-ez'afi'l-halîka ilâ ekmeli erbâbi't-tarîka*[*1]– fıkrası ile musadder istirşâdı mutazammın mektûbu ve anlar cânibinden, *–Min-ez'afi'l-fukarâ ilâ a'lemi'l-'ulemâ*[*2]– karînesiyle mu'anven cevâb-ı savâbı mecmû'alarda mastûrdur.

eş-Şeyh Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Ahmed eş-Şehîr be-Vahyî-zâde:

Tezkiretü'ş-şu'arâ'da mastûr olan Vahyî'nin hafîdi ve mezkûr 'Ali Beyefendi'nin hîşâvendidir[1]. İznik'de tevellüd idüp, intâc-ı mukaddemât-ı isti'dâddan sonra **[137b]**, nîm-râh-ı tarîk-ı 'izz ü câhdan rû-gerdân olup, ba'zı meşâyıh-ı kirâmdan tekmîl-i tarîkat idüp, seccâde-i meşîhatden bedel mahfil-nişîn-i va'z u nasîhat olmuşidi. Dokuz yüz doksan iki târîhinde Vişne Efendi yerine Üsküdar'da Vâlide Sultân Dârü'l-hadîsi'nde muhaddis ü müfessir ve câmi'-i şerîfde vâ'iz ü müzekkir olup, ol meşgale[2]-i şerîfeye müdâvim iken, bin on sekiz hılâlinde civâr-ı rahmete intikāl eyledi. Sinni yetmiş sekiz senesine bâliğ olmuşidi.

'Azîz-i merkūm deryâ-yı güher-rîz-i 'ulûm, mecma'ü'l-bahreyn-i fünûn, şeyh-i ehl-i derûn idi. Âsâr-ı celîlesinden *Muğni'l-lebîb*'e mufassal ve meşrûh şerhi vardır. Hayli müfîd eser ve vüs'at-i ıttılâ'ına delîl-i mu'teberdir. 'Arûzda *Râmize*'yi[*3] hall ve şerh eylemişdir. Ve tefsîr-i şerîfe müte'allık kelimâtı ve gûş-vâr-ı müsmi'a-i kabûl olmuş ta'lîkātı vardır.

---

*1 من اضعف الخليقه الى اكمل ارباب الطريقه = Mahlukatın en zayıfından tarikat sahiplerinin en mükemmeline.

*2 من اضعف الفقرا الى اعلم العلما = Fakirlerin en zayıfından âlimlerin en bilgilisine.

1 hîşâvendidir A : خويشاوندندر N.

2 meşgale A : شغله N.

*3 Tam adı *er-Râmizetü'ş-şâfiye fî 'ilmeyi'l-'arûz ve'l-kāfiye* olan eser, genellikle 'Abdullâh b. Osmân el-Hazrecî'ye (ölm. 1230) ait olduğu kabul edilen, aruz ve kafiyeye dair bir kasidedir. Daha çok *el-Kasîdetü'l-Hazreciyye* adıyla bilinmekle beraber, kısaca *er-Râmize* adıyla da anılmaktadır. Vahyî-zâde'nin eser üzerine yazmış olduğu şerhin adı ise, *el-İşârâtü'l-hâ'ize li-şerhi halli'r-Râmize*'dir (Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "el-Hazreciyye", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 146).

SENE-İ TİS'A-'AŞERE VE ELF

Serdârî-i Murâd Paşa be-Sefer-i Tebrîz

Çün Serdâr-ı 'âlî-mıkdâr cânib-i şarka 'azîmet niyyeti ile i'dâd-ı esbâb-ı sefer eyleyüp Gürci Mehemmed Paşa yine kā'im-makām kaldı. Murâd Paşa saferin beşinci günü 'asâkir-i nusret-me'âsir ile Üsküdar'a 'ubûr idüp diyâr-ı 'Acem'e cenâh-ı isti'câl ile güzer bâbında emr-i 'âlî-kadr müte'âkıb olıcak, rebî'ulevvel gurresinde kalkup tayy-i merâhil iderek serhadde vâsıl olunca, me'mûr olan beylerbeyiler gelüp, bî-hadd 'asker cem' olup, Şâh-ı gümrâh havâlî-i Tebrîz'de idiği mukarrer olıcak, şitâ dahi karîb olmuş iken durmayup [...][*1] havâlî-i Tebrîz'e vâsıl oldu. Lâkin, ahâlîsi şehri tahliye eyleyüp hâlî vü harâbe komuşlar, birer cânibe gitmişler idi. 'Asker olanca 'imâretini dahi yıkup yakdılar. Ammâ Şâh ol sahrâlarda gelüp mukābele itmek tevakku' olunurken, Tebrîz civârında vâkı' kûh-ı sürh-âb kullesinde 'arz-ı sevâd ve zîr ü bâlâ âmed ü şüd ile tereddüd[*2] idüp, beriden 'arz-ı meydân-ı kârzâr olundukca râh-ı idbâra ikbâl gösterdiler. Bir müddet ol etrâfda tevakkuf olunup vücûdlarından eser peydâ olmamağla, mevsim-i şitâ gelüp, anda 'askere mecâl-i ârâm muhâl olmağın, ol mahzûllerin kârı sâl-i âyendeye kalup, tahrîb-i dâr u diyârdan sonra dönüp, Serdâr ve kapukulu Diyârbekir'de karâr eyledi.

Bu seferde bir def'a Serdâr tarafından Şâh'a mektûb gönderilüp cevâbı vârid oldu. Bu mefhûmda ki ba'de'l-elkāb:

"*Mukaddemâ, Şâh İsmâ'îl-i Sânî zemânında olan akvâlden nakz-ı 'ahd itdiniz diyü i'lâm olunmuş. Ol çok zemân mu'tekif-i umûr-ı saltanat olmadı ki nakz-ı 'ahdi mûcib andan bir fi'l sâdır ola. Sizin serhadlerde olan hükkâmınız, bâzergânlarımız emvâline tama' idüp nicesin katl itmekle, defa'âtle sa'âdetlü Pâdişâh tarafına 'arz u inhâ idüp aslâ tekayyüd olmayıcak, nâmûs-ı saltanat ana tahammül itmemekle, cânib-i Hakk'dan tevfîk refîk olup, mülk-i mevrûsumuz olan memleket kabza-i tasarrufumuza* **[138a]** *geldi. Ve Tatar 'askeri ile mübâhât olunmuş. Mukaddemâ İslâm Girây ve Gāzî Girây, Şirvân üzerine leşker çeküp Kızılbaş ile döğüşdükde bozulup, hânları esîr olmuşidi. Hâlâ yine gelirlerise yine cezâsın bulurlar. Âl-i 'Osmân*

---

*1 Bendi çok az farkla *Fezleke*'den nakletmiş olan Na'îmâ Mustafa Efendi, kendi tarihinde bu boşluğu, "sür'at ile" ilavesiyle doldurmuştur (II, 382).

*2 tereddüd: A nüshasında تردداد şeklinde.

pâdişâhlarının kuvvet-i mâl ve vefret-i leşkeri ma'lûmumuzdur. Lâkin, bizim dahi gāzîlerimiz –İn yekün minküm mi'eten yağlibû elfen[1]*– mazmûnuna istizhâr eyleyüp, 'askerinizin kesretinden aslâ endîşede olmazlar. Hemân merhûm Sultân Süleymân hazretleri, merhûm dedem Şâh Tahmâsb'a virdiği 'ahidnâme mûcibince kat'-ı sınur câ'iz ise ben, sa'âdetlü Pâdişâh'ın bir kuluyum. Bir kimse düşmenliğinde kavî olmasa, dostluğuna dahi i'timâd yokdur. Bizim dahi dostluğumuz müşâhede olunur. Şöyle ki rızânız yoğise verâ-i perde-i takdîrde olan zuhûra gele. Ve's-selâm."*

Serdâr Tarafından Gönderilen Cevâbdır

Ba'de'l-elkāb:

"Tatar 'askeri ile mübâhât olunur dinilmiş. Tatar, Pâdişâh'ın sâ'ir kulları gibidir. Hânları esîr oldu ise mâ-tekaddemden olugelen budur ki bir def'ada mağlûb olan, bir def'ada gālib olur. Eger sizin tarafdan esîr olanlar ta'dâd olunsa, tatvîle mü'eddî olduğundan gayri, bâ'is-i hacâletdir. Şöyle ki sa'âdetlü Pâdişâh'ın hutbesi okunduğu memleketlerden kasr-ı yed ve i'tizâr olunursa, ben dahi Pâdişâh'ın bir 'amel-mânde kuluyum, sözüm geçer ümîdindeyim. Mâ-beyninize girüp sulh u salâha sa'y idüp, ke'l-evvel kat'-ı sınur ve ta'yîn-i sügūr olundukdan sonra dönüp gidem. Ve illâ Pâdişâh'ın, dünyâ sarâyında 'Abbâs nâmına hâkim olduğuna rızâ-yı hümâyûnu yokdur. 'Asker-i İslâm nice yıllar bu tarafda kışlayup, verâ-i perde-i takdîrde mukadder olan sûret-pezîr olunca sa'y iderler. Bi-'inâyeti'llâh intikām almak muhakkakdır. Ve's-selâm."

Bu cümleden mukaddem, Şâh tarafından nâme ile Murâd Paşa'ya Şemseddîn Muhammed Ağa er-Rumî gelüp, sulh içün nice kelâmdan sonra, mezbûra Hayreddîn Çâvuş koşulup cevâbnâme gönderilmiş idi. Bir seneye karîb eğlenüp cevâb gelmemekle, Sultân Murâd Hân zemânında kabza-i tasarrufa gelen memâlik istihlâsı içün 'asker-i encüm-şümâr ile cumâdelâhırenin yirmi yedinci günü Erzurum'a gelindikde, mezbûr Muhammed Ağa ve Hayreddîn Çâvuş gelüp, getirdikleri nâme-i Şâhî mazmûnunda:

"Serhadd ümerâsının mâl-i ra'iyyet ve tüccâra tecâvüzleri sebeb-i nakz-ı 'ahd zikr olunup, tarafeynden kelâm-ı cânibeyn teselsüle varmışidi. Umûr-ı

[1] ان يكن منكم مائة يغلبو الفا = "Eger sizden yüz kişi olursa, kafir olanlardan bin kişiye galip gelirler.", *Kur'ân*, Enfâl, 8/65.

sulh temşiyetine niyyet varise, mazâ mâ-mazâ. Selâtîn-i mâziyye zemânlarında olduğu üzre sulh oluna" dinilmiş.

"*Sultân Murâd Hân zemânında feth olunan memâlik ol tarafda iken, mazâ mâ-mazâ fehvâsını imzâya taraf-ı Pâdişâhî'den aslâ çehre-i rızâ olmadığı rûşendir. Sulh murâd olunursa Pâdişâh hutbesi kırâ'at olunan memâlik teslîm oluna*" diyü cevâbnâme tahrîr ve irsâl olundu.

Zikr-i Ba'zı ez-Vekāyi'-i Sâl

Rebî'ulevvelin ikinci günü Serdâr Üsküdar'dan kalkup Maldepe'ye vardıkda, Kırım Hânı Selâmet Girây'ın mevti haberi gelüp, mûmâ-ileyhin 'arzı ile hânlık, kağılgası bulunan Cânıbek Girây'a tevcîh ve Kapudan Halîl Paşa sene-i mezbûre recebinde donanmayla deryâya çıkup[*1], Rodos Kapudanı Memi Bey'i birkaç beylere serdâr idüp İskenderiyye'den zahîre gemilerini beri geçirmeğe gönderdikde, geçirüp Finike'de bir harbî kalyonunu biraz muhârebeden sonra feth ü zabt üzre iken, kalyon top darbından ziyâde mecrûh olmağla ol mahalde sulanup, batup helâk oldu. Ve Halîl Paşa muhâfaza iderek, Eğriboz ⟨Euboea⟩ ve Moton ve Anavarin ⟨Navarino⟩ câniblerine varup kâfir yakasına 'azîmet üzre iken, sâbıku'z-zikr Memi Bey, "*Kıbrıs havâlîsinde duka gemilerinden beş pâre 'azîm kalyonlar deverân ider*" diyü haber göndermeğin, Mora sevâhilinden sekiz günde Kıbrıs'a gelüp, recebin evâ'ilinde Baf'a karîb Öküzburnu önünde, Mısır gemilerine mutarassıd olan mezbûr gemileri kırk mîl yerden seçüp üzerlerine vardıkda, 'azîm ceng olunurken rîh-i şedîd zuhûr itmekle, kalyonlara çatmak mümkin olmayup, ahşâm **[138b]**

[*1] Halil Paşa'nın donanma ile denize çıkması Topçular Kâtibi'ne göre "rebî'ulevvelin evâhırında" (I, 564), Mustafa Sâfî'ye göre ise 1019 senesinin "mevsim-i rebî'inde"dir (II, 132). Kâtib Çelebi'nin, receb ayında çıktığını söylemesi büyük ihtimalle yanlıştır. Zaten müellifin biraz aşağıda, Halil Paşa'nın Mora sahillerinden sekiz günde Kıbrıs'a geldiğini ve recebin ilk günlerinde Baf civarına vardığını belirtmesi de yanlışlığı ortaya çıkarmaktadır. Halil Paşa'nın receb ayında Akdeniz'e çıkıp, onca maceradan sonra yine receb ayının başlarında Kıbrıs'a varabilmiş olması imkânsızdır. Mora'dan Kıbrıs'a, muhtemelen hiç duraklamadan, sekiz günde ulaşıldığına göre, İstanbul'dan Mora'ya "muhâfaza iderek" varış bundan daha uzun sürmüş olmalıdır. Ayrıca Kâtib Çelebi, Halil Paşa'nın Eğriboz, Moton ve Navarin taraflarında dolaştığını da söylüyor. Bu durumda, donanmanın İstanbul'dan hareketinden itibaren Kıbrıs'a doğru yönelmesine kadar geçen süre, Kâtib Çelebi'nin tarihlendirmesinde ortaya çıkan en çok on on beş günlük süreden çok daha uzun olsa gerek. Nitekim, tarihlendirmedeki çelişkiyi Na'îmâ da fark etmiş gibidir. Bu kısmı neredeyse aynen *Fezleke*'den nakledeken, Kâtib Çelebi'nin "sene-i mezbûre recebinde" şeklindeki tarihlendirmesini, "sene-i mezbûrede" olarak değiştirmiştir (II, 384).

olup gitdikce rüzgâr müştedd ve zulmet ziyâde olmağla, sabâh olunca kalyonlar gözden gā'ib olup, ne cânibe gitdikleri ma'lûm olmadı. Pes Kapudan, Rodos cânibine teveccüh idüp, bir levend firkatesi ve bir iki harbî gemiler alup, mukaddemâ kâfir yakasına dokuz pâre kalyete ile gönderdiği Süleymân Paşa, iki pâre harâmî firkatelerin ve Mesina ⟨Messina⟩, Malta semtlerinde iki pâre şaykaların alup gelüp mülhak oldukda, cümle yedi sekiz pâre harbî gemi ve yüz kadar esîr ile Tersâne'ye dâhil olup Dîvân'a getirdikde, hıla'-ı fâhire ile iltifâta mazhar oldu.

Ve sene-i mezbûre zemistânında Şâh tarafından tekrâr darâ'atnâmeler ile elçiler gelüp kar'-ı bâb-ı sulh eyleyüp, sâbıkā dâhil-i memleketi iken ellerinden alınan memleket mahsûlâtından her sene iki yüz yük harîr göndermeği ta'ahhüd idüp, bu memleketlerde taraf-ı Pâdişâhî'den mansûb beylerbeyiler mesâbesinde olmak recâ itmeğin, darâ'atnâmesi ile getiren âdemleri Serdâr Âsitâne'ye gönderüp vâkı'-ı hâli i'lâm eyledi.

Vefeyât

el-Mevlâ 'Abdullâh:

Tursun Efendi'nin mahdûm-ı kihteri Feyzî Efendi'dir. Ba'de't-tahsîl Nakīb Ma'lûl-zâde'den mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim olup, *Hâşiye-i Tecrîd* ve *Miftâh* ifâdesine himmetden sonra, kırkdan ma'zûl iken bin birde ibtidâ' Nişâncı Paşa Medresesi Hârici virilüp, ba'dehû devr-i medâris iderek sekizde Sahn'a gelüp, on şevvâlinde Üsküdar Vâlidesi'nden Kudüs Kazâsı ve Bağdâd ve Eyyûb ve Üsküdar kazâları ile makzi'l-merâm oldukdan sonra, on dokuz cumâdelûlâsında vefât itdi. Kādî Çeşmesi kurbında vâkı' 'Âbid Çelebi Mescidi'nin hareminde defn olundu.

Mevlânâ-yı mezbûr fazîlet-i 'ilmiyye ile meşhûr, üslûb-ı tahrîrde mâhir, elsine-i selâsede şi'r ü inşâya kādir, hüsn-i kitâbetde 'alem, envâ'-i ma'ârif ü 'ulûmda müsellem idi. Âsârından *Câmî*'ye merfû'âta dek hâşiyesi ve tefsîr ve şürûh-ı *Hidâye* ve *Miftâh*'a kelimâtı vardır. *Ferâ'iz*'i Muhsin-i Kayserî'ye iktidâ eyleyüp Türkî nazm ve şerh eylemişdir. Selîs ve hoş-âyende nazımdır. Mu'cizât-ı enbiyâ hakkında bir Türkî risâlesi vardır. İmlâ-i hücec-i şer'iyye ve sukûkda mâhir olmağın, tahrîr itdiği suver-i vakfiyye ve temessükât huddâm-ı mahâkime düstûrü'l-'ameldir. Üstâdân-ı fenn-i belâgat resmi üzre *Risâle-i*

kalemiyye ibdâ' itmişdir. Makbûl-i erbâb-ı sınâ'adır. Vâdî-i mu'ammâda Mîr ve Şihâb gibi nâmdâr olup rengîn mu'ammâları vardır. Cümleden bu beyt-i meşhûru, "*Gül-i sad-berg*" nâmı ile zebân-zed-i enâm olmuşdur:

Derdime dermân olurdu olsa girây-ı serv-kadd
Derde gâyet, derde gâyet, derde gâyet, derde hadd

[139a] Sanâyi'-i bedî'a ile yüz isim çıkar bir mu'ammâ olup, fetḥ ve şerhinde risâle yazılmışdır.

el-Mevlâ Sinâneddîn Yûsuf:

Antakyalı 'Arab Sinân Efendi'dir. Levâzım-ı tarîk-ı 'ilmi i'dâd eyleyüp her fende fâ'ik, ri'âyete lâyık, dâniş-mend-i bî-mânend oldukda, Hâce 'Atâ'ullâh Efendi'den mülâzım ve semt-i tedrîse 'âzim olup kırkdan mu'zûl iken, bin ikide Murâd Paşa müderrisi ve bin sekizde Sahn ve bin dokuzda Yenişehir kādîsı oldu. Ba'dehû Manisa ve Filibe ⟨Plovdiv⟩ ve girü Yenişehir ve Âmid kazâları virilüp, on dokuz rebî'ulevvelinde ma'zûlen gelirken, Kayseriyye'de intikāl eyledi.

Mevlânâ-yı mezbûr fazîlet-i 'ilmiyye ile meşhûr olup, 'ulûm-ı 'Arabiyye ve fünûn-ı edebiyye ile akrânı miyânında emsâl-i 'Arab gibi ma'lûm idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *İsti'âre Risâlesi*'ne mufassal ve meşrûh şerhi vardır.

eş-Şeyh Hasan Efendi b. eş-Şeyh Mehemmed b. Bahâdır Bey:

Rumili'nde Alacahisâr ⟨Kruševac⟩'dan zuhûr idüp, vâlidi Sofyalı Bâlî Efendi hulefâsından olmağla, sinn-i isti'dâda gelince terbiyesine kıyâm, ba'dehû 'azm-i dârü'l-İslâm itmişidi. Evâhır-ı devlet-i Süleymâniyye'de İstanbul'a gelüp, Mîrâhûr Zâviyesi'nde sâkin olup, savm u riyâzetle mânend-i hılâl kesb-i kemâl ider idi. Ba'dehû tarîk-ı 'ilme sâlik ve Şeyhülislâm Şeyhî Efendi'nin talebesi silkine münselik ve mülâzım oldukdan sonra, Lanka Zâviyesi'nde Gülşenî hulefâsından Şeyh Hasan Zarîfî'ye irâdet getirüp, yetmiş yedi târîhinde anlar intikāl eyledikde Ya'kūb Efendi âsitânesine istinâd idüp, anların feyz-i irşâdı ile ber-murâd olmuş idi. Evvelâ Samako ⟨Samakov⟩'da bast-ı seccâde-i hılâfet eyleyüp Mısır'a 'azîmet ve bir iki sene anda ikāmetden

sonra, seksen beş senesinde Şeyh-zâdesi Sinân Efendi[*1] yerine Mustafa Paşa Zâviyesi'nde şem'-i mihrâb-ı meşîhat olmuşidi. Nice şühûr u sinîn ol buk'ada ser-halka-i sâlikîn olup mâh-ı cihân-tâb gibi seyr ü seyâhate mâ'il ve ziyâret-i kubûr-ı evliyâya şîfte-dil olmağın, mükerreren Hacc u ziyâret itmişiken, âhır-ı 'ömründe Bağdâd'a 'azîmet eyledikden sonra, taraf-ı berriyyeden Mekke-i Mükerreme'ye revân olup, andan Yemen'e varup evliyâ-i Yemen ve hâk-i pâk-i Veyse'l-Karan⟨î⟩ ziyâretinden sonra, bin on dokuz rebî'ulevvelinin on ikinci gicesi subha karîb icâbet-i da'vet-i mücîb idüp, "İbrîm" nâm menzilde defn olundu. Halîfesi Toy Çelebi[*2] târîh-i intikālin bu gûne nazm eyledi:

Didi bir eksikli târîhin anın
'Azm-i 'ukbâ itdi Necmeddîn Hasan (1019)[*3]

'Azîz-i merkūm bahr-ı muhît-i 'ulûm, fenn-i belâgatda nakd-i Câhız, semt-i mev'izada kā'im-makām-ı Hüseyin Vâ'iz, kütüb-i münzilenin cümlesi hâtır-nişânı, bâ-husûs 'ilm-i tefsîrin pehlevân-ı meydânı olup, meclis-i va'zında dakāyık ve nevâdir-i kısas îrâd itmekle, gevher-i pendi 'avâm-gîr ve havâss-pesend idi. Leyle-i Mevlid-i Nebî'yi ihyâ mu'tâdı **[139b]** olmağın, ol gicede kandîller yakmağı 'asr-ı Murâd Hânî'de bunlar peydâ eyleyüp, makbûl-i tab'-ı Pâdişâhî vâkı' oldukda, cemî' memâlik-i 'Osmâniyye'de ittibâ' olunmak bâbında fermân sâdır olmuşidi. Gûyâ ki "Necmeddîn" lakabının âsârı zuhûr eyledi. Mürîdleri miyânında kerâmâtı meşhûr ve menâkıblarında mastûrdur.

---

*1 Kâtib Çelebi'nin "Şeyh-zâdesi Sinân Efendi" şeklindeki ibaresinden, Sinân Efendi'nin birkaç satır yukarıda adı geçen Şeyh Hasan Zarîfî'nin oğlu olduğu anlamı çıkarılabilir. Ancak burada adı geçen Sinân Efendi, Ya'kūb el-Germiyânî'nin oğlu olup, 979 zilka'desinde (Mart-Nisan 1572) babası yerine Mustafa Paşa Zâviyesi şeyhliğine geçmiş, 985 (1577-1578) yılında şeyhülharem tayin edilinceye kadar bu görevde kalmıştır (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 359).

*2 Toy Çelebi : İsim Âtıf Efendi nüshasında حلوی چلبی şeklinde geçiyor. Burada, *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 600)'te görüldüğü üzere, Toy Çelebi şeklinde düzelterek verdik.

*3 عزم عقبی اندی نجم‌الدین حسن = Bir önceki mısrada tarihin bir eksikli olduğundan söz edildiğine göre, ebced hesabının 1018'i vermesi gerekir. Ancak tam tersine bir fazlalıklı, 1020 tarihini vermektedir.

SENE-İ 'İŞRÎN VE ELF

İntikāl-i Murâd Paşa ve Serdârî-i Nasûh Paşa

Çün fasl-ı şitâ münkazî olup Şâh-ı gümrâhın üzerine sefer zemânı geldi, Serdâr belde-i Âmid hâricine nasb-ı hıyâm idüp diyâr-ı 'Acem'e 'azîmet üzre olduğu Şâh 'Abbâs'a mün'akis olıcak, girü darâ'atnâmeler gönderüp kavl-i kadîm üzre sulh recâ eyledikde, Serdâr-ı nâmdâr sevf ve la'alle ile cevâb virüp tertîb-i mukaddemât-ı harb üzre iken, bi-emri'llâh 'ömrü âhır olup, sene-i mezbûre cumâdelûlâsının yirmi beşinde rahmet-i Hakk'a vâsıl olıcak, orduyı hümâyûnda Yeniçeri Ağası Sipâhî-zâde Mehemmed Ağa -ki silahdârlıkdan çıkmış idi- Âsitâne tarafından serdâr ta'yîn olununca umûr-ı 'askeri zabt ider bir serdâr emrinde meşveret olundukda, ol hînde vezâretle Diyârbekir Vâlîsi Nasûh Paşa'nın kapusu mükemmel ve kudreti kemâlinde olmağla, fi'l-hâl zimâm-ı emri ana teslîm eyleyüp Der-i devlet'e 'arz eyledikde, Âsitâne tarafından serdâr çıkmağa zemân müsâ'id olmayup, vakt-i sefer geçer diyü cumâdelâhırenin on ikinci günü mühr-i vezâret ana irsâl olunup, serhadd umûru ana müfavvez oldu.

Mezbûr dahi serdâr-ı sâbık tarîkası üzre Kızılbaş-ı bed-ma'âşı istîsâl ile me'mûr olduğu Şâh'ın ma'lûmu olıcak, husûs-ı sulha mucidd olup şart-ı sâbık ile ızhâr-ı 'ubûdiyyet eylediğini Der-i devlet'e inhâ idicek li-maslahatin makbûle geçüp, Şâh dahi harîr-i mültezemi tahsîl içün istimhâl eylemeğin, bu def'a irhâ-i 'inân olunup Vezîr-i müşârun-ileyh 'askere ruhsat ve "*Bu yıl sefer yokdur*" diyü icâzet virüp kendi elçinin çıkmasına mütevakkıf olmağın, Âsitâne'den müsâra'ata işâret olundukca elçi-i Sürhser, "*Biz bu serhadde iken çıkmayınca maslahat bitmez*" diyü i'tizâr eylemekle bu mâ-beynde bir yıl kadar zemân mürûr eyledi.

Merhûm Murâd Paşa, hayâtında mezbûr Nasûh Paşa'nın ba'zı evzâ'ına tahammül itmeyüp, gerçi mâ-beynlerinde sûret-i vifâk zâhir, lâkin nefs-i emirde ma'nâ-yı nifâk gün gibi bâhir idi. Celâlî cenglerinin birine gelüp imdâd mümkin iken eylemeyüp, Kızılbaş seferinde dahi imdâda müte'allık andan bir kâr-ı hayr zuhûruna i'tikādı olmayup, sû'-i zann dâ'im üzre olmağın, def'i ile **[140a]** tekayyüd idüp, Mısır hükûmetini anınçün 'arz u ilhâh itdikde müsâ'ade buyurulmuş idi. Lâkin, ol esnâda Murâd Paşa vefât itmekle, Nasûh Paşa mühr-i vezârete nâ'il olup, Eyâlet-i Mısır yine Silahdâr'a virildi.

Zikr-i Mıntaka-i Âhenîn-i Kâ'be ve Mîzâb

Sene-i mezbûre evâ'ilinde Kâ'be-i Mu'azzama'nın rüknü ta'mîre muhtâc ve mütehalhil olmuş ba'zı yerleri termîm mühimm olmağla, bu bâbda hulâsa-i efkâr-ı ulü'l-enzâr bu oldu ki Beyt-i mükerremi bilâ-hedm teşdîd-i ibrâm ki halelini sedd ve erkân-ı mütehalhılesini şedd eyleye. Hadîd-i cedîdden kuşaklar ile iki yerden rabt tarîkıyla tedârük olunmak evlâdır, diyü âhenîn kuşaklar tertîbine şürû' olundu. Bir tabakası sîm-i hâm ve bir tabakası zer ile kaplanmak buyurulup, mîzâb-ı rahmet -ki sâbıkā Sultân Süleymân zemânında tebdîl olunmak lâzım geldikde tahta-i sîmîn ile tezyîn olunmuş idi- bu def'a tahtehâyı zerrîn ile muhallâ kılınmak murâd olunmağın, İstavroz Bağçesi'ne göçülüp, anda bu mühimmi tekmîl içün üstâdân-ı zer-ger manzar-ı Pâdişâh-ı İslâm ve Müfti'l-enâm ve vüzerâ ve 'ulemâ-i a'lâmda mübâşeret eylediler. Temâm oldukda sûret-i vaz'iyyesi müşâhede olunmak içün Dâvudpaşa Bağçesi'nde Beyt-i mu'azzamın tûlen ve 'arzan hey'etinde ba'zı ahşâb tertîb olunup üzerine konuldu. Ve mukābelesinde bir sâyebân-ı Şâhâne ve altında bir taht-ı zerrîn kurulup, emr-i Pâdişâh-ı Cem-câh ile 'âmme-i a'yân ve erkân hâzır olup, ba'de'l-cülûs birer hıl'at ile teşrîf olundular.

Ve yevm-i mezbûrda Silahdâr Mehemmed Ağa'ya vezâret ile Eyâlet-i Mısır tevcîh olundu.

Ahvâl-i Sefer-i Deryâ

Bu sâl bahârında Kapudan Halîl Paşa donanmayla çıkup, Ayamavra Beyi Mehemmed Bey, kâfir yakasına geçüp bir harbî kalyon alup Eğriboz ⟨Euboea⟩'a getirdiğini i'lâm itdikden sonra, Rodos Limanı'nda donanma gemilerin yağlayup Kıbrıs etrâfını tecessüse 'azîmet üzre iken, hatt-ı hümâyûn vârid olup, "*Kâ'be 'imâretine müte'allık mühimmât Mısır gemileri ile irsâl olunmuşdur. Donanmayla selâmete çıkarasın*" dimekle, intizâr üzre iken, Kıbrıs ve Tırablus mâ-beyninde iki kalyon haberin alup, yirmi beş kadırga ile Rodos Kapudanı Memi Bey'i ol cânibe gönderüp, kendi Mısır gemilerin nısf-ı 'ummâna dek iletüp, mahall-i emne îsâlden sonra Anadolu yakasına çıkup, Memi Bey bunlardan ayrıldıkda bir harbî kalyona sataşup harb-ı 'azîmden sonra feth idicek, içinde olan re'îsleri, Malta Kapudanı olup korsanlığı ile nice mazarratı sebk iden Kör Kapudan idiği zâhir olıcak, yedeğine alup, gelüp Rodos'da donanmaya mülâkī oldu.

Ve Mısır Beylerbeyisi, Sakız (Chios)'dan beş pâre kadırga ile 'ummânı geçirmek için gönderildi.

Ve on pâre kalyete ile Lâl Ca'fer Bey kâfir yakasına gönderilüp, şiddet-i rüzgâr ile **[140b]** geçmek müyesser olmadıkda, Manya ⟨Mani⟩ Burnu'nda iki pâre kalyona râst gelüp, kalyonlar harbî bayrakların dikûp cenge müsta'idd olıcak, üzerlerine varup, sabâhdan ahşâma dek ceng eyleyüp bi-'avni'llâh fetih müyesser oldukda Kapudan, ol kalyonları ve mukaddem alınan dört pâre kalyete ve tartanaları sefer âhırında yedeğe alup Tersâne'ye îsâl eyledi. Lâkin, sonra alınan kalyonlar, "*Dâhil-i sulh olan Venedik kalyonlarıdır*" diyü mâ-beynde çok kīl ü kāl oldu.

Ve bi'l-cümle bu def'a dahi Kapudan Paşa, yüz esîr ile Dîvân'a gelüp dest-bûs-ı Pâdişâhî ile müşerref oldu. Halîl Paşa def'a-i ûlâda üç sene kapudan olup, sagīr ü kebîr elliden ziyâde gemiler aldı. Lâkin, sâbıkā Mısır'dan gelen Mehemmed Paşa'nın her husûsda sa'yi meşkûr olup, karîn-i 'izzet-i musâheret ile lutf-ı bî-gāyete mazhar olmağın, hâtem-i vezâret iktizâ-i hâlle Nasûh Paşa'ya virilüp, müşârun-ileyhin hâtırın tatyîb içün kapudanlık mansıbı ana tevcîh olundu.

Zikr-i Ba'zı ez-Vekāyi'-i Sâl

Sene-i mezbûre rebî'ulâhırı evâsıtında Pâdişâh-ı 'âlem-penâh Dâvudpaşa Bağçesi'nde iken, "Sultân Selîm" nâm bir şehzâdeleri vücûda geldi.

Ve zilhicce evâhırında Nasûh Paşa'ya kerîme-i sugrâlarını tezvîc içün Şeyhülislâm ve vüzerâ hâzır olup 'akd-i nikâh eylediler.

Ve bu esnâda fermân-ı hümâyûn sâdır oldu ki Tophâne önünde sâhil-i bahrda bir çeşme-sâr-ı hûb inşâ oluna. Derhâl binâ itdiler.

Vefeyât

el-Mevlâ Feyzullâh eş-şehîr be-Kāf-zâde:

Şâm Kazâsı'ndan mütekā'id iken dokuz yüz altmış beşde vefât iden Kāf Ahmed Efendi mahdûmudur. İsmi Mustafa iken, Sun'ullâh Efendi ile hem-pâye olmağın, Feyzullâh ismini ihtiyâr ve "Feyzî" mahlasını mâye-i iştihâr kılmışidi. Dokuz yüz ellide tevellüd idüp, tahsîl-i 'ulûmdan sonra yetmiş üçde Ebussu'ûd Efendi'den mülâzım ve müderris olup, seksen ikide Edirne-kapusu

Hârici'ne, doksan dörtde Süleymâniyye'ye gelüp sekizde Haleb Kazâsı, ba'dehû Şâm ve Mısır ve Edirne ve Galata ve İstanbul kazâları virilüp, bin on üçde Anadolu kādî'askeri, ba'dehû Rumili sadrı oldu. On dokuzda girü Anadolu kādî'askeri olup, bin yirmi cumâdelûlâsının selhinde mat'ûnen vefât itdi. Zincirlikuyu kurbında, kayın-atası Ma'lûl-zâde mezârı civârında medfûndur.

Mevlânâ-yı mezbûr 'ilm ü fazl ile meşhûr, bahr-ı şâmil ve ferd-i kâmil idi. Fünûn-ı 'Arabiyye'ye eşedd-i intisâbı var iken, te'lîf ve tasnîf semtine iltifâtı olmayup, ancak hıfz-ı kavâ'id ve zabt-ı mesâ'il ile iktifâ eyledi. *Fetâvâ-yı Kādîhân*'a fihris yazup, nâ-mahall zikr olunan mesâ'ile işâret itmişler idi. Elsine-i selâsede eş'ârı ve müretteb *Dîvân*'ı vardır. Kınalı-zâde 'Ali Efendi'nin *Kasîde-i* **[141a]** *lâmiyye-i mülemma*'sına nazîresi vardır. 'Arabî ve Fârisî ve Türkî ebyâta hüsn-i imtizâc virmişdir.

el-Mevlâ Pîr Mehemmed eş-Şehîr be-Üsküb Müftîsi:

Belde-i Kostantiniyye'den kul-oğlu olmağla, evâ'il-i hâlinde zümre-i Bektâşiyân'a iltihâk, ba'dehû tarîk-ı 'ilme sülûkle isbât-ı istihkāk idüp, Çivizâde Efendi'den mülâzım oldukdan sonra, devr-i medâris iderek Yeni-bazar'da müderris iken ba'zı eşkıyâ zahmı ile çeşm-i cihân beyni zahm-nâk olmuşidi. Dokuz yüz doksan hudûdunda Hezargırad'da vâkı' Maktûl İbrâhîm Paşa Medresesi'nde müderris ve müftî olup, 'ınnîn da'vâsına müte'allık bir hikâye-i 'acîbe ve hâdise-i garîbe zuhûr eyleyüp 'azline bâ'is olmuşidi. Ba'dehû, Üsküb Fetvâsı virilüp, nice yıllar tedrîs ve iftâ ile 'ömrünü ifnâ eyledi. Müşkilât-ı umûrda merci'-i cumhûr ve "Üsküb Müftîsi" dimekle meşhûr olmuşidi. Bin yirmi senesinde vefât itdi.

Mevlânâ-yı mezbûr kemâl-i fekāhetle meşhûr, kenâr müftîlerinin ekmeli ve emsâlinin emseli idi. Zemân-ı fetvâsında iftâ eylediği sûver-i mesâ'ili nukūlü ile cem' eyleyüp kütüb-i fıkhiyye üzre tertîb olunmağla zemânımızda hayli şöhreti ve efâzıl-ı sâde miyânında vâkı'ât ve nevâzil denlü rağbeti vardır. Pîr-i savma'a-i nüh-kıbâb gibi yek-çeşm ve dûr-bîn olup, miyân-ı meydân-ı muhâverede vâkı' olan letâ'ifi hod mesel-i meclis-i yârândır.

el-Mevlâ Mehemmed b. Şa'bân {*Ba'zı kütübler zahrında "Ahmed b. Mehemmed b. Şa'bân" yazılmışdır. Minhu*}**:**

Mağrib Trablusu'ndan zâhir olup, 'ulemâ-i mağaribeden istifâza-i envâr-ı 'ulûm itdikden sonra, kemâl-i fazl-ı mevfûr ile bedr-i kâmil gibi meşhûr olmuşidi. Nice yıllar mezâhib-i erba'a erbâbına ifâde ve iftâ idüp, bin on altı târîhinde İstanbul'a kudûm ve 'ulemâ-i Rum ile mübâhase-i 'ulûm eyleyüp, Şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi'nin iltifât-ı bî-kerânına mazhar olup, pâye-i mevleviyyet ile mahkeme-i belde-i mezbûrede fermân-revâ ve zamîme-i fetvâ ve tedrîs ile ser-bülend-i erbâb-ı hükm ü imzâ kılınmışidi. İkrâm-ı tâmm ile vatan-ı aslîsine varup, icrâ-i ahkâm-ı şer'iyye eyleyüp, bin yirmi hudûdunda vefât itdi.

Mevlânâ-yı mezbûr kemâl-i fazîlet ile meşhûr, be-tahsîs 'ilm-i usûl ve fürû'a şedîdü'l-intisâb idi. Âsâr-ı celîlesinden, *Mecma'ü'l-bahreyn*'i şerh idüp, *Teşnîfü'l-mesma' fî şerhi'l-Mecma'* tesmiye eylemişdir. Ve Ebü'l-Gays Kaşşâş'ın[*1] menâkıbını cem' ü tedvîn eyleyüp, bunlardan mâ'adâ nice âsârı kalmışdır.

eş-Şeyh Hasan eş-Şehîr be-Nefâyis:

Evâ'il-i tarîk-ı 'ilimden ric'at ve Nûreddîn-zâde Efendi hıdmetinde tekmîl-i tarîkat eyleyüp kûşe-nişîn-i humûl ve mütâla'a ve mücâhedeye meşgûl iken, Karagümrük kurbında vâkı' Kethudâ Kadın Câmi'i temâm oldukda, va'z u tezkîr ciheti bunlara in'âm olunmuşidi. Esnâ-i va'zda arâyis-i nikât-ı *Kur'ân*iyye'ye nefâyis ta'bîr itmeğin, "Nefâyis Hasan Efendi" dirler idi. Bin yirmi hudûdunda intikāl eyledi.

Merhûm-ı merkūm[1] mehâsin-i ahlâkla mevsûm, pîr-i kerîmü'n-nefs, mübârek-nefes idi.

eş-Şeyh Mehemmed-i Dağī:

Gelibolu'dan zuhûr idüp "Dağī Efendi" dimekle meşhûr olmuşdur. **[141b]** Evâ'il-i hâlinde "Üçköprülü" nâm mahalde imâm olup, ol hılâlde meşâyıhdan Gelibolulu Hüsâm Efendi'ye mürîd olmuşidi. Leyâlî-i ihyâda cem'iyyet-i tevhîde müdâvemet mu'tâdı olmağın, bir gice hırâset-i şehr iden Gelibolu Ağası ser-i râhda râst gelüp, ahz u ta'zîr ve şeb-revlik bahânesiyle

*1 *Fezleke*'de قشاش şeklinde imlâ edilmiştir. *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'in baskısında ise bir yerde غشاش (s. 552), bir başka yerde ise فشاش (s. 652) imlâsı ile görülmektedir.

1 merkūm A : – N.

mübtelâ-yı habs-i şeb-gîr itdikde, ol câhil-i mağrûr, cümle tevâbi'i ile bir aya varmadan helâk olup, Dağī Efendi ol te'essürle şehirden hicret ve bir kûh-ı pür-şükûha 'azîmet eyleyüp, dört sâ'at kadar yerde girîve-i kûhsârı penâh ve bir çeşme-i cân-fezâ kurbında cây-gâh idinüp, nice zemân ol makāmda 'ibâdet ile secde-şümâr-ı eyyâm olmuşidi. 'Asr-ı Murâd Hânî'de İstanbul'a da'vet olunup, huzûr-ı Pâdişâhî'ye dâhil ve mazhar-ı teşrîf-i lutf-ı şâmil olmuşidi. Ba'dehû devlet-i Mehemmed Hânî ve nevbet-i Ahmed Hânî'de dahi da'vet ve dâhil-i Harem-i Sarây-ı Sultânî ve meşmûl-i 'inâyet-i bî-gāyet olup, sâkin oldukları mahall ta'mîr ü ihyâ ve mescid ü zâviye ve türbe binâ olunmak fermân olundu. Ve "Üçbaşlar" nâm karye temlîk olunup, mâl ü metâ'dan şey'-i kesîr 'atâ kılındı. Bin üçde Gelibolu'da olan hânesini medrese idüp, ol karyeyi ana vakf ve ta'yîn itdiler. Bin yirmide intikāl itdi[1] ve ihyâ itdiği mahalde defn olunup, mezârları ziyâretgâh-ı 'âlem oldu. "Dağī" (1020)[*1] lafzı târîh-i rıhletidir. Kendi imzâsında "dâl"la "Mehemmed-i Dağī" yazardı.

'Azîz-i mezbûr kerâmet-i celîle ile meşhûr, pîr-i nûrânî, ehl-i hâl idi.

Murâd Paşa:

Hırvadiyyü'n-nesl ve Rumiyyü'l-asıldır. Harem-i hümâyûn'dan sipâhîlik ile çıkup, dokuz yüz altmış bir târîhinde Yemen hâkimi ve Mısır beylerbeyisi olan Mahmûd Paşa'nın kethudâsı olup, dokuz yüz yetmiş beş şa'bânında Paşa-yı merkūmu Mısır kulu[2] şehîd itdikde, Mısır beylerinden olmuşidi. Dokuz yüz yetmiş sekizde[3*2] fâtih-i Yemen Sinân Paşa'yla Yemen fethinde bile olup muhâfazasında kalmış idi. İki yıl Yemen beylerbeyisi olup İstanbul'a geldikde Karahisâr-ı şarkī Sancağı, ba'dehû Karaman Eyâleti ve Haleb ve Erzurum ve

---

1 itdi A : idüp N.

*1 طاغی = 1020.

2 kulu N : kavmi A.

3 sekizde A : dokuzda N.

*2 Burada verilen 978 tarihi, Nuruosmaniye nüshasında 979 olarak değiştirilmiştir. Ancak, Sinan Paşa'nın Yemen Seferi için verilen tarih *Fezleke*'nin her iki nüshasında da yanlıştır. Yanlışlık, *Hasan Bey-zâde Târîhi*'nden kaynaklanıyor olsa gerek. Orada Yemen Seferi'nin tarihi 979 olarak verilmiştir (II, 212). *Târîh-i Selânikî*'ye baktığımızda ise Sinan Paşa'nın Yemen Seferi'ne çıkışının ve fethin 976 yılında gerçekleştiğini görmekteyiz (I, 73). Nitekim Mısır Vâlisi Sinan Paşa'nın Yemen serdarlığına 21 Safer 976 (15 Ağustos 1568) tarihinde tayin edildiği ve sefer için 976 recebinde (Aralık 1568-Ocak 1569) Mısır'dan yola çıktığı Şerafettin Turan tarafından ortaya konmuştur ("Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", *Belleten*, XXII/88, Ankara 1958, 569).

Mar'aş, ba'dehû yine Erzurum ve tekrâr Karaman, ba'dehû tekrâr Haleb ve üç def'a Diyârbekir beylerbeyisi oldu. Karaman beylerbeyisi iken, doksan üç zilhiccesinde, Tebrîz cenginde 'Acem'e esîr olmuşidi. Bindiği at bir kuyuya düşüp, Hudâbende bir müddet yanında alıkodukdan sonra Kahkaha Mahbesi'ne gönderdi. Müddet-i medîde habs çeküp, ba'de's-sulh Âsitâne'ye gelüp, Sultân Murâd Hân Kıbrıs Eyâleti'n virdi. Ve Hâce-zâde mutâlebesin aldı. Ba'dehû Haleb ve Diyârbekir eyâletleri ile Üngürüs seferlerine hâzır olup, Eğri ⟨Eger⟩ Seferi'nde hayli bahâdırlıklar eyledi. Ba'dehû vezâret ihsân olunup serhadd muhâfazasında iken, Dervîş Paşa katlinde Sun'ullâh Efendi sevki ile mühr-i vezâret Belgırad'da bunlara irsâl olundu. İmparator ile 'akd-i sulh eyleyüp, Anadolu vilâyetin Celâlî eşkıyâsından tathîr itmekle müceddid-i mülk-i 'Osmânî oldu. Rûzgâr müsâ'id olmayup 'Acem Şâhı ile mülâkāt idemedi. Bin yirmi cumâdelâhıresinde sefere müteveccih iken, zâhir-i Âmid'de 'âlem-i âhırete sefer itdi. İstanbul'da, medresesi kurbında türbe-i mahsûsada medfûndur.

Vezîr-i kâmil, dîndâr, nizâmü'l-mülk-i rûzgâr idi. Bu denlü umûr-ı mu'azzamayı görüp, haftada bir hatm-i şerîf indirmek mu'tâdı ve salât-ı teheccüde tenhâ kalkup sabâha dek tilâvet vazîfesi ve eyyâm-ı bîzde savm 'âdeti idi. Ve yanında götürdüğü seyf, Hâlid b. Velîd kılıcı olmak üzre, ba'zı meşâyıh-ı Yemen'den **[142a]** kendiye vâsıl olmuş idi. Ed'iyye ve esmâdan ba'zı nesne okuyup düşmen alayına karşı üç kerre salardı.

Kendi nakl iderdi ki: "*Yemen'de Melâmiyûn'dan bir mükâşif Şeyh bana du'â idüp, Kızılbaş'a esîr, ba'dehû vezîr olacağımı diyü⟨p⟩, 'Çok nefs senin elinden helâk olur ve sen şehîd olursun. Ammâ n'olaydı kâfir elinde şehîd olaydın' dirdi.*"

Vaktâ ki Diyârbekir'de ziyâfete da'vet olunup zehirlü ta'âm yedi ve kay' eyledi, hekîm getirdiler, "*Zahmet çekmen, benim ecelimdir. Şeyh'in sözü ve keşfi eseridir ki zuhûr eyledi. Pâdişâh'a vasıyyetnâme göndereyim*" diyü yazup ulağla irsâl eyledi. Ba'dehû altıncı günü, salı gicesi vefât itdi.

Sultân Ahmed Hân, vasıyyetin tenfîz idüp, dâmâdı Kādî-zâde 'Ali Paşa ki Budun ⟨Buda⟩ beylerbeyisi idi, ashâb-ı garaz ⟨anın⟩ katline sa'y itdiler, bi'l-âhıre ma'zûl idüp, katline rızâ virmedi. Ve Vize Sancağı'n arpalık ta'yîn eyledi. Ba'dehû ol hasûdların vücûdları birer birer sahîfe-i rûzgârdan hakk olundu.

SENE-İ İHDÂ VE 'İŞRÎN VE ELF

Ahvâl-i Sefer-i Deryâ

Kapudan Mehemmed Paşa, sene-i mezbûre rebî'inde donanmayla deryâya teveccüh idüp, küffâr kalyonların tecessüs iderek Saydâ ⟨ve⟩ Beyrût câniblerine inüp, ol sevâhilde vâkı' cibâl-i menî'a hılâlinde memâlike sancak beyi iken, beylerbeyilik 'unvânı ile mu'anven olan Ma'an-oğlu, ol etrâfda tevessü' ile ba'zı kılâ'-ı hasîne binâ idüp, hükkâm-ı Şâm'a mürâca'at eylemeyüp Cânpûlâd-oğlu ile Şâm gâretinde âdemleri bile olup envâ'-i fesâdât itdiklerinden mâ'adâ, mahsûlât-ı memâlik-i mezbûreden viregeldiği emvâli noksân üzre ve zemânından sonra virmek sadedinde olmağla 'ısyânı işti'âr olunmağın, Kapudan Paşa donanma 'askeri ile ol diyâra çıkup ele getirmek sadedinde olduğu Ma'an-oğlu'nun ma'lûmu olıcak, darâ'atnâmeler ile âdemler ve 'uhdesinde olan mâlı ma'a-ziyâde gönderüp i'tizâr itdi. Ve donanma rücû'u zemânı olmağla Rodos ve Sakız ⟨Chios⟩'dan Tersâne-i 'âmire'ye girüp[1] mâlı hazîneye îsâl itdi ve iltifât-ı Pâdişâhî'ye mazhar oldu[2]. Lâkin, Susam ⟨Samos⟩ Boğazı'nda dokuz pâre gemiyi kâfir almağla ma'zûl olup, kapudanlık girü Halîl Paşa'ya virildi[3].

Âmeden-i Vezîr-i a'zam Nasûh Paşa bâ-Elçi-i 'Acem

Çün Nasûh Paşa, Kızılbaş-ı evbâşın murâdına müsâ'ade tarîkına sâlik olup elçinin gelmesinde müsâra'ata tahrîs eylemeğin, 'Abbâs-ı nâ-sipâs fursatı ganîmet bilüp, kādî'askeri makāmında ⟨olan⟩ "Kādî Hân" nâm bir râfızîyi[4] ve kādî-i Kazvîn ve kādî-i Isfahân olan iki fâciri elçi idüp, iltizâm[5] eylediği[6] harîri Diyârbekir'e çıkarup müşârun-ileyh Vezîr'e îsâl itdikden sonra, Âsitâne'ye ma'an teveccüh idüp, sene-i mezbûre recebinin yirmi altıncı günü Nasûh Paşa ve şa'bânın **[142b]** gurresinde elçi gelüp 'azîm alaylar ile dâhil ve iltifât u tekrîme nâ'il oldu. Ve şa'bânın on altıncı günü Pâdişâh-ı Cem-câh 'asâkir-i bâ-şevket ile Dâvudpaşa'dan Dârü's-saltana'ya dâhil oldukda, elçi yol

---

1 ve donanma ... girüp A : – N.
2 ve iltifât-ı Pâdişâhî'ye mazhar oldu N: – A (üstü çizilerek iptal edilmiş).
3 âkin ... virildi A : – N.
4 "Kādî Hân" nâm bir râfızîyi A : – N.
5 iltizâm A : ilzâm N.
6 eylediği A : + Hân nâm bir râfizîyi N.

üzre bir mahalde iclâs olundu. Ve mâh-ı mezbûrun yirmi birinci günü elçiye ruhsat ve 'atebe-i 'aliyyeye yüz sürmeğe icâzet olup, pîşkeşleri getirüp hıl'atler ile dâmen-bûsîye nâ'il oldular.

Şâh-ı Kızılbaşân, miyân-ı kallâşândan zikr olunan şahsı, "*Ehl-i 'ilm ve sâhib-i kelâm herîflerdir. Meclis-i Pâdişâhî'de ma'kūlât söyleyüp bahis lâzım gelirse, su'âl ve cevâba kādir olurlar*" diyü intihâb idüp göndermiş iken, huzûr-ı 'âlîde anlara bir mertebe dehşet 'ârız oldu ki içlerinde a'lem ü akdemi olan Kādî Hân sevk-i kelâma kādir olmayup, "*Pâdişâh'ım, Şâh 'Abbâs senin kulundur*" dimekden gayri bir harf söylemedi. Ve nâmesin Vezîr-i a'zam'a teslîm ve ol dahi huzûr-ı 'âlîye takdîm itdikden sonra taşra çıkup gitdiler.

Ba'dehû Erzurum ve Bağdâd câniblerinden merhûm Sultân Süleymân zemânında Şâh Tahmâsb ile olan sulhda maktû' olan hudûd üzre sınurlar kesilüp, ma'hûd harîri her sene irsâl itmek üzre sûret-i sulhda karâr olundu.

Ve ramazânın yirmi altıncı günü elçiye ruhsat ve Dîvân'a gelmeğe icâzet olup, ba'de'z-ziyâfe 'Arzhâne-i hümâyûn'a dâhil ve hıl'atler ile kānûn üzre teşrîfe nâ'il oldukdan sonra, cevâbnâme ile 'avd ü rücû'a me'zûn oldular.

Ve ol hılâlde, Erzurum Beylerbeyisi Hasan Paşa'ya koşulup, diyâr-ı 'Acem'e çıkup sınur emrini fasl ve ta'yîn içün çâvuşlardan İncili Mustafa Çâvuş bile gönderildi. Lâkin, bin yirmi dörde varınca sınur emri ber-taraf olmayup, gösterdiği sûret-i 'avk u te'hîr müş'ir-i gadr u taksîr olmuşdur.

Vilâdet-i Sultân Murâd ve Çıkma

Sene-i mezbûre cumâdelûlâsının yirmi sekizinci günü Pâdişâh-ı 'izzet-câh İstavroz Bağçesi'nde iken, "Sultân Murâd" nâm bir şehzâde vücûda geldi.

Ve şevvâlin dördüncü günü Harem-i Pâdişâhî'den olan 'âmme-i gılmâna ruhsat virilüp, kānûn üzre çıkma fermân olundu. Doğancıbaşı Karakaş Mehemmed Ağa'ya Bosna Beylerbeyiliği virildi.

Ve şehr-i merkūm hılâlinde Vezîr-i a'zam Nasûh Paşa'ya virilen 'Â'işe Sultân, mahalline îsâl olundu.

Reften-i Sultân Ahmed Hân be-Edirne

Sene-i mezbûre zilka'desi **[143a]** hılâlinde ceyş-i pür-şevket ile Pâdişâh hazretleri Edirne'ye teveccüh murâd idüp, mâh-ı mezbûrun sekizinci günü Dâvudpaşa'dan 'âmme-i erkân-ı devlet mühimmât-ı Dîvâniyye ile Kapu halkından yeniçeri ve Mısır'a fermân olunan 'ulûfeciyân-ı yemîn ü yesârdan gay-

ri sipâhî zümreleri ile Dâvudpaşa'dan çıkup tevecciih itdiler. İki gün mukaddem şehzâdeler ile Dârü's-sa'âde Ağası Mustafa Ağa tevecciih idüp, onuncu günde Edirne'ye vardılar. Ve yevm-i 'âşûrâda kemâl-i şevket ile Pâdişâh-ı 'âlî-câh dahi dâhil oldu. Çün henüz salât-ı zuhr edâ olunmamış idi, Sultân Selîm-i Sânî Câmi'ine karîb vardıkda, edâ-i salât içün câmi'e uğrayup cemâ'atle kıldıkdan sonra, Nehr-i Tunca üzerinde memdûd Sultân Süleymân Hân binâsı olan cisrden geçüp, nehr-i mezbûr üzre Sarây-ı 'âmire-i Sultânî'ye nüzûl eylediler. Ve kānûn üzre haftada dört gün anda dîvânlar olup, Hâs Oda semtinde bir mescid-i câmi' binâ itdiler. Ve binâ olunca, evkāt-ı hamsede Harem'den Hâne-i Hâssa mesâfe-i ba'îde iken, tekâsül itmeyüp piyâde çıkup edâ-i salât iderlerdi.

Ve her gün gâh ba'îd ve gâh karîb şikârlara giderlerdi. Bir def'a Çölmek Bağçesi'nde 'azîm sayd itdiler. İkinci def'a "Kurdkayası" dimekle ma'rûf, Edirne'den bir menzil yerde bir püşte üzre Vezîr-i a'zam tertîb itdiği ziyâfet ve sayddır. Dört def'a dahi re'âyâ sürmek ile sürgün şikârı ve on yedi def'a dahi mahsûs şikârîler ile gitdiler. Bu cümlede dokuz yüz on beş sayd ele getirmişlerdi.

Ve İstanbul'da cârî olan 'âdet-i kerîme gibi, Edirne'de dahi her leyle-i cum'ada e'imme vü hutabâ ve huffâz u kurrâdan on iki nefer ehl-i *Kur'ân*'ı da'vet idüp, birer aşr mıkdârı 'alâ-tarîki'l-cem' yâhûd ferden okudup istimâ' ve ihyâ-i beyne'l-ışâ'eyn idüp kurrâya mu'ayyen in'âm iderlerdi.

Bahâr faslı karîb oldukda Edirne'den nehzat ve Gelibolu ve Bolayır'da Süleymân Paşa ziyâretini maksad, ba'dehû Dârü's-saltana'ya 'avdet mukarrer oldu.

Ol zemân târîh-i kudûmü Ganî-zâde Efendi bu mısrâ' ile edâ eyledi:

Mısrâ'

Cennet-âbâd oldu Sultân Ahmed ile Edirne[*1]

Müftî Mehemmed Efendi dahi ta'miye üslûbu üzre bu gûne didi:

Edirne tahtına bu yıl
"Ferah" geldi ve "gam" gitdi[*2]

[*1] جنت آباد اولدی سلطان احمد ایله ادرنه = 1021.

[*2] ادرنه تختنه بو یيل فرخ کلدی و غم کتدی = 1181 ("Edirne tahtına bu yıl") + 880 ("ferah") – 1040 ("gam") = 1021.

Havâdis-i Maşrıkıyye

Takrîben bu sâl hudûdunda Hind Pâdişâhı Celâleddîn Ekber, "Agra" nâm tahtında vefât idüp, oğlu Selîm Şâh Lahor'da bulunmağla, anın oğlu Husrev cülûs idüp makām-ı mu'ârazada durdu. İki aydan sonra Selîm Şâh gelüp Husrev ile ceng eyledi. Husrev bozulup giriftâr oldukda, birâderi Hurrem şefâ'ati ile halâs bulmuş iken, tekrâr Hurrem anı katl idüp, serhadd-i Hind'de "Karnataka" nâm bendere firâr eyledi. Pederi Selîm, dîger oğlu **[143b]** Pervîz'i serdâr idüp Hurrem üzerine gönderdikde, Hurrem gālib gelüp Pervîz'in hayâtını sâlib oldu[*1].

Vefeyât

el-Mevlâ Sun'ullâh b. Ca'fer el-'Imâdî:

'Asr-ı Süleymânî'de Anadolu sadrı olan Ca'fer Efendi'nin ferzendi Şeyhülislâm Sun'ullâh Efendi'dir. Dokuz yüz altmış senesinde tevellüd idüp, Mevlânâ Fudayl-i Cemâlî hıdmetlerinden mâlik-i meleke-i isti'dâd oldukdan sonra, Ebussu'ûd Efendi âsitânesine intisâb ve hıdmet-i i'âdelerinden mülâzemetle dokuz yüz yetmiş yedi târîhinde mukaddime-i şeref-i câhı iktisâb eyleyüp, bir sene sonra kırkla Beşiktaş'da Hayreddîn Paşa müderrisi olup, doksanda Sahn'a geldi. Ba'dehû Şehzâde ve Vâlide Medresesi virilüp 'akd-i cem'iyyet ve ders-i 'âmm itmişidi. Doksan sekiz zilka'desinde Burusa hükûmeti, dokuzda Edirne, elf-i kâmilde İstanbul kazâları müyesser olup, sene-i mezbûre şevvâlinde Anadolu sadrı, bin birde Rumili sadrı oldu. Bin üçde tekā'üd idüp, bin sekizde Hâce Efendi yerine şeyhülislâm oldular. Bin on saferinde tekā'üd idüp, on bir recebinde sâniyen bir ay kadar oldukda, "Poyraz Vak'ası" zuhûr idüp, bir seneden ziyâde muhtefî oldu. On üç muharreminde girü i'âde kılınup, on beşde Dervîş Paşa sa'yi ile girü 'azl olundu. Recebde Ebü'l-Meyâmin Efendi vefât itdikde dördüncü def'a şeyhülislâm oldular. On yedide sa'y-i tavâşî ve ifsâd-ı havâşî ile 'azl olunup, yedi yüz

*1 Kâtib Çelebi'nin bu olayı 1021 (1612/1613) yılı içinde anlatması hatalı gibi görünmektedir. Bâbürlü Hükümdarı Celâleddîn Ekber Şâh'ın ölümü, onun yerine oğlu Selîm Şâh'ın tahta geçmesi ve bu sırada yaşanan karışıklıklar, Kâtib Çelebi'nin bildirdiği tarihin çok öncesinde, 1605 yılındadır (Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1989, IX, 488-490; Enver Konukçu, "Bâbürlüler", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 401).

yirmi akça ‘ulûfe ta‘yîn olundu. Bin yirmi senesinde tarîk-ı Şâm'dan Hacc'a gidüp geldikden sonra, bin yirmi bir saferinin sekizinci günü medkūkan rıhlet eyledi.

Mürg-i revânı göklere uçdu hümâ gibi
Kaldı hazîz-i hâkde bir iki üstühân

Câmi‘-i Ebü'l-feth'de cenâzesini Üsküdarî Mahmûd Efendi kılup, Kırkçeşme kurbında reh-güzâra nâzır pencere dâhilinde defn olundu.

Kāf-zâde târîh-i intikālini bu gûne edâ eyledi[*1]:

Cihândan gitdi Sun‘ullâh Efendi
Makāmı ola nüzhet-gâh-ı cennet

Didim ey Fâ’izî târîh-i fevtin
İlâhî eyle Sun‘ullâh'a rahmet (1021)[*2]

Ol yevm-i meşhûdda şehâdet bi'l-hayr ile halk-ı cihân hem-zebân ve ser-i engüşt-i şehâdet ile tâbûtu medfen-i mu‘ayyene revân olmuşidi.

Mollâ-yı müşârun-ileyh mecma‘ü'l-bahreyn-i şerî‘at ü hakīkat, mevridü'n-nehreyn-i fazl u ma‘rifet, fetvâsı metîn ü muhkem, takvâsı müsellem-i ‘âlem idi.

Dâmâdı Ganî-zâde Efendi'den menkūldür ki: Üngürüs'e serdâr olan Yemişçi Hasan Paşa hod-re’y olmağla, Budun ⟨Buda⟩ Kal‘ası'na küffâr hücûm üzre iken, ‘asker-i İslâm'ı taraf-ı âhara sevk itmekle melâ‘în Peşte ⟨Pest⟩'ye müstevlî olup, bu sebebden nice ehl-i İslâm mübtelâ-yı katl ve esr-i küffâr-ı li’âm olduğu cihetden, sipâh tâ’ifesi istiftâ eyleyüp Serdâr-ı merkūmun katline fetvâ[*3] **[144a]** virmiş idi. Ol esnâda Yemişçi Âsitâne'ye gelüp manzûr-ı Pâdişâhî ve dâmâd olmağla, yeniçeri imdâd eyleyüp rü’esâ-i sipâhdan Poyraz

---

*1 ‘Atâ’î'ye göre, Sun‘ullâh Efendi’nin vefatı için düşürülen bu tarih, Kāf-zâde Feyzullâh Efendi'nin oğlu Fâ’izî Efendi'ye aittir (*Hadâ’iku'l-hakā’ik*, s. 554). Nitekim, yukarıdaki ikinci beyitin ilk mısra‘ında Fâ’izî adının geçtiği görülmektedir.

*2 الهى ايله صنع‌الله رحمت = 1021.

*3 fetvâ : A nüshasında mükerrer.

ve gayri maktûl oldukda Vezîr, kuvvet-i câhıma mağrûr olup Mollâ'nın vücûdunu i'dâma sa'y itmekle, nice zemân bir vechile ihtifâ itdi ki müte'allikâtı dahi mekânından âgâh değil idi. Zemân-ı ferec karîb oldukda, bir seher taşradan hareme pertâb olunmuş kendi hattı ile bir mektûb bulurlar. Selâm ve du'âdan sonra, "*İnşâ'a'llâh yirmi güne dek mâni' ber-taraf olup menzilde mülâkī oluruz*" diyü yazılmış. Fi'l-vâkı' ol zemâna dek Yemişçi makhûr ve bunların âftâb-ı devleti karîn-i zuhûr oldu. Sonra bu ma'nâ rü'yâda keşf ü ta'yîn olunduğunu inhâ eyledi. Sadâretden ma'zûl Şems Efendi 'âlem-i hâbda görür ki cum'a namâzına Sultân Mehemmed'e varır. Bir kimse minbere su'ûd idüp dil-güşâ âvâz ile hutbeye âgāz ider. Selâset-i makāl ve nûrâniyyet-i cemâl bâ'is-i su'âl oldukda, "*Sun'ullâh Efendi'dir, İbrâhîm Neha'î şekline girmiş*" dirler. Mollâ'nın zuhûrundan sonra bu vâkı'a müzâkere olundukda dirler ki: "*Sûret-i cem'iyyet ve hutbenin medlûlü zâhir. İbrâhîm Neha'î şeklinde temessülümüz, anlar dahi Haccâc-ı Zâlim havfıyla bizim mübtelâ olduğumuz derde mübtelâ olmağla, hem-hâl olmak sûretidir.*"

Âsâr-ı kalemlerinden *Tefsîr-i Keşşâf*[*1] evâ'iline hâşiyesi ve ba'zı resâ'ili vardır. Vücûh-ı hayrâtdan menziline karîb Hüsâmbey Mescidi'ni câmi' eyleyüp, dört def'a şeyhülislâm olmak bunlara mahsûsdur.

el-Mevlâ Mehemmed:

Aydın'da "Kestel" nâm kasabadan zuhûr idüp, "Karamanlı-zâde" dimekle meşhûr olmuşdur. Evâ'il-i hâlinde Birgili Mehemmed Efendi'den tahsîl-i 'ilm ü kemâl eyleyüp tarîk-ı 'ilme sülûk ve Hâce 'Atâ'ullâh Efendi'den mülâzemetle kurs-ı i'tibârın meskûk itdi. Dokuz yüz doksan târîhinde kırk akça medrese virilüp, doksan beşde Üveys Paşa'yla Mısır'a gitdi. Ba'dehû sılasına gelüp iftâya me'zûn oldu. Bin sekizde Aydın Yenişehri'nde Hafsa Hâtûn müderrisi olup, sonra Sahn pâyesi ile anda karâr itmişidi. Bin yirmi birde rıhlet itdi.

Mevlânâ-yı mezbûr fazîlet-i 'ilmiyye ile meşhûr, şi'r ü inşâya kādir, mecmû'a-i ferâ'id ü nevâdir idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Dürer ü Gurer*'e hâşiyesi vardır. Ehl-i 'ilmâne eserdir. Bundan mâ'adâ, ta'lîkāt ve resâ'ili müs-

[*1] Tam adı *el-Keşşâf 'an hakā'ıkı gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekāvil fi vücûhi't-te'vîl* olan eser Mu'tezile âlimlerinden Zemahşerî'ye aittir (Ali Özek, "el-Keşşâf", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 329-330).

veddede kalmışdır. Mısır'da iken vekâlet-i mutlaka mes'elesinde ikrârın 'adem-i cevâzına iftâ eyleyüp, 'Ali Makdisî redd eylemişidi.

el-Mevlâ Mehemmed b. 'Abdül'azîz:

Lârende'den "Vücûdî" mahlası ile meşhûr olup, Kınalı-zâde 'Ali Efendi hıdmetlerinde iştigâl, ba'dehû Ebussu'ûd Efendi âsitânesine ittisâl eyleyüp anlardan mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim olup, kırk akça müderris iken Kara Mustafa Paşa ile şark seferine gidüp, kırk bin akça ze'âmetle müteferrika olmuşidi. **[144b]** Ba'dehû, ze'âmeti karyelerini Celâlî tahrîb itmekle fakr ü fâkaya mübtelâ olup, bi'l-âhıre tarîk-ı 'ilme 'avdet ve bin altıda meşrûtiyet ile 'Osmân Paşa Medresesi'ni bâ'is-i ifâde ve cem'iyyet itmişidi. Sonra pâye-i i'tibâr ile sılasında Emîr Mûsâ Medresesi virilüp mesned-nişîn-i ifâde ve iftâ kılındı. Bin on altıda Âsitâne'ye gelüp rikâb-ı hümâyûna te'lîfât ve âsâr 'arz eyleyüp i'tibâr-ı mevleviyyet ile mazhar-ı lutf-ı bî-şümâr olmuşidi. Ba'dehû Kazâ-i Lârende tedrîs ve iftâsına zamîme kılınup, iki seneden sonra, bin yirmi bir hılâlinde vefât itdi.

Mevlânâ-yı mezbûr 'ilm ü ma'ârif ile meşhûr, sâhib-i vücûd, merd-i kâmil ve ferd-i şâmil idi. Sıbt b. Cevzî'nin *Mir'âtü'z-zemân* nâm târîhini terceme eylemişdir. Ve İmâm Gazzâlî'nin *et-Tibrü'l-mesbûk fî nesâyihi'l-mülûk* nâm kitâbını dahi Türkî'ye nakl idüp[*1], bunlardan gayri *Hayâl ve Yâr* ve *Şâhid ve Ma'nâ* ismi ile müsemmâ iki manzûm kitâbı vardır.

eş-Şeyh Mehemmed:

"Baba-eskisi" nâm kasabadan Şühûdî Efendi'dir. Bâ'is-i tahallüs budur ki bir gice vâkı'ada ehvâl-i rûz-ı haşrı müşâhede idüp cisr-i Sırât'ı 'ubûrda müzâyaka-i 'azîme üzre iken, bir şeyh-i dest-gîr imdâdıyla berk-i hâtıf gibi mürûr ider. Ba'de zemân, Ya'kūb Efendi Rumili'nden gelirken kasabalarına uğrayup, dest-bûsa vardıkda, "*Mehemmed Halîfe, şühûdun yerindedir. Hemân mücâhede ile âsârın görürsün*" diyü keşf-i hâl iderler. İm'ân-ı nazar itdikde, vâkı'ada gördüğü pîr-i rûşen-zamîr idiği ma'lûm olup, ol nefes te'sîri ile ahker-i isti'dâdı şu'ledâr ve bâ'is-i mahlas-ı şöhret-şi'âr olur. Hıdmet-i 'azîzde

*1 Gazzâlî'nin, Melikşâh'ın oğlu Muhammed Tapar'a hitâben yazdığı bu eser, esasında Farsça olup *Nasîhatü'l-mülûk* adını taşımaktadır. *et-Tibrü'l-mesbûk fî nesâyihi'l-mülûk* ise eserin Arapça tercümesinin adıdır (Bekir Karlıağa, "Gazzâlî/Eserleri", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 524).

tekmîl-i sülûk idüp, sılasında imâm u hatîb ve mu'allim ü edîb olmuşidi. Hasan Efendi Hacc'a gitdikde, bunu Mustafa Paşa Zâviyesi'nde kā'im-makām itmişidi. Haber-i intikāli gelince ol hıdmeti edâ idüp, ba'dehû sılasına 'avd idüp, bin yirmi bir târîhinde intikāl eyledi.

'Azîz-i mezbûr kemâl-i zâhir ü bâtın ile meşhûr, hüsn-i kitâbetde kalem gibi 'alem, kedd-i yemîni ile dervîşâne 'ayş ider pâdişâh-ı 'âlem idi.

SENE-İ İSNEYN VE 'İŞRÎN VE ELF

Âmeden-i Pâdişâh-ı Cihân be-Dârü's-saltana

Sene-i mezbûre saferinin yirmi dördünde Edirne'den göçüp Mehemmed Paşa Çayırı'na, andan Değirmenlik'e ve Ergene'ye ve Karapınar'a ve Altuntaş'a ve Ahmed Paşa Çifliği'ne ve Malgara kurbına ve Kavaklı'ya ve Bolayır'a varup Süleymân Paşa'yı ziyâret itdiler. Yine Gelibolu'ya dönüp ılgar ile Boğazhisârı gördüler. Rebî'ulevvelin on dokuzunda Gelibolu'dan kalkup Âsitâne tarafına teveccüh itdiler. Kavak'a ve Balaban Köyü'ne ve İnecik'e ve Rodoscuk'a kondular.

Âmeden-i Mehemmed Girây

Menzil-i mezbûrda Kırım hânlarından Sa'âdet Girây-oğlu Mehemmed Girây ki sâbıkā Boğazhisârı'nda mahbûs iken, Gāzî Girây yerine hân olan Selâmet Girây'a kağılga olup, mâ-beynlerine şikāk vâkı' olmağla, Çerkes'de 'alâkası olan birâderi Şâhîn Girây'a mülhak olup, Selâmet Girây dahi vefât itdikde yeri Cânıbek Girây'a virilüp, ana dahi sef-fürû itmeyüp, hân-zâdeler miyânında dâniş ve ma'rifet ile ma'rûf olduğu cihetden, Tatar'ın ana meyl ü mahabbeti olmağla, Hân dahi vehme düşüp ele getirmesinde ihtimâm eylediği sebebden, serhadd-i Kırım'ı bir tarîkla tecâvüz idüp memleket-i Pâdişâhî hudûduna geldikde darâ'atnâmeler göndericek, is'âf-ı hâceti emrinde fermân sâdır olmağın, dört yüz kadar Tatar ile gelüp, Vezîr-i a'zam âdemleri bir mesâfe karşı varup ta'zîm ile orduya getirdiler. Otak önünde tertîb-i Dîvân olup taht kuruldu. Duhûle ruhsat içün Vezîr-i a'zam tarafından işâret olıcak, ber-vefk-i kānûn iki kapucubaşı iki bâzûsunu tutup kûşe-i dâmânı takbîl itdi. Sûret-i iltifât gördükde 'arz-ı 'ubûdiyyet idüp hıl'at-ı fâhire ile teşrîf olundu. Menziline mürâca'at ve pây-i tahtında ikāmet içün icâzet buyuruldu.

Ba'dehû göçülüp Köprücü Çayırı'na ve "Umurca" nâm kasabaya ve Silivri'ye ve Harâmî Deresi'ne nüzûl olundukda, Kapudan Mehemmed Paşa Tersâne halkı ile istikbâl eyledi. Ertesi, sâ'ir 'ulemâ ve a'yân cümle Dâvudpaşa'ya varup, rebî'ulevvelin yirmi dördüncü günü alay ile Dârü's-saltana'ya dâhil oldular.

Âmeden-i Mîzâb-ı Kâ'be ve İrsâl-i Elmâs-pâre be-Medîne-i Münevvere

Rebî'ulâhırın yirmi ikinci günü Kâ'be-i Mu'azzama'dan mîzâb-ı rahmet ve levh-i kitâbe-i bâb-ı sa'âdet gelüp, sâbıkā "Mîr Ahmed" nâm melik mîzâbı dahi Sultân Süleymân Hân zemânında gelüp, hâlâ hazînede mahfûzdur.

Medîne haremine dahi bir hidmete 'azîmet buyurup, pederleri Sultân Mehemmed Hân zemânında elli bin sikke-i dînâra iştirâ olunan engüşterî-i elmâs-pâre-i âbdârı -ki safâ-yı cevher ile şeb-çerâğ-vâr izâ'et-i der ü dîvâr idüp nazarına basar tahammül idemezdi- zâd-ı âhıret olmak evlâdır diyü Server-i enbiyâ'nın vech-i kerîmleri cihetinde mevzû' olan, "Kevkeb-i Dürrî" nâm cevher-i berrâkın yerine vaz' murâd eylediler. Bir altun safhanın vasatına konup, etrâfına iki yüz yirmi yedi kıt'a zî-kıymet elmâs-pâreler dahi nişânde olup, misâl-i âyîne-i cihân-nümâ olıcak, Surre Emîni ile irsâl olundu.

Ve ta'mîr-i Beyt husûsu⟨nu⟩, sâbıkā Haleb defterdârı olup bu hıdmet mukābelesinde Habeş Eyâleti virilen Hasan Paşa edâ eyleyüp mansıbına gitdi.

Mîzâb-ı kadîm ile ahşâbın dört yerinden bir 'asâ-i girân-bahâ birer gılâf içinde havâlî-i Üsküdar'a gelüp, rebî'ulâhırın yirmi ikinci günü huzûr-ı Pâdişâhî'de Şeyhülislâm Mehemmed Efendi du'â vü senâ ile açup, ertesi ta'zîm ü tekrîm ile vüzerâ ve 'ulemâ Bâb-ı hümâyûn'dan hazîneye îsâl itdiler.

Ref'-i Emânet-i Hamr

Bu sâl cumâdelâhıresinde muhyî-i şerâyi' ve râfi'-i şenâyi', hazret-i Pâdişâh-ı dîndâr, ümmü'l-habâ'is ve fitne vü şürûra bâ'is olan hamrı Memâlik-i İslâmiyye'den bi'l-külliyye ref' buyurup,

Kalb-i 'âşık gibi vîrân itdiler meyhâneyi
Bî-vefâlar 'ahdına döndürdüler peymâneyi

⟨mazmûnunca⟩ humları pâre pâre ve mey-fürûşları âvâre idüp, meyhâneleri kal' ve nice yüz yük akça hâsıl olan mukāta'a ve emâneti ref' fermân itdiler. Zararına nazar idüp menâfi'inden geçdiler. Lâkin, çün tab'-ı **[145a]** beşere fesâd u şer gālibdir, çok geçmeyüp girü ke'l-evvel içilir oldu.

İstîlâ-i Ümerâ[1]-i Serhadd ber[2]-Ba'zı Kılâ' ve İstîsâl-i Küffâr

Sâbıkā Ketenci[*1] 'Ömer Paşa, Eflak ve Boğdan memleketine varup, Der-i devlet'den nasb olunan voyvodaları iclâs idüp, Mihal ⟨Mihai Viteazul⟩ 'asrından beri ol yerler ahvâli ihtilâlden hâlî değil iken intizâm virmişidi. Erdel dahi

[1] ümerâ A : – N.
[2] ber A : – N.
[*1] Daha önce "Kettâncı" imlâsı ile geçmişti (Bkz. vr. 36a).

ol sebebden ba'zı kılâ'-ı Tımışvar ⟨Temesvár⟩'a müstevlî olmuşidi. Pâdişâh-ı 'âlî-câh Edirne'ye vardıkda ⟨Erdel⟩ korkup, Lipova ⟨Lippa⟩ ve Yanova ⟨Ineu⟩ kal'alarını tahliye eyledi. Ümerâ-i serhadd varup zabt eylediler.

Ba'dehû, tabur-ı küffâr Boğdan üzerine hücûm itdiği mukarrer oldukda, Silistire Vâlîsi Deli İbrâhîm Paşa gönderilüp taburu bozdu. Ve küffârı istîsâl eyledi.

Ve Yemen tarafında şürûr u fiten zuhûr idüp, iki bölük gönderilmişidi. Mısır'dan vâsıl oldular.

Âmeden-i Kāsıd-ı Felemenk

Diyâr-ı Firenk'in cânib-i şimâlinde, bahr-ı muhît kenârında Felemenk memleketine müstakill vâlî olan Flandre ⟨Flanders⟩ Dukası tarafından tuhaf u hedâyâ ile irsâl olunan kāsıd ve tüccârın sefâ'in-i kibârı gelüp, esnâf emti'a-i ticâret getirüp yine diyârlarına teveccühe izin recâ itdiklerinde, Üsküdar Bağçesi'nde elçileri bisât-ı bûsî ile ser-bülend olup izin virildi.

Binâ-i Mescid der-İstavroz

Bu esnâda İstavroz Bağçesi teng ve mescidsiz olmağla, esnâf-ı huddâma mekân ve mescid binâ olunmak fermân olunup, kırk günde kapukulu ve Vezîr-i a'zam etbâ'ı mübâşeretiyle temâm olup, bir zemân anda eğlendiler. Gâh seyr-i deryâ ve gâh gül-geşt-i sahrâ itmekle ana mâ'il idiler.

Ve recebin dördüncü günü Çatalca sayd-gâhına teveccüh idüp, on ikisinde girü Dârü's-sa'âde'ye geldiler.

Sefer-i Dîger-i Edirne

Merhûm Hünkâr, cedd-i büzürg-vârı Sultân Selîm-i Kadîm gibi kalîlü'l-karâr olmağın, Edirne seferine niyyet idüp sene-i mezbûre şevvâlinin dokuzuncu günü şikâr ve rikâb ağaları ve bâzdârân ve gılmân-ı sugrâ ve solağân ve şâtırân ve huddâm-ı âhûr-ı kebîr ü sagîr, bir cem'-i kesîr ile 'azîmet buyurdular. Vezîr-i a'zam dahi bile gitmek fermân olundu. Kānûn üzre 'ulemâ ve vüzerâ Dâvudpaşa'da teşyî' idüp döndüler. Seyr ü şikâr iderek onuncu menzilde, şevvâlin yirmi biri ve teşrîn-i sânînin yirmi dördü idi, Edirne'ye dâhil oldular. Ve muktezâ-yı tab'-ı Şâhâne ile her rûz süvâr-ı esb-i sebük-reftâr olup havâlî-i Edirne'de sayd iderlerdi.

Bu esnâda Etmekçi-zâde Ahmed Paşa'dan şâkîler ref'-i ruk'a eylemekle, Eyâlet-i Karaman virilüp sonra Haleb'e nakl olundu. Ammâ, şâkîler Vezîr-i a'zam iğvâsıyla olduğu şuyû' buldu ve şıkk-ı sânîde bulunan Bâkī Paşa defterdâr oldu.

Çün Vezîr-i a'zam bile idi, sene-i sâbıkada olduğu gibi Dîvân olmak fermân itdiler. Erkân-ı Dîvân sür'at üzre gelüp hasbe'l-'âde Dîvân durdu ve mesâlih görüldü.

Zikr-i Ba'zı Vekāyi'-i Sâl

Muharremin onuncu[*1] günü Çukadâr-ı hâss Ahmed Ağa'ya yeniçeri ağalığı virilüp, dört beş aydan sonra **[145b]** Rumili Eyâleti tevcîh olundu. Ve Sultân Murâd'ın yedi benâtından biri tezvîc olunup, mâ'adâsı dahi birer kimseye virildi.

Ve gurre-i şevvâlde "Sultân Hüseyin" nâm bir şehzâde vücûda geldi.

Kapudan-şüden-i Halîl Paşa

Şevvâlin on birinde ikinci def'a Halîl Paşa'ya kapudanlık virilüp, pây-i taht muhâfazası Kā'im-makām-ı sâbık Gürci Mehemmed Paşa'ya sipâriş olundu. Ve hâssa-i mâl-i Pâdişâhî'den on kadırga ziyâde inşâsına hükm-i hümâyûn sâdır oldu.

Binâ-i Kasr-ı Tersâne

Kendiler Edirne'de iken Tersâne Bağçesi'nde bir kasr-ı 'âlî ma'a-tetimmâtihâ binâ olunmak buyuruldu. Geldiklerinde, sâbıka ve lâhika ekser anda olup, gâhî Ebî Eyyûb-i Ensârî hazretlerinin ziyâretlerine râh-ı pinhânla tevâzu'an piyâde hareket iderlerdi.

Ve şevvâlin yirmi beşinde Âsitâne'de kalan Bostâncıbaşı Hasan Ağa'ya Safed Sancağı virilüp, etrâfında Firenk'e firâr iden Ma'an-oğlu vilâyetleri zamîmesiyle eyâlet kılındı. Ve ⟨anın⟩ yeri Hâssekî Hasan'a tevcîh olundu.

Ve bu esnâda Dârü's-saltana'da olan hâssa kayıklardan biri Rodoscuk'a gelince deryâdan, ba'dehû karadan Tunca Suyu'na indirilüp, birkaç gün kayık üzre seyr ü temâşâ eylediler.

---

*1 onuncu : A nüshasında mükerrer.

Zikr-i Sulhnâme-i Şâh

Bu sâlde Şâh-ı 'Acem ile olan musâlaha 'akdinin sulhnâmesi Şeyhülislâm Mehemmed Efendi inşâsı ile yazılup gönderildi. Pâdişâhân-ı selef sulhnâmelerinde derc olunan şurût üzre ki:

"Ashâb-ı güzîn ve e'imme-i müctehidîn ve Ümmü'l-mü'minîn, Sıddîka-i kübrâ haklarında şetm ü la'n ve kazf u ta'n olunmayup, Şâh Tahmâsb ta'ahhüd itdiği üslûb üzre teberrâ resmi meslûb olup, anda bulunan ehl-i sünnete sebb-i kabîh telkīn olunmaya. Ve irâdetleri ile bu tarafa 'azîmet idenlerine ruhsat virile. Ve bi'l-fi'l dest-i tasarruf-ı bendegân-ı Dergâh'da olan kılâ' u bikā'a ta'arruz olunmaya. Sultân Süleymân Hân zemânında kesilen sınur üzre kesilüp, Eyâlet-i Bağdâd'a tâbi' olan Sancar-oğlu Mübârek elinde olan memâlik yine Bağdâd'a tâbi' ola. Ve ana himâye vü mu'âvenet olunmaya. Ve Şehrizor Eyâleti'nin mu'azzam büldânına istîlâ destin dirâz iden Halo Hân'dan ol memâlik istihlâs olundukda, ol tarafdan imdâd ve mümâna'at gösterilmeye[1]. Ve diyâr-ı şarkdan gelen hâcıyân râh-ı Haleb ve Şâm'dan revân olup, emn ü emân üzre olmayan Bağdâd ve Basra yollarından gitmeyeler. Ve kadîmden bu cânibe sadâkat üzre olan Şemhal Hân ve sâ'ir hâkimân-ı Dağıstân memleketlerine ve kendilerine zarar u ziyân irişdirilmeye. Ve Rus-ı menhûsun bu tarafa âmed ü şüd râhını sedd içün binâ itdiği Terek Kal'ası vîrân olunmak fermân olundukda, leşker-i Şâhî'den bir ferd müdâhale eylemeye. Ve serhadler emn ü emân üzre ola."

Bu üslûb üzre kat'-ı hudûd içün serhadd paşalarından hâfız-ı Eyâlet-i Bağdâd **[146a]** Mahmûd Paşa ve emîrü'l-ümerâ-i Van Mehemmed Paşa ta'yîn olunup, rîş-i sefîdân-ı tarafeyn karâr-dâdı ile kat'-ı hudûd ideler diyü evâmir gönderildi.

Vefeyât

el-Mevlâ Mehemmed :

Mudurnu Kazâsı'nda "Çepni" nâm karyeden zuhûr idüp, giderek "Dâmâd Efendi" dimekle meşhûr oldu. Pervâne-i per-sûhte-i sa'y ü ictihâd iken, âheng-i tarîk-ı ders ü tahkīk idüp Bostân-zâde Mehemmed Efendi'den mülâzım ve sadâretinde tezkireciliği hıdmetinde kā'im olup, ol esnâda mukarreb-i

[1] gösterilmeye A : gösterile N.

selâtîn-i 'âlî-hazret Râziye Kadın ile 'akd-i peyvend-i musâheret idüp, "Dâmâd Efendi" 'unvânı karîn-i hâli oldu. Ba'dehû, kat'-ı menâzil iderek dokuz yüz doksan üçde Hâric'e 'âric olup, doksan yedide Sahn'a geldi. Dokuzda Galata Kazâsı ile makzi'l-merâm olup, ba'dehû Burusa ve bin üçde İstanbul kazâlarına rızâ virdi. Girü ol sene Anadolu sadrı oldu. Bu esnâda Şeyhülislâm Bostân-zâde lisânından bu sûretde bir fetvâ şâyi' olmuşidi:

"Mes'ele: Zeyd, edânîden Amr'ı terbiyet idüp menâsıb-ı 'âliyeye getirdikde, Amr veliyy-i ni'meti Zeyd'e ihânet eylese ne lâzım olur?

el-Cevâb:

Le-kad rabbeytü cerven tûle 'ömrî
Fe lemmâ sâra kelben 'adda riclî*[1]

mazmûnuna muvâfık olmak lâzım gelir."

Bin dörtde Mısır Kazâsı virilüp, sene-i mezbûrede sadr-ı Rum oldu. Bin yedide Anadolu Sadâreti'ne 'avd idüp, bin on birde Galata Kazâsı, on ikide mükerreren Rumili Sadâreti virilüp, on yedide üçüncü def'a Rum'a geçdi.

Mısrâ'

Şikeste oldu elem zevrakı üçerlemeden

Yirmi iki cumâdelâhıresinde intikāl eyledi. Hânesine muttasıl binâ itdiği[1] dârü'l-hadîs sâhasında medfûndur.

Mevlânâ-yı müşârun-ileyh muhibb-i 'ulemâ ve mürebbî-i fudalâ idi. Lutf u keremle şöhreti eyyâm-ı devleti gibi mütemâdî olup, hüsn-i kitâbetde 'alem, fenn-i sukûkda müsellem idi.

---

*1 لقد ربّيت جروا طول عمرى
فلمّا صار كلبا عض رجلى
Ömrüm boyunca köpek yavrusu besledim,
Büyüyüp köpek olunca ayağımı ısırdı.

1 hânesine muttasıl binâ itdiği A : hânesine binâ itdiği muttasıl N.

SENE-İ SELÂSE VE 'İŞRÎN VE ELF

'Avdet-i Pâdişâh-ı İslâm be-Dârü's-saltana

Evâ'il-i muharremde hazret-i Şehriyâr-ı kâm-gâr dârü'n-nasr-ı Edirne'den nehzat ve Dârü's-saltana cânibine hareket eylediler. Mukaddemâ 'askere ruhsat u icâzet virilüp, ba'dehû sekiz gün sefer ve yedi gün ikāmet ile nısf-ı şehr-i mezbûrda 'azîm alaylar ile şehre dâhil oldular. Evân-ı berf ü bârân olmağla yollarda hayvânâta küllî fütûr gelüp, husûsâ Silivri ile Çorlı arasında çamur sîne-bende çıkup, ol menzillerde küllî ta'b u meşâkk çekildi. Alay ile duhûl günü, semere-i devha-i devlet Sultân 'Osmân ve Sultân Mehemmed birer rahş-ı yek-hey'et ve yek-nakşa süvâr olup, nazar-ı sa'âdet-eserde solaklar önünde yürüdüler. Bir iki günden sonra Tersâne Bağçesi'ne göçüp, ana bi't-tab' meyilleri olmağla, İç-Harem **[146b]** bağçesinde a'yândan şükûfe erbâbı envâ'-i ezhâr getirüp, mu'teber olanları birer mahalle tarh eylediler. Hattâ Şeyhülislâm ve cümle vüzerâ-i 'izâm ol emre mübâşir oldular.

Reften-i Kapudan Paşa be-Cezîre-i Malta

Rebî'ulâhırın üçüncü günü Kapudan Halîl Paşa kırk beş pâre donanma gemileri ile Beşiktaş'a çıkup, birkaç gün ârâm itdikden sonra Deryâ-yı Sefîd'e revân oldu. Yirmi ikinci günü Sakız ⟨Chios⟩ Limanı'na vardıkda, küffârın yirmi yedi gemisi İskiroz ⟨Skyros⟩ Cezîresi'nde idiği haber alınmağla, üzerlerine varmak tahmîn olunmuş iken, firâr itdikleri zâhir olup, Susam ⟨Samos⟩ Adası tarafına vardıkları haber alındıkda, teveccüh olunup, anda Rodos Kapudanı Memi Bey yirmi kadırga ile mülâkī oldu. Küffâr, Andire ⟨Andros⟩ ve İstendil ⟨Tinos⟩ adaları boğazından geçüp Papazlık ⟨Gyaros⟩'a düşmüşler. Ol cânibe teveccüh olunup, küffâr karâr itmemekle, cumâdelûlânın ikinci günü Koron'a, ba'dehû Moton'a ve on beşinde A⟨na⟩varin ⟨Navarino⟩'e varılup, dil almağa karşıya iki kalyete gönderildi.

Ve gemiler yağlandıkdan sonra, yirmi birinci günü elli dokuz pâre kadırga ile küffâr yakasına saldılar. Mesina ⟨Messina⟩ önünden geçüp, yirmi sekizinci günü sabâh Malta Cezîresi'ne varup, tulû'-i fecrden bir sâ'at mukaddem her mangadan birer âdem taşraya er döküp 'asker, kurâ vü bikā'a perâkende oldukda, cezîre sevâhilinde her bir mîl kadar yerde bir burc binâ olunmuşidi, içlerinde olan küffâr dütün idüp haber Malta Çasarı'na vâsıl olmağın, atlu ve

piyâde nice bin kâfir çıkup vakt-i zuhra dek 'azîm ceng oldukdan sonra, bir nice yüz kâfir tu'me-i şemşîr ve bir nicesi esîr olup Malta beylerinden ikinci pâyede olan "Gran Korç ⟨Grand Cross⟩" nâm kâfir, bir nice bey-zâdeler ile maktûl oldu. Guzât-ı Müslimîn hisâr altına dek sürüp, harmân zemânı olmağla, 'âmme-i hubûbâtı, husûsâ re's-i mâlları olan kemmûn ve anisun harmânlarını ihrâk bi'n-nâr ve bağ ve bağçelerini kesüp, koyun ve sığırların sürüp küllî ızrâr itdiklerinden sonra, ba'de salâti'z-zuhr donanma gemilerine girilüp Malta Kal'ası önüne vardıkda, her bir kadırga baş topların kal'a cânibine atup geçdiler. Yine ol cezîreden bir limana varup murâd üzre sulandılar. Ve mâh-ı mezbûrun yirmi dokuzuncu günü Tırablus-ı Garb'a 'azîmet olundu.

Donanma mektûbunun mazmûnu budur. Lâkin, anda hâzır olan bir kimseden bi'z-zât mesmû' oldu ki donanma kal'aya karîb manastıra yanaşup, Kapudan çıkmağa Memi Bey mâni' oldu. Yeniçeri başka, levend başka yerden çıkup Allâh Allâh ile yürüdüklerinde, küffâr haberdâr olup esîrleri kal'aya sürdüler. Ve manastıra yetişir topları kal'adan dönderüp âteş itdiler. Min-ba'd anda **[147a]** durmak mümkin olmayup, gemiler girüye çekilüp kırk elli kadar âdem cezîrede kaldı. Ve dil alınmak kābil olmadı. Dönüşde Malta ile Mesina ⟨Messina⟩ arasında bir harbî gemi alınup, içinden çıkan on beş kâfir haber virdi ki donanma önünce gelen yirmi yedi gemi Mesina ⟨Messina⟩'ya düşüp, sâ'ir gemileri dahi anda cem' olmuşdur.

Cumâdelâhırenin ikinci günü Tırablus-ı Garb'a varılup, ol diyârda vâlî olan beylerbeyilere kudreti cihetinden tahakküm idüp katl-i nüfûs ve nehb-i emvâl eylediğinden gayri, bu def'a donanmayı limana komamak sadedinde olan "Sefer Dayı" nâm şakī, hüsn-i tedbîr ile Kapudan Paşa'ya gelüp demüre uruldukda, müte'allıkātı kapuları kapayup men' murâd itdiler. Ba'zı meşâyıh tavassutu ile emân virilüp, kal'a zabtından sonra mezbûr şakînin gasb itdiği defter olunup, Kapudan Paşa taşra çâdırda Dîvân idüp keyfiyyet-i ahvâlin teftîş itdikde, ahâlî-i vilâyet şehâdeti ile vücûb-ı katline şer'an hüküm olunmağın, kal'a kapusu önünde salb olundu.

Ve mâh-ı mezbûrun onunda göçülüp Anavarin ⟨Navarino⟩'e geldikde, mukaddemâ dil almağa gönderilen kalyeteler gelüp, on iki bin keyl buğday ile memlû bir harbî kalyon aldıklarını haber virdiler.

Gûşmâl-i Küffâr-ı Manya ⟨Mani⟩

Mâh-ı mezbûrun yirminci günü donanma "Pasova ⟨Passavas⟩" nâm mahalle gelüp, Tunus gemilerinden üç gemi Murâd Bey ile donanmaya mülâkî olduklarında, Mora sevâhilinde vâkı' "Manya ⟨Mani⟩" nâm dağıstân yerler halkı, Rum keferesi iken Firenk ziyyinde olup, kurb-ı civâr hasebi ile Venediklü'den ayrılmayup, gâhî harâcı harbe ucu ile virüp gâh 'ısyân ızhâr itdikleri sebebden, defa'âtle üzerlerine 'asker gönderilüp katl ü esrden sonra, itâ'at idenleri 'afv olunurdu. Bin yirmi târîhinden beri yine 'ısyân üzre oldukları içün Rumili 'askerinden ba'zı sancaklar ta'yîn olunup, Tırhala Arpalığı'na mutasarrıf Arslan Paşa serdâr kılınup, Kapudan Paşa dahi sefer âhırında imdâd ile me'mûr olmağın, donanma Pasova ⟨Passavas⟩'ya geldikde, Arslan Paşa istikbâl idüp gemilerden 'asker ihrâc olundu. Ve Paşa-yı mezbûr, yanında mevcûd olan 'asker ile Manya ⟨Mani⟩ 'âsîleri üzerine varup, ekserini ele getirüp katl ü seby ve te'dîb itdikden sonra, üslûb-ı sâbık üzre istîmân ve bir nice yıllık güzeşte virgülerin virüp, min-ba'd anın gibi küstâhlığa cür'et itmemeğe 'ahd itdiler.

Şehâdet-i Memi Paşa

Bu esnâda Âsitâne'den Kapudan'a bir şemşîr ve iki hıl'at gelüp, selh-i recebde Anavarin ⟨Navarino⟩ Limanı'nda "Sencivân-oğlu" dimekle ma'rûf bey ve Dimyat Beyi Memi Bey Burak Cezîresi ⟨Sapientza⟩'ne karavula gönderilmiş ve donanma gemileri yağlanmağa mübâşeret olunmuşidi. Beyler cezîreye varup taşra çıkdıklarında küffâr gemileri üzerlerine gelüp, kazâ-i âsmânî **[147b]** ile Memi Paşa şehîd[*1] ve Sencivân-zâde bir tarîkla halâs oldukda, iki pâre gemiyi kâfir alup hasâret vâkı' oldu. Ba'dehû Kapudan Paşa göçüp, ramazânın onunda Mokene Cezîresi ⟨Mikonos⟩'ne geldikde bir kâfir şaykası alındı. On dördünde Sakız ⟨Chios⟩'a gelinüp, rûz-ı kāsım dahi karîb olmağla, şevvâlin yirmi beşinde Dârü's-saltana'ya vâsıl ve Tersâne'ye dâhil oldu.

İstîlâ-i Kazak ber-Sinop

Recebde Kazak şaykaları Karadeniz'e çıkup, selefde Tuna ve deryâ yalılarında olan karyeleri gāret 'âdetleri idi. Bu def'a bilâd-ı İslâm'dan firâr iden

[*1] Bahsi geçen hadisede şehit düşen kişi, Rodos Kapudanı Memi Bey'dir. Memi Paşa ise, birkaç satır yukarıda müellifin de söylediği gibi, Dimyat beyliği yapmış, Tersâne kethudâlığına getirilmiş, 1045'te İran'a esir düşmüştür. (Bkz. *Sicill-i 'Osmânî,* IV, 515.)

mürteddler delâleti ile Anadolu kenârında Sinop Kal'ası'na gelüp, 'ale'l-gafle ol köhne hisâra girüp hasâret-i 'azîme itdikleri şâyi' oldukda, il-eri teveccüh idince, gâret itdikleri emvâl ve 'ıyâli alup deryâya açıldılar. Mukaddemâ Tuna ve Karadeniz sevâhilini muhâfaza içün altmış pâre şayka ile me'mûr olan Şakşakī İbrâhîm Paşa kazıyyeden haberdâr olıcak, şaykaları çekdirüp ol kilâbın memerri olan nehre girüp tarassud eyledi. Lâkin, kilâb bu ma'nâya vâkıf olıcak, Karadeniz sâhilinden bir mahalde çıkup, şaykaların kızağa bindirüp karadan nehrin yukarısına düşürmek tedbîrinde oldular. Ammâ ba'zı Tatar tâ'ifesi üzerlerine gelüp harb-i 'azîm itdikde, Sinop'dan çıkardıkları mâlı ve 'ıyâli bıragup, nicesi maktûl ve kimi esîr ve mahzûl olup, İbrâhîm Paşa dahi yollarından münharif ve nehre düşecekleri mahalde tarassud itmekle, bakıyye-i süyûfun üzerlerine yürüyüp, kimini katl ve kimini esîr eyledi. Evâ'il-i ramazânda âdemleri yirmi nefer kâfiri Dîvân'a getirdiler.

Bir rivâyetde feryâdcılar biri birini ta'kîb iderek gelüp, Pâdişâh hazretleri Nasûh Paşa'dan su'âl itdikde nev'â ketm gösterüp, Şeyhülislâm'dan istifsâr itdiklerinde vâkı'ı ne ise söyleyüp Paşa'nın kizbi zâhir olmağla, bâ'is-i gazab-ı Pâdişâhî olmuşidi.

Zikr-i Binâ-i Kal'a der-Nehr-i Özi ⟨Dnieper⟩

Bu hılâlde Rumili Beylerbeyisi Ahmed Paşa, eyâleti 'askeri ile Tuna'yı geçüp Boğdan içinden Kazak eşkıyâsının ma'beri olan Aksu'nun iki tarafında birer kal'a binâ itmek fermân olunmağla, varup, kerâste ve mühimmât ihzârı ile me'mûr olanlar ihmâl itmekle, bir nesne hâzır bulunmayup ve "*Ol sahrâlar berr-i bî-pâyân, yirmi günlük yol kadar çöl olup, kuyuları şûre ve türâbı kıraçdır. Te'ayyüşe imkân yokdur*" diyü 'arz eyledikde, rücû' fermân olundu.

Ve Kanije ⟨Kanizsa⟩ Beylerbeyisi Karakaş Mehemmed Paşa, sâbıkā küffâr elinden alınup nice müddet harâbe olan kılâ'dan on pâre kal'a 'imâret ve binâ itdiğinden gayri, ba'zı münâsib mahallerde üç kal'a dahi inşâ eylemekle, küffâr tarafından, "*Kal'a ihdâsı mugâyir-i sulhdur*" diyü güft ü gû olup mektûblar geldi.

Vak'a-i Ma'an-oğlu

Sevâhil-i Şâm'da Şuf Nâhiyesi'nden Safed hudûduna varınca mîrlivâ olan Ma'an-oğlu Fahreddîn, ol diyârdan hâsıl olan emvâl-i maktû'ayı, ta'ahhüdü üzre her sene Âsitâne'ye gönderirken, Vezîr-i a'zam Nasûh Paşa'nın mâcerâ-yı

sâbıkı olmağla mezbûru **[148a]** incidüp, ba'dehû serkeşî ve 'inâd üzre olup, "*Mâl virmede te'allül ider*" diyü ref'ini 'arz itmekle, altı seneden beri Şâm Vâlîsi olan Vezîr Hâfız Paşa, Anadolu ve Karaman ve Diyârbekir ve kendi eyâleti 'askerine serdâr ta'yîn olunup, bin yirmi iki senesinden beri her sene üzerine varup, lâkin, ol cibâlde mezbûrun kılâ'-ı hasînesi olmağla, sükkânından bed-mezheb ve girye-meşreb Dürzî tâ'ifesinden nice bin tüfeng-endâz segbân tutup, her kal'asına, husûsâ Şakif ve Banyas ve Deyrü'l-kamer emsâli kılâ'a ziyâde tüfeng-endâz komağla, zemân-ı muhâsarada taşra çıkan segbânların kellesi galtân olurdu. Lâkin, çıkmasalar, kal'aları ru'ûs-ı cibâlde ve âlât-ı harbî kemâlde olmağla, bâb-ı ümîd beste olup, dûr u dırâz muhâsara lâzım gelüp, eyyâm-ı şitâda mekse imkân olmamağla, 'asker gitdikce tedbîr-i zahâ'ir ve tedârük-i 'asker ü 'aşâ'ir iderlerdi.

Çün Ma'an-oğlu, ⟨Hâfız⟩ Ahmed Paşa'nın bu mertebe ikdâmın hiss itdi, bir dîn ile mütedeyyin olmadığından, Firenk'e dahîl olup, Fransız 'askerinin Kudüs havâlîsine istîlâsına mu'âvenet itmek şartıyla ilticâ idicek, kalyonlarının birine girüp diyârlarına vardıkdan sonra {*Ba'zı sikadan mesmû' oldu ki mezbûr anda vardıkda tenassur eyleyüp kâfir olmuş. Minhu*}, müte'allikātına irsâl eylediği mektûbun mazmûnunda küffârın kendiye ikbâl u iltifâtları ile iftihâr idüp, 'asker-i hezîmet-eser ile imdâd bâbında olan mevâ'îd-i kâzibelerine firîfte olmuş, etbâ'ına, "*Firenk beyleri imdâd içün gemiler i'dâd idüp beni göndermek üzredir. Siz dahi kal'aları hıfz u hırâset idesiz*" diyü te'kîdler eyleyüp, segbânlar vezâ'ifini îfâ ve civârîsini ol kilâba bezl ile tenbîhler yazmış.

⟨Hâfız⟩ Ahmed Paşa girü me'mûr olan 'asker ile üzerine varup, kal'aları muhâsara eyleyüp, Der-i devlet'den irsâl olunan darbzenler ile döğüp ba'zısını darbla fetih ve ba'zısını dahi emân ile zabt eyledi. Ve segbânlara istimâlet haberi göndermekle iki bin kadar segbân mutî' oldular. Lâkin, kulel-i cibâl zirvesinde vâkı' ba'zı kılâ'-ı metîne ki kemâl-i su'ûbeti ile kābil-i teshîr değil idi. Sâbıkā bostâncıbaşı iken Safed Sancağı virilen Hasan Paşa, eyâletine varıcak Vâlî-i Şâm ile bu muhârebâtda bile idi. Tarîk-ı müdârâta sülûk idüp, kılâ' içinde olanlara istimâleti mutazammın haberler göndericek, "*Hâlâ bizi muhâsara iden 'askeri üzerimizden ref' idüp Âsitâne'den hükm-i emân getirdirseniz kılâ'ı teslîm ideriz*" dimekle, 'arz olundukda, ruhsat-ı emâna müte'allık bir emir virilmiş iken, ol esnâda beş pâre kalyon ile harbî kâfir ve

kılâ'a komak içün toplar ile mezbûrun kethudâsı olan Tâcir gelüp, ahâlî-i Şuf istikbâl ve topları idhâl sadedinde oldukları ⟨Hâfız⟩ Ahmed Paşa'ya inhâ olunıcak, bir mıkdâr 'asker ile mezbûr Hasan Paşa'yı[1] gönderüp Dürûzîler yine dağa firâr itdiler. **|148b|** Firenkler dahi gemilerine girüp hâ'ib ü hâsir gitdiler.

Ma'a-zâlik, "*Mevsim-i şitâda Ma'an-oğlu küffâr ile elbette gelir*" diyü şöhret bulmağla, on bin kadar Dürûzî kal'aları muhâfaza ve Şuf'dan ba'zı boğazları zabt itdikleri zâhir olıcak, mukaddemâ haber-i emân münteşir olmağla, me'mûr olan 'asker gelmede müsâmaha idüp Anadolu ve Karaman beylerbeyileri yalnız âdemleri ile gelmişler idi. Be-her-hâl Serdâr ba'zı kılâ'ı muhâsara üzre iken Dürûzîler⟨'in⟩ mecma'ı olan " 'Ayn-ı rahle" nâm mahalle varılup, Hasan Paşa dahi mülhak oldukda, harb-i 'azîmden sonra iki yüzden ziyâde baş kesilüp, bakāyâsı cibâle firâr itmekle meskenleri ihrâk olundu. Ve yine ol gün "Kefre" nâm mecma'larına varılup, anlar dahi perîşân ve "İbn-i Mihrîn" nâm mahalde olan cem'iyyetlerinden üç yüz kadar kelle galtân olup, re'îsleri "İzzeddîn" nâm şakī katl olundu. Deyrü'l-kamer'e 'asker gönderilüp, anda dahi üç yüz kadar baş kesilüp, re'îsleri Nâsıreddîn kal'adan çıkup Serdâr'ın otağına gelüp isti'fâ itmeğin, emân virildi. Çün Deyrü'l-kamer'in fethi müşkil idi, muhâsarasından el çekilüp havâlîsinde vâkı' cibâl üzre binâ olunan burclar lağımlar ile yıkılup, "Merc-i Pasin" nâm mahalde olan cem'iyyete 'asker göndermek üzre iken, Tırablus-Şâm Beylerbeyisi Seyf-oğlu Hüseyin Paşa biraz 'asker ile gelüp, ol havâlîde cârî olan Nehr-i Damur'a vâsıl olmağla, sene-i sâbıkada itâ'at iden segbânlardan bin beş yüz kadar atlu ve piyâde 'askeri Serdâr ağalarından birine koşup Merc-i Pasin cem'iyyetini basmak içün mezbûra gönderildi. Lâkin, re'îs-i eşkıyâdan Ma'an-oğlu karîbi Kör Nâsıreddîn, binden ziyâde şakī ile Seyf-oğlu'na râst gelüp, harb-i 'azîmden sonra mezbûr Nâsır esîr ve nice yüz Dürûzî tu'me-i şemşîr oldu. Bu sebebden Merc-i Pasin üzerine gönderilen 'askere lühûk müyesser olmayup, başka ol tâ'ife Merc-i Pasin'e varup anda cem' olan Dürûzîleri bozup, serdârları firâr itdikden sonra, "Emîr Şerefeddîn" nâm şakī dört binden ziyâde tüfenglü ile "Rum" nâm mahalde -ki segbânların memerri bir derbend idi- ceng-i 'azîm itdiklerinde, segbânlar mukaddemâ Merc-i Pasin'de bârût ve kurşunların harc itmekle, beş yüzden ziyâdesi düşüp, Serdâr'a haber-i inhizâm

[1] Paşa'yı N : Paşa A.

geldikde, gayret-i dîniyye ile 'askeri teşci' idüp mezbûr Şerefeddin'in üzerine[*1] varup Merc-i Pasin'de konarken, ol bâgîler cenge mübâşeret idüp beyne's-salâteyne dek kıtâl-i şedîd oldu. Âhırü'l-emr a'dâ münhezim olup yedi yüz kadar Dürûzî'nin başı kesildi. Ertesi, "Rum" nâm mahalde üzerlerine varılıcak, kıtâl-i şedîd olunup ol ma'rekede[*2] **[149a]** Şerefeddîn'in dahi başı kesildi. Ve binden ziyâde Dürûzî katl olundu ve meskenlerine âteş virildi. Ba'de-zâlik Ma'an-oğlu'nun karındaşı Emîr Yûnus⟨'un⟩ dört bin tüfeng-endâz ile Banyas Kal'ası altında cem'iyyet eylediği haber alınmağla, üzerine 'asker gönderilüp ana dahi gûşmâl-i 'azîm virildi. Ba'dehû kılâ' muhâsarasına tekayyüd itdiler.

Mezbûr Ma'an-oğlu'nun sûret-i 'ısyânı bin yirmi birde zâhir olup nice zemân mümtedd oldu. Gâh ceng ü müşâcere ve gâh taleb-i sulh u emâna mübâdere üzre, bin kırk üç hudûdunda istîsâl olunca sürüdü.

Maktûlî-i Vezîr-i a'zam Nasûh Paşa ve Vezâret-i Mehemmed Paşa

Mezbûr Nasûh Paşa, evlâd-ı ra'iyyetden iken Eskisarây'da teberdâr olup çâvuşluk ile çıkdıkdan sonra ağalık ve beylerbeyilik mertebelerine, ba'dehû vezâret pâyesine terakkî idüp, Haleb ve Diyârbekir'de hükûmet üzre iken kudret-i tâmme tahsîl itmişidi. İktizâ-i hâlle vezîr-i a'zam olup, Murâd Paşa tarîkası üzre ol sene varup Kızılbaş'ı istîsâl itmesi mütevakka' iken, sulha müsâ'ade ve mukaddemâtını temhîd itdikden sonra, iltifât-ı bî-pâyân ile emr-i vezâretde istiklâl-i tâmm bulup, hadd-i zâtında bir cereb-zebân ve pür-gûy-ı ceriyyü'l-lisân ve hıdmet-i Pâdişâhî'de dâmen-der-miyân olup, Edirne seferlerinde ve hazarda ber-vefk-i dil-hâh hıdmet eylemekle intihâ-i iltifâta vâsıl ve 'izzet-i musâherete nâ'il olmağla meftûn u mağrûr olup, bir tabakaya irişdi ki kendiden gayri kimsenin vücûduna râzî olmayup, vüzerânın kimini kenâra ve kimini tekā'üde çıkarup, sâ'irinin dahi ihâneti ile mukayyed olduğundan gayri, Pâdişâh huzûrunda vak'ı olan havâss-ı bendegânın ref'i ve tevâbi'inden kalîlü'd-diyâne kimseler nasbı ile tekayyüd itdiğinden gayri, Şeyhülislâm Hâce-zâde Mehemmed Efendi'ye buğz u 'adâvet idüp, sınıf-ı 'ulemâdan ve

---

*1 üzerine : A nüshasında mükerrer.

*2 Âtıf Efendi ve Nuruosmaniye nüshalarında " ma'rekede" kelimesinden sonra, "başları" kelimesinin yer aldığı görülmektedir. Ancak cümlenin anlamını bozduğundan dolayı metinden çıkardık.

ashâb-ı ibtilâ vü hevâdan Mehemmed Efendi'ye hased ve buğz-ı ebed üzre olan ba'zı bi-insâfı musâhib idinüp, mecâlis-i muhâveresinde anın ilkâsı ile müşârun-ileyhi gaybet ve mesâvi-i şeni'a zikri ile eziyyet itdiğinden gayri, nice kerre 'azline 'azm ve Pâdişâh'ın müsâ'adesi olsa tezlîl ü ihânetine cezm itmekle Pâdişâh'ın tagayyür-i hâtırına sebeb olup, Celâlî-sıfat ağalarını müfettiş ü muhassıl nâmına etrâfa gönderüp, fukarâdan bî-vech nice mâl alup vilâyeti harâb eylemişler idi. Ve menâsıbı zemân-ı kalîlde garaz-ı dünyevî içün tebdîl ve müddet-i vezâretinde ba'zı mansıbı birinden birine on kerre tahvîl eylediği vâkı' u mukarrer ve bir diyâra yılda beş vâlî-i cedîd gönderdiği muhakkak idi. Ve sâdâtdan nice kimseleri zulmen şehîd idüp bî-hadd sefk-i dem itdiği hadd-i tevâtüre yetmişidi. Diyârbekir beylerbeyisi iken Cânpûlâd-oğlu cengine da'vet olunup, Ekrâd'dan Aştı tâ'ifesi ile **[149b]** 'adâvet üzre olmağla, kılâ'ından birini muhâsara idüp bu fuzûlî meşgaleyi Serdâr'a 'adem-i lühûka bahâne kıldı. Zafer buldukdan sonra ceng idenleri katl ⟨ve⟩ zükûr u inâsdan üç dört yüz nüfûsu bir damın içine kapayup dütün ile ihlâk idüp, kul tâ'îfesinden nicelerini cüz'î bahâne ile i'dâm ve 'askeri eziyyet ü tahkîr ile tenfîr eylemiş idi.

Hâsılı, katl-i insân yanında zebh-i dücâceden ehven ve kesr-i zücâceden eshel ü ahsen görünüp, her çend ki Pâdişâh hazretleri gâh lutf yüzünden pend ve gâh 'anf u kahrla ta'rîz-i mazarrat u gezend iderlerdi, müfîd olmayup kapusunda olanların irtişâda biri birine müşâreketi ve kendinin müsâmahatı kerrâtla katlin îcâb eylemeğin, iktizâ-i emr-i fetvâyla 'amel olunmak lâzım olmağın, sene-i mezbûre ramazânının on üçüncü günü ⟨ki⟩ yevmü'l-cum'a idi-Pâdişâh ol gün câmi'e çıkmak mukarrerdir diyü erkâna tenbîh olunmuşidi. Müneccimler kendiye, "*Senin bugün kevkebin za'îf ü süst ve tâli'in münhatt u nâ-dürüstdür. Sana hareket gayr-i münâsibdir ve likā-i Sultân'dan hazer vâcibdir*" dimekle, ⟨Nasûh Paşa⟩ temâruz idüp isti'fâ eylemeğin, Pâdişâh ⟨dahi⟩ ol gün câmi'e çıkmak 'azîmetini fesh eyledi. Lâkin, emrinde ihtimâm idüp[1] kabîl-i 'asırda Yeniçeri Ağası fermânla sarâyını ihâta eyledi. Ba'dehû mu'temedân-ı devletden biri, bir bölük gılmân-ı bostân ile gelüp sarâyı içinde olan halvethânesinde boğdular.

Bî-çârenin himmeti bülend, lâkin rütbe-i tâli'i pest idi. Evâ'il-i zuhûrundan beri her kankı 'askere serdâr oldu ⟨ise⟩ feth ü zaferden bir eser

[1] eylemeğin ... idüp A : – N.

görmedi. Lâkin, cem'-i mâl ve kesb-i esbâb ü bâlde nâdirü'l-akrân idi. Mevti ile 'âlem hayât-ı tâze ve efrâd-ı benî âdem neşât-ı bî-endâze buldu. Mühr-i vezâret Vezîr-i sânî ve Dâmâd-ı Sultânî Mehemmed Paşa'ya teslîm olundu.

Tebeddülât-ı Menâsıb

Bu esnâda, Murâd Paşa dâmâdı olup sâbıkā Budun ⟨Buda⟩ beylerbeyisi iken Üngürüs sulhunda ve cenglerde hıdmeti sebk iden ve Bağdâd hâkimi iken serhadlerde tedbîri makbûl-i enâm olan Kādî-zâde 'Ali Paşa, Vezîr-i maktûlün mezbûhu ve matrûhu olup, nice müddetden beri Vize Sancağı'na atılup kalmış idi. Yine vezâret ile varup serhadd-i Üngürüs ahvâlin tedârük içün Budun ⟨Buda⟩ Eyâleti virildi.

Ve sâbıkā ma'zûl olan Cigala-zâde Mahmûd Paşa, vezâretinde temkîn olundu.

Ve ramazânın yirmi birinci günü, sâbıkā Erzurum Beylerbeyiliği'nden ma'zûl olup erliği sübût bulan Hasan Paşa'ya yine Erzurum Eyâleti tevcîh ve serhadd-i 'Acem sipâriş olundu.

Ve şevvâlin yirmi ikinci günü bi'l-fi'l defterdâr-ı şıkk-ı sânî iken Câmi'-i Cedîd binâsına emîn olan Kalender Paşa'ya, vüzerâdan vefât iden **[150a]** Ağa Yûsuf Paşa[*1] yerine pâye-i vezâret ⟨virildi⟩ ve hâslar ile kadri bülend kılındı.

Zikr-i Ahvâl-i Betlen Gabor ⟨Bethlen Gábor⟩

Mezbûr Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩, Erdel ümerâsından Batoriler ⟨Báthory⟩ silsilesinden idi. Kendiden mukaddem Erdel'e kıral olan Batori Gabor ⟨Báthory Gábor⟩ -ki "Deli Kıral" dimekle meşhûr idi- bir dîvâne-meşreb kelb olmağla, Erdel beylerinin ve a'yânının mâlına ve 'ıyâline ta'arruz idüp muhâlefet gösterenlerin kimini katl ve kimini nefy ve kimi dest-i te'addîsinden firâr itmişidi. Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩ dahi Yemişçi zemânında firâr idüp Belgırad'a geldi. Yemişçi ana yüz yirmi akça müteferrika 'ulûfesi ta'yîn itdi. Ol kış Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩'de kışlayup yine Erdel'e

[*1] Söz konusu Yûsuf Paşa, daha önce Bursa'da Kalender-oğlu üzerine gönderilmiş bulunan Vezîr Hâdım Yûsuf Paşa'dır (bkz. vr. 121a). Âtıf Efendi ve Nuruosmaniye nüshalarının her ikisinde birden, isminden önce yer alan "Ağa" unvanına anlam verememiş olmakla beraber, metinde çıkarmayı da uygun görmedik.

gitdi. Tekrâr bin yirmi bir senesinde mezbûrdan havfa düşüp Âsitâne-i devlet-'e iltică itdi. İskender Paşa, Tiryâkî Hasan Paşa kethudâsı iken, 'Arabî ve Fârisî tekellüm ider "Nikron" nâm Nemçe elçisi ile Der-i devlet'e geldikde, Nasûh Paşa ana Kanije ⟨Kanizsa⟩ Eyâleti'n virüp, ol hînde mezbûr Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩, İskender Paşa vâsıtasıyla Nasûh Paşa'ya varup Dergâh-ı 'âlî'de ta'rîf kesb eyledi. Ve hasmı olan Deli Kıral'ın sû'-i hâlini söyledi. Vükelâ-i devlet, "*Ol bed-sîreti kal' u kam' esbâbına mübâşeret olunmak gerekdir*" didiler.

Budun ⟨Buda⟩ Kal'ası'nın ba'zı mahalleri esâsından binâya muhtâc olmağla, "*Ziyâde 'asker cem'i lâzım gelmişdir*" diyü ümerâ-i serhadde evâmir gönderildi. Ve İskender Paşa, Sirem ⟨Szerém⟩ Sahrâsı'na varup 'asker cem' itdi. Ba'dehû kalkup Tımışvar ⟨Temesvár⟩'a vardı. Ve 'asker ile Demür-kapu'dan Erdel vilâyetine girüp, Der-i devlet'den Nasûh Paşa, Kettâncı 'Ömer Paşa'yı ol semtin 'askerine serdâr ta'yîn idüp Şâhîn Girây ve Eflak ve Boğdan beylerin me'mûr kıldı. Anlar dahi Eflak içinden geçüp Erdel'e dâhil oldular.

Bu tarafda Deli Kıral, Varad ⟨Várad⟩ Kal'ası'na girüp tahassun itdi. Gerçi İskender Paşa varup Betlen Gabor ⟨Bethlen Gábor⟩'u Erdel[*1] Belgırad'ında iclâs itdi lâkin, ol mel'ûn hayâtında bu emir karâr-dâde olmak müşkil idi. İskender Paşa, Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩ ilkāsıyla, Erdel'in mu'temed birkaç voyvodalarını hezâr va'd ve istimâlet ile celb eyledi. Erdel kavminin dahi cânma kâr itmişidi. İskender Paşa 'askeri kaldırup gitdikden sonra, Deli Kıral Varad ⟨Várad⟩'dan çıkup Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩ üzerine tedârük görmek sadedinde iken, voyvodaların biri bir geçidde bir iki tüfengçi koyup geçerken tüfeng ile urup katl itdiler. Pes Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩ kırallıkda karâr idüp İskender Paşa'ya haber gönderdi. Henüz Demür-kapu'da iken bu haber-i meserret-eser geldi. Çün Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩ kemâl-i istiklâl **[150b]** üzre kıral oldu, Erdel'e tâbi' olan Hust ⟨Huszt⟩ ve Kövar ⟨Kővár⟩ ve Sakar (سقار) ve Tokay ⟨Tokaj⟩ ve sâ'ir kılâ' ve memâliki alup yine Erdel ülkesine ilhâk eyledi.

*1 Erdel : A nüshasında mükerrer.

'Ahidnâme-i Erdel

Betlen Gabor ⟨Bethlen Gábor⟩ -ki sadâkatle Devlet-i 'aliyye'ye hıdmeti sebkat itmişidi- dâ'imâ dosta dost ve düşmene düşmen olmağa kendi hattı ile temessük virdiğinden gayri, evzâ'ında emâret-i hulûs nümâyân olmağla, merhûm Sultân Süleymân Hân zemânında virilen 'ahidnâme mûcibince 'ahidnâme recâ itmeğin, sene-i mezbûre cumâdelûlâsının yirmi üçüncü günü 'ahidnâme yazıldı. Şartları bu ki:

"*Erdel Hâkimi'nin, mevti ile veyâ bir hâl ile tecdîd⟨i⟩ iktizâ eyledikde, fermân-ı 'âlî mûcibince Erdel hâkimleri silsilesinden, içlerinde büyümüş kimseyi cümle Erdel beyleri ve üç millet a'yânı kabûl eylediklerini 'arz eylediklerinde, taraf-ı saltanat-ı 'aliyyeden hâkim nasb olunup, a'yân ve re'âyâ rızâsız, hâricden tâlib olanlara virilmeye. Ve tegallüb ile hükûmete mutasaddî olanlara dahl itdirilmeye. Ve mâdâm ki hâkimi ve ümerâsı ve a'yân ve re'âyâsı inkıyâdda pâydâr olalar, hem-civâr olan beyler ve sâ'ir 'askerden bir ferd aslâ Erdel vilâyeti hudûduna tecâvüz itmeye. Alınan esîrleri küfr üzre bulunursa redd oluna. Ve Solnok ⟨Szolnok⟩ ve Güle ⟨Gyula⟩ ve Yanova ⟨Ineu⟩ ve Lipova ⟨Lippa⟩ ve Tımışvar ⟨Temesvár⟩ serhadlerinde Batori Jigmond ⟨Báthory Zsigmond⟩ 'ısyân idince Solnok ⟨Szolnok⟩'a ve Güle ⟨Gyula⟩ ve Yanova ⟨Ineu⟩ ve Lipova ⟨Lippa⟩'ya ve Tımışvar ⟨Temesvár⟩'a bir kerre harâc virgü virüp itâ'at iden köyler ve varoşlar ve Solnok ⟨Szolnok⟩'a tâbi' Dirsek* (دیرسك) *varoşu dahi mukaddemâ Erdel 'ısyân idince virgüsün virmekle, kemâkân bu tarafa müte'allık olup mu'tâd olan virgülerin vireler. Erdel tarafından aslâ dahl ve nizâ' olunmaya. Ve hükkâm-i serhaddin zabtında olan Şimadime* (شیمادیمه)*, Yarkatine* (یارقاتنه) *ve nâhiyesinde ve Hataş* (حاطاش) *nâhiyelerinde Erdel tarafından aslâ dahl olunmaya. Memâlik-i mahrûse re'âyâsından kalkup Erdel'e giden re'âyâ var ise girü yerlerine gönderile. Ve kadîmden müte'ahhid olup viregeldikleri harâcların, kemâ-kân vakti ile irsâl ideler. Ve Eflak ve Boğdan voyvodalarıyla ittihâd u muvâfakat üzre olup konşuluk şartına ri'âyet ideler. Ve düşmen zuhûr itdikde, muktezâsınca imdâd ile zarar def' oluna. Kezâlik, Memâlik-i mahrûse serhaddinde bir hıdmet vâkı' olup beyler i'lâm eyledikde, muktezâ-yı sadâkat üzre hıdmet ve mu'âvenet eyleyeler. Ve Beç ⟨Bécs/Wien⟩ tarafıyla Erdel hâkimleri kadîmü'z-zemândan ne vechile musâlaha vü mu'âhede idegelmişler ise ve sınurları ne yüzden ta'yîn olunmuş ise girü ol minvâl üzre hudûd u sınurlarına dahl ü ta'arruz olunmaya. Ve Macar ümerâsından Erdel Hâkimi'ne tâbi' olanlara kimse mâni' olmaya.*"

[151a] 'Ahidnâme-i Diğer

Yukarı Macar beyleri, mukaddemâ Sultân Süleymân Hân zemânından beri cânibe tâbi' olmuşiken, sonra zarûret iktizâsıyla Nemçe İmparatoru'na mütâba'at gösterüp ana mürâca'at iderken, geçen senelerde içlerinden zuhûr iden Boçkayı Kıral ⟨Bocskai Istvân⟩, cümle yukarı Macar beyleri ile Nemçe tarafından i'râz idüp Devlet-i 'Osmâniyye'ye mütâba'at göstermekle, mezbûr Boçkay⟨ı⟩ ⟨Bocskai István⟩'⟨y⟩a kırallık 'ahidnâmesiyle krona ve sancak ve 'alem-i hümâyûn 'inâyet olunup, ellerinde olan kal'aları Nemçe Kıralı'ndan istihlâs idüp, sadâkatle Âsitâne'ye mütâba'at ve Nemçe tâ'ifesiyle 'adâvet üzre iken, Boçkay⟨ı⟩ Kıral ⟨Bocskai István⟩ mürd olmağla aralarına fetret düşüp, girü Nemçe Kıralı'na mütâba'at ⟨itdiler⟩. Nemçe tâ'ifesi, mezbûrlar ile bî-ihtirâm mu'âmele eylediklerinden gayri, ellerinde olan kal'alarına dahi tama' itmekle ve cebren kendi dînlerine döndürmeğe sa'y göstermekle, anlar dahi ızhâr-ı 'adâvet idüp, bundan akdem itâ'at eyledikleri üzre min-ba'd dahi Âsitâne-i 'aliyye'ye tâbi' olmağa 'azîmet idüp, bellü başlularından Pilazi Jigmond ⟨Sigismond Balassy⟩, hâlâ Erdel hâkimi olan Betlen Gabor ⟨Bethlen Gábor⟩'u gönderüp müceddeden 'ahidnâme recâ eylemekle, ba'zı şurûtu mutazammın 'ahidnâme tahrîr olunup târîh-i mezbûrda gönderildi. Şurût bu ki:

"*Mâdâm ki Macar beyleri ve kapudanları ve sâ'ir yunakları derûn-ı dilden tâbi'olup dosta dost ve düşmene düşmen ve Betlen Gabor ⟨Bethlen Gábor⟩ ile ittifâk u ittihâd üzre olalar ve zuhûr iden düşmen def'ine sa'y ü ihtimâm ideler, tâbi' olduklarını isbât içün cümlesinin re'y ü ittifâkı ile memleketleri mahsûlünün tahammülüne göre Âsitâne'ye bu sene*[1] *pîşkeşlerin göndereler. Her vechile mu'âvenet ü imdâd lâzım geldikde olunup*[2]*, ellerinde olan kal'alara ve nâhiyelere kimse ta'arruz itmeyüp âsûde olalar. Ve vilâyet-i merkūmeden, kadîmden olugelenden ziyâde virgü taleb olunmaya. Leh Kıralı, Eflak ve Boğdan hâkimleri tarafından Erdel kal'alarından kal'a satın almak murâd iderse, rızâ virilmeye. Eflak ve Boğdan voyvodalarından biri 'âsî olup Erdel'e giderse, kondurmayup, âhar cânibe giderse, alıkonup Âsitâne'ye gönderile. Ve esîrler akçasız ıtlâk oluna. Ve kadîmden Erdel hâkimi olanlar yeni*

[1] sene A : seneye N.
[2] olunup A : alınup N.

oldukda, Âsitâne'den virilegelen sancak ve 'alem ve topuz ve hil'at kemâ-kân virile" diyü yazılup hufyeten gönderildi.

Ve bu sâlde Tahmures Hân ⟨Teimuraz I⟩, Şâh 'Abbâs'dan i'râz ve beri tarafa 'arz-ı ihlâs eyledi.

Vefeyât

el-Mevlâ Dervîş Mehemmed eş-Şehîr be-'Abdülcebbâr-zâde:

Cedd-i mâderîsi Şeyh Burhâneddîn Efendi'dir. Hâce 'Atâ'ullâh Efendi'den mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim olup, dokuz yüz doksan dörtde Beşiktaş'da Sinân Paşa'ya ve bin üçde Sahn'a gelüp, bin altıda **[151b]** Üsküdar Vâlidesi'nden Yenişehir Kazâsı virildi. Bin sekizde Kudüs'e, on beşde Mısır'a, yirmide İstanbul'a kādî olup, yirmi üç hılâlinde intikāl eyledi.

Mollâ-i merkūm şinâver-i deryâ-yı 'ulûm, efrâd-ı 'ulemâdan ma'dûd, kābil-i vücûd idi. *Hidâye*'ye şerhi ve şürûh-ı *Miftâh* ve havâşî-i *Tecrîd*'e dahl ve cerhi vardır. Zekeriyyâ Efendi'nin dâmâdı olmağla, *Sadrü'ş-şerî'a* ve *Miftâh*'a ta'lîk itdikleri havâşîyi beyâz ve tedvîn itdi.

el-Mevlâ Ahmed b. Seyfullâh Vahvahek[*1]**:**

Dokuz yüz yetmiş hudûdunda tevellüd idüp, Hâce Sa'deddîn Efendi'den mülâzım ve müderris olup, doksan beşde Hâric'e ve bin ikide Sahn'a gelmişidi. Vâlide Medresesi'nden[*2] on ikide Edirne Kazâsı, on beş saferinde Burusa Kazâsı, yirmi ikide İstanbul Kazâsı ihsân olundu. Yirmi üçde intikāl eyleyüp, Karaman kurbında ceddi Kādî-zâde Türbesi'nde defn olundu.

Evâ'il-i hâlinde bir gün kitâb okurken "vah ki" lafzını mükerreren[1] zikr itmekle "Vahvahek" lakabını tahsîl itdi. Ta'miye tarîkıyla vefâtına târîh didiler:

Ser-i bâli şikest olunca didim
Veyhak ey Vahvahek vefât itdin[*3]

---

*1 Âtıf Efendi ve Nuruosmaniye nüshalarında "Vahvahek" okunacak şekilde harekelenmiştir.

*2 Söz konusu Vâlide Medresesi'nin, Eminönü'nde Sultân III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan tarafından yaptırılan medrese olduğunu Nev'î-zâde 'Atâ'î'den öğrenmekteyiz (*Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 569).

1 mükerreren A : mükerrer N.

*3 سربالی شکست اولنجه دیدم
ویحك ای وحوحك وفات ایتدك

Mevlânâ-yı mezbûr mülâyemet ile meşhûr, hüsnü'l-ahlâk, da'vâ-yı kerâmetle devlet-i dünyâyı câlib, kelimâtında gayr-i vâkı'ı gâlib idi. Bu bâbda garâ'ibine gâyet ve 'acâ'ibine nihâyet yokdur diyü Nev'î-zâde zeylinde tahrîr itmişdir. –*Tecâveza'llâhu 'anhu*[*1].–

el-Mevlâ Hüseyin b. Rüstem Paşa:

Pederi Budun ⟨Buda⟩ beylerbeyisi olan Güzelce Rüstem Paşa ve cedd-i mâderîsi Sadr-ı a'zam Ayas Paşa olmağla, "Paşa-zâde Efendi" dimekle meşhûr, "Hasîbî[1]" mahlası ile *Tezkiretü'ş-şu'arâ*'da mastûrdur. Kırk akça vazîfe ile Dergâh-ı 'âlî müteferrikalarından iken tarîk-ı 'ilme rağbet idüp Bostân-zâde Efendi'ye ittisâl, ba'dehû Ebussu'ûd Efendi âsitânesin mesned-i devlet ü ikbâl kılup, seksen ikide mülâzım ve seksen yedide müderris olmuşidi. Doksan altıda Sahn'a gelüp, doksan dokuzda Sultân Selîm-i Kadîm Medresesi'nden Medîne-i Münevvere pâyesiyle tekā'üd ihtiyâr eyleyüp, vazîfesin hazîne-i Mısır'dan ta'yîn ve 'alîk ü cerâye ile dağdağa-i kayd-ı ma'âşdan emîn itdiler. Diyâr-ı Rum'a vedâ' idüp Mısır'da tarh-ı binâ-i ikāmet ve nice yıllar kemâl-i servet ve kâmrânî ile 'ayş ü 'işret itdi. Bin yirmi üçde 'ömrü âhır olup intikāl eyledi.

Mısrâ'

Hüseyin Efendi'nin olsun makāmı dâr-ı selâm[*2]

1025 ("Veyhak ey Vahvahek vefât itdin") – 2 (Ser-i bâl = "b") = 1023

Hadâ'iku'l-hakā'ik'te Ahmed b. Seyfullâh Vahvahek hakkında verilen son bilgi, 1022 senesi cumâdelâhıresinde (Temmuz-Ağustos 1613) İstanbul Kazâsı'na getirildiği, aynı senenin ramazân ayında (Ekim-Kasım 1613) görevden alındığı ve çok geçmeden de hayatını kaybettiğidir (s. 570). Bu bilgiden anlaşılan Vahvahek'in ölüm tarihinin 1022 senesi sonları olduğudur. Ancak ebced hesabıyla 1023 tarihini veren yukarıdaki ta'miyeli beyit, Kâtib Çelebi'nin onun biyografisine 1023 senesi vefeyatında yer ayırmış olmasını haklı çıkarmaktadır. Ahmed b. Seyfullâh Vahvahek, 1023'ün hemen başlarında (1614 başları) vefat etmiş olsa gerek.

*1 تجاوز الله عنه = Allah onun günahlarını affetsin.

1 Hasîbî A : Hasbî N.

*2 حسين افنديناك اولسون مقامى دار سلام = 1023.

Mevlânâ-yı merkūm ehl-i 'ilm ü dâniş, hakkâk-ı cevâhir-i mensûr u manzûm, hüsnü'l-ahlâk, tayyibü'l-a'râk, mecmû'-i mehâsinde müferrid-i 'asrın bir paşa-zâdesi[1] idi. Mısır'da hânesi mecma'-i 'ulemâ vü şu'arâ ve kâr-gâh-ı tarh-ı tâze-i şi'r ü inşâ olup, rengîn mu'ammâları ve üstâdâne lugazları[2] vardır. Mısır'a gitdikde, Gazzâlî gibi diyâr-ı Rum'a bir manzûm mektûb göndermişler idi.

el-Mevlâ Sun'ullâh:

Hamîd kasabâtında[3] Yalvaç'dan bir Şeyh-i kerîmin ferzendi Sun'î Efendi'dir. Dokuz yüz altmışda[4] pertev-efrûz-ı levha-i vücûd **[152a]** olup, tahsîl-i 'ulûm-ı nâfi'aya iştigāl ve tarîk-ı 'ilme şedd-i rihâl eyleyüp, Sadr-ı 'âlî-kadr Bahâeddîn-zâde Efendi'den mülâzım olmuşidi. Ba'dehû, medâris-i 'ilmiyyede kat'-ı merâtib iderek, Eğri ⟨Eger⟩ Seferi'nde Anadolu sadrı olan Hâce-zâde Mehemmed Efendi'nin nazar-ı iltifâtlarına nâ'il ve tezkirecilik hıdmeti ile serbülend-i emâsil oldu. Bin beşde Mahmûd Paşa Medresesi'ne, ba'dehû Edirnekapusu'na ve Üç-şerefeli'ye ve Hâssekî'ye müderris olup, bin on ikide Sahn'a geldi. On dörtde Âmid Kazâsı virilüp, kabûl itmedi. Ba'dehû, Üsküdar Vâlidesi'ne ve Süleymâniyye'ye uğradıkdan sonra, on beşde Yenişehir Kazâsı'yla makzi'l-merâm oldu. On dokuzda Haleb Kazâsı virilüp, yirmi üçde meflûcen intikāl eyledi. Keskin Dede Mezârlığı'nda medfûndur.

Mervîdir ki pederleri altmış üç yaşında intikāl ideceğine işâret ve sinn-i Nebevî'ye vusûlle beşâret itmiş idi. Mevlânâ-yı merkūm fuhûl-ı 'ulemâdan ma'dûd, şi'r ü inşâda mâhir, vücûd-ı kazâsında hâkim-i hâsim, zîver-i mahâfil ü mahâkim idi.

Nasûh Paşa:

Rumili'nde Gümülcine karyelerinden gelüp dâhil-i Harem-i hümâyûn olup zülüflü baltacılardan iken, Musâhib Mehemmed[5] Ağa hıdmetine ta'yîn olunmuşidi. Ba'dehû müteferrikalık ile çıkup nice zemân Zile voyvodası oldu. Bin yedide kapucular kethudâsı, ba'dehû küçük mîrâhûr, ba'dehû Haleb

---

1 paşa-zâdesi A : pâdişâh-zâdesi N.
2 lugazları A : gazelleri N.
3 kasabâtında A : kasabâtından N.
4 altmışda A : altmış N.
5 Mehemmed A : – N.

beylerbeyisi olup, Cigala-zâde, eyâletini Cânpûlâd-oğlu'na virmekle Âsitâne'den temkîn[1] olunmayup[2] harb u muhâsara vâkı' oldu. Ba'dehû, bir iki def'a serdâr olup Celâlî'de bozuldu. Ve Bağdâd beylerbeyisi iken dahi kul ile ceng itdi. Ve nice zemân Diyârbekir hâkimi olup, Mîr Şeref'in duhterini almışidi. Bin yirmi evâ'ilinde Serdâr tarafından Mehemmed Paşa yerine Mısır Eyâleti virilüp, ol esnâda Murâd Paşa vefât itmekle, bunu yerine kā'im-makām komuş gitmişidi. Âsitâne'den dahi mukarrer kılınup, Şâh-ı 'Acem ile sulhdan sonra, yirmi bir şa'bânında Âsitâne'ye gelüp dâmâd-ı Pâdişâhî oldu. Lâkin, virilen[3] sultân henüz üç yaşında idi. Yirmi üç ramazânının on ikinci günü, ba'de'l-cum'a Bostâncıbaşı Hüseyin Ağa -ki ba'dehû vezîr-i a'zam olmuşdur- nâ-gâh ecel gibi ser-vaktine hâzır olup fermân-ı kahrı icrâ eyledi.

Paşa-yı mezbûr zekî ve cerî, vezîr-i nâmdâr idi. Müdârâsı olmamağla katl olundu. Kendiden sonra oğulları dahi ba'zı rütbeye nâ'il olup, ikisi mağdûr u maktûl ve biri kûşe-nişîn-i humûl olup kaldı.

1 temkîn A : – N.
2 olunmayup A : olunmamağla N.
3 virilen A : vezîr iken N.

SENE-İ ERBA'A VE İŞRÎN VE ELF

Serdârî-i Vezîr-i a'zam Mehemmed Paşa be-Cânib-i Revân

Bundan akdem Şâh-ı 'Acem ile 'akd-i musâlaha olunup, Nasûh Paşa ile gelen "Kādî Hân" nâm elçi bin yirmi bir şa'bânında yollanup, 'ahidnâme ile Dergâh-ı 'âlî çâvuşlarından İncili Mustafa Çâvuş bile gönderilmişidi. **[152b]** İki seneye karîb diyâr-ı 'Acem'de kalup, Şâh 'Abbâs her sene yüz yük harîr ve yüz yük kadar bahâlı emti'a-i bî-nazîr göndermeğe müte'ahhid iken, iki sene mürûr idüp gelmemekle ve "*Ben harâca mı kesilsem gerek?*" dimekle, "*Nakz-ı 'ahd ve hulf-i va'd bundan gayri olmaz*" diyü âteş-i gazab-ı Pâdişâhî fürûzân olup, Nasûh Paşa katlinden sonra Vezîr-i a'zam Mehemmed Paşa'ya hatt-ı hümâyûn gönderüp esbâb-ı seferi ihzâr fermân itdiler. Anlar dahi ber-mûceb-i fermân-ı 'âlî-şân mühimmât gönderüp, 'umûmen kapukulu ve Rumili ve Anadolu 'askeri ile Şâh-ı 'Acem memleketine sefer içün hâzır oldular. Gürci Mehemmed Paşa Âsitâne'de kā'im-makām kalup, Lonka-zâde başdefterdâr oldu. Selefi Bâkī Paşa'ya Bosna Eyâleti virildi.

Sene-i mezbûre rebî'ulâhırının yirmi üçüncü günü 'azîm alaylar ile Serdâr Üsküdar'a geçüp, Yeniçeri Ağası Muslı Ağa ve İstikāmet Efendi ⟨-ki⟩ sefer defterdârı idi- otaklarına nüzûl itdiler. Yirmi gün mıkdârı tevakkufdan sonra göçüp, tayy-i merâhil iderek şa'bân ayında Haleb'e dâhil oldular. Sultân Selîm-i Kadîm Câmi'i muvakkıtı Müneccimbaşı Dervîş Tâlib, Mehemmed Paşa'nın remmâli ve müneccimi olmağla yanından ayrılmazdı. Bu sefer bile gitdi.

Çün bu sene vakit teng olup evân-ı şitâ gelmişidi, yeniçeri Mar'aş ve Malatya'da ve sipâh Sivas'da, silahdâr Karaman'da kışlayup, evvel-bahârda diyâr-ı 'Acem'e duhûl ma'kūl görüldü. Üç yüz nefer mülâzım yazılmışidi. Rûz-ı kāsımda mevâciblerin ve hıdmetlerin alup gitdiler. Sadr-ı a'zam dahi Haleb Sarâyı'na girüp, Haleb Eyâleti'ne mutasarrıf Etmekçi-zâde Âsitâne'ye da'vet olunmağın, kā'im-makāmlık mansıbı ana telhîs olunup gönderildi. Ve Yemen cânibine giden bölük halkı def'-i şürûr u fitenden sonra gelüp Haleb'e dâhil oldular. Mevâcibleri ve gulâmiyyeleri virilüp kışlağa gönderildi.

Âmeden-i Kāsıd-ı Şâh-ı 'Acem

Çün Sadr-ı a'zam serdâr ta'yîn olunup Der-i devlet'den hareket sadedinde oldu, sâlifü'z-zikr İncili Çâvuş'dan âdem gelüp, Şâh-ı 'Acem'in her sene

irsâlini der-'uhde itdiği hatt ile "Kâsım Bey" nâm elçisi gelüp serhadd-i Revân'a vâsıl olduğun bildirmiş idi. Lâkin, iki seneden beri bilâ-mûcib 'avk u te'hîr olunduğundan hâtır-ı şerîf-i Pâdişâhî muğberr olup, 'azîmetlerinden rücû' itmediler.

Serdâr Haleb'e dâhil oldukdan sonra, elçi-i mezbûr dahi Âsitâne'ye vâsıl oldu. Lâkin, aslâ i'tibâr u iltifât olunmayup, bir mahallede kondurulup kānûn üzre levâzımı görüldü. Ve bir sene kadar nesyen mensiyyen terk olunup, ne nâmesine bakıldı ve ne hedâyâsı makbûle geçdi.

Zikr-i Sulhnâme-i Çasar-ı Roma

Bu sâl-i ferah-fâlde Roma Çasarı Matyaş ⟨Matthias⟩ ile tecdîd-i sulh olunup, virilen sulhnâmenin hulâsası bu mahalle yazıldı. Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi [**153a**] 'Ali Paşa'nın kethudâsı Müteferrika Ahmed Ağa ve Gasper Graçyan ⟨Gaspar Graziani⟩ ile İmparator'un baş ve ikinci vezîri ve servezîri ve Macar vilâyeti defterdârı ve mu'teber âdemleri ve vekîlleri Beç ⟨Bécs/Wien⟩'de bir yere gelüp, mukaddemâ Murâd Paşa zemânında Jidva Boğazı ⟨Zitvatorok/Zsitvatorok⟩'nda 'akd olunan sulhun tecdîdi içün müşâvere olundukda, ol şurûta ittifâkla on iki mâdde dahi zamm olunup, Mîlâd'ın bin altı yüz on beş sâli ve bin yirmi dört cumâdelâhıresi gurresinden yirmi yıla varınca mâ-beyn sulh olup, iki tarafdan mühürlü sulh kâğıdları virildikden sonra, elçisi Der-i devlet'e gelüp müceddeden 'ahidnâme recâ eyledikde, makbûl-i hümâyûn olup 'ahidnâme virildi.

Mâddeler bunlardır:

Evvel: Bu sulh târîh-i mezbûrdan yirmi yıla dek bağlana. Zîrâ Jidva Sulhu ⟨Zitvatorok/Zsitvatorok⟩'na mugāyir iki cânibden nice işler zuhûr itmişidi. Pekişdirmek lâzım geldi.

İkinci: Jidva Sulhu ⟨Zitvatorok/Zsitvatorok⟩'nun mâddeleri yerlü yerinde durup, Rudolfus İmparator ⟨Rudolf II⟩ kendi hattı ile mühürlü kâğıdı makbûl-i hümâyûn olup, ana gönderilen nâme dahi makbûl tutulmuşdur.

Üçüncü: Sınur ve serhadde olan karyeler ahvâli ve nizâ'ı görülüp fasl olunmakdır ve smur bellü kılınmakdır. Ostorgon ⟨Esztergom⟩'un nizâ'lı yüz elli sekiz pâre karyesi görülüp ve Ostorgon ⟨Esztergom⟩ semtinde altmış pâre karye dahi itâ'at itmek içün iki cânibden uzlaşıldı.

Dördüncü: İki cânibden sulha mugāyir iş idenler, üzerine sâbit olunca mufassal görülüp haklarından geline. Ve bu husûsa dört ay va'de virildi. Ve Jidva ⟨Zitvatorok/Zsitvatorok⟩'dan sonra alınan tutsaklar meccânen halâs ola.

Beşinci: Ahmed Kethudâ sulhdan sonra yapılan kal'alar içün defter virüp, iki cânibden sulha mugāyir yapılan palankalar bu dört ay içinde teftîş oluna. Sâbit oldukdan sonra yıkıla.

Altıncı: Mâ-beynde münâfık nifâkına i'tibâr olunmayup cânibeyn biri birine i'lâm ide.

Yedinci: Memâlik-i mahrûse'de olan Îsevîler ve papaslar kilisaların meremmet idüp, 'âdetleri üzre İncillerin okuyalar. Hılâf-ı şer' rencîde olunmaya.

Sekizinci: Serhadlerde hâlî olan köy yerleri vilâyet re'âyâsıyla şenlenmek içün icâzet virilüp konmağa kimse mâni' olmaya.

Dokuzuncu: Tüccâr tâ'ifesi iki cânibden varup gele. Nihâyet serhadd hâkimlerinden ve ümenâdan yedlerinde tezkireleri ola. Kankı semtden geçerse tezkirelerin gösterüp, ol serhadd beyi ve emîn ol tezkireye mühür yâhûd nişân ide. Lâkin, bu bahâne ile akça alınmaya. Ve mahûf yerlerden geçirmek içün kifâyet mıkdârı âdemler koşula. Ve iki cânibe resm-i gümrük virile.

Onuncu: Roma İmparatoru vilâyetlerinde ve Österi ⟨Österreich/Avusturya⟩ ocağından olanların hükûmetlerinde tüccâr tâ'ifesi metâ' ve nakdiyye ile Memâlik-i mahrûse'ye gelmek istedikde, İmparator bayrağı altında ve ellerinde temessükâtı olmayınca icâzet virilmeye. Gelirlerse anların kapu kethudâları ve konsülleri girift ideler. Ve İmparator'a ve zikr olunan ocağa tâbi' tüccâr tâ'ifesi İspanya Kıralı'na ve Flandre ⟨Flanders⟩ vilâyetine ve sâ'ir vilâyetlere tâbi' tüccâr tâ'ifesi İmparator bayrağı altında Memâlik-i mahrûse'den **[153b]** gemi ile nakd ve metâ'ı ile sağ ve sâlim varup geleler. Alup satdıkları metâ'dan yüzde üç akça gümrük vireler. Kapu kethudâsına ve konsüle yüzde iki akça vireler. Ve mezbûrların maslahatlarını anlar göreler. Ve mürd olan tüccâr mâlına Beytü'l-mâl emîni dahl itmeyüp anlar girift eyleye. Ve bâzergânlar arasında bir da'vâ olursa, ol yerin kādîları dört bin akçadan ziyâde da'vâları dinlemeyüp, Âsitâne'de kādî'asker huzûrunda dinlene.

On birinci: Bu sulh düzenince taraleynden mektûblar ve ulaklar ve âdemleri serhadd beyleri biri birine ulaşdırup ri'âyet ideler. Mahûf yerlerde kifâyet mıkdârı âdem ile geçireler.

On ikinci: Bundan sonra min-ba'd beylerbeyilerin ve beylerin voyvodaları köylere çıkup gezmeyeler. Nihâyet birovlar â'idelerini hakk üzre getirüp teslîm ideler. Ve's-selâm.

Vefeyât

el-Mevlâ Karaca Ahmed el-Hamîdî:

Tahsîl-i kemâl itdikden sonra Kādî-zâde Efendi'den mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim olup, bin yedide Haydar Paşa Medresesi ve sekizde Ağros Fetvâsı virildi. Onda Selânik Fetvâsı'na nakl olunmuşidi. On üçde Sahn'a uğrayup, ba'dehû Manisa Fetvâsı'na gönderildi. Kabûl itmeyüp, Edirne'de Câmi'-i 'Atîk Medresesi virildi. On dörtde tekrâr Sahn'a gelüp, on yedide Eyyûb Medresesi, ba'dehû Edirne Dârü'l-hadîsi virilmişidi. Üç sene ma'zûl kalup yirmi ikide Edirne Bâyezîdiyyesi'ne müderris oldu. Ve ol sene Kudüs Kazâsı'na rızâ virüp bin yirmi dört evâ'ilinde anda vefât itdi.

Mevlânâ-yı merkūm usûl ve fürû'da 'alem-i mülk-i hısâl âdem idi. Kemâline göre rağbet görmedi. Müddetü'l-'ömr bî-ser ü sâmân olmağla piristû-vâr dâ'imâ iller hânesinde yuvalanır, her gâh bir kûşe-i zâviyede mihmân ve külbe-i bûm-ı âşiyânesi Karaca Ahmed Tekyesi'nden nişân idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Dürer ü Gurer*'e hâşiyesi ve *Kâfiye-i Câmî*'ye ta'lîkātı vardır. *Zeyl-i Şakā'ik* yazup, zemânına yetişdiği 'ulemâ ahvâlini beyân itmişidi. Evrâk-ı hazân gibi perîşân oldu[*1].

[*1] Âtıf Efendi nüshasında bundan sonra gelen bend, üzeri çizilerek iptal edilmiştir: "Celeb Mehemmed Efendi: Arnavud Belgıradı'ndan gelüp dâhil-i Harem-i Sultânî oldukdan sonra, dokuz yüz doksanda sûr-i hümâyûnda sipâhîlik ile çıkup 'ilm ü dâniş ile ser-efrâz olmağın, tarîk-ı 'ilme sülûk idüp, Seyfî Efendi'den mülâzım olmuşidi. Kat'-ı merâtib iderek doksan dokuzda Tûtî Latîf müderrisi olup Üç-şerefeli'den bin dörtde Şâm Fetvâsı'nla, ba'dehû Bosna Kazâsı'yla terfî' olundu. On ikide Kütahya Kazâsı, ba'dehû Gelibolu Kazâsı virilüp, maraz-ı nikrîse mübtelâ olmağla, ber-vech-i tekā'üd Gemlik Kazâsı tevcîh olunmuşidi. Yirmi dört hılâlinde intikāl eyledi. Mevlânâ-yı mezbûr 'iffet ü salâhdan hissedâr, hükûmetinde salâbet-şi'âr idi. *Eşbâh*'ın fenn-i fevâ'idini şerh eylemişdir." Müellifin Celeb Mehemmed Efendi'nin biyografisini neden iptal etmiş olabileceğine dair bir fikrimiz yoktur. Bu arada bendde adı geçen Seyfî Efendi'nin *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te (s. 574) Müttakī Sebkī Efendi olarak yer aldığını da belirtmek gerekir.

el-Mevlâ Şeyhülislâm Mehemmed b. Sa'deddîn:

Mu'allim-i Murâd Hânî Hâce Sa'deddîn Efendi('nin) mahdûm-ı mükerremidir. Dokuz yüz yetmiş beş şa'bânının yirmi sekizinci gününde tevellüd idüp, ol târîhde vâlidi Burusa'da Yıldırım Hân müderrisi olmağla, anda vücûda geldi. Üstâdı Mollâ Tevfîk himmeti ile teşyîd-i mebânî-i 'ulûm **[154a]** idüp, rütbe-i isti'dâda vusûlden sonra, doksan dört cumâdelûlâsında pederlerinden mülâzım olup, ol gün İsmihân Sultân pâyesiyle ikrâm ve Hâcezâdeler tarîkası üzre ihtirâm olundu. Doksan yedide Sahn'a gelüp dokuzda Selîmiyye'den[*1] Süleymâniyye'ye hirâm eyledi. Binde Mekke Kazâsı ile teşrîf olunup, ⟨bin⟩ birde isti'fâ itdi. Bin dörtde hâkim-i Dârü's-saltana olup girü ol sene Anadolu Sadrı'na geçdi. Eğri ⟨Eger⟩ Seferi'ne gidüp ba'de'l-kafûl iki sene ma'zûl oldukdan sonra, bin yedide Rumili Sadâreti virildi. Ve bin on saferinde Sun'ullâh Efendi yerine şeyhülislâm olup,

Vemsikû kavle Mehemmed ve 'aleyhi'l-fetvâ (1010)[*2]

târîh düşdü. On bir recebinde tekā'üd idüp, on yedide Sun'ullâh Efendi'nin def'a-i râbi'ası yerine makām-ı iftâda karâr itdi. Yedi seneden ziyâde kevkeb-i ikbâli ferr ü ziyâda olup, altmış bin akça ze'âmet olan Kalkandelen hâsları zamîme-i revâtibi kılınmışidi. Bin yirmi dört cumâdelâhıresinin beşinci günü, yevm-i hamîsde ta'ne-i tâ'ûn ile cîger-hûn olup 'âlem-i bakāya 'azm itdi. Cenâzeleri Câmi'-i Ebî Eyyûb'a ihzâr ve Üsküdarî Mahmûd Efendi imâm-ı saff-ı ahyâr kılınup, du'â vü senâyla vâlidi türbesinde defn olundu.

Mansıb-ı fetvâ birâderleri Es'ad Efendi'ye tevcîh olunup, Hacc-ı şerîf'den 'avdetlerine musâdif olmağla, na'y-ı birâder ile müjde-i devlet ü ikbâl Karaman içinde istikbâl eyledi. İstanbul'a duhûlleri Okmeydânı'nda du'â gününe musâdif olup, doğru du'âya geldiler.

Mollâ-yı merkūm 'aynü'l-a'yân-ı 'ulemâ-i Rum, şi'r ü inşâda reşk-endâz, hâce-i cihân, zekâda 'akl-ı evvel, fazîletde Hâce-zâde-i sânî idi. Handân-rû ve

---

[*1] Adı geçen Selîmiyye Medresesi, İstanbul'daki Sultân Selîm-i Kadîm Medresesi'dir (bkz. *Hadâ'iku'l-hakā'ik*, s. 575).

[*2] وامسكوا قول محمد و عليه‌الفتوى (Mehemmed'in sözünü esas alın, fetvâ onun görüşüne göredir) = 1010.

nükte-senc ve latîfe-gû mahdûm-ı mükerrem olup, elsine-i selâsede nazm u nesri, musanna' inşâsı ve *Kasîde-i Bürde*'ye tahmîsi ve âsâr-ı ehl-i 'asırda takrîzleri ve mukaffâ imzâları vardır. Vâlid-i mâcidine iktidâ eyleyüp cum'a günleri Ayasofya'da iftâ iderlerdi. Pederlerinin *Tâcü't-tevârîh*'ini tezyîle şürû' idüp, tekmîl müyesser olmadı.

el-Mevlâ Rıdvân:

Hırvat diyârından gelüp "Akşehirli Fazlullâh Efendi" nâm kādînın terbiyet-gerdesi olup, 'ilm tahsîl itdikden sonra Rüstem Paşa dâmâdı Ahmed Paşa'ya ihdâ olunmuşidi. Ol Vezîr-i sâhib-i himmet tarîk-ı 'ilme sevk idüp, 'İvaz Efendi'den mülâzım ve müderris oldu. Dokuz yüz seksen dokuzda Rüstem Paşa Medresesi virilüp, doksan sekizde Sahn'a geldi. Ba'dehû Bağdâd ve Üsküdar ve Galata ve Burusa ve Edirne ve Selânik ve İstanbul kazâlarına uğrayup, bin yirmi dörtde Anadolu kādî'askeri olmuşiken, üç aydan sonra 'alîlen ma'zûl olup, gice vefât itdi. Keskin Dede mezârlarında medfûndur.

Mevlânâ-yı mezbûr vakūr ve edîb, vecîh ve mehîb, kemâl-i servet ile meşhûr, kazâsında salâbetle mezkûr idi. Müsâ'ade-i baht ile –*Yeden bi-yedin min-beledin ilâ-beled*[*1]– menâsıb-ı celîleye vâsıl olmuşidi.

eş-Şeyh 'Ali el-Ma'rûf be-İdrîs:

Tırhala sükkânından bir sâlih kimsenin ferzendi idi. 'Ammi, Rüstem Paşa'nın derzibaşısı olmağla, yanına alup terbiye eyledi. **[154b]** Ol dahi san'at-ı hıyâteti ahz idüp, dokuz yüz elli beşde 'ammisi ile Elkās seferine bile gidüp, 'ammi mürîd-i meşâyıh olmağla, Ankara kurbında meşâhir-i e'izze-i Bayramiyye'den Hüsâm Efendi ziyâretine varup, bunun levh-i cebîninde görünen âsâr-ı isti'dâd bâ'is-i su'âl olmağın, derzibaşının birâder-zâdesi ve tılmîzi olduğu ma'lûm oldukda, hıdmetlerine kabûl me'mûl idüp, derzilik takrîbi ile "İdrîs" lakabın vaz' iderler. Ba'dehû İstanbul'a gelüp altmış sene mıkdârı hılâfet ve ebnâ-i tarîkı terbiyet eyleyüp, bin yirmi dört târîhinde intikāl itdi. Okmeydânı'nın Tersâne'ye müşrif olan mahallinde vâkı' püşte üzerinde medfûndur.

'Azîz-i mezbûr cezbe-i 'azîme ile meşhûr, emîn-i sırr-ı meknûn, kîmyâ ve 'ankā gibi vücûdu nihân-ender-nihân, sadâ-yı şöhreti tanîn-endâz-ı cihân

*1 يدا بيد من بلد الى بلد = Elden ele, şehirden şehire.

idi. Sultân Selîm semtinde Mehemmed Aga Câmi'i'ne karîb hânesi olup, mahallesinde "Hâcı 'Ali Bey" dimekle meşhûr idi. Evâ'il-i hâlinde Belgrad ve Filibe ⟨Plovdiv⟩ ve Sofya'ya ticâret ile sefer idüp mâl-i vâfir ele getirmişidi. Mükerreren Hacc eyleyüp Yemen'e gitdi. Ba'dehû, hıdmetkârları i'mâl-i mâl eyleyüp kendi karâr ihtiyâr itdi.

Hakkında halk-ı 'âlem iki taraf olup, kimi tadlîl ü tefsîk ve kimi kerâmetini tahkīk ider. Şehrin ekâbir-i meşâyıhından Sivasî Efendi ve 'Ömer Efendi nice zemân kürsîlerinde ilhâd u zendekasından bahs eyleyüp, bi'l-âhıre taraf-ı saltanatdan, "*Elbette bulunup hakkından gelinsin*" diyü fermân sâdır oldu. Mecâl olup nâm u nişânmdan haber alınmadı.

Bir gün 'Ömer Efendi, birâder-i uhrevî makāmında bilüp salâhına mu'tekid olduğu mahallesi sükkânından "Hâcı 'Ali Bey" nâm kimesneyi da'vet idüp meşveret içün bu yüzden bast-ı kelâm ider ki:

"*Şehrimizde hâlâ bir fitne-i 'azîme peydâ oldu. Hiçbir tarîkla def'ine imkân olmıyor. Bu bâbda siz ne dirsiz?*"

'Ali Bey:

"'*Acebâ ne makūle fitnedir ki def'inde iltizâm-ı mâ-lâ-yelzem olunup ref'inde ihtimâm lâzım gele?*" didikde, 'Ömer Efendi tafsîl-i hâle başlayup:

"'*İdrîs' dirler bir ḍâll-i mudill, bî-tevakkuf katli vâcib, küfr ü ḍalâli evvel-merâtib bir şahıs peydâ olup, nice bin ehl-i İslâm'ı vâdî-i ḍalâlete düşürmüş. Bu kadar zemândır ele girmez*" didikde, 'Ali Bey cevâba tasaddî idüp:

"*Hiç siz ol âdemi gördünüz mü? Ve buyrulan ahvâle i'tirâf itdi mi? Veyâhûd bir tarîkla size 'ilm-i şer'î geldi mi?*" didikde, cümlesine "hayır"la cevâb virüp, "*Çünki ma'lûmunuz değildir, hakkında bu mertebe iftirâ niçün ihtiyâr olunur? İşte 'İdrîs' didikleri benim. İsmim 'Ali ve lakabım İdrîs'dir. Beni niçe bilirsiz?*" didikde, 'Ömer Efendi, isti'fâ ve istihlâle başladı ve söylediğine peşîmân oldu diyü Nev'î-zâde tahrîr ider. Ve dir ki: Bu hakīr dakāyık-ı ahvâlini tecessüs itdim. Salâh u sedâddan gayri nesne zâhir olmayup, dâhil-i sohbet olan ahbâbı,

Mısrâ'

Cûylar çün irdiler deryâya hâmûş oldular

mazmûnunu düstûrü'l-'amel kılup,

Haml el-mü'mini 'ale's-salâh[*1]

mefhûmuna teşebbüsden gayri mecâl olmadı. Ekser-i vüzerâ ve 'ulemâ ve ekâbir-i Dîvân tağyîr-i sûret **[155a]** ile gelüp makām-ı hıdmetinde olurlardı.

Safî Mîrzâ, Veled-i Şâh 'Abbâs:

Bu sâlde pederi gadri ile maktûl olup, bir sagīr veledi kalmış idi. Sonra nedâmet gelüp, anın dahi nâmını Safî kodu. Kendiden sonra şâhlık ana değdi. Şu'arâ ba'zı târîhler diyüp mersiyyeler nazm itdiler.

[*1] حمل المؤمن على الصلاح = Mü'mini iyiliğe sevk etmek.

SENE-İ HAMSE VE İŞRÎN VE ELF

Teveccüh-i Serdâr-ı a'zam be-Cânib-i Revân

Çün fasl-ı bahâr irdi, Haleb kışlasından harekete mübâşeret olunup, gurre-i rebî'ulâhırda Gökmeydân Sahrâsı'na çâdırlar kuruldu. Ve kışlada olan kapukulu Erzurum cânibine hareket içün emirler gönderilüp, mâh-ı mezbûrun yedinci günü Mar'aş ve Haleb Beylerbeyisi, Birecik'den Erzurum'a 'azm içün mukaddem revâne oldular. Ba'dehû, Serdâr dahi göçüp Göksun Yaylası'ndan Akşar Sahrâsı'na geçdikde, Rumili Beylerbeyisi Dâvud Paşa, eyâleti 'askeri ile gelüp lâhik oldu. Ve Âsitâne'den hazîne getirdi.

Cumâdelûlâ evâ'ilinde Erzurum'a varılup, kal'adan yedi top indirildi. Beşi on dörder vakıyye atar, ikisi kolonborna idi. Arabalara bindirilüp mühimmâtı görüldü. Kapukuluna kânûn üzre zahîre tevzî'inden sonra, Anadolu ve Karaman ve Sivas eyâletleri 'askeri gelüp hâzır oldular. Diyârbekir Beylerbeyisi Dilâver Paşa ve Van Beylerbeyisi Tekeli Mehemmed Paşa dahi Revân üzerine gelmek fermân olunup, Bağdâd Beylerbeyisi Mustafa Paşa dahi Mûsul ve Seyyid Hân ve sâ'ir Ekrâd 'askeri ile cem'iyyet idüp Nihâvend üzerine varmak içün iki gurebâ bölükleri ile emirler gönderildi. Ba'dehû göçülüp, mâh-ı mezbûrun evâhırında Kars'a varıldı.

Binâ-i Kal'a-i Kars

Çün dest-i te'addî-i Şâh-ı gümrâh ile Kars Hisârı bundan akdem tahrîb olunmuşidi, hâlâ tecdîd olunup 'asker konmak ma'kūl görülüp, kapukulu ve beylerbeyilere kol kol virilüp, bir haftada kābil-i süknâ olacak kadar binâ itdiler. Bölük halkından terakkī ile ve kul-oğlu yazılup muhâfazasına 'asker ve toplar ta'yîn olundukdan sonra göçülüp, cumâdelâhıre evâsıtında Revân Sahrâsı'na varıldı. Gice meters tedârükü görülüp muhâsara olundu. Emîr Gûne Hân kal'ayı muhkem tahsîn idüp 'asker ve âlât-ı harble doldurmuş idi. Şâh 'Abbâs dahi 'askeri ile Nahcivân'da idi. Rumili kolunda dört top ve yeniçeri kolunda iki top ve kapuya karşı dahi iki top kurulup yirmi gün döğüldü, müfîd olmadı. Toprak sürmeğe mübâşeret itdiler. Gündüz sürülen türâb gice içeri çekilüp gā'ib olurdu. Ve handeğe atılan torbaları ve gırârları kancalar ile içeri çekerlerdi. Bi'l-âhıre 'asker-i İslâm ikdâm idüp tâbye yapdılar. Ve darbzenler ile korutdular. Gedikler açup her tarafdan kal'aya yürüdüler. Mâzenderânî tüfeng-endâz bedenlerde yığılup 'azîm ceng itmekle niceler şehîd olup, Yeni-

çeri Ağası Muslı Ağa şehîd ve Türkçebilmez mecrûh olmağla 'asker girü çekildi.

Harb-i Tekeli

Van Beylerbeyisi Tekeli Mehemmed Paşa **[155b]** karavulda iken dört hân, birkaç bin Sürhser leşkeri ile at-oğlanı devşirmeğe çıkup, bir boğazda mezbûr Mehemmed Paşa pusuya girüp, geldikleri gibi üzerlerine 'ale'l-gafle hücûm idüp bi-'avni'llâh bozdu. Bin kadar baş ve beş yüz dil alup ordu-yı hümâyûna getirüp, bundan sonra Tekeli Paşa bülend-âvâze oldu.

Şâh-ı gümrâh etrâfdan gice dağ başlarına âteşler yakdırup alaylar gösterir idi. Kızılbaşlar dahi ol germiyyetle çıkup birkaç def'a meters basup nice cengler itdiler. Çün toplar darbından burc u beden yıkılup yer yer hisâr dîvârı rahnedâr olmuşidi, bir hücûmda alınmak havfı görünüp, içerden Sürhserân, "*Dört gün mehl ve emân virin, Şâh'ımıza danışup kal'ayı virelim*" diyü mehl aldılar. Dört gün toplar atılmayup ol gürûh-ı mekrûhun hîlesine aldandılar. Kal'anın rahnedâr yerlerini yapdırup tedârük gördükden sonra alarga topları atılup, cümle kırk dört gün ceng ü muhâsara mümtedd oldu. Birkaç yerden lağım yürütdüler. Aşılmayup top dânesi dükendi. Bârût dahi kalmayup rûz-ı kāsım hulûl ve hengâm-ı şitâ duhûl itmekle 'askere ye's gelüp kaht düşdü. Bi'z-zarûrî toplar çekilüp muhâsaradan ferâgat ve cânib-i Rum'a 'avdet mukarrer oldukda, zarûrî sulha rağbet lâzım gelüp, Nasûh Paşa ile mün'akid olan sulhda virilecek hediyye ve harîrin nısfı virilmek üzre tecdîd-i sulh itdiler. Ve kal'a alınır diyü gelen mîrî zahîre imsâk olunmuş idi. Cümle telef oldu. Kızılbaşlar bu tarîkla vire idüp çıkdılar. Orduda nice alış-veriş itdiler.

Toplar mukaddem Kars'a gönderilüp, ramazân-ı şerîfde göçüldü. Şiddet-i şitâda Soğanlı Yaylası geçilirken bî-hadd nüfûs anda dökülüp telef oldu. Kars mühimmâtı görülüp Erzurum'a gelindikde, kapukulunun mevâcibleri virilüp Rumili Amasya kışlağına gönderildi. Yeniçeri ve Serdâr Erzurum'da kaldı.

'Azl-i Mehemmed Paşa ve Serdârî-i Halîl Paşa

Çün bu haber-i gayr-i mu'teber Âsitâne'ye vusûl buldu, Mehemmed Paşa bu kadar hazîne ve 'asker ile varup Revân gibi bir toprak kal'ayı almağa kādir olmadığından hâtır-ı Pâdişâhî muğberr olup 'azlini murâd itdiler. Bundan

akdem Âsitâne'de Kā'im-makām Gürcî Mehemmed Paşa ref' olunup[1], yeri Etmekçi-zâde'ye virilmiş idi. Bu bâbda meşveret içün Şeyhülislâm ve sâ'ir vüzerâ-i kirâm[2] bağçeye da'vet olundular. Zilka'denin sekizinci[3] günü seherî, cümleden mukaddem Es'ad Efendi huzûr-ı hümâyûna vardıkda, "*Mehemmed Paşa'nın 'azlini ve yerine âharın nasbını murâd itdim*" buyurdular. Şeyhülislâm dahi[4], "*Bi-hasebi't-tarîk Etmekçi-zâde bendelerine virilmez mi?*" didikde, "*Anın ba'zı kizbine vâkıf oldum, ana virmem*" diyü tasrîh idicek, "*Hem kezzâbdır hem zâlimdir*" dimekle Mollâ hazretleri, kelâm-ı Pâdişâhî'yi te'kîd idüp, "*Ya siz kimi münâsib görürsüz?*" buyurduklarında, "*Halîl Paşa kulunuz kapudanlıkda niçe yüz aklığı itdiği ma'lûm-ı hümâyûnlarıdır. Gayriden*[5] *tercîh buyurulursa fermân Pâdişâh'ındır*" dirler. Pâdişâh hazretleri, "*Benim re'yim ve maksûdum dahi*[6] *oldur*" diyicek, Es'ad Efendi selâmlayup gitdikden sonra Etmekçi-zâde girüp, ana dahi ol su'âli iderler. "*Hıdmet buyurun*[*1] **[156a]**, *uğur-ı hümâyûnda cân u baş fedâdır*" dir. Pâdişâh, cevâb virmeyüp sükût iderler. Ol[7] dahi sükûtu ikrâra haml idüp taşra çıkdıkda, Halîl Paşa girer[8]. "*Seni vezîr-i a'zam ve serdâr itdim. Şimdi hâtem-i sadâreti gönderirim*" buyururlar. El öpüp çıkdıkdan sonra sâ'ir vüzerâ bî-haber evlerine giderler.

Etmekçi-zâde sadâret beşâşeti ile sarâyına varup ta'âm getirirler. Mühre muntazır olup tenâvül iderken, mühür Halîl Paşa'ya vâsıl olmuş. Re'îs'i da'vet içün Etmekçi-zâde sarâyına bir çâvuş irsâl olunup geldikde, yemek üzre ⟨Re'îsü'l-küttâb⟩ Yaycı-zâde'ye, "*Buyurun, sizi*[9] *Vezîr ister*" diyü da'vet ider. Ol dahi, "*İşte Vezîr-i a'zam*" diyü Ahmed Paşa'yı gösterir. Çâvuş görür ki henüz bunlar ahvâlden bî-haber, mühr-i hümâyûn Halîl Paşa'ya geldiğin ifâde idüp meclis telh olur. Ta'âmı koyup dağılırlar.

Ve bundan akdem ⟨Yeniçeri Ağası⟩ Muslı Ağa düşdükde, egerçi dâmâdı Hüseyin Ağa ol zemân yeniçeri kethudâsı bulunup ağalık ana virilmiş idi. Ol

---

1 olunup A : – N.
2 vüzerâ-i kirâm A : vüzerâ-i ikrâm N.
3 sekizinci N : – A (yeri boş bırakılmış)
4 dahi A : – N.
5 gayriden A : – N.
6 benim re'yim ve maksûdum dahi A : benim dahi re'yim ve maksûdum N.
*1 buyurun : A nüshasında mükerrer.
7 ol A : mezbûr N.
8 girer A : girüp N.
9 buyurun sizi A : sizi buyurun N.

tevcîh dahi makbûl-i hümâyûn olmayup, bi'l-fi'l bostâncıbaşı olan Hüseyin Ağa'ya virdiler. Ocak Erzurum'da olmağla, ber-vech-i isti'câl çıkup Erzurum'a gitdi.

Bu esnâda Şâh-ı 'Acem'in elçisi olan sâbıku'z-zikr Kāsım, mazhar-ı gazab-ı Pâdişâhî olup Yedikulle'de habs olundu.

Halîl Paşa levâzım-ı sefer ihzârına şürû' idüp, Kırım Hânı Cânıbek Girây'a kānûn üzre harc-ı râh ile hatt-ı hümâyûn gönderilüp sefere 'askeri ile gelmek fermân olundu. Ve Etmekçi-zâde tarafına ihânet teveccüh idüp, bir âdemîsinin Dîvân'da boynu uruldu. Ve rişvet virüp da'vâ idenlerin mâlı alıvirilüp kā'im-makāmlık umarken, ol dahi tahallüf itdi. Halîl Paşa gitdikde, Sûfî Mehemmed Paşa kā'im-makām kaldı.

Zikr-i İstihkâm-ı Sulh-ı Nemçe

Roma İmparatoru Matyaş ⟨Matthias⟩ tarafından Kanije ⟨Kanizsa⟩ Beylerbeyisi Ahmed Paşa ile Nakşa ⟨Naxos⟩-Bara ⟨Paros⟩ Adası'nın dukalığı tevcîh olunan Graçyan Gasper ⟨Gaspar Graziani⟩ ve Prag ⟨Prága/Prague⟩ Hâkimi ellerinde nâme ve Vezîr-i a'zam'a mektûb ile Der-i devlet'e gelüp, mefhûmunda umûr-ı sulh içün bundan akdem iki cânibin vekîlleri Jidva Boğazı ⟨Zitvatorok/Zsitvatorok⟩'nda 'akd olunan sulh istihkâmı husûsuna mübâşir ta'yîn olunan Budun ⟨Buda⟩ muhâfızı 'Ali Paşa rızâ-yı tarafeyn üzre söyleşüp, mevâdd henüz karâr-dâde olmadan 'Ali Paşa ol esnâda serhadden kaldırılup yeri Hasan Paşa'ya virilmeğin, sulh umûru temşiyet bulmayup, serhadd ahâlîsinden huzûr ve itmînân ber-taraf olduğundan gayri, bed-hâhân-ı devlet tahrîkiyle Eğri ⟨Eger⟩ ve Kanije ⟨Kanizsa⟩ ve Budun ⟨Buda⟩ ve sâ'ir kılâ' serhadlerinde şarta muhâlif ihdâs olunan palankalar sebebi ile tarafeynin re'âyâsı ke'l-evvel pây-mâl ve perîşân olup, çeteler yürüyüp küllî zarar u ziyân ıyân olmuşidi.

Hasan Paşa vefât idüp, serhaddin nizâmı ve sulhun hayr ile temâmı **[156b]** murâd olunmağla, Budun ⟨Buda⟩ Eyâleti girü 'Ali Paşa'ya tevcîh ve zikr olunan husûslar kemâ-kân sipâriş buyurulup, çetelerin def'i ve hâdis palankaların izâlesi içün ve Sultân Süleymân zemânında iki cânibe virgü virirken fetretde harâb olup re'âyâsı şenliğe yüz tutan köyler ne mıkdâr idiğin ve sınurları ne mahalden kesildiğin iki taraf mu'temedleri ile teftîş ve ba'de's-sübût defter olunmağiçün ve Bolondvar ⟨Bolondvár⟩ Kal'ası'nın zararı def'

olunup, ana mu'âdil makbûl-i hümâyûn olacak kal'alar ile virilen temessükât mûcibince ana bedel virilmek husûsunu beyâza çıkarmak içün on iki ay va'de virildi. Ve geçen sene gönderilen 'ahidnâme mûcibince on iki mâdde yazılup mûcibince 'amel olunması recâ olunmağın, üç dil ile, biri Türkî, biri Alamanca, biri Macarca, 'ahidnâme yazılup, sene-i mezbûre cumâdelâhıresi gurresinden yirmi yıla dek müceddeden 'akd olunan musâlahanın on iki mâdde üzre istikrâr u istihkâmı mütevakkı'-i kabûlde nümâyân oldu. On iki ay içinde itmâmı meşrût olan ta'yîn-i sınur ve itâ'atden kalan kurâ ve re'âyâ bu cânibe döndürülmesi ahvâli sınurnâmeler ile Âsitâne'ye vâsıl olunca, iktizâ eyleyen mühimmâtı söyleşmek içün Başelçi Cerezgal ⟨Cesare Gallo⟩ İstanbul'da alıkonup, müşârun-ileyh Ahmed Paşa ve Duka Graçyan ⟨Gaspar Graziani⟩ ol cânibe nâme-i hümâyûn ile gönderildi.

Serdârî-i İskender Paşa be-Cânib-i Kazak ve İrsâl-i Nâme be-Erdel

Karadeniz'e çıkan Kazak eşkıyâsının dahi bu sâlde def' ü izâlesi[1] murâd-ı ı hümâyûn olup, deryâdan donanma ve karadan Rumili Eyâleti pâyesi ile Bosna Eyâleti'ne mutasarrıf İskender Paşa serdâr ta'yîn olunup, Nevrûz'dan sonra ol cânibe teveccüh ile me'mûr oldu.

Bu esnâda Erdel elçisi gelüp, bundan akdem Nemçe tarafından "Homonnayi ⟨Homonnai⟩" ve "Şebhat (شبهات)" nâm beyler Erdel sınurlarını gâret itdikde, 'azîm gûşmâl virilüp hâ'ib ü hâsir kal'alarına gitdikden sonra, tekrâr cem'iyyet ile serhadde geleceğin ve bunlar dahi memleketi hırâset içün bir mıkdâr 'askerle serhadde vardığın bildirmekle, nâme yazıldı ki:

"*Bundan akdem İmparator ile mün'akid olan on iki mevâdd-i sulhun biri, Erdel vilâyetine ta'arruz olunmamak idi. Ol tarafdan bir vechile dahl ihtimâli yokdur. Husûsâ, müşârun-ileyhin Der-i devlet'de olan elçileri getirilüp, ol kimselerin Erdel serhaddine ta'arruzundan su'âl olundukda, 'Bu husûsdan Çasar'ın haberi yokdur' diyü cevâb virdiler. Bu esnâda siz ağır 'askerle ve top ile serhadde varmak nâ'ire-i fesâdı iş'âl itmekdir. Bu husûsa rızâ-yı hümâyûn olmayup, Kazak üzerine ser'asker ta'yîn olunan İskender Paşa mahall-i me'mûra müteveccih olmağla, hükûmetinizden on beş bin tüfengendâz piyâde ve süvâr ile bi'z-zât yâhûd size mu'âdil bir yarar ser'asker ta'yîn olunup, ber-vech-i müsâra'at* **[157a]** *varup mülâkī olasız. Ve Yanova*

[1] izâlesi N : izâle A.

(Ineu) Kal'ası'nın teslimine tekayyüd idesi" diyü gönderildi.

Peçuylu Târihi'nde mastûrdur ki: Sâbıkā Boğdan voyvodası olan "Eremye ⟨Jeremi Mohyla/Ieremia Movilă⟩" nâm kâfirin 'avreti ki "Dumine ⟨Elzbieta Csomortany de Losoncz⟩" tesmiye olunup, Leh'de emlâk ve kılâ'ı var idi. Leh ve Rus beylerinden "Koreski ⟨Samuel Korecki⟩" nâm kiber, bu 'avretin dâmâdı idi. Boğdan vilâyetini Eremye ⟨Jeremi Mohyla/Ieremia Movilă⟩'nin küçük oğluna güçle zabt itdirmek içün yalnız Rus eşkıyâsından yirmi bin kadar nefer ve Leh'den dahi bir o kadar 'asker kaldırup, gelüp Boğdan'ı zabt eyledi. Ve taraf-ı saltanatdan nasb olunan İstefan Voyvoda ⟨Stefan Tomşa⟩'yı bozup sürdü, çıkardı. Tekrâr İstefan Voyvoda ⟨Stefan Tomşa⟩'ya zabt itdirilmek içün Silistire Sancağı'na mutasarrıf Serhoş İbrâhîm Paşa ve Bender ve Akkirman beyleri ve Tatar 'askeri ta'yîn olunup, vardıklarında, bunlar dahi münhezim 'avdet itdiler.

Ol zemân İskender Paşa, Eğri ⟨Eger⟩'den ma'zûl, Âsitâne'de mülâzım idi. Kā'im-makām Gürci Mehemmed Paşa, mezbûra Bosna Eyâleti'n virüp Bosna ve Sirem ⟨Szerém⟩ ve Semendire ⟨Szendrő/Smederevo⟩ ve Alacahisâr ⟨Kruševac⟩ ve Vulçıtrın ⟨Vučitrn⟩ 'askerini ve Silistire 'askeri ile İbrâhîm Paşa'yı bile koşup ol cânibe gönderdi. Paşa-yı mezbûr 'asker-i mansûr ile varup Boğdan şehirlerinden "İstefaneş ⟨Ştefăneşti⟩" nâm şehir kurbında mezkûre Dumine ⟨Elzbieta Csomortany de Losoncz⟩ 'askerine mukābil oldu. Bi-'inâyeti'llâh gālib gelüp, leşker-i küffârı bozup Dumine ⟨Elzbieta Csomortany de Losoncz⟩'yi iki oğlu ile ve dâmâdı Koreski ⟨Samuel Korecki⟩ ile giriftâr idüp, beş yüz kadar tüfeng-endâz Kazak eşkıyâsı ile der-zencîr irsâl-i 'atebe-i 'adâlet-masîr kıldı. Bu denlü diri kâfir def'aten Dîvân-ı hümâyûn'a yakın zemânlarda gelmiş değil idi. Vârid olup, İskender Paşa'nın gazâsına halk tahsîn ü pesend itdiler. Boğdan yine Radul Voyvoda ⟨Radu Mihnea⟩'ya ihsân olundu. Ve kendi getirüp iclâs itdi.

Esnâ-i cengde Dumine ⟨Elzbieta Csomortany de Losoncz⟩'nin kızı -ki Koreski ⟨Samuel Korecki⟩ menkûhesi idi- gāyet müstesnâ 'avret olup, Tatar eline düşmekle bulunmak mümkin olmayup, sonra otuz bin guruş bahâyla çıkup, Tatar'dan hâmil olmağla iki kız doğurup, Leh diyârında bir zemân kıssası dâsitân oldu.

Vefeyât

el-Mevlâ Zeynel'âbidîn:

Burusavî'dir. Dokuz yüz[1] yetmişde Hâce Sa'deddîn Efendi Burusa'da Yıldırım Hân müderrisi oldukda tilmîz idüp, anlardan mülâzım ve müderris olmuşidi. Doksan sekizde Sahn'a gelüp, dokuzda Âmid Kazâsı virildi. Bindc Kütahya, ba'dehû Yenişehir ve Filibe ⟨Plovdiv⟩ ve Burusa ve Edirne kazâlarına uğradıkdan sonra, on sekizde İstanbul kādîsı oldu. Yirmi dörtde Anadolu Sadâreti virilüp, yirmi beş cumâdelûlâsında vefât itdi. Keskin Dede makābirinde medfûndur.

Mevlânâ-yı merkūm ser-halka-i erbâb-ı fuhûm, fakīh ve vecîh, mütemevvil kimse idi.

el-Mevlâ 'Ali en-Nakīb:

Burusavî'dir. Hâce Sa'deddîn Efendi'den mülâzım ve müderris olup, bin sekizde Sahn'a geldi. Ba'dehû Kütahya ve Âmid ve Yenişehir kazâlarına mükerreren rızâ virüp, on üçde Yavuz Efendi'den sonra nakībü'l-eşrâf olmuşidi. Yirmi beş cumâdelûlâsında vefât itdi.

Mevlânâ-yı mezbûr kemâl-i salâbet ile meşhûr, istikāmetde 'alem, tenkīh-i temessükât-ı sâdâtda müsellem idi. Müteseyyidlerin dakāyık-ı hiyeli ma'lûmu olmağın, isbât-ı nesebe kırk şâhid iltizâm itmişidi.

el-Mevlâ Hasan el-Kâfî:

Bosna Akhisârı ⟨Prusac⟩'ndan zuhûr idüp, tahsîl-i 'ilm ü 'irfânla dâhil-i halka-i erbâb-ı isti'dâd oldukda, Bosna Kādîsı Bâlî Efendi'nin nâ'ibi olup, dokuz yüz seksen altıda mollâsı Hamzavîler teftîşine me'mûr iken, hıdmeti mukābelesinde mezbûra mülâzemet virildi. Ba'dehû, semt-i kazâya sâlik olup nice kasabât-ı celîle kazâsına rızâ virdi. Ba'dehû, tekā'üd tarîkıyla Akhisâr ⟨Prusac⟩ Kazâsı 'inâyet olunup, yirmi seneden ziyâde kemâl-i nezâhet ile makām-ı hükûmetde karâr-dâde kılındı. Bin yirmi beş şa'bânımn Leyle-i Berât'ında vefât itdi.

---

[1] yüz N : – A.

Mevlânâ-yı merkûm bahr-ı cevâhir-i 'ulûm, fazîlet ve takvâyı câmi', cebel-i şâmih ve neyyir-i lâmi' olup, "Kâfî" mahlası ile şöhret-şi'âr, tamga-zen-i perniyân-ı eş'âr idi.

Nazm-ı eş'ârı dil-i sâde gibi sâfîdir
Mahlas-ı pâkini zikr eyleyelim Kâfî'dir.

Mervîdir ki otuz sene kadar sâ'imü'd-dehr olup, yirmi senesinde her üç günde bir iftâr ve savm-ı Dâvudî şi'âr[*1] itmişidi. Ve pîrâhen yerine bıtâne-i câmesin kara çuldan idüp, bu üslûb üzre riyâzet ve kazâ bi'l-hakk ile 'ibâdete niyyet iderdi. Gâyetde müteşerri' ve müteverri' olup, zemâne şeyhlerine dahl ü teşnî'den ve dûr-bâş-ı şerî'atle serzeniş ⟨ü⟩ takrî'den hâlî olmayup, " *'İbâdet ü riyâzetle kerâmet tahsîl olunmak mümkin olaydı biz iderdik*" diyü hazm-ı nefs iderdi.

Âsâr-ı 'ilmiyyesinden dört cildde Kudûrî'ye şerhi[*2], 'ilm-i usûl ve ma'ânîde birer metin ve şerhi ve resâ'il-i kesîresi vardır. "Nev-âbâd" nâmına bir kasaba bünyâd idüp, câmi' ve medrese ve mekteb inşâ ve evkâf-ı kesîre peydâ itmişdir. Câmi'-i mezbûr hareminde medfûndur.

[157b] el-Mevlâ Mahmûd eş-Şehîr be-Niksarî-zâde[*3]:

İstanbul Kazâsı'ndan mütekā'id Niksarî Mustafa Efendi'nin ferzendidir. Dokuz yüz kırk beşde pederi Bağdâd kādîsı iken Bağdâd'da tevellüd idüp, mukaddimât-ı 'ulûmu birâderi Mehemmed Çelebi'den ve Çeşmeci-zâde'den görüp, yetmiş üçde Şâh Efendi'den mülâzım olmuşidi. Ba'dehû kazâya rızâ virüp Varna ve Silistire ve Tırnova ve Şumnu kazâlarına mutasarrıf oldu. Karaferye kādîsı iken Selânik'e heves idüp, 'ulemâ-i 'asırdan bir mahzar peydâ ve istihkākını imzâ itdirdikden sonra, rikâb-ı hümâyûn-ı Mehemmed

---

*1 Âtıf Efendi nüshasında "iş'âr" ya da "eş'âr" şeklinde yazılmış. Fakat doğrusu "şi'âr" olsa gerek. Nitekim müellifin bu kısımda kaynak olarak kullandığını bildiğimiz *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te kelime şi'âr olarak geçmektedir (s. 584).

*2 Söz konusu edilen, Kudûrî'nin Hanefî fıkhına dair *el-Muhtasar* adlı eseridir.

*3 *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te, "Niksarî-zâde Mehemmed" olarak geçmektedir (s. 584). Ancak gerek *Hadâ'iku'l-hakā'ik*'te gerekse *Fezleke*'de birâderinin isminin de "Mehemmed" olarak geçmesi düşündürücüdür. İki kardeşin her birine aynı ismin verilmesi pek olası bulunmadığına göre, büyük ihtimalle *Fezleke*'deki "Mahmûd" ismi doğrudur.

Hânî'ye berdâşte kılup, Dâhil rütbesiyle bin beşde Üsküdar'da Mehemmed Paşa Medresesi'ne nâ'il oldu. Yedide İbrâhîm Paşa Ordu Kazâsı'nı ihsân eyledi. Ba'dehû Sahn Medresesi ve Edirne Selîmiyyesi ve Süleymâniyye'den Selânik Kazâsı virilüp, yirmi ikide Karaferye arpalık ta'yîn olundu. Ol hâl üzre yirmi beşde intikāl eyleyüp, Edirne-kapusu hâricinde pederi yanına defn olundu.

Mahdûm-ı merkūm ser-defter-i zurefâ-i Rum, nâdire-gûy, şekli mehîb, tarz u tavrı garîb, hadîdü'l-lisân, zarâfetde 'alem, nezâketde müsellem, eski nefsü'l-emircilerden baba-yı 'âlem idi. 'Ömrü tecerrüd ile geçüp mey ve mahbûba müte'allık letâ'ifine nihâyet yok idi. Sûret-i istiftâda *Nefsü'l-emirnâme*'si ve Kefevî Hüseyin Efendi ve Tursun-zâde 'Abdullâh Efendi ve Ganî-zâde ile makālât ve münâzarâtı ve ba'zı 'ulemâ hakkında Etrâk lisânı üzre deyişi vardır. Bâ-husûs rengîn kıt'aları ve hezliyyâtı meşhûrdur. Evâhır-ı 'ömründe gazel-gûyluğa heves idüp, "Niksarî" mahlası ile ba'zı eş'âri ve kābil-i kabûl güftârı vardır.

el-Mevlâ Mehemmed Cerrâh-zâde:

İstanbul'da bir cerrâhın ferzendi iken tarîk-ı 'ilme sülûk idüp Çivi-zâde'den mülâzım olmuşidi. Sinân Paşa Medresesi'nden bin yedide Erzurum Kazâsı virilüp, on birde Nahcivân Kazâsı'na gitdi. On ikide revâfız müstevlî olmağın Şâh-ı gümrâh elinde esîr ve mübtelâ-yı kayd u zencîr iken, kazâsında 'adl ü istikāmeti bâ'is olup, müte'allıkātı ile âzâd itdikden sonra Der-i devlet'e gelüp sergüzeştini bir kitâb eyledi. On üçde Tire Kazâsı virilüp on yedide Bosna, yirmi birde Âmid kazâlarına nâ'il oldu. Ve yirmi beş ramazânında intikāl eyledi.

Mevlânâ-yı merkūm gavvâs-ı cevâhir-i 'ulûm, hâkim-i hâsim ve seyf-i sârim idi. 'İlm-i fıkha etemm-i intisâbı olup, *Kādîhân*'ı tağyîr ve tertîb eyledi. Hüsn-i kitâbet ve inşâ ve tahrîr-i sukûk ve imlâda dahi mehâreti var idi.

el-Mevlâ Mustafa el-İmâm:

Hurpişteli'dir. Kâtib-zâde Zeynî Efendi'den mülâzım ve semt-i tedrîse 'âzim olup ba'dehû, ba'zı meşâyıh-ı Nakşıbendiyye'den **[158a]** irâdet ile ıslâh-ı nefse himmet idüp Burusa'da ihtiyâr-ı imâmet ü hıtâbet itmişidi. Bin on hudûdunda Cerrâh Mehemmed Paşa, câmi' binâ itdikde, bülbül-i hoş-nağme-i mihrâb olmağla imâmeti mezbûra virmiş idi. Bin on beş hudûdunda imâm-ı

Sultânî olup, nice yıllar ol hıdmeti edâ idi. Yirmi dört recebinde Anadolu Sadâreti pâyesiyle refi'ü'l-kadr olup, Es'ad Efendi'nin iki yüz elli akça tekâ'üd vazîfesi bunlara virildi. Yirmi beş zilhiccesinde intikāl idüp, imâmet Evliyâ Mehemmed Efendi'ye virildi.

Merhûm-ı merkūm âşinâ-yı deryâ-yı 'ulûm olup, miyâne inşâ ve "Sâfî" mahlas ile sâdece eş'ârı var idi. Kendi 'asrında târîh yazup, *İstî'âb*'ı terceme ile me'mûr olmuşidi. Tekmîl müyesser olmadı. Sultân Ahmed Hân nâmına ba'zı kasâ'id ve ta'lîkātı, müzehheb ve mücedvel te'lîfâtı vardır.

el-Mevlâ Mustafa eş-Şehîr be-Celeb Muslihüddîn:

Külâh-ı sürhle devşirmeden Harem-i hümâyûn'a dâhil olup tahsîl-i 'ilm ü kemâl eyleyüp taşra çıkdıkda, tarîk-ı 'ilme 'âzim ve Şeyhülislâm Zekeriyyâ Efendi'den mülâzım olup, kat'-ı merâtib iderek yirmi dörtde Süleymâniyye'den Haleb Kazâsı'yla ikrâm olundu. Ba'dehû, mücâveret niyyetine Kâ'be Kazâsı'nı recâ eyledikde virilüp, yirmi beş zilhiccesinde intikāl eyledi.

Mevlânâ-yı mezbûr 'ilm ü salâhla meşhûr, dervîş-nihâd idi. Âsâr-ı 'ilmiyyesinden *Eşbâh ve Nezâ'ir*'in bir fessine şerhi vardır. Mu'teber eserdir.

eş-Şeyh Ramazân:

Karahisârî'dir. Halvetiyye'den Muhyiddîn Efendi âsitânesinde tekmîl-i sülûk eyleyüp, dokuz yüz doksan dörtde hılâfetle İstanbul'a geldikde Bez⟨zâz⟩istân Kethudâsı Hâce Husrev, bunlar şevkına câmi' ve hânkāh binâ idüp, "Bâzergân Tekyesi" dimekle meşhûr oldu. Bu târîh kitâbe-i bâbında mastûrdur:

Seyr idüp anı Sâ'î-i dâ'î
Didi târîh, Kâ'betü'l-'uşşâk[*1]

Ol buk'ada mesned-nişîn-i irşâd iken bin ⟨yirmi⟩ beşde intikāl eyleyüp, oğlu 'Abdülhalîm Efendi, yerine geçdi.

[*1] كعبة العشاق = 994.

Mısrâ'

Hâşimî didi: "Geçdi Şeyh bugün[*1]"

târîh-i intikālidir.

Şeyh-i mezbûr ma'den-i sadâkat, mazanne-i kerâmet idi. On bir târîhinde Güzelce Mahmûd Paşa, Yemişçi havfından bunlara iltică ider. Yemişçi dahi bir gice 'ale'l-gafle hânkāha gelüp Şeyh'e mülâkāt murâd itdikde, Şeyh, Mahmûd Paşa'ya, "*Hemân içlerinden geçüp gidesiz. Hakk te'âlânın hıfz u himâyesinde olasız. Bize su'âl idicek, kizb ihtiyâr idemeziz*" didikde, Mahmûd Paşa dahi Yemişçi'nin ve etbâ'ının önünden geçüp gider. Âgâh olmazlar. Ba'dehû Vezîr mülâkī oldukda, "*Pâdişâh hazretlerinin makhûru olan Mahmûd Paşa sizlerde muhtefî imiş, teslîm fermân olunmuşdur*" didikde, 'azîz cevâb virüp, "*Ol kimse şimdi önünüzden çıkup gitdi. Murâdınız olıcak niçün ahz itmediniz?*" didikde, te'essüf-künân vedâ' itdi.

[*1] كچدى شيخ بوكون = Mısra bu haliyle 1025 değil, 1031 tarihini veriyor. Hayli zorlama olmakla beraber, hesabın 1025'i tutması için بوكون kelimesi بكون şeklinde yazılabilir.

[158b] SENE-İ SİTTE VE 'İŞRİN VE ELF

Ziyâfet-i Sultânî der-Câmi'-i Cedîd

Atmeydânı'nda yedi seneden beri binâsına sarf-ı makdûr olunan Câmi'-i şerîf-i Ahmed Hânî kubbesi temâm olup kilidlenecek vakit gelmekle, cumâdelâhırenin dördüncü günü câmi'-i mezbûr sâhasında otaklar kurulup taht-ı Şâhî vaz' olundu. Cümle 'ulemâ ve erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanat da'vet ve 'âlî ziyâfet tertîb olundukdan sonra, her biri Sarây-ı 'âmire'ye varup hıl'atlenüp, Pâdişâh-ı 'âlî-câh önüne düşüp otağ-ı hümâyûna getirdiler. Evvelâ Sadr-ı a'zam Halîl Paşa sâ'ir vüzerâyla girüp tehniyet-i itmâm-ı binâ eylediler. Ba'dehû, Şeyhülislâm ve sâ'ir 'ulemâ vü sâdât girüp dâmen-bûsî-i Pâdişâhî ile müşerref oldular. Bin kadar hıl'at ve sof giydirilüp, arkalarında iken huzûr-ı hümâyûna varırlardı. Ve iki nefer şehzâde, mücevveze ile cânib-i yemînlerinde ayağ üzre dururdu.

Reften-i Vezîr-i a'zam Halîl Paşa be-Kışlak-ı Diyârbekir ve Âmeden-i Cânıbek Girây

Mâh-ı mezbûrun sekizinci günü, yevmü'l-hamîsde Sadr-ı a'zam, 'atebe-i 'aliyyeye yüz sürüp 'azîm alaylar ile Üsküdar'a geçdi. Ve diyâr-ı 'Acem mesâfe-i ba'îde olmağla, bir başdan ağır 'asker varmamak içün Diyârbekir'de kışla fermân olmuşidi. Tayy-i merâhil iderek mâh-ı şa'bânda dâhil olup, Cânıbek Girây Hân dahi kırk bin kadar Tatar ile Kefe'den karşı geçüp, Peçuylu kavlince Serdâr'a haber gönderdi ki hâlâ kışlaya varmazdan mukaddem Kızılbaş diyârına akın ide. Serdâr dahi ana nâme göndermekle, Gence ve Nahcivân ve Çulha semtlerini gârete revân olup kahr-ı 'adûya şitâbân eyledi. Otuz bin kadar esîr ve hayvânât sürüp ol semtleri urdukdan sonra dönüp Diyârbekir'e vardıkda, Vezîr-i a'zam ve a'yân 'asâkir ve alaylar ile istikbâl idüp, at üzerinde buluşup ta'zîm ü tekrîm ile otağa indirüp simât çekildikden sonra, murassa' kılıc ve gaddâre ve murassa' rahtla eyerlü at çek⟨il⟩üp, taraf-ı Pâdişâhî'den gönderilen beş bin altun harclık ol mahalde teslîm olunup, sâ'ir mîrzâlara dahi ağır hıl'atler giydirildi. Ba'dehû cümle beylerbeyiler ta'zîmen önüne düşüp kendi ordusuna îsâl eylediler. Birkaç günden sonra Mîr Şeref Paşa hükûmeti olan Cezîre-i İbn 'Ömer ⟨Cizre⟩ kendiye ve cünd-i Tatar'a kışlak ta'yîn olunmağla, ol cânibe gitdi.

İrsâl-i 'Asker be-Muhâfaza-i Gürcistân

Kartil ⟨Kartli⟩ Hâkimi mektûb gönderüp, Kızılbaş-ı bed-ma'âşın ve Şâh'ın fikr-i fâsidi, Gürcistân diyârlarını kabza-i tasarrufa getirmek olduğun i'lâm eylemekle, serhadd-i mezbûra imdâd içün Batum Beylerbeyisi 'Ömer Paşa eyâleti 'askeri ile ve Çıldır-köprüsü Beyi Murtezâ Bey ve arpalık sancağa mutasarrıf Sefer Paşa ve Gürcistân tarafında vâkı' olan hükkâm ve ümerâ, Güril ⟨Guria⟩ ve Dadyan ⟨Megrel⟩ ve Baş-açık ⟨İmereti⟩ melikleri hükûmetlerinde olan 'askerleriyle imdâda ta'yîn olunup, **[159a]** 'umûmen Eyâlet-i Erzurum ve Tırabzon'da olan yeniçeriler zâbitleri ile ve hükkâm-ı Dağıstân, bilâ-tevakkuf kalkup Ser'asker-i mezbûr yanına muhâfazaya varmak içün hüküm gönderildi.

Tertîb-i Musâlaha-i İskender Paşa

Karadeniz kenârlarına[1] zarar irişdiren Kazak eşkıyâsı def'i içün mukaddemâ Rumili ve Budun ⟨Buda⟩ ve Kanije ⟨Kanizsa⟩ eyâletlerinden ta'yîn olunan 'asker-i mansûr serdârı İskender Paşa, Bosna'dan bu denlü 'asker ile kalkup, Erdel Hâkimi Betlen Gabor ⟨Bethlen Gábor⟩ ve Boğdan Hâkimi Radul Voyvoda ⟨Radu Mihnea⟩ ve Eflak Hâkimi Aleksandır Voyvoda ⟨Alexandru Ilias⟩ 'askeri ile bile koşulup, Boğdan vilâyetinde vâkı' Turla Suyu ⟨Dniester⟩ kenârında "Budile" nâm palanka mukābelesinde nüzûl olundukda, Leh vilâyetinin hatmanı ve Leh Kıralı Jidmon ⟨Sigismund III Vasa⟩ 'askerinin serdârı ve vekîli olan İstanislar Jilkos ⟨Stanislas Zolkiewski⟩ dahi Leh 'askeri ile "Yarızca ⟨Jaruga⟩" nâm mahalle dâhil olup, mâ-beynde ceng ü cidâl olmak üzre iken, tarafeyne elçiler varup gelüp Kazak ahvâli mükâleme olundukda, barışıklık bozulmağa Tatar tâ'ifesiyle Kazak eşkıyâsı sebeb olup, bunların[2] def'ü ref'i lâzım olmağın, mezbûr Hatman dahi kadîmî olan sulh mûcibince Kazak eşkıyâsı Özi Suyu ⟨Dnieper⟩'ndan Karadeniz'e inmeyüp re'âyâ âsûde-hâl olmağa tekeffül idüp, Erdel ve Boğdan ve Eflak vilâyetlerine dahi dahl ü ta'arruz olunmayup, Hotani-oğlu ve Şirban ve gayri, bu üç memleket üzerine hükûmet sevdâsıyla gelmek isterlerse vilâyetden yol virilmeyüp, Hân'a virilen pîşkeşleri virilüp, Âsitâne'ye büyük elçi gönderil-

[1] kenârlarına A : kenârlarında N.
[2] bunların A : – N.

mek üzre mezbûr Hatman kendi mührüyle ve tabur içinde olan beyler mührü ile biri Türkçe biri dahi Leh dilince iki temessük virüp ke'l-evvel sulh recâ eylemekle, mûmâ-ileyh İskender Paşa sene-i mezbûre ramazânının yirmi altıncı günü ile müverrah sulhnâme yazup şurût-ı mezkûre ile temessük virdi. Ve tekeffül eyledi ki min-ba'd Tatar tâ'ifesi[1] Leh vilâyetine zarar u ziyân eylemeyüp tüccâr varup gele.

İstihkâm-ı Sulh-ı Nemçe

İmparator tarafından pîşkeş ü hedâyâ ile gönderilen "Prag ⟨Prága/Prague⟩" nâm şehrin kapudanı ve vezîr-i mukarrebi her mâh mukaddemâ gelen "Cerezgal ⟨Cesare Gallo⟩" nâm elçi ile ve Nakşa ⟨Naxos⟩ Adası'nın dukalığı 'inâyet olunan Gasper ⟨Gaspar Graziani⟩ gelüp, karâr virilen şurût-ı sulh mûcibince iki tarafdan harâb olan köyler beyâza çıkarılup ve palankalar yıkılup, tarafeynin vükelâsı ma'kūl gördüğü üzre 'ahidnâme ile Cerezgal ⟨Cesare Gallo⟩ ve Kanije ⟨Kanizsa⟩ Beylerbeyisi Ahmed Paşa **[159b]** ve Gasper ⟨Gaspar Graziani⟩ barışıklık maslahatını itmâma şürû' idüp, sulh istihkâm bulunca büyük vezîr Âsitâne'de alıkonmuş idi. Hâlâ vükelâ tarafından mektûblar gelüp, "*Maslahat tîz bitmek içün mezbûrun serhadde gönderilmesi lâzımdır*" diyü 'arz olunmağla, Budun ⟨Buda⟩'a varup maslahat temâmından sonra kalkup gitmeğe izin virildi.

Ahvâl-i Donanma

Bu sâlde Kapudan 'Ali Paşa, donanma gemileri ile Akdeniz'e çıkup A⟨na⟩varin ⟨Navarino⟩'den kâfir yakasına gitmek murâd idüp zebûn gemileri bozmadı. "*Ben kadırga içinde doğmuş büyümüşüm*" diyü kendi bildiğine gidüp, şa'bânın yirminci günü engine çıkdıkda, ahşâm zemânı bir furtına ve şedîd rüzgâr çıkup gemileri dağıtdı. Sabâh olunca furtına ⟨devâm⟩ idüp, her kadırga bir yana gitdi. Dört kadırga cebeci gemilerinden ve iki kadırga yeniçeri ve beş dahi beylerden gark u helâk olup, yedisinden cân çıkmadı. İkisinden biraz âdem firkate ve sandal ile kurtulup, iki bey gemisi ve bir mavna rüzgâr önüne düşüp, Magrib Tırablusu'na düşüp halâs oldular. Mavnada bölük halkı var idi. Yedi gün yedi gice deryâda gezüp falya virmişiken, içinde bir mâhir Firenk, âzâd olmak şartıyla kapadı. Süveydân-oğlu Magrib Tırablusu beyi idi,

[1] tâ'ifesi A : tâ'ifesiyle N.

mühimmâtın görüp girü yolladı. Yirmi beş günden sonra çıkup, Koron'da gemiler girü Kapudan Paşa yanında cem' oldular. On bir kadırga zâyi' u telef olup deryâ zemânı geçicek, mâh-ı zilka'dede gelüp Tersâne-i 'âmire'ye girdiler[1].

İntikāl-i Sultân Ahmed Hân ve Cülûs-ı Sultân Mustafa Hân

Zilka'de evâ'ilinde Pâdişâh hazretlerinin mizâcı sû'-i mi'deden mütegayyir olup gitdikce iştidâd buldu. Mu'âlece-i etıbbâ kâr-ger olmayup, mâh-ı mezbûrun yirmi üçüncü günü, erbi'â gicesinde 'âlem-i bakāya rıhlet eylediler.

Şehzâdeleri sagīr olmağla, ashâb-ı hall ü 'akd, birâderleri Sultân Mustafa câ-nişîn olmağı ma'kūl görüp, Kā'im-makām Mehemmed Paşa ve Şeyhülislâm Es'ad Efendi ve sâ'ir a'yân u erkân, sabâh ezânından mukaddem Dîvân-ı hümâyûn'da mu'tâd üzre cem' olup, taht-ı hümâyûn kurulup, teşrîn-i sânînin on ikinci günü, yevm-i erbi'âda Sultân Mustafa Hân serîr-i hılâfete geçüp a'yân u erkân bey'at itdiler.

Ba'dehû, selâtîn câmi'lerinde salâ virilüp münâdîler nidâ eyledi. Emr-i techîz ü tekfîn itmâmından sonra Sarây-ı 'âmire'de Es'ad Efendi cenâze namâzını kılıvirüp, vüzerâ ve 'ulemâ mu'tâd üzre piyâde, mâtem tonları ile türbelerine götürüp defn itdiler.

Otuz yıl ve beş ay mu'ammer olup on dört yıl, dört ay saltanat sürdüler. Pâdişâh-ı mağfûr reşk-endâz-ı hâkān u fağfûr, mürebbî-i 'ulemâ vü fudalâ, kuvvetü'z-zahr-ı zu'afâ vü fukarâ, mutî'-i fermân-ı şerî'at, kâtı'-i 'ırk-ı erbâb-ı zulm ü bid'at idi. Sinn-i şerîfleri on dörde bâliğ oldukda on dördüncü Pâdişâh olup, on dört sene fermânları hırzü'l-emân olmak ittifâkāt-ı hasenedendir.

Şi'rde mahlas-ı şerîfleri "Bahtî"dir ki târîh-i cülûs-ı hümâyûnları idi.

Âsâr-ı hayrlarından Atmeydânı'nda altı minâreli câmi'-i şerîf ve medrese ve tetimmât ve Haremeyn-i Şerîfeyn fukarâsına mahsûs hayrât u hasenât bî-hadd ü gāyât idi.

Evlâd-ı Kirâmı

Sultân 'Osmân, Sultân Mehemmed ki bin otuzda şehîd oldu, Sultân Murâd Hân, Sultân Süleymân, Sultân Kāsım ⟨ki⟩ ikisi dahi bin kırk beşde şehîd oldular, Sultân İbrâhîm. Üçü evreng-nişîn oldukları zikr olunacakdır.

[1] ahvâl-i donanma ... girdiler A : – N.

Vüzerâ

Yavuz 'Alî Paşa, Mehemmed Paşa, Derviş Paşa, Murâd Paşa, Nasûh Paşa, Mehemmed Paşa, Halîl Paşa.

Meşâyıh-ı İslâm

Mustafa Efendi **[160a]** iki def'a, Sun'ullâh Efendi üçüncü ⟨ve⟩ dördüncü def'a, Hâce-zâde Mehemmed Efendi ikinci def'a, Es'ad Efendi.

Kudât-ı 'Asâkir-i Rum

Dâmâd Mehemmed Efendi, Es'ad Efendi, Feyzullâh Efendi, Yahyâ Efendi, Es'ad Efendi, Dâmâd Efendi, 'Abdül'azîz Efendi, Yahyâ Efendi, Kethudâ Mustafa Efendi, Kemâl Efendi, 'Azîz Efendi, Bostân-zâde Mehemmed Efendi, Kemâl Efendi, Yahyâ Efendi.

Kudât-ı 'Asâkir-i Anadolu

Kemâl Efendi, Feyzullâh Efendi, Yahyâ Efendi, Kemâl Efendi, 'Azîz Efendi, Kethudâ Mustafa Efendi, Bostân-zâde, Kemâl Efendi, Feyzullâh Efendi, Hüseyin Efendi, Ganî-zâde, Kara Çelebi-zâde, Rıdvân Efendi, Zeynel'âbidîn Efendi, Hüseyin Efendi.

Tevzî'-i 'Atıyye

Cülûs-ı hümâyûndan bir iki gün geçdikde, mu'tâd-ı kadîm üzre Pâdişâh-ı 'âlî-câh, alay ile Ebî Eyyûb-i Ensârî ziyâretine varup, cülûs in'âmları ve terakkīleri tevzî' u taksîm olundu.

Lâkin, ol Sultân-ı 'âlî-şânın fi'l-cümle 'aklında ve beşeresinde âsâr-ı 'illet görünmekle, "*Habs-i medîd bâ'is olmuşdur*" diyü müdâvât-ı etıbbâya havâle olunup tedbîr-i umûr, vâlide-i muhteremesi yedine tefvîz kılındı.

Vefeyât

el-Mevlâ 'Abdullâh eş-Şehîr be-Kızılca Hayreddîn-zâde:

Bergamalı'dır. Pederi tarîk-ı 'ilimden fâriğ bir pîr-i sâlih idi. Dokuz yüz altmış hudûdunda tevellüd idüp Hâce 'Atâ'ullâh Efendi'den mülâzım oldukdan sonra, hasbe'l-'âde medârisde ifâde iderek elf-i kâmilde Kalenderhâne pâyesinden Ankara Fetvâsı'na nakl olundu. Ba'dehû Sahn'dan

Manisa Kazâsı'na nâ'il olup, girü Ankara Fetvâsı ve Konya ve Mar'aş ve Ankara kazâları virilmişidi. Bin yirmi altı muharreminde vefât itdi.

Mollâ-yı merkûm her fende mümtâz, 'asrında ser-efrâz idi. *Kasîde-i Münferice*'ye Türkî şerh yazup eş'ârını tedvîn itmişdir. Bu beyt-i meşhûr anındır:

Mey ü mahbûbu imiş zevkı bihiştin de hemân
Haber aldık o tarafdan bize âdem geldi

el-Mevlâ Mehemmed Hakîmî b. Süleymân b. Mehemmed el-Gîlânî:

Gîlân'da Lâhicân'dan zuhûr {*Hasan Çelebi, belde-i Ebher'e mensûb yazar. Minhu*} ve Mollâ Lârî'den iktisâb-ı fazl-ı mevfûr idüp, ol takrîble Sultân-ı Hind Hümâyûn Pâdişâh dergâhına intisâb itmişidi. Sultân Selîm-i Sânî 'asrında Rum'a gelüp Mu'allim-i Şehzâde İbrâhîm Efendi'den mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim olmuşidi. Ol esnâda mukarreb-i hazret⟨-i Pâdişâh⟩ Beylerbeyi Mehemmed Paşa'ya mu'allim olup, ihrâz-ı merâtib-i 'ilmiyye iderek dokuz yüz doksan birde kırk akça ile Cânbâziyye müderrisi olmuşidi. Bin yedide Üsküdar'da Mehemmed Paşa Medresesi'nden Kayseriyye Kazâsı'na nakl olundu. Ba'dehû Tırablus-Şâm ve Kayseriyye kazâlarına mükerreren vâlî olup, Halîl Paşa'yla donanmaya gitmişidi. Yirmi altı muharreminde vefât itdi.[**160b**] Mevlânâ-yı mezbûr "Hakîmî" mahlası ile meşhûr, Türkî ve Fârisî şi'r ü inşâya kâdir, üslûb-ı kitâbetde mâhir, pîr-i dervîş-nihâd, pâk-i'tikâd idi.

el-Mevlâ Kara Sa'îd:

Gulâm-ı Hindî'dir. 'Ulemâ-i 'Acem'den Mollâ 'İmâd'ın kulu ve terbiye-gerdesi olup, mebânî-i 'ulûmu 'alâ vechi'l-itkân ta'lîm itdikden sonra, Mollâ 'İmâd, Bağdâd ve Diyârbekir'de[*1] Mehemmed Paşa-oğlu Hasan Paşa'ya mu'allim olmağın, bunlar dahi ervâmla ihtilât itmişidi. Mollâsı intikâlinden sonra Rum'a gelüp, Hâce-zâde Mehemmed Efendi'den mülâzım olup, Hânkâh Medresesi'ne gelince medârisde ifâde eyledi. Yirmi altı rebî'ulâhırında ders ü devri temâm olup, tâ'ûndan intikâl itdi.

[*1] *Hadâ'iku'l-hakâ'ik* (s. 592)'te Bağdâd ve Diyârbekir'in yanısıra Erzurum'un da ismi geçmektedir.

Mevlânâ-yı merkûm hâris, deryâ-yı 'ulûm, 'âlim ü fâzıl idi. —*'Âşe sa'iden ve mâte şehiden*[*1]—

Kâsım-ı Leysî'nin *İsti'âre Risâlesi*'ne mufassal şerhi vardır[*2].

el-Mevlâ Mahmûd Manastırî:

Manastırlı Dürzî-zâde'dir. Sa'deddîn Efendi'den mülâzım ve kādî olup, Manastır ve Siroz ve Üsküb'de hükûmetine halk-ı cihân râzî idi. ⟨Hâce-zâde⟩ Mehemmed Efendi ve Es'ad Efendi sadâretinde tezkirecilik ile kadri 'âlî ve reşk-endâz-ı mevâlî olup, Hicâz'da yirmi altı hılâlinde rıhlet eyledi.

Mevlânâ-yı mezbûr fazîlet-i 'ilmiyye ile meşhûr idi. Tefsîre müte'allık risâleleri vardır. *Fezâ'il-i cihâd* yazup rikâb-ı hümâyûna ihdâ itmişidi. Kitâb-ı mezbûra Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin takrîzidir:

Kitâbuke bedreddîn seyfün seleltehû
Bi-nasrin ve te'yîdin ve kad kâne ma'mûren

Ve takrîzu a'lâmi'r-ricâl firindühû
Fe lâ-zâle memdûhan ve lâ-zâlet mahmûden[*3]

eş-Şeyh Ca'fer:

Tırhalalı'dır. "Kemâlî" mahlas 'Ali Efendi birâderi olmağla, "Kâmilî" tahallüs idüp, tahsîl-i 'ilm-i şerîfden sonra Nûreddîn-zâde hıdmetine vâsıl ve feyz-i 'inâyeti ile mürşid-i kâmil olmuşidi. 'Asr-ı Murâd Hânî'de manzûr-ı

---

*1 عاش سعيدا و مات شهيدا = Mutlu (Allah'ın rızâsına layık bir şekilde) yaşadı ve şehit olarak öldü.

*2 Kâtib Çelebi'nin Kāsım-ı Leysî ismiyle bahsettiği kişi, meşhur Arap dili ve edebiyatı âlimi olan Ebü'l-Kāsım b. Ebî Bekr el-Leysî es-Semerkandî (ölm. 1483'ten sonra)'dir. *İsti'âre Risâlesi* ise Semerkandi'nin asıl adı, *Ferâ'idü'l-fevâ'id li-tahkīkı me'âni'l-isti'ârât* olan eseridir (İsmail Durmuş, "Semerkandî, Ebü'l-Kāsım", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 472-473).

*3 كتابك بدر الدين سيف سللته
بنصر و تاييد و قد كان معمورا
و تقريظ اعلام الرجال فرنده
فلا زال ممدوحا و لا زالت محمودا
Senin kitâbın kınından çektiğin kılıçtır
Allah'ın yardımı ve desteği ile ma'mûr oldu
Büyük insanların sözü onların kılıcıdır
Daima övmeye ve daima övülmeye layıktır.

Pâdişâh-ı ‘âlî-câh olup, meşrebine tecerrüd ü fenâ gâlib olmağla, hücresini mânend-i dükkân-ı ‘attâr birkaç def‘a ‘urza-i yağma idüp, mükerreren Hacc'dan sonra sılasında ikāmet ve zâviye ve hücerât binâsıyla usûl-i Halvetiyye'yi ihyâ üzre iken, bin yirmi altı saferinde intikāl idüp türbesinde defn olundu.

Mısrâ‘

Eyledi Ca‘fer Efendi cây-ı dünyâdan sefer[*1]

târîh-i vefâtıdır.

‘Azîz-i merkūm ser-halka-i e‘izze-i Rum, ma‘den-i kerem ve deryâ-yı kerâmet idi.

eş-Şeyh Velî-i Ağrasî:

Hamîd'de “Ağras” nâm kasabadan zuhûr idüp, meşâyıh-ı Zeyniyye'den Burhân Efendi hıdmetinde menzil-i maksûda vusûl buldukdan sonra, Ağras'da mescid ve zâviye binâ idüp, mülâzım âsitânesini sîrâb-ı zülâl-ı şerî‘at ve hakīkat iderken, bin yirmi **[161a]** altıda intikāl eyledi.

‘Azîz-i mezbûr kerâmet-i celîle ile meşhûr, ‘ârif-i mükâşif idi.

eş-Şeyh Hasan-ı ‘Adlî:

İştibî'dir. Pederi, Sofyalı Bâlî Efendi hulefâsından idi. Tahsîl-i kemâlden sonra Kemâl Efendi'den mülâzım, ba‘dehû semt-i fakr u fenâya ‘âzim olup, Hasan Efendi'den inâbet itmişidi. Evvelâ Balat kurbında Ferruh Kethudâ Zâviyesi'nde seccâde-nişîn-i irşâd olup, ba‘dehû Rumili'ne sefer ve Yanya'da Ya‘kūb Efendi Zâviyesi'ni makarr idüp, ba‘dehû Mizistre ve Siroz'da ikāmet ve zâviye ve mescid binâsıyla ihyâ-i âdâb-ı tarîkat itmişidi. Bin on dokuzda Hasan Efendi⟨'nin⟩ haber-i intikāli vâsıl oldukda, Mustafa Paşa Zâviyesi bunlara virildi. Bin yirmi altı şevvâlinin âhırında müddet-i hayâtı âhır olup zâviye harēminde defn olundu.

[*1] ایلدی جعفر افندی جای دنیادن سفر = 1026.

'Azîz-i mezbûr zâhirî ve bâtınî ma'mûr, kerem ü kerâmetle meşhûr idi. Âsâr-ı kaleminden *Şâh u Gedâ* bahrinde manzûm kitâbı vardır. İsmi ve târîhi *Âhır-ı kâr* (1022)*1 'dır.

eş Şeyh Feyzî:

Kefevî'dir. 'İlm ü 'irfânı mükemmel, şeyh-i mübeccel idi. Müretteb *Dîvân*'ı vardır. Devlet-i Ahmed Hâniyye'de intikāl iden e'izze-i kirâmdandır.

Münîrî Efendi:

Bosnavî'dir. İsmi Nûrullâh olmağla bu mahlası ihtiyâr eyledi. Vildânzâde('nin) pederinden mukaddimât-ı 'ulûmu görüp ba'zı meşâyıhdan tekmîl-i nefse himmet eyledikden sonra, Belgırad'da vâ'iz ve müzekkir ü müderris olup te'ayyünü cihetinden me'zûn bi'l-iftâ olmağla, nice yıllar ifâde vü iftâ ile 'ömrünü ifnâ eyledi. Evâhır-ı devlet-i Ahmed Hâniyye'de vefât idüp, fazîlet ile şöhre-i diyâr, ferîde-i sadef-i rûzgâr olmuşidi.

Dervîş 'Ali Hâkî:

Keşmir Pâdişâhı Eslem Hân'ın oğludur. Pederi, Şâh 'Abbâs elinde şehîd olup, bunlar sâlik-i râh-ı fenâ olmağla, nice yıllar seyr ü seyâhatde*2 ve meşâyıh-ı 'Arab u 'Acem ile sohbet idüp, edâ-i Hüccetü'l-İslâm'dan sonra, evâhır-ı devlet-i Mehemmed Hânî'de Rum'a gelüp 'Ali Paşa tâbhânesine nâzil olmuşidi. Bezl-i ni'met ile kulûbu teshîr idüp, dâ'imâ 'ûd ve 'anber yakup, sükkeri pâlûde ve kabuni pilâvı mebzûl, mu'anber duhânı ve mümessek kahvesi sebîl-i erbâb-ı kabûl, ehl-i kerem ü kerâmet, dervîş-i Pâdişâh-meşreb ve 'âlî-himmet idi. Evâhır-ı devlet-i Ahmed Hânî'de vefât idüp, sâkin olduğu tâbhânede defn olundu.

'Azîz-i mezbûr vusûl-i cevher-i iksîr ile meşhûr, ser ü pâ bürehne iken pâk u nazîf, hırka vü şâl ile müdâvim-i tahâret ve salât idi. Ceyb-i gaybdan harcanup kimseden nesne kabûl itmez ve kâ'inen men-kân bir kapuya gitmez idi.

---

*1 آخر كار = 1022.

*2 Âtıf Efendi ve Nuruosmaniye nüshalarında kelime "seyâhatde" olarak geçmektedir. Ancak bu haliye anlamda bozukluğa yol açıyor. Aslı "seyâhat" olmalıdır. Nitekim, *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 608)'te bu şekildedir: "Niçe yıllar seyr ü seyâhat ve meşâyıh-ı 'Arab u 'Acem ile sohbet idüp ..."

Durmuş Dede:

Akkirman etrâfında gezer bir meczûb iken, gemiciler getirüp Rumili Hisârı'nda Bektâşîler Tekyesi'ne bırakmışidi. Giderek erbâb-ı selâ'in hüsn-i i'tikâd idüp nüzûr ve sadakāt **[161b]** ile çerâğını pür itmeğe başladılar. Yirmi sene kadar mu'tekad-ı 'âlem ve maksad-ı sâfirân-ı 'Arab u 'Acem olup şöhret-i 'azîme peydâ eyledi. Lâkin, kendide aslâ şu'ûr olmayup, ancak dervîşlerin ta'lîmi ile, geçenlere, "*Uğur olsun*" dir idi. Devlet-i Ahmed Hâniyye'de göçüp üzerine türbe binâ olundu.

SENE-İ SEB'A VE 'İŞRİN VE ELF

Hal'-i Sultân Mustafa ve Cülûs-ı Sultân 'Osmân Hân

Çün Pâdişâh-ı fenâ-meşreb az zemânda hiffet-i 'akılla meşhûr olup evzâ'-ı garîbe ile beyne'n-nâs şöhret buldu. Türbeleri gezüp deryâda mâhîlere altun atmak ve 'aşâ'ire yollarda dirhem ve dînâr döküp saçmak gibi hâlleri halk-ı 'âlem müşâhede idüp 'adem-i rüşdünü bildiler. Dârü's-sa'âde Ağası Mustafa Ağa -ki merhûm Sultân Ahmed Hân zemânında merci' ve müdebbir-i umûr-ı cumhûr idi- Şeyhülislâm Es'ad Efendi'ye ve Kā'im-makām Sûfî Mehemmed Paşa'ya haber gönderüp, "*Pâdişâh⟨ın⟩ hâli halk-ı 'âlemin ma'lûmu olup tevâtüre irdi. Bu bâbda ihmâl olunursa hazîne itlâfından ve nedâmetden gayri nesne görünmez. Bir gün mukaddem tedârük görülmek lâzımdır*" diyü a'yân u erkân, 'ulûfe bahânesiyle Dîvân'a gelmek tenbîh olundu.

Sene-i mezbûre rebî'ulevvelinin gurresinde ashâb-ı hall ü 'akd Dîvân'a gelüp Mustafa Ağa, Sultân Mustafa olduğu hânenin kapusu üzerine bend idüp, taht-ı hümâyûn kuruldu. Şehzâdelerin büyüğü Sultân 'Osmân Hân çıkup taht-ı sa'âdet-bahta cülûs eyleyüp, emr-i bey'at temâm oldukdan sonra münâdîler nidâ idüp halk dağıldı. Sultân Mustafa müddeti bu def'a üç ay, on gün olup girü mesken-i kadîmine girdi.

Pâdişâh-ı cedîd mu'tâd üzre alay ile Ebî Eyyûb-i Ensârî ziyâretine varup, in'âmât-ı cülûs ve terakkıyât kānûn üzre tevzî' olunmağla hazîneye biraz hiffet geldi. Zîrâ her cülûs in'âmı üçer bin yüke karîb akça ile ancak kapanırdı. Seferde olan 'askerin iki kat cülûs in'âmı Müftî Mehemmed Efendi dâmâdı Kapucubaşı Mustafa Ağa ile cânib-i Serdâr'a irsâl olundu. Vardıkda evvelâ yeniçeri ağalığı, ba'dehû Eyâlet-i Diyârbekir tevcîhi ile ri'âyet olundu.

Firâr-ı Mehemmed Girây

Pâdişâh-ı 'âlî-câh alay itdiği gün, Yedikulle'de mahbûs Mehemmed Girây Hân fursat bulup birkaç Tatar ile firâr itdiği şâyi' olmağın, Kā'im-makām Mehemmed Paşa, Hâcı Sübaşı'yı sumbeki kayığı ile yalıları cüst ü cûya gönderüp, karadan dahi İskender Paşa'yı ılgar ile irsâl eyledi. Seherî Pravadi'ye vardıkda, Mehemmed Girây dahi vakt-i 'asırda gelmiş, bir sahrâda dinlenmek içün diraht sâyesine nüzûl eylemiş. Kasaba halkı ve 'askerîden

âdem varup üzerine düşdükde, bir yeniçeriyi okla urup öldürdükden sonra cengden fârig olup, halkla kasabaya dâhil olmuşlar. İskender Paşa [162a] Mehemmed Girây'ı alup, Âsitâne'ye getirüp mültefet oldu. Ve Hân-zâde girü Yedikulle'ye kondu.

Teveccüh-i Serdâr-ı a'zam be-Cânib-i Erdebîl

Çün hengâm-ı şitâ geçüp fasl-ı bahâr irdi, Vezîr-i a'zam Halîl Paşa cumâdelûlâda Diyârbekir kışlasından Çülek Sahrâsı'na çıkup dernek itdikden sonra, göçüp Bitlîs ve Van üzerinden Tebrîz'e teveccüh itdi. Şâh 'Abbâs dahi 'askeri ile Erdebîl'de idi. Van Sahrâsı'nda Tatar Hân dahi kışladan gelüp orduyı hümâyûna mülhak oldu. Müşâvere idüp Erdebîl üzerine varılmak ma'kūl görüldü. Bundan akdem Kārçgāy Hân, 'asker önünden re'âyâyı göçürüp Erdebîl semtine sürmüşidi.

İnhizâm-ı Cânıbek Girây der-Ceng-i Sahrâ-yı Serâv

'Asker-i mansûr Tebrîz'e gelince tarafeynden sulh içün elçiler varup gelüp, beri cânibden Defterdâr Hakîm 'Osmân gönderilmişidi. Geldikde, "*Tebrîz Hâkimi Kārçgāy Hân Kızılbaş 'askeri ile Erdebîl kurbında olup bî-hadd ü bî-pâyân re'âyâ ve ulus sürgünlerini muhâfaza üzredir. Tatar 'askeri birkaç bin sebük-bâr atlu ılgar idüp varsa, cümlesini ber-taraf kılmak ve bî-hadd ganâ'im almak müyesser idi*" diyü nakl eylemekle, Tatar ve sâ'ir 'askeri mağrûr idüp tama'-i hâma düşürmüşidi. Müşâvere olundukda, Defterdâr Bâkī Paşa ve sâ'ir umûr-dîde ihtiyârlar ma'kūl görmeyüp, "*Yedi sekiz menzil yere ılgar ile varan 'asker ne işler? Dinc 'askere lâzım gelse mukābil olamaz. Ve anlar gāfil idiği neden ma'lûmdur?*" didiler. Hân ve Serdâr-ı a'zam Kethudâsı ve Abaza Paşa, Hakîm 'Osmân sözüyle 'âmil olup, ekser-i ümerâ ve 'asker dahi, *–İzâ câ'e'l-kazâ 'amiye'l-basar*[*1]– fehvâsınca anlara hevâdârlık eyleyüp gitmeği tercîh bâbında nice söz söyleyüp ve "*Hâzır şikârdır. Lâyık değildir ki bu denlü doyumluk pençe-i gāziyândan müft ü meccânen rehâ bulup çıka gide*" diyü lâf u güzâf ile Serdâr'ın gönlün uğurlayup me'mûr oldular.

Tatar Hân cümle 'askeri ile ve Diyârbekir Beylerbeyisi Mustafa Paşa, Van Beylerbeyisi Elmacı Paşa ve Sivas Beylerbeyisi 'Osmân Paşa eyâletleri

*1 اذاجاءالقضا عمىالبصر = Kaza (Allah'ın takdir ettiği şey) gerçekleşince, insanın basireti bağlanır.

'askeri ile ve Rumili Beylerbeyisi Arslan Paşa Rumili Eyâleti'nden on sancak 'askeri ve beyleri ile ve Haleb Beylerbeyisi Abaza Mehemmed Paşa; bu cümleye Erzurum Beylerbeyisi Hasan Paşa serdâr ta'yîn olunup, sâ'ir kapukulundan dahi murâd iden tama'-i hâma düşüp, mâl-i ganâ'im doldurmak içün boş gırârlar ile ekser-i 'asker semerli bârgîrlere binüp, biri birine bakmayup Erdebîl cânibine ılgar eylediler. Yem kesdirmeden gayri bir yerde tevakkuf u ârâm olunmayup, sekiz menzil olan Serâv Sahrâsı'na iki buçuk günde yetdiler. Ve ilerisi girüsünden bî-haber, perîşân, durgun, yorgun **[162b]** giderken Kızılbaş alayları göründü. Meger Kārçgāy Hân mukaddem haber alup, ekser-i 'asker-i Sürhser'i pusuya koyup ırakdan bir iki alay göstermişidi.

Sabâh vakti gafletle tertîb-i sufûf olunmadan ve etrâfa karavullar konmadan cenge mübâşeret olundukda, leşker-i Sürhser pusudan çıkup, mesâfe-i ba'îdeden gelmiş bî-tâb u tüvân 'askerin üzerine yürüyüp, iki sâ'at kadar zemân muhkem ceng idüp, cem'iyyetlerinde nizâm u intizâm olmamağla bozdular. Ol cengde Serdâr Hasan Paşa ve Rumili Beylerbeyisi Arslan Paşa ve Diyârbekir Beylerbeyisi Mustafa Paşa düşüp, Elmacı Mehemmed Paşa ve Rişvânlı Mustafa Paşa esîr ve ekser-i 'askerin davarları zebûn olmağla, halâsa mecâl kalmayup tu'me-i şemşîr oldular. Birkaç beyler ve Hân güçle kurtulup ordu cânibine râh-ı rehâ buldular. Kızılbaş 'askerinden dahi çok kimse kırılmış idi.

Şâh 'Abbâs-ı nâ-sipâs ise Erdebîl gûrhânesine girüp Şeyh Safî Merkadi'nde tazarru' u niyâzda iken, müjde-resân biri birini ta'kīb iderek gelüp, "*Âl-i 'Osmân 'askeri külliyyetle münhezim oldu*" diyü haber virdiler. Aslâ vücûd virmeyüp, der-'akab bu denlü baş ve dil gelüp önüne döküldükde evvelâ su'âl eyledi ki: "*Bu cengde diz çöken, ağası, neferi ile ve sarı bayrak, kırmızı bayrak ağaları ile hâzır u mevcûd mu idi?*" "*Yok*" didiler. Pes gelenleri âzâd idüp, "*Evvelâ Tatar, 'Osmânlı 'askeri değildir. Birkaç beylerbeyi bozmağla ne olur*" diyü girü dâmen-i sulha teşebbüs eyledi.

Tedbîr-i Serdâr-ı a'zam

Çün gice haber-i inhizâm orduya vâsıl olup 'askerin pây-i sebâtına tezelzül gelmeğe az kaldı, derhâl müşâvere olunup, Bâkī Paşa ve sâ'ir umûr-dîde böyle re'y eylediler: "*Bilâ-tevakkuf göçülüp Erdebîl cânibine gidile. Ve illâ girü dönülürse düşmen yüz bulup şîr-gîr olur. Ve ardımızca gelüp 'askere vehm galebe ider. İlerüye giden gidenin olup Cıgal-oğlu yılına döner.*"

Pes sabâha karîb göç borıları çalınup Tebrîz'den ileri göçülmekle, 'askere kuvvet-i kalb hâsıl olup itmînân geldi.

'Akd-i Musâlaha der-Sahrâ-yı Serâv

Çünki 'asker yürüyüp Erdebîl gāreti 'azmine fütûr göstermediler, Şâh etbâ'ına, "*Gördünüz mü kongaylar? Rumlu bozuldu mu?*" diyü kendinin fikr-i sâ'ibini gösterüp müdde'âsını isbât eylerdi. Ve biri biri ardınca elçiler gönderüp, "*Biz sulh idelim didikce siz cenge gelir bozulursuz*" diyü nâmesinde ta'n-âmîz sözler söylerdi.

Bi'l-âhıre, Burun Kāsım, bir 'azîm, şedîd rüzgârlı günde gelüp, a'yân u erkân mahzarında Dîvân-ı Serdâr'a girdi. Ve Sürhser galebesine 'azzâlanup ta'n u teşnî' yüzünden, "*Bizim ile sulh idersiz ve döner üzerimize 'asker gönderirsiz. Sizin kankı sözünüze i'timâd idelim?*" diyü esdi savurdu. Vezîr Dilâver **[163a]** Paşa, kelâmı gayri yere sarf içün, "*Kāsım Bey, bu diyârın rüzgârı her zemân böyle şedîd midir?*" didi. Ol dahi cevâb sadedinde iken, Bâkī Paşa -ki bir zarîf ve nüktedân-ı cihân idi- didi ki: "*Yok sultânım, bu rüzgâr şimdi beyin burnunun yelidir.*" Pes bu nükte-i sihr-karîn -ki mahall-i hûnlukta bâ'is-i tahsîn ü âferîn idi- zamîr-i Kāsım'a fi'l-hâl te'sîr idüp sıklığını dindirdi. Ve bî-ihtiyâr olup, "*İlâhî Bâkī Paşa, sana Hakk belâ virsin. Her zemân şeytaneti komazsın, bizi dillerde dâsitân idersin*" diyicek, Vezîr-i a'zam ve sâ'ir kibâr u sıgār gülüşüp her biri mebhût oldu. Ve Burun Kāsım'ın bundan sonra burnu yeli dinüp, hevâdan pervâza âgāzdan vâz geldi. Ve bu latîfe Şâh 'Abbâs-ı kallâşa vâsıl oldukda, Bâkī Paşa'ya hezâr tahsîn ü sâbâş ile üç katâr yükü hediyye göndermişidi.

Çün Serâv Sahrâsı menzilgâh-ı 'asâkir-i nusret-karîn oldu, bir ma'mûr u âbâdân, zahîresi firâvân vâdî-i bî-pâyân idi. Erdebîl'e bir menzil mesâfe kalmışidi. Ve ertesi ana varılmak tedârükü görülmüşidi. Elçiler te'âkub idüp, "*Erdebîl tahliye olunmuş ve Şeyh Safî Merkadi'nde olan kanâdîl ve sâ'ir emti'a kaldırılup, cümle şâhlar kubûru 'ârî kılınmışdır. Varıldığı takdîrde ne hâsıl olur?*" diyü nice kīl ü kālden sonra, tarafeyn elçileri varup gelüp bi'l-âhıre, sâbıkā Nasûh Paşa zemânında mün'akid olan sulh üzre girü musâlaha olunmağa karâr virildi.

Tarafeyn temessükleşüp bundan sonra, beher sene iki yüz yük harîr ve yüz yük ba'zı tefârîk gönderilmek şartıyla sulhnâmeler yazılup, ol menzilde te'kîd-i sulh u salâh içün Şâh-ı kallâş, zahîre envâ'ından 'askere sekiz yüz

katâr deve yükledûp göndermişidi. Geldikde bi hasebi'l-merâtib tevzîʻ ü taksîm olundu. Hâsseten Vezîr-i aʻzam'a dokuz katâr üştür-mâde ile hulviyyât u mürebbeyât ve meyve kısmının envâʻı, husûsâ limon ve enârın aʻlâsı ve dakîk-i hâssü'l-hâss ve pirinc ve bir nice kelle şeker -ki her biri beşer onar vakıyye idi- ve Yeniçeri Ağası'na ve kethudâsına ve Bâkī Paşa'ya ve sâ'ir aʻyân u erkâna ikişer, üçer, beşer katâr yükü ile hediyye gönderüp, ke-ennehû dostluk ve ızhâr-ı hulûs eyledi. "Mîrzâ Mehemmed Hüseyin" nâm elçisi getirüp defterle yerlü yerine ulaşdırup, Vezîr-i aʻzam'dan dahi baʻzı mülûkî hedâyâ ile memhûr sulhnâme Cebecibaşı Mehemmed Ağa'ya virilüp, kırk neferi ile Şâh'a gönderildi. Ve esîrler dahi ıtlâk olunup orduya geldiler.

Zilkaʻde evâ'ilinde Serâv Sahrâsı'ndan göçülüp Erzurum üzerine ʻavdet olundu. Zilhiccede ʻaskere icâzet virilüp, Vezîr-i aʻzam Tokat'a teveccüh itmişidi. Ol ümîd ile ki anda kışlayalar. Lâkin, maʻzûl olup sene-i âtiyede kapudanlık virildi.

Âmeden-i Elçi-i Leh

Bundan akdem Leh Kıralı'nın mukarreb âdemlerinden "Gorgorofçi" nâm kâtib-i sırrı ve vekîli olan elçisi **[163b]** gelüp, Karadeniz'de fesâd eyleyen Kazak eşkıyâsı içün mu'âhaze olundukda, "*Mezbûrların fesâdına bâʻis, gâh Tatar Hân tarafından vilâyetlerine akın olduğudur*" didikde, Vezîr-i aʻzam Halîl Paşa tarafından Cânıbek Girây'a mü'ekked mektûb yazılup, "*Hılâf-ı şurût-ı sulh Tatar tarafından Leh vilâyetine taʻarruz olunmaya*" diyü gönderildi.

Âmeden-i Elçi-i Fas

Fas Pâdişâhı tarafından nâme ile "Şeyh ʻAbdülʻazîz" nâm elçi gelüp, esliha-i murassaʻa ve akmişe-i zîbâ ve nice tuhaf u hedâyâ getirüp, pâye-i serîr-i aʻlâya ʻarz-ı merâm eyledi ki Basra câniblerinde baʻzı memâlikde eşrâr-ı küffâr ve Aʻrâb dest-i teʻaddîlerin dirâz idüp, defʻ-i mazarrat recâ olunmuş. Elçi uğurlanup cevâbnâme ile gönderildi.

ʻAlâ'im-i Semâviyye

Bu sâlde gâhî gice gökde minâre gibi beyâz ʻamûd görünüp necm-i zû-zü'âbe görünmekle, beyne'n-nâs nice erâcîf şâyiʻ oldu.

Vefeyât

el-Mevlâ Mehemmed Nihâlî:

Rumili kudâtından Vekîl Sinân Efendi'nin ferzendidir. Lutfî Bey-zâde Efendi'ye intisâbla tekmîl-i mâdde vü nisâb idüp, Mekke'de sâkin Kādî Hüseyin'den mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim olup, bin birde Sadreyn Bostân-zâde ve Sun'ullâh Efendi huzûrunda Yavuz ve Şânî ile *Hidâye*'nin cihâdından imtihân olunup, zurefâ bu beyti didiler:

Bil Nihâlî, Yavuz a'lâ okudu
Leykin ammâ katı alçak Şânî

Ve bir medrese alup, bin üçde Sun'ullâh Efendi meclisinde tehevvür itmekle, 'azl ve nefy olunmuşidi. Sonra girü kat'-ı merâtib iderek Süleymâniyye'ye geldikde, bin onda Hâce-zâde Mehemmed Efendi hakkında nâ-sezâ kelâm söylediği gûş-zed olıcak, 'azille mücâzât kılındı. On üçde Şâm Kazâsı ile ikrâm olunup, yirmi birde Edirne, yirmi altıda İstanbul kazâları virilmişidi. Yirmi yedi muharreminin beşinci günü intikāl eyledi.

Mevlânâ-yı merkūm nahl-bend-i envâ'-i 'ulûm, "Nihâlî" mahlası ile tırâzende-i eş'âr, esbâb-ı ihtişâma mâ'il, vecâhet ü vakāra şîfte-dil, mu'azzez ü mükerrem vâdîsinde bir âdem idi. Sudûr ile huşûnet üzre mu'âmeleden tekerrür-i nefyile isbât-ı vücûd itmişidi.

el-Mevlâ Ahmed Yalın-zâde:

Bostân-zâde Mehemmed Efendi'den mülâzım ve tarîk-ı tedrîse 'âzim olup, kırk akça medreseden ma'zûl iken, bin bir târîhinde vâkı' Mevlûd cem'iyyetine da'vet olundukda, bilâ-reviyyeten şân-ı celîl-i Nebevî'ye nâ-şâyeste kelâm sâdır olmağın, Bahsî Efendi ve Vahyî-zâde da'vâ itmekle, hükmü icrâ olunmak havfından diyâr-ı Fas'a firâr ve nice zemân Magrib-zemîn'de karâr itmişidi. Şürefâ şeref-i 'ilmine i'tibâr idüp tevcîh-i mansıb-ı fetvâ ile mukalled-i cumhûr olmuşiken, ârzû-i vatan idüp geldikde, bin on dokuz şa'bânında Bağdâd Kazâsı pâyesiyle vazîfe-i tekā'üd ta'yîn olundu. Yirmi birde Nasûh Paşa **[164a]** himmeti ile Sahn'a gelüp Edirne Selîmiyyesi'nden tekā'üd itdi. Ve bin yirmi yedi recebinde âhırete gitdi.

Mevlânâ-yı merkûm mü-şikâf-ı dekâ'ik-i 'ulûm, bî-nazîr dâniş-mend idi. Ba'zı meşâyıhdan mesmû'-i fakîrdir ki selefde 'ulemâ silsilesini vüzerâ tertîb idegelüp İbrâhîm Paşa imtinâ' gösterdikde, merhûm Ebussu'ûd Efendi tezkire yazup, "*Fetvâ meşgalesi evkātımızı istî'âb iderken bu dağdağa ve suhreyi dahi bize tahmîl eylemeyüp olugeldiği üzre göresiz*" diyü isti'fâ eylediği varaka, Yalın-zâde eline girüp Nasûh Paşa'ya virmekle, Şeyhülislâm Mehemmed Efendi'ye i'lâm itmeden ba'zı menâsıb-ı 'ilmiyyeyi telhîs ve tevcîh eyleyüp, huzûr-ı hümâyûnda Ebussu'ûd Efendi hattı ile ihticâc idicek, müsâ'ade buyurulmuşidi. Bu mâdde dahi sonra Mollâ'yla Paşa beyninde esbâb-ı şeker-âbın biri ve Yalın-zâde'ye bâ'is-i sitem-gerî olmuşidi[*1].

el-Mevlâ 'Abdül'azîz:

Hâce Sa'deddîn Efendi'nin mahdûm-ı râbi'idir. Dokuz yüz seksen üç rebî'ulâhırında tevellüd idüp vâlidlerinden mülâzım ve tarîk-ı 'ilme 'âzim olup, hasbe'l-'âde medârisde ifâde iderek, bin dokuzda Hâkāniyye-i Vefâ'dan Burusa Kazâsı virilüp, on ikide Galata, on üçde İstanbul kādîsı oldu. On beşde Anadolu Sadâreti virilüp, birâder-i emcedi Es'ad Efendi dahi Rumili kādî'askeri olmağla,

Mısrâ'

Bu iki sadra geldi nakkād iki birâder (1015)[*2]

târîh didiler. On yedide bunlar ma'zûl olup Dâmâd Efendi ve Kethudâ Mustafa Efendi yerlerine geldikde,

'Azl-i 'azîzân
Nasb-ı dü-nâ-dân

[*1] Âtıf Efendi nüshasında, varağın sol üst kenarında, nüshayı kısmen tebyiz edip yer yer şahsî tasarruflarda bulunan meçhul şahsa ait şu birkaç satır bulunmaktadır: "Vüzerâ-yı Süleymân Hânî'den İbrâhîm Paşa, dokuz yüz kırk iki ramazânında i'dâm ve Ebussu'ûd Efendi, on sene mürûrunda, elli iki cemâziye'l-evvelîsinde şeyhülislam olup, müddet-i fetvâları olan otuz senede dîger İbrâhîm dahi makām-ı sadâretde bulunmadığından, kıssa-i mezbûrede müverrih-i merhûmun sehvi bedîdârdır." Ebussu'ûd Efendi'nin şeyhülislamlığı süresince İbrâhîm isimli bir sadrazamın görevde bulunmadığı doğrudur. Kâtib Çelebi, sadrazamın isminde yanlışlık yapmış olabilir. Aynı hatayı, muhtemelen Kâtib Çelebi'den naklen, Hezârfen Hüseyin Efendi de tekrarlamıştır (*Telhîsü'l-beyân fî kavânîn-i Âl-i Osmân*, nşr. Sevim İlgürel, Ankara 1998, s. 200).

[*2] بو ایکی صدره کلدی نقاد ایکی برادر = 1015.

Târîh-i îşân
Telvîs-i Dîvân (1017)[*1]

târîh dinilmişidi. Sene-i mezbûre ramazânında Rumili Sadâreti virilüp, yirmi birde tekrâr kādî'asker oldu. Yirmi altıda Şâm'dan Hacc'a gidüp İstanbul'a geldikde, yirmi yedi zilhiccesinde intikāl idüp Eyyûb'da vâlidi türbesine defn olundu.

Mollâ-yı merkūm vecîh ü mehîb, mekârim-i ahlâkda yegâne, mecmû'-i fezâ'ilde müferrid-i zemâne idi. Rumili ve Anadolu beylerbeyilerine sadreyn takaddüm eylemek bunların âsârındandır. Elsine-i selâsede şi'ri ve *Sad Kelime Tercemesi*[*2] vardır. Latîf eserdir.

el-Mevlâ 'Ali Edîbî:

Burusalı Bakkāl-zâde'dir. Tarîk-ı 'ilme sülûk idüp Hâce Sa'deddîn Efendi'den mülâzım ve Etmekçi-zâde müderrisi iken, bin yirmi yedi zilhiccesinde 'âlem-i 'ukbâya 'âzim oldu. Kāf-zâde Fâ'izî Çelebi vefâtına,

Mısrâ'
Edîbî'nin makāmın cennet-i 'adn eyleye Allâh[*3]

mısrâ'ını târîh didi.

Mevlânâ-yı mezbûr "Edîbî" mahlası ile meşhûr şâ'ir-i hoş-sohbet, mecmû'a-i nevâdir idi.

Ahmed Paşa, Etmekçi-zâde:

Edirnevî'dir. Harâccı ve mukāta'acı iken, giderek muhassıl ve defterdâr ve devlet-i Ahmediyye'de **[164b]** mu'temen ü müsteşâr olup, nice yıllar vezâretle istiklâl üzre defterdâr, ba'dehû kā'im-makām olmuşidi. Bu def'a

---

*1 تلويث ديوان = 1017.

*2 'Abdül'azîz Efendi'nin *Hadâ'iku'l-hakā'ik* (s. 629-630)'teki biyografisinde, *Sad Kelime Tercümesi* olduğu yönünde bilgi bulunmamaktadır. Kâtib Çelebi'nin bahsettiği eserin asıl ismi, *Gül-i sad-berg*'dir. Meşhur Arap âlimi Câhız'ın, Hz. Ali'nin sözleri arasından seçip derlediği *Sad Kelime-i Ali* adlı eser, Hârizmşahlar Devleti'nin önde gelen şairlerinden Reşîdüddin Vatvât tarafından Farsça'ya tercüme ve aynı zamanda şerh edilmiştir. Hocazâde 'Abdül'azîz Efendi'nin burada söz konusu olan çalışması, Reşîdüddîn Vatvât'a ait Farsça tercüme üzerinden yapılmış Türkçe tercümedir. Tercüme neşredilmiştir: *Hazret-i Ali'nin Yüz Sözü/Gül-i Sad-berg*, nşr. Adem Ceyhan, İstanbul 2008.

*3 اديبينك مقامن جنت عدن ايليه الله = 1027.

sadâret umarken, tahallüfünden dil-gîr ü müte'essir olup bi'l-âhire, istilâ-i gumûmdan zilhiccede hasta ve halâsa râh-ı ümîd beste olıcak, yüz yük akça der-kîse idüp Âsitâne'de Defterdâr Yahni-kapan'a teslîm be-hazîne itdi ki bununla Özi Kal'ası meremmât oluna ve karşısında Kılburun ⟨Kinburn⟩ üzre bir kal'a yapıla. Ve Şeyhülislâmı vasiyy-i muhtâr ve evkâfına nâzır ta'yîn idüp, sene-i âtiye evâ'ilinde vefât itdi. Bin yük kadar akçası çıkup hazîneye kabz olundu. Sultân Bâyezîd'de Mahmûd Efendi namâzın kılup türbesine defn itdiler.

Âsârından İstanbul'da bir medrese, Edirne'de bir hân ve Ereğli'de bir nâtemâm hân ve ba'zı ebniye-i hayrı vardır. Devlet-i 'aliyye ricâli nâmdârlarından idi {*Ahmed Paşa'nın ba'zı menâkıbı, Murâd Paşa'nın Üsküdar seferinde zikr olunmuşidi. Minhu*}.

SENE-İ SEMÂN VE 'İŞRÎN VE ELF

Tashîh-i Sikke

Bu sâl muharremi gurresinde cedîd akça kat' ve onarlık 'Osmânî kat'ı fermân olunup, Şıkk-ı Sânî Defterdârı Bekir Efendi Darbhâne üzerine nâzır ta'yîn olundu. On kîse altun virilüp, sâ'ir Memâlik-i mahrûse darbhâneleri dahi açıldı. Bir zemândan sonra cedîd akça çıkup, "*Eski akça geçmesin*" diyü nidâ olunmağla, akça vefâ itmeyüp müzâyaka göründü. Ba'dehû, eskinin sahîhü'l-ayârı yürümeğe izin olundu.

Tevcîh-i Vezâret-i 'Uzmâ be-Mehemmed Paşa

Sene-i sâbıka recebinde Sûfî Mehemmed Paşa kā'im-makām iken, cülûs-ı hümâyûnda sû'-i tedbîr ve Pâdişâh-ı 'âlî-câhı evvel-emirden iclâs husûsunda taksîr idüp, bu denlü hazîne telefine bâ'is olmak töhmeti ile ma'zûl u mehcûr ve Sivas Eyâleti ile âsitânelerinden dûr eyleyüp, vezâret-i 'uzmâdan mütekā'id Dâmâd Mehemmed Paşa kā'im-makām olmuşidi. Kezâlik Es'ad Efendi dahi husûs-ı mezbûrda şerîk olmağla, Mu'allim-i Sultânî 'Ömer Hâce silsile tertîbini görüp, umûr-ı menâsıb-ı 'ilmiyye ana tefvîz olunup, Şeyhülislâm yalnız fetvâ meşgalesiyle kalmışidi.

Yirmi sekiz saferinin gurresinde Halîl Paşa, "*Hân inhizâmında sû'-i tedbîr ve 'adem-i imdâd ile taksîr itdi*" diyü a'dâsı geçüp 'azl ile mücâzât olundu. Ve Kā'im-makām Mehemmed Paşa mükerreren sadâretle ikrâm kılındı. Ve Halîl Paşa Der-i devlet'e gelüp Üsküdar'a vâsıl oldukda, Şâm Eyâleti virilüp, kabûl itmedi. İki hıdmetkâr ile Mahmûd Efendi Zâviyesi'nde bir hücreye girüp, "*Ke'l-evvel Şeyh'in fukarâsından bir pîrim, mansıb istemem*" diyü isti'fâ idüp, Mahmûd Efendi şefâ'ati ile 'afv olundu.

Âmeden-i Elçi-i 'Acem

Cumâdelûlâda Şâh-ı 'Acem'in elçisi gelüp, yüz yük ipek ve dört fil ve bir gergedan ve ba'zı hedâyâ ile Üsküdar'dan Beşiktaş'a geçüp, mükellef alay ile Edirne-kapusu'ndan girüp Vefâ'da Pertevpaşa Sarâyı'na nüzûl itdi. Getirdiği nâmenin mefhûmu bu idi ki:

"*Sâbıkā serdâr ve hâlâ vezîr-i sânî olan Halîl Paşa sulh u salâh umûrunu söyleşdikde, merhûm Sultân Süleymân Hân zemânında vâkı' olan sulh üzre karâr virilüp, ol musâlaha-i kadîmede* **[165a]** *sınur ve hudûd her ne mahalde*

ta'yîn olunmuş ise bu sulh-i cedîdde dahi kemâ-kân ol sınır ve hudûd mu'teber olup, ancak tegayür bu kadar ola ki Aluska Eyâleti tevâbi'i ile beri tarafın tasarrufunda kalup, ana bedel Bağdâd serhaddinde bi'l-fi'l kendi tasarruflarında olan yerlerden Derne ve Derteng sancakları kurâ ve nevâhîsi ile ol tarafın ola. Bu vechile sulh makbûl tutulup 'ahidnâme virilirse, yüz yük harîr bahâsına mu'âdil hedâyâyı her sâl 'ale'l-ittisâl irsâl iderim" diyü tasrîh itmekle, bu minvâl üzre 'ahidnâme yazılup;

"*Herîre Hâkimi Râşid ve Mihrevân Hâkimi Halo Hân mürâca'atlarına öte tarafdan men' olunmaya. Ve Şemhal ve sâ'ir Dağıstân hâkimlerinin memleketlerine zarar irişdirilmeye. İki tarafdan alınmış âdem var ise, bilâ-tevakkuf icâzet virile. Ve şurûtun 'umdesi, memleketlerinde sebb-i Şeyhayn ve la'n-ı Zü'n-nûreyn ve ta'n-ı zevce-i mutahhara-i Resûlü's-sakaleyn terk ü men' oluna*" diyü şerh virilüp, şevvâlin on dokuzuncu günü ile müverrah kılındı.

Vak'a-i Garîbe

Budun ⟨Buda⟩ Beylerbeyisi Karakaş Mehemmed Paşa'dan 'arz gelüp: "*Evâsıt-ı şa'bânda Hungarya şimâlinde bilâd-ı Nemçe'den Morav⟨y⟩a ⟨Moravia⟩ ülkesinde ikindi zemânı bir kara müdevver bulut zâhir olup andan dem yağdı. Ve bir sâ'ika-i 'azîme kopup bulutdan şekl-i salîbîde nâr göründü. Ba'dehû müctemi' olup, 'azîm duhân çıkup münteşir oldu. Ve der-'akab bir şedîd sâ'ika dahi çatladı ki işidenlerin 'aklı gidüp, taşrada bulunan hayvânât dizleri üzre çöküp semâya başların kaldırdılar. Ve ba'dehû kaçup beyâbâna dağıldılar. Çoğu bulunmayup gitdi. Ba'dehû semâdan biri biri ardınca üç def'a sayha-i 'azîme oldu ki hey'etinden zehreler çâk olurdu. Ve sehâb-ı mezbûrdan siyâh müdevver gülleler inüp, bir buçuk zirâ' kadar yere gömülürdü. Çıkarup vezn eylediler, üç kantâr kadar geldi*" diyü yazmış. Kâ'inât-ı cevde bu makūle umûr-ı garîbe çok vâkı' olmuşdur. Sebebi, 'ilm-i tabî'î görenlere hafî değildir.

Âmed ü Reft-i Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩

Çün Betlen Gabor ⟨Bethlen Gábor⟩ sene-i sâbıkada Erdel memleketine müstevlî olup zabt eyledi, İskender Paşa Leh küffârı ile cenge müheyyâ olup, Akkirman'da iken haber gönderüp mezbûr Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩'i da'vet

itmişidi. Betlen ⟨Bethlen Gábor⟩ dahi on üç bin kadar piyâde ve on iki bin kadar atluyla kalkup Boğdan kılâ'ından "Sorokna ⟨Soroca⟩" nâm kal'a altına **[165b]** gelmişidi. Lâkin, Leh elçisi gelmekle sulh idüp döndü, vilâyetine gitdi.

Vefeyât

el-Mevlâ Kemâl:

"Ak-kaftân" dimekle meşhûrdur. Kastamonu diyârından zuhûr idüp, 'Abdülganî Efendi'den mülâzım olup, devr-i medâris iderek Sahn'dan Bağdâd Kazâsı pâyesiyle tekā'üd idüp, bin yirmi sekizde âhırete gitmiş idi.

Mevlânâ-yı merkūm hıdmet-i müdâreseye müdâvim, doksan yaşında bir pîr-i rûşen-zamîr idi. *Kâfiye*'ye Türkî i'râbı ve terceme-i *Mukaddimât*'a müte'allık bir iki kitâbı vardır.

Kâtib Çelebi

FEZLEKE

[Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]

I

XVII. asrın kıymetli şahsiyetlerinden biridir Kâtib Çelebi. Bilhassa *Keşfü'z-zunûn, Süllemü'l-vusûl, Cihânnümâ* gibi elden hiç düşmeyecek nitelikte şâheserleri ile günümüzde uluslararası çapta şöhrete sahiptir.

Elinizdeki eser, Kâtib Çelebi'nin hayatının son yıllarında telif etmiş olduğu Türkçe Osmanlı tarihidir. Savaşlar, barışlar, isyanlar, tayin ve aziller merkezli olmak üzere 1591-1655 yılları arasındaki Osmanlı tarihini tafsilatlı bir şekilde ihtiva etmektedir.

Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'nun belirttiği üzere, tamamen orijinal bir kaynaktan çok "ciddi bir derleme"dir *Fezleke*. Yazarın yararlandığı kaynakların isimlerini açıkça bildirmesi, kaynakları arasında mukayeseye girişerek hangi rivayetin daha muteber tutulması gerektiği konusunda okuyucusunu bilgilendirmesi, bazı kritik mevzularda ise tenkitte bulunması *Fezleke*'yi ayrıcalıklı kılan özellikler arasında zikredilmelidir. Bir tarihçi olarak Kâtib Çelebi'nin metodunun üstünlüğü, eserde yer alan, tıpkı modern bir çalışmadaki dipnotlara benzetebileceğimiz kenar notlarında açıkça görülmektedir.

Fezleke'nin 1869-1870 yıllarında yapılmış baskısının çok sayıda hata ve eksiklerle dolu olduğu tarih araştırıcıları tarafından öteden beri bilinen bir gerçekti. Sıhhatli bir *Fezleke* metni kullanmak isteyen araştırıcılar, doğal olarak eserin Âtıf Efendi Kütüphanesi, nr. 1914'teki müellif hattı müsvedde nüshasına yönelmekteydiler. Ancak ekseriyetle gözden kaçmış olan bir başka gerçeklik, söz konusu bu müsvedde nüshaya da tamamen güvenle yaklaşılamayacağıdır. Nüshanın bazı yerlerinin, son üçte birlik kısmının ise tamamının, Kâtib Çelebi'ye ait olmayan bir el yazısı ile kaleme alınmış olması, *Fezleke*'nin diğer nüshalarına kıyasla bu kısımların çok sayıda eksik, fark ve hata içeriyor bulunması düşündürücüdür. Âtıf Efendi Kütüphanesi, nr. 1914'teki müellif hattı müsvedde nüshanın, şimdiye kadar zannolunanın aksine, bütünüyle orijinal bir *Fezleke* metni ihtiva etmediği anlaşılmaktadır.

Bu neşirde, mevcut *Fezleke* nüshaları arasında, müellife ait bir mukaddime içeriyor olması ile diğerlerinden ayrılan Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3153'teki bir nüsha daha esas alınmış, her iki nüsha birbiriyle mukayese edilerek mümkün mertebe orijinal bir *Fezleke* metni tesis edilmeye çalışılmıştır. İlim dünyasına hayırlı ve faydalı olması temennisiyle...

ÇAMLICA